VELJKO MIĆUNOVIĆ

TITO KÖVETE VOLTAM

MOSZKVA 1956–1958

Fordította: Bojtár B. Endre

ISBN 963 8035 10 2
PRINTED IN HUNGARY

VELJKO MIĆUNOVIĆ

TITO KÖVETE VOLTAM

Moszkva, 1956—1958

INTERART

Budapest, 1990

© Veljko Mićunović jogutódja
A mű eredeti címe
Moskovske godine
1956/1958.

Hungarian translation
© Bojtár B. Endre

A fordítást az eredetivel egybevetette
Bojtár Endre

Szerkesztette
Pálmai Rita

A kötet az Akadémiai Kiadó közreműködésével jelent meg

Kiadja az INTERART Stúdió
A kiadásért felel: Pánczél Géza
Irodalmi vezető: dr. Bakonyi Péter
Tipográfia és műszaki szerkesztés: Tóth Sándor
Szedte és nyomta a Széchenyi Nyomda, Győr, 90. K—1662
28 A/5 ív terjedelemben, Győrött.
Felelős vezető: Nagy Iván igazgató

Tartalomjegyzék

Elutazás előtt 7
A múlt vádjai ellen 17
Audiencia a Kremlben 27
A jugoszláv politika „anomáliáiról" 43
Tito látogatása a Szovjetunióban 55
A moszkvai deklaráció 67
Moszkva és a magyar politikai válság 79
A szuezi válság 93
Az SZKP KB Elnökségének titkos levele Jugoszláviáról 105
Tito és Hruscsov a Krím félszigeten 113
Magyarország, 1956 ősze 122
1956 viharos novembere 139
Tito pulai beszéde 153
A jugoszláv—szovjet viszony megromlása 169
Óévbúcsúztató a Kremlben 183
Kína közvetítő szerepe 193
Az SZKP KB februári üléséről 203
Újabb vádak Jugoszlávia ellen 210
A szovjet politika hétköznapjai 221
Megerősödik Hruscsov pozíciója 231
Utazás Kínában és Mongóliában 239
Javul a jugoszláv—szovjet viszony 249
Leszámolás a szovjet csúcson 1957 júniusában 261
Az SZKP KB júniusi plénuma után 275
Tito és Hruscsov 1957. augusztusi megbeszélései 285
Az első szputnyik fellövése és Zsukov marsall leváltása 297
A forradalom ünnepe és a moszkvai párttanácskozás 309
Véget ér még egy év 321
Folytatódik a szovjet „békeoffenzíva" 333
Másodszor Mongóliában 345
Viszály a Szovjetunióval a JKSZ új programja miatt 357
A JKSZ VII. kongresszusa. Elmérgesedik Moszkva és Belgrád viszonya 369
A hitelegyezmények felmondása 383
Nagy Imre kivégzése 395
A közel-keleti válság jegyében 409
Elutazás előtt 421
Búcsúlátogatás Nyikita Szergejevics Hruscsovnál 429
A vég után 443

Veljko Mićunović
Tito követe voltam

ELUTAZÁS ELŐTT

A belgrádi légkör a jugoszláv—szovjet kapcsolatok normalizálását követően — Jugoszlávia politikai csillaga tovább emelkedik — A jugoszláv vezetés egysége — Búcsúvacsora Belgrádban

Belgrád, 1956. március 7.

Két hét múlva útra kelek Moszkvába, hogy elfoglaljam Jugoszlávia szovjetunióbeli nagykövetének posztját. Így döntött Tito elnök és vezetésünk azután, hogy normalizálódtak a kapcsolatok Jugoszlávia és a Szovjetunió között.

Nem tudom, mi minden vár majd rám Moszkvában. Kormányunk különféle politikai szerveiben már bő tíz éve, 1946-tól dolgozom a szovjet—jugoszláv kapcsolatok vonalán, és az elvtársak úgy vélik, jól ismerem a Moszkvában rám váró munkakört s hogy nyugodt lélekkel támaszkodhatnak rám. Erről a legutóbbi időkig én sem gondolkodtam másképp, de ahogy közeledik elutazásom napja, úgy látom Oroszországot egyre inkább ködbe burkolózó hatalmas hegységnek, amely ismeretlen előttem.

Van ebben az érzésben egy olyan elem is, amely nem indokolható egyszerűen azzal az idegességgel, ami az útra kelőket indulásuk napjáig általában hatalmában tartja. A között a munka között, amit az elmúlt tíz évben végeztem, s amely Moszkvában vár rám, van egy igen lényeges, a saját helyzetemmel kapcsolatos különbség. Itthon egy hatalmas jugoszláv közösség egy tagja voltam, amely — a dolgok természetes logikájából fakadóan — az egyén számára a legszélesebb személyes aktivitás lehetőségét biztosította, ugyanakkor meg is óvta a durvább politikai hibáktól. A jugoszláv—szovjet kapcsolatokat érintő döntések meghozatalának folyamatában „lent" és „fent" egyaránt számos jól működő szűrő létezett. Emberek százai és ezrei vettek nálunk ebben részt, ami szinte törvényszerűen kizárta annak a lehetőségét, hogy az ember politikai balfogást kövessen el. Mostantól számomra minden másképp lesz. Moszkvában előretolt állásban találom majd magam, s ráadásul nem pusztán az események tétlen szemlélőjeként.

Nekünk és az oroszoknak is most másfajta káderekre van szükségünk, mint amilyenekben néhány éve ők is és mi is dúskálunk. Olyan emberek kellenek, akik tevékenysége biztosítékul szolgálna arra, hogy megvalósul a normalizálás múlt év júniusában ünnepélyesen meghirdetett politikája, és akik képesek és készek „új módon" dolgozni, úgy, hogy ne béklyózza gondolkodásukat állandóan a „régi". Éveken át jugoszlávok milliói vettek részt a Szovjetunió agresszív politikájával szembeni ellenállásunkban — mondhatni egész népünk. Közülük sok ezren játszottak kiemelkedő szerepet ebben a harcban. Alapjában véve én is ezek közé a „szakértők" közé tartozom. Ma azonban másfajta szakemberekre van szükségünk — olyanokra, akik legalább olyan sikeresen tudnának együttműködni az oroszokkal, mint amilyen sikeresen a politikai harcot folytatták ellenük.

Úgy gondolom, hogy ebben a tekintetben a mi pozíciónk több okból is lényegesen előnyösebb, mint a szovjeteké. Az ellenségeskedést az oroszok kényszerítették ránk, és nem fordítva. Jugoszlávia a konfliktus első napjától kezdve egészen Sztálin haláláig, sőt azután is több alkalommal felajánlotta a megbékélést és az együttműködés helyreállítását az egyenjogúság, a függetlenség és egymás kölcsönös tiszteletben tartása alapján. Sztálin haláláig több évet kellett kiböjtölni, sőt, még azt követően is két esztendőt, melyek során munkatársai nem fogadták el ezeket a jugoszláv ajánlatokat.

Jugoszlávia kis, békeszerető ország, a Szovjetunió pedig a két szuperhatalom egyike, így aztán nem csoda, hogy az egyenjogúsággal és az országok együttműködésével kapcsolatos alapfogalmaink és érzékenységünk különböző. Az olyan kis államok esetében, mint amilyen Jugoszlávia is, ez az érzékenység igen kifinomult — jórészt a szükség és a balsors hatására. A nagyhatalmak, s így a Szovjetunió esetében is az egyenjogúság érzése elsatnyult, vagy éppenséggel jelen sincs, mert a méretük miatt nincs rá szükségük.

A jugoszláv—szovjet kapcsolatokban most mindez megmérettetik, mégpedig mindkét oldalon. Fel kell hogy újítsuk az együttműködést és a bizalmat országaink között. Az államok között — éppúgy, mint az emberek esetében — könnyebb barátságot kötni, mint megőrizni. Különösen nehéz egy régi barátságot felújítani akkor, ha az egyik fél visszaélt vele és lábbal tiporta, mint ahogy tette azt Sztálin Jugoszláviával szemben, 1948-ban. Ezért is haladt előre csak kis lépésenként és lassú tempóban a jugoszláv—szovjet kapcsolatok normalizálása, és telt el hosszú idő az elmúlt év júniusában létrejött „megbékélésig".

A Sztálin által örökül hagyott romhalmaz (melybe beletartoztak a jugoszláv—szovjet kapcsolatok is) eltakarítását Sztálin utódai irányították. A jugoszlávok ebben a tevékenységükben — még Belgrád és Moszkva kapcsolatának javításában sem — nem nyújthattak jelentős segítséget nekik. A kulcs továbbra is az oroszok kezében maradt, s az ajtók a Sztálin halálát követő két évben csak annyira nyíltak meg, amennyire ők akarták. A jugoszláv—szovjet kapcsolatok normalizálását megelőző időszakban azonban megváltozott a légkör. Ezt már néhány hónappal azután érezni lehetett, hogy letűnt a színről a nagy önkényúr és diktátor, az utolsó orosz cár, az élete végéig a világkommunizmus pápájának szerepében tetszelgő Sztálin. A színfalak mögött véget vetettek a ránk kényszerített hosszú ideológiai és politikai háborúskodásnak, s minden különösebb egyezkedés nélkül, mihelyst az oroszok felhagytak Jugoszlávia támadásával, életbe lépett a fegyverszünet és a szélcsend. Már két év telt el az 1949-et követő első nagykövetcsere óta.

Arról, hogy milyenek voltak közöttünk nemhogy a hivatalos, de a magánemberi viszonyok, mindennél jobban tanúskodik az a tény, hogy 1949 őszétől az oroszok nem voltak hajlandók beszélgetni velünk, sem Belgrádban, sem Moszkvában, sem az ENSZ-ben, sem más földrajzi vagy politikai délkörén a földnek, ahol találkoztunk velük. Még köszönni sem akartak a mi képviselőinknek. Ez alól az egyetlen kivétel a tiltakozó jegyzékek átadása és elutasítása volt a moszkvai és belgrádi külügyminisztériumban 1949-től 1953-ig — más dolga egyébként nemigen akadt annak a néhány alacsonyabb beosztású hivatalnoknak, akik a két nagykövetségen maradtak.

Minthogy az oroszok[1] hosszú éveken keresztül ilyen kapcsolatokat kényszerítettek ránk, úgy hiszem, nincs mit csodálkozni azon az eseten, ami moszkvai ügyvivőnkkel, D. Djuričtyal történt, ha emlékezetem nem csal, két-három nappal 1953. március 6., azaz Sztálin halála után. Az egyik szovjet külügyminiszter-helyettes, Jakov Malik kezet nyújtott a mi ügyvivőnknek is, amikor az néhány külföldi diplomata társaságában részvétét nyilvánította Maliknak az elképzelhető legsúlyosabb veszteség miatt. Arról, hogy Malik lekezelt vele, ügyvivőnk rejtjelezett táviratban értesítette a jugoszláv kormányt, mert igazi szenzációnak számított, hogy egy szovjet hivatalos képviselő nyilvánosan parolázik jugoszláv kollégájával.

1 Az olvasó ebben a könyvben gyakran találkozik majd a legkülönfélébb kontextusban az *oroszok, orosz, Oroszország* kifejezésekkel. Bár sokszor lesz pontatlan a használatuk, ezek a széles körben használatos, kollokviális meghatározások — a napló műfajának természetéből fakadóan — mégis változatlanul megmaradtak e könyv lapjain. Egyetlen szempontom ebben a hitelesség volt — bármiféle mögöttes tartalmat fölösleges keresni.

A szovjet kormánynak valószínűleg nem fog tetszeni a jugoszláv kormány azon döntése, hogy engem jelöl ki moszkvai nagykövetének. Az oroszok más országok kommunista vezetőit — és a jugoszlávokat különös előszeretettel — szovjetbarátokra és szovjetellenesekre osztják. Valami azt súgja nekem, hogy a szovjet értékelés szerint én az utóbbi csoportba tartozom, bár úgy érzem, az oroszoknak ebben az esetben nincs igazuk.

Gyerekkoromban a Crna Gora-i Velestovo falvában Oroszország volt az első számú ország, amelyet a „Crna Gora védelmezőjeként" és barátjaként ismertem meg. Később a történelemkönyvekből arról tanultam, hogyan segítette Oroszország még Péter cár és Katalin cárnő idejétől kezdve egészen az októberi forradalomig Crna Gorát, a Balkán első szabad országát és az orosz birodalom hű szövetségesét. Korán beleivódott a tudatomba az is, hogy Crna Gora-iak több nemzedéke nemcsak hogy Oroszország odaadó barátjának, de az orosz cárok leghűségesebb alattvalójának érezte magát egész életében, erős védelmezőiket látván bennük az ottomán impérium ellen folytatott szabadságharcban. Mindezek a gyökerek a messzi múltba nyúlnak, száz vagy még több évvel is megelőzik Marx megjelenését, vagy Lenin és a kommunisták tevékenységét.

Az a nemzedék, amelyhez én tartozom, nem is lehetett volna, és nem is volt más, mint kétszeresen is oroszbarát beállítottságú. Egyrészt ezen az erős Crna Gora-i ruszofil hagyományon nőtt föl, amely évszázados védelmezőjét látta Oroszországban. Ezek a kötődések másrészt új tartalmat és új erőt nyertek, mondhatni újjászülettek a nagy október eszméiben és győzelmében. Ezért aztán nincs is abban semmi különös, hogy október és saját kommunista pártunk eszméit olyan gyorsan és olyan tömegesen fogadták el Crna Gorában, ráadásul már akkor, amikor még tartott az oroszországi polgárháború. Ennek a mozgalomnak a hordozói Crna Gorában az értelmiség és a diákság voltak, minthogy munkásosztálynak akkortájt mifelénk jószerivel híre-hamva sem volt.

Ebben a légkörben tizennyolc éves koromban, 1934-ben a cetinjei gimnázium diákjaként beléptem az illegális Jugoszláv Kommunista Pártba — de kezdek eltérni a tárgytól. Annyit fűznék még csak mindehhez, hogy ettől az időtől fogva egészen a második világháború végét közvetlenül követő időszakig, azaz a szovjet kormány képviselőivel való első konfliktusunkig, a jugoszláv kommunisták túlnyomó többségéhez hasonlóan a Szovjetuniót én is második hazámnak, valami magasztosnak, sőt, szinte szentnek éreztem. Sztálinról éppolyan rajongással gondolkodtam és beszéltem, mint milliónyi híve közül bármelyik a Szovjetunióban és a világban. Eszembe jut most az a távirat is, amit mint a lovćeni partizánegység politikai biztosa írtam Sztálinnak 1941. november 7-én, a mi felszabadító háborúnk és a szovjet honvédő háború derekán. Nincs most kéznél ennek a táviratnak a szövege, a háború után megjelent a Nemzeti Felszabadító Háború dokumentumait egybegyűjtő kötetek egyikében. Tisztán emlékszem arra, hogy tartalmában és szóhasználatában egyaránt a hívőknek Istenhez intézett szavaira emlékeztetett: neked, mindenek urának, mindenható alkotónak... és így tovább, mintha imádság vagy eskü lett volna.

Ez a rajongásom azonban már a háború folyamán, és különösen a háború után megcsappant. Még jóval az oroszokkal való konfliktusunk kirobbanása előtt több, egyre kellemetlenebb hangulatú hivatalos találkozón vettem részt a szovjet állambiztonsági szervek képviselőivel. Ezen a területen az oroszok viselkedése már meglehetősen korán előrevetítette az 1948-ban országunkra zúduló vihar árnyékát, bár sok erre utaló jelnek akkor egyszerűen képtelenek voltunk hinni.

Amikor 1948 júniusának végén óriási politikai szenzációként bejárta a világot a hír, hogy Sztálin kizárta Jugoszláviát a „szocialista államok közösségéből" és a világ kommunista pártjainak „családjából", Jugoszláviában megtartottuk a JKP híres Ötödik Kongresszusát.

Ez körülbelül az általános mozgósítással ért föl, amit csak háborús fenyegetettség esetén rendel el egy ország. Ezen a kongresszuson én is felszólaltam, beszédem azonban nem követte mindenben pártvezetőink beszédeinek vonalát: egyoldalúbb és élesebb volt. Amit azonban én magam hozzászólásom hibájaként értékeltem, ti. a Szovjetunióval szembeni élét, a JKP Ötödik Kongresszusa 1948 júniusában lelkesen üdvözölte és elfogadta. Másnap megtudtuk, hogy a szovjet képviselők a kongresszuson elhangzott beszédemet Jugoszlávia — általuk már korábban is kifogásolt — szovjetellenes irányvonalának egyik bizonyítékaként kezelték.

Nem sokkal a jugoszláv—szovjet összeütközést követően áthelyeztek a külügyminisztériumba. Innét delegáltak abba a küldöttségbe, amely országunkat az ENSZ 1949-es, majd 1951-es általános ülésszakain képviselte. Ezek az ülésszakok számunkra kivételes politikai fontossággal bírtak, hiszen a jugoszláv—szovjet konfliktus a világ közvéleményének középpontjában foglalt helyet.

Az 1949-es New York-i ülésszakon felvetettük Jugoszlávia jelölését a Biztonsági Tanács nem állandó tagjának. Úgy gondoltuk, hogy országunk beválasztása óriási jelentőséggel bírna biztonságának megőrzése szempontjából, visszatarthatná Sztálint a katonai erő esetleges alkalmazásától Jugoszláviával szemben. Ezt az oroszok természetesen legalább olyan jól tudták, mint mi. Ezért aztán a szovjet delegáció mindent megtett annak érdekében, hogy megakadályozza Jugoszlávia beválasztását az ENSZ Biztonsági Tanácsába 1949-ben. Ez a lépés a Szovjetunió politikai vereségével lett volna egyenlő a jugoszláv konfliktusban. A szovjet delegációt A. J. Visinszkij vezette, aki a lehető legellenségesebb magatartást tanúsította a független, szocialista Jugoszlávia küldöttségével szemben. Elképzelem, hogy Visinszkij, Sztálin akkori főállamügyésze, hasonlóan viselkedett a harmincas évek hírhedt moszkvai kirakatpereiben is, melyet Buharin és más szovjet vezetők ellen folytattak, s melyek a vádlottak kivégzésével végződtek. A Szovjetunió az ENSZ általános ülésszakán komoly vereséget szenvedett a jugoszláv konfliktusban, mert Jugoszláviát beválasztották a Biztonsági Tanácsba.

Küldöttségünk tagjai és legfelsőbb politikai vezetésünk számára azonban nemcsak az egykori szovjet főállamügyész, A. J. Visinszkij magatartása maradt meg kellemetlen emléknek abból a küzdelemből, amelyet meg kellett vívnunk. Erre még számítani is lehetett. Csalódást okozott viszont számunkra az, hogy az akkoriban munkáspárti kormányzás alatt álló Nagy-Britannia delegációja, melynek élén ezen az ülésszakon Bevin miniszter képviselte kormányát, Jugoszlávia beválasztása ellen szavazott, mégpedig a Szovjetunió által jelölt Csehszlovákia tagsága javára. Evvel a lépésével Bevin miniszter mintha azt a régi szabályt akarta volna megerősíteni, hogy Nagy-Britanniának sem örök ellenségei, sem örök barátai nincsenek, csak örök érdekei. A brit delegációnak ezt az állásfoglalását a Biztonsági Tanácsban maga Winston Churchill is élesen elítélte az angol parlamentben.

Az ENSZ második általános ülésszakán, 1951-ben Párizsban hivatalosan és a lehető legformálisabban is bekövetkezett a Szovjetunióval való konfliktusunk nemzetközivé válása. Panaszt tettünk a Szovjetuniónak Jugoszláviával szemben folytatott agresszív politikája ellen. Ezt a kérdést Jugoszlávia kérésére külön pontként tűzte napirendjére a közgyűlés Politikai Bizottsága. Küldöttségünket Edvard Kardelj vezette, a politikai bizottságban pedig Milovan Dilas képviselte az érdekeinket. Az a hozzászólás, amit ezen a magas fórumon mondott el, Jugoszlávia vádbeszéde volt a Szovjetunió ellen. Az ENSZ politikai bizottságának elsöprő többsége kiállt Jugoszlávia mellett. A Szovjetunió a szavazáskor teljesen elszigetelődött, magára maradt és vereséget szenvedett, mindössze öt kelet-európai ország szavazott az oldalán.

Az oroszok már 1948-tól mindent elkövettek azért, hogy megakadályozzák a konfliktus ún. internacionalizálódását, s arra törekedtek, hogy a többi állam, mindenekelőtt a nyugati

nagyhatalmak az ellentétet a kommunista tömb belső, családi perpatvarának tekintsék, amelynek megoldását át kell engedni a családfőnek, a Szovjetuniónak. Mi erről kezdettől fogva ellentétes álláspontot vallottunk. Az 1949-es New York-i, majd az 1951-es párizsi közgyűléseken Jugoszlávia mint állam teljes politikai győzelmet aratott a Szovjetunió fölött ezen a legfőbb „világbíróságon".

Két évvel később nekem jutott a feladat, hogy a jugoszláv kormány nevében felkeressem a belgrádi szovjet nagykövetséget — azt hiszem, 1953. március 8-a volt a pontos dátum — és jugoszláv részről hivatalosan részvétet nyilvánítsak J. V. Sztálin halála alkalmából. Ebben az időben diplomáciai kapcsolataink a Szovjetunióval ügyvivői szintre csökkentek.

A belgrádi szovjet nagykövetségen az ügyvivőt — ha emlékezetem nem csal, Zubovnak hívták — az előírásos fekete ruhában találtam, szeme dagadt volt és vörös, valószínűleg a sírástól vagy az álmatlanságtól, esetleg mindkettőtől. Udvariasan, majdhogynem szívélyesen fogadott egy olyan helyiségben, amelyet egy hatalmas méretű, gyászszalaggal övezett Sztálin-kép díszített. Elmondtam, sőt, szinte elszavaltam a protokoll szerinti részvétnyilvánító szavakat a jugoszláv kormány nevében, de az volt a benyomásom, hogy nemcsak hogy elég részvétet nem sikerült kicsiholnom magamból, de szavaim egyenesen úgy csengtek, mint egy jókívánság valamely szerencsés esemény apropójából. És ha ez még nekem is így tűnt, képzelem, hogy visszhangozhatott Zubov fülében. Cseppet sem állt szándékomban, hogy a dolog így süljön el, különösen nem akartam Zubov személyes gyászába gázolni, de már késő volt, s nem lehetett semmit tenni, hogy az ünnepélyes aktus másképp és jobban sikerüljön.

1956 tavaszán, egy Belgrádba érkező szovjet delegáció érkezését készítve elő, a külügyminisztériumban kidolgoztuk annak a dokumentumnak a vázlatát, amelyet mi saját tervezetünknek szántunk a Ny. Sz. Hruscsov küldöttségével folytatandó megbeszélésekre. Valamikor 1955. május közepén aztán találkoztunk Edvard Kardelj házában, és megvitattuk ezt a szöveget. A tanácskozás egész éjszaka tartott, ha jól emlékszem, A. Ranković, Koča Popović, V. Vlahović és Mijalko Todorović elvtársak vettek benne részt. Megegyeztünk abban, hogy ez a tervezet használható, de csak az államközi kapcsolatokban. Az oroszok később ennek a dokumentumnak a szövegét — amely a „Belgrádi Deklaráció" néven vált ismertté — alapjaiban elfogadták, bár nem voltak vele megelégedve.

Az oroszok mindezt tudják, sőt, tudnak ennél jóval többet is a tíz éve húzódó konfliktusunk idején folytatott munkámról. Úgyszintén pontos, részletes ismereteik vannak arról, hogym ilyen nézeteket vallok a kapcsolatainkról. Afelől sincs egy szemernyi kételyem sem, hogy csöppet sem örültek, hogy engem választottak ki a nagyköveti posztra, s ez semmiképpen sem fogja megkönnyíteni a feladatomat Moszkvában. Mégis azt hiszem, hogy nincs ok aggodalomra, hiszen kibékülni is csak azok tudnak, akik az ellenségeskedést kezdeményezték.

Belgrád, 1956. március 12.

Mindaz, amit tegnap feljegyeztem, ma feleslegesnek tűnik előttem; s azt hiszem, az sem jó jel, hogy gondolataim folyton a múltban kalandoznak.

Az oroszok és mi is ünnepélyesen elástuk a csatabárdot, elköteleztük magunkat az országaink közötti kapcsolatok normalizálása mellett, a „Belgrádi Deklarációban" „feketén-fehéren" lefektettük a két állam közti viszony politikai alapjait a jelenre és a jövőre vonatkozóan egyaránt. Kérdés azonban, hogy hogy tekintenek az oroszok minderre, hiszen a Belgrádi Deklarációt mégiscsak jugoszláv kéz vetette papírra. Az oroszok ugyan éppúgy aláírták, mint mi, de az idő múlásával egyre világosabbá válik, hogy továbbra is különbözőképpen gondolkodunk minderről, ünnepélyes aláírás ide vagy oda.

A jelenlegi szovjet politikát figyelemmel kísérve ezeket a különbségeket nem nehéz felfedezni. Mi a Belgrádi Deklarációt egyfajta szocialista „Magna Chartának" tekintjük, mely Jugoszlávia és a Szovjetunió, illetve a többi szocialista ország viszonyát van hivatva szabályozni, mégpedig hosszú évekre (ha annyi időre épp nem is, míg a Magna Charta volt érvényben Angliában). Minden jel szerint azonban az oroszok ezt a dokumentumot is úgy tekintik, mint bármely más, a folyó ügyekről szóló és a pillanat diktálta megállapodást két ország között, amelynek nincs különösebb és tartós jelentősége.

Mi úgy gondoljuk, hogy Jugoszlávia a Belgrádi Deklarációval jelentős lépést tett az egyenjogúság és a függetlenség felé a Szovjetunióval, az „első és vezető szocialista országgal" fenntartott kapcsolataiban, és nemcsak saját maga, hanem — még ha csak potencionálisan is — más szocialista országok számára is. Viselkedésük alapján ítélve az oroszoknak erről nem ez a véleményük: úgy vélik, hogy másfajta, akár ellentétes politikát is folytathatnak a szocialista országokkal, mint Jugoszláviával. Az oroszok legjobb tudomásunk szerint úgy gondolják, hogy a Belgrádi Deklaráció gyenge dokumentum, mert „állami" és nem „pártjellegű" és hogy minél előbb fel kell váltani egy új és jobb megállapodással, amelyet Moszkvában írnak majd orosz kezek, és pusztán ezáltal áthatja majd a „marxizmus—leninizmus" és a „proletár internacionalizmus" szelleme, ami — véleményük szerint — a Belgrádi Deklarációból ugyancsak hiányzik. Aláírták ugyan, mert nem akaródzott üres kézzel visszatérniük Moszkvába, de jellemző, hogy Hruscsov, a küldöttség vezetője nem volt hajlandó utánabiggyeszteni a nevét. Miniszterelnöki minőségében ezt Bulganyin tette meg helyette.

Belgrád, 1956. március 13.

Hogyan viszonyulnak a nyugati államok és a többi ország a jugoszláv—szovjet kapcsolatok normalizálásához? Egyes nyugati országok valószínűleg azt szeretnék, hogy az ellenségeskedés köztünk és az oroszok között soha ne érjen véget. Nem kíván egyébként mást Oroszország sem, ha az Egyesült Államok és a nyugati félteke bármely országának viszonyáról van szó. Mindkettőjük esetében könnyen belátható okok állnak eme nézőpont mögött. Nem nehéz megérteni azt sem, hogy miért támogatott minket a Nyugat politikailag 1948 után. Alapvető érdekeink arra sarkalltak minket, hogy Sztálinnak a Jugoszláviára nehezedő agresszív nyomása ellen minden oldalról segítséget keressünk és hogy elfogadjunk minden támogatást, amely szuverenitásunk és függetlenségünk megvédését szolgálja. A Nyugat ugyanakkor érdekelt volt abban, hogy olyan segítséget nyújtson, amit mi elfogadhattunk.

Ez az állapot évekig tartott, párhuzamosan a jugoszláv—szovjet ellentéttel. És éppen azért, mert a konfliktus hosszú ideig elhúzódott, a nyugati erők mondhatni hozzászoktak. Mintha a nemzetközi kapcsolatok állandó tényezőjéről lenne szó.

Most változás történt a Szovjetunió és Jugoszlávia kapcsolataiban, és ez bizonyos elmozdulásokat okozott a nyugati erők és más államok már állandósult politikájában. A „Belgrádi Deklaráció" aláírásával hirtelen elapadt az a forrás, amelynek kihasználására pedig még hosszú évekre előre számítottak a Nyugat és a Kelet harcában. A nyugati államok egyszeriben kénytelenek lettek „menet közbeni módosításokhoz" folyamodni, mindenekelőtt a Szovjetunió és a „világkommunizmus" viszonylatában, de Jugoszlávia irányában is, hiszen az is része annak, amit ők „világkommunizmusnak" hívnak.

Minderről legfőképp azért ejtek szót, mert most Belgrádban úgy sejtjük, hogy a nyugati országok kettőzött figyelemmel igyekeznek majd kikémlelni a Szovjetunió és Jugoszlávia közötti normalizációs politika tényleges hatósugarát és felmérni mi történhet a jövőben ezen a területen. A nyugati erők, amelyekkel — részben épp a Szovjetunióval való konfliktusunk

miatt — nagyon jók a kapcsolataink, most górcső alá vesznek mindent, ami Moszkva és Belgrád között történik. A Nyugat szigorúan mérlegelni fogja, hogy Jugoszlávia feladja-e független pozícióját és hogy közeledésünk Moszkvához Jugoszlávia újbóli, fokozatos visszatérését jelenti-e a szovjet politika vonzáskörébe. Az oroszok csak látszólag ellentétes, valójában nagyon is hasonló mértékkel mérik a politikánkat. Kapcsolataink tényleges javulását csak a Nyugattal fenntartott viszonyunk romlásával egyenes arányban tartják elérhetőnek. Igaz ugyan, hogy a normalizálásról folytatott tárgyalásaink során az oroszok a világ minden kincséért sem ejtettek volna ki egyetlen feddő vagy kritizáló szót sem az Amerikához vagy a Nyugathoz fűződő kapcsolatainkról, sőt kifejezetten olyan benyomást keltettek, mintha e tekintetben semmi kifogásuk nem lenne Jugoszlávia politikáját illetően. Ebben Hruscsov ment a legmesszebbre. Két ízben is kijelentette, hogy ők nemcsak hogy nem rójják föl nekünk az Egyesült Államoktól és a Nyugattól felvett hiteleket, hanem a Szovjetunió is kész elfogadni ilyen, politikai feltételekhez nem kötött hiteleket. Nem voltunk benne olyan nagyon biztosak, hogy az oroszok ezt valóban így is gondolják. Inkább annak újabb jelét véltük felfedezni ebben, hogy Hruscsov küldöttségének komoly érdekei fűződnek a velünk folytatott tárgyalások sikeres befejezéséhez. A magunk részéről biztosak voltunk abban, hogy ezek a tárgyalások semmiképpen sem alkalmasak arra, hogy az oroszok bármiben is kritizálják Jugoszlávia politikáját, hiszen azért jöttek Belgrádba, hogy meggyőzzenek minket a szovjet politika megváltozásáról, nem pedig azért, hogy megpróbálják más irányba terelni a jugoszláv kurzust.

Az oroszoknak szemmel láthatóan elengedhetetlenül fontos volt a „jugoszláv belépőkártya" a további lépések megtételéhez a Sztálin utáni kor szovjet külpolitikájában. Csak a Jugoszláviával történt „megbékélés" után indult el Hruscsov és Bulganyin első hivatalos látogatásukra Indiába és Ázsia más országaiba. Annyi bizonyos, hogy Hruscsov Új-Delhiben jól kamatoztatta belgrádi látogatásának eredményeit, hiszen a Jugoszláviával fenntartott kapcsolat normalizálása meggyőző érv volt a szovjet politika kedvező megváltozása mellett India, és ezzel a többi új afrikai és ázsiai ország felé tanúsított szovjet politika javulása mellett.

Nem vitás, nehéz lesz döntő javulást elérni az oroszokkal fenntartott kapcsolatainkban, ha ők ennek feltételeül változatlanul nyugati kapcsolataink romlását írják elő. Ez azt jelentené, hogy az oroszok még mindig nem hajlandók elfogadni Jugoszláviát olyannak, amilyen. A bajok csak szaporodni fognak, mert így vagy úgy a Nyugat is feltételeket szabhat. Mindkét esetben az ár ellen kell majd úsznunk. Ha a Szovjetunióval javítjuk kapcsolatainkat és csökkentjük a nyomást erről az oldalról, megeshet, hogy nő a nyomás a Nyugat részéről, amit szintén el kell kerülnünk. Ha a Kelet nyomását a Nyugatéra cseréljük, nem sokat tettünk annak érdekében, hogy függetlenségünk további erősítése által megszilárdítsuk nemzetközi pozíciónkat.

A baj az, hogy a vezető erők sem Nyugaton, sem Keleten igazából nem ismerik el annak a lehetőségét, hogy egy kis ország független külpolitikát folytathat és jó kapcsolatokat tarthat fenn egyidejűleg a Nyugattal és a Kelettel is. Ha Jugoszláviának sikerülne ezt megvalósítania, valószínűleg sok más ország követné szívesen ugyanezt az utat és válna függetlenné a nemzetközi kapcsolatokban ma döntő szerepet játszó két katonai tömbtől. Ez a perspektíva a jelenlegi blokkpolitikát veszélyezteti. Ebben rejlik eddigi külpolitikánk különleges dimenziója.

Belgrád, 1956. március 14.

Tegnap este elutazásom alkalmából vacsorát adtam a kormány Avramović utcai klubjában. Tíz-egynéhány elvtárs jelent meg, köztük Kardelj, Ranković és Koča Popović. A vacsora teljes mértékben magánjellegű volt. Ezek a kiemelkedő személyiségek örömmel tet-

tek eleget meghívásomnak. Jelenlétük mindennél jobban bizonyítja, hogy milyen komoly mértékben érdeklődik felső vezetésünk szovjet kapcsolataink. illetve moszkvai munkám iránt.

Amint az várható volt, az estély fő témája a Moszkvából érkezett hírek voltak, amelyek középpontjában az SZKP XX. kongresszusa, pontosabban Hruscsov Sztálint elítélő titkos referátuma állt. Az oroszok a XX. kongresszus után bizalmasan a rendelkezésünkre bocsátották a referátum szövegét. Mi még ebben a hónapban rendkívüli KB-ülést tartottunk, amelyen felolvastuk a szinte könyv terjedelmű beszédet. A felolvasás sokáig tartott, de végig feszült figyelem kísérte. Az ülésen több mint száz fő vett részt. Történelmi jelentőségűnek nyilvánítottuk és egyhangúan támogattuk Hruscsov beszédét.

Többen közülünk egyenesen azt hangoztatták, hogy az oroszok azon az úton kezdenek el lépegetni, amit a jugoszlávok már rég megtettek. Sokan hajlanak arra a gondolatra, hogy az egész ügy — és nemcsak a mi és az oroszok viszonyának az ügye, hanem a kommunista mozgalomé is — most annak a függvénye, hogy mi, jugoszlávok, merre fogunk orientálódni! Szemmel láthatóan egyre jobban eluralkodik köreinkben az optimizmus és az elégedettség, s gyakran viselkedünk úgy, mint egy olyan csata harcosai, amelyet nem csak magunknak, de másoknak is megnyertünk — eközben pedig kevesebbet törődünk az oroszországi események aprólékos elemzésével.

Elég sokat beszélgettünk arról, hogy miért volt titkos Hruscsov referátuma, és maradt emiatt az SZKP XX. kongresszusának legnagyobb horderejű ügye ismeretlen a Szovjetunió polgárai és a világ közvéleménye előtt. Lehet-e fordulatról beszélni az SZKP és a szovjet kormány politikájában, ha a szovjet közvélemény nem tudja, hogy mi történt ezen a kongresszuson és miben is áll ez a fordulat? Mit is jelent tulajdonképpen Sztálin titkos elítélése az SZKP kongresszusának zárt ülésén, miközben ugyanezen a kongresszuson nyilvánosan az SZKP politikájának mindvégig helyes voltát hangsúlyozzák — amibe beletartozik az a harminc év is, amíg Sztálin állt a szovjet állam és kommunista párt élén?

A vacsora néhány résztvevője amellett kardoskodott, hogy a legmesszebbmenőkig elismervén Hruscsov titkos beszédének jelentőségét, nekünk a Szovjetunió hivatalosan és nyilvánosan hangoztatott politikájához kell igazodnunk, ahhoz, amit a szovjet vezetőség ténylegesen tesz, és nem a XX. kongresszus zárt ülésein elmondott beszédekhez. Moszkvában a múltban sokszor jelentettek ki titkosan egy dolgot és csináltak mást nyilvánosan, velünk szemben éppúgy, mint másokkal, a konfliktusunk előtt éppúgy, mint utána. Végső soron Hruscsov még a titkos referátumában sem ítélte el Sztálin igazi tetteit; bírálatát és ítéletét jobbára a „szocialista törvényesség megsértésének" néhány esetére korlátozta, és azt is kizárólag a Szovjetunióra vonatkoztatva.

Hruscsov még titkosan sem beszélt a szovjet polgároknak azokról a millióiról, akiket a szovjet vezetés ártatlanul küldött a halálba — csak az SZKP ártatlanul elveszejtett magas beosztású tisztségviselőit említette. Hruscsov egyetlen szót sem szólt arról, hogy a Szovjetunió egészen a közelmúltig az összes uralma alatt álló kelet-európai országra ártatlan és tisztességes emberek, magas párt- és állami vezetők meggyilkolásának ugyanezt a rendszerét kényszerítette. Az oroszok most mintegy elismerik ezeknek az államoknak az „egyenjogúságát és függetlenségét" saját legkiemelkedőbb kommunistáiknak a likvidálásában. Ezek az országok most hadd találják meg az oroszoktól „függetlenül" a felelősöket ezekért a gonosztettekért. Az oroszok, még a XX. kongresszuson is úgyszólván mossák Sztálin kezeit a kelet-európai „népi demokráciákban" elkövetett bűntettek ügyében.

A tegnapi vacsora közben folytatott beszélgetések során sok ilyen és ehhez hasonló kérdésfeltevés és kommentár hangzott el. Szó esett Albánia, Bulgária, Magyarország, Csehszlovákia és a többi kelet-európai ország legkiválóbb párt- és állami vezetőinek meggyilkolásáról, melyeket Sztálinnak a Jugoszlávia leigázására irányuló próbálkozásai során

követtek el. Mi megvédtük magunkat a Szovjetuniótól, viszont az oroszoknak sikerült a sztálinizmust a maga legrosszabb formájában a „népi demokráciákra" kényszeríteniük. Elvesztették ugyan Jugoszláviát, de sztálinizálták a lágert.

Ezeken kívül más bíráló észrevétel is elhangzott a Szovjetunió politikájának rovására az éjfél után véget ért vacsorán. Hruscsov referátumának alapvető gyengeségét végül is nem a tartalmában állapítottuk meg — bár itt is akadt kifogás bőven —, hanem a titkosságában. Szintén kifogásként róttuk fel azt, hogy a halott Sztálint most legközelebbi munkatársai ítélik el, azok, akik több évtizedig, élete utolsó percéig hűséget és odaadást tanúsítottak iránta. Hol voltak és mit csináltak azokban az időkben, amelyeket most elítélnek?

Most Moszkvában mintegy politikai amnesztiát hirdetnek saját maguk számára — sőt, szinte még jutalmat is várnak azért, amit tettek, mondván, hogy csak így maradhattak életben, hogy most elítélhessék Sztálint. A titkos referátum széltében-hosszában elemzi Sztálin személyiségét, természetét, jellemét, de nem beszél a sztálinizmusról, mint rendszerről. Sztálin személyi kultusza a szovjet rendszer terméke és lényeges jellemzője volt, nem pedig a rendszertől független tényező. Most megtartják ugyanezt a rendszert — Sztálintól és bűneitől mentesen. Mintha kizárólag Sztálin torz személyisége lenne a hibás, a rendszerrel pedig minden rendben lenne!

Amikor a búcsúvacsoránál az élénk vita folyamán egyszer-egyszer túlságosan is megszaporodtak a kritikus vagy tartózkodó vélemények Hruscsov referátumáról és a Szovjetunió jövőbeni politikájával kapcsolatos kétségeknek hangot adó nézetek, Kardelj kért szót, és felhívta a figyelmünket egyes túlzásokra. A túlzottan kritikus hangütés Hruscsov referátuma és az egész kongresszus hibás értékeléséhez vezethet. Hogy Hruscsov nem ment bele mélyebben Sztálin bírálatába, annyira, mint amennyire mi itt Jugoszláviában már régebben megtettük, azt jelenti, hogy nem is tehette volna. Ez a Szovjetunió jelenlegi politikai pillanatának realitása, nem pedig annak a függvénye, hogy Hruscsov látja-e vagy sem, hogy az egész probléma szélesebb dimenziójú, mint amit Sztálinról elmondott. Ha valamin csodálkoznunk kell, akkor az Hruscsov politikai bátorsága és ereje, az, hogy elmondta Sztálinról mindazt, amit elmondott, s nem helyes azért bírálnunk, mert nem ment messzebbre.

Ha egyet is értünk most mindnyájan abban, hogy más és jobb lett volna, ha Hruscsov nyilvánosan beszél, nem szabad emiatt alábecsülnünk referátumának politikai jelentőségét. Végül is a szovjetunióbeli politikai körülményeket, s különösen a legfőbb vezetésben uralkodó helyzetet mérlegelve megegyeztünk, hogy az oroszok számára egyetlen dilemma létezett: vagy elhangozzék ez a beszéd zárt ajtók mögött, vagy sehogy sem. A nyilvánosság számításba sem jött. A referátum csak titkos lehetett vagy semmilyen.

A vacsora során sok szó esett moszkvai munkámról is. Általános volt a vélekedés, hogy most, egy ilyen XX. kongresszus után lényegesen könnyebb lesz ellátnom alapvető feladatomat. Sztálin elítélése, titkosság ide vagy oda, már széles körben ismert a Szovjetunióban — hosszú ideig lehetetlen egy ilyen dolgot titokban tartani. Ha Hruscsov referátumát az újságokban nem is jelentetheti meg, egészen biztosan már párttagok milliói tudnak róla. A Jugoszlávia előtt megnyílt cselekvési tér mind a Szovjetunió, mind a világ kommunista mozgalmának vonatkozásában most szélesebb, mint azt a XX. kongresszus előtt akár a legderűlátóbbak közülünk remélték. Központi Bizottságunk már küldött egy levelet az SZKP KB-nak, amelyben egyöntetűen támogatja a XX. kongresszus határozatait. Jómagam Tito legmelegebb jókívánságait viszem Moszkvába Hruscsovnak a jugoszláv—szovjet kapcsolatok további fejlesztésének ügyében. Ennél többet és jobbat aligha várhattunk. Végül kisült, hogy kivételes szerencse ért a moszkvai kiküldetéssel és hogy jobbat kívánni sem lehetett volna.

A MÚLT VÁDJAI ELLEN

Jelszavak a jugoszláv „győzelemről" és a szovjet „vereségről" — Beszélgetés Titóval — Búcsú Zimonyban — Először szovjet földön — Kalandozások a történelemben — Megérkezés Moszkvába

Belgrád, 1956. március 19.

Ma itthon maradtam. Utoljára még át kell pörgetnem az elutazásra való készülődés közben a lakásomon felhalmozódott politikai archívumot és dokumentációt. Nem jó, ha az ember túl sokat készül egy munkára — olyan lesz, mint egy túledzett sportoló, akiről, ha az igazi harcra kerül sor, kiderül, hogy minden erejét elpazarolta az edzésekre és nem képes azokhoz a körülményekhez alkalmazkodni, amelyeket maga a küzdelem diktál. Mindezek mellett még felvetődik az a kérdés is, hogy a jelen körülmények között föl lehet-e egyáltalán készülni a moszkvai jugoszláv nagykövet feladatainak az ellátására.

Ezt a dokumentációt én válogattam össze. A legtöbb dokumentum az oroszokkal való többéves konfliktusunkra vonatkozik. Kisebb részük megjelent, nagyobb részük nem. Korábban úgy gondoltam, hogy legjobb lesz ezt az egész anyagot moszkvai dolgozószobámban tartani. Most arra a következtetésre jutottam, hogy jobban teszem, ha mégsem viszek belőle semmit magammal Moszkvába. Mindez a múltat, a történelmet, a sztálini időket idézi, s én nem azért utazom Moszkvába, hogy ezeket a kérdéseket újból felhánytorgassam az oroszoknak, hanem azért, hogy a jugoszláv—szovjet barátság újrafelvételén munkálkodjak. Moszkvában majd új dokumentációt állítunk össze, amely minden bizonnyal más lesz, mint ez.

Mielőtt megváltam volna ettől az archívumtól, átnéztem Sztálin utódainak számos Jugoszlávia-ellenes beszédét. Mindnyájan letették a garast: Malenkov, Bulganyin, Mikojan, Vorosilov, Kaganovics, Szuszlov, Hruscsov és a többiek. Nemsokára alkalmam lesz lesz ezekkel az emberekkel, a Szovjetunió mostani vezetőivel személyesen is elbeszélgetni. Minket az izgat most, hogy miről és hogyan fognak most tárgyalni Jugoszlávia képviselőjével. Ebben a pillanatban kevésbé fontos az, hogy hogyan nyilatkoztak ők rólunk és mi róluk a múltban.

Ebben a dokumentumhalmazban megtalálható az én néhány beszédem is, amelyek se nem jobbak, se nem rosszabbak hasonszőrű társaiknál. Bár kinevezésemet csak tíznegynéhány nappal ezelőtt hozták nyilvánosságra, Belgrádban már több mint egy fél éve nem titok — s különösen nem az itteni diplomáciai testület számára, amely rendszerint azonnal tudomást szerez minden olyan belső döntésünkről, ami a külföldiek számára érdekességgel bírhat. Már hónapok óta sorra keresnek fel az itteni külképviseletek dolgozói, formálisan mint államtitkár-helyettest, ténylegesen pedig mint Jugoszlávia új szovjetunióbeli nagykövetét. Végzik a maguk dolgát, de közben akadályoznak abban, hogy én is tegyem a magamét. Valóságos és kiagyalt problémákkal hozakodnak elő, találkozót kérnek, majd miután ezeket a problémákat néhány percnyi beszélgetés során letudják, hosszas fejtegetésbe kezdenek a Szovjetunióról és a jugoszláv—szovjet viszonyról.

Egyetlen nyugati nagykövet sem bírálta ezen beszélgetések alkalmával Jugoszlávia politikáját. Épp ellenkezőleg: mind elismerését fejezte ki, s a Szovjetunió fölött aratott „győzelmünkről" beszélt. Hangsúlyozták, hogy ők is készek kapcsolataik javítására a Szovjetunió-

val, s eközben arról igyekeztek meggyőzni, hogy ez egyes-egyedül az oroszoktól függ. Kissé mintha elrugaszkodtak volna a valóságtól, s talán nem is gondolják egészen komolyan azt, amit mondanak. Minden jel szerint olyan légkör kialakítására törekszenek, mintha az oroszoknak — azután, hogy rendezték kapcsolataikat Jugoszláviával — most kötelességük lenne hasonló módon fellépni a NATO-országokkal szemben is. Mintha a Szovjetuniónak most magas rangú delegációkat kellene küldözgetnie Nyugatra, melyek minden egyes országban nyilvánosan bocsánatot kérnek Sztálin bűneiért! A nyugati országok kormányai pedig csak ezután veszik majd fontolóra, hogy odafigyeljenek-e az oroszok bűnbánó törleszkedésére és elfogadják-e a feléjük nyújtott kezet, vagy sem.

A nyugati, és mindenekelőtt az amerikai propaganda kiválóan működő gépezettel, hatalmas anyagi eszközökkel és számtalan munkatárssal rendelkezik. Behálózza az egész világot. Úgy gondolják, hogy akkor tudják leghatékonyabban befolyásolni további viszonyunkat a Szovjetunióval, ha eddigi kapcsolatainkat értékelve a mi „győzelmünkről" és az oroszok „vereségéről" beszélnek.

Belgrád, 1956. március 21.

Ma elég sok időt töltöttem azoknak a dokumentumoknak az átnézésével, amelyek a „népi demokráciákban" uralkodó helyzettel, illetve az ezen a fronton a jugoszláv—szovjet kapcsolatok normalizálásának hatására lejátszódó eseményekkel kapcsolatosak.

Az oroszok valószínűleg nem igényelték a „népi demokratikus" országok kormányainak beleegyezését a Jugoszlávia irányában folytatott új, „megbékélési" politikájukhoz, bár ezeknek az országoknak a kormányai a Moszkvával való egyeztetés után saját külpolitikájukban nyilván követni fogják a Szovjetunió új irányvonalát velünk szemben.

Amennyire tudom, az oroszok ugyanígy nem tartottak igényt a „népi demokráciák" kormányainak előzetes jóváhagyására nyolc évvel ezelőtt sem, amikor politikájuk agresszív Jugoszlávia-ellenes fordulatot vett. Erősen kétlem azt is, hogy kikérték volna véleményüket vagy beleegyezésüket az új desztalinizációs politikát illetően, melyet Hruscsov hirdetett meg titkos felszólalásában az SZKP XX. kongresszusán. Most a „népi demokratikus" országok kommunista pártjai sorban küldik üdvözlő táviratait Moszkvába, melyben „egyhangúlag jóváhagyják" Hruscsov titkos beszédét.

A mindenre kiterjedő szovjet ellenőrzés bevezetése ezekben a kelet-európai országokban a Szovjetunió második világháborús győzelmének egyik fő vívmánya volt. A szovjet expanzió eme sajátos formájának programját nemcsak hogy nem sikerült teljes mértékben „lekerekíteni" és kiteljesíteni, de még konszolidációja is veszélybe került azáltal, hogy a független Jugoszlávia elutasította a szovjet fennhatóságot.

Ahhoz, hogy a Szovjetunió kiterjeszthesse és megerősíthesse új európai pozícióit, először is a szovjet politika vonzáskörébe kellett volna csatolnia Jugoszláviát csakúgy, mint a többi kelet-európai országot. Sztálin úgy vélte, hogy evvel megold jó néhány stratégiai kérdést is, amellyel a Szovjetuniónak mint államnak és mint a szocialista országok, illetve a „világkommunizmus" vezető erejének szembe kell néznie. A második világháborúban aratott szovjet győzelem átrajzolta Európa térképét, s a Szovjetunió lett messze a legnagyobb kontinentális erő az eurázsiai földrészen. Az 1945 utáni helyzetben csak az Egyesült Államok csapatainak állandó jelenlétével tartható fönn egy új, többé-kevésbé stabil egyensúly. Azáltal, hogy Jugoszláviát saját állami politikájának rendeli alá, a Szovjetunió — első ízben történelme során — eljutott volna Olaszország északkeleti határáig és a Földközitenger északi vidékének központjába. Evvel tovább gyengült volna a tömbök közötti egyensúly, amit az erő és nem a nemzetközi egyezmények szavatolnak.

Másodszor a Szovjetunió Jugoszlávia leigázásával végre létrehozta volna az összes euró-

pai szocialista ország „egységes" és „monolit", szigorú szovjet ellenőrzés alatt álló tömbjét. Jugoszlávia nélkül a szocialista tábor mind politikailag, mind területileg csonka marad, s fennáll eróziójának veszélye.

Harmadszor pedig evvel a lépéssel lekerült volna a napirendről az az új és fontos nemzetközi kérdés, ami a szocializmus fejlődésének jelen szakaszában épp a jugoszlávok jóvoltából merült fel, jelesül a szocialista országok, illetve a kommunista pártok egyenjogúságának és függetlenségének a kérdése.

Mindezeket a problémákat Sztálin oly módon próbálta „megoldani", hogy „ideológiai síkon" hirdetett támadást Jugoszlávia ellen, azaz "ideológiai eszközöket" vett igénybe a szovjet állami politika legégetőbb kérdéseinek orvoslására. A Jugoszláviára gyakorolt nyomás sikertelensége igazi politikai katasztrófákat okozott ellenfeleink oldalán, s itt elsősorban a „népi demokráciákra" gondolok. Ha Jugoszlávia leigázása meg is hiúsult, az elmúlt évek során a szovjet típusú szocializmust tömegméretekben exportálták Kelet-Európa országaiba. Ezeket a „népi demokráciákat" szovjet uniformisba bújtatták, amelyet Sztálin nem az ő méretükre szabott, hanem a szovjet „szabásminta" alapján, s amelyet ezeknek a népeknek 1948 után viselniük kellett, még ha vért izzadtak is közben. A sztálini irányvonal győzelmét segítette a kelet-európai országokban az a körülmény is, hogy a sztálini rendszer a kommunista pártok vezetőségét juttatta hatalomra a Szovjetunió fennhatóságának elismerése fejében. Mindenütt előbújtak a kis zsarnokok, akik tekintetüket a moszkvai nagy zsarnokra függesztették. S mindehhez a nemzetközi kapcsolatokban pusztító hidegháború szolgáltatta a hátteret.

Az új szovjet desztalinizációs politika, ha ugyan életképesnek bizonyul, ma az egyes „népi demokráciákban" az egész uralmon lévő vezető réteget kisöpörhetné a hatalomból. A legtöbb kelet-európai országban ma nemcsak hogy életben vannak, de még a hatalmat is ugyanazok az emberek birtokolják, akik a nagy zsarnokot utánozva legközelebbi munkatársaikat ártatlanul meggyilkolták. Ha Hruscsovnak — amint azt a jelek mutatják — csöppet sem volt könnyű elítélnie a halott Sztálint, akkor Rákosinak Magyarországon és vele egyívású társainak a többi „népi demokratikus" országban még nehezebb lesz ítéletet mondania saját magáról.

Az oroszok úgy szeretnék sikerre vinni a desztalinizációs politikai irányvonalat, hogy közben ugyanúgy szigorú ellenőrzésük alatt tartják a „tábort", mint Sztálin idejében. Annak csak a jóisten a megmondhatója, hogy hogyan sikerülhet nekik a kettő egyszerre. Ha itt választaniuk kell majd (mint ahogy már most ez a helyzet), azt hiszem, az új desztalinizációs politika fogja a rövidebbet húzni, és nem a „láger", amit az oroszok mindenáron meg akarnak tartani, hiszen a második világháborús győzelmük fő vívmányáról van szó. Azt hiszem, ebben a tekintetben nincsenek és nem is lehetnek Moszkvában „sztalinisták" és „antisztalinisták". Ha a „láger" megőrzéséről van szó, az oroszok hamarabb robbantanak ki háborút, mintsem tétlenül hagyják megfosztani magukat nemrégiben aratott történelmi győzelmük legfőbb gyümölcsétől.

Az oroszok nagy tapasztalattal rendelkeznek az erő politikai eszközként való alkalmazásában mind otthon, mind külkapcsolataikban (s különösen a szocialista országok viszonylatában). Nekünk itt Jugoszláviában ilyen tapasztalataink szinte egyáltalán nincsenek, hiszen nem képviselünk sem jelentős katonai és különösen nem jelentős anyagi erőt. A mi fő erősségünk mindig is abban rejlett, hogy saját szocialista és független politikánkat követjük, amelyet szabad akaratunkból mi magunk választottunk. Mindent összevéve a kelet-európai kormányok többségének távoznia kellene a hatalomból, mert híján vannak mind az erkölcsi alapnak, mind pedig az erőnek, s így nemigen maradt mire támaszkodniuk a túléléshez. Az egyetlen támaszuk Moszkva, de ki tudja, *mi van* még Moszkva tarsolyában?

Március 21-én késő délután tehát megszabadultam politikai archívumomnak attól a részétől is, ami erről a témáról tartalmazott anyagot. Végül is belenyugodtam, sőt, örültem is, amikor eldőlt, hogy Moszkvába csak a jugoszláv útlevelemet viszem magammal és semmi mást.

Belgrád, 1956. március 22.

Délután otthon hosszú beszélgetésbe bonyolódtunk Miškával, s minthogy holnap utazom, a beszélgetés mélyen belenyúlt az éjszakába. Közben csomagoltunk. Nincs valami borzasztó sok holmim: a bőröndök legnagyobb részébe könyv került. A DSIP[2]-től hitelt vettem föl, és vásároltam két rend ruhát meg néhány elengedhetetlenül szükséges holmit. A DSIP a hitel összegét majd moszkvai fizetésemből fogja apránként, több hónapon át levonni.

Ruhatáram fő részét a szmoking, a zsakett és a frakk (!) képezte. Ez utóbbit az államtól kaptuk kb. egy évvel ezelőtt, amikor az etióp császár, Hailé Szelasszié járt nálunk látogatóban. A magas rangú jugoszláv hivatalnokok jó része ekkor viselt életében először olyan ruhát, amilyet a klasszikus protokoll előír. Belgrádban ezeket az uniformisokat egy évben egyszer húztuk magunkra, hiszen meglehetősen ritkán kapunk vendégségbe császárokat és királyokat. Nem tudom, szükségem lesz-e rá Moszkvában. Az oroszok protokolljából nemcsak hogy hiányzik a szmoking, (hát még a frakk!) mint előírásos öltözet, de egyenesen külön szabályokat tartalmaz. Az elegancia csúcsa a sötét, illetve fekete öltöny, ami a legpazarabb ünnepségekre éppúgy megteszi, mint a temetésre.

Miška egy hónap múlva szülni fog, s most a nyakába szakadt első gyerekünk, a három és fél éves Nevenka lányom minden terhe is. Mindkettőnkre nagy és többszörös nyomás nehezedik. A hivatalos- és a magánélet gondjai egymást licitálják túl, egymás terhét növelik, s sehol semmi, ami megkönnyítené életünket.

Belgrád, 1956. március 23.

A Tito elvtárssal a dolgozószobájában, az Užička utca 15-ben lezajlott utolsó találkozásom során azon igyekeztem, hogy megállapodjunk egy olyan általános szabályban, amely az oroszokkal folytatott ügyleteinkben mindnyájunkra nézve kötelező lesz, akár a diplomáciában, akár a kereskedelemben, akár a pártban, akár máshol, Moszkvában és Belgrádban egyaránt. Tito a beszélgetésünket azzal a végkövetkeztetéssel zárta le, hogy amennyire tőlem függ, ne keveredjek konfliktusba vagy perpatvarba az oroszokkal, de jelentősebb politikai kérdésekben engedni sem szabad nekik, s hogy én olyan helyzetben leszek, amely lehetővé teszi, hogy elősegítsem ennek az új szabálynak az életbelépését.

Azt válaszoltam Tito elvtársnak, hogy ez csak akkor vezethet eredményre, ha mindnyájan így fogunk viselkedni. Én személy szerint attól félek, hogy az oroszok állandóan nyomást fognak ránk gyakorolni, azt próbálván elérni, hogy engedjünk. Énnekem hajthatatlannak kell lennem, ugyanakkor összevesznem sem szabad velük — pedig a hajthatatlanság általában viszályhoz vezet. Tito elmosolyodott és azt mondta, hogy éppen ezért küldenek Moszkvába. Azt válaszoltam, hogyha majd választanom kell, biztosan nem fogok engedni, ami viszont lehet, hogy veszekedéssé fog fajulni — de nem azért, mert nekem feltett szándékom lenne, hogy viszályt szítsak. Tito megismételte, hogy sem egyiknek, sem másiknak nem kell bekövetkeznie. Végül is megegyeztünk — ha nem lesz más választásunk, hagyni kell az oroszokat, hadd veszekedjenek, mi pedig nem fogunk engedni.

[2] Dražvni Sekretarijat Inostranih Poslova — Külügyminisztérium.

Ezután néhány szót váltottunk Tito két hónap múlva esedékes szovjetunióbeli látogatásáról. Ez lesz első oroszországi útja a nyolc évvel ezelőtt bekövetkezett szakítás óta. A látogatás óriási politikai jelentőséggel bír, s nemcsak nekünk és az oroszoknak, hanem szélesebb körben is. Tito azt az utasítást adta, hogy a kormány és a DSIP részére küldött rendszeres jelentéseimen kívül minden alkalommal, amikor szükségesnek ítélem, őt személyesen is informáljam. Hivatalos moszkvai látogatásáról azt mondta, hogy most mindent bízzunk az oroszokra, de az út előtt haza kell ugornom Belgrádba egyeztetés céljából.

Ezek után arról beszélgettünk Tito elvtárssal, hogy az oroszokkal fenntartott gazdasági kapcsolataink története sem kevésbé drámai, mint a politikaiaké. Az oroszok számára ma éppúgy, mint a múltban mindenfajta kereskedelem politikai eszközként működik. Attól félünk, hogy ez így lesz az alumíniumunkért nyújtott hitel esetében is.

Az összes kereskedelmi egyezmény egyoldalú felmondásával, majd országunk gazdasági blokádjával az oroszok 1948 után óriási anyagi károkat okoztak Jugoszláviának. Emlékeztettem Tito elvtársat arra, hogy erről már volt szó tavaly a Hruscsov-delegációval folytatott megbeszélések során, s hogy az oroszok orra alá dugtunk néhány meglehetősen magas számot azokról a közvetett és közvetlen veszteségekről, amelyeket nekik köszönhetünk. Hruscsov nem volt hajlandó erről a témáról tárgyalásokba bocsátkozni. Kijelentette, hogy „nem fog nekünk kártérítést fizetni", még akkor sem, ha sokkal kevesebbet kérnénk. Másnap az oroszok a mi orrunk alá dugták az ő összegeiket a jugoszláv adósságokról a Szovjetunió felé. A fő tétel itt azok a fegyverek voltak, amiket a Szovjetunió még 1948 előtt szállított a hadseregünknek. Az oroszok számai még a mieinknél is magasabbak voltak. A mi „gazdasági dossziénk" az ehhez hasonló államközi vitákban illendő, tiszességes külalakú dokumentáció volt, míg az oroszok a követeléseiket egy papírlapról olvasták fel. Nyilvánvaló volt, hogy egyetlen éjszaka leforgása alatt tákolták össze, itt Belgrádban, azután, hogy mi kinyilvánítottuk igényeinket.

Amikor megértettük, hogy ebben az ügyben nem jutunk ötről a hatra, a kérdést nyitva hagytuk és más témát pendítettünk meg. Ezzel bizonyos nyomást gyakoroltunk az oroszokra, s megerősítettük bennük azt a félelmet, hogy a megkötendő megállapodás még füstbe is mehet. Ezért engedékenyebbek lettek politikai álláspontunk elfogadásában. Cserébe mi is elfogadtuk azt a szovjet javaslatot, hogy „borítsunk fátylat" kölcsönös pénzügyi követeléseinkre.

A „katonai vonalon" folytatandó együttműködésről Titóval abban állapodtunk meg, hogy ezt a kérdést egyelőre nem bolygatjuk. Még sok idő kell ahhoz, hogy lássuk, hányadán állunk a Szovjetunió általános politikai irányvonalával velünk és másokkal szemben. Meg kell várni Tito moszkvai látogatását is.

Úton Moszkvába, 1956. március 24.

Ma nagyon korán keltem. Miška nem tudott aludni, így aztán még nem is hajnalodott, s mi már együtt voltunk. Ebben az utolsó beszélgetésben is a remény és az ismeretlentől való félelem keveredik egymással. A második gyermekünkről beszélgetünk, akinek a jövő hónap végén kell a világra jönnie. Mindketten biztosak vagyunk abban, hogy fiú lesz. Ezt a bizonyosságot nem indokolja más, csak a vágyaink; kislányunk már van, s így a „női verzióra" egyáltalán nem is gondolunk. Megpróbáltunk megállapodni a fiú nevében. Én — magam sem tudom, miért — kizárólag olyan neveket javaslok, amiket a családomban soha senki nem viselt.

Miška azt szeretné, ha a gyereknek apám, Jovan nevét adnánk, aki Crna Gora-i tiszt és az elmúlt háborúban vidékünk katonai parancsnoka volt, s akit az emberek szülőföldemen megtartottak jó emlékezetükben. Én ellenzem. Apám megbecsülést és hírnevet szerzett ennek a névnek, és semmi szükség rá, hogy még valaki viselje a családból. A fiú tegye híressé

a saját nevét! Érdekes, hogy miközben ezen vitatkoztunk, egyszer sem jutott az eszünkbe, hogy meglehet, fölösleges az egész vita, hiszen a születendő gyerek éppúgy lehet lány, mint fiú. Apámnak öt lánya született, mielőtt világra jött volna első fia, Vlado bátyám, aki 1941. december 1-jén esett el Plevljén az olaszok elleni harcban. Mi meg itt úgy civakodunk a gyerek nevén, mintha már meg is született volna! Furcsa, hogy az ember mennyire képes megfeledkezni magáról és vágyait összetéveszteni a valósággal. Végül is megegyeztünk, hogy fiunknak a Stojan vagy a Mladen nevet adjuk.

Miška lényegesen rosszabb helyzetben van nálam. Én csak ráadás-gond vagyok neki sok más gond mellé, amiket nincs kivel megosztania. Mindent megtesz, hogy az én gondjaimat eloszlassa, a sajátjairól pedig hallgat. Tipikusan montenegrói légkörben válunk el egymástól, mely a régi időkre emlékeztet, amikor a férjek, apák és fivérek hosszú vándorútra, vagy háborúba indultak, s az anyák, a feleségek s a nővérek szótlanul elkísérték őket egy darabon.

Reggel kilenc óra tájban értem ki a kis zimonyi repülőtérre, hogy felkászálódjak egy szovjet kétmotoros IL—14-esre. Ez az amerikai „Dakota" kisméretű utasszállító gép valamiféle szovjet változata. Belgrádból Moszkváig a repülőút sajnos egy egész napot vesz vele igénybe. Családtagjaimtól és legközelebbi barátaimtól már elbúcsúztam, és azt javasoltam nekik, hogy ne jöjjenek ki a repülőtérre. Ebbe látszólag bele is egyeztek. Arra számítottam, hogy a repülőtéren hivatalos küldöttség fog majd búcsúztatni: a külügyminisztérium egyik két képviselője, valaki a szovjet nagykövetségről és slussz. Legnagyobb meglepetésemre a zimonyi repülőterecske miniatűr helyiségeit zsúfolásig megtöltötték a barátaim, bár legtöbbjüktől már korábban elbúcsúztam. Különösen az a csoport volt feltűnő, amelynek tagjai földijeim, a Jugoszláv Néphadsereg Crna Gora-i származású tábornokai, népi felszabadító háborúnk hírneves parancsnokai és politikai biztosai voltak. Egyenruhát viseltek, hiszen egyenesen irodáikból jöttek. Szemmel láthatóan a legkevésbé sem izgatták őket a protokoll előírásai, és nem érdekelte őket, hogy egyenruhájuk a zimonyi repülőtéren nem illik bele a szabályos képbe. A jugoszláv külügyminisztérium és a szovjet nagykövetség képviselői elvesztek a jugoszláv funkcionáriusok között.

Ez a látvány minden valószínűség szerint jobban meglepte a szovjet nagykövetség képviselőit, mint minket. Kötve hiszem, hogy ezt nem a „hivatalos" búcsúztatásnak gondolták, amelyet a KB és a kormány döntése alapján szerveztek Jugoszlávia új moszkvai nagykövete számára. A valóságban mindezt nem sejtette sem a KB, sem a kormány, sem pedig jómagam.

Mindazonáltal a búcsúztatás nagyon meghatott. Én is és az elvtársak is, akik kijöttek a repülőtérre, mintha egy pillanatra ismét átéltük volna háborúnk és forradalmunk legszebb napjait, amikor kapcsolataink tiszták és emberiek voltak s olyan feltétlen bizalommal viseltettünk egymás iránt, amilyen csak együtt harcolók között lehetséges, akik minden pillanatban készek arra, hogy a közös eszméért és egymásért feláldozzák életüket.

Bár már több mint tíz éve hatalmon vagyunk Jugoszláviában, a hierarchikus kapesolatok még nem minden szférában és nem teljesen uralkodtak el közöttünk — pedig a hatalomnál gyorsabban semmi sem képes megrontani az embert, kikezdeni erkölcsét és szétrombolni kapcsolatait. A háború befejezése után minden valószínűség szerint a Sztálin ellen folytatott többéves harc segített abban, hogy megőrizzünk valamit az elmúlt korszak és a fiatalság értékeiből, hogy lelassítsuk a romlásnak ezt a folyamatát; s íme, még mindig váratlanul felszínre törhetnek azok a vonások, amelyek a legjobbak voltak bennünk, s amelyek lassan a múlté lesznek. Ebből mutatott meg valamit 1956. március 24-én Zimonyban Jugoszlávia új moszkvai nagykövetének a protokoll szabályainak ellentmondó s a partizánharc idejére emlékeztető búcsúztatása.

Mindezen túl az esetnek volt politikai értelme is — legalábbis bennem ez a benyomás

maradt meg. Bár a megjelentek mind vezető tisztségeket töltenek be a kormányban, a pártban és a hadseregben, s mint ilyenek pontosan követik a Szovjetunió irányában folytatott politikai „kurzust", az az érzésem támadt, hogy közülük jó néhányan őszintén reménykednek abban, hogy a lehető legrövidebb időn belül kedvező fordulat következik be a jugoszláv—szovjet kapcsolatokban. Mintha ennek most már semmi akadálya sem lenne! Senki sem fogalmazta ezt így megy közülünk, de világosan érezni lehetett, akárcsak pár nappal ezelőtt a belgrádi búcsúvacsorán is, bár másképpen és lényegesen mérsékeltebben. Úgy gondoltuk (tudatosan és tudat alatt is), hogy tovább nőtt országunk szerepe a Szovjetunió új vezetőinek politikájában, mint ahogy bennünk is egyre erősebb vágy munkált, hogy kedvezően fejlesszük a jugoszláv—szovjet kapcsolatokat.

Útban Moszkva felé, 1956. március 24.

Velem utazik Raif Dizdarević is, akit a nagykövetség első titkárának neveztek ki. Dizdarević már „megjárta a hadak útját" a szocialista tábor országaival fenntartott kapcsolatainkban — három évig dolgozott Szófiában, s ráadásul a legsúlyosabb időkben. Néhány nappal ezelőtt hallottam tőle a következő esetet. A bolgár hatóságok — számos egyéb atrocitás mellett, aminek mint Jugoszlávia diplomáciai képviselője rendszeresen ki volt téve — egy csévét vagy valami hasonló szerkezetet helyeztek el a hálószobája fölötti lakásban, ami kb. tíz másodpercenként nagyot koppantott a padlóra — megállás nélkül, huszonnégy órán át, éjjel-nappal, hónapokig. Raif jól tudta, hogy nincs fölötte egy teremtett bolgár lélek sem, hogy egy automata csinálja a zajt, és hogy semmi értelme sincs, ha úgy reagál, mintha élő ember lenne fönt. Ennek ellenére nem tudta türtőztetni magát és — különösen késő éjszaka — sokszor felkapta a keze ügyébe kerülő első tárgyat, és a szobája plafonján kopogtatva válaszolt a bolgár rendőrség szerkezetének ütéseire. Hatékonyan működött tehát a bolgár rendőrség találmánya!

Igazság szerint a Szófiában eltöltött három esztendőt háborús évekként kellene Raifnak elismerni, vagy még annál is többnek. Szófia után Moszkva valószínűleg Párizsnak fog előtte tűnni. Én rosszabb helyzetben vagyok, mert nem voltam sem Bulgáriában, sem máshol Kelet-Európában — Moszkva lesz az első hely, ahol állandó külszolgálatot fogok teljesíteni.

A repülőgépen velünk utazik tíz-egynéhány szovjet állampolgár is, valószínűleg különböző szovjet gazdasági szervezetek alkalmazottai, akik a külfölddel vannak kapcsolatban. Megpróbáltam üdvözölni közülük azokat, akiknek véletlenül elkaptam a tekintetét. Szerettem volna megismerkedni és elbeszélgetni velük, és nemcsak mint útitársakkal, akikkel az egész napomat együtt fogom tölteni a repülőgép szűk kis utasterében. Arra gondoltam: íme az első szovjet polgárok, akiket új munkám során elibém hoz a sors. Ők is biztosan szívesen elbeszélgetnének akármiről — ha mégoly jelentéktelen dologról is — Jugoszlávia új moszkvai nagykövetével, aki azért utazik hazájukba, hogy felújítsa a barátságot a két ország között. Kudarcot vallottam. A szovjet polgárok hallgattak. Dizdarevićnek és nekem pedig kellemetlen lett volna az általános némaság közepette beszélgetni, s így az oroszok ránk, kettőnkre is hallgatást kényszerítettek.

Délután kettő körül érkeztünk meg Lvovba. Életemben először léptem szovjet területre. Meglepetéssel tapasztaltam, hogy nemcsak hogy semmiféle nagy megindultságot nem okoz az első találkozás a „szovjet földdel", de végig teljesen közömbös maradtam — pedig ez a találkozás évekig életem leghőbb vágya s legdédelgetettebb álmom volt. Az egykori álom, íme, valóra vált, s most nincs mit feljegyeznem róla. Ennyire kiölte volna belőlünk a lelket Sztálin, hogy még a jugoszláv kommunisták is, akik pedig évtizedekig második hazájuknak gondolták a Szovjetuniót, csak utazóknak érzik magukat, amikor először lépnek szovjet földre, külföldieknek, akik egy idegen állam határát lépik át?

Az orosz személyzet a géptől a repülőtér épületébe vezet minket. Megkérdezem az egyik szovjet kísérőt, hogy körülbelül mikor érkezünk Moszkvába. Nem méltat válaszra. Megkérdezek egy másikat: odaveti, hogy „idejében" a tudomásunkra fogják hozni. A nemzetközi légi forgalom számára fenntartott épületrészbe vezetnek minket. A repülőgép utasain, azaz a tíz-egynéhány oroszon és két jugoszlávon kívül más utasnak nyoma sincs. Ebédet hoznak. Egyetlen fogás — „kurica", azaz tyúk. Nem vagyok éhes és különösen nincs gusztusom a hideg és merev „kuricára", amiről azt sem lehet teljes biztonsággal megállapítani, hogy sült-e vagy főtt. A felszolgálónő látja, hogy hozzá sem nyúlok az elém tett ételhez. Egészen biztosan megmondták neki, hogy ki vagyok. Azt mondja, hogy kaphatok „jajcót" (tojást), ha a tyúkhoz nincs gusztusom.

Az utasok körül egyenruhás emberek nyüzsögnek. Többen vannak, mint mi összesen. Az egyenruhák különbözőek: zöldek, szürkék, szürkészöldek, kékek, s a többi. Mindegyik buzgón tevékenykedik, sürög-forog körülöttünk, míg mi, az utasok, mély hallgatásba burkolózva az asztaloknál ülünk. Mintha olyan országba érkeztem volna, ahol még mindig tart a háború. Megpróbálok valami magyarázatot találni erre a légkörre és megrovom magamat, hogy ilyen a hangulatom a „szovjet földdel" való első találkozás alkalmával. Lvov repülőtere a szovjet határon fekszik, itt lépnek szovjet területre a külföldi utazók, Nyugatról és a világ más tájairól egyaránt. Ezért szigorúbb itt a szovjet rendőrség ellenőrzése. Azt viszont nem tudom mivel magyarázni, hogy a lvovi repülőtér miért van így kihangosítva: mindenütt bömbölő hangszórók ontják a különféle orosz nótákat és indulókat, hogy szinte belesüketül az ember. Amúgy szinte teljes csend uralkodna, hiszen szinte nincsenek utasok, nincs forgalom.

Azután azon merengtem el egy darabig, hogy Lvov, ugye, nem orosz város és hogy nem Oroszországban vagyunk. És nem is Ukrajnában. Ezt a várost Sztálin a lengyelektől vette el, mégpedig a Hitlerrel 1939-ben megkötött egyezség alapján, ami a történelem folyamán negyedszer osztotta fel ezt az országot erős nyugati germán és keleti orosz szomszédai között. A szovjet—lengyel határ mind a mai napig centiméterre megfelel a Sztálin és Hitler között 1939-ben megkötött titkos egyezményben megállapított határnak. Hitler ennek a megállapodásnak a megkötése után robbanthatta ki a második világháborút. Az ő veresége, Sztálin győzelme, a szocialista Lengyelország kikiáltása — mindez mit sem változtatott azon a lengyel határon, amit Moszkva és Berlin még 1939-ben húzott meg egy titkos egyezményben. Nem győzök azon csodálkozni, hogy ez a súlyos tény olyan kevés nyilvánosságot kap. Ma Jugoszláviában nagyon kevesen vannak, akik egyáltalán emlékeznek rá — akik tudtak róla, mintha elfelejthették volna...

Az oroszoknak úgy tűnik, soha nem lehet annyi területük és terük, amennyinél ne akarnának még többet — pedig országuk már most kétszer akkora, mint a világ két legnagyobb állama, az Egyesült Államok és Kína. Az oroszok csak a második világháborúban két-három Jugoszláviával növelték már amúgy is hatalmas területüket. Először is, a maguk sajátos módján értelmezve a Hitlerrel kötött szerződést, Lengyelország felosztása után „lenyelték" a három balti államot: Litvániát, Lettországot és Észtországot is. Aztán belekötöttek Finnországba és egy nagy háború végén nem orosz területeket csatoltak vissza, hanem finn területeket vettek el tőlük. Aztán a saját maguk javára változtatták meg a Kárpátokban a csehszlovák—szovjet és a román—szovjet határt, s ezáltal rátették a kezüket Kárpát-Ukrajnára, illetve Észak-Bukovinára és Besszarábiára. Aztán a háború végén felszámolták Kelet-Poroszországot és részben Oroszországhoz csapták, mint különálló területet; központját, a német Königsberget Kalinyingrádra keresztelték át, a németek pedig eltűntek onnét.

Az oroszok kiterjesztették hódításaikat Ázsiában és a Csendes-óceán vidékén is. Amikor küszöbön állt Japán veresége az erősebb ellenféllel, azaz az Egyesült Államokkal vívott há-

borúban, Sztálin hadba lépett ellene, s egyetlen hét leforgása alatt a már megvert Japántól nemcsak hogy visszaszerezte az 1904-es orosz—japán háborúban elveszített területeket, hanem újabb hódítást tett, a Kuril-szigeteket is a Szovjetunióhoz csatolta. Az oroszok ily módon az Ohotszki-tengerből egyfajta „mare nostrumot" csináltak, s mind a mai napig fennhatóságuk alatt tartják ezeket a japán területeket. A japánok negyven évig birtokolták azt, amit II. Miklós cártól elvettek, és meglehet, hogy az oroszok ugyanennyi ideig tartják majd kezükben azokat a részeket, amiket az utolsó háború során ők szereztek meg a japánoktól. A második világháborúban győztes nyugati nagyhatalmak területeiket tekintve megmaradtak nemzeti határaikon belül. Közülük a gyarmati birodalommal rendelkezők a birodalomukat lényegében elveszítették vagy rövid időn belül el fogják veszíteni. Egyedül a Szovjetunió növelte nemzeti területét, méghozzá mind Keleten, mind Nyugaton. Így az az állam, amely már amúgy is a legnagyobb volt, még nagyobbra dagadt, és kis szomszédai még kisebbre fogytak — arról nem is beszélve, hogy a Szovjetunió befolyása alá vont további hét európai szocialista államot is, összesen mintegy nyolcvanmillió európaival. És a föld és az emberek mindig is drágábbak voltak Európában, mint más földrészeken — egészen eddig az utolsó háborúig.

A kijevi repülőtéren hasonló benyomások értek, mint Lvovban. Úgy tűnt, hogy a kijevi repülőtér lényegesen nagyobb, mint a lvovi, de minthogy minden más tekintetben ugyanolyan, mindaz, amit Lvovval kapcsolatban papírra vetettem, itt sokkal szembetűnőbb volt. Mind Kijevben, mind Lvovban a repülőtéri épületek csarnokainak központi helyein hatalmas Sztálin-portrék díszelegtek. A képmásokat élénk színekkel festették, s mindent, amit csak lehetett, bearanyoztak rajtuk. Mindenütt, ahol csak megfordultunk Kijevben és Lvovban, a falakról olümposzi magasságokból úgy nézett el a fejünk fölött a marsall-uniformisban feszítő Sztálin, mintha az SZKP XX. kongresszusa és Hruscsov titkos referátuma soha nem létezett volna.

Este kilenc körül érkeztünk meg a moszkvai Vnukovo repülőtérre. A szovjet külügyminisztérium protokollfőnöke, Molocskov várt minket. A fogadtatás baráti volt. Molocskov szemmel láthatóan remekül érti a szakmáját. Az első pillanattól fogva olyan légkört tudott teremteni, mintha régi ismerősök lennénk. Ő maga is kellemes benyomást tett rám. Már másnapra felajánlotta a segítségét. A repülőtéren várt rám moszkvai követségünk személyzete is. Legtöbbjüket már korábbról is ismertem, s a találkozás arra a kedves, partizános búcsúztatásra emlékeztetett, amiben a zimonyi repülőtéren volt részem. Aztán hosszú utazás következett a sötétben Vnukovóból a moszkvai jugoszláv nagykövetségre, ami Moszkva egyik legrégebbi negyedében, Krasznaja Presznán található. Az 1905-ös forradalom során itt folytak a legelkeseredettebb harcok. Kint hideg márciusi éjszaka — Moszkvát markában tartja a fagy.

A követségi elvtársak felhívták a figyelmemet, hogy közeledünk a Kremlhez, s hogy éjszaka is van mit nézni rajta. Tornyai és falai fényárban úsztak. Bár csak egy részét láttam a kocsi ablakán kikukucskálva, mégis lenyűgözően hatott. Ez az első találkozás a Kremlle[1] sem tudta azonban megzavarni annak a beszélgetésnek a menetét, amelybe rögtön az elindulás után bonyolódtunk a kocsiban: az elvtársak folytatták annak a részletes elbeszélését, hogy nemrégiben a követségünkön hogyan fedeztek föl és szereltek szét egy titkos szovjet lehallgatókészülék-rendszert. Tizenkilenc, kábellel összekötött mikrofont találtak, amelyeket az egyes szobákban a parkett alá vagy a plafon fölé építettek be, mélyen a malter és a beton mögé. A nagyobb szobákban két-két mikrofont találtak, a kisebbekben, úgy látszik, egy elegendőnek bizonyult. Azt mondják az elvtársak, hogy az egész épületet le tudták hallgatni, még a nagykövet hálószobáját is. Ez a titkos lehallgatórendszer technikailag meglehetősen elavult ugyan, de minden jel szerint remekül működött. Már tíz éve lakjuk ezt az épületet. Azelőtt a japánok használták; akkor hagyták el, amikor az oroszok hadat üzentek

Japánnak. Ezek után az oroszok beköltöztették a jugoszlávokat, s őket is ugyanúgy lehallgatták, mint a japánokat. Az is lehet, hogy közben az oroszok már újabb, modernebb lehallgatókészülék-rendszert szereltek be. Mindenesetre az első naptól fogva a nyakamon lesz a szovjet rendőrség, s valószínűleg még inkább, mint elődeimnek, „megbékélés" ide vagy oda. Az oroszok minden valószínűség szerint tudják, hogy három hónappal ezelőtt Moszkvába küldtem állambiztonsági embereink egy csoportját, pontosan abból a célból, hogy keressék meg a lehallgatókészülékeket. Meglehetősen sokszor került ez szóba Belgrádban, így nincs kizárva, hogy a hír az oroszok fülébe jutott.

Az oroszok irányában tanúsítandó általános magaviseletünkről és hozzáállásunkról azt közöltem az elvtársakkal, hogy Tito elvtárs útmutatása szerint „az oroszokkal nem szabad összevesznünk, de ne is engedjünk nekik". Nem lesz könnyű minden alkalommal betartani ezt a szabályt, és pontosan felmérni, hogy mikor kell összeveszni velük, hogy ne kelljen engedni, és mikor kell engedni, nehogy összevesszünk. Az sem épp a legkellemesebb, hogy erről éppen nekem kell majd itt döntenem — egyszeriben Moszkva és Belgrád, a két malomkő között találtam magamat.

AUDIENCIA A KREMLBEN

Látogatás V. M. Molotovnál — Fogadás K. J. Vorosilovnál — Beszélgetés Ny. Sz. Hruscsovval — Mivel helyettesítendő a Tájékoztatási Iroda? — A kommunista pártok új szervezeteinek alakulása ellen — Látogatás Bulganyinnál — A grúziai tüntetésekről — A Sztálint elítélő párttanácskozások beszüntetése — Beszélgetés A. I. Mikojannal

Moszkva, 1956. március 27.

Tegnap látogatást tettem Molocskovnál, a szovjet külügyminisztérium protokollfőnökénél. Bemutattam neki azoknak a szovjet vezetőknek a listáját, akikkel találkozni szeretnék a megbízólevél átadása után. Molocskov mindent rám hagyott és csak arra szorítkozott, hogy lejegyezte azokat a neveket, amelyeket összeírtam. Azt hittem, hogy ezt mi ketten fogjuk megbeszélni, de Molocskov nyilvánvalóan másképp vélekedik, és abból indul ki, hogy én már Belgrádban egyeztettem a Központi Bizottsággal és a kormánnyal azoknak a személyeknek a listáját, akiket fel kell keresnem Moszkvában. Molocskov szentül meg volt erről győződve, és ezért egyetlen nevet sem tett hozzá, vagy húzott ki arról a listáról, amit lediktáltam neki. Mindössze egy vagy két órával ez után a beszélgetés után értesítést kaptam a szovjet külügyminisztériumból, hogy Vjacseszlav Molotov, a Szovjetunió külügyminisztere már holnap tíz órakor vár a dolgozószobájában. Ezt jó hírként értékeltük. Azon sem csodálkoztunk volna, ha mondjuk egy hetet kell várnunk, míg Molotov hajlandó fogadni bennünket. Nem is olyan régen, a jugoszláv—szovjet konfliktus előestéjén nemegyszer előfordult az is, hogy kormányunk tagjai egy hónapot vártak arra, hogy fogadják őket. Így például Milentije Popović elvtárs több mint egy hónapot várt arra, hogy bejusson Mikojanhoz, aki a szovjet kormányban ugyanazt a posztot töltötte be, mint Popović Jugoszláviában. Mikojan „soha nem ért rá", Milentije meg esténként a szovjet színházakban ücsörgött, és várta, hogy fogadják.

A találkozás Molotovval kellemes légkörben zajlott. A beszélgetés spontán, sőt, helyenként még szívélyes is volt — mintha régi ismerősök beszélgettek volna, akik hosszú ideje nem látták egymást. Nyoma sem volt annak a tízéves ideológiai és politikai háborúskodásnak, amelyet éppen Molotov kezdett meg, az a Molotov, akinek a neve — Sztáliné mellett — ott díszelgett azokon a fenyegető leveleken, amelyeket még 1948-ban küldözgettek a jugoszláv vezetőségnek. Bár én nem sürgettem a megbízólevelem átadását, Molotov megígérte, hogy még ma személyesen beszélni fog Vorosilovval és szorgalmazni fogja, hogy minél előbb essünk túl rajta és ne veszítsünk vele fölöslegesen sok időt.

Molotov úgy értékelte, hogy kapcsolataink jól fejlődnek, s hogy szinte már mindent megoldottunk, amiről a szovjet delegáció tavalyi belgrádi látogatásakor szó esett, és ha esetleg még fel is merül valami megoldatlan kérdés, egykettőre dűlőre fogunk jutni. Érdekes, hogy amikor Molotov erről beszél, valamiféle saját terminológiát használ, ami elüt attól, amit mi is és az oroszok is megszoktunk.

Nem mondtam neki ellent, bár a véleményem gyökeresen eltért az övétől. A Belgrádi Deklarációról szólva Molotov világosan az értésemre adta, hogy szerinte pontjai már az elmúlt hónapokban megvalósultak, s ebből az következik, hogy most kapcsolatainkat új alapokra kell helyezni. Bár úgy gondoltam, hogy eddig lényegében egy hajszállal sem jutot-

tunk közelebb a Belgrádi Deklarációban megfogalmazott elvekhez, nemhogy megvalósítottuk, vagy meghaladtuk volna őket, csendben maradtam és nem mondtam ellent Molotovnak.

Világos volt, hogy az első találkozás Molotovval nem a megfelelő alkalom arra, hogy a múltat felhánytorgassam vagy megpendítsem Sztálin elítélését a párt XX. kongresszusán. Molotov harminc éven keresztül Sztálin első számú munkatársa és jobbkeze volt, s vele karöltve kezdeményezője a Szovjetunió agresszív, Jugoszlávia leigázására irányuló politikájának. Belgrádba eljutott az a hír is, hogy Molotov ellenezte a jugoszláv—szovjet kapcsolatok normalizálásának politikáját, amelyet Hruscsov képviselt. Úgy gondoltam, hogy ha maga Molotov terelné erre a szót, én akkor sem fogok vájkálni a régi sebekben.

Molotov az SZKP egységének és erejének a bizonyítékaként értékelte a XX. kongresszust. Egyetértettem vele, és hozzátettem, hogy a jugoszláv párt egyöntetűen támogatja a kongresszus határozatait, amiről hivatalosan értesítettük az SZKP KB-t. Közöltem Molotovval, hogy Belgrádban bízunk abban, hogy az SZKP XX. kongresszusán kijelölt politikai irányvonal jótékonyan fog hatni az európai viszonyok javulására, a hidegháború befejezésére és a nemzetközi kapcsolatok fejlesztésére.

Molotov szemmel láthatóan megkönnyebbült, amikor a XX. kongresszust nem Hruscsov titkos referátumával hoztam összefüggésbe, hanem a nemzetközi kapcsolatokkal. Kapva kapott a szón, s kifejtette, hogy teljes mértékben egyetért velem, s hogy a Szovjetunió kormánya újabb lépéseket fog tenni ebben az irányban. Két-három hét múlva hivatalos látogatásra francia delegáció érkezik Moszkvába, az élen Guy Mollet kormányfővel és Ch. Pineau külügyminiszterrel. Molotov elmondta, hogy a franciák még nem döntötték el, hogy Moszkvában a pártközi, vagy csak az államközi együttműködésről tárgyaljanak. Az oroszok készek mindkettőre, a franciákra hagyják a választást. Molotov ezután arról beszélt, hogy a Szovjetunió pártközi együttműködést javasolt a norvég szociáldemokratáknak. Ott már hosszú évek óta ők vannak hatalmon, folytatta Molotov, de elutasították a szovjet indítványt: lehet hogy kellemetlen lenne számukra, ha Nyugaton ők lennének az elsők, akik pártközi együttműködésre lépnek a Szovjetunióval.

Nagy vonalakban ismertettem Molotovval a P. H. Spaakkal Belgrádban folytatott beszélgetéseink tartalmát, aztán beszéltem a skandináv, illetve a nyugatnémet, francia, olasz és más szocialistákkal fenntartott kitűnő kapcsolatainkról. A mi nézeteink ebben a nagyon fontos kérdésben eltérnek az oroszok álláspontjától. Molotov végig a szocialistákkal kapcsolatos taktikáról papolt, amit mindig a „jelen pillanat" határoz meg; én viszont a velük való egyenlő jogokon alapuló együttműködésről, mint politikánk állandó eleméről beszéltem. Élesen megmaradt bennem a következő részlet: Molotov megkérdezte tőlem, hogy hogyan szólítottuk Jugoszláviában Spaakot: elvtársoztuk-e vagy uraztuk. Tréfának fogva fel a kérdést azt válaszoltam, hogy nálunk ebben a tekintetben nincsenek kötelező érvényű szabályok, az emberek különféle módokon szólítják egymást. Molotov végül is azt a tanulságot szűrte le, hogy Spaak kizárólag „úr" lehet, „elvtárs" semmiképpen sem.

A beszélgetés mintegy fél órán át tartott. Örömmel írom le, hogy ez az első találkozásom Molotovval kedvező benyomásokat hagyott bennem. Molotov már átlépte a hatodik ikszet, s életéből három évtizedet Sztálin árnyékában, mint a diktátor első számú munkatársa töltött el. Igazából Sztálin politikájának végrehajtója volt csupán, hiszen Sztálinnak nem volt szüksége munkatársakra. Nemcsak hogy sikerült életben maradnia, de a nagy diktátor halála után is átmentette magát a Szovjetunió legfőbb vezetésébe. Ebben minden valószínűség szerint a kezére játszott az a körülmény, hogy Sztálin utolsó éveiben már ő is kezdett kegyvesztett lenni.

Az az érzésem támadt a látogatás során, hogy külügyminiszteri posztja dacára Molotov nem tartja a kezében a szovjet külpolitika minden szálát — legalábbis Jugoszláviát nem.

A Szovjetunió legkomolyabb külpolitikai lépése tavaly a jugoszláv kapcsolatok normalizálása volt — s ebben Molotov személyesen nem vett részt, mint ahogy a Belgrádba érkező szovjet küldöttek között is hiába kerestük volna. E beszélgetés során két-három semmitmondó frázison kívül nem volt más mondanivalója erről a témáról. Értesüléseink szerint Molotov ellenezte azt, hogy szovjet delegációt küldjenek Belgrádba. Ha a kapcsolatok rendezésébe nagy nehezen bele is nyugodott, akkor is úgy gondolta, hogy a jugoszlávoknak kellene Moszkvába menniük az ügy érdekében, s nem pedig várni, hogy az oroszok a „lábukhoz dörgölőzzenek".

Mindezt szem előtt tartva úgy véltem, hogy nem lenne tanácsos túlságosan sokat dicsekednem a „megbékélésünkkel". Ahelyett, hogy a közös dolgainkról folyt volna a szó, a nyugat-európai szociáldemokratákról fecsegtünk. De még ebben a beszélgetésben sem sok hiányzott ahhoz, hogy Molotov Lenin negyven évvel ezelőtti vagy Sztálin tegnapelőtti véleményének szellemében csak mint a „burzsoázia ügynökeit" aposztrofálja a szociáldemokratákat.

Moszkva, 1956. március 29.

Mindössze egy nappal a Molotovnál tett látogatásom után a megbízólevelek átadása céljából fogadott a szovjet állam névleges feje, K. J. Vorosilov is. Ekkora sietséget szovjet részről még remélni sem mertem. Ez már szinte sok is a jóból, mert ennyi jó, ilyen körülmények között nem biztos, hogy jó véget fog érni.

Megváltoztattam a Vorosilovnál elmondandó beszédem néhány részletét. Azt hiszem, hogy a javára vált, mert az a szöveg, amit Belgrádból a DSIP-től kaptam, túlságosan száraz és színtelen volt, kizárólag frázisokat tartalmazott, nyelvezete pedig rendeletekre vagy legjobb esetben egy házirendre emlékeztetett. Úgy véltem helyesnek, hogy illendő legalább a szöveg egy kis feldúsításával reagálnom arra a megkülönböztetett figyelemre, amit az irányomban tanúsítanak.

A megbízólevél átadásának ceremóniája Moszkvában ünnepélyesnek és egyszersmind puritánnak is hatott. Az ünnepélyesség valahogy önmagától adódik. A helyszín a Kreml, ahová az új nagykövetek többsége valószínűleg éppen ebből az alkalomból teszi be először a lábát; és ez az élmény még a megbízólevelek átadása nélkül is örökre megmaradna bennünk.

A Kreml mély benyomást tesz a látogatóra. Nagyobb, építészetileg változatosabb és sokkal jobban megőrzött, mint gondoltam. Amennyire ennek az első találkozásnak az alkalmából megfigyelhettem, nagyon furcsának tűnt, hogy a Kelet és Nyugat különböző korainak különböző építészeti stílusai megtalálhatók egymás mellett. Falainak magas bástyái a Keletet és Ázsiát idézik, a hódítók meneteléseit és harci táborait. A cári paloták és udvaraik egy másik világra emlékeztetnek — Európára és Nyugatra. Az aranykupolás, égbe szökő templomok az ősi, pravoszláv, birodalmi Oroszország mementói.

Évszázadokon át Oroszország és a külföld megannyi építésze sürgölődött itt és épített fából, kőből, téglából, üvegből, ólomból, vasból és aranyból, s írta a maga módján „Oroszország-anyácska" történelmét — azét az Oroszországét, amelyet mind a mai napig innen irányítanak és uralnak a régi orosz közmondás szellemében: aki a Kreml ura, az Oroszország ura is. Ezt a mondást jobban igazolta Sztálin önkényének kora, mint a cárok uralmának ideje Rettegett Iván óta. Az októberi forradalom után Lenin nem azért helyezte át Oroszország fővárosát Petrográdból Moszkvába, hogy a Kreml falaival és bástyáival védje magát a néptől, hanem azért, mert Petrográd közvetlenül a határ mellett feküdt s bármikor elfoglalhatta az ellenséges Nyugat. Az alatt a néhány év alatt, amíg Lenin a világ első szocialista államának vezetője volt, megnyitotta a Kreml kapuit Moszkva és Oroszország polgá-

rai előtt. Utódja, Sztálin, miután megszilárdította korlátlan hatalmát Oroszország fölött, bezárta ezeket a kapukat és a falak, bástyák, templomok és udvarok mögül teljes harminc éven át, egészen a haláláig uralkodott Oroszország és a „világ kommunista mozgalma" fölött.

Rettegett Iván négyszáz évvel ezelőtti állama légypiszok Sztálin Csendes-óceántól Berlinig terjedő birodalmához képest. És ha kegyetlenségében nem is, de méreteiben mindenképpen jelentéktelennek tűnik a Rettegett Iván által alkalmazott erőszak ahhoz a tömeges és korlátlan terrorhoz képest, amit négyszáz évvel későbbi szocialista utódja megvalósított. Sztálin örökösei még mindig zárva tartják a Kremlt, kapuit még ma is csak azok léphetik át, akiket hívnak. A múlt hónapban meghirdetett desztalinizációs politika talán arra is kiterjed majd, hogy ismét megnyissák őket a nyilvánosság előtt.

Nem úgy mint Molotov, aki a világ minden kincséért sem tett volna említést a Szovjetunió és Jugoszlávia közötti hosszú ellenségeskedésről, Vorosilov közvetlenül és minden óvatoskodás nélkül ezt a kérdést kezdte feszegetni. Kijelentette, hogy ma már „nyevazmozsno", lehetetlen ép ésszel felmérni, micsoda szörnyű és sötét dolgok történtek közöttünk, hogy ennek soha többé nem szabad megismétlődnie, hogy a jugoszlávok és az oroszok igazi testvérek, hogy együtt harcoltak és haltak meg a legnehezebb napokban, még akkor is, ha ezer meg ezer kilométer választotta el őket egymástól, hogy a jugoszláv elvtársakat itt igazságtalanul és szörnyű módon meghurcolták, hogy sok gazságot elkövettek velük szemben. Beszédében gyakran emlegette az Istent, mégpedig a legkülönfélébb verziókban: az isten szerelmére, az istenért, azt csak az isten tudja stb.

Vorosilov megkérdezte tőlem, hogy honnan származom. Amikor meghallotta, hogy montenegrói vagyok, láthatóan felderült az arca. Arról faggatott — kissé bizonytalanul, de reménykedve —, hogy pravoszlávok-e a montenegróiak. Amikor igennel feleltem, és hozzátettem még azt is, hogy Crna Gora a mohamedán és katolikus világ határán van és hogy ezért a montenegróiak „nasztojascsije pravoszlavnije", vagyis igazi pravoszlávok, Vorosilov arcán széles mosoly terült el, mintha valami váratlan jó hírt hallott volna. Megragadta a kezemet és arról kezdett győzködni, hogy ezentúl minden más és jobb lesz közöttünk, hogy minden akadály elhárult a barátság útjából. Vorosilov nem azután édeklődött, hogy tagja vagyok-e a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságának, hanem hogy mint Crna Gora-i, pravoszláv vagyok-e. Ez utóbbi minden jel szerint lényegesebben fontos volt neki, mint az előbbi.

Amikor közöltem Vorosilovval, hogy Crna Gora lakosainak száma csak négyszázezer, súlyos csalódás érte. Erre gyorsan kijavítottam magam, és elmondtam, hogy egész Jugoszlávia területén összesen van belőlünk vagy félmillió, és így lehetséges az, hogy a szerbiai Belgrád a legnagyobb Crna Gora-i város. Mindez azonban már túlságosan is bonyolult volt Vorosilovnak, és nem jelentett gyógyírt a montenegróiak ily kicsiny száma fölött érzett csalódására. Kétszer-háromszor is rákérdezett: jól hallotta-e, hogy csak négyszázezer Crna Gora-it mondtam?

Vorosilov fizikailag jól tartja magát. A Szovjetunió azon kevés jelenlegi vezetői közé tartozik, akik a nép képzeletében már régen, még az októberi forradalom és a polgárháború idején legendává váltak. A múlt hónapban az SZKP XX. kongresszusán ismét beválasztották a Szovjetunió legszűkebb vezetését alkotó tíz-egynéhány ember közé, akiknek névleg ő a főnöke. Valószínűleg azonban nagyon korlátozott személyes szerepe van a Szovjetunió új, Sztálin utáni politikájának kialakításában. Ha Vorosilov netán meg is tenne minden tőle telhetőt az új antisztalinista irányvonal sikeréért, valószínűleg jobban zavarná, mint segítené azokat, akik ezt a politikát igazából csinálják. Vorosilov csillaga a politikában már régesrégen leáldozott — de neve még mindig népszerűen cseng a széles szovjet tömegek előtt, s ezért sokat segíthet vagy árthat mások terveinek. Így megy ez abban a társadalomban

és abban a rendszerben, amelyben a legendák és mítoszok úgy mosódnak össze a valósággal, ahogyan az a valóság igazi formálóinak megfelel.

Bár ez a két találkozás nem jelenti moszkvai munkám igazi kezdetét, nem minden jelentőség nélküli az a tény, hogy ilyen gyorsan létrejöttek és hogy ilyen simán lezajlottak — nem mintha a jövőben nem történhetne meg bármi ezen a jugoszláv—szovjet jégpályán.

Moszkva, 1956. április 2.

Március 29-én a szovjet külügyminisztérium protokollfőnökén, Molocskovon keresztül kértem, hogy fogadjon a Szovjetunió kormányfője, Bulganyin és az SZKP első titkára, Hruscsov. A szovjet fél megváltoztatta a kért sorrendet, és tudatta velem, hogy Hruscsov már ma, április 2-án fogad. A Bulganyinnál kért látogatásomról említést sem tettek. Bár ez a csere nem túlságosan tetszett, mi mást tehettem volna, mint elfogadtam az oroszok döntését. Ez már kezd a moszkvai módira hasonlítani: az oroszok úgy hozzák a döntéseket, ahogy nekik tetszik, függetlenül attól, hogy én mit kértem.

Hruscsov délután három órakor fogadott a Központi Bizottság épületében, ami Moszkva központjában, a Kujbisev utcában található. Hruscsov talán ha egy percet várakoztatott; épp annyi időm volt csak, hogy körülnézzek kabinetfőnöke irodájának falain. Két portré egymással szemben: Lenin és Sztálin. Arra gondoltam, hogy ha Sztálin arcképe ott lóg még Hruscsov irodájának falán is, akkor mi lehet a helyzet szerte a Szovjetunióban? Ha Hruscsov Sztálintól még moszkvai dolgozószobájában sem tud megszabadulni, hogy fogja tőle megszabadítani Oroszországot? Gondolataimból egy hivatalnok rezzentett fel, aki közben egy hang nélkül kisurrant Hruscsov szobájából, s intett, hogy bemehetek. Hruscsov egy hosszú, zöld posztóval borított asztal mellett állva fogadott. A találkozás szívélyes volt. Hruscsov üdvözölt és kijelentette, hogy mivel régi ismerősök vagyunk, annál jobban tudunk majd együttműködni. Hruscsov átengedte nekem a szót, én pedig pár mondatban elmondtam azt, amit ilyen alkalmakkor el kell mondani. Átadtam neki a jugoszláv KB, a kormány és Tito elvtárs üdvözletét, illetve őszinte jókívánságainkat a XX. kongresszus eredményeivel kapcsolatban. Kijelentettem, hogy a kongresszus történelmi jelentőségű áttörés nemcsak a Szovjetunió, hanem világszerte a szocializmus számára is. Emlékeztettem arra a hivatalos nyilatkozatra, amit néhány napja Kardelj tett ebben a tárgyban. Hruscsov megjegyezte, hogy olvasta a nyilatkozatot és egyetért vele.

Nem állt szándékomban, hogy mindjárt az elején a titkos referátummal és Sztálin elítélésével traktáljam: jobbnak láttam ezt a témát átengedni Hruscsovnak. Ő viszont hallgatott, amiből azt éreztem ki, hogy szerinte még nem mondtam el mindent, amit el kellett mondanom. Így aztán folytattam: a Központi Bizottság és Tito elvtárs nevében köszönetet mondtam Hruscsovnak, hogy rendelkezésünkre bocsátotta a Sztálinról szóló titkos beszédet, amit KB zárt ülésen olvastunk fel és egyöntetűen támogattunk, mint óriási, történelmi jelentőségű lépést. Véleményünk szerint nemcsak arról van szó, hogy Sztálinról kiderüljön az igazság, hanem általános szakításról a múlttal, és új, széles perspektívák megteremtéséről a szocializmus fejlődése előtt a Szovjetunióban és világszerte.

Jugoszláviában, folytattam, mi már korábban átéltük a Sztálinnal kapcsolatos dilemmákat és leszámoltunk velük, ezért most, amikor egy emberként támogatjuk a XX. kongresszust és az ő, Hruscsov titkos beszámolóját, nem valamiféle szűk jugoszláv érdekek, netán hiúság vagy önzés vezérel minket. Mi az egész ügyre igyekszünk szélesebb látószögből tekinteni és nemcsak a sztálini idők jugoszláv—szovjet viszonyából kiindulni, bár nem kis elégedettséggel nyugtázzuk, hogy ő, Hruscsov, referátumában kifejezetten elítélte Sztálin Jugoszlávia-politikáját. Elmondtam Hruscsovnak, hogy több ízben volt alkalmam Tito elvtárssal beszélgetni erről, s hogy ő is történelmi jelentőséget tulajdonít Hruscsov referátu-

mának és Sztálin elítélésének, illetve, hogy tiszta szívből támogatja az SZKP XX. kongresszusa által kijelölt általános orientációt.

Az volt a benyomásom, hogy Hruscsov csak erre a kijelentésemre várt, hogy aztán egyből átvegye a szót. Kijelentette: történelmi választ előtt álltak — vagy elítélik Sztálint, vagy nem. Elsősorban a Szovjetunión belül adódó nehézségeket mérlegelték. Ezt az ellenállást azon politikai harc szerves részének tekintik, amit itt és most meg kell vívniuk. Kifelé sem lesz könnyű, mondta Hruscsov, de a kapitalisták meg fogják érteni, hogy akkor vagyunk erősek, ha ilyen határozottan szakítani tudtunk Sztálinnal, mert az, aki gyenge, ilyesmire nem mer vállalkozni.

A vezetésen belül hosszasan fontolgattuk ezt a kérdést, folytatta Hruscsov. A párt Központi Bizottsága egy véleményen volt, de a KB Elnöksége már nem. Ez egyébként érthető is, hiszen egyes tagok hosszú éveken keresztül közel álltak Sztálinhoz. De a fő ok igazából még csak nem is ebben keresendő, hanem a jelenlegi helyzetben és az előttünk húzódó távlatok különböző megítélésében és értékelésében. Végül azonban az Elnökség minden tagja beleegyezett, hogy így járjunk el a XX. kongresszuson. Hruscsov hisz abban, hogy minden nehézséget le tudnak majd győzni, és hogy ebből a harcból épp azért fognak politikailag megerősödve kikerülni, mert elítélték Sztálint.

Hruscsov ezután egy történelmi kitérőt tett, és elmagyarázta nekem, hogy 1938-ban Koszjov és Posztisev, a Politbüro ukrán tagjainak likvidálása után miért küldte őt Sztálin Ukrajnába. Hruscsov elmesélte, hogy egyrészt mert egészen 1929-ig Ukrajnában élt és az orosz vezetők közül egyedül ő beszélt ukránul, másrész mert Sztálin jól ismerte moszkvai munkáját és megbízott benne. Koszjovról Hruscsov csak a legjobbakat mondhatja, de túlságosan is békés természetű és puha ember volt, s minthogy Ukrajnában a nehézségek óriásiak voltak, Sztálin arra a következtetésre jutott, hogy a párt élén Ukrajnában kemény emberre van szükség. Sztálin Koszjovot azért likvidálta, mert túl puha volt, Posztisevet pedig azért, mert túl kemény — még Sztálin ellenében is. Mindketten tisztességes emberek és érdemdús kommunisták voltak, és lám, hogy végezték. Most a XX. kongresszuson ugyan rehabilitálták őket, de hát a holtakat még a kongresszus sem tudja feltámasztani.

Ebben az időben találta ki Sztálin, folytatta Hruscsov, „zseniális" jelszavainak egyikét, amelyek aztán a legfőbb törvény erejével bírtak a Szovjetunióban. A harmincas években valamilyen tanácskozáson kijelentette, hogy a „kisemberek" óriási jelentőségű tetteket hajthatnak végre a Szovjetunióért. Ez aztán elterjedt az egész Szovjetunióban, és úgy ismételgették széltében-hosszában, mint a marxizmus—leninizmus valami új törvényét, amit Sztálin fedezett fel. Ezer és ezer ilyen „kisember" akadt, akik szerettek volna valamilyen „nagy tettet" végrehajtani — ez a jelszó valójában egymás feljelentgetésére és bevádolására buzdította a szovjet polgárokat.

Így kerülhetett sor nálunk a jó kommunisták és becsületes emberek ezreinek alaptalan megvádolására. Ez jobbára névtelenül folyt, de jó néhány „kisember" alá is írta feljelentéseit. Így egy új foglalkozás alakult ki Oroszországban. Ezeknek a „szovjet kisembereknek" az egyik mintapéldánya az a kijevi nő volt, részletezte tovább a kérdést Hruscsov, akinek a lelkét (és persze azokét, akik őt felhasználták) utólagos számítások szerint, több mint nyolcszáz meggyilkolt ember élete terheli.

Hruscsov azt is elmondta, hogy annak idején beszélt Sztálinnal erről a nőről. Nyíltan kifejtette a véleményét és azt állította, hogy az illető súlyos beteg. Elmondta Sztálinnak, hogy ha a kijeviek (különösen a katonatisztek, akikre a nőnek kifejezetten „pikkje" volt) meglátják az utcán, fejvesztve menekülnek előle, nehogy találkozniuk kelljen vele. „Ha látta volna, hogy milyen arcot vágott Sztálin, amikor ezt elmeséltem neki!" — mondta Hruscsov, majd lélegzetvételnyi szünet után így folytatta: „Felvetődhet a kérdés, sőt, néha fel is vetődik, még itt a Szovjetunióban is, hogy hol voltunk és mit csináltunk ezalatt mi, az Elnökség

és a Központi Bizottság tagjai? Miért engedtük, hogy ez megtörténjen, miért hallgattunk mindarról, amit most elmondunk, amikor megbélyegezzük Sztálint?" Hruscsov a XVII. pártkongresszuson megválasztott Központi Bizottság katasztrófáját említi. A kongresszuson megválasztott száz KB-tag közül bírósági eljárás útján vagy anélkül körülbelül hetvenet likvidáltak. Eközben szerte a Szovjetunióban ezer és ezer párt- és egyéb konferenciát és gyűlést rendeztek, amelyek tapsoltak mindennek és Sztálint dicsőítették. Hruscsov szerint az égvilágon semmi jelentősége nem lett volna, ha néhányan közülük, akik életben maradtak és vezető posztokat töltenek be most a pártban és a kormányban, akkor kiálltak volna Sztálin és ez ellen az őrület ellen. Az egyetlen különbség annyi lett volna, hogy a meggyilkolt kommunisták száma néhány ezrelékkel most magasabb lenne. Semmi más nem történt volna.

A magam részéről ekkor szívesen be is fejeztem volna a találkozót, s rá akartam térni az utolsó pontra, Tito látogatásának kérdésére. Megköszöntem Hruscsovnak a baráti fogadtatást, mire ő azt válaszolta, hogy muszáj meginnunk egy teát, mert tea mellett sokkal jobban esik a beszélgetés. Míg a teára vártunk, Hruscsov kijelentette, hogy most pedig beavat a XX. kongresszus és Sztálin elítélése után az országban uralkodó állapotokba. Grúziában, kezdte, tömegmegmozdulások voltak, amiről már biztosan hallottam valamit. Bizonyos demoralizált elemek végső elkeseredésükben arra használták föl Sztálin halálának harmadik évfordulóját, hogy tüntetéseket és rendzavarásokat szervezzenek Tbilisziben. Nyilvános helyeken szovjetellenes beszédek hangzottak el. Keményen közbeavatkoztunk, mondta Hruscsov; ahol kellett, bevetettük a hadsereget is, és gyorsan rendet teremtettünk.

Miért Grúziában történt mindez, mikor Sztálin nem különösebben támogatta és nem is kímélte a grúzokat? — tette föl magának a kérdést Hruscsov. Százalékosan számítva Sztálin több grúzt ölt meg, mint oroszt vagy akár más szovjet nemzetiséget. A lélekszámhoz viszonyítva a grúzoknál csak a volgai németek, a tatárok, a csecsencek és közvetlenül a második világháború után néhány más nemzetiség veszített több embert. Sztálin a legkevésbé sem volt a grúzok védelmezője.

Sztálin élete vége felé ez megváltozott, de nem Sztálinnak, hanem Berijának köszönhetően. Berija megátalkodott grúz soviniszta volt. Egyes grúzokat persze megölt, másokat viszont védelmezett és támogatott. Grúziában semmi sem történhetett Berija tudta nélkül, hát még akarata, vagy esetleg személye ellen. Berija likvidálása és most Sztálin elítélése a végső kétségbeesésbe kergetett bizonyos személyeket és csoportosulásokat Grúziában, s így fordulhatott elő — hogy egyedül ott — a nyílt ellenállásig fajulhattak a dolgok. Most rend van és nyugalom, az embereket alaposan leforrázták, van „egy kevés" halott és sebesült is, mindenki elismeri, hogy hibázott, nagy a szánom-bánom és a fogadkozás, de azért ezzel nem lehet elaltatni bennünket, fejezte be végül Hruscsov.

Aztán avval folytatta, hogy biztosan meggyűlik most a bajuk a Nyugattal is, mert a Nyugat arra fogja kihasználni az új helyzetet a Szovjetunióban, hogy aláássa a Szovjetunió tekintélyét a világban és hogy ellentéteket szítson az országon belül. Szót ejtettünk néhány nyugati kommentárról, amelyekből már kiérezhető ez az irányvonal. A legreakciósabb körök most kétszínűen úgy foglalnak majd állást, mintha sajnálnák Sztálin elítélését Moszkvában, őt még dicsérni is fogják, mondván, hogy „Sztálinnal szépen meg lehetett egyezni", meg hogy „tudtuk, hányadán állunk vele", míg manapság a szovjet kapcsolatokban még erre sincs mód, meg hogy itt már azt sem lehet tudni, hogy holnap mi fog történni.

Sztálinnal egész egyszerűen nem tehettek mást. Katasztrófába sodorta az országot. Ahogy öregedett, úgy vett rajta erőt egyre inkább perverz és beteges természete. Az öregségtől és betegségtől gyötört Sztálin életének utolsó éveiben Oroszországról csak azokból a filmekből tudott valamit, amelyeket direkt neki készítettek, és így abban a meggyőződésben uralkodott az országon, hogy minden virágzik és minden a legnagyobb rendben van.

A XX. kongresszus idején és részben előtte is, folytatta Hruscsov, beszélgettünk a többi párttal, a Kominform tagjaival. Az a döntés született, hogy a Kominformot fel kell oszlatni. Adódik a kérdés: hogyan és merre tovább? Szükség van egy olyan szervezetre, amely biztosítja a kommunista pártok együttműködését. A Nyugat is szervezett, méghozzá nem is akármilyen fokon. Legelőször is kell egy új szervezet a hatalmon lévő európai kommunista pártok együttműködésének a koordinálására. Aztán meg kell oldani a nyugat-európai kommunista pártok együttműködésének a kérdését is. Hruscsov határozottan az értésemre adta, hogy ő ellenezte azt, hogy az SZKP bármilyen javaslattal álljon elő a nyugat-európai kommunista pártok közötti együttműködésre vonatkozóan. Ezt oldják meg ott, Európában: fölöslegesek nekik az oroszok tanácsai, hiszen az ottani helyzetet ők ismerik a legjobban. Azért látogatott Thorez nemrégiben Rómába, hogy megállapodjon Togliattival. Amiben a francia és olasz kommunisták megállapodnak, az lesz az érvényes.

Hasonló probléma adódik Ázsia esetében is. Mikojan el is ment oda, emiatt is, meg „más ügyek" miatt is. Fel fogja vetni a kérdést a kínaiaknak és másoknak. Nagyon fontos, hogy a kínaiak hogyan vélekednek. Valamilyen módon szabályozni kell az együttműködést a két Amerika kommunista pártjaival is. Ezek a pártok kicsik és erőtlenek, kapcsolataik az SZKP-val pedig sokkal gyengébbek, mint ahogy azt Nyugaton írják és beszélik. Hruscsov szerint önmagától adódik az a megoldás, hogy négy új, regionális szervezetet kell létrehozni a kommunista pártok együttműködésének biztosítására: kettőt Európában, egyet Ázsiában és egyet Amerikában. Afrikát és az arab világot Hruscsov nem említette. Mindezt most azért mondta el nekem, hogy továbbadjam Titónak.

Megköszöntem Hruscsovnak az információkat, s kifejtettem, hogy számomra mindez az újdonság erejével hat, úgyhogy fogalmam sincs, mit gondolnak majd erről Belgrádban és hogy milyen álláspontra helyezkedik majd vezetőségünk. Elmondhatom viszont, hogy én személy szerint mit gondolok erről, bár az ötlet új, és nem kellőképpen ismert előttem. Úgy vélem, hogy semmiképpen sem lenne helyes a Kominform feloszlatásának másnapján létrehoznunk a kommunista pártok egy új és hasonló nemzetközi szervezetét. Ráadásul nem is egyet, hanem mindjárt hármat, vagy négyet, ahelyett az egy szem Kominform helyett, amit Sztálin kreált, s ami politikailag már akkor jobblétre szenderült, amikor Sztálin még életben volt.

Az új feltételek mellett az együttműködés a kommunista pártok között — kezdve a szovjettel és a jugoszlávval — önkéntes, szabad és egyenjogú kell hogy legyen. Nincs szükség nemzetközi szervezetek közvetítésére, amelyek ezt az együttműködést irányítanák és ellenőriznék. A kapcsolatok és a közös akciók természetes módon fognak alakulni, az egyik vagy a másik — esetleg mindkét — fél érdekei szerint. Ami minket, jugoszlávokat illet, úgy gondolom, hogy a régi Kominform létezése vagy egy új megalakítása nagyon komoly akadályt gördítene az oroszokkal és másokkal folytatandó normális pártközi együttműködés útjába.

Ismét hangsúlyozva, hogy kizárólag a saját nevemben beszélek, kijelentettem, hogy ha az eddigi egy Kominform helyett most négy újat alakítunk, akkor újabb esélyt adunk a Nyugatnak egy offenzívára a kommunizmus ellen, amely most úgymond agresszívabb, mint a sztálini időkben volt. Hruscsov a szavamba vágott: nem kell megijednünk a burzsoázia elleni harctól, sőt, ha a helyzet úgy diktálja, ezt a harcot nekünk kell kezdeményezni. Továbbra is fennáll a háború lehetősége, illetve — példának okáért — valamelyik szocialista ország kormányának erőszakos megdöntése külső vagy belső erő által. Meg kell teremtenünk a biztonságunkat, mégpedig erőink egyesítésével, ezért van szükségünk egy megfelelő szervezetre, jelentette ki Hruscsov. A francia és olasz kommunisták esetében más a helyzet, de a tábor országainak számára egy új szervezet elengedhetetlen. Hruscsov az Indonéz Kommunista Pártot hozta fel érvként amellett, hogy az SZKP-nak kapcsolatot kell teremte-

nie a világ kommunista pártjaival. Elmondása szerint milliók szavaznak az Indonéz KP-re, nekik még sincs velük semmiféle kapcsolatuk. Hát nem lehetetlen helyzet?

A beszélgetésnek ez a része volt politikailag a legfontosabb, bár befejezés nélkül maradt. Annak ellenére, hogy kizárólag a saját nevemben beszéltem, úgy éreztem, megingattam Hruscsov általános koncepcióját a kommunista pártok új, regionális szervezeteinek megalakításáról. A tábor vonatkozásában azonban egy fikarcnyit sem bizonytalanodott el. Az oroszok a tábort saját belügyüknek tekintik, és minden jel szerint senkinek a beleegyezését nem igénylik a döntéseikhez — így a jugoszlávokét sem.

A beszélgetés közel négy órán át tartott! Én tökéletesen elégedetten távoztam volna egy tizenöt-húsz perces csevely után is, de a dolog — Hruscsov érdeklődésének köszönhetően — egészen másképp sikeredett. Ez alatt a majdnem négy óra alatt senki nem jött be az irodába, mint ahogy a Hruscsov asztalán elhelyezett számos telefon egyike sem szólalt meg.

Moszkva, 1956. április 3.

Ma kora délután fogadott N. A. Bulganyin, a Szovjetunió kormányfője. Bulganyin irodája a Kremlben van, így aztán minden jóval ünnepélyesebben zajlott, mint tegnap Hruscsovnál, bár a munka oroszlánrészét ott végeztük el. A beszélgetés ismét szokatlanul hosszúra nyúlt, pedig sem ő, sem én nem mondtunk semmi újat vagy mást ahhoz képest, ami tegnap Hruscsovnál elhangzott. Maga a beszélgetés menete is a tegnapiét követte, ugyanazokat a kérdéseket vezettük fel és ugyanazokat a kommentárokat fűztük hozzájuk. Bulganyin néhány dologról több jellemző részletet mesélt el; így például a grúziai történésekről jóval többet tudtam meg tőle, mint Hruscsovtól, aki pedig sokkal beszédesebb volt.

Bulganyin elmondta, hogy a grúziai események szovjetellenes akcióba torkolltak és hogy a rendzavarások két-három napig tartottak. Olyan jelszavak is elhangzottak, mint pl. „Le a szovjethatalommal", és voltak Sztálint dicsőítő jelszavak is. Bulganyin elmondta, hogy a támadások elsősorban ellene, Hruscsov és Mikojan ellen irányultak. Volt olyan jelszó is, hogy „Le Bulganyinnal" és „Molotovot kormányfőnek". A tüntetők azt követelték, hogy engedjék ki a börtönből Sztálin fiát, Vaszilij Sztálint, a volt tábornokot. Róla Bulganyin azt állította, hogy züllött és bukott ember, akit teljesen tönkretett az alkohol, és nem politikai okokból ül börtönben. A grúzok tudják, hogy Vaszilij Sztálint lecsukták, és evvel bujtották föl az embereket és vitték ki őket az utcára. A hadsereg nagyon keményen beavatkozott és helyreállította a rendet. Halottak és sebesültek is voltak. Bulganyin mindezt bizalmasan közli velem, mint elvtárs az elvtárssal, mert ezek a dolgok politikailag nagyon kényesek a Szovjetunió számára, de ő szeretné, ha pontosan tudnám, hogy mi is történt valójában Grúziában.

A beszélgetés további részében szinte teljesen ugyanazokat a kérdéseket vettük sorra, mint tegnap Hruscsovval. Bulganyin néhány pontnál hosszabban elidőzött, néhányon viszont — amelynél konstatáltuk, hogy egyforma, vagy majdnem egyforma az álláspontunk — gyorsan átsiklott. Így például Bulganyin csak megemlítette a kommunista pártok új nemzetközi szervezetének problémáját, avval, hogy ismeri a tegnap kifejtett álláspontomat és hogy ellene is és mellette is tudna érveket felsorakoztatni. Megkérdezte, hogy ez az én személyes véleményem-e, vagy a jugoszláv vezetés nézeteit képviselem. Akárcsak Hruscsov előtt, őelőtte is leszögeztem, hogy evvel a problémával tegnap kerültem szembe először és hogy kizárólag a saját személyes véleményemet hallotta. Erre Bulganyin kijelentette, hogy ezt még Tito elvtárssal is meghányják-vetik közelgő látogatása során.

A Bulganyinnal folytatott beszélgetés alapján — amit most nem részletezek tovább, tekintettel arra, hogy végig megmaradt a pontosan ismertetett tegnapi megbeszélés keretei között — világossá vált, hogy egyrészt minden érintett kérdésben teljes az egyetértés kettőjük között, másrészt hogy Hruscsov a szovjet vezetésen belül az első számú ember.

Tegnap a *Pravda* és a többi vezető szovjet lap az első oldalon közölt híradást erről a két találkozóról. Megkülönböztetett figyelemmel adtak hírt az előző napokban Vorosilovnál és Molotovnál tett látogatásaimról is. Mindez olyannyira fölfűtötte a légkört, hogy az korántsem felel meg a jugoszláv—szovjet kapcsolatok tényleges hőmérsékletének. Az az érzésem, hogy nem sok jót ígér az, ha egy nagykövet hivatalba lépését ekkora csinnadratta kíséri — jobb volna, ha nyugodtabban, a szokásos módon zajlana minden. Így nem is csoda, hogy az itteni megfigyelők többsége és a szovjet közvélemény azt feltételezi, hogy Jugoszlávia és a Szovjetunió között valami új és fontos dolog történik. Ez az „új" pedig nagyon is az oroszok kedve szerinti lehet, ha Tito látogatása előtt két hónappal ilyen figyelemmel veszik körül Jugoszlávia új nagykövetét.

Újra átfutva a mai beszélgetésről készített jegyzeteimet, azt hiszem, a tbiliszi tüntetők jelszavairól szóló hírek voltak a legérdekesebbek: „Le Bulganyinnal" és „Molotovot kormányfőnek". Szovjet állampolgárok Molotovot követelik kormányfőnek, mire közéjük lövetnek a hadsereggel. Mindez történik az SZKP XX. kongresszusa után. A tüntetők Bulganyinén kívül Hruscsov és Mikojan lemondását is követelték.

Ez erősen elgondolkodtat a legfelsőbb szovjet vezetésben uralkodó állapotokon. Az összkép korántsem olyan rózsaszín, mint amilyet Hruscsov tegnapelőtt festett. Bulga[illegible]n minden bizonnyal szándékosan mondta el pont ezt Molotovval [illegible] a grúziai történtekkel kapcsolatban, mint ahogy az sem véletlen, hogy a tüntetők épp Molotovot követeltek a Szovjetunió kormányának élére. Ugyanígy egyértelmű politikai üzenet rejlik abban is, hogy a másik oldalon Bulganyin saját maga mellett csak Hruscsovot és Mikojant emelte ki. Az Elnökség többi tíz-egynéhány tagját és póttagját nem említette. Ő egyébként is csak azt festette le érzékletesen, mi mindenre vetemedtek a tbiliszti tüntetők. Arról természetesen egy szót sem ejtett, hogy itt ki mit gondol; szavaiból azonban nem volt nehéz kihallani azt, hogy nemcsak a tüntetők véleményét ismerteti.

Moszkva, 1956. április 6.

Tegnap egy fogadáson a csehszlovák nagykövetségen megismerkedtem és beszélgetésbe elegyedtem L. M. Kaganoviccsal, az SZKP KB Elnökségének tagjával. A beszélgetés, akárcsak Kaganovics későbbi hivatalos beszéde a mintegy másfél ezres vendégsereg előtt (akik között ott voltak a moszkvai diplomáciai testületek tagjai is), elég lehangolónak hatott. Kaganovics teljes mértékben a régi hangon szólalt meg, az „idősebb testvér" pozíciójából beszélt, pontosan, mint Sztálin idejében.

Ugyanígy viselkedett a velem folytatott beszélgetés során is. Én néhány szót szóltam kapcsolataink ígéretes fejlődéséről, a jövő kedvező kilátásairól, arról a barátságos és szívélyes fogadtatásról, amiben Moszkvában részesültem, az SZKP XX. kongresszusának nyújtott támogatásunkról. Kaganovics mindezekhez semmi kommentárt nem fűzött, csak annyit mondott a végén, hogy Titónak ide kell jönnie és majd ők vele meg fogják oldani pártjaink együttműködésének kérdését és minden egyéb problémát, mégpedig a „helyes, marxista—leninista módon".

Kaganovics beszéde a legkülönfélébb kommentárokat váltotta ki a diplomáciai testületek tagjainak körében. Lazar Mojszejevics hangsúlyozta, hogy Csehszlovákia kulturált, iparilag fejlett európai állam, hogy biztos, mert ő volt ott és személyesen látta, hogy a csehek derekasan építik a szocializmust, és hogy különféle gépeket állítanak elő. Egyedül az nem jutott az eszébe, hogy milyen gépeket lehetne itt megemlíteni, úgyhogy továbbra is általában gépekről meg biciklikről beszélt. Aztán rátért arra, hogy nincs szocializmus a szocialista tábor nélkül, meg hogy Csehszlovákia esete bizonyítja a legjobban, hogy parlamenti úton is lehet építeni a szocializmust. Kijelentette, hogy a Szovjetunió a béke híve, de tud

harcolni is, és elmondott még sok más hasonló dolgot. Éppen csak annyi hiányzott, hogy felemlegesse a dicső Sztálint. Teljesen világos volt, hogy Kaganovics nem képes épkézláb mederbe terelni csapongó gondolatait, sem pedig felvenni a XX. kongresszus fonalát, amelynek szellemétől szemmel láthatólag fényévnyi távolság választja el.

A csehszlovák nagykövetség épületét nemrég építették, s most nagyobb bármelyik másik moszkvai nagykövetségnél. A csehek a fogadásokra rendszerint vagy kétezer embert hívnak meg, míg a többiek jó, ha tizedannyi vendéget képesek fogadni. Így aztán Kaganovics ma kivételesen nagy hallgatóság előtt produkálta magát. Majdnem harminc évet töltött el Sztálin árnyékában a Szovjetunió élén. Ennek az örökségnek a jogán a XX. kongresszus után is megtartotta helyét a KB új Elnökségében. Nehéz minderre magyarázatot találni. Az új irányvonal és a kongresszus potenciális politikai ereje óriásinak tűnik előttünk — aztán ha az ember meghallgatja Kaganovics ma esti beszédét, azt gondolná, hogy a XX. kongresszus soha nem is létezett.

Moszkva, 1956. április 16.

Az elmúlt tíz-egynéhány nap folyamán futószalagon látogattam moszkvai kollégáimat és a szovjet külügyminisztérium magas rangú tisztviselőit. Ezek a nagyköveteknél tett látogatások tökéletesen terméketlenek. Mindegyikőjüknél külön-külön le kell vizitálnom, és van belőlük vagy nyolcvan. A protokolláris látogatásoknak ebben a feudális útvesztőjében az embernek néhány hónapja rámegy arra, hogy „megismerje" a többi ország képviselőit — pedig túlnyomó többségükkel a különféle moszkvai fogadásokon már megismerkedtem. Ennek ellenére „őexcellenciája" — míg meg nem jelensz nála udvariassági látogatáson —, ha épp úgy tartja kedve, viselkedhet úgy, mintha sosem látott volna. És mert a baj ritkán jár egyedül, általában viszonozza is a látogatást, és így megduplázódik a naplopás.

Már letudtam körülbelül húsz külföldi képviselőt. Sok beszéd elhangzott ezeken a találkozókon — túlnyomórészt üres szavak mindkét oldalon. Már annyi jegyzetem összegyűlt, hogy nincs időm rendet teremteni közöttük, és közelebbről megvizsgálni, érdemes-e valamit is részletesen leírnom közülük. Majd később megteszem, ha ugyan lesz rá alkalmam.

A szovjet külügyminisztériumban látogatást tettem Molotov tíz magas beosztású munkatársánál, V. V. Kuznyecovtól és A. A. Gromikótól, az első miniszterhelyettesektől kezdve egészen a jugoszláv osztály vezetőjéig, K. D. Levicskinig bezárólag. Reméltem, hogy ha a nagyköveteknél tett látogatásaimról nem is, de ezekről a találkozókról lesz mit följegyeznem. Sajnos csak annyit érdemes megörökíteni, hogy ezek a megbeszélések úgy hasonlítottak egymásra, mint egyik tojás a másikra és hogy egyformán üresek voltak. A politika most éppen a beszélgetések tartalmatlanságában és Molotov tíz legközelebbi munkatársának visszafogottságában áll.

Moszkva, 1956. április 18.

Mi itt Moszkvában semmi olyasmivel nem rendelkezünk, amit akár a legelemibb formájú felderítő szolgálatnak lehetne nevezni. Moszkvát csak a kormány különleges engedélyével hagyhatjuk el. Jugoszláviának nincsenek konzulátusai a Szovjetunióban. A szovjet polgárok egyikőnket sem merik meghívni az otthonukba egy csésze teára, hát még ebédre vagy vacsorára.

A hivatalos érintkezések során az oroszok többsége nem hajlandó beszélgetésbe bocsátkozni velünk Hruscsov titkos referátumáról vagy Sztálin elítéléséről. Jómagam már vagy tizenöt magas rangú szovjet hivatalnokot és vezetőt végiglátogattam — de ezt a témát csak Hruscsovval és Bulganyinnal vitattuk meg. A nagykövetség alkalmazottai, akik többet

érintkeznek az oroszokkal, ritka kivételektől eltekintve szintén hiába próbálkoznak, mert az oroszok hallgatnak, mint ahogy rendszerint kerülik a témát azok a szovjet állampolgárok is, akikkel véletlenül kapcsolatba kerülünk. Nem éppen a legjobb jel!

Amikor egyes dolgozóinknak alkalma nyílott arra, hogy kertelés nélkül megkérdezzenek egy-egy oroszt arról, hogy mi a véleménye Sztálin elítéléséről, általában azt a választ kapták, hogy nekik nem könnyű ez az egész, hogy nem tudják, mire volt jó, hogy ők Sztálinnal a Szovjetunió élén nőttek fel, hogy vele győztek Oroszország történetének legnagyobb háborújában, hogy Sztálinból zsenit és istent csináltattak velük, most meg tulajdon két kezükkel kell ledönteniük, és a többi, és a többi. Eddig egyetlenegyszer sem fordult elő, hogy szovjet beszélgetőpartnerünk a személyes elégtétel hangján beszélt volna Sztálin elítéléséről, vagy szentül meg lett volna győződve a lépés szükségszerűségéről — kivéve természetesen Hruscsovot és Bulganyint.

Értesüléseink szerint tizenöt nappal ezelőtt az SZKP KB Elnökségének utasítása alapján leállították azokat a zártkörű pártgyűléseket a Szovjetunióban, amelyek Hruscsov titkos referátumát dolgozták fel. Ezek a taggyűlések már rögtön a kongresszus másnapján megkezdődtek. Amennyire értesüléseink alapján megítélhetjük, Hruscsov referátumát kedvezően fogadták az első taggyűléseken, de azután rögtön az derült ki, hogy zavart és ellentéteket keltett a pártban és a népben Sztálin személye körül. Hirtelen úgy tűnt, mintha ez lenne a mai Szovjetunió egyetlen fontos kérdése és hogy a XX. kongresszust kizárólag Sztálin miatt tartották meg. A XX. kongresszus programjára már senki se figyelt oda, mintha egyáltalán nem is létezett volna.

Az új irányvonal sikere szempontjából cseppet sem kedvező az a körülmény, hogy bár Hruscsov beszámolója titkos maradt, Oroszországnak pótlólag valahogy mégis jóvá kell hagynia. Az embereknek magától értetődően az az első kérdésük: akkor viszont miért volt a referátum titkos? Ez csak árthat Hruscsovnak, hiszen az emberek óhatatlanul arra a következtetésre jutnak, hogy valami „piszkos ügy" van a háttérben. A zavar így csak tovább nő. Sokszor előfordult az is, hogy az emberek az első taggyűléseken lelkesen fogadták a referátumot. Még a taggyűlések alatt lerángatták a Sztálin-képeket a falakról, széttépték és megtaposták őket, valószínűleg abban reménykedve, hogy ez lesz az új szovjet vezetőség hivatalos és nyilvános irányvonala és hogy minden területen komoly változások következnek majd az országban. Ehelyett az az utasítás érkezett Moszkvából, hogy ennek véget kell vetni, hogy Sztálin arcképeit és szobrait érinteni sem szabad, hogy ne tartsanak több pártgyűlést. Erre a nép lassan „csillapodni" kezdett. A Sztálin-portrék — Hruscsov dolgozószobájától kezdve — mindenütt érintetlenül a helyükön maradtak.

Néhány nappal ezelőtt, amikor Jugyin szovjet miniszter hamvait helyezték el a Kreml falában, a KB Elnöksége és a szovjet kormány tagjai, illetve a külföldi képviselők jelenlétében az egyik hivatalos szónok a megboldogult férfiú különleges érdemeiként emelte ki a „Sztálinról elnevezett" moszkvai autógyár és a „Leninről elnevezett" moszkvai könyvtár építését. Így is jelent meg a sokmilliós példányszámú *Pravdában:* „imenyi Sztalina" és „imenyi Lenyina"!

Semmi kétség sem fér ahhoz, hogy erről egyedül a KB Elnöksége dönthetett így, mint ahogy így is döntött és nem másként. Ez nem éppen Hruscsov és az új kurzus pozíciójának az erősödéséről tanúskodik. Világos az is, hogy Hruscsov kénytelen volt engedni azoknak, akik nem értenek vele egyet, elsősorban egyes elnökségi tagoknak. Mindezt bizonyára a Szovjetunió rendkívül bonyolult belső helyzetével kell magyarázni. Nem a Nyugat vagy a külföld reagálása számít — azt hiszem, akkor nem léptek volna föl ilyen módon, ha magában a Szovjetunióban az új kurzus és a Sztálin körüli belső helyzet más és jobb lenne.

A napokban nálam járt egy régi emigránsunk, aki majdnem húsz évet húzott le Sztálin északi sarkköri táboraiban. Tavaly rehabilitálták. Elítéli Sztálint, de még ő is csak a fejét csóválja, ha az új irányvonal kerül szóba. Úgy látom, hogy az a légkör, amibe Moszkvába belecsöppent, megzavarta és elbizonytalanította. Elmesélte, hogy ők ott fent északon, amikor meghallották Hruscsov titkos referátumának a hírét, rögtön levették a falakról és a szemétbe hajították a Sztálin-portrékat. Itt meg Moszkvában lépten-nyomon Sztálin-képekbe botlik, mintha az égvilágon semmi sem történt volt. Megingatták őt az azokkal az oroszokkal, régi bolsevikokkal és volt internáltakkal folytatott beszélgetések is, akikkel itt összefutott. Két órát diskuráltam vele. Azt a személyes erkölcsi tartást, amit húsz év északi sarkköri raboskodás után magával hozott, mintha itt és most, Moszkvában és a XX. kongresszus után kezdené elveszíteni!

Úgy gondolom, hogy megalapozott az a feltételezés, miszerint a KB Elnökségében bekövetkezett a Sztálin körüli kampány első, még csak óvatos és taktikai revíziója. Az új irányvonalat körülvevő határozatlanság, ingadozás és titkolózás szemmel láthatóan gyors visszavonulásba torkollik. A dolog többi részét pedig elintézik az új kurzus ellenfelei; márpedig ezek az erők minden jel szerint rendkívül erősek, jelen vannak a KB Elnökségében is, s így aztán nem csoda, hogy a XX. kongresszus által keltett hullám lassan visszaverődik a szovjet rendszer és társadalom sztálinista hullámtörő gátjáról, s magával sodorja mindazt az üledéket, amit felkavart.

Egyik forrásunk információi szerint a párttaggyűléseken a káderek és a munkások között Sztálinról kezdeményezett vita kezdett egyre kínosabbá válni. A dolgok nehezebben mennek, mint ahogy azt rögtön a XX. kongresszus után gondolták. A kongresszuson váratlan szenzációként fogadták Hruscsov beszámolóját. Arról nem is beszélve, hogy olyan küldötteket válogattak össze, akik biztosan el fogják fogadni az új irányvonalat. Most azonban az emberek más ítéleteket mondanak, mégpedig elsősorban annak az Elnökségnek az ingadozása miatt, amelynek nem volt elég bátorsága nyilvánosságra hozni Hruscsov beszámolóját. Oroszországban senki nem kel Sztálin védelmére — az emberek csak azt mondogatják, hogy a nép mindezt már a referátum előtt is nagyon jól tudta, sőt, tudott ennél még jóval többet is, és hogy miért kellett most evvel előhozakodni. Bírálják az alkalmazott módszert, és úgy tartják, hogy Hruscsov a kongresszust a tanácskozás végén kész tények elé állította. Most egész Oroszországot állítják ugyanígy kész tények elé, ráadásul titokban. Pont fordítva kellett volna: a kongresszus legelején felvetni Sztálin kérdését. Hasonló módon tudatják mindezt a pártszervezetekkel is; minden előre el van döntve, senkinek sincs lehetősége állást foglalni. Nem csinálta ezt másképp Sztálin sem.

Azt is kifogásolják az emberek, hogy nem gyakorolnak önkritikát a Szovjetunió mostani vezetői, akik Sztálin társaiként ugyanúgy „hibáztak", mint ő. Néhányan közülük maguk is kezdeményezően léptek föl, mások csak Sztálin döntéseit hajtották végre, de így vagy úgy mindnyájan maguk is követtek el gonosztetteket. Az orosz hagyományosan vallásos nép, és előbb bocsátja meg a legsúlyosabb bűnöket is halott vezéreinek, semhogy holtukban vonja őket felelősségre. Nagyon sokan emiatt nem akarnak Sztálinról beszélni, se jót, se rosszat.

Arra is akad példa, hogy az emberek nemcsak Sztálin elítélését követelik, hanem Sztálin rendszerének a megváltoztatását is. Mondogatják, hogy a Pravda néha ír ugyan valamit a demokráciáról, de demokráciának se híre, se hamva. Ebből általában azt a következtetést szűrik le, hogy a mostani vezetőség maga sem tudja, hogyan és merre tovább, és a pártgyűlések leállítását, a Sztálin-képek eltávolításának betiltását meg a publikációs tilalmat úgy értelmezik, mint az Elnökség visszavonulását a XX. kongresszuson elfogadott határozatok-

tól. Széltében-hosszában azt találgatják az emberek, hogy az Elnökség tagjai közül ki ijedt be a határozatoktól és kinek kellett bűnbánatot tanúsítania miattuk.

Sok szemrehányás esik amiatt is, hogy megpróbálják úgymond kisebbíteni Sztálin szerepét a legutóbbi nagy háborúban. Az a vélemény járja, hogy Hruscsov hamisan állítja be Sztálin szerepét. Szovjet emberek milliói tisztelték szentként Sztálint, hittek neki és haltak meg ebben a hitben. Sztálinnak az egész szovjet népet sikerült mozgósítania az élethalálharcra. Erre más nem lett volna képes. Ezért teljes joggal kapcsolódik össze az ő nevével Oroszország történetének legnagyobb háborús győzelme. És most Sztálin szerepét a nagy honvédő háborúban a nullával akarják egyenlővé tenni. Hogy lehet ez? Oroszország még nem vívta meg az összes háborúját, miért kell hát ilyen kétségekkel és ilyen dilemmákkal megkérdőjelezni az oroszok valaha volt legnagyobb háborús erőfeszítését, amely a legtöbb áldozatot követelte, s amelyben végül is Sztálin vezetésével győztek?

Ebben a légkörben a Kínai KP álláspontja — ami, ha értesüléseim nem csalnak, alapvetően Sztálint favorizálja és így automatikusan Hruscsov ellen irányul — itt kedvező fogadtatásra talált. A legkülönfélébb rétegekhez tartozó szovjet állampolgárok fogadják el inkább a kínai nyilatkozatot, mint Hruscsov referátumát. A kínaiakat objektívnek, taktikusnak, mérsékeltnek, őszintének és okosnak tartják — míg ezek közül a jelzők közül egyet sem lehet Hruscsovval kapcsolatban hallani. A kínai politika bölcs, mert a maga módján azt a tanácsot sugallja, hogy a mostani szovjet vezetők jobban tennék, ha másképp és jobban dolgoznának, mint Sztálin, nem pedig titkos referátumban ítélnék el, miközben ugyanazt folytatják, amit ő csinált.

Moszkva, 1956. április 22.

A grúziai lázongásokba feltehetőleg belekeveredett a helyi pártvezetőség egy része is. A nemzeti érzés miatt most olyan emberek is Sztálin védelmére keltek, akik eddig ellene voltak. Sztálin sokkal inkább orosz volt, mint grúz. Most az oroszok megtagadják, a grúzok elfogadják, majd az oroszok golyószóróból tüzet nyitnak a grúzokra.

Olyan híreink is vannak, melyek szerint némelyek az egész ügyet szerte a Szovjetunióban a Sztálin és Hruscsov személye közti konfrontációként igyekeznek beállítani. Azok, akik ebben mesterkednek, ügyesen csinálják, mert elterelik a figyelmet a lényegről, lehetetlenné teszik, hogy a rendszerről és a társadalomról folyjon a vita, s ezért reménykedhetnek abban, hogy ebben a szembeállításban Hruscsov fogja a rövidebbet húzni. A pillanatnyi helyzet fényében ez azt jelenti, hogy ebből az összehasonlításból Sztálinnak az a követője kerül ki győztesen, aki a legjobban hasonlít rá, aki közelebb állt hozzá, mint Hruscsov, és aki nem ítéli el a nagy halottat, mint Hruscsov. Ezért hangzott el Grúziában a „Molotovot a Szovjetunió élére!" jelszó, mint ahogy híreink szerint Malenkovot is hasonlóképpen éltették.

Evvel párhuzamosan szaporodnak a Hruscsovot érő bírálatok és kifogások is. Azt beszélik róla, hogy durva, szertelen, túlságosan is rámenős és nyers, hogy egy ilyen ember nem lehet egy olyan hatalmas ország képviselője, mint a Szovjetunió. Privát „közvéleménykutatásunk" alapján ítélve itt mintha még mindig jobban megfelelne egy olyan személyiség, mint Molotov vagy Malenkov, akik annál hatalmasabbnak tűnnek a szovjet emberek előtt, minél messzebb vannak tőlük. Szerintük Malenkov vagy Molotov, akik mindketten egész életüket a Kreml falai között, Sztálin árnyékában töltötték el, alkalmasak lehetnek arra, hogy Sztálin örökébe lépjenek — nem úgy, mint Hruscsov, akit mindnyájan jól ismernek és aki a szemükben saját magukra hasonlít.

Felhívtam Belgrád figyelmét arra, hogy a TASZSZ hivatalos közleménye szerint az Elnökség mind a tizenöt tagja és póttagja testületileg megjelent a „Kolonnij zal"-ban, a Kreml

oszlopcsarnokában, hogy lerója kegyeletét az elhunyt Jugyin miniszter földi maradványai előtt, és hogy ez megismétlődött a fiatal építők tanácskozásán is a Kremlben, ahol ismét csak mind a tizenöten megjelentek. A szovjet kollektív vezetés eme szokatlan fizikai demonstrációja, politikai egységének hangsúlyozása épp ellentétes hatást vált ki. Azt gondoltam, hogy még a szovjet normák szerint is elég, ha az Elnökséget egy vagy két tag képviseli. Ezt viszont nem tudom mire vélni. Mindenesetre a szovjet legfelsőbb vezetés politikai egységét ezek a demonstrációk aligha bizonyítják!

Moszkva, 1956. április 25.

A szovjet vezetőkkel folytatott „csúcstalálkozóim" sorozatát néhány nappal ezelőtt A. I. Mikojannal fejeztem be. Erre a látogatásra körülbelül három hetet kellett várnom, mert Mikojan néhány ázsiai országot vizitált végig.

Mikojan „tájékoztatott" ázsiai útjáról. Azt mondta, azért volt rá szükség, hogy megismertesse a vezető ázsiai országok kormányait a XX. kongresszussal és Hruscsov referátumával. Beszámolt mindenről a kínaiaknak, aztán Nehrunak, és U Nunak meg a vietnamiaknak. Nehru üdvözölte a XX. kongresszus határozatait, „bár Nehru nem kommunista és nem szocialista, és soha nem lesz egyik sem, de nem is az imperializmus ügynöke", ahogy Mikojan mondta. U Nu is mindent „jól megértett és támogatott". Mikojan aztán arról mesélt nekem, hogy mindaz az új és pozitív, ami a Szovjetunió és India között történik, csak a kezdet és hogy e két hatalmas ország kapcsolatainak fejlődése előtt csodás távlatok nyílnak meg.

A kínaiakról Mikojan kijelentette, hogy egyetértenek a XX. kongresszussal, és hogy személyesen Mao Ce-tung említett neki jó néhány példát a Sztálin vezetése alatt működő Komintern Kínával szembeni hibás politikájára. Mikojannak evvel kapcsolatban az volt a megjegyzése, hogy Mao Ce-tungnak számos alkalma nyílott volna arra, hogy ezt korábban is elmondja, ám mégsem tette, még 1954-ben, Sztálin halála után sem, amikor a Szovjetunió legmagasabb szintű képviselői jártak Kínában, de pont most kellett felhánytorgatnia. A mi értesüléseink szerint Mikojan pekingi tárgyalásai cseppet sem folytak simán. Mikojan azt mondta, hogy Észak-Vietnamban három politikai tanácskozáson vett részt, ahol „pontról pontra" végigmentek Hruscsov titkos referátumán és végül teljes egyetértésben váltak el.

Mikojan aztán rátért arra, hogy milyen szépen fejlődnek a mi kapcsolataink. Bizonyítékként erre azt hozta fel, hogy a jugoszláv vezetők most már ideológiai kérdésekben is helyes álláspontot vallanak — itt van például Kardelj, aki megszabadult néhány, a közelmúltban hangoztatott helytelen nézetétől. Megkérdeztem, hogy mire gondol pontosan, mert én nem vettem észre, hogy Kardelj most jobb vagy rosszabb marxista lenne, mint volt tavaly, vagy azelőtt.

Mikojan avval folytatta, hogy tavalyi jugoszláviai látogatásuk alkalmából Titóval ideológiai kérdésekről is beszélgettek, és szóba kerültek a különbségek is a két fél között. Azt mondja, hogy mindenben egyetértett Titóval és így is tájékoztatta a Központi Bizottságot. Itt megelégedéssel nyugtázták, mondta Mikojan, hogy Tito nézetei azonosak az övéikkel, vagy nagyon közel állnak hozzájuk.

Megkértem Mikojant, magyarázza meg, hogy a szovjetek miért dicsérik most nyilvánosan a Kominformot. Amikor néhány nappal ezelőtt nyilvánosságra hozták a Kominform feloszlatását, hivatalosan kijelentették, hogy a Kominform „pozitív szerepet" játszott a nemzetközi kommunista mozgalomban. Elmondtam Mikojannak, hogy kétségtelenül dicséretes volt az a döntésük, amellyel feloszlatták Sztálin Kominformját és hogy ennél csak az lett volna jobb, ha már korábban megteszik. Mikojan erre még jobban a védelmére

kelt a szovjet hivatalos álláspontnak, amelyik véleményem szerint tarthatatlan, nem beszélve arról, hogy elferdíti a tényeket. Mikojan ragaszkodik ahhoz az állításához, hogy a szovjet hivatalos közleményben el kellett mondani mindazt, amit elmondtak benne. Bár a Kominform „hibázott" Jugoszlávia esetében, mégis hasznosan tevékenykedett a nemzetközi kommunista mozgalom érdekében. Amikor a feloszlatásáról szóló határozatban működését pozitívan értékelték, objektív ítéletet mondtak. Minden más értékelés csak fegyvert adott volna a Nyugat kezébe a Szovjetunió elleni támadáshoz, ők pedig erre nem hajlandók.

Egyetértettem, hogy nem szabad fegyvert adni az ellenség kezébe, de nézeteim szerint épp azzal tették ezt meg, hogy pozitívan értékelték a Kominformot. A kommunistáktól kezdve mindenki a világon nagyon jól tudja, hogy a Kominform nem volt más, mint fegyver Sztálin kezében és hogy vereséget szenvedett a Jugoszlávia elleni harcban. Ezért is eresztik most szélnek. Ha a hivatalos közleményben nem bírálhatták nyilvánosan, azt hiszem, még kevesebb okuk lett volna, hogy megdicsérjék. Mikojan nem értett velem egyet. A Kominform történetéről beszélt. Elismételt néhány érvet, amelyek már a Hruscsovval és Bulganyinnal folytatott beszélgetéseim során is elhangzottak. A beszélgetés Mikojannal mintegy két órán át tartott. Végül Mikojan üdvözletét küldte Tito elvtársnak, „akivel itt majd megoldunk minden nyitott kérdést köztünk és pártjaink között".

A JUGOSZLÁV POLITIKA „ANOMÁLIÁIRÓL"

„Titkos" ebéd a Kremlben — A Kominform-döntés után a Szovjetunióba emigrált jugoszlávokról — Hogyan értelmezik és alkalmazzák az oroszok a kölcsönösség politikájának elveit — Első próbálkozás jugoszláv újságok moszkvai árusításával — Találkozások a moszkvai diplomáciai testület tagjaival — Jugoszlávia fontosabb szerepet játszik a világban, mint az anyagi erejéből következne — A külső fenyegetés mint belső egységünket elősegítő tényező — Beszéd a moszkvai rádióban

Moszkva, 1956. május 2.

Tegnap én is részt vettem a Vörös téri május elsejei felvonuláson. Emberek milliói töltötték az áprilist ennek az ünnepnek a jegyében. Vélhetőleg a szovjet párt és a kormány is elkövetett mindent, hogy 1956. május elseje „nagyszabású és emlékezetes" legyen, s hogy ez a parádé felülmúljon minden előzőt. Ez az első felvonulás a XX. kongresszus óta, s valószínűleg ennek alapján fogják értékelni, hogy a nép hogyan fogadja a desztalinizációs politikát. Akárcsak a többi külföldit, minket, jugoszlávokat is mozgósítottak a május elsejei ünnepségekre, bár nem úgy, mint az oroszokat. A különbség alapvető: míg az oroszok buzgón munkálkodnak az ünnepség előkészületein, addig mi csak nézzük, mit működnek és a látottakból megpróbálunk „politikát csinálni".

Szembetűnő, hogy az előkészületek során sok moszkvai lakos kifestette házának homlokzatát. Ez leginkább a külterületekre igaz, nem a város központjára. Minél jobban távolodunk a centrumtól, annál több homlokzatot pingálnak. Senki nem a házat javítja — mindenki a homlokzatot festi.

Kevés olyan kormányzat van a világon, amelyik a szovjetnél jobban szervezi az ilyen grandiózus felvonulásokat és díszszemléket. Nem tudom, hogy a kínaiak versenyre kelhetnek-e ebben a tekintetben az oroszokkal. Az a képességük, amellyel az ehhez hasonló gigászi felvonulásokat szervezik, elsősorban a felvonulók között uralkodó rendben nyilvánul meg. Ne felejtsük el, hogy moszkvaiak százezreiről van szó. Ezek az emberek még az április 30-ról május elsejére virradó éjszaka vernek tanyát az utcákon és várakoznak hosszú órákon át a kijelölt helyen arra, hogy az előre pontosan meghatározott órában és percben elindulhassanak és elfoglalhassák előre kijelölt helyüket a Vörös tér felé vonuló felvonulási menetben és végigmasírozhassanak a Lenin—Sztálin-mauzóleum előtti ötszáz méteres távolságon.

Az összes moszkvai nagykövetség még jóval május elseje előtt „kiküldte a felderítőit", hogy szerte a városban információkat gyűjtsenek a moszkvai dekorációkról, a vezetők képmásairól, a képek sorrendjéről, a Lenin-portrék számáról, a Sztálin-képmásokról, a jelszavakról, méretükről és szövegükről. Amint látom, néhány külföldi igencsak kitapasztalta ennek a tudománynak minden csínját-bínját. Néhányuk arról győzködött, hogy a Szovjetunió politikájára egy adott ország irányában abból lehet következtetni, hogy az erre az országra vonatkozó jelszavak egy egész utcát borítanak-e be, vagy csak egy-egy ház homlokzatát. Ami a mostani szovjet vezetők portréinak elrendezését illeti, véleményük szerint a tévedés lehetősége kizárt: „tiszta matematika" kérdése az egész. Ha valakinek a portréja hiányzik, akkor az illetőnek befellegzett. A KB Elnökségében a politikai pozíciók pontosan megálla-

pithatók annak alapján, hogy kinek a képe van közelebb és kinek távolabb az SZKP KB első titkáráétól, Hruscsovétól.

A díszszemle a szovjet fegyveres erők elitalakulatainak felvonulásával kezdődik. A szemlét G. K. Zsukov marsall, a Szovjetunió honvédelmi minisztere vezeti. Egy nyitott „ZISZ" gépkocsiban áll, mellkasát a vállaitól egészen az övéig kitüntetések tömege borítja. A gépkocsi lépésben manőverezik a Vörös téren. Zsukov marsall, bár sok év — és a számtalan kitüntetés — súlyát hordozza, rendületlenül és szálfaegyenesen áll, egy kicsit talán annak a speciális konstrukciójú gépkocsinak is köszönhetően, amelyre bal kézzel támaszkodhat, míg jobb kezét tisztelgésre emeli.

A mi tribününkön szembetűnő a külföldi katonai attasék felajzottsága. Udvariatlanul, sőt, sértően viselkednek az oroszokkal szemben. A többségük elhagyja az emelvényt, miután a szovjet hadsereg egységei elmasíroztak előttük.

Bár tengernyi portré és kép vonult el előttünk, úgy tűnt nekem, hogy a négyórás felvonulás alatt elsősorban Lenin, utána pedig Hruscsov képmásai uralták a terepet. Ezután következnek az SZKP KB Elnökségének tagjait ábrázoló képek, Hruscsovval a középpontban. Sztálin-portrékat szinte nem is lehet látni. Annak ellenére, hogy a többi külföldihez hasonlóan én is igencsak nyújtogattam a nyakamat, hogy észrevegyem és összeszámoljam őket, összesen csak négyet-ötöt láttam, ráadásul ezeket is a Mauzóleum túloldalán vonuló oszlopok vitték. Bár számuk elenyésző volt, feltehetőleg mégis ezeket a Sztálin-képeket kísérte a legnagyobb figyelem.

Engem és a tábor nagyköveteit kivéve minden kollégám a délelőtt folyamán távozott a tribünről. Én kivártam a két és fél órát a felvonulás végéig, majd elindultam, hogy eleget tegyek a Kremlben annak az ebédmeghívásnak, amit a szovjet kormány és az SZKP KB nevében Molotov első helyettese, V. V. Kuznyecov tett tegnap.

Moszkva, 1956. május 3.

Folytatom a május elsejei felvonulásról és a kremlbeli „titkos" ebédről tegnap megkezdett feljegyzéseimet.

A tábor országainak nagykövetei és jómagam a Kreml központi palotájában találtuk magunkat, amennyire meg tudtam állapítani, több mint száz KB-tag társaságában, élükön a KB Elnökségének tagjaival. Ez utóbbiak ültek a hatalmas asztal elején, az asztalfőn Hruscsovval, és köztük helyezték el a szocialista országok nagyköveteit. Nekem két elnökségi tag között meglehetősen jó hely jutott — jobbomon Mikojan, bal oldalamon pedig Szaburov foglalt helyet. Az ebéd a Kremlben majdnem ugyanolyan hosszú ideig tartott, mint a parádé a Kreml előtt. A házigazda és a központi személyiség Hruscsov volt. Az esemény során vagy egy tucat, sőt talán még annál is több rögtönzött beszédet tartott. Az első pohárköszöntőt a szovjet kommunista pártnak és az azt vezérlő marxizmus—leninizmusnak szentelte, a másodikat Moszkva lakosainak, a május elsejei felvonulásnak és a szovjet népnek. A harmadikat a szovjet hadseregnek. A negyediket a szovjet munkásosztálynak. Az ötödiket a szovjet Komszomolnak. A hatodikat a Szovjetunió népei testvériségének — és így tovább, és így tovább. Hruscsov meglehetősen hamar üdvözölte Jugoszláviát is. Kijelentette, hogy a Szovjetunió mai vezetői olyan emberek, akik szembenéznek az igazsággal és hogy a jugoszláv—szovjet konfliktusért döntő mértékben őket, a Szovjetuniót terheli a felelősség. Ezt a hibát azonban kijavítottuk, és ez a „mi legnagyobb győzelmünk", mondta Hruscsov. Azzal folytatta, hogy Tito nemsokára a Szovjetunióba látogat, ami a legfényesebb bizonyíték annak, hogy a Szovjetunió és Jugoszlávia kapcsolatai ma a legjobb úton haladnak. Hogy nem a levegőbe beszél, arra bizonyság az én jelenlétem is az asztal elején. Erre a megjelentek viharos tapsban törtek ki, amit csak akkor voltak hajlandók abbahagyni, ami-

kor felálltam és köszönetet mondtam. Hruscsov avval a kijelentéssel fejezte be mondókáját, hogy most már minden feltétel adott az összes testvéri, szocialista európai ország — és ezek közé tartozik Jugoszlávia is — „nasztojáscseje", azaz igazi egységének megteremtésére. A súlyos múlt soha többé nem fog megismétlődni, mert a Szovjetunió vezetősége ezentúl a „lenini módon" fog kormányozni.

Sztálinról szólva Hruscsov részletekbe és konkrétumokba is bocsátkozott. Kijelentette, hogy az Elnökségben sok vita folyt erről, és a közelében ülő Molotovra szegezte az ujját. Egyszeriben sűrű csönd lett. Hruscsov avval folytatta, hogy Vjacseszlav Mihajlovics becsületes kommunista. Bulganyin erre közbeszólt, hogy Hruscsov Sztálinról beszéljen. Hruscsov meg is fogadta a tanácsot, és rátért arra, hogy Sztálin mennyire megvetette az embereket, hogy az ember számára abszolúte semmit sem jelentett, hogy képtelen volt meghallani a párt hangját, hogy szeszélyei és beteges ösztönei vezérelték, és hogy a hatalommal visszaélve sok rosszat tett a Szovjetuniónak.

Talán azért, hogy jóvátegye az előbbi baklövését, amikor Molotovra bökött, Hruscsov visszatért személyére és elmondta, hogy Sztálin utolsó éveiben Molotovot is avval gyanúsította, hogy z merikai imperializmus ügynöke — mert Vjacseszlav Mihajlovicsnak gyakran kellett az Egye ult Államokba utaznia. Hruscsov ebben a stílusban folytatva kifejtette, hogy Sztalin meg Vorosilovot is meggyanúsította, hogy a brit imperializmus ügynöke — pedig Klement Jefremovics életében nem járt Nagy-Britanniában. „Tőlem meg azt akarta Sztálin", kiáltott fel végül, „hogy szervezzek Moszkvában egy akciót a zsidók ellen!". Hruscsovot ezen a ponton dühroham fogta el, s úgy tűnt, hogy a következő pillanatban súlyos káromkodás hagyja el az ajkát. Végül azonban türtőztette magát, és így kiabált tovább: „Képzeljék csak el, elvtársak! Még az én írástudatlan apám sem volt feketeszázas vagy antiszemita, Sztálin meg azt akarta, hogy én, a Politbüro tagja, én legyek az!"

Hruscsov aztán az őszinte lelkesedés hangján arról beszélt, hogy megérett az idő arra, hogy Lenint visszahelyezzék a szovjet társadalomban az őt megillető helyre, hogy ők a lenini művet fogják folytatni, s hogy ezt mekkora lelkesedéssel fogadja a szovjet nép. Aztán kijelentette, hogy ő már öreg ember, aki minden pillanatban távozhat az élők sorából, s hogy épp ezért mint kommunistának és mint embernek kötelessége volt, hogy kimondja az igazságot Sztálinról. Minden embernek számvetést kell tennie, mielőtt elhagyja ezt az árnyékvilágot, s ő ezt el is végezte. Magáról csak annyit mondhat, hogy ő a haláltól nem fél, az egyéni élet nem fontos, a fontos egyedül a Párt. Hruscsov átszellemültsége átragadt a megjelentek többségére, akik lelkesedésüket spontán tapsviharban juttatták kifejezésre.

Amikor úgy gondolta, hogy a hazai témákat kimerítette (s köztük központi helyet foglalt el Sztálin), Hruscsov rátért a táborral kapcsolatos kérdésekre. Először a jelenlegi lengyelországi helyzetről mennydörgött. Ott egyes vezetők most hátat fordítanak a Szovjetuniónak, a Nyugat felé kacsingatnak, ki akarják szakítani Lengyelországot a „testvéri közösségből". Mi ez ellen harcolni fogunk, emelte fel még jobban a hangját Hruscsov, és öklével az asztalra csapott. Lewikowskira, a lengyel nagykövetre mutatva így folytatta: „Maguknak megvan a szuverenitásuk, de ami ma Lengyelországban történik, az éppen ez ellen a szuverenitás ellen irányul. Mi őszintén fájlaljuk Bierut elvtárs elveszítését, ő igazi internacionalista és kommunista volt. Ochab engedte, hogy maguknál különféle szocialistaellenes elemek hőzönghessenek. Ezeknek jól az ujjukra kell koppintani!" Hruscsov a szocialista országok közül csak Lengyelországot és Jugoszláviát említette név szerint, az előbbit negatív, az utóbbit pozitív megvilágításban.

Nem hiszem, hogy a lengyel kommunisták közül bárki is komolyan a táborból való kiugráson, vagy a Nyugathoz való csatlakozáson töri a fejét, ahogy Hruscsov állítja. A vádaskodásban egyébként — legnagyobb megdöbbenésemre — épp a lengyel nagykövet, Lewikowski támogatta és kontrázott neki a legjobban. A második világháború után kialakult

helyzetben a lengyelek bajosan csatlakoznának a Nyugathoz. Ezt jól tudja Hruscsov is, és mégis ilyen vadul kirohant ellenük. Az egy egészen más dolog, ha a lengyelek javítani akarják a kapcsolataikat Kelettel, az oroszokkal. Ahelyett, hogy a XX. kongresszus szellemében Hruscsov maga venné kezébe a kezdeményezést és változtatna azon a politikán, amit Sztálin folytatott a lengyelekkel és a tábor többi népével szemben, kiátkozza a lengyeleket, amikor ők próbálják ezt megtenni, ráadásul éppen Hruscsovra és referátumára támaszkodva.[3]

Érdekes volt, hogy Hruscsov úgy beszélt a táborról, azaz tulajdonképpen csak Lengyelországról, mint a Szovjetunió valamely belső problémájáról; mintha nem is egy másik államról, illetve a Szovjetunió és egy másik államnak a kapcsolatairól lenne szó. Hruscsov kijelentette, hogy semmiféle új fordulatot nem engednek ebben a tekintetben, és hogy harcolni fognak mindenki ellen, aki változtatni akar a Szovjetunió és a tábor kapcsolatain. Azt hiszem ebben a kérdésben hinnünk kell Hruscsovnak. Nem alaptalan az az értékelés, mely szerint az oroszok készek akár erőt is alkalmazni, ha arról van szó, hogy teljes ellenőrzésük alatt tartsák a lágert. Ez a politika már régóta érvényben van, a mostani elnökség is magáénak vallja — a május elsejei ebéden pedig nem történt más, minthogy Hruscsov nyilvánosan ismertette, a megjelent oroszok túlnyomó többsége pedig támogatta. Ez az ebéd egyébként inkább volt ünnepi KB-ülés, mint ebéd.

Bulganyin és Mikojan viselkedéséből arra lehetett következtetni, hogy a dolgok jelenlegi állása szerint ők ketten állnak legközelebb Hruscsovhoz. Egyedül ők egészítették ki hangos megjegyzésekkel beszédeit, ők szúrtak közbe egy-egy helyeslő szót úgy, hogy a több mint száz megjelent is hallja. Ezek után menetrendszerűen ki is tört a taps.

Molotov, Malenkov és Kaganovics végig passzívak maradtak; mintha nem sikerült volna átérezniük az ünnepi hangulatot. Ez különösen az első kettőre igaz. Számomra különösen szembetűnő volt a velem szemben ülő Molotov magatartása. Néha úgy tűnt, hogy Hruscsov a beszédeivel kifejezetten az idegeire megy, különösen amikor Sztálinról beszélt és arról, hogy Sztálin Molotovot az „amerikai imperializmus ügynökeként" fogta gyanúba. Molotov csak akkor engedett fel valamennyire, amikor Hruscsov Jugoszláviáról ejtett szót: ekkor felállt és azt javasolta, hogy igyunk a Szovjetunió és Jugoszlávia közötti barátságra.

Minden színjáték ellenére az a benyomás maradt meg bennem, hogy politikailag messze nem egységes az a szűk csoport, amelyik ma Oroszországot irányítja. Néha egyenesen úgy tűnt, hogy az Elnökség egyes tagjai nemcsak hogy politikai kérdésekben, de emberileg sem tudják elviselni egymást. Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy mindez több mint száz magas beosztású szovjet vezető, vagy egy tucat szocialista országbeli nagykövet és jónéhány szovjet marsall előtt játszódott le. Azt hiszem, ezeknek az embereknek a többsége észrevette, hogy Molotov és Malenkov kényelmetlenül, mi több, kínosan érezték magukat ezen az ünnepi ebéden, ahol olyan önelégülten és harsányan játszotta a „hozjanyin", a házigazda szerepét Hruscsov.

Moszkva, 1956. május 4.

Ma délután táviratot kaptam Belgrádból: fiam született! Ezt az örömteli hírt titkárom, Božo Frank közölte velem. A nagykövetség épületében botlottam belé. Valami papírt szorongatott a kezében, de mielőtt ideadta volna, a kezét nyújtotta és gratulált. Megráztam a kezét és megköszöntem a gratulációt, bár fogalmam sem volt, miről van szó. Amikor közöl-

[3] Az egész 1956-os esztendőt Lengyelországban — a XX. kongresszus és az általános helyzet hatására — végigkísérték a közélet demokratizálására tett kísérletek. A hatóságok részben engedtek, jobbára azonban szembehelyezkedtek ezekkel a törekvésekkel.

te velem a szerencsés eseményt, egy pillanat alatt minden táncra perdült körülöttem és velem együtt elszakadt a földtől, valamerre az ismeretlen magasságok felé. A falnak dőltem és a kezemben szorongatott táviratot bámultam, bár látni nemigen láttam. Nem tudom, mennyi ideig tartott ez az állapot. Hallottam, hogy becsukódik egy ajtó, és amikor fölnéztem, Božo már nem volt a szobában. A saját szobámba mentem és elolvastam a táviratot: Miška és a fiunk jól vannak. Belgrádi lakásunkban nagy az ünneplés, ahogy az már a montenegróiak körében az első fiú születésekor szokás. Sokadszor olvastam újra a szűkszavú iromány t.

Szemrehányást teszek magamnak ezért a hangulatért; csak azért mert fiam született, néhány pillanatra más fényben láttam ragyogni az egész világot.

Moszkva, 1956. május 7.

Közeledik a Belgrádi Deklaráció aláírásának első évfordulója. Itt úgy tekintenek erre a dokumentumra, mint amit már „végrehajtottak" és meghaladtak. A szovjet fél minden jel szerint arra készül, hogy a Belgrádi Deklarációt egy másikkal váltsa föl, amit a jövő hónapban Tito látogatása során írnak alá. A kérdés a két kommunista párt közötti kapcsolatfelvétel és az együttműködés fejlesztése, amit itt a legfontosabb problémának tartanak. Akárcsak a múltban, most is úgy tartják, hogy kapcsolataink addig nem tekinthetők normalizáltnak, míg nem állítottuk helyre a pártközi együttműködést.

Jugoszláv részről semmilyen ellenvetés nem merül föl az ellen, hogy pártvonalon is együttműködjünk az oroszokkal. A kérdés csak az, hogy milyen elvek alapján valósul ez majd meg — tiszteletben tartják-e a kommunista pártok függetlenségét és egyenjogúságát, vagy mint a múltban, a kiindulópont most is a kommunista országok „családja" és az „idősebb testvér" elmélete lesz, amely családba nekünk az oroszok véleménye szerint most vissza kell térnünk. Ebben a tárgyban tavaly nem sikerült egyetértésre jutnunk, és a pártközi együttműködés felvételéről szóló megbeszéléseket egy későbbi időpontra halasztottuk. Ez az időpont most egyre közeledik, s ez a kérdés lesz tárgyalásaink középpontjában Tito jövő hónapi látogatásakor.

Amikor ezeknek a beszélgetéseknek a folyamán arra fog terelődni a szó, hogy mi az, ami a Belgrádi Deklarációból már megvalósult és mi az, aminek a megvalósítása még el sem kezdődött, ismét fel fogjuk vetni a szovjetunióbeli emigrációnk kérdését is, bár ez a probléma önmagában még nem lenne olyan hatalmas jelentőségű. Azt azonban nem engedhetjük meg a szovjet kormánynak, hogy ezeket a szökevényeket, akik közül jó néhány a szovjet állambiztonság szolgálatába szegődött, továbbra is mint „internacionalistákat" és „kommunistákat" kezelje, ahogyan azt Hruscsov tavaly megpróbálta elfogadtatni velünk. Amíg a Szovjetunió fenntartja ezt az álláspontját ezekkel az emigránsokkal szemben, addig a Szovjetunió és Jugoszlávia viszonyát nem tekinthetjük teljesen rendezettnek. A felelősség ezért teljes mértékben a szovjet felet fogja terhelni.

Miről is van szó valójában? Ez a néhány száz emigráns Sztálin agresszív Jugoszlávia-ellenes politikájának otthoni kudarca miatt menekültek ide és mind a mai napig itt tartózkodnak. A Szovjetunióban mindnyájukat tárt karokkal, főúri módon fogadták. Nemcsak hogy politikai menedékjogot, de szovjet állampolgárságot is adtak nekik; állami szolgálatba léptek, mégpedig igen kényes posztokon, a hadseregben, a pártapparátusban és az állambiztonságban. Ezek az emigránsok saját, a szovjet kormány által pénzelt sajtóval és állandó Jugoszlávia-ellenes rádióadás lehetőségével rendelkeztek. 1948-tól egészen a közelmúltig aktívan tevékenykedtek. A Moszkvai Rádió jugoszláv adásait — akárcsak Sztálin idején — most is ezeknek az emigránsoknak egy kb. tízfős csoportja szerkeszti. Jugoszlávia és a Szovjetunió államközi kapcsolatainak tavalyi rendezése nem sok vizet zavart e tekintetben.

Ez teljesen új jelenség a szocialista országok kapcsolatainak történetében, eddig még nem fordult elő az, hogy egy szocialista ország állampolgárai, sőt, e szocialista ország kommunista pártjának tagjai, tisztek, állami- és párttisztviselők egy másik szocialista ország, ez esetben a Szovjetunió biztatására hűtlenül elhagyják hazájukat és egy olyan szocialista nagyhatalom szolgálatába álljanak, amelyik agresszív politikai nyomást gyakorol egy kis szocialista országra. Az „első és legnagyobb szocialista állam" evvel a magatartásával olyan új kérdést vitt a szocialista országok kapcsolatainak történetébe, amit kapcsolataink fejlődésének jelenlegi szakaszában napirendre kell tűznünk. Miről van konkrétan szó? A titkos pozíciók, az ötödik hadoszlop megteremtéséről egy másik szocialista országban, a titkos ügynökök toborzásáról és a kémszolgálat megszervezéséről, azokról a próbálkozásokról, hogy egy szocialista ország kommunistáiból árulókat és tulajdon szocialista hazájukhoz hűtlen állampolgárokat faragjanak.

Moszkva, 1956. május 8.

A Kominform döntése után a Szovjetunióba emigrált jugoszlávok iránt tanúsított mostani szovjet magatartás alapján ítélve, Moszkva álláspontja változatlan az 1948-ashoz képest. Ezért ebben a problémában sok más, a Szovjetunió és Jugoszlávia viszonyát illető vitás kérdés is összpontosul. Ez az önmagában politikailag ma már jelentéktelen probléma ily módon a két párt és a két állam viszonyában döntő fontosságú elvi kérdéssé vált.

A jugoszláv kormány nem kérte a szovjet kormánytól az említett személyek kiadatását, hanem csak azt szerette volna elérni, hogy ezeknek a jugoszláv állampolgároknak biztosítsák a hazájukba való visszatérés jogát, amennyiben erre önszántukból igényt formálnak. A szovjet hatóságok ezt mind a mai napig nem engedélyezik. Azok, akik nem kívánnak visszatérni, ugyanazokat a posztokat töltik be, mint eddig, változatlanul előretolt állásokban dolgoznak a jugoszláv fronton. Azokat, akik vissza akarnak térni, az oroszok minden lehető módon igyekeznek megfélemlíteni. Ha azokról van szó, akik maradni akarnak, az oroszok nem takarékoskodnak a pénzzel. Így történhet meg az, hogy az a jugoszláv emigráns, aki közben szovjet hadnagy vagy százados lett, havonta — állítólag fizetéséből „megtakarított" — nagy rubelösszegekkel támogatja Jugoszláviában maradt családját. Ez az összeg nagyobb, mint a mi hadseregünk főtisztjeinek egész havi zsoldja.

Több ok is húzódik a szovjet kormány eme gyakorlatának hátterében. Legelőször is beszervezett szovjet ügynökökről van szó, akik sok új bizonyítékot bocsáthatnának a jugoszláv hatóságok rendelkezésére a Kominform kampánya idején folytatott Jugoszlávia-ellenes tevékenységről. Másodszor az oroszok várják, milyen eredménnyel zárulnak le tárgyalásaink az „ideológiai egységről". Amíg nem világos, hogy dűlőre jutnak-e velünk, vagy sem, jobb félni, mint megijedni alapon legjobb lesz, ha ezek az emigránsok szépen a Szovjetunióban maradnak. Harmadszor pedig minden szép szó és deklaráció mellett az is megfordult a szovjet vezetés fejében, hogy olyan emberekről van szó, akik még akkor is a szovjet hegemónia politikájának megbízható kiszolgálóinak bizonyultak, amikor tulajdon hazájuk sorsa forgott kockán. Az ilyen emberekre még szükség lehet; a szovjet hatóságok őket már átformálták, és ellenőrizték felhasználhatóságukat. Egy olyan erős állam, mint a Szovjetunió, nem vetheti ebek harmincadjára ügynökhálózatát, mert evvel súlyos precedenst teremtene más esetekre is.

Nem érdektelen itt megjegyezni azt sem, hogy az SZKP XX. kongresszusán ezeknek a mi emigránsainknak a csoportja Jugoszlávia-ellenes állásfoglalást juttatott el a szovjet vezetéshez. A kongresszus elnöksége természetesen nem vállalta, hogy ezt nyilvánosan a kongresszus tudomására hozza, de egy belső döntést hozott arról, hogy ezt a dokumentumot is foglalják bele a kongresszus hivatalos archívumába. Az oroszok ezáltal is megpróbálnak valamiféle politikai státust biztosítani ügynökeiknek.

A jugoszláv—szovjet viszonyt megterhelő tényezők egyike az úgynevezett tájékoztató szolgálatok tevékenysége; a szovjeté odahaza és a miénk itt. Már egy éve igyekszünk elérni valamit ebben a kérdésben a szovjet kormánynál. Eddig ez nem sikerült, mert a viszonosságot az oroszok a maguk eredeti módján értelmezik. A szovjet újságírók szabadon utazhatnak fel s alá Jugoszláviában, mi nem cenzúrázzuk őket, a Szovjetunió saját olvasóteremmel és kiállítóteremmel rendelkezik a belgrádi Szovjet Kultúra Házában, a szovjet információs és propagandatevékenység központjában. Ez a kultúrház magába foglal egy olyan könyvtárat is, ahonnan a belgrádiak ingyen kölcsönözhetnek könyveket; Moszkvából a könyvutánpótlás folyamatos. A Szovjet Kultúra Háza ingyenes filmvetítéseket is rendez, olyannyira, hogy komoly vetélytársa lett a belgrádi moziknak. Egy év alatt átlag három-négyszázezer belgrádi fordul meg falai között!

Ezzel szemben mi Moszkvában semmi hasonlóval nem rendelkezünk. A mi újságíróinknak nincs joguk szabadon utazni Moszkván kívül, cenzúrázzák őket, nekünk pedig nem engedik meg még azt sem, hogy egy fényképet kitegyünk Jugoszláviáról a nagykövetség ablakába vagy falára.

Jugoszláv filmek bemutatásáról az oroszok még csak szóba sem állnak velünk, ha csak ki nem tér majd rá az a kétéves kulturális együttműködési program, amit alá fogunk írni a szovjet kormánnyal.

Amikor szóba hozzuk ezt a témát, az oroszok rendszerint azzal válaszolnak, hogy ez az állapot a lehető legnormálisabb, mert ők Jugoszláviában ugyanabban a bánásmódban részesülnek, mint bármely más ország — s ugyanez mondható el a jugoszlávokról Moszkvában! Sem Belgrádban, sem Moszkvában nincs szó tehát hátrányos megkülönböztetésről! A szovjet kormány egyetlen államnak sem engedélyez hasonló jellegű tevékenységet, miért pont Jugoszlávia lenne a kivétel? A mi kormányunk viszont más országoknak is lehetővé teszi ezt a tevékenységet, magától értetődik hát, hogy a Szovjetuniónak is köteles engedélyezni. A szovjet értelmezés szerint így aztán már meg is valósult a teljes viszonosság!

Megpróbáljuk kipréselni a szovjet hatóságokból, hogy legalább néhány, az információáramlás területén kötött megállapodást korrektül végrehajtsanak. Elsősorban a mi sajtónk itteni és a szovjet sajtó belgrádi árusításáról van szó. Az oroszok nem engedélyezték, hogy állampolgáraik egyénileg fizessenek elő a mi újságainkra. Ragaszkodnak a „kontingenshez", azaz ahhoz, hogy saját moszkvai terjesztési hálózatuk vegyen át egy korlátozott számú újságból álló csomagot. Ezen a területen készséggel ajánlottak fel tényleges viszonosságot.

Moszkvában hihetetlenül nagy az érdeklődés a két belgrádi újság, a „Borba" és a „Politika" iránt; míg Belgrádban a kutyát sem érdeklik a szovjet lapok, amelyek a mi olvasónk szemében leginkább a hivatalos közlönyökre hasonlítanak, amelyek csak törvényeket és rendeleteket jelentetnek meg. Senkinek esze ágában sincs vásárolni őket. Ezért ragaszkodtak az oroszok a szigorú viszonossághoz az újságok forgalmazásában.

Talán most először volt Oroszország történetében valami esély arra, hogy polgárai, vagy legalább a moszkvaiak, vagy legalább minden ezredik moszkvai jugoszláv újságot olvashasson és hogy a szovjet hatóságok „agymosása" nélkül informálódjon valamennyire Jugoszláviáról. Sajnos a szovjet szervek ennek jól befűtöttek, pedig ezekben az újságokban nem hogy ellenséges, de még bíráló cikkek vagy megjegyzések sem találhatók a Szovjetunióról. Szemmel láthatóan itt még mindig rettegnek attól, hogy a szovjet polgárok szabadon olvassák „Jugoszlávia szocializmust építő, testvéri népeinek" sajtóját; s teszik ezt akkor, amikor arra akarnak minket rábírni, hogy fogadjuk el országaink kommunista pártjainak „ideológiai egységét"!

Ezek mellett a kérdések mellett — amelyek egyébként a maguk módján sokat elárulnak

arról, hogy milyen is valójában a viszonyunk a Szovjetunióval — kapcsolataink gyújtópontjában most a gazdasági együttműködés kérdése található. Ennek fő pontja változatlanul az új jugoszláv alumíniumipar kiépítésére adandó szovjet hitel.

Az oroszok már az elején komoly érdeklődést tanúsítottak eziránt. Készségük, hogy hitelt és technológiai segítséget nyújtsanak Jugoszláviának, nemcsak azt segítette elő, hogy „likvidáljuk" a konfliktus idejéből származó, egymással szembeni pénzügyi követeléseinket, hanem nagyot lendített magán a normalizáción is. Az oroszok nem nagyon dúskálnak alumíniumban, mi pedig a hitelért cserébe a „jövő fémjének" exportjával tudnánk fizetni. Ez a terv többszörösen is vonzó az oroszok számára: először is ily módon letudhatják azokat a „kártérítési" követeléseinket, amelyeket a Sztálin 1948—53-as gazdasági blokádja által okozott károk miatt támasztunk. Másodszor hosszú távra biztosítják iparuk alumíniumellátását. Harmadszor pedig, bár Jugoszlávia vissza fogja téríteni ezt a kölcsönt Oroszországnak — persze a kamatokkal együtt —, a Szovjetunió az egész tranzakciót mint Jugoszláviának nyújtott gazdasági segítséget fogja beállítani. Annál is jobban megtalálja ebben az egészben a Szovjetunió a számítását, mivel a nyugati nagyhatalmak, az Egyesült Államok és Franciaország nem voltak hajlandók hiteleket folyósítani egy új és erős jugoszláv alumíniumipar kiépítésére.

Az oroszok a megbeszélések tavaly május—júniusi kezdete óta óvatosak voltak. Egyszer sem kötelezték el magukat egyértelműen a hitel nagyságát illetően. Ugyanakkor közölték velünk, hogy hajlandók finanszírozni kétszázezer tonna alumínium kitermelését. Mi, csak az új Crna Gora-i alumíniumgyáraink beindításához közel kétszázmillió dolláros szovjet hitellel számoltunk.

Nekünk érdekeink azt diktálták volna, hogy még tavaly aláírjuk a szovjet hitelmegállapodást, de az oroszok nem kapkodtak. A tárgyalások elhúzódtak, véleményem szerint elsősorban azért, mert az oroszok nem voltak megelégedve a Belgrádi Deklarációval és a Jugoszláviában elért politikai eredményekkel. Most az alumíniumunkra adandó hitel kérdését Tito szovjetunióbeli látogatásával kötik össze. Erről Bulganyin beszélt nekem április 3-án. Az oroszok most megint ötölnek-hatolnak, nem nyilatkoznak a hitel nagyságáról, és egyre csak azt hajtogatják, hogy ennek még további megbeszélések tárgyát kell képeznie. A szovjet fél tavaly ügyesen kihasználta ezeket az alumínium-hiteleket annak érdekében, hogy a tárgyalások számukra politikailag sikeresen záruljanak le. Most úgy fest, hogy az oroszok — fő „ideológiai érvként" — ismét ehhez az eszközhöz fognak nyúlni. Akárhogyan is, számomra csöppet sem tűnik kedvezőnek, hogy az oroszok összekötik az ideológiát és az alumíniumgyártási hiteleket. Nem sok jóval kecsegtetne, ha ismét az alumínium-kérdés kerülne az oroszokkal folytatandó politikai tárgyalásaink középpontjába. Végül még az sülhet ki a dologból, hogy ideológiát cserélünk alumíniumra, illetve hogy ha nem lépünk velük „ideológiai egységre", nézhetjük az alumíniumunkat.

Moszkva, 1956. május 15.

A következőkben lejegyzem első benyomásaimat az itteni diplomáciai testület néhány tagjával lezajlott találkozásaimról.

A „népi demokráciák" moszkvai nagykövetei mintha még nagyobb slamasztikában lennének, mint belgrádi kollégáik. Ha összefutunk valahol, jobbára csak üdvözöljük egymást, váltunk néhány szót az időjárásról, de nem a politikáról, kiváltképp nem a „népi demokratikus országok" vagy a Szovjetunió politikájáról. Tartózkodnak attól is, hogy Jugoszlávia politikájával kapcsolatban bármiről is faggassanak. Az a benyomásom támadt, hogy a tábor országaiból érkezett kollégáimat — akárcsak az általuk képviselt kormányokat — nemcsak hogy összezavarja mindaz, ami itt a „szocializmus frontján" történik, hanem meg is rémí-

tették őket a Szovjetunióban és a hazájukban tapasztalható bizonytalanság esetleges következményei.

Meglátogattam a moszkvai brit nagykövetet, Haytert is. Meg kell jegyezzem, hogy tőle egyedül többet tudtam meg Nagy-Britannia és a Szovjetunió pillanatnyi kapcsolatairól, illetve Hruscsov meg Bulganyin közelgő londoni útjáról, mint Molotov tíz helyettesétől együttvéve, akik pedig ezt az utat előkészítik és akiket az elmúlt napokban végiglátogattam. Hayter, tulajdonképpen anélkül, hogy részletekbe menően bármiről is faggattam volna, olyan stílusban beszélt velem, amely bizalmat ébreszt és arra kötelezi a másik felet, hogy hasonlóképpen viselkedjen.

A francia nagykövet, Maurice Dejean elismerőbben szól az új szovjet politikáról, mint itteni nyugati kollégáinak többsége. Helyesnek tartja a jugoszláv politikát is, amelyik igyekszik elébe menni a szovjetnek. Dejean kifejtette azt is, hogy Franciaország számára különleges fontossággal bírnak a Moszkvával fenntartott kapcsolatok. Úgy éreztem, hogy Belgrád továbbra is valahol Franciaország politikai érdekeinek perifériáján helyezkedik el.

Charles Bohlen, az Egyesült Államok nagykövete remek „szovjetológus" hírében áll, s nemcsak a külföldi képviselők között, hanem szovjet akadémiai körökben is. Bohlen már negyedszázada foglalkozik Oroszországgal, attól az időtől kezdve, amikor több mint húsz évvel ezelőtt Amerika és a Szovjetunió diplomáciai kapcsolatot létesítettek egymással. Mint a NATO-tömb vezető erejének képviselője, Bohlen itt különleges helyzetben van. Sztálinról Bohlen azt tartja, hogy az orosz körülmények és hagyományok mértéke szerint tehetséges államférfi volt. A sztálinizmus mint doktrína nem létezik a számára. Arról van szó mindössze, hogy Sztálin éppúgy uralkodott Oroszország fölött a kommunizmus nevében, ahogy a cárok uralkodtak fölötte évszázadokon át valami másnak a nevében. Az orosz nép a diktatúrán és az önkényuralmon kívül nem ismer más kormányzási rendszert.

Bohlen értékelése szerint ebben az országban a dolgok nagyon lassan fognak jobbra fordulni. Felhívta a figyelmemet arra a tényre, hogy a Sztálin utáni vezetők sem képesek eltérni azoktól a szabályoktól, amelyeket Sztálin vezetett be Oroszország politikai életében. Ennek a tézisnek az alátámasztására Bohlen Berija likvidálásának az esetét említi. Sztálin utódai avval vádolják Beriját, hogy az „imperializmus ügynöke", nem pedig avval, hogy Sztálin leghűségesebb szolgája volt.

A XX. kongresszusról azt tartja Bohlen, hogy másképp állna a helyzet, ha Hruscsov referátuma nyilvános lett volna. Minthogy azonban titkos maradt, véleménye szerint kiválóan lehet vele manipulálni.

Norvégia nagykövetét, Brodlandot még Belgrádból ismerem, ahol néhány éven át sikeresen képviselte országát. Gyakran látott vendégül házában, hamar megtaláltuk a közös hangot. Az a benyomásom támadt, hogy a norvég nagykövet — bár nem volt szocialista — szimpatizált a mi jugoszláv szocializmusunkkal, de a legkevésbé sem a szovjettel. Néha úgy éreztem, hogy Brodland kritikusabb a Szovjetunióval szemben, mint hazájának kormánya.

Találkozásunk baráti volt. Amikor megtudta, hogy lehallgatókészülékeket találtunk a nagykövetség épületében, elmondta, hogy velük is ez történt. Megkérdezte, hogy hányat találtunk. Pontosan tizenkilencet, válaszoltam. Náluk huszonhármat fedeztek fel, ami azt jelenti, hogy őket „még lejjebb hallgatták". Tréfálkozva megjegyeztem, hogy ennél mi sem természetesebb, hiszen ők a NATO tagjai, meg aztán a nagykövetségük épülete is nagyobb, mint a miénk.

A Kínai Népköztársaság nagykövete, Liu Sao-csi rendkívül barátságosan fogadott, de akármennyire figyelmes is volt nagy vendégszeretetében, rendkívüli módon ügyelt arra, nehogy valamifajta politikai tárgyú beszélgetésbe keveredjen velem. A jugoszláv—szovjet kapcsolatok a legkevésbé sem érdekelték, feltehetőleg azért, mert ellenkező esetben engem esetleg érdekelhetett volna a szovjet—kínai viszony. A XX. kongresszusról sem volt hajlan-

dó semmiféle beszélgetésbe bocsátkozni. Amennyire mi itt tudjuk, Kína fenntartásokkal viseltetik a kongresszus, és különösképpen pedig annak legfontosabb momentuma, Hruscsov referátuma iránt.

A kínai nagykövet tagja a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának is. Nem lett volna haszontalan egy vele folytatott beszélgetés, de most nem óhajtott szót váltani arról, hogy mi található a Szovjetunió felé irányuló kínai, illetve jugoszláv politikai érdeklődés középpontjában. Nagy kár, hogy Liu Sao egyetlen idegen nyelven sem beszél, így aztán én nem is társaloghatok vele, ha őt magát hidegen hagyja a beszélgetés. Ebből a hibájából persze könnyen farag erényt: ha nem érdekli a beszélgetés, három tolmácsa közül egyet sem hoz magával. Ilyenkor csak az ember kezét rázogatja, buzgón hajlong, széles mosoly ömlik szét az arcán, és apró „o-ho" meg „a-ha"-szerű kiáltásokat hallat. Lehet, hogy nem is rossz ez az eredeti kínai diplomáciai technika.

Találkoztam Olaszország nagykövetével, Mario di Stefanóval is. Ő volt Mussolini helytartója a megszállt Crna Gorában 1942-ben. Azt hiszem, ebben az egy évben több Crna Gora-i partizánt lőttek agyon, mint felszabadító háborúnk másik három esztendejében együttvéve. Most egy ilyen ember Olaszország szovjetunióbeli nagykövete.

Megtudta, hogy én is Crna Gora-i vagyok, így aztán bizonyos előkészületeket tett a látogatásomra. Tudta, hogy az ősi Crna Gora szívében tevékenykedő Lovćen partizánegység egyik parancsnoka voltam. Ezen a vidéken (Cetinje városában) volt a megszálló hatóságok főhadiszállása is. Megkérdezte tőlem, hogy Crna Gorában tartózkodtam-e 1942-ben. Azt válaszoltam, hogy 1942-ben pont nem, mert a Crna Gora-i partizánokkal együtt ekkor elhagytam a területet. Valójában tíz-egynéhány kilométer távolságra voltam tőle, a Cetinje környéki hegyekben, illegálisan, mint a cetinjei, a kotori-öböli és sandžaki terület pártszervezeteinek vezetőségi tagja. A JKP Központi Bizottságának határozata visszavezényelt a megszállt területekre, így közvetlen közelről figyeltem az ebben az időben itt zajló eseményeket.

Di Stefano arról próbált meggyőzni, hogy „ő 1942-ben védte a Crna Gora-iakat" és Tito ezért nem is nyilvánította háborús bűnösnek. Azt válaszoltam neki, hogy a partizánok Jugoszláviában nem voltak abban a helyzetben, hogy az adminisztrációval foglalkozzanak vagy dokumentációt vezessenek, úgyhogy ebben a tekintetben valószínűleg sok mindent elmulasztottak. Di Stefano ezt elengedte a füle mellett, viselkedése szemernyit sem változott.

Emlékszem, miket mesélt Miška, a feleségem Di Stefanóról, az olasz kormányzóról. A fasiszta helytartó ideiglenesen a rendőrnyomozó és az ítélőbíró szerepét is betöltötte az elfogott Crna Gora-iakkal szemben. Azok között a foglyok között, akiket Di Stefano a cetinjei börtönben kihallgatott, ott volt az akkor még kislány Miška is. Őt, aki akkor még gyerek volt, azért zárták be, mert két bátyja a Crna Gora-i felkelés első napjától, 1941. július 13-tól kezdve a partizánok soraiban harcolt. Egyikőjük, a JKP-tag orvostanhallgató Ljubo 1941. december 1-jén esett el az olaszok ellen vívott harcban a Plevljén, a másikat pedig, Ivót, aki joghallgató és a dicső Első Proletár Brigád tagja volt, egy évvel később érte a halál a németek kezétől. Az olasz megszállóknak nem volt elég az, hogy mind a két fiú meghalt, börtönbe vetették szüleiket és húgaikat, köztük az én Miškámat is.

Moszkva, 1956. május 20.

A moszkvai diplomáciai testületek tagjaival április és május folyamán lezajlott beszélgetéseim megerősítik azt a tényt, hogy ma a világban egyre gyakoribbak a Jugoszlávia külpolitikai sikereit emlegető hangok. Ilyen vélemények még olyan külföldi körökben is megfogalmazódnak, amelyekről nem mondható, hogy különösebb Jugoszlávia-pártiak lennének. Még Amerikában sem tartózkodnak az ilyen értékelésektől, ahol pedig a kommunistaelle-

nes hullám a legerősebb. Elvtársaink elbeszélése szerint Amerikában egész elméletet dolgoztak ki arról, hogy Jugoszlávia Európa és a világ ügyeiben lényegesen nagyobb szerepet játszik annál, mint amekkora nagyságából és anyagi erejéből következne.

Ez az „anomália" egy sor egyéb „anomáliának" a következménye, melyeknek Jugoszlávia a közelmúlt során főszereplője volt. Az elmúlt tizenöt év során több ilyen „abnormális" fordulat is történt mind a jugoszláv színtéren, mind pedig az országot alkotó egyes nemzetek életében. A jugoszláv „anomáliák" egyike volt annak a fasisztabarát kormánynak a megdöntése Belgrádban 1941. március 27-én, amelyik korábban csatlakozott a Háromhatalmi Egyezményhez. Hitlert ez a lépés megdöbbentette és elkeserítette. További háborús terveit el kellett halasztania, s ennek a későbbiekben súlyos következményei lettek az orosz fronton harcoló fasiszta hadseregre nézve. A másik ilyen európai, sőt, világméretű „anomália" Jugoszlávia népeinek fegyveres felkelése volt a fasiszta megszállók ellen 1941 nyarán, tehát mikor Hitler hatalmának csúcsán volt, s mikor nekünk senki egy fikarcnyi esélyt sem adott, sőt, felkelésünk még barátaink szemében is jobbára katasztrófának és nemzeti öngyilkosságnak tetszett. A háborút végül is megnyertük, mégpedig egy újabb „anomália" árán: a harcban több jugoszláv esett el, mint brit és amerikai együttvéve az egész háború során. Jugoszlávia „szerepe" itt is messze meghaladta a „nagyságát" és „anyagi erejét".

Sztálin Jugoszlávia-ellenes rohama 1948-ban nekünk, jugoszlávoknak is a legsúlyosabb ilyen „anomáliának" tűnt — igaz, csak az elején. Azután persze nagyon gyorsan világossá vált előttünk, hogy mindez Sztálin normális és következetes viselkedése, s hogy a támadásával szembeni jugoszláv ellenállás mindenki számára váratlan volt. Ellenállásunkat mindenekelőtt a világ kommunista pártjai bélyegezték „anomáliának", azok, amelyek Sztálint támogatták és csatlakoztak a Jugoszlávia-ellenes kampányhoz.

Jól tudtuk ugyan, hogy kizárólag a saját erőnkre támaszkodhatunk, mégis élt bennünk valami halvány remény, hogy mint kommunisták nem fogunk teljesen magunkra maradni a világban. Mindenekelőtt abban bíztunk, hogy a győztes kínai szocialista forradalom nem fogja elárulni a jugoszláv szocialista forradalmat. Sajnos ezek a reményeink nem váltak valóra, bár Jugoszlávia mind Sztálin támadása előtt, mind pedig utána következetesen támogatta a Kínai KP harcát. A világ kommunista pártjainak ez a Jugoszlávia-ellenes pozíciója semmiképpen sem magyarázható avval, hogy kivétel nélkül mind egyetértettek Sztálinnal; az indítóokot inkább abban kell keresni, hogy egy mákszemnyi esélyt sem láttak Jugoszlávia fennmaradására.

Az a harc, amelyet Jugoszlávia a szabadságáért és a függetlenségéért vívott, illetve azoknak az erőknek és embereknek a politikáját, akik ezt a harcot vezették, ilyen gyakori és ilyen súlyos „anomáliák" között folyt. Úgy gondolom, hogy az elmúlt tíz-tizenöt év számtalan hasonló megrázkódtatása után semmi okunk nincs csodálkozni azon, hogy ezek az „anomáliák" törvényszerűen és logikusan ahhoz vezettek, hogy Jugoszlávia a nemzetközi ügyekben nagyobb szerepet játszik, mint amekkorát emberi és anyagi ereje indokolna.

Mai szemmel mérlegelve mindezt, azt hiszem, érdemes még egy dolgot feljegyeznem. Minden külpolitikai sikerünket — s ezek léte ma már vitathatatlan; többet beszélnek róluk mások külföldön, mint mi odahaza — elsősorban annak a ténynek köszönhetjük, hogy külpolitikánk alapvetően megmaradt ugyanolyannak, mint amilyenért népeink 1941 és 1945 között harcoltak. Ez a politika a nép előtt világos és hozzá közel álló volt, érte vérét ontotta a háború alatt, a háború utáni években pedig szilárdan támogatta. Ezért aztán semmiféle dilemma nem merült fel előtte, amikor ellen kellett állnia a Nyugat vagy a Kelet nyomásának.

Azok az államok, amelyekben nincs belső egység, s amelyekben a lakosság nagyobb része nem támogatja aktívan tulajdon hazája kormányának politikáját, külkapcsolataikban már eleve meg vannak fosztva mindenfajta „diplomáciai ügyességtől". A mi országunk,

akárcsak minden más állam, csak az „otthoni" állapotokkal összhangban remélhet bizonyos külpolitikai sikereket.

A Szovjetunió sok éven át tartó, valamint a Nyugat és különösen Olaszország ideiglenes Jugoszlávia-ellenes nyomása, bár nagy árat kellett érte fizetnünk, mégis megerősítette belső egységünket, a háború után még hosszú évekig táplálta a forradalmi hangulatot az országban, és erősítette Jugoszlávia állampolgárainak nemzeti és politikai tudatát is. A külső veszélyek — és elsősorban azok, amelyek Keletről leselkedtek ránk— pozitívan hatottak a jugoszláv kommunistákra is, a legmagasabb szinteken csakúgy, mint a legalsóbbakon; alkotó energiákat szabadítottak fel bennünk, segítettek leküzdeni saját eszmei és politikai sztálinizmusunkat és dogmatizmusunkat, amit egyrészt az oroszoktól örököltünk, másrészt magunktól plántáltunk bele társadalmunkba és államunkba. Mindez mintegy meghoszszabbította szocialista forradalmunkat, amelyik még sokáig lankadatlan politikai erőt jelentett mind külkapcsolatainkban, mind pedig belső szocialista fejlődésünk új útjainak keresésében.

Most új idők küszöbén állunk. Bár a külső veszélyeket még korántsem hárítottuk el vagy szüntettük meg, sikerült őket olyan kis mértékűre csökkenteni, hogy Jugoszlávia polgárai ma biztonságban érzik magukat. Nálunk már senki sem retteg attól, hogy „mit hoz a nap és mit hoz az éj", úgyhogy ennek a külső tényezőnek a belső életünkben játszott szerepe egyre csökken, s nemsokára bizonyára el is fog tűnni. Egyvalami azonban nem csökken: az az igény, hogy belső egységünk a jövőben is ugyanolyan szilárd legyen, mind eddig volt. Erről az új, megváltozott külpolitikai feltételek mellett már nekünk magunknak kell majd gondoskodnunk, mert a külföldről fenyegető veszély a jövőben egyre kevésbé működhet országunk belső összetartó tényezőjeként.

Moszkva, 1956. május 21.

Szovjet javaslatra május 18-án beszédet tartottam a moszkvai rádióban és televízióban a jugoszláv—szovjet kapcsolatok jelenlegi helyzetéről és kilátásairól. Ez a beszéd legfeljebb csak annyiban volt érdekes, hogy kiderült belőle, mi a szovjet—jugoszláv viszony hivatalos értékelése. A beszéd talán legfontosabb üzenete az volt, hogy a szovjet—jugoszláv viszony vonatkozásában „kevéssel is beérjük." Ezt a viszonyt egyébként meglehetősen rózsás színekben festettem le, bár igyekeztem a realitások talaján maradni és a kapcsolatok jövőbeli fejlődését emlegetni sűrűbben. Egyetértettem néhány szovjet kommentárral a kapcsolatainkról, de bizonyos kérdésekben hangsúlyoztam a jugoszláv nézőpontot. Nem hiszem, hogy az oroszok ezt túl lelkesen fogják fogadni.

TITO LÁTOGATÁSA A SZOVJETUNIÓBAN

A jugoszláv—szovjet „ideológiai egység" kérdése — Növekvő gyanakvás Nyugaton Jugoszlávia külpolitikájával szemben — Hruscsov és Bulganyin nagy-britanniai útjáról — Tito megérkezése Moszkvába — Molotov leváltása — Vacsora a *Szpiridonovkában*

Moszkva, 1956. május 25.

Két napra hazautaztam Belgrádba Tito szovjetunióbeli látogatása miatt, amely iránt Jugoszláviában hatalmas érdeklődés nyilvánul meg. Egyesek szerint a küszöbönálló tárgyalások során sem lesz könnyebb dolgunk az oroszokkal, mint tavaly volt. A jugoszláv politika most újabb megmérettetésnek néz elébe. Mindnyájunk elemi érdeke, hogy Tito útja a jelenlegi körülményekhez képest a lehető legsikeresebb legyen.

Akárcsak az 1948-as Sztálinnal szembeni konfliktusról, a mostani új viszonyról sem mondhatjuk, hogy különösképpen a mi választásunk lett volna; inkább maguk az események fejlődtek ebbe az irányba. Eddig elért eredményeink most újabb próbának vettetnek alá, mégpedig Moszkvában, nyílt politikai porondon, az egész világ szeme láttára. Az emberek most ismét ítéletet mondanak arról, hogy az összetűzésünk és mostani „megbékélésünk" a Szovjetunióval csak múló epizódok és incidensek voltak-e, vagy — amint azt mi állítjuk — új és tartós jelenségről van-e szó a szocializmus fejlődésében.

Én azon a véleményen voltam, hogy az oroszok is rendkívül érdekeltek Tito látogatásának sikerében, persze saját feltételeik fenntartása mellett. Parádés programot állítottak össze Tito számára. Nem tudom, mi az, ami esetleg közbejöhet, de a kudarc egész egyszerűen elképzelhetetlen, mégpedig elsősorban maguk az oroszok miatt — mert mi következne aztán? Moszkvában valószínűleg nehéz tárgyalásoknak nézünk elébe. Szélsőséges és ellentétes álláspontok is kialakulhatnak: a legnagyobb barátságtól és „egységtől" egészen a fenyegetésekig és egy újabb konfliktus veszélyéig. Úgy vélem azonban, hogy a múlt minden terhének dacára maradt tér egy olyan reális megoldás számára, amelyet tulajdonképpen a körülmények fognak a két félre kényszeríteni. Akárcsak a tavalyi, a mostani tárgyalásainkban is döntő szerepet fog játszani a belső helyzetünk — ha ugyanolyan stabil lesz, mint amilyen volt, ha népünk és vezetőink között megmaradt az elmúlt tizenöt évre jellemző bizalom és megértés — mint ahogy szerintem ez a helyzet —, akkor úgy hiszem, semmi okunk kételkedni abban, hogy sikerrel fogjuk abszolválni az előttünk álló tárgyalásokat.

A Szovjetunióhoz fűződő kapcsolataink javulását persze igencsak megkérdőjelezhetné az a tény, ha az nyugati és amerikai kapcsolataink romlását vonná maga után. Jugoszlávia számára hosszú távon a mindkét féllel fenntartott jó viszony a fontos, nem pedig az egyik javulása és a másik evvel párhuzamos megromlása. Ebben az esetben országunk olyan emberre hasonlítana, aki fél lábon egyensúlyozva próbál meg stabilnak mutatkozni. Az az állam, amelyik a mai világban ilyen helyzetben találja magát, nemigen dicsekedhet stabilitásával.

Ami a Nyugattal és Amerikával fenntartott kapcsolatainkat illeti, nemcsak az amerikai és a nyugati hitelekhez, a nyugati technológiákhoz, az amerikai búzához, vagy az Egyesült Államok által még mindig nyújtott katonai segítséghez fűződő gazdasági és pénzügyi érdekeinkről van szó, bár számunkra ezek a dolgok is nagy jelentőséggel bírnak. Jugoszlávia gazdasága most a Nyugattal került olyan viszonyba, mint korábban a Szovjetunióval és a

Kelettel. Akkor a Szovjetunió és a Kelet egyik napról a másikra egyoldalúan felbontott több mint negyven velünk kötött államközi megállapodást és váratlanul teljes gazdasági blokádot hirdetett meg országunkkal szemben. Ilyen intézkedéseket azelőtt csak háborúban álló országokkal szemben alkalmaztak. Jugoszlávia hatalmas anyagi áldozatok árán átvészelte Sztálin blokádját. Az oroszok ezért egyetlen kopejka kártérítést sem fizettek, még a „megbékélés" után sem. Nem tudom, mi történne akkor, ha most hirtelen a Nyugat szakítaná meg a gazdasági együttműködést Jugoszláviával. Meggyőződésem, hogy ez nem fog megtörténni, mint ahogy meggyőződésem az is, hogy egy újabb gazdasági blokádot még egy Jugoszláviánál nagyobb, fejlettebb és gazdagabb ország sem bírna ki.

Ahogy egyetlenegy kisállamnak, úgy Jugoszláviának sem válhat hasznára, ha a nagyhatalmi vetélkedés és torzsalkodás tárgyává válik. Jugoszlávia nem keveredhet ilyen helyzetbe, mert belsőleg erős, és minden belső stabilitással rendelkező ország bizonyos mértékig immunis avval szemben, hogy a nagyhatalmak egymás közötti elszámolásaikban pénzdarabként tudják felhasználni.

A szovjet vezetés most arra készül, hogy Jugoszláviát, mint a világ és Európa önálló szocialista tényezőjét minden lehetséges eszközzel háttérbe szorítsa — ha már félreállítani nem tudja. Az oroszok fejében meg sem fordul az, hogy Jugoszláviát független szocialista államként erősítsék tovább — ahogyan az tavaly megesett. Minden további szovjet részvétel a független Jugoszlávia megerősítésében csak növelné az oroszok nehézségeit a többi szocialista országgal szemben, elsősorban Európában. Jugoszlávia egyenjogúságának és függetlenségének jóváhagyása, illetve evvel párhuzamosan az egyenjogúság és függetlenség megtagadása a tábor országaitól — ez a kettő nehezen egyeztethető össze és tartható fenn hosszú távú politikaként.

Moszkva, 1956. május 26.

A Bulganyinnal, majd Hayterrel, a brit nagykövettel lezajlott beszélgetéseimből azt a következtetést szűrtem le, hogy sem az oroszok, sem az angolok nem reméltek sokkal többet a Nagy-Britanniában folytatott eszmecseréktől. A látogatás már önmagában is jelentős politikai újdonságként értékelhető, s mint ilyen az elmúlt hónapban a politikai érdeklődés középpontjába került.

Az egész dologban, megítélésem szerint az a tény a legfontosabb, hogy a baráti látogatáson Nagy-Britanniában tartózkodó Hruscsovnak és a többi szovjet vezetőnek először nyílt alkalma arra, hogy körülnézzen egy olyan országban, amelyet a nyugati civilizáció egyik megteremtőjének tartanak. Sztálin korlátlan hatalommal uralkodott országa felett harminc éven át, de az októberi forradalomtól a haláláig szinte ki sem mozdult a Kreml falai közül. Hruscsov két hónappal azután indult el Angliába, hogy elítélte Sztálint a XX. kongresszuson. Lehet, hogy éppen ebben kell keresni londoni látogatásának különleges dimenzióját és jelentőségét, nem pedig a szovjet—brit tárgyalások igencsak sovány eredményeiben. Lehet, hogy a mi küszöbönálló tárgyalásaink is könnyebbek lesznek annak köszönhetően, hogy az oroszok nemrég Nagy-Britanniában jártak?

Moszkva, 1956. május 27.

A minap érdekes beszélgetésben volt részem André Philipe-pel, a kormányzó francia SFIO párt egyik tisztviselőjével, aki egy pártküldöttséggel a Szovjetunióban tartózkodott. Philipe elmesélte, hogy az oroszok a lehető legpazarabb módon fogadták őket. A brit munkáspártiakkal Londonban kitört perpatvar és nagy port kavaró botrány után a szovjet vezetés kivételes figyelmességgel vette körül a francia szocialistákat. Ennek az egyébként meglehetősen szerény küldöttségnek a főúri fogadását főként az indokolta, hogy a francia szocialis-

ták miniszterelnökük és külügyminiszterük hivatalos szovjetunióbeli látogatásának előőrseként jártak itt.

Philipe a szóval nem takarékoskodva beszámolt nekem az SZKP KB Elnökségével lezajlott három találkozójáról. A közelmúlt szovjet eseményei Philipe szerint egy sajátos forradalommal érnek fel. Számára Sztálin despotikus uralma és a szovjet rendszer olyan modern fanatikus klerikalizmus volt, amelyen a nyugat-európai országok már régen átestek.

André Philipe megítélése szerint Oroszországban a gyakorlat most megelőzi az elméletet, mert a csúcson nem veszik majd maguknak a bátorságot ahhoz, hogy nyilvánosan meghirdessék az új programot. Ezért a gyakorlatnak kell az elmélet előtt utat törnie. Elbeszélése szerint mintegy negyvenoldalnyi jegyzetet készített a Hruscsovval és az Elnökség tagjaival folytatott beszélgetésekről. Ennek elsősorban a francia kommunisták miatt van számára nagy értéke, mert ők dogmatikusok és sztálinisták maradtak. Most Hruscsovot idézve csaphat szét köztük a közvélemény színe előtt!

Érdekes az is, hogyan ítéli meg a francia politikus az egyes szovjet vezetőket. Hruscsovról csak dicsérő szavakkal nyilatkozott. Delegációjuk arra a szilárd meggyőződésre jutott, hogy Hruscsov messze a többi szovjet vezető előtt jár a világ általános helyzetének és a bonyolult belső szovjet problémák ismeretében egyaránt. Philipe Mikojanról azt mondta, hogy nagy bűvész, akinek az a legnagyobb erénye, hogy egy beszélgetés után képtelenség eldönteni, milyen álláspontot képvisel. Kaganovics szerinte régi, elnyűtt hanglemez, aki nem képes mást játszani, csak a régi sztálini dallamokat. Malenkov egész idő alatt hallgatott, mintha evvel is demonstrálni akarná, hogy ő nem olyan, mint a mostani szovjet vezetők többsége. Molotovval keveset érintkeztek, mivel delegációjuk párt- és nem pedig állami vonalom tartózkodott az országban.

Szovjet forrásokból tudtuk meg, hogy Mollet[4] viselkedésével tovább rontotta az amúgy sem túl barátságos hangulatot. A tárgyaláson, az ebédeken és a vacsorákon minduntalan avval kezdte és avval fejezte be beszédeit, hogy Franciaország hű és állhatatos tagja a nyugati katonai közösségnek. Mintha legalábbis Moszkva lenne az a hely és az oroszokkal való csevegés az az alkalom, ahol Franciaország miniszterelnökének hűségnyilatkozatot kellene tennie a NATO-blokkhoz! Az oroszokra kedvezőtlen benyomást tett az is, hogy Guy Mollet mindössze három napra korlátozta szovjetunióbeli tartózkodását. Erre nem volt gyógyír az sem, hogy Ch. Pineau, a külügyminiszter még négy napig itt marad főnöke távozása után.

Mint ahogy az oroszok ezt megelőző nagy-britanniai útja, a franciák itteni látogatása sem hozott jelentős változásokat Európa politikai légkörében. Valami persze — pusztán azáltal, hogy a nagyhatalmak vezető államférfiai ismét szóba álltak egymással — történt, de még nagyon messze vagyunk a nemzetközi kapcsolatok igazi javulásától. Az oroszok meghívták a briteket Moszkvába, a franciák az oroszokat Párizsba, és a beszélgetések folytatódni fognak. Minden jel arra utal, hogy az államok közötti békés együttműködésnek jelenleg csak ez a szűk és kacskaringós útja járható, melyen a két fent leírthoz hasonló megbeszélések és találkozók sorakoznak. Minden bizonnyal ebbe a sorba illeszkednek majd azok a tárgyalások is, amelyek a jövő héten várnak ránk.

Moszkva, 1956. május 28.

A szovjet vezetés csúcsán senki, még Hruscsov sem gondol semmiféle gyors és komoly társadalmi-politikai változásra abban a rendszerben, amelyet Sztálin hagyott örökül a számukra. A XX. kongresszuson Hruscsov Sztálint elítélő referátuma mellett tartott a szovjet vezetés nevében egy másik, fő beszámolót is, amelyben nyilvánosan kiállt amellett, hogy ennek az országnak a rendszerében nemcsak hogy nincs szükség semmiféle változtatásra,

[4] Guy Mollet, a Francia Szocialista Párt vezetője, 1956-ban a francia kormány miniszterelnöke.

de ennél a rendszernél tökéletesebbet még nem ismert a történelem. Az SZKP politikai irányvonala mindig is helyes volt, bár ezt az irányvonalat egészen haláláig nem más, mint Sztálin szabta meg. Számos okunk van azt feltételezni, hogy még — a mi fogalmaink szerinti — legádázabb antisztálinisták is a legjobb esetben is csak korlátozott és fokozatos gazdasági és egyéb reformokkal számolnak a Szovjetunióban, melyeket hosszú évek során, apró lépésenként kell bevezetni. Szemmel láthatóan arra az álláspontra helyezkedtek itt, hogy a rendszer hibája és megváltoztatásának lehetősége kizárt, és hogy csak tökéletesítése jöhet számításba.

A Jugoszláviával kapcsolatos kérdéseket Moszkvában a következőképpen közelítik meg. Hruscsov elítélte Sztálint, aki ellen Jugoszlávia élethalálharcot vívott. Mi több, Hruscsov külön elítélte Sztálin Jugoszlávia-ellenes politikáját. E szerint a képlet szerint ő határozottan és véglegesen Jugoszlávia pártjára állt ebben a történelmi jelentőségű konfliktusban, úgyhogy most Jugoszlávián a sor, hogy válaszlépésként megváltoztassa a Szovjetunióval szembeni politikáját.

Ha most Hruscsovnak a köztünk lejátszódott drámai események után sikerülne visszatérítenie Jugoszláviát a Szovjetunió oldalára, evvel az egyetlen húzással nemcsak a Szovjetunióban és a táborban változna meg lényegesen a politikai helyzet, hanem Európában is a szovjetek előnyére módosulna a dolgok állása. Az itteni elképzelések szerint ezt mindenütt az új szovjet politikai kurzus megalkotójának és a „desztalinizációs" politika kútfőjének, azaz Nyikita Hruscsovnak sikereként könyvelnék el.

Nekünk jó okunk van arra, hogy Hruscsov politikáját támogassuk, de ennek a támogatásnak a jellege és a határai eleve adottak, vagy legalábbis a határait csak mi szabhatjuk meg és nem az oroszok. Minél felfokozottabbak az illúziók ebben a tekintetben, minél komolyabb igényekkel állnak elő irányunkban, annál kisebb és gyengébb lesz az a támogatás, amit tőlünk remélhetnek. Az oroszok maximalista követelései, mint például az, amelyik az „ideológiai egységre", azaz kereken kimondva a lágerhez való csatolásunkra vonatkozik, csak nyílt konfliktusba sodorhatnak bennünket Hruscsovval is — függetlenül attól, hogy ez a sztálinistáknak, vagy az antisztálinistáknak fog-e használni a Szovjetunióban. Külön nehézségek fakadnak az oroszok meggyőződéséből, hogy Jugoszlávia csatlakozásával lényegesen javulna a tábor helyzete. Ez egy kicsit arra hasonlít, mint amikor valaki azt képzeli, hogy egy kupac rohadt alma megjavul attól, ha egy egészségeset hozzájuk tesz. Sajnos ez pont fordítva igaz: az egészséges is megrohadna ebben a kupacban.

Moszkva, 1956. május 30.

Protokollfőnökségünk és biztonsági szolgálatunk emberei sikeresen elvégezték a Tito látogatásával kapcsolatos itteni munka rájuk eső részét. Kitűnően tudtak együttműködni a szovjet szervekkel. Igazából az oroszok csináltak mindent, a jugoszlávok csak úgymond ellenőrizték az intézkedéseket, illetve feltérképezték őket. Ha magas rangú vendégek biztonságáról van szó, a Szovjetunió minden bizonnyal megelőzi a világ minden más országát.

Biztonsági szolgálatunknál jóval több feladat akadt protokollfőnökségünknek. Újra át kellett néznünk a program minden egyes pontját, amiből pedig igencsak sok van, hiszen Tito jó húsz napot tölt majd a Szovjetunióban. Egyeztetniük kellett a két protokoll eltérő szabályait az egyes kérdésekben. Az oroszoknál például a pártot Hruscsov, a kormányt Bulganyin, az államot pedig Vorosilov képviseli. Ezért tisztázni kellett többek között, hogy a „Kijevszkij vokzál"-tól Tito rezidenciájáig — a moszkvaiak sorfala között — vezető úton a nyitott automobilban Tito társaságában egyaránt ott lesz Hruscsov, mint a párt és Vorosilov, mint az állam vezetője. Több más részlet is egyeztetésre szorult.

Különösen fontosnak tartom azt, hogy érzékeltessem Belgráddal a Tito látogatása körül

itt kialakult légkört. Sztálinnak a XX. kongresszuson történt elítélése után Belgrádban meglehetősen optimistán ítélték meg a Szovjetunió belső fejlődését. Erről már írtam feljegyzéseim elején. Az itteni események azonban nem olyan irányt vettek, mint azt egyes elvtársak nálunk otthon remélték. A magam részéről úgy ítélem meg, hogy még Hruscsov is meglepődött; mit szóljunk akkor néhány jugoszláv optimista megütközéséről?

Ha a Szovjetunióban és a táborban elindulna a desztalinizáció folyamata, még ha a XX. kongresszus szellemében, azaz lassan és apró lépésenként is, a jugoszlávok tudatosan is és spontánul is mindent megtennének, hogy ezt minél jobban elősegítsék. A mostani helyzetben Hruscsov gondjai valószínűleg nem azt fogják eredményezni, hogy az oroszok „puhák" lesznek a tárgyalásaink során. Attól félek, hogy Hruscsov azért lesz „keményebb", mert nem elég erős, és azt fogja követelni, hogy a jugoszlávok támogassák, mégpedig úgy, ahogy azt ő elképzeli.

Az egyik olyan kérdés, ahol az oroszok az erős, mi pedig a gyenge fél vagyunk, az a modern haditechnika és a hadsereg felfegyverzése iránti jugoszláv szükséglet. Ha az alumíniumhitelek már egy éve ilyen hatalmas politikai szerephez jutnak a jugoszláv—szovjet kapcsolatokban, nem nehéz elképzelni, hogy milyen politikai szerepet fog játszani a mi esetleges kérésünk és a szovjetek ígérete hadseregünk modern szovjet fegyverekkel való ellátására vonatkozóan. Ezen a téren nem valami rózsás a helyzetünk. Közvetlenül a háború után hadseregünk felfegyverzését két alapvető tényezőre, a főként könnyűfegyvereket előállító hazai iparra és a nehézfegyverek szovjet importjára kívántuk építeni. Az első tényező változatlan maradt, sőt, jelentősen meg is izmosodott, a második azonban 1948-ban teljesen elhalt. A rendelkezésünkre álló szovjet nehézfegyverzet egyre hasznavehetetlenebb, mert sem Oroszországban, sem pedig Keleten még aranyért sem tudunk vásárolni egyetlen csavart vagy alkatrészt sem, ami szovjet gyártmányú ágyúink, repülőgépeink vagy tankjaink karbantartásához szükséges lenne. Még nem tűztük napirendre a Szovjetunióval folytatott „fegyverkereskedelmünk" megújítását, úgyhogy az oroszoknak még nem is nyílt lehetőségük arra, hogy kijátsszák ezt az adujukat a jugoszláv—szovjet kapcsolatok játszmájában. Ez a pillanat azonban egyre közeledik, sőt, Tito látogatásával talán el is fog érkezni, bár erről formális tárgyalásokat még nem folytattunk.

Jugoszlávia a néhány évvel ezelőtt az Egyesült Államok kormányával aláírt szerződés alapján még mindig részesül amerikai katonai támogatásban. Mindenhonnan igyekeztünk fegyvert szerezni, nem azért, hogy bárkit is megtámadjunk, hanem kizárólag, hogy meg tudjuk magunkat védeni a Kelet fenyegetésével szemben. Készek voltunk bárkitől fegyvert vásárolni, aki hajlandó volt eladni. Az Egyesült Államokkal kötött szerződés még mindig érvényes. Az mintha fel sem merülne, hogy Jugoszlávia a mai világban egyedüli országként igényt formálhat arra, hogy egyszerre fogadjon el szovjet és amerikai segítséget a fegyverkezés terén. Ha a mai politikai irányvonal mentén stabilizálódnak kapcsolataink a Szovjetunióval, többé nem lesz szükségünk az amerikai katonai segítségre. Ha lemondunk róla, nem azért fogjuk tenni, hogy a szovjetre cseréljük. Fontos érdekünk marad, hogy akárcsak minden árut, fegyvert is szabadon vásárolhassunk mind az Egyesült Államoktól, mind a Szovjetuniótól.

Ungeni, 1956. június 2.

Tito elnök és a jugoszláv delegáció fogadására utaztam ide a szovjet—román határra. Honfitársaim úgy határoztak, hogy nem valamelyik apró jugoszláv repülőgéppel utaznak, hanem vonaton. Jó irányt választottak: Románián és nem Magyarországon keresztül jönnek, pedig ez utóbbin keresztül zajlik a rendszeres közlekedés Belgrád és Moszkva között. Romániához fűződő kapcsolataink hagyományosan jók és barátiak voltak. Jugoszlávia és

Románia baráti viszonyának hosszú történetében csak a második világháború után fordultak elő súlyos zavarok, amikor Sztálin agresszív Jugoszlávia-ellenes politikájába bevonta Romániát is.

Tito, feleségével, Jovankával és a delegációval egyetemben pontosan az előre megszabott program szerint érkezett meg az ungeni határállomásra. Moszkvából vegyes összetételű hivatalos kíséret érkezett a fogadásukra, melyet N. M. Pjegov, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának titkára és az SZKP KB tagja vezetett. Titóék kivételesen szívélyes és baráti fogadtatásban részesültek. Volt díszsortűz, katonazenekarok parádéztak, díszszázadok masíroztak fel-alá. A fő vendég hatalmas portréi, szovjet és jugoszláv zászlók, élénk színű transzparensek tették ünnepivé ezt a kis határszéli helységet, ahol eddig a napig senkinek nemigen lehetett része hasonló látványban.

Tito társaságában a legkiemelkedőbb párt- és állami vezetőink érkeztek a Szovjetunióba. Számuk nem nagy, de a szint a legmagasabb — annak az elvárásnak a szellemében, amit egy hónappal ezelőtt hozott a tudomásomra Molotov. Edvard Kardelj, Koča Popović, Mijalko Todorović, Jakov Blažević és Joža Viljan elvtársakon kívül a delegáció tagjai között még egy csokorra való olyan magas rangú szakember is megtalálható, akik szakterülete különösen fontos szerepet játszik szovjet kapcsolatainkban. Figyelemre méltó, hogy a delegációban egyetlen taggal sem képviselteti magát hadügyminisztériumunk.

Moldáviában és Ukrajnában, aztán pedig Oroszországban az út menti állomásokon minden a lehető legragyogóbban zajlott. Mindenütt szovjet polgárok tömegei sereglettek össze a fogadásunkra, akik őszintén lelkesedtek és örvendtek. A szovjet lakosságnak ezek a spontán manifesztációi Tito elvtárstól kezdve mindegyikőnkre mély hatást tettek. A légkör fokozatos felengedéséhez végig hozzájárult az a tény is, hogy azokon a vidékeken utaztunk keresztül, ahol a háború kezdetekor és a végén a szovjet—német front húzódott és amelyek súlyos károkat szenvedtek Hitler előrenyomulásakor és még inkább visszavonulásakor. Leggyakrabban e körül forgott a beszélgetés, amely során N. M. Pjegov és a szovjet hivatalos kíséret többi tagja kifogyhatatlanul köpködték az anekdotákat és a felvilágosításokat azokról a hatalmas emberi és anyagi áldozatokról, amelyeket a szemünk előtt elvonuló vidék népe elszenvedett.

Moszkva, 1956. június 3.

Moszkvában a lehető legmagasabb szintű fogadtatásban volt részünk. Jelen volt az SZKP Elnöksége, mégpedig teljes létszámban, a szovjet kormány tagjai, a szovjet hadsereg vezetői és a moszkvai diplomáciai testület. Volt ott díszszázad, katonazenekar, tisztelgés, miegyéb, csak úgy visszhangzott és zengett minden a „Kijevszkij vokzál" magas, hosszú ívei alatt. Valahol a közelben díszsortűz dördült el az államfőnk tiszteletére. Mindez sajátos benyomást kelthetett azoknak az embereknek az ezreiben, akik a környéken szorongva hallgatták és élték át a maguk módján az eseményeket, amelyekhez hasonlók még a „Kijevszkij vokzál" környékén sem játszódnak le mindennap.

Moszkva, 1956. június 4.

Meglátogattuk a mezőgazdasági kiállítást. A szovjet mezőgazdaság igazán jól csak ezen a kiállításon mutat. Közismert tény, hogy még negyven évvel az októberi forradalom után is a mezőgazdaság a szovjet gazdaság Achilles-sarka. A szovjet mezőgazdaság még mindig nem tornázta fel magát arra a szintre, amit az utolsó cár idején az orosz elért. Annak alapján, amennyit azon a kis földdarabon, mellyel mint egyéni termelő szabadon rendelkezhet, a szovjet paraszt megtermel, valószínűleg a világ leghatékonyabban termelő mezőgazdái

közé tartozik. A sztálini alapokon létrehozott, hatalmas földterületeket megművelő szovhozok és kolhozok hozama alapján a Szovjetunió mezőgazdasága változatlanul a sereghajtók között kullog a világon.

Most Hruscsov ismét abban a helyzetben van, hogy visszatérhet első szerelmeihez, a „szelszkoje hozjasztvóhoz", és hogy negyven év nem épp legjobb tapasztalatai után a szovjet mezőgazdaság előtt a felfutás perspektíváját nyissa meg. Hruscsov ennek a programnak a középpontjába a szűzföldek „meghódítását" állította, először Kazahsztánban, aztán Szibériában, majd Közép-Ázsiában és máshol. Olyan hatalmas területek művelés alá vonásáról és benépesítéséről van szó, amelyek nagyobbak, mint néhány Jugoszlávia-szerű ország mezőgazdasági művelésre alkalmas területei együttvéve. Ez a gigászi léptékű terv egész generációk életét köti majd le és hatalmas anyagi eszközöket fog felemészteni; s közben változatlanul az a veszély fenyeget, hogy kudarcba fullad, hogy utoléri a krónikus szervezetlenség és a ráfizetés.

Meglátjuk, mi sül ki Hruscsovnak abból az elképzeléséből, hogy a szovjet mezőgazdaság ügyében „vissza kell térni Leninhez". Még mindig százmillió ember, azaz a Szovjetunió összlakosságának a fele (ha ugyan nem több mint a fele) él falun. A mezőgazdaságban még nálunk, Jugoszláviában sem minden fenékig tejfel — hát még a Szovjetunióban. A szocializmus és a mezőgazdaság még mindig nem illenek egymáshoz kifogástalanul, s ennek mindkét fél csak kárát látja.

Tegnap a moszkvai utcákon olyan eset történt, amilyenre itt emberemlékezet óta nem volt példa. Autóval hajtottunk épp keresztül a városon, amikor Tito és Hruscsov úgy döntöttek, hogy gyalog végigsétálnak Moszkva központi utcáján, a Gorkij bulváron. A kocsioszlop hirtelen megállt, és Hruscsov, Tito meg én (merthogy én is az ő kocsijukban utaztam) gyalog elindultunk a Kreml felé. A járókelőkből pillanatok alatt kisebb tömeg verődött össze körülöttünk, ami aztán pár perc leforgása alatt, számításaim szerint több ezerre dagadt. Spontán tüntetés alakult ki, forgalmi dugók keletkeztek. Tito és Hruscsov, hogy elkerüljék a nagy utcai tülekedést, betértek egy üzletbe, ahol fagylaltot és süteményt árusítottak.

A szovjet biztonsági szolgálat emberei utat törtek nekünk. A vendégek, akik az üzletben tartózkodtak, hátrálni kezdtek, de Hruscsov harsányan felszólította őket, hogy mindenki maradjon a helyén. Hruscsov és Tito fagylaltot rendeltek. Amikor fizetni kellett volna, kiderült, hogy egyikőjük zsebében sincs egy árva kopejka sem. Hruscsov úgy viselkedett a cukrászdában, mintha mindennap ide járna és személyes jó ismerőse lenne nemcsak a felszolgálóknak, hanem a vendégeknek is.

Annyi biztos, hogy ez a „beugrottunk egy fagylaltra a Gorkij bulváron"-eset szenzáció lesz. Ez után a kaland után Hruscsov azt javasolta Titónak, hogy menjünk föl a Leninhegyre, a Lomonoszov Egyetem elé, ahonnan a legjobb kilátás nyílik Nagy-Moszkvára. Ebbe Tito bele is egyezett. A Moszkvai Állami Egyetem előtti teraszon bő negyed órát időztünk. A nap épp lenyugodni készült, utolsó sugaraival szinte bearanyozta Moszkvát. Hruscsov elmagyarázta Titónak, mi hol van ebben a hatalmas városban, s beszélt arról, hogy a tervek szerint nemsokára új negyedek építését kezdik meg.

Moszkva, 1956. június 6.

Mind Hruscsovnál, mind Bulganyinnál protokoll-látogatást tettünk, ezt megelőzően pedig Vorosilovnál jártunk. Az oroszok mindig új embereket vetettek be. Mi mindenhol a „teljes csapattal" álltunk ki. Ha a beszélgetésekből kiszűrnénk minden lényegtelent, csak az maradna meg, hogy Bulganyin megpendítette a jugoszláv alumíniumipar szovjet hiteleinek kérdését. Vorosilovval szívélyes légkörben beszélgettünk, feltehetőleg azért, mert több szó esett a múltról, mint a mostani időkről. Hruscsov nem említette sem az alumíniumot,

sem kapcsolataink más területét. Érdekes részlet, hogy Vorosilovtól és Bulganyintól eltérően Hruscsov teljesen egyedül fogadott bennünket. Hruscsov többek között Sztálinról beszélt nekünk, tévelygéseiről az elméletben és súlyos bűntetteiről a gyakorlatban. Hruscsov több példát is említett az osztályharc fokozódásáról szóló sztálini elmélettől kezdve a mezőgazdaságban és a parasztság kezelésében elkövetett súlyos hibákig és balfogásokig. Pedig ma is a parasztság teszi ki „Oroszország lakosságának több mint a felét", állította Hruscsov. Házigazdánk Berijáról is szólt néhány szót. Bár Berija likvidálása óta már majdnem három év telt el, itt még mindig, mintha kötelességüknek éreznék, hogy újabb és újabb bizonyítékokkal támasszák alá eljárásuk helyességét.

Berija hossszadalmas kihallgatása minden jel szerint egy hatalas terjedelmű — és elborzasztó tartalmú — politikai dokumentáció létrejöttét eredményezte, amilyen a Szovjetunióban valószínűleg még sohasem létezett. A tömegtájékoztatás persze meg sem mukkant róla. Sztálin Jezsovot és Jagodát, Berija elődeit rövid eljárás lefolytatása után végeztette ki, míg Hruscsov Beriját és munkatársait több hónapos intenzív kihallgatásnak vetette alá. Információim ugyan nincsenek, de feltételezéseim szerint Hruscsov éppen annak a dokumentációnak az alapján írta meg titkos referátumát Sztálinról, ami Berija kihallgatása nyomán keletkezett.

Minden ünnepi rendezvényen, amit az oroszok Tito tiszteletére szerveznek, jelen van V. M. Molotov is, akit közvetlenül Tito látogatása előtt váratlanul leváltottak külügyminiszteri tisztségéből. Molotov leváltása szinte szenzációnak hatott, szerte a világon nagy figyelmet szenteltek neki. A látszat szerint Molotov Jugoszlávia miatt veszítette el külügyminiszteri székét. Ez — különösen Nyugaton — számos spekulációnak adott tápot: íme, az utolsó akadály is elhárult az elől, hogy Jugoszláviát végleg a szovjet politika vonzásterébe csatolják, hisz a jugoszlávok nem többet és nem kevesebbet kaptak ezért ajándékba, mint Molotov leváltását. Mi semmit nem tudunk arról, hogy mik az igazi okai ennek a szovjet csúcson bekövetkezett váratlan változásnak.

Moszkva, 1956. június 7.

Lezajlott a két delegáció első hivatalos megbeszélése. A „könnyebbik végén" fogtuk meg a dolgot, az államközi kapcsolatoknál. Ez a tárgyalásoknak messze a simább része. A szovjet küldöttég tagjai voltak: Ny. Sz. Hruscsov, K. J. Vorosilov, Ny. A. Bulganyin, V. M. Molotov, A. J. Mikojan, D. T. Sepilov, V. V. Kuznyecov, N. P. Firjubin, L. F. Iljicsov, K. D. Levicskin. Az asztal másik felén Tito vezetése alatt, majdnem ilyen népes jugoszláv delegáció foglalt helyet. Mint látszik, összesen voltunk vagy húszan. Ilyen széles körben az oroszokkal nem lehet komoly ügyeket elintézni. A legfontosabb dolgokat csak szűk körben lehet velük megtárgyalni, a leglényegesebbeket pedig csak négyszemközt. Ez a szabály ez alkalommal is megerősítést nyert — igazi tárgyalások most sem folytak.

A vendég jogán az oroszok először Titónak adták meg a szót, aki nagy vonalakban ismertette álláspontunkat az európai és a világpolitika néhány leglényegbevágóbb kérdésével kapcsolatban. Külön kitért külpolitikánknak azokra az elemeire, amelyek az oroszoknak a legkevésbé tetszenek: a Görögországgal és Törökországgal megkötött Balkáni Egyezményre, az általunk még mindig igénybe vett amerikai katonai segítségre, a felosztott Németország irányában folytatott politikánkra. Anélkül, hogy belemerült volna a szocialista tábor kérdésébe, Tito külön figyelmet szentelt az Albániával és Bulgáriával, mint két szomszédos állammal fenntartott viszonyunknak. Megítélésem szerint Tito visszafogottan beszélt, mert sok egyebet is elmondhatott volna Albánia és Bulgária párt- és állami vezetőinek Jugoszlávia-ellenes politikájáról itt Moszkvában éppúgy, mint a világ bármely más pontján.

Tito előterjesztésére — ugyanehhez a sorrendhez tartva magát — Hruscsov válaszolt.

Megpróbált úgy beszélni Enver Hodzsa pártjáról, hogy közben ne vállaljon vele közösséget, s ezért kijelentette, hogy csak azt ismerteti, amit Albánia kormánya a tudomásukra hozott. Világos lett a számunkra, hogy ez alkalommal az oroszok sem kívánnak komoly beszélgetésbe bonyolódni velünk az Albániához, Bulgáriához és a tábor többi országához fűződő kapcsolatainkról. Így ezek után az első megbeszélések után minden maradt a régiben. Az oroszok továbbra is belső ügyként kezelik a tábort, Jugoszlávia pedig továbbra is elutasítja a szovjet közvetítést, akármennyire is a Szovjetunió szövetségeseiről van szó. Még a tárgyalóasztalnál felmértük az oroszok Hruscsov által ismertetett álláspontját, és megállapodtunk egymás között, hogy erről nem vitatkozunk többet velük. Majd vitatkozunk az albánokkal, bolgárokkal és a tábor többi országával, Moszkva közvetítése nélkül.

Beszéltünk még Magyarországról is. Ebben inkább az oroszok vitték a prímet, mert talán előttük is világos, hogy Jugoszlávia képtelen javítani a kapcsolatait Magyarországgal, amíg Rákosi és garnitúrája van hatalmon. Az oroszok elmondták, hogy Magyarország belső helyzete egyre bonyolultabbá és súlyosabbá válik, és hogy holnap Budapestre utazik A. M. Szuszlov, aki tárgyalásain a magyar vezetőkkel a fokozódó válságból való kiutat fogja keresni. Ez után a bejelentés után az oroszok azt várták, hogy valamilyen módon helyeslésünknek adjunk hangot Szuszlov budapesti küldetésével kapcsolatban. Mi most hallottunk róla először, úgyhogy semmiféle kommentárt nem is fűztünk hozzá.

Személy szerint igencsak elképedtem azon, hogy épp M. A. Szuszlov utazik különleges feladatokkal Magyarországra. Szuszlov előttünk is és mások előtt is akkor alapozta meg a hírnevét, amikor 1948-ban és 49-ben Sztálin és a Kominform parancsára külföldi diplomáciai útjai során aláírta a Jugoszlávia-ellenes határozatokat.

A moszkvai diplomáciai képviselőkkel Szuszlov nemhogy nem beszélget, de még köszönni is csak elvétve köszön nekik. Csak az Elnökség által a Kremlben rendezett fogadásokra jár el, és nagy ritkán egynémely szocialista ország nagykövetségének a fogadására. Úgy hallottuk, hogy ellenezte a Jugoszláviával szemben folytatott sztálini politika megváltoztatását csakúgy, mint Hruscsov delegációjának tavaly májusi belgrádi útját. Úgy vélem, az oroszok nagyon rosszul választottak; Szuszlovnál a magyarországi útra alkalmatlanabb személyt keresve sem találhattak volna.

Jugoszlávia külpolitikájáról szólva Hruscsov kijelentette, hogy a Szovjetunió nem él semmiféle kifogással és hogy méltányolják mindazokat az okokat, melyeket Tito felsorolt. Hruscsov itt a Nyugatra és nem a táborra gondolt. Azt mondta, hogy a Szovjetunió is kész lenne hiteleket elfogadni az Egyesült Államoktól, természetesen Jugoszláviához hasonlóan politikai feltételek nélkül. Kelet-Németország elismeréséről Hruscsov kijelentette, hogy kapitális jelentőséggel bírna, de nem sürgetnek minket, hiszen úgy is az lesz a legjobb megoldás, amit mi választunk.

Tito, Kardelj és küldöttségünk többi tagja egytől egyig nagyon elégedettek voltak. Nem vártunk ekkora megértést a szovjet fél részéről. A mai megbeszéléseken nem esett szó a két kommunista párt együttműködéséről. Ez a kérdés a legfontosabb, s ezért ezt hagyták a látogatás végére.

Moszkva, 1956. június 8.

Tegnapelőtt Tito ünnepi vacsorát adott a *Szpiridonovkában* a szovjet vezetés tiszteletére, melyen teljes létszámban megjelent az SZKP KB Elnöksége. Azt hiszem, ezt a vacsorát minden egyes résztvevő megőrzi majd emlékezetében. Bár eredetileg csak mint a program egyik protokollrendezvénye szerepelt, váratlan fordulatot vett és hirtelen nagy jelentőségre tett szert. Talán úgy lehetne fogalmazni, hogy leginkább valamiféle olyan kombinált pártszervezet értekezletére hasonlított, melynek Hruscsov és Tito vezetése alatt tízegynéhány

szovjet és ugyanannyi jugoszláv pártvezető volt a tagja. A napirenden „kritika és önkritika" szerepelt, azaz inkább szovjet önkritika — jugoszláv kritika nélkül.

Tito tartotta az üdvözlő pohárköszöntőt, mégpedig oroszul, írott szöveg nélkül, szabadon beszélve. Mint jó házigazda egyetlen bíráló megjegyzést sem tett a Szovjetunióról a konfliktusunk, vagy a Jugoszlávia ellen elkövetett sok rossz kapcsán. Arról beszélt, hogy a jugoszláv kommunisták mélyen hittek a szovjet kommunista pártban és meg voltak győződve arról, hogy egyszer megszűnik közöttük az ellenségeskedés. Lám, ez már meg is történt. Ezt Tito a szovjet és a jugoszláv kommunisták és a két nép közös érdekének tulajdonította. Kiemelte a XX. kongresszus történelmi jelentőségét, majd köszöntötte az SZKP Központi Bizottságát, s hangsúlyozta a szervezet hatalmas jelentőségét nemcsak a Szovjetunió, hanem világviszonylatban is, a szocializmus fejlődése szempontjából.

Azzal, hogy Tito a Szovjetunió bármifajta bírálata helyett inkább elismerő hangon szólt a jelenlegi szovjet vezetésről, szinte „szíven találta" az oroszokat — ez pontosan megfelelt annak az újdonsült teóriának, amelyet nagy buzgalommal terjeszt a mostani vezetőség, s amely szerint az SZKP-ban állandóan létezett egy „lenini mag", amely állítólag — a „személyi kultusztól" függetlenül — folyamatosan tevékenykedett Sztálin idejében is. Ha ezt az elméletet épp Tito erősíti meg a fülük hallatára, akkor teljességgel szükségtelen olyan további tanúkat keresni Oroszországban vagy bárhol máshol a világon, akik bizonyíthatnák a „lenini mag" elméletének igazságát, vagy azt, hogy ezt a magot épp azok az emberek alkották, akik a *Szpiridonovkában* szépen itt ülnek az asztalnál.

Tito után Hruscsov, Vorosilov, Bulganyin, Mikojan, Kaganovics és végül Molotov jelentkeztek szólásra. A szovjet szónokok száma és még inkább tósztjaik tartalma alapján világosan látszott, hogy a protokoll szabályai ma este nem érvényesek, bár a vacsora formálisan hivatalos jellegű volt. A szovjet vezetők mintha egymást akarták volna túllicitálni, melyikőjük tudja lángolóbb szavakkal megbélyegezni Sztálin Jugoszlávia-ellenes politikáját, sőt, saját részvételét is ennek a politikának a gyakorlatában, s ki tudja ékesszólóbban lefesteni a jugoszlávok minden lehetséges erényét és történelmi érdemét.

Hruscsov viselkedéséből úgy tűnt, hogy hangulata a lehető legjobb, s hogy a *Szpiridonovka* asztalainál történteket messze fontosabbnak tartja, mint az ugyanaznap délelőtt lezajlott hivatalos tárgyalásokat. Erre meg is volt minden oka. Egymás után szólaltak föl az Elnökség legkiválóbb tagjai. A súlyos közös múltat magyarázgatták, beismerték hibáikat és Jugoszlávia ügyében egy, a jövőben folytatandó új politika mellett kötelezték el magukat. Hruscsov, az „első az egyenlők között" nem élt vissza pozíciójával, mint azon a május eleji ebéden a Kremlben: megbeszélte az Elnökség jelen lévő tagjaival, hogy ki mikor óhajt közülük felszólalni, elsőként helyeselt nagy hangon a felszólalók szavai után, önkritikus hangnemben szólt a jugoszláv kapcsolatokról. Pohárköszöntőjében nagy hangsúllyal emelte ki az SZKP XX. kongresszusát, Sztálin elítélését, Jugoszlávia történelmi jelentőségű szerepét a háborúban, a háború után és a jelenben, és azt a tényt, hogy immár minden akadály elhárult az országaink közötti barátság és együttműködés elől.

Bulganyin és Mikojan beszédéről csak annyit érdemes feljegyezni, hogy méltó emelkedettség jellemezte őket, s ez már önmagában sem kis dolog, ha ennyi ember beszél ugyanarról a témáról. Bulganyin határozottabban ítélte el a múltat és a szovjet fél hibáit, mint Mikojan, aki hangnem és szóhasználat tekintetében némileg eltért a többiektől, de még így sem érheti felszólalását egyetlen szemrehányó szó sem. Kaganovics beszéde volt a legharsányabb, de egyben a legsemmitmondóbb is. Az a benyomásom támadt, hogy a szovjet vezetők is alig várják, hogy befejezze mondókáját. Valószínűleg attól féltek, hogy valami nem oda illő csúszik ki a száján, és elrontja a nagyszerű hangulatot: mert Kaganovics társaitól eltérően a régi, elkoptatott frázisokkal jött elő a Szovjetunió erejéről. Úgy láttam, hogy az oroszok is megkönnyebbültek, amikor Kaganovics bevégezte tósztját és Tito egészségére emelte a poharát.

Akárcsak a jelenlévők többségére — oroszokra és jugoszlávokra egyaránt —, Molotov beszéde rám is különleges hatást gyakorolt. Már azt hittük, hogy Molotov fel sem fog szólalni, mert az Elnökség összes tagja megtartotta pohárköszöntőjét, a vacsora a végéhez közeledett, s az oroszok bármelyik pillanatban felállhattak az asztaltól, hogy búcsúzkodni kezdjenek. Ebben a légkörben Molotov Titótól, mint a házigazdától kért szót, és tíz-tizenöt perces beszédet tartott. Önkritikus hangon szólt a Szovjetunió múltbeli politikájáról Jugoszláviával szemben és saját politikai szerepéről egyaránt. Hasonlóképpen meggyőzőnek és őszintének hatott akkor, amikor a lehető legpozitívabban állást foglalt az országunk iránti új, jelenlegi politika mellett.

Megítélésem szerint Molotov helyesen vázolta fel a nemzetközi helyzetet is. Beszédét nemcsak mi, jugoszlávok hallgattuk feszült figyelemmel, hanem honfitársai is. Még csak a szavába se vágtak, pedig az majdnem mindegyik szónokkal, még magával Hruscsovval is megtörtént.

A szovjet fél eme beszédözönére, ami egyébként meglehetősen hosszúra nyúlt, nem Tito válaszolt, hanem Tito köszöntőjének szellemében Kardelj. Kardelj új politikai kérdéseket is felvetett, a jugoszláv—szovjet kapcsolatok tárgykörében csakúgy, mint az oroszokat és jugoszlávokat egyaránt foglalkoztató más problémákról. Ezt a beszédet az oroszok kedvezően fogadták, sőt, szinte mintha meg is lepte volna őket, hogy Kardelj ilyen elismerően nyilatkozik a mostani szovjet politikáról, illetve vezetésről.

Éjjel egy óra körül vettünk búcsút egymástól. Nehéz megítélnem, hogy ki volt elégedettebb: ők, vagy mi. Mint ahogy már az elején leírtam, a vacsora sajátos párttanácskozássá alakult át, úgyhogy nem elképzelhetetlen, hogy az oroszok megítélése szerint, már most napirendre kerültek, ha ugyan meg nem oldódtak azok a legfontosabb kérdések, amelyek miatt Tito tulajdonképpen ideutazott.

A MOSZKVAI DEKLARÁCIÓ

Utazás Leningrádba — A sztálingrádi fogadtatás — Tito és a jugoszlávok diadalmas fogadtatása Bukarestben — Hogyan feledkeztek meg a Moszkvai Deklarációról aláírásának másnapján — Az 1956. június 28-i poznańi események — Moszkvában a tábor széthullásától tartanak — Az SZKP KB 1956. június 30-i határozata — Hruscsov titkos referátumát hivatalosan nyilvánosságra hozzák Amerikában

Moszkva, 1956. június 9.

Tito első Moszkván kívüli útja Leningrádba vezetett. Azt hiszem, az oroszok nagyobb szívességet nem is tehettek volna, mint hogy először Leningrádba viszik el őket. S még ha a Néva-parti város, az októberi forradalom bölcsője, nem is rendelkezne hosszú és oly dicsőséges történelemmel, a leningrádiak hőstettei a második világháború idején, a Hitler blokádja alatti szenvedések és az áldozatok, a szörnyű időkben tanúsított hősiesség akkor is méltán dobogtatná meg Leningrád minden látogatójának a szívét.

Útban Leningrád felé a háború alatt elpusztult leningrádiak számáról tudakozódtam a társaságunkban tartózkodó oroszoktól. Senki nem mondott pontos számot. Szerintem itt ezt az adatot még mindig nem hozták hivatalosan nyilvánosságra. Még mindig nem épült emlékmű és nem rendezték be az elesettek közös temetőjét. Ezen nincs mit csodálkozni, hiszen Oroszország európai része, aztán Ukrajna és Belorusszia nagy része hasonló sors áldozata lett, így szerte a Szovjetunió európai részén tömegsírok és emlékművek ezreiről kell gondoskodni. Felvilágosítottak minket, hogy Leningrád halottainak épp most terveznek egy méltó emlékművet és temetőt.

A leningrádi látogatás más okokból is a lehető legjobb választás volt. Sztálin a háború után épp Leningrádban újította fel a harmincas években folytatott gyakorlatát és likvidálta bírósági eljárás nélkül a város legkiválóbb kommunistáit, köztük Voznyeszenszkijt, a szovjet kormány alelnökét és az Állami Tervhivatal, a Goszplan elnökét. Talán még Sztálin politikai gyakorlatában sincs ehhez fogható gaztett. Közvetlenül a háború után épp Leningrádot választotta bűntettei újrakezdésének színteréül, áldozatainak pedig a hősök és mártírok városának első embereit szemelte ki!

Tito leningrádi látogatása ennyiben még hangsúlyozottabb politikai jelentőséggel bírt, és nemcsak nekünk, jugoszlávoknak. Tito társaságában utazott Bulganyin, a Szovjetunió kormányának elnöke is. A nép úgy fogadott bennünket, hogy azt ember el nem felejtheti, amíg csak él. Pontosan felmérni persze nem tudtam, de azt hiszem, nem túlzok, ha azt mondom, hogy több mint egymillió leningrádi özönlött ki üdvözlésünkre az utcákra. Utána nagygyűlésen vettünk részt az egyik legnagyobb gyárban, ahol rendkívül kedvezően fogadták Tito beszédét. Egész Leningrád ünnepelt az alatt a nem egész két nap alatt, amit ott töltöttünk. A vezetéssel és a város polgáraival való találkozásainkkor, amerre csak megfordultunk — színházban, múzeumokban, a város utcáin — mindenütt barátként köszöntöttek bennünket, s ezek a köszöntések szívből jövőnek és őszintének tűntek előttem.

Ez a leningrádi ünneplés annak a Jugoszláviának szólt, amely úgy volt Sztálin külpolitikájának az áldozata, ahogy Leningrád Sztálin belpolitikájáé. Sztálin még 1934-ben a Kirov-gyilkossággal épp ebben a városban indította el a terrort, ami ártatlan emberek millióinak meggyilkolásába torkollott.

Az utazás Oroszország déli részén előre be nem ütemezett eseményekkel kezdődött. A sztálingrádi városnézés egészen kivételesen alakult. Amikor Tito és Hruscsov kiszálltak az autóból és gyalogosan a Mamajev Kurgan elnevezésű domb felé vették az útjukat (amely egyébként a háború során itt vívott harcokról nevezetes), a tömeg, mint tollpihét sodorta el az erős rendőrkordont, amelynek az lett volna a feladat hogy fenntartsa a rendet és biztosítsa számunkra az elhaladást a polgárok sorfalai között. Leírhatatlan tumultus és „bezporjádok", vagyis fejetlenség alakult ki, még Hruscsovnak és Titónak is egy darabon úgy kellett átverekedni magukat a tömegen. Nem kis baj támadt a dologból, bár a rend a nép túlzott lelkesedése miatt bomlott fel. Az oroszok, különösen a biztonsági szervek még nálunk is jobban meglepődtek.

A Mamajev Kurganon Hruscsov elmagyarázta nekünk a sztálingrádi csata egyes szakaszait. Nem volt szüksége szakemberek segítségére, mert ezen a fronton volt a Haditanács tagja. Megkérdeztem A. I. Jeremenko marsallt, aki az orosz erők parancsnoka volt itt, hány orosz esett el a sztálingrádi csatában. Hosszas gondolkodás után azt válaszolta, hogy nehéz pontos számot mondani, de ha az egész sztálingrádi hadműveletet vesszük tekintetbe, ami mintegy fél évig tartott, ez a szám egymillióra is rúghat. Mindenesetre több német esett el, mint orosz, mondta Jeremenko marsall, aki Hruscsovval együtt magyarázta el Titónak és a többi jugoszlávnak a sztálingrádi csata lefolyását. A Hitler hatodik hadseregét bekerítő és megsemmisítő orosz csapatok felszereltségéről szólva Jeremenko marsall azt állította, hogy haditechnikájuk majdnem teljes egészében szovjet gyártmányú volt.

Sztálingrád szovjet harcosainak és áldozatainak még nem emeltek emlékművet. A Mamajev Kurganon még mindig találunk vasdarabokat, orosz és német gránátrepeszeket, pedig a háború már tizenöt éve véget ért. Hruscsov közölte velünk, hogy az egész hegyet emlékművé fogják átalakítani, amely méltó lesz a dicső szovjet győzelemhez.

Míg mi a Mamajev Kurganon múlattuk az időt és a sztálingrádi csatáról hallgattuk a magyarázatokat, az oroszok komoly katonai egységeket mozgósítottak, mert — a szovjet vezetők legnagyobb meglepetésére — a biztonsági szervek gyengének bizonyultak a rend fenntartásához a városban. Visszafele az utcákon szorosan egymás mögé állított katonai teherautók több kilométernyi sorfala között haladtunk el. Hasonló volt a helyzet a városi tereken is — egyszerűen fizikailag lehetetlenné tették, hogy egy helyen többezres tömeg gyűljön össze.

Amikor az oroszokkal a váratlan fogadtatásra terelődött a szó, amiben Titót és a jugoszlávokat részesítette ez a több százezer ember, nem volt nehéz észrevenni, hogy a szovjetek elégedetlenségének nemcsak a hatalmas tolongás és fejetlenség vagy a magas rangú jugoszláv és szovjet vendégek biztonságának a veszélyeztetése volt az oka. Az igazi okot szerintem abban kell keresni, hogy a spontánul a jugoszlávok üdvözlésére utcára sereglett, fellelkesült nép úgy viselkedett, ahogyan a Szovjetunióban hosszú évtizedeken át soha. Az oroszok elégedetlensége csak növekedett, amikor egyesek — oroszok és jugoszlávok egyaránt — spontán megjegyzéseket fűztek ehhez. Ezek az események mindennél fényesebben bizonyították, hogy milyen nagy tekintély övezi Jugoszláviát ebben az országban. A jugoszlávok ebben a szellemben és minden hátsó szándék nélkül beszéltek Hruscsovnak és Mikojannak a sztálingrádi fogadtatás feletti lelkesedésükről, de ez csak fokozta az oroszok rosszkedvét. Ezért aztán, amikor megérkeztünk Szocsiba, aztán Novorosszijszkba és más dél-oroszországi városokba, még egyszer nem ismétlődött meg ez az eset. Mindenütt barátságosan fogadtak minket, de nyoma sem volt semmiféle össznépi örömkitörésnek.

Szocsiban jutott idő pihenésre és beszélgetésre is. Hruscsov és Mikojan állandóan Tito társaságában tartózkodnak, akárcsak Kardelj. Elég alkalom nyílik arra, hogy egyezségre

jussunk az oroszokkal minden olyan kérdésben, amiben csak lehet, úgyhogy hosszadalmas zárótanácskozásokra Moszkvában igazából már talán nem is lesz szükség. Az államközi kapcsolatok terén minden nehézség nélkül megállapodásra jutottunk velük. Mérsékeltek és visszafogottak voltak; mintha engedményeket akartak volna tenni azáltal, hogy nem emelnek kifogásokat a Nyugattal és az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolataink, illetve a Németországgal vagy a Balkáni Szövetséggel kapcsolatos politikánk ellen. Ezt feltehetőleg azért teszik, hogy komoly engedményeket csikarhassanak ki tőlünk az ideológia és a láger kérdéseiben.

A jugoszláv alumíniumipar kiépítésére adandó szovjet hitelekről nem folytak részletekbe menő viták. Olyan megállapodás született, amely szerint erről kormányszinten kell külön tárgyalásokat folytatni. Az oroszok még mindig nem nyilatkoztak a hitelek nagyságáról. Nincsenek megelégedve az „ideológiai egység" kérdésében elfoglalt politikai pozíciónkkal, s ezt minden bizonnyal a hitelek csökkentése útján fogják kifejezésre juttatni. A hitelek nagysága egyébként tavaly óta egyfolytában csökken.

Minden szovjet nyomás nélkül úgy döntöttünk, hogy Németország kérdésében a „kemény" változatot fogjuk elfogadni. A közvélemény ezt valószínűleg úgy könyveli majd el, hogy Jugoszlávia „közeledett a Szovjetunióhoz". Valójában nem erről van szó. Hruscsov külön kihangsúlyozta, hogy a Szovjetunió nem emel kifogásokat német politikánk miatt, hogy a keletnémet állam elismerése kizárólag a mi ügyünk, s hogy mi tudjuk a legjobban, mit kell tennünk. Hruscsov álláspontja, nem pedig a szovjet nyomás könnyítette meg a számunkra, hogy magunk döntsünk a mellett a változat mellett, amely látszólag az oroszoknak tett engedmény. Fölösleges magyarázni, hogy ezt a lépést megelégedéssel fogadta az orosz fél, és a tárgyalássorozat első sikerét látta benne.

Szocsi, 1956. június 15.

Egyre erősebben kételkedünk abban, hogy a látogatás befejezése is ugyanolyan zökkenőmentes lesz, mint a kezdete volt. Ezt már az a néhány optimista sem hiszi, aki az elején az oroszok kivételesen barátságos magatartása miatt más véleményen volt. Emiatt úgy határoztunk, hogy még a tárgyalások előtt lerövidítjük annak a pártközi együttműködést szabályozó deklarációnak a tervezetét, amit mi készítettünk. Ez a tervezet, amelyet delegációnk még Belgrádból hozott magával, semmiképpen sem lesz elfogadható a szovjet vezetés számára. Nem meglehetősen bő terjedelme miatt — az oroszok kifejezetten szeretik az ilyen bő lére eresztett hivatalos közleményeket —, hanem mert a tervezet a jugoszlávok szája íze szerint fogalmazza meg a két kommunista párt közötti együttműködés alapelveit. Nem lesz ez másképp az újabb, rövidített változatban sem, de pusztán a tervezet megkurtítása által kevesebb vitára adunk lehetőséget.

Arra számítunk, hogy a két delegáció között komoly nézeteltérések a tábor kérdésében fognak a felszínre törni. Még a dél-oroszországi körutat megelőző tárgyalások során bekövetkezett az összetűzés. Világossá vált: az oroszok abban látják Tito látogatásának alapvető feladatát, hogy megpróbáljuk visszaállítani a régi állapotot a jugoszláv—szovjet kapcsolatokban. Már írtam arról, hogy mi egészen más szemszögből tekintünk erre a problémára. A szovjet ambíciók jóval irreálisabbak, mint a mieink. Mi is érdekeltek vagyunk a jugoszláv és a szovjet kommunista párt közötti együttműködés megindításában, s ehhez az együttműködéshez csak a nélkülözhetetlen feltételeket fogjuk megkövetelni: az egyenlőséget, a függetlenséget és az egyenjogúságot. Ezt nehéz lesz visszautasítani.

Moszkva, 1956. június 18.

Visszatértünk Moszkvába és megtartottuk azt az értekezletet, amit már mind a két fél türelmetlenül várt. A szovjet delegáció nem fogadta el azt az általunk benyújtott rövidített dokumentumtervezetet, amely megoldotta volna a pártközi együttműködés kérdéseit. Könnyű kitalálni, mi lett volna a szovjet reakció akkor, ha azt a terjedelmes jugoszláv „szocialista bullát" kapják kézhez, amit az elvtársak Belgrádból hoztak magukkal. Legvehemensebben Hruscsov ellenezte a javaslatainkat, azután Mikojan, s kicsit kevésbé hevesen Bulganyin. Hruscsov megpendítette azt a lehetőséget, hogy írjunk alá két dokumentumot: egyet a kommunisták számára, egyet a többieknek. Az előző valószínűleg belső használatra készült volna, de ezen a ponton Hruscsov nem volt túl világos. Mi ezt elutasítottuk, és egyetlen dokumentum mellett foglaltunk állást, amelynek nyilvánosnak kell lennie. Az oroszokra nem gyakoroltak különösebben nagy hatást indokaink, ők a XX. kongresszus vonalának megerősítését épp az ellenkező irányban képzelték el, mint mi.

Azért viselkedhettünk így és vállalhattuk mindazokat a politika kockázatokat, amelyeket Tito látogatásának esetleges „kudarca" jelentene, mert nem függünk az oroszoktól sem a bel-, sem a külpolitikában. Sőt — kifejezetten kötelességünk volt ezt az álláspontot képviselni, hiszen a jugoszlávok hatalmas többsége ezt a független külpolitikát támogatja. Alapvető érdekünk, hogy megállapodásra jussunk az oroszokkal, de arra semmiképpen sem voltunk hajlandók, hogy engedékenységünkkel hazánk belső egységét veszélyeztessük. Semmi szükségünk arra, hogy Moszkvában keressük belső stabilitásunk támaszát. Az az állam, amely külföldön keresi otthoni egyensúlyának támaszát, valójában csak azt teszi magáról nyilvánvalóvá, hogy a legjobb úton halad belső szilárdságának és külpolitikai függetlenségének az elvesztése felé.

Az oroszok csöppet sincsenek elragadtatva attól, hogy semmiféle kötelezettséget nem vállalunk a szocialista táborral kapcsolatban és elutasítjuk az „ideológiai egység" aláírását is. Újra meg újra visszadobták a közös közlemény jugoszláv tervezetét, úgyhogy abban maradtunk, hogy Kardelj és Mikojan megpróbálnak megoldást találni és összehozni egy új, közös tervezetet, mégpedig minél előbb, mert Tito két nap múlva elutazik Moszkvából. Mindkét fél felsorakoztatta és többször elismételte minden érvét, minden eszközzel megpróbálván a másikkal elfogadtatni tézisét, de mindhiába. Világossá vált, hogy mi sem fogunk engedni, és a szovjet delegáció sem mutatott semmiféle hajlandóságot arra, hogy változtasson álláspontján.

Moszkva, 1956. június 19.

Ma a Dinamo-stadionban hatalmas barátsági nagygyűlésre került sort. Tito és Hruscsov jelentőségteljes politikai beszédeket tartottak, melyek azt a látszatot kelthetik, hogy a ténylegesnél jóval nagyobb az egyetértés köztünk és az oroszok között. Ez is a mi malmunkra hajtja a vizet, amennyiben a pártközi együttműködésről egy rövid és szerényebb közös közlemény kiadását szorgalmazzuk. Megbeszéltük, hogy a szovjet és jugoszláv sajtó egyaránt közli a két beszéd teljes szövegét. A nagygyűlésen uralkodó hangulattal elégedettek voltunk. A Dinamo-stadionban egybegyűlt moszkvaiak nagyon barátságosan fogadták Titót és a jugoszlávokat. Tény persze az is, hogy ez a minket üdvözlő több tízezer ember még csak nem is sejtette, hogy milyen különbségek választják el a két felet a terítékre került alapvető kérdésekben.

Moszkva, 1956. június 20.

Tegnap este a KB Elnöksége búcsúvacsorát adott a tiszteletünkre. A hangulat nem volt rossz, bár nyomába sem ért a két héttel ezelőtt a Szpiridonovkában eltöltött estének. Akkor a látogatás elején tartottunk, most pedig a végén, amikor már jól látszik, hogy mik voltak az álmok, s mi a valóság. Az oroszoknak — viselkedésük alapján ítélve — nem maradt más választásuk, mint hogy — legalább egy ideig jó képet vágjanak a Tito látogatása során elért eredményekhez, bár véleményem szerint igazából csalódtak. Nagyon sokat áldoztak erre a látogatásra, de a nagy befektetések nem fizetődtek ki.

Tito jugoszláv kitüntetéseket adott át Zsukov marsallnak és a szovjet hadsereg tíz legmagasabb rangú főtisztjének és katonai parancsnokának. Zsukov marsall megkapta a legmagasabb jugoszláv háborús kitüntetést, a Szabadság rendjelet, míg a többi tíz katonai parancsnok, többek közt Tyimosenko, Konyev, Malinovszkij, Moszkalenko, Szokolovszkij marsallok és még néhány kiváló szovjet tábornok a Partizáncsillag kitüntetést vehették át.

Tito látogatásának tiszteletére a szovjetek a Kremlben, mi pedig a „Szovjetszkaja gosztilnicában" adtunk ünnepi fogadást. Mindkét rendezvényre ezernél is több vendég jött el. Megjelent a diplomáciai testület is. Több nagykövet, például Bohlen az Egyesült Államokból, Dejean Franciaországból, Sulman Svédországból, Menon Indiából és mások külön találkozót kértek Titóval. Mindent megtettem, hogy ezek létrejöjjenek, bár az oroszoknak a legkevésbé sem tetszett. De remélem, ez is jól sült el — az adott körülményekhez képest persze. A lehető legmagasabb színvonalú volt a Bolsoj Tyeatr díszelőadása is: Csajkovszkij „Hattyúk tavát" tekintettük meg a szovjet balettművészek felülmúlhatatlan előadásában.

Végül is megállapodtunk a pártjaink együttműködését szabályozó dokumentum közös szövegében, és ünnepélyesen alá is írtuk a György-teremben, a Kreml legfényűzőbb termében. Egy füst alatt aláírtuk az államközi együttműködésről szóló közös közleményt is. Az előbbi nyilatkozat — bár a „Moszkvai Deklaráció" címet viseli — meglehetősen szerény terjedelmű. Az „ideológiai egységről" és a szocialista táborról említés sem történik benne — ez a dokumentum alapvetően a jugoszláv álláspont jegyében fogant. Bár a Moszkvai Deklaráció rövidebb, mint a belgrádi, tartalmában pedig szerényebbnek és kevésbé határozottnak tűnik, jelentősége mégis figyelemre méltó. Hadd emlékeztessek arra, hogy az SZKP vezetése a világ egyetlen kommunista pártjával sem írt alá hasonló dokumentumot a második világháború óta.

Úgy hallom, hogy Bukarestben a Moszkvából hazafelé utazó Titónak és a jugoszláv küldöttségnek nagyszabású fogadtatást készítenek elő. Információink szerint még egy tömeggyűlést is beiktattak Bukarestben, amelyen Titónak és Gheorghiu-Dejnek kell majd beszédet tartania. Nem tudom, hogy az oroszok számolnak-e evvel. Ha a jugoszlávok nem is tettek róla említést, a románok feltehetőleg nem követtek el hasonló mulasztást, és mindenről értesítették őket. Titót, továbbá hitvesét, Jovankát és a jugoszláv küldöttséget egészen a szovjet—román határig, Ungeni városáig kísértem. Amikor elbúcsúztam tőle, szinte csodálkozott, hogy nem utazom velük Jugoszláviába. Ami engem illet, persze hogy szívesen tartottam volna velük, mindazok után, ami az elmúlt húsz nap alatt történt, de vissza kellett fordulnom: várt rám a mindennapi munka. Búcsúzáskor Tito avval biztatott, hogy most már nekem is könnyebb lesz a munkám a Szovjetunióban. Egyetértettem vele.

Moszkva, 1956. június 26.

Tito hazatérése Románián keresztül igazi diadalmenet volt. Bukarestben a város főterén politikai nagygyűlést rendeztek, amelyen ő és a román kommunista párt vezetője, G. G.-Dej szóltak a néphez. Mindössze két nappal a Moszkvai Deklaráció aláírása után Tito egy

nagygyűlésen Románia fővárosában kétszázezres tömeg előtt tart beszédet! Minderre úgyszólván mellékesen került sor, útban Belgrád felé — pedig ez az esemény óriási politikai fontossággal bír az oroszok, románok, jugoszlávok számára egyaránt. A románoknak mindez szinte az ölükbe hullt, de mi sem kívánhattunk volna jobbat ennél. A románok a Szovjetunió felé politikailag „fedezve" vannak, mert avval, hogy Titót ilyen fogadtatásban részesítették, csak a szovjet—jugoszláv megállapodásokat üdvözlik. A Jugoszlávia és a Szovjetunió közötti új, a függetlenség és az egyenjogúság talaján sarjadt pártmegállapodások szélesebb teret nyitnak Románia és a tábor többi országa előtt is abban a harcban, melyet függetlenségükért és egyenjogúságukért folytatnak a Szovjetunióval fenntartott kapcsolataikban.

Titónak ezt a kivételes körútját a belgrádi fogadtatás koronázta meg. Tito kb. kétszázezer belgrádi előtt a lehető legpozitívabb hangnemben nyilatkozott a Szovjetunióról és a Moszkvában aláírt egyezményekről. Tito bukaresti és belgrádi beszédei után mind a mi nyilvánosságunkban, mind külföldön megerősödött az a meggyőződés, hogy újabb jelentős lépés történt Jugoszlávia és a Szovjetunió közeledésében.

Az oroszok ezt a kérdést nem egészen így látják. Már itt, Moszkvában értesültem arról, hogy még mielőtt Tito Belgrádba ért volna, az oroszok összetrombitálták a szocialista országok pártvezetőit, többek között azért, hogy tájékoztassák őket Tito látogatásának az eredményeiről. Ez a sietség igazolja előzetes értékelésünket, mely szerint abban a politikai programban, amelyet az oroszok a számunkra összeállítottak, az első helyen a tábor kérdése szerepelt.

A láger képviselőinek tanácskozásán Rákosi Mátyás elnökölt, azon egyszerű oknál fogva, hogy ő volt a soros. A napirend fő pontja a kommunista pártoknak a Kominform feloszlatása utáni viszonya és együttműködése volt. A beszámolót Nyikita Szergejevics Hruscsov tartotta, aki az SZKP KB álláspontját képviselve kijelentette, hogy a feloszlatott Kominform helyett nincs szükség a kommunista pártok egy új nemzetközi szervezetére. A tábor országainak képviselői rögtön és vita nélkül egyetértettek Hruscsovval. Az elnöklő Rákosi sietett a legjobban, hogy a többiek nevében is kifejezésre juttassa helyeslését. Hruscsov ezt nem fogadta el, és ragaszkodott ahhoz, hogy mindenki csak a „saját" pártja nevében nyilatkozzék. Aztán azt javasolta, hogy szervezzék meg egy elméleti folyóirat kiadását, amely a kiadásban közreműködő kommunista pártok nem hivatalos orgánuma lenne. Ezt is egyhangúan elfogadták. A szerkesztőség központja nem a Szovjetunióban lesz, hanem Csehszlovákiában. Evvel mintegy az egyenjogúságot demonstrálták, meg aztán az oroszoknak is jobb így, mert újabb fontos szovjet intézményhez jutnak a láger egyik országában.

A tábor főnökeinek eme randevúján senki egy árva szóval sem említette a találkozó előtt mindössze két nappal nyilvánosságra hozott Moszkvai Deklarációt! Az, hogy az oroszok a Moszkvai Deklarációról már aláírásának másnapján megfeledkeztek, nem jelenthet mást, minthogy a szovjet vezetés elégedetlen vele. Az oroszok mindenesetre egyvalamit világosan a szóban forgó országok vezetőinek az értésére adtak: az, amit ők Titóval aláírtak, nem érvényes a Szovjetuniónak a tábor országaival és kommunista pártjaival folytatott politikájában. Senki nem kérdezett semmit, senki meg sem mukkant.

Moszkva, 1956. június 30.

Mindössze egy héttel a Moszkvai Deklaráció aláírása után rendbontásokról és véres összeütközésekről érkeztek hírek Poznańból, Lengyelországból. Amennyire mi itt ki tudtuk hámozni, a hatalom és a nép közötti összetűzésekben nem más, mint a munkások vitték a prímet. Az események sztrájkokkal kezdődtek. A hatóságok katonákat, tanko-

kat vezényeltek az utcára. Az a hír járja, hogy a tüntetők[5] között sok a halott és a sebesült.

A lengyelországi események először sokkolták az oroszokat. Egy olyan ellenforradalom kezdetét látják bennük, amelyet véleményük szerint a Nyugat szervezett meg (az Egyesült Államokkal az élen) azért, hogy a szocialista tábor egységét megbontsa és erőszakkal elválassza Lengyelországot és a többi szocialista országot a Szovjetuniótól. Egyetlen orosz sem akad, aki a poznańi vérontást ne az „imperializmus összeesküvésével" magyarázná. Hivatalos képviselőik közül senki sem hozza összefüggésbe a lengyelek elégedetlenségét avval a rezsimmel, amit Sztálin kényszerített Lengyelországra. Moszkva-szerte hallatszottak olyan kommentárok is, melyek szerint mindezért azok a felelősek, akik Sztálint elítélték.

Nincs mit csodálkozni azon, hogy így értelmezik az eseményeket, hiszen politikailag ez felel meg legjobban a sztálinistáknak, pszichológiailag pedig igen közel áll a szovjet átlagfunkcionáriushoz. Sőt, nemrég még maga Hruscsov is hasonló érvekkel felfegyverkezve fenyegette a lengyeleket és vádolta őket avval, hogy a „Nyugathoz akarnak csatlakozni", ezáltal is óva intve mindenkit Lengyelországban és a táborban, akit a fennálló viszonyok megváltoztatásának a gondolata kísértett meg. A tábor és a tábor szovjet fennhatóságának sérthetetlensége éppúgy alapelve az új, mint volt a korábbi szovjet külpolitikának. A desztalinizációs politika nemcsak hogy nem számol a láger széthullásával, de egyenesen szorosabbra fonódását célozza.

A szovjet csúcsvezetés felfogása szerint a desztalinizációs politika szigorúan a szovjet párt és a szovjet kormány, egészen pontosan az SZKP KB Elnökségének a belső ügye. Az Elnökség dolga, hogy patikamérlegen kimérje az alkalmazandó politikai orvosságokat — s mivel már három hónapja képtelen megtalálni a megfelelő gyógymódot, újabb és újabb recepteket agyal ki.

Moszkvában manapság meg lehet hirdetni a „személyi kultusz" elleni elméletet, és ezen az alapon kiépíteni egy bizonyos új, az „egy lépést előre, egy lépést hátra" elv szerint, nagy kacskaringókkal haladó poszt-sztálini politikát. Egészen másképp fest azonban a kép a tábor országainak az esetében, amelyek államhatára az esetek többségében egyszersmind a szovjet és a nyugati hadseregek közti demarkációs vonal is. Ha a Szovjetunióban lehetséges szigorúan kézben tartani a belső történéseket és lépésről lépésre irányítani a desztalinizáció folyamatát, úgy a tábor országaiban ez a lehetőség kizárt, mert már az első lépések robbanáshoz és beláthatatlan következményekkel járó súlyos válságokhoz vezethetnek. Poznańban az események valamiféle tiltakozó munkásgyűléssel kezdődtek az egyik gyárban, s ez a megmozdulás szempillantás alatt több tízezres tömegtüntetés-sorozattá alakult át. Aztán jött a hadsereg, és tankokkal megvédte a szocialista rendet. A poznańi vérontás meggyőzte az oroszokat arról, hogy a lehető legszigorúbb felügyeletre és a mostani desztalinizációs folyamat apránkénti adagolására van szükség. Ha csak „egyetlen pilulával" többet vesz be a beteg, könnyen ráfizethet — különösen, ha a tábor gyógyításáról van szó.

Moszkva, 1956. július 1.

Lehet, hogy Moszkvában úgy gondolják, hogy sem a tábor nem süllyedt volna a mostani válságba, sem a poznańi események nem következtek volna be, ha mi tíz-egynéhány nappal ezelőtt elfogadjuk az „ideológiai egységet" és írásos kötelezettséget vállalunk arra, hogy olyan

[5] A lengyelországi Poznań városában 1956 júniusában sztrájkok és zavargások törtek ki. A kormány megpróbált úrrá lenni a helyzeten, de első nekifutásra kudarcot vallott. Az 1956. július elsejei *Borba* átvette a hivatalos lengyel hírügynökség jelentését az eseményekről, amely részletesen leírja az utcai harcokat, a zavargásokért a felelősséget a provokátorokra hárítja és 38 halálos és 270 sebesült áldozatot említ.

politikát fogunk folytatni a tábor felé, amely megfelel az oroszoknak. E szerint a nyakatekert logika szerint minket terhel a felelősség, mivel makacsul védjük saját függetlenségünket és egyenjogúságunkat a Szovjetunióval szemben, és evvel másokat is ugyanerre ösztönzünk. A hibás tehát nem a szocialista szövetségesei függetlenségét és egyenjogúságát korlátozó Szovjetunió, hanem mi. A jelenlegi kép kedvezőtlenebb, mint a három hónappal ezelőtti.

Moszkva, 1956. július 2.

Két nappal a lengyelországi események után az SZKP KB újabb, terjedelmes, Sztálinról szóló dokumentummal állt elő. Az egybeesés valószínűleg véletlen. Véleményem szerint ezen a dokumentumon hosszú ideig munkálkodtak, s közben nem is sejtették, hogy megtörténhet az, ami Poznańban megtörtént.

Lehet, hogy az SZKP KB eme újabb nyilatkozata Sztálinról meg sem született volna, ha Hruscsov titkos referátuma és a XX. kongresszus után minden simán ment volna. A bajok azonban csőstül jöttek mindenünnen: magából a Szovjetunióból, a táborból, Kínából, az Egyesült Államokból, Nyugatról. Legsúlyosabban azok a nehézségek éreztették hatásukat, amelyek otthon, illetve a táborban ütötték föl a fejüket. Ez utóbbiak különleges politikai jelentőséggel bírnak az oroszok számára, lévén a tábor elsőrendű fontosságú zóna a Szovjetunió szempontjából. A Szovjetunióban bizonyos feltételekkel létrejöhetnek kompromisszumok a sztálinisták és az antisztálinisták között, mert ilyen szigorú felosztás nem is tehető a szovjet vezetők között. A tábor országaiban ez nehezebben megy; többek között azért, mert ezekben az államokban a kommunista pártok legkiválóbb vezetőit ártatlanul börtönbe vetették vagy halálra ítélték és kivégezték. Az előbbiek közül Magyarországon, Lengyelországban és máshol jó néhányat most engednek szabadlábra. Ezekben az országokban még mindig az a sztálinista gárda van hatalmon, amely ezeket a bűntetteket elkövette. A volt rabok most szemmel láthatóan nem tudnak egykori börtönőreikkel együtt kormányozni. Vagy az egyik társaság, vagy a másik! Azt hiszem, Hruscsov nyomást gyakorolt néhány sztálinista vezetésre annak az érdekében, hogy engedjék szabadon az ártatlanul elítélt kommunistákat: Kádárt Magyarországon, Gomulkát Lengyelországban és másokat.

Az oroszok gondjait az is szaporítja, hogy a tábor bizonyos országainak kormányai, mint például Albániáé, szinte nyíltan szembefordulnak Sztálin elítélésével. A bolgárok sem járnak túl messze ettől — majdnem egy hónapra volt szükségük ahhoz, hogy összehívják a BKP KB plénumát és kinyilvánítsák támogatásukat az SZKP XX. kongresszusa iránt! A láger vezetői közül feltehetőleg Enver Hodzsának és Rákosinak lesz a legnehezebb idomulnia a desztalinizációs politikához, bár a többieknek sem lesz könnyű.

Kína külön problémát jelent. A kínaiak nemcsak hogy nem támogatták a XX. kongresszust és Hruscsov titkos referátumát, de a Kínai Népköztársaság fennállásának rövid története során először a maguk kínai módján bírálták a Szovjetunió mostani vezetését, mi több, épp a Sztálinnal kapcsolatos kérdések miatt. Ez már visszhangra talált a Szovjetunióban is, Hruscsovra és desztalinizációs politikájára nézve nem éppen kedvező akusztikával. A kínai tényező már szerepet is kapott azokban a szovjet „kiegészítésekben és kiigazításokban", amelyet most az oroszok a titkos referátumhoz biggyesztenek. Korrigálták magukat és ebben a dokumentumban „objektíven és tudományosan" tárgyalják Sztálin szerepét — ahogy azt a Hruscsovot ért kínai kritikák sugallják. Az oroszok jó szokásuk szerint ugyanakkor ragaszkodnak eredeti irányvonalukhoz — s emellett saját következetességüket emlegetik, s a kínaiakra hivatkoznak, akik állítólag mindvégig őket támogatták. A kínaiak valójában nemhogy nem támogatták őket, de egyenesen elhatárolták magukat tőlük.

1956. június 30-án az egész szovjet sajtó közölte az SZKP KB nyilatkozatát, mely „A személyi kultusz és következményeinek felszámolása" címet viselte. A terjedelmes dokumentum az egyes újságoknak majdnem a felét töltötte ki. Úgy jelent meg mint a XX. kongresszuson elhangzott titkos Hruscsov-referátummal kapcsolatos KB-határozat, vagyis „posztanovlényije". Az amerikaiak 1956. július 4-én nyilvánosságra hozták a beszámoló teljes szövegét — mégpedig nem valami amerikai újság, vagy az amerikai titkosszolgálat, hanem a külügyminisztérium. Ezzel az Egyesült Államok kormánya teljes felelősséget vállalt a szöveg hitelességéért. Ehhez hasonlítható eset aligha történt a két ország között a közelmúltban. Az amerikai lépés világvisszhangot váltott ki. A világ majdnem minden országában — azokat kivéve, ahol kommunisták vannak hatalmon — az amerikai hivatalos változat alapján beszélnek Hruscsov titkos referátumáról. Újabb a paradoxon, ezúttal a szocialista tájékoztatás szabadságának a területéről: Hruscsov a titkos referátumát az egész világon ismertették, lefordították minden világnyelvre — egyedül a „szocialista táborban" kezelik még mindig államtitokként.

Tekintettel a történetekre, az oroszok belátták, hogy Moszkvában is közzé kell hogy tegyék a titkos referátum egy változatát, s így hozták meg azt a határozatot, amely valójában kiegészíti és módosítja a titkos referátumot.

Úgy hiszem, az oroszok Tito látogatása előtt is készítettek egy határozatot Sztálinról, aztán megvárták a látogatás eredményeit, s ezek alapján határozták meg a végleges „posztanovlényije" alapvető politikai irányvonalát. Az a tény, hogy mi visszautasítottuk független pozíciónk feladását, csalódást okozott a szovjet félnek, mégpedig legelsősorban is Hruscsovnak, aki többet invesztált Tito látogatásába, mint 1956 tavaszának bármely más szovjet politikai vállalkozásába. Elképzelhető, hogy emiatt ez a Sztálint tárgyaló „posztanovlényije" rosszabb, mint amilyen eredetileg lehetett volna.

A határozatot nemcsak a kommunisták és a tábor, hanem részben a nyugati államok kormányai és közvéleménye elé is szánták. Ragaszkodnak benne a világot két antagonisztikus tömbre felosztó ősrégi szovjet sémához, hangsúlyozzák a kommunista pártok szilárd egységének a szükségességét a kapitalizmus elleni harcban, mert a kapitalizmus arra készül, hogy erőszakkal megsemmisítse a forradalmi mozgalmakat és vívmányaikat. A határozatban nem szorgalmazzák a munkásosztály és minden haladó erő nemzetközi egységét, egy szót sem ejtenek a kommunisták és a szociáldemokraták együttműködésének kívánatos voltáról, sőt, még a béke és a békés egymás mellett élés felemlegetése is hiányzik. A Szovjetunió és a tábor kommunistáinak pedig meglehetősen nyersen az értésükre adják, hogy mi változhat meg Moszkva eddigi politikájában és mi nem. A Szovjetunió és a láger állami- és pártmasinériája nemcsak hogy rendre és fegyelemre szólít fel, de úgyszólván riadót fúj saját magának.

Más illusztrációkkal is szolgálhatok arról, hogy milyen szelek kezdtek itt most fujdogálni. A „posztanovlényije" nyilvánosságra hozatalával egyidőben az oroszok nyilvános kritikának vetették alá Togliattit, az olasz kommunista párt vezetőjét. Mindössze tizenvalahány nappal ezelőtt Hruscsov és Mikojan a fülünk hallatára jelentették ki, hogy abszolút semmi kifogásuk sincs Togliatti azon megnyilvánulásaival szemben, amelyekkel az SZKP XX. kongresszusa és a desztalinizációs politika iránti rokonszenvét és támogatását jutatta kifejezésre s hogy készek mindezt a szovjet közvélemény elé tárni. Ezzel szemben most a Pravdában nekiestek Togliattinak!

Bár a határozat leszögezi, hogy a Szovjetunió tovább halad a mostani, vagyis az új politika útján, túlságosan is gyakran kapnak benne hangsúlyt a régi politikai szempontok. A dokumentum külön fogyatékossága — mind Jugoszlávia, mind mások, mind pedig, úgy vélem, az oroszok szempontjából —, hogy nem vesz tudomást a Moszkvai Deklarációról —

pedig ha bekövetkezett valami új és haladó fordulat a kommunista pártok és a szocialista államok irányában folytatott szovjet politikában, akkor az éppen a Moszkvai Deklaráció amit két hete sincs hogy Hruscsov és Tito aláírtak. Bár az oroszoknak most nyilvánosan bizonyítékokat kellene felmutatniuk az új politikai irányvonal igazolására, jelen pillanatban épp a legfényesebb ilyen bizonyíték zavarja őket a legjobban, olyannyira, hogy úgy tűnik, máris megbánták, hogy Jugoszláviával közösen ilyen nyilatkozatot kiadtak.

Moszkva, 1956. július 4.

Igyekszünk a szovjet sajtóból kihámozhatónál valamivel többet megtudni a KB-határozatról. Megbeszéltem a munkatársaimmal, hogy próbáljanak az oroszokkal és a tábor képviselőivel beszélgetésbe elegyedni, felvenni velük a kapcsolatot, és ennek alapján tájékoztatni. A Nyugat és a többiek most kevésbé érdekesek.

Néhány kelet-európai újságíróval már megvitattuk az eseményeket. Nem egy közülük szabadabban fejti ki véleményét, mint saját országának diplomáciai képviselői. Ezek az újságírók, akiket barátainknak tekintünk, mélyen csalódtak, sőt, még azt is megkockáztatnám, hogy demoralizálódtak a június 30-ai „posztanovlényije" miatt. Hajlamosak túl egyoldalúan és túl élesen bírálni az oroszokat, ráadásul épp Hruscsovot. Az ominózus KB-határozatban a XX. kongresszus legjobb döntéseinek semmibevételét látják. Szerintük Moszkva ezáltal támogatást nyújtott a tábor sztálinista kormányainak, és bebizonyította azt is, hogy a régi, sztálinista hullám a szovjet csúcson is végisöpört. Amint nehézségek adódtak a desztalinizációs politika következetes véghezvitelében, Hruscsov volt az első, aki magára öltötte Sztálin leghűségesebb tanítványának a mezét — mintha a titkos referátumhoz köze sem lenne. A látszat azt sugallja, hogy ily módon reméli leszerelni az őt bíráló Molotovot, Kaganovicsot, Malenkovot, Vorosilovot és társaikat szerte az országban.

Állandó érintkezésben álltunk a nyugati országok diplomáciai képviselőivel is. Eleinte nem győztünk csodálkozni azon, hogy ők pozitívabban értékelik a határozatot, mint a kelet-európai újságírók. A nyugatiak nagy többsége úgy véli, hogy a desztalinizációs politikát nemcsak hogy nem adták fel, de kifejezetten meg is erősítették a határozattal — még akkor is, ha csak szavakkal. Ők ebben a kérdésben talán reálisabban szemlélik a Szovjetunió politikáját, mint az a néhány kelet-európai, akivel beszélgettünk. Ez utóbbiak, s talán bizonyos mértékig mi is, úgy látják, hogy a válság oka nem a túlhajszolt desztalinizálás, hanem éppenséggel az, hogy a XX. kongresszus után a desztalinizálás csak keveset vagy egyáltalán nem haladt előre. Az ellentétes pozícióból kiinduló nyugati képviselők azt mondogatják, hogy az a kevés desztalinizáció is valami, ami eddig történt és amennyit a mostani határozat tartalmaz. Az oroszok magatartását mi szemmel láthatóan annak alapján értékeljük, amit szerintünk tenniük kéne. A nyugati képviselőket viszont nem terheli semmiféle doktrinér szemlélet, amit a kommunisták nemigen mondhatnak el magukról — és ez alól még mi, jugoszlávok sem vagyunk teljesen kivételek.

Moszkva, 1956. július 5.

Tárgyaltunk az amerikaiakkal. Most jóval hűvösebben viselkedtek, mint három hónappal ezelőtt, amikor Moszkvába érkeztem. Minden jel szerint kicsit szívükre vették a három hetes jugoszláv-szovjet fiesztát a múlt hónapban. Teljes pompa kíséretében — ami egyébként gyakran csak a látszat — sor került a jugoszláv és a szovjet kommunista párt közötti viszony normalizálásra és az együttműködés helyreállítására — ez pedig új és fontos politikai fejlemény.

Az Egyesült Államok képviselőinek feltehetőleg az sincs inyére, hogy Jugoszlávia az együttműködés teljesen új platformját harcolta ki. Lehet, hogy egyszerűen képtelenek meg-

érteni és figyelembe venni azt a körülményt, hogy egy szuperhatalom, vagyis a kommunista pártok legfőbbike, az SZKP esetleg kész az önkéntesség, az egyenjogúság és a függetlenség alapján együttműködni egy kis állam kommunista pártjával. Az amerikaiak szerint az a természetes, ha egy nagy meg egy kis ország kommunista pártjának együttműködése kimerül a kicsi leigázásában. Ezen a látásmódjukon egy fikarcnyit sem változtatott a Moszkvai Deklaráció, akármennyire is Hruscsov meg Tito írták alá. Ezek csak szavak, és a politikában nem a szavak a legfontosabbak, akármennyire is szépek.

Summa summárum, találkozásaim az amerikaiakkal most kevésbé barátságos légkörben folytak, mint az elmúlt években bármikor. A kép több mint meghökkentő: az oroszok azért füstölögnek, mert nem értek el a jugoszlávokkal semmit, az amerikaiak meg azért, mert azt hiszik, hogy túl sokat. Akárhogy is forgatom: az oroszok is meg az amerikaiak is kire haragszanak? — a jugoszlávokra!

A moszkvai amerikai képviselők a poznáni események után igencsak felvillanyozódtak. A legkevésbé sem aggasztja őket, hogy a szovjet vádak az „amerikai imperializmus összeesküvéséről" szavalnak. Az itteni amerikai újságírók azt terjesztik, hogy az Egyesült Államok készséggel támogatja egy nemzetközi vizsgálat kezdeményezését, amely fényt derítene az események okára és hogy országuk előre elfogadja ennek a nemzetközi bizottságnak a jelentését. Az az általános benyomásunk, hogy az amerikaiak örülnek annak, ami történt. A válság a Szovjetunióban és a Varsói Szerződésben, nem pedig a NATO-ban robbant ki.

Beszélgetés Nyugat-Németország nagykövetével — Sok hűhó semmiért — Beszélgetés Hruscsovval — Fegyveres felkelésünk 15. évfordulója — Szuszlov után Mikojan is Budapestre tart — Rákosit minden eszközzel támogatják — Ismét a szovjet hitelekről — Szovjet film a magas rangú külföldi vendégek számára.

Moszkva, 1956. július 6.

Menon, az indiai nagykövet Tito látogatását jelentős lépésnek tartja a nemzetközi együttműködés és béke megteremtése felé, és reményét fejezte ki, hogy minden jószándékú ember „üdvözölni fogja azt, hogy önök megállapodásra jutottak az oroszokkal". Meggyőződése, hogy nemcsak a nemzeti érdekeinket sikerült érvényesítenünk, hanem pozitív irányba befolyásoltuk a Szovjetunió új politikájának erősödését is. Menonre különösen az a fogadtatás gyakorolt mély benyomást, amit az oroszok Tito tiszteletére rendeztek. hogy amikor Nehru járt itt, nagyon barátságosan várták, de azt a felhajtást evvel a felhajtással össze sem lehet hasonlítani. Nehru hívására Menon most Londonba utazik; igen diszkréten és burkoltan néhány kérdést tett föl nekem. Végül kijelentette, hogy megkönnyítettem számára a londoni utat és a beszélgetést Nehruval.

A burmai nagykövet felsőfokokban nyilatkozott a látogatásról. Ez igencsak elképesztett, mivel a burmaiak hasonló alkalmakkor szigorúan ügyelnek a semlegességre. Külön elismerését fejezte ki afelett, hogy nem vagyunk hajlandók beavatkozni mások belügyeibe, mint ahogy azt sem tűrjük el, hogy mások tegyék velünk ezt.

Az a szóbeszéd járja mostanában, hogy a tárgyalások során Tito Rákosi, Ulbricht és Enver Hodzsa eltávolítását követelte az oroszoktól. Evvel párhuzamosan elterjedt a hír fordított változata is, miszerint az oroszok ajánlották föl ennek a triónak kiseprűzését a hatalomból, ha csatlakozunk a táborhoz. Természetesen sem egyik, sem másik változat nem igaz. Véleményem szerint a Nyugat azért dob be ilyen dezinformációkat, mert gyorsan elterjednek s mindenki kapva kap rajtuk. Ez növeli a zavart és a bizonytalanságot, aminek mi és az oroszok egyaránt isszuk a levét. A Nyugat ezeket a pletykákat elhinti Budapesten, Kelet-Berlinben és máshol is, ami nem marad hatás nélkül az ottani vezetőkre és kormányokra, mint ahogy a világ közvéleményére sem — annál is inkább, mivel nem ez lenne az első alkalom, hogy az oroszok a gondjaikat „a mór megtette kötelességét — a mór mehet" alapon oldják meg. Túl ezen, a Nyugat ily módon ismét úgy állítja be a Szovjetuniót, a lágert, Jugoszláviát meg az egész „világkommunizmust", mint valami nagy gladiátorporondot, ahol senki sem lehet biztos abban, hogy a feje a következő pillanatban is a nyakán lesz még. Azzal, hogy ilyen „szigorúan bizalmas információkat" hoz forgalomba, a Nyugat azt bizonyítja, hogy előre le akarja járatni a jugoszláv—szovjet megállapodásokat, bármi is legyen azok tartalma.

Tito itt-tartózkodása alatt igyekeztem kijárni, hogy az elnök szakítson egy kis időt az Egyesült Államok nagykövete, Charles Bohlen számára. A találkozást végül is tető alá hoztuk. Reméltem, hogy ez hasznára válik mindkét félnek. Most Bohlen azt próbálja nekem megmagyarázni, hogy az amerikai sajtó igenis korrektül járt el, amikor Tito sztálingrádi beszédének olyan kijelentést tulajdonított, miszerint Jugoszlávia a következő háborúban is

a Szovjetunió oldalán fog harcolni. Az amerikai újságok szerinte csak a szovjet sajtó közléseit vették át. Azt válaszoltam erre, hogy én ott voltam Sztálingrádban, hallottam Tito beszédét, és bátran állíthatom, hogy az amerikai újságok is meg az orosz újságok is pontatlanul idézték Titót. Mi Jugoszláviában bízunk abban, hogy harmadik nagy háború nem lesz, úgyhogy teljesen értelmetlen arról értekezni, hogy ki kinek az oldalán fog harcolni.

A nyugatnémet nagykövet, Haas is találkozót kért tőlem. Kijelentette, hogy Tito látogatása megerősítette Jugoszlávia helyzetét, de sajnos, elkövettünk egy súlyos hibát is: Németország kérdésében a szovjet álláspontot fogadtuk el. Haas a következő érveket sorakoztatta fel álláspontja mellett.

Először is Jugoszlávia ezzel a lépéssel súlyos kárt okozott Németország újraegyesítésének, pedig most ez minden német fő törekvése. Másodszor: bátorítást adtunk az Ulbricht vezette pankovi sztálinista klikknek. Harmadszor: az NSZK soha nem fog belenyugodni abba, hogy közös nevezőre hozzák a Pankovban kormányzó külföldi ügynökökkel, mi pedig pontosan ezt tesszük. Negyedszer: az NSZK-ban senki az égvilágon nem fog változtatni Bonn-nak a pankovi szovjet ügynökökkel szemben folytatott mostani politikáján — még akkor sem, ha a jövő évi választásokon esetleg a szociáldemokraták győznek. Ötödször: Ulbricht és sztálinista klikkje Jugoszlávia ellensége volt és az is maradt, mi meg támogatjuk őket.

Haast tulajdonképpen bármelyik pillanatban félbeszakíthattam volna. Ennek ellenére több mint egy órát töltöttem vele, leginkább abból az okból kifolyólag, hogy Haas a legelső naptól kezdve mindig korrektül és barátságosan viselkedett velem szemben. Másrészt fontosnak tartottam közölni vele, hogy Németország kérdésében nem változott az álláspontunk. A két német állam léte, függetlenül az őket elválasztó különbségektől, realitás, amivel előbb vagy utóbb mindenkinek szembe kell néznie — még az NSZK-nak is. A Haas nagykövettel folytatott beszélgetés viszonylag jól végződött.

A nagyhatalmak képviselői közül egyedül a francia nagykövet, Maurice Dejean nyilatkozott pozitívan a jugoszláv—szovjet megállapodásokról. Beszélgetéseink során elismerését fejezte ki a jugoszláv politika iránt, de a mienknél jobban érdekelte a szovjet politika. Úgy tűnt, hogy a francia nagykövet számára nincs valami nagy jelentősége egy olyan kis ország politikájának, mint Jugoszlávia. Fontosabb, hogy merre tart Oroszország — Oroszország, a világhatalom, Franciaország európai partnere.

Sulman, Svédország nagykövete, aki egyszersmind a diplomáciai testület doyenje is, arra törekszik, hogy jó kapcsolatokat tartson fenn az oroszokkal és az amerikaiakkal egyaránt, s mindeközben minket, többieket sem hanyagol el. Több kérdést is intézett hozzám. Többek között a két kommunista párt együttműködésének ügyében kiadott Hruscsov—Titonyilatkozat zavarja. Az együttműködés alapjául kitűzött elvek a lehető legteljesebb mértékig hidegen hagyják. Az elvek csak szavak, a lényeg az, hogy elfogadtuk ezt a fajta együttműködést. A most hatalmon lévő svéd szociáldemokrata párt soha nem fog elfogadni egy ilyen együttműködést. Miután nem sikerült vele megértetnem semmit, kénytelen voltam avval lezárni a vitát, hogy ez kizárólag az ő dolguk, az oroszokkal kötött megállapodásunk meg a mienk.

Hasonló magyarázkodásra volt szükség a német kérdésben tapasztalható szovjet közeledésünk ügyében is. Lassan kiderült, hogy más fontos kérdésekben sem tudunk megegyezni. Sulman ekkor elárulta, hogy az „itteni nagykövetek többsége" (saját magát nem beleértve) hozzánk, jugoszlávokhoz képest, teljesen ellentétesen gondolkodik a Szovjetunióról. Arról van szó jelesül, hogy mi azt szeretnénk, ha a Szovjetunióban javulnának a viszonyok és a Szovjetunió egyre erősödne, mert itt is szocializmus van, még ha lényegesen el is tér a miénktől. Sokan ennek az ellenkezőjét látnák szívesen. Teljes mértékben elfogadtam Sulman svéd nagykövetnek, a diplomáciai testület doyenjének ezt a „vádját".

A tábor országainak nagyköveteivel sajnos továbbra is lehetetlen érdemben szót váltani: még mindig a régi módon működnek. Sőt, úgy érzem, hogy most, a Moszkvai Deklaráció óta még visszafogottabbak. Már szinte hozzászoktam ahhoz, hogy ilyen viszonyban vagyunk velük, úgyhogy csöppet sem csodálkozom, hogy nem óhajtanak eszmét cserélni Tito látogatásáról, s különösen nem a június 22-ei moszkvai csúcsértekezlet óta. Az egyetlen kivétel talán Románia nagykövete, aki négyszemközt lelkesen nyilatkozott Tito szovjetunióbeli útjának eredményeiről és Tito „grandiózus" bukaresti fogadtatásáról.

Arra, hogy az arab országok nagyköveteivel is megbeszéljem Tito látogatását és a Moszkvai Deklarációt, nemigen nyílott alkalom. Felfogásuk szerint mindez „belső kommunista kérdés", ők pedig a kommunizmust „nem kapiskálják", náluk kommunizmus nincs, foglalkozzanak vele csak az oroszok meg mi. Valójában Moszkva egyre erősebben támogatja az arab államok harcát a Nyugat és Izrael ellen, s az arab diplomaták nem kockáztatják az oroszok kegyeinek elveszítését azzal, hogy túlságosan is közelednek hozzánk — bár Jugoszlávia megbízható barátja minden, függetlenségéért küzdő arab népnek.

Véleményem szerint csak örülhetünk annak, hogy a nagykövetek többsége, s elsősorban a nyugati diplomaták a lengyelországi események kapcsán úgy tartják, hogy őrültség lenne Nyugaton azt gondolni, hogy elérkezett a tábor országaiban uralkodó rendszer erőszakos megváltoztatásának vagy a Szovjetuniótól való elszakításuknak az ideje.

Moszkva, 1956. július 7.

Tegnap este a Szovjetunió kormánya ünnepi fogadást rendezett a Kremlben a kambodzsai kormányküldöttség élén Moszkvában tartózkodó Norodom Szihanuk herceg tiszteletére. A megfelelőnek vélt pillanatban Hruscsovhoz léptem, hogy üdvözöljem. Molotovval és Vorosilovval beszélgetett. Amikor megláttak, mindhárman elkomorodtak, és csak kényszeredetten, szinte az udvariatlanság határát súrolva köszöntek vissza. Olyan visszautasítóan viselkedtek, hogy jobbnak láttam azonnal visszavonulót fújni. Hruscsov azonban elkapott, merthogy közölni akar velem „egynémely dolgokat".

Avval kezdte, hogy álmukban sem gondolták volna, hogy Jugoszlávia képes lesz olyasmit megtenni a Szovjetunióval és személyesen vele szemben, mint amit megtett. Meglepődtem, és megkérdeztem, hogy mi történt.

Hruscsov elmondta, hogy a jugoszláv sajtó megcenzúrázta a moszkvai Dinamo-stadionban tartott beszédét, annak ellenére, hogy megállapodtak Titóval, hogy a jugoszláv újságok meg a szovjetek is mindkét beszéd teljes szövegét leközlik. Mi Jugoszláviában erre fogjuk magunkat és felrúgjuk a megállapodást és megcenzúrázzuk az ő beszédét! Nálunk jelenleg nem is lehet tudni, hogy ő mit mondott, míg ők a Szovjetunióban a hivatalos megállapodás szerint Tito teljes beszédét leközölték.

Hruscsov felháborodott és elkeseredett volt. Molotov és Vorosilov csak a fejüket csóválták: nagy baj történt, ami váratlanul és alapjaiban meg fogja változtatni Jugoszlávia és a Szovjetunió kapcsolatait. Hruscsov egyre súlyosabb és súlyosabb vádakkal illette Jugoszláviát. Kijelentette, hogy már egy tiltakozó levél megírását fontolgatták a Központi Bizottságunknak, amelyben a felelősség megállapítását követelik. A levelet még nem írták meg, de nem is tettek le róla, mert az eset súlyos és korántsem véletlen. Ők a lehető legőszintébben és a legnagyobb tisztelettel viszonyultak Titóhoz, mi meg viszonzásul otrombán megszegjük a megállapodásokat. Hruscsov végül dühödten, szinte fenyegetően hozzátette, hogy ők itt a Szovjetunióban senkinek nem fogják megengedni, hogy szórakozzon velük.

Elképedtem. Nem tudtam a jugoszláv sajtó eme hibájáról, bár rendszeresen kapom és átnézem újságjainkat. Sem a szovjet, sem a jugoszláv sajtóban nem olvastam el Tito és Hruscsov beszédét, hiszen a nagygyűlésen hallottam őket. Megdöbbentem, hogy Hruscsov

nagyobb jelentőséget tulajdonít a jugoszláv sajtó eme majdhogynem technikai mulasztásának, mint a látogatás összes eredményének. Megdöbbentett Hruscsov tónusa, stílusa is.

Azt válaszoltam a triumvirátusnak, hogy minderről most, tőlük szereztem tudomást, és meglep, hogy ezt a mulasztást, amelyet a sajtó követett el, vezetésünkkel és Titóval hozzák összefüggésbe; kifejtettem, hogy Tito még a Szovjetunióban tartózkodott, amikor a sajtóban megjelentek a Dinamo-stadionbeli nagygyűlésről és a beszédekről szóló cikkek, s hogy vezetésünknek ehhez egészen biztosan nincsen semmi köze. Emlékeztettem őket arra, hogy Tito a Szovjetunióban legalább tíz alkalommal, aztán Romániában és Bulgáriában is a lehető legpozitívabban nyilatkozott a Szovjetunióról és a látogatásáról, hogy erről tudomást szerzett a világ közvéleménye is, úgyhogy talán nincs jelentősége annak, hogy valamelyik jugoszláv újság vagy két hete saját, rövidített változatában közölte Tito vagy Hruscsov június 19-ei beszédét. Teljes mértékben egyetértek Hruscsov szemrehányásaival, a jugoszláv sajtó eljárása inkorrekt volt, de úgy vélem, fölösleges ennek politikai jelentőséget tulajdonítani. Erre az égvilágon senki sem figyelt fel, sem a Szovjetunióban, sem Jugoszláviában, sem a világ többi részén; ők viszont most úgy állítják be, mintha a legfontosabb dolog lenne Tito látogatásával kapcsolatban. Ez felfoghatatlan.

Nem arattam valami nagy sikert, pedig úgy éreztem, hogy minden észérv engem támogat. Hruscsov egyre csak hajtogatta a magáét. Bulganyin, Mikojan, Malenkov és az Elnökség többi tagja egy-két lépés távolságra állt tőlünk. Egyikőjük sem lépett közelebb. Amikor Hruscsov ott tartott, hogy „nem tudja mivel magyarázni, hogy Jugoszlávia miért cselekedett így a Szovjetunióval és személy szerint vele szemben", Vorosilov közbekottyantotta, hogy „biztos van náluk még egy Đilasz". Hruscsov erre rövid úton beléfojtotta a szót.

Ezután Molotov és Vorosilov elköszöntek tőlem és továbbsétáltak. Hruscsovnak azonban még volt mondanivalója. Közölte velem, hogy vannak még sötét dolgok közöttünk és hogy ami történt, nem véletlen. Amikor megkérdeztem, hogy konkrétan mire gondol, csak annyit válaszolt, hogy nagyon is jól tudom én azt. Azt feleltem, hogy tényleg nem tudom, mint ahogy azt sem tudom, hogy ezt a mai beszélgetést mire véljem. Hruscsov erre azt mondta, hogy most nem mondhat többet, de reméli, hogy eljön az az idő, amikor mindent kitálalhat.

Hruscsov megint belelovalta magát, s a következő kijelentéssel vetett véget a beszélgetésnek: „Maguk tudják a legjobban, hogy mi mindent meg nem tettem itt Jugoszláviáért, és erre a sajtójuk ezt csinálja velem. Az Elnökség minden tagja kézhez kapta az anyagot. A maguk sajtója a beszédem szövegének csak az egyharmadát közölte, a szovjet sajtó viszont teljes egészében lehozta a Tito-beszédet. Az Elnökség most egy emberként rám szegezi a tekintetét. Nem szólnak egy szót sem, csak néznek. Azért, mert maguk ezt csinálták velem."

Amikor hazaértem, megpróbáltam kiokoskodni a történteket, magyarázatot találni Hruscsov különös viselkedésére és a szovjet csúcson gerjesztett feszültségre. Hruscsovnak igaza van, amikor a szemünkre hányja, hogy a jugoszláv sajtó megszegte az egyezséget. Hruscsovnak a legkevésbé sincs igaza akkor, amikor a sajtónk húsz nappal ezelőtti mulasztásában annak a bizonyítékát látja, hogy Jugoszlávia „megszegi a moszkvai megállapodásokat".

Hruscsovnak, vagy valaki másnak a szovjet vezetésben valami miatt arra van szüksége, hogy vihart kavarjon egy pohár vízben és ürügyet találjon a Jugoszlávia elleni támadásra. Csak súlyosbítja a dolgot, hogy Hruscsov tanúk előtt tette. A tanúk egyike, Vorosilov megkérdezte tőlem, van-e fogalmam arról, mit csinálnak ők akkor, ha a lengyelek, a csehek, a magyarok vagy mások vetemednének ilyesmire. Amikor azt feleltem neki, hogy tényleg nem tudom, mit csinálnának, és vártam, hogy tényleg megmondja, Hruscsov megint letorkolta, s nem engedte meg neki, hogy elmondja, ami a szívét nyomja.

Moszkva, 1956. július 8.

Mindazt, amit Hruscsov tegnap közölt velem, az SZKP KB Elnöksége ülésén külön napirendi pontként tárgyalta! Az Elnökség minden tagja megkapta az anyagokat: a szovjet *Pravdát* és a jugoszláv *Borbát*. A *Pravdában* megjelent Hruscsov-beszéd kétharmada, azaz pontosan annyi, amennyit a *Borba*, illetve az egész jugoszláv sajtó kihagyott, piros ceruzával alá volt huzigálva. Számomra az újdonság erejével hatott, hogy a legfelsőbb szovjet vezetés ilyesmire is szakít időt. A soroknak ez a számolgatása volt hivatva valamiféle formális alapot kölcsönözni a szovjet vádaskodásoknak. Az oroszok igazából csak ürügyet kerestek arra, hogy feszültté tegyék kapcsolatainkat.

Nem hiszem, hogy Hruscsov kezdeményezte volna az ellenségeskedést. Amikor Molotov és Vorosilov magunkra hagytak minket, Hruscsov világosan értésemre adta, hogy ezt a vitát nem jószántából robbantotta ki, hanem a KB Elnökségének akaratából. A támadás igazi oka természetesen nem a „megcenzúrázott" beszéd, hanem a Tito látogatását követő események és Moszkva általános politikai orientációjának megváltozása.

Ha a Szovjetunió az egész fronton a kemény kéz politikájához folyamodik, Jugoszlávia a legkevésbé sem lehet kivétel.

Azt a javaslatot tettem a hiba helyrehozatalára, hogy állami költségen, nagy példányszámban adjunk ki egy brosúrát Tito szovjetunióbeli látogatásáról, és ebben közöljük Hruscsov június 19-ei moszkvai beszédének teljes szövegét is. Ha nem szakadt volna a nyakunkba ez a perpatvar az oroszokkal, azt hiszem, akkor is hasznos lenne tovább népszerűsíteni a látogatás eredményeit.

Moszkva, 1956. július 10.

Tegnap az észak-koreai elnök, Kim Ir Szen tiszteletére rendezett fogadáson találkoztam Hruscsovval. Minthogy sokkal jobb hangulatban volt, mint három nappal ezelőtt, megkérdeztem tőle, hogy mit értett a Jugoszlávia és a Szovjetunió közötti „sötét ügyeken". Hozzátettem, hogy ezt mint Jugoszlávia nagykövete kérdezem, és hogy mindenkor és teljes odaadással állok rendelkezésére, hogy ha a valóban sötét múltból maradtak még sötét ügyeink, felszámoljuk őket. Kijelentettem, hogy szerintem köztünk nem sötét, hanem nagyon is világos különbségek és nézeteltérések vannak több kérdésben, és hogy nagyon jónak tartom azt, hogy nyíltan beszélünk róluk. A nézetkülönbségek nem „sötét ügyek". Hruscsovnak nem akaródzott erről a témáról beszélgetni. Arra a három nappal ezelőtti kijelentésére hivatkozott, mely szerint eljön még az idő, amikor többet is mondhat erről. Hruscsov mindenesetre már többször szóvá tette, hogy a mi kapcsolataink a nyugati országokkal nagyon fejlettek és jók, míg a Szovjetunió nincs velük valami jóban, meg hogy sok jugoszláv még mindig a régi módon tekint a Szovjetunióra. Ebből azt a következtetést szűrtem le, hogy Hruscsov a „sötét ügyek" alatt valószínűleg nyugati diplomaták és jugoszláv állampolgárok közötti beszélgetéseket ért.

Itt még mindig szorgalmasan gyűjtik a Jugoszláviáról szóló különböző jelentéseket, nemcsak Belgrádból és Moszkvából, hanem a világ minden tájáról. Függetlenül attól, hogy a szovjet felderítő szolgálat ma már a „lenini elvek alapján" dolgozik, szakítva a sztálini idők gyakorlatával, a szovjet vezetőséget még mindig bőven ellátja a legkülönfélébb jugoszlávellenes dokumentumokkal, melyeket a világ minden tájáról szerez be a tábor országaitól kezdve egészen Amerikáig. Nem nehéz elképzelni, hogy akár egyetlen hét leforgása alatt is mennyi „szovjetellenes" megnyilvánulásról szóló jelentést halmozhat fel Moszkvában az, aki összegyűjti azokat az elítélő kijelentéseket, melyeket egyes jugoszlávok szerte a világon a Szovjetunióról tesznek.

Ha bárki jugoszláv valahol a Szovjetunió ellen foglal állást, ők szükség esetén azzal hozakodnak elő, hogy az illető pártunk Központi Bizottságának és kormányunknak a nevében beszélt. Ezek a „szovjetellenességünkről" szóló jelentések most különösen nagy súllyal esnek latba. Úgy látszik, itt végérvényesen arra a következtetésre jutottak, hogy Tito látogatása tovább erősítette a független jugoszláv politikát, s most a hajukat tépik, hogy ehhez ők segítettek hozzá minket.

Moszkva, 1956. július 12.

Mind a jugoszláv, mind a szovjet politika egészének kontextusában gondolva végig a jugoszláv—szovjet kapcsolatokat, azt a véleményemet közöltem Belgráddal, hogy Jugoszláviának új, más irányú kezdeményezésekkel is elő kell állnia. Egy hét múlva Jugoszláviába érkezik Nasszer és Nehru, hogy tárgyalásokat folytassanak Titóval. Ez egészen kivételes alkalom arra, hogy erősítsük nemzetközi pozícióinkat, mert ez a két vezető nemcsak országát képviseli, hanem szimbolikusan a két kontinenst is. Azután, hogy Jugoszlávia ismét „közeledett az oroszokhoz", ennek a találkozónak a sikere annál is fontosabb lenne a számunkra, mert erősítené a pozícióinkat a Nyugattal és a Kelettel szemben egyaránt, nem beszélve arról, hogy új és széles távlatokat nyitna Afrika és Ázsia újonnan függetlenné vált országai felé.

A fentiekkel egy tőről fakadt az a Belgrádnak tett további javaslatom is, hogy igyekezzünk most aláírni egy nagyobb jelentőségű gazdasági szerződést valamelyik nyugati országgal — édes mindegy, hogy az amerikaiakkal vagy a nyugat-európaiakkal. Tudom, hogy Belgrádban több ilyen terv is létezik. A mostani, a Moszkvai Deklaráció aláírása utáni pillanatot tartom a legalkalmasabbnak, hogy Jugoszlávia és a Nyugat között újabb gazdasági megállapodás jöjjön létre. Ez erősítené a pozícióinkat az oroszokkal szemben, mint ahogy erősítené a békés egymás mellett élés politikájának alapvető elemeit is, mert megmutatná, hogy a jugoszláv és a szovjet kommunista párt együttműködését szabályozó Moszkvai Deklaráció semmi szín alatt nem zavarhatja meg a Jugoszlávia és a Nyugat közti kapcsolatok kedvező fejlődését.

Tudomásom van arról, hogy már hosszabb idő óta készítik elő Raab osztrák köztársasági elnök jugoszláviai útját. Azt javasoltam Belgrádnak, hogy teljes erőbedobással igyekezzen ezt a látogatást minél előbb tető alá hozni. Javasoltam tovább azt is, Belgrád vizsgálja meg egy olyan olasz—jugoszláv találkozó lehetőségét, amely során a felek a két szomszédos ország közötti nyitott kérdésekre keresnének megoldást annak a megállapodásnak a szellemében, amelyet a Trieszt körül tíz éve húzódó konfliktusunk lezárásaként két éve, Londonban írtunk alá.

Az az érzésem, hogy ha Jugoszlávia elkötelezi magát a nyugati és más államokkal folytatott minél szélesebb együttműködés mellett, az végső eredményében kedvezően fog hatni a mi munkánkra is a Szovjetunióban, annak ellenére, hogy az oroszok nem fogják a kalapjukat az égnek hajigálni a külpolitikai orientációnk felett érzett rettentő örömükben.

Moszkva, 1956. július 13.

Ma tizenöt éve robbant ki szülőhazámban, Crna Gorában a fegyveres felkelés az olasz fasiszta megszállók ellen. Távol hazámtól csak gondolatban ünnepelhetek együtt honfitársaimmal — itt Moszkvában semmiféle rendezvénnyel nem fogunk megemlékezni e dicső dátumról. A tizenöt évvel ezelőtt kitört Crna Gora-i fegyveres felkelés volt az első igazi népfelkelés Jugoszláviában és Európában 1941-ben.

Mindössze néhány nap fegyveres harc során a kis Crna Gora fellázadt népe a kommunis-

ták vezérletével több mint négyezer olasz sorkatonát és tisztet tett harcképtelenné. Sok európai országban, amely megszállás alatt állt, emlékművet emelnek mindenütt, ahol akár egyetlen hitlerista is fűbe harapott, vagy elesett az ellenállási mozgalom egy tagja. A Crna Gora-i partizánok egyetlen nap leforgása alatt, egyetlen csatában, egyetlen helyen — 1941. július 15-én, Cetinje közelében, a Koscel-hegyi csatában — teljesen megsemmisítettek egy kb. nyolcszáz fős olasz zászlóaljat. A megszállt Európa egyik legkisebb népe vívta 1941 nyarának legnagyobb csatáját a fasiszták ellen. Ha ezt egy nagy európai nép hajtotta volna végre, minden második világháborús történet erről regélne. A Cetinje felé vezető úton, ott, ahol ez a dicső csata lezajlott, ma egy apró, alig észrevehető emléktábla áll. Erre a sorsra jut minden olyan nagy hőstett, amelyet egy kis nép hajt végre.

Ez azonban nem a megfelelő alkalom arra, hogy arról értekezzek, hogyan segítették 1941-es felkelésükkel a Crna Gora-iak és Jugoszlávia többi népe az oroszokat, amikor a legnehezebb helyzetben voltak, míg a nagy Oroszország sem akkor, sem három háborús évvel később nem volt képes közvetlenül segíteni a mi harcunkat. Az oroszok tizenöt évvel az események után még mindig hallgatnak erről, illetve egyenlőségjelet tesznek Jugoszlávia és a tábor országainak szerepe közé a fasizmus felett aratott győzelemben — annak ellenére, hogy ezen országok többsége Hitler háborús szövetségese volt. Egyszer talán majd eljön az az idő, amikor Oroszországban is kimondják erről a teljes igazságot.

Moszkva, 1956. július 14.

Tegnap Hruscsov közölte velem, hogy nagykövetük és Tito belgrádi beszélgetése után megoldottnak tekinthetjük a sajtóincidenst. Hála istennek!

Hrucsov ezután rátért a lengyelországi eseményekre. Kemény szavakkal támadta a lengyelországi „szovjetellenes elemeket", akik Jugoszlávia példáját akarják követni, bár erre semmi jogalapjuk sincs. Hruscsov szerint ezek az elemek Lengyelországban, Magyarországon és máshol most Jugoszláviára hivatkoznak, pedig Jugoszláviának ehhez semmi köze, mert Jugoszlávia egészen más tészta. Igazából csak a Nyugathoz akarnak csatlakozni és szét akarják verni a tábort. Mindemögött az Egyesült Államok áll, Dullesszel az élén, aki Hruscsov megítélése szerint most jóval messzebbre ment, mint azt itt Moszkvában várták volna. Az oroszok most nyilvánosan felelősségre fogják vonni az Egyesült Államokat és nagyon élesen le fogják leplezni a sajtóban, hogy miben sántikálnak. Az amerikaiak azt a téves következtetést vonták le mindabból, amit ők tesznek, hogy a Szovjetunió gyenge. Meg fogjuk nekik mutatni, hogy mekkorát tévednek, jelentette ki Hruscsov.

Előrebocsátva azt, hogy minderről most hallok először és hogy nem tudom, mit fognak Amerika ellen megjelentetni, megjegyeztem, hogy nem lenne helyes a mostani helyzetet kizárólag a poznańi rendzavarások fényében szemlélni. Hruscsov félbeszakított, és a kezemet rángatva azt közölte velem, hogy ott vér folyt. Ez sajnos tényleg így van, válaszoltam, de az is igaz, hogy egyetlen városban lejátszódott, egyetlen konkrét eseményről van szó, melynek minden bizonnyal megvannak a konkrét okai, s ezek nincsenek összefüggésben Dulles kommunistaellenes politikájával. Megítélésem szerint csak Dulles malmára hajtaná a vizet és a Szovjetuniónak, meg a többi szocialista országnak okozna kárt, ha most hirtelen a frontális konfliktus taktikájára váltanának át. Előrebocsátva, hogy kizárólag a magánvéleményemet hallja, kijelentettem Hruscsovnak, hogy át kellene gondolni más alternetívákat is. Több ilyen is elképzelhető, de legelőször pontosan meg kell állapítani, hogy miért lázadtak föl a poznańi munkások és hogy miért így avatkoztak közbe a hatóságok. Képtelen vagyok elhinni, hogy a lengyel dolgozók vagy bármelyik más szocialista ország munkásai a kapitalizmus visszaállítását szeretnék, mint ahogy azt sem hiszem, hogy Dulles bujtotta fel őket a lázadásra, akármennyire kapóra is jöttek a történtek az amerikai kormánynak.

Hruscsov azt felelte, hogy nagyon is jól ért ő engem, hogy a Szovjetunió a XX. kongresszus politikáját fogja folytatni, de ugyanakkor „meg fogjuk mutatni az ellenségeinknek", hogy a Szovjetunió erős és hogy senkitől sem fél. A Nyugat ma Lengyelországban szított lázadást, holnap valahol máshol fog; azt hiszik, eljött az idő, hogy megváltoztassák a második világháború eredményeit. A körmükre kell koppintanunk, mondta Hruscsov. Ettől még nem szenved kárt a békés egymás mellett élés politikája. Épp ellenkezőleg. Az imperializmus csak akkor fogadja el ezt a politikát, ha a szocializmus erős. A gyenge szocializmussal az imperializmus nem fog békésen együtt élni.

Amikor az oroszok a kemény kéz politikájához nyúlnak a Nyugattal szemben, elkerülhetetlenül megszigorítják a rendet a saját portájukon belül is, mind a Szovjetunióban, mind a lágerben. Ebből vezethető le a Tito látogatása miatti szovjet elégedetlenség csakúgy, mint ennek a jelentéktelen esetnek a dramatizálása a sajtónkkal. Attól tartok, evvel még nem ért véget a tánc, mert minden jel szerint itt megint hideg, szibériai szelek kezdenek fújdogálni.

Moszkva, 1956. július 15.

Amikor folytattuk a beszélgetést, Hruscsov megkért, hogy a következőket közöljem Tito elvtárssal. A magyarországi helyzet rendkívül bonyolult. Szuszlov visszatért Budapestről és felolvasta a jelentését a KB Elnökségének ülésén. Az oroszok úgy döntöttek, hogy erőteljesen Rákosit fogják támogatni! Hruscsov elmondta, hogy nagyon jól tudják, hogy milyen nehéz helyzetben van, de azt is tudják, hogy mindazt, amit elkövetett, Sztálin parancsaira tette. Rákosi csak annyira bűnös, amennyire ők itt Moszkvában. Rákosi ma ezt nem vallhatja be nyíltan, mint ahogy az oroszok sem tehetik. Ezért döntöttek Szuszlov jelentéseinek a meghallgatása után úgy, hogy Rákosit támogatják! Azt hiszem, nincs mit csodálkozni azon, hogy Szuszlov Rákosi támogatását javasolta.

Hruscsov elmondta azt is, hogy a magyarok rehabilitálták Rajk Lászlót, akit ártatlanul juttattak a hóhér kezére. Én még ezt sem kommentáltam, bár a napnál is világosabb, hogy Rákosi nem rehabilitálhatja Rajk Lászlót és maradhat ugyanakkor Magyarország élén. Hruscsov rosszallását fejezte ki avval kapcsolatban, hogy a magyarok kizárták a pártból Nagy Imrét. Azt állította, hogy az oroszokat meg sem kérdezték erről. Nagyot a pártban kellett volna tartani, most pont kapóra jönnie. Nincs más választásuk, minthogy Rákosit támogassák. Hruscsov szeretné, ha Tito jól értené őket, mert attól fél, hogy újabb konfliktus robbanhat ki Jugoszlávia és a Szovjetunió között Magyarország és Rákosi szovjet támogatása miatt. Most Mikojan utazott oda, hogy tárgyaljon a „magyar elvtársakkal".

A beszélgetést befejezettnek gondolván biztosítottam Hruscsovot arról, hogy még ma este táviratilag közlöm Titóval mindazt, amit hallottam, és el akartam köszönni tőle. Hruscsov azonban nem engedett el és így folytatta: elhatározták, ha a helyzet tovább romlik Magyarországon, minden eszközt fel fognak használni a válság leküzdésére. Hruscsov hangsúlyozta, hogy mindezt bizalmasan közli velem, hogy a helyzet még nem fajult idáig, és lehet, hogy nem is fog, de ő akkor is idejében értesíteni akarja Titót az itteni döntésekről. A Szovjetunió, tette hozzá, semmi áron nem engedheti meg, hogy „rést üssenek a tábor frontján", márpedig a Nyugat pontosan ezen mesterkedik.

Világos volt, hogy Hruscsov minket, jugoszlávokat is fenyeget, nemcsak a magyarokat, mint ahogy ahhoz sem férhet kétség, hogy Magyarországon erőhöz fognak folyamodni, ha kitörne a „balhé". Szuszlov a jelek szerint mindent megtett azért, hogy mérséklés és megoldás helyett csak jobban elmélyítse és fokozza a válságot. Most minket is a szovjet hadsereg magyarországi bevetésével fenyegetnek; felszólítják Jugoszláviát, hogy „jól értse" őket — és fogja be a száját.

Talán azért, hogy tompítsa ezeknek a fenyegetéseknek az élét — meglepetésem és egyet

nem értésem szemmel látható volt —, Hruscsov ezután azzal hozakodott elő, hogy milyen remek tárgyalásokat folytattak itt az elmúlt napokban az olaszokkal. Togliatti „odaadó és becsületes kommunista", jelentette ki, de azt már elfelejtette hozzátenni, hogy alig több mint két hete a *Pravdán* keresztül elítélően nyilatkoztak róla. Aztán arról számolt be, hogy titokban Moszkvában járt Ochab és Cyrankiewicz, és hogy a lengyeleknek nagy gazdasági segítséget fognak adni; Lengyelországban lassan elrendeződnek a dolgok. Hruscsov hozzátette, hogy Poznańnak vannak jó oldalai is, és hogy a lengyel vezetőség is felelős azért, ami történt. Egy morzsányit sem zavarta az, hogy nem sokkal ezelőtt ugyanezeket a dolgokat pontosan ellenkező előjellel értékelte. Fejtegetéseit alátámasztandó elmesélte azt az esetet, amikor a fellázadt poznańi munkások megakadályozták a Honi Hadsereg bandáit, hogy agyonlőjenek egy lengyel tisztet, aki egy felgyújtott tankból ugrott ki. A banditák elkapták a szerencsétlent, és rögtön a falhoz is állították, de a munkások — pedig lázadók voltak! — nem engedték, hogy végrehajtsák a gaztettet.

Hruscsovnak ekkor talán feltűnt, hogy máris túl sokat fecsegett Magyarországról és túl közel került a jugoszláv álláspontho Poznań ügyében, ezért rátért Enver Hodzsa legújabb jugoszlávellenes vádjaira. Elújságolta, hogy Hodzsa írt neki egy levelet a minap, amiben avval vádolja Jugoszláviát, hogy változatlanul a törvényes albán kormány megdöntésére törekszik. Új követünk, Arso Milatović a jugoszláv követséget az ellenzékiek, az albán kormány és Enver Hodzsa ellenségeinek fő szállásává változtatta.

Ezen a ponton aztán fel kellett adnom a hallgatást. Közöltem Hruscsovval, hogy éveken át személyesen foglalkoztam kormányunk Albániával kapcsolatos ügyeivel, mégpedig a sztálini időkben, amikor az albánok sorra öldösték a tisztjeinket és katonáinkat a határon, és követtek el egyéb bűntetteket Jugoszlávia ellen. Ezt a pozíciómat Sztálin halála után is megtartottam, egészen a szovjetunióbeli kiküldetésig. Mi 1948 előtt is és után is következetesen védtük ennek az országnak az integritását és szuverenitását annak ellenére, hogy vezetői, Enver Hodzsával az élükön, Jugoszlávia-ellenes politikát folytattak. Mi még a sztálini időkben is világosan az értésére adtuk Albánia összes nyugati ellenségének, hogy az Albánia integritásának és szuverenitásának megbontására irányuló minden kísérletet úgy értékelünk, mint ami a mi integritásunkat és szuverenitásunkat veszélyezteti, függetlenül attól, hogy Hodzsa ellenséges politikát folytat velünk szemben. Hodzsa legelsősorban Jugoszláviának, és nem pedig Sztálinnak köszönheti, hogy Albánia ma is független ország, és hogy Enver Hodzsa mind a mai napig hatalmon van. Mi a kapcsolatok normalizálását kínáljuk az egyenjogúság, a szuverenitás és a területi integritás elismerése és az érdekek kétoldalú tiszteletben tartása alapján. Hodzsa erről hallani sem akar, neki jobban tetszenek a régi, sztálini idők, úgyhogy továbbra is Moszkvában intrikál Jugoszlávia ellen. Cáfoltam a követünk, Arso Milatić ellen felhozott vádakat is, aki egyébként személyes jó ismerősöm. Meg vagyok róla győződve, hogy mindaz, amivel Hodzsa megrágalmazta, hazugság. Azt javasoltam Hruscsovnak, hogy kérjen jelentést a tiranai szovjet nagykövetségtől arról, hogy milyen megaláztatásoknak és rossz bánásmódnak vannak kitéve az ottani jugoszláv diplomaták.

Azt hiszem, tirádáim nem maradtak hatás nélkül. Hruscsov meghátrált és mentegetőzni kezdett, hogy ő még sohasem járt Albániában, nem ismeri ezt az országot és vezetőit, kivéve „egy kicsit" Enver Hodzsát, és hogy mindezt csak „mint elvtárs az elvtársnak" mondta el nekem, meg hogy a Szovjetuniónak a leghőbb vágya a jugoszláv—albán viszony javulása. Én ekkorra már meglehetősen sötét színekben kezdtem látni a világot. A Szuszlov budapesti útjáról szóló hírek, a Rákosinak nyújtott szovjet támogatás, a magyar válság „minden eszközzel" történő megoldása — mindez burkolt fenyegetés volt Jugoszlávia felé is.

Moszkva, 1956. július 16.

A francia nagykövetség fogadásán nem szándékoztam Hruscsovval beszédbe elegyedni. Ő volt a fő vendég, aki körül állandóan ott sürgött-forgott a francia nagykövet. Ez utóbbi értesített az egyik tolmácsa útján arról, hogy Hruscsov szeretne velem néhány szót váltani, persze csak ha még „tovább óhajtok időzni a fogadáson". Nem sokkal ezután Hruscsov körbejárta a vendégeket és személyesen üdvözölt jó néhány nagykövetet. Elérkezett hozzám, s kisvártatva egészen belemerültünk a szokásos „négyszemközti" beszélgetésbe.

Hruscsov avval kezdte, hogy szeretne informálni engem Mikojan eddigi budapesti megbeszéléseiről. Minden sokkal jobban alakult, mint ahogy itt remélték, mert a „magyar elvtársak" úgy határoztak, hogy Rákosi le fog mondani. A budapesti tanácskozásokon részt vett Rákosi is, és ő is „teljesen egyetértett ezzel a döntéssel". Hruscsov azt reméli, hogy evvel döntő lépést tettek a magyarországi belső válság politikai megoldása felé. Azt kéri, értesítsem erről Titót. Ő többek között azért jött el erre a fogadásra, hogy mindezt a tudtunkra adja.

Hozzánk lépett Bulganyin, miután átverekedte magát a francia követség vendégeinek sűrű tömegén. Folytattuk a beszélgetést Mikojan magyarországi útjáról. Kiderült, hogy Anasztaz Ivanovics most szabadságát tölti, mit tesz isten, épp a jugoszláv—magyar határ közelében. Hruscsov megemlítette, hogy Anasztaz Ivanovics nagyon szeret utazni, és magyarországi „üdülése" után ellátogathatna épp Jugoszláviába is. Világos volt, hogy azt szeretnék, ha Mikojan Jugoszláviába utazna, miután „megoldotta" a magyar válságot. A világ közvéleménye előtt ez úgy tűnne fel, mintha az oroszok titokban megállapodtak volna a jugoszlávokkal a válság megoldásáról, pedig nekünk erről az egészről halvány fogalmunk sincs, azon kívül persze, amit Hruscsov nekem a múltkor elmondott. Mindössze három nappal ezelőtt még arról regélt nekem, hogy hogy és mint döntöttek úgy, hogy „minden eszközzel" támogatni fogják Rákosit.

Ezek az ellentmondások és ellentétes állásfoglalások egy és ugyanazon kérdésben nem sok jót árulnak el sem a Magyarországon, sem pedig a szovjet vezetésben uralkodó állapotokról. Az oroszok hasonlóan viselkedtek Lengyelországgal szemben is. Először — még jóval Poznań előtt — fenyegetéseket harsogtak feléjük, aztán közvetlenül Poznań után rendkívüli harciasságot tanúsítottak velük szemben, most meg — függetlenül mindattól, amit eddig mondtak — újabb jelentős gazdasági segítséget nyújtanak nekik!

Hruscsov és Bulganyin egyaránt élénk érdeklődést tanúsítottak Mikojan jugoszláviai útja iránt, mely nem véletlenül következne épp magyarországi tárgyalásai után. Szemmel láthatóan arra van szükségük, hogy a világ közvéleményében az a meggyőződés alakuljon ki, hogy Jugoszlávia részt vett a magyarországi válság szovjet megoldásában. Hogy ez minél nyilvánvalóbb legyen, azt szeretnék, ha Tito is fogadná Mikojant, és afelől érdeklődtek, hogy mikor távozik Nasszer és Nehru Jugoszláviából. Július 20-át jelöltem meg, avval, hogy nem vagyok benne teljesen biztos. Hruscsov igencsak meg volt elégedve evvel a dátummal és tudatta velem, hogy Mikojan ekkor még Magyarországon lesz.

Azt tanácsoltam Belgrádnak, hogy rövid látogatásra fogadják Mikojant, még ha úgy sózták is a nyakunkba.

Moszkva, 1956. július 20.

Belgrád késik a Mikojan látogatását szorgalmazó szovjet kérésre és az én távirataimra adandó válasszal. Az oroszok egyre nagyobb türelmetlenséget tanúsítanak. A szovjet külügyminisztérium már el is küldte nekem Mikojan repülőgépe személyzetének útleveleit. Saját felelősségemre kiadtam a vízumokat, bár nyilvánvalóvá vált előttem, hogy Belgrád nem szívesen fogadja Mikojant ilyen körülmények között.

Míg az oroszok sürgetik Mikojan jugoszláviai útját, azaz tulajdonképpen Belgrádon keresztüli hazatérését, változatlanul elutasítóan viselkednek az alumíniumhitelek ügyében. Ez a kérdés már második éve árnyékolja be kapcsolatainkat, s a szovjetek ráadásul egyre megátalkodottabbá válnak. Most már politikai feltételeket szabnak. A hitelek összegét az eredeti negyedére szállították le, s követelik Kelet-Németország bevonását az ügyletbe, amely mint hitelező Jugoszlávia és Szovjetunió társaságában szintén aláírná az államközi egyezményt. Erről Avdo Humo elvtárs, kormányunk tagja értesítette Belgrádot, aki már második hónapja tárgyal itt az oroszokkal. Belgrádban ráálltak arra, hogy a Szovjetunióval kötendő kétoldalú egyezménybe foglaljanak bele egy olyan bekezdést, amely szerint a jugoszláv—szovjet hitelegyezményben részt fog venni Kelet-Németország is. Ez az engedményünk azonban nem volt elegendő.

A keletnémetek nem emeltek különösebb kifogásokat az ellen, hogy országuk ne legyen a nemzetközi egyezmény aláírója, hiszen léteznek bizonyos nemzetközi szabályok, amelyeket be kell tartaniuk nekik is és nekünk is. Államaink között nincsenek diplomáciai kapcsolatok, ennélfogva a két kormány sem írhat alá semmiféle nemzetközi szerződést egymással. Amikor a nemzetközi jogra és az államközi gyakorlatra hivatkoztunk, az oroszok reflexszerűen a „marxizmus—leninizmust" és a „proletár internacionalizmust" kezdték emlegetni.

Két nappal ezelőtt adták ki a hivatalos közleményt azokról a megbeszélésekről, amelyeket az O. Grotewohl vezette keletnémet delegáció folytatott a szovjet kormánnyal. Az oroszok újabb zsíros hiteleket folyósítanak Kelet-Németországnak, miközben ismét csökkentették a Jugoszláviának már háromszor beígért hitelek összegét. A játék átlátszó: az oroszok Kelet-Németországnak adják azokat a hiteleket, amelyeket nekünk ígértek, és azt kívánják tőlünk, hogy fogadjuk el aláírónak és hitelezőnek Kelet-Németországot — azért az orosz pénzért, amit helyettünk ők kaptak meg! És teszik mindezt a szemünk láttára. Kelet-Németország sem a háború idejéből maradt, sem az azt követő tíz évben felhalmozódott egyetlen kötelezettségét sem próbálta még rendezni Jugoszláviával szemben — és az oroszok most Jugoszláviát Kelet-Németország adósává szeretnék tenni!

A keletnémet nagykövetségen egy fogadáson Ulbricht megpróbált nyíltan nyomást gyakorolni rám ennek a szovjet politikának a szellemében. Szememre vetette, hogy nem ismerjük el Kelet-Németországot. Kijelentette, hogy ez a mi „internacionalista adósságunk". Azt válaszoltam Ulbrichtnak, hogy ők sem ismerték el Jugoszláviát szocialista országnak egészen a közelmúltig, és ez a mi szocializmusunknak meg se kottyant. Önekik sem lesz semmi bajuk, ha nem ismerjük el őket — aztán meg egyszer csak eljön annak is az ideje. Addig is mindenki tartsa meg szépen magának a „proletár internacionalizmusát", éppúgy, ahogy eddig.

Ez a beszélgetés nem sikeredett valami fényesre. Még a fogadás alatt visszajutott a fülembe, hogy sem Ulbricht, sem az oroszok nem voltak tőle elragadtatva.

Moszkva, 1956. július 22.

A minap nálam ebédelt V. V. Kuznyecov, a Szovjetunió első külügyminiszter-helyettese. Elém tárt néhány érdekes részletet a perzsa sah közelmúltbeli látogatásáról. Az oroszok rendeztek neki egy meglepetést, avval a feltett szándékkal, hogy elkápráztatják a szovjet technikai és tudományos haladással, illetve a Szovjetunió katonai erejével. A katonai potenciál sajnos még mindig a technikai és tudományos haladás fő haszonélvezője és első számú fokmérője a Szovjetunióban.

A perzsa sahnak — már a látogatás vége felé — egy „titkos" vetítésen a szovjet kísérleti hidrogénbomba-robbanásról mutattak be egy filmet. Előzetesen azt közölték vele, hogy a Szovjetunió „tudományos" eredményeiről lát majd egy dokumentumfilmet. Aztán a legszi-

gorúbb titoktartást kérték tőle, és azt, hogy két-három személynél ne hozzon magával többet; szovjet részről is mindössze egy-két fő lesz jelen, mert amit látni fog, az szigorúan bizalmas, és neki is csak mint egy szomszédos ország uralkodójának mutatják be. Kuznyecov szerint a sah „teljesen megsemmisült" a film végére, képtelen volt leplezni felindultságát és megrendülten csak azt hajtogatta, hogy mindnyájunknak a békéért kell küzdenie, hogy egy újabb háború elképzelhetetlen, mert világkatasztrófa lenne stb. stb. Kuznyecov elbeszéléséből az derül ki, hogy ez a film nagyobb hatással volt a perzsa sahra, mint egyhetes moszkvai útjának összes tárgyalása.

Nem árultam el Kuznyecovnak, hogy a múlt hónapban nekünk, Titónak és a jugoszlávoknak is bemutatták ezt a filmet. Az oroszok Titóval szemben is ugyanezt a módszert alkalmazták. Személyesen nekem kötötték a lelkemre, hogy titkos és szigorúan bizalmas dologról van szó, és az volt a kívánságuk, hogy Titón kívül csak két-három jugoszlávot vigyünk magunkkal. Én is csak mint a JKSZ KB tagja vehettem részt, amit úgy értelmeztem, hogy nem diplomataként vagyok meghíva. Ezt mi valóban úgy értékeltük, mint a Jugoszlávia felé megnyilvánuló különleges bizalom jelét. A Kuznyecov által elmondottakból meg az derült ki, hogy az oroszok ugyanezt a filmet hasonló mise en scène kíséretében más magas rangú vendégeknek is bemutatják.

Úgy vélem, hogy ez a szovjet diplomáciai technika eredményes lehet. Éjszaka, a Kremlben, szigorú titoktartás közepette a magas külföldi vendégeknek a szovjet atombombáról mutatnak be filmet, másnap meg az együttműködésről és a béke megőrzéséről tárgyalnak velük.

Moszkva, 1956. július 25.

A KB Elnöksége, illetve a szovjet kormány a legkisebb érdeklődést sem tanúsítja a Jugoszláviában lezajlott háromoldalú Tito—Nehru—Nasszer találkozó iránt, annak ellenére, hogy ez az első ilyen esemény a világtörténelemben. Nem állítom, hogy ez a csúcstalálkozó inkább Tito érdeme, mint Nehrué vagy Nasszeré, és nincs szükségünk arra sem, hogy a szovjet fél elsírja magát örömében miatta. A fölött a tény fölött azonban nem könnyű átsiklani, hogy Ázsia és Afrika vezető államférfiai jártak nálunk, a nemzetközi kapcsolatok jelentős kérdéseiben megállapodtak Titóval és erről közös közleményt adtak ki. Az oroszoknak mégis majdnem sikerült. Az eseményről itt csak néhány soros hírügynökségi tudósítás jelent meg, szovjet kommentároknak se híre, se hamva. A napnál is világosabb, hogy az oroszoknak nem tetszik a dolog. Másra nem is kíváncsiak, csak arra, hogy mikor fog Nehru meg Nasszer elutazni, hogy Tito fogadhassa Mikojant. Az oroszoknak sokkal fontosabb az, hogy a világ közvéleményével elhitessék Jugoszlávia részvételét a magyar válság titkos megoldásában, mint hogy saját közvéleményükben tudatosítsák a Tito—Nehru—Nasszer találkozó hatalmas jelentőségét, meg azt, hogy Jugoszlávia többet tett az egymás mellett élés és a béke politikájának megerősítéséért, mint a tábor bármely országa.

Moszkva, 1956. július 27.

Megismételt kérésemre táviratilag informáltak Belgrádból Mikojan „látogatásáról". Otthon kiábrándítónak értékelték a Mikojannal folytatott megbeszéléseket és azokat a híradásokat, melyeket a szovjet vezető a magyarországi politikai válság megoldásáról hozott. Mikojan csak annyit közölt Titóval és a jugoszláv vezetőkkel, amennyit már amúgy is tudtak a szovjet és a magyar sajtóból.

Egy nappal a belgrádi jelentés után távirati úton azt az utasítást kaptam kormányunktól, hogy írjuk alá a hitelegyezményt a Szovjetunió és az NDK kormányával. Erre a belgrádi

döntésre nem számítottam. A magam részéről azt tanácsoltam, hogy ezt a fajta megállapodást utasítsuk vissza, minthogy a szovjet fél politikai feltételekhez köti a hiteleket. Hogy egészen őszinte legyek, számomra a döntő tényező nem az volt, hogy bevesszük-e Németországot ebbe az üzletbe vagy sem. Ha lehetne, én szívesen kötnék velük hasonló gazdasági megállapodást — de akkor csináljuk mindketten a megfelelő módon, hiszen államaink között még nincsenek diplomáciai kapcsolatok. Az is zavart, hogy engedünk az oroszok nyílt politikai nyomásának Kelet-Németország ügyében. Félek tőle, hogy ez meg fogja növelni a Szovjetunió „étvágyát". Ma bejött nekik a keletnémet ügy — holnap még agresszívabban fognak próbálkozni egy másikban.

Moszkva, 1956. július 28.

Értesülésünk szerint az SZKP KB titkos levelet intézett a párttagokhoz Tito szovjetunióbeli látogatásáról. Úgy hallottuk, hogy élesen bírálják benne Bulganyint, a Szovjetunió miniszterelnökét, mert 1956 júniusának elején házigazdaként elmondott pohárköszöntőjében Titót „kommunistának és leninistának" nevezte. Nem tudom, hogy az oroszok eljuttatták-e ezt a levelet a testvérpártok központi bizottságaihoz. Ha igen, még baljósabb az Elnökség eme lépése.

Megtudtuk, hogy a szovjet polgárok, kommunisták és nem kommunisták, akik Titót lelkesen fogadták és őszintén örültek az új jugoszláv—szovjet közeledésnek, most csalódottan olvasták az Elnökség levelét. Az általános vélemény szerint, ha a szovjet vezetők most nem békülnek ki a jugoszlávokkal, soha nem is fognak.

A nagykövetségen abban maradtunk a munkatársaimmal, hogy egyelőre senki sem értesíti Belgrádot erről a levélről: először megpróbáljuk magát a dokumentumot megszerezni. Ha információink pontosnak bizonyulnak, akkor még annál is rosszabb a szovjet csúcsvezetés hangulata Jugoszlávia irányában, mint azt a legborúlátóbbak gondolták közülünk.

A SZUEZI VÁLSÁG

Hruscsovot „magánlátogatásra" hívják Jugoszláviába — Nasszer Tito előtt is titkolta Szuez államosításának tervét — A Közel-Kelet lesz a nemzetközi válság gócpontja — A szovjet sajtó olajat önt a tűzre — Hruscsov tárgyalásai az angol és a francia nagykövettel Moszkvában — Belgrádi meghívás Vorosilovnak

Moszkva, 1956. augusztus 8.

Tito visszatérése után Jugoszláviában minden területen tág perspektívák nyíltak az oroszokkal való együttműködés előtt. Kormányunk támogat mindenkit, aki valamivel is hozzá tud járulni a kapcsolatfelvételhez és az együttműködés fejlesztéséhez, ezért aztán most özönlenek ide a legkülönfélébb jugoszláv delegációk. Ugyanazzal a vonattal naponta két-három küldöttség érkezik Moszkvába. A Moszkvába igyekvő delegációknak azonban nemcsak a száma bizonyítja, hogy igazi áradatról van szó, hanem a megtárgyalandó ügyek sokfélesége is. Így például van most itt egy olyan csoport, amelyik a szovjet zöldségtermesztést tanulmányozza, annak ellenére, hogy ez az ágazat a szovjet mezőgazdaság mostohagyereke. Úgy vettem észre, hogy még az oroszok is csodálkoztak, miért akarják a mi zöldségügyi szakembereink a „szovjet tapasztalatokat" tanulmányozni. Ebből a célból még egyetlen külföldi delegáció sem járt itt.

Ugyanezekben a napokban itt tartózkodik egy húszfős mezőgazdasági delegáció is Ljupčo Arsov vezetésével, bár egymás mezőgazdasági gyakorlatából vajmi keveset ültethetünk át hazai talajba. A két ország társadalmi-gazdasági viszonyai ezen a területen gyökeresen eltérőek. Az oroszok feltehetőleg csak a fejüket fogják azon, hogy Jugoszlávia négy évvel ezelőtt feloszlatta a termelőszövetkezeteket és a földet visszaadta a parasztoknak, míg a jugoszlávok az erőszakos kollektivizáción alapuló szovjet rendszer hatékonytalanságára és alacsony terméshozamaira tekintenek elborzadva. Lehet persze, hogy van értelme még az effajta tapasztalatcserének is, hisz oly sokféleképpen lehet építeni a szocializmust. Itt tartózkodik a Nemzeti Ipari Kutatóintézet küldöttsége is, az igazgatóval, Leskošek elvtárssal az élen, aki kommunista pártunk politikai bizottságának is tagja. Ez a látogatás is baklövés volt. Leskošek, mint a JKSZ egyik vezetője senkivel sem veheti föl itt a kapcsolatot, mert az SZKP KB Elnökségében senki sem foglalkozik hasonló dolgokkal.

Jelenleg Moszkvában van a JKSZ KB Politikai Bizottságának további két tagja is, L. Koliševski és B. Jovanović elvtársak, akik amolyan hivatalos, vagy inkább kényszerű üdülésen tartózkodnak itt. Eredetileg arra számítottak, hogy e legfelsőbb szovjet pártvezetőkkel tudnak majd találkozni és tárgyalni. Ez hiú ábránd volt. A két magas rangú jugoszláv pártvezető szovjet párthivatalnokok és rendőrök gyűrűjében tölti a napjait és igazából senkivel sem találkozik. Az oroszok avval rontották tovább a már amúgy sem túl jó viszonyt velük, hogy nagyobb összegű pénzt ajánlottak fel nekik. Az oroszok csak a náluk ilyenkor szokásos módon jártak el, „hogy a vendégeknek legyen miből szuvenirt vásárolni", mégpedig komoly értékkel bíró „szuvenirokat" is. Annak ellenére, hogy a jugoszláv elvtársak kifejezésre juttatták a szovjet ajánlat fölötti csodálkozásukat és értetlenségüket és visszautasították a pénzt, az oroszok vaskos rubelkötegeket hagytak a szobáikban. Ez így ment néhány napon át. Végül az oroszok — miután így megkeserítették a két jugoszláv funkcionárius itttartózkodását — fogták és visszavették a pénzüket.

Az oroszok már vagy tíz éve folytatják azt a gyakorlatot, hogy a tábor országainak magas beosztású tisztviselőit hivatalos évi szabadságra vagy üdülésre hívják meg magukhoz, illetve saját embereiket ezekbe az országokba küldik. Nem tudom, ki mennyire elégedett evvel a gyakorlattal; az oroszok biztosan jobban érzik magukat a tábor országaiban, mint a „táborlakók" a Szovjetunióban. Azt viszont tudom, hogy Koliševski és Jovanović elvtársak nincsenek elájulva a gyönyörűségtől. Azt mondták nekem, hogy az életben nem jöttek volna ide, ha tudják, hogy hogyan fogják őket fogadni. Ezekről a mesterséges kényszerüdültetésekről, akárcsak a delegációk számának növeléséről júniusban, Tito látogatása után állapodtunk meg az oroszokkal. Ők erőltették az ügyet, talán abban reménykedve, hogy a delegációcserékkel erősíteni fogják pozícióikat Jugoszláviában, illetve odahathatnak a mi ideérkező embereinkre. Most szemmel láthatóan képtelenek felfogni, hogy ezek az előkészítetlen és megszervezetlen meghívások és látogatások az ellenkező hatást válthatják ki az embereinkből. Talán nem kéne arra számítani, hogy minden jugoszlávot már maga az a tény lelkesedéssel fog eltölteni, hogy a Szovjetunióba jöhet, és hogy a látottaktól automatikusan el lesz ragadtatva.

Van itt egy delegáció a jugoszláv Vöröskereszttől is, Pajo Grigorić elvtárs vezetésével. Aztán van itt vagy ötven jugoszláv úttörő, akik szintén üdülni jöttek a Szovjetunióba. Az oroszok csoportokba osztották és repülővel Leningrádba meg Közép-Ázsiába szállítják őket. Sem az oroszok, sem mi a követségen nem vagyunk képesek állni ezeknek a jugoszláv delegációknak a rohamát. Van úgy, hogy egész napokat töltenek a követségen. Dúlnakfúlnak az oroszokra, de azt hiszem, nincs igazuk. Majd mindegyik azt akarja, hogy a nagykövetség adjon neki kísérőt, tolmácsot, gépírót. Nekünk viszont csak egy ilyen alkalmazottunk van, míg a Moszkvában tartózkodó jugoszláv küldöttségek száma jelen pillanatban is tizenhat. Ők azért haragszanak ránk, mert nem segítünk nekik eleget, mi meg azért rájuk, mert a nagykövetségből utazási irodát csináltak.

Moszkva, 1956. augusztus 9.

Otthon úgy határoztak, hogy annak a jó légkörnek a fenntartása érdekében, amit júniusban Moszkvában sikerült kialakítani, Tito magánlátogatásra hívja meg Hruscsovot Jugoszláviába.

Amikor megkaptam Belgrád utasítását arra vonatkozóan, hogy adjam át Tito személyes meghívását Hruscsovnak, Hruscsov épp nem volt Moszkvában. Országjáró körútjai egyikén tartózkodott, ezúttal a betakarítási kampány, avagy a „kenyérért folytatott harc" keretében. A szovjet sajtó, rádió és televízió, no meg Hruscsov körútja alapján ítélve az aratás a Szovjetunióban az év rendkívüli eseménye, amely a rendkívüli állapotra vagy az általános mozgósításra emlékeztet. A kampány hetekig, hónapokig tart, s állandó témája az újságok címoldalának. A sajtó júniustól kezdődően az aratást az állam és a párt első számú feladataként emlegeti. Száz- és százezer szakmunkást mozgósítanak, megváltoztatják a vasúti menetrendet, szerte Oroszországban gépek tömegét dobják át egyik helyről a másikra, melyek hatalmas távolságokra fekszenek egymástól, a tömegtájékoztatás heteken át a pártnak és a kormánynak a betakarítási kampány során mozgósított tíz- és tízmilliókhoz intézett utasításait ontja. Ha ezt a hatalmas mennyiségű munkát összeadjuk, nem csodálkozhatunk azon, hogy egy kiló búza a Szovjetunióban drágább, mint bárhol máshol a világon.

Miután hiába vártam, hogy Hruscsov visszatérjen, elmentem Bulganyinhoz és tolmácsoltam Tito meghívását. Bulganyin mintha meglepődött volna. Megígérte, hogy Hruscsovot még ma értesíteni fogja. A KB Elnöksége határozza meg, hogy tagjai mikor mennek szabadságra. Hruscsovra szeptember elején jut majd sor.

Ha a jugoszláv—szovjet kapcsolatok rosszabbodnak, rendszerint fölvetődik szovjetunióbeli emigránsaink kérdése is. Nem történt ez másként Tito látogatása után sem.

Tito majdnem három hetet töltött a Szovjetunióban, s bőven volt ideje arra, hogy szovjet, külföldi és jugoszláv delegációkat és személyeket fogadjon. Az oroszok csak június 20-án, vagyis akkor fordultak hozzá avval az igényükkel, hogy fogadja emigránsaink egy csoportját, amikor távozni készült Moszkvából. Azt válaszoltuk nekik, hogy korábban kellett volna jelentkezniük. Az oroszok egészen biztosan erre a válaszra számítottak, hisz ők hoztak olyan helyzetbe minket, hogy ne tudjunk másképp reagálni. Tovább erőltették a dolgot. Arra próbálták rávenni Titót, hogy hazafelé, Kijevben fogadja a delegációt. Amikor Tito azt válaszolta, hogy erre nem lesz idő, az oroszok közölték vele, hogy az emigránsaink rendelkezésére bocsátanak egy repülőgépet, úgyhogy hamarabb érnek Kijevbe, mint ő!

Így jött végül is létre a találkozó Tito és szökevény emingránsaink között, melyen én is jelen voltam. Tito világosan elmagyarázta azt az egyezményt, amit múlt májusban írtunk alá a Szovjetunió kormányával. Ennek alapján az egyezményben érintett minden egyes személy szabadon dönthet sorsáról. Mint minden külföldön tartózkodó jugoszláv állampolgár, a Szovjetunióban élő emigránsaink is Jugoszlávia jogi védelmét élvezik. Aki vissza kíván térni hazájába, most lehetőséget kapott rá. Aki nem — magára vessen.

Azt lehetett volna várni, hogy az emigránsok delegációja — melyet a normális érintkezés szabályait semmibe véve sózott a nyakunkba a szovjet kormány — értékelni fogja azokat az erőfeszítéseket, melyeket a jugoszláv kormány abban a reményben tesz, hogy segít nekik problémáik megoldásában. Nos, pont az ellenkezője történt. A delegáció arra próbálta a beszélgetést felhasználni, hogy kampányt szervezzen a Szovjetunióban a konvenció alkalmazása ellen. Erre a találkozóra is csak azért volt szükségük, hogy a szovjet hatóságok felhatalmazásával és segítségével akciót kezdeményezzenek emigránsaink hazatérésének meggátolásáért.

A kampány jelszavai a következők: általános amnesztiát követelnek a szökevények számára, illetve előzetes garanciákat a jugoszláv kormány részéről, hogy mindazok, akik itt a szovjet hadsereg tisztjei lettek, ugyanazt a rangot és beosztást megkapják a jugoszláv hadseregben is. Hasonló garanciákat kérnek lakás biztosításáról, illetve feleségeik elhelyezkedéséről. Figyelmeztettek bennünket, hogy amíg Jugoszlávia nem teljesíti az utolsó igényüket is, meg kell tartaniuk szovjet állampolgárságukat. Egy szó, mint száz: a szökevények vezetői — kétség kívül az oroszok egyetértésével — azt követelték, hogy busásan megjutalmazzuk őket az 1948-ban és utána elkövetett hazaárulásért.

Elmentem a Szovjetunió első külügyminiszter-helyetteséhez, V. V. Kuznyecovhoz, s jó néhány tényt és kifogást soroltam fel az emigránsainkkal szemben tanúsított szovjet magatartás és a kettős állampolgárságra vonatkozó megállapodás szovjet megsértése miatt. Nem használtam fel minden érvet az oroszok csöppet sem tiszta lelkiismeretéről és a jugoszlávok jóhiszeműségéről a kijevi találkozó kapcsán. V. V. Kuznyecov hajlandónak mutatkozott lépéseket tenni a kérdés megoldásáért. Tudomásomra hozta, hogy ez nem tartozik a külügyminisztérium illetékességi körébe, így aztán ők nem is nagyon tudják, mi zajlik valójában, annak ellenére, hogy a külügyminisztérium kötelessége az, hogy gondoskodjék a szovjet kormány által aláírt államközi egyezmények betartásáról.

Az elmúlt tíz-egynéhány nap során olyan fontos dolgok történtek a nemzetközi kapcsolatokban, amelyek nemcsak a jugoszláv—szovjet viszonyt, de jó néhány más kérdést is erősen háttérbe szorítanak. Elsősorban az egyiptomi elnöknek, Nasszernek arra a döntésére gondolok, hogy államosítja a Szuezi-csatornát.

A körülmények alakulása folytán ez a kérdés a jugoszláv külpolitika első számú problémájává nőtte ki magát. Nasszer közvetlenül azután szánta el magát erre a váratlan lépésre, hogy hazatért Jugoszláviából, ahol az eltöltött egy hét alatt több ízben is négyszemközt beszélgetett Titóval. Ugyanebben az időben Nehru is Jugoszláviában tartózkodott, úgyhogy az egész világ magától értetődőnek veszi, hogy Nasszer jelezte Nehrunak és Titónak, mire készül, és hogy a jugoszláviai hármas találkozóra támaszkodott, amikor 1956. július 26-án váratlanul bejelentette a Szuezi-csatorna államosítását. Többször találkoztam azóta a brit és francia diplomatákkal, s megerősödött bennem az az érzés, hogy ezek az emberek nemcsak hogy avval gyanúsítanak minket, hogy már előre értesültünk Szuez államosításáról, hanem úgy gondolják, hogy mi biztattuk erre a lépésre Nasszert.

Azonnal felvilágosításért fordultam Belgrádhoz, s megtudtam, hogy Nasszer még azt sem említette Titónak, hogy egyáltalán megfordult a fejében Szuez államosítása. Kormányunk megdöbbent, amikor július 26-án a sajtó és a rádió útján értesült a dologról. Belgrádi feltételezések szerint Nasszer Nehruval sem közölt semmit. Véleményem szerint Nasszer már jóval a jugoszláviai hármas találkozó előtt erre a döntésre jutott. Az Asszuáni-gátra kért amerikai kölcsön elutasítása minden bizonnyal meggyorsította Nasszer döntését az államosításról. Az általunk kezdeményezett hármas találkozó a lehető legjobbkor jött a számára: nem is annyira maga a találkozó miatt, hanem mert még egy támaszt talált benne a szuezi ügyhöz. Mi Jugoszláviában hibának tartjuk azt, ha két barát egy héten át tárgyal egymással s az egyik nem fedi fel a másik előtt legfontosabb elképzeléseit és szándékait.

Amennyire Hruscsovval és a szovjet külügyminisztérium magas rangú funkcionáriusaival folytatott beszélgetések alapján meg tudom ítélni, az oroszok Szuez államosításának a hírét ujjongva fogadták. Ennek az a meggyőződés a gyökere, hogy a Nyugat állandóan beleüti az orrát a Szovjetunió és a tábor határain belüli válságokba és nehézségekbe. Most a Nyugat lába alatt ég a talaj, és kénytelen lesz legalább valamennyire „békén hagyni" a Szovjetuniót, hogy mentse közel-keleti érdekeit és azokat a privilégiumait, melyeket még a gyarmati időkből őrzött meg. Az oroszok jó néhány éve nem ismerik el a Nyugatnak azt a jogát, hogy a Kelet-Németországban, Magyarországon, Lengyelországban vagy bárhol máshol a lágerben kirobbanó válságokról vitatkozzon vagy döntéseket hozzon — most viszont még csak meg sem fogják kérdezni az angolokat és a franciákat, hogy beleegyeznek-e részvételükbe a szuezi válság megoldásában. Moszkvában úgy gondolják, hogy őket megilleti ez a jog.

Szuez államosításával Nasszer komoly zavarokat idézett elő, s veszélybe sodorta a Nyugat jó néhány „létfontosságú érdekét" — más kérdés, hogy ugyanakkor Egyiptom létfontosságú érdekeivel összhangban járt el, amikor élt országa szuverén jogaival. A kis, fejletlen országok ehhez hasonló intézkedései, melyekkel nemzeti határaikon belül megszüntették a nagyhatalmak privilégiumait, egészen a közelmúltig mindig automatikusan háborúhoz vezettek. Nasszer rendkívüli bátorságról tett tanúbizonyságot, amikor vállalta ezt a lépést. Most olyan erőket kell találnia, amelyek támogatni tudják ezt a bátorságot.

A Szovjetunió az egyetlen nagyhatalom, amelyik szilárdan Egyiptom mellett áll. Fenntartások nélkül Nasszer pártját fogja Jugoszlávia is. Az oroszok egyre nagyobb érdeklődést tanúsítanak a kapcsolatfelvétel és az együttműködés iránt a szuezi válság ügyében Jugoszláviával. Hosszas beszélgetéseket folytattam erről a témáról Kuznyecovval, az első

külügyminiszter-helyettessel és V. Szemjonovval, a miniszter tanácsadójával. Mindkettőjüknek az volt az első kérdésük, hogy Nasszer előzetesen értesítette-e Titót szándékáról. Az oroszok is meglepetésüket hangoztatták és arról próbáltak meggyőzni, hogy a szovjet kormány az egészről a rádión és a sajtón keresztül szerzett tudomást.

A szovjet sajtó az elmúlt napokban nemcsak hogy fenntartás nélküli támogatásáról biztosította Nasszert, hanem egyenesen arra buzdítja, hogy legyen minél hajthatatlanabb Nagy-Britanniával és Franciaországgal szemben. A szovjet sajtó akkor változtatott némileg a hangnemen, amikor pár nappal ezelőtt Hruscsov először beszélt a szuezi válságról, és állást foglalt amellett, hogy minden ország szabadon hajózhasson a Szuezi-csatornán, s hogy a válságot tárgyalás útján kell megoldani. Szólt továbbá Egyiptom szuverén jogainak tiszteletben tartásáról, de a többi közvetlenül érintett ország törvényes érdekeinek figyelembevételéről is.

Moszkva, 1956. augusztus 12.

Néhány nappal ezelőtt vacsorára voltam hivatalos a francia nagykövet, M. Dejean otthonába, aki a szuezi válságról akart velem eszmét cserélni. A francia természetesen nagyon haragszik Nasszerre és a Szuezi-csatorna államosítására, olyan döntésnek nevezi, amely megingatja a világ békéjének és biztonságának alapját alkotó nemzetközi szerződések rendszerét. Dejean nagyon borúlátó, nem lát kiutat s nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy bekövetkezhet akár a legrosszabb is. Minden következményért Egyiptomnak kell vállalnia a felelősséget. Érdekes megjegyezni, hogy amikor a francia a „legsúlyosabb következményeket" emlegette, inkább Angliára hivatkozott, mint saját hazájára, és többször is kijelentette, hogy Anglia semmiképpen sem fog belenyugodni abba, hogy nagyhatalmi státusát „egy Nasszer" miatt veszítse el. Dejean erősen kétli, hogy Nasszer egy nagyhatalom támogatása nélkül bele mert volna ebbe az akcióba vágni. Az oroszok adják Nasszer alá a lovat és evvel lerombolják mindazt, amit a Szovjetunió és Franciaország kapcsolatainak javítása terén nemrég közösen elértek.

Párizsban elhitték, hogy a Szovjetunió az enyhülés híve, de most már látják, hogy tévesen mérték fel a szovjet külpolitikát. Az oroszok úgy viselkednek, mintha azt szeretnék, ha háború törne ki a Közel-Keleten. Dejean kitért a Tito, Nehru és Nasszer között Jugoszláviában lezajlott hármas találkozóra is, amely „közvetlenül megelőzte Szuez államosítását".

Nem élve vissza annak az embernek a vendégszeretetével, aki meghívott otthonába, megpróbáltam minden lehetséges érvet felsorakoztatni Nasszer és a válság békés megoldása mellett. Azt vártam, hogy valami üzenetet fog közölni velem, amit Belgrádon keresztül eljuttatnánk Nasszerhez a békés kiút érdekében. Nyilvánvalóvá vált azonban, hogy nem emiatt hívott meg, hanem hogy értésemre adja: Franciaország és Nagy-Britannia nem fogja hagyni, hogy „egy Nasszer" zsarolja őket. A beszélgetésből ítélve a szuezi válság az idő múlásával egyre jobban eltávolodik a békés megoldástól.

Moszkva, 1956. augusztus 16.

Megtörtént a kapcsolatfelvétel a szovjet és a jugoszláv fegyveres erők képviselői között. Az oroszok a megfelelő körültekintéssel és tapintattal járnak el. A legkülönfélébb nevezetes dátumokat és a szovjet hadsereg ünnepeit használják fel arra, hogy meghívják a jugoszlávokat. Meghívják az amerikaiakat és az angolokat is, mint volt háborús szövetségeseiket. A múlt hónapban a szovjet repülősök napján légierőink képviselői, Viktor Bubanj és Vicko Antić tábornokok jártak itt. Az oroszok szépen fogadták őket. A szovjet kormány most haditengerészetünk képviselőit hívta meg egy hasonló ünnepre. Haditengerészetünk parancs-

noka, Mat Jerković tengernagy vezetésével több magas rangú tiszt érkezik nemsokára Moszkvába. Remélem, hogy ezt a katonai delegációnkat is tisztességesen fogják az oroszok fogadni.

Kár, hogy az oroszok nem hívták meg az angolokat és az amerikaiakat a szovjet hadiflotta ünnepére. A szovjet repülés napjára az angolok és az amerikaiak komoly delegációkat küldtek Moszkvába, és minden a lehető legjobban alakult. Aztán kitört a szuezi válság és az oroszok nem hívták meg a nyugati hadiflották képviselőit — pedig, ha másnak nem is, úgy gondolom az angoloknak illett volna jelen lenniük, tekintettel azokra az óriási erőfeszítésekre, bátorságra és áldozatokra, amibe az angoloknak az Atlanti-óceántól Murmanszkig húzódó „északi út" fenntartása került. Ezen az úton szállítottak Amerikából értékes segítséget az oroszoknak a háború alatt. Mostanában azonban fontosabb a jelen és a jövő, mint a múlt.

Moszkva, 1956. augusztus 17.

Látogatást tettem V. Szemjonovnál, a szovjet külügyminiszter egyik helyettesénél; azért nála, mert főnökének, Sepilov külügyminiszternek „nem volt ideje" fogadni engem. Az oroszok most először vesznek tudomást arról, hogy Jugoszlávia tengerparti ország és azt szeretnék, ha mi is részt vennénk a londoni konferencián. A Szovjetunió Jugoszlávián kívül még húsz országot javasol, és nem fogadja el azt a listát, amit az angolok állítottak össze, mert az ennek alapján összehívott konferencia csak Kairó ellen, London és Párizs javára hozna határozatokat. Az oroszok természetesen mindent elkövetnek azért, hogy csökkentsék a brit fölényt, ha már saját kisebbségbe szorulásukba bele kell nyugodniuk.

Említésre méltó az is, hogy a mintegy másfél órán át tartó beszélgetés alatt Szemjonov egyszer sem említette az Egyesült Államokat. A szovjet sajtó nem tesz különbséget Amerika és nyugati szövetségesei között — Szemjonov, úgy látszik, igen, különben miért hallgatott volna az Egyesült Államokról? Az a benyomásom, hogy a Szovjetunió vezetésében nagyon is külön kezelik az Egyesült Államok álláspontját nyugati szövetségeseitől Szuez ügyében. Az oroszok Washington és Párizs, illetve London vitájából valószínűleg azt a következtetést szűrik le, hogy még többet engedhetnek meg maguknak Nagy-Britanniával és Franciaországgal szemben.

Moszkva, 1956. augusztus 19.

Néhány napja az irodájába rendelt az SZKP KB egyik tagja, Borisz Ponomarjov. Azt reméltem, hogy át fogja adni pártunk levéltári anyagait, vagy legalább egy részüket. Ehelyett azonban a királyi Jugoszlávia tisztán közigazgatási iratainak egy részét bocsátotta a rendelkezésemre. Körülbelül ötezer tételről van szó, amit mintegy másfél ezer csomagba pakoltak össze. Nincs értelme, hogy kinyissam és átnézzem őket — ezt már megtették a szovjet szervek az elmúlt tíz év alatt, kiválogatták, ami érdekelheti őket, s azt hiába keresném ebben az ötezer tételben. Ezt az egész archívumot a háború alatt a németek rabolták el Jugoszláviából, aztán az oroszok kezére jutott, akik Németországból Moszkvába vitték. Minden jel szerint az oroszok a könnyebbik végén láttak neki annak a megállapodásnak a végrehajtásához, amit Tito és Hruscsov az archívumokról kötöttek.

Nehogy valami félreértés legyen avval kapcsolatban, hogy az oroszoknak mit kell visszaadniuk és mit nem, elsoroltam Ponomarjovnak, hogy a közösen egyeztetett adatok alapján milyen jugoszláv politikai archívumok találhatók Moszkvában: a JKP Központi Bizottságának irattára az 1919-es alapítástól egészen 1937-ig, Jugoszlávia Kommunista Ifjúsági Szövetségének archívuma ugyanebből az időszakból, valamint a JKP irányítása alatt álló szakszer-

vezetek és más szervezetek archívumai. Itt kell hogy legyen a második világháború idején működött „Szabad Jugoszlávia" rádióállomás archívuma is, amelyet rögtön a háború után egyszer már összecsomagoltak és vonatra tettek Jugoszlávia felé, de aztán mégis megtartották maguknak. Itt kell hogy legyen a spanyolországi polgárháborúban részt vett összes jugoszláviai önkéntes archívuma is, akiknek több mint a fele esett el a harcokban. Ezekről az emberekről az összes adat megtalálható abban az archívumban, amely a háború után szintén kis híján elindult Jugoszlávia felé. Szintén a Szovjetunióban van a JKP és Központi Bizottságának 1937 utáni munkáját dokumentáló irattár egy része is. Ezt az archívumot is, akárcsak a többit, szeretnénk otthon viszontlátni.

Ponomarjov dolgozószobája a KB Kujbisev utcai épületében van, rögtön Hruscsov irodája mellett. Míg beszélgettünk, Sztálin hatalmas portréja tekintett le ránk. Ponomarjov nem viseltetik különösebb jóindulattal Jugoszlávia iránt, s nem is ég a vágytól, hogy ezt a kérdést megoldhassa.

Moszkva, 1956. augusztus 20.

Ma azt az utasítást kaptam Belgrádból, hogy Tito nevében hívjam meg Vorosilovot államfői minőségében hivatalos jugoszláviai látogatásra. A javasolt időpont szeptember vagy október! Bár lassan kezdem megszokni, hogy a legváratlanabb helyekről egyre-másra érnek a meglepetések, a jugoszláv félnek ez a sietsége, hogy ne mondjam idegessége és fejvesztettsége mégis elképesztett. Az volt az első gondolatom, hogy Titónak nem kellene Vorosilovot meg egy hivatalos szovjet delegációt Moszkvába hívnia akkor, amikor még Hruscsov magánlátogatása ügyében sem kapott választ. Most a mieink ugyanekkorra még egy Vorosilov-látogatást is be akarnak iktatni! Közöltem Belgráddal, hogy miért tartom hibásnak ezt a kormánydöntést. Érveim nagyjából a következőkben foglalhatók össze:

Először is a meghívás túl korai — Vorosilov útja mindössze két-három hónappal következne Tito látogatása után. Ez nem felel meg sem a jugoszláv, sem a szovjet gyakorlatnak, és eltér a többi állam ilyen helyzetekben szokásos viselkedésétől is — annál is inkább, mert Tito útja és a Vorosilovhoz intézett meghívás között a nyári szabadságok idejének két hónapja telt el. Sem az oroszoknak, sem nekünk, sem másnak nem lesz világos, hogy mi lehet a beszélgetések tárgya, s mi az, amit nyilvánosságra hozhatunk róla. Az oroszoknak és nekünk is most az a feladatunk, hogy fokozatosan megvalósítsuk a júniusban aláírt Tito—Hruscsov-megállapodásokat, nem pedig az, hogy újat kreáljunk, vagy hogy a régieket ismételgessük szeptemberben Vorosilovval.

Másodszor: a kormány utasításában avval indokolják Vorosilov szeptemberi meghívását, hogy épp akkor lesz Hruscsov is Jugoszláviában, úgyhogy csatlakozhat Vorosilov hivatalos delegációjához! Meggyőződésem, hogy ez mind az oroszok, mind a mi számunkra elfogadhatatlan. Még azt sem tudjuk biztosan, hogy Hruscsov eljön-e hozzánk egyáltalán. Ha igen — akkor minek oda még Vorosilov is? Arról nem is beszélve, hgy ha valaki „csatlakozhat" valakihez, akkor azt csak Vorosilov meg a hivatalos delegáció teheti Hruscsovhoz, nem pedig fordítva. AZ SZKP és a Szovjetunió igazi vezetője Hruscsov, Vorosilov államfői posztja merőben névleges.

Harmadszor pedig azt kértem a kormányunktól, hogy hagyjon egy kis időt, és ne hívjuk meg hivatalos látogatásra a szovjet államfőt addig, míg a két hónappal ezelőtt Tito—Hruscsov-megállapodásoknak legalább valamelyik pontját meg nem valósítottuk. Nem értem, hova ez a nagy sietség a részünkről. Vorosilov látogatásának időpontjaként jövő tavaszt vagy nyarat javasoltam.

Hruscsov ma a román nagykövetség fogadásán közölte velem, hogy szeptember elején utazik szabadságra a Krímbe. Szeptember közepéig marad ott a családjával, aztán felkerekedik Jugoszláviába, „hogy találkozzon Titóval". Hruscsov még arról is beszámolt nekem, hogy júniusban szerettek volna Titónak egy kis bemutatót tartani a legmodernebb szovjet haditechnikából. Erre akkor nem jutott idő. Meg fogja hívni Titót, hogy Belgrádból együtt menjenek a Krímbe, ahol többek között kedvükre vadászhatnak meg pihenhetnek. Hruscsov jugoszláviai útjának nyilvánvalóan az a feltétele, hogy Tito elfogadja a krími meghívást. Ha akarjuk, értesítjük a nyilvánosságot Tito látogatásáról, ha nem akarjuk, nem, mondta Hruscsov, és hozzátette, hogy ő egyhetes időtartamot ajánlana. Titóval és feleségével együtt bátran jöhetnek más vezetők is. Meghív engem és a nejemet is — egy hét a Krímben nekünk sem fog megártani. A belgrádi szovjet nagykövet előtt sem fogja ezt a tervet felfedni, ezért is közli velem mindezt. Jugoszláviába egyedül szeretne utazni, mindenféle hivatalos kíséret nélkül.

Mindezeket jó hírként értékeltem. Meggyőződésem, mondtam, hogy jugoszláviai tartózkodása alatt lesz alkalma minden részletet személyesen Titóval megbeszélni.

Ezen a szerény fogadáson egyébként Hruscsov óriási jelenetet rendezett. Alig hogy üdvözölte Haytert és Dejeant, Nagy-Britannia és Franciaország nagykövetét, máris kemény szavakkal támadt rájuk országuk szuezi politikája miatt. Az emelt hang lassan üvöltözésbe csapott át, s a vendégek a „porond" köré kezdtek gyülekezni, s néma csendben hallgatták a szokatlan szópárbajt Hruscsov és a két nyugati nagykövet között.

Dejean és Hayter együtt sem bírtak a rendkívül agresszív Hruscsovval, akit az is segített, hogy egyikőjük sem tudott jól oroszul. Az angol mégis megpróbált oroszul vitatkozni Hruscsovval, talán udvariasságból. Hruscsov azonban mihelyst Hayter első szavaiból kihámozta, hogy az hova akar kilyukadni, rögtön félbeszakította és még vadabb kirohanásokat intézett Nagy-Britannia ellen. A francia tolmácsot vett igénybe, de ez sem segített. Hruscsov, amint átlátta, hogy mire gondol a francia, rögtön a tolmács szavába vágott. Ez a színjáték vagy egy negyed órán át tartott, az arab országok nagyköveteinek legnagyobb megelégedésére, a tábor képviselőinek néma helyeslésétől és a többiek hallgatásától kísérve.

Hruscsov a következő jelszavakat harsogta.

A három nyugati nagyhatalom (Hruscsov nem tett említést arról, hogy az Egyesült Államok álláspontja különbözik Nagy-Britanniáétól és Franciaországétól) új gyarmati háborúval fenyegették meg Egyiptomot. Egyiptom oldalán áll a nemzetközi jog és az egész haladó emberiség.

A Nyugatnak fel kéne végre fognia, hogy egyszer és mindenkorra lejárt az ehhez hasonló gyarmatosító háborúk kora. Ma már egy egészen más korban élünk. Az egyiptomiak és a többi afrikai és ázsiai nép munkájának gyümölcsét a gyarmattartók élvezték — elsősorban a britek és a franciák, méghozzá évszázadokon át. Ennek megálljt parancsolt a történelem — de Párizs meg London szeretne úgy viselkedni, mintha mi sem történt volna.

Hruscsov felsorolta Afrika és Ázsia új államait, fejben összeadta lakosainak számát, s kapott néhány milliárd embert, aki lerázta magáról a Nyugat uralmát. Aztán bírálta a londoni tengeri konferenciát, majd a francia szocialistákat, akiket szociálimperialistáknak titulált.

Nem árt, ha a három nyugati nagyhatalom (megint három, és nem kettő) tudja, hogy Egyiptom nem lesz egyedül a fegyveres harcban, ha a Nyugat netán arra akarná kényszeríteni. Ha az ő fia avval a szándékkal állna elibe, hogy jelentkezik önkéntesnek és fegyverrel a kezében védi meg Egyiptom igazságos ügyét, akkor ő, Hruscsov áldását adná az elhatározására.

Körülbelül száz, a világ minden sarkából összesereglett tanú füle hallatára evvel a slusszpoénnal fejezte be mondanivalóját Hruscsov. A brit nagykövetet porig sújtotta ez a beszélgetés és kisvártatva távozott is a román nagykövetségről. A francia még maradt egy keveset.

Ez a párbeszéd ugyanaznap zajlott, amikor összeült a londoni tengerészeti konferencia. Hruscsov a Szuez ügyében elhangzott újabb nyugati fenyegetésekre adott válaszként keményített a Szovjetunió álláspontján. Azt a kijelentést, hogy áldását fogja adni fia jelentkezésére, ha az önkéntesként Egyiptomban akar harcolni, úgy fogtuk fel, mint az SZKP KB döntését arról, hogy a Szovjetunió ha nem is hadüzenet, de önkéntesek küldése útján kész katonailag is beavatkozni Egyiptomban. A katonai intervenciónak ez az új módszere Koreában már átesett a tűzkeresztségen, amikor a kínaiak „önkéntesek" címén, kínai marsallok és generálisok parancsnoksága alatt több mint egymillió katonát küldtek oda.

Moszkva, 1956. augusztus 25.

Belgrád kérésére néhány javaslatot dolgoztam ki arról, hogy mit tehetünk mi a szuezi válság békés megoldásának elősegítéséért. A következő kezdeményezéseket indítványoztam.

Javasoljuk az egyiptomiaknak, hogy minden ország számára, megkülönböztetés nélkül, minden lehetséges módon szavatolják a hajózás szabadságát a Szuezi-csatornán.

Küldjünk Nasszernek jugoszláv révkalauzokat a hajózás megkönnyítésére, vagy ha mi nem tudunk eleget küldeni, tegyünk javaslatokat neki, hogy hol keressen megfelelő szakembereket és működjünk közre a keresésben. Ez a legsürgősebb gyakorlati intézkedés. A Nyugat visszarendeli révkalauzait. Ezek száma kb. nyolcvan-százra rúg. Ha Nasszer időközben bejelentené, hogy elegendő révkalauzzal rendelkezik, annál jobb.

Nasszer csak saját pozícióit erősítené, ha a lehető legmesszebbre menne a nemzetközi ellenőrzés elfogadásában. Erről később még külön tárgyalásokat lehetne folytatni. Egyiptomnak el kell fogadnia minden olyan javaslatot, amely a békés rendezést szolgálja, függetlenül attól, hogy honnan és kitől származik. Evvel időt nyerne és csökkentené egy angol—francia—izraeli agresszió veszélyét.

Nem tudom, hogy a jelen pillanatban Nasszer mennyit tehet Nagy-Britannia és Franciaország tekintélyének megőrzéséért. Elképzelhető, hogy Nasszer ebben a tekintetben alapvetően már semmin nem tud változtatni, mert úgy tűnhetne, mintha az arabok megijedtek volna a brit—francia—izraeli katonai fenyegetésektől. Ez a kérdés azonban továbbra is homloktérben marad, mert Nasszer minden további szigorú intézkedése csak London és Párizs legagresszívebb köreinek a kezére játszana.

Megítélésem szerint a tárgyalási kézség hangoztatása az egyiptomiak részéről mindaddig nem érhet el megfelelő hatást, amíg nem garantálják a hajózás szabadságát a Szuezi-csatornán. Izrael hátrányos megkülönböztetése csak árt Egyiptomnak, s ugyanez lesz a helyzet, ha Egyiptom továbbra is ragaszkodik önállóságához a tarifák megszabásában és egyéb területeken. Hiba lenne, ha Kairó már ebben a szakaszban teljes győzelemre, illetve a Nyugat teljes vereségére törekedne.

Az ENSZ-közreműködés lehetőségéről eredménytelenül tárgyaltam az oroszokkal. Az oroszokat egyelőre nem annyira a szuezi válság békés megoldása, mint inkább a Nyugat minél sikeresebb kompromittálása izgatja.

Moszkva, 1956. augusztus 26.

El Kuni, az egyiptomi nagykövet a minap a jelenlétemben számolt be a francia nagykövetnek, Maurice Dejeannak arról az esetről, amely során Franciaország külügyminisztere, Ch. Pineau „szegény kis nagykövetemnek" szólította Egyiptom franciaországi nagyköve-

tét, s aztán azt találta neki mondani, hogy Nasszer olyan ember, aki „nem tartja be adott szavát". Az egyiptomi napra, órára, sőt percre pontosan megadta, hogy mikor történt ez az eset, amely szerinte nemcsak azt bizonyítja, hogy Franciaország nem érdekelt a válság békés megoldásában, hanem azt is, hogy eleve meg akarja akadályozni azt — ezért viselkedik ilyen sértően. Egyiptom normális körülmények között nagykövete visszahívásával reagálna. El Kuni szerint Egyiptom azért nem nyúl ehhez a megoldáshoz, mert azt a látszatot keltené, mintha Nasszer élezné a szuezi válságot. Megpróbáltam legalább valamit az egyiptomi értésére adni abból, amit Belgráddal közöltem, de annyira feldúlta magát a francia viselkedésén, hogy semmit nem lehetett megmagyarázni neki.

Moszkva, 1956. augusztus 30.

Tegnap egy fogadáson a Kremlben Hruscsov megkérdezte tőlem, hogy kaptam-e már választ Belgrádból egy héttel ezelőtti ajánlatára a két magánlátogatás ügyében. Sajnos még nem kaptam, de ezt valahogy nem akaródzott megmondanom neki. Összevissza habogtam, hogy Tito szeptember közepétől pont ráér, hogy Sukarno épp akkor távozik Jugoszláviából, meg hogy Hruscsov mindezt személyesen beszélheti majd meg Titóval. Ezt az időpontot kifejezetten az ő számára tartják fönn, és én személy szerint is örülök annak, hogy Jugoszláviába látogat. Hruscsovot szemmel láthatóan nem töltötte el lelkesedéssel az a tény, hogy Belgrád még mindig nem válaszolt. Egy-két nap múlva elutazik Moszkvából, mondta, úgyhogy a Központi Bizottságon keresztül értesítsem majd.

Szemrehányást tettem Belgrádnak, hogy még mindig hallgatnak Hruscsov javaslatáról. Azt tanácsoltam, hogy ne ugrassuk egymásnak a két protokollszolgálatot, mert annak csak kárát látja majd mind a protokoll, mind a politika. Nem tudom, hogy ki a felelős ezért a mulasztásért. A kezdeményezés azonban változatlanul a miénk, ebből eredően kötelességeink is megnövekedtek — ha már egyszer a Szovjetunió legmagasabb rangú vezetőjét hívjuk meg vendégségbe.

Protokollfőnökségünk valamelyik hivatalnoka néhány napon át nem merte sürgetni a választ ebben a fontos kérdésben. Miután Moszkvából valamivel erőteljesebb hangon szemrehányást tettünk a késlekedés miatt, a választ néhány órán belül megkaptuk. A belgrádi hivatalnokot még meg is feddték, amiért így viszonyul a munkájához, pedig ő csak a „felsőbbséget akarta kímélni a felesleges zaklatástól". Tito Hruscsov minden javaslatát elfogadja. A részleteket nekem kell pontosítanom az oroszokkal. Ma, augusztus 30-án találkoztam Mikojannal az észak-vietnami nagykövetségen. Ez jó alkalom volt arra, hogy a KB Elnökségének egyik tagját értesítsem arról, hogy Tito szeptember 17-ére várja Hruscsovot. Nálunk majd megbeszélik, hogy Tito hogyan és mikor megy üdülni a Krímbe. Mikojan megígérte, hogy még az éjszaka folyamán beszélni fog Hruscsovval.

A tegnap Hruscsovval folytatott beszélgetés során szó esett még néhány kérdésről, többek közt Albániáról és Szuezről. Hruscsov bizalmasan közölte velem, hogy novemberben, amint Enver Hodzsa visszatér a Kínai KP kongresszusáról, elmegy Albániába. Hruscsov azt várta, hogy valami megjegyzést teszek, de mivel egy szót sem szóltam, előadta, hogy a nagy országoknak megértést kell tanúsítaniuk az olyan kis és gyenge államok, mint Albánia iránt, meg hogy Albánia Európa legszegényebb országa és mindnyájunknak kötelessége az albánokat segíteni.

Szuezzel kapcsolatban Hruscsov nagyon jól informált, ismeri mindazoknak a nyilatkozatoknak a tartalmát is, amelyeket a szovjet külügyminisztériumban tettem. Arról is tudomása van, hogy Nasszer egy szóval sem említette Titónak, hogy államosítani akarja a Szuezi-csatornát. Hruscsov biztosított arról, hogy Nasszer a Szovjetunióval sem közölte, mire készül. Hruscsov nem helyesli, hogy Nasszer így bánt két olyan bizalmas barátjával, mint Ju-

goszlávia és a Szovjetunió. Elsősorban Jugoszláviát említi, mert mi Nasszerrel úgymond „közelebbi kapcsolatban" állunk. Nasszer már a segítségüket kérte a fegyverkezésben, s ők szinte mindent meg is küldenek neki, amit kívánt. A szovjet háborús készleteket bontják meg a kedvéért. Arra már nincs idő, hogy direkt neki új fegyvereket gyártsanak — most kell neki a segítség, nem pedig egy év múlva, mondja Hruscsov. Jelen pillanatban helytelen lenne bármiben is bírálni Nasszert, pedig jócskán lenne mit a szemére hányni. A kérdés most az, hogyan segítsünk neki.

Hruscsov figyelmeztetett arra, hogy holnap elutazik rendes évi szabadságára a Fekete-tengerre, ahonnan Jugoszlávia felé veszi az irányt, szintén pihenés céljából. Reméli, hogy kellemesen fog üdülni, és semmi rendkívüli nem fog jugoszláviai tartózkodása alatt történni. Ha nem így gondolná, jelentette ki Hruscsov, akkor Moszkvában maradna.

Azt hiszem, hinnünk kell Hruscsov szavainak — nehéz ugyanis elképzelni azt, hogy a Szovjetunió vezetője a lehető legrosszabb fordulatra számít Szuez ügyében, ugyanakkor fogja magát és elmegy üdülni. Ha tényleg komoly veszély fenyegetne, Hruscsov nem fogadhatná el jugoszláviai meghívásunkat. Elismerem, hogy — részben legalábbis — rám is átragadt Hruscsov optimizmusa. Meglátjuk, hogyan alakulnak majd az események.

AZ SZKP KB ELNÖKSÉGÉNEK TITKOS LEVELE JUGOSZLÁVIÁRÓL

Pravda-cikk a „jugoszláv kommunisták peréről" — Sukarno Moszkvában — Hruscsov és családja Jugoszláviában üdül — Még egyszer a szuezi válságról

Moszkva, 1956. szeptember 1.

A *Pravda*, az SZKP KB orgánumának tegnapi száma cikket közölt arról, hogy Belgrádban bíróság elé állítottak és elítéltek két régi kommunista emigránst, akik még a Kominform-döntés után települtek át a Szovjetunióba. Két olyan szökevényről van szó, akik beálltak Sztálin agresszív Jugoszlávia-ellenes politikájának kiszolgálói közé. Az ítéletek meglehetősen szigorúak: az egyik nyolc, a másik négy év börtönt kapott.

A *Pravda*-cikk rossz. Ezen az egyetlen eseten keresztül politikánk egészét akarja „tetten érni". A *Pravda* kiemeli, hogy ez a két kommunista nemrégiben tért vissza Jugoszláviába, mégpedig saját elhatározásából. Hittek abban, hogy keleti „kommunista emigrációnk" kérdése „véglegesen és igazságosan" megoldódott, mivel egyetlen emigránsunk sem követett el „államellenes cselekményeket" és senkit sem fognak bírósági úton felelősségre vonni. Arról természetesen mélyen hallgat a *Pravda*, hogy hogyan emigrálhatnak egy szocialista ország kommunistái egy másik szocialista országba és fejthetnek ki onnét államellenes tevékenységet volt hazájuk iránt.

Eddig körülbelül száz emigráns tért haza. Ezek közül egyet sem állítottak bíróság elé, annak ellenére, hogy mindegyik elkövetett kisebb vagy nagyobb bűnöket hazája ellen. Ha itt nyilvánosságra hoznák ezt a tényt, akkor az a néhány száz emigráns, akit nem engednek ki a Szovjetunióból, végképp megtagadná az engedelmességet az oroszoknak. A *Pravda*-cikk azt a hamis végkövetkeztetést sugallja, hogy csak ez a két alak tért vissza Jugoszláviába és őket is gyorsan lecsukták.

Felkerestem Kuznyecovot, az első külügyminiszter-helyettest, akivel nemrég vizsgáltuk meg ezt a kérdést. Tiltakoztam a *Pravda*-cikkben foglaltak ellen, Kuznyecov meg megpróbált nekem is meg a *Pravdának* is igazat adni.

A bírósági tárgyalás pontosan egy hónappal ezelőtt zárult le, a *Pravda* meg most rángatja elő az ügyet — ez sem teljesen makulátlan eljárás. Még furcsábbnak tűnik ez a lépés, ha arra gondolunk, hogy Hruscsov szűk két hét múlva Tito magánvendégeként Jugoszláviába utazik. A házigazdának nem tanácsos megrontania a légkört a vendég érkezése előtt, de a vendégnek is vannak hasonló kötelezettségei. A *Pravdának* mindenesetre érdemben válaszolni kell, mégpedig azonnal, még Hruscsov jugoszláviai „magánlátogatása" előtt.

Moszkva, 1956. szeptember 3.

Amint azt feltételeztük, a „jugoszláv kommunisták bíróság elé állítását" taglaló *Pravda*-cikk nem maradt hatástalan a szovjet közvéleményre. Moszkva legforgalmasabb pontjain nagy táblák állnak, amelyekre kirakják a *Pravda* és más szovjet újságok legrissebb számait. Ezt itt nagyon céltudatosan teszik. A szokás az októberi forradalom idejéből maradt fenn, amikor még volt mit olvasni a kis példányszámban megjelenő *Pravdában*. Ma a Pravdát

milliós nagyságrendben nyomják és mindössze három kopejkát kóstál. Mindenki kedvére vásárolhatja és olvashatja, így a járókelők közül senki sem pazarolja az idejét arra, hogy a táblák előtt ácsorogjon. Most azonban más volt a helyzet. A moszkvaiak csoportokba verődtek a táblák előtt, és a „jugoszláviai kommunistaellenes perekről" szóló cikket olvasták és kommentálták. Az érdeklődés tehát számottevő. Néhány elvtársat a követségi dolgozók közül kiküldtünk a táblákhoz, hogy a moszkvaiak társaságában „olvassák el" ők is a cikket. A szovjet polgárok megjegyzései nem túl hízelgőek országunkra nézve. Íme néhány példa: „Mi ilyen fogadást rendeztünk Titónak — ők meg kommunistákat vetnek tömlöcbe!" Vagy: „A Szovjetunió barátainak pere azt bizonyítja, hogy Jugoszlávia kétszínű játékot űz velünk." Vagy: „Đilas szabadon sétál Jugoszláviában, magas nyugdíjat húz az államtól — a Szovjetunió barátait meg rabláncra veri Tito." Vagy: „Jugoszláviában az usztasáknak meg a csetnikeknek amnesztiát hirdetnek, az internacionalista kommunistákat viszont bebörtönzik." Vagy: „Franco tábornok a spanyol kommunistáknak amnesztiát ad, Tito a jugoszlávokat börtönbe zárja."

Elég, ha csak egy ilyen „olvasó" van mindegyik csoportban és már el is hangzik az összes Jugoszlávia-ellenes jelszó. Ezer és ezer moszkvaira lehet ily módon hatást gyakorolni és Jugoszlávia ellen hangolni őket. Az emberek nem tudják, hogy kiről vagy miről van szó, és beveszik ezeket a lózungokat az „internacionalistákról" meg „kommunistákról". Mi sem a *Pravdán*, sem pedig más módon nem magyarázhatjuk el a szovjet polgároknak, hogy mi is valójában az ábra. Ha bármely kormány politikája összeütközésbe kerül a szovjet kormányéval, akkor ez a kormány és ez az ország az esetek túlnyomó többségében a szovjet sajtó dezinformációs kampányának áldozatává válik.

Moszkva, 1956. szeptember 6.

Már jó ideje próbáljuk kideríteni az igazságot az SZKP KB Elnökségének Jugoszláviáról írt titkos levele ügyében. Több forrásból is hozzájutottunk bizonyos adatokhoz a dokumentumról, például a hozzánk politikailag közel állókkal — az itt élő európai kommunistákkal, vagy egy-két kivételnek tekinthető orosszal — folytatott baráti beszélgetések útján.

A Szovjetunióban semmiféle hírszerző szolgálattal, vagy ilyen jellegű munkatársakkal nem rendelkezünk. Erre kötelez minket az a belgrádi döntés, amely megtiltja a hírszerző tevékenységet a Szovjetunióban és a szocialista tábor országaiban, s amelyet még tavaly, a jugoszláv—szovjet kapcsolatok normalizálásakor jelentettünk be. Valami hasonlót hirdetett meg a jugoszláviai szovjet kémszolgálatról Hruscsov is, úgyhogy ezen a speciális területen mintegy viszonosságra léptünk — legalábbis hivatalosan.

Mozgásterünket „Nagy-Moszkvára", azaz egy 35—40 km-es átmérőjű térségre korlátozták. Ennek a zónának a határán minden kivezető úton sorompókat állítottak fel és rendőrőrsöket építettek. Ezt a rendszert még a Sztálin uralomra jutása utáni első években alakították ki, később tökéletesítették, s ma is kiválóan működik. Senki nem hagyhatja el közülünk autóval Moszkvát a Szovjetunió kormányának előzetes engedélye nélkül. Mozgásterünk igazából egy tíz-egynéhány km átmérőjű körre szűkült, melyben az utak lakásainktól a követségre s a követségről a különféle szovjet kormányhivatalokba vezetnek. A szovjet diplomaták szabadon járhatnak-kelhetnek egész Jugoszláviában.

Moszkva, 1956. szeptember 7.

A KB Elnökségének titkos levele a következő címet viseli: „Tájékoztató a JSZNK és a Szovjetunió delegációi között lezajlott tárgyalásokról". A címoldalon olvasható utasítás szerint a köztársasági, a területi, a városi és a körzeti pártbizottságok kötelesek a levelet

kézhezvétele után egy hónapon belül megsemmisíteni. A levél négy fejezetből áll: az első és a második államközi kapcsolatainkat tárgyalja, mégpedig meglehetősen nyugodt hangnemben, nem térve el attól, amit már megjelentettek, bár a levél nyelvezete és tónusa visszafogottabb, mint jugoszláv—szovjet hivatalos közlemények voltak.

A harmadik fejezetet a nemzetközi kapcsolatoknak szentelték. Külön kiemelték, hogy Tito megkérte az oroszokat, nem magyaráznák-e el a keletnémet elvtársaknak, hogy Jugoszlávia nyugatnémet gazdasági érdekeltségei miatt nem ismerheti el most rögtön az NDK-t, de ez a lépés már nem várat sokáig magára.

Másodszor Tito hivatalosan bejelentette az oroszoknak, hogy Jugoszlávia még az idén le fogja mondani az amerikai katonai segítséget.

Harmadszor, Jugoszlávia egyetért a Szovjetunió külpolitikájával.

Negyedszer, a Szovjetunió, az NDK és Csehszlovákia segítséget fog nyújtani Jugoszláviának alumíniumipara kiépítésében.

Az utolsó, negyedik fejezet a legbőbeszédűbb: ezt az „ideológiai kérdéseknek" és a pártközi kapcsolatoknak szentelték. Emiatt volt szükség az egész levélre — legalábbis ezt állítják azokon a taggyűléseken, amelyeken a levelet felolvassák. Ez a fejezet azt beszéli el, hogy a jugoszlávok benyújtottak egy tervezetet a pártközi kapcsolatokat szabályozó nyilatkozatról, amelyet a szovjet fél avval az indoklással dobott vissza, hogy megalkuvó és talán elfogadható a szociáldemokraták, de semmiképpen sem a kommunisták számára. Külön kiemelik, hogy a szovjet küldöttség figyelmeztette a jugoszlávokat: országukban még sok olyan ember van vezető beosztásban, akik a régi módon tekintenek a kapcsolatainkra és még mindig gyalázni merik a Szovjetuniót és az SZKP-t. Ezután arról esik szó, hogy a szovjet delegáció felvetette a jugoszláv—albán és a jugoszláv—bolgár viszony ügyét, és hogy Tito ezt figyelembe is vette, s kijelentette, hogy Jugoszlávia igyekezni fog javítani kapcsolatain evvel a két országgal.

Az összefoglalásban végül — amolyan poénként — avval zárják le a levelet, hogy a két párt álláspontja még jó néhány ideológiai kérdésben erősen különbözik, mert a jugoszlávok változatlanul a maguk módján szemlélik a dolgokat. Ezzel kapcsolatban a titkos levél a következőket tartja elengedhetetlenül szükségesnek közölni: a fentieket tekintetbe véve, az SZKP KB elsietettnek („prezsgyevremnoj") ítéli azt az 1956. június 5-én, Moszkvában, a hivatalos ebéd alkalmával Ny. A. Bulganyin elvtárs szájából elhangzott értékelést, mely Titót leninistának és kommunistának minősíti. Ez a minősítés ugyanis csak nehezítheti Jugoszlávia és a Szovjetunió közeledését az ideológiai kérdésekben; arról már nem is beszélve, hogy dezorientálhatja az SZKP, no meg a testvéri kommunista pártok széles tagságát.

Amint látható, az oroszok a titkos levélben saját verziójukat rögzítették a tárgyalásokról, és elhatárolódtak a június 20-án általuk is ünnepélyesen aláírt dokumentumok bizonyos álláspontjaitól. Jugoszláviát továbbra is pusztán mint a szovjet külpolitika tárgyát, nem pedig mint a Szovjetunió független és egyenjogú partnerét tüntetik fel. A közöttünk tapasztalható különbségeket a mi tévelygéseink meg a Nyugattól való gazdasági függésünk számlájára írják — Nyugat-Németországra meg az Egyesült Államokra még külön ki is térnek; ez a két ország pedig jelenleg a Szovjetunió legádázabb ellensége. Ismét feleleveníttették azt a régi szovjet tézist, amely a jugoszláv vezetőket „szovjetbarátra" és „szovjetellenesre" osztja; különösen veszedelmes módja ez a belügyeinkbe való beavatkozásnak. A dokumentum egyáltalán nem említi a Moszkvai Deklarációt, sőt, ez a szovjet értelmezés valójában érvényteleníti azt. Az SZKP tagságának felhívják a figyelmét arra, hogy a Moszkvai Deklaráció inkább tekintendő a Szovjetunió részéről tett diplomáciai gesztusnak, semmint a két kommunista párt közötti kapcsolatok valamiféle platformjának. Bele kellett gyömöszölni a dokumentumba a tábor kérdését is, mégpedig olyanformán, hogy a jugoszlávok megígérték, „ezentúl jók lesznek".

Több oldalról is olyan értesüléseket szereztünk, hogy a titkos levél csak fokozta a zavart és a tanácstalanságot az SZKP-ban. Talán nem túlzás azt állítanunk — már amennyire persze mi megítélhetjük —, hogy a levél inkább demoralizálta és elkeserítette az SZKP tagjait, illetve azokat közülük, akik értenek a sorok között olvasáshoz, semmint bármit is megmagyarázott volna nekik. A szovjet kommunisták körében a levél felolvasása után olyan értékelések is elhangzottak, melyek szerint igazából ez a levél képviseli a Szovjetunió Jugoszláviával szemben folytatott politikáját, nem pedig azok a dokumentumok, melyeket a Szovjetunió kormánya és az SZKP Titóval június végén ünnepélyesen aláírt.

A szovjet vezetés ezt a levelet eljuttatta a szocialista tábor országaiba is, ahol a Jugoszláviát ért kritika sokaknak nagyon is tetszeni fog. Sőt — a levelet az Elnökség kifejezetten úgy írta meg, hogy tetsszen nekik. Az oroszok így akarják demonstrálni, hogy milyen kifogások maradtak országunkkal szemben változatlanul érvényben. Bár a levél célja az volt, hogy erősítse a Jugoszláviával szembeni szovjet pozíciókat, úgy vélem, a legtöbb kárt maguknak az oroszoknak okozta. Ha az országokat és az embereket hasonló „titkos levelek" útján ténylegesen befolyásolni lehetne, a világ ma egészen másképp festene.

Moszkva, 1956. szeptember 9.

Az oroszok valószínűleg tudják, hogy ismerjük a levél tartalmát, s hogy Belgrád is tudomást szerzett róla. Nehéz titokban tartani valamit, amit emberek millióival közölnek, amint ez a Titóról, Bulganyinról és Jugoszlávia politikájáról szóló levelükkel történt. Hasonló módon jártak el Hruscsov „titkos referátumával" is. És ha a „titkosság" számukra ezt jelenti, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy sürgős politikai igény mutatkozott a jugoszláv—szovjet egyezményekkel és Tito személyével kapcsolatos fenntartásaik kinyilvánítására.

Ha egyszer a Jugoszlávia és a Szovjetunió közötti hivatalos tárgyalások nem hozták meg a kívánt eredményeket, akkor most a „magánlátogatásra" Jugoszláviába készülő Hruscsov „személyes diplomáciáján" a sor, hogy helyreüsse a dolgokat. Ha sikerül, akkor az út önmagát fogja igazolni; ha nem, akkor a látogatás, ugyebár, magánjellegű volt, és senki nem tervezett semmiféle államközi megbeszéléseket. Az szinte kizárt, hogy Hruscsovnak egyik változat se jöjjön be.

Amennyiben Belgrádban egyáltalán nem, vagy csak részben jár majd sikerrel, még mindig ott lesznek a krími megbeszélések, amelyre az oroszok Hruscsov e havi „magánlátogatása" során elért eredmények alapján készülhetnek fel.

Hruscsov jugoszláviai útja miatt Belgrádból részletes jelentést kértek tőlem a Szovjetunió politikájáról, amit néhány nappal ezelőtt el is küldtem.

Kicsit terjengősre sikeredett.

Moszkva, 1956. szeptember 13.

Ennek a jelentésnek a megírásához össze kellett szednem minden tényt arról, amit az SZKP KB és a szovjet kormány a XX. kongresszus után belpolitikai téren és főként a gazdaságban tett. A lista — ami minden bizonnyal messze nem teljesre sikerült — a szovjet párt és kormány lázas tevékenységéről tanúskodik.

Közvetlenül a XX. kongresszus után, március 9-én párt- és kormánydöntés született arról, hogy szombaton és a munkaszünet előtti napon a munkaidőt 8 óráról 6 órára csökkentik. Ezt az intézkedést a nép nagy megelégedéssel fogadta, annál is inkább, mert világviszonylatban is példa nélkül álló előrelépésnek tekintik. Tervbe vették a napi munkaidő 8 óráról 7 órára való csökkentését, amit már jó előre a szovjet rendszer különleges vívmányaként ünnepelnek.

Két napra rá, 1956. március 10-én határozatot hoztak a mezőgazdasági szövetkezetekről (artelekről) szóló rendelet megváltoztatásáról. Csak az elvi kereteket hagyták meg, s a helyi szerveket és kolhozokat a sztálini időkhöz képest összehasonlíthatatlanul nagyobb szabadsággal ruházták fel a helyi körülményekhez igazodó döntések meghozatalában. Kiszélesítették a kolhozok jogait a jövedelemelosztás és a helyi társadalmi és gazdasági élet megszervezése terén. A közvetlen állami felsőbb szervet megfosztották attól a jogkörétől, hogy minden további nélkül érvényteleníthette a kolhozgyűlés határozatait.

Ugyanaznap, március 10-én nyilvánosságra hozták a kolhoztagok előleg formájában történő kifizetéséről szóló kormányrendeletet is. Ezt az intézkedést már két éve folyamatosan vezetik be néhány jól termelő szovjet kolhozban. A kolhoztagok, akik a szovjet mezőgazdaságban foglalkoztatott dolgozók többségét teszik ki, fizetésüket túlnyomórészt a gazdasági év végén kapták. Komoly ösztönzőnek bizonyult az, hogy minden hónapban, azaz még a kolhoz terményeinek értékesítése előtt a ledolgozott munkanapok arányában pénzben kapták meg juttatásaikat, annak ellenére, hogy a kolhozok többségében ez a pénzösszeg meglehetősen alacsony volt, s a gyengén termelő és a szegény kolhozok esetében ezt a gyakorlatot be sem vezették.

Három nappal később, március 13-án a kormány elrendelte a közétkeztetési vállalatok munkájának javítását. A menzák, üzemi étkezdék, éttermek stb. számának növelése céljából minden új épület földszintjét erre a célra kell kialakítani. Új üzemi étkezdék építésére, illetve a már működők fenntartására a nagyberuházások részére elkülönített alapból kívánják az anyagi eszközöket biztosítani.

Márciusban hozták nyilvánosságra azt a kormányhatározatot is, amely a szülési szabadságot 77 napról 112 napra növeli, komplikációk esetén még 14 nap pihenést biztosít — ami nem éppen szerencsés arány, hiszen a rendellenes szülések két hétnél több pluszszabadságot igényelnének, az egyéb gondoskodásokról nem is beszélve.

Erős a gyanúm, hogy a szovjet kormány még ahhoz sem rendelkezik elég pénzügyi forrással, hogy ezeket, a széles néprétegek életkörülményeit javítani szándékozó intézkedéseket bevezesse. Ezért aztán 1956. március 15-én 30 milliárd rubel értékben 20 évre szóló államkölcsönjegyzést hirdettek meg. A népet az államkölcsön váratlanul érte, annál is inkább, mert április elején elmaradt a minden háború utáni évben szokásos árcsökkentés, ami egyébként Sztálin politikai és propagandisztikus célú húzása volt, nem pedig a kormány gazdasági intézkedése. Az államkölcsönről szóló döntés sokat elárul a honvédő háborúnak köszönhető pusztításból és szegénységből nehezen és lassan kikecmergő Szovjetunió pénz- és áruviszonyaiban uralkodó állapotokról.

1956. május 16-án a KB közzétette azt a Komszomol-felhívást, amelyben az ifjúsági szervezet Szibériába szólítja a fiatalokat a lakatlan területek gyarmatosítására. Ezt a dokumentumot egészen biztosan több is fogja követni, hiszen hatalmas területekről van szó, amelyek óriási, érintetlen kincseket rejtenek magukban.

Június 3-án született meg az a párt- és kormányhatározat, amely egy sor, negyven éven át az össz-szövetségi szervek irányítása alatt álló vállalatot a köztársasági kormányok hatáskörébe utal. Ez tizennégy gazdasági ágazatot érint. A legnagyobb vállalatok azonban továbbra is az össz-szövetségi minisztériumok irányítása alatt maradnak, úgyhogy ezt az intézkedést csak kezdetinek és felemásnak értékelhetjük; bár kezdetnek eléggé figyelemre méltó.

1956. június 7-én született meg a KB és a kormány határozata a cukorrépa és a cukor termelésének növeléséről. A döntésben új elem, hogy megemelték a felvásárlási árat, evvel akarván ösztönözni a szerte a Szovjetunióban körzetekre osztott termelőket.

Július 15-én a Legfelsőbb Tanács új nyugdíjtörvényt hozott. Ez az egyik legmerészebb olyan intézkedés, amellyel Bulganyin kormánya a szovjet lakosság valamely rétegének élet-

színvonalát emelni akarja. Az állam 40 milliárd rubelt szán erre a célra, ami az eddigi összeg háromszorosa.

1956. június 20-án közzétettek egy újabb terjedelmes KB- és kormányhatározatot, ezúttal a földieper- és gyümölcstermesztésről. Akárcsak az előző, cukorrépa-ügyi döntés, ez is a felvásárlási árak emelésével ösztönzi a termelőket. Felhatalmazza a köztársaságokat, hogy minden ebből befolyó jövedelmet ezeknek a kultúráknak a kiterjesztésére használjanak fel. Lehet, hogy nekünk nevetségesnek tűnik az, hogy az epertermesztés hogyanjáról és miként jéről a kormány és a KB ad ki rendeletet, de mégis így van, feketén-fehéren olvasható. Itt még az epertermelést is a legfelsőbb szintről irányítják!

1956. szeptember 8-án kihirdették azt a kormányhatározatot, amely 30%-kal emeli a legrosszabbul fizetett munkások bérét. Ezt az intézkedést is egészen biztosan nagy örömmel fogadja majd a nép.

A szovjet kormány evvel egyidejűleg leszerelési lépéseket is tett és a szovjet fegyveres erők létszámának csökkentését kürtölte világgá. Valószínűleg inkább a szárazföldi hadseregek sorait fogják megritkítani, más fegyvernemeket aligha érint a létszámcsökkentés — amit egyébiránt a szovjet hadsereg atom- és tűzerejének növekedése tett lehetővé, nem pedig a szovjet kormány békeszerető politikája, mint ahogy azt a propagandagépezet harsogja.

A kormány és a KB gazdasági intézkedéseiből a következő megfigyeléseket szűrhetjük le.

— A kongresszust követő gazdasági intézkedésekkel a kormány és a KB vitathatatlanul megerősítette politikai pozícióit a nép között.

— Minden változtatást kizárólag a KB és a kormány kezdeményezett, mint ahogy ők szabják meg azt is, hogy a változások meddig mehetnek el. A legapróbb részletekig ők dolgozzák ki az új előírásokat, legyen szó akár az új nyugdíjtörvényről, akár a földiepertermesztésről.

— Ezek az intézkedések annak a korábbi kártékony központosított gyakorlatnak a megváltoztatását célozzák, amelynek negatív következményei nyilvánvalóvá váltak, olyannyira, hogy a XX. kongresszus is pellengérre állította őket. Különleges figyelmet szentelnek a szovjet falunak, ahol Sztálin egyenesen katasztrofálissá züllesztette a helyzetet. Ez a kérdés már 1953 szeptembere óta állandóan a KB-plénumok napirendjén szerepel.

— A szovjet gazdaság irányításában továbbra is ragaszkodnak a „jegyinonacsalije", azaz az egyszemélyi vezetés katonai elvéhez. Bár a látszat arra vall, hogy nagyon kevés, vagy egyenesen semmi sem változott, véleményem szerint ezek az intézkedések csak a kezdetet jelentik, és szükség lesz a folytatásukra. A most életbe lépett kormányrendeletek többsége valóban a régi rendszer ellen irányul, és nem pusztán propagandafogás. Igaz, hogy egyelőre csak az össz-szövetségi hivatalnokréteget cserélték fel a köztársaságival, de kétlem, hogy megállhatnak itt: még közelebb kell jutniuk a termelőkhöz, még akkor is, ha nem közvetlenül és egyik napról a másikra.

— Várhatóan a KB és a kormány a közeljövőben további régi gazdasági rendeleteket fog megváltoztatni és újakat fog hozni; mindamellett kínosan ügyelni fognak arra, hogy megmaradjanak a fennálló, azaz a régi rendszer keretein belül. Itt is kezdik azonban belátni azt, hogy tiszteletben kell tartani a közvetlen termelők anyagi érdekeltségét. Elsősorban a falu esetében ismerik be ennek a tételnek az igazságát, és nemcsak szavakban. A szovjet falu helyzete ennek köszönhetően egészen biztosan javulni fog. A kollektivizálás után először 1956-ban jegyezték fel azt, hogy az emberek a városból a faluba történő áttelepülésüket kérték. Ezt Hruscsov mondta el nekem egyik legutóbbi beszélgetésünk során. A falusi lakosság száma persze továbbra is csökken. Azt hiszem, a városi és falusi lakosság aránya 1 : 1, ami nem éppen kedvező, ha figyelembe vesszük, hogy ez az arány például Amerikában kilenc az egyhez a város javára.

— Ami az ipart illeti, a jelenlegi gazdaságirányítási rendszerben eddig elért tényleges eredmények messze kedvezőbbek, mint a mezőgazdaságban. Mi is jól ismerjük mindazokat a statisztikákat és a számadatokat, amelyek ezt igazolják. Az ipar továbbra is a társadalom és az állam alapja marad, és itt a kormány is óvatosabb, hiszen nemigen van szükség gyors és jelentős változásokra az igencsak ambiciózus hatodik ötéves terv kellős közepén.

Ezért aztán az SZKP XX. kongresszusa és az 1956. június 30-ai KB-határozat után is egyre csak azt hajtogatják, hogy a „jegyinonacsalije" és az állam mindenhatóságának elvén alapuló szovjet gazdaságirányítás az elmaradott Oroszországból viszonylag rövid idő leforgása alatt ipari világhatalmat kreált, amely képesnek bizonyult arra, hogy győzelmet arasson a világ legnagyobb háborújában és hogy Amerika mellett vezető szerepet vigyen a világ alakításában.

Moszkva, 1956. szeptember 19.

Ma a belgrádi rádió bemondta, hogy Nyikita Szergejevics Hruscsov és családja Jugoszláviába érkezett és hogy körülbelül egy hétig fog hazánkban tartózkodni. Egyetlenegy párt- vagy állami hivatalnok sem kísérte el Hruscsovot, aki evvel egyes-egyedül magára vállalta az esetleges kudarc minden következményét; ha azonban mégis jól sül majd el a „magánlátogatás", annál nagyobb diadalt arat. A belgrádi rádió rendkívül barátságos hangnemben adta a hírt a világ tudtára. Az érdeklődés intenzitásán csöppet sem látszik, hogy a látogatás magánjellegű — sőt. Magánlátogatásra meg üdülni csak a barátjához mehet az ember, hivatalos látogatásra meg bárkihez. Itt a külföldiek már elejétől fogva gyanakvással tekintettek erre az útra. Meglepte őket. Mindaz, ami Moszkva részéről a nyár folyamán irányunkban történt, egyáltalán nem azt mutatta, hogy Hruscsov szeptemberben baráti „magánlátogatásra" kerekedik fel Jugoszláviába. Úgy látszik, egyes diplomáciai képviselők indokolatlanul alábecsülték a jugoszláv—szovjet kapcsolatok állapotát, a most igencsak zavarba estek.

Az arab országok képviselői viszont helyeslő figyelmükkel tüntetik ki a találkozót. Ők jobban bíznak a látogatás sikerében, mint mi magunk. Különösen az egyiptomiak hangosak. Valószínűleg azért viselkednek így, mert még mindig nagy a bizonytalanság annak a válságnak a felszámolása körül, amit a Szuezi-csatorna államosításával robbantottak ki. Azt remélik, hogy Hruscsov jugoszláviai útja az arabok támogatását fogja eredményezni.

Ahhoz sem fér kétség, hogy a nyugati országok képviselői fanyalogva és nemtetszéssel reagálnak majd a látogatásra. Többségük már akkor gyanakodva szemlélte a fejleményeket, amikor Tito júniusban Moszkvában járt. Túlságosan is nagy jelentőséget tulajdonítottak az ünnepélyes légkörnek, meg azoknak a hivatalos dokumentumoknak, amiket az oroszokkal aláírtunk, túlságosan is hittek a beszédek meg a pohárköszöntők szép szavainak.

Moszkva, 1956. szeptember 22.

Nemrégiben egy népes indonéz delegáció élén Moszkvában járt Sukarno. Az oroszok rendkívül szívélyesen fogadták. Vorosilov a Kremlben Lenin-renddel tüntette ki. Ez rögtön feltűnt a külföldi képviselőknek, hiszen az oroszok csak kivételes esetben adományoznak Lenin-rendet olyan külföldinek, aki nem a szocialista táborból jön és nem kommunista párttag.

Találkozásunkkor Sukarno a moszkvai nagygyűlésein megismert stílusban beszélt velem is. A jugoszláv és az indonéz politika rokonságáról áradozott, meg arról, hogy ha Jugoszláviába utazik, olyan, mintha édestestvéreit menne meglátogatni. Magam is hasonló tónust ütöttem meg.

A szovjet—indonéz kommüniké meglepően tartalmas; vitathatatlan, hogy haladó szel-

lemben közelíti meg a nemzetközi kérdéseket. Nem elhanyagolható körülmény, hogy az oroszok ismét felhasználták az alkalmat, hogy elkötelezzék magukat a békés egymás mellett élés politikája és a „pancsa sila"[6] elvei mellett, melyeket készek elfogadni, ha Afrikáról meg Ázsiáról van szó. Velünk már korántsem ilyen előzékenyek.

Az oroszok Vnukovo repterén bemutatták Sukarnónak légierejüket. Konyev marsall nagy ebédet adott a tiszteletére. Akárcsak az iráni sah esetében, most is arra ment ki a játék, hogy minél jobban impresszionálják katonai erejükkel és haditechnikájukkal. Sukarnónak is bemutatták a szovjet hidrogénbombáról készített „titkos" filmet, ami egészen biztosan őrá is mély benyomást gyakorolt.

Elképzelhető, hogy az oroszok nemcsak azért fogadták ilyen barátian Sukarnót, mert az Ázsia vagy a Nyugat irányában folytatott szovjet politika ezt diktálta. Indonéziában nagyon erős az Indonéz Kommunista Párton és a kínai nemzeti kisebbségen keresztül érvényesülő kínai befolyás. Feltehetőleg a „kínai tényező" is szerepet játszott Sukarno meleg moszkvai fogadtatásában.

Moszkva, 1956. szeptember 24.

A Szovjetunió és a nyugat-európai szocialisták viszonyát elemezve megírtam Belgrádnak, hogy az oroszok túlságosan is egyoldalúan használják fel a szuezi válságot, hogy leleplezzék és ízekre szedjék a franciaországi és általában a nyugati szocialistákat. Ez a rövidlátó, egyoldalú taktika végső következményében csak a legreakciósabb nyugati körök malmára hajtja a vizet. Véleményem szerint maguknak az oroszoknak tenne jót, ha a szovjet sajtó időnként néhány méltató szót is szólna a szociáldemokratákról, akik a szuezi válság kérdésében meglehetősen tisztességesen és a francia kormánytól magukat világosan elhatárolva viselkednek. Hasonló jelek tapasztalhatók a skandináv országokban, Belgiumban és Olaszországban is.

A szovjet sajtó nem tett említést John Foster Dulles ama bejelentéséről sem, miszerint az Egyesült Államok nem fog erőszak alkalmazásával utat törni a Szuezi-csatornán. Az amerikai külügyminiszter ezt az angol—francia „haszonélvezők szövetsége" megalakulásakor jelentette ki, és az egész világsajtó mint a fegyverhasználattól való tartózkodásra tett amerikai ígéretet közölte.

[6] „Pancsa sila" — a békés egymás mellett élés öt alapelve. Az afrikai és ázsiai országok első konferenciáján (Bandung, 1955. április 18—24.) hirdették meg.

TITO ÉS HRUSCSOV A KRÍM FÉLSZIGETEN

Tito és Hruscsov megérkeznek a Krímbe — Váratlan találkozás: Gerő a Krímben — Jugoszláv katonai delegáció Moszkvában — A Szerb Pravoszláv Egyház küldöttségének látogatása — Aggodalom Moszkvában a magyarországi események alakulása miatt — Magyar párt- és állami küldöttség Moszkvában.

Moszkva, 1956. szeptember 25.

Meglátogattam Gromikót és a szuezi válság jelenlegi állapotáról és további lehetséges alakulásáról tárgyaltam vele.

Az a benyomásom, hogy semmiféle előrelépést nem sikerült elérni, és a harc az eddigi pozíciókból folyik tovább. Gromiko szavai után ítélve az oroszok érdekeltek ugyan a békés megoldásban, de legalább annyira szeretnék a Nyugatot lejáratni és kamatostul visszaadni neki azt a kölcsönt, amit különösen a legutóbbi időkben politikailag és a propaganda területén zsebre kellett tenniük.

Az oroszok egyszerre több fontos célt is szeretnének elérni. A Közel-Keleten kitört válság már csak azért is kapóra jött nekik, mert a nemzetközi konfliktus súlypontja, ha rövid időre is, de automatikusan oda helyeződött át. Másodszor pedig a szuezi események — szintén csak pillanatokra — csökkentették a szocialista országokra nehezedő válság súlyát, s azt az érzést keltették, hogy ezentúl jobban fognak menni a dolgok a táboron belül.

Jalta, 1956. szeptember 28.

Hruscsov hazatért Jugoszláviából és szemmel láthatóan szerfölött elégedett a végzett munkával. Tegnap érkezett ide repülővel, Tito elnök társaságában. Velük van Tito hitvese, Jovanka, továbbá Nyina Petrovna Hruscsova és Hruscsov több családtagja is. Feltűnt a színen Vorosilov is, s Bulganyin is itt van valahol a közelben. Hruscsov meghívására ideutazott még Grecsko marsall, Leonyid Brezsnyev, Jekatyerina Furceva és Alekszej Kiricsenko. Néhányan közülük életük párjával jelentek meg. Tito kíséretét Aleksandar Ranković és Đuro Pucar alkotják.

Hruscsov nem engedi, hogy „leeresszen" a dolog, úgyhogy a jugoszláviai „vadászatot" azonnal az oroszországi követte. Úgy látom, az oroszok számára most kedvezőbben alakulnak a dolgok, mint Tito júniusi hivatalos látogatásakor. Minthogy velünk van Vorosilov, a névleges államfő és csatlakozni fog hozzánk Bulganyin, a szovjet miniszterelnök és több más szovjet vezető is, az egész vizit végül ugyanolyan hivatalossá fog válni, mint a júniusi — avval a különbséggel, hogy akkor minden szigorúan és előírásosan hivatalos volt, és az esemény közös közlemény kiadásával ért véget. Most ez nem így lesz, pedig az lenne a legjobb, ha az ilyen jellegű megbeszéléseket és érintkezéseket is valamiféle közös sajtóközleménnyel zárnák le. A mi helyzetünkben nem kifejezetten előnyös, ha elmarad a hivatalos közlemény — de milyen hivatalos közleményt lehet kiadni egy „vadászatról"?

Miškával együtt utaztam Moszkvából Jaltába. A Krímben Szimferopol repterén vártuk a jugoszláv vendégeket. Az idő elég hűvös. Miška fázós természetű, éjjel fel is ébredt és panaszkodott a hidegre. Másnap reggel a szobaasszony, akinek a gondjaira voltunk bízva,

a következő szavakkal fordult hozzá: „Maga fázott az éjszaka, de ne aggódjon, már szóltam, hogy hozzanak egy-két pokrócot" — pedig esküszöm, hogy mi egy kurta „jó reggelt"-en kívül egy szót sem szóltunk hozzá. Szemmel láthatóan itt még a falnak is füle van. Ha bármi kívánságunk támad, elég a szobában jó hangosan elmondani, máris teljesül.

Megpróbáltam fürdeni a Fekete-tengerben, de amint belemásztam a vízbe, már meg is bántam — volt vagy tizenöt fokos.

Ma délután hosszú sétát tettem a környéken. A Jalta fölötti sziklás csúcsok színe meg az égbolt a mi tengerpartunkra, a dalmáciai és Crna Gora-i tájakra emlékeztet.

Tegnap moszkvai nagykövetségünk beszámolt a kínai nemzeti ünnep alkalmából tartott rendezvényekről. Az oroszok két ünnepi ülést is szerveztek, de a legfelsőbb szovjet vezetők sem ezen, sem később a moszkvai kínai nagykövetség fogadásán nem jelentek meg.

A fogadáson nagyon sokan vettek részt, mintha az oroszok a megjelentek számával akarták volna pótolni a „legmagasabb vendégek" hiányát. Mind a házigazdák, mind a vendégek tüntetően hűvösen és mereven viselkedtek. A pohárköszöntőt Mikojan tartotta, méghozzá háromnegyed órával a kínai ügyvivő üdvözlőbeszéde után. A fogadást egyébként ez utóbbi adta, mivel Liu Sao, a nagykövet épp Pekingben tartózkodik. Ez is sok mindent elárul.

Mikojan beszéde is formális és rideg volt, nem hasonlított az európai szocialista tábor országainak esetében hasonló alkalmakkor mondottakhoz. Mikojan a néhány rövid mondatban túlságosan is sokszor tért ki arra, hogy meg kell őrizni a Szovjetunió és Kína közötti egységet, emiatt aztán mindenkiben az a gyanú támadt, hogy e körül az egység körül valami nincs rendjén. Három-négy perccel később a szovjet vezetés elhagyta a termet. Tíz perc elteltével a többi szovjet vendég is követte a példájukat.

Krím félsziget, 1956. szeptember 30.

Tegnap nagy, nem hivatalos ebédet csaptunk a cárok egyik jaltai palotájában. Az oroszok közül a fenntebb már felsoroltak voltak jelen. Feltűnő, hogy Hruscsov igyekezett minél több olyan szovjet vezetőt magával hozni, akiben személyesen is megbízik és akivel Moszkvában vagy Ukrajnában együtt dolgozott. Tito és a mi vezetőink elvétve ismernek közülük néhányat, a legtöbbel most találkoztak először.

Az ebéd során a szovjet fél több pohárköszöntőt is tartott. Minden orosz szóhoz jutott, Hruscsov és Bulganyin nem is egyszer. A mieink közül Tito, Ranković és Pucar emelkedtek szólásra. Ez utóbbi olyan pohárköszöntőt tartott, amitől az oroszok csöppet sem voltak elragadtatva — Pucar „Sztálin elvtársról" szónokolt, aki szerinte „kilehelte nemes lelkét". Nem hiszem, hogy az oroszok túlságosan örültek annak, hogy valaki így beszélt Sztálinról. Hruscsov meg is kérdezte, hogy hívják a szónokot és ki ő. Ahhoz a kijelentésemhez, hogy Pucar a legkiválóbb jugoszláv kommunisták egyike, nem fűzött megjegyzést.

Az ebédhez bőven szolgáltak fel alkoholt, amelynek pusztításában az oroszok lényegesen nagyobb állhatatosságot tanúsítottak, mint a mieink. Hatása leginkább Bulganyinon látszott meg. Hruscsov annyit ivott, mint bárki más, de tökéletesen ura maradt önmagának. Az öreg Vorosilov kicsit rosszul érezte magát ebéd után, és nem bírt lépést tartani a többiekkel.

Miután asztalt bontottunk, a vendégek szétszéledtek a palota lakosztályaiban. Engem a vakszerencse Bulganyin mellé sodort, aki azt kezdte a fülembe búgni, hogy az ő oldalukon meg a mi oldalunkon is akadnak ellenségei a közeledésnek és az őszinte, nyílt együttműködésnek. Nálunk, Jugoszláviában ezek az illetők jobbára az alsóbb régiókban, az állami és pártapparátusban bújnak meg, de náluk a Szovjetunióban sajnos a csúcson is megtalálhatók. Azt nem mondta meg, hogy kire gondol, de világos volt, hogy az Elnökség egyes tagjaira; és azt sem nehéz kitalálni, hogy melyekre. Bulganyin mindenesetre értésemre adta, hogy többen is vannak. Ez volt az első eset, hogy Bulganyin, vagy bárki az oroszok közül

ilyen nyíltan beszéljen erről a kérdésről és hogy kertelés nélkül bevallja, hogy a szovjet vezetésben is megtalálhatók a jugoszláv—szovjet együttműködés és barátság ellenségei.

Magáról elmondta, hogy annak idején neki is el kellett mondania „néhány csúnya dolgot" Jugoszlávia ellen. Itt a szavába vágtam azzal, hogy mi Jugoszláviában nagyon jól tudjuk, hogy ő és Hruscsov a hazánkkal szemben folytatott új politika kezdeményezői, mint ahogy főként kettőjüket dicsérik a szovjetunióbeli változások is. Erre Bulganyin többször is vadul megszorította a kezemet, s megint csak a „csúnya dolgokat" kezdte emlegetni. Lassan kezdett leesni a tantusz, hogy 1949-es szófiai beszéde jár az eszében, amit Sztálin külön utasítására kellett elmondania. Bevallotta, hogy megparancsolták neki, hogy mit és hogyan mondjon. Megpróbáltam átsiklani a téma felett, mire Bulganyin arról kezdett beszélni, hogy 1955-ben az ő önálló kezdeményezésére jött létre a jugoszláviai út: „A sarkamra álltam: most vagy soha kell Belgrádba mennünk, ha tényleg helyre akarjuk hozni a hibákat!"

Bulganyin azt állította, hogy a mi külügyminisztériumunkban is van ellensége az őszinte jugoszláv—szovjet együttműködésnek és barátságnak. Nem is egy! Ezek az emberek fáradhatatlanul tevékenykednek. Néhány magas rangú külügyminisztériumi tisztviselő felől kérdezősködött, akik nevét csak suttogva és nagy üggyel-bajjal ejtette ki. Megkérdezte, hogy ismerem-e ezeket az embereket, s mikor igennel válaszoltam, avval folytatta, hogy ők, az oroszok dokumentumokkal tudják bizonyítani, hogy ezek az emberek nemcsak a két ország barátsága, de Tito elvtárs ellen is dolgoznak, mert mélységesen elítélik a Szovjetunió és a szocialista tábor irányában folytatott politikáját. Ezek az alakok nem restellik azt állítani, hogy Jugoszlávia külpolitikájáért a jugoszláv külügyminisztérium a felelős. Nagy szerencsétlenség lenne a mi kapcsolatainkra nézve, ha ez tényleg így lenne, és ha a jugoszláv külpolitika ilyen emberektől függne. Ezek a külügyminisztériumi tisztviselők még nagy bajt fognak okozni nekünk, sopánkodott Bulganyin, mert nem bíznak Titóban. És nemcsak ebben a kérdésben illojálisak hozzá. Ha nem akarom, mondta Bulganyin, ne higgyem el, de nekik írásos bizonyítékok vannak a kezükben arról, amit most mint elvtárssal és baráttal közölt velem.

Hirtelen átfutott az agyamon, hogy 1948-ban, a Kominform-határozat előtt még súlyosabb szavakkal illették Vladimir Velebitet, az akkori külügyi államtitkárt. Hogy a mieink megnyerjék Sztálin és Molotov jóindulatát, Velebitet teljesen ártatlanul a külügyminiszterhelyettesi posztról a turistaiparba akolbólították.

Felmértem a helyzetet: értelmetlen lett volna vitába szállni Bulganyinnal. Pillanatnyi állapotában hiába próbáltam volna bármit is elmagyarázni neki. Teljesen elázva kifecsegte azt, amit józanon gondol. Ha érdemben válaszoltam volna neki, még egy később nehezen helyrehozható incidensre is sor kerülhetett volna. Bulganyinnak vagy be kellett volna ismernie, hogy nem tudja, miket locsogott össze, vagy egyszerűen letagadta volna az egészet — mindenesetre bajosan lehetett volna elsimítani a dolgot. Ezért aztán szó nélkül lenyeltem mindent, még a mieinknek sem mondtam el, hogy miket hordott össze Bulganyin.

A beszélgetés során Bulganyin gyakran emlegette azokat a táviratokat, amelyeket Moszkvából Belgrádba küldök, s a karomat szorongatva többször megjegyezte: „ezt ám bele ne írja a távirataiba", vagy „sok függ persze attól, hogy miket ír a táviratairan". Az oroszok józanon is gyakran ejtenek el hasonló megjegyzéseket a nagykövetek előtt, ez náluk mintegy a jómodor része; mintha a külföldi nagykövet és az általa küldött jelentés lenne a hibás. Pillanatokra az volt a benyomásom, hogy hírszerző szolgálatuk megfejtette a kódunkat és elolvassák a táviratainat.

Ennek a beszélgetésnek az alapján is meg lehetett állapítani, hogy a belgrádi szovjet nagykövetség visszatért a régebbi munkamódszerekhez és az új körülmények között ugyanabban az irányban tevékenykedik, mint közvetlenül az 1948-as jugoszláv—szovjet konfliktus előtt. Mindaz, amit Bulganyin borközi expozéjában elmondott, kísértetiesen hasonlított a Sztálin és Molotov által 1948 tavaszán küldözgetett levelek tartalmához.

Kirándultunk Maszandrába, ahol megnéztük és megízleltük a régi borok „könyvtárát". Életemben először jártam ilyen helyen. Megtudtam, hogy százéves, sőt, annál is idősebb borokat őriznek itt. A háború alatt a hitleristák elfoglalták ezt a vidéket, de az oroszok a „könyvtárat" még időben evakuálták Közép-Ázsiába. Megkóstoltunk néhány nagyon régi bort. Elveszítették eredeti ízüket és színüket. A mi boraink közül a dalmáciai aszúbor, a „prošek" hasonlít valamennyire egy-két ilyen „könyvtári tételhez".

Hruscsov ezekben a napokban igencsak elemében van. Nem hiszem, hogy Sztálin idejében sokat járt volna vadászni, mégis szakszerű és tapasztalt vadász benyomását keltette. Ha jól tudom, a mieink gyakrabban vesznek részt vadászaton, mint Hruscsov és a szovjet vezetők, s ezért, úgy hiszem, nagyobb tapasztalatokkal is rendelkeznek ezen a téren. A vadászterületek is rendezettebbek náluk, mint ez az itteni. Hruscsov megállapodott a mieinkkel abban, hogy Jugoszlávia egy vagy két vadgazdálkodási szakértőt küld a Szovjetunióba, aki segíteni fog az oroszoknak úgy kiépíteni ezt a szolgáltatást, ahogy nálunk tették. Hruscsov nem is hagyta ki, hogy megjegyezze, lám, Jugoszlávia ebben az ágazatban fejlettebb ország és szakmai segítséget nyújt a Szovjetuniónak. Nálunk valószínűleg sokkal jobban odafigyelnek a vadászatokra, mint Oroszországban. A szocializmusban a vadászat minden jel szerint régi, feudális fényében fog tündökölni.

Igencsak elcsodálkoztunk az egyik nap, amikor abban a házban, ahol az esetek többségében ebédelni szoktunk — s ahol Hruscsov a házigazda — az egyik szomszéd szobából Gerő Ernőt, az MDP első titkárát láttuk kilépni. Gerő kíséretében két-három férfi tartózkodott, akiket — küllemük alapján — inkább magyarnak, mint orosznak néztem. Fogalmunk se volt arról, hogy a Krím félszigeten tartózkodnak — legalábbis nekem senki egy árva szóval sem említette. Ez új megvilágításba helyezi a mostani krími „vadászatot" csakúgy, mint Hruscsov jugoszláviai „üdülését". A magyarországi helyzet már korábban is a szocialista tábor legkényesebb pontja volt. Az oroszok az idén már néhányszor kezdeményezték a belső válság felszámolását, végül még Rákosi lemondását is le kellett hogy nyeljék, mert őt már maguk a magyarok nem tűrték tovább. Most az oroszok sebtiben megpróbálják Jugoszláviát is összefüggésbe hozni ezekkel a változásokkal; mintha mi velük együtt döntöttünk volna a magyar politikai válság megoldásáról. A látszat szerint együtt választottuk ki Gerőt Rákosi posztjára, és most szentesítjük az új helyzetet — miközben mi minderről csak a szovjet döntések megvalósulása után szereztünk tudomást.

Akár tetszik ez az orosz lépés, akár nem, nem marad más választásunk, mint hogy fogadjuk Gerőt, mintha a krími találkozóban már korábban megállapodtunk volna. Ez nyilvánosságra fog jutni, mi pedig utána meglátjuk, hogyan és merre tovább.

**

Ha most megpróbálnék valamiféle következtetést levonni, azt mondanám, hogy jugoszláviai magánlátogatásával és Tito krími tartózkodásával Hruscsov, aki másképp taktikázik, mint júniusban, most sikeresebb volt, mint három hónapja. Valószínűleg különleges fegyverténykent könyvelte el azt az itt létrejött megállapodást, melynek értelmében tízegynéhány nap múlva a magyarok Jugoszláviába látogatnak. Ez fontos lépés Magyarország számára csakúgy, mint a táborral fenntartott kapcsolataink egésze szempontjából. Nem jelentőség nélküli az a tény sem, hogy Hruscsovnak és Titónak alkalma nyílott arra, hogy több mint tíz napon át tárgyaljanak egymással közvetítő nélkül. Ilyen esemény most fordult elő először a jugoszláv—szovjet kapcsolatok történetében.

Moszkva, 1956. október 8.

Amint visszatértem Moszkvába, levélben közöltem Ranković elvtárssal, hogy szeretnék minél előbb Belgrádba utazni és néhány dolgot megbeszélni a vezetőinkkel — erre ugyanis a Krímben nem nyílott lehetőség. Nem tudom, milyen benyomásokkal tértek haza, fogalmam sincs, hogy egyezségre jutottak-e valamiben az oroszokkal, és arról sincsenek pontos értesüléseim, hogy miben maradtak a magyarokkal. Nem tudom, milyen politikai konzekvenciákat vontak le a mieink Hruscsov jugoszláviai látogatásából és hogy ezeket a következtetéseket megalapozottabbá tette-e a krími egy hét. Tito elvtárs azt mondta, hogy a Krímben mindent meg fogunk beszélni; javaslatára több moszkvai kötelezettségem teljesítését későbbre halasztottam — de a Krímben nem sikerült szót váltanunk.

Moszkva, 1956. október 12.

A szuezi válság továbbra sem csillapodik, úgyhogy ez a kérdés mind a szeptemberi jugoszláviai, mind az októberi Krím félszigeti jugoszláv—szovjet csúcstalálkozók napirendi pontjai között szerepelt. Sem a jugoszláv, sem a szovjet fél nem számított a legrosszabbra, azaz a nyugat-európai nagyhatalmak és Izrael együttes katonai akciójára Egyiptom ellen. A tárgyalópartnerek sorra vették, milyen lehetőségek nyílnak Nasszer megsegítésére, akinek helyzetét egyöntetűen „nehéznek" értékelték.

Az itteni külföldi képviselők buzgón igyekeznek kiszimatolni, mi történt a Krímben és Jugoszláviában. A Krímből való visszatérésem után eltelt néhány nap során Norvégia, Kanada, Ausztria, Franciaország, Argentína, Magyarország, Görögország, Egyiptom és még egy-két ország nagykövete kért tőlem találkozót. Hosszasan elbeszélgettem a *New York Times* itteni tudósítójával, Jordannal, akit szintén saját kérésére fogadtam.

Beszélgetőtársaim egy része most abból a feltételezésből indul ki, hogy nehézségek adódtak a jugoszláv—szovjet kapcsolatokban és hogy ezek forrása a szovjet politika. Mindőjük ismeri annak a titkos levélnek a tartalmát, amit a KB Elnöksége Tito júniusi látogatása után bocsátott ki. Ezt a titkos levelet politikai eseménnyé fújták fel, s legtöbbjük annak a világos bizonyítékát látja benne, hogy az oroszok kétkulacsos politikát űznek velünk szemben. Egyikük-másikukról szinte sugárzik a remény, hogy ez a levél ugyanúgy fog szárba szökni, mint azok, amelyeket Sztálin és Molotov írtak 1948-ban. Az osztrák nagykövet, Bischof még azt is vázolta előttem, hogy hogy és mit válaszolnának ők az oroszoknak, ha a mi helyzetünkben lennének. Több nyugati nagykövet most nem győzi eleget dicsérni azt a két júniusi nyilatkozatot (a pártközit és az államit), amivel szemben nem is olyan rég még számos kifogással éltek. Ugyanezeknek az embereknek júniusban még meglehetősen sikertelenül próbáltam a dokumentumok most általuk is hangoztatott erényeit bebizonyítani. Most ők: a svéd, a francia, az osztrák jönnek elő azzal, amit nekem eszem ágában sem volt megbolygatni.

Néhány nagykövet úgy vélte, hogy a Krímben katonai kérdésekről is volt szó. Evvel próbálják magyarázni Grecsko marsall jelenlétét. Ezt a feltételezést mindazonáltal nem sokan osztják. Annál többen tulajdonítanak viszont különleges jelentőséget Gerő és a többi magyar hirtelen jaltai felbukkanásának. A külföldiek magától értetődően arra a következtetésre jutottak, hogy a találkozóban már korábban megállapodtunk. Nem tudom, mi a jobb: rájuk hagyni, hogy tényleg előre megbeszéltük a magyarokkal a krími találkozót (pedig dehogy beszéltük meg); vagy bevallani, hogy az oroszok és a magyarok megleptek minket a váratlan találkozással. Sem egyik, sem másik változat nem túl hízelgő ránk nézve. Nem tudom, mi fog kisülni abból a hosszú interjúból, amit Jordannek, a *New York Times* tudósítójának adtam külpolitikánkról és ezen belül az Egyesült Államokhoz fűződő viszonyunkról.

Moszkva, 1956. október 13.

A Jakšić tábornok vezetésével jelenleg Moszkvában tartózkodó jugoszláv katonai delegáció alaposan felkeltette a diplomáciai testület érdeklődését. Egyes külföldi megfigyelők a látogatást rögtön összefüggésbe hozzák a jugoszláv—szovjet viszony legutóbbi fejleményeivel.

Tegnapelőtt egy fogadáson találkoztam Zsukov marsallal és kiadósan eldiskuráltam vele. Rögtön az elején megígérte, hogy fogadni fogja katonai küldöttségünket. Érdeklődött, hogy kik alkotják, meg hogy milyen benyomásokat szereztek eddigi itt-tartózkodásuk alatt. Zsukov marsall arról beszélt, hogy milyen nagy örömére szolgál, hogy itt lehet ez a küldöttség, s valóban látszott rajta, hogy szívén viselte az ügyüket. Delegációnkat eddig jól fogadták az oroszok, a diplomáciai testület érdeklődése is egyre nő iránta. Egyes nyugati képviselők megkülönböztetett figyelemmel viseltetnek a Jugoszlávia és a Szovjetunió közötti katonai kapcsolatok felvétele iránt.

Moszkva, 1956. október 14.

Ezekben a napokban még egy Jugoszláviából érkezett küldöttség tartózkodik itt hivatalos látogatáson: a Szerb Pravoszláv Egyház delegációja, melyet Alekszej, „minden oroszok pátriárkája" hívott meg. A csoportot a Szerb Pravoszláv Egyház pátriárkája, Vikentije Prodanov vezeti, tagjai pedig szerb vladikák és püspökök. Átlagéletkorukat az első ránézésre olyan hetven körülire saccoltam, de lehet hogy csak azért, mert mindőjüket hatalmas ősz üstök és szakáll díszíti, ami idősebbnek mutatja őket koruknál. Alekszej, minden oroszok pátriárkája tisztelettel övezett személyiség a Szovjetunióban. Életrajza bővelkedik az izgalmas részletekben, különösen a nagy honvédő háború idejéből, amely Leningrádban érte őt utol. Mintegy ezer szörnyű napot töltött a Hitler által blokád alá vont városban.

Delegációnk vezetőjével, Vikentije Prodanov pátriárkával itt, Moszkvában ismerkedtem meg. Első benyomásra jó hazafi és olyan ember, aki valóban kész minden tőle telhetőt megtenni hazájáért, amelyet most a kommunisták, a vallás és minden — így a pravoszláv — egyház ellenfelei irányítanak. Prodanov pátriárka jól mérte föl azt, hogy küldetése nemcsak egyházi, hanem állami, politikai jellegű is. Valóban mindent el kell követnie, hogy elnyerje „minden oroszok pátriárkájának" a bizalmát. Az orosz egyház hosszú évszázadokon át a balkáni szlávok pravoszláv egyházainak oltalmazója volt, és ezek a hagyományos jó kapcsolatok bizonyos otthoni körökben még mindig elevenek. Ennek a küldöttségnek mindazonáltal semmiképpen sem szabadna megingatnia azt a bizalmat, amit az egyház a jugoszláv kormány részéről élvez.

Egyik reggel Prodanov pátriárka találkozót kért tőlem, amit először visszautasítottam, mert szükségtelennek éreztem. A pátriárka azonban mindenáron szerette volna felolvasni azt a beszédet, amit egy-két nap múlva Alekszej pátriárka díszebédjén fog elmondani. Elújságolta azt is, hogy még vagy húsz magas rangú orosz egyházi elöljáró vesz részt az eseményen, amelyen a szovjet kormány is képviselteti magát az egyházügyi bizottság elnökének személyében. Ilyen bizottság nálunk is létezik, s elnöke nagyjából az egykori vallásügyi miniszternek felel meg. Alekszej pátriárka a díszebédre engem is meg fog hívni. Prodanov végül is addig erősködött, míg jelenlétében elolvastam irományát és rögtön vissza is adtam neki avval a megjegyzéssel, hogy a beszéd remek és egyetlen kifogásom sincs.

Az Alekszej pátriárka által adott ebéden vagy harminc orosz egyházi főméltóság jelent meg, no és persze a mi delegációnk tagjai, akik — a „kommunista Jugoszlávia" nagykövetével egyetemben — a központi asztalnál foglaltak helyet. Az oroszok roppant impozánsan festettek: tekintélyt parancsoló szakáll verte mellüket, hátukra és vállukra hosszú haj om-

lott; az átlagosnál jóval testesebbek voltak, sőt, néhányan kifejezetten hatalmas termettel büszkélkedhettek, melyet csak még jobban kihangsúlyozott fekete, földig érő papi ruhájuk. Azt hiszem, a moszkvai Bolsoj Tyeatr sem produkálhatott volna hitelesebb pravoszláv főpapokat, pedig ott aztán óriási lehetőségekkel és tapasztalattal rendelkeznek.

A két pátriárka megtartotta köszöntőbeszédét. Az orosz beszédén is meglátszott a rendkívüli műgond, sőt, minden bizonnyal az illetékes hatóságok is jóváhagyták — ha ugyan nem ők írták. Mielőtt nekiláttunk volna a különleges ebédnek, Alekszej pátriárka felszólított minden jelenlevőt, hogy álljon fel s Nyikoláj vladikának (aki, ha nem tévedek, a belorussziai Minszkből érkezett) elrendelte, hogy hangosan imádkozzék. Nyikolaj eleget is tett a felszólításnak, mégpedig olyan fenséges és dörgő basszus hangon, hogy szinte megcsörrent tőle a teríték. Ezután a jelenlévők — engem kivéve — keresztet vetettek. Nem sok hiányzott, hogy én is magamra rajzoljam Krisztus jelét, de két kezemet épp összefonva tartottam, és így nem jutott időm erre a gesztusra, amelynek, bár sok jelentősége nem lett volna, híre mégis elért volna Belgrádba.

Néhány nappal ezelőtt egyházi delegációnk szovjetunióbeli látogatása alkalmából fogadást adtam nagykövetségünkön az orosz pátriárka tiszteletére. Az összes orosz egyházi főméltóság eljött, élükön a pátriárkával. A fogadás sokkal kellemesebb légkörben zajlott, mint azok, amelyeket a szovjet külügyi tisztviselők vagy a szovjet kormány más képviselői számára rendezünk. Az orosz vendégek fesztelenül és természetesen viselkedtek, senki nem próbált a másikból valami titkot kiszedni vagy éppen rejtegetni előle, ahogyan az a szovjet állami tisztviselők és különösen a diplomaták társaságában dívik. Bátran állíthatom, hogy az orosz és a szerb papok könnyebben és jobban megértik egymást, mint a jugoszláv és a szovjet kommunisták.

Végül pedig fel kell jegyeznem még azt is, hogy a szerb tiszteleteseket fogadta Bulganyin kormányfő is; hogy minden protokollrendezvényen képviseltette magát a szovjet külügyminisztérium is, mégpedig Fedorenko külügyminiszter-helyettes személyében; és hogy e fogadás során nem úgy tűnt, hogy akár a Szovjetunióban, akár Jugoszláviában az állam szétvált volna az egyháztól — inkább az egyházat az állam szolgálatába állították. Ezt a Bulganyinnál tett látogatást értékelve kijelenthetem, hogy az oroszok — és itt a KB-ra és a kormányra gondolok — nagyobb előzékenységgel és barátságosabban fogadták a szerb pópákat, mint a JKSZ KB Végrehajtó Bizottságának két tagját, Blaže Jovanovićot és Lazar Koliševškit, akik épp a fogadtatás szerénysége miatt meglehetősen rossz szájízzel tértek haza.

Talán nem érdektelen megemlítenem, hogy az orosz vladikák és pópák állandóan megfeledkeznek Tito nevéről és nem tesznek róla említést a pohárköszöntőikben, olyannyira, hogy folyton-folyvást a mi pópáinknak kell őket helyretenniük. Az oroszok megpróbáltak némi készpénzt a mieinkre tukmálni: nézzenek csak körbe a moszkvai üzletekben, és bátran vásárolják meg, amire akár nekik, akár az egyháznak szüksége van. A szerb egyházfiak az ajánlatot kereken visszautasították, s szépen elmagyarázták az oroszoknak, hogy van pénz a zsebükben elég és meg tudják venni, amit akarnak. A mieink egyenként nem szívesen maradnak egyedül a vendéglátóinkkal. Az egyetlen kivétel a belgrádi orosz pópa, Taraszov, aki oly fesztelenül viselkedik, hogy az ember azt gondolná, hogy nemcsak a belgrádi orosz pravoszláv közösségeket képviseli, hanem más, sokkal „világibb" jugoszláviai szovjet szerveket is. A mi vladikáinknak végül már nyilvánosan kellett emiatt rendreutasítaniuk. Az oroszok figyelme egészen odáig terjedt, hogy delegációnkat saját szalonkocsijaikban fuvarozták el Belgrádig.

Moszkva, 1956. október 15.

A szovjet sajtó mind ez idáig nem vett tudomást azokról a magyarországi eseményekről, amelyek a hét évvel ezelőtti Jugoszlávia-ellenes sztálinista perben ártatlanul kivégzett Rajk László rehabilitációja és temetése körül zajlottak. A többi ártatlan áldozat rehabilitálását célzó intézkedésekről úgyszintén hallgatnak. Ez a téma szemmel láthatóan fölöttébb érzékenyen érinti az oroszokat.

Azt hallottuk, hogy az oroszok elégedetlenek a magyarországi fejleményekkel. A kezdeményezés egyre inkább kicsúszik a vezetés kezéből s a nép ragadja magához. Mintegy tíz nappal ezelőtt külön szovjet—magyar megbeszéléseket szenteltek ennek a Kremlben. A szovjet felet Mikojan és Szuszlov képviselték, akik Magyarországon különféle politikai megbízatásokkal több ízben jártak már, s így szakértővé nőtték ki magukat. Magyar részről a Kínából visszatért delegáció tagjai vettek részt a tárgyalásokon. Boldóczki, az új magyar nagykövet, aki protokoll-látogatást tett nálam, nem mutatott különösebb hajlandóságot arra, hogy megvitassuk Rajk rehabilitálásának politikai jelentőségét.

Moszkva, 1956. október 17.

Érdekes cikket olvastam a *Lityeraturnaja Gazetában* egy bizonyos Ovecskin nevű orosz író tollából, aki egyre nagyobb hírnévre tesz szert a szovjet közvéleményben mint az új politikai kurzus radikális híve. A cikk az *„Írók és olvasók"* címet viseli. Ovecskinnek nyilvánvalóan komoly támogatója akadt az Elnökségben (talán éppen Hruscsov?), ha ilyen hangnemben mert társalogni néhány szovjet miniszterrel.

Ovecskin a következő főfunkcionáriusokat pécézte ki: a Szovjetunió halászati miniszterét, Iskovot, a gépipari minisztert, Kosztouszovot, helyettesét, Tarancsevet, továbbá a művelődési minisztériumot. Nem bánt kesztyűs kézzel a moszkvai pártapparátussal sem. Az igencsak terjedelmes írásban Ovecskin a bürokratizmus, a szovjet módszerű tervezés, a mindent adminisztratív úton szabályozó döntéshozatal elleni harc néhány lényegi kérdését feszegeti, s azt követeli, hogy a miniszterek most már tényleg „szálljanak magukba" és próbálják meg belátni, hogy mit eredményezett a Szovjetunióban évtizedek óta uralkodó vezetési stílus, amely az utóbbi időben sem változott egy jottányit sem.

Ovecskin szerint ennek az irányításnak az iskolapéldája a halászati minisztérium. Igencsak fontos intézményről van szó, hiszen, mint valahol olvastam, az oroszok évente több halat esznek, mint húst. Iskov miniszter megkapja az utolsó kilogrammig pontosan meghatározott programot a Goszplantól. Akár van hal, akár nincs, a tervet teljesíteni kell. Ovecskin az olvasó elé tárja, hogy az ilyen tervezés miatt milyen manipulációkra kényszerülnek azok, akiknek a tervet mindenáron teljesíteniük kell. Így volt Sztálin idején, és így van ez ma is, nem változott az égvilágon semmi — vonja le a következtetést a szerző.

Ovecskin nemcsak hogy nevén nevezte Iskovot, a halászati minisztert, hanem igencsak polemikus hangnemben kérdőre is vonta: ő, mint miniszter tudja-e, hogy beosztottjai olyan halászhálót készítettek, amiben minden az égvilágon fennakad, ami a tengerben megtalálható, s még a legapróbb hal sem fér át a háló résein? Az azovi-tengeri halászok, akik gyakran a halivadékokat is kifogják evvel a hálóval, az incifinci halacskákat „iskovkának" nevezték el. S erre kizárólag azért van szükség, hogy teljesüljön az irreális terv! Mindez évről évre ismétlődik, és abszurd helyzeteket teremt az azovi-tengeri halászatban éppúgy, mint az ország más vidékein.

Szerte Moszkvában általános beszédtéma lett ez a cikk, az emberek lemásolják és kézről kézre adják. A nép úgy érzi, hogy Ovecskin valahonnan jóváhagyást és biztatást kapott, hiszen nem tréfadolog gúnyos megjegyzések céltáblájává tenni egy szovjet minisztert.

A logika szerint most Iskov miniszter és a többi pellengérre állított vezető leváltásának kellene következnie. Felvetődik ugyanakkor Ovecskin további sorsának a kérdése is. Az írót már behívatták a Központi Bizottságba. Az ügy folytatása sokat el fog árulni a szovjet viszonyokról. Az SZKP KB soron következő plénuma után többet fogunk tudni. Egyelőre ha feltesszük a kérdést: mi lesz Iskov miniszterrel, még inkább meg kell kérdeznünk: mi lesz Ovecskin íróval?

Moszkva, 1956. október 18.

Az — egyébként késéssel érkező — jugoszláv sajtóban olvasom, hogy Gerő Ernő vezetésével már néhány napja magyar küldöttség tartózkodik Jugoszláviában. Az új magyar vezetés sietett minél hamarabb Jugoszláviába utazni s meghirdetni a jugoszláv—magyar kapcsolatok normalizálását. Arra számítanak, hogy Jugoszlávia révén jobb politikai pozícióra tesznek majd szert. Elképzelhető, hogy a magyarok jugoszláviai útja megszilárdítja Gerő otthoni helyzetét, de kötve hiszem, hogy ezt a látogatást a mi tekintélyünk nem fogja megsínyleni. Nem tudom, hogyan fogadja közvéleményünk a magyarok látogatását, és még kevésbé tudom, hogyan reagál a magyar közvélemény. Ez utóbbi egyébként a Rajk és a többi ártatlanul kivégzett magyar rehabilitálásával kapcsolatos események után alaposan felélénkült.

Az itteni diplomaták körében mindenféle történetek keringenek a magyarországi helyzetről, melyek jobbára nem túl hízelgőek a szovjet kormányra nézve. Összehasonlítják Rajk rehabilitálását és a Szovjetunióban folyó rehabilitálásokat. A különbség hatalmas. Budapesten újból eltemették az ártatlanul elveszejtett Rajkot, beszédeket tartottak a ravatal fölött, nyilvánosan, hatalmas tömegek részvételével. Oroszországban a rehabilitálások csaknem titkosak, a nép nemhogy nem vesz bennük részt, de nem is tud róluk. Talán az ártatlanul meghurcoltak családjainak adnak valami értesítést a rehabilitálásról, valami írásos párt- vagy kormányhatározatot — nem tudom, hiszen ez is titok. Az is lehet, hogy ezek a határozatok nem is egyénekre vonatkoznak, hanem osztályokra, vagy korosztályokra, ahogy a katonai behívók.

Moszkva, 1956. október 20.

Ma Szokolovszkij marsallnál ebédeltem. Az alkalmat katonai delegációnk itttartózkodása szolgáltatta. Minden a legnagyobb rendben zajlott. Az üdvözlőbeszédeket Szokolovszkij marsall és Jakšić tábornok tartották. A marsall beszéde megítélésem szerint mérsékelt és elfogadható volt.

A delegációnk tiszteletére a követségen rendezett fogadásra Szokolovszkij, Bagramjan, Moszkalenko, Rotminsztrov, Szugyec marsallok és még jó néhány szovjet tábornok jött el. A szolgálati elfoglaltsága miatt távol maradt Zsukov marsallt Moszkalenko exkuzálta. Zsukovon kívül Konyev marsallt is hiába vártuk. A hangulat meglehetősen tartózkodó volt, amiért is talán Szokolovszkij marsall jelenlétét okolhatjuk a leginkább, aki szerintem Jugoszlávia iránt sem viseltetik különösebb jóindulattal, meg nem is az a szószátyár típus. Zsadov hadseregtábornok például azt a kérdést szegezte Pantelić ezredesnek, hogy vannak-e Jugoszláviában amerikai tanácsadók. Talán ebből is látszik, hogy van még mit javítani az egymás iránti bizalmon.

MAGYARORSZÁG, 1956 ŐSZE

Aggodalom Moszkvában a lengyel helyzet miatt — Lázadás Magyarországon — Gerő bukása és Hegedüs kormányának lemondása — Az első szovjet fegyveres beavatkozás Magyarországon — Nagy Imre az új magyar kormány élén — Nagy-Britannia, Franciaország és Izrael agressziója Egyiptom ellen — Hruscsov és Malenkov inkognitóban Jugoszláviában — Titkos megbeszélés Brionin — A *Pravda* ellenforradalomnak bélyegzi a magyarországi eseményeket — A második szovjet katonai intervenció Magyarországon

Moszkva, 1956. október 23.

Lengyelországban döntő fontosságú politikai események zajlottak le. Változás történt a párt és ezzel az állam legfelsőbb vezetőjének posztján. Az új kormányos nem más, mint Wladyslaw Gomulka, az a Gomulka, aki öt évet töltött börtönben az eddigi vezetés uralma alatt. Három nappal ezelőtt, október 19-én a LEMP plénumot tartott, úgyhogy a személycsere törvényes úton történt.

Moszkvában a lengyel KB plénuma kisebbfajta pánikot idézett elő. A változásokat hosszas előkészületek előzték meg, mégsem a szovjet vezetés akarata szerint alakultak. Lengyelországban annak ellenére következtek be a változások, hogy a szovjet fél nyíltan meggátlásukkal fenyegetőzött. Már több mint fél évvel a mostani fordulat előtt az oroszok avval vádolták a lengyeleket, s elsősorban az antisztálinistákat, hogy „a Nyugat után ácsingóznak", meg hogy „ki akarják szakítani Lengyelországot a szocialista táborból." Ezeket a szovjet vádakat már fél évvel ezelőtt sem hittem el. Az oroszok 1948-ban ránk is ránk sütötték a „szovjetellenesség" bélyegét, amelyről azt gondolják, hogy még mindig olyan varázsereje van, mint negyven évvel ezelőtt. Az, aki elutasítja a szovjet hegemóniát, helyből szovjetellenesnek minősül. Ebből következően az, aki ezt a hegemóniát elfogadja, rögvest „szovjetbaráttá" válik. Az oroszok egész egyszerűen mintha képtelenek lennének felfogni azt, hogy a szocialista világban valaki egyenjogú is lehet velük és mint ilyen tarthat fenn velük baráti kapcsolatokat, anélkül, hogy közben akár „szovjetellenes", akár „szovjetbarát" lenne.

Nyugati forrásokból két-három nappal ezelőtt megtudtuk, hogy rögtön Varsóba repült Hruscsov és Mikojan, de ezúttal Molotov és Kaganovics társaságában. Hruscsov most már nem egyedül utazik, mint egy hónappal ezelőtt Jugoszláviába. Valami nyilvánvalóan megváltozott a Szovjetunió csúcsvezetésén belül, ha Hruscsov és Molotov kéz a kézben utaznak Lengyelországba.

Több oldalról is azt hallottuk, hogy az oroszok az események alakulása miatti aggodalmuktól vezérelve és hívatlanul utaztak Lengyelországba. Olyan hírek is elterjedtek, hogy az ottani szovjet csapatokat harckészültségbe helyezték, míg a lengyelek a gyárakban fegyvereket osztanak és munkászászlóaljakat alakítanak, s készek az ellenállásra az oroszokkal szemben, ha azok erőszakot alkalmaznának. Ha az új lengyel vezetés és a szovjet csapatok között összecsapásra kerül sor, a lengyel hadsereg az előbbi oldalára fog állni.

Minden jel szerint most ismét Hruscsov az, aki a legvadabb lengyelellenes álláspontot képviseli. Akárcsak május elsejei pohárköszöntőiben, most is azt bizonygatja, hogy a szocialista tábor, illetve a táboron belüli szovjet hegemónia neki is épp annyira szívügye, mint

a szovjet csúcsvezetés bármelyik közismert sztálinistájának. Hruscsov valószínűleg azt gondolja, hogy evvel a magatartással meg tudja szilárdítani pozícióit, s hogy a sztálinisták nem vádolhatják majd avval, hogy a láger a vezetése alatt kezdett széthullani. Ha a dolgok továbbra is ebbe az irányba fognak tovább fejlődni, Hruscsov bűnlajstromához előbb-utóbb még a XX. kongresszuson elhangzott titkos referátumot is hozzácsapják.

Azoknak a szovjet vádaskodásoknak, melyek szerint a Lengyelországban újonnan hatalomra jutott vezetők szét akarják verni a szocialista tábort, nehéz hitelt tulajdonítani. Egy ilyen orientáció a lengyelek számára nemzeti öngyilkossággal érne föl. A szituáció mindenesetre nehéz, de az oroszok még jobban megnehezíthetik. A tényleges veszélyt csak növelhetik a Nyugat agresszív körei, amennyiben megpróbálnak beavatkozni Lengyelország és a szocialista tábor belső ügyeibe.

Lengyelország honvédelmi minisztere, a lengyel születésű, de szovjet állampolgár Rokosszovszkij szovjet marsall a második világháború egyik legdicsőbb hadvezére. Már hetedik éve tölti be ezt a tisztjét, amely most szintén kérdésessé vált. Azt hiszem, nincs még egy olyan ország Európában, amelynek honvédelmi minisztere ugyanakkor egy másik európai ország állampolgára és marsallja lenne. Sztálin idején még ez is lehetséges volt a „szocializmus építése" meg a „proletár internacionalizmus" jegyében.

Ha Lengyelország bukására és legutóbbi, Hitler és Sztálin közötti felosztására gondolunk, amelyről a paktumot orosz részről épp Molotov írta alá, akkor a jelenlegi helyzetben Molotov varsói jelenléte csak kihívás lehet a lengyelek számára. Ha viszont tekintetbe vesszük azt, hogy Lengyelországnak a hitleri iga alóli felszabadítása során több mint háromszázezer orosz közkatona és tiszt esett el, akkor úgy vélhetjük, hogy mindegyik orosznak joga van ahhoz, hogy a lengyelekkel együtt oldja meg a terítéken lévő kérdéseket.

Minél többet törtem a fejem ezeken a dolgokon, annál erősebb lett bennem az elhatározás, hogy haza kell utaznom Belgrádba és ki kell kérnem vezetésünk véleményét. Most már nemcsak a Jugoszlávia iránti szovjet politika van érdeklődésünk középpontjában, ahogy azt bő három hete képzeltem. Mostanra más kérdések is felmerültek. Tudom azt, hogy másképp értékeljük mind a magyarországi, mind a lengyelországi eseményeket s az események főszereplőit, mint az oroszok. Másképp értékeltük a június 28-ai poznańi fejleményeket is. Afelől sincs szemernyi kétségem sem, hogy másképp fogjuk értékelni azt is, ami most történik.

Moszkva, 1956. október 24.

Megkaptuk a néhány nappal ezelőtti jugoszláv újságokat, amelyek arról számolnak be, hogy Központi Bizottságunk és kormányunk megkülönböztetett figyelemmel fogadta a magyar pártdelegációt, mely még e hónap 15-én hivatalos látogatására érkezett Jugoszláviába. Több megbeszélést is tartottak Belgrádban, ünnepi fogadásokat rendeztek mind a magyar nagykövetségen, mind a mi részünkről. Gerő Ernő mellett a magyar miniszterelnök, Hegedüs András is a küldöttség tagja. Több napon keresztül folytak a megbeszélések a két párt és a két állam vezetői között. A jelek szerint volt mit mondaniuk egymásnak annyi ellenségeskedéssel eltöltött év után. Gerő látogatásnak minél átütőbb sikere érdekében a legszűkebb jugoszláv vezetés vette a dolgot a kezébe. Több legmagasabb szintű találkozóra is sor került; Tito és Gerő optimizmustól sugárzó nyilatkozatokat tettek a belgrádi magyar nagykövetség ünnepi fogadásán. A *Borba* október 18-ai száma közölte Aleksander Ranković, az egyik KB-titkárunk nyilatkozatát is, amelyben Ranković hasznosnak minősíti a háromnapos megbeszéléseket, s arról beszél, hogy a magyarok a lehető legjobbkor jöttek, s hogy

a megbeszélések eredményeképpen minden bizonnyal el fog mélyülni a jugoszláv és a magyar párt közötti minden oldalú együttműködés.

A látogatás végén kiadtak egy közös közleményt is, amely igen pozitív fényben tünteti fel az eseményt. Megjelent nálunk egy szerfölött derűlátó Gerő-interjú is, amelyben a magyar párt első embere — talán a jugoszlávok hatása alatt — a demokratizmusról beszél, meg arról, hogy Magyarországon minden dolgozót be kell vonni az ország irányításába.

A magyar küldöttség látogatása tegnapelőtt ért véget. Gerőék elutaztak Budapestre, ahová október 23-án érkeztek meg. Azóta semmi hírünk Belgrádból, egyelőre a sajtót sem kaptuk meg. Moszkvában a legkülönfélébb híresztelések kaptak lábra a budapesti helyzetről. Azt beszélik, hogy sokkal rosszabb, mint néhány nappal ezelőtt Lengyelországban volt. Állítólag tömegmegmozdulásokra került sor. Az oroszoknak az a júliusi döntése, hogy Rákosi első számú helyettese, Gerő Ernő vegye át Rákosi helyét Magyarország élén, nem hogy csillapította volna, de tovább mélyítette az ország belső válságát. Az oroszok — Szuszlov javaslatára — képesek lettek volna megtartani Rákosit és vele végeztetni el a desztalinizációt! Végül ők is belátták, hogy ezek a machinációk sehova sem vezetnek, de ahelyett, hogy egy olyan embert szemeltek volna ki, aki nem kompromittálódott annyira — épp Rákosi első munkatársára esett a választásuk!

Moszkva, 1956. október 25.

A nyugati államok moszkvai képviselői igencsak riasztó híreket terjesztenek a magyarországi helyzetről. Ezek szerint a nép kiözönlött az utcákra és hevesen tüntetett a magyar kormány ellen. Az események pillanatok alatt rendszerellenes jelleget öltöttek. Azt beszélik, hogy Budapesten a felvonulók ledöntötték Sztálin hatalmas bronzszobrát. Keresik a bűnösöket Rajk és társaik meggyilkolásában, mégpedig a „szemet szemért" elv alapján. Támadják Magyarország mostani vezetését, amelyet egy árnyalatnyival sem tartanak különbnek a réginél. Lábra kaptak bizonyos híresztelések a párt felbomlásáról is, továbbá arról, hogy a nép elfoglalt több intézményt és fegyverraktárt. Állítólag orosz csapatokat mozgósítottak a „rend helyreállítása" céljából. A Jugoszláviából épp hogy hazatért Gerő és Hegedüs a hírek szerint tökéletesen elveszítették minden tekintélyüket.

A szovjet külügyminisztérium egy árva mondatnyi közleményt sem adott ki minderről; teljesen begubóztak. Az oroszokkal beszélgetve itt-ott azt halljuk, hogy a Nyugat, Magyarországon keresztül, igazából háborút indított a tábor és a Szovjetunió ellen. Ebben a szellemben mutatja be az eseményeket a szovjet sajtó is, amely szerint Magyarországon az imperialisták és — a szovjet sajtó szerint — elenyésző számú kiszolgálóik rendzavarásokat idéztek elő. Rákosi újonnan megválasztott utódja, Gerő azonnal a szovjet csapatoktól kért segítséget a „rend helyreállításához". Evvel csak tovább szította a nép haragját és lázadását. Hegedüs, az újsütetű miniszterelnök benyújtotta lemondását. A kormány élére Nagy Imre lépett, akit még nemrég az MDP-ből is kizártak s csak most vettek vissza.

Itt Moszkvában az információ fő forrásai a nyugati diplomaták. Az egyre csak az „imperialisták és kisszámú ügynökeik összeesküvéséről" szónokló kurta szovjet közlemények teljesen használhatatlanok. Magukon az oroszokon is látszik, hogy nem hiszik el, amit a *Pravdában* írnak.

Kezdetben talán még elejét is lehetett volna valahogy venni a további tüntetéseknek. Ezt meg sem kísérelték. Gerő, amikor rádióbeszédében csak „csőcseléknek" aposztrofálta a tömeget, olajat öntött a tűzre és maga ellen hangolta a nép túlnyomó többségét. Nehéz megjósolni, hogy hogyan fog mindez végződni. Úgy fest, hogy megkezdődött a szocialista tábor széthullása, mégpedig a leggyengébb, leglazább láncszemnél. Magyarország sohasem volt „szovjetbarát", nem is olyan rég még háborúban állt az oroszokkal, arról nem is

beszélve, hogy több évszázados oroszellenes hagyományokra tekinthet vissza. Most gyakran hallani a magyarok egy évszázaddal előtti szabadságharcáról, amelyet a nemzeti hősnek tekintett Kossuth vezetett, s amelyet az osztrák—magyar birodalom segítségére siető orosz cári hadsereg fojtott el.

Tegnap a Kremlben — saját kérésére — felkerestem Hruscsovot. A beszélgetés fő, szinte kizárólagos témája Magyarország volt. Ha azt mondom, Hruscsov gondterhelt volt, nem mondtam semmit. Közölte, hogy Magyarországon vér folyt, majd a Nyugatot vádolta; a szovjetellenes elemek fegyvert ragadtak a tábor és a Szovjetunió ellen. A Nyugat a második világháború eredményeinek revíziójára törekszik. Magyarországgal kezdte, hogy aztán szépen megfojtsa az összes európai szocialista államot. De a Nyugat elszámította magát. Megkért, vázoljam Tito előtt a kialakult helyzettel kapcsolatos szovjet álláspontot, és mondjam meg neki, hogy a Szovjetunió nem fog habozni erőszakkal válaszolni az erőszakra. Hruscsov biztosított a szovjet vezetőség teljes nézetazonosságáról. Az oroszok támogatni fogják a politikai megoldást Magyarországon, ha egy ilyen politikai megoldás lehetséges. Hruscsovon látszott, hogy a politikai megoldásban nem hisz. Azt is közölte velem, hogy mi, jugoszlávok most sokat tehetünk a magyarországi szocializmus ügyéért.

Belgrádból megkaptam a jóváhagyást, így holnap hazautazom. Ezt tudattam Hruscsovval is, és úgy láttam, ő is helyesli belgrádi utamat. Megkérdezte, mikorra érek haza és mennyi időt vesz igénybe az utazás. Nagyon szeretné, ha minél előbb hazaérnék és ismertetném Tito előtt, hogy miként vélekedik a magyarországi eseményekről.

Kijev, 1956. október 26.

Október 26-án, azaz ma utaztam el a vnukovói repülőtérről. Kijevig minden gond nélkül eljutottunk, ott azonban megrekedtünk. A reptéri hatóságok kiszállítottak minket a repülőgépből és nem engedélyezték, hogy folytassuk az utat Lvovba, majd Budapestre — nyilvánvalóan a magyarországi helyzet miatt. Makacsul visszautasították azt is, bármiféle felvilágosítást adjanak a továbbutazás várható időpontjáról.

A kijevi repülőtér-parancsnokságnál hiába ágáltam és hiába követeltem, hogy engedjenek Moszkvával beszélni. Először mint egyszerű utas próbálkoztam, úgyhogy annak rendje és módja szerint ki is adták az utam. Amikor láttam, hogy ez ilyenformán holnapig is eltarthat, az egyik repülőtéri hivatalnokkal közöltem, hogy tegnap Nyikita Szergejevics Hruscsovnál jártam, s hogy kivételesen fontos beszélgetést folytattunk, ami miatt Belgrádba kell repülnöm, ők meg már sokadik órája várakoztatnak és lehetetlenné teszik, hogy Hruscsov üzenetét átadjam Titónak. Ez hatott. Azon nyomban a távközlési központba vezettek, és kapcsolták Zsigarjovot, a légierők marsallját Moszkvában. Előadtam neki, hogy milyen helyzetben találtam magam, és azt javasoltam, ha a repülőgép nem mehet Budapest felé, rendelje el, hogy Románián keresztül közelítse meg Belgrádot. Zsigarjov marsallnál is a Titónak vitt üzenetre hivatkoztam. Tíz perc múlva tudatták velünk a moszkvai döntést, melynek értelmében szabad az út Bukarest felé. Késő este érkeztünk meg a román fővárosba. Világossá vált előttünk, hogy Budapesten rosszabbra fordult a helyzet, hiszen már a légi közlekedés sem működik rendesen. A helyzet további romlása valószínűleg október 26-a folyamán következett be, hiszen Moszkvában nem adták volna ki a repülőjegyeket, ha számítottak volna ilyesmire. Egyikőnk sem említette Magyarország nevét, pedig mindnyá-

jan tudtuk, mik azok az okok, melyek miatt ilyen nagy ívben el kellett kerülnünk Budapestet.[7]

Belgrád, 1956. október 28.

Tegnap és ma délelőtt sikerült először találkoznom vezetőinkkel. A lengyel helyzet, Gomulka pártfőtitkári kinevezése — mely az oroszok akarata ellenére történt —, s legfőképpen a magyarországi események pillanatok alatt a feledés homályába borították azt az idilli hangulatot, ami nem egész egy hónappal ezelőtt uralkodott köztünk és az oroszok között a Krímben. A mi vezetőinket is mindenekelőtt a magyarországi helyzet izgatja. Éjjel-nappal igyekeznek minél pontosabb információkat szerezni az óráról órára változó helyzetről, amelyet lehetetlen felmérni s még lehetetlenebb megjósolni további alakulását.

Egy biztos: a helyzet tovább romlik. Az események nyomására — nem pedig szabad választás útján — újjáalakult az MDP KV Politikai Bizottsága Kádár Jánossal az élen, az egészen a közelmúltig a pártból is kizárt Nagy Imre pedig miniszterelnök lett. Kádár, mint Sztálin, illetve Rákosi terrorjának az áldozata néhány évet börtönben töltött. Most neki kell lecsillapítania a fellázadt népet Gerő helyett, aki egészen egyszerűen eltűnt a színről. Valószínűleg a szovjet csapatoknál húzta meg magát, vagy pedig „evakuálták" a Szovjetunióba. Ha az oroszok három hónappal — de még inkább három évvel — ezelőtt eltávolítják Rákosit és a helyére nem helyettesét, Gerőt ültetik, hanem a sztálinista rezsim egyik áldozatát, lehet, hogy ma nem fajultak volna idáig az események. Most már persze kár erről beszélni.

Megtudtam, hogy Nagy Imre a szovjet csapatok azonnali távozását követelte Magyarországról; valójában feltehetőleg csak Budapestről és környékéről van szó. Azt is hallottam, hogy Nagy élesen tiltakozott a szovjet nagykövetségen amiatt, hogy újabb szovjet csapatok érkeznek Magyarországra. Az oroszok némák, egy szóval sem reagálnak Nagy

[7] 1956. október 23-áról 24-ére virradó éjszaka hatalmas tüntetésekre és fegyveres összeütközésekre került sor Budapesten. A tömeg nyomására leváltották Gerő Ernőt. Az MDP első titkára Kádár János lett, akit Rákosi 1951-től 1954-ig börtönben tartott, míg miniszterelnökké Nagy Imre egyetemi tanárt, akadémikust választották, akinek kommunista párti tagsága 1918-tól datálódik. A néptömegek mozgására az orosz csapatok azonnal a város kulcsfontosságú pontjainak a megszállásával, az úgynevezett „első intervencióval" válaszoltak. Ez még jobban elmélyítette a válságot. A jugoszláv vezetés nagy figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket és elítélte az orosz csapatok beavatkozását Magyarország belügyeibe. Tito elvtárs október 29-én elküldte a JKSZ KB levelét az MDP elnökségéhez, melyben aggodalmát fejezte ki az események alakulása miatt és ugyanakkor támogatásáról biztosította az ország belső életének demokratizálására irányuló törekvéseket. Az üzenet többek között a következőket tartalmazta:

„... a jugoszláv közvélemény egyöntetűen üdvözli az új állami és pártvezetés életre hívását és a Magyar Népköztársaság kormányának f. hó 29-ei nyilatkozatát. Az új magyar politikai és állami vezetés platformja — mint például a közélet demokratizálása, a munkásönigazgatás és általában a demokratikus önigazgatás bevezetése, a szocialista országok közötti viszonyoknak az egyenjogúság és a szuverenitás kölcsönös tiszteletben tartása alapján való rendezése, a szovjet csapatok kivonásáról szóló tárgalások kezdeményezése stb. — valamint a magyarországi események reális értékelése a már említett nyilatkozatban, mind azt bizonyítják, hogy a mostani politikai és állami vezetés politikája és a magyar dolgozók őszinte demokratizálódási törekvései szétválaszthatatlanok egymástól."

Az események azonban, sajnos, egészen más irányt vettek.

Imre tiltakozására; s közben újabb és újabb egységeket küldenek Magyarországra és bekerítik Budapestet.

Belgrád, 1956. október 30.

Az oroszok igyekeznek politikai síkon is tenni valamit, de fő támaszuk változatlanul a katonai erő maradt. Moszkvában szovjet kormánynyilatkozatot tettek közzé a szocialista országokhoz fűződő viszonyról. A deklaráció meglepően szűkszavú: a jugoszláv külügyminisztériumban elmondták nekem, hogy az oroszoknak mindössze egy *Pravda*-hasábnyira futotta. Olyan elvek mellett kötelezi el magát a szovjet fél, mint az összes szocialista állam egyenjogúsága, integritása, szuverenitása és egyenlősége, a más országok belügyeibe való be nem avatkozás és a többi. Félő azonban, hogy ez a nyilatkozat erősen elkésett, s különben is a jelen pillanatban fontosabb nála az a tény, hogy a szovjet gyakorlat tökéletesen ellentmond neki. Ez a nyilatkozat meg sem született volna, ha Magyarországon és Lengyelországban nem fajultak volna idáig az események. Kíváncsi vagyok, hogy Magyarországon akad-e olyan épeszű ember, aki leáll a moszkvai *Pravdában* megjelent szövegeket böngészegetni, miközben Budapestet minden oldalról szovjet csapatok vonják gyűrűbe.

A mindeddig szinte hermetikusan zárt jugoszláv—magyar határon át most tömegesen menekülnek magyarok az országunkba. Állítólag már több ezerre rúg a számuk. A magyar kormány magatartására nehéz magyarázatot találni: Jugoszlávia felé még mindig zárva tartják a határt, miközben Ausztria, azaz Nyugat felé megnyitották — a józan ész diktátuma szerint ennek pont fordítva kellett volna történnie, hiszen tőlünk várják azt, hogy segítsünk Magyarországnak megvédeni a szocialista rend alapjait. Az ezt a rendet közvetlenül fenyegető veszély, emberek és fegyverek Nyugatról, Ausztriából érkeznek és nem Jugoszláviából.

Elterjedtek olyan híresztelések is, hogy Nagy Imre a Varsói Szerződésből való kiválást sürgette, s hogy ez a követelése, akárcsak jó néhány másik, amellyel közvetve vagy közvetlenül a Nyugathoz fordult, csak növelte a zűrzavart a haladó erők soraiban Magyarországon, ahol a jelek szerint igencsak megfogyatkoztak a fennálló rend védelmezői. A Sztálin által Rákosin keresztül a magyarokra kényszerített szocializmus teljesen kompromittálódott. Gerő és Hegedüs jugoszláviai látogatása sem segített, sőt. Ahelyett, hogy mi erősítettük volna meg őket, ők gyengítettek meg minket.

Belgrád, 1956. október 31.

Nyugaton bősz kampány tombol a „magyar felkelés" támogatására. A lázadásban a legkülönfélébb elemek vesznek részt, a szélsőbaloldaltól a szélsőjobbig, azaz teljes a káosz. A magyarországi fegyveres harc kirobbanásával párhuzamosan súlyosbodott a szuezi helyzet is. Anglia és Franciaország mintha azt gondolnák, hogy az oroszokat lekötik hirtelen támadt magyarországi gondjaik, hogy csak a szocialista tábor megőrzése izgatja őket s kevesebbet törődnek Nasszer megsegítésével Szuez ügyében.

**

A vártnál több időm jutott arra, hogy átnézzem azokat a Moszkvában készített jegyzeteimet, amelyek alapján referálni akartam. Jó néhány tétel ezek közül nyilvánvalóan nem fog napirendre kerülni. A magammal hozott papírok között megtalálhatók azok a feljegyzések is, amelyeket Zilliacus, a brit Munkáspárt vezetőjének nálam tett látogatásáról készítettem. Zilliacus tíz-egynéhány nappal ezelőtt járt Hruscsovnál és két órán át tárgyalt vele. Ez növelni fogja Zilliacus baráti fogadtatásának esélyét Jugoszláviában. Vele egyébként is régi

barátság fűz minket össze, s számunkra nem közömbös, hogy hogyan vélekedik a Szovjetunióról és mostani vezetőiről.[8]

Zilliacus Hruscsovot élesen elválasztja a Szovjetunió mostani vezetőitől. Elmesélte, hogy Hruscsov egyre csak azt bizonygatta, hogy Jugoszláviának, mint szocialista országnak csatlakoznia kéne, sőt — ahogy Hruscsov időnként mondta — „kell" a szocializmust építő országok közösségéhez (vagyis a táborhoz). Hruscsov arról is felvilágosította, hogy Jugoszlávia még mindig valamiféle közbülső helyzet fenntartásán igyekszik a két tömb között, s hogy ez a magatartás nem következetes, meg nincs összhangban a „proletár internacionalizmus elveivel". Zilliacus nem tudta megállni, hogy ne tegyen megjegyzést erre a hruscsovi tézisre. Felvetette, hogy a Szovjetunió elismeréssel adózik az új ázsiai és afrikai országok független politikájának, ugyanakkor meg a szintén független és békeszerető politikát folytató Jugoszláviának szemrehányásokat tesz.

Hruscsov azt válaszolta, hogy ez pontosan így van, de nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy óriási a különbség Jugoszlávia meg az új afrikai és ázsiai országok között. Ez utóbbiak csak most szabadultak fel az imperializmus meg a kolonializmus igája alól, Jugoszlávia viszont nagy hagyományokkal rendelkező, európai szocialista ország, ahol ráadásul kommunisták vannak hatalmon.

Zilliacus még azt is elmondta nekem, hogy Hruscsov szerint az oroszok nagyon is türelmesek (!) velünk szemben, abban a reményben, hogy csökkenni fog köztünk a különbség, mert a „jugoszlávok meg fognak javulni". Mivel már én is emlegettem Zilliacusnak az oroszok iránti jugoszláv türelmet, a brit politikus megállapította, hogy a türelem, illetve a türelmetlenség kölcsönös, mert a „két fél abszolúte ellentétes nézeteket vall arról, hogy kinek és minek kell megjavulnia".

Zilliacus beszámolt arról is, hogy tavasszal, amikor a szovjet delegáció Londonban járt, alkalma nyílt Bulganyinnal beszélgetni. Bulganyin szinte megdicsérte Zilliacust azért a támogatásért, amit a brit politikus Jugoszláviának nyújtott a Sztálinnal való konfrontációnk idején! Az eset szinte hihetetlen: a szovjet miniszterelnök megsimogatja a brit munkáspárti vezető buksiját, mert a jugoszláv—orosz konfliktusban nem őket támogatta!

Zilliacus még a magyarországi események kirobbanása előtt folytatta ezeket a beszélgetéseket a szovjet vezetőkkel.

Brioni, 1956. november 3.

Tito titkársága tegnap értesített arról, hogy délután sürgős konzultáció céljából Brionira érkezik Hruscsov és Malenkov. Inkognitóban utaznak egy kis kétmotoros IL—14-es gépen. A találkozót ők kérték és ragaszkodtak az azonnali időponthoz. Felhívták a figyelmünket útjuk titkosságára. Tito késő délután vagy az este folyamán számítson érkezésükre. A titkosság végett jobb lesz, ha a pulai repülőtérre meg Brionira is a sötétség leple alatt érkeznek.

Délután négy óra körül hívattak Tito elvtárshoz. Ranković és Kardelj elvtársak már ott voltak. Külügyminisztériumunkat nem képviseli senki. Mindnyájan egyetértettünk abban, hogy az oroszok csakis Magyarország miatt vállalják az utazást ilyen körülmények között.

[8] Cony Zilliacus, brit munkáspárti politikus, a béke és a nemzetközi együttműködés harcosa. Mint független szellemiségű gondolkodó összetűzött saját pártjának vezetésével is, főként azért, mert fáradhatatlanul bírálta őket és az Atlanti Szerződést. A State Department nem adta meg neki a beutazási engedélyt az Egyesült Államokba, a sztálinisták pedig az angolok és az amerikaiak ügynökének bélyegezték. Nagy barátja volt Jugoszláviának és — különösen a Tájékoztató Iroda kampánya idején — sokat tett azért, hogy a világ megtudja az igazságot hazánkról.

Nagy Imre kormányának programja körül még nagyobb a káosz, mint néhány nappal ezelőtt volt, Budapestet pedig gyűrűbe fogták az orosz csapatok és várnak.

Hruscsov és Malenkov repülőgépe este hat után ért földet Pulában. Aztán a két szovjet vezető hajóra szállt, s kisvártatva kikötött Brionin, a Tito villája előtt lévő kis kikötőben. Olyan sűrű volt a sötét, hogy az orráig is alig látott az ember. Vadul dühöngött a bóra, a Brioni körüli sekély tenger pedig úgy tombolt, mint az óceán. Tito, Kardelj, Ranković és én lebaktattunk a „mólóra" a szokatlan látogatók elé. Hruscsovról és Malenkovról ordít a kimerültség; különösen az utóbbin látszik, hogy alig áll a lábán. Az oroszok két oldalról megcsókolnak minket. A jelenet egészen furcsán hat az üres és elhagyatott kikötőben. Hruscsovék rögtön az ítéletidőt kezdik szidni: ilyen körülmények között még sohasem repültek, a gép alig tudott megbirkózni a viharos széllel. Hruscsov szerint rosszabb volt, mint a háborúban. Malenkov ülni sem bírt, az út jó részét végigfeküdte a repülőgép padlóján. Az oroszok a rövid tengeri utazást is nehezen viselték. Biztonsági szolgálatunk és Tito testőrségének emberei a „konspiráció" miatt a viharos, háborgó tengeren, vaksötétben, kerülő úton hozták őket ide, úgyhogy mire ideértek, a végsőkig elcsigázódtak.

Vendégeink azonnal a tárgyalóasztalhoz kívántak ülni. Félórányi rövid pihenő után megkezdtük a megbeszélést a Tito-villa emeleti traktusában. Hruscsov és Malenkov teljesen egyedül jöttek, sem jugoszláviai nagykövetüket, sem más kísérőt nem hoztak magukkal. Jugoszláv részről Tito, Kardelj, Ranković és én vagyunk jelen. A szobában rajtunk kívül nincs egy lélek sem, sem jegyzőkönyvvezető, sem tolmács, sem „technikai személyzet". Igazából pedig az ehhez hasonló tárgyalásokat kéne megörökíteni, nem pedig a hivatalos látogatásokon folytatott eszemecseréket, amikor húsznál is többen ülünk az asztalnál, mindenki buzgón jegyzetel és semmi fontos nem hangzik el. Az asztal most csupasz, egyetlen papírfecni sincs rajta. Senki nem jegyzetel; egyszer-egyszer valamelyikőnk egy cédulára fölírja, amit mondani vagy kérdezni akar, s miután rá került a sor, eltépi és a hamutartóba dobja. Mintha mindnyájan azt szeretnénk, hogy ez után a jugoszláv—szovjet csúcstalálkozó után ne maradjon semmi nyom. Ennek a találkozónak a jegyzőkönyve pedig érdekesebb lenne, mint eddig bármelyikének, amely oroszok és jugoszlávok között lezajlott.

A helyzet különleges. Az események úgy alakulnak, mint a háborúban, mint ahogy háború is van, s a jelek szerint még lesz is, mégpedig olyan háború, amelyet a „szocializmus első és legnagyobb országának" katonái vívnak egy „baráti szocialista ország" és a szocialista tábor tagjának polgárai ellen. Erre még nem volt példa a szocializmus történetében!

**

A Hruscsovval és Malenkovval folytatott megbeszélések november 2-án este hét órától november 3-án hajnali öt óráig tartottak.

Hruscsov rögtön a legelején közölte, hogy a magyarországi helyzetről akarnak velünk eszmét cserélni, illetve tájékoztatni minket arról, hogy milyen lépésekre szánták el magukat. Tegnap, november elsején Bresztben tanácskoztak a lengyelekkel. A Szovjetuniót Hruscsov, Molotov és Malenkov képviselték, Lengyelországot pedig Gomulka, Cyrankiewicz és Ochab. Ezután Molotov visszatért Moszkvába, Hruscsov és Malenkov pedig elugrottak Bukarestbe, ahol találkoztak Dejzsel és a románokkal. A bukaresti megbeszélésen részt vettek a csehszlovák vezetők (Novotný) is. Hruscsov és Malenkov következő állomása Szófia volt, ahol a bolgárokkal konzultáltak. Az összes látogatás titokban zajlott. Beszéltek a kínaiakkal is. Liu Sao-csivel az élén kínai pártdelegáció járt Moszkvában, melynek tagjai mindenbe beleegyeztek, akárcsak a többiek. Egyedül a lengyeleknek van különvéleményük, de azt ők sem tagadják, hogy a magyarországi események ellenforradalomba torkollnak. A lengyelek tudják, hogy a Szovjetunióban milyen döntés született és hogy más kiút

nincs. Hruscsov és Malenkov szeretnék ismertetni előttünk a szovjet döntést és kikérni róla a véleményünket.

Hruscsov ismerteti velünk, hogy hogyan fajultak a magyarországi események az ellenforradalomig. Érzelmektől túlfűtötten beszél, semmiféle elemzésbe nem bocsátkozik a magyar helyzetről. Magyarországon kommunistákat mészárolnak le és akasztanak föl. Kitér Nagy Imre felhívására az ENSZ-hez és a négy nagyhatalomhoz, szót ejt a Varsói Szerződésből való kilépésről is. Magyarországon küszöbön áll a kapitalizmus visszaállítása. Hogy Nagy csak eszköz-e, vagy maga is az imperializmus régi ügynöke, most még nem világos — a lényeg az, hogy a dolgok ebbe az irányba mentek és hogy a végeredmény a kapitalizmus visszaállítása. Milyen lépés maradt a számunkra? — teszi fel a kérdést Hruscsov, a „mi" alatt a Szovjetuniót értve. Aztán azzal folytatja, hogy ezt semmiképpen sem nézhetik tétlenül, sem mint internacionalisták és kommunisták, sem mint a szovjet állam vezetői. Ha engednének, a kapitalisták azt gondolnák, hogy gyengék, vagy hogy ostobák, ami egyre megy. A kapitalisták a Szovjetunió határáig tolnák ki állásaikat. Hruscsov közölte, hogy elegendő számú csapatot vontak össze és úgy döntöttek, hogy beavatkoznak a magyarországi események menetébe. Egy-két napra lesz mindössze szükségük. Ma, azaz november 2-án telefonon beszéltek Bulganyinnal, aki azt az örömteli hírt tudatta velük, hogy Münnich Ferencnek és Kádár Jánosnak sikerült elmenekülnie Budapestről és most repülőgépen útban vannak Moszkva felé. Hruscsov ennek óriási jelentőséget tulajdonít. Azt kérdezi tőlünk, tudunk-e valamit Apró Antalról. Nagyon fontos lenne, hogy ő is ép bőrrel megússza és meg tudjon szökni. Az oroszok mindent megtesznek ezért, de pillanatnyilag nem tudják, mi történt vele.

Hruscsov ezután ismét a szovjet hadsereg magyarországi intervencióját kezdi taglalni. A kapitalizmus restaurációját már csak szovjet belső okokból sem engedhetik meg. Jó páran akadnának, akik az egész ügyet a következőképpen értelmeznék: míg Sztálin uralkodott, mindenki kussolt és nem volt semmiféle zűrzavar. Most, hogy ők (itt Hruscsov egy nagyon csúnya szót használt a szovjet vezetésre) vannak hatalmon, íme az első vereség és Magyarország elszakadása. És közben ugyanezek a vezetők Sztálin elítéléséről papolnak! Hruscsov szerint ezt elsősorban a szovjet hadsereg hányná a szemükre. Ez a magyarországi fegyveres beavatkozás egyik oka.

Hruscsov kijelentette, hogy a katonai előkészületeket zökkenőmentesen és gyorsan megtették. Zsukov marsall nevét említi, valamint a magyarországi hadmozdulatok parancsnokáét, Malinyin hadseregtábornokét. Román egységek is részt vehetnének az akcióban, de az oroszok szerint erre nincs szükség. Hruscsov véleménye szerint két nap leforgása alatt megtörnek minden ellenállást és a végére járnak a dolognak. Azt nem árulta el, hogy mikor kezdődik az akció, de az elmondottak alapján sejthető, hogy mi vagyunk az utolsók, akiket értesítenek. Az oroszoknak igazából nincs szükségük a jugoszlávok jóváhagyására. Meg fogják tenni azt, amit kiterveltek, akár beleegyezünk, akár nem, bár Hruscsov nem győzi hangsúlyozni, hogy milyen fontos, hogy „jól értsük őket".

Hruscsov véleménye szerint Anglia és Franciaország agresszív nyomása Egyiptomra kedvező körülményeket teremt az újabb szovjet intervenció számára, s nagyot lendít az oroszok ügyén. Nyugaton és az ENSZ-ben nagy lesz a felfordulás meg a hőzöngés, de menten elcsendesednek, ha Nagy-Britannia, Franciaország és Izrael háborúba kezd Egyiptom ellen. „Ők ott kerültek csávába, mi meg Magyarországon", mondja Hruscsov.

Malenkov sem hagy kétséget afelől, hogy a Szovjetunióban minden készen áll, s hogy a Nagy Imre kormánya elleni újabb katonai intervenció minden pillanatban megkezdődhet. Az is nyilvánvaló, hogy az oroszok frontálisan és nagyon keményen fognak támadni, hiszen a magyar néptől mély szakadék választja el őket, jobban mondva a nép az oroszok ellen foglal állást.

Hruscsov említést tesz bizonyos Miskolc környéki munkásokról. Ezek a bányászok, akik a csehektől kaptak némi fegyvert, hűek maradtak, pedig Miskolcon a reakció bitorolja a hatalmat. Az ő segítségükkel, vagy velük valamilyen kombinációban ott esetleg fel lehetne lépni politikailag Nagy ellen. Hruscsov ismételten kijelenti, hogy minden készen áll a sürgős cselekvésre, s hogy más kiút nincs és hogy ezt a döntést a lehető leggyorsabban és legenergikusabban végre fogják hajtani. Mintegy zárójelben megemlíti, hogy Magyarország a Nyugat szövetségeseként már kétszer viselt háborút Oroszország ellen. A szovjet hadseregben erős a Magyarország-ellenes hangulat: a magyarok most megint összefogtak a Nyugattal és az oroszok ellen törnek.

Mi annak a ténynek a megállapításával kezdjük mondanivalónkat, hogy végig megkülönböztetett figyelemmel kísértük a magyarországi események alakulását. A nép lázadása tulajdonképpen annak az elégedetlenségnek a kirobbanása, amely a Rákosi-féle politika, a múlt hibái és bűnei miatt halmozódott fel az emberekben. Ha idejében megtették volna a szükséges lépéseket, akkor nem következtek volna be ezek az események. A Nagy első kormányával kapcsolatos álláspontunkat — ekkor Kádár már leváltotta Gerőt — Titónak a magyarokhoz intézett levelében fejtettük ki. (Hruscsov és Malenkov erre közbevetik, hogy ők is egyetértettek Tito levelének tartalmával, s az október 30-ai szovjet kormányhatározatra hivatkoznak, amely ugyanazt az irányvonalat követi és alapvetően támogatja Nagy Imrét.)

Mi is jól látjuk és bennünket is aggodalommal tölt el a jobbratolódás, az események ellenforradalmi fordulata, mert milyen kormány az, amelynek uralma alatt kommunistákat gyilkolnak le vagy akasztanak fel. Ha Magyarországon ellenforradalom van, akkor szükség van az intervencióra, de nem szabad csak a szovjet fegyverekre támaszkodni. A vérontás elkerülhetetlen lesz, a magyar nép a szovjet csapatok ellen fog harcolni, mert a magyar kommunista párt — múltbéli tevékenységének köszönhetően — szétesett, egész egyszerűen megszűnt létezni. A kialakult helyzetben szükség van politikai előkészítésre is. Menteni kéne, ami menthető, meg kellene próbálni egy magyarokból álló forradalmi kormányféleséget létrehozni, vagy legalább bejelenteni a megalakulását, ami aztán valamiféle programmal fordulhatna a néphez.

Hruscsov azt válaszolta, hogy ők Münnich Ferencet, a volt moszkvai nagykövetet bíznák meg a kormányalakítással (Münnichet egyébként a lázadás előtt belgrádi nagykövetté nevezték ki). Aztán itt van Kádár is. Hruscsov a véleményünket kérdezi. Tito afelől érdeklődik, hogy ki az a Münnich. Ranković emlékezteti őt, hogy nemrégiben találkozott vele. A jugoszlávok azt tanácsolják, hogy az új forradalmi kormányt ne Münnich, hanem Kádár János alakítsa meg, bár hozzáteszik, hogy egyiket sem ismerik elég jól. Az oroszok szemmel láthatóan inkább Münnich mellett döntenének, de nem ellenkeznek, mondhatni elfogadják az indokainkat.

A jugoszlávok rámutatnak arra, hogy milyen sok függ az új kormány programjától. Kommentárjaikból az a vélemény kerekedik ki, hogy az új kormánynak határozottan és élesen el kell ítélnie Rákosi és Gerő politikáját és az egész múltat, amely ide vezetett. Hruscsov és Malenkov nincsenek elragadtatva, de beleegyeznek. Lesír róluk, hogy szívesebben kennék az egészet a Nyugatra meg az ellenforradalomra, mint a múlt bűneire. Hruscsov Rákosit szidja, majd Gerőt mondja el mindennek, akit főtitkárrá választottak, aztán elment üdülni a Krímbe meg Jugoszláviába. Rákosi jelentkezett Moszkvában avval, hogy „szívesen segít" Pesten, de Hruscsov csak annyit válaszolt neki, hogy „nyugodtan menjen csak oda, a nép majd jól fel fogja akasztani." Rákosi telefonon fel akarta hívni Pestet, de a szovjet központos megtagadta a kapcsolást. Malenkov megjegyzi, hogy a telefonos nagyobb politikai érettségről tett tanúbizonyságot, mint az idióta Rákosi, aki a legelemibb dolgokat sem képes felfogni. Hruscsov és Malenkov arról faggatnak minket, mit tartalmazzon az új kormány nyilatkozata. Jugoszláv részről a következő javaslatok hangzanak el: az új kormány

határozottan ítélje el a múltat és nyíltan vallja be az igazságot Rákosiról és Gerőről. Álljon ki a szocializmus alapvető eredményei mellett. Az új kormányprogramba célként foglalja bele a szocialista tábor országai közötti demokratikus és egyenjogú viszonyt, és tegyen említést a szovjet csapatok távlati kivonulásáról. A forradalmi bizottságokhoz, a munkástanácsokhoz és a munkásosztályhoz intézze szavait. Hruscsov minden további nélkül ráállt Rákosi és Gerő elítélésére. Beleegyezik a szovjet csapatok kivonulásának ígéretébe is, bár nyilvánvalóan nincs ínyére, hogy ezt a program külön reklámozza.

A fenti beszélgetés körülbelül három órán át tartott. Tíz óra után átmentünk a szomszéd szobába vacsorázni. A vacsoraasztalnál Hruscsov megint felvetette a kérdést, hogy ki alakítson kormányt. Látszik, hogy Kádárt nehezen veszi be a gyomruk, s hogy nem ő az igazi jelöltjük. Hruscsov megint Münnichet dicséri: csak most tudta meg, hogy egész végig Rákosi ellen volt. Münnich régi kommunista, akit Hruscsov több mint húsz éve ismer. Valamikor a harmincas években a szovjet hadsereg tisztjeként együtt vettek részt egy két hónapos oroszországi gyakorlaton. Ugyanabban a sátorban laktak. Úgy fest, az oroszok már összeállították a kormányt, miniszterelnökké pedig Münnichet tették meg. Ekkor én kértem szót. Elmondtam, hogy jól ismerem Münnichet, gyakran találkoztam vele Moszkvában, és én is csak a legjobbakat mondhatom róla. Ha azonban közte és Kádár között kell választanunk, egy lényeges politikai különbséget figyelembe kell vennünk. Rákosi alatt Münnich nagykövet volt Moszkvában, Kádár meg rab Budapesten. Minden magyar ember szemében ez döntő érv lesz Kádár mellett. Hruscsov elismeri az érvelésem igazát és nem vitatkozik tovább.

A jugoszlávok szinte egymás szavába vágva arról beszélnek, hogy új káderekét kell keresni, s újfent arról győzködik az oroszokat, hogy a forradalmi kormány csak akkor rúghat labdába, ha nem lesznek benne rákosisták, ha erőteljesen elítéli Rákosit meg Gerőt és ténylegesen megújítja az egész politikai gyakorlatot. Úgy látom, az oroszok megértették ezt és belenyugodtak, bár személyi kérdésekben egészen más javaslatokkal érkeztek ide. Hruscsov példának okáért Bata Istvánt ajánlgatja az új magyar kormány honvédelmi miniszterének, azt a Bata Istvánt, aki ugyanezt a pozíciót töltötte be Rákosi kormányában is. Amikor jugoszláv részről kijelentettük, hogy az ilyen megoldások politikailag gyenge lábakon állnának, az oroszok elálltak eredeti szándékaiktól.

Egyes magyar kommunistákról név szerint is szó esik. Hruscsov makacsul ismételgeti, hogy mindent meg kell tenni Apró Antal kiszabadításáért. Mi Losonczyt említjük, akit tisztességes és tehetséges embernek ismertünk meg. Hruscsov és Malenkov tartózkodóak. A vitából kiderül, hogy az oroszok tudják, hogy Losonczy kapcsolatban áll velünk és Nagy gyanús embereként tartják számon. Felvetődik Maléter ezredes neve is, akit annak a delegációnak az élére neveztek ki, amelyik az oroszokkal a szovjet csapatkivonásokról fog tárgyalni. A jugoszlávok körében nagy a bizonytalanság Maléter személyét illetően, senki nem ismeri, senki nem tud róla semmi biztosat. Hruscsov és Malenkov hallgatnak, mint a sír, pedig ők ismerik Malétert.

Éjfél lehetett, amikor a vacsora után ismét a politikai előkészületek kérdése került terítékre. A témát Malenkov vetette fel, amikor hangsúlyozta észrevételeink helyességét, tudniillik hogy a politikai előkészületek tényleg óriási szerepet játszanak. Hruscsov és Malenkov elismétli és pontosítja azokat az elveket, amelyeket egyszer már helyesnek ítéltek és elfogadtak. Hruscsov megnyilvánulásaiból az a benyomása támad az embernek, hogy az új magyar kormány nyilatkozatát már meg is írták Moszkvában, és ha változtatnak rajta, akkor azt a mostani beszélgetés és a mi javaslataink alapján fogják tenni. Amikor a személyi kérdések körüli bizonytalanságra terelődött a szó, a jugoszláv elvtársak avval vették elejét a vitának, hogy a magyar káderekét minden bizonnyal Kádár János ismeri a legjobban, éppen ezért őt kell megkérdezni és rá kell hagyatkozni. Az oroszok ezt el is fogadják.

Ezután ismét azt próbálják kipuhatolni, hogy hajlandók lennénk-e megvizsgálni, mit le-

hetne Naggyal tenni. A mieink Losonczy mellett még Szántó Zoltánt említik, aki már jelezte, hogy az esetleges üldöztetések elől a jugoszláv nagykövetségen óhajt menedéket kérni. Biztosak vagyunk abban, hogy ők nem lesznek árulók, mert tisztességes szándékoktól vezérelt, becsületes emberek. Abban maradtunk, hogy meglátjuk, hogy mit tehetünk mi ebben az irányban, mert az oroszok kijelentik, hogy ők lépésképtelenek. Hruscsov és Malenkov többször is a lelkünkre kötik, hogy a Nagy-kormány felé minden, ezen a vonalon kifejtett jugoszláv tevékenység döntő fontosságú lehet. Óvatosságra intjük őket avval, hogy az eredmények nem garantáltak. Az oroszok nem árulják el, mikor kezdik az intervenciót. Mi nem kérdezhetjük meg tőlük, belőlük meg nem kívánkozik ki. Emiatt nem világos, mennyi időnk és milyen lehetőségünk maradt arra, hogy az áldozatok számának csökkentése és az értelmetlen vérontás megelőzése érdekében mepróbáljunk hatni Nagy Imrére — pedig, ha kimondatlanul is, de ebben állapodunk meg. Hruscsov, de főként Malenkov hatalmas jelentőséget tulajdonít ennek, és leszögezi, hogy a jugoszlávok minden vállalkozása ebben az irányban helyes és nagyon fontos.

Hruscsov hosszasan taglalta, hogy mindenkivel konzultáltak, elsősorban a kínaiakkal. Egyedül az albánokat nem említette. Külön meghívtak egy kínai küldöttséget. Azt tudták, hogy Mao Ce-tung nem tudott volna eljönni, ezért másokat kerestek meg: Liu Sao-csit, a Kínai Kommunista Párt titkárát meg Csou En-lájt, akiről Hruscsov megjegyezte, hogy „bolsoj diplomat". A kínaiak elfogadták a meghívást, és kijelöltek egy hat-hét fős küldöttséget Liu Sao-csivel az élen. Az oroszok azért szerették volna hallani a véleményüket, mert ők messze vannak az eseményektől (vagyis a forrongó Lengyelországtól és Magyarországtól), nincsenek közvetlenül érintve, és talán jobb a rálátásuk, mint az oroszoknak, akiknél még működik a tehetetlenségi erő és erősek a múlt reflexei. A kínaiak állítólag mindennel egyetértettek. Telefonon érintkezésbe léptek Mao Ce-tunggal, aki teljes szívvel helyeselte a magyarországi katonai beavatkozást.

Az oroszok azt sütötték ki a kínaiakkal, hogy ez utóbbiak menjenek el Lengyelországba és a helyszínen mérjék föl a helyzetet. A kínaiak némi habozás után ráálltak a dologra. A lengyel vízumra azonban több napig vártak — hiába. Mao dühbe gurult, és megparancsolta a küldöttségnek, hogy most már akkor se utazzanak, ha megkapják a vízumot. Hruscsov eme történetének nem minden részlete volt világos, de az igen, hogy az oroszok igyekeztek a maguk oldalára állítani a kínaiakat. Nem könnyű kihámozni, hogy is történt az eset, de úgy tűnik, hogy az oroszok mesterkedései sikerrel jártak és a kínaiak megnehezteltek a lengyelekre. Mi erre egyetlen megjegyzést sem teszünk.

Hruscsov az ebédlőben is megemlítette, hogy a románok készek csapatokat küldeni Magyarországra. Ezt a jugoszlávok hibás lépésnek értékelték és eltanácsolták tőle Hruscsovot, aki végül is letett róla.

Hruscsov szót ejtett Zsukov marsallról is, aki a kérdés katonai oldalát vette a kezébe. Zsukov — Hruscsov elmondása szerint — akkor lett kegyvesztett, amikor a háború alatt szóváltásba keveredett Sztálinnal. Valamilyen hadműveletek körül folyt a vita, és amikor a diktátor kijelentette, hogy a Szovjetunió sorsáért ő a felelős, Zsukov azt felelte neki, hogy ő, Zsukov is az.

Szóba kerül Kádár rádiónyilatkozata is, amelyben a magyarországi események tragikus fordulatáról beszél. Kádár attól fél, hogy Magyarországon meg fog bukni a szocializmus és a munkáshatalom. Hruscsov „mologyec"-nek minősíti Kádárt. A beszélgetés ezután azokra a kínzásokra terelődik, amelyeket Kádár Rákosi börtöneiben szenvedett el. Különösen Farkas Mihály fia járt Kádár kínzásában az élen. Malenkov és Hruscsov lesújtottan csak azt ismételgetik: „szvolocs, szvolocs" (szemét).

A mieink avval folytatják, hogy milyen kedvező benyomást gyakorolt rájuk Kádár, amikor az MDP delegációjának tagjaként Jugoszláviában volt hozzá szerencséjük. Hozzáte-

szik, hogy Gerő 900 000 MDP-taggal dicsekedett, aztán tessék, az egészből nem maradt semmi, a párt szétesett.

Az oroszok néhányszor szóba hozták Mikojant is. Nyáron is, meg most is járt Magyarországon. A jugoszlávok nem hajlandók erről a témáról tárgyalni. Hruscsov és Malenkov ebből megérthették, hogy a jugoszlávok negatívan értékelik Szuszlov és Mikojan magyarországi szereplését.

Jugoszláv részről elhangzik az a kérdés, hogy az SZKP KB Elnökségének egyes tagjai milyen véleményt alakítottak ki és milyen magatartást tartanak célszerűnek az események kapcsán. Ez meglepte az oroszokat. Rövid csönd után Hruscsov szólalt meg: a vezetés tagjai között teljes nézetazonosság uralkodik. Malenkov még hozzátette, hogy ez így volt az események minden egyes szakaszában és így van most is.

Hruscsov mértéktartóan nyilatkozott a lengyelekről, de azért felrótt nekik egyet s mást. Egy rossz szava sem lehet Gomukáról, de egyes lengyelek elfogadhatatlan nézeteket hangoztatnak (melyeknek egyébként nincs sok közük a VIII. plénumhoz). Néhányan például (nem tudni, kicsodák) Lvov visszaszerzéséről álmodoznak. Hruscsov azt mondja, hogy akkor az ukránok és beloruszok fel fogják vetni a Curzon-vonal kérdését. Arról nem is beszélve, hogy Kelet-Poroszországot felosztották Lengyelország és Oroszország között — ennek a területnek a revízióját is meg lehetne bolygatni éppen (no persze csak a lengyel részét); végül pedig a lengyelek egyetlen lelket sem fognak találni Németországban, aki az Odera és a Neisse vonalán húzódó nyugati határukat támogatnák. Az oroszok ezt nyomatékosan a lengyelek értésére adták, mire Gomulka kijelentette, hogy ezekre a kérdésekre kár a szót vesztegetni.

Hruscsov rosszallását vívta ki az a mód is, ahogy a lengyelek kereskedni akarnak: a szenet készpénzért eladni a Nyugatnak, búzát pedig hitelre vásárolni az oroszoktól. Hol itt az egyenjogúság, teszi fel a költői kérdést Hruscsov. Ez a Szovjetunió kizsákmányolása lenne! Aztán elmondja, hogy a szocialista országok közül kinek fognak búzát szállítani és mennyit. A románok kölcsön formájában fognak kapni, azaz csak jövőre kell megtéríteniük az árát. Hruscsov érdeklődött, hogy Jugoszlávia mennyi búzát akar importálni. Ismertetjük vele azt a megállapodást, amit erről szándékozunk aláírni az Egyesült Államokkal. Hruscsov és Malenkov rábólintanak. Hruscsov a lengyeleken gúnyolódik, akik kiszámolták, hogy a Szovjetunió még tartozik Lengyelországnak — miközben a Szovjetunió rengeteget segített nekik és hatalmas összegekkel támogatta őket.

Malenkov a beszélgetés kezdetén tisztán jogi és alkotmányos szemszögből bebizonyította, hogy Nagy Imre kormánya nem törvényes és nem fogadták el az alkotmányos szervek, illetve hogy programja alkotmányellenes — mintha az újabb szovjet katonai intervenció, amelyet ez az érvelés van hivatva igazolni, olyan nagyon alkotmányos lenne!

A beszélgetés második felében Hruscsov — mint mindig, amikor a jugoszlávok kedvében akar járni és mintegy engedményeket tesz nekik — Sztálint pocskondiázta. Ezúttal azokból az anekdotákból mesélt néhányat, amelyek Sztálin és Rákosi viszonyáról szólnak. Sztálin állítólag nem szenvedte Rákosit és nem is bízott benne. Rákosi egyszer ugyanoda kéredzkedett üdülni a Szovjetunióba, ahová Sztálin. Sztálinnak ez gyanús volt, és elhatározta, hogy elveszi Rákosi kedvét az ilyesmitől. Az első adandó alkalommal arra kényszerítette Rákosit, hogy egy szuszra felhajtson valami nagyobb mennyiségű szeszt. Ők már attól féltek, hogy Rákosi beadja a kulcsot, kivitték, de végül is kutya baja sem lett. Rákosi olyannyira utánozta Sztálint, hogy megparancsolta, budapesti dolgozószobája elé neki is szereljenek föl egy acélajtót meg valami páncélszerkentyűt a merénylők ellen. Hruscsov és Malenkov avval zárják le a témát, hogy Rákosinak alapvetően fogalma sem volt és most sincs arról, hogy hogyan kell dolgozni, és azt a kását, amit ő még Sztálin főztek, most nekik, Hruscsovéknak kell megenni.

Amikor valaki a Nagy Imre-kérdést próbálta megpendíteni, Hruscsov automatikusan avval szakította félbe, hogy „Magyarországon kommunistákat mészárolnak", mintha ez legalábbis a Nagy Imre-kormány szerveinek a parancsára történne. Hruscsov a beszélgetés első részében minden egyes alkalommal evvel a megjegyzéssel reagált, amikor fölemlegettük Nagy Imre nevét. Később, amikor arra terelődött a szó, hogy Nagy mennyi mindent tehet és mennyit segíthet az ügynek, Hruscsov már egészen más hangot ütött meg; már nem traktált bennünket avval, hogy a „kommunyisztov tam rezsut", hanem elfogadta Nagy egy gyökeresen más értékelését és egyetértett avval is, hogy még sokat tehet és segíthet és tisztán megőrizheti a nevét, mint kommunista.

**

A magyarországi események és Anglia meg Franciaország Egyiptom elleni háborúja kapcsán Hruscsov szót ejtett a szovjet hadsereg katonai erejéről is. Elmondta, hogy sikerült tökéletesíteniük az irányított lövedékeket és a rakétákat, s hogy most már olyan rakétával is rendelkeznek, amely 8000 km-re lévő célt is eltalál. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy nincs olyan pontja a földgolyónak, amit ne érnének el, s hogy ez ellen a fegyver ellen nincs védekezés. Hruscsov eme közlése a nagy hatótávolságú rakétákról inkább taktikai húzás, mellyel a Szovjetunió haditechnikájának az erejéről akar minket meggyőzni, semmint valós információ a rakétafegyverek kifejlesztése terén elért sikerekről. A krími találkozó után, október 23-án Zsukov marsall még arról beszélt nekem, hogy körülbelül egy évre van szükségük a rakéták tökéletesítéséhez, azaz a hosszútávú rakétafegyver kikísérletezéséhez. Egy héttel később Hruscsov meg avval áll elő, hogy már vannak is ilyen rakétáik...

**

A megbeszélések november 3-án, hajnali öt órakor értek véget. A légkör valahogy feszélyezett volt, s miután a politikai témákat kimerítettük, egyikőnknek sem akaródzott valami kellemesebb témáról csevelyt kezdeményezni. A vacsorához szinte nem is fogyasztottunk alkoholt, a megbeszélések alatt pedig nem is szolgáltak fel.

Hruscsov és Malenkov szerényen, sőt szinte szelíden viselkedtek, mindig kézséggel elfogadták a jugoszláv észrevételeket, függetlenül attól, hogy ténylegesen mit gondoltak az adott kérdésről. Ebből a napnál is világosabbá vált, hogy mindenképpen szeretnék az egyetértés jegyében befejezni a tárgyalásokat, annak ellenére, hogy a magyarországi véres események okainak megítélésében gyökeresen ellentétes álláspontot vallottunk. Ezeket a különbségeket a jugoszláv fél többször is hangsúlyozta; különösen abból nem engedtünk, hogy Magyarország mostani katasztrófájában a fő bűnös Rákosi — s ez azt jelenti, hogy a Szovjetunió is —, s ezért el kell őt ítélni. Ezen az alapon a jugoszláv fél egy sor más álláspontjához is ragaszkodott, jelesül: ki alakítsa meg az új kormányt, milyen programmal kell színre lépnie, továbbá a szovjet csapatok elkerülhetetlen újabb beavatkozásának küszöbén milyen irányba kellene befolyásolni Nagy Imrét ahhoz, hogy mentsük a menthetőt, s hogy csökkentsük az áldozatok számát és az újabb vérontást.

Hruscsov és Malenkov november 3-án kora reggel szálltak föl a pulai repülőtérről. Az időjárási körülmények rendkívül mostohák voltak. Miután Tito villájából kikísértük a vendégeket, szállodai szobámban maradtam, hogy feljegyzéseket készítsek erről az egész éj-

szakán át tartó különleges találkozóról. Nem volt könnyű dolgom, hiszen a tízórás beszélgetést teljes egészében emlékezetből kellett rekonstruálnom.[9]

***

Moszkvai nagykövetségünk rendkívül buzgón tevékenykedik: naponta többször is közli Belgráddal a legfrisseb értesüléseket. A magyar lázadás fegyveres leverésére tett előkészületek mellett az oroszok más irányban is aktívak. Egy ultimátumféleséget intéztek Nagy-Britanniához, Franciaországhoz és Izraelhez, amelyben minden Egyiptom ellen irányuló katonai tevékenység beszüntetését és azonnali csapatvisszavonásokat követeltek. Erről a lépésükről tájékoztatták Eisenhowert is, s egyszersmind fel is szólították, hogy Amerika működjön közre a nyugati nagyhatalmak és Izrael agressziójának a megfékezésében. Az oroszoknak most igencsak kapóra jön a brit—francia—izraeli fegyveres erők bevetése elleni amerikai állásfoglalás, s még az sem zavarja őket, hogy Moszkvában hónapokon át folyt az Egyesült Államok, mint az Egyiptom elleni agresszió fő szószólójának a „leleplezése".

A franciák és a britek Moszkvában még a nyugati diplomaták között is szinte teljesen elszigetelődtek. Ezek többsége elítéli az Egyitom elleni támadást — nem mintha különösképpen megértőek lennének Nasszer és Egyiptom iránt, hanem, mert ez az „ostoba háború" meggátolja a Nyugatot abban, hogy jobban kihasználja a magyarországi eseményeket a Szovjetunió ellen. Az oroszoknak még arra is van idejük, hogy szerteágazó diplomáciai akciókat bonyolítsanak. Küldöttségeket fogadnak Moszkvában (Afganisztánból meg Szíriából), a békéről meg az ENSZ szerepéről fecserésznek. Kitalálták a „második Bandung" jelszót a béke védelmében. Erről tárgyalnak Spaakkal meg Van Ackerrel, akik ugyan akkor jöttek Moszkvába, amikor az oroszoknak kisebb gondjuk is nagyobb volt, mint az együttműködés a „szociálimperialistákkal" meg Belgiummal — a Spaakkal folytatott tárgyalásokat is fel lehet azonban használni a Nyugat nyomására. Spaak tudniillik Sepilov, a szovjet kulügyminiszter előtt kiállt ugyan Franciaország és Anglia álláspontja mellett és elítélte Nasszert, de a háború azonnali befejezését sürgette. És ez a legfontosabb.

Az SZKP KB Elnöksége az utóbbi napokban éjjel-nappal, nonstop ülésezik. A többirányú politikai és diplomáciai vállalkozásokon kívül az oroszok nagyobb szabású katonai előkészületeket is tettek, hisz bármi megtörténhet. Egy fogadáson Zsukov marsall Konyev marsall lengyelországi tartózkodásáról beszélt. Igencsak kikelt a lengyelek ellen, s olyan mozdulatot tett a kezével, mintha egyetlen csapással aprítana miszlikbe valakit: „De mi szétzúzhatnánk őket..." Az egyik nyugati nagykövet erre megkérdezte: „Kiket? Csak nem a lengyel kommunistákra gondol?", de Zsukov nem válaszolt. Moszkvából központi bizottsági delegációt küldtek Csehszlovákiába is, Arisztov elnökségi tag vezetésével. Az oroszok nagyon tartanak attól, hogy Csehszlovákiában is kitörhet a haddelhadd. Ezeknek

[9] A november 2. és 3. között Brionin tartott megbeszélésekről, akárcsak az akkori magyarországi eseményekkel kapcsolatos jugoszláv politika más aspektusairól később külföldön számos feltevés és magyarázat keringett, amelyek között jó néhány kifejezetten ellenséges volt hazánkkal szemben. Ezért a jugoszláv kormány 1958 elején úgy döntött, hogy a Szövetségi Végrehajtó Tanács Tájékoztatási Titkársága kiadásában megjelentet egy könyvet *Jugoszlávia politikája Magyarország iránt és a Nagy Imre-eset* címmel (az úgynevezett „Fehér könyvet"). A könyvben napvilágot látott minden, evvel a témával kapcsolatos dokumentum, többek között azok is, amelyek az imént ismertetett brioni beszélgetések tartalmát foglalják össze. (Ilyen például, a 100. számú irat: Részletek a JKSZ KB 1957. február 1-jei leveléből az SZKP KB-hoz.) A szerző által közvetlenül a megbeszélések után papírra vetett feljegyzések tartalma teljes mértékben megegyezik a 100. számú dokumentum lényeges pontjaival (és a „Fehér Könyvben" megjelent egyéb anyagokkal).

a félelmeknek alkalmasint nincs sok alapjuk. Ha a táborból valaki ki fog tartani az oroszok mellett a magyarok és a lengyelek ellen, akkor azok Csehszlovákia vezetői lesznek.

Embereink jelentették Moszkvából, hogy az olasz nagykövetség közlése szerint biztonszámíthatunk az Egyiptom elleni háború befejezésére. Eden nagyon gyönge többséget kapott a parlamentben. Az ENSZ-közgyűlés többsége Egyiptomot támogatja. Jugoszlávia különösen nagy érdemeket szerzett abban, hogy az ENSZ állást foglalt az ügyben. Képviselőnk, dr. Joža Brilej nagykövet kérte a közgyűlés soron kívüli összehívását, amely végül is helyes döntést hozott és egyfolytában ülésezni fog, míg az alapvető kérdésben ez a döntés meg nem valósul — s ez a fegyvers harc beszüntetése és a támadó csapatok visszavonása.[10]

[10] Az 1956. október 29-éről 30-ra virradó éjszaka izraeli csapatok megtámadják Egyiptomot és a rá következő hét napon át megszállva tartják a Sinai-félszigetet. Október 31-től az angol—francia légierő közvetlenül is támogatja az izraeli csapatokat, november 4-én és 5-én pedig angol és francia ejtőernyős- és deszantegységek lépnek partra Port Saidnál és a Szuezi-csatorna széles övezetében. Erős egyiptomi ellenállással kell megküzdeniük. Az ENSZ-közgyűlés határozatának, a szovjet kormány ultimátumszerű jegyzékének, az amerikai kormány energikus tiltakozásának, valamint a világ és saját hazájuk közvéleményének a nyomására a támadók már november 7-én leállítják az inváziós hadműveleteket. A rá következő hetek és hónapok során minden idegen katona elhagyja az októberben megszállt egyiptomi területet.

1956 VIHAROS NOVEMBERE

A szovjet fegyveres erők másodszor avatkoznak be Magyarországon — Az oroszok az ellenforradalom szervezőjének bélyegzik Nagy Imrét — A desztalinizációs politika ideiglenes csődje — Az Egyiptom elleni agresszió felszámolása — Beszélgetés Hruscsovval — Növekszik a szovjet hadsereg befolyása — Erősödik a hidegháborús légkör Moszkvában — Vendégségben Ny. Sz. Hruscsovnál

Útban Moszkva felé, 1956. november 6.

Egy szovjet repülőgépen ülök, mely Moszkva felé repít. Időm van bőven, szinte azt sem tudom, mivel csaphatnám agyon. Az egész nap rendelkezésemre áll, hogy folytassam feljegyzéseimet arról, hogy mi történt Hruscsov és Malenkov brioni látogatása után — már amennyire Belgrádban tudomást szerezhettünk róla.

Hruscsov és Malenkov november 3-án kora reggel hagyták el a pulai repteret, minden protokoll nélkül. Sejthetően azért siettek így, mert minél előbb ki akarták adni a parancsot a Magyarország elleni második szovjet katonai intervenció megkezdésére. Ennek időpontját nem akarták nekünk elárulni — kötötte őket a katonai titoktartás. Nem tudom, hogy pontosan mikor hangzott el a parancs, melynek alapján az orosz csapatok másodszor is megindultak Budapest ellen, de az egyes szovjet egységekkel már valószínűleg november 3-án közölték.

A szovjet csapatok a november 3-áról 4-ére virradó éjszaka ütöttek rajta a nagyrészt a lázadók kezén lévő Budapesten, azaz huszonnégy órával azután, hogy Hruscsov és Malenkov távoztak Brioniról. Ezt a következtetést többek között abból szűrtem le, hogy Nagy Imre jó néhány magas beosztású kormánytisztviselőjével és családtagjaikkal együtt november 4-én reggel nagykövetségünkre menekült és menedékjogot kért. Úgy tudom, összesen körülbelül negyvenen vannak.[11] Nem sokkal ezután orosz páncélosegységek és harckocsik vették gyűrűbe nagykövetségünk épületét. Szigorú blokádot vontak a ház köré, kivétel nélkül igazoltattak mindenkit, aki a nagykövetségünkről kijött vagy oda bement. Az épület több ablaka is kitört — ne felejtsük el, hogy november 4-ét írunk, s az időjárás hidegre fordult. A magyar menekültek között több beteg is van, akik sürgős orvosi kezelésre szorulnának, de az orosz hatóságok — a jugoszláv diplomáciai személyzeten kívül — egy lelket sem engednek be a nagykövetségünkre. Végül pedig felmerült a nagyszámú menekült élelmezésének a gondja is. Ezeket a hirtelen adódott, váratlan problémákat mind meg kellene oldanunk; arról már nem is beszélve, hogy nagykövetségünk, illetve Jugoszlávia egyik napról a másikra teljesen új politikai helyzetben találta magát.

Még három napja sincs, hogy Hruscsov és Malenkov inkognitóban, barátként Brionira érkeztek. Az oroszok túlcsordulóan szívélyesen viselkedtek, úgy, ahogy soha azelőtt. Ezt a gesztust előre kitervelték, így akarván befolyásolni a tárgyalások légkörét és általában a velük szembeni magatartásunkat: mi sem viselkedhetünk velük másképp, ha pár perccel vagy órával előbb mint legjobb barátok csókolóztunk össze. Míg ezeket feljegyzem, szinte

[11] Megerősített és később nyilvánosságra hozott adatok szerint 42 személy kért és kapott menedékjogot a jugoszláv nagykövetségen.

érzem, hogyan süpped bele Malenkov hájas, kerek, félig felfújt léggömbhöz hasonlatos állagú képébe az arcom, amikor ezeket a váratlan és erőltetett csókokat váltottuk. Korábbi találkozásainkkor ez nem volt szokás, sőt, hét éven át szóba se álltunk egymással; most meg, amikor nehéz helyzetbe kerültek, hirtelen csókolózhatnékjuk támadt. Ha a helyzet fordított lenne és mi jutottunk volna bajba, az oroszok talán szóba se állnának velünk.

Nem nehéz megjósolni, hogy az oroszok és az újonnan alakult magyar kormány most azt is Nagy Imre nyakába fogja varrni, amiben ártatlan. Már olyan vádakat hangoztatnak, hogy elárulta a szocializmust, hogy ki akart lépni a Varsói Szerződésből és a Nyugat védelme alá akarta Magyarországot helyezni. És ez a Nagy Imre, aki már az ellenforradalom bűnében találtatott bűnösnek, most a budapesti jugoszláv nagykövetség védelme alatt áll. A Nagy Imre elleni vádakat a neki védelmet nyújtók bevádolásától csak egy egészen keskeny mezsgye választja el.

Ha megpróbálják majd feltárni a magyarországi véres események okait, az oroszok valószínűleg ugyanazon a téves vonalon fognak elindulni, amint azt már az események előtt is tették. A történteket hivatalosan ellenforradalomnak minősítették. A magyarországi forradalom védelmében a szovjet hadsereget vetették be a fellázadt Budapest ellen, s a lázadás okát most onnét egész Amerikáig mindenütt keresik, mindenki bűnös — csak ők nem!

A mostani, megváltozott körülmények között az oroszokkal kötött szóbeli megállapodásunk, öleléseik és csókjaik nem sokat jelentenek, sőt, szinte egy fabatkát sem fognak érni, mert a helyzet hirtelen megváltozott. A szovjet politika igényeinek megfelelően most majd minket lehet avval vádolni, hogy egész idő alatt mi adtuk a parancsokat Nagynak, aki a mi védelmünk alatt állt, s hogy a magyarországi ellenforradalomért mi vagyunk az igazi felelősök. A főbűnösök attól még az oroszok maradnak, akik először Szuszlovon, majd Mikojanon keresztül, tíz év szovjet hegemónia után, Rákosi és Gerő asszisztálásával, senkit sem kérdezve meg olyan torz és eltévelyedett döntéseket hoztak Magyarországgal kapcsolatosan, amelyek végül is lázadáshoz és véres megmozdulásokhoz vezettek.

Érdemes megjegyezni, hogy végig ezen idő alatt — különösen a legutóbbi napokban — semmit sem tudtunk tenni a belgrádi nagykövetségen keresztül. Ez az intézmény egész egyszerűen illetéktelennek nyilvánította magát minden Magyarországot érintő ügyben, s minduntalan a budapesti szovjet nagykövetséghez utalt bennünket — amely már több mint tíz napja „üzemen kívül" van. Ez a nagykövetség, amint hallottuk, valóban nem tudott normálisan működni, s a Szovjetunió kormányát valójában a Budapest körül állomásozó szovjet csapatok és parancsnokságuk képviseli. Hogy tudatosan zárták ki az ügyek intézéséből a belgrádi szovjet nagykövetséget, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a nagykövetségről senki nem kísérte el Hruscsovot és Malenkovot Brionira. Nem tudom, hogy az új Jugoszlávia történetében volt-e már példa olyan hasonló szintű találkozóra, amelyen a vendégek országának diplomáciai képviselői nemhogy nem vettek részt, de nem is tudtak róla.

Kijevhez közeledünk. Bukarestben nem szállt fel új utas a gépre, úgyhogy továbbra is egyedül utazom. Mintegy fél órát időztünk a bukaresti repülőtéren. Semmiféle mozgást nem tapasztaltam, komor csönd uralkodott mindenütt. A repülőgép orosz személyzete nemcsak hogy udvariasan, hanem egyenesen kedvesen viselkedett velem az úton. Gyakran benéztek az utastérbe, ahol egyedül ültem, megkérdezték, nincs-e szükségem erre vagy arra, és mindig teával kínáltak, amit most az út alatt többet ittam, mint az elmúlt napokban, hetekben együttvéve. Míg Bukarestben időztünk, szemmel láthatóan nem akartak beszédbe elegyedni velem, így ők a repülőgép egyik végében nyújtóztatták tagjaikat, én meg a másikban. Aztán fölszálltunk.

Most, amikor a Szovjetunió fegyverrel teremt rendet Magyarországon s azzal fenyegetőzi, hogy a tábor más országaiban is hasonló eszközökhöz fog nyúlni, képtelenség a XX. kongresszus irányvonaláról és a desztalinizációs politikáról beszélni. Bár az intervenció fő

szószólója Hruscsov, úgy gondolom, az ő tekintélye csökkenőben van, míg Malenkové és Molotové növekszik.

A repülőgépen bejelentették, hogy Moszkva felé közeledünk. Rendezgetni kezdtem a Belgrádból idáig készített feljegyzéseimet. Az események úgy összesűrűsödtek, hogy Belgrádból sokkal több új és bonyolult kérdéssel térek vissza Moszkvába, mit amennyi választ Belgrádban kaptam tíz-egynéhány nappal ezelőtt itt megfogalmazott kérdéseimre.

Moszkva, 1956. november 6.

Az oroszok most már azzal vádolnak bennünket, hogy budapesti nagykövetségünkön az „ellenforradalom vezetőit" rejtegetjük. Nyilvánvalóan nemcsak Nagy Imrével és barátaival szeretnének leszámolni, akik a nagykövetségünkön találtak menedéket, hanem Jugoszláviát is minél jobban kompromittálni akarják az eset kapcsán. Mintha számítottak volna arra, hogy Jugoszlávia számára ebből a helyzetből nem lesz kiút. Ha nem adjuk ki nekik Nagy Imrét és a többieket, Jugoszláviát, mint a magyarországi ellenforradalom szervezőjét fogják mocskolni. Ha kiadjuk Nagyékat, ugyanők ujjal fognak mutogatni ránk: íme egy ország, amelyik nem tartja be adott szavát és amelyikre jobb, ha nem épít senki.

Brionin olyanok voltak, mint a kezes bárányok. Minden jóhiszemű javaslatunkat, amivel megpróbáltuk a gondjaikat legalább részben orvosolni, s a vérontást — az oroszok, a magyarok és végső soron mindannyiunk érdekében — mérsékelni, azonnal elfogadták. Most mindez útban van nekik, és nem akarnak tudni róla. Az elvtársaink a nagykövetségről azt közölték, hogy a szovjet külügyminisztérium képviselői úgy viselkednek, mintha nem is jártak volna Brionin, mintha ez a körülmény, amely az eredeti szándékok szerint nagyban befolyásolta volna a két ország közötti viszonyt, nem is létezne.

Míg az oroszok a második magyarországi katonai beavatkozás előkészületein munkálkodtak, Moszkvában egyre-másra fogadták a delegációkat, Keletről, Nyugatról, a semleges világból egyaránt. A reprezentatív afgán küldöttség, egy másik Bandung összehívásának a híre, a szíriai delegáció, Belgium legmagasabb rangú képviselőinek a látogatása — mindez nagyon is kapóra jött az oroszoknak, hogy a sajtóban és a vezetők beszédeiben többször is felhívják a világ közvéleményének a figyelmét azokra az elvekre, melyeknek egy békeszerető ország külkapcsolatait szabályozniuk kell. Ezeket az elveket követi állítólag a Szovjetunió is. Az oroszok így aztán most másról sem papolnak, mint az államok szuverenitásáról és integritásáról, a más országok belügyeibe való be nem avatkozásról, a kölcsönös tiszteletről, a háborúval és az imperializmussal való szembefordulásról stb. Mindezt az elmúlt napokban kürtölték szét és írták alá ünnepélyesen; akkor, amikor az utolsó simításokat végezték a magyarországi fegyveres beavatkozás előtt — aminek a tényén mit sem változtat, hogy az ottani eseményeket forradalomnak hívjuk, mint a Nyugat, vagy ellenforradalomnak, mint az oroszok.

Az oroszoknak talán azért volt erre szükségük, hogy legalább valamennyire megnehezítsék a Nyugat Szovjetunió-ellenes támadásait az intervenció miatt. A Nyugat egységes fellépését a magyar események ügyében azonban nem az orosz diplomácia gyengíti, hanem Nagy-Britannia és Franciaország agressziója Egyiptom ellen. Ezt a brit—francia közös kalandot még az itteni nyugati diplomáciai körökben sem nézik jó szemmel, sőt, gyakran még az angol és a francia lépést nyíltan elítélő hangok is hallhatók.

Moszkva, 1956. november 7.

Tegnap Gromiko egy sürgős üzenet átadása céljából hajnali egy órára a külügyminisztériumba rendelte ügyvivőnket, Božovićot. Hogy a helyzet mennyire „forró", azt jól mutatja az a tény is, hogy a szovjet külügyminisztérium éjjel-nappal dolgozik, akárcsak Sztálin ide-

jén. Ily módon is gerjesztik a rendkívüli hangulatot Moszkvában. Gromiko a következőket hozta képviselőnk tudomására:

Hruscsov tegnap levelet intézett Tito elnökhöz, amelyben ismerteti a Szovjetunió álláspontját a Közel-Keleten kialakult helyzetről. A levélben Hruscsov tájékoztatja Titót azokról a dokumentumokról, amelyekkel a Szovjetunió kormányának elnöke, Bulganyin fordul az Egyesült Államok elnökéhez, Eisenhowerhez, Franciaország, illetve Nagy-Britannia elnökéhez, A. Edenhez és Guy Mollet-hez és az izraeli miniszterelnökhöz, Ben Gurionhoz. Gromiko azt is közölte Božovićtyal, hogy Sepilov hasonló tartalmu levelet küldött el az ENSZ Biztonsági Tanácsa elnökének. A Moszkvai Rádió már akkor megkezdte ezeknek a dokumentumoknak a közlését, amikor ügyvivőnk még a követségen tartózkodott.

Az Eisenhowerhez intézett levél ismertetését Gromiko a legvégére hagyta. Ebben a szovjet kormány az Egyesült Államok kormányát arra szólítja fel, hogy „Egyiptom védelmében kezdeményezzenek közös katonai akciót az agresszorok ellen!" A szovjet üzenet kifejti, hogy az Egyesült Államok erős tengeri és légi egységekkel rendelkezik a Földközi-tenger térségében, a Szovjetunió pedig felajánlja a délen állomásoztatott komoly tengeri, légi- és egyéb erőit. Egy együttes akcióval véget lehetne vetni az agressziónak, summázta a levél tartalmát Gromiko.

Gromiko igyekezett minél határozottabbnak mutatkozni, hiszen a helyzet válságos. A külügyminisztériumban több külföldi nagykövet is „várt a sorára", hogy ugyanezt éjnek évadján a tudomására hozzák. Legtöbbjüket első álmából verték fel, s kábultan, álomittasan jelentek meg a külügyminisztériumban. Bizonyára ez is hozzátartozik a szovjet kormány álláspontjával összefüggő hangulatkeltéshez. Az oroszok nyilvánvalóan arra számítanak, hogy hasonló „tanúságokat" fog levonni Jugoszlávia kormánya is, és nemcsak a szuezi kérdésben elfoglalt szovjet álláspontról, hanem — főként — a magyar kérdésről is. Szuez nem vita tárgya köztünk, hiszen álláspontjaink hasonlóak — Magyarország viszont annál inkább, különösen a második szovjet katonai intervenció és az után, hogy Nagy Imre, illetve kormányának megmaradt tagjai és több más magyar a nagykövetségünk épületében talált menedéket.

***

Kértem, hogy Hruscsov még ma fogadjon, annak ellenére, hogy ma van a Szovjetunió nemzeti ünnepe és normális körülmények között eszembe sem jutna ezen a napon kihallgatást kérni. Hruscsov 18 órakor fogadott, ami azt is jelentette, hogy ő is szeretett volna minél előbb látni. Bár látogatásom okát nem közöltem előre, nem volt nehéz kitalálni, hogy Magyarország dolgában kereskedem, pontosabban a budapesti nagykövetségünkön tartózkodó Nagy Imre és társai ügyét szeretném elmozdítani a holtpontról. Mint független országnak, Jugoszláviának erkölcsi és politikai kötelezettségei vannak ebben az ügyben, s be kell tartania adott szavát. Magatartásunk végső soron nem tér el a Hruscsovval és Malenkovval Brionin folytatott megbeszélések szellemétől. Erről Tito levélben igyekezett meggyőzni Hruscsovot, aki véleményem szerint tudta, hogy miért jövök ma hozzá.

A Kremlben, nem messze a György teremtől — ahol egyébként éppen nagyszabású fogadást készítettek elő a Szovjetunió nemzeti ünnepe és a NOSZF tiszteletére — Hruscsov ismét Malenkov társaságában fogadott. Fekete öltönyt viselt és a két aranycsillagocskát, melyeket csak ünnepi alkalmakkor aggat magára. Körülbelül egy óráig tartott a beszélgetés. Ez alatt az idő alatt Hruscsov beszélt messze a legtöbbet, Malenkov kevésszer szólalt meg. Nekem az a szerep jutott, hogy Hruscsov támadásaira válaszoljak.

Hruscsov Egyiptommal és a nyugati nagyhatalmakkal kezdte a beszélgetést. Szoboljev nem sokkal ezelőtt jelentette New Yorkból, hogy Anglia és Franciaország hivatalosan értesítették az ENSZ-t és Hammarskjöldöt, hogy ma éjféltől életbe lép a tűzszünet Egyiptom-

ban. Ez annak a nagyon energikus lépésnek a következménye, amelyet tegnapelőtt tett a Szovjetunió a három nyugati nagyhatalomnál. Az arabok jól látják, hogy ki védte meg őket a legválságosabb percben. Az oroszok kaptak egy megrázó tartalmú levelet Nasszertől. Azt írja benne, hogy az arabok nemzedékről nemzedékre tovább fogják adni, hogy hogyan állt ki mellettük a vész órájában a Szovjetunió.

Hruscsov azt is elmesélte, hogy Edentől és Mollet-től egyforma szövegű választ kaptak. Ebben Eden közli velük, hogy a szovjet jegyzék annyira sértő, hogy más körülmények között visszadobnák a szovjet kormánynak, de súlyos időket élünk és ezért az angolok lenyelik a dolgot. A törökök harckészültségbe helyezték légelhárító egységeiket, amely lépés több mint nevetséges, tekintettel a szovjet rakétatechnikára. Hruscsov avval folytatta, hogy lelepleztek az Egyesült Államok szerepét is, amely látszólag az agresszió ellen foglalt állást, de amikor a Szovjetunió előállt a javaslatával, az Egyesült Államok mint az agresszió tervének egyik kiagyalója fedte föl magát. A Nyugat teljes vereséget szenvedett. Nasszer a helyén maradt, és a franciák meg az angolok eme idióta háborúsdija után csak növekedett az arabok ereje, fejezte be expozéját Hruscsov. Majdnem negyed órát beszélt; mintha legalábbis ezért kerestem volna fel.

Ezután rátért Magyarország ügyére. Minden gyorsabban és könnyebben ment, mint számították rá. Budapesten — a város két-három pontja kivételével — minden ellenállást egy nap alatt elfojtottak. Mire Hruscsov és Malenkov Brioniról visszatértek Moszkvába, az egész hadművelet terve készen várta őket. Az ellenállás elenyésző volt. Kádár nagyon jó kommunista. Most meg fogja szilárdítani és ki fogja bővíteni a kormányát. Münnich kijelentette, hogy ez az első olyan magyar kormány, amelyben nincsenek zsidók. Kelet-Németországból jelentették, hogy ott nagyon kedvezően fogadták a szovjet tervet, s az összes aggodalmat keltő tényezőt mintha elfújta volna a szél. Hruscsov azt is elmondta, hogy telefonon értesítették Jugyint, Jugyin meg Mao Ce-tungot, aki összehívta a Kínai KP Politikai Bizottságát, és megkérte Jugyint, hogy az egész testületnek számoljon be az eseményekről. A kínaiak üdvözlő táviratot küldtek az oroszoknak.

Hruscsov szándékosan kerülgette a fő problémát: Nagy Imre és a többiek sorsát. Már a háborús anekdotáknál és a kötelező Sztálin-történeteknél tartott, és nekem úgy tűnt, hogy a beszélgetést ezzel le is akarja zárni. Ekkor közbevágtam, és közöltem vele, hogy ma a külügyminisztériumban áttanulmányoztam válaszukat a Magyarországról szóló jegyzékünkre. Személyes véleményem szerint ez a válasz nem oldja meg a Nagy és társai menedékjoga körül keletkezett problémákat, sőt, mindannyiunk számára megnehezíti a kikecmergést a magyarországi eseményekből. Röviden összefoglaltam Tito, Kardelj és Ranković november 5-ei Hruscsovhoz írott üzenetének főbb pontjait.

Hruscsov egy pillanat alatt változtatott azon a barátságos hangnemen, amelyen eddig a Szovjetunió nagy egyiptomi és magyarországi győzelméről locsogott. Megismételte a november 7-én keltezett válaszukban ismertetett érveket, melyeket körülbelül a következőkben foglalt előttem össze:

— Most minden kérdésessé vált. A Nagy Imre-kérdésben tanúsított jugoszláv magatartástól függ, hogy Jugoszlávia és a Szovjetunió között továbbra is barátian fognak-e a kapcsolatok fejlődni, vagy sem.

— Azt a tényt, hogy Jugoszlávia nem adja ki Nagyot és az ellenforradalom többi szervezőjét, a Szovjetunióban senki nem értelmezheti másképp, minthogy Nagyék korábban is mindenben Jugoszlávia utasításait követték és hogy működésükért Jugoszláviát terheli a felelősség.

— Nagy és társainak ügye a mi ügyünk meg a magyaroké, de az oroszok is érintettek benne. Ő most itt az orosz álláspontot ismerteti velem, és biztosít arról, hogy ez az SZKP KB abszolút egységes véleménye, amelyre a KB az ügy alapos áttanulmányozása után jutott.

— Bár Hruscsov óvakodott attól, hogy a brioni tárgyalások konklúzióira hivatkozzon, mégis megemlítette, hogy ott sikerült mindenben kommunistákhoz méltóan megegyeznünk. Ha mi igazi kommunisták vagyunk, tette fel a kérdést, hogyan akarhatjuk megmenteni az ellenforradalom vezetőit? Idézte Tito elvtárs elmarasztaló megjegyzését Nagyról, aztán Ranković pozitív értékelését Losonczyról, akiről szerinte időközben kiderült, hogy az egyik fő bandita. Azt is felemlegette, hogy elfogadták a Rákosi elítélését szorgalmazó javaslatunkat, hogy „klikknek" nevezték az akkori vezetőket, ami csöppet sem volt könnyű. Kategorikusan kijelentette, hogy köztünk minden kérdésessé vált, mert a Szovjetunióban egyszerűen senki sem érti, hogy miért próbáljuk menteni az ellenforradalom vezetőit. Nagy Imre bármifajta pozitív megnyilvánulás helyett még az utolsó percben is a rádión keresztül az oroszok elleni harcra buzdított. Aztán a nagykövetségünkre iszkolt. Mire vezet mindez? Új kormányt akarunk alakítani a Kádár-kormány ellen, vagy mi? — fejezte be Hruscsov.

A következőt válaszoltam.

Az, hogy Nagy Imre és társai menedéket kaptak a nagykövetségünkön, csak logikus következménye annak a Hruscsovval és Malenkovval kötött megállapodásunknak, amelyben mindkét fél kívánatosnak nyilvánítja a Nagy-kormány ellenállásának csökkentését. Nagy nem nyilatkozott és nem is mondott le — ez az ő dolga; kormánya azonban lényegében megszűnt létezni, amint átlépték a jugoszláv nagykövetség küszöbét, s ez vitathatatlanul hasznosnak bizonyult és sokat segített mind az oroszoknak, mind Kádárnak. A magyarok és a jugoszlávok, sőt, az egész világ előtt nyilvánvaló, hogy evvel az új kormány helyzetén könnyítettünk.

Ezután kijelentettem, hogy személy szerint elképzelhetetlennek tartom azt, hogy a szovjet polgárok vagy bárki a világon hitelt adjon azoknak a koncepcióknak, amelyek Jugoszláviát tennék felelőssé a magyarországi eseményekért, pusztán azért, mert menedéket adott Nagynak és társainak, illetve ügyük megoldására törekszik. Ha a tényleges felelősök megállapításáról van szó, Jugoszláviának tiszta a lelkiismerete. Sőt. Meggyőződésem szerint mi sokat tehetünk azért, hogy kiderüljön, kit terhel valójában a felelősség, ha már épp itt tartunk.

Hruscsov félbeszakított: semmi szükség arra, hogy ő engem fenyegessen, én meg őt, hanem arra van szükség, hogy mint kommunisták és internacionalisták, ne pedig mint nacionalisták tárgyaljunk.

Brionin megállapodtunk abban, válaszoltam, hogy hogyan bánjunk ezekkel az emberekkel. Az igaz, hogy most a budapesti nagykövetségünkön tartózkodnak, de az már nem, hogy mi irányítottuk őket. Én tökéletesen tisztában vagyok azzal, hogy a helyzet gyorsan változik és ami jónak tűnt pénteken, a november 2-áról 3-ára virradó éjszaka, az ma, november 7-én, szerdán már nem is tűnik olyan jónak. Megértem azt is, hogy Kádár kényes helyzetben van, de értsenek meg ők is minket. Jugoszlávia, mint szocialista állam, illetve ennek az államnak a feje szavát adta és menedéket nyújtott ezeknek az embereknek; evvel meggátolta őket bármiféle cselekvésben és jelentősen segítette az új, forradalmi kormányt. Nem olyan egyszerű dolog most az adott szót megszegni és a menekülteket kiadni. Hruscsov erre csak azt ismételgette, hogy nem érti azt a kommunista erkölcsöt, ami ellenforradalmárokat véd.

A beszélgetés folyamán Hruscsov fenyegető hangon megkérdezte, mi lesz, ha ők itt holnap nyilvánosságra hozzák, hogy a magyar ellenforradalom vezetői a jugoszláv nagykövetségen húzták meg magukat. Azt feleltem neki, hogy személyes véleményem szerint nyugodtan megtehetik, ha gondolják, mert soha egy percig sem voltak hátsó szándékaink, mint ahogy most sincsenek.

Malenkov a beszélgetés során néhányszor kiment az előszobába, ahol Molotov, Mikojan és mások várakoztak. Ritkán szólalt meg. Azt ismételgette, hogy Brionin milyen szépen egyetértettünk mindenben, néha helyeselt Hruscsovnak, néha pedig ki is egészítette.

Hruscsov még vázolta előttem, hogy Sztálin kérdését is végleg megoldották Magyarországon, és hogy megmutatták, kik ők és mik ők, meg hogy hogyan kell a szocializmusért harcolni. A szovjet emberek vérüket ontották az ellenforradalom elleni harcban. Akárhányszor Hruscsov bizonyítani akarta, hogy milyen nagy kárt is szenvedhetnek a kapcsolataink, mindig felhívta a figyelmemet, hogy viharos, háborús időket élünk, hogy patakokban folyik a vér stb.

A rögtön a fenti beszélgetés után kezdődött kremlbeli fogadáson igyekeztem távol tartani magamat az Elnökség tagjaitól, akik egyébként elég figyelmesek voltak a kisszámú megjelent nagykövet iránt. (A nyugati nagykövetek tudniillik bojkottálták a fogadást.) Malenkov és Kaganovics hozzám léptek és megpróbáltak úgy tenni, mintha minden a legnagyobb rendben lenne. Aztán Bulganyinnal társalogtam, aki a beszélgetés lefolyása iránt érdeklődött, mert, mint mondta, most nincs a fősodrásban. Röviden elmeséltem neki a történteket. Visszafogottan nyilatkozott; néhány érvemet hallgatólagossan elfogadta, s többször is kijelentette, hogy nem rombolni, hanem erősíteni kell a Kádár-kormány tekintélyét.

Úgy hiszem, hogy kapcsolatba kéne lépni Kádárral és előadni neki ezt a problémát. Az az érzésem, hogy az oroszok nagyon kemények lesznek és nem fogják megengedni, hogy Jugoszlávia megússza a dolgot. Vagy kiadjuk a menekülteket, amivel nagyon sokat veszítünk a világban és dicstelen szerepet játszunk a magyar eseményekben, vagy újabb konfliktust kockáztatunk a Szovjetunióval és a többiekkel, akik ránk sütik, hogy az általuk ellenforradalmároknak tekintett Nagy Imre-csoport védelmezői vagyunk.

Moszkva, 1956. november 8.

Talán azért, hogy közöljék velem: a három nappal ezelőttig életben lévő rendkívüli kapcsolatok megszakadtak közöttünk és mostantól kizárólag a rendes diplomáciai csatornákon keresztül fogunk érintkezni, hívatott Patolicsev, Sepilov miniszter egyik helyettese. Tette mindezt november 7-én, ami nem szokás, hacsak nem indokolják rendkívüli körülmények. A találkozó közvetlen célja minden valószínűség szerint az volt, hogy még a Hruscsovval folytatandó délutáni beszélgetés előtt hivatalosan közöljék velem, hogy Tito november 5-ei, Nagy Imre és társai ügyében személyesen Hruscsovhoz intézett levelére adott válaszuk negatív. Ezt a levelet Titón kívül még Kardelj és Ranković is aláírták, valószínűleg abban a hitben, hogy evvel elősegítik Nagy ügyének a megoldását. A jelek szerint azonban az sem számít sokat, hogy a levelet Jugoszlávia három legbefolyásosabb vezetője írta alá, ha a szovjet külügyminisztérium válaszáról egy Patolicsev tájékoztat.

Miután Patolicsev közölte velem ezeket a „novoszty"-okat, bejelentette, hogy hívat Sepilov. Világos volt, hogy az oroszok az egész színjátékot előre megbeszélték. Patolicsev elmondta, amit el akart, aztán felállt az asztal mellől, kezet nyújtott és avval az ürüggyel, hogy sürgősen hívat a Szovjetunió külügyminisztere, lehetetlenné tette, hogy bármit is válaszolhassak. Nem is olyan rossz ez a tárgyalási technika! Mióta Moszkvában vagyok, most először tapasztaltam meg a szovjet külügyminisztériumban.

Sepilov külügyminiszterrel én kértem a találkozót, hogy erőteljes tiltakozásunknak adjak hangot a szovjet kormánynál az ellen a fegyveres támadás ellen, amelyet szovjet csapatok intéztek a budapesti nagykövetségünk és az ott-tartózkodók ellen. Egy szovjet harckocsi elfoglalta harcálláspontját a követség előtti téren, majd minden teketória nélkül, váratlanul géppuskasorozatot adott le az épület földszinti ablakaira. Ezekben a helyiségekben akkor többen is tartózkodtak. A golyók kioltották az épp az egyik asztalnál ülő követségi titkárunk, Milovanov életét. Az oroszok ezzel durván nyomást gyakorolnak ránk és a magyar menekültekre. Ezen kívül mintha azt is célul tűzték volna ki, hogy lehetetlenné tegyék a nagykövetség életét.

Sepilov nem fogadta el a tiltakozásomat, bár a dolog a napnál is világosabb: a senkitől sem provokált oroszok géppuskából tüzet nyitottak, és a nagykövetségünk épületében meggyilkolták az egyik diplomatánkat. Sepilov még csak sajnálkozását sem fejezte ki. Előadta az esemény teljesen hazug, szovjet változatát, mely szerint a nagykövetségünket blokád alatt tartó szovjet tank közvetlen közelében állítólag valami bomba vagy gránát robbant, és az orosz harckocsik csak ezután nyitottak tüzet, mégpedig „abba az irányba, ahonnan a támadás érte őket", azaz a jugoszláv nagykövetség felé.

Sepilov szinte szántszándékkal viselkedett feltűnően pimaszul. Nem csinált belőle titkot, hogy ezt a beszélgetést roppantul unja és már a legelejétől fogva teljesen fölöslegesnek tartja. Nyilvánvalóan azt az utasítást kapta, hogy ne fogadja el a tiltakozásomat. A napnál is világosabb volt, hogy a szovjet fél meséje a gránátrobbanásról a szovjet tank közelében meg a „jogos önvédelemről" merő kitaláció, s hogy semmiféle robbanás nem történt. Sepilov mindössze fél éve tölti be a külügyminiszteri posztot, azelőtt sohasem állt diplomáciai szolgálatban. A faragatlan modort most szinte megkívánták tőle. Szó mi szó, nem került nagy fáradságába.

***

Utólag még annyit érdemes feljegyezni, hogy Hruscsov ugyanabban a beszélgetésben, amelyben az „ellenforradalom vezérének" nevezte Nagyot és azt követelte, hogy adjuk ki nekik, egy egészen más minősítést is adott róla. Elmondta, hogy Nagy november 3-án Dejnek egy „megrázó" tartalmú levelet küldött, amely egy olyan ember magányának és kétségbeesésének a bizonyítéka, akit az események a felszínre dobtak s aztán elszáguldottak fölötte. Nagy nem tudja, hogy mit tegyen, s úgy várja Dejtől a segítséget, mint a megváltást.

Bár az alapvető kérdésekben egy pillanatra sem engedtem, Hruscsov kétszer-háromszor visszakozásra kényszerített. Ezt úgy érte el, hogy dühödten és fenyegetően megkérdezte: „Ezt maga tényleg komolyan gondolja?" Én ilyenkor megismételtem a válaszomat, s újabb, valamivel nyugodtabb hangnemben előadott érvekkel támaszkodtam alá. A kedélyek erre valamelyest lecsillapodtak, de aztán Hruscsov megint megpróbált presszionálni. Talán azt gondolta, hogy először engem félemlít meg, én meg jól berezelve mindenkire ráijesztek majd Belgrádban.

Moszkva, 1956. november 10.

Az oroszok már a második magyarországi katonai intervenció előkészületein munkálkodtak, amikor kiadták a már említett nyilatkozatot a szocialista országok közötti kapcsolatokról. A dokumentum az eddigi hasonló nyilatkozatokhoz és különösen Moszkva gyakorlati politikájához képest valóban előrelépés, bár nem a szovjet politika XX. kongresszust követő fejlődésének az eredménye, s nem is a magyarországi eseményeket próbálták megelőzni vele, hanem rögtön az események után, azok nyomására született, s mint ilyen, ténylegesen csak a politikai „podgotovka", azaz előkészítés szerepét játszotta a szovjet hadsereg második magyarországi intervenciója előtt.

A magyarországi események komoly aggodalmat ébresztettek Moszkva polgáraiban, annak dacára, hogy a szovjet sajtó messze nem objektíven számolt be a történtekről. Legjobb tudomásunk szerint a párt- és komszomolszervezetekhez felülről még semmiféle hivatalos magyarázatot nem juttattak el. A szovjet sajtóban eddig csak néhány rövid hír jelent meg arról, hogy „ellenforradalmi elemek" rendbontást kíséreltek meg Magyarországon, de vereséget szenvedtek. Minthogy a szovjet tömegtájékoztatás semmilyen más információt nem közöl, sokan külföldi rádióállomásokat hallgatnak, többek közt az „Amerika Hangját". Minél többet hallgat az eseményekről a szovjet sajtó, a szovjet emberek annál többet hallgatják a külföldi adókat.

A Szovjetunióban az összes szervezett erő közül most a szovjet hadsereg jelenléte a legkézzelfoghatóbb. Nem mintha a katonai körök különösképpen aktivizálódtak volna, vagy szervezeti változások történtek volna ezen a téren; egyszerűen olyan időket élünk, amikor a szovjet hadsereg jelentősége és szerepe minden más szervezett erő fölé nő az országban. Ahogy a magyarországi események egyre súlyosabb fordulatot vesznek, ahogy egyre kedvezőtlenebbé válik az általános helyzet, úgy erősödik ez a tendencia. A szovjet hadsereg szerepét a Szovjetunió mostani politikájában csak növelte Nagy-Britannia, Franciaország és Izrael Egyiptom elleni agressziója. Hruscsov a november 2-áról 3-ára virradó éjszaka kertelés nélkül elárulta, hogy a szovjet hadsereg volt az első számú tényező abban, hogy a magyarországi intervenció mellett döntöttek.

Szerte a Szovjetunióban terjed az egyes nyugati országok elleni tiltakozó gyűlések és utcai demonstrációk hulláma. Minden ilyen esemény előre megírt forgatókönyv szerint zajlik: pontosan meghatározzák, hogy milyen beszédek hangozzanak el, kit milyen szóvirágokkal kell elítélni, milyen jelszavakat kell ordibálni, milyen objektumokat lehet téglával megdobálni, hol lehet és hol nem lehet betörni egy ablakot egy-egy olyan épületen, amely valamilyen külföldi intézménynek ad otthont. Ha a tüntetőket jól szemügyre vesszük, kiderül, hogy ezekben a hivatalos szovjet szervek által szervezett tüntetésekben leginkább munkások vesznek részt. A munkásokat a legkönnyebb összetrombitálni és mozgósítani hasonló akciókra, hiszen a gyárban amúgy is együtt vannak. Ezen kívül a résztvevőknek muszáj az úgynevezett „népet" képviselniük, pedig a moszkvaiak millióihoz képest igencsak elenyésző számú tüntető vesz részt ezekben a megmozdulásokban. Ez a jelenség tovább rontja a hangulatot és mérgesíti a Szovjetunió és a Nyugat közti viszonyt.

A szovjet vezetés mindenáron szeretné azt a látszatot kelteni, hogy egyformán elégedett a magyarországi és az egyiptomi események végkimenetelével. Az egész párt- és állami apparátus erre hangolódott, s szüntelenül az imperializmus erőinek egyiptomi és az ellenforradalom magyarországi vereségéről áradozik. A két dolgot igyekeznek összekapcsolni és a Szovjetunió győzelmeként felmutatni; s nemcsak Magyarországot, ahol az oroszok közvetlenül is színre léptek, hanem Egyiptomot is, melyet a „Szovjetunió védett meg a bajban". Maga Hruscsov jár az élen az effajta magyarázatok hangoztatásában; most szeretne sokkal magabiztosabbnak mutatkozni, mint volt a magyarországi események és az Egyiptom elleni agresszió kirobbanásakor.

Moszkva, 1956. november 11.

Amikor kiéleződik a kelet—nyugati viszony, akkor a Szovjetunióban és a táborban az élet minden más területén is szigorodik a fegyelem és megszilárdul a „monolitás". Hogy efelől senkinek ne legyenek kétségei, ezt a sajtó és a különféle beszédek útján rögtön az értésére is adják mind a tábor országainak, mind a Nyugatnak. Arról, hogy pillanatokon belül merre fordul a szovjet politika iránytűje, nagy biztonsággal következtetni lehet például a *Pravda* legutóbbi megnyilvánulásaiból. Az újság hosszú szünet után ismét nyilvánosságot biztosít a tábor olyan dogmatikus és sztálinista vezetőinek, mint Enver Hodzsa. Ez is annak a jele, hogy az Elnökség pillanatnyilag a desztalinizációs politika ellen foglal állást — ezért van az oroszoknak szükségük ilyen szerzőre és ilyen cikkre.

Az itteni nyugati források nagyon bizonytalanok az események további alakulását illetően. Azok, akiknek a magyarországi és lengyelországi fejlemények a legnagyobb csalódást okozták, egyenesen arra a véleményre jutottak, hogy össze kell csomagolni és el kell utazni innét, mert Moszkvában többé semmi dolguk.

Az a benyomásom, hogy Nyugaton most mindenki egymásra mutogat az egyiptomi háború kudarca és a Nyugat széthúzásának nyilvánvalóvá válása miatt. A három nyugati nagy-

hatalom közül kettő vett részt a háborúban, a Nyugat valamiféle egységének még az árnyéka sem látszott. Ez minden kétséget kizáróan mindkét esetben: Magyarországéban és Egyiptomében is az oroszok malmára hajtja a vizet.

A moszkvai *Pravda* és a többi szovjet sajtóorgánum tegnapi számai akasztottak és meggyilkoltak képét kezdték el közölni, avval a képaláírással, hogy ezek a magyarországi „fehérterror" kommunista áldozatai. A szövegek nem említik az áldozatok neveit. Nem túl meggyőző és világos az, hogy kikről is van szó tulajdonképpen, de az ábrázolt képek borzasztóak. Az egész hasonlít a háború alatti Crna Gora-i kommunistaellenes propagandára („A Pokol avagy a kommunizmus Crna Gorában"). Lehetetlen megállapítani, hogy ki kit ölt meg vagy akasztott fel. Azt hiszem jobb lenne, ha az oroszok felhagynának evvel. Én nem tehetek nekik ilyen értelmű javaslatot, mert abban a pszichózisban, ami itt kialakult, csak újabb bizonyítékként értékelnék, hogy a „magyarországi ellenforradalmat védelmezem".

Milovanov meggyilkolásának híre mély megdöbbenést keltett az itteni diplomáciai testületben. Sok külföldi képviselő írásban vagy szóban részvétét nyilvánította és érdeklődött a gyilkosság körülményei felől. A szocialista tábor képviselői közül egyetlenegy sem volt erre képes. Az egyiptomi nagykövet a jugoszláv—szovjet viszony megromlásával kapcsolatos félelmeinek adott hangot. Ez rontaná az arabok ügyeinek az esélyeit is, s őt ez érdekli a legjobban. Nem tartom kizártnak, hogy az oroszok beadták neki a saját verziójukat a viszonyunkról. Ha ez igaz, nem csoda, hogy az egyiptomi mindenben nekik ad igazat.

A keletiek egyre nagyobb ívben kerülnek el minket. A kínaiak kevésbé, mint a többiek, annak ellenére, hogy úton-útfélen az orosz—kínai barátság megnyilvánulásaival találja magát szembe az ember. A *Pravda* és a szovjet sajtó az égvilágon mindent leközöl, ami csak összefüggésbe hozható evvel a témával. Olyan látszatot keltenek, mintha teljes lenne az egység Moszkva és Peking között, s ennek fényében mindaz, ami az oroszok és a lengyelek, de különösen az oroszok és a magyarok között történt, jelentéktelennek tűnik — a veszteségekért bőséges kárpótlást nyújt a testvéri kapcsolat a kínaiakkal. A kínai színház tegnapelőtti előadásán megjelent többek között Hruscsov, Malenkov és Molotov is. A kínai színészek köszöntése körüli ceremónia példátlan és hosszan elhúzódó szovjet—kínai barátsági nagygyűléssé alakult. Hogy ebből milyen következtetéseket lehet levonni, azt nem tudom — azt mindenesetre nem tartom kizártnak, hogy ha ismét összevesznénk az oroszokkal, akkor a kínaiak, akárcsak 1948-ban, amikor Sztálint támogatták, ismét „elvhűek" maradnának.

Moszkva, 1956. november 12.

Tegnap, november 11-én, vasárnap az én kérésemre fogadott Hruscsov. Miután elnézést kértem, hogy vasárnap háborgatom, Hruscsov kijelentette, hogy már korábban is fogadott volna, de nem volt a városban, amikor jelentették neki, hogy találkozni óhajtok vele. Kiderült, arra számított, hogy Tito elvtárs újabb válaszával a zsebemben keresem, miközben én csak Tito előző, november 9-én keltezett üzenetének eredeti példányát akartam átnyújtani neki. A KB Elnöksége erre a levélre már válaszolt Belgrádnak és újabb javaslatot tett Nagy Imre és társai ügyének megoldására.

Hruscsov teljes egészében felolvasta a válaszukat. Ezután elmondtam, hogy megítélésem szerint ez a dokumentum konstruktív és hogy ezt az ügyet mindkét fél számára elfogadhatóan kell lezárni. A KB épületében lefolytatott beszélgetés után Hruscsov meghívott engem és feleségemet, Miškát, hogy családi körben ebédeljünk vele. Így aztán több órát töltöttem egyhuzamban Hruscsov társaságában és sok mindenről beszélgettem vele.

Bár sok szó esett köztünk Magyarországról, lényegében sem ő, sem én nem mondtunk

semmi újat, s csak azokat az érveket ismételtük el, amelyek már a november 7-ei beszélgetésünkben is elhangzottak. Nagy Imréről és társairól azonban más hangnemben beszélt Hruscsov, mint négy napja, amikor nagyon kemény szavakat használt és nyíltan fenyegetőzött. Akkor szinte semmiben sem tudtam Hruscsovval egyetérteni; mindössze azt tartottam helyesnek, hogy Rákosit és Gerőt nyilvánosan „klikknek" bélyegezték és hogy Kádár János a magyar kormány elnöke. De az egyetértés ebben a két kérdésben csak tovább mélyítette a szakadékot a többiben.

Hruscsov bízik benne, hogy a legutóbbi javaslatukra (mely Nagy Imre Romániába irányítását szorgalmazza) pozitívan fogunk reagálni, és úgy véli, hogy ez a kompromisszumos megoldás az egyedüli lehetséges kiút, mert kielégítő mind a mi, mind az ő, mind pedig a magyarok (azaz Kádár) számára, a románok pedig felajánlották a segítségüket és a részvételüket. Nagy mellett — aki semmiképpen sem maradhat Magyarországon — Losonczyt is főbűnösnek tüntetik fel. Valószínűleg azért, mert azt hitték, hogy kapcsolatban állt velünk, az oroszok a Kádár-kormány november 6-ai nyilatkozatában siettek kompromittálni és elítélni őt. A dokumentumban már a Nagy—Losonczy-csoportról van szó.

A Nyugattal fenntartott kapcsolataikról szólva Hruscsov kijelentette, hogy nemsokára kitör a hidegháború, de ez nem lesz rossz a Szovjetunió számára. A Nyugat gyenge és megosztott. Az oroszok tudják, hogy NATO-körökben komolyan tartottak egy esetleges nagyarányú szovjet katonai lépésről Európában. Pillanatnyilag a Kelet-Németországban állomásozó szovjet csapatok már önmagukban erősebbek, mint a NATO teljes európai hadereje. Ezt a NATO-szakértők tudomására is hozták.

Az amerikaiak megtiltották a NATO-csapatmozgásokat a magyarországi szovjet intervenció idején, nehogy kísértésbe hozzák az oroszokat, állította Hruscsov. A Szovjetunió tekintélye az arabok körében meg Ázsiában hatalmasan megnőtt. Anglia és Franciaország gyengesége nyilvánvalóvá vált az egész világ számára. A Szuezi-csatornát eltorlaszolták, s elvágták a Nyugat normális olajszállító útvonalait, ami katonai szempontból is fontos. A szovjet kereskedelem sokat fog veszíteni, s ebben az angol—francia agresszió a bűnös. Hruscsov elmondta, hogy végső eszközként tegnap önkéntesek küldésével fenyegették meg a Nyugatot, amire nem hiszi, hogy sor fog kerülni. Ennek ellenére ezek a legutóbbi háborús fenyegetések a Nyugat felé helyesek és elkerülhetetlenek voltak.

Hruscsov ezután arról beszélt, hogy újabb fegyverzetcsökkentési akciót fontolgatnak a leszerelés érdekében. Megkérdezte, mi a véleményem a dologról. Kijelentettem, hogy helyeselném ezt a lépést, sőt, tanácsosnak tartanék más intézkedéseket is a mostani súlyos légkör enyhítésére. A leszerelés kérdése rettenetesen bonyolult, de azt gondolom, hogy a világ közvéleménye boldogan fogadna minden olyan kezdeményezést, amely csökkentené a fegyveres fenyegetettséget, mert a mostani helyzet több mint aggasztó. Hruscsov azt válaszolta, hogy majd még gondolkodnak a dologról.

Nasszer a három hadsereg együttes támadása után katonai tanácsadókat kért az oroszoktól, akik ezt a kérést teljesítették is. Hruscsov azt állította, hogy nem tudják, mire és hogyan használta fel őket Nasszer. Az angolok mindenáron igyekeztek sértetlen szovjet haditechnikát zsákmányolni az egyiptomiaktól. Különösen a T—54-es tankra fájt a foguk. Még az is lehet, hogy sikerült nekik, mondta Hruscsov, de nincs nagy baj, mert ezek a dolgok manapság egykettőre elavulnak.

Ezután Hruscsov azt bizonygatta — mégpedig vehemensebben, mint addig bármikor — hogy a kínaiak és a szovjetek a világválság minden kérdésében szilárdan ugyanazt az álláspontot képviselik. A kínaiakkal megbeszélték a dolgokat és teljes egyetértésre jutottak mindenben, Magyarországtól kezdve egészen az Egyiptomnak szánt önkéntesek gondolatáig. Hruscsov az értésemre adta, hogy a legutóbbi kínai pártküldöttséggel, amely október végén, Liu Sao vezetésével titokban Moszkvában járt, Jugoszlávia ügyét is megbeszélték, és

a kínaiak az oroszokkal értettek egyet. Hruscsov szavai nyomán világossá vált előttem, hogy a szovjetek vázolták a kínaiak előtt Jugoszláviának a kelet-európai eseményekben játszott szerepével és politikájával kapcsolatos ellenérzéseiket is. Hruscsov szerint a kínaiak különböznek tőlük is meg tőlünk is: óvatosak és bölcsek, a maguk útját járják, de a mostani válság meggyőzte az oroszokat arról, hogy minden kérdésben közös az álláspontjuk.

A jugoszláv—szovjet kapcsolatokról szólva Hruscsov elmondta, hogy Brioniról hazafelé jövet a repülőgépen hosszasan beszélgetett Malenkovval és mindketten meg voltak elégedve a megbeszélésekkel. Ez persze korántsem jelenti azt, hogy mindenben teljes köztünk az egyetértés és a bizalom.

Hruscsov ezután a jugoszláv vezetők jellemzésére tért át.

Vezetőink jellemzését Hruscsov és a többiek még mindig kedvenc témájukként tartják számon. A Szovjetunió és a többi szocialista ország kapcsolatainak meséjében külön fejezetet érdemelne az a mód, ahogy az oroszok más országok és pártok tisztviselőit értékelik. Amikor külügyminisztériumunk néhány vezetőjére terelődött a szó, Hruscsov csak legyintett: fölösleges mondania, hogy mennyire „nyugatbarátok". Szerinte a jugoszláv diplomáciai testületben dolgozó káderek többsége „nyugatbarát" és „szovjetellenes". Nem valami apróság ez, mondta Hruscsov, hiszen olyan emberekről van szó, akik a legérzékenyebb pontokon dolgoznak. Válaszul megpróbáltam meggyőzni, hogy rosszul közelíti meg a kérdést, meg hogy ezt az egész ügyet egyszer már letudtuk, de Hruscsov ragaszkodott az álláspontjához. Nyomatékul felolvasta a washingtoni szovjet nagykövet, Zarubin táviratát arról, hogy a mi nagykövetünk, Mates bojkottálta a november 7-ei szovjet fogadást. Hruscsov aztán a sajtónkról mondott lesújtó véleményt, már ami a Szovjetunió kezelését illeti. Szerinte ezen a téren nálunk nem történt semmilyen előrelépés, hiába fejlődnek a kapcsolataink.

Több se kellett nekem, s megkérdeztem Hruscsovtól, tudja-e, hogy a magyarországi események miatt miféle Jugoszlávia-ellenes támadások történtek a népi demokráciákban és egyes kommunista pártok részéről? Példaként Enver Hodzsának a november 8-ai *Pravdában* megjelent cikkét hoztam fel és idéztem legminősíthetetlenebb részeit. Megemlítettem a Párizsban, az FKP védnöksége alatt tartott Jugoszlávia-ellenes előadást is. Hruscsov egy szemernyit sem lepődött meg; szemmel láthatóan ismeretesek előtte ezek a tények — azaz nem a tudta nélkül történtek. Azt válaszolta, hogy náluk a pártban is vannak olyan emberek, akik szerint a XX. kongresszus felelős azért, hogy így alakultak az események. Micsoda zűrzavar: Hruscsov ezt tagadja, de amikor ugyanezek a körök hasonló vádakkal illetnek minket, avval már egyetért! Hruscsov elmondta, hogy ezek a jelenségek mindenekelőtt a szovjet hadseregben szaporodtak el. Ő a XX. kongresszuson élesen bírálta Sztálint, azaz csak a negatívumokat hangsúlyozta. A KB június 30-ai határozatában ezt kiegészítették, hozzátették azt is, ami pozitív volt. A mostani, decemberi plénumon még részletesebben és „objektívebben" meg fogják világítani az egész problémakört (vagyis további rosszabbodásra számíthatunk).

Hruscsov avval folytatta, hogy ők Sztálin értékelésében semmiképpen sem érthetnek velünk egyet. A Nyugaton kívül egyedül mi használjuk a „sztálinizmus" és a „desztalinizáció" fogalmát. Még mindig ragaszkodunk ahhoz a terminológiához, amit a konfliktusunk idején alakítottunk ki, és ennek még igen káros következményei lehetnek a kapcsolatainkra nézve. Mi sem gondolhatjuk komolyan, hogy Jugoszláviában akkora a demokrácia meg a decentralizáció, mint amekkorával dicsekszünk. Jár a szánk, hogy ilyen sajtószabadság van Jugoszláviában meg olyan sajtószabadság, de ha a szükség úgy hozza, könnyűszerrel el tudjuk érni, hogy a sajtó azt írja, amit a kormány akar. A véleményszabadsággal ugyanez a helyzet. „A Đilas-ügyet például remekül oldották meg. Ehhez csak gratulálni tudunk!" — lelkesedett Hruscsov.

Hosszasan beszélt a kínaiakról, akik szerinte másképp dolgoznak, mint az oroszok, de

a jugoszlávokkal sem hasonlíthatók össze. Nem kérkednek és nem kényszerítik másokra a saját tapasztalataikat, mint mi. És nem ítélik el az oroszokat, ahogy mi tesszük léptennyomon. Hruscsov azt hányta ezután a szememre, hogy az értelmiségünk nagy része nyugatbarát. Jugoszlávia már a háború előtt is büszke volt arra, hogy a Nyugathoz tartozik, később meg, 1948 után, az ismert okok miatt ezek a tendenciák tovább erősödtek.

Életemben először hallottam ezt a véleményt és ilyen értékeléseket Hruscsov szájából. Az a benyomásom támadt, hogy mélyen meg van győződve ezeknek a nézeteknek a helyességéről és őszintén beszélt. Némi keserűséget éreztem ki a hangjából, amikor az általunk is használt „sztálinizmus" meg „desztalinizáció" fogalmakról beszélt; hiába próbáljuk a Keletet a mi, jugoszláv mércénkkel mérni. Azt válaszoltam, hogy mi senkire semmit nem kényszerítünk rá. Azt senki nem róhatja föl nekünk, ha valaki ránk hivatkozik. Ami pedig a közelgő KB-értekezletet és az ott megfogalmazandó álláspontot illeti, az az ő dolguk, de ha az én véleményemet kérdi, akkor a magyarországi és az egyéb események dacára is a legsikeresebb politika éppen az, amit a XX. kongresszuson az ő két referátumával hirdettek meg.

Hruscsov rezignáltan hallgatott végig. Magyarországgal kapcsolatban hallgatólagosan egyetértett velem, nem emlegetett ellenforradalmárokat meg imperialistákat. A XX. kongresszusra és az ott elhangzott referátumára vonatkozó észrevételem után szinte önkéntelenül szaladt ki a száján, hogy „náluk sok olyan ember akad, akik szerint az új döntések hibásak azért a sok rosszért, ami történt". Még azt is hozzátette, hogy a Szovjetunióban „8 millió kommunista van, de ha mind igazából az is lenne..."

Egyszer valahogy Bulgáriára terelődött a szó. Hruscsov megemlítette, hogy itt van náluk Georgi Cankov, és segítséget kér, mert Bulgáriában a munkanélküliek száma százezer körül mozog. Hatalmas probléma egy kis ország számára. Az oroszoknak kötelességük segíteni — de hogyan? — kérdezte Hruscsov. Csak azt tudják felkínálni a bolgároknak, hogy áttelepítik őket Szibériába, a gyárépítkezésekre, vagy a „szűzföldekre". „Mi mást tehetnénk értük? Nem hívhatom őket Moszkvába, vagy Kijevbe, ahol nekünk is van épp elég bajunk", mondta Hruscsov a szegénységre célozva.

Hruscsov néha olyan ember benyomását keltette, aki nagy bajban van és nagy nehézségekkel kell szembenéznie.

TITO PULAI BESZÉDE

Szovjet nyilatkozat a leszerelésről — Reagálások Tito november 11-ei pulai beszédére — Tárgyalások Hruscsovval, Bulganyinnal és Molotovval — Folytatás éjfél után Hruscsovval az autóban, a jugoszláv nagykövetség előtt — Az oroszok avval vádolják Jugoszláviát, hogy viszályt szít a Szovjetunióval — A szovjet vezetés válasza Tito pulai beszédére — A jugoszláv és a magyar kormány megállapodása Nagy Imre menedékjogának megszüntetéséről — Szovjet csapatok elrabolják és ismeretlen helyre viszik Nagy Imrét és társait — Jugoszlávia és a Szovjetunió újabb nyílt konfliktusa

Moszkva, 1956. november 15.

A november 11-ei beszélgetés során Hruscsov arról is szót ejtett, hogy a szovjet kormány új kezdeményezést fontolgat a leszerelés területén. Ma, a beszélgetés után néhány nappal a külügyminisztériumba hívatott V. Zorin, az egyik miniszterhelyettes, és átadott egy vadonatúj szovjet kormánynyilatkozatot a leszerelésről és a nemzetközi feszültség enyhítéséről. A dokumentumot továbbítanom kell a jugoszláv kormánynak... A nyilatkozat szerfölött terjedelmes, mint minden hasonló szovjet mű. Azt hiszem, az egész világon szovjet propagandafogásként fogják értékelni. Még ha így is lesz, véleményem szerint akkor is elég nagy visszhangot fog kelteni, annál is inkább, mert az oroszok evvel a nyilatkozattal más politikát hirdetnek meg, mint amit a legutóbbi időben ténylegesen folytattak.

***

Majdnem tíz nap telt el azóta, hogy Hruscsovval Nagy Imre és társainak a sorsáról tárgyaltam. Hruscsov ezután másképp kezdett el viselkedni. A további konfrontáció helyett november 11-én meghívott otthonába és megkülönböztetett figyelmességgel vett körül engem és feleségemet. Nagy Imréről egy árva szót sem ejtett.

Az elmúlt napokban foganatosított intézkedésekből (amelyeknek csak egy részéről van tudomásunk) arra a következtetésre jutottunk, hogy a vezetés tovább szigorítja a párt irányvonalát otthon, és a külkapcsolatokban sem riad vissza a légkör befagyasztásától. A XX. kongresszus irányvonala várhatóan újabb vérveszteséget fog szenvedni, mert most Magyarország is teherként nehezedik rá.

Moszkva, 1956. november 17.

Itteni diplomaták – túlnyomórészt nyugatiak, de néhány keleti is — Tito pulai beszédének hiteles szövegét szeretnék megkapni tőlem. Ennek a kérésüknek sajnos nem tudok eleget tenni, mert még mindig nem jutott el hozzánk a beszéd szövege, sem szerbhorvátul, sem más nyelven. Tito még november 11-én, azaz aznap tartott beszédet, amikor én Hruscsovnál jártam vendégségben. Az amúgy is bizalmatlan és gyanakvó oroszok most kétszínűséggel fognak vádolni: azt fogják hinni, hogy nemcsak hogy tudtam a beszéd tartalmáról és időpontjáról, de még innen meg is próbáltam befolyásolni irányát. Mindeközben mi itt a nagykövetségen mind a mai napig nem láttuk a beszéd teljes szövegét! Azt hallottam, hogy

Tito ismertette benne Jugoszlávia álláspontját a legégetőbb kérdésekről, bőven tárgyalta a magyar eseményeket és a Szovjetunió politikáját.

Ezekről a dolgokról többször is beszélgettem Hruscsovval, aki valószínűleg azt fogja gondolni, hogy a beszéd a válaszunk mindarra, amit közölt velem. Talán még meg is fog vádolni avval, hogy visszaéltem a bizalmával, tekintettel arra, hogy a beszéd, ahogy hallom, a Szovjetuniót a legkevésbé sem mutatja kedvező fényben. Ha másképp lenne, a nyugatiak nem kajtatnának utána ilyen buzgalommal.

Az egyik követségi dolgozónk beszélt telefonon Belgráddal, és megtudta, hogy a Tito-beszédet tegnap lehozták a jugoszláv újságok. Bár a beszédet Tito egy hete tartotta, a sajtóban csak most jelent meg — ennek is oka kell hogy legyen. Az újságokat holnapután fogjuk megkapni, ha ugyan vissza nem tartják őket az oroszok. A beszédet szerbhorvátul fogjuk szétosztani a nagykövetek között; a francia meg angol szöveget, mint rendesen, hiába várjuk majd Belgrádból. A diplomáciai testületből persze senki sem beszéli a nyelvünket.

Az oroszok egyelőre hallgatnak. A sajtóban még csak meg sem említették, hogy Tito beszédet tartott Pulában. Ma hivatalos vagyok egy ünnepi fogadásra a Kremlbe, amelyet az oroszok Gomulka és a lengyelek tiszteletére rendeznek. Meglátjuk, mi derül ki az oroszok beszédeiből.

***

A lengyelek tiszteletére a Kremlben rendezett fogadáson Hruscsov éles szavakkal ítélte el az imperialistákat és Egyiptom elleni rablótámadásukat. Erre a NATO-tagországok nagykövetei tüntetően, „libasorban" távoztak az ünnepségről. A több mint hét órán át tartó fogadás alatt nemhogy az Elnökség tagjai, de az oroszok közül egyetlen lélek sem volt hajlandó lekezelni velem és a feleségemmel. Amikor a mulatság véget ért, a György-terem kijáratánál végül egymásba botlottunk: Hruscsov, Bulganyin, Molotov és én. Hruscsov köszönés helyett odavetette, hogy beszédük van velem. A kis csapat visszatért a szálába, ahol a fal mellett állva egy órán át beszélgettünk. A nejem eközben egyedül ücsörgött a teremben és várt. Hruscsov ezután azt indítványozta, hogy menjünk át a szomszéd helyiségbe, és üljünk le ott, ahol rejtve leszünk az indulatos beszélgetést kíváncsi pillantásokkal szemlélő személyzet elől is. A beszélgetést Hruscsov vezette, de gyakran és vadul szólt közbe Bulganyin is. Molotov ritkán kért szót, és akkor is nyugodtan beszélt; az ő megnyilvánulásai voltak a legmérsékeltebbek e rendkívüli tanácskozás során.

Hruscsov avval kezdte, hogy mennyire váratlanul érte őket Tito elvtárs támadása a Szovjetunió ellen. „Nyilvánosan sztálinistáknak neveztek bennünket, elhangzott, hogy a Szovjetunióban nem »személyi kultuszról« van szó, hanem maga a rendszer ilyen, vagyis sztálinista. Azt jelenti ez, hogy semmi sem változott meg náluk. Magát a Szovjetuniót érte támadás. Erre az ellenségeinken kívül senkinek nem volt szüksége." Ez váratlanul ért minket, folytatta Hruscsov, különösen az után az elvtársi és baráti levél után, amit Tito Nagy Imréék ügyében küldött. Mi történt, hogy hirtelen minden a feje tetejére állt és Tito nyíltan, az egész világ színe előtt megtámad és elítél minket? Erre bizony nem számítottak. És nem ők azok, akik megint elkezdték az ellenségeskedést, hanem mi, mondta Hruscsov, aki úgy viselkedett, mintha valami váratlan, nagyon rossz fordulat következett volna be.[12]

[12] Az 1956. november 16-ai *Borba* két oldalon közölte Tito elvtársnak a pulai „Hadsereg Háza"-ban tartott beszédét. Az elnök a magyarországi eseményekről többek között a következőket mondta:

„Láttuk, hogy más országok viszonylatában meglehetősen nehezen fog menni ez a dolog, mert a szovjet vezetők más országokkal szemben más álláspontra helyezkedtek, mert bizonyos hibás és helytelen szemléletet fedezhetünk fel náluk az olyan országokkal kapcsolatban, mint Lengyelország, Ma-

Balgugyin agresszív és sértő módon viselkedett. Rögtön a jól ismert terminológiát és „érveket" vetette be, amelyek még ellentéteink és rossz viszonyunk idejéből maradtak ránk. Kijelentette, hogy most aztán nemhiába fogunk hiteleket kérincsélni az amerikaiaktól, akik nagyon fognak örülni annak, amit tettünk. „Tito elvtárs a beszédében Hruscsovot kétszer is »tovariscs« nélkül említette. Ez nyílt sértés. Egyetlen olyan szovjet ember sem akad, aki szerint ez ne lenne nyílt sértés." Tito sztálinistáknak nevezte őket, vagyis mi az ő nyakukba akarjuk varrni mindazt a rosszat, ami ellen harcolnak. Bulganyin képtelen volt uralkodni magán, s tovább dúlt-fúlt. Avval vádoljuk őket, hogy ők is bűnösök a bebörtönzésekben és a kivégzésekben, miközben mi magunk tízezrével csuktuk le azokat a kommunistákat, akik a Kominform hívei voltak. „És maguk igenis lövettek agyon kommunistákat!" — kiáltotta Bulganyin, aki tomboló dühe és felháborodása miatt nem egészen volt ura szavainak.

Molotov hallgatott, s csak arra korlátozta szerepét, hogy időről időre kifejezésre juttatta egyetértését Hruscsovval és Bulganyinnal. Számolgatni kezdték, hány hónap telt el azóta, hogy ismét barátságra léptünk egymással. A barátságnak evvel befellegzett. Kijelentették, hogy válaszolniuk kell Tito nyílt támadására. Állami vonalon nem szándékoznak megváltoztatni kapcsolataikat Jugoszláviával, pártvonalon viszont mi már megváltoztattuk őket.

Minden más formára számítottak volna, magyarázta Hruscsov, de nem egy nyílt beszédre, amely be fogja járni az egész világot. Holnap már itt, Moszkvában is kaphatók lesznek

---

gyarország és mások. Ezt azonban mi nem fogtuk fel olyan tragikusan, mert láttuk, hogy ez nem az egész szovjet vezetés ügye, hanem annak csak egy részéé, amely ezt a szemléletet bizonyos mértékig rákényszerítette a másik részre. Megértettük, hogy ezt az álláspontot azok kényszerítették a többiekre, akik meglehetősen sztálinista nézeteket vallottak és vallanak mind a mai napig..."

„Egy másik állam hadseregét behívni egy országba azért, hogy móresre tanítsa ennek az országnak a népét, s ráadásul úgy, hogy mindezt lövöldözés is kísérje, nagy hiba. Ez még jobban felbőszítette ezt a népet, és így fajulhattak az események a spontán felkelésig, amelyben akaratuk ellenére különféle reakciós elemekkel együtt még kommunisták is részt vettek. A reakciós elemek beleavatkoztak ebbe a felkelésbe és saját céljaikra használták fel..."

„Adódik most a kérdés: szükséges volt-e a szovjet intervenció? Az első intervenció szükségtelen volt. Az első intervenció, ami Gerő kérésére következett be, abszolút elhibázott döntés volt..."

„Ki kell jelentenem: a magyarországi helyzet olyan méreteket öltött... hogy világosan látszott, mindez szörnyű mészárláshoz, szörnyű polgárháborúhoz vezet, ahol a szocializmust teljesen eltemetik és amely a harmadik világháború kitöréséhez vezethet..."

„...mindig azt fogjuk mondani, hogy a beavatkozás és az idegen katonai erő bevetése ellen vagyunk. De mi most a kisebbik rossz? A káosz, a polgárháború, az ellenforradalom és az újabb világháború, vagy az ott tartózkodó szovjet csapatok intervenciója? Az előbbi katasztrófa, az utóbbi hiba. És magától értetődik, elvtársak: ha ez megmenti a szocializmust Magyarországon, akkor akármennyire is a beavatkozás ellen vagyunk, elmondhatjuk, hogy a szovjet intervenció szükséges volt. De ha jó előre megtettek volna minden szükséges lépést, semmiféle intervencióra nem került volna sor. Ennek a hibának azért kellett bekövetkeznie, mert ők, sajnos még mindig úgy gondolják, hogy a katonai erő mindent megold. De ez nem igaz. Íme, mindenki láthatja: milyen szörnyű ellenállásra képes egy nép akár puszta kézzel is, ha a szabadság és a függetlenség kivívása a célja. Már az sem érdekli, hogy miféle függetlenségért harcol, hogy az országban esetleg visszatér a burzsoázia és visszaáll a reakciós rendszer — csak kivívja a nemzeti Függetlenséget! Ez az, ami minden gondolatát foglalkoztatja. Magától értetődik, én most csak azt mondhatom, hogy az első változat a legrosszabb, ami csak megtörténhet, s bár a második, a szovjet csapatok beavatkozása szintén rossz, de ha azt eredményezi, hogy Magyarországon fennmarad a szocializmus, azaz tovább folyik a szocialista építés ebben az országban és nem kerül veszélybe a világbéke sem, akkor mindez egyszer majd pozitívvá válik, avval, hogy a szovjet csapatoknak kötelezően vissza kell vonulniuk abban a pillanatban, amikor a helyzet ebben az országban lecsillapodik és rendeződik."

a Tito-beszédet tartalmazó újságok. Mi, jugoszlávok megszegtük a közös pártnyilatkozatot. Dulles és Eisenhower meg lesznek elégedve, s csak növelni fogja az elégedettségüket az a nehéz helyzet, amibe Magyarország után kerültünk. Hruscsovék említést tettek arról az egymillió tonna búzáról, amit az Egyesült Államoktól valutáért vásároltunk a napokban.

Hruscsov kijelentette, hogy soha nem fognak egyetérteni avval, amit mi Sztálinról gondolunk. Sztálint mi a szemétdombra hajítjuk, pedig a Szovjetunió mostani hatalmának alapjait Sztálin alatt rakták le, s ők büszkék történelmüknek erre a részére. Ők nálunk sokkal jobban tudják, mennyi rosszat követett el Sztálin, de ez nem azt jelenti, hogy csöndben el kell tűrniük, ha így megtámadják őket. Megkérdezték, hogy nincs-e valami mondanivalóm. Hruscsov megjegyezte, hogy még nem olvasta végig a beszédet; Bulganyin viszont, aki a leghevesebben viselkedett a beszélgetés első felében, igen.

Avval kezdtem, hogy a beszéd szövege nincs meg nekem, de hallottam a rádióban. Az a benyomásom, hogy Tito elvtárs beszéde konstruktív és hogy egyáltalán nem jelenti a baráti együttműködés megszakítását. A szövegben nyíltan felveti a magyarországi katasztrófa okait, s azt hiszem, csak hasznos lehet, ha ebben egyetértésre jutunk és a jövőre nézve is levonjuk a tanulságokat.

Ami az amerikai búzaszállítmányt illeti, tény, hogy a jugoszláv és az amerikai törvényekkel összhangban bizonyos mennyiséget importálunk tőlük, de mi a saját, jugoszláv kenyerünket esszük. Sajnálatos, hogy erről pont most és ilyen módon kell vitatkoznunk. Ezekről a kérdésekről már korábban is tárgyaltunk: Brionin, majd itt, Moszkvában, idén júniusban. Akkor egyetértettünk, s azóta semmi új nem történt — most pedig azt kell hallanom, hogy megváltozott az álláspontjuk.

Megkérdezték, hogy mi sarkallta Titót erre a tettre. Azt válaszoltam, hogy én ugye Moszkvában morzsolom a napjaimat, a beszédet még meg sem kaptam („Majd megkapja holnap a *Borbá*-ban — szúrta közbe Bulganyin), de feltételezem, hogy nagyon komoly okok vezérelhették. Legelsősorban is Magyarország. Titónak el kellett mondania népünknek, hogy mik voltak ennek a katasztrófának az okai, amely vereség mindannyiunk számára. Erre mindnyájan csak hallgattak. Ezen kívül az összes kelet-európai és néhány egyéb kommunista pártban folyamatosan hallhatók azok a hangok, amelyek szerint mi, jugoszlávok vagyunk a felelősök a magyarországi tragédiákért. Ismét megjelent egy Jugoszlávia-ellenes Enver Hodzsa-cikk, amiért ez alkalommal az SZKP Központi Bizottságát is terheli a felelősség, mert az inkriminált írásnak a moszkvai *Pravda* biztosított nyilvánosságot. Megismétlődnek a francia és más kommunista pártok hasonló, a múltból már jól ismert kirohanásai is.

Erre aztán mind a hárman, egymás szavába vágva nekem estek: miért nem Enver Hodzsának, a franciáknak meg a többieknek mondjuk ezt, Tito miért rajtuk és az ő úgymond sztálinista rendszerükön veri el a port? Bulganyin nekem szegezte a kérdést: ha mi elítéljük a mások belügyeibe való beavatkozást, akkor Tito miért avatkozott bele az *ő* belügyeikbe és nevezte őket sztálinistáknak, a szovjet rendszert pedig bürokratikusnak és egyebeknek? Bulganyin gúnyosan idézte Tito beszédének néhány kifejezését: enver-hodzsisták, rákosisták, sztálinisták.

Hruscsov és Bulganyin mélyen elítélik Albániával kapcsolatos álláspontunkat. Bulganyin megkérdezte tőlem, tudom-e, mi az a birodalmi sovinizmus — mert hogy mi pontosan így viszonyulunk Albániához. Hruscsov a szememre lobbantotta, hogy mi a kommunista pártok közti monopólium ellen harcolunk, miközben magunk is monopóliumra törekszünk, mert nyilvánosan elítélünk mindent és mindenkit, aki nekünk, jugoszlávoknak nem tetszik. Hruscsov elmesélte, hogy egyszer Vukmanović-Tempo milyen gúnyosan beszélt az albán pártról, s hogy ez a tarthatatlan szemlélet milyen visszatetszést keltett az oroszokban.

Azt feleltem Bulganyinnak, hogy vannak bizonyos fogalmaim a birodalmi sovinizmusról.

Emlékeztettem arra, hogy nálunk Jugoszláviában a háború és a forradalmunk alatt megoldottuk a nemzetiségi kérdést. Előtte azonban a saját bőrünkön tapasztaltuk meg, hogy mit jelent egy nemzet hegemóniája egy másik nemzet felett, s ezért könnyedén felismerjük ezt a jelenséget. Ha nem így lenne, akkor az ország nem állta volna ki mindazokat a megpróbáltatásokat, amelyeken az elmúlt tizenöt évben át kellett esnie. Hruscsov felé fordulva kijelentettem, hogy nem tartom tragédiának, ha Tempo egy konkrét esetben kinevette Enver Hodzsa marxizmusát. Tempo tett már egészen más, ellentétes gesztust is, amikor tavaly, éppen itt, Moszkvában összecsókolózott Enver Hodzsával. Az a véleményem, hogy ezekből a gesztusokból hiba lenne bármiféle politikai következtetéseket levonni.

Bulganyin váltig erősködött, hogy mondjam meg, miért avatkozott bele Tito az ő belügyeikbe, amikor mi a beavatkozás ellen foglalunk állást, és hogy kinek volt mindez jó. Azt feleltem neki, hogy Tito nem az ő belügyeikbe avatkozott bele, hanem a Jugoszláviát nagyon is érintő tragikus magyarországi események okairól és következményeiről beszélt.

Hruscsov ezután — immár sokadszor — ismét kijelentette, hogy ők erre a támadásra válaszolni fognak, amit viszont mi nem hagyunk majd szó nélkül, aztán más tényezők is szerephez jutnak majd, és a jó ég tudja, hogy mi lesz a dolog vége. Ez az, amit álmukban sem vártak volna Tito elvtárstól. Tudják, hogy a november 11-ei pulai tanácskozást külön emiatt hívták össze, s ez azt jelenti, hogy mi tudatosan e mellett a hozzáállás mellett döntöttünk! A következményeket nem fogjuk zsebre tenni, de nem ők lesznek a hibásak, mert a Moszkvai Deklarációt mi sértettük meg, jelentette ki Bulganyin. Erre felhívtam a figyelmüket arra, hogy a nyilatkozatot nem sokkal az aláírása után már megsértették ők. Hogyan és mikor, kérdezték elképedve. Emlékeztettem őket az Elnökség nyári titkos levelére. Erre kínos csend telepedett ránk. Hruscsov végül megkérdezte, hogy megkaptuk-e ezt a levelet. Azt feleltem, hogy a levelet sajnos nem küldték el nekünk, úgyhogy megkapni se nagyon kaphattuk meg.

Moszkva, 1956. november 18., folytatás

Elbúcsúztam Bulganyintól és Molotovtól. Hruscsov még az ő jelenlétükben felajánlotta, hogy hazavisz engem és a nejemet a jugoszláv nagykövetségre. Miška az egész beszélgetés alatt egyedül ücsörgött egy asztalnál, tisztes távolságra tőlünk. Később elmondta nekem, hogy furcsállotta a történteket, s azon töprengett, hogy milyen véget fog mindez érni.

Elfogadtam Hruscsov invitálását (és mélyen hallgattam a sofőrömről, aki a Kreml előtt várt ránk). A beszélgetés első része addig tartott, amíg a kocsival a teljesen kihalt utcákon a Kremltől a jugoszláv nagykövetség épülete elé nem értünk, s jórészt a már elhangzottak ismételgetésében merült ki. Mögöttünk haladt az állambiztonsági szervek egy vagy két kocsija is. A Hlebnij pereulok 21. szám, azaz a nagykövetség épülete előtt fékeztünk. Miška elbúcsúzott Hruscsovtól, de előtte még behívta a házba egy teára: kint az utcán nagyon hideg, mínusz tíz foknál is alacsonyabb hőmérséklet volt. Hruscsov megköszönte és visszautasította az invitálást. Engem viszont nem engedett el és újabb beszélgetést kezdeményezett, amely ezúttal körülbelül egy óráig tartott. Közben észrevettem, hogy már több államvédelmis autó vesz minket körül: előttünk is meg mögöttünk is parkoltak, úgyhogy a Hlebnij pereulokban lehetetlenné vált bárminemű közlekedés.

Éjfél már régen elmúlt, amikor az automobilban ismét felvettük ennek a szokatlan beszélgetésnek a fonalát. Hruscsov lépett fel kezdeményezően. A sofőrt üvegfal választotta el tőlünk, úgyhogy egy szót sem hallhatott. Hruscsov, mintha csak hangosan gondolkodna, többször is megkérdezte, hogy mit akarhatott Tito evvel a lépéssel elérni.

Hruscsov újból felemlegette, hogy mennyi erőfeszítést tett ő a baráti kapcsolatok helyreállításáért közöttünk, és 1954-től egészen napjainkig felidézett minden ezt alátámasztó fontosabb eseményt. Ezután arról beszélt, hogy most sajnos az Elnökségben neki is arra kell

szavaznia, hogy nyilvánosan válaszoljanak nekünk. Ez automatikusan újabb konfliktushoz fog vezetni Jugoszlávia és a Szovjetunió között. Hruscsov felindultan és jó adag keserűséggel a hangjában így kiáltott fel: „Ha tudnák, hogy a jugoszláviai és a krími megbeszélések után micsoda írásos jelentést terjesztettem én elő! Hogy milyen pozitív fordulatot reméltem én a kapcsolatainkban!"

Amikor megkérdeztem, hogy milyen formában fognak válaszolni Tito beszédére, Hruscsov elmondta, hogy még nem állapodtak meg, vajon a KB nevében lépjenek-e föl, vagy szerkesztőségi cikket fogalmazzanak a *Pravdába*, vagy más módot válasszanak. A dologról szó lesz a KB-ülésen is, de már az ülés előtt is válaszolniuk kell. Ha egyszer kitör a perpatvar, jelentette ki Hruscsov, nehéz lesz határt szabni neki, hát még megfékezni. Többször is nyomatékosan elismételte: nagy károkat fog okozni az ügy, a nyugatiak már most dörzsölik a kezüket. Azt feleltem neki erre, hogy nem azért örülnek, mert Tito olyan beszédet mondott, amilyet mondott, hanem mert újabb konfliktusra számítanak közöttünk. Ezért nagyon fontos, hogy milyen lesz az ő, vagyis Hruscsovék válasza; ennek a válasznak a jellegétől függ, hogy lesz-e a Nyugatnak oka a kárörömre avagy sem. Kifejtettem azon véleményemet, miszerint a Nyugatnak akkor fagy le az arcáról a mosoly, ha a vita megmarad az elvi álláspontok, illetve a kommunisták közötti véleménykülönbségek kifejtésének keretei között. A közelmúlt konfliktusa bőséges tapasztalatokat testált ránk ezen a téren. Hruscsov reálisabban szemlélte a helyzetet, s egyre csak azt ismételgette: ha egyszer kitör a vita és a veszekedés, nagyon nehéz lesz korlátok között tartani és nem engedni elfajulni.

Azt hiszem, nyilvánosságra fogják hozni, hogy Nagy Imre a budapesti nagykövetségünkön tartózkodik. Megkérdezték tőlem, hogy kívánok-e valamilyen formában reagálni erre a részünkről. Azt feleltem, hogy nem, s hogy szerintem az lenne a legjobb, ha Nagy és a többiek szabadon hazamehetnének. Evvel Hruscsov egyet is értett.

Különösen az ütötte őket szíven, hogy Tito sztálinistákra és nem-sztálinistákra osztotta őket. Ha ezt bárki más tette volna meg Jugoszláviában, könnyebben lenyelnék. Azt jól tudták, hogy egyes vezetőink, mint például Moša Pijade és Koča Popović még mindig a régi módon tekintenek a Szovjetunióra. Hruscsov azt az esetet említette, amikor Moša Pijade állítólag azt tanácsolta Zdeněk Fierlingernek[13], hogy ha beszédeiben Jugoszláviát érinti, ne tegyen említést a Szovjetunió felszabadító szerepéről a második világháborúban. Erről személyesen Fierlinger számolt be neki. Erre azt válaszoltam, hogy Moša Pijade Szovjetunió iránti barátsága másmilyen és erősebb, mint Fierlingeré. Rávilágítottam arra is, hogy a népi demokráciák vezetői azt tekintik a legjobb módszernek a szovjetek bizalmának a megnyerésére, ha Jugoszláviát befeketítik és a jugoszlávokat feljelentik az oroszok előtt. Azokkal az esetekkel, amelyekre itt hivatkoznak, a Szovjetunió iránti saját hűségüket akarják bizonyítani. Ez a politika teljesen elhibázott és destruktív. Hruscsov nem értett velem egyet.

Hruscsov ezután arról beszélt, hogy mi és ők mennyire másképp vélekedünk az emberekről. Ők például nagy megelégedéssel nyugtázták, hogy Cservenkov tagja maradt a Bolgár Kommunista Párt vezetőségének, ami rólunk nemigen mondható el. Ugyanez a helyzet Ulbricht esetében is. Én ezt avval magyaráztam, hogy ezekben az esetekben az a döntő, hogy az adott vezető milyen tekintélyt élvez a nép körében. Azok az emberek, akik az elmúlt tíz év sötét üzelmeiért felelősek, bajosan maradhatnak vezető pozíciókban. Ezeken az embereken keresztül semmiféle új politikát folytatni nem lehet.

Minthogy a fő témáról egyikőnknek sem volt több mondanivalója, Hruscsov tovább nyújtva a beszélgetést az automobilban megkérdezte, hogy miként vélekedek arról a leszе-

[13] Zdeněk Fierlinger, csehszlovák politikus, diplomata. 1945-ig diplomáciai szolgálatban állt, 1945-ben és 46-ban az új csehszlovák miniszterelnök, 1953-tól a parlament elnöke volt.

relést szorgalmazó nyilatkozatról, amelyről november 11-én beszélgettünk, akkor, amikor vendégségben jártam nála. Kijelentettem, hogy már első hallásra is csak helyeselni tudtam ezt a lépést, bár meggyőződésem szerint gyakorlati eredményeket egyelőre hiába várnak tőle. Szót emeltem a hidegháború újrakezdése ellen is. Hruscsov most egyetértett velem, bár november 11-én még azt az álláspontot képviselte, hogy ki fog újulni a hidegháború és hogy ez nekik fog kedvezni.

Tájékoztattam Hruscsovot a francia nagykövettel, Maurice Dejeannal folytatott megbeszéléseimről is. A francia szerint a Szovjetunió megnehezíti Franciaország számára azt, hogy emelt fővel lépjen ki az egyiptomi háborúból. Dejean azt magyarázta, hogy olyan megoldást kell találni, amely egyformán elfogadható Nasszernek és a többieknek. Hruscsov figyelmesen végighallgatott. Másnap a lengyelek fogadást adtak, ahol Hruscsov olyan beszédet mondott, amely az általános értékelés szerint lényegesen mérsékeltebb volt, mint a tegnapi, kremlbeli szónoklata. Hruscsov természetesen kiállt az eddigi szovjet politika mellett, de megemlítette, hogy Nasszer, a nemzeti hős kommunistákat tartóztat le. Ebből mintegy annak kellett kiviláglania, hogy az Egyiptommal szembeni szovjet álláspont szigorúan az objektivitás talaján áll. Hruscsov szólt még arról is, hogy közös és igazságos megoldást kell találni a válság leküzdésére. Megítélésem szerint Hruscsov álláspontjának megváltozására némi hatással volt az autóban lezajlott beszélgetés is.

A beszélgetés légköre időnként rendkívül kínos volt. Itt, Moszkvában sajnos csak akkor tudunk őszintén beszélni az oroszokkal, ha veszekszünk. Így volt ez tegnap is, mégpedig mindkét fél részéről. Úgy vélem, hogy indokaim egy része mégis megtette a hatását. Az oroszok helyzete nem mondható rózsásnak. Az újabb konfliktus Jugoszláviával csak púp lenne a hátukra — még jobban összekuszálná a viszonyokat, különösen a tábor országaiban. Meglátásom szerint az első reakció, amit Tito pulai beszédére adnak, mindennek dacára visszafogott lesz, függetlenül attól, hogy mennyire érzik magukat sértve.

Figyelemre méltó Hruscsovnak az az értékelése, miszerint most, a várt újabb konfliktus előestéjén az oroszok politikailag erősebbek, mint voltak 1948-ban. Az a benyomásom támadt, hogy igencsak izmos itt az az irányzat, amely azonnal és nagyon kemény hangnemben szeretett volna reagálni az inkriminált beszédre. Végül azonban azt a véleményt fogadták el, mely szerint az ehhez hasonló problémákat békésebben és hathatós előkészületek után kell megoldani.

Evvel ért véget az eddigi talán legkülönlegesebb beszélgetésem Hruscsovval, melynek tartalmánál jóval érdekesebbek, sőt, szinte drámaiak voltak azok a körülmények, amelyek között lezajlott — az utcán, a nagykövetségünk előtt parkoló autóban, mínusz tízfokos fagyban, jóval éjfél után. Ezek a különleges díszletek is azt bizonyítják, hogy mennyire súlyosan fogják fel az oroszok Tito pulai beszédét.

Moszkva, 1956. november 19.

A mai *Pravdában* az oroszok válaszoltak Tito elvtárs pulai beszédére. Nem lihegték túl az ügyet, egy kétszáz soros cikkre szorítkoztak az újság második oldalán. Úgy intézték, mintha a TASZSZ belgrádi tudósítója írta volna a jelentést, úgyhogy nincs szignálva. Az írás a Tito-beszédnek a *Borba* november 16-án megjelent szövegére hivatkozik. Bár igyekeztek azt a látszatot kelteni, mintha egy Belgrádban írt tudósításról lenne szó, ezt a választ valójában a KB Elnökségében fogalmazták meg, mint azt Hruscsov legutóbbi találkozásunkkor nyíltan jelezte is nekem. A *Pravda*, illetve a névtelen TASZSZ-tudósító válasza az elképzelhető legalacsonyabb hivatalos szintet képviseli. Az oroszok feltehetőleg azzal fogják indokolni a mérsékelt hangnemet, hogy szándékosan nem élezik ki az ellentéteket. Ennek ellenére számítanunk kell további válaszokra is, valamint arra, hogy elkövetkezendő

tíz-tizenöt nap eseményeitől függően a decemberi KB-plénum még visszatér az ügyre. A *Pravda* mai válasza elég ahhoz, hogy lássuk, milyen jellegű védekezéshez fog folyamodni a Szovjetunió vezetése, illetve milyen vádakat szórnak majd Jugoszlávia fejére.

Moszkva, 1956. november 20.

Hruscsov ma reggel fél nyolckor fogadott. A találkozót én kértem. Felolvastam neki azt a táviratot, amelyet vezetőségünk mintegy a pulai Tito-beszéd magyarázataként küldött neki, majd átadtam az üzenet egy szerbhorvát és egy orosz nyelvű másolatát.

Hruscsov háromszor szakított félbe olvasás közben, pedig a távirat szövege nem volt hosszú. Látszott rajta, hogy paprikás hangulatban van. Amikor ahhoz a részhez értem, amelyben a jugoszláv KB kifogásolja, hogy a szovjet vezetők „szovjetbarátokra" és „szovjetellenesekre" osztanak minket, Hruscsov közbevágott, hogy ezt egyedül ő tette és senki más, és hogy ő így gondolkodik és így fog gondolkodni a jövőben is. Az emberek nem egyformák, jelentette ki, sem náluk, sem pedig nálunk. Hruscsov hevesen igyekezett meggyőzni arról, hogy ezt a felosztást csakis és kizárólag ő alkalmazta, mi meg most az egész szovjet vezetés ellen hozzuk fel érvként.

Hruscsov visszatért a Tito-látogatást értékelő titkos KB-levélre is, amelyet legutóbbi beszélgetésünk alkalmával említettem meg. Kijelentette, hogy helyesen mérték föl a helyzetett, amikor tartózkodóan viszonyultak hozzánk. Tito mostani megnyilvánulása ékesen bizonyítja, hogy mennyire igazuk volt. A titkos levelet akár a rendelkezésünkre is bocsáthatták volna — az Elnökségben el is hangzott ilyen irányú javaslat, de végül is elvetették. A levélben lényegében semmi olyasmi nem szerepel, ami a pártdeklarációról folytatott júniusi megbeszélések során ne hangzott volna el. Az egyetlen olyan pont, amely esetleg jelentőséggel bír, az a Bulganyint ért bírálat (hogy tudniillik szerinte Tito leninista), de evvel a bírálattal ő, Hruscsov is egyetért, mi több, ő maga kezdeményezte. Ha ő nem tette volna meg, akkor megtette volna valaki más.

Minthogy a Tito-beszédből az oroszokat a sztálinizmus vádja érintette a legfájóbban, ismét erre terelődött a szó. Hruscsov újból felsorolta, hogy milyen eredményeket értek el Sztálin vezetése alatt: az iparosítást, a kollektivizálást, a győzelmet a nagy honvédő háborúban. Ha ezekről a nagy tettekről van szó, akkor ők mindnyájan sztálinisták, s büszkék, hogy azok lehetnek. Sztálin vaskézzel kormányzott, s vaskezétől rettegett az ellenség. Most az ellenség azt gondolja, hogy ők, akik Sztálint elítélték, már nem tudják olyan szilárdan védelmezni a szocializmus érdekeit. Sztálin fölött majd ítéletet mond a történelem, s ez az egész zűrzavar a mi vádjainkkal együtt csak múló epizód lesz.

Erősen kétlem, válaszoltam, hogy a vaskéz politikája a szocializmus javára vált volna a háború utáni években. Úgy vélem, hogy mindnyájan megszenvedtük a hidegháború és az elzárkózás következményeit, s hogy abból a politikából, amely a Szovjetunió majd' mindegyik szomszédját katonai szerződések megkötésére kényszerítette, csak a kapitalizmus húzott hasznot.

Amikor a szovjet KB titkos levelére terelődött a szó, Hruscsov elárulta, hogy sejtették, hogy tudomást fogunk szerezni róla. Manapság már szinte lehetetlen titkos levelezést folytatni, példának okáért ők is tudnak azokról a levelekről, amelyeket mi titkosnak hiszünk. Már a november 17-ei beszélgetés során is elhangzott egy homályos célzás a mi állítólagos titkos levelezésünkre, amiről ők mindent tudnak s aminek most hatalmas jelentőséget tulajdonítanak.

Hruscsov ezután arról beszélt, hogy az Elnökség tagjai nem egyforma emberek, de nem oszthatók sztálinistákra és antisztálinistákra, úgy, ahogy azt mi tettük, s nem is következhet be köztük szakadás. Mindnyájan egységesek és szilárdak a velünk szembeni álláspontot il-

letően. Ugyanilyen egységesek voltak Lengyelország és Magyarország esetében is. Világos, hogy vannak köztük olyanok, akik az 1948-as módon válaszolnának Jugoszláviának. Másoknak az a véleményük, hogy az 1954-es, azaz a kapcsolatok normalizálása előtti pozíciókhoz kell visszatérni.

Moszkva, 1956. november 21.

Az itteni nyugati és semleges körökből többen is elmondták nekem, hogy „úgy hallották", változás várható a Szovjetunió csúcsvezetésében: Hruscsovot és Bulganyint meg fogják fosztani vezetői tisztjétől. Eme kombinációk szerint Hruscsovot a Szovjetunió mezőgazdasági miniszterévé fogják kinevezni, míg Bulganyin jövendő beosztását még homály fedi. A helyüket állítólag Molotov és Malenkov foglalják majd el. Más variációk szerint labdába rúghat még Mikojan is. Malenkovról az a hír járja, hogy ismét kormányfővé avanzsál, a párt első embere pedig Molotov lesz.

Többen érdeklődtek, hogy mi a véleményem ezekről a kósza hírekről. Rendre azt válaszoltam, hogy a magam részéről semmi ilyesmit nem hallottam, s hogy nem adok hitelt ezeknek a híreszteléseknek. Azt hiszem, minden más válasz hiba lett volna a részemről, még akkor is, ha hozzájutottam volna a kérdezőkéhez hasonló információkhoz. Hruscsov tegnapelőtt elmondta nekem, hogy ő fog beszámolót tartani a decemberi plénumon. Elképzelhető, hogy az elmúlt tíz-egynéhány nap során épp azért említette meg többször is a decemberi KB-ülést és azt a tényt, hogy ő tartja a beszámolót, hogy — ha közvetetten is — cáfolja a leváltásáról keringő híreket. Ezek a hírek minden bizonnyal neki is a fülébe jutottak, hiszen már az egyszerű szovjet polgárok is terjesztik őket. Jól jellemzi ez a bizonytalanságnak és a válságnak azt a légkörét, ami itt kialakult.

Véleményem szerint ezeket a pletykákat vagy a nyugati képviselők, vagy pedig Hruscsovnak az állami és pártapparátus soraiban megbúvó ellenségei röppentették fel. Ez utóbbiak száma nem csekély, sőt, minden számítás szerint egyre növekszik. Hruscsovnak a szovjet csúcsvezetésben is vannak ellenségei. Ezt többször is ő maga adta az értésemre, különösen azután, hogy ismét megromlottak a Szovjetunió és Jugoszlávia kapcsolatai. A XX. kongresszus óta történt egy s más, amiért a legtöbb szemrehányást mindig Hruscsov kapta. Hruscsov változatlanul kitart amellett, hogy nem bánta meg a Sztálint elítélő titkos referátumot, de most már többet beszél Sztálin érdemeiről, mint bűntetteiről. Az, hogy Molotovot és Malenkovot emlegetik a párt és a kormány új vezetőiként, csak hihetőbbé teszik a Hruscsov leváltásáról szóló híreszteléseket. Egészen biztos, hogy azok közül, akik ezeket a híreket terjesztik, sokan látnák szívesen ezeket a változásokat.

Moszkva, 1956. november 22.

Mióta a szocialista tábor európai részében kitört a válság, az oroszok mindenáron igyekeznek meggyőzni bennünket, hogy a kínaiak teljes mértékben osztják az ő véleményüket és egyetértenek tevékenységükkel. Érthető, hogy Hruscsov ilyen jelentőséget tulajdonít a kínaiak támogatásának és a nézetazonosságnak, hiszen jelentős és hathatós támogatásra az oroszok lényegében csak a kínaiak részéről számíthatnak. Egészen másként hangzana az, ha az oroszok avval dicsekednének, hogy az albánok, a bolgárok, a keletnémetek biztosították őket támogatásukról. Ez még az ő fülükben is ironikusan csengene. Ha azonban a kínaiak támogatására hivatkoznak, annak egészen másfajta „elméleti és gyakorlati" jelentősége van. A Hruscsovval lezajlott néhány találkozásom során az a benyomásom támadt, hogy az oroszok ezt a támogatást és egyetértést alaposan felfújják és kikozmetikázzák.

A mai *Pravda* közli a TASZSZ párizsi jelentését a Francia KP Központi Bizottságának

plenáris üléséről. A cikk fele Jugoszláviára és Titóra vonatkozik, mégpedig nem a kínaiak által használatos célzások és utalások formájában, hanem teljesen nyíltan és név szerint. Az FKP KB titkára, Raymond Guyot, keményen bírálta hazánkat és kifejezetten az oroszok pártját fogta az újabb konfliktusban. A múltban Sztálin is sokszor használta fel a francia kommunistákat Jugoszláviával szemben; nem csoda, ha most az utódai is ehhez az eszközhöz nyúlnak. Minden valószínűség szerint most több hasonló megnyilvánulást is leközöl a *Pravda*, s közben arra fog hivatkozni, hogy ezeket a szövegeket csak „átveszi". Az oroszok minden további nélkül a szemünkbe fogják mondani, hogy nem ők szítják a viszályt, és ezek az emberek nem teszenek mást, mint szabadon kifejtik a véleményüket!

Moszkva, 1956. november 23.

Sikerült írásbeli megegyezést kötni a jugoszláv és a magyar kormány között a budapesti nagykövetségünkön tartózkodó Nagy Imre és társai menedékjogának megszüntetéséről. A magyar kormány először szóbeli, aztán írásos ígéretet tett arról, hogy az összes menekült szabadon hazatérhet. Amikor a jugoszláv—magyar megállapodás szövegét felolvasták Nagy Imrének és társainak, ők maguk döntöttek úgy, hogy a menedékjog további igénybevételére nincs szükség. Magyarország kormánya írásban kötelezte magát arra, hogy nem fogja felelősségre vonni őket a november 4-éig kifejtett tevékenységükért. Nagy Imre és társai november 22-én este távoztak a nagykövetségünkről. A jugoszláv—szovjet viszonyt most a Nagy Imre-ügyben a Kádárral kötött megállapodás után eggyel kevesebb vitás kérdés megfogja mérgezni.

Túl korán örültünk annak, hogy sikeresen megoldódott Nagy Imrének és társainak az ügye, s hogy a csoport tagjai sértetlenül hazatértek otthonaikba. Még aznap este, hogy elhagyták nagykövetségünk épületét, szovjet csapatok elrabolták őket. Kádár kormányát a jelek szerint senki nem kérdezte meg a dolog felől; bár az is elképzelhető, hogy az oroszok megállapodtak velük. Az az államközi szerződés, amelyet a magyar kormány Jugoszláviával kötött, értéktelen papírdarabbá vált. Nagy Imrét és társait szovjet katonai egységek ismeretlen helyre hurcolták el, valahova Magyarország belsejébe, vagy esetleg Romániába. Romániát az oroszok már korábban bevonták a „Nagy Imre-kérdés" megoldásába.

Most hivatalos közlemények látnak majd napvilágot az ügyről, mi pedig tiltakozó jegyzéket fogunk eljuttatni a Kádár-kormányhoz az adott szó megszegése és a szerződés durva megsértése miatt. Evvel még kedvezőtlenebb fordulatot vettek mind az orosz—jugoszláv, mind a magyar—jugoszláv kapcsolatok. Az oroszok enélkül is a legjobb úton haladtak a jugoszláv—szovjet viszony megrontása felé. Most ez a folyamat minden bizonnyal fel fog gyorsulni. Megromlik a Kádár-kormány és a jugoszláv vezetés közötti kapcsolat is. Kádárék mind ez idáig számítottak Jugoszlávia politikai és anyagi segítségére, mi pedig úgy segítettük Magyarország új „munkás-paraszt" kormányát, ahogy csak tudtuk. Moszkva ennek a feláldozását egy cseppet sem fogja sajnálni; neki valószínűleg jobban megfelel egy gyenge, csak tőle függő Kádár-kormány, amely rossz viszonyban van a szomszédos Jugoszláviával, s amely már az első nemzetközi szerződést, amelyet aláírt, megszegi.[14]

[14] Nagy Imre és társainak biztonságát a magyar kormány több ízben is levélben szavatolta a jugoszláv kormány felé. Íme egy példa:

„... Az ügy lezárása érdekében a magyar Kormány, a jugoszláv Kormány által hozzám intézett 1956. november 18-ai levél 3. oldal 8. bekezdésében előterjesztett javaslattal összhangban ezúttal írásban is megismétli azt a szóban már többször is elhangzott ígéretét, hogy sem Nagy Imrét, sem csoportjának tagjait nem bünteti meg a korábbi tevékenységükért. Ezennel megszűntnek tekintjük a csoportnak nyújtott menedékjogot. Elhagyhatják a jugoszláv nagykövetséget és szabadon hazatérhetnek otthonaikba..."

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány nevében
Miniszterelnök
Budapest, 1956. XI. 21. (Kádár János)

Az elmúlt két napban Moszkvában a csehekkel, majd a francia kommunistákkal való szolidaritást hangsúlyozták tüntetően, aztán volt szó a Bulgáriához fűződő testvéri kapcsolatokról is, de mindenekelőtt a Kínai Kommunista Párt által nyújtott támogatást magasztalták az egekig. Épp Moszkvában tartózkodik Peking város küldöttsége, amelyet megkülönböztetett figyelemmel vesznek körül, s kiemelt helyen szerepel a tömegtájékoztatásban is.

Az Egyiptom körüli kampány továbbra is folytatódik, bár csökkentett intenzitással. A súlypont lassanként áthelyeződik az imperializmusra, mint általános veszélyforrásra. Amerikát ritkábban emlegetik. Az egyiptomi önkéntesek kérdése nincs többé napirenden. Ezt az akciót főként a szovjet hadsereg vagy az ahhoz közel álló Komszomol kötelékeibe tartozó körök szorgalmazták. A pártsajtóban, a *Pravdá*val az élen olyan hírek jelennek meg Magyarországról, amelyekkel szisztematikusan le akarják járatni a munkástanácsokat — nemcsak azokat, amelyek Magyarországon alakultak s amelyeket aztán erőszakkal oszlattak fel, hanem a munkástanácsokat általában. Adatokat közölnek arról, hogy a magyar munkástanácsok tagjai súlyos bűnözők, elítéltek és mindenfajta egyéb söpredék voltak; sőt, a munkástanácsba állítólag beléptek volt horthysta tisztek és csendőrök is. Ezek a szervek a szovjet sajtó szerint megpróbálták akaratukat a magyar munkásosztályra kényszeríteni, most pedig általános sztrájk szervezésén mesterkednek és gyűlöletet szítanak a Szovjetunió ellen.

Tegnap az újságosbódék előtt moszkvaiak hosszú sorai tolongtak, hogy hozzájussanak a jugoszláv újságok itt kapható néhány példányához. Az oroszok a pulai Tito-beszédre adott két *Pravda*-válasz között engedélyezték, hogy jugoszláv újságok, ha korlátozott példányszámban is, de forgalomba kerüljenek. Az emberek azonnal szétkapkodták őket. Amikor elfogytak, a lengyel sajtót kezdték vásárolni, abban a reményben, hogy abban esetleg találnak valamit.

Sokan hallgatják a belgrádi rádiót és más külföldi adókat is. A mostani válság során megmutatkozott, hogy azok a szovjet polgárok, akik tudni akarják, mi történik a világban, nagy buzgalommal figyelik a külföli információs forrásokat. Egyesek már a lengyelországi események idején is hangot adtak elégedetlenségüknek. Aztán amiatt háborodtak fel, hogy nem tájékoztatják őket arról, ami történik valójában Magyarországon. Most ugyanez folytatódik Jugoszlávia esetében.

* *

A Tito-beszédre adott második *Pravda*-válasz óta nem találkoztam a szovjet vezetőkkel. Azt hiszem, legtöbbjükkel még november 28-án, az albánok fogadásán összefutok — de ha nem, másnap a mi ünnepségünkön mindenképp találkozunk. Az albánoknak és nekünk ugyanarra a napra, november 29-ére esik a nemzeti ünnepünk. Az elmúlt években hol az egyikünk, hol a másikunk rendezte a maga fogadását november 28-án. Mindkettőnk szerencsétlenségére a régi viszály ki fog közöttünk újulni. Az albánok és a jugoszlávok továbbra is haragban lesznek, miközben mind Keleten, mind pedig Nyugaton, titokban azt kívánja mindenki, bárcsak örökké tartana ez a szembenállás.

**

Az Egyesült Államok nagykövetének, Charles Bohlennek az a meglátása, hogy az oroszok válasza formailag meglehetősen mérsékeltnek tűnik; nem törekszik az államközi kap-

csolatok szétrombolására s a szókészlete is udvarias az itteni szokásokhoz képest (Titót például „továriscs"-nak titulálja). Bohlen azt is kijelentette, hogy ők, az amerikaiak igyekeztek normális és józan kapcsolatokat kiépíteni az oroszokkal, de a háborús szövetség dacára teljes kudarcot vallottak.

Egyes nyugati képviselők támogatnak minket, mivel az „ellenségeik ellenségeit" látják bennünk. Az arabok egyetértenek a pulai beszéddel, de inkább távol tartják magukat az egésztől, és nem kívánják velünk olyan szorosra fűzni a barátságot, hogy az veszélyeztesse kapcsolataikat az oroszokkal. A nyugatnémet nagykövet szerfölött elégedett. Szerinte mostantól fogva én még nála is rosszabb helyzetben leszek, pedig eddig neki volt itt a legnehezebb. Az osztrák Bischof, aki a semlegesek táborába tartozik és jó kapcsolatot tart fenn az oroszokkal, szintén helyesli Tito beszédét, de annyira kétségbe van esve a magyar katasztrófa miatt, hogy a beszédet is a feszültség és a szinte kiúttalannak tetsző általános válság súlyosbításaként fogja fel. Hayter, a brit nagykövet egy levél formájában juttatta kifejezésre elégedetségét, amelyben megköszönte, hogy elküldtem neki a Tito-beszéd szövegét.

Az a benyomásom, hogy az, aki a *Pravdában* megjelent második válasz szövegét végső formájába öntötte, közvetlenül Hruscsovtól kapta az utasításokat. November 6-a és 9-e között többször is alkalmam nyílott beszélgetni vele, s a *Pravdában* később megjelent minden érvet és több megfogalmazást ekkor, az ő szájából hallottam először.

Moszkva, 1956. november 26.

Ma behívatott magához Orvid, a Szovjetunió művelődési miniszterhelyettese, s azt a javaslatot tette, hogy nemzeti ünnepünk alkalmából mondjak beszédet a moszkvai rádión és televízión keresztül! Bármennyire is azt hisszük, hogy mindenre felkészültünk, az oroszoknak mégiscsak sikerül olyan lépéseket kifundálniuk, amitől távol marad a szánk! A köztünk és a Szovjetunió között kialakult helyzet miatt álmunkban sem gondoltuk volna, hogy felajánlják nekem a televíziós beszéd lehetőségét. Sejtésem szerint ezt még maguk az oroszok sem gondolták volna, hiszen az a szokás, hogy hasonló javaslatokkal már tíz-tizenöt nappal az események előtt felkeresik az érintett nagykövetet, így biztosítván neki elég időt ahhoz, hogy konzultáljon kormányával. Ez csak növeli a beszéd jelentőségét, sőt, tulajdonképpen ezért is van szükség rá. Az oroszok most az utolsó pillanatban gondolták meg magukat. A helyzet meglehetősen zavaros és ellentmondásos — ha igent mondasz — megbánod, ha nemet mondasz — pórul jársz, ahogy az egyik népmesénk mondja.

Azt gondolom, hogy lehetetlenség a nyilvánosság előtt úgy beszélnem a jugoszláv—szovjet kapcsolatokról, hogy közben teljes mértékben figyelmen kívül hagyom a közelmúltban történt nyílt színi és a közvélemény által jól ismert összetűzéseket és vitákat. Ez még akkor is képtelenség lenne, ha kifejezetten ezekről az eseményekről nem is ejtek szót. Ugyanakkor nagyon nehéz úgy vázolni az álláspontunkat s bemutatni politikánk fő vonalát, hogy az a jelenlegi helyzetben valamennyire elfogadható legyen az oroszok számára.

Szemernyi kétségem sincs afelől, hogy az a döntés, amelynek értelmében szovjet polgárok tízmilliói előtt beszélhetek majd kapcsolatainkról és azok távlatairól, az Elnökségtől származik, s hogy Hruscsov volt a szülőatyja. A testület tagjai közül ő ért a legjobban ehhez a „húzd meg, ereszd meg" politikához. Ma az a kívánsága, hogy mint jó barát beszéljek a moszkvai tévében; néhány nappal ezelőtt meg elrabolták Nagy Imrét, és most úgy viselkednek, mintha ez meg sem történt volna, mintha ehhez Jugoszláviának semmi köze nem lenne.

Nem utasítottam vissza az ajánlatot, de még kevésbé fogadhattam el Belgrád tudta nélkül.

Mind az igenlő, mind a nemleges válasz olyan döntés lenne, amelyet még rendes körülmények között sem hozhat meg egyedül egy nagykövet — hát még most, amikor nyilvánvaló zavarok tapasztalhatók a jugoszláv—szovjet viszonyban.

Kikértem tehát Belgrád véleményét, bár tartok attól, hogy semmiféle választ nem fogok kapni, mert túlságosan is rövid az idő. Legegyszerűbb lenne elutasítani az oroszok javaslatát, de a visszautasítás is bizonyos politikát jelentene. Ráadásul én lennék az első nagykövet, aki nemet mond a szovjet kormánynak erre az ajánlatára. Akkor aztán teli szájjal méltatlankodhatnának az oroszok, hogy lám, ők baráti jobbot nyújtottak felénk, mi meg félrelöktük.

Moszkva, 1956. november 28.

Amint azt vártam, semmiféle választ nem kaptam Belgrádból. Megtanácskoztam a dolgot a nagykövetségünkön dolgozó elvtársakkal, s arra jutottunk, hogy elvállalom a beszédet.

Alaposan megizzadtam, amíg papírra vetettem azt a tízperces, orosz nyelvű beszédet, amelyet a mostani bonyolult körülmények között a legalkalmasabbnak találtam. Miközben kapcsolataink az elmúlt néhány hétben látványosan megromlottak, nekem muszáj valami biztatót mondanom róluk. Nem szabad nyíltan bírálnom az oroszokat a közelmúltban lezajlott eseményekért, de a nézők értésére kell adnom, hogy alapvetően más a véleményünk a történtekről, mint a szovjet vezetésnek. Ki kell térnem továbbá azokra a fontos dokumentumokra is, amelyeket nagy csinnadrattával mindkét fél aláírt, s bár azóta változatlanul érvényben kellene lenniük, valójában „ad acta" helyezték őket. Hangot kell adnom továbbá legalább valami minimális reménynek az előttünk álló távlatokat illetően, miközben növekszik a két fél közötti kölcsönös bizalmatlanság és várható a konfliktus elmélyülése. Ezeken kívül még egy sor más megkerülhetetlen ellentmondással kellett szembenéznem. Most még erre az ünnepi alkalomra is lehetetlenség olyan politikai beszédet kreálni, amely Moszkva és Belgrád számára egyformán elfogadható lenne.

Mindezeket szem előtt tartva írtam meg az ünnepi beszédet, amelynek minél ártalmatlanabbra kellett sikerülnie, hogy egyáltalán elhangozhassék s amely valószínűleg sem az oroszoknak, sem pedig a jugoszlávoknak nem fog tetszeni (mint ahogy, teszem hozzá, nekem sem tetszik). Más választásom azonban nem volt: minden alkalmat, így a nemzeti ünnepeket is fel kell használnunk arra, hogy legalább az államközi kapcsolatokat szinten tartsuk az oroszokkal, s meg kell próbálnunk új módon veszekednünk velük, nem pedig úgy, ahogy Sztálin idejében tettük.

* *

Ma részt vettem az albánok fogadásán. Óvakodtam attól, hogy a főasztal közelébe tévedjek, s azon szurkoltam, hogy a rendezvény minden olyan látványos jelenet nélkül véget érjen, amelybe — akár akaratom ellenére is — belekeveredhetnék. Amikor Hruscsov észrevett, exkuzálta magát a főasztalnál, s különlegesen szívélyes ábrázatot öltve magára — ami nem kerülte el a megjelentek figyelmét — hozzám sietett s melegen üdvözölt. Nevetve kijelentette, hogy „összeveszni ugyan összevesztünk, de háborúzni azért nem fogunk". Bulganyinnak nem fűlött a foga a beszélgetéshez, Molotov viszont azt indítványozta, hogy igyunk a „druzsbára".

A fogadás vége előtt Hruscsov félrevont és elbeszélgettünk arról, mi minden történt mostanában közöttünk. Megkérdeztem, mi a véleménye a *Borbá*ban megjelent válaszunkról, és a köztünk zajló nyilvános vitáról. Csak annyit felelt, hogy a válaszunkat a TASZSZ-on keresztül kapta meg, s elolvassa, mihelyst hazaér. Felsorolta, hogy mennyi tennivalója volt ma, mintha azt akarná előttem bizonyítani, hogy tényleg nem volt ideje elolvasni a válaszunkat. Megígérte, hogy holnap eljön a fogadásunkra, s ott majd elmondja, mit gondol

a *Borba* válaszáról. Ők sem keresik a bajt, állította Hruscsov, úgyhogy nagyon fog örülni, ha tényleg olyan szelíd az a cikk, amint én állítom.

Szót ejtettünk Nagy Imréről is. Hruscsov ismét megváltoztatta a véleményét és ugyanolyan elítélően nyilatkozott róla, mint a november 7-ei beszélgetés alkalmával. Semmiképp sem engedhették meg Nagynak, szögezte le, hogy Magyarországon maradjon és tovább kavarja a helyzetet. Sokkal jobb, hogy Nagy már nem tartózkodik a nagykövetségünkön. Én azon véleményemnek adtam hangot, hogy a lehető legrosszabb megoldást választották, amely egyaránt gyöngíti a Szovjetunió helyzetét a világban és Kádár pozícióit Magyarországon. Elmondtam, hogy nekünk kötelességünk volt nyilvánosságra hoznunk a jegyzékeket és azt a Kádárral kötött megállapodást, amit a magyarok megszegtek. Nekünk Nagyra semmi szükségünk nem volt, de mert a szavunkat adtuk, kötelesek voltunk védelmet nyújtani neki Tito beszéde előtt csakúgy, mint utána.

Szóba hoztam és elítéltem az Albániában a napokban zajló kivégzéseket is, amelyek nemcsak az albánoknak, de mindenki másnak is sokat ártanak.[15] Úgy fogalmaztam, hogy miközben mi vitatkozni kezdünk az oroszokkal a marxizmus—leninizmusról, az albánok saját embereiket kivégzőosztag elé állítják. Hruscsov egyetértett velem, hogy ez hiba: ha éberek lettek volna, mondta, most nem kéne lövetniük. Megismételte, hogy nem szabad a köztünk lévő vitának elmérgesednie. Hruscsov ezúttal dicsérte a pártkapcsolatainkat szabályozó júniusi nyilatkozatot. Ez alaposan mellbe vágott, hiszen a pillanat nem a legalkalmasabb a deklaráció erényeinek az ecsetelésére — Hruscsov valószínűleg csak azért tette, hogy a megszegésével vádolhasson minket. Amikor a nyár folyamán mi dicsértük nyilvánosan a dokumentumot, Hruscsov mélyen hallgatott róla.

Elpanaszoltam Hruscsovnak, hogy a művelődési minisztérium az utolsó pillanatban kínálta fel a televíziós beszéd lehetőségét. Úgy döntöttem, hogy élek vele, bár olyan kevés idő állt rendelkezésemre, hogy Belgráddal semmiben sem tudtam megállapodni. Hruscsov tudta, hogy felkerestek a televíziós beszéd kérésével. Szerinte ez dicséretes és szükséges, s beharangozta azt is, hogy a szovjet sajtó meg fog emlékezni a nemzeti ünnepünkről. A beszédemet csak azért hoztam szóba, hogy elhatároljam tőle a jugoszláv kormányt, hiszen Belgrád semmit sem válaszolt a táviratomra. Jobb, ha a beszéd esetleges következményei csak engem érintenek, nem pedig a kormányunkat. Így, ha a szükség úgy hozza, azt mondhatjuk, hogy az egész a jugoszláv vezetés tudta és beleegyezése nélkül történt.

Moszkva, 1956. november 29.

Egy-egy cikk erejéig minden egyes szovjet újság megemlékezett a november 29-ei évfordulónkról. Mindegyik írás szót ejtett népi felszabadító harcunkról, a néphatalomnak még a háború során megalakult szerveiről, az AVNOJ-ról, azaz Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsáról, az első jugoszláv kommunista kormányról, az ország sikereiről a szocialista építés terén stb. stb. Itt-ott kiemelték a munkásönkormányzat pozitív eredményeit, de szóltak negatív következményeiről is: elsősorban a mezőgazdaság nehéz helyzetét említették, ahol szerintük még nagyon messze vagyunk a szocialista viszonyok győzelmé-

[15] A tiranai rádió hiradása szerint (amit átvett a *Borba* is) Tiranában 1956. november 20-án halálra ítélték és azonnal kivégezték Liri Gegát, Ndreu Dalit és Petar Bulatit (valójában Bulatovićot). Azzal vádolták őket, hogy „súlyos bűntetteket követtek el egy idegen állam kéméiként". Az „idegen állam" alatt természetesen Jugoszlávia értendő. Mindhárom kivégzett az albániai népfelszabadító háború szervezői közé tartozott és magas pártfunkciókat töltött be. Sorra összeütközésbe kerültek Enver Hodzsával és kegyvesztetté váltak. Petar Bulatovićot a Kominform döntése után nem engedték vissza Jugoszláviába és erőszakkal rákényszerítették az albán állampolgárságot.

től. Az *Izvesztyiján* kívül egyetlen újságban sem szerepel Tito neve. A hangsúlyt „Jugoszlávia dolgozóinak erőfeszítéseire" helyezték, valamint a „szovjet nép által hőn áhított barátságra", ami eléggé a levegőben lóg, mert sem náluk, sem pedig nálunk nem nevezték meg azokat az erőket, amelyek az e barátságért tudatosan síkraszálló „dolgozó tömegeket" vezetik.

Egészében véve a szovjet sajtóvisszhang kedvezőbb, mint vártuk. A mostani konfliktus a jelek szerint csak halvány mása az 1948-at követőnek. Most az egész világ előtt bíráljuk az oroszokat és őket tesszük meg felelősnek mindazért, ami a szocialista országokban történt — s ők ennek ellenére nem szándékoznak tovább élezni a konfliktust. És bár nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy politikájuk alapvetően a régi maradt, úgy vélem, hiba lenne nem észrevenni ezeket az új elemeket a viselkedésükben.

Moszkva, 1956. november 30.

A november 29-e alkalmából rendezett fogadásunkon körülbelül 300 vendég jelent meg. Nagykövetségünk épületének helyiségei túl szűkek és alkalmatlanok nagyobb szabású rendezvények lebonyolítására, úgyhogy több embert nem tudtunk meginvitálni. A diplomáciai testület teljes létszámban képviseltette magát, s a szovjet vezetőség is megjelent. Azt hiszem, mi vagyunk az egyetlen szocialista ország, ahol a protokoll terén nem folyik hidegháború. Meghívásainknak mindenki eleget tesz: a keletiek és nyugatiak éppúgy, mint a semlegesek. Ez persze nem jelenti azt, hogy az oroszok meg a nyugatiak beszélgettek is egymással; az egész inkább „fegyverszünetre" hasonlított, amikor a két háborúban álló fél egy harmadik területén találkozik és sem harcolni, sem békét kötni nem akar.

Meghívtuk a fogadásra a Chivu Stoica vezette román delegációt is. Stoica nagyon barátságos volt velünk a tegnapi fogadáson az albánoknál. A szovjet vezetők szokásuktól eltérően nem egy kupacban jöttek, hanem három csoportban. Először Zsukov marsall tette tiszteletét, aztán érkezett a főhadtest, vagyis Hruscsov, Bulganyin és Molotov, míg legvégül Mikojan és Kaganovics futottak be. Az Elnökség tagjai hűvösen viselkedtek, csak Hruscsov igyekezett valamivel szívélyesebbnek mutatkozni, mint a többiek. Megkérdeztem tőle, mi a véleménye a *Borba* cikkéről, amiről tegnap váltottunk szót. Azt felelte, hogy sok dologban nem értenek vele egyet, de tény, hogy az írásnak nem célja a vita elmérgesítése. Ezért úgy döntöttek, hogy a sajtón keresztül már nem fognak rá válaszolni. Nem akarják élezni az ellentéteket, s azt remélik, hogy mi sem.

Hruscsov ezután elmondta, hogy számára főként az elfogadhatatlan, ahogy mi a szocialista tábor országaival való szolidaritást értelmezzük s hogy igyekszünk megőrizni a két tábor közötti pozícióinkat. Mostanra világossá vált előtte, hogy mi valamiféle köztes helyzetet foglalunk el, s ő ezt a közelgő KB-plénumon fel is fogja vetni. Úgyszintén beszélni fog a szovjet rendszer és a „személyi kultusz" közötti összefüggés kérdéséről, valamint a mi azt érintő bírálatunkról. Azt válaszoltam, hogy a proletár internacionalizmus, úgy is mint politikai jelszó, úgy is mint bizonyos történelmi gyakorlat már jó száz év óta, vagyis mióta Marx kitalálta, viták kereszttüzében van. Mi szilárdan kitartunk a proletárok szolidaritása mellett, csak abban kellene szót értenünk, hogy mit is jelent. Világosan le kell szögeznünk azt is, hogy milyen célok megvalósítására gondolunk, ha ezt a jelszót a zászlónkra tűzzük. Figyelmeztettem Hruscsovot, hogy Sztálin épp a „proletár internacionalizmust" emlegető jelszavak segítségével igazolta agresszív Jugoszlávia-ellenes politikáját.

Bulganyinnal és Mikojannal hosszas beszélgetésbe bonyolódtam a nézeteltéréseinkről, melynek végig tanúja volt Chivu Stoica is (Dalia, a román nagykövet fordított neki). Bulganyin többek között elmondta, hogy nagyon nagy családja van, egy egész „aktívára" futna belőle, de minden egyes tagja végtelenül megdöbbent Tito válaszán. Ebben a családi körben

őt magát, Bulganyint is megszólták, mégpedig azért, mert túl sokat tett a barátságért Jugoszláviával. Azt feleltem neki, hogy úgy lenne igazságos, ha az „aktívájának" és a többieknek is elmondaná, hogy milyen okok vezették Titót arra, hogy ilyen beszédet mondjon. Ők ezeket az okokat ismerik, hangzott a válasz, néhányat közülük még az a Tito-levél is tartalmaz, amit én adtam át Hruscsovnak.

Azzal zártam le végül a párbeszédet, hogy bármilyen komolyak is közöttünk ezek a nézeteltérések, mégis azt bizonyítják, hogy bizonyos haladást értünk el mind a mi kapcsolatainkban, mind pedig a szocialista országok közötti viszony terén általában. Az olyan nyilvános, kölcsönös és szigorú bírálatok és viták, amelyek most közöttünk zajlanak, még a közelmúltban is elképzelhetetlenek lettek volna azonnali súlyos következmények nélkül. Bulganyin zajosan egyetértett velem, s mindenáron inni akart a „druzsbára". Chivu Stoica, a román miniszterelnök egész végig nagyon barátságosan viselkedett, és egyik oldalon sem avatkozott bele a társalgásba.

A *Pravda* és az *Izvesztyija* november 30-ai száma bő terjedelemben ismertette az előző napon a szovjet televízióban Jugoszlávia nemzeti ünnepe alkalmából tartott beszédemet. Molotov és Mikojan afelől érdeklődtek, hogy volt-e már a kezemben a reggeli sajtó. Ők újságolták el, hogy a *Pravda* és az *Izvesztyija* hosszú részleteket közöl a beszédemből, amellyel egyébként ők egyetértenek. Bulganyin is azt mondta, hogy tetszik neki a beszéd. Ennek ellenére úgy éreztem, hogy igazából nem repesnek az örömtől a beszéd miatt. Valószínűleg sok belgrádi elvtárs is fanyalogni fog. Azt hiszem a jelenlegi helyzetben egyszerűen nincs olyan beszéd, amely kivívná „mindkét fél kölcsönös megelégedését".

A JUGOSZLÁV—SZOVJET VISZONY MEGROMLÁSA

Az „ideológiai kérdésekkel" foglalkozó KB-ülést 1957 januárjára halasztják — Kardelj beszéde a jugoszláv parlamentben — Hruscsovnak nem tetszik Kardelj beszéde — A Jugoszláviának nyújtott amerikai segítségről — A szovjet vezetés válasza Kardeljnek — A Hruscsovval folytatott megbeszéléseim jó és rossz oldalai — A további vagdalkozás ellen — A jugoszláv kormány szovjet repülőgépek vásárlását kezdeményezi

Moszkva, 1956. december 2.

November végén Molotovot a Szovjetunió állami ellenőrzési miniszterévé nevezték ki, ami nagy port kavart a szovjet fővárosban, s élénk érdeklődést keltett a diplomáciai testület körében is. Molotov új tárcájának apropóján a szovjet sajtóban megjelentek az első szovjet állam és Lenin korából származó idézetek az állami ellenőrzés kérdésének döntő jelentőségéről. Az ember nehezen szabadul attól az érzéstől, hogy Molotov új, kiemelt pozíciója inkább Bulganyin kormányának gyengülését, mintsem erősödését jelenti. Az a hír járja, hogy Molotov új tárcájának illetékességi köre magába foglalja a köztársaságok közötti kapcsolatok szabályozását is, ami igen komoly nemzetiségi-politikai probléma a Szovjetunióban, s fontos gazdasági vonatkozásai is vannak. A szovjet államapparátus, amely a XX. kongresszus után mellőzve érezte magát, most ismét erőre kap.

Moszkva, 1956. december 4.

Tegnap azon a fogadáson, amelyet az oroszok a román küldöttség tiszteletére adtak, Hruscsov beszélgetni kívánt velem. Csak két-három dolgot jegyzek föl az elhangzottakból, mert lényeges újdonságok tulajdonképpen nincsenek közöttük. Arra a kérdésemre, hogy mikor tartják meg a KB-plénumot, Hruscsov azt felelte, hogy a tanácskozást január második felére halasztották. Decemberben szintén összeül a Központi Bizottság, de nem ideológiai és politikai kérdéseket fognak megvitatni, amint azt korábban gondolták. Hruscsov nem repesett a boldogságtól, amikor ezt közölte velem. Azt sem említette, hogy a decemberi plénumon ő tartaná a beszámolót, pedig evvel korábban gyakran eldicsekedett. Az a benyomásom, hogy ezek a változások nem Hruscsov akarata szerint alakultak így, bár lehet, hogy tévedek.

Ismét hosszasan beszélgettünk Nagy Imréről. Hruscsov érezhető rosszallással említette Koča Popovićnak azt a New Yorkban tett kijelentését, miszerint a jugoszláv politikus azt fontolgatja, hogy ne terjessze-e a Nagy Imre-kérdést az ENSZ-közgyűlés elé. Hruscsov elmondta, hogy Nagy Romániában van. A volt magyar vezető egy beszélgetés során Tito róla alkotott véleményére hivatkozott. Az oroszok avval torkolták le, hogy várjon csak, majd megtudja, mit tart felőle Tito. Amikor megérkeztek Bukarestbe, folytatta Hruscsov, Nagy körbepillantott, s csak annyit mondott, hogy Kijevben vannak. Ebből Hruscsov arra következtetett, hogy Nagy félt attól, hogy Oroszországba viszik őket. Úgy veszem észre, Hruscsov egyre inkább belátja, hogy egyre kínosabbá válik számukra a Nagy körül kialakult helyzet. Azt hiszem, a vizsgálat során Nagy nem úgy válaszol az oroszok kérdéseire, ahogy ők szeretnék. Szigorúan mint személyes véleményemet kifejtettem, hogy legjobb lett volna,

ha Nagy szépen hazament volna és ki se tette volna a lábát Magyarországról. Hruscsov erről hallani sem akart. Az oroszok nyilvánvalóan azt gondolják, hogy Nagy magyarországi jelenléte állandó fenyegetést és veszélyt jelentene az általuk elképzelt megbékélésre.

Hruscsov panaszkodott a sajtónkra is. Megemlítette a *Politika* egyik „undorító karikatúráját", amely minden jóérzésű szovjet emberben megbotránkozást kelt. Hruscsov szerint nálunk ismét beindult az 1948-as konfliktus idejéből megmaradt „régi gépezet". Erre csak annyit válaszoltam, hogy nem tudom, miről beszél. Hruscsov nem óhajtott részletes felvilágosítással szolgálni a karikatúrás esetről; úgy látszik, már az önmagában elég sértő, ha a szocialista országokból valakiről karikatúra készül, függetlenül annak tartalmától. Hruscsov ezután bizonyos olyan kijelentések miatt tett szemrehányást, amelyek Belgrádban és szerte a világban felelős pozícióban lévő embereink szájából hangzottak el a Szovjetunió ellen. Ezek, véleménye szerint, cáfolhatatlan tények. Megjegyeztem, hogy az ilyen jelentések gyűjtése több kárt okoz, mint hasznot. A múltban már számtalanszor beigazolódott, hogy legtöbbször légből kapott dolgokról van szó. Hruscsov azt felelte, hogy ők számolnak is evvel, s már nem úgy dolgoznak, mint azelőtt. Gyakran ők maguk dobják vissza a hírszerző szolgálatuk jelentéseit avval, hogy valótlanok. Nagyon jól meg tudják különböztetni, hogy mi az igazság és mi az, amivel csak etetni akarják őket. Rólam például még semmiféle jelentést nem kaptak a hírszerzésüktől, sőt, ellenem még a nyugatiak sem áskálódnak.

Moszkva, 1956. december 5.

Hruscsovnak a tegnapelőtti találkozás során elhangzott kijelentései akarva-akaratlanul azt a benyomást keltették bennem, hogy a szovjet vezetés megpróbálja elkenni a köztünk kialakult vita lényegét és megakadályozni, hogy a közvélemény átlássa, miről van szó. Az is világossá vált, hogy most épp Hruscsov és Bulganyin támadnak minket a legvehemensebben.

A KB Elnöksége most sokkal több figyelmet szentel a taktikai kérdéseknek, mint Sztálin idejében. A mi esetünkben jól megfigyelhető, hogyan fonódik össze a taktika és a politika, hogyan vált át egyik a másikba. Az egyik nap szinte letaglózóan kemények és fenyegetőek, a rá következő alkalommal meg békülékenyek, sőt, túlcsordulóan szívélyesek; aztán megint a tegnapelőtti modorukat veszik fel, és így tovább, és így tovább.

Hruscsov engem is meglepett, amikor kijelentette, hogy szeptemberben Belgrádban rossz légkör fogadta őt, olyannyira, hogy még az eredetileg tervezett időpont előtt haza akart térni. Később szerencsére minden jóra fordult. Ismét az orrom alá dörgölte azokat a kedvező beszámolókat, amelyeket a jugoszláviai meg a krími találkozók után terjesztett az Elnökség elé, s amelyekre most rácáfolunk. Erős a gyanúm, hogy Hruscsov nemigen teszi ki az ablakba azt, amit most ezek miatt a „kedvező beszámolók" miatt kap. Megfigyeltük, hogy az államapparátusban dolgozók, és főként a katonai körök hűvösen viselkednek velünk szemben. Ezt az Elnökségnek a Jugoszlávia ügyében megfogalmazott irányelveivel magyarázzuk, amelyeket eljuttattak a pártalapszervezeteknek is. Meg nem erősített információkkal is rendelkezünk arról, hogy rendkívüli párttaggyűléseket tartottak, amelyeken felülvizsgálták a Jugoszláviával szembeni álláspontot: ezentúl nem tartozunk a baráti országok kategóriájába.

Az is merőben szokatlan volt, hogy az Elnökség tagjai távoztak a fogadásról, és Hruscsovot egyedül hagyták velem. Korábban ilyesmi nem fordult elő: vagy bekapcsolódott valamelyikük a beszélgetésbe, és így várta ki, míg Hruscsov is távozik, vagy megkérdezték, sokáig akar-e még maradni, vagy valami más módon sürgették. Tegnapelőtt azonban egyik módszert sem alkalmazták.

Moszkva, 1956. december 6.

A Hruscsovval folytatott beszélgetéseim során eddig két alkalommal terelődött a szó arra az anyagra, amelyet Belgrádban ígértek neki s amely a jugoszláviai rendszert és jövőbeli fejlődésének perspektíváit és irányelveit ismertetné röviden. Hruscsov ezt akkor kérte, amikor szeptemberben Jugoszláviában járt. Később az ügy elaludt. Amikor ismét megfagyott a levegő közöttünk, Hruscsov megkérdezte, hol az ígért anyag. Erre megsürgettem Belgrádot, hogy kapcsolataink jelenlegi állapotára való tekintet nélkül, futólépésben postázzák a tanulmányt.

Tegnap meg is kaptuk azt a küldeményt, amelyik kilencven példányban tartalmazza a társadalomtudományi intézetünk által Jugoszlávia állami és társadalmi berendezkedéséről összeállított ismertetőt. A szöveget azonban nem szerkesztették meg, nem kötötték könyvbe, arról nem is beszélve, hogy rossz technikával nyomták ki. Teljesen nyilvánvaló, hogy egy ilyen sebtiben összetákolt anyagot nemhogy Hruscsovnak, de senkinek nem nyomhatok a kezébe. Arról szintúgy nincsenek elképzeléseim, hogy kik között oszthatnám szét a kilencven szerbhorvát nyelvű példányt. Ezt az anyagot már csak azért sem adhatom át Hruscsovnak, mert névtelen. Mi ezt a tanulmányt a minisztériumtól rendeltük meg, ők pedig minden jel szerint tovább adták a megbízást egy olyan vállalatnak, amelyik azt sem tudta, hogy miről van szó. Ha amúgy is rosszak a kapcsolataink az oroszokkal, úgy vélem, valamivel nagyobb figyelemmel kellett volna összeállítani a Hruscsovnak szánt anyagot.

Moszkva, 1956. december 12.

Tegnap azt kértem, hogy valamikor vasárnap folyamán fogadjon Hruscsov. Át akartam neki adni a társadalmi és állami berendezkedésünket ismertető anyagot, amelyet, amennyire tőlünk tellett, helyrepofoztunk.

Hruscsov ma a KB épületében lévő dolgozószobájában fogadott. A tête-á-tête több mint három órán át tartott, bár én csak egy „villámlátogatásra" számítottam. A beszélgetés Hruscsov jóvoltából sikeredett ilyen hosszúra. Nem is sejtettem, hogy Hruscsovot milyen düh és elkeseredés tölti el irányunkban — fogalmam sem volt tudniillik, hogy mik a jugoszláv—szovjet kapcsolatok legújabb diplomáciai fejleményei. Az történt, hogy Edvard Kardelj beszédet mondott a jugoszláv parlamentben, ami oly mértékben feszültté tette köztünk és az oroszok között a viszonyt, hogy az SZKP főtitkárát eddig még soha, még a pulai Tito-beszéd után sem tapasztalt állapotban találtam.

Hruscsov mintha alig várta volna az alkalmat, hogy szabad folyást engedhessen dühének. A szemembe vágta, hogy a beszéd a Szovjetunió egésze, a szovjet vezetés és a szovjet rendszer ellen irányuló ellenséges támadás. Már rég nem Magyarország van terítéken, hanem a Szovjetunió. Hruscsov nagyon jól tudja, hogy Kardelj személyesen őrá célzott, amikor „kigúnyolta a kukorica és a krumpli politikáját". Kardelj lefitymálta mindazt, amit a Szovjetunió elért: az iparosítást, a technikai haladást és mindazokat az áldozatokat, amelyeket ezekért hoztak. Ők szenvedtek és éheztek, egyedül maradtak, az egész világ ellenük fordult. Most pedig Kardelj, mintha egy lakatlan sziget kellős közepén ücsörögne, kitalált egy elméletet, amely szerint a Szovjetunióban bürokrácián és sztálinizmuson kívül az égvilágon semmi sincs. Ha a Szovjetunió ezeknek az elméleteknek az alapján jött volna létre, ma biztos, hogy nem létezne. Ha ő ma ezeket az elméleteket követné, jelentette ki Hruscsov, egészen biztosan megbukna.

Nagyon jól tudják, hogy Kardelj nem a saját nevében, hanem a Politbüro jóváhagyásával beszélt. Mi mindenáron bajt akarunk keverni, valami miatt zűrzavart és verekedést (draka) szeretnénk. Kardelj beszéde még Tito pulai beszédén is túltesz; Kardelj jobban elvetette a sulykot és többet rontott a helyzeten.

Most fogalmazzák a választ Tito elvtárs legutóbbi levelére. Sok dologban nem értenek ugyan egyet, de azt hitték, hogy a levél alapgondolata és célja nem a konfliktus elmélyítését és a kapcsolatok kiéleződését szolgálja, hanem épp ellenkezőleg. Kardelj beszéde itt is százhetvenfokos fordulatot jelent, s ez tükröződni fog abban a válaszban, amelyet rövidesen kézhez kapunk.

Tegnapelőtt Hruscsov utasítására Patolicsev átadta nekem az SZKP KB július 13-án keltezett, Jugoszláviával foglalkozó titkos levelét. Hruscsov a véleményemet kérdezte. Azt feleltem, hogy nem vagyok tőle elragadtatva. Abból, ahogy a levél Jugoszlávia és a Nyugat kapcsolatát bemutatja, az kerekedik ki, mintha a Szovjetuniónak meg kellene mentenie hazánkat. Hruscsov azt kérdezte, hogy jó-e, hogy eljuttatták hozzánk a dokumentumot. Kizárólag a saját nevemben azt válaszoltam, hogy ennek most már nincs különösebb jelentősége, mert a levél betöltötte funkcióját. A legjobb az lett volna, ha meg sem írják.

Magyarországról azt állította Hruscsov, hogy a helyzet javult is meg nem is. Véglegesen le kell számolniuk az ellenforradalommal. Két választásuk volt: vagy likvidálják a területi munkástanácsokat, vagy átadják nekik a hatalmat — és likvidálják a kormányt. Területi munkástanácsok Jugoszláviában sincsenek. Megmaradnak a vállalati munkástanácsok.

Hammarskjöldöt nem engedték be Magyarországra, mert újabb demonstrációkra és rendzavarásokra került volna sor, sőt talán még vérontásra is. Egyébiránt Hammarskjöld, illetve azok, akik magyarországi útját leginkább szorgalmazták, pontosan ezt szerették volna. Magyarország esetében nem számít sem a nyugati propaganda, sem az ENSZ. Hruscsov ragaszkodott ahhoz, hogy elengedhetetlen volt a szovjet katonai intervenció.

Hruscsov többször is nekem szegezte a kérdést: van-e lehetőség arra, hogy közös álláspontot dolgozzunk ki a magyarországi válság megoldásáról. Értesítsem Tito elvtársat, biztatott, és kérdezzem meg a véleményét. Ez nem valamiféle hivatalos indítvány, mondta, hanem csak úgy felveti beszélgetés közben, mivel látja, hogy Magyarország a köztünk kialakult vita sarkalatos pontja; ha ebben dűlőre jutnánk, minden mást le tudnánk rendezni.

Hruscsov szólt Kardelj norvégiai beszédéről is, és megpróbálta Kardelj nézeteinek helyességét cáfolni. Azt bizonygatta, hogy beszéde első részében Kardelj kioktatja a hallgatóságot arról, hogy mi is az a szocializmus és hogy merre vezet fölépítésének egyedül lehetséges útja, a másodikban pedig bebizonyítja az ellenkezőjét, hiszen másról sem beszél, mint hogy ezt nem érték el, meg azt nem hajtották végre Jugoszláviában, meg hogy alacsony az életszínvonal és ezer baj van a gazdaságban s a többi s a többi.

Azt gondolom, hogy ez a lekezelő és vállveregető álláspont kifejezésre fog jutni a parlamenti Kardelj-beszédre most készülő válaszban is. Nem a KB vagy a kormány fog válaszolni, hanem az apparátusban dolgozó szovjet közgazdászok vagy propagandisták. Kardelj beszédét nem fogják megjelentetni. Amikor erre a szövegre terelődött a szó, Hruscsovon olyan felindultság és felháborodás vett erőt, amilyet én még sohasem láttam rajta. Időnként egyenesen tomboló düh kerítette hatalmába.

Hruscsov közölte velem, hogy a KB-ülés (amelyet nem halasztottak el, csak a napirendjét változtatták meg) december 17-én kezdi meg munkáját. Az új téma a Szovjetunió gazdasága. Meg fogják változtatni a tervezéssel foglalkozó kormányhivatalok hatáskörét, szélesebb jogkörrel ruházzák fel Szaburovot, Pervuhint és a bizottságaikat a tervezés területén. „Mentesíteni" fogják a szovjet kormányt jó néhány döntési kötelme alól. A plénumon a fő napirendi pont a negyedik ötéves terv korrigálása lesz. Ideiglenesen csökkenteni fogják a nehéziparra fordított pénzösszegeket és az anyagi eszközöket a lakásépítésre, az életszínvonal emelésére és az élelmiszer-ellátásra fogják átcsoportosítani. Legalábbis ez fog megjelenni a sajtóban.

Hruscsov megkért rá, hogy ezt még ne kürtöljem világgá, mert szigorúan bizalmas. Kénytelenek voltak megváltoztatni a tervet, mert időközben meggyőződtek arról, hogy így

jobb lesz. Nem akarnak úgy viselkedni, mint Sztálin, aki szigorúan megtiltott mindenféle változtatást a terven, hiába tudták mindnyájan, hogy értelmetlen, amit csinálnak.

Az ideológiai kérdésekről tartandó KB-ülést január második felére halasztották. Hruscsov megint azzal jött elő, hogy ezen a plénumon ő tartja majd a referátumot. Arra az észrevételemre, hogy külföldiek állandóan a vezetésben bekövetkező változásokról faggatnak és a legkülönfélébb találgatásokba bocsátkoznak a dologról, Hruscsov csak annyit jegyzett meg, hogy a pletykákat ő is ismeri, hallotta, hogy a leváltásáról huhognak, meg hogy Molotov kinevezésére spekulálnak, de kacsa az egész, szó sincsen semmiféle változásról.

Hruscsovból a beszélgetés közben sok furcsaság buggyant ki, köztük több olyan is, amely miatt azon nyomban félbeszakíthattam volna a találkozót, és nyugodt lélekkel távozhattam volna. Például: Gerő pont abban az időben járt nálunk a küldöttségével, amikor a magyarországi felkelés előkészületei folytak — ez véletlen lenne? (A Gerő vezette magyar delegáció látogatását épp az oroszok erőltették ránk, amikor a Krímben vendégeskedtünk.) Továbbá: nekünk lényegében nincsen sugárhajtású repülőgépparkunk, viszont több modern repülőtérrel is rendelkezünk — vajon mi célból? Amikor rákérdeztem, hogy ő is ilyesmivel gyanúsít-e minket, Hruscsov mindkét feltételezéstől elhatárolta magát. Az elsőről azt állította, hogy több helyről is hallotta, a másodikról meg, hogy már több katonájuknak szemet szúrt. Ő csak azt mondta el nekem, hogy az embereknek a Szovjetunióban mi minden fordul meg a fejében.

A fentieknek tökéletesen ellentmondva Hruscsov a beszélgetés folyamán többször is hangsúlyozta, hogy a mi pártunk nagyon erős és hogy megedzették a nehézségek; vezetése becsületes és tehetséges. A szovjet párt is ilyen. Mi makacsul védjük a saját elképzeléseinket, akárcsak ők a magukét — de sajnos szembekerültünk egymással és együttműködés helyett harc kezdődik. Hangsúlyozta, hogy állami vonalon folytatni kívánják az együttműködést.

Moszkva, 1956. december 13.

A Hruscsovval lezajlott tegnapelőtti találkozás során még a következőkről esett szó:

— Hruscsov köszönetet mondott a belső berendezkedésünket ismertető anyagért, amelyet végül is átadtam neki, s amelyről azt állítottam (rugalmasan elszakadva a valóságtól), hogy Svetozar Vukmanović-Tempo elvtárs küldi neki (Belgrádból tudniillik legnagyobb sajnálatomra még azt sem üzenték meg, hogy ki a szerző). Hruscsov egy pillantást vetett a tartalomjegyzékre és a függelékben szereplő ábrákra, megkérdezte, hogy mi hozzájuk a használati utasítás, és megígérte, hogy feltétlenül mindent el fog olvasni.

— Kardelj bűnei közé sorolta Hruscsov még azt is, hogy beszédében azokat az elemeket támogatta Magyarországon, akik általános sztrájkra szólítanak fel és meg akarják torpedózni a normalizációt és a Kádár-kormányt — vagyis akiket az oroszok ellenforradalmároknak hívnak. Kardelj elméleteinek egyetlen ország szocialista gyakorlatához sincs az égvilágon semmi közük — így Jugoszláviához sem, és kizárólag az a céljuk, hogy a szovjet rendszert támadják és mintegy a sztálinizmus és a bürokratizmus kikristályosodásaként állítsák be. Hruscsov feldúltan vette védelmébe a szovjet rendszert, azokat az áldozatokat és erőfeszítéseket, amelyeket a szovjet munkásosztály az elmúlt negyven év során hozott (mintha bárki is kétségbe vonta volna őket).

— Ugyanez a helyzet a híres jugoszláv demokratizmusunkkal is. Nem győzünk kérkedni vele, közben meg 1948 után tízezrével zártuk börtönbe azokat a kommunistákat, akik nem értettek velünk egyet! És igenis lövettünk agyon kommunistákat! Még 1956-ban is, amikor a kapcsolatok normalizálódása után visszatértek Jugoszláviába, letartóztattuk és börtönbüntetésre ítéltük őket! És ha ők a Szovjetunióban, vagy Magyarországon lecsukják az el-

lenségeiket, mi terrorról, sztálinizmusról és bürokratizmusról kezdünk el szavalni. Azt állítjuk, hogy a szocializmust akarjuk megvédeni az ellenségeinktől. Az isten mentse meg őket az olyan barátoktól, mint amilyen Kardelj, ellenségeiktől meg majdcsak megvédik magukat valahogy, fejezte be a dühtől vörösen Hruscsov.

Megpróbáltam higgadtan elmagyarázni, hogy milyen nézeteket képvisel Kardelj. Elmondtam, hogy sok mindennek, amit most felsorolt, semmi köze sincs Kardelj beszédéhez, és nem is képezi vita tárgyát közöttünk. A beszéd a magyarországi szocializmus katasztrófájának okait és következményeit elemzi. Meg kell vizsgálni a Kardelj-beszéd előtt és után tapasztalt tényeket, és meg kell nézni, hogy a beszéd ellentmond-e a tényeknek, vagy épp ellenkezőleg, a tények összhangban állnak a tényekkel. Minden jel szerint ez utóbbi a helyzet. Kardeljt kizárólag a szocializmus fejlődésének és a magyarországi viszonyok normalizálásának az érdekei vezérelték. Rögtönítélő hadbíróságokat állítottak fel, a munkástanácsokat pedig ellenforradalmi erőknek bélyegezték — hol van akkor a forradalom és a szocializmus?

Mindez történik egy hónappal ez után a bejelentés után, hogy „az ellenforradalmat szétverték, a fegyvert letették" (Kádár) — most meg minden kezdődik elölről. Nyers erővel semmit nem lehet megoldani Magyarországon — ez Kardelj tézise és nem több. Magyarországon politikai válság van, tehát politikai megoldásokat kell alkalmazni. A hadsereg bevégezte szerepét. Akárcsak Tito Pulában, most Kardelj is arra figyelmeztetett, hogy Magyarországon milyen fejlődésnek kell következnie ahhoz, hogy igazolódjék a szovjet katonai beavatkozás jogossága.

Ami a háború előtt, majd a háború alatt hozott szovjet áldozatokat illeti, azokat az egész világ szemében tisztelet és dicsőség övezi. Ez azonban, sajnos, a legkevésbé sem mondható el azokról az áldozatokról, amelyeket a szovjet fegyveres erők a múlt hónapban Magyarországon szenvedtek. Tény és való, hogy lecsuktuk a Kominform-döntés híveit. Számunkra azonban ők nem kommunisták, hanem a szocializmus ellenségei és külföldi ügynökök voltak. Arról nem tudok, hogy halálos ítéletek is születtek volna ellenük, de az biztos, hogy olyan halálesetek, mint például Arso Jovanović tábornoké, aki megpróbált átszökni a román határon, voltak. Jovanović egyébként a szökése előtt tért haza a Szovjetunióból, ahol a katonai akadémia hallgatója volt. Hruscsov komoran hallgatott — lerítt róla, hogy nem vagyunk egy véleményen.

Moszkva, 1956. december 14., folytatás

Rájöttem, hogy mennyire nem volt igaza Hruscsovnak akkor, amikor Kardeljre célozva úgy érvelt, hogy megnyilvánulásainkkal a reakciót és az amerikaiakat segítjük. Az Egyesült Államok és a kapitalizmus a jövőben is megmarad olyannak, amilyennek száz vagy annál is több év alatt kialakult. Ugyanakkor a szocialista világban léteznek bizonyos problémák. Ebből annak kellene következnie, hogy nekünk és a többieknek be kell fognunk a szánkat, és hogy semmiféle vita nem alakulhat ki közöttünk — csak azért, mert létezik a kapitalizmus. Mintha a kommunisták csak azután vitathatnák meg egymás közt a szocializmus problémáit vagy a felmerült ellentéteket, miután a kapitalizmus és a reakció eltűntek a föld színéről!

Hruscsov tájékoztatott arról, hogy az egyik szovjet nagykövetségükön dolgozó felelős hivatalnokuk (de nem a nagykövet) tárgyalt egy magas rangú amerikai tisztviselővel (de nem a nagykövettel). Az amerikai kijelentette, hogy teljes mértékben megértik a magyarországi intervenciót és hogy az Egyesült Államok sem cselekedett volna másképp hasonló helyzetben. Magyarország a Kelet és a Nyugat közötti „veszélyes zónát" határoló „vörös vonalon" túl fekszik. Ha az egyik vagy a másik oldalról átlépnék ezt a „vörös vonalat", kitörne a világháború. Magyarország esetében ez szóba sem jött.

Egy ilyen kijelentés, magyarázta Hruscsov, semmiképpen sem hangozhat el az Egyesült Államok kormányának tudta nélkül. Kíváncsi volt, hogy nekem mi a véleményem. Szerintem a kijelentés elég nyílt és világos, de ne felejtsük el, hogy közben az Egyesült Államok politikai tőkét kovácsol a magyarországi eseményekből. Hruscsov rávágta, hogy ha hasonló alkalmuk nyílna, ők sem mulasztanák el ugyanezt megtenni az Egyesült Államok ellen. Ők Magyarországon semmiképpen nem adják fel mostani politikájukat, de ez a kijelentés akkor is érdekes, mert az Egyesült Államok kormányának realista szemléletéről tanúskodik.

A legutóbbi események során, állította Hruscsov, felmerült a szomszédos államokhoz csatolt „magyar" területek kérdése is, mégpedig akkor, amikor a régi magyar címer (ahogy Hruscsov mondta, a Kossuth-címer) visszaállításáról folyt a vita. Mindenki tudja, hogy ez a címer hatalmas idegen, főként román és jugoszláv, valamint csehszlovák területeket is magába foglal. Legkevesebb benne a szovjet terület, mondta kajánul Hruscsov. Ennek a címernek a használata teljes lehetetlenség, szögezte le. A határok korrigálása világprobléma, az államok közötti határok még sohasem változtak meg háború nélkül.

A beszélgetés során megemlítettem, hogy négyszázezer magyar él Jugoszláviában. Egymillió! — tromfolt le diadalmasan Hruscsov. Csak megpróbáljátok eltitkolni meg kevesebbnek beállítani őket! Hruscsov szántszándékkal nem beszélt világosan, nem árulta el, hogy ki és mikor folytatta ezeket a tárgyalásokat a magyarokkal. Rendkívül jellemző lenne, ha ezek a kérdések úgy merültek volna fel a tárgyalások során, mint a modern Magyarország problémái. Az sem érdektelen, hogy Hruscsov akkor hozta szóba ezt az ügyet, amikor a szovjet hatóságoknak azokról a Kelet-Európában elkövetett hibáiról beszélt, melyek a nemzeti érzéseket sértették, s maguknak az oroszoknak is kárt okoztak. Csujkov marsall például keletnémeteket bújtatott szovjet katonai uniformisba. Hasonló jelenségek előfordultak Lengyelországban és Magyarországon is, ahol egyébként most kitört a vita a címer körül, és Hruscsov szerint nem árt, ha tudok róla.

Elképzelhető, hogy Magyarországon most nem csupán a Szent István-i korona hívei adták a fejüket Nagy-Magyarország feltámasztására. Az elszabadult fejetlenségben a legkülönfélébb „szocialista" eszmék garázdálkodnak. Hruscsov minden valószínűség szerint figyelmeztetni akart, hogy milyen veszély fenyegetné Jugoszláviát, ha Magyarország kiválna a táborból, illetve jelezte, hogy köztünk és a magyarok között ilyen kérdések is felmerülhetnek.

Moszkva, 1956. december 16.

Hruscsov nem tulajdonít különösebb fontosságot a magyarországi és a lengyelországi események miatt szerte a világon folyó Szovjetunió-ellenes kampánynak. Én megemlítettem a nyugati haladó erőket, aztán Indiát és más ázsiai országokat, meg az afrikai földrész államait, amelyeket mind maguk ellen fordíthatnak a Magyarországon elkövetett hibákkal. Hruscsov szerint naivitásról teszek tanúbizonyságot ebben a kérdésben. A megjegyzésemmel kapcsolatban elmesélte, hogy India, Ceylon és Indonézia nemrégiben valamiféle javaslatot terjesztettek elő Magyarországról az ENSZ-ben. Olyan vélemények is voltak szovjet részről, hogy a Szovjetuniónak tartózkodnia kellene a szavazástól. Amikor az ő álláspontját kérdezték, kertelés nélkül megmondta: nemhogy India, de ha maga a jóisten terjesztette volna elő ezt a határozatot, akkor is a pokolba vele! A Szovjetunió kizárólag a határozat ellen szavazhat, s nem hagyhatja, hogy a tartózkodása miatt a magyarok ellenszavazata legyen az egyetlen.

Hruscsovnak arra a kérdésére, hogy szerintem mi Magyarországon a teendő, többek közt azt feleltem, hogy nem tudom, milyen emberekből alakítja meg Kádár az új pártot, az új hadsereget, az új rendőrséget. Ha Rákosi embereiből, akkor elbukik, mert a munkások és

a nép ellene lesznek. Kádár talán javíthatna valamit a helyzeten, ha kiadna egy felhívást vagy valami hasonlót arról, hogy a vállalati munkástanácsok el fogják nyerni az őket megillető helyet és — a Rákosi-időkkel ellentétben — a munkások ezeken a szervezeteken keresztül irányíthatják majd a termelést. Ez azon kevés momentumok egyike volt, amikor Hruscsov egyetértett velem. Előhozakodtam még néhány, a Kardelj elvtárs beszédéből merített gondolattal arról, hogy illúzió a régi típusú párt és a múltbéli irányítási módszerek felújítása, még akkor is, ha a régi hibák nem ismétlődnének meg. Hruscsov mintha nem emlékezett volna arra, hogy ez a gondolat Kardelj beszédében is szerepel, mert nem tiltakozott, csak némán végighallgatott.

A beszélgetés végén még elmesélte azt, hogy amikor a november 2-áról 3-ára virradó éjszaka tartott titkos megbeszélések után Malenkovval hazafelé repültek, mindketten odaveszhettek volna. A pulai repülőtéren a repülőgépük személyzete Moszkvából azt a parancsot kapta, hogy nem szállhatnak le Moszkvában, vagyis hogy sem Moszkva, sem Kijev nem fogad. A katasztrófa azonban az Adriai-tenger partjai fölött leselkedett rájuk. A repülőgépet Velebit (feltehetőleg Senj) fölött rettenetes légörvény kapta el. Nem sok hiányzott ahhoz, hogy a vihar, a bóra darabokra tépje a rozoga kis szovjet gépet. A szél ide-oda dobálta őket, alig úszták meg a kalandot ép bőrrel. Még a háborúban sem volt ilyen rossz repülőútja, csóválta a fejét Hruscsov.

Evvel ért véget az a több mint háromórás beszélgetésem Hruscsovval, amelynek fő témája a jugoszláv parlamentben elhangzott Kardelj-beszéd volt.

Moszkva, 1956. december 17.

Most látom, hogy az elmúlt napokban kizárólag a Hruscsovval folytatott hosszú beszélgetésem tartalmának a lejegyzetelésére szorítkoztam. Talán nem árt, ha e helyütt szólok valamit gyakori találkozásaink jellegéről is. Már szinte megszokott gyakorlattá vált az, hogy nem érhet véget fogadás Moszkvában anélkül, hogy Hruscsov, ha jelen van, ne állna le velem hosszasan beszélgatni. Többször előfordult az is, hogy Hruscsov az egyik kísérőjét küldte hozzám avval az üzenettel, hogy szeretne velem szót váltani, amennyiben tovább időzöm a fogadáson. Ezután kötelességem volt megvárni őt. A külföldi képviselők már megszokták, hogy ilyenkor el kell somfordálniuk és kettesben kell hagyniuk minket.

Már a kezdetektől fogva feljegyeztem minden fontos dolgot a beszélgetésekből. Ezt találkozóról találkozóra nyomon lehet követni, egészen a legutóbbi alkalomig. Az elején, amikor sokkal kevésbé ismertük egymást, Hruscsov nemegyszer meghátrálásra kényszerített, s a beszélgetések az én szempontomból nem éppen a legkedvezőbben fejeződtek be. Hruscsov leginkább fenyegető kérdések útján érte ezt el, mint például: tényleg komolyan gondolom-e, amit mondok, vagy: ismételjem meg, amit erről vagy arról a dologról állítottam stb. Ehhez az ezközhöz akkor folyamodott, amikor a beszélgetések szóváltásba vagy veszekedésbe csaptak át, ami először júliusban, a jugoszláv sajtó által „megcenzúrázott" beszéde miatt fordult elő. Soha nem voltam biztos abban, hogy mi húzódik meg Hruscsov fenyegető kérdései mögött. Néha átvillant az agyamon, hogy ezt vagy azt a kijelentésemet sértőnek fogja ítélni a szovjet kormányra vagy a saját személyére nézve. Ebben az esetben nagyon pórul jártam volna. Mind Belgrád, mind Moszkva előtt kizárólag én lettem volna a hibás, függetlenül attól, hogy mi is történt valójában. Ilyenkor Hruscsov néhányszor visszavonulásra kényszerített; ha nem is mindig álláspontom megváltoztatására, de legalábbis az érvek és a szavak tapintatosabb megválasztására.

Bizonyos idő eltelte után Hruscsov nem tudta ezt az előnyt a megszokott módon kihasználni. Fenyegető kérdései hallatán még látszat-visszavonulásra sem volt szükségem, mert a legsúlyosabb érveimet rendszerint a szópárbaj végére tartalékoltam, s ezek általában befolyásolták is a beszélgetés további menetét s újabb lökést adtak neki.

Mindez különleges kapcsolatot alakított ki kettőnk között, amely, véleményem szerint Hruscsovon kívül egyik szovjet vezetővel sem lett volna elképzelhető. Hruscsov a jelek szerint elfogadhatónak ítélte ezt a társalgási modort, s nem zavarta, hogy sokszor nem túl hízelgően nyilatkozom a szovjet politikáról.

Azt hiszem, nincs sok alkalma arra, hogy bíráló észrevételeket halljon a Szovjetunió, azaz tulajdonképpen a saját politikájáról. Talán ezért is érdeklik ennyire ezek a találkozások ha ugyanis ő nem kezdeményezné őket, én hiába próbálkoznék hasonló kontaktus kialakításával. Annál jobban felsülnék, minél tolakodóbb lennék.

Hruscsovban talán az a szándék is munkál, hogy befolyásolja országunk politikáját és hogy a Szovjetunió számára szerinte legkedvezőbb irányba terelje. Azt hiszem, Hruscsov meg van róla győződve, hogy szavait a lehető legnagyobb hűséggel továbbítom Belgrádba. Ráadásul sokszor olyan dolgok is elhagyják az ajkát, amelyek egyáltalán nem tetszenek a belgrádi elvtársaknak. Lehet persze, hogy az egész dologban sokkal kevesebbb a számítás, mint ahogy nekem tűnik, és Hruscsov egész egyszerűen csak társalog. Egyvalami azonban kétségbevonhatatlan: legelső moszkvai találkozásunk óta Hruscsovot érdeklik a jugoszláv nagykövettel folytatott beszélgetések.

Moszkva, 1956. december 18.

Hamar észre kellett vennem, hogy gyakori találkozásaimnak Hruscsovval megvan a maguk kellemetlen, hogy ne mondjam, veszélyes oldala is. Legelőször is Hruscsov gyakran kiszámíthatatlanul viselkedett. Sohasem lehettem biztos abban, hogy milyen kérdéseket vet fel és hogy hogyan fog reagálni egyes kijelentéseimre. Másodszor, egyre gyakrabban nagyobb csoportok előtt kezdett emlegetni engem, sőt, a különféle moszkvai fogadásokon összesereglett külföldi és szovjet vendégek előtt is. Én persze semmilyen módon nem befolyásolhatom, hogy beszélgetéseink mely részletét emeli ki és használja föl nyilvánosan kénye-kedve szerint. Szó sincs arról, hogy ezt rossz szándékból tenné, de maga a gyakorlat kezd kényelmetlenné válni, tekintettel moszkvai hivatali pozíciómra. Harmadszor pedig hamar nyilvánvalóvá vált, hogy sem a szovjet külügyminisztérium, sem pedig a párt- és az államapparátus tisztviselői nem nézik jó szemmel egyre gyakoribb találkozóinkat és megbeszéléseinket.

Ez utóbbira már kezdettől fogva számítottam, és ezért a legmesszebbmenőkig igyekeztem figyelmesnek, udvariasnak és együttműködésre késznek mutatkozni a külügyi dolgozók előtt, nehogy rám foghassák, hogy visszaélek Hruscsov velem szembeni magatartásával. Külön vigyáztam arra, hogy a külügyminisztérium, vagy egyéb párt- és állami hivatalok hatáskörébe tartozó ügyeket kizárólag az adott intézmény dolgozóival intézzem. Rendszeresen tartottam velük a kapcsolatot, mindig válaszoltam felszólításaikra, egyetlen alkalommal sem említettem Hruscsov nevét és nem hivatkoztam beszélgetéseinkre. Ennek ellenére ezek az emberek nem rejtették véka alá rosszallásukat. Egyszer például Gromiko, amikor átadta a szovjet kormány propagandacélú egyenjegyzékeinek egyikét, amelyet továbbítanom kellett a jugoszláv kormánynak, rosszindulatúan megjegyezte: de erről maga már úgyis megegyezett Hruscsov elvtárssal.

Amikor az első, protokoll jellegű látogatásomat tettem Hruscsovnál, vendéglátóm több nagy fontosságú kérdést is felvetett, s megkérdezte, miként vélekedek róluk. Éreztem, hogy nem szúrhatom ki a szemét azzal a válasszal, hogy majd értesítem a kormányomat és közlöm, hogy mi az álláspontja — pedig jó néhány nagykövet ezt a módszert választja. Kifejtettem Hruscsovnak a véleményemet, előrebocsátva, hogy kizárólag a saját nevemben beszélek, és nem biztos, hogy Belgrádban az elvtársak minden nézetemet osztani fogják.

A reggeli *Pravda* egy, az újság egynegyedét elfoglaló cikkben válaszolt Kardelj elvtárs beszédére. Az írás, melyet az újság egyik szerkesztője, J. Pavlov jegyez, a „Kinek használ?" címet viseli. A Tanjug tudósítója, Čulić, egész napját avval töltötte, hogy a cikket Belgrádnak továbbította. Első benyomásaim a következők.

A *Pravda* mai válasza, bár mind politikailag, mind pedig módszerében egy tőről fakad a pulai Tito-beszédre adott reagálással, még jobban elferdíti a beszéd lényegét és félrevezeti a szovjet közvéleményt. A módszer lényege, hogy első lépésként eltorzítva bemutatják az ideológiai élveboncolásra ítélt nézeteket (ez esetben Kardeljét), majd elítélik őket. Ez az eljárás ezúttal a szocialista építés jugoszláv elmélete és gyakorlata elleni frontális támadás méreteit öltötte.

A már ezerszer felemlegetett bűnök közül a *Pravda* a filozófiában revizionizmust és anarchizmust vet Kardelj szemére, az államelméletben antileninizmust, míg az épp aktuális gyakorlati-politikai síkon azt állítja, hogy a reakciónak nyújtunk segédkezet Magyarországon és lábbal tiporjuk a szocialista szolidaritást. Arról, hogy a *Pravda* ezúttal meddig hajította a sulykot, talán az az állítólagos von Brentano-idézet tanúskodik a legjobban, miszerint a NATO-tömbnek segítenie kell a titoizmust.

A cikk végén a *Pravda* nem átallott sikereket kívánni a dicső jugoszláv népnek a szocializmus építéséhez, „függetlenül attól, hogy a jugoszláv elvtársak ennek az építésnek mely formáját választják". Ezután még néhány gyors mondatban kifejtik azt az elméletet, mely szerint mi a saját fejlődésünket mindenki máséval szembeállítjuk, ami persze teljesen ellentétes a marxizmussal, az internacionalizmussal meg a többivel, s a cikk már véget is ér.

Ezek a „dicső jugoszláv népnek" címzett jókívánságok, melyek a legrosszízűbb vádaskodások és a Jugoszláviában történtek teljes elutasítása után következnek, a Kominform 1948-as első határozatának zárósoraira emlékeztetnek. Ezekben szintén üdvözlik a jugoszláviai „egészséges erőket", s a szocializmus, az internacionalizmus és egyebek nevében felszólítják őket, hogy döntsék meg országuk törvényes kormányát és vezetését.

A Tito-beszédre adott *Pravda*-válasz végén a szerző kiemeli, hogy az SZKP kész arra, hogy a testvéri népek érdekeit szem előtt tartva a jövőben is a pártjaink közötti együttműködés politikáját kövesse, meg hogy a felmerült vitás kérdéseket nyugodt és baráti légkörben kell megvizsgálni stb. A tegnapi *Pravda*-cikket ezzel szemben ellenséges hangnem hatja át, s tudatosan ferde színben tüntet fel mindent, ami jugoszláv. Nem riadnak vissza Kardelj elvtárs otromba, személyes sértegetésétől sem.

Kár, hogy nem kaptuk meg idejében Kardelj elvtárs beszédét idegen nyelveken. Az itteni diplomáciai testület részéről hatalmas érdeklődés nyilvánul meg iránta. Érthetetlen, hogy ezeknek a dolgoknak miért kell mindig késve megérkezniük hozzánk, miközben az érdeklődés jelentős. Ahelyett, hogy idejében megkaptuk volna a lefordított szöveget, küldtek száz példányt a *Borbá*ból, természetesen szerbhorvátul.

Sokkal rosszabb lett volna a helyzet, hogyha Pavlov helyett a KB vagy az Elnökség egy tagja írta volna alá a cikket (ha már egyszer nem valamelyik testület tette meg). Így mégiscsak bizonyos határokon belül maradt az ügy, bár a pártközi kapcsolatok így is kárt fognak szenvedni. Ez még nem frontális ütközés, s az államközi kapcsolatok ha fejlődni nem is fognak, de szinten lehetne őket tartani. Még nem mondhatjuk, hogy kezdetét vették a múltból már oly jól ismert dolgok, bár ez a konfliktus is magában rejti a további kiéleződés tendenciáját.

A minap levelet kaptam Koča Popović elvtárstól, amely a jugoszláv—szovjet kapcsolatok állapotát tárgyalja. Megpróbálom összefoglalni, hogy milyen lépésekre vállalkozhatunk mi annak érdekében, hogy ezek a kapcsolatok ne romoljanak tovább.

Az elmúlt öt-hat hét során, november 7-étől december 12-éig nyolcszor találkoztam Hruscsovval. Négyet ezek közül — Belgrád utasítására — én kértem, a további négy Hruscsov kezdeményezésére jött létre. Annak ellenére, hogy Hruscsov sok rosszat mondott rólunk s a beszélgetéseket rendre veszekedéssé változtatta (amelyek egyébként lerántották a leplet arról, hogy hogyan taktikáznak velünk szemben az oroszok), az a benyomásom támadt, hogy Hruscsov nem kívánja a két ország közötti konfliktus kiéleződését és újabb viszállyá terebélyesedését.

Amikor a vita elsimítását emlegetik, elsősorban az lebeg a szemük előtt, hogy a dolgok elcsituljanak egy kis időre s hogy ne támadjuk őket. Időt akarnak nyerni, hogy egyszerre a lehető legkevesebb ellenséggel kelljen szembenézniük.

Moszkvában még mindig nem mérik fel reálisan kapcsolataink távlatait, még mindig hatnak a múlt kedvezőtlen tapasztalatai. Ha 1955-ben normalizáltuk az államközi kapcsolatokat, 1956-ban pedig helyreállítottuk a két párt együttműködését, most megint ott tartunk, ahol 1955 előtt — sem egyik, sem másik nem működik, s bizonytalan a helyzet további alakulása is.

December 3-án nyíltan megmondtam Hruscsovnak: a történtek után megerősödött bennem az az érzés, hogy szerintük az lenne a legoptimálisabb megoldás, ha Jugoszláviát a lágerbe tudnák olvasztani s változatlanul ez a stratégiai céljuk. Éppen ebben rejlik a Jugoszláviához fűződő kapcsolatok fejlesztésének hibás megközelítése.

Hruscsov ezt nem is tagadta. A mostani válságnak megvan az a pozitív oldala, hogy az oroszok előtt világossá válhatott: rossz irányba indultak el. Mondanom se kell, sokkal jobb lett volna, ha az oroszok ezt már júniusban belátták volna, esetleg még később is, amikor békesség és „druzsba" uralkodott közöttünk (emlékezzünk Hruscsov és vezetőink jugoszláviai, majd krími találkozóira), s nem most kellene felnyitnunk a szemüket, miután már mindkét fél „kardot rántott", ahogy jelenlegi viszonyunkat Hruscsov december 12-ei beszélgetésünkben jellemezte. Hruscsov tanácstalan: nem érti, hogy miért fajultak idáig a dolgok közöttünk. Ezt az értetlenséget itt nagyon sok jó szándékú ember osztja. A vezetés azt állítja, hogy különösen érzékenyen érintette őket a két beszéd időpontja: még a végén kiderül, hogy úgy választottuk ki őket.

Hruscsov felidézte, hogy két-három nappal a pulai beszéd előtt Tito mérsékelt hangnemű levelet juttatott el hozzájuk Nagy Imréről. Aztán jött a beszéd, amiben váratlanul rájuk rontott. Ugyanez megismétlődött egy hónappal később. Két-három nappal Kardelj beszéde előtt megint csak kaptak egy terjedelmes és megfontolt levelet Tito elvtárstól a kapcsolatainkról és a zavaró tényezők kiiktatásának szükségességéről. Aztán jött Kardelj beszéde, egy, még az előzőnél is hevesebb támadás. Mindez magzavarja az oroszokat, növeli bizalmatlanságukat és elkeseredésüket Jugoszláviával szemben. No de most mellékes, hogy ki sértődik meg jobban, ők vagy mi; a kérdés az, hogyan és merre tovább, s hogy mi mit tehetünk ennek érdekében.

Az oroszok fennen hangoztatják, hogy elejét kell venni a kapcsolatok további kiéleződésének. Függetlenül attól, hogy mit terveznek valójában a jövőre, ez objektív lehetőséget biztosít arra, hogy megpróbáljunk mindkét fél számára elfogadható megoldásokat keresni. Ennek fényében még magas beosztású vezetőink moszkvai látogatása is felvetődhet. Belgrádban úgy képzelték, hogy Koča Popović esetleg ideutazhatna, de véleményem szerint ez a kérdés sokkal kényesebb ennél. Ha végiggondoljuk, hogy miket hoznának nyilvánosságra

az oroszok a látogatás eredményei gyanánt, attól tartok, a jugoszláv külügyminiszter moszkvai útjának nem lesz elég konkrét és elfogadható alapja. Elképzelhető, hogy a jelenlegi helyzetben evvel mind az oroszokkal, mint a táborral szembeni pozícióink gyengülnének: mintha az ártatlanságunkat bizonygatnánk és visszavonulót fújnánk. Megzavarnánk vele a Nyugatot is. Bizonytalan, hogy nyilvánosan hogyan végződne Koča látogatása. Csak formálisan lenne Sepilov a tárgyalópartnere; valójában Hruscsovval és az Elnökség más tagjaival kellene asztalhoz ülnie, s az nem világos, hogy ők hogyan reagálnának. A december 12-ei beszélgetés során Hruscsov kategorikusan kijelentette: szóba se jöhet, hogy most bármelyikük is Jugoszláviába utazzék.

Jelenleg is zajlik a levélváltás a két központi bizottság között. Bár a levélváltás nem elég hatékony egy ilyen összetett és gyors cselekvést igénylő helyzetben, újból át kéne gondolni, hogy mint pillantanyilag elégségesnél, ne maradjunk-e ennél a lehetőségnél. A napokban kapja meg Belgrád a szovjet KB válaszát. A szovjet dokumentum értékelése után kellene Belgrádban határozni a legmegfelelőbb további lépésekről.

Az oroszok hangnemében támadó, módszerében pedig illojális választ adtak Kardelj beszédére. Ez tovább csökkentette a megoldás esélyeit. A jelek szerint nem koronázza siker azt a szándékunkat, hogy új útra tereljük a szocialista országok kapcsolatait, akármennyire is fellelkesültünk és akármennyit is beszéltünk róla az oroszokkal júniusban és azután. Mindazonáltal ők sem fognak messzire jutni saját, ugyanilyen irreális szándékukkal, amely arra irányul, hogy a tábor tagjai közé vonják Jugoszláviát — márpedig ez volt és ez is maradt stratégiai céljuk.

Moszkva, 1956. december 21.

Három nappal ezelőtt nálam vacsorázott Charles Bohlen, az Egyesült Államok nagykövete. Hosszasan elbeszélgettünk a jelenlegi szituációról.

Egyiptomról szólva Bohlen azt bizonygatta, hogy az Egyesült Államok már a kezdet kezdetén a szuezi válság békés megoldásán munkálkodott, később pedig energikusan követelte a háború beszüntetését és a három ország csapatainak azonnali visszavonását. Ez komoly gondokat okozott az Egyesült Államok és Anglia, illetve Franciaország kapcsolataiban. Mindent el kell követni, hogy az ENSZ-határozat a lehető leghamarabb megvalósuljon. A legsürgősebb feladat a csatorna megtisztítása. A csapatok kivonása néhány napon belül befejeződik. Most minden Nasszertől függ. Ha ő rövidlátó és keményfejű nacionalistának bizonyul, ha úgy gondolja, hogy legfőbb küldetése az arab sovinizmus felszítása és a győztesszerepének eljátszása, akkor nem értette meg sem az ENSZ-határozatot, sem semmi mást a mostani helyzetből. Az ENSZ-akció súlyosan kompromittálódhat, ha Nasszer szabotálni fogja a csatornának az Egyesült Nemzetek zászlaja alatt, Franciaország és Nagy-Britannia részvételével történő megtisztítását.

Megjegyeztem, hogy Szuez megtisztítása nem az egyetlen probléma, s ráadásul nem is pusztán technikai vagy pénzügyi művelet. Egyiptomot Izraellel karöltve két nagyhatalom támadta meg. Tanácsosabb lett volna, ha a csatorna megtisztítására most nem ezek az országok ajánlkoztak volna a legbuzgóbban.

Bohlen érdeklődött, hogy számítunk-e általános Jugoszlávia-ellenes kampányra az oroszok részéről. Válaszként csak kételyeimnek és bizonytalanságomnak adhattam hangot. Az oroszok eleinte azt a benyomást keltették, hogy nem szándékoznak semmi ilyesmit tenni. A magyarországi helyzet újbóli romlása és a Kardeljnek adott válasz után ebben már korántsem vagyok olyan biztos. Bohlen szerint ha most össztűz alá vesznek minket, az még bizonytalanabbá tenné az amúgy is veszélyes európai helyzetet. Nem gondolta volna, hogy az oroszok ilyen dühödten reagálnak majd Kardelj beszédére. A *Pravda* első válaszához képest sokat rontottak a helyzeten.

Bohlen az Eisenhower—Nehru-találkozó sikeres befejezésében reménykedik. Nem sokat törődik Magyarországgal — mintha Magyarországot ők már véglegesen átengedték volna az oroszoknak. Azon kívül, hogy a Nyugat politikailag és propagandisztikusan kihasználja a történteket, kötve hiszem, hogy bármi más lépést is megkockáztatna, függetlenül attól, hogy az oroszok miket művelnek ott. Bohlen a csapatkivonásokról kötött orosz—lengyel megállapodást nemcsak hogy kedvezőnek tartja a lengyelek szempontjából, de példaértékűnek is a többi kelet-európai ország számára.

Bohlen elmesélte, hogy már régóta ismeri az oroszokat, és ezért nagyon jól el tudja képzelni, hogy mennyire az elevenükbe vágott Kardelj akkor, amikor a „kukorica és a krumpli politikájának" rovására ironizált. A Szovjetunióban ugyanis mindenki Hruscsovra gondol, ha meghallja a „kukorica" szót. Nagy kár, válaszoltam neki, hogy az oroszok nem közlik, csak kiforgatják, majd pedig lesöprik az asztalról mindazt, ami a jugoszlávok száját elhagyja. Ez az orosz vitamódszer csak (még nagyobb) tanácstalanságot kelt az emberekben és lehetetlenné teszi, hogy a dolgok magyarázatot nyerjenek. Bohlen erre csak annyit mondott, hogy az Egyesült Államok már évek óta folyamatosan ebben a helyzetben van és hogy a szovjet vezetés szisztematikusan ennek a módszernek segítségével „mutatja be" az amerikai politikát.

Moszkva, 1956. december 22.

Csütörtökön, azaz folyó hó 20-án találkozót kértem Mikojantól, amire két nappal később, szombaton sor is került.

A jugoszláv kormány nevében ajánlatot tettem a MIG—19-es repülőgépek licencének, továbbá bizonyos számú MIG—19-es megvásárlására. Kértem, hogy a szovjet kormány elvi szempontból tekintse át mind a két kérdést.

Mikojan azt felelte, hogy Tito egyszer már említette ezt Hruscsovnak, s hogy ő most semmi többet nem mondhat annál, mit Hruscsov akkor válaszolt. Mikojan értesíteni fogja a Központi Bizottságot és a kormányt az ajánlatunkról, és tudatni fogja velem a döntést. Ezután váltottunk néhány szót a jugoszláv—szovjet kapcsolatokról és természetesen Tito és Kardelj beszédéről is, de semmi új nem hangzott el.

* *

Követségi tanácsosaink és katonai attasénk társaságában vendégségben jártam a Kínai Népköztársaság nagyköveténél és legközelebbi munkatársainál. Liu Sao, a kínai nagykövet tagja a Kínai KP Központi Bizottságának. Kínaiakon és jugoszlávokon kívül más vendég nem vett részt a vacsorán.

Pohárköszöntőjében a kínai üdvözölte mind párt-, mind pedig állami vonalon folytatott baráti együttműködésünket. Jómagam hasonló szellemben válaszoltam.

Az ezt követő beszélgetés során jó néhány kérdést megtárgyaltunk a szocialista építés területéről. Egyetértettünk abban, hogy vitákra szükség van, mert ez a közös szocialista doktrína talaján álló különféle nézetek kifejezésre juttatásának helyes módszere. A Kínai NK ezt a módszert az ország belső életében juttatja érvényre, elsősorban a kultúra, a tudomány és a művészetek területén (a „száz iskola" és „száz virág" elmélete).

Én voltam az, aki szóba hoztam a Jugoszlávia és a Szovjetunió közti konfliktust, mint elvi kérdést a szocialista országok közötti kapcsolatokban. Tudatosan tartózkodtam attól, hogy informáljam őket a konfliktust megelőző eseményekről, jobb lesz, mondtam, ha meghallgatják a másik felet is. A követnek kijelentettem, hogy ha mi egy adott problémáról kinyilvánítjuk egyet nem értésünket a szovjet vagy bármelyik másik párttal, az nem azt jelen-

ti, hogy akár az állami, akár a pártkapcsolatok gyengítésére törekednénk az illető országgal vagy párttal. A szovjet álláspontról egy rossz szót sem szóltam. Véleményem szerin az oroszok még nem szoktak hozzá az ilyen nyílt vitákhoz, az érvként felhozott tények tiszteletben tartásához. Bizonyítékul azt közöltem, hogy az oroszok nem közölték le a sajtóban Tito és Kardelj beszédét, viszont nyilvánosan támadást intéztek ellenük. Hitet tettem amellett, hogy előbb vagy utóbb diadalmaskodni fog a „kommunista pártok közötti vita szabadsága", s hogy ez csak erősíteni fogja a szocializmust. Az a jelszó, amely szerint ez csak az imperializmus érdekeit szolgálja, valójában nem más, mint a gondolatok szabad áramlásának a tiltása. Az imperializmus még sokáig létezni fog, s mindig is az általunk elkövetett súlyos hibákat használja ki, nem pedig a vita szabadságát és a nézeteink között meghúzódó különbségeket.

Liu Sao egyetértett velem, de mindig, mikor ennek hangot adott, gyorsan (és helyeslésével némiképp ellentétben) hozzátette, hogy az imperializmus nagy offenzívát indított, meg hogy a Szovjetunió döntő szerepet játszik a szocializmus további sorsában — mintha csak az oroszok füle hallatára beszélne. Lehet persze, hogy az oroszok tényleg hallották, amit mondott, mint ahogy jó tíz éven át azt is hallották, amit mi mondtunk. Ami a konfliktusunkat illeti, a kínai a Jugoszlávia és a Szovjetunió közötti találkozó lehetőségéről beszélt. Részletesen kikérdezett arról, hogy mi hogyan jelentettünk meg mindent, amit az oroszok ellenünk írtak, ők meg semmit, amit mi mondtunk. Végül tájékoztatott arról, hogy indiai látogatása után néhány napra Moszkvába érkezik Csou En-laj.

A kínai nagyon jól tudja, hogy mostanában épp nincs itt az ideje az ilyen szívélyes találkozóknak a jugoszlávokkal, s hogy az oroszok, mint mindenről, erről is tudomást fognak szerezni — és mégis vendégségbe hívott. Ki érti ezt?

ÓÉVBÚCSÚZTATÓ A KREMLBEN

Kína szolidáris a Szovjetunióval Jugoszlávia elítélésében — Hruscsov újévi beszéde — Az új varázsszó: sztálinizmus egyenlő kommunizmus — A központosítás fokozása a szovjet gazdaságirányításban — A szovjetek leépítik Jugoszláviával szembeni gazdasági kötelezettségeiket — Több mint százezer embert tüntetnek ki a tavalyi jó termés miatt — Tovább erősödik a szovjet állam szerepe az ideológiai fronton

Moszkva, 1957. január 3.

A december 30-ai *Pravdá*ban megjelent a Kínai KP legfrissebb nyilatkozata. Az oroszok a kínai—szovjet egység egyik nagyszerű példájaként hivatkoznak arra, hogy a Kínai KP is elítélte Titót és Kardeljt. Bár a kínaiak terjedelmes deklarációja sok lényeges kérdésről az oroszoktól eltérő álláspontot képvisel, sőt, a maguk módján még kritizálják is a Szovjetuniót, itt olyan hangulatot keltenek, mintha makulátlan és teljes lenne a kínai—szovjet szolidaritás. Az embernek szinte az a benyomása támad, mintha az oroszok azon igyekeznének, hogy a világ Kínát a Szovjetunió egyenjogú partnerének ismerje el a szocialista tábor élén, még akkor is, ha ez pillanatnyilag saját hátrányukra történne. A tekintélyt egyelőre vigye az ördög: fontosabb a jelenlegi szovjet politikának nyújtott kínai támogatás.

Az oroszoknak ez a magatartása kifejezésre jutott a kremlbeli óévbúcsúztatón is. Az estély hivatalos házigazdája miniszterelnöki minőségében Bulganyin volt, a meghívottak között pedig a szovjet elit és a diplomáciai testület tagjai szerepeltek. A rendezvény legfontosabb momentumaként Hruscsov mondott beszédet. Ennek leglényegesebb eleme azok elítélése volt, akik „a szovjet vezetőket sztálinistákra és antisztálinistákra osztják azért, hogy szakadást idézzenek elő a szovjet és más kommunista pártokban". Hruscsov a beszéd további részében kiemelte, hogy ők „sztálinisták, mert következetesek a kommunizmusért vívott küzdelemben, sztálinisták, mert ugyanolyan fáradhatatlanok az osztályellenséggel szembeni harcban, mint Sztálin volt, aki egész életét a munkásosztály és a szocializmus győzelmének oltárán áldozta fel". A dicshimnusz slusszpoénja Hruscsov ama kijelentése volt (ne feledjük: mintegy ezerfőnyi válogatott vendégsereg előtt), hogy ő „Sztálin keze alatt lett az, aki lett és ő büszke erre!"

Hruscsov hasonló fordulatai többször is viharos tapsorkánt váltottak ki a szovjet elit megjelent tagjaiból. Az volt a benyomásom, hogy a megjelentek többségének kellemes meglepetést okozott Hruscsov eme föllépése és spontánul tapsolt. A beszédben Hruscsov ugyan kitért Angliára és Franciaországra, illetve Egyiptom elleni támadásukra, de igen röviden és békés hangnemben — ha már egyszer megtörtént, ott egye meg a fene, fő, hogy túl vagyunk rajta. Az SZKP főtitkára a fő csapást ugyan ki másra mérhette volna, mint azokra, akik a „kommunistákat sztálinistákra és antisztálinistákra osztják" — azaz Jugoszláviára.

Úgy vélem, hogy Sztálin újbóli felmagasztalása csak a pillanat diktálta taktikai lépés Hruscsov részéről. Az e hónapban esedékes ideológiai kérdésekkel foglalkozó KB-ülés előtt a kínaiak állásfoglalása különleges súllyal esik latba az oroszok számára. Nekünk címzett válasz gyanánt a kínaiak most azt a formulát találták ki, hogy „sztálinizmus egyenlő kommunizmus", mert tudniillik Sztálinnál is a kommunizmus a lényeges, nem pedig az, ami hibájául róható fel. Ez a Sztálin-szemlélet a kínai vezetésnek elsősorban belső használatra kell.

A kínai pártnyilatkozat véleményem szerint csak gyengítheti azokat a pozíciókat, amiket a Szovjetunió, mint a világszocializmus „központja" sajátít ki, mégpedig főként Kínával szemben, amely ezzel a „világforradalom" második, párhuzamos „központjává" avanzsál. A bökkenő csak az, hogy az elmélet mai állása szerint nem létezhet kettő vagy több „forradalmi központ". Kárpótlásul egy újabb „forradalmi központ" elismeréséért a Szovjetunió megkapta a kínaiak támogatását a tábor egységének további, szép szóval vagy erőszakkal történő megőrzésében.

Moszkva, 1957. január 4.

Úgy érzem, hogy néhány érdekességet még érdemes feljegyeznem a kremlbeli újévi ünnepséggel kapcsolatban. A külföldi képviselőket Bulganyin egy nappal az esemény előtt hívta meg. A NATO-tömb országainak nagykövetei bojkottálták az estélyt. Egyedül Görögország nagykövete jött el, akihez épp most érkezett egy görög kereskedelmi küldöttség és előnyös megállapodások megkötésében reménykedik.

Bulganyinon kívül, aki mint házigazda többször is szólásra emelkedett s a többieknek is ő adta meg a szót, az Elnökség tagjai közül Hruscsov kétszer, Molotov, Malenkov és Kaganovics pedig egyszer-egyszer mondtak beszédet. Vorosilov éjfélkor a rádión keresztül kívánt boldog új évet honfitársainak. A legértelmesebb még Molotov pohárköszöntője volt, aki a világ népeinek együttműködéséről és barátságáról beszélt. Malenkov a szakszervezeteket üdvözölte a legutóbbi tanácskozásukon az életszínvonalról és a lakásépítés ütemének fokozásáról elfogadott határozataik kapcsán. Kaganovics, jó szokásához híven fantasztikus beszéddel rukkolt ki a Komszomolról, amely a többiekkel kart karba öltve derekasan „építi a szocializmust " — ami annál is meglepőbb, mert a hivatalos szovjet doktrína szerint a szocializmus már „felépült" a Szovjetunióban.

A sztálinista kommunizmusról és a kommunista sztálinizmusról szóló beszéde után Hruscsov tett egy feltűnő, szimbolikusnak szánt gesztust. Az egész György-terem szeme láttára kikászálódott az asztal mögül, odament a kínai nagykövethez, személyesen is boldog új évet kívánt neki és magával vitte az Elnökség asztalához. Hruscsov ily módon is demonstrálta a „szovjet—kínai egységet".

Az én helyemet a szovjet protokollfőnökség listája szerint jelölték ki, amely az akkreditálás napját vette figyelembe. Én is a többi nagykövettel együtt „siettem az Elnökség tagjainak üdvözlésére". Kezet ráztam Bulganyinnal, Hruscsovval és Vorosilovval. Az oroszok rettentő hivatalos képet vágtak, egészen leolvadt a mosoly az arcukról. Senki nem mondott semmit, csak az öreg Vorosilov kérdezte meg, hogy most hogy érzem magam és ismételte meg hitetlenkedve a válaszomat, hogy tudniillik jól. Amikor Bulganyin bejelentette, hogy az estély hivatalos része véget ért és felszólította a vendégeket, hogy érezzék jól magukat, Miška és én távoztunk a fogadásról.

Az ember mindig reménykedik, hogy az új év jobb lesz, mint az óév volt, ezért is ünnepli jókedvűen első napját. Ritkán sajnálja az óesztendő elmúltát, s különösen akkor nem, ha az olyan rossz volt, mint ez az 1956-os.

Moszkva, 1957. január 6.

A *Politika* itteni tudósítója, Davor Čulić szerkesztőségi utasításra felkért néhány ismert szovjet irodalmárt és művészt arra, hogy röviden válaszoljon az újság újévi körkérdésére, amely azt firtatja, hogy a művészet és a kultúra hogyan kapcsolja össze a világ különböző népeit. Reméltük, hogy a szovjet értelmiségnek ez a része valamennyire talán szabadabb lesz, bíztunk abban, hogy a szovjet kormány és a kommunista párt megengedi ezeknek az

embereknek, akik már jártak Jugoszláviában és akiket ismer és becsül a jugoszláv közvélemény, hogy eleget tesznek a *Politika* baráti felkérésének.

Mondanom sem kell, csalódtunk. Mihail Solohov avval a gúnyos indoklással dobta ki újságírónkat, hogy ő nem „lakodalmas generális", vagyis olyan valaki, akit alkalmi beszédek elszavalása céljából tartanak a háznál. Leonyid Leonov nemrég Jugoszláviában járt, ahonnan nagyon kedvező benyomásokkal tért haza. Leonov a Szovjet Írószövetségen keresztül jelezte, hogy nagyon elfoglalt és még arra sincs ideje, hogy fogadja a tudósítónkat. Megkerestük Konsztantyin Fegyint is, aki még annyi válaszra sem méltatott minket, mint az előző kettő. Miután az Írószövetségben végre felfogták, hogy mit akarunk, azt az értesítést kaptuk, hogy „Fegyint nem sikerült utolérniük és nem tudják, hol tartózkodik". Čulić végül megkereste Ovecskin írót, aki eleinte mint az új desztalinizációs politika elszánt bajnoka tüntetett, ráadásul jugoszláviai útján igen kellemes élmények érték. Ovecskin negatív és használhatatlan nyilatkozatot adott. Galina Uljanova, a balett-táncosnő néhány semmitmondó frázissal akarta kiszúrni a *Politika* munkatársának a szemét.

A szovjet fél egyre barátságtalanabbul viselkedik velünk szemben. A Kínai KP nyilatkozatának és a *Kommunyiszt* egy ellenünk írott elvi útmutatójának megjelenése óta feltűnően megromlott a légkör. Állandóan a jugoszláv rendszer hibás jellegét bizonygatják, amely a szovjet értelmezés szerint kapitalista és szocialista elemek keverékéből áll. Ezt a szörnyszülöttet tovább bénítja a decentralizáció, a több nemzetiség, a szabad piac, az egyenlőtlen fejlettség és a gazdasági verseny. Mindennek eredménye a súlyos gazdasági helyzet, amely ékesszólóan bizonyítja a szocializmusról szőtt elméleteink helytelenségét. A nyilvános előadásokon megint ott tartanak, hogy a Kominform első határozata helyes volt, csak a második nem. A párt nevében hivatalosan fellépő előadók válaszaiban egyre inkább a Jugoszláviát és vezetését kompromittálni kívánó tendencia dominál.

Moszkva, 1957. január 7.

Patolicsev, az egyik külügyminiszter-helyettes január 4-én délelőtt tizenegyre hivatalába kérette a tábor országainak a nagyköveteit, hogy felolvasson nekik néhány olyan bejelentést és határozatot, amelyek az SZKP KB decemberi plénumán születtek. Patolicsev kizárólag a Szovjetunió belső ügyeiről és főként a tervezést, az újonnan alakult gazdasági bizottságok hatáskörét stb. érintő KB-határozatokról adott tájékoztatást. Patolicsev nem mulasztotta el a megjelentek értésére adni, hogy a megbeszélésre miért nem hívták meg Jugoszlávia nagykövetét. Kijelentette, hogy nincsenek jelen azoknak az országoknak a képviselői, amelyek nézetei homlokegyenest ellenkeznek a szovjet kormányéval.

**

Az SZKP KB decemberi ülését a gazdasági kérdéseknek szentelték. A lakásépítés minden jel szerint abszolút elsőbbséget élvez a szovjet kormány gazdasági programjában. Azt mondják, hogy Moszkvában az a szabály: egy ablak a házon — egy család! Változtatnak a tervezés rendszerén, mégpedig a központosítás fokozása jegyében — mintha az eddigi szisztéma nem lett volna eléggé központosított... Azt hiszem, a decemberi plénum nem érte el a nép körében azt a hatást, amire számítottak. Annak ellenére, hogy az ülés öt teljes napig tartott, hogy a legnagyobb horderejű gazdasági kérdéseket vizsgálták meg, az az érzésem, a nép másra számított. Arról már nem is beszélve, hogy a plénum jó néhány gazdasági kérdésben sem hozott konkrét döntéseket. Nem világosak a kormány kötelmei, hiányoznak a számok, hogy kitől mennyit fognak elvenni és kinek mennyit fognak adni, nem mondták meg, hogy mennyit szánnak a nagyberuházásokra, nem tudni, honnan szedik össze a beígért lakásépítéshez szükséges hatalmas anyagi eszközöket stb.

Csou En-laj szovjetunióbeli útja már akkor politikai eseménnyé vált, amikor Csou En-lajnak Moszkvában még híre-hamva sem volt. Amerre csak megfordultam, mindenütt csak ez volt a téma. Csou látogatása január 13-án ér véget, amikor is Lengyelországba utazik. Ezután ismét visszatér Moszkvába — a látszat arra vall, hogy Oroszország és Lengyelország között közvetít. Nem tudom, hogy Csou ellátogat-e Magyarországra is. Ha igen, akkor minden okunk megvan azt feltételezni, hogy Kína kész közvetíteni, sőt, amolyan döntőbírószerepet is játszani a Szovjetunió és a tábor ama országai között, amelyekkel az oroszoknak meggyűlt a bajuk. A Csou En-laj lengyelországi útját megerősítő hírek igazolják azt a feltevésünket, hogy ez a látogatás nem a kétoldalú kínai—lengyel, hanem elsősorban a szovjet—lengyel kapcsolatok ügyét szolgálja.

A Zsenminzsipao tudósítója buzgón érdeklődött a jugoszláv újságíróktól arról, hogy Csou En-laj egy füst alatt elmegy-e Jugoszláviába is. A kínai úgy viselkedett, mintha nem is a hivatalos kínai sajtóorgánum, hanem valami amerikai újság riportere lett volna. A mieink azt felelték neki, hogy semmiféle hivatalos értesítést nem láttak, úgyhogy nem is tudnak semmiről. Ezúttal a mieink válaszoltak kínai módon, s a vita evvel le is zárult. A kínainak azonban ennyi is elég volt ahhoz, hogy beletegye a bolhát a többi újságíró fülébe, akik a hírt továbbadták nagyköveteiknek, akiken keresztül a legkülönfélébb moszkvai körök szereztek róla tudomást. Már több nyugati képviselő is felbukkant nálam, aki az iránt érdeklődött, hogy tényleg Jugoszláviába készül-e Csou.

Az oroszok a lehető legerősebb összeállításban vonultak ki a repülőtérre Csou En-laj fogadására. Bulganyin rövid üdvözlőbeszédet tartott a magas rangú vendég tiszteletére, ami csak kevés ideérkező külföldi vendégnek dukál. Bulganyin beszéde viszonylag mérsékelt és konvencionális volt. Csou En-laj kétszer olyan hosszú beszéddel válaszolt, amely szokatlanul éles és vad volt az ünnepi külsőségekhez képest. Szép sorban elverte a port Nagy-Britannián, Franciaországon, Izraelen, aztán az „Eisenhower-doktrínán", amelyet mindössze egy nappal ezelőtt hoztak nyilvánosságra. A kínai a tábor és a „világ kommunista mozgalmának" vezetőjeként aposztrofálta a Szovjetuniót. Csou En-laj beszéde kissé főbe kólintotta a megjelent semlegeseket és a kisszámú nyugatiakat: egyrészt fekete-fehér sablonokkal dobálózó, végletekig leegyszerűsített tartalma miatt, másrészt pedig mert épp ilyen körülmények között hangzott el. Az oroszok és a tábor képviselői úgy viselkedtek, mintha nagyon meg lennének elégedve.

A kínai vendég tiszteletére rendezett ünnepi ebéden Bulganyin tartott beszédet; mintha legalábbis nem miniszterelnök, de pártfőtitkár lenne. A hangsúlyt a marxizmus—leninizmusra és a kommunista társadalom felépítésére helyezte, meg a pártközi kapcsolatokra és a Szovjetunió meg Kína örök egységére. Bulganyin elismerését fejezte ki a kínai tapasztalatok iránt, amelyek nagyban gazdagították a marxizmus—leninizmust, s amelyeket az oroszok gondosan tanulmányoznak. Kiemelte, hogy a Szovjetunió nagyra értékeli a magyarországi ellenforradalommal kapcsolatos kínai álláspontot: „Az önök elvtársi támogatása és az önök erőfeszítései, hogy lelepleződjenek az imperialisták szándékai Kelet-Európában, nagy segítséget jelentettek mind nekünk, mind pedig az egész nemzetközi kommunista mozgalomnak."

Csou válasza a lehető legteljesebb mértékig pártszerű volt. A mai munkásmozgalmon belül működő szinte minden irányzatot és áramlatot számba vett, és elsorolta, milyen feladatok állnak most a kommunisták előtt. Beszédét szinte harci kiáltással zárta: „S hogy diadalmaskodhassunk az ellenségen, erősítenünk kell a Szovjetunió vezette szocialista tábor egységét!"

Amikor Csou En-laj a diplomáciai testület tagjait üdvözölte, megkülönböztetett szívé-

lyességet tanúsított az ázsiai és afrikai országok képviselői iránt. Csou En-laj, bár életében először találkozott velük, úgy köszöntötte őket, mint régi ismerőseit és barátait, míg velünk nagyon hivatalosan bánt. Legközelebb a keletnémetek tiszteletére rendezett fogadáson láttam viszont a Kremlben.

Moszkva, 1957. január 10.

Egyre erősödik bennem az az érzés, hogy a szovjet vezetés a köztünk kirobbant konfliktust az államközi kapcsolatok területére is ki akarja terjeszteni. A szovjet vezetés arra készül, hogy lemondja, illetve meghatározatlan időre felfüggessze a Jugoszlávia és a Szovjetunió közötti legnagyobb volumenű gazdasági szerződést, az alumíniumhitel-ügyletet.

A keletnémet és más szocialista országokbeli küldöttségekkel a közelmúltban megkötött megállapodások tanúsága alapján a szovjet kormány kész arra, hogy új, pótlólagos gazdasági kötelezettségeket is vállaljon mind otthon, mind pedig a táborban — csak éppen arra nem hajlandó, hogy a Jugoszláviával szembeni gazdasági kötelezettségeinek eleget tegyen. Nyilvánvaló, hogy ennek hátterében kizárólag politikai okok, jelesül a Magyarország körüli nézeteltérések húzódnak meg, nem pedig „az anyagi eszközök hiánya", ahogy azt el akarják velem hitetni.

Érdekes, hogy hogyan viszonyul a szovjet kormány a búzaeladás kérdéséhez. Azt hiszem az oroszok előbb adnának az embernek aranyat meg hitelt bármilyen valutában, hogy a különféle árukról ne is beszéljek, mint hogy búzát kínáljanak megvételre. Feltehetőleg valamiféle hagyomány is közrejátszik ebben, talán a félelem a bizonytalan terméstől. Ha valami hagyománnyá válik egy népnél, attól nem lehet hipp-hopp megszabadulni. Ezért olyan kérlelhetetlenek az oroszok, ha a láger tagjai búzát akarnak tőlük vásárolni, még akkor is, ha a legkedvezőbb feltételeket ajánlják föl. Ugyanemiatt az oroszok a világ minden kincséért sem ismernék be nyilvánosan, hogy az Egyesült Államok hányszor tízmillió tonna búzát adott eddig különféle országoknak, mi több, az esetek többségében ingyen. Az oroszok ezt a tényt sehogyan sem tudnák a nép előtt megmagyarázni, ezért aztán úgy kezelik, mint a legszigorúbb államtitkot. Az oroszok és a búza bensőséges viszonyáról tett bizonyságot Hruscsov is, amikor azt a tényt, hogy búzát adtak el a lengyeleknek (méghozzá rövid lejáratú hitelre), úgy állította be, mint valami emberfeletti hőstettet. Ugyanezt éreztem Mikojannál is, amikor kardinális fontosságú eseményként újságolta el nekem, hogy búzát adtak el a keletnémeteknek.

Moszkva, 1957. január 11.

Az oroszok első ízben 1955 májusában, a Hruscsov-delegációval az államközi kapcsolatok normalizálásáról folytatott tárgyalások során villantották föl Jugoszlávia előtt egy kétszázmillió dolláros hitel lehetőségét, amely hitel az új Crna Gora-i alumíniumipart lett volna hivatva támogatni. Amikor az oroszoknak nem tetszettek ideológiai és politikai álláspontjaink (melyeket Tito 1956. júniusi látogatása után sem változtattunk meg), a beígért összeget először a felére, majd még tovább csökkentették. Az eredeti kétszázmillió dollárból ötvenmilliót a keletnémetek kezébe nyomtak, hogy adják kölcsön nekünk ők: csak azért, hogy ők szerepeljenek Jugoszlávia hitelezőiként — pedig Kelet-Németországgal nem álltunk diplomáciai kapcsolatban és nem ismertük el mint független államot. Most pedig az oroszok tudatják velünk, hogy néhány évre felfüggesztik a hitelezést és hogy ez egészből — legalábbis egyelőre — semmi sem lesz. Állítólag nincs pénzük. Az igazi ok, amint azt már említettem, abban keresendő, hogy a jugoszlávok ismét nyilvános vitába keveredtek az oroszokkal a marxizmus—leninizmusról és a szocialista országok közötti viszonyról.

Ha jól tudom, az idén nem tervezik az ázsiai és afrikai országoknak juttatott szovjet hitelek csökkentését. Épp ellenkezőleg: Afganisztán és Irán például bejelentették, hogy az oroszok által felkínált hitelek egy tetemes részét nem fogják tudni felhasználni. Nem szabad tehát megfeledkeznünk arról, hogy az 1956 májusában nekünk beígért hitelek mindig is politikai szerepet játszottak közöttünk; mindig a szovjetek tárgyalási pozícióit erősítették és megkönnyítették számukra a vitás kérdések megoldását.

Moszkva, 1957. január 12.

A keletnémet—kínai közlemény hangsúlyozza a szocialista tábor egységének feltétlen szükségességét a „Szovjetunió vezetése alatt". Ez a béke megőrzésének a legfőbb biztosítéka. Hosszú szünet után ismét felbukkant a „Szovjetunió vezette szocialista tábor" megfogalmazás. Az oroszok már a XX. kongresszus előtt is, de főleg utána őrizkedtek ennek a fordulatnak a használatától, amely Sztálin idejében a törvény erejével hatott. Most ismét előrángatták, s azt terjesztik, hogy állítólag a kínaiak ragaszkodtak hozzá. A *Pravda*, az *Izvesztyija*, a *Lityeraturnaja Gazeta* és más újságok január 10-ei számai ismét ezt a formulát reklámozták.

Moszkva, 1957. január 13.

Három nappal ezelőtt a Kremlben, a keletnémetek tiszteletére rendezett fogadáson találkoztam Mikojannal. Kérdőre vont, hogy miért nem vettük fel még mindig a diplomáciai kapcsolatot Kelet-Németországgal, pedig Tito állítólag megígérte az oroszoknak, hogy erre még az év végéig sor kerül. A határidő lejárt. Azt válaszoltam, hogy legjobb tudomásom szerint sehol sem szögeztük le pontosan, hogy 1956. december 31-éig megejtjük a kapcsolatfelvételt. Most ennél fontosabb és sürgősebb dolgaink is akadnak. Ulbricht nemrégiben feltett hasonló kérdéséből az derül ki, hogy nagyon is napirenden voltunk az oroszok és a keletnémetek között lezajlott tárgyalásokon. Az oroszok Jugoszlávia ügyében valószínűleg külön változatot dolgoztak ki a németek részére, mégpedig részletesebben, mint ahogy azt mi sejtenénk. Minden okunk megvan azt feltételezni, hogy az oroszok külön Jugoszlávia-ellenes verziókat tartogatnak a bolgárok, a magyarok, az albánok stb. számára.

Nem biztos, hogy nincs összefüggés ezek között a politikai változatok és ama tény között, hogy tiranai követségünk első titkárát kiutasították Albániából. Az oroszok már a korábbi viszály során is mindig Albániát tuszkolták előre, ha Jugoszláviát provokálni kellett. Albánia játékszer az oroszok kezében; tárgy, amelyen fényesen bebizonyítható a mi, jugoszláv birodalmi sovinizmusunk egy kis, fejletlen, „szocialista" balkáni országgal szemben, amely magára maradt a „kapitalista környezetben". Feltűnő, hogy az oroszok — belső használatra — még mindig úgy címkézik hazánkat, mint a kapitalista világ valamiféle függelékét és ismét a szocializmus ellenségeinek kiáltanak ki minket.

Megfigyelhető, hogy egyes esetekben azért elevenítik fel híven a sztálini sablonokat, mert úgy vélik, hogy enélkül „nem romolhatnának meg kellőképpen" a jugoszláv—szovjet kapcsolatok! Szerintük nem elég rossz köztünk a viszony akkor, ha a tábor egyik országában sem nyilvánítják éppen „persona non gratá"-nak egyik-másik diplomatánkat! Az ok minden esetben kémkedés és diverzió.

Moszkva, 1957. január 14.

Kötve hiszem, hogy bármely korban és bármely országban, akár háborúban, akár békében annyi kitüntetést és rendjelet kiosztottak volna egyszerre, mint azt most a Legfelsőbb Tanács Elnökségének rendelete alapján szerte a Szovjetunióban teszik. A *Pravda*, az *Izvesz-*

tyija és más központi lapok január 13-ai számainak hasábjait azoknak a kazahsztáni, üzbegisztáni, oroszországi, ukrajnai, baltikumi stb. kolhoztagoknak a nevei foglalják el, akiket a tavalyi sikeres aratás miatt tüntettek ki. A figyelem középpontjában a „szűzföldek" állnak, illetve Hruscsov gigantikus szibériai és közép-ázsiai tervei, melyeknek véglegesen meg kell oldaniuk a gabonakérdést a Szovjetunióban. A kitüntetettek jegyzékének csak egy töredéke az *Izvesztyija* terjedelmének háromnegyedét foglalja el! 109 647 férfit és nőt ért ez a megtiszteltetés, köztük az orosz föderáció és más köztársaságok kormányának és pártszervezetének 158 funkcionáriusát.

A szovjet újságok valószínűleg még a háború idején sem néztek ki így, amikor pedig tömegesen osztották a rendjeleket. A kitüntetettek listájának élén a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának utasítása, valamint a Hruscsov üzbegisztáni és Vorosilov kazahsztáni útját bejelentő hír szerepel. Hruscsov valószínűleg nagy politikai győzelmet akar kovácsolni ebből az útból. Azt hallottam, hogy kitüntetések és érdemérmek tonnáinak odaszállítását és szétosztását készítette elő, és ez még a szovjet történelemben is példa nélkül áll. Szibériai, közép-ázsiai, ukrajnai stb. diadalútjai segítségével Hruscsov a moszkvai párt- és államapparátuson belül igyekszik megváltoztatni a politikai helyzetet — nehéz ugyanis elképzelni, hogy mindez a felhajtás a kitüntetett szovhozok és kolhozok kedvéért történik.

A tavalyi ázsiai jó termést mindenesetre nem most kezdték politikailag is kihasználni. A szovjet vezetés feltehetőleg hasonló módon cselekedett volna akkor is, ha politikailag nincs ekkora szüksége az ünneplésre — mindaz azonban, ami a táborban tavaly október közepe óta lejátszódott, még szükségesebbé teszi a szovjet rendszer számára a hasonló megmozdulásokat.

A jó termés apropóján nem győzik eleget emlegetni a szovjet állam szerepének helyességét a szocializmusban. A szovjet állam tervez, vet, arat s a végén ilyen bőkezűen szórja a kitüntetéseket a kolhoznyikok és a szovhoznyikok mellére. Minden áron és minden eszközzel győzelmi hangulatot keltenek, hogy feledtessék a tegnapi magyarországi politikai vereséget. Ez egyszersmind válasz a külföldnek is, különösen a jugoszlávoknak, akik nyilvánosan bírálták a szovjet belső rendszert és „a kukorica és a krumpli politikáját". (Ezt Hruscsov egyik legutóbbi találkozásunkkor egyébként megint felhánytorgatta.)

Érdekes megjegyezni, hogy abból a kétszáz kolhozból, amely a legtöbb búzát szolgáltatta be az államnak s amely ezért a legmagasabb kitüntetéseket kapta, a legtöbb még mindig Sztálin nevét viseli — négy évvel halála és egy évvel Hruscsov referátumának leleplezései óta. Az 1957-es esztendőben kétszer annyi kolhoz és szovhoz viseli Sztálin nevét, mint Leninét! Sztálin után Molotov, aztán egyforma arányban Hruscsov és Lenin, majd Malenkov következnek a sorban, míg Kaganovics és Vorosilov nevét mindössze egy-két kolhoz vette föl. Ha azt akarjuk felmérni, hogy a szovjet vezetés tagjai közül kinek milyen a pozíciója a párt- és állami apparátusban, illetve a nép között, akkor ezek az adatok sem lényegtelenek.

Moszkva, 1957. január 15.

Azok az előadók, akik az SZKP direktívái alapján, zártkörű előadásokon tartanak eligazításokat, azt az utasítást kapták, hogy ne említsék név szerint Jugoszláviát, de úgy állítsák be a dolgokat, hogy mindenki tudja, róla van szó. Ezért, ha a „burzsoázia ügynökei"-ről szóló fejezethez érnek, külön kell beszélniük a szociáldemokratákról és külön az újsütetű revizionistákról, mert az előbbiek mesterkedéseiről már régen lerántották a leplet, az utóbbiakról meg még nem, és ezek emiatt veszélyesebbek is, mint a szociáldemokraták.

Olyan jelenségek is előfordulnak, amelyek bizonyára nem töltik el kitörő örömmel a szovjet vezetést. Egy január 12-ei, Magyarországról szóló moszkvai pártelőadáson például

a hivatalos előadó rendkívül élesen reagált egy hallgató közbevetésére, aki a *Pravda* egyik számára hivatkozva Rákosit és Gerőt „klikknek" nevezte. A központi elvtárs kiigazította a felszólalót, hogy Kádár hívta őket így, és nem a *Pravda*. Ezen az előadáson nagyon sok kérdés elhangzott: Rákosi és Gerő, a két sztálinista „csoport"-e, vagy „klikk"? A Szovjetunióban vannak-e? Ki tartóztatta le és tartotta börtönben évekig Kádárt? Jugoszlávia és Lengyelország miért nem vettek részt a budapesti tanácskozáson? A megjelentek azt követelték, hogy olvassák föl a magyar diákok 1956. október 23-ai kiáltványának mind a tíz pontját. A kérdések többsége azonban megválaszolatlan maradt.

Čulić és Dužević, a két újságíró elmondták nekünk, hogy a kínai pártdeklarációt, amely már egyszer teljes terjedelmében napvilágot látott, továbbra is olyan intenzitással propagálják és terjesztik, amely még a XX. kongresszus anyagainak sem dukált. A dokumentum teljes szövegét először lehozta a *Pravda*, a *Trud*, az *Izvesztyija*, a *Komszomolszkaja Pravda*, a *Moszkovszkaja Pravda* (Moszkvában, amint látszik, nemcsak egy „pravda" van), továbbá a tizenöt köztársaság tizenöt központi orgánuma. A nyilatkozat ezután megjelent a *Kommunisztban* (ez az SZKP KB szócsöve), a *Novoje Vremjában* és a *Mezsdunarodnaja Zsiznyben*. Mindezek után a kínai felhívást milliós példányszámban kiadták külön brosúraként is. Kell-e ennél fényesebb bizonyítéka annak, hogy az oroszoknak mennyire szükségük van most a kínaiak támogatására?

Végül pedig hadd számoljak be egy, a maga nemében egyedülálló esetről. Kardelj, aki most annyira az oroszok begyében van, újévi jókívánságokat juttatott el Hruscsovnak. Hruscsov mind ez idáig nem válaszolt neki. Ma, január 14-én a következő tartalmú jegyzéket kaptuk a szovjet külügyminisztériumtól: „A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Külügyminisztériumát az a megtiszteltetés érte, hogy elküldheti Önnek az SZKP KB első titkára, Nyikita Szergejevics Hruscsov névjegykártyáját. Kérjük, továbbítsa a névjegykártyát Edvard Kardelj elvtársnak, a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság Összszövetségi Végrehajtó Tanácsa alelnökének és feleségének. Moszkva, január 14." A levélhez mellékelték Hruscsov névjegykártyáját, amelyen a következő mondat díszelgett: „Köszönöm az újévi üdvözletet, minden jót az 1957-es esztendőre", és saját kezű aláírás. Ezt a különleges jegyzéket és nem kevésbé különleges mellékletét még január 15-én, futárpostával útnak indítottam Belgrádba. Lehetetlen, hogy ott ne mint kisebbfajta szenzációt értékeljék a küldeményt. Legjobb tudomásom szerint a Szovjetunió kormánya hasonló tartalmú jegyzéket még egyetlen országhoz sem intézett. A szovjet kormány eme meghökkentő lépése mögött talán az áll, hogy Hruscsov Jugoszláviával és vezetőivel a legszigorúbban hivatalos — és kizárólag állami vonalon futó — kontaktuson kívül semmiféle kapcsolatot nem óhajt fenntartani, s ez alól még egy újévi üdvözlet sem lehet kivétel.

Moszkva, 1957. január 17.

Moszkvában tartózkodik egy jugoszláv kormányküldöttség, amely aktuális gazdasági kérdésekről tárgyal a szovjet kormánnyal. Szakembereink kis csapatát Nikola Mincsev vezeti. Az oroszok még arra sem hajlandók, hogy a sajtóban a küldöttség megérkezésének tényét közöljék: hogy minél hathatósabban támadhassanak minket „pártvonalon", eltitkolják, hogy „állami vonalon" leültek velünk tárgyalni. A nyilvánosság szempontjából tehát ez a jugoszláv kormánydelegáció jó tíz napja illegálisan tartózkodik az országban. Ez a sajátos nyomásgyakorlás olyan nyomott légkört teremt, amely alaposan megnehezíti a tárgyalásokat.

Moszkva, 1957. január 17.

Amennyire mi meg tudjuk ítélni, a kínai közvetítést Moszkvában a két nagy partner legteljesebb megelégedésére zajlik. Hogy ez milyen hasznos lehet az oroszoknak, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy szünet nélkül arról áradoznak, milyen hatalmas és bölcs barát fogta pártjukat. S hogy Kína most milyen álláspontot vall az egyes kérdésekben, azt megtudhatjuk a szovjet sajtó által átvett kínai cikkekből. Az oroszok, mint az egyik olyan kulcskérdést, amelyben a kínaiak támogatását élvezik, Tito és Kardelj kínai elítélését lobogtatják. Az oroszok minden fenntartás nélkül elfogadják a kínaiak döntőbírószerepét és ítéletét a jugoszláv—szovjet vitában.

Moszkva, 1957. január 18.

A többi szférához hasonlóan most a legáltalánosabban vett „ideológiai" téren is hozzáláttak a rendcsináláshoz. Különösen a filozófiában kell ébernek lenni, nehogy valahol beszivárogjanak a burzsoá eszmék — az pedig sejthető, hogy mely eszmék minősülnek szocialistaellenesnek és ellenségesnek. Az itteni szokásokhoz képest nem alkalmaznak igazán súlyos kitételeket, de azért érezhető, hogy a vezetés beavatkozása nem üres ijesztgetés. Valójában bármely probléma önálló és eredeti megközelítése ellen indítottak hadjáratot, avval a céllal, hogy a kultúrát is a mindenkori állami politika napi érdekeinek rendeljék alá.

Azok, akik a kultúra, a tudomány, a filozófia, az irodalom, a képzőművészetek stb. közvetlen és naprakész adminisztratív, azaz állami és pártirányításának elveit védelmezik, még a legenyhébb, közvetlen vagy akár burkolt bírálatra is nagyon élesen reagálnak. Bizonyos egyénekre, vagy a szakmai intézetek vezetőségére tilos a „nem demokratikus vezetés" kifejezést használni, mert ez „a fennálló rendszer rágalmazása", amely rendszer, ahogy a hivatalos álláspont tartja, a világon a legdemokratikusabb, csak ki kell használni lehetőségeit és az általa biztosított formákat. A kritika nem kímélte a színházat sem. Most elítélik az egykor engedélyezett külföldi darabok színpadra állítását, egyre-másra figyelmeztetik a színházigazgatókat és a rendezőket, hogy vigyázzanak, mit tesznek. A moszkvai és más városbeli olvasó- és egyéb közönséget, amelynek a bírált művek tetszettek, „elmaradottnak", „konzervatívnak" kiáltják ki, a „kapitalista tudat" maradványait fedezik fel ízlésében, amivel a színházaknak, kiadóknak, filmeseknek, újságíróknak le kell számolniuk. A képzőművészetben szigorúan megróják mindazokat, akik „elvtelenül hajbókolnak" az impresszionizmus előtt, az előtt a művészeti irányzat előtt, amelynek nincs helye a szovjet társadalomban. Most kapnak a fejükre mindazok, akik akár a legártatlanabb formában is bírálták a szocialista realizmust; minden teketória nélkül a külföldi reakció bérenceinek bélyegzik őket.

Még a természettudományokat is ostorozzák, amelyek pedig a dolgok logikájából fakadóan, kissé más helyzetben vannak. Ezen a területen azok kapják meg a magukét, akik azt kezdték hirdetni, hogy a pártosság eszméjének és az államapparátus beavatkozásának már a tudomány fejlődése látja a kárát.

A mostani bírálathullám nagyon sok mindenre kiterjed. A XX. kongresszus után megélénkültek a művészetben, az irodalomban és a tudományban a demokratizálási törekvések. Most minden területen hadjáratot indítottak ellenük, mégpedig a burzsoá ideológia eszméinek behatolása és végzetes befolyása elleni harc jelszavával — mintha ezek az eszmék valamiféle mikrobák vagy baktériumok lennének.

Evvel egy időben kampányt indítottak azok ellen is, akik „a személyi kultusz elleni harc ürügyén magának a szocialista rendszernek az alapjait ássák alá". Ez lényegében bárkire rásüthető, akit lehetetlenné akarnak tenni. Evvel természetesen elérték azt is, hogy abba-

maradt minden olyan támadás a „személyi kultusz" ellen, amely a hivatalosan engedélyezett mértéket túllépte. Minden különösebb nehézség nélkül nyomon követhethetjük, hogy a szovjet párt és a szovjet állam a külső eseményekkel párhuzamosan a hazai ideológiai fronton is visszatért a kemény vonalhoz. A hidegháború ily módon átjárja a szovjet társadalom legapróbb sejtjét is.

Csou En-laj szovjetunióbeli látogatása csak újabb lökést adott az ideológiai harcnak és a lehető legjobban jött bizonyos szovjet belpolitikai erőknek, akiket még nagyobb szigorúságra bátorított az ideológiai fronton folytatott áldozatos munkájukban.

KÍNA KÖZVETÍTŐ SZEREPE

Csou En-laj látogatása Lengyelországban és Magyarországon — Beszélgetés Csou En-lajjal a Kremlben — Csou En-laj azt javasolja, hogy Jugoszlávia vegyen részt a szocialista országok tanácskozásán — A szovjet—kínai nyilatkozat — Kormányküldöttségünk nehéz pillanatai a moszkvai gazdasági tárgyalásokon — Beszélgetés Hruscsovval — A Szovjetunió Franciaországnak hajlandó olajat eladni, Jugoszláviának nem

Moszkva, 1957. január 19.

Csou El-laj moszkvai látogatása a szovjet sajtóban továbbra is az első helyen szerepel a hét politikai eseményei között. Egymást érik a Csou tiszteletére rendezett események: egyszer a szovjet, egyszer a kínai fél rukkol elő valamivel, s mindketten mintha túl akarnák szárnyalni a másikat a pompában. A január 17-ei, a kínaiaknál tartott ünnepség sokak emlékezetében amiatt is meg fog maradni, mert Hruscsov egy, a kremlbeli újévi fogadáson elhangzotthoz hasonló beszéddel fordult a megjelentekhez. Bevezetőjében előrebocsátotta, hogy a szovjet—kínai barátságról kíván szólni, ami olyan erős és hatalmas, hogy másnak nem is jut hely a beszédben. Hogy ezt az emelkedett és erős érzelmet, amely bensőjét feszíti, ne árnyékolja be semmi, folytatta Hruscsov, ezúttal hanyagolni fogja az imperialistákat és a hasonszőrűeket. Amikor ahhoz a részhez ért, ahol saját kommunista mivoltát kellett volna ékes szavakkal bizonyítani, Bulganyin — elég hangosan ahhoz, hogy mi is hallhassuk, akik pedig kissé távolabb álltunk a szónoktól — közbekottyantotta: „Pedig vannak, akik sztálinistának tartják!" Hruscsov felkapta ezt a — talán előre megbeszélt — közbeszólást, és a beszédet Sztálin dicsőítésének irányába fordította. A szónoklat ezután teljesen az újévi köszöntő modorában folyt tovább. „Ők (értsd: a jugoszlávok) azért neveztek minket így az egész világ előtt (ti. sztálinistának), mert azt hitték, hogy evvel befeketítenek minket. Ez azonban mindannyiunknak csak dicséret és hízelgés lehet!" Nem kívánhat az ember többet és szebbet a szovjet kommunista pártnak, minthogy minden tagja ugyanolyan odaadóan szolgálja a munkásosztály és a szocializmus ügyét, mint Sztálin tette. „Sztálin példája volt a marxista—leninista forradalmárnak, s így is fog bevonulni a történelembe!"

Figyelmet érdemel Csou En-laj varsói és budapesti látogatása is. Mindkét főváros, de különösen az utóbbi érzékeny pontja a szovjet politikának, s a kínai államférfi evvel a két látogatással még nyitott szovjet sebekben vájkál. Feltételezéseim szerint Csou En-laj saját kezdeményezésére utazott ebbe a két országba és vállalta magára a közvetítő szerepet.

A kínaiak fogadásán röviden szóba elegyedtem Csou En-lajjal, aki váltig azon erősködött, hogy Jugoszláviának továbbra is támogatnia kell Nasszert és Egyiptomot. Úgy szajkózta ezt, mintha épp most készülnénk változtatni az Egyiptommal szembeni politikánkon. A végén már kénytelen voltam felhívni a figyelmét arra, hogy legjobb tudomásom szerint Tito volt az első a szocialista országok vezetői közül, aki a lehető leghivatalosabban feltétel nélküli támogatásáról biztosította Nasszert és hogy Nasszer hatalomra jutásának első napjától fogva baráti kapcsolatban állunk Egyiptommal. Azt vártam, hogy Csou valamit kibök majd Jugoszlávia és Kína kapcsolatairól is, amelyek a múltban sem voltak jók, meg mostanában sem kifogástalanok, de a kínainak erről nem volt mondanivalója.

A fogadáson hét-nyolcszáz fő jelent meg. A beszélgetések főként Hruscsov Sztálinról

szóló beszéde körül forogtak, amelyet egyébként gyakran szakított félbe taps. Néha Csou En-laj volt az, aki először verte össze a tenyerét. Az est a szovjet—kínai barátság demonstrálásának a jegyében telt el. Az orosz—kínai tárgyalások még tartanak.

Moszkva, 1957. január 20.

Az a fogadás, amit a Kremlben rendeztek Csou En-laj tiszteletére, némiképpen más légkörben zajlott, mint az eddigi hasonló rendezvények. A kínaiak estélyén az Elnökség tagjai és Csou En-laj egymást licitálták túl a baráti érzések viharos kinyilvánításában, percenként hangzott fel vagy dörgő taps, vagy egy-egy jelszó a szovjet—kínai egységről. A Kremlben ezzel szemben kevesebb ilyen megnyilvánulásnak lehettünk tanúi. A házigazda Bulganyin és Csou En-laj egy-egy konvencionális pohárköszöntőt olvastak fel, Hruscsov pedig nem is beszélt. Abból a légkörből, ami eddig övezte Csou En-lajt, nem sokat lehetett érezni. Néhány nyugati képviselő tőlem tudakolta, hogy van-e valami fogalmam a változás okairól.

A fogadás válogatott, kiváló szovjet zenészek koncertjével kezdődött. A fő vendég helyét az első sorban, Bulganyin mellett jelölték ki. Rögtön a fogadás elején Csou felállt a házigazda mellől, a kínai nagykövetség egyik hivatalnokán keresztül megkeresett engem és tárgyalni óhajtott velem. Így aztán az első sorban találtam magam, ahol amúgy nem sok keresnivalóm lett volna. Az orosz—kínai tolmács segítségével Csou a következőket hozta a tudomásomra.

Az egyes szocialista országokban tapasztalható belső helyzetet, illetve egymás közötti kapcsolataik állapotát mérlegelve Csou arra a meggyőződésre jutott, hogy egy tanácskozást kellene szervezni, melyen az összes szocialista ország kormányának és kommunista pártjának képviselői részt vennének. A tanácskozásnak az lenne a célja, hogy erősítse az együttműködést és az egységet ezen országok között, és megszüntesse azokat az okokat, amelyek ezt eddig meggátolták s amelyek súlyos konfliktushoz vezettek közöttünk. Ez február végén, vagy március elején történhetne meg. Csou En-laj azt kéri, hogy a hírt továbbítsam Tito elvtársnak, mert tudni szeretnék, hogy Tito elvtárs hasznosnak tartaná-e a tanácskozást avagy sem, és hogy megfelel-e neki a javasolt időpont.

Ha Tito elvtárs hasznosnak tartaná a tanácskozást és Jugoszlávia részt venne rajta, folytatta a kínai, nincs akadálya annak, hogy afganisztáni és nepáli útja után (amelyre még ma éjszaka felkerekedik) hivatalos látogatást tegyen Jugoszláviában. Ha Tito elvtárs mégis úgy gondolná, hogy országa nem vehet részt a tanácskozáson, akkor Csou mostani látogatása is tárgytalan. A kínai vezető ebben az esetben egy későbbi időpontban utazna Jugoszláviába, amiről a két kormány még külön megbeszéléseket fog folytatni.

Csou En-laj elmondta, hogy ezt a javaslatot pontosan ismeri Pen Csen, az épp Jugoszláviában tartózkodó parlamenti delegáció vezetője, aki felhatalmazást kapott arra, hogy a javaslatot részletesen ismertesse Tito elvtárssal. Pen Csennek még nem nyílt alkalma arra, hogy Tito elvtárssal találkozzon, ezért is tárja most elém Csou az indítványt. Megígértem neki, hogy még az éjjel táviratilag értesítem Tito elvtársat, a KB-t és a kormányt. Azért, hogy Belgrádot még pontosabban tudjam informálni az ajánlatról, saját nevemben további tájékoztatást kértem. Megkérdeztem Csou-t, hogy elárulhatja-e nekem, kitől származik a tanácskozás gondolata, illetve, hogy megtartanák-e akkor is, ha Jugoszlávia nem venne rajta részt.

Csou En-lajt egy csöppet sem lepték meg a kérdéseim, s nyíltabban válaszolt rájuk, mint vártam. A kezdeményezés kínai részről ered, egészen pontosan magától Mao Ce-tungtól.

A kínaiak azután teszik ezt a javaslatot, miután Csou En-laj végigjárta a tábor európai országait.

A tanácskozás résztvevői minden problémát felvethetnének, amit csak akarnak. Csou

En-laj előrebocsátotta, hogy a tanácskozásnak nem az lenne a célja, hogy új szervezeteket hozzon létre a kommunista világ berkein belül, sem pedig az, hogy az egyes részt vevő tagországokra ráerőszakoljon bizonyos döntéseket. Bár nem foglalt kategorikusan állást, Csou En-laj mégis értésemre adta, hogy a tanácskozást nem tartanák meg, ha Jugoszlávia nem venne részt rajta. Távolmaradásunk egyszersmind a szocialista erők egységének a meggyengülését is jelentené. Ez az, amit nem szeretnének, s a tanácskozást is épp ennek az elkerülésére javasolják. Csou még azt is hozzátette, hogy az ülésen megvizsgálnák a kommunista pártok egy új újságjának a kérdését is.

Válaszomban néhány szó erejéig kitértem Csou jugoszláviai látogatására. Pekingi nagykövetségünk már a részletek kidolgozásával foglalatoskodik, s amennyire én tudom, ez az ügy nem kötődik semmiféle tanácskozáshoz. Kormányunk kész megvizsgálni minden, a látogatás időpontjára vonatkozó javaslatukat. Leszögeztem, hogy tekintet nélkül az általa most ismertetett verzióra és a jugoszlávok reakcióira, ha hivatalos látogatásra Jugoszláviába érkezik, mind a nép, mind a kormány nagy barátsággal fogja üdvözölni. Mi mind Kínával, mind a többi szocialista országgal a sokoldalú együttműködés fejlesztésére törekszünk, még akkor is, ha most jó néhány konfliktus zavarja kapcsolatainkat s ha netán nem mennénk el a tanácskozásra. Hangsúlyozván, hogy kizárólag a saját nevemben beszélek és hogy most, tőle hallok először a dologról, borúlátásomnak adtam hangot; az események legutóbbi fordulatai nem túlságosan kedveznek egy ilyen találkozó létrehozásának.

Ha pedig a kommunista pártok új ideológiai folyóiratánál tartunk, folytattam a társalgást Csou En-lajjal, teljesen privátim mi is hallottunk, hogy készülőben van valami ilyesmi. Hivatalosan semmit nem tudunk róla, mert hivatalosan senki nem is értesített bennünket. Csou En-laj sietett megnyugtatni, hogy ők ellenzik ezt a magatartást. Példának okáért ez is egy olyan kérdés, amit az általuk javasolt tanácskozáson fel lehetne vetni. Abból, ahogy Csou En-laj erről a problémáról, és általában, a kommunista pártok közötti érintkezés problémáiról beszélt, világosan kiérezhető volt a kritikus hangnem az eddigi szovjet gyakorlattal szemben.

A Szovjetuniót sem Csou, sem pedig én nem említettük. Ez alatt a közel fél óra alatt Csou Bulganyin melletti széke végig üresen állt — ami persze nem kerülte el sem az oroszok, sem a külföldiek figyelmét. Különösen a külföldi újságírók figyeltek éberen, akik közül nem egy már a fogadás alatt megírta jelentését.

Moszkva, 1957. január 21.

A három nappal ezelőtt kiadott szovjet—kínai nyilatkozatot teljes egészében a világpolitikai helyzetnek és a szocialista tábornak szentelték. A kétoldalú szovjet—kínai kapcsolatokról csak az utolsó passzusban ejtenek szót, igaz, akkor új megközelítésben: megerősítik a két állam közötti egység fontosságát a szocialista táboron belül, majd kifejtik, hogy ez a két ország a jövőben is egyesíteni és vezetni fogja „mindazokat a törekvéseket, melyeket a békeszerető országok és népek fejtenek ki a világbéke megőrzéséért folytatott harcban". A szocialista országok államközi kapcsolatait a lehető legszigorúbban az ideológiai céloknak rendelik alá. Ez annál is feltűnőbb, mivel nem „állami", hanem „pártdeklarációról" van szó. A szocialista országok múltbeli és jövendő kapcsolatainak értékeléséhez az ideológiai alapot és kritériumokat a Zsenminzsipao legutóbbi cikkei szolgáltatják.

Csou En-lajnak sikerült a Lenin—Sztálin-mauzóleumban elhelyezett koszorúk feliratai segítségével is kifejezésre juttatni, hogy a Kínai NK milyen álláspontra helyezkedik az oroszok és a kínaiak között felmerült vitás kérdésekben. Ez a vita ideiglenesen a kínaiak javára és Hruscsov titkos referátumának rovására dőlt el. A Lenin koporsójánál elhelyezett koszorú szalagjain a következő felirat díszeleg: „A forradalom nagy tanítómesterének, V. I. Le-

ninnek", míg a másikon ezt olvashattuk: „A nagy marxista—leninistának, J. V. Sztálinnak". Evvel Csou En-laj ismét mindenkinek világosan az értésére adta, hogy szerintük Sztálin a marxizmus—leninizmus négy nagy klasszikusának egyike. Az SZKP KB Elnöksége ezúttal nem állt le velük vitatkozni.

Moszkva, 1957. január 25.

A szocialista tábor országaiban a „tömbszerűség" és a „belső egység" megszilárdítását gyakran a Nyugattal fenntartott kapcsolatok kiélezése útján érik el. Ezért szinte minden esetben, ha a tábort belső bajok mételyezik, legelőször a Nyugat-ellenes propaganda erősödik fel. Felszólítják a népet arra, hogy maximális éberséget tanúsítson az idegen, nyugati eszmék beszivárgásának megakadályozásában. Teljes hangerőre kapcsol az „imperialista összeesküvés" veszélyével ijesztgető propaganda. A mostani szólamok szerint Magyarországon épp most fojtottak el egy ilyen összeesküvést, ráadásul fegyverhez kellett nyúlniuk, de az imperializmus most újabb ármányt tervez és a többi és a többi. Evvel, mint mindig, most is a belső helyzet romlását akarják indokolni: mintha az kizárólag a „külső veszélyek" miatt következne be, amelyek szinte rákényszerítik a szocialista országok kormányait mindezekre a lépésekre.

Ez az elem megtalálható az említett, 1957. január 18-án keltezett szovjet—kínai nyilatkozatban is, amelyben ünnepélyesen megfogadják, hogy a szocialista országok közötti kapcsolatokat maradéktalanul olyan „magasabb céloknak" rendelik alá, mint „a kommunizmus diadala és az imperializmus feletti győzelem". Véleményem szerint, ezt is a kínaiak határozott kérésére fogadták el az oroszok, akárcsak a „sztálinizmus egyenlő kommunizmus" formulát.

Bár Csou En-laj javaslata a tanácskozás összehívására látszólag demokratikus, valójában csak arra kísérlet, hogy országunkat a nagy szocialista országok érdekeinek rendeljék alá. A kínaiak úgymond fair tárgyalási feltételeket ajánlottak, s ezzel még a mostaninál is nehezebb helyzetbe hoztak minket. Ha Jugoszlávia elfogadja Csou En-laj javaslatát és részt vesz a tanácskozáson, már magával a részvétellel elkötelezné magát az ideológiai alapon nyugvó blokkpolitika mellett, más szervező elve (pl. regionális) a tanácskozásnak nem lévén. Ebből a szempontból teljesen közömbös, hogy mekkora lenne az egyetértés a tanácskozáson, hisz az úgyis csak amolyan tömbön belüli egyetértés lehetne.

Ha Jugoszlávia visszautasítja Csou En-laj javaslatát, a tábor növelni fogja pillanatnyi taktikai előnyét Jugoszláviával szemben. Ki fogja használni azt a tényt, hogy minden előzetes feltétel nélkül meghívtak minket a tanácskozásra, s hogy evvel kimutatták a „jó szándékukat", amit mi nem voltunk hajlandók elfogadni. A helyzet most más, mint 1948-ban, amikor a bukaresti Kominform-tanácskozásra hívtak meg bennünket. Bár pusztán avval, hogy elmennénk erre a találkozóra, még nem tudnának „belerángatni" minket a táborba, hiszen ez tőlünk függ, nem pedig tőlük, meggyőződésem, hogy Belgrád nem fogadhatja el a kínai indítványt, bármennyire is ódzkodunk a Jugoszlávia és a Szovjetunió közötti nyílt konfliktus folytatásától és elmélyítésétől.

Moszkva, 1957. január 29.

Ma hosszan elbeszélgettem Kína nagykövetével. Liu Sao érdekes témákat pendített meg. Elmondta például, hogy nagyon magasak a kínai diákok szovjetunióbeli tartózkodásának költségei, mint ahogy a Kínában dolgozó szovjet szakemberek sem két fillért emésztenek fel. Megkérdezte, hogy nálunk hogy festett a helyzet 1948 előtt. Az a benyomásom, hogy eleinte mindenütt baj van a szovjet szakemberekkel; minden más csak később következik.

Tudattam a kínaival, hogy Belgrádba utazom és hogy akadoznak a szovjet kormánnyal folytatott tárgyalások, mert ismét felfüggesztették a hitelmegállapodásokat Jugoszláviával. Nem sok remény van arra, hogy az oroszok álláspontja kedvező irányba fog elmozdulni. Az az érzésem, hogy az oroszok már előre nemmel döntöttek, s hogy tárgyalások sem igen lesznek; egyszerűen csak azt szeretnék kicsikarni, hogy mi is egyetértsünk az egyoldalú döntésükkel.

A kínai nagyon vigyázott arra, nehogy bármiféle bíráló jellegű megjegyzést tegyen a Szovjetunióra; ugyanakkor éreztette velem egyetértését s hogy megérti a helyzetünket. Jugoszlávia még az olyan országoknál is kedvezőtlenebb helyzetben van, mint India, Törökország, vagy teszem azt Irán. Amikor egyszer Hruscsov előtt is felvetettem ezt a kérdést, kertelés nélkül azt válaszolta: hirdessük ki nyíltan, hogy olyanok vagyunk, mint India, és senki egy ujjal sem fog hozzánk nyúlni. A kutya ott van elásva, hogy mi is kommunisták vagyunk. Az oroszok képtelenek elviselni azt, hogy valaki úgy legyen marxista, hogy közben ne az általuk kiszabott fazont viselje. Minden, ami szocialista, kizárólag az ő ideológiai monopóliumuk lehet.

* *

A brit nagykövet, Hayter, végleg távozott Moszkvából, valószínűleg azért, mert romba dőltek a jobb brit—szovjet kapcsolatok kiépítéséhez fűzött reményei. Hayterről a magam részéről csak a legjobbakat mondhatom el, úgy is mint országának képviselőjéről, úgy is mint olyan személyiségről, aki élvezte a moszkvai diplomáciai testület nagy többségének tiszteletét.

A minap találkoztam Észak-Vietnam szovjetunióbeli nagykövetével is. Az országaink közötti diplomáciai kapcsolatok felvételéről folytatunk tárgyalásokat. Nem kétlem, hogy eredményesen fognak végződni ezek a megbeszélések, mint ahogy eredményesen végződtek a Mongol Népköztársaság esetében is.

Belgrád, 1957. február 10.

Már néhány napja Belgrádban vagyok. Mivel alaposan megszaporodtak a baljós jelenségek Jugoszlávia és a Szovjetunió között, hazahívtak egy kis „referálásra".

Belgrádból világosabban látszik, hogy mennyire bonyolulttá váltak a dolgok az oroszok és miközöttünk. Amellett, amit az egyik kormány a nagykövetségén keresztül közöl a másikkal, a jugoszláv és a szovjet párt központi bizottságai is rendszeresen leveleznek, azaz igazából vitatkoznak egymással. A Belgrád és Moszkva közt párhuzamosan futó állami és pártkapcsolatokon kívül mindkét fél nyilvánosan is fellép egymás ellen, vagy a hivatalos sajtószerveken, vagy az egyes vezetők beszédein keresztül. Következményeiben fontosabb az, amit nyilvánosan tesznek, mint amit a levelekben írnak. Bár a levelekben mindkét fél nem győzi elégszer kinyilvánítani együttműködési szándékát és a közös megoldás iránti vágyát (persze az általa képviselt álláspont szellemében), ezek a dokumentumok semmit sem fognak megoldani.

Mind a szovjet, mind a jugoszláv lépések mögött az a szándék áll, hogy a felek minél pontosabban kifejtsék saját álláspontjukat. A viszály alapját a Szovjetunió táboron belüli hegemonisztikus törekvéseit ért jugoszláv bírálat képezi. Evvel a bírálattal egyidejűleg síkra szálltunk a szocialista országok közötti új, demokratikus és egyenjogú viszonyért, mert meggyőződésünk, hogy ennek a kérdésnek a helyes megoldásától függ a szocializmus további fejlődése. A Szovjetuniót konkrétan bizonyos közelmúltbeli és mostani, a tábor országaiban tett lépéseiért bíráltuk, különös tekintettel a magyarországi eseményekre.

Világos, hogy a Szovjetunió, még ha vezetői tisztában is lennének észrevételeink jogosságával, nem fogadhatta el őket, annál is kevésbé, mivel nyilvánosan hangzottak el. Ritkán produkál a történelem olyan eseteket, amikor egy kis ország megbírál egy nagyot, mire a nagy elismeri saját felelősségét. Ahelyett, hogy meggyőznénk őket álláspontunk helyességéről, vagy ők tennék ezt velünk, egyre jobban eltávolodunk egymástól. Ezt a tendenciát gyorsítják fel például az olyan akciók, mint az utóbbi szovjet döntés az ideológiai-politikai vita kiterjesztéséről az államközi kapcsolatok területére.

Már a JKSZ Központi Bizottságát is összehívták a nézeteltérések felülvizsgálatára. Jugoszlávia és a Szovjetunió között mostanra annyira összekuszálódtak a szálak, hogy szinte lehetetlen véget vetni a levelezésnek, azaz a két vezetés között kibontakozott vitának. Ha Jugoszlávia beszüntetné a levelezést, illetve a polémiát a Szovjetunióval, azt kockáztatná, hogy maguk az oroszok röhögnének már másnap a szemünkbe: nem tehettetek mást, mint hogy abbahagytátok a vitát, mert beláttátok hibáitokat és tévedéseiteket. És mégis fel kell hagyni a levelezgetéssel, mert a napnál is világosabb, hogy ezzel a módszerrel egy tapodtat sem jutunk előbbre.

Az oroszoknak megvan a maguk számítása evvel az üggyel, és ehhez igazítják a mondanivalójukat is. A JKSZ Központi Bizottságának címzett levelek inkább szólnak másokhoz, mint hozzánk. A Jugoszláviával kialakult viszály megszüntetésénél fontosabb a szovjeteknek az, hogy a lehető legjobban diszkreditálják hazánk vezetését a szocialista országok vezetői és közvéleménye előtt. Fülünkbe jutott az a hír, hogy a hozzánk írott leveleket az oroszok eljuttatják a tábor országainak vezetéséhez is, anélkül, hogy erről értesítettek volna bennünket — arról már nem is beszélve, hogy a Jugoszláviának címzett levelek a „szigorúan bizalmas" jelzés alatt futnak.

Belgrád, 1957. február 13.

Miközben Belgrádban a Központi Bizottság újabb levelét fogalmazgattuk, Moszkvából olyan információkat kaptunk, hogy a szovjet kormány képviselői a gazdasági megbeszéléseken lehetetlenül viselkedtek a jugoszláv kormány megbízottaival szemben. Küldöttségünk második hónapja tanyázik Moszkvában és időről időre szovjet kormányhivatalnokokkal találkozik. Minden okunk megvan azonban azt feltételezni, hogy az oroszok a legfelsőbb szinten már akkor negatív döntést hoztak a Jugoszláviával kötendő megállapodásokról, amikor delegációnkat még meg sem hívták tárgyalni.

A két központi bizottság levelezésével kapcsolatban úgy határoztunk, hogy az SZKP KB Elnökségének szánt legfrissebb levelünk másolatát, valamint az egész eddigi levélváltást eljuttatjuk az összes olyan kommunista párt vezetőségének, amellyel rendezett a viszonyunk, s mindeközben az oroszok által teremtett precedensre fogunk hivatkozni.

A tanácskozásra vonatkozó kínai javaslatot nem fogjuk elfogadni — többek között azért nem, mert az államközi szférában is retorziók értek minket szovjet részről, illetve a kínaiak is több indokolatlan kirohanást intéztek ellenünk. Ezt kihasználják a tábor országai is, s a néhány évvel ezelőttiekhez hasonló ellenséges megnyilvánulásokhoz folyamodnak Jugoszláviával szemben.

Az a döntés született, hogy egy-két nap múlva visszatérek Moszkvába, és megpróbálok kihallgatást kérni Hruscsovtól, így próbálván meg kedvezőbb irányba befolyásolni az eseményeket. Jugoszlávia nemcsak hogy nem akarja az országaink közötti viszály elmélyítését, hanem kész a viszály felszámolására is, bár nem változtat korábban ismertetett álláspontjain.

Belgrádban kedvezően fogadták azt a hírt, hogy a szovjet KB átadta a SKOJ, a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség archívumát.

Tegnap kértem, hogy fogadjon Hruscsov, amit ma délután meg is tett. A beszélgetés ezúttal is több mint négy órán át tartott, mert Hruscsov minduntalan továbbgörgette a vitát. Annak ellenére, hogy ilyen hosszú ideig jártattuk a szánkat, nem sok újat mondtunk egymásnak.

Ismertettem Hruscsov előtt Tito elvtárs álláspontját a köztünk támadt gondok leküzdéséről és az államközi kapcsolatok további pozitív fejlődésének szükségességéről. Tito néhány nappal ezelőtt személyesen fejtette ki nekem erre vonatkozó nézeteit. Részletesen elsoroltam mindazokat a hátrányos következményeket, amelyekhez a konfliktusnak az államközi kapcsolatok területére való kiterjesztése vezetne. Hogy a dolgok rossz irányba tartanak, azt fényesen bizonyítja a Legfelsőbb Tanácsban elhangzott Sepilov-beszéd, valamint az a tény, hogy halogatják, azaz tulajdonképpen felmondták az alumíniumegyezményt és több más szovjet beruházási hitel megadását. Rámutattam arra, hogy ugyanígy viselkedtek az idei árucsere-egyezmények esetében is. Még olyan áruk szállításától is elálltak, amelyeket nagy mennyiségben exportálnak a NATO-tömb országaiba is.

Ismertettem a szocialista tömb országaival kapcsolatos álláspontunkat is. Jugoszlávia semmiképpen sem kérdőjelezi meg a tábor létét, s elfogadja, hogy a történelmi körülmények alakulása hívta életre; mint ahogy Jugoszlávia is a történelmi körülményeknek köszönhetően maradt ki belőle. Teljesen nyíltan beszélgettünk azokról a szovjet erőfeszítésekről, amelyeket azért tesznek, hogy Jugoszláviát a táborba olvasszák. Hangsúlyoztam ezek irrealitását, és megpróbáltam Hruscsovot meggyőzni arról, hogy le kell vonnunk a tapasztalatokat ebből a politikából és biztos alapokra, a valós helyzetre kell építenünk a kapcsolatainkat. Helytelennek tartom azt az itt egyre jobban előretörő irányzatot, amely kapcsolatainkra kizárólag a felmerült vitás kérdések prizmáján át tekint és azokra a pontokra koncentrál, ahol nem tudunk megegyezni vagy egyenesen csatározunk. Egyszer már leszögeztük, hogy pontosan fordítva kell cselekednünk, s elsősorban ott kell fejlesztenünk a kapcsolatokat, ahol egyetérünk. Ilyen kérdés pedig akad bőven, mi több, épp ezek a legfontosabbak.

Hruscsovnak azonban hiába fuvoláztam. Eszmefuttatását a vitás kérdésekben elfoglalt általános álláspontunk elemzésével kezdte. A JKSZ KB legutóbbi leveléből indult ki, amelyen szerinte lemérhető és bebizonyítható, hogy milyen komoly konfliktus alakult ki közöttünk, amelyből még nem látszik a kiút. A KB üzenetére válaszolni fognak, természetesen negatívan, mert a levelet a viszony további romlásaként értelmezik.

Hruscsov saját bevallása szerint nagyon is jól látja, hogy ez a levelezgetés az égvilágon semmit sem fog megoldani, csak az ellentéteket fokozza tovább. Ennek ellenére válaszolniuk kell, mert ha nem tennék meg, senki nem vakarná le róluk, hogy egyetértenek velünk.

Ami a hitelmegállapodásokat illeti, mondta Hruscsov, nekik is le kellett állítaniuk nem egy beruházásukat, mert egész egyszerűen nincs pénzük. Ezért halasztják el a mi gyáraink építését is. Itt nincs más választásuk. Azt válaszoltam, hogy megítélésem szerint két külön dologról van szó. Saját gyáraik építését akkor függesztik fel, vagy fognak bele helyettük új beruházásba, amikor jónak látják; ez az ő dolguk és senki másé. Másképp fest az ábra azonban akkor, ha egy másik állammal szemben vállalt, szerződésben foglalt kötelezettségről van szó, mint most Jugoszlávia esetében. Ebben a helyzetben nem hozhatnak egyoldalú döntéseket, nem tehetnek úgy, mintha ez kizárólag az ő belső ügyük lenne.

Hruscsov azt vágta a fejemhez, hogy a Szovjetunióban senki nem nyelné le, hogy a továbbiakban bármiféle gazdasági áldozatot hozzanak Jugoszláviáért. Mi megtámadtuk őket, elítéljük a szovjet rendszert, és még azt sem ismerjük el, hogy a Szovjetunió szocialista állam. Hruscsov szerint igenis adódhatnak rendkívüli körülmények, amelyek befolyásolják

a gazdasági megállapodások betartását. Ilyen rendkívüli események voltak Lengyelország, Magyarország, Kelet-Németország meg egyebek. Az oroszoknak őket kell támogatniuk, nem pedig minket, zárta le a vitát Hruscsov.

Amikor megkérdeztem, hogy a szovjet kormány kimondta-e az utolsó szót ebben az ügyben, és hogy Mincsev, a delegációnk vezetője, aki már két hónapja hiába vár a megbeszélések lezárására, hazatérhet-e végre, Hruscsov azt válaszolta, hogy felőle akár most rögtön indulhat, itt a kocka el van vetve. Én nem álltam meg, hogy hozzá ne tegyem: a küldöttségünk valójában semmiféle tárgyalásokat nem folytatott, annak ellenére, hogy a meghívólevélben ezt ígérték. Azért citálták őket ide, hogy minden fölösleges lacafacázás nélkül aláírják azokat a döntéseket, amelyeket ők már jó előre meghoztak. Mi így nem vagyunk hajlandók tárgyalni, sem most, sem a későbbiekben.

Ez a szócsata nem nagyon tetszett Hruscsovnak. Én gazdasági érvekkel hadakoztam, s még csak nem is említettem „ideológiai" konfliktusunkat. Vázoltam néhány tényt a szovjet delegáció viselkedéséről, s arról a kárról, amelyet ez a jugoszláv gazdaságnak okoz. Evvel szemben Hruscsov minduntalan politikai érvekkel hozakodott elő, s a hitelegyezmények konkrét, pénzügyi oldaláról nem óhajtott vitába bocsátkozni. Végül kijelentette: lehet, hogy még igazam is van, amikor a szovjet kormánydöntés Jugoszlávia számára kedvezőtlen következményeit ecseteltem, de egyszerűen nem tehettek mást; a Szovjetuniót semmiféle felelősség nem terheli a következményekért. Végül is Jugoszlávia intézett nyílt támadást a Szovjetunió ellen, nem pedig fordítva.

Szóltam egyéb kereskedelmi tárgyalásokról is, amelyeket az idei árucsere-forgalom ügyében folytattunk Moszkvában. Az oroszok még olyan árukat sem hajlandók eladni nekünk, amiket pedig nagy mennyiségben exportálnak a NATO-országoknak is. Így például Franciaország mintegy kétmillió tonna olajat vásárolt tőlük, nekünk viszont még négyszázezer tonnát sem akarnak eladni. Ezt az emberek nálunk képtelenek lesznek felfogni. Énnekem semmi kifogásom sincs az ellen, hogy olajat árusítsanak Franciaországnak; épp ellenkezőleg, csak üdvözölni tudom ezt a kormánydöntést. Az viszont nem fér a fejembe, hogy ugyanakkor miért utasítják vissza Jugoszláviát?

Hruscsov nem tagadta ezt a tényt. Elmagyarázta, hogy a tábor országainak kötelességük segélyeket és hiteleket folyósítaniuk. Gyakran olyan árukat is megvásárolnak tőlük, amelyekre a Szovjetuniónak semmi szüksége. Ez a kereskedelem nem egyenlő alapon, a kölcsönös haszon elve szerint és a felek érdekeivel összhangban zajlik, hanem gyakran a Szovjetunió kárára. Mi ragaszkodunk a kölcsönös haszon elvéhez a Szovjetunióval folytatott kereskedelemben. Ezért is tartunk ott, ahol tartunk, folytatta Hruscsov. Én pedig nem értettem, hogy ha az összes szocialista ország közül egyedül Jugoszláviával kereskednek egyenjogú alapon, akkor mi értelme volt így elhúzni a velünk folytatott tárgyalásokat?

Moszkva, 1957. február 17.

Sok kérdésről szó esett ez alatt a hosszú beszélgetés alatt. Hruscsov terjedelmes szónoklatot eresztett meg arról, hogy Tito rosszul mérte fel az erejét, és más hatást remélt pulai beszédétől. Ezért osztotta őket sztálinistákra és antisztálinistákra. Hruscsovot fűtötte a vágy, hogy mindenbe belekapaszkodjon, amivel elmérgesítheti köztünk a viszályt, illetve erősítheti a szovjet pozíciókat. Belekötött például abba, hogy Tito nem biggyesztette a neve után a náluk és nálunk is szokásos „elvtárs" megszólítást. Evvel úgymond nyilvánosan megsértette őt — de ne féljünk, a jövőben ő is ugyanígy fog beszélni. Hruscsov ismét támadta Kardeljt, mert az ironizált a „kukorica és krumpli politikájának" a rovására. Hangsúlyozta, hogy ezt a személye elleni támadásnek értékeli, hiszen közismert, hogy mennyire

szívügye a mezőgazdaság. Amikor erről beszélt, Hruscsov szinte dührohamot kapott, s valóban vérig sértett ember benyomását keltette.

Én elmondtam, hogy Tito elvtárssal a JKSZ KB legutóbbi levelének átadása előtt is meg után is volt alkalmam beszélgetni. Az ő véleménye szerint kölcsönös érdekünk, hogy ne éleződjék ki a viszály és ne terjedjen át az államközi kapcsolatokra is, illetve mindenütt, ahol lehetséges, folytatódjék a baráti együttműködés. Emlékeztettem arra, hogy a mi legutóbbi levelünk csak válasz az ő január 10-ei üzenetükre, s hogy ez valószínűleg folytatódni fog: az egyik levél kiprovokálja a másikat, az a harmadikat, és így tovább, vég nélkül.

A legújabb perpatvarhoz az ürügyet az említett KB-levélben találták meg az oroszok, bár már akkor feltett szándékuk volt a veszekedés, amikor a levelet még meg sem kapták. Hruscsov közölte, hogy Kádár is jelentette neki meg a bolgárok is mondták, amikor itt voltak, hogy megkapták a jugoszláv és a szovjet központi bizottságok közötti levelezést. A hírt én is megerősítettem, és indoklásképpen hozzátettem, hogy azért kellett ehhez a lépéshez folyamodnunk, mert ők, az oroszok már elejétől fogva informálják a kommunista pártok vezetőit. Mi csak az ő példájukat követtük. És csak azért tesszük ilyen jelentős késéssel, mert azt hittük, hogy a levelezés csak ránk és az oroszokra tartozik. Hruscsov rosszkedvűen azt dörmögte, hogy tegyük csak, nekik nincs ellene kifogásuk.

Hruscsov többször is buzgón helyeselt, amikor arról beszéltem, hogy a mi rendszerünk legyen a mi dolgunk, az övékkel meg foglalkozzanak ők; mindenki fejlessze és tökélesítse a saját rendszerét. Ahol pedig nem értünk egyet, ott a gyakorlat, az idő és a kölcsönös jóakarat majd megteszik a magukét. Amikor azonban avval folytattam, hogy ennek többek között az is a feltétele, hogy ne bontsuk meg az államközi együttműködést, ahogy azt most a hitelmegállapodások esetében teszik, Hruscsov változtatott az álláspontján és megint a vitás kérdéseket kezdte nyüstölni.

Hruscsov egy amerikai újságíró cikkéből, amely szerint Kardelj a közelmúltban hosszabb időre eltűnt Belgrádból, azt a következtetést szűrte le, hogy a JKSZ KB legutóbbi levelét valahol „vidéki magányában" Kardelj írta. Elmondta, hogy a februári KB-ülésükön a KB-tagok elé tárták ennek az üzenetnek a tartalmát, akik mindnyájan jóváhagyták a szovjet vezetés eddigi álláspontját Jugoszláviával szemben.

Hruscsov mérges volt a lengyelekre. Elmesélte, hogy novemberben megkötötték velük a szerződést, most meg Gomulka megüzeni nekik, hogy nem tudják szállítani az ígért szénmennyiséget! „Le kellett volna állítanunk a búzaexportot Lengyelországba. Ki az, aki manapság hajlandó hitelre kenyeret adni? Csak mi a lengyeleknek!" — hergelte magát Hruscsov. „A lengyelek dollárért eladják a szenüket Nyugaton, a mi orosz búzánkon meg disznókat hizlalnak, amit az angoloknál tesznek pénzzé. Mintha mi magunk nem tehetnénk meg ugyanezt!" — dühöngött Hruscsov. „De mi nem állítottuk le a búzaszállítást. Hát egyenjogú kereskedelem ez? — kérdezte. Bizony nem! Ezek áldozatok, amelyeket mi hozunk. Ebben az esetben egy nagy ország hoz áldozatot egy kicsiért, „mire ti és a többiek azt vágjátok a fejünkhöz, hogy lélekkufárok vagyunk" — mondta Hruscsov. A tábor többi országával is hasonlóan egyenlőtlenek a gazdasági kapcsolatok, s mindig a Szovjetunió húzza a rövidebbet. „Nehogy bárki is azt higgye, hogy olyan rettenetes nagy szükségünk van a bolgárok paprikájára! Hogy nélküle nem élet az életünk! De ha egyszer a bolgárok nem tudnak mást eladni?!" — gesztikulált Hruscsov.

Hruscsov lelkes szavakkal ecsetelte, hogy milyen nagyszerű eredményeket fog hozni az ipar új irányítási rendszere. Eldicsekedett avval, hogy a referátumát egyhangúan elfogadták. Egyes miniszterek morognak ugyan, de erre számított. A beszámolót mindössze két hét alatt készítette. Közben készül az új irányítási rendszer terve, amely segítségével várhatóan idén június—júliusra megoldják az átszervezést. Továbbra is személyesen ő vezeti az evvel kapcsolatos munkálatokat, melyeket már az elejétől fogva szilárdan a kezében tart.

Amikor késő éjjel visszatértem a nagykövetségre, telefonon felhívott Patolicsev, Sepilov helyettese, és megkérdezte, hogy van-e valami kifogásom az ellen, ha közlik a sajtóban, hogy Hruscsovnál jártam látogatóban. Nem volt. Másnap a teljes központi sajtó lehozta, hogy Hruscsov saját kérésemre fogadott. E mellett a hír mellett szerepelt az is, hogy a kínai nagykövet szintén felkereste Hruscsovot és „baráti beszélgetést" folytatott vele. A két közlemény között azért kellett ilyen különbséget tenni, nehogy valaki véletlenül azt találja gondolni, hogy a látogatásom megváltoztatta az eddigi szovjet politikai kurzust Jugoszláviával szemben.

AZ SZKP KB FEBRUÁRI ÜLÉSÉRŐL

A februári KB-ülés a decemberinek ellentmondó döntéseket hoz — Megváltoznak-e az erőviszonyok a „kollektív vezetésen" belül? — Két eltérő KB-határozat — Leváltják Sepilovot — A tábor európai országaival rosszabbodnak, az ázsiaiakkal erősödnek Jugoszlávia kapcsolatai — Új kereskedelmi egyezményt írunk alá a Szovjetunióval

Moszkva, 1957. február 19.

Ismét kiderült, hogy mi és az oroszok másképpen vélekedünk arról, hogy hogyan kéne fejleszteni az országaink közötti együttműködést. Mint már mondtam, az oroszok úgy tekintenek erre, mint a közeledésünket, majd a végleges lágerbe olvadásunkat megelőző szakaszra. Mi egészen másképp értelmeztük a helyzetet, s abban reménykedtünk, hogy ezen az úton haladva tehetjük a legtöbbet azért, hogy a Szovjetunió minél jobban és minél gyorsabban eltávolodjék a régi sztálinista kurzustól. Azt gondoltuk, hogy evvel a politikával segítünk a leghathatósabban az oroszoknak a XX. kongresszus határozatainak és a desztalinizációs politika megvalósításában mind a Szovjetunióban, mind a táborban.

A táborban lezajlott események megmutatták, hogy a két ellentétes elvárás egyike sem igazolódott be. Bebizonyosodott, a kis és nagy államok viszonya a szocializmusban és a kapitalizmusban nem sokban különbözik egymástól. Úgy tűnik, illúzió avval áltatni magunkat, hogy egy olyan kis szocialista ország, mint Jugoszlávia komoly befolyással lehet egy olyan hatalmas szocialista monstrumra és világhatalomra, mint a Szovjetunió — hacsak nem vág egybe ez a befolyás az utóbbi alapvető érdekeivel.

Amilyen mértékben távolodott a szovjet vezetés Hruscsov titkos referátumától, amennyivel több kompromisszumot kötött maga Hruscsov annak a politikának a képviselőivel, amelyet a referátum elítélt, annál kevésbé lehet szó Jugoszlávia és a Szovjetunió alapvető érdekeinek a megegyezéséről. Amikor a szovjet vezetés úgy vélte, hogy a körülmények nyomására ideiglenesen le kell mondania a titkos referátumban kijelölt irányvonalról, és visszatért az egyszer már elítélt politikához, akkor a Szovjetunió nyílt összeütközésbe került Jugoszláviával.

A Jugoszlávia és a Szovjetunió közti különbségek, függetlenül a magyarországi eseményektől, külpolitikai téren is jelentősek voltak, bár erről kevesebb szó esett. A hivatalos közleményekben közösen eljutottunk addig a megfogalmazásig, hogy minden alapvető nemzetközi kérdésben „közeli vagy azonos" álláspontot vallunk. Véleményem szerint ez távolról sem igaz. Legalább annyi döntő fontosságú nemzetközi kérdést tudnék felsorolni, amelyben a két állam pozíciója különböző, ellentétes, mint olyat, ahol az álláspontok „közeliek vagy azonosak".

Az eddigi tapasztalatok azt mutatták, hogy ha jó a viszony a két ország között, akkor hajlamosak vagyunk hallgatni a különbségekről. Ha viszont megromlanak a kapcsolatok, akkor kizárólag ezek a különbségek kapnak nyilvánosságot, mintha rajtuk kívül egyetlen olyan terület sem létezne köztünk, ahol tisztességesen, egyenjogú felekként tudnánk együttműködni. Most például nem kecsegtetnek széles perspektívával kapcsolataink. A XX. kongresszus után Jugoszláviában azt hittük, hogy könnyebben érvényre jut majd a szocializmusba vezető utak különbözőségének elismerése. A kongresszus óta eltelt egy év alatt a szovjet vezetés talán sohasem távolodott el annyira ettől, mint most. Pillanatnyilag a Szov-

jetunióra semmilyen hatással nincs a tavaly aláírt Moszkvai Nyilatkozat, amelyben ez az elv is benne foglaltatik.

Moszkva, 1957. február 20.

Aznap, amikor visszatértem Belgrádból, megjelent Moszkvában az SZKP KB plénumának 1957. február 14-ei határozata (posztanovlényije), melynek tárgya a gazdaságirányítás további tökéletesítése. Néhány kérdés önkéntelenül is felvetődik az emberben, ha mégoly felületesen is, de összehasonlítja a februári és az — ugyanezzel a kérdéssel foglalkozó — előző, azaz decemberi KB-ülés döntéseit.

A decemberi ülésen úgy határoztak, hogy tovább kell erősíteni az állam szerepét az egyközpontú gazdaságirányításban. Ebből a célból új, nagy hatalmú állami szerveket hoztak létre, mint például az „állami gazdasági bizottságot", melyet olyan széles hatáskörrel ruháztak fel, amilyennel korábban csak a szovjet kormány rendelkezett. Ez a döntés a régi sémák és a népgazdaság irányításában mindenható szerepet betöltő állam sztálini koncepciójának a szellemében született, s a központosító, adminisztratív irányítási módszerek további térhódítását jelentette. A decemberi plénum döntései viszonylag szűkszavúak voltak, ami elég különös, hiszen itt rendszerint mindenről az égvilágon rettenetesen hosszú „posztanovlényijék" látnak napvilágot. A KB első titkárának, Hruscsovnak a beszédéről semmit sem írtak, ami annál is furcsább, mivel, ugye ő a párt vezetője, meg aztán személyesen is sokat foglalkozik ezekkel a kérdésekkel.

A februári KB-ülés döntései viszont mintha érvényteleníténék az előző plénum végeredményét és — amúgy szovjet módra — új gazdaságpolitikát hirdetnének meg, amely ellentétes az ugyanezen a fórumon decemberben elfogadottal. A központosított rendszer erősítése és új állami szervek konstruálása helyett a februári plénum abból indult ki, hogy a szovjet gazdaság annyira kiterjedt, olyan hatalmas térségeket hálóz be, hogy elképzelhetetlen lenne egyetlen központból irányítani. A szovjet gazdaság „rajonizálásáról", körzetesítéséről beszélnek, és nemcsak a köztársasági vagy a területi, hanem a helyi szervek nagyobb hatásköréről is a több mint háromszázezer szovjet gyár és építési vállalat irányításában.

Ha a februári plénum egy-két alapvető tézisét valóban átültetik a gyakorlatba, az csak a moszkvai központ gyöngüléséhez vezethet. A vak is látja, hogy két különböző koncepcióról van szó, s ezen keresztül a szovjet csúcsvezetés bizonyos tagjairól, akik ezek mögött az ennyire különböző döntések mögött állnak.

A legfontosabb események, amelyek összefüggésbe hozhatók evvel, a következők voltak: Molotov ellenőrzési miniszteri kinevezése, aztán a két plénum különböző gazdasági döntései, a megszorítások a kultúra és a művészetek területén stb. Hruscsov a decemberi plénumon nem volt olyan aktív, mint ezen a mostanin, amelyen nem engedte ki a kezéből a kezdeményezést. Hruscsov ezért hivatkozik minduntalan beszélgetéseink során a februári plénumra, míg a decemberit meg sem említi. A jelek szerint a decemberi plénum döntéseit nem ő, illetve a párt kezdeményezte, hanem inkább a szovjet kormány és hivatalainak gépezete állt mögöttük. Egyébként az összes döntést, amelyről eddig beszéltem, egyhangúan, ellenszavazat nélkül fogadta el a KB. Ez már régóta így működik itt. A mostani jugoszláv konfliktus esetében is egységesen lép fel a szovjet vezetés. Nem beszélhetünk Hruscsov, Molotov vagy Malenkov nézeteinek különbözőségeiről — legalábbis nyilvános működésük alapján nem. A velem folytatott beszélgetésekben is mindig egységes álláspontot képviselnek, pedig ezek a beszélgetések, különösen a múlt év novemberétől, erősen megszaporodtak.

Az SZKP KB két plenáris ülésén hozott egymással ellentétes döntések bajosan erősíthetik az egységet a köztudottan megosztott szovjet csúcsvezetés különböző csoportjai között.

A minap leváltották külügyminiszteri posztjáról D. T. Sepilovot, s visszahelyezték korábbi tisztségébe: ismét a KB egyik titkára lett. Hruscsov meglehetősen lagymatagon felsorolt néhány kevéssé meggyőző okot a hirtelen személycserére. Azt állította, hogy semmiféle változás nem történt, hogy a KB-titkári beosztás magasabb, mint a miniszteri, hogy az új miniszter azokat a döntéseket fogja megvalósítani, amelyeket a régi a múlt héten hozott, meg hogy a Szovjetunió külpolitikája nem a miniszter személyétől függ, hanem a szovjet párt és kormány irányításától. Amikor szóba hoztam Sepilov leváltását, Hruscsov avval viccelődött, hogy azért érte utol a végzet, mert csúnya dolgokat mondott a Legfelsőbb Tanácsban Jugoszláviáról. Aztán hozzátette, hogy Sepilovnak több hasznát fogják látni a KB-ban, mint a diplomáciában.

Sepilov helyére Andrej Andrejevics Gromikót, az egyik miniszterhelyettest nevezték ki. Néhány nyugati megfigyelő arra a véleményre hajlik, hogy Gromiko megválasztása, aki egykor Molotov kedvence volt, s akit csak „miniszter nyet"-nek meg „nyetmen"-nek becéznek, a kemény vonal győzelmét jelenti a szovjet külpolitikában — szemben Sepilovval, akit az engedmények és az olvadás időszaka dobott a felszínre, az a politika, amelyik most befuccsolt s magával rántotta Sepilovot is.

A diplomáciai testület más „szovjetológusai" arra a meggyőződésre jutottak, hogy a külügyminisztérium élén történt személycsere semmit sem jelent, s hogy semmiféle változás nem várható. Mindkét tábor figyelmét megragadta Sepilov miniszterségének különös históriája. Sepilovot tavaly júniusban, Tito Moszkvába érkezése előtt egy nappal, szinte drámai gyorsasággal nevezték ki Molotov helyére. Az SZKP KB decemberi plénuma felmentette Sepilovot a KB-titkári tisztéből és megerősítette a külügyminisztérium élén, ahová 1956 júniusában állították. Most, másfél hónappal ez után a döntés után Sepilovot eltávolítják a miniszteri székből és ismét KB-titkárt csinálnak belőle!

Ezek még akkor is „sötét ügyek" lennének, ha egy másik országban történtek volna — hát még a Szovjetunióban, ahol a miniszteri megbízatások hosszú évtizedekre, nem egy esetben életfogytiglan szólnak. Hruscsov magyarázata nem tűnik túl meggyőzőnek. Az a véleményem, hogy ezt a változást Sepilov személyes kudarcaként kell értelmeznünk. Sem itt, Moszkvában nem tűnt ki valami lázas diplomáciai tevékenységgel, sem pedig a nemzetközi tanácskozásokon, ahol a Szovjetuniót képviselte. Sepilov a jelek szerint egyetlen idegen nyelven sem beszél és a diplomáciai technika alapelveivel sincs tisztában — pedig ez még szovjet viszonyok között is éppolyan szakma, mint bármely másik. Valószínűleg ezek a tényezők vetettek gáncsot Sepilov aktívabb szerepének a nemzetközi porondon, s játszottak közre ily módon is leváltásában is.

Anélkül, hogy különösebb politikai jelentőséget tulajdonítanánk ennek a változásnak, arra számíthatunk, hogy Gromiko éppannyira lesz önálló irányítója a szovjet külpolitikának, mint Sepilov volt — sőt, az Elnökség, illetve Hruscsov befolyása csak növekedhet.

Sepilov működéséből egy részlet élénken megmaradt az emlékezetemben. Amikor Hruscsov felkerekedett nevezetes első jugoszláviai útjára, a hóna alá csapta Sepilovot is. Egy alkalommal Titónál ebédeltünk. Mindössze tíz-egynéhányan voltunk hivatalosak, köztük Sepilov is. Hruscsov számtalan történetet adott elő életének és munkásságának kellemes és kellemetlen epizódjairól, amelyek után minduntalan Sepilovhoz fordult, hogy jól mondja-e a dolgot. Sepilov ilyenkor lekapta magáról az asztalkendőt, amelyet — minket utánozva — az ölében tartott, felugrott székéből, haptákba vágta magát és mintha jelentést tenne, úgy válaszolt: „Tak tocsno, Nyikita Szergejevics!" Ezután visszaült a helyére. Nemcsak az volt furcsa, hogy Sepilov így viselkedik, hanem az is, hogy Hruscsov hagyja.

Mindez nem is olyan rég történt: még egy éve sincs, hogy Hruscsov és Sepilov viszonya

leginkább a tábornok és a közkatona viszonyára hasonlított. Sepilov ezután villámkarriert futott be, s váratlanul a Szovjetunió külügyminisztere lett. Az a gyanúm, hogy Sepilov megfeledkezett erről a „tak tacsno, Nyikita Szergejevics"-ről, amely oly magas polcra röpítette. Leváltásában, úgy tűnik, gyenge képességei mellett ez játszotta a főszerepet.

Moszkva, 1957. február 25.

A bolgár delegáció tiszteletére a Kremlben rendezett ünnepi fogadáson az oroszok a legerősebb összeállításban képviseltették magukat, az élükön Hruscsovval. Az oroszok így demonstrálják, hogy a bolgárok „egyenjogúak" velük. Nem gondoltam volna, hogy Hruscsov és Bulganyin maguk mellé ültetnek a műsor idejére, ráadásul épp a bolgárok tiszteletére adott fogadáson, a szovjet—bolgár barátsági nagygyűlésen elhangzott Jugoszlávia-ellenes támadásuk után.

Miután helyet foglaltunk, és én épp Hruscsov mellett találtam magam, szomszédom nekem szegezte a kérdést: láttam-e már a belgrádi *Politikában* megjelent szovjetellenes karikatúrát. Hruscsov választ sem várva tovább méltatlankodott, hogy őt és Bulganyint figurázták ki Nasszerrel kapcsolatban, s hogy ez nagyon csúnya dolog volt (Hruscsov egyenesen az „undorító" szót használta). Őket evvel nagyon súlyosan megsértették, mert a Szovjetunióban elképzelhetetlen, hogy valaki egy szocialista ország állami vagy pártvezetőinek a rovására rajzoljon karikatúrát.

Azt válaszoltam, hogy nem láttam a szóban forgó rajzot. Hogy a Kreml kellős közepén, a bolgár állami és pártdelegáció szórakoztatására előadott koncert közben hogyan varázsolta elő Hruscsov a *Politika* inkriminált számát, meg nem tudnám mondani. Úgy nyújtotta felém az újságot, mint valami „corpus delicti"-t, s azt várta, hogy magyarázzam meg neki a karikatúra értelmét. A szintén elnökségi tag Pervuhin, aki a jelenet tanúja volt, odavetette nekem: „Hát baráti gesztus ez?"

Miután szemügyre vettem a karikatúrát, azt mondtam, hogy szerintem a mi vezetőinknek sem tetszik, meg aztán az sem igaz, hogy Hruscsovot ábrázolja a rajz. Nem ő látható a képen, hanem Eisenhower (mindketten kopaszok és ha elnagyoltan rajzolják le őket, hasonlítanak egymásra). Ez meglepte Hruscsovot, de egyszersmind meg is könnyebbült, hogy nem őt gúnyolták ki, hanem Eisenhowert és Bulganyint. Ezután elmagyarázta a tévedést Bulganyinnak is. Bulganyin mintha megsértődött volna: Eisenhowerrel együtt ábrázolja a karikatúra, s evvel mindegy egyenlőségjelet tesz az ő egyiptomi politikája és az Eisenhoweré közé. Hruscsov viszont lecsillapodott és azt kezdte boncolgatni, hogy élethűre sikeredett Bulganyin karikatúrája vagy sem. Hangot adott annak a nézetnek, mely szerint az újságok azt jelentetnek meg, amit a szerkesztőségek jónak látnak, a szerkesztőségek meg azt látják jónak, amit a feletteseik megkívánnak.

Megpróbáltam elmagyarázni, hogy értelmetlen egyből a jugoszláv kormányt tenni felelőssé azért, amit egy jugoszláv újságíró leír vagy egy karikaturista lerajzol. Az újságjainkban megjelenő cikkek és karikatúrák egyeseknek tetszenek, másoknak nem; gyakran előfordul, hogy a vezetőink sincsenek elragadtatva, de ettől még megjelenhet a következő is.

Hruscsov észrevette, hogy Bulganyin rosszkedvű, úgyhogy — talán szolidaritásból — ismét bekapcsolódott a vitába. Kijelentette, hogy mi egyformán ítéljük meg a Szovjetunió és Amerika egyiptomi szerepét, ha egyszer itt együtt ábrázoltuk őket ezen a rajzon. Megint elmondtam, hogy nem a KB és a kormány készítette a gúnyrajzot, egyáltalán, semmi közük sincs hozzá. Miután Pervuhin meghallotta, hogy nem Hruscsov, hanem Eisenhower szerepel a rajzon, egy árva szót sem szólt többet.

A rajzot egyébként Džumhur tolla vetette papírra a *Politika* január 17-ei számában. Füg-

getlenül attól, hogy az SZKP első emberének és a kormány elnökének a beavatkozása ebben az ügyben meglehetősen kicsinyes és ügyetlen, sőt, szinte anekdotába illően nevetséges, véleményem szerint legalább most oda kellene hatnunk a karikaturistáinkra, illetve a fontosabb újságok szerkesztőségeire, hogy tartózkodjanak a hasonló gesztusoktól és a szovjet vezetők kifigurázásától.

Közöltem Hruscsovval, hogy az a jugoszláv kormánydelegáció, amely eredménytelenül tárgyalt Moszkvában a vitás gazdasági kérdésekről (a kölcsönökről), visszatért Belgrádba. Kereskedelmi küldöttségünk viszont még mindig itt tartózkodik, és már tizedik napja hiába vár arra, hogy a szovjet partnerrel tárgyalóasztalhoz tudjon ülni. Ugyancsak tíz napja vár a küldöttség vezetője arra, hogy Kabanov szovjet miniszter fogadja őt.

Hruscsov úgy tett, mintha rettenetesen meglepné a dolog. Igyekezett értésemre adni, hogy ez nem a szovjet vezetés álláspontja; magához hívatta Mikojant is, és kérdőre vonta, hogy ez „hogyan történhetett meg". Mikojannak Hruscsov hanghordozásából és arckifejezéséből egyből „leesett", hogy nekem kell igazat adnia. A fejét csóválva kijelentette, hogy most hall erről először, s hogy ez az eljárás „helytelen" az ő részükről. Hruscsov és Pervuhin egyetértettek vele. Hruscsov kijelentette, hogy ők szeretnének kereskedni velünk, meg nagyon vágynak a jó kapcsolatokra is, de „többet semmiféle engedményt nem hajlandók tenni nekünk". Én csak annyit válaszoltam, hogy nem egészen értünk egyet abban, hogy ki kinek tett engedményeket, de erről már beszélgettünk is, meg fogunk is még beszélgetni.

Hruscsov eldicsekedett a bolgárokkal folytatott tárgyalásaikkal. Állítólag „félszavakból" is megértették egymást, annyira teljes és nagyszerű köztük a bizalom. Én megjegyeztem, hogy még nagyszerűbben sikerülhettek volna a tárgyalások, ha nem támadták volna meg kart karba öltve nyilvánosan Jugoszláviát. Idéztem Jugov kijelentését, amelyet a Bulganyinnál zajlott hivatalos ebéd alkalmából tett, s amelyet az egész szovjet sajtó felkapott. Eszerint Jugoszlávia sajnálja, hogy nem tört ki fegyveres konfliktus közte és Bulgária között. Megkérdeztem Hruscsovot, hogy mit jelentenek ezek az ostobaságok.

Jugov és a bolgár delegáció Jugoszlávia-ellenes kirohanásai miatt a fogadásokon nem is álltam szóba a bolgárokkal, sőt, nem is köszöntem nekik, annak ellenére, hogy Jugov személyes ismerősöm.

Moszkva; 1957. február 26.

Néhány nappal ezelőtt találkozót kért tőlem Bohlen, az Egyesült Államok nagykövete. Elmondta, hogy Washingtonba utazik konzultációra, s mielőtt hazaindulna, ellenőrizni szeretné bizonyos elképzeléseinek helyességét. Ezért szeretne velem beszélgetni.

Minden okunk megvan azt feltételezni, hogy a szovjet kormány egy csöppet sincs elragadtatva az Egyesült Államok és Jugoszlávia moszkvai nagykövetének effajta randevúiaitól. Nekünk eszünk ágában sincs az oroszok szemére hányni azt, hogy gazdagabbak a kapcsolataik az amerikaiakkal, mint a mieink, s hogy további kiterjesztésükre törekszenek. Az oroszok viszont azt szeretnék, ha a mi kapcsolataink az Egyesült Államok politikusaival teljesen elsorvadnának, illetve kizárólag a Moszkva által ellenőrzöttekre korlátozódnának.

Bohlen kedvezően értékeli a Szovjetunió belső fejlődési tendenciáit a februári plénum után, mégpedig elsősorban a gazdaságban. Véleménye szerint lehetetlen a visszatérés a sztálinizmushoz, bár az oroszok most rántanak egyet az ideológiai pórázon. A szovjet vezetés leggyengébb pontjának Bulganyint tartja. A két-három hónappal ezelőtt még széltében-hosszában emlegetett személyi változások szerinte vaklárma volt. Hruscsov helyzete januárban és főként a februári plénum után megerősödött. Sepilov leváltását — akit egyébként tökéletes orosz kiejtéssel csak „Dimitrij progresszivnij"-ként emleget, nem tartja jelentősnek.

Bohlen végül elmondta, hogy nem tudja, mit mondjon John Foster Dullesnak, akivel amúgy sem értik meg egymást valami remekül: akarják az oroszok az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolataik fokozatos rendezését, vagy nem akarják. Én a Hruscsovval folytatott beszélgetéseimből kiindulva azon az álláspontón voltam, hogy akarják. Szemrehányást tettem Bohlennek, hogy Tito elnök tervezett amerikai útja miatt az Egyesült Államokban Jugoszlávia-ellenes kampány folyik. Bohlen ezt a sajátos amerikai viszonyokkal magyarázta, s határozottan állította, hogy nem a kormány áll mögötte. Mintha más országokban nem is lennének sajátosak a viszonyok, csak Amerikában. Bohlen nagyobb jelentőséget tulajdonít annak, hogy az oroszok elhalasztották, illetve felmondták a hitelmegállapodásokat, mint hogy „ideológiai perpatvart" kezdeményeztek velünk.

* *

A Bohlennel folytatott megbeszélés után Liu Sao, a kínai nagykövet személyében újabb látogatót kaptam. Tudattam vele, hogy eljuttattuk a kínai pártvezetéshez a köztünk és az oroszok közötti levelezés, illetve vita anyagait. A kínaira nem hatott az újdonság erejével a közlés, szemmel láthatóan már tudott a dologról.

Liu Sao elújságolta, hogy közel két hónapos távollét után Csou En-laj visszatért Pekingbe. Sok időt azonban nem tölt otthon, hiszen ismét külföldre indul, s végiglátogatja azokat az európai népi demokratikus országokat, ahová most véget ért körútja során nem jutott el. A kínai nagykövet nyilvánvalóan azért közölte velem ezt a tényt, mert szeretett volna a jugoszláviai látogatásról beszélni, amely a kínai kormányfő utazásának különleges fontosságú állomása. Én azonban jobbnak láttam, ha nem fűzök megjegyzést a kínai bejelentéséhez, úgyhogy nem is érdeklődtam Csou En-laj útjának részletei felől. A beszélgetés evvel aztán csendben ki is múlt.

Moszkva, 1957. február 28.

Két nappal a Hruscsovval lezajlott beszélgetés után Kabanov, a szovjet kereskedelmi miniszter fogadta kereskedelmi delegációnk vezetőjét, s pillanatok alatt megoldották azokat a vitás kérdéseket, melyeken majdnem egy hónapig eredménytelenül rágódtak. Megállapodtak egy új kereskedelmi egyezmény aláírásában.

Közbenjárásom Hruscsovnál ezúttal meghozta a gyümölcsét. Többet aligha remélhettünk a mostani körülmények között.

Kabanov miniszter ebédet adott a jugoszláv küldöttségnek. Nemcsak hogy jelen voltam, de Kabanov és Babić, a jugoszláv küldöttségvezető után beszédet is mondtam, amelyben gratuláltam a két delegáció sikeres munkájához, az új egyezmény aláírásához és az együttműködés további fejlesztéséhez. Bár a kereskedelmi szerződés szerényebb már nem is lehetne, csak a jó oldalait emeltem ki. Kapcsolataink árnyoldalait, amelyek az egyezmény aláírásától függetlenül változatlanul éreztetik hatásukat, sem én, sem Babić nem említettük.

Moszkva, 1957. március 1.

Hruscsov közbelépése a kereskedelmi tárgyalások sikeres befejezéséért egyfelől, másfelől evvel gyökeresen ellentétes ténykedése a hitelegyezmények egyoldalú szovjet felfüggesztése érdekében azt bizonyítják, hogy az utóbbit a februári KB-plénum sütötte ki, az előbbit viszont nem. Hruscsov a KB-döntést még ha akarná sem tudná megváltoztatni, s minél határozottabban ágált a hitelügylet felmondása mellett, annál jobban forszírozta az 1957-es kereskedelmi egyezmény aláírását.

Legutóbbi beszélgetésünk során, amikor egyébként meghívott, hogy menjek le velük Délre meg a Kaukázusba „egy nagyot pihenni és pecázni", Hruscsov sokkal kiegyensúlyozottabbnak és önbizalommal teltebbnek tűnt, mint novemberi és decemberi találkozóink során bármikor. S hogy egyre szilárdabbnak érzi a helyzetét a szovjet csúcson, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy kéthetes országjáró körútra vállalkozik. Ha másképp lenne, kötve hiszem, hogy ilyen nyugodt lélekkel itt merné hagyni Moszkvát és elmenne politikai beszédeket tartani a Kaukázusba.

Bízvást állíthatjuk, hogy Hruscsov nem a Kreml falai között erősíti pozícióit, mint tette elődje, s teszik mostani társai a hatalomban. Hruscsov bármelyik szovjet vezetőnél sokkal többször fordul a néphez pozícióinak megerősítése végett. A gazdaság decentralizálásáról nyilvánosságra hozott terv — a XX. kongresszuson elhangzott referátumát kivéve — Hruscsov legjelentősebb belpolitikai lépése, mióta a szovjet kommunista párt élére került. A Szovjetunió méreteit illetve az évtizedek óta uralkodó, végletesen központosított rendszert tekintetbe véve hatalmas léptékű feladatról van szó. A gazdasági decentralizáció politikájában sem lesz azonban sok köszönet, ha olyan visszalépések és megingások szegődnek társául, mint a desztalinizációs politikának.

Moszkva, 1957. március 2.

Itteni munkánk egy idő óta nem kényeztet el túlzottan sok jó hírrel — az Észak-Vietnam képviselőjével az országaink közötti diplomáciai kapcsolatok felvételéről folytatott tárgyalásaim azonban közéjük tartoznak. A megbeszélések a napokban fognak sikeresen véget érni. Az észak-vietnami diplomata minden javaslatát elfogadtam, s kifejeztem a közösen végzett munkánk feletti elégedettségemet. Szintén zökkenőmentesen bonyolítottam le ugyanezt az ügyletet a mongol nagykövettel, akivel most a jugoszláv nagykövet ulánbátori, illetve a mongol jugoszláviai akkreditálásának részletein munkálkodunk.

Ezek a hírek még normális körülmények között is kedvezőek lennének, hiszen az említett országokkal a történelem folyamán először létesítünk diplomáciai kapcsolatot. A jelen pillanatban Jugoszlávia számára azonban fokozott jelentőséggel bír a baráti viszony kiépítése az ázsiai szocialista országokkal. Figyelemre méltó újdonság lenne a szocialista országok közötti viszony további alakulása szempontjából, ha bebizonyosodna, hogy annak ellenére meg lehet tenni az első baráti lépéseket néhány szocialista ország felé, hogy közben a többi szocialista országgal, s köztük a Szovjetunióval nyílt konfliktus mérgezi a kapcsolatainkat.

Amikor Mongólia és Észak-Vietnam nagykövetével beszélgettem, éreztem, hogy olyan országok képviselőivel állok szemben, amelyek nemcsak hogy rendelkeznek nemzeti identitással és büszkeséggel, de az nagyon fontos is nekik. Ezzel szemben, ha bizonyos kelet-európai országok képviselőivel találkozom, ők mintha kevésbé igyekeznének kimutatni ezt az oldalukat. A kelet-európaiak úgy viselkednek, mintha sokkal jobban függenének a Szovjetuniótól, mint ez a két ázsiai ország, amelyek pedig sokkal szegényebbek és fejletlenebbek náluk, következésképpen sokkal jobban rá vannak utalva a Szovjetunióra, illetve Kínára. A legtöbb ázsiai szocialista országgal, amelyek oly távol fekszenek tőlünk, s amelyekkel sem jó, sem rossz történelmi tapasztalataink nincsenek, könnyebben és gyorsabban fogjuk tudni normális mederbe terelni a kapcsolatainkat, mint az európai szocialista országokkal.

ÚJABB VÁDAK JUGOSZLÁVIA ELLEN

A helyi tanácsi választásokról — A Szovjetunió képzőművészeinek kongresszusa — Hogyan viselkedett a szovjet vezetés Moša Pijade halála után? — Jugoszlávia-ellenes kitételek Bulganyin és Kádár beszédében — Mi is az a „népi demokrácia"? — Hogyan írja a történelmet a Szovjet Goszpolitizdat?

Moszkva, 1957. március 7.

Nagykövetségünkön vacsorát adtam, amelyen megjelent a Szovjetunió egyik külügyminiszter-helyettese, V. Zorin is. Jugoszlávia iránt nem táplál valami nagy rokonszenvet, de meg kell hogy mondjam, az őt ismerő jugoszlávok sem rajonganak érte, úgyhogy itt tényleg a „kölcsönösség" talaján állunk.

Megkérdeztem Zorint, miként vélekedik külügyminiszterünk, Koča Popović parlamenti expozéjáról. Zorin azt válaszolta, hogy lesújtóan. Az a mód, ahogy Popović a Szovjetunióról beszélt, nem baráti. Zorin szerint mi a kapcsolatok kiélezésére törekszünk, ráadásul nem is valami mellékvágányon, hanem a jugoszláv külügyminiszter hivatali expozéján keresztül. Erről aztán hosszasan elbeszélgettünk. Szinte egyetlen kérdés sem volt, amiben egyetértettünk volna.

Zorinon kívül Hollandia, Irán, Lengyelország, Izland, Kanada és Burma nagykövetei vettek részt a vacsorán. Ami az effajta összejöveteleket illeti, itt még mindig dúl a hidegháború. A nyugatiak ritkán találkoznak a keletiekkel. Ezek a vacsorák a jugoszláv nagykövetségen azon ritka alkalmak közé tartoznak, amikor együtt lehetnek, ráadásul a szovjet külügyminisztérium képviselőivel megspékelve.

Moszkva, 1957. március 10.

A szovjet külpolitika elmúlt heteinek legfontosabb eseményei közül is kiemelkedik a Bulganyin—Adenauer-levélváltás. Amellett, hogy az NSZK egyre nagyobb szerepet játszik a nyugat-európai országok között, valamint, hogy a Szovjetunió érdekei az európai erőviszonyok minél hathatósabb befolyásolását diktálják, az oroszok arra számítanak, hogy a választás előtti szorult helyzete arra fogja késztetni Adenauert, hogy — anélkül, hogy a Szovjetunió bármilyen engedményeket is tenne — újabb lépésekre szánja el magát a Kelettel való kapcsolatok javítása terén.

A megnövekedett szovjet—nyugatnémet kereskedelem egyszersmind a Szovjetunió által Nagy-Britanniára és Franciaországra gyakorolt nyomás eszköze is. Ezek a fejlemények a Nyugattal és az Egyesült Államokkal szembeni szovjet pozíciókat hivatottak erősíteni. Amikor von Brentano, a nyugatnémet külügyminiszter az Egyesült Államokban járt, itt sorra jelentek meg az újságcikkek a bonni kormány és főként az amerikai és a nyugatnémet imperializmus összefonódása ellen, amitől egyébként az oroszok valóban rettenetesen félnek. Azt azonban nem gondolnám, hogy ez lényegesen befolyásolná azoknak az intézkedéseknek a megvalósítását, amelyekről Bulganyin és Adenauer levélváltásukban már megállapodtak (a kereskedelmi forgalom növelése, a tudományos-technikai együttműködés).

A Nyugat-Európával szembeni orosz politika egyre kifinomultabb és minden ellentmondása dacára — melyek a közelmúltban egészen a háborús fenyegetésig fajultak — egyre na-

gyobb területeket ölel fel. Ha van az oroszok Európa-politikájának állandó tényezője, akkor az a második világháború eredményeinek, azaz a „Szovjetunió vezette szocialista tábor" egységének a megőrzésére való törekvés. Az egyes nyugat-európai országok irányába tett orosz lépések ezt a stratégiai célt szolgálják.

Moszkva, 1957. március 11.

A népgazdaság újjászervezését előirányzó februári KB-határozat nyomán számos bizottság kezdte meg az új döntések előkészítését. Az elképzelések szerint az új rendszert két-három hónap alatt kell kidolgozni, hogy aztán július elején a Legfelsőbb Tanács törvényerőre emelhesse.

Az új rendszer alapelgondolása, hogy az ipari objektumok körzetesítését földrajzi elhelyezkedésük szerint alakítják ki, nem pedig aszerint, hogy Moszkvában milyen ágazat vagy minisztérium hatáskörébe tartoznak. Moszkva közvetlen irányítása alatt csak az „összszövetségi jelentőséggel" bíró ágazatok, azaz az atomenergetika, a fegyvergyártás, a honvédelem, az iparfejlesztés, a technológiai kutatás stb. maradna meg. Várhatóan megszüntetnek jó néhány gazdasági minisztériumot, melyek száma jelenleg megközelíti az ötvenet.

Bizonyos értelemben hozzáláttak tehát a moszkvai apparátus abszolút hatalmának a korlátozásához, amely hatalom, mondhatni, évszázadok alatt épült ki. Sztálin nem tett mást, mint hogy tovább erősítette a központi államapparátus mindenhatóságát. Most az ipar irányítását szeretnék közelebb vinni a köztársaságokhoz és a „termelésben" dolgozó emberekhez, avval a szándékkal, hogy legalább néhány korlát ledőljön a Szovjetunió vezetése és népe között.

Ez a folyamat, amelyet Hruscsov indított el, először Sztálint elítélő titkos referátumával, majd mostani decentralizációs programjával, hosszan el fog húzódni, s előreláthatólag nem egyenes és állandóan emelkedő vonalban fog fejlődni. Erre utal a decentralizációs politika eddigi alakulása is.

Kiszivárgott, hogy a megszüntetésre ítélt minisztériumok vezetői között már felszínre tört az elégedetlenség. A pletykák szerint nagy az ellenállás azoknak a szovjet hivatalnokoknak a körében, akik évtizedekig csúcspozíciókat foglaltak el és álmukban sem gondolták volna, hogy egyszer így kell majd távozniuk. Ezekben a körökben azt mondogatják, hogy mégis csak jobb volt a „hozjajin", a „gazda", azaz Sztálin alatt, mint ezek alatt most.

Moszkva, 1957. március 12.

Ha szovjet párt- és egyéb sajtó az új decentralizációs intézkedésekről ír, a világért sem mulasztaná el, hogy ne tegyen egy „oldalvágást" Jugoszlávia felé. Mintha attól az esetleges szemrehányástól félnének, hogy egészen ránk kezdenek hasonlítani. Mi Jugoszláviában köztudottan már régóta a gazdaság és az államigazgatás decentralizálásán munkálkodunk. Nehogy rájuk foghassák, hogy minket utánoznak, a KB orgánuma már útjára bocsátotta és kidolgozta a „jugoszláv módra folyó decentralizálás" jelszavát. Ezt állítólag a káosz és az anarchia jellemzi, s a tetejében még a szabadpiac, a verseny, a csoporttulajdon és a szétdaraboltság miatt kapitalista is. Az oroszok nem győzik eleget ismételni, hogy az ilyen jugoszláv decentralizálással szemben az övék a „demokratikus centralizmus lenini elvei" szerint fog megvalósulni.

Március elején tizennégy köztársaságban megtartották a helyi tanácsi választásokat: már csak Grúzia van hátra. A nyilvánosságra hozott adatok szerint 158, azaz százötvennyolc tanácstagjelölt bukott ki! Ebből azt a következtetést kellene levonni, hogy a tanácsi választások rettenetesen demokratikusak voltak. Ez a szám azonban még akkor is jelentéktelenül

alacsony lenne, ha nem politikáról, hanem valamely vegytani kísérletről lenne szó. Csak Oroszországban tudniillik 844 337 olyan jelöltet választottak meg, akit a pártbizottságok delegáltak. Mi sem természetesebb, mint hogy minden nagybani termelésnél néhány ezrelék selejt is lekerül a futószalagról. A javasolt és megválasztott jelöltek száma milliós tömegre rúg, s a megbukott 158 is csak a szovjet választási gépezet megbízhatóságát és csalhatatlanságát bizonyítja. A választások nem hoztak semmi újat, a választási politika és technika teljes egészében a régit másolta. Ismét diadalmaskodott a „kommunisták és a pártonkívüliek választási tömbjének" jól bevált, sztálini modellje.

Hruscsov hatalmának növekedéséről tanúskodik az a tény is, hogy a népgazdaság irányítási rendszerének újjászervezéséről tartott februári plénumon ő tartotta a beszámolót, annak ellenére, hogy ez a feladat elvileg jobban illett volna a kormány valamelyik tagjához. Hruscsov neve eddig a „szűzföldek meghódításával" kapcsolódott össze, amit a Szovjetunióban hatalmas hőstettként ünnepelnek. Most ehhez társul a nagy dérrel-dúrral meghirdetett decentralizálás. Ha a Legfelsőbb Tanács ülésén is Hruscsov tartja a beszámolót, akkor a Legfelsőbb Tanács tényleges hatalmáért kell aggódnunk, és nem Hruscsovéért, aki úgy látszik, ismét nagyon nyeregben van.

Moszkva, 1957. március 13.

Egy héttel ezelőtt Moszkvában véget ért a Szovjetunió képzőművészeinek a kongresszusa. 597 küldött vett rajta részt, plusz a tábor országaiból jött vendégek. Megalakították a „hudozsnyikok", azaz a művészek szövetségét, amely több mint ötezer tagot számlál. Oroszországban bizonyos hivatások esetében kötelező először „jelöltnek" lenni, még olyanokban is, ahol ezt elég nehéz elképzelni. Így például létezik „hudozsnyik-jelölt" státus is! Az új szövetségbe 1800 ilyen jelölt kért magának helyet. Megválasztották az új, 99 tagú elnökséget. A régi vezetőségből, amelyen keresztül a hatalom évekig irányította a „művészi munkát", senkit sem választottak be az új testületbe.

A kongresszus fénypontja Sepilov beszéde volt. A pártvezetés saját bevallása szerint komolyan foglalkozott a kongresszus előkészítésével. Az Elnökség minden jel szerint elhatározta, hogy felszámolja a régi, kompromittálódott klikkek tevékenységét, s hogy fenntartsa az „egyensúlyt", az új, „szélsőséges" liberális csoportokét is. Ezek a hivatalos vádak szerint „anarchizmusba és nihilizmusba süllyedtek". Az eddigi művészeti örökséget és az alkotótevékenységet értékelve ismét hangsúlyozták a „szocialista realizmus" doktrínájának feltétlen tiszteletben tartását.

A népi demokratikus országok delegátusai — a lengyelek kivételével — üdvözlőbeszédeket tartottak, amelyek rendre a szovjet művészet dicsőítésébe csaptak át. Ebben a kínai vitte a prímet.

Sepilov ellentmondást nem tűrő, kategorikus beszéde azt bizonyítja, hogy az új vezetés, illetve a párt továbbra is fenntartja szigorú monopóliumát és ellenőrzését ezen a fronton.

Moszkva, 1957. március 15.

A jugoszláv könyvkiadásban dolgozó szakemberek delegációja majdnem húsz napot tartózkodott a Szovjetunióban. Ez a küldöttségünk — sok másiktól eltérően — nagyon jól felkészülten jött a Szovjetunióba és pontosan tudta, hogy mit akar. Ha jól tudom, ez volt a legelső komoly kapcsolatfelvétel a jugoszláv és a szovjet könyvkiadók között.

A szovjet szakembereket elképesztette, hogy milyen hatalmas mennyiségű szovjet és orosz irodalmat fordítottak le nálunk. A jugoszlávok eddig három és fél ezer szovjet könyvet adtak ki, az oroszok viszont hetven(!) jugoszlávot. Az oroszoknak főként az nem akart a

fejükbe férni, hogy az orosz és a szovjet irodalom fordítása a királyi Jugoszláviától kezdve a sztálini időkön át egészen a mai napig folyamatos volt, függetlenül a még ma is tartó nyílt konfliktustól.

A nálunk rendezett fogadáson az egyik szovjet funkcionárius elárulta, hogy a mi delegációnk jobb benyomást keltett Moszkvában, mint a láger országaiból érkezett hasonló küldöttségek. Ezt csak suttogva, „négyszemközt" merte a tudomásomra hozni, mert ki tudja, milyen veszélybe sodorná magát, ha nyíltan is ilyesmiket fecsegne.

Delegációnk sikeres látogatása alkalmából vacsorát adott a művelődési miniszterhelyettes, amelyre én is hivatalos voltam. Pohárköszöntőikben az oroszok először csak a „könyvkiadásról" beszéltek, mi viszont más területeket is beleszőttünk a beszédeinkbe. Ezt aztán az oroszok is átvették. A jugoszláv küldöttség vezetője, Ivan Bratko és a többiek mindent megtettek itt-tartózkodásuk alatt, amit a jelenlegi körülmények között megtehettek. Különlegesen fontos az a tény, hogy a tárgyalások során adatokkal tudták illusztrálni mondanivalójukat: a kiadott könyvek számával és példányszámaival, évszámokkal, címekkel, nevekkel, illetve a szovjet írók műveinek a lakossághoz viszonyított számával vagy a szovjet és az angol, francia, illetve az egyéb fordítások arányával. Itt nem sokat nyom a latban a jugoszláv „revizionizmus" meg a szovjet „proletár internacionalizmus" felemlegetése. Minden adat Jugoszlávia mellett szólt, s az oroszoknak is el kellett ismerniük, hogy messze előttük járunk ezen a területen.

Moszkva, 1957. március 18.

A szovjet vezetés a lehető legrosszabb benyomást tette ránk azzal, ahogy Népi Parlamentünk elnökének, Moša Pijade elvtársnak a halála alkalmával viselkedett. Moša Pijade egy parlamenti delegáció élén Nagy-Britanniában járt, ahol a brit parlamentben tett látogatást. A halál útban hazafelé, Párizsban érte utol, mégpedig franciaországi nagykövetünk, dr. Aleš Bebler jelenlétében. Bebler és a francia orvosok minden tőlük telhetőt megtettek, de segíteni már nem tudtak: Moša tíz perc leforgása alatt távozott az élők sorából. A szovjet magatartás ennek az egész Jugoszláviát mély gyászba borító tragikus eseménynek a kapcsán az elképzelhető legtisztességtelenebb volt.

A *Pravda* és az *Izvesztyija* március 16-ai számai mindössze egyetlen mondat erejéig foglalkoztak a hírrel. Ezt a mondatot vette át a *Komszomolszkaja Pravda* is. Mindhárom lapban még ennek az egy mondatnak is csak az utolsó oldalon, mi több, annak is a legvégén jutott hely.

Ez a három szovjet újság közölte — öt sorban — a belgrádi temetésről szóló hírt, valamint a Legfelsőbb Tanács lehető legrövidebb, minden protokolláris minimumnál kurtább hivatalos részvétnyilvánítását. (A belgrádi rádióban ennek a részvétnyilvánításnak a híre szerepelt az első helyen, minden hasonló külföldi nyilatkozatot megelőzve!) Egyéb szovjet sajtóorgánumok egyetlen szót sem ejtettek Moša Pijade haláláról.

Utasítást adtam néhány munkatársamnak, hogy nézzék át a szovjet újságokat és keressék ki a hasonló esetekről szóló gyászjelentéseket. Megállapítottuk, hogy a *Pravda* és az *Izvesztyija* hasonló terjedelmű gyászjelentést március 10-én, a magyar fasiszta emigráns, Horthy Miklós egykori admirális halálakor, azt megelőzően pedig március 3-án, Shigemicu volt japán külügyminiszter elhunytakor adott ki.

Marquesi olasz professzor február 14-ei halála alkalmával a Pravda kiemelte, hogy az elhunyt az OKP KB tagja volt, ismertette tevékenységét, párttagságának keltét, beosztását stb.

A Pijade elvtárs haláláról szóló hírrel egy napon jelent meg a *Pravdá*ban a Fülöp-szigetek elnökének a halálhíre is — háromszor-négyszer nagyobb terjedelemben. (A Fülöp-szigetekkel a Szovjetunió nincs diplomáciai kapcsolatban.)

Amikor 1957. január 5-én elhunyt az osztrák Körner, a Szovjetunió külön küldöttséggel képviseltette magát a temetésen, beszédek hangzottak el, s a szovjet sajtó öt teljes napig erről cikkezett. Ugyanez történt a finn elnök, Paasikivi 1956. december 16-ai halálát követően. A szovjet újságok tele voltak a megboldogult fényképeivel, s leközölték nemcsak a szovjet küldöttség, de a külföldiek gyászbeszédeit is.

Nagykövetségünk mind a mai napig egyetlen részvétnyilvánítást sem kapott, sem hivatalos szovjet szervtől, sem szovjet állampolgárok részéről. Azt, hogy magánszemélyek vajon kinyilvánították-e részvétüket, nem tudjuk biztosan, mert a postánkat ellenőrzik s minden ilyen küldeményt elkoboznak.

Az egyetlen magánjellegű részvétnyilvánítás, amelyet a jugoszláv nagykövetséghez egy szovjet állampolgár eljuttatott, szombaton, március 16-án történt. Sajnos ez is névtelen maradt, mert az a férfi, aki egy nyilvános telefonfülkéből felhívott minket, nem merte megmondani a nevét. Csak annyit közölt, hogy a moszkvai egyetem diákjai nevében szeretné részvétét kifejezni Moša Pijade, a szocializmusért harcoló nagy forradalmárnak éa a bürokrácia ellenségének a halála miatt. Amikor nagykövetségünk dolgozója folytatni akarta a beszélgetést, a telefonvonal megszakadt.

Meggyőződésem, hogy Moša Pijade személyében nemcsak Jugoszlávia, hanem Európa és az egész világ munkásmozgalmának kiemelkedő egyéniségét tisztelhettük. Tizennégy évet töltött a régi Jugoszlávia börtöneiben, s megjárta a fasiszta katonai diktatúra tömlöceit is. A háború előtt és alatt Tito elvtárs legközelebbi munkatársai közé tartozott, vele együtt vett részt a népi felszabadító háborúban és szocialista forradalmunkban. A háború után kiemelkedő szerepet játszott az új állam építésében, s ebben az alkotó munkában még a halál sem tudta megzavarni: szelleme tovább munkál a nagy művön.

A nagykövetségen tartottunk egy kis megemlékezést, amelyen én mondtam beszédet. E nagyszerű férfi cselekedeteinek felidézése során kitértem a háború előtti, illegalitásban töltött időszaknak azokra a mozzanataira is, amelyek a néhai Mošát hozzánk, az akkori belgrádi diákokhoz kötötték.

Moszkva, 1957. március 22.

A magyar nagykövetségen rendezett fogadáson, amelyet a Moszkvában tartózkodó legfelsőbb magyar vezetés tiszteletére rendeztek, az Elnökség több tagjával is összefutottam. Hruscsov megkérdezte, hogy milyenek a benyomásaink a szovjet ipar irányításának átszervezéséről készült beszámolójáról, amely a februári KB-ülésen hangzott el. Azt feleltem, hogy a referátumhoz nem volt szerencsém, mert itt nem jelent meg. Hruscsov elcsodálkozott: a referátum szövegét elküldték Belgrádba, s azt hitte, én is kaptam belőle egy példányt. A mieink szemmel láthatóan nem hittek semmit, meg nem is vették maguknak a fáradságot, hogy hozzám is eljuttassák a szöveget; valószínűleg bizalmas pártlevelezésként kezelik. Abból kiindulva, amit a Hruscsovval folytatott korábbi beszélgetésekből megtudtam, meg ami keveset nyilvánosságra hoztak, pozitívan értékeltem a februári plénum döntéseit. Hruscsovnak szemmel láthatóan nem nagyon tetszett, hogy nem kaptam meg az anyagot. Kisvártatva csatlakozott hozzánk néhány elnökségi tag, élükön Molotovval. Moša Pijade pár nappal bekövetkezett halála után most találkoztam velük először, de a tragikus eseményt egyikőjük sem említette.

Tegnap este beszélgettem Kádár Jánossal is, aki avval a szovjet tézissel felfegyverkezve érvelt, hogy kapcsolataink javítása most kizárólag Jugoszláviától függ. Mi mást válaszolhattam volna, mint hogy a kapcsolatok mindig az összes érintett partnertől függenek. Erre Kádár megismételte, hogy most minden csak Jugoszláviától függ. Hozzátette, hogy a múltban ez másképp volt, s hogy 1948-ban ők támadtak meg minket, most viszont Jugoszlávia

őket. Nem lett volna sok értelme tovább vitatkoznunk. Csak annyit jegyeztem meg, hogy azok a kérdések, amelyeket Kádár felvetett, túlságosan bonyolultak ahhoz, hogy ebben a nagy nyüzsgésben a fogadáson érdemben tudjunk róla eszmét cserélni, de remélem, hogy mind ők, mind mi, mind pedig a többi érdekelt maximális erőfeszítéseket fog tenni a zavaró tényezők kiiktatásáért, és azért, hogy kapcsolataink és együttműködésünk jó irányba fejlődjön.

Moszkva, 1957. március 25.

Egy leningrádi nagygyűlésen Kádár két alkalommal is Jugoszlávia-ellenes kitételeket szőtt a beszédébe. Amellett, hogy elferdítve mutatta be Jugoszlávia álláspontját a magyarországi eseményekről és más kérdésekről, Kádár minden tőle telhetőt megtett, hogy minél kedvezőtlenebb színben tüntessen fel minket a szovjet közvélemény előtt, s új Jugoszlávia-ellenes jelszavakat dobott be. Kádár nyilvánosan a *Szabad Európa* és — ahogy ő mondta — az *Európa Hangja* nézeteihez hasonlította „Kardelj és más jugoszláv vezetők nézeteit", mondván, hogy az 1956. október—novemberi magyarországi eseményeket ők is forradalomnak nevezték.

Emiatt aztán nem is áll szándékomban eleget tenni a „magyar—szovjet barátsági gyűlésre" szóló meghívásnak. Véleményem szerint jobb el se menni, mint aztán a tiltakozás jeléül elhagyni a gyűlést. Majd elmegyek a kremlbeli fogadásra, amit Bulganyin ad. Ha további rágalmak érik Jugoszláviát, a delegáció búcsúztatása is nélkülem fog lezajlani — hacsak Belgrádból másképp nem rendelkeznek.

A Jugov vezette bolgár delegáció után az oroszok, lám, Kádárt és a magyarokat is „beszervezték" Jugoszlávia ellen. A mai *Pravda* szeretné minél előbb Albániát is bevonni a kampányba. Ezek az országok mind Jugoszlávia közvetlen szomszédai.

A Szovjetunió velünk szembeni külpolitikája jelenleg Jugoszlávia elszigetelésére törekszik, s ezért nagy hangsúlyt fektetnek a jugoszláv—magyar kapcsolatok minél alaposabb megrontására. A mostani konfliktusunk az oroszokkal Magyarország miatt kezdődött. Kádár ehhez hasonló beszédeinek azt kell bizonyítaniuk, hogy Magyarország is elítéli Jugoszlávia politikáját.

Moszkva, 1957. március 26.

Ma Patolicsev az SZKP KB utasítására két dokumentumot adott át nekem: az egyik az a levél, amit Hruscsov január 27-én a KB Elnökségének az ipar irányítási rendszerének megváltoztatásáról írt, a másik pedig az ominózus februári referátum. Patolicsev kifejezetten Hruscsov parancsára cselekedett.

Figyelemre méltó, hogy míg állami vonalon egyre szélesebb fronton zajlanak ellenünk a támadások, sőt, már a Moszkvában megforduló népi demokratikus delegációkat is felhasználják erre a célra, Hruscsov egy evvel ellentétes politikai gesztust tesz felénk. És ráadásul épp ebben a pillanatban!

Bulganyinnak és Kádárnak a tegnap esti szovjet—magyar barátsági gyűlésen elhangzott beszédeit ma csonkítatlanul lehozta az egész szovjet sajtó. Mindketten támadták Jugoszláviát. Az eddigi Jugoszlávia-ellenes kampányban, amely túlnyomórészt a folyóiratokra és a napilapokra, s ezen belül is általában az egyes szerkesztőségek tagjai által jegyzett cikkekre korlátozódott, tegnap új fordulat következett be: az egész ügy miniszterelnöki szintre emelkedett, mi több, egyszerre két ország esetében is, a Szovjetunió és Magyarország legfelelősebb párt- és állami vezetőinek jelenlétében. Ily módon az eddigi Jugoszlávia-ellenes szovjet tevékenység a Szovjetunió hivatalos politikájává lépett elő, amihez csatlakozott Magyarország is.

Moszkva, 1957. március 29.

Néhány nappal ezelőtt tért vissza Varsóból a *Columbia Broadcasting Corporation* tudósítója, az amerikai Shore, s igazi szenzációként hozta magával a hírt, hogy a második szovjet katonai intervenció csak azután következett be Magyarországon, hogy megállapodás született róla a Szovjetunió és Jugoszlávia között. Shore egy varsói lengyel forrásból még azt is megtudta, hogy Hruscsov titokban Jugoszláviába utazott Titóval tárgyalni.

Az amerikai tudósító a hírt széltében-hosszában terjeszti az ismerős külföldi újságírók között. Elmondta az AFP itteni tudósítójának, Chirez-nek is, aki viszont minket tájékoztatott. A francia barátként közeledett hozzánk, s nem azért közölte a hírt, hogy ellenőrizze, hanem hogy tudjuk, milyen történetek keringenek rólunk. Ő amúgy sem kételkedik az értesülés pontosságában. Amint azt már korábban kijelentettem, az oroszok valójában egyedül döntöttek a magyarországi fegyveres beavatkozás mellett, s ehhez nem igényelték a jugoszlávok beleegyezését. Az egyetértésre sokkal inkább azért volt szükség, hogy ne törjön ki nyílt konfliktus köztünk a katonai intervenció miatt.

Moszkva, 1957. március 30.

Meggyőződésem, hogy az oroszokon kívül senki nem tudja, hogy milyen eredményeket hozott a Nagy Imre elleni vizsgálat. A Szovjetunióban és a tábor országaiban korábban elítélt kommunisták olyan vallomásokat tettek a vizsgálat és a bírósági tárgyalás során, amilyet a szovjet vizsgálóbírók követeltek tőlük. Így konstruálták a legfantasztikusabb vádakat. A Szovjetunió és a tábor országai ezeket a „megdönthetetlen bizonyítékokat" nemcsak a Jugoszlávia-ellenes propagandaháború céljaira használták fel, hanem rájuk hivatkozva szakították meg az érvényes államközi szerződéseket is hazánkkal. Nem hiszem, hogy most is valami hasonlónak nézünk elébe, bár a letartóztatott Nagyot ugyanúgy kezelik, mint annak idején a letartóztatott Rajk Lászlót.

Miután az oroszok Bulgáriát, Albániát és Magyarországot már bevonták a Jugoszlávia-ellenes kampányba, most feltehetőleg Romániát próbálják majd sorompóba állítani. Ez mindenesetre nehezebb dió lesz. Romániában jóval szélesebb körű az a meggyőződés, hogy annál nagyobb lesz saját függetlenségük az oroszokkal szemben, aminél kisebb hangerővel pocskondiázzák a jugoszlávok függetlenségét. Ezen kívül Románia és Jugoszlávia kapcsolatai hagyományosan jók. Köztudomásúan külpolitikánk egyik legsúlyosabb problémája és kudarca éppen az a tény, hogy szinte mindegyik szomszédunkkal — s nemcsak a szocialista táborhoz tartozókkal — kedvezőtlenül alakulnak a kapcsolataink. Kevés vigaszt jelent az, hogy ezért a kudarcért nemcsak Jugoszláviát terheli a felelősség. Kétség sem férhet ahhoz, hogy az oroszok mindent el fognak követni ennek az állapotnak a fenntartásáért.

Elgondolkodtató az is, ahogy Bulganyin a magyar—szovjet barátsági gyűlésen kikelt Jugoszlávia ellen. Kizárt dolog, hogy valamiféle rögtönzésről lett volna szó: Bulganyin minden szavát másnap közölte a szovjet sajtó. A miniszterelnök talán evvel szeretné levezekelni azt a bűnét, amiért a KB Elnöksége a tavaly júliusi titkos levélben megfeddte? Lehet, hogy akarata ellenére varrták a nyakába ezt a feladatot, éppen azért, mert tavaly nyíltan dicsért minket? Akárhogyan is, de Bulganyin a jugoszlávok szemében elvesztette minden maradék tekintélyét. Ezután nem lesz több lehetőség arra, hogy olyan meghitt beszélgetésbe elegyedjünk egymással, mint tavaly októberben a Krímben. S ha esetleg ilyen lehetőség adódna is, nem sok kedvem lesz majd „megvigasztalni" Bulganyint, hiszen olyan körülmények között mondott ismét „csúnya dolgokat" Jugoszláviáról, amikor már a Szovjetunióban sem feltétlenül lehet ilyen beszédekre kényszeríteni valakit, ahogy az Sztálin alatt történt. Erős

a gyanúm, hogy ezeket a „csúnya dolgokat" most már nem lehetett volna a szovjet miniszterelnök szájába adni, ha ő maga nem akarta volna.

Moszkva, 1957. március 31.

A központi lengyel újság, a *Trybuna Ludu* szerkesztőségének a leváltása és az új lengyel vezetés által a hazai reakciós és sztálinista elemekkel kötött egyre gyakoribb kompromisszumok hírére Belgrádból megkérdezték, hogy mi Moszkvából hogyan látjuk az eseményeket. Megfigyeléseinket és értékeléseinket azonban képtelenek vagyunk ellenőrizni, a szovjet sajtó meg semmiképpen sem tekinthető hiteles forrásnak.

Fenntartásaim hangoztatása mellett azt közöltük Belgráddal, hogy megítélésünk szerint Gomułka egyre jobban megérti magát az oroszokkal. Gomułka ezt avval magyarázza, hogy biztos információi vannak a szovjet helyzet súlyosbodásáról, s nem szeretné, ha miattuk, lengyelek miatt romlana tovább. Mintha a lengyel tényező olyan fontos lenne a szovjet belpolitikában, hogy erre vagy arra tudja billenteni a mérleg nyelvét! Úgy vélem ezek túlzó és egyoldalú magyarázatok. Gomułka mindössze saját, hazájában népszerűtlen politikai lépéseit akarja külpolitikai kényszerekkel indokolni.

A szovjet vezetésnek megfelel az a sztálinistákkal és a dogmatikusokkal kompromisszumokat kereső politika, amit Gomułka folytat, s amihez minden jel szerint jobban ért, mint itt kezdetben gondolták. Nem hiszem azonban, hogy ez bármiben is érezhetően befolyásolni fogja a szovjet vezetés általános politikáját Lengyelország irányában. Néhány hónappal ezelőtt lényegében teljesítették a lengyelek minden kérését a szovjet gazdasági segítség tárgyában. Gomułka akkor még nem volt ilyen aktív a kompromisszum keresésében a helyi dogmatikusokkal. Inkább a szovjet vezetés készségessége terelte Gomułkát ebbe az irányba, nem pedig ő befolyásolta az oroszok magatartását.

Amikor a lengyelek azt hangsúlyozzák, hogy azért engednek a sztálinistáknak, nehogy veszélybe sodorják a mostani szovjet vezetés és személyesen Hruscsov pozícióját, közvetve a jugoszláv magatartást is bírálják, amely nem hajlandó a „felsőbb érdekek" sugalmait figyelembe venni.

Moszkva, 1957. április 1.

A magyarok tiszteletére adott fogadáson a Kremlben beszélgettem Hruscsovval is. Megkértem, nem magyarázná-e meg, hogy a táborból érkezett állami küldöttségek látogatása miért torkollik most már rendszeresen közös Jugoszlávia-ellenes kirohanásokba. Mintha a legfontosabb feladat a tábor országai és a Szovjetunió viszonyában éppen az lenne, hogy a legfelsőbb szovjet vezetés jelenlétében, sőt, nemegyszer közreműködésével Jugoszláviára süssék a szégyenbélyeget! Nekünk az égvilágon semmi kifogásunk a Szovjetunió és ezeknek a népeknek a barátsága ellen, de miért tesznek az oroszok úgy, mintha ez a barátság kizárólag az érintett országok Jugoszlávia-ellenességén alapulhatna, akik ha nem foglalnak állást ellenünk, nem lehetnek az oroszok barátai sem? Hruscsov megint azt vágta a fejemhez, hogy mi kampányt folytatunk ellenük és a tábor ellen, s hogy amit mi csinálunk, többet árt nekik, mint az imperialisták propagandája. Ők csak védekeznek. Nemrég például az egyiptomiak előtt megtámadta őket Svetozar Vukmanović-Tempo. Az arabok persze egyből jöttek és elmondták nekik az esetet.

Hruscsovon látszott, hogy kényelmetlenül érezte magát, amikor szóba hoztam Bulganyin beszédét. Most az én számból hallotta viszont azokat a szóvirágokat, amiket novemberben és decemberben ő használt ellenünk: kinek használ ez, miért volt szükség minderre, hová vezet a kapcsolataink rontása, erre álmunkban sem számítottunk és a többi, és a többi.

Elképzelhető, hogy a Nagy és a többi letartóztatott magyar ellen ismeretlen helyen folytatott vizsgálat során elért eredmények alapján hozzák ismét összefüggésbe Jugoszláviát a volt miniszterelnökkel. Evvel magyarázható Bulganyinnak az a kijelentése, mely szerint „megdönthetetlen bizonyítékok" segítségével „minden kétséget kizáróan" megállapították, hogy Nagy már korábban „idegen szolgálatban" állt. Bulganyin olyan fordulatokat használt beszédében, amelyek a harmincas évek Szovjetuniójában és a háború utáni szocialista országokban megrendezett nagyszabású kirakatperek nyelvezetére emlékeztettek. Nagy Imre és társai helyzete a jelek szerint szinte reménytelenül nehéz. Az oroszok mindenáron olyan vallomásokat akarnak a rabokból kicsikarni, amelyek meggyőzően igazolják a magyarországi katonai intervenciót.

Moszkva, 1957. április 2.

A Moszkvában tartózkodó nyugati újságírók a nap híreként továbbították Bulganyin Jugoszlávia-ellenes kirohanását, s mint az eddigi legagresszívebb szovjet támadást értékelték. Nekem úgy tűnik, hogy az oroszok közül sem fogadta mindenki lelkesen Bulganyin beszédét. Azok közülük, akik a történtek dacára sem iszkolnak el a közelünkből, avval vigasztalnak minket, hogy a végén úgyis jóra fordul köztünk minden. Ezzel lényegében elutasítják a beszédet.

Véleményem szerint a Szovjetunió lakosságának körében Bulganyin beszéde csak növelni fogja a már eddig is meglévő tanácstalanságot, s nemcsak Jugoszlávia, hanem sok tekintetben az általános szovjet politikai klíma megítélésében. Az emberek fokozódó félelemmel szemlélik az egyre keményebben Jugoszlávia-ellenes irányvonalat. Bár Bulganyin támadását a „kollektív vezetés" egységének újabb bizonyítékának szánták, megítélésem szerint csak élezni fogja az ellentéteket a szovjet csúcson. Az mindenesetre kiderült, hogy Jugoszlávia és a Szovjetunió kapcsolatai rosszabbak, mint bárki gondolta volna, sőt, az oroszok még jobban össze akarják velünk rúgni a patkót.

Az SZKP KB hivatalos és publikus dokumentumaiban gyakran sorolják fel, hogy melyek ma a világ szocialista országai. A névsor élén mindig a Szovjetunió és Kína szerepel, s a többiek ábécésorrendben következnek utánuk. A két nagyhatalom esetében, úgy látszik, még az ábécé sem érvényes. Jugoszláviát ezekbe a felsorolásokba még véletlenül sem foglalják bele. Mivel a Szovjetunió és Jugoszlávia között jelenleg néhány politikai kérdésben nincs egyetértés, Jugoszláviát egész egyszerűen nem tekintik a szocialista világ részének. Itt még Sztálin halála után is szentül hiszik, hogy tőlük függ, ki a szocialista és a kommunista, és ki nem. Nem az állam és a társadalom objektív jellege a döntő, hanem az ő véleményük.

Moszkva, 1957. április 3.

Néhány héttel ezelőtt a *Goszpolitizdat*, a leghivatalosabb szovjet kiadó gondozásában megjelent itt egy könyv, melynek címe *„Mi is az a »népi demokrácia«?"* A szerző Alekszandr Ivanovics Szoboljev, a példányszám 200 000.

Íme néhány fejezetcím az elejéről: *Kelet- és Délkelet-Európa dolgozó tömegeinek hősies harca a „népi demokrácia" megteremtéséért; Demokratikus átalakítás a „népi demokrácia" országaiban; Szocialista fordulat az európai népi demokratikus országokban;* és a többi és a többi.

A „közép- és kelet-európai országok Hitler elleni hősies harcáról" szóló fejezetben minden országról szerepelnek adatok — Jugoszlávia kivételével. A felszabadító harc „bizonyítékaként" Csehszlovákia esetében például a Csehszlovák KP Központi Bizottságának a há-

ború idejéből származó röplapjait és kiáltványait említi a könyv, aztán részletesen leírja Lidice elpusztítását, ennek vagy annak a KB-tagnak a letartóztatását, majd közli az internált csehek számát. Jugoszláviában csak a halottak száma egymillió-hétszázezerre rúg — erről viszont egy szó sem esik!

A Bulgáriáról szóló részben többek között azt olvashatjuk, hogy a bolgár partizánok 1943-ban több mint 1600 csatát vívtak a fasiszta seregek ellen (!). 1943 telén és tavaszán a bolgár partizánok állítólag egy húsz fasiszta hadosztályt mozgósító támadást vertek vissza! Ezzel a húsz hadosztállyal szemben a könyv szerint 18 ezer bolgár partizán ragadott fegyvert, akik 200 ezer bolgár közvetett támogatását tudták maguk mögött. Mindennek nemhogy nincs a valósághoz semmi köze, de egyenesen az abszurditás birodalmába tartozik. Nincs még egy könyv a világon, amelyből ez derülne ki. Az adatok légből kapottak, a dokumentumok hamisítványok, a könyv úgy, ahogy van, kitaláció.

A szerző több helyen is szót ejt Magyarország dolgozó tömegeinek hősies harcáról a fasizmus ellen! Ha már hősies harcról van szó, akkor sokkal inkább Hitler oldalán, az oroszok ellen hadba lépett magyarokról kellene beszélni. A Vörös Hadsereg embervesztesége Magyarország felszabadítása közben — csak halottakban — több mint százezer tiszt és közlegény volt. A magyarok tényleg „hősiesen harcoltak" egészen fővárosuk, Budapest elestéig — csakhogy az oroszok és fegyveres erőik ellen!

A szerző szól Románia hősies harcáról is, pedig a románok is Hitler szövetségesei voltak, s a román csapatok néhány német hadsereg társaságában egészen a Volgáig és Sztálingrádig jutottak. A szovjet fegyveres erők itt mérték rájuk az első döntő csapást. A Szovjetunióban egyelőre egyetlen dolgot nem mertek még kitalálni, s ez a keletnémetek „hősi harca" a fasizmus ellen.

Jugoszlávia sem a háborúról, sem a háború utáni korszakról szóló részben nem szerepel — mintha nem is létezne, annak ellenére, hogy Jugoszlávia és Albánia harcoltak egyedül „Közép- és Délkelet-Európa térségében" Oroszország szövetségeseiként a fasiszta hódítók ellen. A történelemhamisítás és különösen a háborús események interpretálásának a primitívsége, valamint a propagandaanyagok színvonalától semmivel sem különb „elméletek" miatt ez a könyv a legrosszabb Kominform-kiadványoknak lehet méltó vetélytársa. Meggyőződésem, hogy sem a Szovjetunióban, sem a tábor többi országában a normális olvasóközönség körében a könyv nem fog nagy sikert aratni. Az olvasók átlagos értelmi színvonala talán mégiscsak meghaladja a könyv szerzőjének és kiadójának elvakultságát.

Moszkva, 1957. április 5.

Arról, hogy mennyire az itteniek elevenébe vág minden, ami Jugoszláviával kapcsolatos, hadd szolgáljon példával az a mód, ahogy a szovjet sajtó itt túrázó asztaliteniszezőinkről ír. A mieink minden vitán felül sokkal jobbak, mint a szovjet válogatottak, akiket jobb játékkal, simán legyőztek. A szovjet sajtó még ennek a ténynek a korrekt közlésére sem képes. Egészen nyakatekert módon hozták nyilvánosságra azt az „információt", hogy a tornát a mi játékosunk, Harangozó nyerte: nem azt írták, hogy a jugoszláv játékos győzött, hanem azt, hogy egyetlen meccset sem veszített. Hogy egy jugoszláv legyőzte az oroszokat, az a világ minden kincséért sem hagyná el a szájukat!

* *

Március 17. és 24. között néhány honfitársunk megnézte az itteni Forradalmi Múzeumot. A múzeum köteles tárlatvezetőt biztosítani mind a szovjetunióbeli, mind a külföldi látogatók számára. A múzeum jugoszláv helyiségét azonban egész egyszerűen bezárták; eldugják

a látogatók elől, mintha nem is létezne, azaz mintha soha nem is lett volna Jugoszláviában forradalom. Ezt először nem is akartuk elhinni, s hogy megbizonyosodjunk róla, néhány dolgozónkat elküldtem a múzeumba. A tárlatvezető az összes tárlót megmutatta nekik — a jugoszláv kivételével, s kijelentette, hogy ez volt az összes látnivaló. Nyilvánvaló, hogy ez a sajátos cenzúra a szovjet csúcsvezetés éberségét dicséri. A jugoszláv helyiségekben ott találhatók többek között Tito, Kardelj és Ranković képmásai. Az oroszok most szeretnék megkímélni a múzeumlátogató nagyközönséget ezeknek az arcképeknek a látványától, többek között azért is, mert a felirat szerint a fényképek a „JKSZ közismert és népszerű vezetőit" ábrázolják, s ők ezekkel a „népszerű vezetőkkel" most éppen hajba kaptak.

A SZOVJET POLITIKA HÉTKÖZNAPJAI

Beszélgetés Zsukov marsallal — Repedések a szovjet—kínai „monolit egységen" — Államkölcsönjegyzés a Szovjetunióban — Szovjet szakértők a szocialista országokban — A kínai diákok szovjetunióbeli képzésének megszüntetése — Vorosilov pekingi látogatása — Beszélgetés Enver Hodzsával — Albánia ismét a régi vádakat harsogja Jugoszlávia ellen — Miért utasítja el Albánia a desztalinizációs politikát? — A szovjet jelenlét erősödése a balkáni országok többségében.

Moszkva, 1957. április 6.

Amikor a napokban Bulganyinnal beszélgetve megpróbáltam az oroszokat rábírni, hogy lehetőleg ne nagyon használják fel az albánokat ellenünk, Bulganyin figyelmesen végighallgatta érveimet, melyek között az is szerepelt, hogy az albánok evvel saját maguknak is ártanak. Felhívtam Bulganyin figyelmét arra, hogy Albánia belső helyzete sem a legjobb, s ha az albán állam nemzetközi pozíciói valamennyire is stabilak, az egyedül az albán függetlenséget és területi integritást garantáló Jugoszláviának köszönhető. Jugoszláviának erre a politikájára Albánia már évek óta csak ellenségeskedéssel válaszol.

Ugyanezen az estén Zsukov marsall is élénk érdeklődést tanúsított a jugoszláv—szovjet kapcsolatok iránt. Amikor Bulganyin kikelt Tempo közel-keleti szovjetellenes megnyilvánulásai miatt, Zsukov buzgón helyeselt neki, s hozzátette, hogy ő is mocskolhatta volna Jugoszláviát Burmában és Indiában, de egyetlenegy ellenséges szó sem hagyta el rólunk az ajkát. „Miért is cselekedtem volna másképp? Az talán a jobb megértést és együttműködést szolgálta volna?" — kérdezte. Ezután jól megmondta a véleményét Koča Popović parlamenti expozéjáról, mert szerinte Popović a beszédben ugyanolyan álláspontra helyezkedett az Egyesült Államokkal és a Szovjetunióval szemben, azaz egyformán ítélte meg a két katonai blokkot.

Amikor kettesben maradtam Zsukov marsallal, a vén hadfi nyomban más húrokat kezdett pengetni. Őszintén és nyíltan szeretne velem beszélni, mondta, s mellébeszélés nélkül elém tárni, hogyan vélekedik kapcsolatainkról. Nemrégiben Hruscsovnak is kitálalt, de „szívesen kitálalnék bármelyiknek ezek közül" — tette hozzá, s a közelünkben egy kupacban ácsorgó Bulganyinra, Molotovra és Malenkovra bökött. Zsukov kijelentette, hogy őneki nem tetszik az, ahogy Jugoszlávia és a Szovjetunió kapcsolatai alakulnak. Az egyik nyilvánosan megtámadja a másikat, a megtámadott szintén nyilvánosan visszavág, mire olyan választ kap, hogy megemlegeti, és így tovább, egyre vadabbul. Mindkét félnek fontosabb a saját presztízse, mintsem hogy olyan megoldást próbáljon keresni, amely véget vetne ennek a folyamatnak. „Nem sok hiányzik hozzá és szuronyt szegezünk egymás ellen — de mire lesz az jó nekünk, és kinek az érdekét szolgálja?" — tette föl a kérdést a marsall.

Nem szakítottam félbe Zsukovot, csak biztatólag helyeseltem. A marsall folytatta: a politikus feladata az, hogy ne engedje idáig fajulni a dolgokat. Az egész vita teljesen értelmetlen, s végre komoly lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy legfelelősebb vezetőink találkozzanak, vagy valamilyen más módon javulhassanak a kapcsolataink.

Én egy rossz szót sem szóltam a két ország viszonyát ténylegesen és szándékosan élező szovjet félről, hiszen evvel Zsukovot arra kényszerítettem volna, hogy az övéit védje és min-

ket támadjon — ilyen beszélgetésekből pedig már épp elégben volt részem, s bízvást állíthatom, nem sok haszon származott még belőlük. Ezért inkább egyetértettem Zsukovval, s biztosítottam arról, hogy mi is hőn szeretnénk megtalálni az általa is emlegetett kiutat. A társalgásból, amelynek Bulganyin felbukkanása vetett véget, számomra az derült ki, hogy velünk kapcsolatban Zsukov nem ért egyet Bulganyinnal, s nem is nézi jó szemmel legutóbbi Jugoszlávia-ellenes kirohanását.

* *

Tegnapelőtt hosszú megbeszélést folytattam Liu Saóval, a kínai nagykövettel.

Az a benyomásom, hogy a kínai nagykövetnek nem tetszett Bulganyin legutóbbi beszéde és Jugoszlávia-ellenes támadása. Az ilyen megnyilatkozások megkérdőjelezik annak a tanácskozásnak a lehetőségét, amelyet a kínaiak elgondoltak, s amelynek tervét Csou En-laj vázolta előttem januárban. Bulganyin durva kirohanása a jelek szerint az eddigi leggyengébb szovjet húzásnak bizonyult a jugoszláv—szovjet viszályban. A viszály elsimítása és a normális államközi együttműködés helyreállítása melletti érveink ezzel tényleges súlyt kaptak. Ennyivel is könnyebb dolgom volt, amikor a kínainak a jugoszláv—szovjet kapcsolatok jelenlegi állapotáról számoltam be.

Moszkva, 1957. április 11.

A minap búcsúlátogatást tett nálam az Egyesült Államok leköszönő nagykövete, Charles Bohlen. Elmondta, hogy szeretett volna még egy évig maradni, de akkor nem jöhetett volna utódjául L. Thompson. Bohlen a nyugatiak előtt nem leplezi elkeseredését, hogy John Foster Dulles Fülöp-szigeteki nagykövetté nevezte ki, ami lényegében felér egy száműzetéssel. Sokan csodálkoznak, hogy Bohlen egyáltalán elfogadta ezt a kinevezést. Az oroszok két okból is dörzsölik a tenyerüket: először is nem szenvedhették Bohlent, mert túlságosan is jól ismerte őket, másrészt meg annak örülnek, hogy az amerikaiaknál is van olyan döntés, ami a száműzetéshez hasonlít. A francia, a svéd, a kanadai és mások azt hangoztatják, hogy Bohlen remekül kiismerte magát a szovjet politikában, s hogy pozitív benyomást gyakorolt Dullesra és Eisenhowerre. Elítélik, hogy Bohlentől elvették a szovjet ügyek intézését. Egy időben Moszkvában az a hír járta, hogy Bohlen jugoszláviai nagykövet lesz. Mióta kitudódott, hogy mégis a Fülöp-szigetek lesz a következő állomáshelye, a nyugatiak sopánkodnak, hogy Jugoszlávia mégiscsak jó megoldás lett volna.

A szovjetunióbeli viszonyokról Bohlen azt tartja, hogy még mindig nem szilárdultak meg igazán a magyarországi kudarc után. Szerinte az oroszokat közel sem nyugtalanítja annyira az események általános menete, mint az a nyilatkozataikból kitűnik. Már húsz éve foglalkozik a Szovjetunióval, s bátran állíthatja, hogy a technikában és az iparban óriási haladást ért el. A hatalomgyakorlás politikai formái elöregedtek és teljesen ellentétesek a társadalom szükségleteivel. Bohlen úgy véli, hogy az ideológia terén iszonyatos az oroszok elmaradottsága.

Moszkva, 1957. április 13.

Húsz évvel ezelőtt a szovjet kormány évenkénti kötelező államkölcsönjegyzésről hozott döntést, ami mind a mai napig érvényben van. A lakosság tíz hónapon keresztül fizeti be a kölcsönöket, amelyet az állam húsz év alatt térít vissza.

A kölcsönjegyzés kötelező volt minden munkás és tisztviselő számára. Az embereket ily módon minden évben minimum egyhavi fizetésüktől szabadították meg. Mindenki, aki köl-

csönt jegyzett, köteles volt évi tíz hónapon át fizetésének tíz százalékát befizetni. Ezáltal a kölcsönöket állami döntéssel, a kölcsön jegyzőinek szabad akarata ellenére állandó és igen magas adóvá változtatták, amely nemcsak a munkásokra és a hivatalnokokra terjedt ki, hanem a kolhoztagokra is.

Sztálin halála után, Malenkov miniszterelnöksége idején változatlanul kiírták a kölcsönt, de a korábbi összeg felére csökkentették. Az irányelv értelmében az egy embertől évenként beszedett összeg nem haladhatta meg havi fizetésének 40 százalékát. Ez a szovjet polgárok emlékezetében úgy maradt meg, mint Malenkov kormányának egyik életszínvonal-javító intézkedése, amely azonban nem bizonyult hosszú életűnek, hiszen már 1956-ban visszatértek a régi gyakorlathoz.

Az idei, 1957-es évre szintén kiírták az államkölcsönt, de az előző években szokásosnál valamivel kisebb összegben — 26,6 milliárd rubelnek kell összegyűlnie. Tavaly összesen 36 milliárd rubelt emelt ki a nép zsebéből a kötelező államkölcsön.

Minthogy a kölcsönök visszatérítését húsz évre ígérte az állam, s az elmúlt húsz évben nagyon sok kölcsönt vett fel, évről évre nő az állampolgároknak visszatérítendő összeg is. Ha időközben elhaláloztak azok, akik a kölcsönt jegyezték, az őket megillető összeg a családtagjaikra száll. A szovjet állam így a kölcsönök és az adósságok ördögi körébe taszította saját magát. Az idei kölcsön segítségével felhalmozott pénzből a régi adósságokat kell visszafizetnie. Akárhogyan is osztunk-szorzunk: a szovjet állam olyan helyzetbe került, hogy szinte semmi haszna nem marad a kiírt államkölcsönből. A kormány többé nem képes a Szovjetunió pénzkészletének és árualapjának a viszonyát szabályozni, ami a kölcsönök kiírásának alapvető célja volt.

A kölcsönök a nép körében már régóta nagyon népszerűtlenek. Mindenfelől szidják a nép megadóztatásának ezt a módját, s tiltakoznak életben tartása ellen.

Hruscsov nemrégiben Gorkijban, a mezőgazdászok tanácskozásán a következő javaslatokat bocsátotta vitára: írják ki az államkölcsönt erre az évre is, de az előzetesen elfogadottnál kisebb összegben — 26 milliárd helyett csak 12 milliárd rubelre. Ebből a kölcsönből — egy Hruscsov által közelebbről nem ismertetett módon — az állam visszafizetné törlesztésre esedékes adósságainak egy részét. Ez idáig úgy is festhetne, mint valami könnyítés; Hruscsov azonban ezzel együtt azt is előterjesztette, hogy függesszék fel az elmúlt húsz évben felvett kölcsönök visszafizetését. Ezzel az állam valójában néhány száz milliárd rubel hosszú lejáratú hitelt kapna a néptől.

A Szovjetunióban nagyszabású kampányt szerveztek a javaslat körül, amelyet természetesen mindenütt „egyöntetű lelkesedéssel" fogadnak. Ezt nem könnyű elhinni, hiszen a tranzakció túlságosan is átlátszó. És mivel a javaslattal Hruscsov állt elő, az elégedetlenség rajta csattan, s az emberek őt szidják miatta.

Vagy két héttel ezelőtt a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa rendeletben módosította azt a törvényt, amely a munkások és a hivatalnokok városi lakásukból való kilakoltatását szabályozta. Ismét visszaállították a hatóságoknak azt a jogát, hogy adminisztratív úton kiköltöztethessék lakásaikból azokat a munkásokat és hivatalnokokat, akiknek akár saját akaratukból, akár fegyelmi vétségből kifolyólag, akár pedig büntetőjogi eljárást maga után vonó cselekedetek miatt megszakad a munkaviszonyuk.

Erős a gyanúm, hogy ez az intézkedés, amely lehetővé teszi, hogy az embereket akaratuk ellenére is kitelepíthessék a városokból, s amely egy régi gyakorlatot elevenít fel, kapcsolatban áll azokkal a döntésekkel, amelyeket a februári KB-ülés a mezőgazdaság irányításának újjászervezéséről hozott. Az új rendelet olyan represszív intézkedéseket törvényesít, amelyek azokat sújtják, akik nem fogadják el a központilag irányított áthelyezésüket Moszkvából és a többi központból az ország belső területeteire. Ezzel a rendelettel akár egész embertömegeket helyezhetnek át a központokból az ország belsejébe, azaz az irodákból a gyárakba.

Moszkva, 1957. április 14.

A kínai nagykövetség tisztviselői a minap egy beszélgetés során először számoltak be nekünk bizonyos nézeteltérésekről, melyek köztük és az oroszok közt adódtak. A vitás kérdések a gazdasági és a tudományos-technikai együttműködés területén merültek fel.

Elmondták, hogy anyagi lehetőségeikhez képest nagyon magasak a Szovjetunióban tanuló kínai diákok költségei. Ezt már korábbi találkozásainkkor is említették. Egyetlen kínai diák itteni iskoláztatása huszonöt-harmincszor több pénzt emészt fel, mintha otthon, Kínában tanulna. Nehéz elhinni, hogy a tényleges költségek ennyivel nagyobbak. Erősen fontolgatják, hogy ezentúl senkit nem küldenek egyetemre a Szovjetunióba, kivéve az egyetem utáni képzésben részesülőket, de azokat is csak meghatározott feladattal és korlátozott időre. Ez a Szovjetunióban tanuló kínai diákok számának drasztikus csökkenéséhez fog vezetni, de Kína egyszerűen nem tehet mást, még akkor sem, ha ez a lépés jószerivel agyoncsapja a két ország közötti kulturális és tudományos együttműködést.

A kínaiak szerfölött kíváncsiak voltak arra, hogy mi hogyan fizetjük a különféle területeken Jugoszláviában dolgozó szovjet szakembereket és „milyenek velük a mi tapasztalataink". Mi mást felelhettünk volna, minthogy egyelőre semmilyen tapasztalataink nincsenek, mert nem dolgoznak nálunk szovjet szakemberek. A kínaiak arról panaszkodtak, hogy túlfizetik a szovjet szakembereket, akik nemcsak a kínaiaknál kapnak összehasonlíthatatlanul több pénzt, de az ugyanazt a munkát a Szovjetunióban végző kollégáiknál is.

A kínai nagykövetség kereskedelmi attaséja felvilágosított, hogy még mindig nem kezdődött meg annak az 55 új kínai iparvállalatnak az építése, melyekre az oroszok még 1955-ben szerződésben vállaltak kötelezettséget. Az oroszok, mivel képtelenek voltak eleget tenni a különféle szerződésekben vállalt kötelezettségeiknek, szűkítették a tábor országaiban építendő új gyárak építésének programját. Ez jó néhány kínai gyár tervét is szertefoszlatta, ami persze elégedetlenséget szült a kínai oldalon.

Tegnapelőtt Pekingbe utazott Vorosilov. Feltűnő, hogy kíséretében nincsen egyetlen elnökségi tag vagy igazán fajsúlyos politikai személyiség sem. A küldöttség nyilvánosságra hozott összetétele alapján a látogatás komoly politikai tárgyalások nélkül fog véget érni. A Vorosilov kíséretét alkotó Eljutin, a felsőoktatási miniszter, aztán Rasidov, az Üzbég Legfelsőbb Tanács elnöke és Fedorenko, a tíz külügyminiszter-helyettes egyike, nem olyan politikusok, akik komoly megbeszéléseket folytathatnának Pekingben.

Ha mindebből messzemenő általánosításokat szeretnénk levonni, megállapíthatjuk, hogy a konfliktusok a Szovjetunióval először mindig a külföldön dolgozó szovjet szakemberek körül kezdődnek. Így volt ez Jugoszlávia esetében is. Nem tudom, hogy hasonló lesz-e a folytatás Kínával. Ennek a két nagyhatalomnak a szovjet szakembereken kívül is van épp elég oka a viszályra. Éppúgy, ahogy a mi esetünkben történt, a szovjet szakemberek esete talán csak ürügyül szolgál majd a súlyosabb nézeteltérések takargatására.

Még mindig érvényben vannak a Kína és a Szovjetunió monolit egységéről hangoztatott jelszavak. Nem egészen világos, hogy a szocializmus első számú országa hogyan fog egyenrangú együttműködést folytatni a világ második legnagyobb szocialista országával, ha egy olyan kis szocialista országgal sem sikerült neki, mint amilyen Jugoszlávia.

Moszkva, 1957. április 16.

Tegnap részt vettem azon a fogadáson, amelyet az albánok adtak szovjet házigazdáik tiszteletére Albánia párt- és kormánydelegációjának itt-tartózkodása alkalmából. Jobbnak láttam nem mutatkozni a főasztal közelében, amelynél az albán küldöttség és az Elnökség tagjai ültek. A fogadáson vagy ezer vendég jelent meg, úgyhogy jól el tudtam tűnni a

„Szovjetszkaja Gosztyilnyica" legnagyobb termét zsúfolásig megtöltő tömegben. A fogadáson Enver Hodzsa és Hruscsov tartottak beszédet. Hodzsa név szerint nem említett meg minket, mi több, beszéde viszonylag mérsékelt volt. Hruscsov, aki beszédének körülbelül a felét Jugoszláviának szentelte, kifejezetten visszafogott és békülékeny hangot ütött meg, nemcsak felénk, de a többiek felé is. Hruscsov általános tetszést aratott, néhány nyugati nagykövet egyenesen gratulált neki és üdvözölte beszédét (például Dejean, a francia diplomata).

Amikor Hruscsov Jugoszláviáról szólt, s arról, hogy a Szovjetunió mennyire szeretné a kapcsolataink javulását, illetve a Jugoszlávia és Albánia közötti baráti viszony kialakulását, engem név szerint is megemlített, s az ezerfős vendégsereg előtt megrótt, hogy milyen messze vagyok tőlük, s kifejtette, hogy mennyire szeretnék, „ha Mićunović elvtárs közelebb kerülne hozzánk". Beszéde végén Hruscsov felszólított, hogy csatlakozzak a főasztalnál helyet foglalt társasághoz. A megjelentek többsége erre viharos tapsban tört ki. Mit volt mit tenni, felálltam, és a vendégek sorfala közt a főasztalhoz vonultam.

Hruscsov és a többi elnökségi tag, no meg az albán vendégek tekinteteinek kereszttüzében Enver Hodzsa mindent elmondott, ami a lelkét nyomta: szeretnék, ha javulnának köztünk a kapcsolatok, mert mindannyiunk érdeke ezt diktálja, és a többi és a többi... Az oroszok buzgón kontráztak, helyeseltek neki. Egyetértettem Hodzsa szónoklatával, és hozzátettem, hogy pontosan ez a jugoszláv kormány álláspontja is, sőt, a múltban is ez volt. Hodzsa majdnem minden mondatához, amit a kapcsolataink javítására irányuló albán szándékról mondott, hozzátette: „Ezt adja át Tito elvtársnak". Hruscsov kifejtette azon véleményét, miszerint nekünk és az albánoknak meg kell kezdenünk a párt- és államközi együttműködést, mégpedig fokozatosan, lépésről lépésre, s hogy ők is őszintén szeretnék, ha Jugoszlávia és Albánia jó kapcsolatokat alakítana ki egymással. Hruscsov tréfásan megszidott, mert a kijárat közelében helyezkedtem el: biztosan arra számítottam, hogy Jugoszlávia megkapja majd a magáét, s azért nem jöttem beljebb, hogy könnyebben elhagyhassam a termet — miközben nekik a leghőbb vágyuk a „druzsba".

A beszélgetésbe Mikojan és Malenkov is belekotyogtak, s szintén a barátság helyreállítása mellett törtek lándzsát. Csatlakozott hozzájuk Bulganyin, aki hangsúlyozta, hogy őszinte szándéka ez az oroszoknak. Az a benyomásom támadt, hogy megvitatták mindazt, amit Bulganyin április 4-ei, Kádárral együtt tartott beszédéről és az albán kormány politikájáról mondtam, s jórészt ennek köszönhető Hruscsov ma esti békülékeny hangulata. Hruscsov Jugoszláviáról tett kijelentései egyszersmind beszédének legfontosabb részei voltak. Albániát mindössze néhány mondatban méltatta, úgyhogy az albánoknak kétszeresen is megvolt az okuk a sértődésre.

Érdekes, hogy már a Hruscsov-beszéd elhangzása előtt is szinte tolakodóan figyelmesek voltak hozzám az Elnökség tagjai. Hruscsov magukra hagyta az albánokat, mert velem óhajtott beszélgetni. Sepilov átverekedte magát az egész termen, csak azért, hogy üdvözöljön, és közölje, hogy „rég nem láttuk egymást". Az Elnökség szokásához híven testületileg távozott a fogadásról. Hruscsov és Malenkov még egyszer visszatértek a terembe, csak azért, hogy tőlem elbúcsúzzanak. Nem is olyan régen történt, hogy egyetlen orosz sem volt hajlandó köszönni nekem és a feleségemnek, mi több, egy olyan fogadáson a Kremlben, ahová ők hívtak minket — ma pedig ilyen szerető gondoskodással vesznek körül! Hruscsovék eme váratlanul barátságos viselkedése a jugoszlávok iránt az albánok fogadásának legfontosabb eseményévé vált.

Moszkva, 1957. április 18.

Három nappal ezelőtt búcsúebéden járt nálam az Egyesült Államok nagykövete, Charles Bohlen, aki Manilába, a Fülöp-szigetekre tart ugyanennek a posztnak a betöltésére. Senki nem gondolta volna, hogy az egyik legtekintélyesebb amerikai diplomatát csak így a süly-

lyesztőbe lehet helyezni. Bohlen azt állítja, hogy a mostani szovjet vezetés Sztálin keze alatt formálódott, s ettől az örökségtől egyszerűen képtelen megszabadulni. Függetlenül attól, hogy a sztálini idők nem térhetnek vissza, a Szovjetunióban még mindig azt gondolják, hogy az országot csak a sztálini eszközökkel lehet kormányozni — természetesen a „személyi kultusz" nélkül.

Az itt uralkodó állapotok illusztrálásaképpen Bohlen a szovjet zeneszerzők nemrég Moszkvában lezajlott kongresszusán elhangzott Sepilov-beszédet említette. Szerinte ez fényes bizonyítéka annak, hogy a mostani szovjet vezetés még a zenében sem képes elszakadni a sztálini idők gyakorlatától. Az szinte mellékes, hogy Sepilov beszéde mérsékelt volt — a lényeg az, hogy ismét a szovjet párt képviselője írja elő a szovjet zeneszerzőknek, hogy hogyan is kell komponálni.

Bohlen megint megemlítette, hogy Malenkov mennyire különbözik az Elnökség többi tagjától, s hogy ő legalább felfogja — ha elfogadni épp nem is fogadja el —, ha nem a szovjet formuláknak megfelelően próbálnak megértetni vele valamit. Kitértünk a szovjet—kínai súrlódásokra is. Bohlen kifejtette, hogy a kínaiak nem az orosz minták szerint, hanem a maguk módján cselekszenek, s nem is vitatkoznak, vagy konzultálnak erről az oroszokkal. Ezt a kínai gyakorlatot Moszkva hallgatólagosan elfogadja, hiszen megváltoztatni úgysem tudná. Bohlen ironizált egy keveset manilai áthelyezésén, de látszott rajta, hogy sehogyan sem tudja megemészteni. Kijelentette, hogy nem szándékozik sokáig maradni új állomáshelyén.

Moszkva, 1957. április 18.

Az április 17-én a Kremlben az albánok tiszteletére adott fogadáson, a György-teremben megkeresett Hruscsov, a arra kapacitált, hogy beszélgessek egy kicsit Enver Hodzsával. Ráálltam a dologra. Úgy intézték, hogy Hodzsa és én Hruscsov és Bulganyin közé szorultunk, akik egyetlen szóval sem avatkoztak bele a beszélgetésbe. Húsz percet beszélgettem Hodzsával, majd hozzánk lépett Molotov, Malenkov, Kaganovics, Sepilov, Furceva, Poszpelov és Zsukov marsall, valamint az albán delegáció tagjai. A beszélgetés ezután ebben a népes társaságban folytatódott. Mindez a diplomáciai testület és a külföldi újságírók figyelő tekinteteinek kereszttüzében játszódott le. Ezt a színielőadást egész egyszerűen nem úszhattam meg. Magyarázat feltehetően lesz ilyen is meg olyan is. Ezek a jelenetek, amiket az oroszok nyilvános helyeken rendeznek meg, ha úgy gondolják, hogy hasznuk származhat belőle, egyre kellemetlenebbé kezdenek válni.

A „négyszemközti" beszélgetés során, amelynek tanúja volt Hruscsov és Bulganyin is, Hodzsa a következőket hozta a tudomásomra, mint „elvtársnak és kommunistának":

Az albánok jó kapcsolatokat szeretnének Jugoszláviával s azon fognak munkálkodni, hogy a „marxizmus—leninizmus és a proletár internacionalizmus szellemében" javuljon a viszony országaink között. Mihelyst ez elhagyta Hodzsa száját, már tudtam, hogy a beszélgetésnek nem sok teteje lesz. A tiranai jugoszláv követ, folytatta Enver Hodzsa, rendkívül negatív szerepet játszik Albánia és Jugoszlávia viszonyában. Két hónappal ezelőtt egy Tirana közelében lévő katonai repülőteret fényképezett le. Erről cáfolhatatlan bizonyítékokat szereztek az egyik ellenőrző szervük útján, aki személyesen ismeri a követet. Milatović az albán hatóságok engedélye nélkül Beratba utazott, ami a külföldiek számára tiltott zónában fekszik. Egyik esetben sem torolták meg az albán törvények megszegését, emelte fel a mutatóujját Enver Hodzsa. A tiranai követségünk hivatalnokai a fogadásokon nyilvánosan szidják őt és Sehut, az albán kormányt és pártot, s ebben a szellemben konferenciákat tartanak tiranai magánszemélyek házaiban. Hodzsa mindezt mostani követünk, Arso Milatović üzelmeinek tulajdonítja, aki szerinte sokkal nagyobb ellensége Albániának, mint elődje,

Predrag Ajtić volt. Pedig Ajtić akkor volt tiranai követ, amikor sokkal rosszabbak voltak közöttünk a kapcsolatok, tette hozzá Hodzsa.

Talán ennyiből is kiderül, hogy Hodzsa úgy indította a beszélgetést, hogy semmi szín alatt se érhessen jó véget; néhány dolog mellett meg egyenesen lehetetlen volt szó nélkül elmenni. Teljesen világos volt, hogy egyetlen vitás kérdésben sem fogunk egyetértésre jutni.

Kétségeimnek adtam hangot a Milatovićot ért vádak megalapozottságával kapcsolatban, s mint régi ismerőse és barátja, elutasítottam azt az állítást, hogy Albánia ellensége lenne. Ami a katonai objektumok fényképezését és a tiltott zónákba való utazást illeti, folytattam, kizártnak tartom, hogy valamelyik követségi dolgozónk ilyet tenne, hát még maga a követ. Bizalmas forrásból tudom, hogy Központi Bizottságunk még néhány évvel ezelőtt kifejezetten megtiltott minden hasonló tevékenységet a tábor országaiban, így Albániában is.

Az ellenünk folytatott sajtóhadjáratról Enver Hodzsa szemrebbenés nélkül kijelentette, hogy csak védekezés a mi támadásaink ellen. Ugyanúgy próbálta „igazolni" a Kosovo és Metohija ügyében fenntartott álláspontjukat. A szerbhorvát nyelvű és a kosovói kisebbségi sajtó évek óta kampányt folytat Albánia ellen, s nem riad vissza még attól sem, hogy őt magát, Enver Hodzsát mocskolja. Ugyanez a helyzet a macedóniai újságokkal is. A jugoszláv—albán határon át gátlástalanul elárasztjuk az országukat Albánia-ellenes propagandaanyaggal: albánellenes irományokat csempészünk be, azt terjesztjük, hogy Albániában emberek halnak éhen meg hogy a kormányt és a központi bizottságot rövidesen megdöntik, s a többi s a többi. Hodzsa a beszélgetés előrehaladtával egyre újabb és újabb Jugoszlávia-ellenes vádakat rángatott elő a sifonérból.

Hruscsov, aki az albánok pártját fogta, elmesélte, hogy amikor Tito legutóbb a görög királynál járt látogatóban, az egyik görög a király kíséretéből „tréfásan" célzást tett Albánia felosztására Jugoszlávia és Görögország között. Erre azt feleltem, hogy sem Tito, sem más jugoszláv vezető nem befolyásolja azt, hogy milyen — jól sikerült vagy éppen ízetlen — tréfát kegyeskedik a görög király vagy valamelyik kísérője elsütni. Elutasítottam mindenfajta Jugoszláviát ért gyanúsítgatást. A görögök a párizsi békekonferencián nem tréfából, hanem véresen komolyan, küldöttjükön, Calderison keresztül tárgyalásokat javasoltak Jugoszláviának Albánia felosztásáról. A mi küldöttünk, a megboldogult Moša Pijade a konferencián nyilvánosan leleplezte ezt a görög tervet és Calderist, a görög küldöttet. Sztálin idejében és később is, akármilyen rossz is volt az albán—jugoszláv viszony, mindig védelmeztük Albánia függetlenségét és területi integritását és ezt tesszük ma is.

Hruscsov élesen elítélte Svetozar Vukmanović-Tempo szovjetellenes kitételeit, amelyre Tempo közel-keleti és görögországi útjának állomásain ragadtatta magát. Tempo olyan ellenségesen nyilatkozott a Szovjetunióról, hogy — amint azt később ők maguk mesélték — az arabok, sőt, még a görögök is kénytelenek voltak megvédeni a jugoszláv miniszterelnökhelyettestől, szörnyülködött Hruscsov. Azt feleltem neki, hogy ő ugyebár jól ismeri Tempót, és nagyon jól tudja, hogy alaptalanok a szovjetellenességről szóló vádak. Senki sem helyeselt nekem, de senki nem is mondott ellent. Az egész beszélgetésnek nem volt sok értelme.

Moszkva, 1957. április 20.

Tegnap Hruscsov közölte velem, hogy a szovjet kormány felfüggeszti a Jugoszláviában épülő nitrogéngyár hiteleinek a folyósítását. A meglepetéstől se köpni, se nyelni nem tudtam, hiszen a napokban adtuk ki a vízumot több szakemberüknek is, akik azóta már el is utaztak Belgrádba, hogy jugoszláv kollégáikkal együtt elvégezzék az utolsó simításokat a terveken. Hruscsov felvilágosított, hogy már visszahívták őket, és rövidesen haza is térnek a Szovjetunióba.

Érdeklődésemre Hruscsov elmondta, hogy az okok kizárólag gazdaságiak. Rámutattam arra, hogy politikailag milyen káros is ez kapcsolatainkra nézve. Attól tartok, hogy sem Jugoszláviában, sem a Szovjetunióban nem akad egy lélek sem, aki ezt nem mint a szovjet kormány politikai döntését fogja értelmezni. Néhány nappal ezelőtt kinyilvánították, hogy javítani szeretnék kapcsolatainkat, emellett boldog-boldogtalannak rubelmilliós, sőt -milliárdos összegű hiteleket osztogatnak — és Jugoszláviával szemben mégis egyoldalúan felfüggesztenek, azaz valójában felbontanak egy közepes nagyságú gyár felépítésére vonatkozó szerződést, ráadásul akkor, amikor már javában folyik a realizálása!

Az alumíniumgyár után a nitrogéngyár lemondása azt jelenti, hogy tovább erősödik a Jugoszlávia-ellenes tendencia. Az oroszoknak annál is könnyebb volt ezt a döntést meghozniuk, mivel megszületett a gazdasági segítségnyújtási és hitelmegállapodás Jugoszlávia és az Egyesült Államok között. Itt úgy gondolják, hogy egy Egyesült Államokkal kötött szerződésünk a szovjet közvélemény szemében elégséges indok lesz a nitrogéngyár hitelezésének a felfüggesztésére.

Hruscsov tájékoztatott, hogy a szovjet kormány jegyzéket fog átadni nekem erről a kérdésről. Valahogy az volt az érzésem, hogy ő személy szerint nem híve ennek a lépésnek, de a szovjet csúcson szilárd többség alakult ki Jugoszlávia ellen és Hruscsovnak semmi kedve ujjat húzni velük ilyen piszlicsáré ügyekben.

Moszkva, 1957. április 21.

A lengyeleknél tartott fogadáson Hruscsov beszédében megint napirenden voltam. Előadta, hogy szemrehányást tettem neki azért, mert az oroszok nem vásárolnak mezőgazdasági termékeket Jugoszláviától, úgy, ahogy ezt a tábor szocialista országaitól teszik, s hogy szerintem „a bolgár paprika biztosan jobban ízlik az oroszoknak, mint a csípős jugoszláv". Hruscsov folytatta is a képzelt párbeszédet („bizony hogy jobban szeretjük a bolgár paprikát" stb.), mire jóízű kacaj és élénk sustorgás hullámzott végig a megjelent szovjet vendégek, külföldi újságírók és egyebek öt-hatszáz fős seregletén.

Hruscsov nagyjából pontosan idézte azt, amit tőlem hallott — csakhogy ezen kívül még mást is mondtam. Valóban elhangzott a számból, hogy a mi jugoszláv paprikánk biztosan túl csípős az oroszoknak, a bolgár meg pont megfelel a gusztusuknak, azért veszik az utóbbit. Ezt még megértem, folytattam, de az már sehogyan sem megy a fejembe, hogy miért nem szállítanak nekünk elég olajat, amit pedig nagy mennyiségben exportálnak a NATO-tagországoknak is. Erről a kérdésemről azonban Hruscsov mélyen hallgatott.

Amikor beszélgetni kezdtünk, hozzánk csapódott Cyrankiewicz, a lengyel miniszterelnök is, de aztán hamar távozott. Nem csatlakozott hozzánk egyetlen elnökségi tag sem. Mellénk settenkedett viszont Zurlov, a bolgár követségi tanácsos, s mindenáron inni akart Hruscsovval a főtitkár Bulgáriát dicsérő beszédére. Hruscsovnak sehogyan sem tetszett a dolog, s bár koccintott a bolgárral, nem itta ki a poharát. Amikor Zurlov továbbállt, Hruscsov megkérdezte tőlem, hogy ki lehet ez az alak. Miután felvilágosítottam, hogy Zurlov bolgár, és hogy szerette volna megköszönni azt, hogy beszédében a bolgár mezőgazdaságot a jugoszláv fölébe helyezte, Hruscsov egy pillanatra elhallgatott, majd tett egy cseppet sem hízelgő megjegyzést a barátkozó kedvű bolgárra.

Amikor Hruscsov megemlítette, hogy sikeresen zárultak le az albánokkal folytatott megbeszéléseik, elé tártam, hogy április 17-én, a Kremlben, amikor Enver Hodzsa színe elé tuszkolt, azt hittem, hogy lesz valami haszna a beszélgetésnek. Sajnos csak újabb Jugoszlávia-ellenes vádakat hallottam az albánoktól: Albániát hetedik köztársaságként szeretnénk Jugoszláviához csatolni, fel akarjuk osztani Görögországgal, ki akarjuk irtani az albán kisebbséget stb. Hruscsov azonban nem állt le vitatkozni velem.

A szíreknél rendezett fogadáson Zsukov marsallal beszélgettem. Miután mesélt Oroszország déli részén tett utazásáról, Hruscsov április 15-ei beszédére gondolva megjegyezte: látja, már javulni is kezdtek közöttünk a dolgok. Zsukov elmondta, hogy április 4-ei beszélgetésünk után tárgyalt Hruscsovval és még tárgyalni is fog. Eredmények már vannak, s reméli, hogy lesznek is.

Sajnálkozását fejezte ki Szuszlov egy április 16-ai nagygyűlésen elmondott beszéde miatt. Megpróbáltam elmagyarázni, hogy ez így nehezen fog menni: egy nyilvános beszédben alaptalan vádakat szórnak Jugoszláviára, majd az együttműködési szándék mellett tesznek hitet. Zsukov marsall azt felelte, hogy nem tekintik Jugoszláviát revizionistának meg miegyébnek. A beszélgetés ezen a ponton félbeszakadt.

Moszkva, 1957. április 27.

A következő eset arról tanúskodik, hogy Moszkvában hogyan „csinálnak politikát", mégpedig nagypolitikát egy olyan jelentéktelen apróságból, mint egy benzinszámla. Egy orosz ezredes — valószínűleg azért, hogy a hír minél szélesebb körben elterjedjen és kellemetlen színben tüntessen fel minket — a csehek egyik estélyén elmesélte, hogy a jugoszlávok annak a benzinnek a kifizetését követelik tőlük, amelyet magas rangú szovjet vezetők jugoszláviai útjuk során használtak fel. Ráadásul a jugoszlávok voltak a meghívó fél! Mint kiderült, Mikojan és a szovjet katonai delegáció látogatásáról volt szó. Semmi szükség nem volt arra, hogy az ezredes világgá kürtölje ezt az esetet, s nyugodtan elintézhette volna az egészet a mieinkkel is. Az oroszok azonban nem óhajtották titokban tartani, hogy a jugoszláv szervek, mi több, a jugoszláv hadsereg szervei Mikojannal szeretnék kifizettetni jugoszláviai útjának benzincehjét.

A belgrádi katonai hivatalok valóban hibát követtek el, s már rájuk is parancsoltak, hogy ezt a hibát javítsák ki, mégpedig a belgrádi szovjet katonai attasén keresztül. Amikor a mieink már úgy gondolták, hogy lezárták ezt a kellemetlen esetet, az oroszok a szovjet honvédelmi minisztériumon keresztül még egyszer megkérdezték tőlünk, a követségtől, hogy melyik benzinszámlát kell kifizetniük és melyiket nem. Az oroszoknak ez állítólag nem volt világos, mert nemcsak Mikojan és a katonai delegáció régebbi útjáról, de Hruscsov jugoszláviai látogatásáról is kaptak számlát! Evvel a szovjet fél tovább rontotta a helyzetet. Az oroszok könyörtelenül kihasználják ezt a hibát, amit egy jugoszláv könyvelő követhetett el valahol.

Moszkva, 1957. április 29.

Kapcsolataink az új Kádár-kormánnyal Kádár moszkvai útja előtt sem alakultak valami fényesen, s különösen rossz irányt vettek azután, hogy a magyar vezető moszkvai hivatalos találkozóin és a Szovjetunió más városaiban tartott gyűléseken, a szovjet miniszterelnök társaságában olyan kijelentéseket tett, amelyek Jugoszláviát vádolták.

A magyarok előtt a miniszterelnök, Anton Jugov vezetésével bolgár kormányküldöttség járt Moszkvában. A bolgárok szintén támadták hazánkat, szintén az oroszok jelenlétében, hivatalos alkalmakkor. Nincs kizárva, hogy Jugovot és a bolgárokat a magyaroknál kevésbé kellett effajta „proletár internacionalizmusra" biztatni. Többről van itt szó annál, hogy a bolgárok még Sztálin és a Kominform idején megszokták, hogy a Szovjetunió iránti odaadásukat Jugoszlávia mocskolásával tegyék nyomatékosabbá. Jugoszlávia és a nagybolgár nacionalizmus szembenállása jóval régebbi keletű. A nagybolgár nacionalizmus az az „ideológiai" örökség volt, amit a bolgár kommunista vezetők — tisztelet a kivételnek: Georgi Dimitrovnak és elvbarátainak — átvettek a bolgár burzsoáziától. A bolgár vezetés abban

az illúzióban ringatja magát, hogy új és hatalmas védelmezőjének az árnyékában, a szocializmus nevében elérheti Jugoszláviával szemben azt, amibe hazájuk borzsoá kormányainak beletört a bicskája. A jelenlegi szovjet külpolitika hivatalosan az európai status quo megváltoztatása ellen foglal állást, de a Nagy-Bulgáriáról szőtt múlt századi álmokat Szófiában még mindig nem foszlatták szét. Úgy tűnik, ezeket az illúziókat nagyon könnyű aktualizálni, s amikor Moszkvában jónak látják, Szófiában készséggel lehelnek beléjük életet.

A magyarok után Jugoszlávia harmadik közvetlen szomszédja, Albánia következett a sorban. Az oroszoknak ugyebár nem Amerika vagy valamelyik másik nagyhatalom elleni harcban van elengedhetetlenül szükségük Albánia segítségére — ezért kellett tovább rontaniuk az ehhez a szomszédunkhoz fűződő kapcsolatainkat is. A Szovjetunió számára Albánia elsősorban mint katonai-stratégiai terület jelentős. Albánián keresztül jutnak ki a Földközitenger északi partvidékére, arról már nem is beszélve, hogy déli irányból is bekerítik Jugoszláviát.

Ahhoz persze, hogy ne javuljanak a jugoszláv—albán kapcsolatok, nincs szükség sem az oroszok, sem valaki más mesterkedéseire. Az ennél gyalázatosabb viszony már a háború lenne, s ez így megy már évek óta. Az SZKP XX. kongresszusa után bizonyos tanácstalanság, sőt, félelem lett úrrá az albánokon. Az albán vezetés megijedt, hogy a desztalinizációs politika esetleg kiterjedhet Albániára is. Emiatt az ország vezetői a tavalyi év első felében lezajlott pozitív szovjet változások után a lelkük mélyén nagy megnyugvással fogadták a magyarországi eseményeket, Jugoszlávia és a Szovjetunió legújabb nyílt konfliktusát és a desztalinizációs politika általános visszavonulását.

Minden állam külpolitikája egy lépéssel határain túl, a szomszédaival fenntartott kapcsolataival kezdődik. Nincs kedvező helyzetben az az ország, amelyet ellenséges államok vesznek körül s ezért a távolban, a „nagy vízen túl" kell barátokat keresnie.

Ebből a szempontból Jugoszlávia pozíciója nem irigylésre méltó. Szűkebb környezete a Balkán — s a régió súlyos történelmi öröksége nem szorul különösebb magyarázatra. A Balkán történetét évszázadokon át, mind a mai napig a Kelet és a Nyugat nagy és erős államainak háborúi és viszályai töltik ki, amelyekben a balkáni népek csupán koncként szerepeltek.

Néhány balkáni állam a nyugati katonai szövetség, a NATO tagja, mások a szocialista táborba és a Varsói Szerződéshez tartoznak. Jugoszlávia egyik közvetlen szomszédja a semleges Ausztria, amely nem kötelezte el magát sem a keleti, sem a nyugati katonai tömb mellett. Ezek között a különböző és egymással szemben álló politikai és katonai struktúrák között helyezkedik el a független és szocialista Jugoszlávia, amely szintén nem tagja egyik katonai blokknak sem. Sztálin agresszív Jugoszlávia-ellenes politikája 1948-ban és utána nagyon károsan befolyásolta a régió belső viszonyainak alakulását. Jugoszlávia közvetlen szomszédainak többsége e mellett a politika mellett sorakozott fel. Ez feleleventett számos múltbeli viszályt a kis balkáni államok között, melyekről — Jugoszlávia kivételével — újfent bebizonyosodott, hogy továbbra is csak játékszerek a nagyhatalmak kezében. Sztálin agresszív Jugoszlávia-ellenes nyomása Európa legkevésbé biztonságos övezetévé változtatta a Balkánt. Most ismét nyilvánvalóvá vált előttünk, hogy ez a szovjet Balkán-politika nem múlt ki Sztálinnal együtt, hanem az új körülmények között tovább folytatódik.

MEGERŐSÖDIK HRUSCSOV POZÍCIÓJA

Beszélgetés Hruscsovval a május elsejei felvonulás után — Látogatás Zsukov marsallnál — A KB Elnöksége nem lelkesedik Hruscsov tervéért — Folytatódik a szovjet diplomáciai és propagandaoffenzíva a Nyugat ellen — Első utam Mongóliában

Moszkva, 1957. május 3.

Akárcsak tavaly, az SZKP KB az idei május elsejei felvonulás után is ünnepi ebédet rendezett. A KB és természetesen az Elnökség tagjain kívül részt vettek rajta a tábor országainak a nagykövetei is. Meghívtak engem is. Az ebédet a szokásoktól eltérően nem a Kremlben rendezték, hanem a Központi Bizottság egyik villájának a parkjában, harminc kilométerre Moszkvától. A hangulatot ez ünnepibbé és kevésbé hivatalossá tette. Ténylegesen nem Hruscsov volt az egyedüli házigazda, rajta kívül többen is pohárköszöntővel lepték meg a vendégsereget. Tíz-tizenkét beszéd hangzott el, amelyek legtöbbje a szovjet belpolitika egyes kérdéseit boncolgatta. Hruscsov egyik-másik felszólalása érdekes volt és jól illett az általános légkörbe. Legtöbbet az ország gazdasági problémáiról beszélt, a régi rendszer elavultságáról, s arról, hogy mennyi jót fog tenni az új gazdaságirányítási rendszer.

Nem szóltak külön Kínáról, nem sorolták föl név szerint a szocialista tábor egyes országait — talán azért, mert akkor rólunk is külön kellett volna beszélniük, s ha már egyszer engem is meghívtak, mégsem lett volna ildomos szidni minket. (A dicséret természetesen szóba sem jöhetett.) Ebéd után megkeresett Hruscsov és Furceva. A vendégek lassan kezdtek szétszéledni. Később a lengyel nagykövet, Tadeusz Gede is csatlakozott társaságunkhoz. Hruscsov nem engedte távozni, s mindkettőnket meghívott közeli dácsájába. A lengyel és én négy órát töltöttünk Hruscsov nyaralójában, ahonnan a főtitkár társaságában és a lengyel automobilján távoztunk éjfél körül.

Mielőtt hozzánk lépett a lengyel nagykövet, a következő ügyeket tárgyaltam meg Hruscsovval (egy darabig Furceva jelenlétében).

Megkérdeztem Hruscsovtól, hogy sikerült-e már elmélyednie Tito elvtárs legutóbbi beszédében, ami Brionin, szocialista szövetségünk gyűlésén hangzott el. Hruscsov válasza meglehetősen tartózkodó volt: nem ért egyet Tito bizonyos nézeteivel, de a beszédről ennek ellenére kedvezően vélekedik, mert Tito kapcsolataink javítása mellett tesz hitet, és ez a legfontosabb. Ugyanebbe az irányba mutat Ranković referátuma is, ami szintén pozitív.

Emlékeztettem Hruscsovot arra, hogy honvédelmi miniszterünk Zsukov marsall meghívására szovjetunióbeli látogatásra készül, aminek épp most dolgozunk az előkészületein. Emiatt még április 24-én kihallgatást kértem Zsukovtól. Hruscsov tudott a kérésemről és megnyugtatott, hogy rövidesen teljesülni fog. Azt már meg se kérdezte, hogy milyen híreket viszek Zsukov marsallnak Belgrádból, s mihelyst magunkra maradtunk, rögtön rátért arra, amit eredetileg mondani akart nekem.

Ünnepi hangulat ide vagy oda, Hruscsov meglehetősen komoran szóvá tette: tudom-e, hogy a mi vezetőink egyes szovjet lépéseket s köztük személyesen az ő megnyilvánulásait teljesen félreértik és abszolúte hibás következtetéseket vonnak le belőlük. Így például a fülükbe jutott, hogy Tito elvtárs a nyugati nagykövetek előtt mivel magyarázta a köztem és Hruscsov (és az Elnökség többi tagja) közötti megbeszélések feltűnő gyakoriságát. Tito elvtárs állítólag azt próbálta beadni a nyugati nagyköveteknek, hogy a szovjet vezetők, és

mindenekelőtt maga Hruscsov a velem folytatott látványos és sűrű purparlék segítségével Jugoszlávia és a Nyugat viszonyát akarják elrontani és hamis elképzeléseket kialakítani a közvéleményben a jugoszláv—szovjet viszony jelenlegi állapotáról. A szovjet vezetők evvel azt próbálják úgymond demonstrálni a nyugatiak előtt, hogy van valami suskus közöttünk, valami bizalmas, hogy a két ország nyílt színi konfliktusa előre megbeszélt forgatókönyv szerint zajlik. Hruscsov erélyesen kijelentette, hogy azért beszélget velem, mert ily módon is (meg más módokon is!) kapcsolataink javításán szorgoskodik!

Hruscsov érdeklődött Moszkvában tartózkodó újságíró-küldöttségünk dolgai felől. Ha kívánják, mondta, kész beszélgetésre invitálni őket. Eredetileg nem is számítottunk arra, hogy újságíróink esetleg még magához Hruscsovhoz is eljutnak. Jobban alakulnak a dolgok, mint reméltük. Kérdezgettem tőlük, hogy hogyan fogadta őket a szovjet fél. Azt válaszolták, hogy eddig a legkisebb szemrehányásra sem lehet okuk. A lelkükre kötöttem, hogy feltétlenül kérjenek találkozót Hruscsovval, vagy — ha Hruscsov nem tudja fogadni őket — valamelyik másik legfelsőbb vezetővel.

A Szovjetunió belső helyzetének alakulására optimistán tekint Hruscsov. Ismét a februári plénumot emlegette: a tanácskozáson elfogadott döntések történelmi jelentőségűek, s ez most már tisztábban kivehető, mint az első pillanatban, amikor megvilágosodott előtte a gazdaságirányítás újjászervezésének a gondolata. Hruscsov elmondta, hogy személyi változásokat is terveznek a Szovjetunió csúcsán, és ezek nem csak a megszüntetendő szövetségi minisztériumokat fogják érinteni. Minden intézkedés az új rendszer bevezetését fogja szolgálni. Azokkal az emberekkel, akik hosszú éveken, évtizedeken át belegyökereztek a régi rendszerbe s most foggal-körömmel ragaszkodnak hozzá, képtelenség a megújulás. Azoknak a minisztereknek a többsége, akiknek felszámolják a minisztériumát, a Goszplan mellett működő különféle csoportok és osztályok vezetői lesznek.

Azok az eredmények, amiket már elértek a gazdaság frontján, s még inkább azok, amelyeket az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése után érnek majd el, be fogják bizonyítani, hogy alaptalanok a szovjet rendszert ért jugoszláv kritikák, hadonászott Hruscsov. „Meg kell hogy értsen valamit: a Szovjetunió széthullana, ha a jugoszláv elvek szerint működne!" Hruscsov szerint az újabb nyílt konfliktus köztünk és köztük csak használt a Szovjetuniónak, mert erősítette a szövetségét a tábor országaival. A szovjet vezetés ellen intézett orvtámadásunk úgyszintén kedvezően hatott a szovjet belső viszonyok konszolidálódására — pedig mi, bökött rám a főtitkár, épp az ellenkezőjét szerettük volna elérni, amikor sztálinistákra és antisztálinistákra osztottuk őket. Most a többi szocialista országban is más a helyzet — szabadon állást foglalhatnak, senki nem gátolja meg őket, ha bírálni akarják Jugoszláviát és védekeznek ellene. Erre ugyanis azután, hogy Belgrádban és Moszkvában közös közleményt írtunk alá, ezeknek az országoknak nem volt módjuk. „Állandóan közbe kellett avatkoznunk, hogy ezek az országok ne támadják Jugoszláviát", mondta Hruscsov, aki szemmel láthatóan egy szemernyit sem bánta, hogy erről múlt időben beszélhet.

Hangot adtam elégedettségünknek az új decentralizációs intézkedések és a gazdaságirányításban bekövetkezett változások kapcsán. Minderről pontosan beszámolunk a jugoszláv közvéleménynek. Ezután nagy vonalakban vázoltam a *Kommunyiszt* című lap által nemrégiben visszavonhatatlanul csődbe jutottnak ítélt gazdaságunk ígéretes fejlődését. Rámutattam Jugoszlávia gazdasági fejlődésének néhány távolabbi tervére.

Kifejezésre juttattam rosszallásomat azok miatt a hírek miatt, melyeket Hruscsov Belgrádból kapott, s amelyek kettőnk gyakori érintkezéseit minősítették, s „felsőfokú" intrikának neveztem őket.

Hruscsov ezután visszatért arra, hogy mi egészen más következményekre számítottunk Tito pulai beszéde után, de alaposan melléfogtunk. Pontosan az ellenkezője történt annak, amit vártunk, és nemcsak a Szovjetunióban, hanem a tábor országaiban is. „A Szovjetunió

most Jugoszláviával szemben is politizál", mondta Hruscsov, „nem úgy, ahogy Sztálin tette." A mostani konfliktus szerinte nekik használt és nem nekünk. Ő sem ért egyet a *Kommunyisztban* Cseprakov tollából megjelent cikk végkövetkeztetésével, mely szerint a jugoszláv gazdaság menthetetlenül megbukott. (Mintha nem ők az Elnökségből utasították volna ezt a Cseprakovot, hogy erre a végkövetkeztetésre jusson.)

A beszélgetés meglehetősen barátságos hangnemben csordogált, amit sem Hruscsov, sem én nem akartunk elrontani, bár a beszélgetés tartalmát korántsem az egyetértés jellemezte. Ehhez a tónushoz idomulva a társalgás végén megjegyeztem, hogy a most elhangzottak alapján ítélve a köztünk kialakult nyílt viszály Jugoszláviának is, a Szovjetuniónak is, s amint hallom, a tábor országainak is csak hasznot hajtott — csak azt nem értem, hogy akkor miért igyekszik mindkét fél mihamarabb felszámolni? Hruscsov nem értette félre eme megjegyzésemet, s mindketten nagyot nevettünk. Talán benne is az a benyomás maradt meg, hogy lám, a nyílt viszály és a barátságos beszélgetések nem zárják ki egymást egészen.

Moszkva, 1957. május 4.

Folytatom feljegyzéseimet a május elsejei ebédről és a Hruscsovval folytatott beszélgetésről. Miután csatlakozott hozzánk a lengyel nagykövet (akinek most pont jól jött, hogy az ő kocsiján érkeztem a fogadásra), Hruscsov jóval tartózkodóbban viselkedett, s újabb politikai témákat már nem vetett fel. A lengyeleket egyetlenegyszer sem bírálta, amivel talán bizonyos hivatalosságot és távolságtartást akart éreztetni a követtel. A legkülönfélébb kérdésekről diskuráltunk, minden különösebb irányultság vagy összefüggés nélkül: a mi belső rendszerünkről, a párt és az állam szerepéről, arról, hogy mi az az általunk oly gyakran emlegetett sajtószabadság és hogy létezik-e egyáltalán stb. Hruscsov nem győzte elégszer elismételni, hogy a különbségektől függetlenül mi mindnyájan kommunisták vagyunk, és hogy emeli poharát pártjaink együttműködésére.

Hruscsov nemcsak „Gomulka elvtárs", hanem „Tito elvtárs" egészségére is ivott, ami azóta, hogy megint haragban vagyunk, most fordult elő először. Ugyanilyen kedvesen aziránt is érdeklődött, hogy van Tito reumája. Meg van róla győződve, mondta, hogy egy jó kis szovjet gyógyfürdőben egykettőre megszabadulhatna tőle Tito. Felsorolt néhány gyógyfürdőt a Szovjetunióban, s megkért, hogy tájékoztassam Titót, ő meg döntse el, hogy melyiket választaná közülük legszívesebben. Ők szovjet részről nagy örömmel tesznek meg mindent Tito elvtárs ideutazásával kapcsolatban. A beszélgetés folyamán Hruscsov többször is visszatért Tito esetleges szovjetunióbeli útjára, s végül azt sütötte ki, hogy a legjobb az lenne, ha Tito Gomulkával együtt pihenés céljából, magánlátogatásra érkezne a Szovjetunióba. Hruscsov a jelek szerint megtalálta azt a formát — a gyógykezelést —, amelyben a jelenlegi körülmények között is elképzelhető lenne egy Tito-látogatás a Szovjetunióban. Szintén figyelemre méltó, hogy vele együtt Gomulkát is meghívta — valószínűleg arra számít, hogy Tito elfogadja Gomulka társaságát, s így talán könnyebben rászánja magát az utazásra. Hruscsov ugyanakkor biztos volt abban is, hogy Gomulka őket támogatná, ha vitákra kerülne sor köztünk (mint ahogy nem tett mást ebben a május elsejei vendégségben a lengyel nagykövet sem).

Szót ejtettünk a néhai Moša Pijadéről is. Azt hiszem, az oroszok, és elsősorban maga Hruscsov, belátták, hogy méltatlan volt holtában is bosszút állniuk Mošán. Tudnak arról a megemlékezésről, amit a nagykövetségünkön rendeztünk, tudják, hogy beszédet tartottam a megboldogultról, s hogy felháborított minket az oroszok viselkedése. Most mintha helyre akarnák hozni valamennyire a dolgot. Hruscsov valamit magyarázott arról, hogy sajnos abszolúte nem tudták megemészteni azt, hogy Moša elvtárs még a kapcsolatok norma-

lizálása után is „szovjetellenes magatartást tanúsított". Hruscsov házában nem lett volna tanácsos és illendő kiéleznem a vitát, de azt nem álltam meg, hogy ne szóljak néhány szót Moša érdemeiről s arról a veszteségről, amely halálával nemcsak a jugoszláv, de a nemzetközi forradalmi mozgalmat is érte.

Moszkva, 1957. május 6.

Tegnapelőtt látogatást tettem Zsukov marsallnál, és tájékoztattam honvédelmi miniszterünk, Gošnjak tábornok közelgő szovjetunióbeli látogatásáról. Zsukov marsall nem emelt kifogást az általunk javasolt június eleji időpont ellen, s csak annyi észrevétele volt, hogy meglehetősen szerény összetételű a delegáció (egy tábornok, egy ezredes és egy altiszt), különösen ahhoz képest, hogy legalább valamennyire szeretnék őket megismertetni a Szovjetunió fegyveres erőivel. Jobb lenne, ha például három tábornok, három ezredes és több, különböző fegyvernemeknél szolgáló alacsonyabb rangú tiszt érkezne. Zsukov mindezt lejegyezte, s végül egy tízfős listában állapodott meg magával, hozzátéve, hogy azt sem bánják, ha többen lesznek. A társalgást mindketten bőven fűszereztük jókívánságokkal és egyéb kellemkedésekkel, ami a külügyminisztériumban például elképzelhetetlen lenne.

Zsukov marsall bejelentette, hogy sajnos nem áll módjában bemutatni a mieinknek atomütőerejüket. A hadseregnek ez a részlege speciális rendszabályok szerint működik, s még magas rangú szovjet katonai és egyéb személyiségek sem üthetik bele az orrukat, ha nem muszáj. Zsukov véleményem szerint evvel a magyarázkodással azt szerette volna az értésemre adni, hogy nem bánnak rosszabbul a jugoszlávokkal, mint másokkal, de a szabály az szabály.

Zsukov marsall valószínűleg akkor is szívén viselné a jugoszláv küldöttség ügyét, ha sokkal jobb lenne a viszonyunk a jelenleginél. Kapcsolataink az oroszokkal igazából a katonai vonalon a legszilárdabbak. A két hadsereg, a szovjet és a jugoszláv a közös harc és a fegyverbarátság szimbólumai, megtestesítői azoknak a szoros és baráti kapcsolatoknak, amelyek még a múltban, s különösen a második világháború alatt alakultak ki népeink között. Ezeket a kapcsolatokat nem lehet egyik napról a másikra elfelejteni, mert bevonultak népeink történelmébe, s lehetetlen kitörölni őket mind a kortársak, mind az eljövendő nemzedékek emlékezetéből.

Az oroszok nagyon fejlett fegyver- és hadianyaggyártással rendelkeznek, s ha máshol nem is, de itt — tekintettel a mi fegyverkezési szükségleteinkre és az ő lehetőségeikre — megvan az esély arra, hogy függő helyzetbe kerüljünk tőlük. Gošnjak nemcsak magas állami tisztséget tölt be, hanem tagja pártunk legszűkebb vezetésének is. Ez csak növeli látogatásának fontosságát, s nemcsak az oroszok, hanem mások szemében is. Mióta fél évvel ezelőtt kitört közöttünk a perpatvar, most látogat először Moszkvába jugoszláv politikai bizottsági tag. Elképzelhető, hogy elsősorban mint pártvezetőt fogják fogadni, s csak másodsorban, mint kormányunk egyik miniszterét. A mostani körülmények között nem hiszem, hogy bármely más területen hasonló magas szintű látogatást tehetnénk Moszkvában. Ez az esemény annál is jelentőségteljesebb, mivel épp Zsukov marsall fogadja hadügyminiszterünket, az a Zsukov, aki a legnagyobb népszerűségnek örvend mind a Szovjetunióban, mind pedig Jugoszláviában.

Azt javasoltam Belgrádnak, hogy fogadják el Zsukov marsall tanácsait a delegációnk összeállítását illetően, mert ez a gesztus minden bizonnyal jól fog esni az oroszoknak, tőlük meg nem igényel nagy erőfeszítést.

Moszkva, 1957. május 13.

A szovjet gazdaságirányítás újjászervezéséről szóló beszámolót Hruscsov terjesztette a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elé. A Szovjetunióban váltig azt hangoztatják, hogy a gazdaság általuk szorgalmazott decentralizálása egészen más, mint amit mi Jugoszláviában annak hívunk, meg hogy ők a „lenini elvek" szerint járnak el, amiket mi viszont semmibe veszünk. Ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy kezd megváltozni az élet a Szovjetunióban, s hogy tovább már tarthatatlan a Sztálin idejében kialakult állapot, még akkor is, ha a decentralizálást nem „jugoszláv módra" akarják véghezvinni. A termelőerők további fejlődése már a Szovjetunióban is elképzelhetetlen a gazdasági viszonyok legalább részleges megváltozása nélkül. Az oroszok továbbra is az állam mindenhatóságára építenek, de már nem úgy, ahogy eddig.

Hiba lenne figyelmen kívül hagyni, hogy mindezeknek a változásoknak Hruscsov a kezdeményezője, aki nagyon vigyáz is arra, nehogy valaki véletlenül azt gondolja, hogy az újjászervezés tervének a kútfője a Goszplan, a szovjet kormány vagy valaki más. Hruscsov még három hónappal ezelőtt hozzálátott a változtatáshoz egyes állami szervek munkájában, másokat megszüntetett, s új, viszonylag ismeretlen embereket állított kiemelt posztokra. Így például megfosztotta tényleges hatalmától a csak tavaly év végén létrehozott Állami Gazdasági Bizottságot, s nem hagyta megerősödni a Molotov vezette Állami Ellenőrzési Bizottságot sem, pedig mindenki arra számított, hogy ez utóbbi fontos tárcája lesz a szovjet kormánynak.

A szovjet kormány összetétele különösen tavaly év végén, a magyarországi eseményeket követően erősödött meg. Az Elnökség majd' mindegyik tagja a kormányban találta magát. Hruscsov megmaradt a Központi Bizottság titkárságán s onnan készítette elő a decentralizációs programot, ami inkább tartozott volna a szovjet kormányra, mintsem a kommunista párt első titkárára. Az elmúlt év novemberében és az után még nem ezt mutatta a kép. Akkor Hruscsov még a KB Elnökségét sem képviselhette egyedül: mindig és mindenhová árnyékként elkísérte Malenkov és Molotov. Most mind a párt, mind a kormány nevében ő lép fel, s nagy jelentőségű intézkedések sorozatát viszi egyedül keresztül. Az Elnökség többi tagja nem támogatja őt különösebb lelkesedéssel, még Bulganyin sem, hogy Malenkovról, Molotovról, meg a többiekről, akik némán szemlélik az új gazdasági rendszert elemző nyilvános vitákat, ne is beszéljek.

Meggyőződésem, hogy semmi jóra nem vezetne, ha a napisajtónkban és folyóiratokban most kivesézné Hruscsov parlamenti beszámolóját vagy gyenge pontjaira kezdenének vadászni. Csak hasznunk származna abból, ha a jugoszláv sajtó továbbra is pozitívan kommentálná a változásokat. Meg fogom mondani Hruscsovnak, hogy mindkét fél kárára és nagyon sajnálatosan itt pontatlanul mutatják be a jugoszlávok nagyon is pozitív véleményét ezekről a fontos eseményekről.

Bár az elmúlt hetek során számtalan alkalommal találkoztam és beszélgettem az Elnökség tagjaival, Hruscsovon kívül egyikőjükkel sem sikerült a szovjet gazdasági újjászervezésről eszmét cserélnem — mindnyájan mérsékelt lelkesedéssel fogadták kíváncsiságomat.

Moszkva, 1957. május 16.

Banik, a lengyel nagykövetségi tanácsos egy beszélgetés során megpróbált a mieink lelkére hatni Tito és Gomułka közös szovjetunióbeli útja érdekében. A lengyel nagykövet és munkatársai a jelek szerint „részletesen kidolgozták" Hruscsov ötletét, s a tanácsos feladata lett, hogy meggyőzzön minket arról, „milyen nagy jelentőségű lenne ez mind a három ország szempontjából". Lehet, hogy az oroszok bízták meg őket avval, hogy ebbe az irány-

ba befolyásoljanak minket. Banik elmondta, hogy a tervek szerint a látogatás titkos és minden formaságtól mentes lenne. Így jobban át lehetne tekinteni a felmerült problémákat és nézeteltéréseket, hiszen teljesen nyíltan és szívből („po dusam") beszélgethetnénk. A lengyeleknek már biztosan a zsebükben van Gomulka beleegyezése, azért fáradoznak ennyit Hruscsov „hármas találkozójának" a megvalósításán.

Tapasztalataink arra tanítottak minket, hogy semmiféle titkos találkozókba és egyezményekbe ne menjünk bele — sem az oroszokkal, sem másokkal. Függetlenül attól, hogy milyen megállapodásokat és egyezségeket köthetnénk, maga az a tény, hogy a látogatás és a megállapodások rejtve maradnak a nyilvánosság előtt, csak hátrányos helyzetbe hozhat minket és korlátozhatja külpolitikánk szabadságát. Ezért gondolom azt, hogy ilyesmi szóba se jöhet. Mindenfajta titkosság csak ártana nekünk — de még ha el is fogadnánk, kizártnak tartom, hogy meg lehetne őrizni. Elég lenne csak annyinak kiszivárognia, hogy ez a titkos találkozó egyáltalán létrejött, és már jobbról is meg balról is lapos, gyanakvó pillantásokkal kezdenék méregetni külpolitikánkat, amelynek épp az a legnagyobb előnye, hogy nyilvános. Ezért is nyerhette el a nép támogatását a nehéz pillanatokban — például 1948-ban.

Az *Izvesztyija* véget vetett a kapcsolatainkban néhány hete uralkodó szélcsendnek. A május 16-ai számban megjelent egy cikk, melynek címe: *Amerikai katonai szállítmányok Jugoszláviának.* Hajszálra ugyanilyen tartalmú írások jelentek meg a mai központi katonai lapokban is.

A szovjet sajtó a Jugoszláviának szánt újabb amerikai katonai szállítmányokról kötött egyezménynek csak az amerikai magyarázatát közli. Evvel kizárólag az a céljuk az oroszoknak, hogy a jelenlegi helyzetben minél jobban lejárassák országunkat saját közvéleményük előtt. Ezért közlik azokat az amerikaiak szájába adott idézeteket is, amelyek szerint a Jugoszlávia felfegyverzéséről szóló Eisenhower-döntésnek „az Egyesült Államok nemzetközi érdekeit kell szolgálnia". Az oroszoknak pont kapóra jött ez a kijelentés, hogy még jobban diszkreditálni tudják Jugoszláviát. Az oroszok hosszú évek óta verik bele az emberek fejébe azt, hogy hogyan kell egyes külpolitikai eseményekről gondolkodniuk. Az Eisenhower-idézet pompásan illik ebbe a sémába, mert a segítségével be lehet bizonyítani, hogy mindig is az amerikai fegyvereladás húzódott meg a jugoszláv—szovjet „ideológiai" vita hátterében, s ez most végre „lelepleződött".

A szovjet közvélemény előbb elhiszi ugyanezt Eisenhower elnöknek, mint egy szovjet politikusnak, aki ellenünk használja föl érvként. A mi álláspontunkat erről a kérdésről az oroszok egész egyszerűen nem létezőnek tekintik, s csak arra vigyáznak, nehogy a Szovjetunióban valahogy nyilvánosságot kapjon. Az oroszok addig csűrték-csavarták a dolgot, míg végül az Egyesült Államok kormánya magyarázza meg a jugoszláv kormány politikáját és nem mi magunk. Már nem a „fejét ismét felütő revizionizmusról" meg a „proletár internacionalizmusról" van szó, hanem a további amerikai fegyverszállításokról Jugoszláviának, s erre a kérdésre jóval érzékenyebben reagál a szovjet közvélemény.

Moszkva, 1957. május 19.

Az oly sokáig halasztgatott írószövetségi kongresszust május 14-e és 18-a között végül is megtartották. Sepilov és Poszpelov, a két KB-titkár felváltva vettek rajta részt. Sepilov felolvasott egy hosszú, előre megírt beszédet, amelyet nem jelentettek meg. Sepilovot „bízták meg a kultúrával", vagyis, durván fogalmazva, ő az illetékes abban, hogy hogyan kell könyveket kiadni, dalokat énekelni, novellákat meg regényeket írni, zenét szerezni és hasonlók. Ez neki a „munkaköre". Azt hallottam, hogy Sepilov legutóbbi felszólalásában külön kitért a „virágozzék száz virág!" kínai jelszóra. Kijelentette, hogy ez megfelel Kína jelenlegi fejlődési fokának, ahol még mindig több különféle és egymással antagonisztikus

ellentétben álló osztály található és több politikai párt működik. Ez a megközelítés azonban egyáltalán nem alkalmazható a Szovjetunióra, ahol sem különböző osztályok, sem különböző politikai pártok nincsenek. Valószínűleg nem is fogják publikálni Sepilov beszédét, mert főként a szovjet irodalom értékelésével foglalkozott, illetve a párt ama határozott kívánságával, hogy a szovjet írók mondjanak le az új kereséséről az irodalomban, s hogy szigorúan tartsák magukat a „szocialista realizmus" rég kitaposott és biztos ösvényéhez. Szintén melegen ajánlják a szovjet íróknak, hogy ne nagyon próbálják szovjet környezetbe átültetni a kínai elképzeléseket. Több kongresszusi felszólaló is támadta a „száz virág szabad virágzását" és a „száz iskola" szabad működését reklámozó kínai elméletet, s igen szellemesen azt a kifogást emelték ellene, hogy „egyetlen szál gaz képes tönkretenni a legesleggyönyörűbb virágcsokrot is". Ez világosan utal a kínaiak és az oroszok közötti ideológiai nézeteltérésekre, még akkor is, ha egyelőre csak „virágokról" beszél mindenki.

Moszkva, 1957. május 20.

A szovjet belpolitika fejleményei közül még azt is érdemes feljegyeznem, hogy Moszkvában, és valószínűleg máshol is a Szovjetunióban egyre több kifogás merül föl a gazdaságirányítás újjászervezésével s főként az új rendszer bevezetésének gyorsaságával szemben. Hallottuk, hogy bizonyos körök a május 7-ére összehívott legfelsőbb tanácsi ülés elhalasztását követelték, mert túl rövidnek találták a felkészülési időt. Az ülést végül is nemcsak hogy elnapolták, de kurtábbra is fogták, s minden javasolt intézkedést Hruscsov referátumának a szellemében törvényerőre emeltek.

A központi állami apparátus dolgozói között (s közéjük tartoznak a feloszlatásra váró minisztériumok hivatalnokai is) egyre nő a nyugtalanság — nem is annyira a szovjet gazdaság újjászervezésen miatt, hanem azért, mert nem tudni, hogy kit hova fognak áthelyezni. V. V. Kuznyecov, a külügyminiszter első helyettese kérdésemre azt válaszolta, hogy a megszüntetett minisztériumokból egyes alkalmazottakat a külügyminisztériumba irányítanak át a szovjet diplomáciai apparátus erősítése végett. Az új törökországi és japán nagykövet posztot például a szovjet kormány két volt tagja kapta meg, akiknek a minisztériumait már korábban megszüntetésre ítélték. Gyanítom, hogy ezek ketten már nem emésztik halálra magukat azon, hogy előbbre viszi-e az ország szekerét a gazdasági reform, avagy sem.

Hruscsov politikájának és gazdasági újjászervezési programjának ellenfelei egyre gyakrabban emlegetik a Triskáról meg a kaftánjáról szóló mesét. E szerint volt Triskának, az egyszeri szegénylegénynek egy szép kaftánja, de még szebbet akart, s ezért elhatározta, hogy átszabja. Addig-addig alakítgatta azonban, míg végül teljesen szétszabdalta. Ugyanezt teszi Hruscsov is a szovjet gazdasággal. Hruscsov politikájának ellenfelei ugyanazokkal az eszközökkel, népmesékkel és közmondásokkal operálnak, mint maga Hruscsov. Olyan észrevételek is hallhatók, melyek szerint Hruscsov terve semmi újat nem fog tenni, mert nem a közvetlen termelők és a vállalatok anyagi érdekeltségének megteremtése, hanem csak Moszkva és az egyes köztársaságok, illetve bizonyos egyéb hatóságok illetékességi köreinek a felcserélése a célja.

Moszkva, 1957. május 22.

Az oroszok a Nyugat irányába kifejtett sokirányú külpolitikai és egyéb tevékenységükben abból az elképzelésből indulnak ki, hogy fel kell számolni a közel-keleti háború és a magyarországi szovjet katonai intervenció következményeit s a nemzetközi kapcsolatokban helyre kell állítani azt a légkört, amely 1955-ben és 1956 elején uralkodott. Erről a légkörről itt azt tartják, hogy elsősorban a Szovjetunió békeszerető politikájának köszönhetően

volt olyan kedvező. Az oroszok most mindegyik nyugati országnak szerződéseket és tárgyalásokat ajánlanak, egyrészt a kétoldalú kapcsolatok javítása, másrészt a világ még nyitott problémáinak megoldása céljából. Arra számítanak, hogy miután elérnek bizonyos eredményeket ezen a téren, áttérhetnek a második szakaszra, egy percre sem tévesztve közben szem elől alapvető céljukat — a béke, s ezzel együtt a status quo megőrzését. A status quo fenntartására irányuló politika persze csak Európára vonatkozik: Ázsiára, de főként Afrikára már korántsem érvényes. Ezen a két földrészen állandóan változik a politikai térkép, a volt gyarmatokból újabb és újabb független államok alakulnak, zsugorodik a nyugati országok gyarmati birodalma. Az oroszok ezért pártolják a status quo fenntartását Európában és a kolonializmus felszámolását Ázsiában és Afrikában.

Az oroszok most a korábbinál lényegesen rugalmasabban közelítik meg a Nyugat érdekeit bizonyos régiókban. Nem követelik az összes idegen területen felállított amerikai katonai támaszpont bezárását. A jelek szerint készek elismerni a közel- és közép-keleti brit és az afrikai francia érdekeket. Valamivel engedékenyebbek Izraellel szemben is. Az alapvető kérdésben azonban, azaz a második világháború eredményeinek és a szocialista tábornak az ügyében egy millimétert sem hajlandók változtatni álláspontjukon. Bármely megállapodásnak a nyugatiakkal ez az igazi feltétele.

Néhány itteni nyugati képviselő szerint kizárólag a szovjet kormány taktikája változott meg, szó sincs új szovjet politikáról. A taktika azonban nem léphet teljes egészében egy adott ország, ebben az esetben a különféle jegyzékek és nyilatkozatok tömegével jó néhány lényeges kérdést megbolygató Szovjetunió politikájának a helyébe. Ugyanakkor a politikát is lehetetlen a taktikától elválasztani; ez utóbbi legtöbbször része az előbbinek. A legutóbbi szovjet kezdeményezések, bár nem túl biztató távlatokkal rendelkeznek és általában taktikai lépésként értékelik őket, minden érintettnek lehetővé teszik, hogy tovább tevékenykedjék a nemzetközi kapcsolatok javításán. Huszadrangú kérdés, hogy ezt taktikának vagy politikának hívja valaki.

Moszkva, 1957. május 23.

Ma este Miškával együtt útra kelek Mongóliába, ahová Jugoszlávia nagykövetévé neveztek ki, moszkvai állandó tartózkodási hellyel. Én leszek Jugoszlávia első nagykövete ebben az országban. Velünk utazik moszkvai nagykövetségünk titkára, Raif Dizdarević is. Amennyire néhány orosz nyelvű kézikönyből és leírásból lehetséges volt, igyekeztünk megismerkedni ezzel a távoli és különös országgal, de mégsem tudunk megszabadulni attól az érzéstől, hogy a teljes ismeretlenbe kell fejest ugranunk. Néhány ajándékot is viszek a legmagasabb rangú mongol tisztviselők számára. Ebben is van valami furcsa: azért utazom Mongóliába, hogy átadjam a megbízólevelemet, s mint egykor a régi idők követei, ajándékokat viszek az államfőnek, a miniszterelnöknek, a külügyminiszternek stb. Hogy mégse legyen ez annyira meghökkentő és anakronisztikus, igyekeztem, hogy az ajándékok szimbolikusabb jellegűek legyenek, s inkább országunk jobb megismerését szolgálják, mintsem az egykor a cárok és királyok elé hordott nagy értékű kincsekre emlékeztetőek. Ez a szokás egyébként még ma sem halt ki egészen: előszeretettel ápolják több újonnan alakult országban.

A messzi Mongóliában élő új barátainknak szánt fő ajándék egy olyan atlasz néhány példánya volt, amelyet a belgrádi Katonai Térképészeti Hivatal adott ki, s amely az 1941—45 közötti népi felszabadító háborúnk és forradalmunk menetének részletes térképeit tartalmazza. A mű információs és dokumentumértéke véleményem szerint felbecsülhetetlen. Igen kevés szöveggel dolgozik, s mindent a térképek segítségével beszél el. Az események hónapról hónapra, évről évre pontosan nyomon követhetők. Az atlaszban megtalálható minden fontos és egyúttal megkérdőjelezhetetlen tény háborúnkról és forradalmunkról, s hatástalan vele szemben mindenfajta propaganda.

UTAZÁS KÍNÁBAN ÉS MONGÓLIÁBAN

Pekingi napok — Mit takar a „száz virág" és a „száz iskola" jelszava? — A „kritika és az önkritika hulláma" Pekingben — Megérkezünk Mongóliába — Találkozás Szambu államfővel és Cedenbal miniszterelnökkel — Úti benyomásaim — Visszatérés Moszkvába

Ulánbátor, 1957. június 1.

Már tíz napja is elmúlt, hogy útra keltem, s ez alatt az idő alatt teljesen elhanyagoltam feljegyzéseimet. Most már a mongol fővárosban, azaz a fővárostól 5—6 kilométerre, egy, a mongol kormány által a rendelkezésünkre bocsátott magánosan álló épületben tartózkodva van egy kis időm bepótolni a mulasztásokat.

Mongóliába Pekingen keresztül érkeztünk meg. Természetesen nem kellett volna Kína felé kerülnünk, hiszen az oroszok menetrendszerű repülőgép-összeköttetést tartanak fenn Irkutszk és Ulánbátor között — kínai nagykövetünk, Vlado Popović elvtárs azonban kihasználva mongóliai utazásunkat, meghívott minket Pekingbe. Ha nem adódott volna ez a hivatalos mongóliai út, kétlem, hogy valaha is eleget tehettünk volna ennek a baráti invitálásnak.

Mielőtt bármit is lejegyeznék a rövid pekingi tartózkodásunk során szerzett benyomásaimból, hadd bocsássam előre, hogy azok az élmények, amelyekben részünk volt, furcsák és teljesen mások voltak, mint amilyenekre bármelyikünk (Miška, Dizderević vagy én) számított. Mindegyikőnk úgy érezte, hogy igazából most jár először külföldön, s hogy eddig az utazásaink során látott megannyi ország nem volt „igazi külföld".

Bár mindannyian felkészültünk a legváratlanabb benyomásokra is (már amennyire ez egyáltalán lehetséges), a minket körülvevő ország, annak lakói és hétköznapjai mégis ámulattal töltöttek el bennünket. Meggyőződésem, hogy mindez sem jugoszláv, sem európai mércével nem mérhető. Olyan hatalmasak és sokrétűek köztünk a különbségek, hogy mármár egy másik bolygón és annak lakói közt érzi magát Kínában az európai.

Pekingi utunk magánjellegű volt. Nem vártak minket szervezett programok vagy egyéb kötelezettségek; az egyetlen kivételt az a vacsora képezte, amit Si Pen-fej, a külügyminisztérium európai referense és Csou En-laj tanácsadója adott a tiszteletünkre. Egy diplomáciai fogadáson találkoztam Csou En-lajjal is, aki szívélyesen és barátságosan viselkedett.

Kína jelenlegi politikájának legérdekesebb része a nyilvános és mindent átfogó „kritika és önkritika"-kampány, amely minden szintre kiterjed, a falvaktól és a gyáraktól az egyetemeken át a párt- és államapparátusig. Pekingi nagykövetségünk dolgozóit is magukkal ragadták az események, s egész haditervet dolgoztak ki, amelynek alapján követni tudják ennek a látszólag demokratikus akciónak a menetét. Ez a jelenség páratlan a szocialista világban: Kínában senkit nem kímélnek meg a bírálattól. A kritikát a megbíráltak önkritikája követi, s ráadásul mindez nyilvánosan, sőt, a legszélesebb tömegek részvételével zajlik. Ezt hívják itt a hatalmon lévők és a nép új típusú viszonyának, amely mindenki számára garantálja a szólásszabadságot. A legdrasztikusabb eseteket, az összes zaftos részlettel egyetemben még az újságok is közlik.

Minthogy a nagykövetségünkön senki nem beszél kínaiul, a „száz iskola szabadsága", a „száz virág virágzása" meg a „kritika és önkiritika" kampányokat nem tudták a kínai sajtó alapján nyomon követni. Pekingben dolgozó elvtársaink napokat töltenek azzal, hogy

az itt angolul kiadott újságokat és egyéb anyagokat lefordítsák, feldolgozzák, kommentálják, s írásban magyarázatot fűzzenek hozzájuk. Az így összeállított dokumentációt hazaküldik Jugoszláviába. Az egész kérdést a kínaiakra nézve rendkívül kedvezően közelítik meg. A kínai gyakorlat pedig újra és újra igazolja azt, hogy senki sem akarja cáfolni vagy kétségbe vonni nagykövetségünk dolgozóinak megállapításait és következtetéseit, s különösen nem maguk a kínaiak. Órákon át beszélgettem erről kínai nagykövetségünkön. Az elvtársak már egy egész dokumentumhegyet halmoztak föl, jórészt olyan újságcikkekből, amelyek az ő véleményüket igazolták.

Az elvtársaink már többször is beszélgettek kínai vezetőkkel, akik megerősítették, hogy az újságok pontosan tükrözik a párt és a kormány mostani irányvonalát, s hogy a Kínai KP általános és tartós orientációjáról van szó. Csou En-laj, akivel egy diplomáciai fogadáson találkoztam, szintén kijelentette, hogy megváltoztatják „munkastílusukat", kijavítják a korábban elkövetett hibákat, s mindent megtesznek, hogy ezek ne ismétlődhessenek meg. Hozzátette, hogy a kínai pártnak és államnak nem lehet objektívebb és alaposabb bírálója, mint a széles néptömegek. Ezért értékelnek újra most minden eddigi tapasztalatot s ezért fejtik ki szabadon az emberek a véleményüket a különféle kollektívák gyűlésein. Bíznak benne, hogy az eredmények sem váratnak sokat magukra, s annál nagyobbak lesznek, minél alaposabb a mostani munkastílust érő kritika.

Ennek a kampánynak az is a célja, folytatta Csou, hogy „javítsa a tömegek és a párt viszonyát". Most a párton a sor, hogy meghallgassa, mit mondanak neki a széles néprétegek, s hogy jobban összeforrjon velük. Kína nem is olyan régen diadalmaskodott a háborúban és a forradalomban — s akkor is hallatszott a tömegek hangja. Sőt: Kína épp ezért tudott győzni. Azonban a háború alatt s főként pedig utána, az új állam megteremtésekor az a veszély fenyegette a pártot, hogy elszakad a tömegektől. Ezért elengedhetetlen ez a mozgalom.

Azt feleltem Csou En-lajnak, hogy nem ismerem a viszonyokat az országukban, s hogy csak néhány napra, magánlátogatásra érkeztem ide, de a nagykövetségünkön dolgozó elvtársak ámuldoznak az eseményeken, s csak elismerő szavakkal szólnak pártjuk és kormányuk eme tevékenységéről. Mi több, felcsigázták Belgrád érdeklődését is a mostani kínai folyamatok iránt, melyekről az egész jugoszláv sajtó elismeréssel ír. Úgy láttam, ez jólesett Csou En-lajnak.

Csou szóba hozta fél évvel ezelőtti moszkvai beszélgetésünket. Nem kérdezett rá, hogy milyen döntést hozott Jugoszlávia a szocialista országok tanácskozásával kapcsolatban, amelyet még ő javasolt januárban. Minden kérdezősködés nélkül egyértelmű volt, hogy nem vennénk rajta részt.

Csou En-laj ezenkívül csak egyetlen érdekes témát érintett: megkérdezte, hogy milyen a viszonyunk most a Szovjetunióval. Azt feleltem, hogy az utóbbi időben szépen javult. Nem egészen két hét múlva például hivatalos látogatásra Moszkvába érkezik honvédelmi miniszterünk, aki a JKSZ Politikai Bizottságának is a tagja. Csou En-laj ezt pozitívan, de nem túl lelkesen nyugtázta.

A Si Pen-fej külügyminiszter-helyettes által rendezett vacsora során semmi feljegyzésre méltó sem hangzott el. Vlado Popović elvtárs hosszasan beszélgetett a házigazdával, jobbára a fentebb már ismertetett kínai belpolitikai témákról.

Ulánbátor, 1957. június 2.

A pekingi jugoszláv nagykövetség dolgozói elmesélték nekünk, hogy milyen féltő gondoskodással veszi őket körül a kínai fél. Már maga az a tény, hogy a nagykövetség Csang Kaj-sek egykori házában található, arról tanúskodik, hogy a kínaiak nagyon vigyáznak a

jugoszlávok kényelmére. Mindkét fél kárára sok-sok évet elpazaroltunk, amelyek alatt nemcsak hogy nem történt közöttünk semmi hasznos, de kifejezetten rossz viszonyban voltunk egymással. Kína támogatta Sztálin agresszív Jugoszlávia-ellenes politikáját. Bebizonyosodott, hogy egy olyan kis ország miatt, mint Jugoszlávia, Kínának esze ágában sincs összerúgni a patkót hatalmas szomszédjával, a Szovjetunióval. Kína ma is azok mellett az elvek mellett döntött, amelyek legjobban megfelelnek államérdekeinek.

A Peking—Moszkva—Belgrád háromszögben uralkodó viszonyokról sem fél éve Moszkvában, sem most Pekingben nem szóltam egyetlen szót sem Csou En-lajnak. Azt hiszem, jobb őrizkedni minden olyasmitől, ami miatt ránk lehetne fogni, hogy intrikálunk a Szovjetunió és Kína között.

Továbbutazásunk előtt a nagykövetségünkön elbeszélgettünk az ott dolgozókkal a szovjet—kínai viszonyokról. Elmondtam, hogy mi Moszkvában hogyan látjuk ezt a kérdést. Ahogy a tavalyi év folyamán elmélyült a válság a tábor európai részén, úgy lett egyre jelentősebb Kína szerepe. Ez különösen a magyarországi szovjet katonai intervenció után volt szembetűnő. Most azonban úgy tűnik, hogy napról napra kevésbé van szüksége Moszkvának Kína politikai támogatására. Az oroszoknak nem tetszik ez a kritika-önkritika kampány, s nem értenek egyet a „száz virág" szabad virágzását meg a „száz iskola" szabad működését hirdető jelszavakkal sem. Egyre kevésbé beszélhetünk a szovjet—kínai monolit egységről, egyre inkább a különbségek lesznek a jellemzőek. Azok az események, amelyek miatt a Csou-En-laj által javasolt kommunista tanácskozást kigondolták, egyre kevésbé izgatják Hruscsovot, hiszen lassan megtalálja a közös hangot Gomułkával és Kádárral a kínaiak támogatása, vagy pláne közvetítése nélkül is.

Sok és sokféle benyomással távoztunk eme túlságosan is rövid látogatás után Kínából, s érkeztünk meg repülővel május 31-én Ulánbátorba.

Ulánbátor, 1957. június 3.

Mongóliában az elképzelhető legelőzékenyebb módon fogadtak bennünket. A moszkvai mongol követségen keresztül még elutazásunk előtt szállodai szobákat foglaltattunk le Ulánbátorban, informálódtunk az árak felől és táviratilag megfelelő mennyiségű pénzt rendeltünk. Ulánbátorban azonban megkaptuk a kormány egyik villáját a város szélén (összesen kettő van nekik), kirendelték mellénk az itt fellelhető legelitebb személyzetet s a tetejébe még külön étrendet is összeállítottak a számunkra. Ez a maximum, amivel Mongóliában a külföldi vendégeket el tudják halmozni.

Az ázsiai és a szocialista tábor országaiból érkezett nagykövetek korántsem részesültek hasonló bánásmódban, amikor megérkeztek Mongóliába. A mongol kormány irántunk tanúsított készségességét néhány szocialista országbeli nagykövet egy kicsit a szívére is vette. A csehszlovák diplomata például megjegyezte, hogy tavaly ő is „megkapta a mongol kormány engedélyét", hogy amikor nagyon beteg volt, két hetet ebben a villában tölthessen.

A mongol külügyminisztérium protokollosztályával rögtön megérkezésünk után el akartuk rendezni ulánbátori tartózkodásunk költségeit. Az egyhetes villahasználat, a külön menü, a mongol személyzet, meg az általunk igénybe vett autók bére tetemes összeget tett ki. A mongolok azonban ragaszkodtak ahhoz, hogy a kormányuk vendégei vagyunk és szó sem lehet arról, hogy bármit is mi fizessünk. Az egyetlen kivétel az a hivatalos vacsora volt, amire én hívtam meg a mongol vezetőket — itt érthető módon, mi álltuk a cehhet.

A megbízólevelek átadása és az egyéb formaságok intézése terén a mongol kormány szintén a lehető legelőzékenyebbnek mutatkozott. A külügyminiszter néhány órával a megérkezésünk után már fogadott is, másnap pedig átadtam a megbízólevelemet. Még aznap fogadott a kormányfő, majd a párttitkár. A szovjet Legfelsőbb Tanácsnak megfelelő Nagy Népi

Hurál Elnökségének elnöke Szambu, a megbízólevél átadásakor mondott beszédében nagy elismeréssel adózott Tito elvtársnak, s ez meg is jelent a mongol sajtóban. Cedenbal kormányfő és Damba párttitkár szintén meleg hangú üdvözletüket küldték Titónak. A vacsoránkra eljött az Elnökség elnöke, a kormányfő és a mongol közélet sok más tekintélyes személyisége.

Mindegyik beszélgetésből azt a következtetést szűrtem le, hogy Mongólia vezetői nagy előrelépést remélnek hazájuk nemzetközi elismertetése felé azáltal, hogy felveszik a kapcsolatokat országunkkal. Igyekeztek minél pompásabb fogadtatásban részesíteni Jugoszlávia első hozzájuk érkező képviselőjét. A mongol sajtó mindent, amit egyhetes látogatásunkról egyáltalán el lehetett mondani, az újságok címoldalán közölt.

Moszkvába való visszatértünkkor láttuk, hogy még a *Borba* is csak egy rövid hírt közölt a megbízólevél átadásáról, a *Politika* meg még erre sem vette a fáradságot. A jugoszláv sajtó még a programnak azokról a pontjairól sem tett említést, amelyekről pedig kötelességünk lett volna hírt adni, ha már egyszer a diplomáciai kapcsolatok felvétele mellett döntöttünk: az ünnepi koszorúzásról a két mongol nemzeti hős és államalapító, Szuhe-Bator és Csojbalszan marsall emlékművénél, a Mongol Népköztársaság elnökénél, Cedenbalnál tett látogatásomról, a mongol államfő, a kormányfő és társaik tiszteletére rendezett vacsoráról stb. A mongolok szívélyességének és persze jól felfogott érdekeinek köszönhetően táviratainknéhány óra alatt eljutottak Mongóliából Belgrádba, s a sajtónk minden további nélkül írhatott volna az eseményekről, ha akart volna. A mongolok egészen biztosan neheztelni fognak ránk emiatt. Megítélésem szerint új diplomáciai kapcsolatunkban már el is követtük az első hibát. A mongol vezetők, pontosan azért, mert a világ még mindig nem nagyon vesz róluk tudomást, sokkal érzékenyebbek az ilyen mulasztásokra, mint egy nagyhatalom kormánya, amely szinte észre sem veszi őket, sőt, kivételes alkalmaktól eltekintve nem is tart az effajta gesztusokra igényt.

Moszkva, 1957. június 6.

A második világháború során Mongólia sokat segített a Szovjetuniónak: lóval, állatállománnyal, hússal látta el. Éppen ebben az időben kezdődött el Mongólia komoly belső fejlődése. Egyetemet alapítottak, megkezdték a főváros és a területi székhelyek kiépítését, létrehozták az első iparvállalatokat. Ez a folyamat a háború után felgyorsult, többek között annak is köszönhetően, hogy az orszok kiépítették az Ulánbátort Pekinggel összekötő vasútvonalat.

A vasútvonal mentén az oroszok még felhúztak vagy öt-hat várost, több száz vasútállomást és más út menti obbjektumot, telefonvonalakat telepítettek stb. A vasút észak—délkelet irányban, 1114 kilométer hosszúságban szeli át az országot. Amellett, hogy döntő stratégiai és gazdasági fontossággal bír mind a Szovjetunió, mind Kína számára, Mongólia további fejlődésének is a tengelye lett. A sínpár túlnyomórészt a kies sztyeppén halad. Orosz anyagi segítséggel építették s rövidesen megnyitják a nemzetközi forgalom előtt is, mint a szovjet szabványok szerinti első osztályú vasúti főútvonalat. A vasút kiépítése mindenféleképpen a Mongol Népköztársaság történetében a legnagyobb orosz beruházás.

A háború után kezdődött meg a modern munkásosztály és a mongol értelmiség kialakulása. A forradalom előtt nem volt mongol orvos, mongol mérnök, mongol állatorvos. A hihetetlen elmaradottságot, a nomád életformát és az embert próbáló klímát figyelembe véve az elért eredmények — bár abszolút értékben alacsonynak tűnnek — minden elismerést megérdemelnek. Felszámolták az írástudatlanságot. Megtudtuk, hogy a 8 és 40 év közötti lakosság 99%-át megtanították a betűvetésre. Most már 8000 egyetemi hallgatójuk van. A különböző szakmákat tanító alsóbb szintű iskolák száma négyszáz. Állandóan nő a nem az

állattartásból élő lakosság aránya. A mongol fővárosban mozik, színházak és nemzeti operaház működik. A belső változásoknak és a Szovjetunió — főként egészségügyi — segítségének köszönhetően megállították a népességcsökkenést, s a növekedés most megközelíti az 1,8%-ot, azaz az évi 13 000 főt.

Az ország fő kincse az állatállománya: 26 millió jószág esik a kilencszázezres összlakosságra, s evvel Mongólia világelső. Eddig a pásztorok 20%-át tömörítették valamiféle szocialista mezőgazdasági nagyüzembe, de ez a szám állandóan nő. Az oroszok sugallatára 1930—31-ben megpróbálkoztak az állattenyésztés — önkéntesnek hirdetett, de valójában erőszakos — kollektivizálásával, de a lakosság olyan kemény ellenállást fejtett ki, hogy végül is le kellett róla tenniük. Most fokozatosan és békés úton próbálják a még mindig a lakosság 90%-át kitevő pásztorokat szövetkezetekbe tömöríteni. Az állatállományban sok az elhullás: csak ebben az évben a hideg és az éhség miatt több mint 600 000 állat pusztult el, bár ezt már haladásnak könyvelhetik el a korábbi években tapasztalt 1—2 milliós veszteségekhez képest.

Botorság lenne a közeljövőben gyorsabb gazdasági fejlődést és a nemzeti jövedelem nagyobb növekedését remélni. Az okok, amelyek ezt lehetetlenné teszik, nyilvánvalóak: a népesség kis lélekszáma, túlnyomó részének nomád életmódja és általános elmaradottsága, az állam pénzügyi és egyéb eszközeinek a hiánya és a többi. Ezért minden komolyabb gazdasági terv és elképzelés teljesen a külföld segítségétől függ, s ez a „külföld" gyakorlatilag az oroszokat jelenti.

Meggyőződhettünk arról is, hogy igen erős a mongolokban a nemzeti érzés. A szovjet közreműködéssel létrehozott központi állami múzeumban, amely valóságos tudományos és történelmi kincsesbánya, külön helyiségekben mutatják be Dzsingisz kán XIII. századi mongol birodalmát. Amikor mongol kísérőinket történelmüknek erről a periódusáról kérdezgettük, elmondták például, hogy az akkori mongol főváros korának legkulturáltabb városa volt, de sajnos földig lerombolták, meg hogy Mongólia hatalmas állam volt, de múltjának emlékei az enyészet martaléka lettek, s ők nem tudták úgy megőrizni őket, mint például a franciák Napóleon korának rekvizitumait.

A most Kína fennhatósága alatt álló Belső-Mongóliáról azt tartják, hogy országuk része, az ottani lakosságot pedig honfitársaiknak tekintik, akik ugyanazt a nyelvet beszélik, mint ők, ugyanazok a szokásaik, s egyáltalán, egy nemzethez tartoznak velük. A Szovjetunióba olvasztott Burját-Mongólia iránt hasonló érzéseket táplálnak, bár kevésbé intenzíven. Néhány mongol beszélgetőpartnerünk arról panaszkodott, hogy az ottani népességnek már több mint a fele elfelejtette mongol anyanyelvét és csak oroszul beszél. Kína északkeleti, Tibet felé eső vidékét néhány tisztviselő csak mint Felső-Mongóliát emlegette. Mindebből annak kell következnie, hogy a Mongol Népköztársaság csak a mongol területek egy részét foglalja magába, a többit erős szomszédai felosztották egymás között. A nacionalizmus nemcsak a hajdani mongol birodalomra és a dicső múltra való emlékezésből táplálkozik, hanem a lakosság kis lélekszáma fölött érzett aggodalomból is. Ez utóbbi a Mongol Népköztársaság legégetőbb kérdése. A modern Mongólia határain túl, elsősorban a Kínai Népköztársaságban négyszer-ötször több mongol él, mint az anyaországban. A mongol területek és a nagy részben nemzeti kisebbséggé vált mongol nép szétdaraboltságának az érzése idővel valószínűleg veszíteni fog intenzitásából, de kiveszésére még nagyon-nagyon sokat kell várni.

A vak is látja, hogy Mongólia földje a két szomszédos gigász, Oroszország és Kína érdekei összecsapásának a színtere lett. A két fél másképp képzeli Mongólia fejlesztését. Az oroszok úgy vélik, hogy Mongólia fejlődését nem a külföldi munkások számának növelésével (a „külföldi munkások számának növelése" gyakorlatilag a kínaiak beözönlését jelenti az országba), hanem a hazai, mongol káderek kinevelésével, a hazai termelőerők fejlesztésével, a bányászat, az ipar kiépítésével lehet megoldani.

Az oroszokkal ellentétben a kínaiak úgy vélik, hogy a Mongol Népköztársaság fejlődése sokkal nagyobb lendületet venne a kínai munkaerő beáramlásával, mivel — a kínaiak szerint — épp a hatalmas lakatlan területek és a munkaerőhiány jelentik Mongólia fő problémáját. A kínai nagykövet, aki szemmel láthatóan nehezményezi a mongol kormány által rájuk kényszerített kvótákat, elmondta, hogy jelenleg összesen 8000 kínai munkás és 5000 családtagjuk tartózkodik Mongóliában. A kínaiak készek akár százezer munkást is azonnal útnak indítani Mongólia felé, de a mongolok nem adják be a derekukat, inkább tovább kínlódnak a munkaerőhiánnyal és a lakatlan vidékek reménytelennek tűnő benépesítésével.

Ha már egyszer a mongoloknak választaniuk kell két hatalmas, hazájuk „gyors belső fejlődését" oly nagyon szívén viselő szomszédjuk ellentétes elképzelései között, akkor inkább az oroszokét fogadják el. Ez nemcsak azért érthető, mert mindenben az oroszoktól függenek, és mert a szovjet program a mongol gazdasági potenciál kiépítését célozza, hanem azért is, mert nem fenyeget azzal, hogy oroszok települnek át Mongóliába. Nem így a kínaiak terve. A mongolokban nemcsak a konfliktusokban terhes múlt kelt ellenérzéseket (a kínaiak sokáig megszállva tartották Mongóliát, s aztán egészen a kínai forradalom 1949-es győzelméig ellenségesen viszonyultak az új mongol államhoz). Attól félnek — s nem alaptalanul —, hogy idővel nemzeti kisebbséggé válnak a saját hazájukban, ha elfogadják a „gyors belső fejlődést" előirányzó kínai terveket és zöld utat engednek a kínaiak betelepülésének.

Hosszasan elbeszélgettem mind a Szovjetunió, mind Kína nagykövetével (nem egyszerre persze). Egyik sem beszélt a másik országról, meg arról, hogy nemcsak az ő országa támogatja Mongóliát, bár nyilvánvalóan nagy a vetélkedés a két nagyhatalom között. Piszarev, a szovjet nagykövet, aki már jócskán benne van a korban s egyébiránt igen kellemes beszélgetőpartner, elmesélte, hogy hazája mi mindent tett és tesz ma is Mongóliáért. Kínát nem említette, mint ahogy a kínai követ is mélyen hallgatott a Szovjetunióról; arról persze már volt mondanivalója, hogy ők mi mindent építenek Mongóliában. Azt is hozzátette, hogy készek akár még többet is tenni és munkásokkal segíteni Mongóliát.

Ulánbátorban mind az orosz, mind a kínai nagykövetség nagyon népes ugyan, de az oroszok meghatározó szerepe a Mongol Népköztársaság további fejlődésében megkérdőjelezhetetlen. Mongólia keleti és déli, azaz Kína felé eső határát egészen 1949-ig szovjet katonák őrizték. A Mongol Népköztársaság ténylegesen a Szovjetunió szerves része volt. Nem tudom, hogy ma hogyan állnak a dolgok. A kínai forradalom győzelmével javultak a mongol—kínai kapcsolatok fejlődésének a feltételei is. Az oroszok egyre aktívabbak lesznek Mongóliában, de jól érzékelhető az is, hogy a mongolok egyre inkább az önállóságra törekszenek.

A mongol vezetők a lehető legszívélyesebben fogadtak minket. Jugoszlávia és Tito hatalmas tekintélynek örvend körükben; ezt egyetlen beszélgetés során sem mulasztották el nyomatékosan a tudtunkra adni. Jugoszlávia még a háború alatt tett szert erre a hírnévre, amit csak növeltek az 1948-as és az azt követő események.

Az összes mongol vezető őszinte aggodalmát fejezte ki a Szovjetunió és Jugoszlávia most kibontakozó konfliktusa miatt, s nagy megkönnyebbülésssel fogadták azon kijelentéseimet, melyek szerint most komoly kilátások vannak ezeknek a kapcsolatoknak a javulására. Érdeklődtek, hogy nálunk milyen a párt és az állam szerepe az ország életében. Kíváncsiságukon látszott, hogy a szovjet bírálatok keltették fel. Sokat beszéltek arról a segítségről, amit a Szovjetuniótól kapnak, míg Kínáról jobbára hallgattak. Mindnyájan köszönetet mondtak Jugoszláviának azért, mert támogatta Mongólia felvételét az ENSZ-be. A lelkemre kötötték, hogy feltétlenül adjam át forró üdvözletüket Tito elvtársnak.

A mongolok világosan az értésünkre adták, hogy jó néven vennék, ha jugoszláviai látogatásra hívnánk országuk hivatalos delegációját, amely még az idén, a mongol nemzeti ün-

nep, július 11-e után viszonozni fogja Lengyelország, Csehszlovákia, Kelet-Németország és Albánia állami küldöttségeinek látogatását. Amúgy nem hivatalosan melegen érdeklődtek az iránt is, hogy Kínába menet beugrana-e hozzájuk Tito — mintha a kínai látogatás már kész tény lenne.

Moszkva, 1957. június 8.

Már szóltam arról, hogy a mongol lakosság többsége állattartással foglalkozik. Mind a mai napig nomád életmódot folytatnak, s követik a megélhetés fő forrását jelentő juhnyájak és ménesek mozgását. Ilyen körülmények között valóságos csoda, hogy fel tudták számolni az írástudatlanságot. Cedenbalt, a miniszterelnököt is megkérdeztem, hogy tényleg nincsenek analfabéták az országban, s ő is megerősítette ezt az információt.

A mongolok jurtákban laknak. A jurta kör alaprajzú, favázas, vászonborítású lakóhelyiség. Gazdáik villámgyorsan szét tudják szedni, hogy aztán felmálházhassák lovaikra s ugyanolyan gyorsan felállítsák valahol máshol. A hatalmas mongol sztyeppén így egyremásra keletkeznek és szűnnek meg a „települések". Bár a ház összehasonlíthatatlanul kényelmesebb, mint a jurta, amely mind a mai napig megőrizte évszázados formáját, a mongolok arról panaszkodtak nekünk, hogy a népnek a vérében van a jurtában élés és az állandó vándorlás, és képtelen hozzászokni a házban lakáshoz és a városi életmódhoz. A házban egész egyszerűen mintha nem kapnának levegőt. Zavarja őket, hogy elmozdíthatatlan és nem lehet felpakolni a lóra és egyik helyről a másikra költöztetni.

A mongolok nagy büszkeséggel tekintenek fővárosukra, Ulánbátorra. A város jó részét még jurták alkotják, de egyre több épületet és utcát emelnek. Ulánbátorban összpontosul az ország vezetése; itt található minden párt- és kormányhivatal, az egyetem, a központi néprajzi múzeum, a legfontosabb ipari üzemek, az ország egyetlen nemzeti operaháza. Itt van a néhány nagykövetség épülete is. Egyelőre a szovjeteké a legnagyobb, de már régi, és nem hiszem, hogy az oroszok sokáig megmaradnak benne. Piszarev felvilágosított, hogy a kínaiak új, óriásira méretezett épületkomplexumot emelnek nagykövetségük számára, amelyben többek között egy ezerötszáz férőhelyes moziterem és egy százágyas kórház (!) is helyet fog kapni. A kínaiak ebben alaposan lefőzik az oroszokat. Az ulánbátori kínai nagykövetség még a moszkvainál is nagyobb lesz.

Meglátogattunk egy Ulánbátor közelében fekvő ősi mongol szentélyt is, amelyben még megmaradt néhány pap. Az ötlet, amely mongol kísérőinket nem töltötte el túlzott lelkesedéssel, Miškáé volt. A régi Mongóliában hallatlanul erősek voltak a vallási előítéletek. A hatalmat évszázadokon át a papság tartotta a kezében. Maga a vallás, a lámaizmus, amely, ha jól értettem, a buddhizmus tibeti változata, valószínűleg a világ legelmaradottabb szektáinak egyike. Ennek a tíz-egynéhány szerzetesnek a látványa többet elárult Mongólia múltjáról, mint bármi, ami a könyvekben olvasható. Miška, Dizdarević meg én épp valami szertartás kellős közepébe csöppentünk. A rituálé és a papok kinézete egyaránt borzalmas volt. Átlagéletkorukat hetven évre becsültük. Többségüknek egy szál haj sem volt a fején, deformálódott koponyájukat sebhelyek csúfították. Némelyikük természetellenesen kövér volt, mások csontsoványak. Valami zsiradékkal kenték be magukat, s tetőtől talpig vörösessárga vászonruhába burkolóztak. Mit mondjak, cseppet sem voltak vonzó látvány. A szentélyt csordultig töltötte a múlt nehéz levegője; nehéz volt tíz percnél tovább kibírni falai között.

Megértettem, hogy milyen súlyos örökséget hagyott a múlt Mongóliára: az ország egészen 1921-ig ennek a papságnak az irányítása alatt állt. Még most is a fülemben cseng az a fémes zörej, amivel, valamiféle tányérokat ütögetve össze, ezek a vénemberek imájukat kísérték. A vallás egyik dogmája megtiltotta a föld „megsebzését": nem volt szabad ásni, sem szántani, mert evvel sebeket ejtenek a földön. Emiatt Mongóliában nem létezett föld-

művelés, bányászat, miegyéb. Valamikor még a holtakat sem temették el, nehogy „megsértsék" a földet, s megelégedtek avval, hogy a legolcsóbb egészségügyi segédmunkásokra, a keselyűkre bízták őket, amelyek még ma is nagy számban köröznek a mongol települések fölött.

Más. Sztálin még egy 1942-es (!) rendelettel a cirill betűs ábécét tette meg Mongólia hivatalos írásává. Egy tollvonással betiltotta az ősi mongol nemzeti írás használatát. Megtudtuk, hogy a Sztálin parancsával szembeni ellenállás miatt csak öt évvel később tudták a cirill betűs írást bevezetni. A megbízólevelem átadásakor rendezett kis ünnepségen rövid alkalmi beszédet mondtam, amire a szokásokhoz híven Szambu, a Nagy Népi Hurál Elnökségének elnöke, az államfő válaszolt. Minthogy eközben néhány lépésre állt tőlem, láttam, hogy a beszéde nem a hivatalos cirill betűs ábécével íródott, hanem a tradicionális mongol írással, amelyben az írásjelek nem balról jobbra, vízszintesen sorakoznak, hanem függőlegesen, felülről lefelé. Először azt hittem, hogy néhány öregember még megőrizte a régi írást, és úgy látszik, Szambu is közéjük tartozik — de tévedtem. Azok az újságírók, akik jelen voltak, míg Szambuval beszélgettem, fiatalemberek voltak, és mégis az ősi mongol írást használták.

Egyik nap kirándultunk egy kis Ulánbátor környéki faluba. Tipikus mongol környezetet láttunk: rettentő sok állatot, főként lovakat és juhokat, amelyek hosszú gyapja a földig ér. Láttam négy-öt éves gyerekeket is, akik nyereg és kötőfék nélkül ülték meg az apró termetű mongol lovakat, olyan magától értetődően, mint az európai gyerekek babákkal meg építőkockákkal játszanak. Semmi túlzás nincs abban az állításban, hogy a mongol „lóra termett" nép.

A mongolok az első hivatalos vacsorán „kumisszal", vagyis kancatejjel kínáltak meg minket. A kínálást kénytelen-kelletlen elfogadtuk. Nagy lelkesedéssel beszéltek ennek a kapcsán az ország egyik ünnepéről, a „kumisz napjáról", s őszintén sajnálták, hogy túl későn jöttünk és elmulasztottuk. Én magamban utólag is fellélegeztem, a kumiszból tudniillik az a kevés is épp elég volt.

Minden múló kényelmetlenség és úti bonyodalom azonban elhalványul a kellemes benyomások mellett.

Moszkva, 1957. június 8.

Bevégezvén feljegyzéseim Mongóliáról szóló részét, hadd jegyezzem meg, hogy mind Jugoszlávia és Mongólia diplomáciai kapcsolatának megteremtésében, mind a mi mongóliai utazásunkban nem elhanyagolható szerepet játszottak az oroszok, akik nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy Jugoszlávia Moszkván keresztül vegye föl és ápolja a kapcsolatot evvel az országgal.

Mongólia hosszú időn át a kínaiak fennhatósága alá tartozott. Azután elfoglalták az orosz cárok és amolyan protektorátust csináltak belőle. 1921-ben kitört a mongol forradalom (amint azt a Moszkvában átböngészett tankönyvekből és kézikönyvekből megtudtam), és Mongólia a szovjetek oltalma alatt szert tett valamicske kis függetlenségre — Kínával szemben. Véleményem szerint ez az ország elsősorban katonai jelentőséggel bír az oroszok számára: biztosítja a Szovjetunió délkeleti határait. Így volt ez a cári Oroszország idejében is meg a két világháború között is, Japánnal és Kínával szemben. Most már csak Kína „rúg labdába", hiszen a japánok a második világháborús vereség után a „partvonalon túlra" kerültek. Az is lehet, hogy Mongólia földje hatalmas ásványkincseket rejt magában, amiről még sejtelmünk sincs.

Bár a mai Mongóliát az októberi forradalom után tényleg az oroszok teremtették meg és tartották életben amolyan ütközőállamként a Szovjetunió és Kína között, azt hiszem, Mon-

gólia függetlensége mégis egyre erősebb lesz, különösen Sztálin halála és Hruscsov hatalomra jutása óta. A mongoloknak valószínűleg ez volt az egyetlen lehetőségük a függetlenségük megőrzésére. Szovjet uralom ide, szovjet uralom oda, a lényeg az, hogy Mongólia társadalmilag, gazdaságilag, kulturálisan stb. többet fejlődött az elmúlt néhány évtizedben, mint azelőtt évszázadok alatt. Mi, jugoszlávok a Mongólia által élvezett „függetlenséggel" nem sokra mennénk, azért is akasztottunk tengelyt Sztálinnal, mert hasonló járomba akart kényszeríteni minket. S míg Jugoszlávia számára az egyetlen helyes út a Sztálinnal való szembefordulás és a küzdelem volt, Mongólia esetében a körülmények másképp alakítják a szabályokat.

JAVUL A JUGOSZLÁV—SZOVJET VISZONY

Katonai delegációnk hivatalos látogatásra érkezik a Szovjetunióba — Vacsora Zsukov marsall tiszteletére — Hruscsov, Bulganyin, Mikojan és Zsukov a nagykövetségünk fogadásán — A Jugoszláviának nyújtandó további amerikai katonai támogatás kérdése — A Jugoszlávia és a Szovjetunió közötti katonai kapcsolatteremtés politikai jelentőségéről — Hruscsov kiadja a jelszót: utolérni és elhagyni Amerikát!

Moszkva, 1957. június 9.

Tegnap megérkezett a Szovjetunióba az a jugoszláv katonai küldöttség, amelyet Zsukov marsall hívott meg hivatalos látogatásra, s amelyet a szövetségi kormány taja, Gošnjak tábornok, a jugoszláv hadügyminiszter vezet. Figyelemre méltó, hogy az oroszok Zsukov marsallt, illetve a szovjet fegyveres erők vezetését használták fel a jugoszláv—szovjet viszony javítására, és a két külügyminisztérium megkerülésével intézkedtek. Zsukov marsallnál megfelelőbb személyt aligha választhattak volna az oroszok erre a feladatra. A jugoszlávok egy másodpercig sem haboztak a pozitív válasszal az 1948-ban megszakított katonai kapcsolatok újrafelvételét célzó szovjet javaslatra. Olyan esemény ez, amely politikai jelentőségét takintve messze meghaladja két honvédelmi minisztérium rutinszerű kapcsolatfelvételét.

Moszkva, 1957. június 10.

Katonai küldöttségünket nagyszerűen fogadták Moszkvában. A vnukovói reptéren maga Zsukov marsall is megjelent, mégpedig szemet gyönyörködtetően, mi több, meghatóan nagy számú szovjet marsall és generális társaságában. Díszsorfalat állt a díszszázad, a himnuszokat eljátszotta a zenekar. Egy beszélgetés során később Zsukov felhívta a figyelmemet arra, hogy Gošnjakot a maximális tiszteletadással fogadták, ami tulajdonképpen nem is járna neki (miniszterek elé nem rendelik ki a díszszázadot és a himnuszokat sem játsszák el — ez kizárólag a pártvezéreket és a kormányfőket illeti meg).

Tegnap Zsukov marsall a honvédelmi minisztériumban ünnepi vacsorát adott a jugoszláv vendégek tiszteletére. Megjelentek a Moszkvában állomásozó egységek legmagasabb parancsnokai: hét-nyolc marsall és hadseregtábornok vezetésével több mint húsz főtiszt. Zsukov marsall politikailag mérsékelt és elfogadható köszöntőt mondott, és többször is kifejezte forró háláját hadseregünk és népünk iránt. Kis csapatunk tíz perccel a hadügyminisztérium által utólag módosított időpont előtt érkezett meg a vacsorára. Ennek ürügyén az egész központi szovjet sajtó külön közleményt jelentetett meg arról, hogy Zsukov marsall és Gošnjak „megbeszéléseket folytattak", amelyen ráadásul én is részt vettem. Megbeszéléseket valójában senki sem folytatott senkivel, csak üdvözöltük egymást és közösen lefényképezkedtünk, ami akkor szokás, ha a két fél minél jobb légkört szeretne teremteni. Ez az eset is mutatja, hogy mennyire sietős az oroszoknak. Még ahhoz sincs türelmük, hogy kivárják, míg az — egyébként jól összeállított — program szerint sor kerüljön az igazi megbeszélésekre.

A Zsukov marsallal folytatandó tárgyalásnak ma kellett volna következnie. Az oroszok

azonban ezt egész egyszerűen törölték a programból, s csak annyit közöltek a mieinkkel, hogy a műsornak ez meg ez a pontja megváltozik. A vacsora utáni beszélgetés során, amely tulajdonképpen az első személyes ismerkedés volt, az oroszok felajánlották, hogy a delegációnkat a látogatás végén a legújabb TU—104-es sugárhajtású repülőgépükkel hazaszállítják Moszkvából. Gošnjak köszönte szépen az ajánlatot, de nem kért belőle. A jugoszlávok egy aprócska és lassú „Dakota" típusú kétmotoros géppel jöttek Belgrádból Moszkvába. Ez a masina játékszernek tűnik a hatalmas és modern TU—104-es mellett, amivel az oroszok nemcsak előttünk, de a Nyugat előtt is felvághatnak. Szerettek volna minél előbb Jugoszláviában is villogni vele. Ebben a kérdésben sem tanúsítottak sok türelmet: mindjárt a látogatás elején felajánlották Gošnjaknak, hogy hazaviszik Belgrádba. Azt a repülőt, amelyik a mieinket hozta, most tizenöt napig a vnukovói reptér betonján fogják őrizni. Sok okunk nincs a dicsekvésre: honvédelmi miniszterünk nem valami büszke és tekintélyt parancsoló gépmadárral röppent ide. A szerencsétlen kávédarálót úgy állították oda, mint valami kállítási tárgyat.

Zsukov marsall rendkívül udvariasan és barátságosan bánik Gošnjakkal és a többi jugoszlávval. Viselkedésének és modorának közvetlensége és egyenessége miatt a mieinknek élményszámba megy minden vele való találkozás. Hadd térjek vissza e helyütt Zsukov marsall néhány korábbi kijelentésére, amelyeket akkor tett — szigorúan „négyszemközt" —, amikor a jugoszláv delegáció érkezését készítettük elő. Nem hiszem, hogy ezek a kijelentések politikailag még aktuálisak lennének, de talán rávilágítanak arra, hogy hogyan gondolkodik egy olyan fontos személyiség, mint Zsukov marsall.

Zsukov marsall röviden kitért 1948-as konfliktusunkra. Leszögezte, hogy ennek nem szabad még egyszer megismétlődnie, s hogy az akkori viszály sem a két nép vagy a két kormány összetűzéséből fakadt, hanem Sztálin önkényéből, amire mi az övéhez hasonló módszerekkel reagáltunk. Mindkét oldalon személyes ambíciók munkálkodtak, de a népeket nem lehetett egymásnak ugrasztani. Nem értettem vele egyet, de jobbnak láttam átsiklani a dolog felett és nem bonyolódni vitába arról, hogy ki kinek és miért rontott neki 1948-ban. Zsukov avval folytatta, hogy ők hatalmas állam, erős hadseregük van, és hogy 1948-ban három nap alatt móresre taníthattak volna bennünket! Ezt viszont már lehetetlen volt lenyelnem. Sok oka van annak, kezdtem, hogy 1948-ban összevesztünk, de fölösleges lenne most elsorolnom őket, hiszen közismertek. Ami a három nap alatti megleckéztetésünket illeti, nem hiszem, hogy sikerült volna. A történelem megmutatta, hogy még a hatalmuk csúcsán és erejük teljében lévő németek sem tudtak „móresre tanítani" bennünket, nemhogy három nap alatt, de még négy év alatt sem. „Ön tudja a legjobban", mondtam Zsukov marsallnak, „hogy milyen félelmetes katonai erőt képviseltek 1941-ben a németek — mi pedig nemcsak hogy sikeresen tartottuk magunkat, de egyre jobban meg is erősödtünk és a végén a Szovjetunióval és a többi szövetségessel karöltve diadalmaskodtunk is." Ennél rosszabb irányba aligha terelődhetett volna a csevely. A témát nem én erőltettem, s szerettem volna minél előbb lezárni. Zsukov kijelentette: a mi ellenállási mozgalmunk a szovjet hadsereg harcának köszönhetően alakulhatott ki és érhette el végső győzelmét. Nem mondtam ellent, csak annyit jegyeztem meg, hogy ez bizony így van, és nagy kár, hogy más népek, mint például a csehek, a bolgárok, a románok meg a magyarok nem használták ki azt a kedvező tényezőt, amit a szovjet hadsereg harca jelentett. Ha ők maguk is fegyvert fogtak volna, talán könnyítettek volna az oroszok háborús erőfeszítésein és hamarabb véget ért volna a második világháború. Zsukov letorkolt, hogy a háború pont annyi ideig tartott volna, ameddig tartott, s hogy időtartamát egyetlen ország ellenállási mozgalma sem befolyásolta volna lényegesen.

Erre a beszélgetésre a nagykövetségünk épületében került sor, akkor, amikor Zsukov marsall viszonozta nemrég nála tett látogatásomat.

V. V. Kuznyecov tájékoztatott arról, hogy tíz nappal ezelőtt az Egyesült Államok kormánya Londonban egy bizalmas memorandumot juttatott el a szovjet kormányhoz (egészen pontosan Stassen Zorinhoz) a leszerelés kérdéséről. Az irat bizonyos olyan álláspontokat tartalmaz, amelyeket kizárólag az Egyesült Államok kormánya képvisel, s amelyeket a többi nyugati nagyhatalom nemcsak hogy nem oszt, de állítólag még csak nem is tud róluk. A szovjet kormány ugyancsak egy bizalmas memorandummal válaszolt, amit Zorin Londonban, június 6-án adott át Stassennak. Kuznyecov elmondta, hogy ők minden amerikai javaslatot elfogadtak, amit csak lehetett, de rámutattak arra is, hogy az amerikaiak feltételeket szabnak. Kuznyecov szerint evvel az Egyesült Államok kormánya de facto lehetetlenné teszi, hogy elmozduljanak a holtpontról, és mindenféle megállapodást kizárólag saját politikai céljaitól és ítéleteitől tesz függővé.

Úgy gondolom, hogy ebben az egészben maga az a tény a legfontosabb, hogy a két szuperhatalom legalább elkezdett titkos memorandumokat küldözgetni egymásnak, jóllehet ezek a jegyzékek egyelőre a siker leghalványabb reményével sem kecsegtetnek. Ma a leszerelés ügyében vette fel ismét a kapcsolatot a Szovjetunió és az Egyesült Államok, holnap valamelyik másik kérdésben fogja — s ez arra enged következtetni, hogy a Szovjetunió lassan-lassan kievickél abból a válságból és elszigeteltségből, amibe Magyarország miatt zuhant. Evvel számot kell vetnünk nekünk is.

Moszkva, 1957. június 12.

Látogatást tett nálam a nagykövetségen az SZKP KB apparátusának egyik hivatalnoka, Medvegyev. Medvegyev igen fontos „apparátcsik", rajta megy keresztül a szovjet KB és a mi pártunk minden közös ügye. Régebben ő „felügyelte" a Kominform-döntés után a Szovjetunióba kivándorolt jugoszlávokat, s talán ő felügyeli őket ma is. Az a tény, hogy baráti üdvözletekkel és jó hírekkel a tarsolyában jött el hozzám, azt bizonyítja, hogy javulnak a kapcsolataink a Szovjetunióval. Medvegyevet természetesen a legfelsőbb helyről küldték, mégpedig azért, hogy elújságoljon nekünk néhány nagyon kellemes hírt. Ebből arra következtettünk, hogy a szovjet csúcson a kapcsolataink javítása mellett döntöttek. Ezúttal a pártközi kapcsolatok és együttműködés is benne van a pakliban, ami külön politikai súllyal bír.

Medvegyev átadott két levelet is, amit Görögország Kommunista Pártjának Központi Bizottsága írt a mi KB-nknak. A levelek tartalma baráti, a GKP KB pedig szovjet befolyás alatt áll. Bár egy szóval sem kérdeztem róla, Medvegyev felvetette pártarchívumaink kérdését is, és biztosított arról, hogy folyamatosan dolgoznak a megoldáson; csak hát olyan a munka természete, hogy sok időt vesz igénybe. (Valójában a legutóbbi nyolc hónapban egy szalmaszálat sem tettek keresztbe.) Medvegyev szólt néhány szót a pártjaink közötti kapcsolatok javulásáról, s ezt alátámasztandó beszámolt a szovjet KB ama döntéséről, amelynek értelmében húsz-huszonöt jugoszláv párt- és állami vezetőt vakációzni hívnak a Szovjetunióba. A belgrádi szovjet nagykövet már tájékoztatta erről a mieinket. „Kardelj elvtárs már igent mondott, Ranković elvtárs úgyszintén. Tito elvtárs kijelentette, hogy jövőre mindenképpen szeretne hazánkba látogatni" — mondta Medvegyev.

Evvel a szovjet fél döntő lépést tett a több mint fél éve kirobbant viszály felszámolása felé, mégpedig oly módon, amely feltétlenül általános figyelmet fog kelteni. Úgy vélem, nem véletlen, hogy ezúttal Jugoszlávia küldi vezetőit „üdülni" Szovjetunióba, és nem pedig fordítva. Ez a döntés az oroszok számára „politikai visszahatása" legutóbbi konfliktusunknak — annál is inkább, mert Titóról, Kardeljről és Rankovićról van szó. Az itteniek rettenetesen elégedettek evvel a dologgal.

Moszkva, 1957. június 14.

Megállapodásra jutott egymással a Szovjetunió és Nyugat-Németország arról, hogy tárgyalássorozatot kezdenek a még Szovjetunióban fogva tartott németek kiadatásáról, a konzuli egyezmény megkötéséről és talán egy új kereskedelmi egyezmény aláírásáról is. Adenauer, akármennyire is irtózik a kommunizmustól, érdekelt abban, hogy előmozdítsa a nyitott kérdések megoldását az oroszokkal. Meg kell hallania a nyugatnémet közvélemény és a megannyi érintett család ama követelését, hogy harcolja ki a még mindig a Szovjetunióban tartott hadifoglyok hazaengedését. Úgyszintén nem teheti meg azt sem, hogy legalább valamennyire ne elégítse ki azoknak a nyugat-németországi üzleti köröknek az igényeit, amelyek kereskedni akarnak az oroszokkal. Ezért aztán a Bulganyin által Adenauernak küldözgetett üzenetek nem hulltak meddő talajra — amitől persze a két fél még vígan utálhatja egymást.

Az oroszoknak kapóra jön, hogy Adenauer elfogadta a tárgyalási ajánlatot; ezzel tudniillik még előnyösebb pozícióra tesznek szert Nyugat-Németországgal szemben a két német állam kérdésében. Minél több közös ügyük van ugyanis Nyugat-Németországgal, annál jobban megerősödik a keletnémet kormány helyzete. Evvel azt is elérik, hogy a két német állam egyesítése egyre távolibbá és valószínűtlenebbé válik — ráadásul épp a nyugatnémet kormánynak köszönhetően, amelynek kommunistaellenessége és a másik Németország elismerése előli elzárkózása ily módon egyre kisebb jelentőséggel bír. Az idő szemmel láthatóan nem Adenauer mostani politikájának és a Németország újraegyesítését célzó propagandájának dolgozik. A két német állam útja egyre jobban elkanyarodik egymástól. Egyelőre Moszkva az egyetlen város a világon, ahol két német nagykövet — egy nyugati meg egy keleti — dolgozik, de minden bizonnyal rövidesen sok ország fogja követni ezt a példát.

A szovjet külügyminisztériumban érdekes módon találkoztunk olyan véleménnyel is, mely szerint az oroszoknak könnyebb a helyzetük így, hogy Adenauer van hatalmon Nyugat-Németországban, mintha az eddig csak a rossz oldalukról megismert" szociáldemokraták lennének. Adenauerral tudják, hogy hányadán állnak és hogy mit várhatnak tőle. A szociáldemokratákkal már zavarosabb lenne a helyzet — arról már nem is beszélve, hogy az oroszoknak pompásan megfelel egy ilyen antikommunista német kormány, hiszen így legalább mások is látják, milyen nagy a veszély. Az oroszoknak ezáltal sokkal könnyebb úgy viselkedniük Kelet-Németországban, ahogy viselkednek és „keménynek" lenniük a német kérdésben.

Moszkva, 1957. június 17.

Két nappal ezelőtt Gošnjak tábornok és katonai küldöttségünk szovjetunióbeli útja alkalmából vacsorát adtam Zsukov marsall és munkatársai tiszteletére, amelyen Zsukovon kívül még jó néhány marsall megjelent: Rokosszovszkij, Malinovszkij, Bagramjan, Moszkalenko, Szugyec, Rotmisztrov, Birjuzov; továbbá Antonov és Szokolov tábornokok, valamint több más kiváló katonai vezető. Az oroszok három és fél óra hosszat maradtak. A vacsora baráti légkörben zajlott, annak ellenére, hogy időnként mindkét fél számára kínos mederbe terelődött a beszélgetés. Végig megmaradt a hivatalos hangnem, egyik oldal sem volt képes fesztelenül viselkedni.

Üdvözlőbeszéddel köszöntöttem Zsukov marsallt és a többi vendéget, bár a nagykövetségünkön az a szokás — és ezt jól tudják az oroszok is —, hogy ilyen alkalmakkor nem mondunk beszédet. A beszédet előre megírtam, ennyivel is hivatalosabb volt. Ezt így fogták fel az oroszok is, mert Zsukov marsall szintén papírból olvasta fel a választ. Ehhez csak akkor folyamodnak az oroszok, ha valaminek szigorúan hivatalos jelleget akarnak adni. A

hivatalosság eme túlhangsúlyozása mindig is a szívélyesség rovására megy — ez a két dolog, úgy látszik, nem fér meg egymás mellett.

Úgy éreztem, hogy meglehetősen tartózkodóra sikeredett kis köszöntőm nem váltotta ki Zsukov és marsalltársai egyöntetű lelkesedését. Zsukov többet beszélt háborús szövetségünkről, meg arról, hogy milyen rettenetesen fontos a „druzsba" közöttünk is meg a szocialista „szodruzsesztvo" (közösség) országai között is. A konkrét kérdések közül a beszélgetés során Zsukov marsall hosszasan elmorfondírozott a Jugoszláviának nyújtott amerikai katonai segítségen. Nekünk szegezte a kérdést, hogy minek nekünk az amerikaiak katonai segítsége. Ez katonailag és politikailag is csak árt Jugoszláviának. Ma már semmi okunk, hogy éljünk vele, mert semmiféle veszély nem fenyeget Keletről; meg aztán az igazság az, hogy az oroszok igazából sohasem tekintettek minket ellenségnek. A Jugoszláviában működő amerikai katonai képviselet épp a mi igazi érdekeink szempontjából káros; sőt, sérti szuverenitásunkat, hiszen a képviselet fenntartja magának a jogot hadseregünk ellenőrzésére. (Kedves az oroszoktól, hogy így aggódnak a szuverenitásunkért!) A belgrádi amerikai katonai misszió, folytatta Zsukov, már a kezdet kezdetén a Szovjetunió, a tábor és természetesen a Jugoszlávia ellen irányuló kémtevékenység központja volt. Hogy a ménkűbe adhatnának el nekünk például az oroszok haditechnikát (Zsukov konkrétan a MIG—17-es vadászgépeket említette), ha egyszer az hozzáférhető lenne a Jugoszláviában tartózkodó amerikaiak számára?

Katonai szempontból az amerikai katonai segítség végső eredményében nem Jugoszlávia erősödését, hanem gyengülését van hivatva szolgálni, nyitotta fel a szemünket Zsukov marsall. Az amerikaiak példának okáért nagylelkűen a kezünkbe nyomták az F—86-os sugárhajtásos repülőgépeket; azokat az F—86-osokat, amelyeket már réges-rég kiszuperáltak az amerikai hadsereg fegyverállományából. Per pillanat még iskolagépeknek használják őket, de nemsokára az ócskavastelepek sztárjai lesznek. Ugyanez a helyzet a többi fegyverrel is — és akkor még ott van a tartalék alkatrészek kérdése meg az ebből következő teljes függésünk az Egyesült Államoktól.

Mindezek mellett Zsukov említést tett a Balkáni Szövetségről is, amit „nem is olyan régen" írtunk alá. Tagországai kapcsolatban állnak a NATO-blokkal — s ebből mi következik? Nem más, mint hogy Jugoszlávia helyzete gazdaságilag és politikailag lényegében nem tömbellenes, hanem igenis a nyugati tömbhöz kapcsolódik. Ők nem azt akarják, hogy csatlakozzunk a keleti blokkhoz, jelentette ki Zsukov marsall; egyszerűen a kommunisták közötti elemi szolidaritás forog itt kockán. Világos volt, hogy Zsukov marsall azt szeretné, ha lemondanánk az amerikai katonai segítségről és kilépnénk a Balkáni Szövetségből — amivel, egyszerűen szólva, két szék, vagyis a két tömb között jól a padlóra esnénk.

Mind Zsukov marsall, mind a többi marsall és generális óvakodott attól, hogy szóba hozza 1948-as konfliktusunkat, ami miatt Jugoszlávia kénytelen volt elfogadni az amerikai katonai segítséget és belépni a Balkáni Szövetségbe.

Zsukov marsallnak főként Gošnjak válaszolgatott — én ritkán avatkoztam közbe, mivel elégszer volt már alkalmam ezekről a témákról Zsukovval beszélgetni. Gošnjaknak sajnos muszáj volt 1948-cal előhozakodnia, bár előzetesen azt beszéltük meg, hogy ha lehet, tartózkodunk ettől. Az amerikai katonai segítségre nincs többé szükségünk (ezt mondta Tito is Hruscsovnak tavaly júniusban), csak meg kell várni, amíg megszületik a megállapodás az Egyesült Államok kormányával a segítség leállításáról. Jugoszláviának garanciákra van szüksége, hogy másoktól is megvásárolhatja a szükséges fegyvert és hadifelszerelést — csakhogy ezeket a garanciákat még senkitől sem kapta meg.

Az oroszok mintha kifejezetten megkönnyebbültek volna, amikor olyan kérdésekről is beszélgettünk, amelyekről azelőtt csak veszekedni tudtunk. Most semmilyen szóváltásba sem keveredtünk egymással, szép nyugodtan csordogált a társalgás. Elsoroltuk, hogy mi-

ben értünk egyet és miben nem és hogy mik ennek az okai. S bár mindenki megmaradt a saját álláspontjánál, mégis a barátság és a kapcsolataink javítására irányuló közös akarat jegyében váltunk el. Talán ebben is keresendő a vacsora és a vacsoránál folytatott beszélgetés politikai jelentősége.

Zsukov marsall néhányszor ugyanazokat az érveket, sőt, ugyanazokat a szavakat és fordulatokat használta, mint Hruscsov a velem folytatott viták során. Nyilvánvalóan előre megbeszélték, hogy Zsukov marsall melyik arcát mutassa ma este.

Moszkva, 1957. június 18.

Június 17-én Észak-Vietnam nagykövete tudatta velem kormányának azt a döntését, hogy nagykövetségi fokon diplomáciai képviseletet kívánnak nyitni Belgrádban. Szeretnék, ha erre még idén ősszel sor kerülhetne. A nagyköveten kívül még hét-nyolc Belgrádba akkreditált diplomáciai dolgozóval számolnak.

A vietnami nagykövet a továbbiakban tájékoztatott arról is, hogy a jövő hónapban Moszkvába érkezik köztársasági elnökük, Ho Si Minh, hogy aztán rövidesen folytassa útját néhány kelet-európai országba, ahová hivatalos látogatásra hívták. A vietnami nem közölte, hogy mely országokról van szó. Válaszomban szóltam Tito elvtárs közelgő ázsiai körútjáról. Figyelemmel fogjuk kísérni Ho Si Minh útját, mert a mostaninál jobb alkalmat arra, hogy Jugoszláviában is vendégül láthassuk, keresve sem találhatnánk. A vietnami diplomata erre beszámolt arról a határtalan örömről, ami Svetozar Vukmanović-Tempo közelgő vienami útja miatt tölti el bensőjüket. Ez lesz az első alkalom, hogy egy ilyen magas rangú jugoszláv vezető Vietnamba látogat.

Moszkva, 1957. június 19.

Honvédelmi miniszterünk szovjetunióbeli látogatása továbbra is olajozottan és sikeresen zajlik. Egyre növekszik azoknak a magas rangú katonai vezetőknek a száma, akivel küldöttségünk találkozik. Az elmúlt napokban Gošnjak túlnyomórészt Malinovszkij marsall társaságában múlatta az időt, mert azok a dolgok, melyek delegációnkat érdeklik, Malinovszkij parancsnoksága alá tartoznak. Zsukov marsall három nappal ezelőtt azt javasolta, hogy Gošnjakék az eredetileg tervezettnél két nappal később, azaz ne június 24-én, hanem 26-án utazzanak haza: június 21-től 24-ig tart ugyanis a Leningrád alapításának 250. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségsorozat. Úgy értesültem, hogy részt vesz rajta az egész Elnökség. Emiatt valószínűleg megváltozik a program és Hruscsov meg Bulganyin csak a leningrádi ünnepségek után tudnák fogadni a delegációnkat. Azt tanácsoltam Belgrádnak, hogy mindenképpen teljesítsék az oroszoknak ezt a kérését. Az igazság az, hogy a látogatás amúgy is elhúzódott volna, meg aztán tényleg figyelembe kell venni az szovjet fél előtt felmerült akadályokat.

A jugoszláv kormány egy tervezetet készített elő a leszerelésről és ezen belül is a további kísérleti atomrobbantások leállításáról. A szovjet kormány és különösen a szovjet katonai körök minden bizonnyal vissza fogják utasítani ennek jó néhány posztulátumát. Meggyőződésem szerint ezek közé fog tartozni az a felszólítás is, hogy az atomkísérletet folytató országok egy meghatározott időre egyoldalúan függesszék fel ezt a tevékenységüket, függetlenül attól, hogy ezt még nem szabályozza nemzetközi egyezmény. A Szovjetunió egy olyan moratóriumot szeretne, ami az összes atomkísérletet folytató ország aláír, úgyhogy nem jósolok valami kirobbanó sikert ennek a javaslatunknak. Mint ismeretes, az oroszok nem is olyan régen habozás nélkül nemet mondtak Japán egy hasonló indítványára.

Az oroszok, miközben szorgalmasan folytatják propagandaakciójukat az atomkísérletek

általános, azonnali és feltétel nélküli befagyasztása érdekében, kategorikusan visszautasítják, hogy ők — akárcsak ideiglenesen is — leállítsák saját robbantásaikat. Az erre irányuló javaslatokat nemcsak irreálisnak minősítik, hanem azt tartják róluk, hogy a Szovjetunió gyengítését és az Egyesül Államokkal és a Nyugattal szembeni lemaradását szolgálják. Véleményem szerint az oroszokat külön felbőszítené az a tény, ha épp Jugoszlávia tenne ilyen indítványt. Később meg mosakodhatnánk, hogy dehogy is célunk nekünk a Szovjetunió lemaradása a Nyugattal szemben, meg hogy pusztán a béke megszilárdítása lebegett a szemünk előtt és a többi és a többi: újabb vita kerekedne Jugoszlávia és a Szovjetunió között.

Moszkva, 1957. június 21.

Katonai küldöttségünk moszkvai látogatása alkalmából fogadást adtam a legmagasabb rangú szovjet vezetők, Zsukov marsall és a honvédelmi minisztérium fejesei, valamint a diplomáciai testület számára. A KB Elnökségének minden tagját meghívtam, hadd döntsék el ők (a szovjet protokollszolgálat útmutatásai alapján), hogy ki jöjjön el. A diplomáciai testületet politikai okokból hívtam meg, hiszen a honvédelmi miniszter látogatásakor ez nem szigorú szabály. Jobbnak láttam, ha jelen vannak külföldi kollégáim és a katonai attasék, és látják (már amennyire persze egy ilyen alkalommal láthatják), hogy nincs mit takargatnunk az oroszokkal kapcsolatban. Tudtam, hogy az oroszok nem fognak nagyon örülni a nyugati és egyéb nagykövetek és katonai attasék jelenlétének. Nem is mulasztották el az értésemre adni, hogy azt hitték, az estélyt kizárólag a szovjet és a jugoszláv vendégek mulatságára rendezzük. Ha az oroszok elvárásai alapján cselekedtem volna, alátámasztottam volna a látogatás jellegét egyoldalúan értelmező magyarázataikat.

A fogadáson az Elnökséget Hruscsov, Bulganyin és Mikojan képviselték. Megjelent Zsukov marsall és Gromiko is. A marsallok túlnyomó többsége szintén elfogadta a meghívást: eljött Konyev, Szokolovszkij, Bagramjan, Moszkalenko, Jeremenko, Malinovszkij, Szugyec, Rotmisztrov, Bugyonnij és a tetejébe még egy csokorra való generális is. A diplomáciai testület minden várakozást felülmúló számban tette tiszteletét. Eljött mindegyik nyugati nagykövet, s egytől egyig itt voltak a keletiek is. Sokat elárul az a tény, hogy az összes NATO-ország nagykövete megjelent. Részt vettek a fogadáson rajtuk kívül az arab országok képviselői is, aztán ázsiaik, afrikaiak, latin-amerikaiak. Úgy éreztük, hogy az estély minden várakozást felülmúlóan jól sikerült. Beigazolódott az a feltevésünk, hogy mindenképpen meg kell hívnunk az összes külföldi nagykövetet és katonai attasét, mert nagy az érdeklődés hadseregünk delegációjának ittléte iránt.

Nagykövetségünk épülete sajnos túlságosan szűk és kényelmetlen az ilyen nagy rendezvényekhez. Összesen egy közepes nagyságú szalonnal és két szobával rendelkezünk, a vendégeknek ennyi helyen kell elférniük. Ezért aztán, ha egy fogadásra kétszáz főnél többet hívunk meg, rendszeresen tumultuózus jelenetekre kerül sor. Ezúttal háromszáznál is többen jöttünk össze, s bár az estély igen jól sikerült, a megjelentek többségének feltehetőleg mégis a tömeg és a nagy tülekedés miatt maradt meg az emlékezetében. Bulganyin egész végig sértődötten és savanyúan viselkedett. Egyetlen szót sem volt hajlandó kinyögni. Először bejött velem abba a szobába, ahová beinvitáltam, majd elvegyült az oroszok között s végig velük maradt, egy fikarcnyi készséget sem mutatva arra, hogy beszédbe elegyedjen Gošnjakkal vagy a delegációnk valamely más tagjával; mi több, még Hruscsovval és az Elnökség többi tagjával sem állt szóba. Ezt nem tudtam mire vélni. Mióta Moszkvában dolgozom, ilyen rosszkedvűnek, sőt komornak és ellenségesnek még egyszer sem láttam Bulganyint.

Hruscsov viszont kifejezetten barátságos volt. Megköszönte Tito elvtársnak azt az ajá-

dékot, amit tőle kapott (egy vadászfegyvert). Először Mikojan, aztán Hruscsov is tájékoztattak arról, hogy az elmúlt napokban a belgrádi szovjet nagykövet Tito elvtársnál vendégeskedett. Nagyon szívélyesen fogadták, s ők itt nagyon meg vannak hatva mind a mi előzékenységünktől, mind pedig a Brionin Titóval folytatott megbeszélésektől.

Az oroszok ezt a fogadást is felhasználták arra, hogy nyomást gyakoroljanak ránk annak az amerikai katonai képviseletnek az ügyében, amely az amerikai katonai segítségről kötött jugoszláv—amerikai egyezmény realizálása céljából működik hazánkban. Malinovszkij marsall kijelentette delegációnk egyik tagjának, Veljko Kovačević tábornoknak, hogy az oroszok Jugoszláviának sem adni, sem eladni nem fognak modern haditechnikát addig, amíg be nem zárjuk az amerikai katonai missziót. (Malinovszkij ezt akkor mondta, amikor a T—54-es szovjet tankra terelődött a diskurzus; ennek egyes részei iránt ugyanis élénk érdeklődést tanúsítanak a mieink.) Az oroszok ezt többször is kategorikusan kijelentették; és azt hiszem, annál is könnyebben tették, mivel tudják, hogy az amerikai katonai misszió távozik Jugoszláviából és leáll a katonai segítség.

Az oroszok szeretnék felgyorsítani ennek a menetét, s azt a látszatot kelteni, mintha az egész az ő nyomásukra történne. Evvel csak bajt hoznak a fejünkre és megnehezítik azt, hogy az Egyesült Államokkal közösen, megállapodás útján rendezzük ezt a kérdést. Mi úgy gondoljuk, hogy meg lehet oldani a katonai segély leállítását más módon is, nemcsak a jugoszláv kormány egyoldalú döntésével — márpedig az oroszok pontosan egy ilyen döntést szeretnének kicsikarni. Ettől mindenképpen óvakodnunk kell. Ha az oroszok követeléseinek szellemében járnánk el, az azt jelentené, hogy azért mondjuk fel az amerikai katonai segítséget, hogy elfogadhassuk az oroszt — márpedig erről szó sem lehet.

Moszkva, 1957. június 25.

A minap alkalmam nyílt elbeszélgetni Gromikóval a magyarországi halálos ítéletekről és arról a Szovjetunió- és Magyarország-ellenes kampányról, ami néhány nyugati országban emiatt kerekedett. Semmiféle utasítást nem kaptam a jugoszláv kormánytól, hogy a szovjet külügyminisztert kifaggassam erről a dologról — bár úgy láttam, Gromiko ennek az ellenkezőjét feltételezte; mintha az ember, ha már egyszer nagykövet vagy pláne külügyminiszter, mindenről kizárólag a kormányának az utasítása alapján szólhatna egy szót is.

Előrebocsátva, hogy nem ismerem elég alaposan a tényeket, kifejtettem Gromikónak, hogy politikailag elhibázott és embertelen lépésnek tartom az épphogy a politikai konszolidáció útjára lépett Magyarországon újrakezdeni a halálos ítéleteket és a kivégzéseket. A Magyarország elleni külföldi sajtóhadjárat már lassan csillapodni kezdett — erre, amint azt a párizsi *Le Monde*-ban olvastam, halálra ítéltek két magyar írót. A nyugati közvélemény megint háborog. Megítélésem szerint, azok a körök, amelyek Nyugaton visszatérnek erre az ügyre, nem bélyegezhetők egyszerűen reakciós, hidegháborús elemeknek. És nem is kizárólag az újjáéledő Magyarország-ellenes kampány itt a tét — az a kérdés, hogy szükség van-e egyáltalán ezeknek az embereknek a halálraítélésére, hogy hozzájárulna-e az a magyarországi viszonyok rendezéséhez, avagy sem! A válasz, azt hiszem, nem kétséges.

Gromiko, aki hirtelen úgy kezdett viselkedni, mintha a parlament, vagy valami hasonló cég előtt referálna, komoly ábrázattal kijelentette, hogy ez kizárólag a magyarok dolga, s ő nem szeretne az ő belügyeikbe beavatkozni.

Nem gondoltam volna, hogy ilyen hivatalos és „vonalas" válasszal forráz majd le Gromiko. Mi sem természetesebb annál, feleltem neki, minthogy a dolog elsősorban a magyarokat izgatja, de attól még érdekelhet engem is meg Magyarország barátait is, bár eszem ágában sincs sem Magyarország, sem mások „belügyeibe" beavatkozni. Úgy gondolom, hogy Magyarország barátainak nem mindegy, hogy egy olyan magyar problémát, amelynek kül-

politikai vonatkozásai is vannak, hogyan oldanak meg, s hogy úgyis a magyarok tudják a legjobban, hogy mit kell lépniük.

Moszkva, 1957. június 26.

Gošnjak jugoszláviai utazásra hívta Zsukovot, aki szemmel láthatóan számított is rá, mert rögtön igent mondott és kijelentette, hogy nyolc napig szeretne nálunk maradni. Neki legjobban a szeptember felelne meg. Zsukov marsall később arra is célozgatott, hogy egy füst alatt igazán meghívhatnánk Hruscsovot is. Amilyen lelkesedéssel rávágta az igent a meghívásra, ahogy a részleteket azonnal megbeszélte, s főként ahogyan finoman Hruscsov meghívását is megpróbálta kicsalogatni belőlünk, meglehetősen nagy biztonsággal következtethettünk arra, hogy erről a dologról Zsukov marsall már előzetesen konzultált Hruscsovval.

Gošnjak és én délután három órára voltunk hivatalosak Hruscsovhoz és Bulganyinhoz. Közvetlenül az indulás előtt a szovjet fél tudatta velünk, hogy újságírók és fotósok is részt vesznek a találkozón. Erre nem számítottunk. A helyszínen, a Kreml egyik termében kiderült, hogy mindent az „előírásoknak megfelelően" előkészítettek a tárgyalások lebonyolítására. Utólag meghívták a jugoszláv katonai küldöttség többi tagját is, szovjet részről pedig Hruscsovon és Bulganyinon kívül megjelentek még Zsukov, Konyev és Szokolovszkij marsallok, Antonov tábornok és Firjubin nagykövet. Ilyen körülmények között igazi tárgyalásokról szó sem lehetett.

Bulganyinnak egész idő alatt szavát sem lehetett venni. Valószínűleg észrevette, hogy furcsállom a viselkedését, s ezért elpanaszolta, hogy rosszul érzi magát, majd kigombolta a zakóját és megmutatta, hogy tényleg izzadságban fürdik. Ez a Bulganyin azonban nem az a Bulganyin volt, akivel a június 19-ei fogadásunkon találkoztunk. Akkor lerítt róla a rosszkedv; de az is, hogy nagyon szeretne belénk kötni. Tegnap este is levert volt, de a szótlansága mögött ezúttal meghunyászkodás rejlett; feltűnően jámboran viselkedett.

A mindössze negyedórás „tárgyalások" után asztalhoz ültünk és nekiláttunk az ebédnek. Az asztalnál kifejezetten kellemes légkör uralkodott. Ez leginkább Hruscsov érdeme volt, akinek sikerült ránk is átragasztania jókedvét. Két-három pohárköszöntőt is mondott, mint a „régi szép időkben". Ebéd után Firjubin „négyszemközt" és, amint ő monta, „po szekretu", vagyis titokban közölte velem, hogy kedvező elbírálásban fog részesülni kormányunknak a hadiszállításokra vonatkozó igénye, s hogy ne késlekedjünk hivatalos kéréssel fordulni a szovjet kormányhoz. Nyilvánvaló, hogy Firjubint a szovjet vezetés bízta meg ennek a közlésével. Látszott, hogy az oroszok, és különösen Hruscsov és Zsukov szerfölött elégedettek evvel a találkozóval.

Moszkva, 1957. június 27.

Katonai küldöttségünk június 26-án hazautazott Jugoszláviába. A vizit mind jugoszláv, mind orosz részről rendkívül sikeresnek ítéltetett. Nem túlzás azt állítani, hogy Zsukov marsall ezúttal átvette Gromiko külügyminiszter szerepét és remekül megbirkózott vele. A protokoll tekintetében az oroszok minden tőlük telhetőt megtettek; delegációnkat a csak miniszterelnöknek járó csinnadrattával fogadták. Evvel sikerült úgy megteremteniük a lehető legbarátibb légkört, hogy közben semmire sem kötelezték el magukat.

Moszkva, 1957. június 28.

A szovjet kormány a múlt héten jegyzékkel fordult hozzánk, amelyben a kulturális együttműködésről szóló egyezménnyel összhangban azt javasolják, hogy a jugoszláv és a szovjet képviselők üljenek össze Moszkvában a két ország közötti, erre az évre szóló kultu-

rális csereegyezmény végső pontosítása és megerősítése végett. Az oroszok ezen a területen is szeretnék mihamarabb rendezni a kapcsolatainkat. Így az államközi kapcsolatoknak egyetlen jelentős területe sem maradna ki a normalizálásból. Ennek persze az a feltétele, hogy Kardelj és Ranković itteni megbeszélései sikeresek legyenek, de ez szinte biztosra vehető, hiszen máskülönben nem is vállalkoztak volna erre az útra.

Az oroszok más kezdeményezésekkel is igyekeznek siettetni kapcsolataink normalizálását. Így például — egy előzetes megállapodás alapján — szovjet háborús veteránokból és egykori partizánokból álló küldöttséget küldtek Jugoszláviába, Kovpak és Kornyejev tábornokok vezetésével. Kornyejev[16] mostani jugoszláviai útját az utolsó alkalomnak tekinti, hogy találkozhasson vezetőinkkel, s ezzel mintegy teljesíthesse régi esküjét. Nagy megindultsággal idézte fel a Tito elvtárs és a többi vezető elvtárs társaságában végigharcolt idők emlékeit. A jugoszláviai Partizánharcosok Szövetségével szemben, amely sok tagot számláló, jelentős és aktív társadalmi-politikai szervezet, a hasonló szovjet tömörülés inkább szimbolikus jelentőségű, s nincs sem igazi munkaterülete, sem tényleges szerepe az ország politikai életében. A volt szovjet partizánparancsnok, Kovpak vezette küldöttségnél reprezentatívabbat és a különféle otthoni ünnepségekre alkalmasabbat keresve sem lehetett volna találni.

Moszkva, 1957. június 30.

A szovjet sajtóból egyértelműen kiderült, hogy sem Hruscsov, sem Bulganyin, sem az Elnökség más tagja nem utazott el a leningrádi ünnepségekre — pedig Zsukov marsall kifejezetten emiatt kérte, hogy két nappal halasszuk el Gošnjakék hazautazását. Hruscsov és Bulganyin 24-én vacsorát adtak a tiszteletünkre a Kremlben. Hruscsov nagyon jókedvűnek tűnt, Bulganyin viszont gondterheltnek; ráadásul folyton arról panaszkodott, hogy beteg. A beszélgetés során megkérdeztem Hruscsovtól, hogy mi az ábra a leningrádi ünnepségekkel. Hruscsov lezserül azt felelte, hogy először el akartak menni, de aztán sajnos le kellett tenniük róla. A. A. Andrejevet, a régi KB-tagot bízták meg avval, hogy képviselje őket. Nem forszíroztam tovább a témát, pedig Hruscsov válasza — figyelembe véve, hogy az Elnökség tagjainak még a leningrádinál sokkal kevésbé jelentős ünnepségeken is ott a helyük — nem volt valami meggyőző. Egyértelmű, hogy az Elnökség tagjait valami nagyon fontos dolog akadályozta meg a részvételben — s az is világos, hogy fölöslegesen maradt két nappal tovább Moszkvában Gošnjak küldöttsége.

Moszkva, 1957. július 1.

Hruscsov, amikor nemrégiben a szovjet mezőgazdaság fejlődéséről beszélt, kiadta a jelszót, hogy „utol kell érni és le kell hagyni Amerikát az egy főre eső hús-, tej- és vajtermelésben". A mezőgazdaság a szovjet népgazdaság egyik legsúlyosabban beteg része, annak ellenére, hogy Hruscsov épp evvel a területtel foglalkozik a legtöbbet szóban és tettben egyaránt. Hruscsovnak valószínűleg igaza van akkor, amikor a szovjet mezőgazdaság szinte kimeríthetetlen forrásairól és tartalékairól szaval — a természeti tényezők mellett azonban az emberieket és — a Szovjetunióban legalábbis — az államiakat is tudni kell mozgósítani, hogy ezt a vagyont ki is lehessen használni.

Nincs kéznél nálam egyetlen hivatalos szovjet statisztika sem a hús-, tej-, a vaj- stb. termelésről, ezért valószínűleg nem is leszek teljesen pontos. Azt hiszem az oroszok hat-hét,

[16] Kornyejev tábornok a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg Legfelsőbb Parancsnoksága mellett működő szovjet katonai misszió vezetője volt 1944-ben.

az amerikaiak pedig 19—20 millió tonna húst állítanak elő évente. Ezt a különbséget nem lehet a Hruscsov által kiszabott három-négy év alatt behozni. Sok bírálatot hallottam már ennek a kijelentésnek a rovására, s nemcsak külföldiek, hanem oroszok szájából is.

Ami a tejtermelést illeti, Hruscsov még türelmetlenebb, vagy inkább még jobban elrugaszkodik a valóságtól. Kiadta a parancsot: a Szovjetuniónak már jövőre „utol kell érnie és le kell hagynia Amerikát". Ez nem jelentene kevesebbet, minthogy a Szovjetunió ilyen rövid idő leforgása alatt 20 millió tonnával növelné tejtermelését — tudniillik enynyivel van most lemaradva Amerika mögött. Ez teljes képtelenség. Ha valaki megemlíti előttük ezt a témát, a Goszplan dolgozói kényszeredetten hallgatnak és egyből elmegy a jókedvük.

Megítélésem szerint evvel az egész „utolérni és lehagyni Amerikát"-kampánnyal nemcsak egyik vagy másik árucikknek a termelését igyekszenek felfuttatni, bár ez a bevallott cél. Evvel párhuzamosan azonban minden más olyan problémát meg kell oldani, ami a rendszeres élelmiszer-ellátással kapcsolatban merül fel, és nemcsak Moszkvában és a többi központban, hanem az egész ország területén. Moszkvában például beszélgettünk olyan diákokkal és egyetemi professzorokkal, akik kirándulásra készültek a Volga mentén, le egészen Asztrahányig, és a cukrot innét vitték magukkal, mert nem voltak benne biztosak, hogy az úton, amely több szovjet nagyvároson át vezetett, kapnak-e majd a boltokban. Az ellátásban Moszkva abszolút elsőbbséget élvez, ami nem is csoda, ha belegondolunk kirakat-szerepébe. Ororszország többi részéhez hasonlóan azonban Moszkvában sem beszélhetünk a szó eredeti értelmében vett kereskedelemről meg üzletekről, hanem inkább bizonyos cikkek állami elosztóközpontjáról. Ezekből a cikkekből rendszerint nincs túl sok, és a választék is ismeretlen fogalom. Egyfajta árut általában egy kivitelben kínálnak eladásra — vagy kell, vagy nem, válogatni nincs mi között. Ha Amerika utoléréséről és lehagyásáról van szó, ezt is elég még sok minden mást is figyelembe kéne venni.

A bajt csak fokozza, hogy mindez nemcsak úgy kiszaladt Hruscsov száján egyik vagy másik beszédében, hanem állami és pártfeladat rangjára emelkedett. Nem tudom, hogy milyen eredményekre vezethet ez a program, de hogy megvalósíthatatlan, az szinte mindenki előtt világos. Oroszország acéltermelésben például megközelíti Amerikát. Talán jobb lett volna ezt, vagy valamelyik hasonló cikket tenni meg az Amerikával folytatott versengés tárgyává, nem pedig a húst és a tejet, amely termelésében Amerika messze a Szovjetunió előtt jár. Amerikában a világon az egyik legmagasabb az egy főre eső jövedelem (függetlenül attól, hogy ennek milyen az eloszlása a lakosság között), a Szovjetunió pedig csak most zárkózott fel az egy főre eső közepes jövedelmű országok mezőnyéhez, s minden bizonnyal egy jó darabig még elidőzik ebben a társaságban.

Megítélésem szerint az szintén veszélyessé válhat Hruscsov számára, hogy pontos dátumokat jelöl meg, mikorra fejeződik be a szocializmus építése és mikor kezdődik a kommunizmusé, s hogy ez utóbbi mennyi ideig fog tartani és mikor — melyik évben — fejeződik be. Ez még gyanúsabb és irreálisabb, mint azok a rövid határidők, amelyek alatt utol kell érniük és le kell hagyniuk Amerikát az alapvető élelmiszerek termelésében. A legkevésbé sem különös, hogy Amerika messze Oroszország előtt jár a legtöbb fogyasztási cikk termelésében és fogyasztásában. Ugyebár nem Oroszország az egyetlen, akit Amerika lehagyott, sőt, néhány termékből Amerika egyedül annyit állít elő, mint a világ összes többi országa együttvéve. Emiatt nem kell az oroszoknak szégyenkezniük, hiszen az eltérő történelmi körülmények és a múltbeli viszonyok elégséges magyarázattal szolgálnak. Biztosan vannak más területek, ahol a Szovjetunió előnyben van Amerikával szemben; ilyen lehet az elosztás, az ipari termelés növekedésének üteme, a lakosság szociális és egészségügyi ellátása, az ország természeti kincsei stb.

Egyáltalán nem tartom szerencsésnek ezt a versengést Amerikával. Szívesen kifejteném

róla a véleményemet Hruscsovnak, de félek, hogy ez csak újabb vitákra adna alkalmat, amire az égvilágon semmi szükség nincs, hiszen már így is eleget veszekszünk az oroszokkal a mi kis privát ügyeinkről.

LESZÁMOLÁS A SZOVJET CSÚCSON 1957 JÚNIUSÁBAN

Eligazítás a külügyminisztériumban — A „kollektív vezetés" vége az Elnökségben — Vajon az államcsíny csak a kapitalista országok monpóliuma-e? — A korábbi szovjet államcsínyekről — Zsukov marsall és a szovjet hadsereg szerepe a júniusi eseményekben — Fogadás az amerikaiaknál július 4-én — Beszélgetés Mikojannal — Látogatás Hruscsovnál — Levél Titónak a Hruscsovval folytatott beszélgetésről

Moszkva, 1957. július 3.

Ma, július 3-án magához kéretett Patolicsev, Gromiko egyik helyettese. A külügyminisztériumban már ott találtam a tábor országainak képviselőit, akik úgy helyezkedtek el, mintha egy hosszabb konferenciára készülnének. Patolicsev félórás tájékoztatót tartott a KB rendkívüli ülésének határozatairól. A megjelentek többsége egész idő alatt sebesen jegyzetelt; az ember szinte azt hihette, hogy nem is nagykövetek, hanem gyorsírók. Patolicsev elmondta, hogy mindarról, amit most hallani fogunk, tegnapelőtt, július 2-án értesítették kormányainkat, ő most azért tájékoztat minket, hogy moszkvai hivatalos helyről is tudjuk, mi történt. Patolicsev bizonyos részeket olvasott, de túlnyomórészt szabadon, kötetlenül beszélt. A következőket hozta a tudomásunkra.

Az SZKP KB plénumát nem a szokásos módon, az illetékes pártszervek kezdeményezésére hívták össze, hanem elegendő számú KB-tag írásban benyújtott kérése alapján, amire egyébként szintén lehetőséget ad a párt alapszabálya. Ehhez csak rendkívüli alkalmakkor folyamodnak: s ez a mostani is az volt, mégpedig a Malenkov—Kaganovics—Molotov pártellenes csoport tevékenysége miatt, akik maguk mellé állították Bulganyint, Szaburovot és Pervuhint, sőt, az elején még az öreg Vorosilovot is, és így többségre tettek szert az Elnökségben.

Patolicsev nem közölte velünk, hogy hogyan alakultak az események akkor, amikor a pártellenes csoport még meggyőző többséget mondhatott magáénak, és azt sem tudtuk meg, hogy ez az állapot mennyi ideig tartott; rögtön rátért ugyanis a KB-ülés taglalására. Kétszáztizenhatan jelentkeztek szólásra, s végül hatvanan kaptak lehetőséget a szereplésre. A többiekre nem jutott idő, úgyhogy felszólalásaikat írásban adták be. A testület egyhangúlag elítélte a pártellenes MKM-csoportot, amely „összeesküvést szőtt" a párt és az állam általános politikája ellen. A Malenkov—Kaganovics—Molotov-csoport tagjai háromszor szólaltak fel az ülés során, eltekintve természetesen kisebb közbeszólásaiktól. Ebben a tekintetben abszolút szabadságot élveztek.

Malenkov—Kaganovics—Molotov nemcsak az Elnökségből és a Központi Bizottságból záratnak ki, de miniszterelnök-helyettesi tisztségüktől is megfosztják őket. Az Elnökség tagjaivá fogadta az összes eddigi póttagot, az egy szem Sepilov kivételével, aki, mivel csatlakozott a pártellenes csoporthoz, még a Központi Bizottságból is ki lett rúgva. Szintén e testület tagja lett a gorkiji, sztálingrádi és a belorussziai első titkár, valamint az eddigi KB három titkára: Beljajev, Poszpelov és Arisztov.

Ny. A. Bulganyin miniszterelnök és elnökségi tag „szigorú megrovás, utolsó figyelmeztetés" büntetést kaptott, de továbbra is az Elnökség tagja maradt. Patolicsev ezt úgy adta elő, hogy nyilvánvaló legyen, Bulganyin csak azért maradhatott az Elnökség tagja, mert ő

a kormányfő; egyébként ő is repült volna az Elnökségből. Megértettem, hogy Bulganyin csak „kegyelemkenyéren" tengődik, s csak idő kérdése, hogy mikor fogja elveszíteni mind állami, mint pártfunkcióját a csúcson. Makszim Szaburovot kizárták az Elnökségből, de tagja maradt a Központi Bizottságnak. Pervuhint elnökségi tagból póttaggá minősítették vissza. Bulganyin pártfegyelmijét — miniszterelnöki pozíciója miatt — nem fogják nyilvánosságra hozni. Patolicsev arra kért minket, hogy ezeket a közléseket tekintsük bizalmas információknak. Ez véleményem szerint falra hányt borsó; ez a tucatnyi országból jött másfél tucatnyi diplomata maximum annyira fogja bizalmasan kezelni a tájékoztatást, hogy az újságokban nem jelenteti meg.

Patolicsev bejelentése a vendégek többségére a meglepetés erejével hatott. Halotti csönd telepedett ránk. Senkinek nem volt semmi kérdése. Kényelmetlennek éreztem, ahogy mind a tizenöten úgy ültünk ott, mint akik megkukultak; sőt ezt a hallgatást még az elmondottak rosszallásaként is értelmezhette Patolicsev. Minthogy még mindig várt, felálltam, hogy szólnék néhány szót, ha lehet, és további sikereket kívántam a Szovjetunió pártjának és kormányának a politikai munkában. Mindössze erre az egy mondatra volt lelkierőm. Rögtön utánam szólásra emelkedett Gede, a lengyel nagykövet és majdnem szó szerint elismételte ugyanezt. Patolicsev ezután még elmesélte, hogy a párt tagjai nagyon kedvezően fogadják a KB döntéseit és az egész országban párttaggyűléseket tartanak, amelyeken elmagyarázzák és érvénybe léptetik a rendkívüli plénum határozatait.

Moszkva, 1957. július 4.

A Moszkvában tartózkodó külföldiek buzgón keresik velünk a kapcsolatot, mert azt feltételezik, hogy többet tudunk az eseményekről, mint valójában. Abból indulnak ki, hogy Bulganyin, Mikojan, Zsukov, a szovjet marsallok és generálisok, Gromiko és a többiek június 19-én mind eljöttek a nagykövetségünkön rendezett fogadásra, sőt, mi több, a külföldiek részvétele nélkül két órán át beszélgettek velünk. Látogatóink valószínűleg azt gondolják, hogy a KB-ülést és a szovjet csúcsvezetésben történteket tárgyalták meg velünk.

A június 19-ei estély után Hruscsov és Bulganyin június 24-én fogadtak minket Kremlben, ahol két órát töltöttünk. A két esemény között eltelt öt nap alatt tartották az SZKP KB eme valóban történelmi jelentőségű plénumát. Ez a tény csak még jobban megerősítette azt a meggyőződést a külföldiekben, hogy mindent tudunk az eseményekről — ráadásul a szovjet sajtó feltűnően nagy figyelmet szentelt a Hruscsovval és a többiekkel folytatott megbeszéléseinknek. Nem kétséges: jó néhány nagykövet egyszerűen nem hiszi el, hogy az újságokban megjelentnél én sem tudok sokkal többet. Folyton a június 19-ei meg a 24-ei találkozókról kérdezgetnek, amire én csak azt tudom felelni, hogy mind a két rendezvény apropója a katonai delegációnk látogatása volt. Ez viszont nem nagyon érdekli kollégáimat.

A történtek fényében utólag megpróbáltuk rekonstruálni Hruscsov, Bulganyin és a többiek június 19-ei és 24-ei magatartásának minden apró részletét. Most már könnyen meg tudtuk magyarázni Bulganyin viselkedését, amely már akkor is szemet szúrt mindannyiunknak; először gorombasága és komor udvariatlansága, másodszor pedig közönyössége és már-már beteges levertsége miatt.

Hruscsov június 19-én nagyjából úgy viselkedett, ahogy szokott, bár rajta is észrevehető volt egy-két furcsaság. Csak most vált például világossá számunkra, hogy miért nem állt szóba egyáltalán a külföldi nagykövetekkel, annak ellenére, hogy ezt soha nem mulasztja el megtenni. A nagykövetek az egy szem szalonunkban lebzseltek, Hruscsov és a többi szovjet vendég pedig a másik helyiségben, tíz lépésre tőlük. Hruscsov szokása ellenére most nem kifogásolta, hogy nem vegyül el a vendégek között. Igyekezett minél jókedvűbbnek mutatkozni, de néha bizony látszott, hogy ez nem kis erőfeszítésébe kerül. Most már

tudjuk, hogy Hruscsov aznap épp kisebbségben volt az Elnökség ülésén és hogy minden erejét össze kellett szednie, nehogy megsejtsünk valamit. Bulganyinnal a két óra leforgása alatt egyetlen szót sem váltott, amire szintén nem volt még példa, mióta Moszkvában tartózkodom.

Ha most valamiféle következtetéseket kell levonnunk, akkor azt csak Patolicsev tegnapi külügyminisztériumi tájékoztatója és az elmúlt két nap szovjet sajtója alapján tehetjük. Sokat elárul az a tény, hogy Patolicsev ismertette Bulganyin büntetését Jugoszlávia és a szocialista tábor országainak képviselői előtt. Azt hallottam, hogy ezt a párttaggyűléseken nem titkolják, amelyeken pedig emberek ezrei vesznek részt. Könnyen elképzelhető, hogy milyen helyzetbe kerül a Szovjetunió hivatalban lévő miniszterelnöke.

Bulganyin leváltása nagyon összetett probléma. Az ő eltávolítása — Molotové, Malenkové, Kaganovicsé, Sepilové, Szaburové és Pervuhiné mellett — már túl sok lett volna mind személyesen Hruscsovnak, mind pedig a Szovjetuniónak. Nehezebb lenne átvészelni a mostani válságot. Azt gondolom, hogy kizárólag ezért tarthatta meg posztját, de az is biztos, hogy csak ideig-óráig. Elképzelhetetlennek tartom, hogy Bulganyin ezek után még sokáig pihenjen a miniszterelnöki székben.

Avval, hogy csatlakozott az „MKM pártellenes csoporthoz", Bulganyin a végsőkig elkeserítette és kiábrándította Hruscsovot. Amikor Malenkovot leváltották, épp Hruscsov javasolta őt mostani posztjára. Bulganyinnak az eltelt idő alatt sikerült bebizonyítania tökéletes politikai alkalmatlanságát a miniszterelnöki funkcióra, s most az erkölcs terén is elégtelenre vizsgázott: elárulta Hruscsovot, akivel pedig több évtizedes politikai cimboraság fűzte össze. Ha Malenkovnak sikerült volna a puccskísérlet (mert hogy tulajdonképpen erről van szó), nem hiszem, hogy Bulganyin hatalmon maradt volna: pillanatokon belül megfosztották volna pozíciójától.

Ami Bulganyin utódját illeti, pillanatnyilag nincs a láthatáron alkalmas jelölt — hacsak magát Hruscsovot nem számítjuk. Bár tizenötre emelték az Elnökség taglétszámát, most látszik igazán, hogy milyen pusztítást végzett Sztálin a szovjet káderek között és mennyire nem engedte, hogy új személyiségek a legfelsőbb hatalom közelébe férkőzhessenek. Hruscsovon, Zsukov marsallon és talán Mikojanon kívül egyetlen olyan személyt sem tudnék mondani, akit a miniszterelnöki székbe lehetne ültetni. Zsukov marsall azonban katona, aki sohasem foglalkozott kormányzati munkával és a gazdasággal; arról már nem is beszélve, hogy a külföld fele sem mutatna valami jól, ha épp ő lenne az új kormányfő. Mikojan örmény, és az kizárt, hogy Sztálin után ne orosz álljon ismét a Szovjetunió élére. Hruscsov a párt első titkára — csak nem kerül ismét egy kézbe a legfelsőbb párt- és állami hatalom? Mindennek ellenére úgy vélem, hogy Bulganyin menesztése csak idő kérdése.

Azt hiszem, a Szovjetunió számára Molotov lesz a legkeményebb dió. Ezért is állították a harmadik helyre, annak ellenére, hogy sejtésem szerint ő volt a csoport igazi vezére, nem pedig Malenkov, akit még 1955-ben, amikor leváltották a kormányfői posztról, lényegében félig „hidegre tettek". Malenkovnak ennek dacára sikerült némi népszerűséget megőriznie a városi lakosság bizonyos rétegei és a parasztság körében. A népnek az maradt meg az emlékezetében, hogy „könnyebb lett az élet Malenkov alatt", ami persze nem nagy dolog, ha belegondolunk, hogy Sztálin után bárki alatt könnyebb lett volna.

Kaganovics jelentősége szinte a nullával egyenlő, annak ellenére, hogy őt — talán ábécésorrendben? — Molotov elé helyezték. Az ő neve esetleg a szovjet lakosság legelmaradottabb rétege előtt cseng jól, főként azért, mert Sztálin árnyékában ült a hatalom csúcsain harminc évig. Egyenesen mesébe illő, hogy Kaganovics mennyire „kívül van időn és téren", ha például egy alkalmi politikai beszédet kell tartania, vagy egyáltalán, ha valakivel valamiről beszélgetnie kell. Nem mondanám pedig, hogy aggkori elmegyengeségben szenved — fizikailag meg egyenesen jól tartja magát (azt hallottam, hogy még síelni is jár vala-

hova Moszkva környékére). Gyakran emlegetnek mostanában egy több száz vasutas nevét tartalmazó listát, akik kivégzését Kaganovics nyomatékosan kérte Sztálintól. Kaganovics kérése nemcsak hogy teljesült, de Lazar Mojszejevicset ennek és ehhez hasonló húzásainak köszönhetően az „igazi bolsevik" mintaképévé avatták.

Annyi bizonyos, hogy a pártellenes csoportot könnyebb lesz úgy ízekre szedni, hogy Kaganovics is a tagja.

Molotovval más a helyzet. Ő nagy név, sőt, szinte legenda mind a párt, mind pedig a szovjet közvélemény szemében. Azon ritka élő szovjet vezetők egyike, akiről — Vorosilov mellett — dokumentumok bizonyítják, hogy már Lenin idejében és irányítása mellett dolgozott. Ezután a csúcsra került, és harminc éven át Sztálin jobbkeze volt. A XX. kongresszus után az események alakulása mintegy igazolta Molotovot, akinek jó néhány pesszimista jóslata beteljesült. A külpolitikai válság a táborban; a Szovjetunió tavalyi kudarcai (vagyis a lengyelországi változások és főként a magyarországi események); aztán az újabb konfliktus Jugoszláviával — ezek mind-mind Molotov pozícióját erősítették. Szinte biztosra vehető, hogy Magyarország után Hruscsov kénytelen volt engedményeket tenni Molotovnak.

Az, hogy éppen ebben a sorrendben, a Molotovéval a harmadik helyen szerepel a három név, véleményem szerint pusztán taktikai fogás Hruscsov részéről: azért akarja Malenkovot a csoport vezetőjének feltüntetni, hogy evvel is szaporítsa a Molotov elleni érvek számát, hogy tudniillik lám, hagyta magát Malenkovtól, mi több, egy Kaganovicstól vezetni. Molotov nemcsak a legnagyobb falat lesz Hruscsov és az új szovjet vezetés számára, hanem a legkomolyabb ellenállásra is az ő részéről kell számítaniuk. Molotov volt az egyetlen, aki a plénum határozatai ellen szavazott (ezt nyilvánosságra is hozták), míg a többiek „nyilvános önkritikát gyakoroltak", ahogy az már ilyenkor szokás.

Az egyik olyan dolog, ami szövetkezésre bírhatta azt a Molotovot és azt a Malenkovot, akik sem jó barátok, sem közeli munkatársak hírében nem álltak, épp a pártvezér és a de facto államfő Hruscsov iránti ádáz ellenszenv lehetett. Molotov és Malenkov sem Hruscsov koncepcióival nem értettek egyet, sem pedig mint embert nem állhatták. Mindennek a gyökerei a távoli múltba nyúlnak vissza, de csak Sztálin halála után mutatkoztak meg nyíltan: először Malenkov eltávolításakor az első titkári posztról még 1953-ban, majd két évvel később, amikor a miniszterelnökségről is le kellett mondania. Malenkov és Molotov nem bírták elviselni, hogy Hruscsov a Szovjetunió első embere, s a koncepciók különbözősége mellett ez is közrejátszott abban, hogy összefogtak egyetlen szent cél: Hruscsov hatalmának megdöntése érdekében.

Amennyire eddigi moszkvai munkám során megfigyeltem, Malenkov ügyesebben palástolta Hruscsovval szembeni ellenszenvét, mint Molotov. Felmerült lelki szemeim előtt a tavaly május elsejei ebéd a Kremlben: Hruscsov, mint házigazda és vendéglátó tíznél is több beszédet tartott, míg Molotov a többórás mulatság alatt csak nagy néha szólt egy-két szót és szemmel láthatóan nagyon rosszul érezte magát.

Véleményem szerint a szovjet közvéleményt jobban meglepte Bulganyin köpönyegforgatása, mint az MKM-csoport tevékenysége. A triumvirátus mindegyik tagjával volt már Hruscsovnak kisebb vagy nagyobb nézeteltérése; Bulganyinnal azonban eddig még soha.

Moszkva, 1957. július 5.

Nagykövetségünk továbbra is az SZKP KB rendkívüli plénumának az eredményeit tanulmányozza. A plénum meghiúsította a legfelsőbb szovjet politikai vezetés néhány tagjának azt a kísérletét, hogy törvényellenesen megfossza hatalmától az ország jelenlegi vezetését és saját embereit ültesse a helyére. A Molotov—Malenkov—Kaganovics-csoport mindezt

a más országokban is előforduló puccsok klasszikus szabályai szerint akarta végrehajtani, természetesen a szovjet körülményekhez igazodva. Az eseményt itt nem nevezték nevén, azaz nem mondták ki, hogy államcsínykísérlet történt: a fáma kizárólag a „pártellenes csoport tevékenységéről" szól, mert hát a Szovjetunióban és általában a szocializmusban államcsínyek és puccsok teljes mértékben elképzelhetetlenek.

A Szovjetunióban, számításaim szerint, csak a Sztálin halálát követő négy-három év alatt már két államcsínyféleséget hajtottak végre. Most megpróbálkoztak egy harmadikkal is, amely legmesszebb ment volna, ha sikerül. Az első két puccs szervezője maga Hruscsov volt. Először 1953-ban egy szűk összeesküvő kör a szovjet vezetésen belül rajtaütésszerűen likvidálta Beriját és legközelebbi munkatársait. A második, vértelen államcsínyt szintén Hruscsov hajtotta végre, amikor Malenkovot eltávolította a miniszterelnöki posztról. Ez 1955-ben történt. Mindkét puccs közös jellemzője volt, hogy a legfelsőbb szovjet vezetésben, a Központi Bizottság Elnökségén belül készítették elő őket. A szálakat mindkét esetben az első titkár tartotta a kezében, aki a szovjet kommunista pártot és az egész országot kész tények elé állította.

Ezúttal mások próbálkoztak egy sokkal komolyabb államcsínnyel, mit tesz isten, épp Hruscsov, a párt törvényesen megválasztott első titkára ellen. Ezt a harmadik puccsot, ugyanúgy, mint az előző kettőt a legszűkebb szovjet vezetés berkein belül eszelték ki. Még az Elnökség tagjai sem voltak mind beavatva, ami nem is csoda, hiszen az Elnökség egyik fele esküdött össze a másik ellen. A puccsisták úgy képzelték, hogy a Központi Bizottságot és a szovjet kormányt már csak a puccs eredményeiről és az új döntésekről fogják tájékoztatni, Oroszország népét pedig még arról se nagyon (ez egyébként az előző két esetben is valahogy így történt). Vereségükben a főszerepet az játszotta, hogy Zsukov marsall és a szovjet hadsereg végig hű maradt a Hruscsov nevével fémjelzett politikához. A konfliktus során az utóbbi hónapokban a nép körében egyre népszerűbb Hruscsovról ismét bebizonyosodott, hogy dinamikus, bátor s hallatlanul jó politikai érzékkel rendelkező személyiség.

De térjünk vissza egy pillanatra az eseményekről kiadott hivatalos közleményhez. A rendkívüli KB-ülésről szóló dokumentum a „személyi kultusz" elítélésével kezdődik, ami nem is értelmezhető másképp, mint a Molotov—Malenkov—Kaganovics-csoport és a személyi kultusz összekapcsolásaként. Azt is jelentheti ez, hogy a XX. kongresszuson nem hangzott el minden a „kultuszról", ami elhangozhatott volna — valószínűleg azért, hogy — egy időre legalábbis — helyreálljon a „családi béke". A közlemény elítéli a revizionizmust, a hazait és a nemzetközit egyaránt. Úgy vélem, ez inkább csak taktikai védekezés az „MKM-csoport" híveinek esetleges azon vádjai ellen, hogy a KB „kapitulált a revizionizmus előtt" és megváltoztatja a párt irányvonalát, mert nem bélyegzi meg a revizionistákat, ami pedig szent és sérthetetlen szabálya az SZKP-nak.

Egyszer-kétszer még „elvtársnak" is nevezték az MKM-csoport tagjait, bár ritkán; gyakrabban titulálják őket frakcionista vagy pártellenes csoportnak. Az idő múlásával egészen biztosan az első mód fog kikopni a használatból — ezt diktálja a szovjet társadalomra, illetve a szocializmus eddig megismert formájára jellemző politikai harc logikája.

Moszkvában nem láttuk nyomát különleges biztonsági intézkedéseknek. Az utcán valamivel kevesebb embert látni, mint egyébként, a táblákra kitett újságok előtt is kisebb tömeg verődik össze, mint máskor, s a néhány ácsorgó is néma csendben, megjegyzések nélkül olvassa a híreket. A boltok előtti sorokban az emberek mindenről beszélgetnek, csak a legfontosabb eseményről nem. Ennek ellenére megpróbáltunk valamiféle közvéleménykutatást végezni. A taxisofőr azt mondta: „Oroszország elveszett, föntahatalomért marakodnak." „Molotov régi bolsevik." Egy idősebb asszony rezignáltan csak ennyit mondott: „Kak vszigdá!" Egy állampolgár: „Malenkovot szereti a nép." Egy másik polgár: „Ki tudja, hogy kinek van igaza és ki a bűnös? A nép ezt sohasem tudja Oroszországban." Érezhe-

tő a bizalmatlanság a hivatalos magyarázatok iránt. Azt hiszem, ez annak a sokéves hazugság-özönnek az eredménye, amellyel a nép előtt a „tisztogatásoknak" áldozatul esett vezetők kivégzését indokolták. Az emberek már régóta nem hisznek a „föntről" jövő hivatalos tájékoztatásnak.

A nyugati képviselők úgy tesznek, mintha a közlemény megjelenéséig mit sem sejtettek volna. Lehet, hogy ez legtöbbjük esetében igaz is, hiszen mi sem tudtunk előre semmit. A keleti képviselők szerfölött aggódnak. Attól félnek, hogy most nem befejeződött, hanem elkezdődött a sztálinistákkal való leszámolás, ami végigsöpör majd az ő hazájukon is, ahol a legfelsőbb állami és pártvezetők között még mindig nagyon sok a sztálinista. Néhány keleti újságíró már meg is jegyezte (ott, ahol meg merte jegyezni): csak emlékezzünk vissza Tito pulai beszédére. Mi több, már egy-két orosztól is hallottuk, hogy kiderült végre, hogy voltak-e a szovjet vezetésben sztálinisták, ahogy Tito mondta, vagy nem voltak, ahogy a szovjet fejesek állították.

* *

Az amerikaiak július 4-én nemzeti ünnepük alkalmából fogadást adtak. A viharos események és a Malenkov—Kaganovics—Molotov-csoport felgöngyölítése után ez volt az első alkalom, hogy összegyűlt a politikai elit. A sajtó, ha szóba került a „Malenkov—Kaganovics—Molotov-csoport", sohasem mulasztja el hozzátenni: „és a hozzájuk csatlakozó Sepilov" — mintha ez az „és a hozzájuk csatlakozó" Sepilov új keresztneve lenne. Az oroszok oly mértékben tartják magukat ehhez a szabályhoz, hogy Sepilov nevét mostanában kizárólag evvel az előnévvel együtt lehet olvasni. Az egykori külügyminisztert maguk az oroszok is csak úgy emlegetik, mint az „embert, akinek a leghosszabb keresztneve van Oroszországban".

A diplomáciai testület teljes létszámban képviseltette magát az amerikaiak fogadásán. A szovjetek gondosan megválogatták, ki jöhet közülük és ki nem.

A legmagasabb vezetők közül Mikojan, Svernyik és Gromiko jelentek meg. Hruscsov távol tartotta magát az eseményektől. A magas rangú szovjet katonai vezetők közül csak azok jöttek el, akik a külföldi katonai képviseleteket felügyelő osztályon dolgoznak. Mikojan a régi Elnökség azon kevés tagjának az egyike, akinek (mint eddig mindig) sikerült megúsznia, „túlélnie" a vihart, mi több, az új Elnökség tagjai közül elsőként megjelent az amerikaiak fogadásán is. A zárkózottságáról közismert Svernyiknél alkalmasabb személyt aligha találhattak volna az oroszok erre az alkalomra; a külföldiek hasztalan próbálták bármiféle politikai tárgyú beszélgetésbe belerángatni.

Hosszasan elbeszélgettem Mikojannal, aki maga is élénk érdeklődést tanúsított irányomban. Elmondta, hogy a pártellenes csoport tagjai maguk választották ki azt a pillanatot a válság kirobbantására és a frontális támadásra. Valószínűleg felmérték, hogy nem várhatnak tovább, mert az idő nem nekik dolgozik. Amikor a Hruscsov elleni támadás ürügyén nyíltan veszélyeztették a párt általános irányvonalát, az Elnökség másik része a vita megoldásában egyedül illetékes testület a Központi Bizottság összehívását követelte. Bulganyin megingatta Szaburovot és Pervuhint is, mondta Mikojan. Ha Bulganyint nem szervezte volna be Malenkov, ez a két alak nem lett volna hűtlen a párthoz.

Megkérdeztem Mikojant, hogy mi vezette Sepilovot arra, hogy csatlakozzon a csoporthoz. Mikojan elmondta, hogy Sepilovnak nem ez az első konfliktusa a párttal, és már régebben is voltak furcsa megnyilvánulásai. Még 1955-ben, miután visszatértek Jugoszláviából, kijelentette például, hogy ezek a jugoszlávok tisztára mensevizmusba süllyedtek. Aztán a gazdaság újjászervezésének a programjával sem értett egyet. Állami tisztségeit teljes mértékben a saját birtokának tekintette, a diplomáciai jegyzékeket és beszédeit saját

„műalkotásaiként" kezelte és államköltségen, brosúrák formájában kiadta őket. Nekünk is feltűnt, vetettem közbe, hogy Sepilov túl gyorsan futott be szédítő karriert: egy újság szerkesztőjéből egyik napról a másikra KB-titkár lett, aztán ugyanilyen gyorsan külügyminiszter. Mikojan kijelentette, hogy többek között ez is okozta a vesztét.

Pontos belgrádi instrukciók híján kizárólag a saját nevemben kifejtettem, hogy nagyon helyesnek tartom, hogy a Központi Bizottság ezt az ügyet tisztán politikai kérdésként tünteti fel a világ és a Szovjetunió közvéleménye előtt, azaz hűen a valósághoz, úgy, ahogy történt. Úgy gondolom, hogy így a leghitelesebb és a legjobb.

A külföldiek látták, hogy hosszasan beszélgetek négyszemközt Mikojannal és nem jöttek oda hozzánk. Később aztán lerohantak, de én Mikojanhoz irányítottam őket, mondván, hogy még itt van a fogadáson, kérdezzék őt. Főként a szovjet közvélemény külpolitikai részéről nyilatkoztam pozitívan, minden más a Szovjetunió belügye. A nagykövetek többsége úgy vélte, hogy evvel véget ért a „kollektív vezetés időszaka", mert felborult az egyensúly az Elnökségben és egyetlen irányzat, illetve egyetlen ember jutott abszolút fölénybe. A nyugatiak úgy tettek, mintha még semmit sem tudnának Bulganyinról, de ezt még ők maguk sem gondolták komolyan.

Moszkva, 1957. július 6.

Ma késő éjjel elküldtem Tito elvtársnak azt a levelet, amiben leírtam mindent, amit a Moszkvában június 17-e és 29-e között lejátszódott viharos eseményekről egy Hruscsovval folytatott tegnapi beszélgetésből megtudtam.

Íme a levél szövege.

Tito elvtárs, Moszkva, 1957. július 5.

ismertetem Önnel a Ny. Sz. Hruscsovval 1957. július 5-én folytatot beszélgetésem tartalmát.

Tegnap este, július 4-én kértem kihallgatást Hruscsovtól, aki másnap, azaz ma délután fogadott a KB épületében.

Tekintettel arra, hogy Hruscsov az ismert események miatt rendkívül elfoglalt, lélekben egy 5—10 perces találkozóra készültem. A főtitkár azonban másfél órán keresztül szóval tartott. Hruscsov nagyon nyíltan, barátságosan és szívélyesen viselkedett velem szemben. Egyórás előadásban vázolta előttem, hogy hogyan hullámzott a június 17-e és 29-e között először a KB Elnökségében, majd a KB plénumán zajló küzdelem, amely a Molotov, Malenkov és Kaganovics nevével fémjelzett erős sztálinista csoport teljes vereségével és felszámolásával végződött.

Ebben a levélben megpróbálom a lehető legpontosabban rögzíteni mindazokat a tényeket, amiket Hruscsovtól megtudtam.

Rögtön egymás üdvözlése után gratuláltam Hruscsovnak ahhoz a történelmi jelentőségű győzelemhez, amit pártja és a marxizmus—leninizmus elvei arattak, és további sikereket kívántan a Szovjetuniónak és Hruscsovnak személyesen. Megköszöntem, hogy szakított időt a fogadásomra, majd felolvastam neki az Ön üzenetét. Hruscsov komoly arccal végighallgatott, köszönetet mondott és kifejezte afeletti örömét, hogy Ön helyesen értelmezte a plénum döntéseit és hogy a lehető legmegfelelőbb módon viszonyul hozzájuk. Kijelentette, hogy a jövőben is a lehető legjobb tudásuk szerint fogják építeni a kommunizmust és megkért arra, hogy közvetítsem Önnek szívélyes üdvözletét.

Hruscsov elmondta, hogy nem tudja, hogyan tájékoztatta Önt Firjubin a plénumról, de egyértelműen úgy utasították, hogy teljes mélységükben tárja fel az eseményeket. Ezek után az első titkár részletesen ismertette előttem az események menetét.

Már finnországi tartózkodásuk alatt érezte, hogy Bulganyinnal valami nem stimmel: a kormányfő furcsán viselkedett vele szemben, ideges volt köztük a hangulat. Ez előfordulhat két ember között; Hruscsov nem is tulajdonított neki különösebb jelentőséget. Azt gondolta, hogy biztos azért húzta fel az orrát Bulganyin, mert Hruscsov túl sokat bírálta. Amikor Finnországból visszatértek Moszkvába, az ügy lassan bontakozni kezdett. Egyik délután telefonált neki Bulganyin, hogy sürgősen össze kell hívni a KB Elnökségét. Hruscsov épp otthon tartózkodott, Bulganyin meg a Kremlben, abban az étteremben, amit a KB-tagok számára tartanak fenn, hogy egy és két óra között meg tudjanak ebédelni, ha közvetlenül a „pereriv", azaz az ebédszünet után dolguk van. Hruscsov azt felelte Bulganyinnak, hogy ő már kijelölte a következő rendes elnökségi ülés időpontját, s nem látja okát, hogy aznapra, június 18-ára összehívják a testületet. Bulganyin erre hőzöngeni kezdett, hogy „ezt mi követeljük" stb. Hruscsov megkérdezte, hogy ki az a „mi". Bulganyin csak annyit mondott, hogy „az a csoport, aki itt ebédel". Hruscsov erre azt válaszolta, hogy a párt alapszabálya és az Elnökség gyakorlata nem ruházza fel különleges jogkörrel a „KB-ban ebédelő csoportokat", és az elnökségi ülést az előre megbeszélt időpontban fogják megtartani. Bulganyin azonban megmakacsolta magát, úgyhogy Hruscsov végül beadta a derekát, és megígérte, hogy bemegy a Kremlbe ebédelni és ott majd mindent megbeszélnek.

Az étteremben már ott találta Bulganyint, Vorosilovot, Molotovot, Malenkovot, Kaganovicsot, Pervuhint és Mikojant, azaz az egész Elnökséget. Szuszlov évi rendes szabadságát töltötte valahol vidéken, Szaburov épp egy KGST-tanácskozáson vett részt Varsóban, míg Kiricsenko valahol Ukrajnában kóricált. Hruscsov rögtön a Bulganyinnal megkezdett vitát folytatta, amely pillanatok alatt elmérgesedett. Malenkov, Molotov, Pervuhin és Vorosilov elnökségi ülést követeltek. Hruscsov megpróbálta megmagyarázni, hogy aznap erre már nincs mód, hiszen maga az Elnökség döntött úgy, hogy Hruscsov egy magyar újságíróküldöttséget fogadjon, aztán egy japán firkászt interjúadás céljából, s hogy ez már jó előre meg volt beszélve, úgyhogy jobban tennék, ha várnának holnapig. A többiek erről hallani sem akartak, és mindnyájan — az egy Mikojan kivételével — nekiestek Hruscsovnak: hogy jössz te ahhoz, hogy egyedül fogadod a magyarokat, nekünk is jogunk van ott lenni, mi is megyünk. Hruscsov azt felelte, hogy felőle jöhetnek mind, ha az Elnökség úgy határoz, de ő abnormálisnak tartja, hogy az egész Elnökség összesereglik egy csapat újságíró jöttére. Ez az érv nem sokat számított. Döntöttek, és tényleg, az egész Elnökség, a póttagokkal egyetemben kivonult a magyar újságírók elé.

Már eme első megbeszélés során a végletekig kiéleződött a légkör. Valójában egy már régóta készülődő robbanás és támadás kezdődött el. Hruscsov magára maradt. Egyedül Mikojan nem fordult ellene, de az az érzésem, hogy ebben a szakaszban ő is passzív és semleges volt. A sztálinisták már aznap, június 18-án előálltak első követelésükkel: ne Hruscsov elnököljön az általuk kikényszerített elnökségi ülésen. Hruscsov megpróbált ellenállni, és korábbi javaslataira hivatkozott: ő még annak idején felajánlotta, hogy a tagok sorban egymás után elnököljenek, de ezt akkor elvetették és úgy határoztak, hogy ő, Hruscsov elnököljön. Most viszont le akarják váltani, de ő nem érti, hogy miért kell a korábbi döntéseket felrúgni. Hruscsov azonban hiába ágált. Malenkov (?) vagy Molotov Bulganyint javasolták ennek az ülésnek a levezetésére, amelyen elgondolásaik szerint végső győzelmet kellett volna aratniuk a sztálinistáknak. Hruscsovot engedelmességre kényszerítették, és kénytelen volt belenyugodni abba, hogy Bulganyin fog elnökölni. Hruscsovnak annyit mégis sikerült elérnie, hogy a társaság beleegyezett Szaburov, Szuszlov és Kiricsenko visszahívásában. Az első titkár azt remélte, hogy ez a három tag az ő javára fogja módosítani az erőviszonyokat az Elnökségben, és időt is akart nyerni az agresszíven támadó többséggel szemben, amelynek feltett szándéka volt, hogy az egész ügy az Elnökségen belül játszódjék le és itt szülessen meg minden végleges döntés, amit aztán a pártra és az országra kényszerítenek.

A többség beleegyezett, hogy hívják vissza és várják meg az említett trojkát. Szuszlov és Kiricsenko szilárdan kitartottak Hruscsov mellett, de Szaburovról, fájdalom, bebizonyosodott, hogy már Varsóba utazása előtt beszervezték, s így ő is a többséget erősítette.

A sztálinisták követelései Hruscsov likvidálására irányultak, amin keresztül át akarták venni a hatalmat a pártban és az országban. Nem valamiféle platformmal álltak elő, hanem különféle taktikai kombinációk segítségével az apróbb kérdésekben akarták minél gyorsabban elintézni Hruscsovot, mert ez tűnt a könnyebb megoldásnak. Sikerült megtenniük Bulganyint az ülés elnökévé, s ez már nem volt kevés.

Hruscsovot körülbelül a következőkkel vádolták.

Hruscsov vezetése alatt sem az Elnökség, sem a párt nem egységes. Ezen változtatni kell. Miért teszi Hruscsov azt, ami neki tetszik — miért utazgat a Szovjetunióban, miért üti bele mindenbe az orrát, miért külpolitizál egyedül? Másnap együttesen a leningrádi ünnepségekre kellett (volna) utazniuk, ahol az előzetes döntés szerint Hruscsov lett volna a szónok. Ez sem maradhat így, másoknak kell beszélniük. Felvetődött az is, hogy megszabják, miket mondhat Hruscsov és miket nem a leningrádi rendezvényeken. Hruscsov rákényszeríti az akaratát a többségre. Ezt el kell ítélni, erről határozatot kell az Elnökségnek hoznia.

Az ügy egyre terebélyesedett és egyre vadabbá vált. A sztálinisták már a belügyminisztériumnál meg Szerov leváltásánál tartottak, avval vádolták Hruscsovot, hogy lehallgatják az Elnökség tagjait. Támadták Hruscsov kampányát Amerika „utolérésérőI és lehagyásáról a hús-, tej- és vajtermelésben", az első titkár szemére vetették, hogy kisajátítja magának a külföldi küldöttségeket stb.

Hruscsov a legelejétől fogva elszántan védekezett, sőt, annak ellenére, hgoy ő volt kisebbségben, támadásba ment át és habozás nélkül a szemükbe vágta, hogy kik ők és mik ők, és hogy hová tartanak. Amikor Malenkov kétségbe vonta a leningrádi utazás szükségességét, Hruscsov nyíltan kérdőre vonta: vajon miért nem fűlik a foga a leningrádi úthoz? Csak nem fél valamitől? Bizony, hogy fél, folytatta Hruscsov, hiszen ő rendezett vérfürdőt a leningrádi kommunisták között, ő, Malenkov a közvetlen felelős Kuznyecov haláláért, és ő, Malenkov tette el láb alól Voznyeszenszkijt is! „Én is félnék a helyedben odamenni, mert a pityeri munkások esetleg feltesznek néhány kérdést!" — mondta Hruscsov Malenkovnak, aki aztán hatalmas jelenetet rendezett: micsoda szégyen így beszélni, ez már aztán tényleg több a soknál, hallottátok, elvtársak miket beszél stb. Hasonlóképpen nyilatkozott Hruscsov Molotovról is.

Hruscsov alapvető taktikai elképzelése a következő volt: „Az Elnökség semmiről sem hozhat döntést. Gyerünk a plénum elé!", s itt kell mindennek eldőlnie. Hruscsov ellenállt, hogy időt nyerjen és mozgósítani tudja a KB-t. Íme egy példa Hruscsov sikeres taktikázására: alapvetően ellenezte azt, hogy az Elnökség bármiben is határozatot hozzon, mert az egyértelmű lett volna az ő vereségével, de hogy időt nyerjen, beleegyezett egy szövegező bizottság felállításába, amelynek a KB-plénum elé terjesztendő határozatot kellett megfogalmaznia. A sztálinisták többek között Molotovot javasolták a bizottságba, mint csoportjuk vezetőjét, „a többiek közül meg jöhet Hruscsov". Hruscsov nem ment bele: „ha én és Molotov leszünk egy bizottság, ott semmiféle határozati javaslat nem fog születni". A többiek evvel egyetértettek és marakodni kezdtek azon, hogy ki legyen a bizottságban. Ebben a vitában maga Hruscsov is részt vett, de mint maga mondta, az egésznek semmi jelentősége nem volt. Semmiféle határozatról szó sem lehetett, Hruscsov csak azért akadékoskodott, hogy egy órát vagy egy napot nyerjen a Központi Bizottság előkészítésére.

Hruscsov taktikájának egy másik jó példája az az eset, amikor az Elnökségben bekövetkezett szakadás másnapján megjelent egy húszfős, központi bizottsági tagokból álló csoport, az élen Konyev marsallal és azt hiszem, Ignyatovval, a gorkiji területi párttitkárral. Azt követelték, hogy részt vehessenek az Elnökség ülésén. A csoport az előszobában vára-

kozott, míg bent a sztálinista többség azzal támadt Hruscsovra, hogy ez nyomásgyakorlás, ez a párt bomlasztása stb. Az öreg Vorosilov, aki a sztálinistákkal tartott, egész kikelt magából: „Miért nem mindjárt tankokat rendeltek ide?!" Erre a kitételre Zsukov marsall válaszolt (aki mint póttag, hasonló státusú társaival együtt szintén részt vett a reggeltől estig tartó üléseken): ez ostobaság, a tankok az ő, Zsukov marsall parancsára indulnak meg, és az ajtó előtt nem tankok, hanem KB-tagok várakoznak!

Hruscsov a következőket vágta Malenkov és a többiek fejéhez: „Itt van a ti »rodnoj« (testvéri) plénumotok, ti meg becsináltok a Központi Bizottság tagjaitól!" Hruscsov emlékeztetett arra a régi gyakorlatra a vezetésben, hogy minden KB-tag részt vehetett a Politbüro ülésein, anélkül, hogy bárkitől is engedélyt kellett volna kérnie. Ez a gyakorlat még Sztálin alatt is tartotta magát egy darabig, egészen pontosan addig, amíg el nem kezdődtek a tömeges kivégzések. Hruscsov elmondta, hogy ő maga is gyakran élt evvel a jogával, amikor moszkvai városi titkár volt — most meg a sztálinisták nem akarnak beengedni húsz KB-tagot, akiknek pedig ez a határozott kívánságuk! A többség azonban nem engedett. Ahelyett, hogy beeresztették volna azt a húsz főt, akiről tudták, hogy ellenük van, a sztálinisták úgy határoztak, hogy menjen ki egy elnökségi tag és „magyarázza meg" nekik, hogy miről van szó. A többség Bulganyint választotta. Hruscsov ebbe nem egyezett bele, azt követelte, hogy ő is kimehessen. Ezt ki is harcolta magának. Ahogy Hruscsov elmesélte nekem, Bulganyin csak néhány üres közhelyet volt képes elmotyogni, ami nem elégítette ki a KB-tagokat. Ezután ő jutott szóhoz. Az egész akció végül is Hruscsov nagy sikerével végződött, mert kifejtette téziseit, hogy tudniillik a Központi Bizottság plénuma a döntésben egyedül illetékes testület stb.

Az ügy újabb és újabb fordulatokat vett. Feltűnt a színen egy harminc tagból álló központi bizottsági küldöttség is, amely ugyanazt követelte, mint az előző. Ezután a már negyedik napja ülésező elnökség egy 83 KB-tag aláírásával ellátott levelet kapott, amelyben már nem is azt akarták, hogy az Elnökség fogadja őket, hanem hogy az Elnökség jelenjen meg a színük előtt a Szverdlovszi teremben, és adjon magyarázatot a történtekre, mert kizárólag a plénumnak van joga ahhoz, hogy döntsön. Ekkor már látszottak Hruscsov győzelmének körvonalai. A sztálinisták még bíztak magukban. Ha már egyszer így alakult a dolog, készülődni kezdtek a plénum többségének megnyerésére.

A plénumon azonban olyan légkörrel találták magukat szembe, amilyenre nem számítottak. Ahelyett, hogy ők folytatták volna a vádaskodást Hruscsov ellen, a plénumon ellenséges hangnemben felszólította őket, hogy fedjék fel a kártyáikat, mondják el nyíltan, hogy mit főztek ki és mik a szándékaik. Molotov, Malenkov, Kaganovics és Sepilov emelkedtek szólásra. A plénum dühödten és elkeseredetten fogadta őket, s egyszeriben jelentéktelen kisebbségben találták magukat. Az egész ügy száznyolcvan fokos fordulatot vett. Több mint hatvanan szólaltak fel, további százötvenen szerettek volna, s mind azt követelték, hogy a csoportot zárják ki a pártból, állítsák bíróság elé stb.

Hruscsov teljes mértékben magához ragadta a plénum irányítását. Abból, amit megtudtam tőle, az derült ki, hogy itt is kivételes politikai és taktikai képességekről tett tanúbizonyságot. Hruscsovnak még arra is volt gondja, hogy az öreg Vorosilovot kirántsa a csávából. A plénum már felszólította Vorosilovot, hogy adjon számot tevékenységéről, ami után óhatatlanul a sztálinisták közé utalták volna, hiszen Vorosilov az Elnökségben velük cimborált. Hruscsov azonban Vorosilov lelkére beszélt, a plénumot is lecsillapította, úgyhogy Vorosilov elhagyta az összeesküvők táborát és kielégítő magyarázatot adott a plénum előtt. (Mielőtt hozzáfogott volna a kimosakodáshoz, Hruscsov azt mondta róla: öreg róka, akit a többiek megpróbáltak jégre vinni, de ő megérezte, megrázta magát és elosont.) Hruscsov nekem is hasonló szellemben, és azt hiszem objektíven és tisztességesen nyilatkozott Vorosilovról: „sztarik", aki már nem csinál semmit és ha akarna sem tudna, de azt képzeli magá-

ról, hogy Komszomol-tag; ő maga sem tudja, hogy mibe rángatták bele. „Vorosilov neve nagyon fontos. Súlya van. Ezért kellett az öreget megmenteni" — jelentette ki Hruscsov.

A beszélgetés ezután Bulganyinra terelődött. Hruscsov nagyon mérges rá, egyenesen undorral beszélt róla. Bulganyin egy hülye, mondta; mindig is az volt, és az is marad örök életére. Még az elnökségi ülés idején, tehát akkor, amikor Hruscsov még kisebbségben volt, Bulganyin meg elnökölt, Hruscsov mindent a nyakába zúdított; szidta mint a bokrot, s azt is hozzátette, hogy ezt is nyugodtan felhasználhatja ellene a plénumon. Amikor később, a KB-ülésen fordult a kocka, Bulganyin odasomfordált hozzá, hogy „nem-e tudna-e segíteni rajta". Hruscsov azt felelte, hogy először próbáljon magán segíteni, ő meg majd meglátja, hogy mit tehet érte. Bulganyin mindent meg is ígért.

Bulganyin első két felszólalásából azonban semmi nem derült ki. Utána Szaburov kért szót, és mindent kitálalt. Ezután ismét Bulganyin következett, aki megerősítette, amit Szaburov mondott. A dolog igazi értelmét azonban Szaburovtól tudták meg. Le akarták váltani a pártvezetőséget, majd a kormányt. („Bulganyin, az az elmebeteg, még azt sem fogta fel, hogy ha sikerül nekik, már másnap repült volna" — mondta Hruscsov.) Még azt is eltervezték — mármint a pártellenes csoport —, hogy Hruscsov először és átmenetileg a mezőgazdasági tárcát kapja meg. Bulganyinnak azt kínálták fel fejpénz és csalétek gyanánt, hogy megtarthatja az államfői tisztet és ideiglenesen megkapja még a KGB-t is. Ezt Szaburov mondta el, akiről Hruscsov azt állította, hogy tisztességes ember, csak Bulganyin megzavarta a fejét. Szaburovhoz hasonló tartalmú beszédet mondott az utána következő Pervuhin is, akit szintén Bulganyin szervezett be.

Ekkor már a végjáték zajlott. Vorosilovot könnyen meg lehetett menteni, mert a plénum is hajlott rá. Az emberek tényleg becsülik a „sztarikot" és készek megbocsátani neki. Bulganyin már távolról sem ilyen egyszerű eset. A plénum a leváltását követelte, nagyon kemény szavakkal támadták. Most ugyanez megismétlődik szerte az országban, ezer meg ezer kommunista részvételével tartott gyűléseken. Az egyik ilyen moszkvai tanácskozáson három és fél ezer ember előtt Bulganyin önkritikusan elismerte, hogy idióta módon viselkedett. És az emberek, mondta Hruscsov, teljesen természetes módon arra a következtetésre jutottak, hogy a Szovjetunió miniszterelnökének széke nem idióták számára fenntartott hely. Hruscsov elmesélte, hogy mind a plénumon, mind a tömeggyűléseken neki kellett meggyőznie az embereket, hogy a Szovjetunió stabilitásának megőrzéséhez elengedhetetlen, hogy Bulganyin egyelőre miniszterelnök maradjon — de hogy rászolgált a menesztésre, az mindenki előtt világos.

Hruscsov beszámolt arról is, hogy Mikojan összesen mintegy három órát beszélt a plénumon. A felszólalás első része valahogy tudálékos, túl elméleti és kioktató volt. Ez a plénumnak nem tetszett, és egyre gyakoribbak lettek a közbekiabálások. Ezután az ülés folytatását az előzetes menetrend szerint másnapra halasztották. Hruscsov figyelmeztette Mikojant, hogy beszéde első része nem illik az általános légkörhöz, és emlékeztette a bekiabálásokra. Azt persze, hogy mit és hogyan mondjon, nem írta elő neki. Mikojan egyetértett vele. Másnap még másfél órát beszélt, s a folytatás megnyerte mind Hruscsov, mind pedig a plénum egyöntetű tetszését.

Hruscsov néhány részlet segítségével érzékletesen lefestette előttem, hogy a sztálinisták mennyire megijedtek és elveszítették a tartásukat, amikor a plénum elé citálták őket és az emberek elkezdték az igazságot elősorolni. A gyávaságban és a nyomorultságban Kaganovics és Malenkov jártak elöl. Molotov nem tört meg; ő volt az igazi vezér, mondta Hruscsov. Az ő tekintélye és hajlott kora pont kapóra jött Malenkovnak. Malenkov volt egyébként a legaktívabb akkor, amikor a harc még csak az Elnökségen belül folyt. Ekkor olyan rosszul álltak a dolgok, hogy néhány moszkvai központi bizottsági tag felkereste Hruscsovot, és így biztatta: „Ne hagyd magad, mi támogatni fogunk, csak ne add meg magadat."

A plénum erejéről a következő szavakkal áradozott Hruscsov: „A lenini idők óta nem látott ilyet a párt: sem ilyen ádáz harcot, sem ilyen egységet egy csoporttal szemben." Hruscsov nem emlékezik arra, hogy valaha is előfordult volna hasonló eset politikai és pártmunkája során. Nagyon elégedett avval, ahogy az emberek szerte az országban a plénum eredményeit fogadták. Hruscsov szerint ez a csoport a párt és az állam igazi életében nem is volt jelen, úgyhogy hiányozni sem fognak senkinek. (Itt Hruscsov Kaganovicsot név szerint is megemlítette.) Sepilovról nagyon lesújtóan nyilatkozott. Hruscsov a plénumon elismerte, hogy nagyot hibázott, amikor Sepilovot támogatta és segítette karrierjét. Azt hitte, hogy becsületes és tisztességes kommunista, de kiderült róla, hogy méltatlan a bizalomra. Sepilov egyenesen visszataszító beszédet tartott a plénumon. A KB testülete egyébként már azelőtt sem zárta különösen a szívébe őt (valószínűleg éppen azért, mert Sepilov egy év leforgása alatt a csúcsokig kapaszkodott, s most megmutatkozott, milyen az igazi természete).

Hruscsov közölte velem, hogy június 29-e után az összes kommunista pártot értesítették az eseményekről. Mindenhonnan a lehető legpozitívabb visszajelzéseket kapják. Hruscsov fel is sorolt néhány pártot, köztük a franciát és néhány táborbelit. A kínaiakat nem említette, én meg nem kérdeztem rá.

Hruscsov előadása közben csak néhány rövid, világos kérdést tettem fel, igyekezvén minél kevesebbszer félbeszakítani. A végén kisebb eszmecserébe bonyolódtunk. Elmondtam Hruscsovnak is azt, amit tegnap az amerikaiaknál Mikojannak. Kiemeltem a plénum külpolitikai döntéseinek pozitív visszhangját, s hogy ez egészen biztosan növelni fogja a Szovjetunió tekintélyét és igencsak kifogja a szelet a reakciósok vitorlájából Nyugaton. Ez szintén megnyugtatóan és konstruktívan fog hatni mind a hazai, mind pedig a külföldi közvéleményre, s megkönnyíti a végleges leszámolást a dogmatikusokkal.

Nagyon pozitívnak tartom még azt is, folytattam a fejtegetéseimet, hogy a plénum tisztán politikai eseményekként tálalta a történteket a Szovjetunió és az egész világ közvéleménye elé, azaz egyetlen szóval sem célzott olyasmire, hogy a sztálinisták valamelyike is külföldiek szolgálatában állt volna. Ez nóvum a Szovjetunió történetében, a sztálini gyakorlat meghaladása, amely sokat jelent mind az emberek meggyőzése, mind a Szovjetunió presztízse szempontjából. Hruscsov egyetértett velem.

Előrebocsátva, hogy kizárólag a saját nevemben beszélek, és lehet, hogy Belgrádban meg is fognak róni érte, ha a tudomásukra jut, elmondtam Hruscsovnak, hogy megítélésem szerint kívánatos lenne minél előbb hivatalosan informálni a közvéleményt Molotov, Malenkov, Kaganovics és Sepilov személyes sorsáról. Én magam is külföldiektől és egyszerű szovjet állampolgároktól egyaránt a legkülönfélébb feltételezéseket hallottam Molotov, Malenkov és a többiek személyes sorsáról. Azt hiszem, a Szovjetunió föltétlen érdeke, hogy minél előbb elhangozzék róluk valami hivatalos közlemény, például, hogy nyugdíjazták valamelyiküket vagy egyik-másikójukat ebbe és ebbe a beosztásba helyezték. Elnézést kértem Hruscsovtól, hogy beleártom magam ebbe, s nyomatékosan felhívtam a figyelmét, hogy nem mint Jugoszlávia nagykövete teszem, hanem mint kommunista és Szovjetunió barátja, aki szeretné, ha a Központi Bizottság plénumának határozatai maradéktalanul megvalósulnának.

Mindezt Hruscsov kedvezően fogadta. Egyetértett velem, és elmondta, hogy már ők is törik a dolgon a fejüket. Közbevetettem, hogy esetleg nem ártana, ha Szaburov felbukkanna valahol és részt venne a plénum határozatait megvitató aktívák egyikén. Sokan teszik föl a kérdést, hogy hová tűnt Szaburov. A szovjet sajtóban — legalábbis az én megfigyelésem szerint — mindenkiről jelent meg valami hír, csak az ő személyét övezi hallgatás. Az ellenség ezt könnyen kihasználhatja. Véleményem szerint tanácsos lenne, ha a Szaburov esetleges közszereplését tudtul adó hírben a neve mellett az is szerepelne, hogy az SZKP KB tag-

ja. Evvel minden pletykának elejét lehetne venni. Hruscsov elárulta, hogy Szaburovra fogják bízni a tábor országaival fenntartott gazdasági kapcsolatok irányítását.

Azt is ma tudtam meg Hruscsovtól, hogy több elnökségi tag társaságában mégis elutazik Leningrádba. Most végzik majd el azt, amit június 22-e és 24-e között az ismert okok miatt elmulasztottak. Hétfőn, július 8-án Bulganyinnal együtt egy vegyes állami és pártdelegáció élén Csehszlovákiába utazik. Nem nagyon akaródzik neki Bulganyin társaságában utazgatni, de ha egyszer a politikai szükségszerűség ezt diktálja, nincs apelláta. Csehszlovákia után bekukkant Kelet-Németországba is. Az a gyanúm, hogy ott beszédet is fog tartani vagy valami hasonló módon kifejezésre juttatja támogatását Kelet-Németország iránt — ezzel is gyengítve Adenauer választási esélyeit.

Hruscsov tájékoztatott arról, hogy mi az álláspontjuk az általunk javasolt dunai párttalálkozóval kapcsolatban. Ők támogatják az ötletet, de csak akkor, ha a románok is, mivel az ő területükről van szó. Talán tévedek, de az volt a benyomásom, hogy Hruscsov jobban szeretné, ha valahol máshol és kisebb felhajtással tartanánk meg ezt a találkozót, azaz egy harmadik ország bevonása nélkül.

Hruscsov többször is megemlítette, hogy Zsukov nemegyszer az MKM-frakció — és az elnökségi többség — ellen foglalt állást. Még mielőtt az Elnökség támadásba lendült volna, Malenkov megpróbált Zsukov lelkére beszélni, hogy tudniillik „meg kellene vizsgálnunk, hogy mit is lehet itten tenni", mert ez így nem mehet tovább, meg hogy úgy mondja ezt neki, mint barátnak és elvtársnak, meg ez, meg az. Kaganovics, akinek Zsukové mellett van a nyaralója, egyszer szintén le akarta a lábáról venni a marsallt: micsoda igazságtalanság, hogy még mindig csak elnökségi póttag, hogy ő, mármint Zsukov, nemcsak katona, hanem politikai személyiség is, és a tetejében dicső hadvezér is stb. Zsukov azon nyomban és teljesen egyértelműen kiadta mindkettőnek az útját. Ezek az esetek később komoly érvek lettek a frakciózók ellen.

Az események végkimenetelét illetően Hruscsov nagyon optimista volt. A Molotov—Malenkov—Kaganovics-csoport tipikus sztálinista módon, zárt ajtók mögött, a Központi Bizottságot megkerülve akarta elvégezni a piszkos munkát; velük szemben Hruscsov minden hitét és bizalmát a KB-ba, s ezzel a pártba és a népbe vetette. Hruscsov egyik érve a harc során épp az volt, hogy az MKM-csoport tagjai azt sem tudják, hol élnek és mit csinálnak, hogy nincs semmi kapcsolatuk a valósággal, hogy a KB akár három másik Elnökséget is választhatna, amely legalább olyan jó lenne, mint ez a mostani, az övék.

Amikor a sztálinisták avval hozakodtak elő, hogy lehallgatják őket, így akarván aláásni a bizalmat Hruscsov iránt és leváltani Szerovot, Hruscsov egy vizsgálóbizottság felállítását követelte: ha a vád igaz, akkor a fejével fizet az, aki a lehallgatást elrendelte — de ha nem, ugyanez a büntetés éri utol a rágalmazókat. Hruscsov azt javasolta, hogy a sztálinistákkal lepaktált Pervuhin legyen a bizottság vezetője.

A frakciózók megijedtek és visszakoztak. Hruscsov magyarázata szerint elsősorban azért akarták leváltani Szerovot és megkaparintani ezt a posztot, hogy megsemmisíthessék az őket kompromittáló archívumokat. Amikor felvetettem, hogy minél előbb fel kellene világosítani a közvéleményt a három személy sorsáról, Hruscsov elmesélte, hogy már az események után központi bizottsági dolgozószobájában felhívta őt Kaganovics, és sírós hangon rimánkodott, hogy reméli, nem fognak megismétlődni azok a múltbeli dolgok, amiket Hruscsov mindig is elítélt (a represszziókra, a bebörtönzésekre és agyonlövetésekre gondolt). Hruscsov azt felelte neki, hogy őt és a cimboráit pont azért penderítették ki a Központi Bizottságból, hogy a múlt ne térhessen vissza.

Nagyjából ezt tudtam meg Hruscsovtól az Elnökségben és a Központi Bizottságban lejátszódott viharos eseményekről (amelyeket egyébként tegnap hoztak nyilvánosságra). Bár ez a jelentés csak néhány összefüggéstelen részletet tartalmaz, amelyek jobbára külső jelei-

ben, s nem a maga teljességében mutatják be ezt a súlyos, de végül is a pozitív megoldás felé elmozdult válságot, remélem, segítségével teljesebb képet nyer az eseményekről.

Elnézését kérem a levél rendezetlensége miatt, de nagy sebbel-lobbal írtam, mert holnap a Fekete-tengerre repülök Marko, Bevc és a többi elvtárs fogadására. A levelet senki másnak az országban nem küldtem el, kérem, Ön döntse el, hogy ki ismerkedjék meg a tartalmával. Markónak és Bercnek nagy vonalakban, szóban beszámolok majd.

Elvtársi üdvözlettel és jó egészséget kívánva Önnek:

Veljko Mićunović

A levelet futárral küldtem el Tito elvtársnak, s bár túl hosszúra sikeredett, mégsem volt szívem húzni belőle, meg aztán képtelen is voltam eldönteni, hogy mit hagyjak meg és mit ne.

AZ SZKP KB JÚNIUSI PLÉNUMA UTÁN

Szocsiba utazom Kardelj és Ranković fogadására — Az SZKP KB júniusi plénuma előtt javulóban voltak a kapcsolataink a Szovjetunióval — Néhány megjegyzés Mikojan viselkedéséről az SZKP KB júniusi plénumán — Levél Kardeljnek és Rankovićnak — Hruscsov látogatása Csehszlovákiában — Rendeződnek a Szovjetunió és Jugoszlávia gazdasági kapcsolatai — Vacsora egy Moszkva környéki dácsában

Szocsi, 1957. július 7.

A fekete-tengeri Szocsi városában várom Kardelj, Ranković és a többi elvtárs érkezését, akik a szovjet vezetés meghívására, „üdülés" címén körülbelül két hetet töltenek a Szovjetunióban. Elvtársainknak, miután visszatérnek Jugoszláviába, szerintem szabadságot kell kivenniük, hogy kipihenjék ezt az „üdülést". A program szerint két-három napot Moszkvában töltenek majd, ahol tárgyalni fognak a szovjet vezetőkkel.

A jugoszláv—szovjet kapcsolatokat június 17-e, azaz az Elnökségben bekövetkezett drámai események előtt már szinte teljesen a rendes mederbe tereltük. Az SZKP KB húszhuszonöt vezetőnket meghívta „egy kis üdülésre a Szovjetunióba". Kardelj és Ranković elvtársak erre az invitálásra érkeznek most ide.

A tájékozatlanok esetleg megkérdőjelezhetik Kardelj és Ranković szovjet útját, valamint a Malenkov—Kaganovics—Molotov sztálinista csoport veresége közötti véletlen egybeesés véletlenségét: a legkiválóbb és legmagasabb rangú jugoszláv vezetők az MKM-csapat bukásának úgyszólván másnapján egyszer csak a Szovjetunióban találják magukat; a jugoszláv—szovjet barátság ismét a szovjet politikai vezetésben megbúvó erős sztálinista szárny veresége után kel életre; Hruscsovnak az események után első dolga volt, hogy fogadjon engem, és én átadtam Tito üdvözletét, ő meg — a moszkvai külföldi képviselők közül először épp nekem — részletesen ismertette a küzdelem lefolyását. Az igazság azonban az, hogy a jugoszláv—szovjet kapcsolatok már korábban, a Moszkvában legutóbb történtektől függetlenül normalizálódtak, hiába alakult ki e miatt az egybeesés miatt más kép a közvélemény előtt.

Kizártnak tartom, hogy a „jugoszláv tényező" bármiféle befolyással volt az események menetére, vagy hogy a mieink előre látták volna, mi fog bekövetkezni.

Tavaly, Tito látogatásakor a mostanihoz kísértetiesen hasonló véletlen egybeesés történt: mindössze huszonnégy órával a jugoszláv elnök Moszkvába érkezése előtt váratlanul leváltották külügyminiszteri posztjáról Molotovot. Sokakat azóta sem lehet lebeszélni arról, hogy Jugoszlávia mindebben aktív szerepet játszott.

Kardelj és Ranković elvtársak, akik nemsokára megkezdik „szabadságukat" itt, Szocsiban, minden bizonnyal sokkal elégedettebbek lesznek most, a történtek után, mint majdnem egy hónappal ezelőtt, amikor rászánták magukat az útra.

Szocsi, 1957. július 8.

Megérkeztek Kardelj, Ranković és Veselinov elvtársak. Amennyire tőlem tellett, részletesen tájékoztattam őket a moszkvai eseményekről. Magammal hoztam a Titónak írt levélhez felhasznált jegyzeteimet, s ezek adták a beszélgetés gerincét. A beszámolóm meghall-

gatása után azokat a lehetséges okokat boncolgattuk, amelyek a sztálinistákat Hruscsov megdöntésére sarkallhatták. Több hipotézis is elhangzott, de abban egyetértettünk, hogy az a mély válság, amit Sztálin hagyott örökül mind a Szovjetunióban, mind a nemzetközi kommunista mozgalomban, még korántsem oldódott meg, bár a Molotov—Malenkov—Kaganovics-csoport vereségével komoly mértékben gyöngült. Nyilvánvaló, hogy a Szovjetuniót többé nem lehet úgy irányítani, ahogy Sztálin tette. Kevésbé nyilvánvaló viszont az, hogy milyen lesz és hogyan fog fejlődni az a rendszer, amelynek lépésről lépésre fel kell váltania az általunk sztálinizmusnak nevezett képződményt.

Kifejtettem ama véleményemet, mely szerint Hruscsovnak fél évvel ezelőtt, a magyarországi események után állt legrosszabbul a szénája. Akkoriban rendkívül bizonytalannak érezhette pozícióit az Elnökségen belül, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy nyilvános szereplései alkalmával még Molotovnál és Malenkovnál is buzgóbb sztálinistának igyekezett mutatkozni.

Felhívtam beszélgetőtársaim figyelmét arra, hogyan ment át később Hruscsov védekezésből támadásba: hogyan hallgatott a decemberi KB-ülésen, majd hívta össze az újabb plénumot februárban és állt elő a szovjet gazdaságirányítás decentralizálását célzó programjával, amely de facto érvénytelenítette a decemberi tanácskozáson elfogadott határozatokat. Ezzel Hruscsov újabb ellenségeket szerzett magának a szovjet csúcsbürokrácia tagjai között, hiszen a decentralizálás terve súlyosan veszélyezteti érdekeiket. A magam részéről hajlok arra a feltételezésre, hogy ezen a kérdésen futott végleg zátonyra Hruscsov és Bulganyin sokéves barátsága is, és ez segített Molotovnak és Malenkovnak az első titkár ellen fordítani a miniszterelnököt, aki aztán maguk mellé állította Pervuhint és Szaburovot is. Hruscsov kivételével mindnyájan a decemberi plénum döntései mögött, a népgazdaság decentralizálásának hruscsovi tervével szemben sorakoztak fel. A dogmatikus erők biztosra vették, hogy a központi apparátus az ő oldalukon áll sorompóba, míg Hruscsov főként a köztársasági pártszervezetekre, valamint a Moszkván kívüli párt- és állami apparátusra támaszkodhatott.

Hruscsov mellé állt Zsukov marsall és a szovjet fegyveres erők parancsnoksága is. Ez döntő jelentőségűnek bizonyult. Nem elhanyagolható az sem, hogy Hruscsov a szovjet állambiztonsági szervek támogatását is a magáénak mondhatta. Az MKM-csoport szentül meg volt győződve arról, hogy igazi erőpróba nem is lesz, mert tervük megvalósításához elegendő az Elnökségben bebiztosított erős többség. Annyira bíztak a hatalomátvételi terv sikerében, hogy még annak sem érezték szükségét, hogy a fegyveres erőkön vagy az állambiztonsági szerveken belül kiépítsék saját állásaikat — hogy a „társadalmi bázisnak" nevezett valamiről, azaz a szovjet népről már ne is beszéljünk. Az MKM-csoportnak egészen az utolsó pillanatig az volt a legfőbb gondja, hogy minél mélyebb titoktartás övezze a pártütés tervét. Az államcsínyeknél általában, s a szovjeteknél különösképpen a néppel nem sokat törődnek, pontosabban fogalmazva épp a nép az, akit kész tények elé kell állítani.

Számunkra nagyon fontos az a tény, hogy ebben az új helyzetben a jugoszlávok ismét barátként érkeznek a Szovjetunióba. Hruscsov győzelme a jugoszláv orientáció győzelmét is jelenti, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy a szovjet hivatalos értékelés sztálinistának nevezi a Molotov-csoportot — miközben a jugoszlávok pontosan a miatt az állításuk miatt lettek legutóbb kegyvesztettek Moszkvában, hogy a szovjet csúcsvezetésben még mindig megtalálhatók olyan emberek, akik nem tudnak megszabadulni a sztálini koncepcióktól és módszerektől.

Kardelj, Ranković és a többiek háromnapos itt-tartózkodás után, július 10-én továbbutaztak a Kaukázusba és Grúziába, ahonnan pár napon belül Moszkvába indulnak. A kétnapos moszkvai látogatás után Leningrád lesz a következő úti céljuk. Ahhoz képest, hogy magánlátogatásról van szó, Szocsiban rangos fogadóbizottság sietett az üdvözlésükre: Msavana-

dze elnökségi póttag, aztán Poljanszkij területi párttitkár és KB-tag, valamint Zamcsevszkij külügyminisztériumi kollégiumi tag és központi bizottsági póttag, aki egyébként velem együtt, külön emiatt utazott le Moszkvából. A fogadtatás és a későbbi beszélgetések légköre jó volt. Sem korábbi konfliktusunkról, sem a moszkvai sztálinista csoport vereségéről nem esett szó.

Moszkva, 1957. július 11.

A viharos eseményekről tartott július 5-ei beszámolója után Hruscsov annyira nyílt és bizonyos pillanatokban annyira őszinte volt velem, hogy elmondta azt is, miként értékeli Mikojan magatartását az ügyben. Megtudtam, hogy Mikojan beszéde két különböző részre tagolódott. Ha az események ellentétes irányt vettek volna, nincs kizárva, hogy Mikojan, aki mindenképpen a másnapi ülésre tartogatta a második részt, ahhoz is alkalmazkodott volna.

Nem tudom, hogy Mikojan hogyan manőverezett a Sztálin halála utáni válságok során (hogy a zsarnok uralkodása alatti bűvészmutatványairól ne is beszéljek). Itt elsősorban Berija 1953-as letartóztatása és likvidálása, Malenkov 1955-ös leváltása, aztán Hruscsov Sztálint elítélő titkos kongresszusi referátumára gondolok. Azt viszont tudom, hogy Sztálin életében Mikojan is — akárcsak mindazok, akik túlélték a vészterhes időket — kezét-lábát törve igyekezett Sztálin kegyeibe férkőzni.

Tavaly egy ismeretlen orosz névtelenül elküldte nekem egy néhány évvel ezelőtti Pravda-szám első két oldalát, amely Mikojannak a Sztálin egyik születésnapján elmondott beszédét tartalmazta. A szöveg hemzsegett a piros aláhúzásoktól — íme a talpnyalás, a hízelkedés és a zsarnok dicsőítésének legklasszikusabb darabja, amelynek múzeumban lenne a helye, mint a „személyi kultusz" idején dívó dicshimnuszok mintapéldányának.

A névtelen levélíró véleménye körülbelül a következő volt: ahogy Mikojan tegnap Sztálint dicsőítette, úgy dicsőít majd mást holnap; ebben Mikojan mindig a régi maradt. Sajnálom, hogy eldobtam ezt a levelet.

Mikojan a mostani válság során körülbelül ugyanúgy viselkedhetett, mint a korábbiak alkalmával. Valószínűleg akkor is kivárta, hogy melyik oldal kerekedik fölül. Azt az embert, aki akár a szocializmusban, akár a kapitalizmusban ezt a stratégiát választja, az erkölcsi rendíthetetlenség és a szilárd meggyőződések csak zavarják; épp ezért nincs is rájuk szüksége. Annál fontosabb viszont, hogy elegendő tehetséggel és tapasztalattal rendelkezzék. Mikojanban kétségkívül megvan az előbbi, s az elmúlt negyven év során, amelyből harmincat sikerült a szovjet vezetésben — s ráadásul Sztálin alatt! — lehúznia, bizonyíthatóan megszerezte az utóbbit is. Ma a győztes Hruscsov cimborájának csapott fel. Valami azt súgja nekem, hogy a Szovjetunió népe nem utoljára csodálhatta meg Mikojan fantasztikus képességeit.

Mikojan most párttaggyűléseket tart szerte Moszkvában: nagy leleményességgel leplezi le Molotov és Malenkov pártellenes csoportjának sötét üzelmeit és győzi meg a szovjet kommunistákat a párt — és Mikojan! — politikai irányvonalának helyességéről.

Ezekben a napokban gyakran érintkezünk az ország különböző vidékein élő szovjet állampolgárokkal: taskentiekkel, vityebszkiekkel, baltikumiakkal, szibériaiakkal, baskíriaiakkal, szaratoviakkal stb. Érdekes, hogy többségük inkább sajnálja a volt vezetőket és megbocsát nekik, mintsem valamiféle bosszúvágyat táplálna irántuk. Csak elvétve bukkantunk olyanokra, akiknek tetszenek a plénum döntései. A többség nagy fenntartásokkal fogadta őket, s egyesek amiatt aggódnak, hogy az ország külföldi ellenségei ki fogják használni ezeket a szovjet belvillongásokat.

A Szovjetunióban évek hosszú során át nemcsak azokat semmisítették meg fizikailag,

akik nem értettek egyet a hivatalos politikával, hanem azokat is, akik annak potenciális ellenfelei voltak. Fizikai megsemmisítés Sztálin halála után is történt, mégpedig Berija esetében. Most azonban Molotovval és a többiekkel majdnem két hétig folyt a vita, s nemhogy nem lőtték őket agyon, de még a pártban is bennmaradhattak! Azt hiszem, ez Hruscsov érdeme, aki bevezette azt a módszert, hogy a politikusok politikai úton intézzék el egymást, ne pedig bűnügyileg, ahogy az a Sztálin alatti évtizedek során dívott.

Moszkva, 1957. július 12.

A nyugati képviselők többsége a moszkvai plénum döntéseiben nem lát mást, mint a hatalomért folytatott harcot. Az emberek eleinte nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a SZKP KB júniusi plénumán elfogadott határozatok indoklásának. A nyugati képviselők többsége egyszeriben ismét Malenkov kiváló képességeiről kezdett legendákat mesélni. Kiemelik a rövid miniszterelnöksége idején általa képviselt politika két pozitív jellemzőjét: az atomháborút általános katasztrófának s ezért abszurdnak tartotta, valamint az életszínvonal emelése céljából a fogyasztói cikkek termelése felé próbálta orientálni a szovjet népgazdaságot.

Ezek a nyugati képviselők nemcsak Malenkovot kezdték el „sajnálni", hanem Molotovot is, aki szerintük rendkívüli tehetséget árult el a szovjet diplomácia céljainak megvalósításáért folytatott harcban. Molotov állhatatosságának és következetességének egyes vélemények szerint jó példája volt a Hitlerrel lezajlott találkozója, amikor a szovjet külügyminiszter — hűen követve Sztálin parancsait — egy jottányit sem engedett a szovjet követelésekből, még szavakban sem, nemhogy tettekben. Úgy tartják, hogy Hitler ez után az 1940-es berlini találkozó után határozta el magát végleg a Szovjetunió megtámadása mellett.

A szovjet párt és kormány megítélésem szerint a mostaninál kevés jobb platformot hirdetett meg az elmúlt hosszú-hosszú évek során. Ezért ezek a nyugati képviselők nem is nagyon mondanak véleményt a júniusi plénum határozatairól, s szívesebben társalognak a vezetők személyiségéről, dicsérik az Elnökség menesztett tagjait, és előszeretettel hasonlítják össze őket Hruscsovval.

Minden okunk meglenne az aggodalomra, ha a Szovjetunió nyugati ellenségei akárcsak egy pillanatig is azt feltételeznék, hogy olyan repedés keletkezett Molotov és Malenkov az egyik, és Hruscsov a másik oldal között, amely egész mélységében kettéoszthatja és meggyengítheti a szovjet társadalmat. Különösen veszélyes lenne, ha újabb konfrontáció alakulna ki Németország ügyében. Itt Moszkvában gyakran beszélgetünk olyan egyszerű emberekkel, akik félnek ettől. Ezért, amikor az elmúlt néhány napban nyugati nagykövetekkel beszélgettem — s ez jó néhányszor előfordult —, mindig fenntartás nélkül kiálltam a júniusi plénum külpolitikai határozatai mellett. Ez egyébként összhangban állt a mi külpolitikánkkal, úgyhogy ennyivel is könnyebb volt a dolgom.

Moszkva, 1957. július 14.

Néhány nappal ezelőtt Hruscsov és Bulganyin egy szovjet állami delegáció élén csehszlovákiai látogatásra utazott. Az itteni nagykövetségen dolgozó csehek pontosan tudják, hogy milyen jellemtelenül viselkedett Bulganyin a júniusi események során, ezért lépten-nyomon azt terjesztik, hogy nem túlságosan örülnek a szovjet miniszterelnök látogatásának. Néhány cseh diplomata szinte rettenthetetlen bátorságot tanúsít Bulganyin bírálatában.

Hruscsov néhány napja egy csehszlovákiai gyárban megtartotta első beszédét egy szocialista országban az MKM-csoport felszámolása után. Ez a beszéd véleményem szerint nem

sikeredett valami fényesre. A szovjet sajtó ezért közölte rövidített formában, de még ez a változat is több olyan célzást és oldalvágást tartalmaz, amelyek csak Jugoszláviára vonatkoznak. Hruscsov beszéde túlnyomórészt ellentétben áll a Központi Bizottság júniusi plénumának határozataival. Minden jel arra mutat, hogy elkezdődött ugyanaz a huzavona, ami a XX. kongresszus után egyszer már lejátszódott. Mintha itt rendre megijednének a saját antisztálinista döntéseiktől, Hruscsovnak pedig be kellene bizonyítania, hogy ő is van olyan következetes, mint azok, akiket tegnap elítélt: ma ismét arról prédikál, hogy a revizionisták jelentik a fő veszélyt a kommunista pártra. S teszi ezt úgy, hogy a sztálinisták egészen tegnapig kisebbségbe szorították az Elnökségben, és nemcsak hogy a pozícióját, de a fejét is alig sikerült megmentenie. Hruscsovnak ezt a viselkedését lehetetlen a Szovjetunióban uralkodó rendszertől függetlenül értelmezni. Hruscsov tudatosan, vagy tudat alatt ennek a rendszernek próbál meg a legjobb képviselője lenni.

Moszkva, 1957. július 15.

Tegnapelőtt levelet írtam a még mindig Grúziában tartózkodó és négy-öt nap múlva Moszkvába érkező Kardelj és Ranković elvtársaknak. A következőket tudattam velük.

Kedves elvtársak,
mellékelten elküldöm nektek az elmúlt napok jugoszláv sajtóját, valamint a *Tanjug* jelentéseit. Nem akarom tönkretenni a vakációtokat evvel a nagy csomag makulatúrával, de talán most, hogy napokon belül Moszkvába érkeztek, nem árt átfutnotok az újságokat és főként a *Tanjug* jelentéseit. Ezen kívül a következő okok miatt küldtem el hozzátok a futárt.

1. Veljko Zeković elvtárs a következő szövegű táviratot küldi Belgrádból Kardelj elvtársnak:

„Néhány köztársaság azt javasolja, hogy a népbizottsági választásokra októberben kerüljön sor. Mi evvel egyetértünk és mindenkinek ezt fogjuk javasolni. Kérjük sürgős véleményedet az ügyben. Zeković."

2. Az itteni finn nagykövet közvetítette felém kormányának azon szándékát, hogy vendégül óhajt bennünket látni finnországi tartózkodásotok során. Köszönetet mondtam, és megadtam néhány előzetes információt a menetrendetekről, hozzátéve, hgoy rendkívül kevés idő áll rendelkezésetekre. A finn követ még fel fog keresni a részletek további tisztázása céljából.

3. Július 11-én Hruscsov egy Sztálingrád nevű gyárban tartott egy renedkívül rossz szájízű beszédet, amelynek bizonyos részletei megjelentek a *Pravda* július 12-ei számában.

Hruscsov mostani következetlenségei és tévelygései a XX. kongresszus utáni tisztázatlan helyzetére emlékeztetnek. Azt tekinti most fő céljának, hogy Jugoszlávia támadásával maga mellé állítsa Molotov híveit, mind a Szovjetunióban, mind a táborban, mert evvel, úgy véli, megmenekülhet a politikai harctól és „megőrizheti az egységet" a pártban és az országban.

Hruscsov elismerését fejezte ki a Csehszlovák Kommunista Pártnak a revizionisták elleni harcban tanúsított következetességéért és a magyar események kapcsán megnyilvánuló internacionalizmusáért. Többször is felhívta a figyelmet arra, hogy a tábor szilárdságának és egységének erősítése alapvető feladat. A Malenkov—Kaganovics—Molotov-csoport dogmatizmusáról, illetve a politikai életből való eltávolításuk okairól egy árva szót sem szólt. A szovjet sajtó által nyilvánosságra hozott rövidített szövegben — jellemző módon — Jugoszlávia neve egyetlenegyszer sem szerepelt, annak ellenére, hogy ez volt a július 11-ei beszéd legfontosabb része.

Hazánkra a sajtóváltozat csak célzások formájában utal: először akkor, amikor a revizionistákról szól és dicséri azt a harcot, amelyet Csehszlovákia folytat ellenük; másodszor,

amikor Magyarország esetét említi, ami megmutatta, hogy ki az internacionalista és ki nem; harmadszor, amikor azokról az „okoskodókról" beszél, akik bírálják a szocialista építést, hibákat keresnek, s nem látják be, hogy a Szovjetunió egyedül volt s hogy törvényszerűen hibáznia kellett. Negyedszer Hruscsov azokat támadta, akik azt tanácsolták a cseheknek, hogy ne sokat foglalkozzanak avval, hogy a Szovjetunió szabadította fel őket. (Ez is csak Jugoszláviára vonatkozik. Kétszer is beszéltem Hruscsovval erről a kérdésről, és tudom, hogy a megboldogult Moša Pijadéra gondolt, akit tavaly Fierlinger különféle koholmányok segítségével eláztatott az oroszok előtt.)

Ennyit vett át a szovjet sajtó Hruscsov beszédéből — ami azonban a valóságban még ennél is elkeserítőbb volt. A belgrádi rádió július 12-ei adásában közölte, hogy Hruscsov támadta a Magyarország ügyében elfoglalt jugoszláv álláspontot, a Jugoszláviának nyújtott amerikai katonai segítséget, és végül bírálta a munkástanácsokat is. A belgrádi rádió közlése szerint Hruscsov azt bizonygatta, hogy a jugoszláv munkástanácsrendszer nem az egyetlen formája a munkások részvételének a termelésben. Az adásban először felsorolták a Hruscsov-beszéd néhány pozitív részletét, amelyek a szocialista országok eltérő sajátosságait ismerték el, majd pontról pontra ismertették a Jugoszláviát bíráló kitételeket. Az adás az ismertetett tényekhez semmiféle kommentárt nem fűzött.

A nyugati hírügynökségek a Jugoszláviáról elhangzott megállapításokat tekintik a beszéd legfontosabb részének, s aláhúzzák, hogy Hruscsov előzetes felkészülés nélkül beszélt.

Hruscsov másnap ismét tartott egy beszédet. A szovjet sajtóban megjelent hírek szerint ebben is említést tett Jugoszláviáról, ezúttal kedvezőbb megvilágításban. Kategorikusan kijelentette, hogy „Jugoszlávia szocialista ország és ez az, ami elől nincs menekvés" (sic!).

Summa summarum, megítélésem szerint mindez negatív, apolitikus és káros, mégpedig elsősorban magára Hruscsovra és a Szovjetunióra nézve. Kiderül tudniillik, hogy az oroszok még egy hétig sem voltak képesek következetesek maradni a KB kiáltványához. Ezzel tulajdonképpen saját pozícióikat gyengítik. A *Sztálingrád*ban elhangzott Hruscsov-beszéd nemcsak Jugoszláviában, Lengyelországban és máshol a világon okozott csalódást, hanem a Szovjetunióban is. Ezek után komolyan félhetünk attól, hogy miket fog mondani Hruscsov két-három nap múlva Kelet-Németországban, amivel esetleg tovább ronthatja az itteni változások nyomán kialakult reménykedő véleményeket.

4. A szovjet kormány f. hó 10-én válaszolt egy nappal korábban keltezett jegyzékünkre az alumíniumhitelekről és a nitrogéngyárról. Elfogadják új javaslatainkat, s maguk részéről azt szeretnék, ha az újabb megbeszélések július 15-e körül, itt Moszkvában kezdődnének. Ezt a javaslatukat elfogadtuk, úgyhogy holnap vagy holnapután megérkezik ide Hasan Brkić és egy négy-öt fős delegáció. Mindebben még Hruscsov csehszlovákiai beszéde előtt állapodtunk meg.

5. A szovjet külügyminisztérium július 10-én értesített bennünket arról, hogy a szovjet atomenergetikai szakemberek szívesen vendégül látják Ranković elvtársat mostani szovjetunióbeli látogatása során néhány atomenergetikai objektumban. Ezt még gondoljuk hozzá a Belgrádban átadott meghíváshoz. Azt feleltük nekik, hogy az üzenetet közvetíteni fogjuk Ranković elvtárs felé, de nem hisszük, hogy lesz ideje eleget tenni a szíves invitálásnak.

6. Most kaptam az értesítést Belgrádból, hogy Tito elvtársnak az a véleménye, ne reagáljunk államközi síkon Hruscsov július 11-ei beszédére és az egész ügynek ne tulajdonítsunk különösebb jelentőséget. Ma este kapjuk meg Tito elvtárs hozzátok intézett levelét, remélem sikerül a futárral utánatok küldenem. Tito elvtárs azt szeretné, ha Moszkvában szóvá tennétek, hogy nem volt egészen tisztességes Hruscsov kirohanása Jugoszlávia ellen, az ellen a Jugoszlávia ellen, amelyik fenntartás nélkül támogatta az SZKP KB legutóbbi határozatait. Az egész eset többet árt Hruscsovnak és a Szovjetuniónak, mint nekünk.

Kérlek benneteket, hogy válaszoljatok, ha valamit közölnöm kell Belgráddal, főként a

3. pont dolgában. Szintén várom a Zekovićnak szánt válaszokat. Tegnap Belgrádban elmaradt a szokásos külügyminisztériumi sajtótájékoztató (azért, hogy ne kelljen kommentálnunk Hruscsov beszédét).

Moszkva, 1957. július 13. Elvtársi üdvözlettel: V. Mićunović

Moszkva, 1957. július 18.

Közelgő hivatalos jugoszláviai látogatása miatt felkerestem a Legfelsőbb Tanács elnökét, Vorosilovot. Vorosilov tudatta velem, hogy — a mieink javaslatával összhangban — szeptemberben szeretne utazni, mégpedig lehetőleg a hónap elején. Azt válaszoltam neki, hogy legjobb tudomásom szerint erre az időpontra már több külföldi vendég is jelezte érkezését, és nem lenne okos dolog, ha ő is pont ekkor tűnne föl a színen. Erre Vorosilov azt felelte, hogy neki augusztus 25. is pompásan megfelel, ha nekünk nincs ellene kifogásunk. Vorosilov, úgy látszik, ég a vágytól, hogy minél hamarabb tiszteletét tehesse nálunk.

A továbbiakban a marsall azon reményének adott hangot, hogy gyárakat és munkásokat fog látni Jugoszláviában, megnézheti a „szelszkoje hazjasztvot", vagyis a mezőgazdaságot, és eljut egy jó színházi előadásra is. Politikai megbeszélésről egy szót sem ejtett — foglalkozzon ilyesmivel más, neki itt már úgysem terem sok babér.

Véleményem szerint Belgrádnak nem kell kapkodnia evvel a Vorosilov-vizittel — különösen azután nem, hogy az öreg viselkedése nem volt az a haj de makulátlan a júniusi égiháború során. Jugoszláviai útja a történtek után már nem felel meg azoknak a politikai céloknak, amelyek miatt meghívtuk. Lehet, hogy Vorosilov azért sürgeti annyira a látogatást, hogy ezen keresztül megerősítse a helyzetét a Szovjetunióban?

Moszkva, 1957. július 19.

Ma Hruscsov fogadta Kardeljt és Rankovićot. Velük mentem én is. Előzetesen megállapodtunk, hogy nem bolygatjuk meg a közelmúltban felmerült vitás kérdéseket. Amennyiben maga Hruscsov hozná őket szóba, nem engedünk egy jottányit se az álláspontunkból, de egyszersmind vigyázni is fogunk, hogy ne éleződjön ki a vita. Arra számítottunk, hogy a legutóbbi moszkvai események lesznek a figyelem középpontjában, s hogy Hruscsov egymaga többet fog beszélni, mint mi hárman együttvéve.

A megbeszélés két és fél órán át tartott. A csehszlovákiai beszédet maga Hruscsov hozta szóba. Hallotta, hogy mi róla a véleményünk. Meg volt róla győződve, mondta, hogy a beszéd nem fog megjelenni. Kikötötte azt is, hogy csak a szocialista országokból engedtek be újságírókat. Ennek ellenére besurrant néhány nyugati is, akik az egész világon nagydobra verték ezt az egész ügyet. Hruscsov magyarázata sokkal inkább mentegetőzésnek hatott, semmint a tartalmi rész védelmének; sőt, Hruscsov ez utóbbiról egy szót sem szólt és nem is próbálta védeni. Kardelj és Ranković egy fia megjegyzést sem tettek.

Az amerikai katonai segítség dolgában a mieink Tito és Hruscsov korábbi megbeszéléseire hivatkoztak. Az az óta eltelt idő óta semmi új nem történt, álláspontunk nem változott. Reméljük, hogy ők is ugyanúgy tekintenek erre a kérdésre, mint akkor. Hruscsov erre igennel válaszolt, de aztán katonai delegációnk moszkvai látogatását említette, meg azt, hogy ezen a fontos vonalon is megkezdtük ugyan az együttműködést, de ennek komoly akadálya, hogy még mindig nem zárta be kapuit az amerikai katonai képviselet. Őt személyesen nem nyugtalanítja a jelenlétük, néhány szovjet katonai vezetőt viszont igen, s ez még sok bajt okozhat nekünk.

A júniusi plénumról és az „MKM pártellenes csoportról" szólva Hruscsov megmaradt

az általánosságoknál: arról beszélt, hogy most milyen egységesek, erősek stb. Láthatólag nem volt sok kedve hosszasan értekezni erről a témáról, hiszen minden szava annak a jugoszláv tételnek az igazolása lett volna, mely szerint a szovjet legfelsőbb vezetésben erős sztálinista és dogmatikus mag bújt meg — ezt pedig Hruscsov mindvégig, egészen a júniusi plénumig határozottan tagadta.

Arra számítottunk, hogy a beszélgetést aznap este, több más szovjet vezető társaságában folytathatjuk majd, hiszen Hruscsov vacsorára hívott meg bennünket. Biztosra vettük, hogy a rendezvényen csak oroszok és jugoszlávok vesznek majd részt és hogy az egész valamiféle baráti slusszpoénja lesz a jugoszláv elvtársak szovjetunióbeli útjának.

A vacsorát a KB egyik Moszkva környéki nyaralójában rendezték. Azt hittük, hogy Kardeljnek és Rankovićnak alkalma nyílik majd találkozni azokkal a szovjet vezetőkkel, akikkel eddig nem sikerült összefutniuk. Ilyen jellegű jugoszláv—szovjet találkozó most jött össze először a legutóbbi viszályunk és a Molotov—Malenkov—Kaganovics-csoport eltávolítása óta, s bíztunk benne, hogy baráti hangulatban zajlik majd le. Ez kedvezően hatott volna a közvéleményre mindkét országban, sőt, talán még külföldön is.

Amikor megérkeztünk a helyszínre és a kerten át egy szűk ösvényen elindultunk a ház felé, én a csoport végére keveredtem. Legelöl Kardelj masírozott. A hallban, a bejárat közelében legnagyobb meglepetésemre Enver Hodzsát pillantottam meg. Kardelj, akinek fogalma sem volt, hogy kivel ráz kezet, üdvözölte őt. (Nyilvánvalóan azt hitte, hogy valamelyik orosz vendéglátónk.) Nekem már nem volt érkezésem arra, hogy előrenyomakodjak és felvilágosítsam. Egy pillanattal később megpillantottam Todor Zsivkovot is, aki a ránk várakozó orosz társaságban álldogált. Anélkül, hogy minket megkérdezett, vagy értesített volna, Hruscsov elhozta a vacsorára Hodzsát és Zsivkovot is! És bármennyire is kínos helyzetbe hozott minket ez a szovjet kelepce, kénytelenek voltunk úgy viselkedni, mintha nem lennénk meglepődve, s mi sem lenne természetesebb, minthogy bolgárokba meg albánokba botlunk azon a fogadáson, amelyre Hruscsov hívott meg bennünket. Az asztalnál a hangulat nem lehetett sem spontán, sem baráti. A fagyos légkör lassan az összes megjelentre rátelepedett.

A pohárköszöntőket Hruscsov, Zsivkov és Hodzsa tartották. Rajtuk a legkevésbé sem látszott a meglepetés — inkább az, hogy előre megbeszéltek mindent. A Jugoszláviához fűződő barátságról nem sok szó esett, annál több viszont a Szovjetunió dicsőségéről. Zsivkov és Hodzsa hosszan ecsetelték személyesen Hruscsov erényeit is, úgy, ahogy azt nem is olyan régen Molotovval, Malenkovval és a többiekkel tették. Az volt a benyomásom, hogy ők is meg az oroszok is tőlünk várták azt, hogy a pohárköszöntőkben valami politikailag aktuálisat mondjunk, amit aztán ők majd nagy kegyesen „helyesnek" vagy „nem helyesnek" minősítenek. Jugoszláv részről végül is Kardelj és Ranković emelkedett szólásra, de még csak nem is céloztak olyasmire, amit az oroszok, a bolgárok és az albánok hallani szerettek volna. Kardelj, aki nem tudta leplezni rosszkedvét, alig szólt néhány szót. Ranković beszéde lényegesen hosszabb volt, és erőteljesen a jugoszláv álláspontok szellemét tükrözte. Egészen biztos, ha csak mi és az oroszok ülünk az asztal körül, egyikőjük sem ilyen beszédet tartott volna. Csak a két jugoszláv pohárköszöntője után nem tapsolt a vendégsereg. Az est alaphangját az oroszok adták meg, Zsivkov és Hodzsa pedig hozzájuk igazodtak.

A vacsora vége felé az egyik orosz kezében, honnan, honnan nem, felbukkant egy hivatalos közlemény erről a vacsorával egybekötött hivatalos találkozóról. A dokumentum felsorolta az összes megjelent nevét és beosztását, aztán hogy a vezetők négyesben is folytattak megbeszéléseket, hogy a rendezvényt a barátság légköre lengte be stb. Kardelj, akit rettentően lehangoltak a történtek, egyetlen változtatást sem próbált meg eszközölni a szövegben, amit az egész másnapi szovjet sajtó az első oldalon fog közölni, mintha valami jó ég tudja

milyen fontos eseményről lenne szó. Hosszú évek óta most találkoztak egymással először Albánia, Bulgária, a Szovjetunió és Jugoszlávia vezető képviselői. Sem mi, sem a többiek nem akadékoskodtak, amit az oroszok egész egyszerűen olybá vettek, hogy nincs kifogásunk az általuk írt szöveg ellen és beleegyezünk a javasolt formában történő közlésébe.

Miután távoztunk a vacsoráról, sokáig nem tudtunk napirendre térni az oroszok, azaz tulajdonképpen Hruscsov legújabb fondorlata felett. Ahhoz már hozzászoktunk valamennyire, hogy váratlanabbnál váratlanabb lépésekkel rukkol elő, de ez egy kicsit sok volt. Az oroszok evvel bebizonyították, hogy változatlanul kitartanak a régi elveik mellett, és továbbra is mint a szovjet politika tárgyát kezelnek bennünket, akárcsak a tábor országait.

Számot vetettünk azzal, hogy várhatóan ott is és külföldön is nagy port kavar majd a dolog, és nemcsak a külföldiek előtt kell majd magyaráznunk azt, hogyan esett meg és mivel végződött valójában ez a malőr. Hiba lenne, ha bárki is valamiféle különleges jelentőséggel bíró politikai eseményt látna a történtekben. A mieink közül néhányan a szemünkre hányták, hogy elfogadtuk a közös közleményt: ebbe szerintük nem kellett volna belemennünk. Eddig még nem fordult elő, hogy ránk kényszerítenek olyan vacsorákat, találkozókat és közleményeket, amelyekről előzetesen nem tájékoztattak bennünket s amelyekbe nem is egyeznénk bele — ezt nyíltan meg kellett volna mondani az oroszoknak, különben könnyen rákapnak az ilyesmire. Végül is abban állapodtunk meg, hogy semmilyen különleges intézkedéshez nem nyúlunk, mert anélkül is hamar ki fog derülni, ki miben sántikált a színfalak mögött.

Mindnyájan nagyon jól emlékeztünk arra, hogy Hruscsov ugyanezt a viccet már elsütötte 1956 októberében a Krímben, amikor egyszer csak teljesen váratlanul Gerővel együtt jelent meg az ebédnél, s utána kikényszerítette a Gerő vezette magyar küldöttség hivatalos jugoszláviai látogatását a hónap második felében. Hruscsov valószínűleg azt gondolta, hogy evvel teheti a legtöbbet a magyarországi viszonyok konszolidálásáért. A végeredmény közismert: katasztrófa és szovjet katonai intervenció. Most Hruscsov megint ugyanabba a folyóba akar lépni: váratlanul a nyakunkra hozza két másik állam vezetőit és kiadat velünk egy közös közleményt, ami politikai eseménnyé fogja kinőni magát. Az oroszok azt képzelik, hogy ezekkel a mesterkedésekkel a tábor és a Szovjetunió előnyére változtathatják meg Jugoszlávia és a tábor országainak a viszonyát. Nagyon jól tudjuk, hogy Hruscsov, mint mindenki más, követhet el hibákat. Azt azonban nem gondoltuk volna, hogy ugyanazt a hibát kétszer is elkövetheti; márpedig ezúttal pontosan ez történt. A jelek szerint túlságosan is gyorsan szeretett volna az „MKM pártellenes csoport" likvidálása után valami külpolitikai sikerecskét összehozni a Szovjetunió és a tábor országai számára Jugoszláviával szemben.

Moszkva, 1957. július 20.

Az összes július 19-ei szovjet újság az első oldalon hozta a „négy ország vezetőinek baráti találkozójáról" kiadott hivatalos közleményt. A Moszkva környéki dácsában elköltött vacsora meglehetősen nagy visszhangot vert mind a külföldi, mind a moszkvai diplomaták körében. A találkozó létrejöttét eredményező machinációk — ha fény derül rájuk — mindenkiben rossz érzést fognak kelteni; arról már nem is beszélve, hogy az egész ügy alaposan beárnyékolja a Hruscsovval folytatott délelőtti beszélgetés pozitívnak értékelhető momentumait.

TITO ÉS HRUSCSOV 1957. AUGUSZTUSI MEGBESZÉLÉSEI

A jugoszláv—szovjet viszony megváltozásáról — Találkozó Bukarest mellett 1957. augusztus 1-jén — A snagovi találkozóról készített emlékeztető „parafálása" — A „jugoszláv tényező" szerepének változása a Szovjetunió politikájában — Elhalasztják Vorosilov jugoszláviai látogatását — Molotov lett az új szovjet nagykövet Ulánbátorban — Változások a szovjet ötéves tervben

Belgrád, 1957. július 27.

Már egy hete itthon vagyok Belgrádban. A Tito és Hruscsov, illetve JKSZ és az SZKP küldöttségei közötti találkozó előkészítésén dolgozunk. Több probléma is felmerült a találkozó körül. Hruscsov többször is leszögezte, hogy most nem jönnek Jugoszláviába, rajtunk a sor, hogy felkeressük őket. Azt a lehetőséget is megvizsgáltuk, hogy Tito és Hruscsov esetleg egy jugoszláv vagy egy szovjet hajón találkozzanak a Dunán. Hruscsov nem mutat túl nagy lelkesedést ez iránt a verzió iránt. Főként protokollszempontból tartja bonyolultnak ezt a megoldást — márpedig ez most a fő szempont, bár nem egészen világos, hogy miért kell annak lennie. A hajó helyett a határsávot vagy egy Jugoszláviával és a Szovjetunióval egyaránt határos szocialista országot javasolt a találkozó színhelyéül. Végül is abban állapodtunk meg, hogy ez az ország Románia legyen, mivel az értesüléseink szerint a román vezetés nagy örömmel vállalná magára a házigazda szerepét. Feltételezéseim szerint az oroszok végül is elégedettek lehetnek avval, hogy nem Jugoszláviában lesz találkozó, hanem a tábor egyik országában, ahol inkább „otthon érezhetik" magukat, mint a jugoszlávok.

Belgrád, 1957. július 28.

Moszkvai nagykövetségünkről csupa kedvező hír érkezik. A szovjet kormány elfogadta azt a kérésünket, hogy ismét kezdjünk tárgyalásokat a hitelegyezmények ügyében egyoldalúan ránk kényszerített döntésekről. Hajlanak arra, hogy kedvezőbb feltételeket biztosítanak a számunkra a szerződésekben. Külön az értésünkre adták, hogy ez a döntés a legfelsőbb helyen született: Nyikityin, a szovjet delegáció főnöke magánál Hruscsovnál ácsorgott a piros szőnyeg szélén.

Szintén Moszkvából kaptuk azt a hírt, hogy szinte mindennaposak a szocialista országok pártvezetőinek ottani látogatásai. A delegációk szinte egymás sarkát tapossák le a szovjet fővárosban, annyira igyekeznek szolidaritásukról biztosítani a szovjet vezetést. Minden jel arra utal, hogy valamiféle bizalmas tanácskozást is tartottak a szocialista tábor pártjainak a részvételével, mert az összes pártvezér felbukkant Moszkvában. Ez valószínűleg belpolitikai okok miatt lehetett fontos az oroszoknak. Hasonló célokat szolgál a moszkvai világifjúsági találkozó is.

A KGST elindított egy vizsgálatsorozatot, amely egy dunai vízierőmű építésének a lehetőségét méri fel. Azok az országok a táborban, amelyeken keresztülfolyik a Duna, nem dúskálnak sem elektromos energiában, sem pedig elektromos áram termelésére alkalmas folyókban. Jugoszlávia pillanatnyi energiahelyzete szintén nem a legrózsásabb, viszont az

energiahordozók tekintetében messze előnyösebb a pozíciója, hiszen Európa vízi energiában leggazdagabb országai közé tartozik. A jugoszláv fél elfogadta a KGST-nek azt a javaslatát, hogy vizsgálják meg egy dunai vízierőmű építésének a lehetőségét. Ez valószínűleg nem fog ripsz-ropsz lebonyolódni, mert a Duna nem folyik keresztül a Szovjetunión, viszont az oroszok ebben a kérdésben is szeretnék, ha minden madzag az ő kezükben lenne.

Belgrád, 1957. július 29.

Rövidesen útra kelünk Bukarestbe, ahol Hruscsovval fogunk találkozni. Hajóval megyünk, mintha nem is fontos politikai tárgyalásokra, de kellemes kirándulásra és dunai sétahajózásra indulnánk.

Meg kell mondanom, hogy Jugoszlávia protokoll tekintetében ezúttal a jogosnak mondhatónál sokkal inkább elébe ment az oroszok kívánságainak. Itt legelsősorban az utóbbi időben a Szovjetunióban megfordult számos delegációnkra gondolok, legelsősorban is Kardelj és Ranković szovjetunióbeli „üdülésére". Mindez lehetővé tette, hogy Hruscsov ne engedjen abból a múlt őszön tett kijelentéséből, miszerint „márpedig ők most nem jönnek Jugoszláviába". A bukaresti találkozó mihamarabbi létrejöttét sürgető tényezők között nem utolsó helyen áll a szovjeteknek az a tapasztalata, hogy mindig akkor nőtt a befolyásuk az országunkban, ha jók voltak a kapcsolataink és ez a befolyás akkor esett vissza a legalacsonyabb szintre, amikor leginkább megfagyott köztünk a levegő. Az MKM-csoport eltávolítása után ismét lehetőség nyílott a jugoszláv—szovjet viszony javulására s ebben Moszkva számára feléledt a remény jugoszláviai jelenlétének és presztízsének a növelésére.

Véleményem szerint e találkozó előestéjén a mi álláspontunkról egyszeriben bebizonyosodott, hogy politikailag szilárdabb talajra épült, mint azt sokan nem is olyan régen gondolták. Ha fél évvel ezelőtt valaki még hibáztatta is a jugoszláv vezetést az újabb jugoszláv—szovjet viszony miatt, mondván, hogy nyilvánosan lesztálinistáztuk a vezetőség egy részét, akkor épp e miatt a kitétel miatt most sokan dicsérik a jugoszlávok előrelátását, és elismerik, hogy helyesen mértük fel a későbbi moszkvai eseményeket. A mostani bukaresti megbeszéléseket hasonló várakozások előzik meg, mint az elmúlt két év során az oroszokkal lezajlott többi találkozónkat, amikor is az előzmények a jugoszlávok pozícióit erősítették. Nincs ez másképp ezúttal sem.

Tudatában vagyunk annak, hogy jó néhány külföldi partnerünk nem fog örülni újabb kibékülésünknek az oroszokkal: a hidegháború híveire gondolok, akikből sem Keleten, sem Nyugaton nincs hiány. Keleten azok tartanak a jugoszláv—szovjet kapcsolatok barátivá válásától, akik saját pecsenyéjüket sütögették az 1948-as és 1956-os jugoszláv—szovjet viszály parazsánál, és mint Jugoszlávia ellenségei, a jugoszláv—szovjet viszályt használták ki a Szovjetunió iránti barátságuk és hűségük bizonyítására.

Nyugaton Európa és Amerika legreakciósabb körei komorulnak majd el a legjobban az újabb jugoszláv—szovjet közeledés hírére. Minket nagyon komoly, elsősorban gazdasági-pénzügyi érdekek kötnek a nyugati országokhoz. A nemzetközi kapcsolatokban még mindig pusztít a hidegháború, s ezért ha nyerünk valamit az egyik oldalon, azt biztosan elveszítjük a másikon. Szinte alig engedett annak a szabálynak a kényszerítő ereje, hogy lehetetlen egyszerre jóba lenni a Kelettel és a Nyugattal, pontosabban a keleti és a nyugati tömb vezetőivel: ha az egyikkel javítani szeretné az ember a viszonyát, feltétlenül össze kell vesznie a másikkal. Nagy kérdés, hogy a bukaresti találkozó változtat-e valamit ezen a konstelláción.

Ma véget ért a szovjet és a jugoszláv kommunista párt küldöttségeinek a Bukarest környéki üdülőhelyen, Snagovban megtartott találkozója. A szovjet delegációt Hruscsov mellett Mikojan és Kuusinen elnökségi tagok, továbbá Ponomarjov, Andropov és Firjubin alkották. Jugoszláv részről Tito elvtárson kívül Kardelj, Ranković, Vlahović és jómagam vettünk részt a megbeszéléseken. Az oroszok erőteljesen hangsúlyozták a találkozó pártjellegét, ami miatt a megbeszélések során elenyésző számú konkrétum került terítékre. Az oroszok által tegnap előterjesztett hivatalos közleménytervezetben a résztvevőknek kizárólag a pártfunkcióit sorolták fel — mintha emellett eltörpülne állami tisztségeik jelentősége, vagy a kettőt egyáltalán el lehetne választani egymástól.

A pártközi megállapodásokat az oroszok szilárdabbnak és ránk nézve is kötelezőbb érvényűnek tekintik, mert — amint azt Hruscsov tavaly egyszer elmagyarázta — „állami" szerződéseket olyan országokkal is köthetnek, amelyekben más ideológiai és társadalmi rend uralkodik.

Az oroszok már a delegáció összeállításánál is a találkozó jellegének megfelelően jártak el. Magukkal hozták Mikojant, aki a kívánalmaktól függően párt- és állami mezben egyaránt tündökölhetett. A többiek túlnyomórészt a pártjelleget erősítették. Eljött az öreg Kuusinen, aki jobbára némán ülte végig a megbeszéléseket: az ő jelenléte nem is szolgált más célt, minthogy az államival szemben a találkozó pártjellegét hangsúlyozza. Ponomarjov személye az elfogadott döntések „helyességét" és „kiegyensúlyozottságát", azaz ortodox vonalasságát volt hivatva garantálni.

Maguk a megbeszélések talán még sohasem zajlottak ilyen zökkenőmentesen és barátian. A találkozóra inkább azért volt szükség, hogy rögzítse a jugoszláv—szovjet viszonyban a legutóbbi időben ténylegesen elért javulást, semmint hogy újabb momentumokkal gazdagítsa. Ezért aztán a közös közlemény is rövidre, mindössze tíz-egynéhány mondatra sikeredett; viszont nagyon könnyen megállapodtunk benne.

A dokumentumot az oroszok öntötték formába, ami meg is látszik hangnemén és szóhasználatán. Bizonyos megfogalmazások miatt mi ugyan szívtuk a fogunkat, de végül is elfogadtuk a szöveget. Az oroszok megnyugodhattak, mert a jugoszlávok végre-valahára elfogadták az összes szocialista ország kommunista és munkáspártja közötti együttműködés dolgában elfoglalt szovjet álláspontot, s minthogy a szovjet interpretáció szerint legutóbb épp emiatt tört ki köztünk a csetepaté, most elmondhatják, hogy „megjavultunk". A konkrét kérdések közül talán azt érdemes kiemelni, hogy egyetértettünk a Kádár-kormánynak nyújtandó támogatás és segítség ügyében — ne felejtsük el, hogy tavaly épp Magyarország miatt vesztünk össze.

Az oroszok azt gondolják, hogy ismét sikerült Jugoszláviát a szocialista táborhoz közelíteniük — míg a jugoszlávokban az a meggyőződés alakult ki, hogy az SZKP KB júniusi plénuma után újfent megerősítést nyert jelenlétünk a Szovjetunió belső politikai küzdelmeiben s hogy Hruscsov ezután talán határozottabban masírozhat a desztalinizációs politika széles sugárútján.

A bukaresti találkozónak az a tény kölcsönzött különleges jelentőséget, hogy ismét felelevenedtek a Hruscsov és Tito közötti személyes, baráti kapcsolatok. Bukarestben ismét a Belgrádi és a Moszkvai Nyilatkozatra hivatkozva, kifejeztük közös akaratunkat kapcsolataink további javítására az egyenjogúság, a kölcsönös előnyök, a szuverenitás tiszteletben tartása, a függetlenség és az egymás belügyeibe való be nem avatkozás alapján. A jugoszláv—szovjet kapcsolatok ezzel — a múlt év végén kezdődött krízis után — ismét felfelé ívelő szakaszba léptek. Az azonban valószínű, hogy ez a mostani, legújabb normalizáció nem a legutolsó lesz közöttünk, mint ahogy — értelemszerűen — a most magunk mögött hagyott konfliktus sem az volt.

Ebben a városban tartották azt a Kominform-tanácskozást is, amely 1948. június 28-án — Sztálin elhatározása nyomán — meghozta a hírhedt döntést Jugoszlávia kizárásáról a „szocialista államok közösségéből" és a Jugoszlávia Kommunista Pártjának kiközösítéséről a „testvéri pártok családjából". A döntés után a Szovjetunió, a tábor és a világ kommunista pártjai az agresszív nyomás politikáját alkalmazták Jugoszláviával szemben. Az 1948-as Kominform-tanácskozástól a mostani találkozóig kilenc év telt el. Ez az idő sok is meg kevés is. A szocializmus történelmi fejlődésének perspektívájából ez az időszak meglehetősen rövid. Ha azonban azt vesszük figyelembe, hogy mennyi minden történt Jugoszlávia és a Szovjetunió között, illetve a nemzetközi munkásmozgalomban ez alatt az idő alatt, akkor ezt a kilenc évet nyugodtan tekinthetjük egy teljes korszaknak a szocializmus mint világtörténeti folyamat fejlődésében.

A mostani snagovi találkozó mindegyik résztvevője előtt felötlött a kilenc évvel ezelőtti romániai tanácskozás — ami azonban nem jelenti azt, hogy ne lett volna az esemény végén mindenki maradéktalanul elégedett. Hruscsov annak örült, hogy az SZKP KB júniusi plénumának élethalálharca után ő lett a Szovjetunió egyetlen és megkérdőjelezhetetlen hatalmú vezetője. A jugoszlávok azért elégedettek, mert az események alakulása végül is Belgrádot igazolta a Moszkvával szemben folytatott vitában. A román vezetők pedig, akik G. G.-Dejzsel az élükön részt vettek a közös ebédeken és vacsorákon, azért mosolyognak, mert Tito és Hruscsov találkozója épp az ő hazájukban jött létre, amely haza egyébként tényleg mindent megtett a találkozó sikeres befejezéséért.

Belgrád, 1957. augusztus 5.

Tito és Hruscsov, illetve legközelebbi munkatársaik bukaresti találkozója az egész világon, de főként Nyugaton nagy érdeklődést váltott ki. A tábor országaiban nagyon óvatosan adagolták a találkozóval kapcsolatos információkat. Bár a Snagovban aláírt hivatalos közleményben egyetlen szó sem esett konkrét megállapodásokról a két fél között, mindenki úgy sejtette, hogy konkrét kérdések is napirenden voltak s hogy ezekben szintén egyetértésre jutottunk. Ez valóban így történt. Az oroszok avval a javaslattal álltak elő, hogy állítsunk össze valamifajta rövid jegyzéket a kétnapos megbeszélés fontosabb pontjairól és ezt a két küldöttségvezető lássa el kézjegyével. Mivel mi nem mutattunk túlzott lelkesedést az ötlet iránt, Hruscsov külön a kedvünkért azt indítványozta, hogy „nem aláírni, csak parafálni kéne ezt a jegyzőkönyvet" — mintha ez tudom is én mekkora különbséget jelentene. Állításuk szerint nem azért van szükség erre a jegyzékre, hogy evvel is kötelezzük a másik felet a megállapodásban foglaltak végrehajtására (hisz ez úgyis magától értetődő és vitán felül álló). A dokumentum csak amolyan emlékeztető lenne, hogy miben is jutottunk egyetértésre a találkozón. Az ilyen és ehhez hasonló magyarázatok hatására végül is feladtuk az ellenállást, s mindkét fél parafálta az „emlékeztetőt".

Bár ez a jegyzőkönyv formailag csak „emlékeztető" volt, nem pedig a két kormány közötti titkos diplomáciai dokumentum, valójában azt jelentette, hogy a jugoszláv és a szovjet kormány megállapodást kötött a benne foglalt kérdésekről. Mi általában óvakodunk az ilyen típusú kormányközi egyezményektől. És bár a benne foglaltak nincsenek ellentétben külpolitikánkkal, meggyőződésem, hogy ezúttal sem mentünk volna bele, ha nem lennének nyomós okaink Hruscsovot támogatni a júniusi moszkvai események és a Molotov—Kaganovics—Malenkov-csoport likvidálása után. A jugoszláv küldöttség épp ezek miatt az okok miatt gondolta úgy, hogy a saját szempontunkból is kedvezőtlen lenne, ha Hruscsov úgy térne vissza Moszkvába, hogy nem sikerült megállapodásra jutnia velünk az érintett kérdésekről. Ezért egyeztünk bele, hogy ilyen dokumentumot parafáljunk a snagovi találkozóról.

Belgrád, 1957. augusztus 6.

Több itthon folytatott beszélgetésből azt a következtetést szűrtem le, hogy Jugoszláviában az emberek hajlamosak indokolatlanul nagy szerepet tulajdonítani hazánknak a Szovjetunió politikájának az alakításában. Véleményem szerint Jugoszlávia — akármilyen fontosnak is tartják Moszkvában a hozzá fűződő viszonyt — nem olyan jelentős tényező a szovjet politikának, mint azt egyes elvtársak itt Belgrádban képzelik. Az SZKP KB júniusi plénumán Jugoszlávia kérdése — sok egyéb kérdéssel egyetemben — legföljebb ha marginális jelentőséggel bírt. Értesüléseim szerint az események során senki nem hivatkozott Jugoszláviára mint az Elnökségen belüli konfliktus egyik kiváltó okára.

Ez persze korántsem jelenti azt, hogy Jugoszlávia nem játszik jelentős politikai szerepet még ma is a tábor országaiban. Ezek az országok természetes módon nagyobb szabadságra, függetlenségre és egyenjogúságra törekszenek annál, mint amit „a Szovjetunió vezette szocialista tábor" számukra biztosít. Jugoszlávia hatása ezeknek az országoknak a belső állapotára nem a jugoszláv kormány valamiféle beavatkozásával indokolható, hanem Jugoszlávia népének eddigi sikereivel a függetlenségéért vívott harcban. Ezzel a fajta befolyással szemben, amelynek egyedüli ereje lényegében a gyakorlat által minden esetben igazolt példaadásban rejlik, tehetetlenek a hatóságok és a hatalom, mint ahogy befolyásolni sem lehet más országokat valaki vagy valakik úri szeszélyéből és önös akaratából kifolyólag. Míg Jugoszlávia független és szabad ország marad, az általa gyakorolt hatás veszélyezteti és gyengíteni fogja a szocialista országok fölötti szovjet uralmat. Az oroszok erről egy percre sem feledkeznek meg, és éppen ezért igyekeznek oly makacsul kibillenteni Jugoszláviát önálló pozícióiból és a függetlenség helyett minél inkább a szocialista országok helyzetébe kényszeríteni. Amikor vitatkozunk az oroszokkal, annak az esetek túlnyomó többségében az az oka, hogy a Szovjetunió korlátozni akarja a jugoszláv belső fejlődés önállóságát és a hazánk függetlenségét a külpolitikában. Ez feltehetőleg a jövőben is így lesz — ami persze nem azt jelenti, hogy a két ország között az alapkérdésben tapasztalható nézeteltérésnek állandóan a heveny konfliktus állapotában kell lennie.

Még feljegyzéseim elején, Hruscsov 1955-ös belgrádi látogatását értékelve kifejtettem, hogy az oroszoknak — minden katonai és anyagi erejük mellett — akkor nagy szükségük volt a „jugoszláv belépőkártyára" ahhoz, hogy sikereket érjenek el a nemzetközi politikai küzdőtéren. A mostani, augusztus 1-jei találkozó után viszont az a benyomásom támadt, hogy most sokkal kevésbé szorulnak ránk az oroszok ebben a tekintetben, mint két évvel ezelőtt, amikor Hruscsov Belgrádba jött tárgyalni a jugoszláv—szovjet kapcsolatok normalizálásáról.

Moszkva, 1957. szeptember 13.

Néhány nappal ezelőtt tértem vissza Moszkvába Miškával és a gyerekekkel rendes évi szabadságomról, amit Jugoszláviában töltöttünk el. A naplóvezetés alól is felmentést adtam magamnak erre a néhány hétre, innen a hosszú szünet a mostani és az előző dátum között. Most azonban már legfőbb ideje, hogy felvegyem a fonalat.

Nagykövetségünk dolgozói avval a hírrel fogadtak, hogy a szovjetek már a bukaresti találkozó másnapján jóval barátságosabban kezdtek velük viselkedni. Erre — többek között — a következő esetet említették példaképpen. Augusztus elején Moszkvában világifjúsági találkozót rendeztek. A bukaresti tanácskozásról kiadott közös közlemény másnapján Seljapin és Szemicsasznij, a Komszomol első és második embere meglátogatták a jugoszláv küldöttséget, részletesen és barátian érdeklődtek benyomásaik felől és a lelkükre kötötték, hogy azonnal szóljanak nekik, ha bármiben a segítségükre lehetnek. A moszkvai rádió is

másképp kezeli Jugoszláviát, mint eddig. Népdalaink és folklórunk helyett jugoszláv partizándalokat sugároznak — még az is előfordult, hogy egy-egy Titóról szóló partizánének is adásba került. Egészen mostanáig a Csehszlovákiából származó hasonló dalok elsőbbséget élveztek a jugoszláviaiakkal szemben. Most a csehek visszaestek a második helyre!

A diplomáciai testület tagjai különbözőképpen fogadták a bukaresti találkozót. Egyes nyugati országok képviselői nem rejtik véka alá rosszallásukat. Dejean, a francia nagykövet, mint általában, most is tartózkodóbban nyilatkozik, mint nyugati kollégái, s úgy tűnik, a találkozó nem okozott neki meglepetést. Liu Sao, a kínai nagykövet nem üdvözölte az eseményt valami nagy lelkesedéssel, pedig azt vártuk, hogy az elsők között gratulál. A kínaiak mind ez idáig nem győzték elégszer a tudtunkra adni, hogy mennyire nyugtalanítja őket a kedvezőtlen jugoszláv—szovjet viszony.

A moszkvai diplomaták közül talán az arab országok képviselői tapsoltak a legjobban a találkozónak. Szent meggyőződésük, hogy a jugoszláv—szovjet együttműködés erősödése őket is erősíti. Ezért már előre üdvözölnek minden olyan intézkedést, amely javítja az oroszokhoz fűződő viszonyunkat.

Ezzel szemben a bolgár és az albán diplomata, amikor összefutott a mieinkkel, egy árva szóval sem tért ki az eseményre — pedig az volt akkor a „nap híre", a szocialista országok számára különösen. A román és a lengyel hangot adtak a jugoszláv—szovjet viszony javulása felett érzett örömüknek. A bolgárok, úgy tűnik, nincsenek megelégedve sem a bolgár—szovjet viszony jelenlegi állásával, sem pedig a jugoszláv—szovjet viszony javulásával. Erősen úgy fest, hogy nem tetszik nekik a legújabb fordulat a szovjet belső fejlődésben. Az is lehet, hogy több szovjet segítséget vártak a bolgár gazdaság bajainak orvoslására annál, mint hogy Hruscsov felajánlja nekik Szibériát a munkanélküli bolgárok elhelyezésének megoldására. A Bulgáriában lejátszódott belső változások épp ellentétesek a szovjet folyamatokkal. Míg a moszkvai vezetésből eltávolították a dogmatikusokat és a sztálinistákat, Bulgáriában a progresszív KB-tagokat: Cankovot, Terpesevet és Jonko Panovot zárták ki a testületből. Elgondolkodtató, hogy a bolgárok simán megtehették ezt, s megkapták hozzá az oroszok beleegyezését — mintha csak a Molotov-féle társaság győzött volna Moszkvában! Terpesev és Panov közismerten barátai voltak Jugoszláviának — lehet, hogy éppen ez a tény volt ügyükben a „súlyosbító körülmény" és segítette hozzá a bolgárokat az oroszok engedélyéhez?

Cankov, Terpesev és Panov a Jugoszláviával folytatott együttműködés és a baráti kapcsolatok szószólói voltak, s nehezen emésztették meg a legutóbbi jugoszláv—szovjet viszályt. Úgyszintén a szívükön viselték a görög kapcsolatokat és együttműködést — Cankov erről nemrégiben még tárgyalásokat is kezdett a görög kormánnyal. Szófiában is vannak olyan emberek, akik előtt világos, hogy csak a többi balkáni országgal együttműködve, velük baráti kapcsolatokat kiépítve teremthető meg Bulgária függetlensége. Most a trió mindhárom tagját politikailag „hidegre tették". Papas, az itteni görög nagykövet amiatt aggódik, hogy megromlik a Görögországgal szembeni bolgár politika. Én ezt kétlem, mint ahogy azt sem tudom elképzelni, hogy a bolgárok Moszkva tudta és előzetes beleegyezése nélkül elkötelezzék magukat bármiféle politikai irányvonal mellett.

Az albán nagykövet szintén nem titkolja elégedetlenségét a jugoszláv—szovjet viszony megváltozása miatt. Az albán vezetés mély fájdalommal és őszinte aggodalommal fogadta már a júniusi plénum döntéseit is. Hasonló okokból ellenzi a békés egymás mellett élés hruscsovi politikáját is, amely sehogyan sem fér össze a szomszédos országok ellen meghirdetett albán gyűlölet- és hecckampánnyal.

Figyelemre méltó, hogy az oroszok, legjobb tudomásunk szerint a kisujjukat sem mozdítják azért, hogy megváltoztassák a tiranai és a szófiai politikai kurzust, annak ellenére, hogy — az előbbi állandóan, az utóbbi ideiglenesen — de mindkettő eltér a moszkvaitól.

Moszkvát elsősorban az izgatja, hogy mindkét ország a „Szovjetunió vezette szocialista tábor" hű tagja maradjon, s hogy azonnal rázendítsenek a Jugoszlávia-ellenes kórusra, ha Moszkvában úgy tartják jónak.

Moszkva, 1957. szeptember 15.

A külkereskedelmi minisztérium, a kulturális külkapcsolatok intézete, a különféle szovjet ifjúsági szervezetek és más szovjet intézmények mostanában sokkal készségesebbek jugoszláv partnereikkel, mint tavaly. Ismét kezdeményezik a kapcsolatfelvételt, közös ügyeket indítanak be, s roppantmód igyekeznek, hogy a bukaresti találkozón kiadott nyilatkozat irányelveinek szellemében minél előbb „rendeződjenek" a kapcsolataink. Ebben leginkább a Komszomol tüntette ki magát, amely szinte elolvadt a világifjúsági találkozóra érkezett nagyszámú jugoszláv küldöttség iránti forró barátságtól. Amikor Vejzagić, a delegációvezető a szovjet Komszomol-vezetőkkel rendezett búcsútalálkozón szóvá tette Seljapinnak, hogy a mi kiszeseinket mélyen elszomorította, hogy a kórusverseny zsűrije csak a bronzéremre érdemesítette a jugoszláv dalárdát, a következő történt: Seljapin azonnal telefonált Mihajlovnak, a Szovjetunió művelődési miniszterének, és nyomatékosan közölte, hogy a bronzérem helyett azonnal ítéljék oda a mieinknek az aranyat! A miniszter rögtön áldását is adta, s a jugoszláv kórus ott helyben megkapta az aranyérmet. Seljapin nemcsak hogy arannyá változtatta a bronzot, s törölte a szovjet zsűri már nyilvánosságra hozott döntését, de még bocsánatot is kért a jugoszlávoktól és dicséretekkel halmozta el énekművészetüket.

A kezünkbe akadt egy felettébb érdekes kis kérdőív, amelyet a világifjúsági találkozó első napjaiban a szovjet fél a részt vevő jugoszláv fiatalokhoz intézett. A kérdőív a következőkre keresi a választ: miért fogadjátok el az amerikai repülőgépeket; miért engeditek, hogy amerikai filmek árasszák el Jugoszláviát; miért nincsenek Jugoszláviában kolhozok; tanultok-e az iskolában oroszul; anarchiához vezetnek-e a más szocialista országokra is ráerőszakolni kívánt munkástanácsok; miért nem csatlakozik Jugoszlávia a szocialista táborhoz; miért nem javítja kapcsolatait Jugoszlávia Albániával; miért engeditek meg a Tito-kultuszt Jugoszláviában? Ezt a kérdőívet még tavalyi konfliktusunk idején állították össze és terítették szét a Szovjetunióban. Most már hivatalosan is visszavonták, de itt-ott még mindig „mérvadónak" tekintik. A bukaresti találkozó dacára az oroszok még mindig kiskanállal adagolják a Jugoszláviát kedvező színben feltüntető információkat és elemzéseket. Még mindig nem fenyeget az a veszély, hogy tárgyilagosan írjanak rólunk, hát még hogy dicsérjenek. A legtöbb szovjet hivatalban, ahol megfordulunk, barátságosan fogadnak bennünket, vagy legalábbis jobban, mint azelőtt. Mostanában ismét eltávolították a megbeszéléseinkről a titokzatos „titkárokat", akik csak ültek, hallgattak és mindent feljegyeztek. Az egyetlen olyan terület, ahol semmiféle javulás nem tapasztalható, az a Kominform-döntés után a Szovjetunióba emigrált jugoszláv állampolgárok rehabilitálásának a kérdése. Ezek az ügyek a szovjet állambiztonsági szervek hatáskörébe tartoznak, amelyek nemhogy a bukaresti találkozótól, de még a jugoszláv és a szovjet kormány által tavaly erről a kérdésről aláírt államközi szerződéstől sem hagyják magukat zavartatni.

Végül pedig visszamenőleg arról is kötelességem beszámolni, hogy augusztus végén Cedenbal miniszterelnök vezetésével a Mongol Népköztársaság kormányának küldöttsége négy napot Jugoszláviában töltött. Jómagam abban a szerencsében részesültem, hogy mindenhova elkísérhettem a magas rangú küldöttséget. Úgy érzem, a látogatás remekül sikerült, s mongol vendégeink szerfölött elégedettek voltak mind az irántuk megnyilvánuló figyelemmel és gondoskodással, mind pedig a Jugoszláviában látottak többségével. A mongolok most először jártak olyan európai országban, amely nem tagja a szocialista tábornak, s mi sem természetesebb, mint hogy nagyon szeretnék nemzetközi helyzetük erő-

södését. Kormányunk és Tito elvtárs maximális odafigyeléssel tüntette ki őket, mintha csak egy olyan ország küldöttségéről lenne szó, amellyel lényegesen fejlettebbek a kapcsolataink.

Moszkva, 1957. szeptember 16.

Az oroszok még a múlt hónapban tárgyalásokat kezdtek velünk és néhány delegációnkkal az októberi forradalom negyvenedik évfordulójának előkészületeiről. Az Elnökség már döntött a program körvonalairól. A tábor összes országának állami és pártvezetőit elvárják Moszkvába, mint ahogy a táboron kívüli kommunista pártok részéről is a legmagasabb szintű delegációk jövetelét kívánják meg.

Mao Ce-tung elfogadta a moszkvai ünnepségekre szóló meghívást, s november elejére jelezte érkezését. A kínaiak ezt már jó előre bejelentették, így akarván kikényszeríteni a többi ország vezető személyiségeinek részvételét. Ez viszont arra enged következtetni, hogy az évfordulós ünnepségek alkalmából fogják megrendezni a kommunista pártoknak azt a tanácskozását, amelyről Csou En-laj még januárban beszélt nekem. A mieinknek feltétlenül számolniuk kell ezzel.

Nemcsak a szovjet kommunista párt készül a nagy október megünneplésére, hanem a maguk módján a szovjet szakszervezetek is. Ők is küldöttségek meghívását tervezik, mégpedig 15—25 fős nagyságrendben — természetesen az adott ország nagyságától, jobban mondva vélt jelentőségétől függően. Elképzeléseik szerint ezek a küldöttségek is végigmasíroznának a Vörös téren november 7-én, mégpedig mint országuk munkásosztályának képviselői.

Jugoszláviának nagyon jó az „árfolyama", tudniillik a huszonöt fős országok kategóriájába soroltatott. Az oroszok szerint nem kis jelentőséggel bír az a tény, hogy a jugoszláv szakszervezetek ilyen nagy delegációval képviseltethetik magukat. Amikor Đuro Salaj elvtárs nemrégiben Moszkvában járt, megpróbálták kipuhatolni, hogyan fogadják a jugoszlávok a meghívást. Salajt nem örvendeztette meg kellőképpen ez a hatalmas szám, amin az oroszok egy kicsit meg is sértődtek.

A maga módján az orosz pravoszláv egyház is kiveszi a részét a nagy október szocialista forradalom 40. évfordulójának megünnepléséből. (!) Az állami és pártünnepségektől „függetlenül" az egyház is ünnepel tudniillik valami saját 40. évfordulót, ő is meghívásokat küldözget a külföldi pravoszláv egyházaknak s delegációkat invitál Moszkvába. Az ő ünnepük tizenöt nappal a pártünnepségek után kezdődik és két hétig fog tartani. Alekszej, minden oroszok pátriárkája már Prodanovnak, a szerb pátriárkának is elküldte levelét. Prodanovon kívül még a konstantinápolyi (isztambuli), az alexandriai, az antiochiai, a jeruzsálemi, a görög pátriárka és a ciprusi vladika kapott meghívást.

Ily módon még ez a moszkvai papi tanácskozás is — mely az orosz pravoszláv egyházat irányító szovjet kormány, illetve kormányszervek áldásos tevékenységének köszönhetően jön létre — az októberi szocialista forradalom emlékére rendezett ünnepség, illetve az ebből az alkalomból tartott kommunista párttanácskozás fényét fogja növelni! Az ember azt gondolná, hogy ha valami véletlen folytán egy időre esik az októberi forradalom évfordulója és egy egyházi ünnep, akkor az utóbbit el kellene halasztani, hogy ne zavarja meg az előbbit. Az oroszok viszont a két ünnep egyidejű megtartása mellett döntöttek. Szovjet vélemény szerint az egyházi ünnep nemcsak hogy nem zavarja a kommunista pártünnepséget, de a két esemény — a maga módján — még ki is egészíti egymást.

Nagykövetségi titkárunk, Dizdarević nemrég tért vissza Mongóliából. Elmesélte, hogy nagyon jól sikerült a Svetozar Vukmanović-Tempo vezette jugoszláv delegáció ottani látogatása. A mongolok többezres tömeggyűlést szerveztek számukra a legnagyobb ulánbátori gyárban, ahol Tempo is beszédet mondott. A mongolok készek mindenfajta együttműködésre, s ez az együttműködés magától értetődően egyik fél más irányú együttműködési kötelezettségeit sem fogja megzavarni.

Beszédeikben és a pohárköszöntőikben a mongolok sokszor elmondták, hogy Jugoszlávia szocialista ország. Egyetlenegyszer sem említették a „Szovjetunió vezette szocialista tábort", mert tudják, hogy ennek a fordulatnak a hallatán nem dobban meg a szívünk. Igen ékesszólóan beszéltek viszont a békés egymás mellett élésről és a nemzetközi együttműködésről, ékesszólóbban, mint azt a szocialista tábor európai országainak képviselői tették volna.

Delegációnk mongóliai látogatása kínálta az első alkalmat arra, hogy a júniusi moszkvai események után jugoszláv politikusok találkozzanak Molotovval. Molotovot nevezték ki tudniillik Mongólia új szovjet nagykövetének — s mint ilyen — szigorúan betartva a protokoll által rárótt kötelezettségeket — nagy figyelmet tanúsított Tempo elvtárs és a jugoszláv követség iránt.

Molotov mongol nagykövet kinevezése megerősíti azokat a híreket, melyek szerint az Elnökségben az a felfogás diadalmaskodott, hogy ne nyugdíjazzák a „pártellenes csoport" tagjait, hanem új munkahelyekre osszák be őket a „szakmájukban". Így aztán Molotovot diplomáciai területre vezényelték, Malenkovot egy erőmű vezérigazgatójává nevezték ki Uszty-Kamenyovszkban, egy észak-kazahsztáni kisvárosban, és hasonló munkahelyeket találtak Kaganovicsnak és Sepilovnak is. Ennek az elnökségi döntésnek politikai jelentősége van: megsemmisíti az összeesküvő MKM-csoportot, tagjait fegyelemre és alázatra kényszeríti és több ezer kilométerre eltávolítja őket egymástól és Moszkvától. Ez az ítélet nem más, mint a száműzetés korszerű változata.

Molotov minden olyan protokoll jellegű találkozón megjelent, amit a mongolok a csekély számú ulánbátori diplomáciai testület részvételével rendeztek delegációnk számára. Az egyik fogadáson Molotov szóba elegyedett Tempóval, s inni akart a népeink közötti „druzsbára" meg a tábor összes országával folytatott együttműködésünkre. Tempo kijelentette, hogy a „tábor" szót ő nem nagyon szereti, mire Molotov azt javasolta, hogy akkor igyanak az „összes szocialista ország együttműködésére". Molotov megjelent a másik jugoszláv delegáció, a Petar Stambolić vezette parlamenti küldöttség repülőtéri fogadásán és búcsúztatásán is, egyszóval korrekt módon viselkedett. (Stambolićék útjának végcélja egyébként Kína volt.)

Dizdarević beszámolt arról is, hogy a mongolok megkülönböztetett figyelemmel fogadták Molotovot, s hogy Ulánbátorban még mindig ő a fő szenzáció. A diplomáciai testület, amelyet a négy-öt ulánbátori állandó székhelyű nagykövetség alkalmazottai képeznek, Molotov minden szaván hosszasan kérődzik. Bár a megbízólevél átadásának időpontja szerint ő, Molotov a testület benjáminja, mégis mindenütt az első helyen szerepel, mintha ő lenne a doyen. Amikor távozott arról a fogadásról, amit a mongolok a delegációnk tisztelétére adtak, a megjelentek tapssal búcsúztatták. Ugyancsak taps köszöntötte Molotovot szeptember 17-én este a színházban, amikor egy vietnami színtársulat előadásán felbukkant a diplomatapáholyban. Maga Molotov ügyesen gerjeszti ezt a hódolatot saját maga iránt, a fogadásokon végiglátogat minden asztalt és mindenkihez van egy-két jó szava.

A mongolok természetesen még az ő kedvéért sem tettek úgy, mintha nem értenének egyet a júniusi plénum határozataival. Akárcsak a tábor többi tagja, ők is támogatták ezeket

a döntéseket és nyilvánosan elítélték a pártellenes csoportot. Ennek ellenére most úgy viselkednek Molotovval, ahogy viselkednek, s ez zavart kelt az emberekben. Az ulánbátori külügyminisztériumban azt magyarázgatták Dizdarevićnek, hogy egyáltalán nem könnyű az embereknek napirendre térniük az egykori titán és a mostani bukott férfi közti különbség fölött. S ha ez a magyarázat valakit netán nem elégítene ki — kérem szépen, ők csak a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének nagykövetét veszik körül a tisztelet és a megbecsülés jeleivel. Az oroszoknak már nehezebb lenne magyarázatot találniuk arra, hogy miért hozták ilyen helyzetbe a mongolokat: először a nyakukra küldik Molotovot nagykövetnek, aztán meg elvárják tőlük, hogy a júniusi moszkvai plénum határozatainak a szellemében viszonyuljanak hozzá.

A Szovjetunió eddigi mongóliai nagykövetét, Piszarevet, aki egyszersmind az ottani diplomáciai testület doyenje is volt, egyszeriben önhibáján kívül Molotov miniszteri tanácsosává fokozták le. Ez sem épp hétköznapi eset!

Meglátásom szerint Malenkov, Kaganovics és Sepilov kisebb problémát jelentenek a szovjet vezetésnek, mint Molotov. Ők hárman nyomtalanul fel fognak szívódni valahol a Szovjetunió hatalmas belső területein, míg Molotov nap mint nap külföldiekkel érintkezik. Nem kizárt, hogy Hruscsovnak egyszer még meggyűlik a baja Molotovval, aki viselkedésével még mindig szembeszáll a júniusi plénum döntéseivel.

Moszkva, 1957. szeptember 24.

Veljo Stojnić vezetésével egykori jugoszláv partizánharcosok delegációja érkezett Moszkvába. A látogatás a legnagyobb rendben zajlik. A repülőtéren a szovjet háborús veteránok szövetségének tízfős küldöttsége várta Stojnićékat. Gundorov tábornok és Stojnić tartották az üdvözlőbeszédeket. Ma este az oroszok a Szovjet Hadsereg Házának központi termében gyűlést és koncertet rendeztek.

Megbeszéltem Stojnićtyal, hogy ne koszorúzzák meg a moszkvai Lenin—Sztálin-mauzóleumot (az oroszok ugyanis már érdeklődtek szándékaik felől). Azt javasoltam, hogy inkább Leningrád és Sztálingrád védői előtt fejezzék ki tiszteletüket ezen a módon, ha e két városban lesznek. Nézetem szerint ez az optimális megoldás, mert sehogyan sem tudnánk dűlőre jutni a mauzóleumnál elhelyezendő koszorú szövegét illetően — arra pedig, hogy ebből politikai probléma kerekedjék, az égvilágon semmi szükség sincsen. Ha kifejezetten hangsúlyoznánk, hogy a koszorú kizárólag Lenint illeti, csak felbőszítenénk az oroszokat, vagyis a kívánttal pontosan ellentétes hatást érnénk el.

Nem minden delegációnk teheti meg azt, amit a Tito vezette állami küldöttség tavaly megtett: ők olyan koszorút helyeztek el a mauzóleumnál, amely a felirata szerint kizárólag Leninnek szólt.

A Szovjetunióban nincsen olyan nemzeti vagy állami emlékmű, amely majdnem minden országban megtalálható (pl. az ismeretlen hős, vagy az ismeretlen katona sírja stb.). Ez a hiány nemcsak minket, hanem minden táboron kívüli országot zavar a Szovjetunió iránti protokolláris kötelezettségeink teljesítésében — ami egyaránt árt a Szovjetuniónak és az illető másik országnak. Lehet, hogy egy alkalmas pillanatban szóba fogom hozni ezt a dolgot Hruscsov előtt. Ez talán nekünk is és másoknak is megkönnyítené a normális viselkedést — mi abbahagyhatnánk a köntörfalazást, az oroszok meg könnyebben találnának valami más funkciót a mauzóleum számára, és nem kellene folyton kínos választások elé állítaniuk a külföldi látogatókat.

A szovjet gazdaság jelenleg érvényben lévő fejlesztési terve már két jelentős módosítás nyomait viseli magán: először a deeemberi KB-ülésen, majd két hónappal később, a februárin változtattak komoly formában az eredeti elképzeléseken. Most, mindössze kilenc hónappal később, harmadszor is átírják a tervet. Bár a hivatalos dokumentumokban nem így fogalmaznak, a hatodik ötéves tervet végrehajtásának kellős közepén lényegében leállították. Az 1959 és 1965 közötti időszakra egészen más hosszú távú tervek kidolgozását kezdeményezték. A különféle állami szervek 1958. július elsejéig kötelesek felvázolni az új terv körvonalait, ami már várhatóan 1959. január elsejétől szabályozni fogja a termelést.

Az itteni nyugati nagykövetek már a „hatodik ötéves terv csődjéről" sustorognak, meg arról, hogy a XX. kongresszuson meghirdetett program a Szovjetunió belső fejlődéséről megvalósíthatatlannak és irreálisnak bizonyult. Nekünk a nagykövetségen az a véleményünk, hogy ez a nyugati értékelés nem egészen pontos, bár annyi igazság van benne, hogy a jelenleg érvényben lévő tervet, amelyet a XX. pártkongresszus fogadott el, egy sor népgazdasági fontosságú ágazatban nem sikerült megvalósítani (szén, acél, cement stb. — amiről annak idején Hruscsov és Mikojan oly sokszor áradoztak nekem).

Az volt az érzésünk, hogy a hivatalos szovjet dokumentumokból nem olvashatók ki a változások legfontosabb okai. A gazdaságirányítás újjászervezése, amely Hruscsov programja szerint folyik, valószínűleg megmutatta a még a régi, központosított irányítási rendszerben született terv megannyi gyengéjét. A szovjet gazdaságnak számtalan olyan baja van, amely logikus következménye szerkezetének és felépítésének, s amely évről évre, tervről tervre öröklődik: egy sor ágazat ráfizetéses és elmaradott, alacsony a munka hatékonysága, magasak a ráfordítások, általános a technikai lemaradás a Nyugat mögött. Ezért aztán az új gazdasági körzetek kijelölése önmagában nem garanciája az újjászervezés sikerének.

Oroszországban évtizedekig a nehézipart, azaz az „A-szektort" favorizálták a könnyűipar, vagyis a „B-szektor" rovására. Ez utóbbiba nemcsak a sokfajta feldolgozóipart sorolják, hanem a földművelést, az állattenyésztést is; mindazt, ami az emberek életszínvonalával kapcsolatos. A Hruscsov által szorgalmazott újjászervezés, vagyis a „peresztrojka" legpozitívabb vonását a magam részéről abban látom, hogy egyik célja a nép életszínvonalának emelése. A Sztálin halála után a rendelkezésére álló rövid időszakban már Malenkov is megpróbálkozott ezzel a politikával, úgyhogy megítélésem szerint igazából nem azért bukott ki a hatalomból, mert az „A-szektort" erőltette a „B-szektor" helyett — hiába emlegették ezt is leváltásának egyik okaként.

Június óta a Szovjetunióban más olyan gazdasági jellegű döntések is születtek, amelyeket a szovjet vezetés meggyőződése szerint nagy megelégedéssel fogad majd a nép. Ilyen például a háztájit sújtó adó eltörléséről szóló kormányhatározat. A szovjet kormány kinyilvánította azon szándékát is, hogy 10—12 éven belül megoldja a lakáskérdést. Bár első hallásra az emberek ezt a hírt is kedvezően fogadták, később egyre erősebb lett a kétkedés. Ezt a kérdést az oroszok nemhogy tíz év, de több évtized alatt sem fogják megoldani. Sejtésem szerint az efféle határidőszabásoknak maga Hruscsov a kútfője.

Minden ellentmondás dacára úgy vélem, hogy hihetünk azoknak az állításoknak, melyek szerint most kedvezőbbek az ország gazdasági kilátásai, mint egy évvel ezelőtt, amikor megalkották azt a tervet, amelytől most öles léptekkel távolodnak. Az a tény, hogy az új terv megalkotásakor új elemekből indulnak ki s nem ragaszkodnak mindenáron a régi alkotórészeihez, mindenképpen a Hruscsov irányította új politikai kurzus javára írandó.

A változások azonban teljes mértékben érintetlenül hagyják a termelési viszonyokat. A közvetlen termelőknek az új rendszerben sem lesz lehetőségük arra, hogy saját maguk döntsenek munkájuk eredménye felől. Az állami szervek változatlanul megmaradnak a kol-

lektív munkaadó szerepében, s változatlanul ők lesznek az összes termelőeszköz tulajdonosai. Velük szemben a közvetlen termelő továbbra is lényegében bérmunkásviszonyban marad.

Amikor a szovjet gazdasági tervek felülvizsgálatáról esik szó, nem szabad megfeledkeznünk arról az állandó nyomásról, amit a hallatlan magas szovjet hadikiadások gyakorolnak az országban zajló gazdasági mozgásokra. Bár a teljes összeget egyetlen statisztikában sem olvashatjuk, nemcsak az biztos, hogy nagyon magas, hanem az is, hogy nem csökken, hanem növekszik. A kiadások terhe pedig súlyosabban esik a latba a Szovjetunióban, mint az Egyesült Államokban és a fejlett kapitalista országokban, amelyekkel az oroszok ezen a területen sikerrel próbálnak lépést tartani.

AZ ELSŐ SZPUTNYIK FELLÖVÉSE ÉS ZSUKOV MARSALL LEVÁLTÁSA

Moszkvában fenntartásokkal fogadják Gomułka jugoszláviai útját — A *Szputnyik* és az amerikaiak hátránya az oroszokkal szemben az űrkutatásban — Jugoszlávia de jure is elismeri Kelet-Németország kormányát — Zsukov marsall Jugoszláviában — Nyugat-Németország megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat Jugoszláviával — Leváltják Zsukov marsallt — A szovjet rendszer kérdőjelei: több emberé vagy egyetlen emberé a hatalom?

Moszkva, 1957. október 1.

Legfrissebb tapasztalataink szerint az oroszok fenntartásokkal és meglehetős nyugtalansággal viszonyulnak Gomułka jugoszláviai látogatásához. Velünk, jugoszlávokkal, akárcsak a moszkvai lengyelekkel nem szívesen beszélgettek erről a témáról. (Amikor az egyik lengyel megkérdezte Poszpelovot, mit tart a látogatás felől, az gorombán így válaszolt: „Igen, hallottam a dologról. De milyen lesz maguknál az idei termés?") Az oroszokat igazából nagyon is érdekelte a lengyel vezető jugoszláviai útja.

A TASZSZ rendszeresen megjelenő bizalmas kiadványa, amelybe csak korlátozott számú itteni vezető káder nyerhet betekintést, hiánytalanul leközölt mindent, amit Jugoszláviában és Lengyelországban a látogatás előtt és közben a sajtóban írtak. A Gomułka látogatásáról szóló itteni jelentéktelen és (egészen a közös nyilatkozatig) apolitikus beszámolók is a szovjet vezetésnek a látogatás eredményei felett érzett aggodalmáról tanúskodtak.

A szovjet sajtó közölte a jugoszláv—lengyel közös nyilatkozatot, de — legalábbis eddig — mindenféle hivatalos kommentár nélkül. A lengyelektől azt hallottuk, hogy az oroszok elégedettek a dokumentummal, s hogy kellemesen csalódtak, amikor elolvasták. Ha jobban belegondolunk, ez is csak a bizalom és az egyetértés hiányának a bizonyítéka.

Néhány nappal ezelőtt Mikojantól megtudtam, hogy Rapacki lengyel külügyminiszter a varsói szovjet nagykövettel, Ponomarjovval beszélgetve a következőképpen értékelte a látogatást: „A vártnál többet sikerült elérnünk." Mondanom se kell, a szovjet sajtó Titónak a Gomułka látogatása során elhangzott egyetlen megnyilvánulását sem közölte. Az oroszok gyanakodva és ellenségesen figyelik a szovjet gyámkodás nélkül alakuló lengyel—jugoszláv barátság minden megnyilvánulását, úgyhogy most mindenfelé azt terjesztik, hogy a „lengyelek többet értek el Jugoszláviában, mint amennyit vártak".

Moszkva, 1957. október 2.

Látogatásra hívott magához Andropov központi bizottsági tag, és átadta a JKP Moszkvában található archívumának egy részét. Aláírtunk egy szűkszavú jegyzőkönyvet, amely tartalmazta a most átvett anyagok listáját, valamint a jugoszláv KISZ és a Spanyolországban harcolt jugoszláv önkéntesek már korábban a rendelkezésünkre bocsátott archívumának tételeit. Arról nem történt említés, hogy miért húzták-halasztották egy teljes évig a dokumentumok átadását, annak ellenére, hogy a csomag nagy valószínűség szerint már több mint tíz éve útra kész.

Andropov egy füst alatt tájékoztatott az októberi ünnepségekről és a kommunista pártok

vezetőinek közelgő tanácskozásáról is. Elmondta, hogy latolgatják egy november 8-ai moszkvai nagygyűlés lehetőségét, amelyen fellépnek azok a kommunista pártvezetők, akiknek nem lesz lehetőségük mondanivalójukat a Legfelsőbb Tanács ülésén a közvélemény elé tárni. November 9-én kezdődne a szocialista és nem szocialista országok kommunista pártjainak a tanácskozása. Az esemény után — amelyről nem lehet tudni, hogy hány napig fog tartani — a delegációkat kívánságuk szerint kirándulni vinnék a Szovjetunió egyes vidékeire.

Andropov egyetlen szóval sem említette Tito elvtárs betegségét, ami miatt Tito nem is jön Moszkvába és — értelemszerűen — a delegációnkat sem ő fogja vezetni. Valami azt súgja nekem, hogy az oroszok véleménye szerint a betegség diplomáciai jellegű és politikai okokból döntöttünk Tito távolmaradása mellett. Küldöttségünk részt fog venni az októberi forradalom ünnepségein, de még függőben van, hogy a tanácskozásra is elmegyünk-e. Andropov erről nem kérdezett. Úgy alakult, hogy kizárólag az ünnepséggel és a tanácskozással kapcsolatos technikai kérdésekről beszélgettünk, s arról, ami igazán fontos — hogy tudniillik részt veszünk-e az ülésen, vagy sem — egyikőnk sem szólt egy árva szót sem. Andropov nyilván erre kapott utasítást.

Feltétlenül szükségesnek tartom azt, hogy a lehető legjobban felkészüljünk a novemberben várható eseményekre. Nálunk széles körben elterjedt az a nézet, hogy mi, jugoszlávok tudjuk legjobban, hogy mi történik a Szovjetunióban és mindenki másnál jobban ismerjük az oroszokat. Hogy ez milyen szélsőségekben ölt néha testet, arra legjobb példa talán az az ideérkező jugoszlávok többségében munkáló meggyőződés, hogy ők kiválóan bírják az orosz nyelvet! Emiatt delegációink egész sora jött ide tárgyalni — tolmács nélkül! A legmakacsabbak egyenesen oroszul akarnak beszédet tartani, annak ellenére, hogy soha nem tanulták ezt a nyelvet, ergo nem is tudják. Nem csoda, hogy az oroszok egy kukkot sem értenek halandzsájukból s néha komikus helyzetek alakulnak ki.

Moszkva, 1957. október 9.

Egy hétig kórházban voltam, és ezért nem vettem részt abban az önfeledt ünneplésben, amit az oroszok az első szovjet mesterséges hold, a *szputnyik* Föld körüli pályára bocsátása okán rendeztek. Az egész világ már több napja ezt a hírt visszhangozza. Az oroszok egy erős hordozórakéta segítségével október 4-én lőtték fel a szputnyikot, amely a gravitáció törvényének engedelmeskedve megkerülte a Földet és rádiójeleket bocsátott ki. Ez az esemény már nem szovjet propagandafogás, hanem maga a kínos valóság a Szovjetunió riválisai és ellenségei számára. Amennyire innét meg tudom ítélni, leginkább a fejlett országokat és az Egyesült Államokat kólintotta főbe a hír, mert az emberiség inkább tőlük várt volna ilyen történelmi hőstettet, mintsem a Szovjetuniótól. A Szovjetunió tekintélye mindenütt a világon hirtelen megnőtt — mind a fejlett országokban, ahol jól tudják, hogy mit jelent egy ilyen eredmény, mind pedig az elmaradottakban, ahol kevésbé értik az ügyet. Azt hiszem, most hinnünk kell a szovjet sajtónak, amely szorgalmasan közli a külföldi sajtóvisszhangot. A szovjet tájékoztatásban már ősidők óta az a szokás, hogy az otthoni eseményekre reagáló külföldi kommentárok közül csak a pozitívak kapnak nyilvánosságot. Ezáltal olyan látszat alakul ki, hogy az egész világ minden szovjet intézkedést osztatlan lelkesedéssel fogad. Most a *Pravda* és a többi szovjet lap jelentősen kibővítette a „Zagranyicsnije otkliki" vagyis a „Külföldi sajtóvisszhang" rovatot. Politikai hovatartozástól függetlenül minden országból közölnek híreket. El kell hinnünk, hogy az oroszok ezen a téren lehagyták az amerikaiakat. Erre nem sokan számítottak.

A szovjet *szputnyik* fellövése nemcsak új utakat nyit a világűr kutatásában, hanem komoly katonai jelentőséggel is bír. Az oroszok gyakorlatilag bebizonyították, hogy rendelkeznek

olyan nagy hatótávolságú hordozórakétával, amely segítségével akár holnap a földgolyó tetszőleges pontjára atombombát dobhatnak. Ez minden bizonnyal befolyásolni fogja az Egyesült Államok és a Szovjetunió, a nyugati és a keleti tömb két vezető országa közötti pillanatnyi katonai és egyéb erőviszonyokat.

Nem vitás, hogy a Nyugat, és elsősorban az amerikaiak előbb vagy utóbb szintén fel fogják lőni a maguk szputnyikját. Csak idő kérdése, hogy az oroszok meddig tarthatják meg a monopóliumukat: rövidesen meg kell hogy osszák a fejlett országokkal. Így volt ez a történelemben az összes korszakos találmánnyal — csakhogy a Nyugat mindig a Kelet előtt járt. Ezúttal az amerikaiaknak kell kapaszkodniuk az oroszok után.

Azt, ugyebár, mindanom sem kell, hogy az oroszok számára a lehető legkedvezőbb időpontban robbant ez a hír — egy hónappal az októberi forradalom 40. évfordulója és a kommunista pártok csúcstalálkozója előtt. Sőt — ha valaki nem tudná —, idén ünnepeljük a geofizikai évet is. Ennek meg a *szputnyik* fellövésének az apropóján az oroszok teleírták a sajtót arról, hogy már régóta ők érik el a döntő áttöréseket a rakétagyártásban. Gyakran emlegetnek egy bizonyos Ciolkovszkij nevű orosz tudóst, a szovjet rakéták édesatyját. Be kell valljam, én még életemben nem hallottam az — egyébként rég megboldogult — Ciolkovszkijról. Vétkes tudatlanságomat talán enyhíti az a tény, hogy sokan tudunk keveset a rakétamotorok fejlődéséről és az orosz tudomány korszakos eredményeiről ezen a téren. De sebaj — ezentúl lesz lehetőség arra, hogy mi, laikusok is képezzük magunkat e tárgyban!

Moszkva, 1957. október 11.

A kórházi ápolás meggátolt abban, hogy tevékenyen részt vegyek egy, a jugoszláv—szovjet kapcsolatok szempontjából igen fontos eseményben: Zsukov marsall hivatalos jugoszláviai látogatásáról van szó. Minthogy nem tudtam kikísérni a marsallt és elbúcsúzni tőle, a betegágyamról a következő levelet juttattam el hozzá a kórházból:

Tisztelt Zsukov elvtárs,

Őszintén sajnálom, hogy a váratlanul rám törő betegség meggátolt abban, hogy személyesen is elbúcsúzzam Öntől jugoszláviai baráti látogatása előtt. Jelenleg a Kreml klinikáján töltöm napjaimat, s más lehetőségem nem lévén, engedje meg, hogy ezúton kívánjak Önnek jó utat és kellemes napokat hazánkban, amely a Szovjetunió és személyesen az Ön iránti őszinte barátság és mély tisztelet érzésével várja Önt.

Meggyőződésem, hogy az ön baráti látogatása újabb jelentős fejezet lesz azon erőfeszítéseknek a történetében, amelyeket népeink a két ország közötti sokoldalú, szilárd barátság és együttműködés további fejlesztéséért tesznek.

Őszinte tisztelettel: Veljko Mićunović,
a Jugoszláv Szocialista Szövetségi
Köztársaság szovjetunióbeli nagykövete

Hadd jegyezzem meg, hogy ezúttal nem pusztán a szovjet kormánnyal szembeni protokolláris kötelezettségeimnek tettem eleget. Zsukov marsall iránt valóban őszinte tisztelettel viseltetek, ami még a második világháború idején alakult ki, amikor mi, jugoszláv partizánok csodálattal figyeltük a szovjet honvédő háború és általában a második világháború egyik legnagyobb hadvezérének hőstetteit.

Moszkva, 1957. október 12.

Kezembe akadt az Albán Munkapárt első titkárának, Enver Hodzsának az egyik brosúrája, amit az októberi forradalom ünnepét megelőző jól szervezett propagandakampány részeként adtak ki Moszkvában. A pamflet „A Nagy Októberi Forradalom hatása Albániára" címet viseli, s a „Goszpolitizdat", a hasonló jellegű politikai irodalom leghivatalosabb itteni kiadója adta ki százezer példányban. A könyvecske elején nem mulasztották el az olvasót tájékoztatni arról, hogy a mű a szovjet kiadó felkérésére született. A kézirat 1957. augusztus 27-én került nyomdába, tehát majdnem egy hónappal Tito és Hruscsov bukaresti találkozója után.

A szerző felvonultatja az albán kommunista vezetők által kedvelt összes fordulatot és érvet. Enver Hodzsa példának okáért, imigyen mutatja be a szerb hadsereg visszavonulását Albánián keresztül 1915-ben:

„Szerbia soviniszta kormánya, kihasználva a kínálkozó alkalmat hódító szándékainak megvalósítására, 1915 júniusában csapatokat küldött Albániába, amelyek elfoglalták az ország északi és középső részét. Mindenütt gyilkolás és fosztogatás kísérte útjukat. 1916-ban a szerb hadsereg helyét az osztrák—magyar imperialisták foglalták el."

Szerbiának és Crna Gorának azt a harcát, amiről Enver Hodzsa ebben az idézetben ír, Lenin nemzeti felszabadítónak és igazságosnak minősítette. A szerb hadsereg hősiesen védte hazáját az Osztrák—Magyar Birodalom és Németország támadásai ellen, de visszavonulásra kényszerült a hatalmas túlerőben lévő ellenséggel szemben. A visszavonulás egyetlen lehetséges iránya, amely lehetővé tette a pusztulás elkerülését s ezáltal a harc folytatását, Albánia, illetve a Földközi-tenger felé vezetett. Enver Hodzsa ezt nevezte „kínálkozó alkalomnak" Szerbia számára, a szerb hadsereg maradványainak visszavonulását pedig az Albániával szembeni „hódító szándékok megvalósításának"!

Annak ellenére, hogy a jugoszláv ellenállási mozgalom köztudottan folyamatosan segítette az albánok felszabadító harcát, a könyvecske sem ezt, sem a jugoszláv befolyást, de még a Jugoszlávia és Albánia közötti együttműködést sem említi a fasiszta hódítók elleni harcról szólva. Azt viszont nem mulasztotta el aláhúzni művében a szerző, hogy az albán nemzeti felszabadító hadsereg, miután felszabadította hazáját, a háború végén „csatlakozott a hitleristák elleni jugoszláviai harcokhoz és így lerótta magasztos internacionalista adósságát".

Nem meglepő, hogy Enver Hodzsa a maga részéről evvel a kis műremekkel járult hozzá az októberi forradalom 40. évfordulójának ünnepléséhez. Az viszont már elég megdöbbentő, hogy az oroszok az évforduló és a kommunista pártok első tanácskozása előtt százezer(!) példányban kiadnak egy ilyen pamfletet, s még külön el is dicsekszenek vele, hogy Enver Hodzsa a Goszpolitizdat kifejezett felkérésére, a szovjet olvasók számára írta — nos, ezen már érdemes elmerengeni.

Az ügyhöz még hozzátartozik az is, hogy az oroszok pontosan tudják, milyen lesz a fogadtatása ennek a brosúrának nálunk, amely izzik a Jugoszlávia iránti gyűlölettől. Nem is Hodzsa írásművészete tehát a leginkább elgondolkodtató, hanem az, ahogyan az oroszok viszonyulnak hozzá.

Moszkva, 1957. október 17.

Jugoszlávia úgy döntött, hogy elismeri Kelet-Németországot és diplomáciai kapcsolatra lép vele. A Moszkvában dolgozó nyugati diplomaták körében ez a lépés óriási vihart kavart. A napokban beszélgettem Franciaország, Svédország, Görögország, Lengyelország, Svájc és Kelet-Németország nagyköveteivel, illetve magával Hruscsovval is. A nyugatiak egyszeriben tartózkodóbbak lettek velünk szemben, az oroszok meg cseppet sem váltak nyitottab-

bá. A keleti és nyugati politikusok eddigi reakciói alapján ítélve Jugoszlávia többet veszített az egyik oldalon, mint amennyit nyert a másikon.

A nyugatiak azért bírálnak bennünket, mert szerintük az NDK elismerésével egyoldalú szolgálatot tettünk a Szovjetuniónak, s nemcsak a Nyugatra, de saját külpolitikai érdekeinkre is komoly politikai csapást mértünk. Evvel, állítják a nyugati képviselők, mi magunk borítottuk fel a politikai egyensúlyunkat, amely lehetővé tette a jó viszonyt mindkét táborral.

Hiába működik Moszkvában két német nagykövetség, hangzik a nyugatiak érvelése, a Szovjetunió példája sem nekünk, sem más országoknak nem lehet mérvadó. A Szovjetunió különleges helyzetben van Németországgal szemben, hiszen az érvényben lévő nemzetközi szerződések alapján ellenőrzése alatt tartja Németország egy részét. Jugoszláviára ez, mint tudjuk, nem igaz. A nyugatiak ebben az esetben tehát elismerik annak az ősrégi szabálynak az érvényességét, amely szerint a nagyhatalmakat különleges jogok illetik meg, és ezekből Jugoszlávia, mint kis ország, nem részesülhet.

Mi, a nagykövetség dolgozói nem védekeztünk s még kevésbé kerestünk mentségeket. Nem értettünk egyet beszélgetőpartnereinkkel abban, hogy Jugoszlávia egy-egy politikai tettének megítéléséhez elég arra odafigyelni, amit Moszkvában és Washingtonban mondanak róla. Vitattuk, hogy az NDK elismerésével „politikai csapást mértünk Nyugat-Németországra vagy bárki másra". A két német állam létéért nem Jugoszláviát és ezt a lépését kellene felelőssé tenni: ez a helyzet a második világháború és a nagyhatalmak eddigi német politikájának az eredménye.

Találkoztam Hruscsovval is. Beszámoltam neki arról, hogy micsoda felzúdulást váltott ki Nyugaton az NDK elismerése. Hruscsov azt felelte, hogy szerinte a nyugatnémetek nem fogják megszakítani velünk a diplomáciai kapcsolatokat, s hogy hamar lecsillapodnak majd a kedélyek. Feltűnt, hogy Hruscsov nem tulajdonít különösebb jelentőséget a jugoszláv döntésnek, nem is kommentálta valami bőbeszédűen, sőt, inkább úgy tett, mintha ez a lépés magától értetődő lenne, sőt, már réges-régen meg kellett volna tennünk.

A jelek szerint az oroszok és a keletnémetek távolról sem úgy fogják fel a dolgot, hogy Jugoszlávia valamiféle engedményt tett nekik. Ez szerintük „jogszerűen" megillette őket, úgyhogy most újabb engedményekért szállnak majd ringbe, vagy ahogy ők mondják, más jogaiknak is érvényt akarnak szerezni. Az oroszok továbbra is nyomást fognak ránk gyakorolni — és ezen egy szemernyit sem változtat az, hogy elismertük az NDK létét. Sőt. Ha valamire számítanunk kell, akkor az inkább a nyomás fokozása, nem pedig enyhülése.

Moszkva, 1957. október 19.

A nyugatnémet kormány úgy határozott, hogy Kelet-Németország elismerése miatt megszakítja velünk a diplomáciai kapcsolatokat. Az oroszok úgy viselkednek, mint akiket váratlanul ért ez a döntés, és elítélik miatta a nyugatnémeteket. Valójában nem estek búskomorságba a hír miatt, sőt, azt mondanám, hogy kellemes meglepetést okozott nekik a bonni szakítás.

Nielsen, a nyugatnémet hírügynökség itteni tudósítója — nyilvánvalóan főnökei utasítására — vázolta Milićevićnek, a mi újságírónknak, hogy a bonni kormánynak nem áll szándékában megrontani a kapcsolatait Jugoszláviával, annak ellenére, hogy kénytelen volt megszakítani őket. Von Brentano, a külügyminiszter huszonkét államot sorolt fel, amelyek készek lennének Jugoszlávia példáját követni, s amelyek éberen figyelik, hogyan reagál Bonn. Ezek az országok visszarettennek a belgrádi példa lekopírozásától. Nielsen mindazonáltal ragaszkodott ahhoz, hogy a nyugatnémet kormány szeretné változatlan szinten tartani kapcsolatait Jugoszláviával a kereskedelemben, a turizmusban stb.

Megjelent egy szovjet kommentár is, amely nemcsak a nyugatnémeteket marasztalja el a döntés miatt, hanem az amerikaiakat is. A szovjet sajtónak mintha kapóra jött volna ez az ügy, hogy megtámadhassa az Egyesült Államokat és Nyugat-Németországot; az, hogy Jugoszlávia érdekei csorbát szenvedtek, az oroszokat nemigen izgatja. A mi információink szerint az amerikaiak épphogy eltanácsolták Bonnt a diplomáciai kapcsolatok megszakításától, nem pedig biztatták őket, amint azt az oroszok állítják.

Az itteni diplomáciai testület körében olyan információk terjednek el, hogy több belgrádi nagykövetség értékelése szerint Belgrád nem számított a diplomáciai kapcsolatok megszakítására. Általánossá vált az a meggyőződés, hogy elszámítottuk magunkat. Azok az itteni nyugati megfigyelők, akik soha nem tápláltak ellenséges érzelmeket irántunk, úgy tartják, hogy hosszú idő után először komoly hibát követtünk el a jugoszláv külpolitikában.

Nem tudok viszont szabadulni attól a benyomástól, hogy az oroszok és főként a szocialista tábor nagy örömmel nyugtázta az Adenauer-kormány döntését. Mintha kárörvendően azt mondanák: lám, végre ti, jugoszlávok is „helyes álláspontra" helyezkedtetek az NDK-val kapcsolatban, akárhogy is ódzkodtatok tőle éveken át, és most ti is megnézhetitek magatokat.

Moszkva, 1957. október 26.

Ma este az iráni nagykövetnél rendezett fogadáson Hruscsov azt a hírt tudatta velem, hogy a KB Elnöksége ma délután fél háromtól majdnem este nyolcig tartó ülésén döntést hozott az egyetlen napirendi pontban, ami Zsukov marsall magatartása volt a júniusi plénumot követő időszakban. Hruscsov a következő példákkal világított rá Zsukov marsall pártellenes tevékenységére.

A Molotov—Malenkov—Kaganovics-csoport körül kirobbant júniusi válság során Zsukov marsall egyeseknek olyan kijelentéseket tett, hogy ő, Zsukov majd itt terem a hadsereggel és a néppel és lerendezi Molotovékat, ha úgy hozza a szükség. Zsukov tehát kommunistától és vezetőtől tűrhetetlen viselkedésre ragadtatta magát; mert ha Zsukov így gondolkozik magáról és a hadsereg bevetéséről, tette fel a kérdést Hruscsov, mit számíthat neki a KB és a párt.

Amikor az idén augusztusban az NDK-ban járt kormánydelegáció összetételéről folyt a huzavona, az utolsó pillanatban úgy döntöttek, hogy Bulganyin mégse utazzon. Zsukov ekkor állítólag bősz intrikába fogott, piszkálta Bulganyint, hogy mégse járja, hogy itthon hagyják stb. Mi több, Zsukov Grecskónak, az NDK-ban állomásozó szovjet csapatok parancsnokának azt próbálta beadni, hogy nem kell kimennie Hruscsov és a küldöttség elé, elég lesz, ha a németek ott vannak. Grecsko azonban átlátott a szitán és értesítette Hruscsovot.

Zsukov marsall mint honvédelmi miniszter helyettese volt a titkos Katonai Nemzetvédelmi Tanács vezetőjének, azaz magának Hruscsovnak, aki első titkári rangja után automatikusan ezt a posztot is betöltötte. Zsukov, aki saját maga sohasem hívta össze a Tanács ülését, most olyan szervezeti formát javasolt, amely a katonai személyek javára teljesen háttérbe szorította volna a pártvezetőket, beleértve az Elnökség tagjait is.

Hruscsov elmondta, hogy Zsukovnak nagyon rosszat tett az a tudatos nyugati propagandakampány, amit a júniusi eseményekben betöltött szerepéről indítottak, felült a Nyugat mesterkedéseinek, mézesmázos szavainak, megfeledkezett a pártról és a népről, túlértékelte saját személyiségét.

Mindezen okok miatt, folytatta Hruscsov, az Elnökség mai ülésén, az épp Moszkvában tartózkodó KB-tagok részvétele mellett az a döntés született, hogy Zsukov marsallt le kell váltani honvédelmi miniszteri posztjáról. Az új miniszer Malinovszkij marsall lett, amit ma

este fognak bemondani a rádióban, holnap pedig közzéteszik a sajtóban is. Október 28-án, hétfőn összeül a KB plénuma és dönteni fog Zsukov kérdésében. Hruscsov jóslata szerint a KB valószínűleg el fogja távolítani a marsallt az Elnökségből. Annak alapján, ahogy Hruscsov mindezt közölte velem, még az sincs kizárva, hogy súlyosabb szankciókat is alkalmaznak Zsukov ellen.

Hruscsov biztosított arról, hogy ennek az ügynek semmi köze sincs Zsukov marsall közelmúltbeli jugoszláviai látogatásához. A mai elnökségi ülésen jegyzőkönyvbe is vették, hogy Zsukov nálunk tett kirándulása sikeres volt és jótékonyan hatott az országaink közötti baráti kapcsolatok fejlődésére.

Zsukov marsall ma délután kettőkor ért haza Moszkvába. A repülőtérről egyenesen az elnökségi ülésre vitték, amely már teljes létszámban várta őt.

Hosszasan elbeszélgettem Hruscsovval erről a számomra teljesen váratlan hírről. Előrebocsátva, hogy talán tapintatlan leszek, megjegyeztem, hogy ez az eset némiképpen be fogja árnyékolni a közelgő évfordulós ünnepségeket. Sok olyan kommentár hangzik majd el szerte a világon, amely Zsukov menesztését a szovjet vezetés megosztottságának újabb bizonyítékaként mutatja majd fel. Csak hangosan gondolkodom — muszáj volt vajon pont egy héttel az októberi ünnepségek előtt megtenni ezt?

Hruscsov azt felelte, hogy ők végiggondolták ezeket a részleteket is, de nem volt más választásuk. Hétfőn a plénum kimondja az ámént, majd tájékoztatják a pártot és legvégül a széles közvéleményt. Én ismét Zsukov jugoszláviai útjára tereltem a szót, Hruscsov ismét megnyugtatott, hogy minden a legnagyobb rendben folyt és egy rossz szavuk sincsen. A beszélgetés végén hozzánk lépett Mikojan és Bulganyin. Hruscsov avval fogadta őket, hogy most már mindent tudok. A két férfiú is egymás szavába vágva biztosított arról, hogy az ügynek semmi köze Zsukov belgrádi útjához.

Hruscsov azt szeretné, sőt, nagyon kéri, hogy Tito és a többi elvtárs értse meg azokat a párt érdekeit védő, egészséges indítékokat, amelyek a Zsukov-kérdésnek kizárólag ezt a megoldását tették lehetővé. Hruscsov ismét a KB és a párt monolitását dicsérte, amelynek nevében elbántak Zsukovval és a jövőben is elbánnak mindenkivel, aki a párttal ujjat akar húzni.

Ami a külföldet illeti, folytatta Hruscsov, biztosan lesznek ilyen kommentárok meg olyan kommentárok is — de alapvetően elégedettek lesznek, mert nem kell többet félniük attól, hogy a katonák, a marsallok és társaik átveszik a hatalmat a Szovjetunióban, ami jelentősen növelné a háború veszélyét. Másrészt a külföld arról is meggyőződhet, hogy a szovjet párt erős, mert ilyen döntéseket csak az hozhat, aki erős. Hruscsov még azt is elmondta, hogy ő sohasem értett egyet Sztálinnal Zsukov marsall erényeit illetően. Zsukovval szembeni szigorúságán és következetességén mit sem változtat az a tény, hogy a marsall dicséretesen viselkedett a júniusi plénumon. Hruscsov végül megkért arra, hogy a most elmondott dolgok közül néhányat kezeljünk bizalmasan, mert nem szeretné, ha mások is tudomást szereznének róluk.

Moszkva, 1957. október 27.

A tegnapi beszélgetés során megjegyeztem, hogy meglepett, milyen hosszú időt töltött Albániában Zsukov marsall — majdnem többet, mint Jugoszláviában. Világos volt, hogy mire célzok: Zsukovot elküldték tíz napra Albániába, aztán még tízre Jugoszláviába, miközben itt előkészítették politikai likvidálását. Hruscsov most azt állítja, hogy ez hiba volt, és hogy Albánia legföljebb két-három napot ér meg, nem pedig tízet!

Zsukov albániai látogatásának utolsó napjairól a szovjet sajtó hirtelen beszüntette a tájékoztatást, avval az indoklással, hogy nincs miről hírt adni. Érdekes, hogy maga Zsukov

marsall is egyetértett jugoszláviai és albániai programjával. A jelek szerint a marsall álmában sem gondolta volna, hogy Moszkvában valamit kifőztek ellene.

Megkérdeztem Hruscsovtól, hogy hogyan reagált Zsukov a történtekre. A marsall állítólag kijelentette, hogy ha az Elnökség így értékeli az ő magatartását, akkor érthető, hogy leváltják a hadügyminisztérium éléről. A párt nem engedheti meg, szögezte le Hruscsov, hogy olyan ember vezesse a Szovjetunió fegyveres erőit, aki úgy gondolkodik magáról, mint Zsukov marsall, aki azt hiszi, csak tőle függ, mikor vetheti be a hadsereget a belső problémák megoldására. Ha júniusban avval fenyegetőzött, hogy a „hadsereggel teremt rendet", vagyis tegnap képes lett volna Molotov és Malenkov ellen csapatokat vezényelni, akkor holnap meg tudná tenni ugyanezt mások ellen. Ki akkor igazából az úr a háznál; hol a KB, hol a párt és hol a nép? — ismételte meg a költői kérdést Hruscsov.

Az első titkár tegnap arról is beszámolt, hogy a katonákat még a civileknél is jobban elkeserítette Zsukov marsall magatartása. Hruscsov példabeszéde szerint egy asztmában szenvedő szevasztopoli admirális kijelentette, hogy most „könnyebben fog tudni lélegezni". Hruscsov meleg szavakkal ecsetelte az új honvédelmi miniszter, Malinovszkij marsall erényeit.

A Zsukov leváltásáról szóló hír igazi szenzációként robbant. Néhány külföldi tudósító már szombat hajnalban felcsörgette a mi újságíróinkat. Az egyik francia még azt is megkérdezte, hogy nem tud-e esetleg valamit Tito marsall ennek a váratlan döntésnek a hátteréről. Különleges biztonsági intézkedések Moszkvában nem tapasztalhatók.

Moszkva, 1957. október 28.

A szovjet embereket szerfölött meglepte Zsukov marsall váratlan leváltása. Ezt az a naivitás bizonyítja a legjobban, hogy sokan azt hiszik, Zsukovot a következő lépésben miniszterelnökké fogják kinevezni a júniusban kompromittálódott Bulganyin helyére. Sokan hivatkoznak Zsukov népszerűségére, és azt várják, hogy elő fogják léptetni — el sem tudják képzelni, hogy Zsukovot politikailag likvidálták. Még a kelet-európai és kommunista újságírók között is akadnak olyanok, akik így gondolkodnak!

Megkértem Belgrádot, hogy értesítse külügyminisztériumunk vezetését és a honvédelmi minisztériumot, mi történt tulajdonképpen, mert az otthoni elvtársak már többször hoztak minket kínos helyzetbe. Ma például a vezérkar második ügyosztályáról azon a nyilvános városi telefonvonalon keresték meg és tolták le katonai attasénkat, mert nem informálja őket, amelyet az oroszok, a magyarok és mások is ellenőriznek. Arról már nem is beszélve, hogy Savo Popović ezredes, a katonai attasé semmi újat nem is mondhatott volna nekik, mert kizárólag én informálom Belgrádot, s ott az elvtársak mindenkit kellő tájékoztatásban részesítenek. Táviratilag sürgős utasításokat kértem Gošnjak tábornoktól arra vonatkozóan, hogy mit csináljunk avval a lepecsételt levéllel, amit ő küldött „G. K. Zsukov marsallnak, a Szovjetunió honvédelmi miniszterének". Popović ezredes még tegnapelőtt kihallgatást kért a minisztériumban, hogy átadhassa a levelet, de végül az én tanácsomra egy régi, megoldatlan apróságot rángatott elő és arról társalgott.

Megpróbáltam kiszedni Hruscsovból, hogy hogyan fogják a közvéleménynek beadni a Zsukov-affért. Minthogy erre közvetlenül nem kérdezhettem rá, Zsukov marsall háborús érdemeiről kezdtem beszélni, amit nagyon jól ismernek az angolok és az amerikaiak, de mindenki más Európa keleti és nyugati felében is, és annak ellenére, hogy Zsukov helyzete most alapvetően megváltozott, ezt nagyon reálisan kell megközelíteni. Hruscsov rögtön megértette, hogy hova akarok kilyukadni, és kijelentette, hogy a legmesszebbmenőkig figyelembe veszik Zsukov marsall háborús érdemeit és ezt senkinek esze ágában sincs elvitatni tőle. Hruscsov eztán Malinovszkij marsall katonai és politikusi tulajdonságait dicsérte.

Malinovszkij marsallt nyilvánvalóan Hruscsov emelte Zsukov utódjául a miniszteri székbe. Hruscsov szerint nem sok hiányzott ahhoz, hogy pártfogoltját a háború előtt Sztálin mint külföldi ügynököt agyonlövesse.

A törököknél rendezett fogadáson jó néhány szovjet főtisztviselőn kívül Hruscsov, Bulganyin és Mikojan is megjelentek. Ez nemcsak a vendégsereget képesztette el, hanem magát a török nagykövetet is, hiszen egész október folyamán a Szovjetunió Szíria miatt már-már fenyegetően viselkedett Törökországgal szemben. A török nagykövet mindenre gondolt, csak arra nem, hogy az oroszok ilyen remek szereposztásban jelennek majd meg a fogadáson — mint ahogy valószínűleg nem is tették volna meg, ha nem robban ki a Zsukov-affér. Hruscsov mindent megtesz azért, hogy csillapítsa a zúgolódást, amit ez a váratlan esemény váltott ki. A szovjet csúcsvezetés válságos pillanatokat él át, s Hruscsov ahelyett, hogy visszahúzódna, épp most tűnik fel a fogadásokon és általában a nyilvánosság előtt, jobbrabalra cseverészik, igyekszik nyugodtnak és önbizalommal teltnek mutatkozik. Nemhiába tartják ügyesen taktikázó politikusnak s olyan embernek, aki nem futamodik meg a bonyolult politikai feladatok elől.

Moszkva, 1957. október 30.

Patolicsev összetrombitálta a szocialista országok nagyköveteit, hogy tájékoztassa őket a Zsukov-ügyről. Elmondta, hogy a plénum két napon át, október 28-án és 29-én tanácskozott. A beszámolót az Elnökség nevében Szuszlov tartotta, mégpedig a szovjet hadseregben folyó pártpolitikai munka javításának szükségességéről. Zsukovnak a hadseregben a párt irányvonalát sértő hibáira már korábban fény derült. Az Elnökség október 19-én bizonyos katonai körökben közvélemény-kutatást rendezett, amely megmutatta a hibák súlyosságát. Ezután határoztak úgy, hogy össze kell hívni a Központi Bizottságot.

Világos, hogy nem mond igazat az, aki azt állítja, hogy kizárólag ennek a közvélemény-kutatásnak az eredményei miatt hívták össze a KB-t. Az igazi döntés már jóval korábban megszületett. Véleményem szerint ilyen körülmények között és mindössze néhány nap leforgása alatt semmiféle „közvélemény-kutatást" nem végezhettek és nem is végeztek el, sem titkosat, amint állítják, sem pedig nyilvánosat.

Patolicsev kijelentette, hogy Zsukov marsall hatalmas érdemeket szerzett a nagy honvédő háborúban, s ezt a plénumon többen is elismerték. De más szovjet marsallok is büszkélkedhetnek hasonló érdemekkel, s a legnagyobb érdem a pártot és a népet illeti meg, mert a harcot ők vívták meg. Azok közé a marsallok közé, akik a Zsukovéinál nem kisebb érdemeket szereztek, Patolicsev Malinovszkijt, Rokoszovjszkijt és Konnyevet sorolta.

Patolicsev a Zsukov marsall körül kialakult személyi kultusz egyik bizonyítékaként egy filmet említett, amely Zsukovot mint az 1941—45-ös esztendők halhatatlan győzőjét mutatja be. Az utolsó kockákon Zsukov természetellenes nagyságban, fehér lovon jelenik meg, a berlini Reichstag romjainak hátterén. Egy másik ehhez hasonló film Zsukovot a szétrombolt Brandenburgi Kapu előtt ábrázolja. Ezt a két filmet levetítették a KB-ülésen. Meg kell mondanom, eddig még sohasem hallottam olyan esetről, sem itt, sem más országban, hogy egy KB-ülésen filmvetítést rendeztek volna azért, hogy politikai döntést csikarjanak ki a testületből valaki ellen.

Patolicsev külön felhívta a figyelmet arra, hogy ez az eset szigorúan az SZKP belső ügye, amelynek semmi köze Zsukov marsallnak a „két testvéri szocialista országban, Jugoszláviában és Albániában" tett látogatásához. A megjelent nagykövetek feltettek néhány, többségében semmitmondó kérdést is. Egyedül nekem és a kínai nagykövetnek nem volt kérdése. Amikor elbúcsúztunk, Patolicsev megjegyezte, hogy én, ugyebár már mindent tudtam, hiszen nekem maga Hruscsov mesélte el töviről hegyire az eseményt.

A tájékoztatóról hazafelé menet elgondolkodtam azon, amit Patolicsev mondott. Azt hiszem, akkor volt a legmeggyőzőbb, amikor a Zsukov marsallt fehér lovon, örök győztesként ábrázoló filmekről beszélt. Eszembe jutott egy Zsukovról szóló másik film is, amelyet a moszkvai televízió a marsall júliusi leningrádi útjáról készített. Ha jól emlékszem, az eset Hruscsov csehszlovákiai látogatása alatt, közvetlenül a júniusi plénum és az MKM-csoport felgöngyölítése után történt. Zsukovot ugyan nem Berlinben, hanem a leningrádi Nyevszkij proszpekten, és nem fehér lovon, hanem nyitott ZISZ-ben filmezték, de a képsorok így is megkapóak voltak: a marsall, mint valami díszszemlén, a nyitott autóban lassan végighajt az utcákon, mellén rendjelek és kitüntetések tömege, körülötte pedig mindenütt az őt önfeledten ünneplő leningrádiak százezrei.

Azokban a napokban Zsukov marsall (és nem Mikojan vagy valamelyik másik elnökségi tag) volt az egyetlen szónok, aki jogot formálhatott arra, hogy éles kirohanásokat intézzen a pártellenes csoport ellen, amelyet az ő döntő közbelépésével sikerült felszámolni. Zsukov marsall grandiózus leningrádi fogadtatásáról beszámolt a moszkvai televízió, beszédeit közölte minden központi sajtóorgánum. Nem tudom, hogy az október 28-ai plénumon bemutatták-e a leningrádi felvételeket is.

Feltételezésem szerint Hruscsov nem fakadt sírva az örömtől, amikor visszatért Csehszlovákiából és megmutatták neki a leningrádi felvételeket. Úgyszintén nem nagyon tetszettek neki Zsukov kemény megfogalmazásai az MKM-csoportról, valamint az sem, hogy távollétében Zsukov volt az egyetlen szónok a Szovjetunióban, aki ezt a kérdést bolygatta. Ennek az országnak a belső rendje elképzelhetetlen egyetlen, sérthetetlen tekintélyű, a pártot és az államot megszemélyesítő vezető nélkül. Így volt ez Sztálin idejében is. Halála után sokáig nem volt világos, hogy végül is ki veszi majd át ezt a szerepkört. Jelölt akadt több is. Idén júniusban elbukott Molotov és Malenkov, akik mindketten szerették volna megkaparintani a vezér posztját, s hogy elvehessék Hruscsovtól a hatalmat, ideig-óráig még meg is osztották volna egymás közt. Vereségükkel alaposan megerősödött Zsukov marsall, akinek a tekintélye véleményem szerint még a júniusi események előtt is nagyobb volt, mint bármely más szovjet politikusé. Ez a népszerűség a jelek szerint végzetesnek bizonyult a marsall számára.

Moszkva, 1957. október 31.

A kormány és a KB legutóbbi intézkedéseit vizsgálva arra a következtetésre jutottam, hogy a Szovjetuniót jobban megrázta a leszámolás, mint az a szovjet sajtóból vagy a szovjet vezetők akár nyilvános, akár bizalmas közléseiből kiderül. A szovjet vezetés valójában még mindig súlyosnak ítéli az ország belső helyzetét, és emiatt meggyorsított egy sor olyan gazdasági intézkedést, amely a belső stabilizációt és a „kollektív vezetést" felváltó, júniusban újjáformálódott Elnökség tekintélyét van hivatva erősíteni. Az általam már korábban felsorolt intézkedéseken kívül (a háztájit sújtó adó eltörlése, a lakáskérdés előtérbe helyezése, a gazdaságirányítás decentralizálása stb.) a negyvenéves évfordulóra várható a hétórás munkanap bevezetéséről szóló törvény, ami 1958. január elsejétől lép életbe, a munkások és bizonyos kategóriákba tartozó hivatalnokok nyugdíjkorhatárának csökkentése, a nem házasok és a gyermektelen házaspárok adójának az eltörlése, és még néhány hasonló intézkedés, amelyeknek az ország szociális és gazdasági fejlődését kell bizonyítaniuk.

Ezeket a gazdasági és szociális intézkedéseket kedvezően fogadta a nép — mondhatni a júniusi plénum kiáltványának pozitív szellemét tükrözték. Ezt azonban már nem állíthatjuk a kormány és a párt ideológiai, kulturális és művészetpolitikájáról, valamint a külpolitikájáról sem.

A fent felsorolt intézkedések mindegyike még kezdeti szakaszban van, sőt, néhány közü-

lük még abban sem. Az ország vezetése ebben az állam hatalmi szervein és a kommunista párton kívül elsősorban a szakszervezetekre támaszkodik. Úgy tűnik azonban, hogy a helyzet nem túl biztató ezen a fronton, mert a szakszervezetek nemcsak hogy alkalmatlanok erre a feladatra, de kifejezetten akadályozzák a gazdaság decentralizálását. A szakszervezetek felépítése és munkája feltehetően még sok gondot fog okozni a szovjet vezetésnek (amely a szakszervezetek ötvenéves fennállásának idei augusztusi évfordulóján hangot is adott elégedetlenségének).

A két legutóbbi korszakos szovjet tudományos-technikai eredmény, a *szputnyik* és az interkontinentális ballisztikus rakéták megtették a hatásukat a szovjet társadalomra. Ez a téma lassan már egy hónapja nap mint nap a szovjet újságok címoldalán szerepel. Filmeket forgatnak, szerte az országban tudományos-ismeretterjesztő előadásokat tartanak, amelyek rendre a szovjet államot és társadalmat dicsőítő gyűlésekké alakulnak át. Olyan hangok is hallatszanak, amelyek a *szputnyikot* önmagában elégségesnek tartják a Szovjetunió minden gyengeségének elfedésére, s csattanós válasznak tekintik mindazoknak, akik bármiben is bírálták az országot.

Ismét feltünedeznek az elmúlt idők nacionalista jelszavai — nemcsak a szovjet, de az orosz nemzeti zseniről a tudományos és technikai felfedezések terén. Az összes központi lap vezércikkeket szentelt annak, mi mindent találtak fel a legújabb korban az oroszok: a Cserepanov testvérek a gőzgépet, Mozsajszkij a repülőgépet, Popov a rádiót, Jablocskov a villanyégőt. Ezt legelőször a *Lityeraturnaja Gazeta* hozta a világ tudomására, majd egy októberi moszkvai tudományos tanácskozáson szórol szóra megismételte Nyeszmejanov, a szovjet tudományos akadémia elnöke is!

Hruscsov a keletnémet nagykövetség október 8-ai fogadásán kijelentette, hogy a *szputnyik* egyszeriben ócskavasat csinált a bombázó repülőgépekből. Ez a megközelítés túlságosan is kihangsúlyozza a találmány katonai jelentőségét és háttérbe szorítja a tudományosat. A *szputnyikot* arra használják fel, hogy bizonyítsák vele a Szovjetunió fölényét a Nyugattal szemben a fegyverkezés terén. Ezt a tendenciát valószínűleg csak erősíti a feszült nemzetközi helyzet — de ahogy nő a félelem a háborútól, úgy csökken a Szovjetunióban a szputnyik által kiváltott lelkesedés és felbuzdulás is. A háborús veszély volt a *szputnyik* mellett az októberi szovjet újságok másik témája.

A FORRADALOM ÜNNEPE ÉS A MOSZKVAI PÁRTTANÁCSKOZÁS

Az oroszok sérelmezik Tito távolmaradását — Nyomás nehezedik a jugoszláv küldöttségre — Találkozó a jugoszláv nagykövetségen — Miért nem írtuk alá a „Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkoztatát"? — Hogyan viselkedett Hruscsov? — A moszkvai tanácskozás: egy lépés hátra — Elfogadjuk a „békefelhívást" — Széljegyzetek Mao Ce-tung beszédéhez

Moszkva, 1957. november 3.

Az októberi forradalom 40. évfordulójára megfogalmazott központi bizottsági tézisek tartalmazzák mind a szovjet állam és a szovjet kommunista párt negyven év alatt elért eredményeinek hivatalos értékelését, mind pedig a legégetőbb és legaktuálisabb problémákkal kapcsolatos szovjet álláspontokat. Az utóbbiak több helyen is ellentmondanak egymásnak: mintha a szerzők tudatosan arra törekedtek volna, hogy mindegyik kommunista párt kibogarászhassa a tézisekből azt, ami megfelel neki, a többire meg rá se rántson. Így aztán nem nehéz megegyezni az oroszokkal! Fellelhetjük például a tézisekben a szocializmusba vezető utak különbözőségét megengedő tételt, ugyanakkor a dokumentum úgy mutatja be a szocializmust, mintha a tábor országain kívül nem is létezhetne. A tézisek között megtalálható néhány valóban új értékelés is a világ fontos jelenségeiről, de szép számmal akadnak a sztálini időkből fennmaradt szabályok és formulák is.

Véleményem szerint ezt a dokumentumot is, akárcsak a kommunista pártok közelgő tanácskozásán terítékre kerülő társait egyetlen szempontból kell vizsgálat alá vetni: választ ad-e azokra a kérdésekre, amiket a jelen korszak forradalmi fejlődése vet fel, avagy sem. Ezek közül a már néhány éve aktuális kérdések közül egy-kettőt talán nem árt lejegyeznem.

— Az egyes kommunista pártok a jövőben szabadon választhatják-e meg saját politikájukat, országuk mukásosztályának és népének érdekeit és helyzetét szem előtt tartva, avagy egyetlen központból fogják őket politikailag irányítani, úgy, ahogy itt még mindig képzelik?

— Vajon a világ szocialista erői kizárólag a szocialista országok államhatárai közé korlátozódnak, vagy a tábor határaitól függetlenül, sokkal tágabb területeket ölelnek fel?

— El kell-e fogadni azt az elméletet, illetve valós helyzetet, hogy országoktól, valamint történelmi, gazdasági, kulturális és egyéb körülményektől függően más és más utak vezetnek a szocializmusba, vagy a különbségektől függetlenül minden országban továbbra is ragaszkodni kell a szovjet modellhez?

Addig, amíg a Szovjetunió volt az egyetlen szocialista ország a világon, fel sem vetődött a szocialista országok közötti viszony kérdése. Ma viszont Albániától kezdve Kínáig kis és nagy szocialista országok léteznek a világon. Vajon a szocialista országok új alapokra helyezik-e viszonyukat és a továbbiakban tiszteletben tartják az egyes országok egyenjogúságát és függetlenségét, evvel is pozitív irányban befolyásolva a nemzetközi kapcsolatokat, vagy a szocialista világban továbbra is az erősek fognak uralkodni a gyengébbeken, a nagyok a kicsiken, a gazdagok a szegényeken — ahogy az a kapitalizmusban lenni szokott?

A már említett tézisek is ragaszkodnak az egységes és monolit szocialista táborhoz, s változatlan az a szándék is, hogy Jugoszláviát ebbe a táborba bevonják. Ennek alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy a moszkvai tanácskozásnak nem feladata az, hogy új válaszokat adjon a fenti kérdésekre.

Delegációnk fogadása körül a határon minden a legnagyobb rendben zajlott, akárcsak azon a kijevi vacsorán, amelyet küldöttségünk tiszteletére az ukrán kormány és az ukrán KB adott. A jugoszláv küldöttség vezetője, Kardelj nagyon barátságos hangnemben beszélt a Szovjetunióról, s a beszédét — legalábbis nekem úgy tűnt — nagy megelégedéssel fogadták. A kezdet tehát biztató — persze más dolog néhány alkalmi beszéd Kijevben és megint más az, ami Moszkvában vár majd ránk.

A moszkvai vonatút alatt megpróbáltam Kardelj és Ranković elvtársakat, illetve a Moszkvát még a háborús évekből jól ismerő Veljko Vlahovićot felkészíteni arra, hogy Moszkvában nem túl kedvező a légkör. Az elvtársaknak ez nem volt újdonság, mert maguk is hasonló következtetéseket vontak le az oroszok álláspontjáról az Andropovval és Ponomarenkóval Belgrádban folytatott viták során. A két KB-tag azért utazott Jugoszláviába, hogy egyeztető tárgyalásokat folytassanak arról a nyilatkozatról, amit az SZKP KB Elnöksége szerint a kommunista pártok tanácskozása végén ki kell adni. A mieink a tervezettel nem értettek egyet, s ezt kerek perec meg is mondták az oroszoknak. Andropovék nemcsak hogy üres kézzel tértek haza, hanem meglehetősen rossz híreket is vittek Jugoszlávia hozzáállásáról. Az oroszok egyre gyanakvóbbak és ellenségesebbek velünk szemben. A szívélyes fogadtatás a szovjet határon és a kijevi vacsora tehát messze nem tükrözi hűen az oroszok kedélyét.

A moszkvai fogadtatás alkalmával az oroszok már nem palástolták ellenérzéseiket. A küldöttséget Mikojan, Szuszlov és néhány alacsonyabb beosztású, többségükben az államapparátusban dolgozó hivatalnok várta. Mikojan és Szuszlov autóval elkísérték Kardeljt és Rankovićot a rezidenciájukra. Az alatt a tíz perc alatt, amit egymás társaságában töltöttek, politikáról nem beszéltek. A mieink rögtön a megérkezésük után látogatást kértek Hruscsovnál. Csak este kaptak választ: Hruscsov nem ér rá, és csak holnap, november 6-án tudja őket fogadni, mégpedig a Legfelsőbb Tanács ülésének szünetében. Holnap egyeztetik majd a Vorosilovnál esedékes látogatás időpontját is.

Az ünnepség programja nem tér el az előre meghirdetettől. Kardelj holnap délután kap szót a Legfelsőbb Tanácsban. Ő lesz az utolsó szónok a szocialista országok képviselőinek első csoportjában. A párttanácskozás időtartamáról és lebonyolítási rendjéről még nem hoztak nyilvánosságra információkat. A szocialista államok képviselői a Legfelsőbb Tanácsban mondják el beszédeiket, míg a többi párt küldöttei a tervek szerint a november 8-ai moszkvai nagygyűlésen szólalhatnak fel. A Legfelsőbb Tanácsnak két kiáltványt kellene megfogalmaznia: egyet a Szovjetunió, egyet pedig a világ népeihez. Ezek miatt a rendezvények miatt egyelőre nem világos, hogy a tanácskozás az előre elképzelt formában fog-e megvalósulni. Kétlem, hogy a moszkvai nagygyűlést meg fogják tartani. Moszkva hatalmas méreteire való tekintettel a gyűlésnek óriási tömegű embert kellene mozgósítania. A szovjet rendszer nem nagyon tűri meg az ilyen népgyűléseket.

Az oroszok szentül hiszik, hogy Tito betegsége „politikai jellegű". Nem is szívesen beszélnek erről, így akarván kimutatni rosszallásukat.

A program hivatalos része, melynek utolsó pontja az új, gigantikus kujbisevi vízi erőmű beindítása, november 12-e vagy 13-a előtt semmiképpen sem ér véget. Ho Si Minhen kívül a vendégek közül még senki nem tette nálunk tiszteletét.

November negyedikén este a vnukovói repülőtér közelében a sűrű ködben, leszállás közben a földhöz csapódott az a repülőgép, amely a hivatalos román küldöttséget hozta az ünnepségre. A román személyzet három tagja és az RKP KB egyik titkára, Preoteasu életüket vesztették, a többiek közül sokan súlyos sérüléseket szenvedtek. A román nagykövetségtől megtudtuk, hogy Chivu Stoica elvtárs valamivel könnyebb sérülésekkel úszta meg a balese-

tet. Értesüléseink szerint a román delegáció két-három tagja rövidesen elhagyhatja a kórházat. A repülőgép kiégett.

Az eset nyomottá tette a hangulatot. Annak ellenére, hogy a tragédia pillanatában a diplomáciai testület a repülőtéren felsorakozva várta a küldöttséget s így természetesen hallotta a gép robbanását, a balesetet igyekeznek titokban tartani. A diplomáciai testülettel azt közölték, hogy a rossz időjárás miatt a gép visszafordult Kijevbe.

Ma Kardelj és Ranković elvtársak meg akarták látogatni Chivu Stoica elvtársat és a többieket a kórházban, de nem engedték be őket, mert a román elvtársakat állítólag „magas láz gyötri és nem fogadhatnak látogatókat". A küldöttséget az eredeti elképzelések szerint Gheorghiu-Dej vezette volna, de három nappal ezelőtt módosult a program. Amint arról a román nagykövetségen tájékoztattak minket, Dej beteg, azért nem tud eljönni a moszkvai ünnepségekre.

A Szovjetunió hatalmas területein már több napja sűrű köd gomolyog, ami több más külföldi delegáció érkezését is hátráltatta. A mongolok három napig vártak, míg felszállhatott a moszkvai gép. A románok balesete után minden delegációt repülőgépről vonatra tettek (az albánokat, a magyarokat és a keletnémeteket). Egyik-másik közülük alig valamivel a Legfelsőbb Tanács ülésének holnapi megnyitása előtt fog megérkezni. Ez meglehetősen nagy zűrzavart okozott a szervezésben.

Moszkva, 1957. november 7.

Az a beszéd, amellyel Kardelj a Legfelsőbb Tanács ünnepi ülésén előrukkolt, szerintem az egyik legjobb volt az elhangzottak közül. Csak Kardelj és Gomulka beszéltek oroszul, a tábor többi képviselője anyanyelvén szólalt fel. Valamint azt súgja nekem, hogy nem az őseik nyelve iránt túltengő honfiúi buzgalom sarkallta őket erre, hanem az orosz nyelvtudás hiánya. A szovjet közönség csak toltnács segítségével tudta követni őket, s ez a beszédek leghatásosabb részeit agyon is csapta — hiába üvöltött egynémely szocialista országbeli pártvezér úgy, mintha valami választási gyűlésen lenne. Különösen Todor Zsivkov kiabált úgy, mint a — tisztesség ne essék szólván — fába szorult féreg.

Kardelj és Gomulka beszédét a mintegy tízezres publikum közvetlenül kísérhette figyelemmel és feltűnően vehemensebb üdvrivalgással is fogadta, mint a többi pártvezető szónoklatát. Bármennyire is furcsa, de a szovjet hallgatóságnak jobban tetszett a „jugoszláv revizionisták" és a lengyelek beszéde, mint az „igazi marxista—leninisták" és a „proletár internacionalisták" köszöntőszavai.

Az oroszok véleményem szerint nem gondolták volna, hogy Kardelj ilyen barátian nyilatkozik majd a Szovjetunióról, így hitet tesz az októberi forradalom elvei mellett és ilyen elismeréssel adózik Leninnek és a forradalmat győzelemre vivő orosz népnek. A Kardelj beszéde utáni szünetben megkeresett vagy fél tucat orosz, és gratulált „Kardelj ragyogó beszédéhez". Ezek az emberek valóban nagyon meglepettnek és lelkesnek tűntek. Megköszöntem a gratulációkat, mindegyikőjükkel kezet ráztam, s a beszédről csak annyit mondtam, hogy nincs ebben semmi különös, hiszen Kardelj már korábban is hasonlóan nyilatkozott az októberi forradalomról, sőt, Jugoszláviában mindig is ekkora tisztelet övezte ezt a világtörténelmi jelentőségű eseményt.

Moszkva, 1957. november 8.

Az oroszoknak olyannyira a begyükben vagyunk, hogy már-már valamiféle bojkottot alkalmaznak küldöttségünk ellen. Ez persze nem marad hatás nélkül a többi delegációra sem, amelyek, nehogy az oroszok megharagudjanak rájuk, nagy ívben elkerülnek minket. Ez

csak még kínosabbá teszi a helyzetünket. Az egyetlen kivétel a lengyelek, akik ugyan elbeszélgetnek velünk, de ők is mérik, hogy mennyi időt töltenek a társaságunkban. Megmondtuk Gomułkának, hogy semmiféle közös dokumentumot vagy olyan nyilatkozatot nem fogunk aláírni, amely egységes fellépésre kötelezné az aláírókat, mert az ilyesminek elvi ellenségei vagyaunk.

A helyzet már az események legelején, a Hurscsov által a küldöttségünk számára adott vacsorán kiéleződött. Szovjet részről az első titkáron kívül Mikojan, Szuszlov, Ponomarjov és Andropov jelentek meg. A jugoszláv delegáció nem vonult fel teljes létszámban — csak Kardelj, Ranković, Koliševski és Vlahović elvtársak mentek el a vacsorára. Nem vesztegetve az időt kölcsönös udvariaskodással, Hruscsov rögtön magához ragadta a szót és tudomására hozta a mieinknek, hogy megtartják a szocialista országok kommunista pártvezetőinek a tanácskozását, és arra a megállapodásra jutottak, hogy Jugoszlávia nélkül is kiadnak egy közös nyilatkozatot. Hruscsov nagyon sajnálja, hogy ez így alakult, de a döntés a mi kezünkben van, és őket semmiféle felelősség nem terheli azért, hogy kapcsolataink ismét megroggyannak, mert mi akartuk így és nem ők.

A mieink közül Kardelj és Ranković kértek szót, és elmondták ugyanazokat az érveket, amiket Belgrádban egyszer már Andropov és Ponomarjov elé tártak. A vita egyre élesebbé vált, nem kis mértékben magának Hruscsovnak köszönhetően, aki mindent megtett a légkör megrontásáért. Néhány kijelentése egyenesen sértő volt, s az is látszott, hogy ezt a legkevésbé sem bánja.

A jugoszláv küldöttség körében általános az a vélemény, hogy az oroszok az elmúlt hónapok itteni eseményei miatt ilyen barátságtalanok velünk szemben és gyakorolnak ránk ilyen erős nyomást. Szó esett a legutóbbi bukaresti találkozóról is. Az oroszok most azt hányják a szemünkre, hogy nem teljesítjük azt, amit ott megígértünk. Ez is csak azt bizonyítja, hogy az oroszokkal semmi olyasmit nem szabad aláírni, ami nem kerül nyilvánosságra. Hruscsov keményebb volt, mint korábban — úgy látom, könnyebben szót tudtunk vele érteni akkor, amikor a szovjet vezetésben még olyan emberek is helyet foglaltak, mint Molotov, Malenkov vagy Zsukov marsall.

Moszkva, 1957. november 9.

Az első közös vacsorán Hruscsov úgyszólván rohammal próbálta leküzdeni a közös nyilatkozat aláírásával szembeni ellenállásunkat. Mivel ez a „letámadásos taktika" nem hozta meg a kívánt eredményt, az oroszok — újfent Hruscsovon keresztül — most békésebb úton próbálkoznak. Hruscsov kitűnőnek minősítette az amerikai *Foreign Affaires* c. folyóiratban megjelent Tito-cikket, melynek elolvasása után végképp nem értette, hogy miért utasítjuk el a nyilatkozat aláírását. Az összes párt elfogadta a szovjet javaslatot; némelyik már küldöttségének ideérkezése előtt, táviratban kifejezésre juttatta egyetértését. Most a kínaiakkal karöltve a tervezet tökéletesítésén dolgoznak, tudniillik szeretnék a nagyközönséget egy közösen elkészített verzióval elkáprázlatni. Híreink szerint a kínaiak több ponton is a keményebb megfogalmazások hívei — ők ragaszkodnak például ahhoz, hogy utólag szúrják be a „Szovjetunió vezette szocialista tábor" formulát. A dokumentumot a lengyelek is alá fogják írni. Az igazság az, hogy nem lesz itt Moszkvában semmiféle tanácskozás: tárgyalások és viták helyett egymástól független és többé-kevésbé ünnepélyes nyilatkozatok fognak elhangzani, melyek mind agyba-főbe dicsérik majd a közös dokumentumot.

Számunkra teljesen elfogadhatatlan az a javaslata Hruscsovnak, hogy ha a nyilatkozat lényegét kötelezőnek ismerjük el magunkra nézve, akkor bizonyos konkrét kérdésekben hangoztathatjuk fenntartásainkat. Evvel mindkét oldalon tökéletes zűrzavart váltanának ki: sem a táboron belül, sem a táboron kívül nem tudnák, hogy hányadán állnak velünk, s ami

a legfontosabb, magában Jugoszláviában is megzavarodnának az emberek. Senki nem mosná le rólunk, hogy igazából nincs is saját álláspontunk, hanem elfogadjuk azt, amit az oroszok és a tábor diktálnak, de nem teljesen, mert szeretnénk meghagyni egy kis helyet a nyugati tömbnek is. A kommunista pártok képviselői a Legfelsőbb Tanács ülésén kinyilvánították feltétel nélküli szolidaritásukat a nagy október eszméivel és támogatásukról biztosították a Szovjetuniót. Annak a támogatásnak az értékét, amelyben pusztán jelenlétünk által mindnyájan részeltetjük a Szovjetuniót, maguk az oroszok vonják kétségbe akkor, amikor mindenáron el akarnak fogadtatni egy olyan közös kiáltvány, amit ők fogalmaztak meg s amellyel mi nem értünk egyet.

Sajnos nem sokra megyünk avval a néhány Belgrádból kapott jó tanáccsal sem, amelyek arra biztatnak minket, hogy saját nyilatkozattervezetet terjesszünk az oroszok elé. Ez nyílt kihívás lenne, amely miatt egészen biztosan kenyértörésre kerülne sor köztünk és a Szovjetunió, illetve a tábor országai között. Az egyedüli reális perspektíva a lengyelek által javasolt „békefelhívás" aláírása — azt is csak avval a feltétellel, hogy még idejében eljuttatják hozzánk a tervezetet és mi egyetértünk vele. Azon a párttanácskozáson, amelynek feladata a nyilatkozat elfogadása lesz, nem is veszünk részt; csak arra az ülésre megyünk el, amely a „békefelhívást" tárgyalja.

A jugoszláv küldöttség, egyéb dolga vagy kötelezettsége nem lévén, a Lenin-hegyen a rendelkezésére bocsátott villában múlatja az időt. Várjuk, hogy az oroszok eljuttassák hozzánk a nyilatkozattervezetet, amelyet újfent el fogunk utasítani. Ők azonban nem keresnek minket, mint ahogy mi sem szaladgálunk utánuk. Talán jobb is, hogy nem háborgatnak minket az új „bővített és javított", igazából pedig még az eredetinél is elfogadhatatlanabb tervezettel, mert így talán megúszhatunk egy újabb kellemetlen szóváltást.

Moszkva, 1957. november 10.

Delegációnk már megérkezése napján látogatást kért Hruscsovtól és Vorosilovtól, de a két vezető csak tegnap fogadta őket. Tegnap jártak Bulganyinnál is. A mieink nem vágytak többre udvariassági látogatásnál, de elkészültek arra, hogy — ha az oroszok felvetik a vitás kérdéseket — tájékoztatást adjanak álláspontunkról.

Bár a két társaság már találkozott a Legfelsőbb Tanács ülésén, mi több, Hruscsov a minap még vacsorát is adott a mieinknek, ahol alkalom nyílt a beszélgetésre, tegnap mindkét fél úgy viselkedett, mintha most látnák egymást először. A jugoszlávok átadták Tito elvtárs üdvözletét a szovjet funkcionáriusoknak és szívbéli elismerésüket fejezték ki a Legfelsőbb Tanács rendkívül sikeres ünnepi ülése iránt, amely kifejezetten lenyűgözte mindazokat, akik részt vettek rajta. A Legfelsőbb Tanács az elmúlt negyven év alatt valószínűleg egyetlen alkalommal sem tartott ülést a Kreml falain kívül. Ezúttal a tanácskozást a Luzsnyiki stadionban, a nagy moszkvai soportcentrumban rendezték. A sportcsarnokot szinte teljesen megtöltötte a tízezernél is több küldött és meghívott. Merőben új és szokatlan az oroszoktól, hogy egy ilyen alkalomkor kimerészkednek a Kremlből — pedig ez a módi valóban jobbnak illik az októberi ünnepségekhez, s kellemesebb benyomást hagyott mind a külföldi delegációkban, mind a szovjet közvéleményben.

Hruscsov szóba hozta Zsukov marsall leváltását is, annak ellenére, hogy tőlünk senki egy szóval sem célzott az esetre. Hruscsov nagyjából ugyanazt közölte a jugoszláv elvtársakkal, amit nekem már több mint két hete elmondott. Zsukov marsall jugoszláviai megbeszéléseiről mind Hruscsov, mint Bulganyin kijelentették, hogy az égvilágon semmi kifogás nem merült fel velük kapcsolatban.

Mivel nem vagyunk hajlandóak aláírni a közös nyilatkozatot, minden szinten teljesen elszigetelődtünk a szovjetektől, és kellemetlen légkör vesz minket körül. Az elvtársak nap-

hosszat unatkoznak a Lenin-hegyi épületben. Az idő ólomlábakon vánszorog, s ők többnyire otthon kártyázzák végig a hosszú novemberi estéket. Nem mintha különösképpen rajonganának a „fekete macska" nevű kártyajátékért, de nem akarnak beszélgetni, mert szinte bizonyos, hogy az oroszok lehallgatják őket. Emiatt sűrű csönd telepedett a jugoszláv küldöttség rezidenciájára. Tegnap Uglješa Danilović úgy megfázott, hogy csak suttogva tudott beszélni; a tetejébe még veszített is a „fekete macskán". Vlahović meg is jegyezte, hogy rájár a rúd.

* *

Ismertettük a lengyelekkel a Hruscsovval folytatott megbeszélésünk tartalmát. Bár a lengyel küldöttség száját nem hagyta el olyasmi, hogy egyetértenek velünk, álláspontjaink nem esnek messze egymástól. Ez többek között abból a „békefelhívás-tervezetből" is látszik, amit ők terjesztenek elő a tanácskozás „második részében". A lengyelek szövegét egész jónak és elfogadhatónak véljük — kérdés persze, hogy az oroszok nem fogják-e egy kicsit „feljavítani", úgy ahogy a kínaiak is „feljavították" a nyilatkozat szovjet változatát.

Moszkva, 1957. november 12.

Küldöttségünk ma ismét Hruscsovnál vizitált, Kardelj elsorolta, hogy a Hruscsov által ismét jól ismert okokból kifolyólag a nyilatkozatot sajnos nem írhatjuk alá. A szöveg messze túlmegy azon, amiben Bukarestben megállapodtunk. Meggyőződésünk szerint mind a Szovjetunióval, mind pedig a többi országgal fenntartott kapcsolataink szempontjából az lesz a legjobb, ha nem veszünk részt a tanácskozáson. Az szintén kizárt, hogy fenntartásaink és bizonyos kérdésekben vallott ellenvéleményünk hangoztatása mellett írjuk alá a nyilatkozatot, hiszen ez olyan zavart keltene, amelyet ők is meg mi is csak nagy erőfeszítések árán tudnánk nyilvánosan tisztázni. Mindez a legkevésbé sem kívánatos. A jugoszláv sajtóban viszont pozitívan fogunk nyilatkozni a dokumentumnak azokról a részeiről, amelyekkel egyetértünk, ígérte meg Kardelj.

Hruscsov nem gurult dühbe és nem emelte fel a hangját, mint a legutóbbi találkozókon, de lényegében ugyanazokat az érveket hangoztatta, mint akkor. Megpróbálta saját szempontjai szerint értelmezni a vitás eseményeket, köztük a bukaresti találkozót is. Azzal fenyegetőzött, hogy újabb szakadás fog bekövetkezni közöttünk, amiért csakis mi leszünk a felelősök. Hruscsov a szemünkre hányta, hogy az ellenségeink malmára hajtjuk a vizet, mert bebizonyosodik, hogy nincs közöttünk egység. Molotov például csak gratulálhatna a viselkedésünkhöz, állította Hruscsov. A mieink nem vették fel a kesztyűt. Megpróbáltak higgadt és udvarias hangnemben válaszolni Hruscsovnak, és elsorolták az indokainkat, hogy miért vagyunk elvi ellenségei a kommunista pártok új nemzetközi szervezeteinek (mert hogy a nyilatkozat valójában ennek veti meg az alapjait).

Hruscsov megpróbálta „magyarázni a bizonyítványt": Mao Ce-tung volt az, aki ragaszkodott a „Szovjetunió vezette szocialista tábor" kifejezés használatához, sőt, az ő követelésére kapott a Szovjetunió írásbeli felhatalmazást arra, hogy a jövőben hasonló tanácskozásokat hívhasson össze. Az elképzelések szerint ez évente kétszer történne meg. Mao Ce-tung egy jottányit sem volt hajlandó engedni ezekből a javaslataiból, és kerek perec leszögezte, hogy ezeknek a pontoknak még akkor is szerepelniük kell a nyilatkozatban, „ha csak az oroszok és a kínaiak fogják aláírni".

Kardelj és Ranković nagyon vigyázott arra, nehogy kitörjön a botrány. Érvekkel indokolták, hogy a nyilatkozat alá nem írása miatt még nem muszáj sutba dobnunk a normális és jó államközi kapcsolatainkat. A találkozó viszonylag elviselhető légkörben ért véget. Bár a mieink egy szemernyi kétséget sem hagytak afelől, hogy ez volt az utolsó szavunk és hogy

szükségtelen több időt pazarolni erre a kérdésre, Hruscsov kijelentette, hogy a dolgok még további megfontolásra szorulnak — így adván a jugoszlávok tudtára, hogy harmadszor is megpróbál nyomást gyakorolni ránk.

Moszkva, 1957. november 14.

A végső szó kimondása előtt (hogy tudniillik nem írjuk alá a deklarációt és nem veszünk részt a tanácskozáson) úgy határoztunk, hogy még egyszer megvitatjuk a dolgot, mégpedig a nagykövetségünk épületében, ahol érzésem szerint szabadabban beszélgethetünk. Erre a célra nem a nagykövetség valamelyik irodáját vettük igénybe, bár annak idején megsemmisítettük azt a tizenkilenc, kábellel összekapcsolt és a padló alá, illetve a mennyezet vakolatába rejtett mikrofont, amellyel az oroszok az épület összes helyiségét lehallgatták. Jobbnak láttam, ha a tanácskozást egy használaton kívüli szobácskában tartjuk meg, ahová még az áram sincs bevezetve. Itt talán nagyobb biztonságban lehetünk a kíváncsi orosz fülek elől.

A megbeszélésen Kardelj, Ranković, Veljko Vlahović, Lazar Koliševski, Uglješa Danilović elvtársak és én vettem részt. Meghívtuk Đuro Salaj elvtársat is, aki ugyan nem tagja a küldöttségnek, de átutazóban épp Moszkvában tartózkodott. Alig fértünk el a szobában elhelyezett aprócska „kerekasztal" körül. Minthogy a helyiségben nincs áram, egy, az asztal közepén elhelyezett faggyúgyertya volt az egyetlen fényforrás. Azt hiszem a megjelentek utoljára a második világháborúban tartottak megbeszélést hasonló körülmények között: gyertyafénynél, félhomályban, egy asztalka körül szorongva. A szomszéd szobából átszűrődő zene hangjai mellett, suttogva folyt a szó.

Körülbelül egy órán át tárgyaltunk. Házigazdaként — bár én voltam a legfiatalabb a jelenlévők közül — amolyan bevezetőfélét tartottam: bár Hruscsov még egyszer és utoljára hallani szeretné, hogy mi a végleges álláspontunk, semmi olyan lényeges változás nem történt, ami miatt módosítani kellene a jugoszláv vezetőség eredeti — és az oroszokkal már jó néhányszor ismertetett — elképzeléseit.

A küldöttség minden tagja felszólalt. Néhányan csak a már ismert körülmények ismétlésére szorítkoztak, míg Kardelj és Salaj hosszabb fejtegetésekbe bocsátkoztak. Kardelj azt mérlegelte, hogy milyen helyzet alakulhat ki azután, hogy nem írjuk alá a nyilatkozatot (amit egyébként befejezett tényként kezelt). Emiatt szerinte „amortizálódni" fog a „békefelhívás" aláírása csakúgy, mint a Legfelsőbb Tanácsban elhangzott beszédünk (amelyről egyébként a sajtón keresztül a legszélesebb nyilvánosság is tudomást szerezhetett) és a zárótanácskozáson elhangzó jugoszláv hozzászólás is. Ennek ellenére reménykedünk abban, hogy a szovjeteknek sem érdeke az, hogy azonnal a végletekig kiélezzék a kapcsolataikat Jugoszláviával, s ez megteszi majd a hatását.

Elfogadtuk a „békefelhívás" tervezetének végleges szövegváltozatát. Nem nyerte meg igazán a tetszésünket, bár jobb, mint a nyilatkozat, és más szerepet is szánnak neki. Az oroszok ezt a dokumentumot is telerakták az egyéb szövegeikből oly jól ismert sablonokkal: a Nyugatot és az Egyesült Államokat a hidegháború élezésével vádolják, míg a tábort kizárólag pozitív megvilágításban tüntetik fel. A tervezet hangneme és szóhasználata pontosan megfelel a táborban uralkodó állapotoknak, és semmiben sem különbözik az itt megjelenő más propagandaanyagoktól. A tizenkét párt tanácskozása holnap nélkülünk fog elkezdődni. Mi azon az ülésen veszünk majd részt, amelyen minden párt jelen lesz, nemcsak a táborbeliek. Rövid nyilatkozatot teszünk majd annak kapcsán, hogy aláírjuk a „békefelhívást", és kifejtjük véleményünket az alapvető kérdésekről.

Moszkva, 1957. november 17.

Küldöttségünk tagjai és az otthoni elvtársak között teljes egyetértés uralkodik azzal kapcsolatban, hogy milyen magatartást tanúsítsunk Moszkvában — Tito és a többiek legteljesebb támogatását tudhatjuk magunk mögött. Ez kedvezően hat a küldöttség hangulatára is: mindenben, még a legapróbb részletben is egységes az álláspontunk. A mi egységünk pedig, úgy vélem, jótékony hatást gyakorol majd az otthoni elvtársakra. Mindezek a kölcsönhatások összefüggésükben olyan kedvező légkört teremtenek, amelyben az embernek egész egyszerűen muszáj jól éreznie magát.

Mindehhez a maguk módján az oroszok segítettek hozzá minket, amikor a régi, durva és alapvetően hegemonisztikus álláspontjukat akarták ránk kényszeríteni. Ha nem ragaszkodtak volna olyan mereven az egyöntetűséghez, ha a *Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkozatát* nem akarták volna olyan erőszakosan a szocialista tábor kommunista pártjainak ideológiai platformjává előléptetni, s végül, ha nem igyekeztek volna Jugoszláviát ismét a táborba taszítani, talán mi is nehezebben utasítottuk volna el a meghívást a tanácskozásra. A második, kibővített ülés tegnap kezdődött. (Ez a szakasz, épp azért, mert többen vesznek benne részt, kevésbé fontos, mint az előző — holott a józan ész épp az ellenkezőjét diktálná.) Hatvannégy párt képviseltei magát. A megbeszélések a Kremlben folynak, a Györgyteremben, egy hatalmas téglalap alakú asztalnál. Középen egymással szemben a szovjet és a kínai küldöttség foglalt helyet. A szovjetek még idejekorán szétosztották a referátum szövegét, amelyet Szuszlov jegyez. Az anyag terjedelme hetven oldal — egy kisebb könyv. A referátum egy ilyen tekintélyes összejövetelhez képest igen alacsony színvonalú. Szuszlov nagyon röviden beszélt, s jószerivel nem is volt más közölnivalója, mint hogy a beszámoló teljes mértékben hivatalos jellegű s a benne foglaltakat nem közlésre szánták; ezt jól jegyezzék meg az elvtársak.

A tanácskozás ma folytatódott. A francia kommunista párt elnöke, Jacques Duclos majdnem egy órán át beszélt, a régi stílusban, a régi propagandaízű fordulatokat elevenítve fel. Kötve hiszem, hogy Duclos felszólalása sokakat fellelkesített volna. Utána kapott szót az Olasz KP főtitkára, Palmiro Togliatti, aki szintén kb. egyórás beszédet mondott. Utána Lengyelország, Anglia, India és Indonézia kommunista pártjainak képviselői kaptak szót, egyenként tíz-húsz perc erejéig.

Várakozásainknak megfelelően Togliatti beszéde volt a legérdekesebb. Közvetlen vitába szállt mindazokkal, akik a régi elvek szellemében foglaltak állást. Főként a franciáknak címezte a mondanivalóját, hiszen őket lényegesen könnyebb szívvel és kockázatmentesebben piszkálhatta, mint az oroszokat vagy a tábor valamely más tagját. Togliatti kategorikusan elutasította egy, a régi Kominformhoz hasonló új szervezet létrehozását, ugyanakkor erőteljesen szorgalmazta a pártközi együttműködések fejlesztését. Sőt. Minél ékesebb szavakkal ecsetelte az együttműködésből származó előnyöket, annál jobban ellenezte bármifajta új nemzetközi szervezet megalakítását. Támogatta a *Tizenkét Párt Nyilatkozatát* — de ha ezt nem tette volna, akkor végképp nem mondhatta volna el beszédének pozitív részeit.

Moszkva, 1957. november 19.

Úgy érzem, Mao Ce-tung tegnapi felszólalásával kapcsolatban néhány részletet mindenképpen fel kell jegyeznem. Beszéde iránt minden küldöttség részéről hatalmas érdeklődés nyilvánult meg. Mao volt az egyetlen szónok, aki nem ment ki a tribünre, ahogy a többiek, hanem a helyén maradt és ülve beszélt. Bevezetésképpen közölte, hogy azért nem megy ki az emelvényre, mert a közelmúltban beteg volt, mégpedig — ahogy a tolmács fordította — a „fejében". Ez nem kis megrökönyödést keltett. Mao egy órát beszélt kínaiul, szavait

a tolmács fordította oroszra. Felszólalása nekem sablonosnak tűnt; mondanivalóját teleszőtte kínai mondásokkal és bölcsességekkel, és a legkevésbé sem festett hű képet a modern világról, sem a szocialistáról, sem a kapitalistáról, sem pedig arról, ami a kettő között található.

Míg Mao a helyén ülve a beszédét darálta és a tolmács mellette állva oroszra fordította a szöveget, a szovjet küldöttség soraiban szép lassan felbomlott a rend, ami egy ponton — Mikojan részéről — nyílt demonstrációba csapott át Mao beszéde ellen. Mao tudniillik mindenfajta felvezetés nélkül egyszer csak azt találta mondani, hogy a szovjet pártvezetésben konfliktus alakult ki „két különböző csoport" között, amelyből a „Hruscsov vezette áramlat került ki győztesen". Hogy pontosan hogyan fogalmazott Mao, azt a teremben a kínaiakon kívül egy teremtett lélek sem tudta — a tolmács mindenesetre ezt fordította.

Mao Ce-tungnak ezt a kijelentését, amely — a világon fellelhető összes kommunista párt képviselőinek a találkozóján! — Molotov, Malenkov és Kaganovics pártellenes csoportját „a másik csoportnak" nevezte és azonosította az SZKP-val, a György-terem több száz fős közönsége néma döbbenettel fogadta. Mikojan sokatmondóan felállt a székéről, és egy csöppet sem barátságos, hosszú pillantással végigmérte a pontosan az oroszokkal szemben helyet foglaló kínai delegáció tagjait. Ezután hátat fordított az előadónak, és a Szent György-kereszttel, a legmagasabb orosz háborús érdeméremmel kitüntetett cári ezredek és katonák aranybetűs névsorát kezdte tanulmányozni a György-terem falán. (Ez a terem, ahol a kommunista pártok tanácskozását tartották, épp erről a sokezernyi kitüntetettről kapta a nevét.)

Az oroszok közül senki nem szólt rá Mikojanra, hogy ne csináljon cirkuszt, senki nem rángatta vissza a helyére. A teremben minden szempár rá szegeződött, s véleményem szerint Mikojan ezért is folytatta a műsort: állva maradt és hol Maóra tévedt a tekintete, hol elfordult tőle és kibámult az ablakon, hol pedig a falat vizsgálta. Mao beszédét és Mikojan tüntető reagálását, illetve a szovjet delegációra telepedő jeges csendet mérlegre téve a „Szovjetunió és Kína monolit egységéről" még most is lépten-nyomon szajkózott jelszavak már nem is tűnnek olyan meggyőzőnek. A kínaiak egész idő alatt úgy viselkedtek, mintha nem történt volna semmi és minden a rendes kerékvágásban folyna.

A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének és a küldöttségünk nevében Veljko Vlahović kért röviden szót. Nem úgy mint a kényelmes Mao Ce-tung, az egyik lábát még a spanyolországi polgárháborúban elvesztett Vlahović nehézkesen kibicegett a György-terem másik végében elhelyezett emelvényhez. Beszédét az egybegyűltek kedvezően fogadták — kivéve az oroszokat, akik nem rejtették véka alá nemtetszésüket és nem tapsoltak. Evvel az aktussal delegációnk végre-valahára elvégezte a dolgát Moszkvában, és sikeresen vészelve át a hosszú itt-tartózkodást és az oroszok sorozatos rohamait, visszatérhetett Jugoszláviába.

Hadd jegyezzek le egy olyan esetet is a végére, amelynek a tanácskozáshoz ugyan nincs köze, de sokat elárul arról a hangulatról, amely a küldöttség tagjai között uralkodott. Valahogy szerettem volna meggyorsítani az elvtársak számára a lassan cammogó időt, és ezért az egyik nap ebédre invitáltam őket a nagykövetségre. Megállapodtunk, hogy az ebéd egyetlen fogásból áll majd: tábori babgulyás plusz — erősítés gyanánt — dalmát sonka. Tudtam, hogy a *Tanjug* moszkvai tudósítója, Davos Čulić megannyi viszontagság után végül megkaparintotta azt a sonkát, amit egyenesen Dalmáciából küldtek neki. Čulić nehéz szívvel, de feláldozta sonkáját az ebéd oltárán. Miška remek háziasszonynak bizonyult, s ez a nap végül úgy maradt meg mind a küldöttségünk, mind pedig a nagykövetség személyzetének az emlékezetében, mint amikor igazán otthon éreztük magunkat. Újságíróink továbbították szerkesztőségeikbe a hírt, hogy Jugoszlávia moszkvai nagykövete ebédet adott a jugoszláv tárgyalóküldöttség tiszteletére — s ezt a tudósítást a jugoszláv sajtó másnap az első oldalon, a nap fő hírei között hozta le, név szerint említve meg Kardeljt, Rankovićot és a többi vendéget.

Küldöttségünk ma délelőtt 11 órakor vonatra ült és elindult haza, Belgrádba. A távozás időpontját állandóan halogatták, a bizonytalanság majdnem tíz napon át tartott. Mindannyian úgy éreztük, hogy Moszkvában az adott körülményekhez képest derekasan helytálltunk, és jó munkát végeztünk — pedig a megoldandó feladat korántsem volt egyszerű. Egyetlen pillanatra sem inogtunk meg, hogy aláírjuk-e a *Tizenkét Párt Nyilatkozatát*, avagy sem. A döntés már otthon, Jugoszláviában megszületett — itt csak az volt a dolgunk, hogy ezt a dönést megvalósítsuk, s ugyanakkor megtegyünk minden tőlünk telhetőt azért, hogy az oroszokkal ne ugorjunk ismét egymás torkának, illetve, hogy Jugoszlávia ne szigetelődjék el teljesen a többi küldöttségtől. Moszkvának programunk egészével szemben vannak komoly kifogásai. Bár az oroszok erős nyomást gyakoroltak ránk, nem esett különösebben nehezünkre ellenállni. Éreztük, hogy pártunk vezetése Tito elvtárssal az élen megingathatatlanul kitart függetlenségünk és önállóságunk mellett, akármilyen fordulatot is vesznek majd az események. Éreztük egyszersmind azt is, hogy ez a magatartás és politika milliók támogatását élvezi Jugoszláviában, kommunistákét és nem kommunistákét egyaránt. Tudtuk, hogy állampolgáraink túlnyomó többsége töretlenül bízik bennünk és hiszi, hogy ez a pártküldöttség csak úgy cselekedhetett Moszkvában, ahogy cselekedett.

* *

Elmulasztottam feljegyezni delegációnk Mao Ce-tungnál tett látogatásának részleteit. Amikor a tanácskozás a vége felé közeledett és már a *Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkozata* alatt is ott díszelegtek a friss aláírások, Kardelj elvtárs indítványára a küldöttség azt kérte, hogy udvariassági látogatásra fogadjon minket Mao Ce-tung. Ha Mao erre nem lesz hajlandó, amit egyáltalán nem tartottunk kizártnak azután, hogy nem írtuk alá a nyilatkozatot, akkor olyan eszközökkel fogunk válaszolni, hogy a kínaiak gondolkodóba esnek, vajon tényleg ez volt-e a legjobb megoldás.

Liu Sao nagyköveten keresztül szinte azonnal pozitív választ adtak: Mao rendkívüli örömmel áll még aznap küldöttségünk rendelkezésére. Mintha csak várták volna a kínaiak, hogy felbukkanjunk a ködből és találkozót kérjünk tőlük. Mao minden egyes jugoszlávot külön és szívélyesen üdvözölt, s kifejezetten kedves házigazdának bizonyult. A beszélgetés a jugoszláv belső viszonyokra terelődött. A mieink igyekeztek pontosan és kimerítően tájékoztatni Mao Ce-tungot. Úgy tűnt, hogy a kínai pártvezető Jugoszlávia dolgait illetően még az alapfogalmakkal sincs tisztában. Lehet persze, hogy ez a benyomás téves; ha tudniillik egy kínaival beszélget az ember, nehezen tudja megállapítani, hogy mi az, amit a partnere tud, és mi az, amit nem.

Nem érdektelen megjegyeznem, hogy Mao Ce-tung semmiféle jelét sem mutatta annak, hogy elégedetlen lenne azért, mert nem írtuk alá a *Tizenkét Párt Nyilatkozatát*. Amikor a mieink megpróbálták röviden megindokolni ezt a lépésünket, maga Mao sietett kijelenteni, hogy ő ebben semmi kivetnivalót nem talál, meg hogy ezt a nyilatkozatot ugyan nem írtuk alá, de sebaj, tizenöt-húsz vagy még annál is több év múlva majdcsak aláírunk egy hasonlót. A mieink egy kissé elképedtek ezen a válaszon, de csak úgy befelé. Mao hasonlóképpen reagált akkor is, amikor elvtársaink azt magyarázgatták neki, hogy Jugoszláviában miért nem éri el a kívánatos szintet a mezőgazdasági termelés. Kardeljék elsorolták, hogy eddig az anyagi és egyéb erőforrásokat főként az iparba és a városokba csoportosítottuk, és így a falu törvényszerűen elmaradt a fejlődésben, de két-három éven belül hozzá fogunk látni a helyzet megváltoztatásához stb. stb. Mao erre azt kérdezte, hogy jó, jó, de miért két-három éven belül? Lehet, hogy húsz-harminc évbe is beletelik, vagy még többe is!

Búcsúzáskor Mao néhány ügyesen megfogalmazott bókot mondott Jugoszláviára, üdvö-

zölte hazánk népeit és legjobb kívánságait küldte nekik. Az eddig is nyilvánvaló különbségek mellett most az is kiderült, hogy mi és a kínaiak egészen másképp tekintünk az időtényezőre a kül- és belpolitikában.

A tanácskozás egy közös nagy ebéddel ért véget, amelyet szintén a György-teremben rendeztek. Mao Ce-tung ebéd közben egy pohár borral a kezében végigjárta a hatalmas téglalap alakú asztalnál helyet foglaló vendégeket, s meg-megállva felköszöntötte őket. Míg körbejárta az asztalt, öt-hat alkalommal állt meg egy-egy rövid pillanatra. Amikor elért oda, ahol én ültem, a kísérője bemutatott neki. Mao ivott velem a jugoszláv—kínai barátságra, s mondott néhány kedves szót. Ezután folytatta körútját, s csak néhány vendégnél állt meg, míg a többieket jobbra-balra biccentgetve üdvözölte. Többen is megkérdezték az asztalnál, hogy jártam-e már Pekingben és hogy onnan ismerem-e Mao Ce-tungot. Ez a kis közjáték köztem és Mao között valószínűleg nem történt volna meg, ha a moszkvai kínai nagykövet, Liu Sao — akivel már itteni szolgálatom kezdetétől igen jó a viszonyom — nem beszélt volna rólam a kínai pártvezetőnek.

Moszkva, 1957. november 21.

Amikor a kijevi pályaudvaron feltettem küldöttségünket a belgrádi vonatra, az elvtársak „sok szerencsét" kiáltással búcsúztak tőlem. Nem kétséges, erre a szerencsére most bizony nagy szükségünk lenne. Egyöntetű volt a vélemény, hogy ismét romlani fog a viszonyunk az oroszokkal és folytatódik a hullámvasút. Nem tudom, hogy a soron következő zuhanás meddig fog tartani. Azt hiszem, mindaddig csak ábránd marad a stabilitás és a kapcsolatok kiegyensúlyozottsága, míg az oroszok nem hagynak fel azokkal a kísérletekkel, hogy korlátozzák függetlenségünket és a szocialista táborba olvasszanak minket. Ez károsan befolyásolja államközi kapcsolatainkat is. A rövidesen a nyakunkba zúduló bajoknak lehetetlen volt elejét venni. Egy Jugoszlávia-szerű kis szocialista ország és egy szocialista nagyhatalom egyenjogú és szabad viszonyát, úgy tűnik, csak olyan konfliktusokon keresztül lehet kiépíteni, amilyen most köztünk és az oroszok között be fog következni.

A jugoszláv delegáció három hetet töltött Moszkvában. Amikor elmentek, úgy éreztük, igencsak meggyöngültünk. Szinte már megszoktuk, hogy velünk vannak. A jugoszláv képviselet ereje megsokszorozódott általuk — most pedig ismét vissza kell térnünk a korábbi szerény méretekhez. Ha a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolataink kibírják ezt a legújabb — és feltehetőleg nem a legutolsó — megpróbáltatást, akkor talán kijelenthetjük, hogy Jugoszlávia a lehetőségeihez képest sokat tett azért, hogy új, demokratikus és egyenjogú alapon építse ki kapcsolatait a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal, még akkor is, ha ennek súlyos konfliktusok sorozata az ára.

Még mindig tökéletesen magunkra hagyatva próbálkozunk ezzel: egyedül Jugoszlávia nem írta alá az ominózus nyilatkozatot, amely újfent megerősítette az egyenlőtlen jogokon alapuló viszonyrendszert. Nem tudom, hogy a mi példánk mennyire sarkall követésre más országokat — tény, hogy mi egyszersmind az ő egyenjogúságukért is síkraszállunk. Biztos vagyok abban, hogy Jugoszlávia elegendő politikai erővel rendelkezik ennek az útnak a folytatásához. Következetesen tovább harcolunk a szocialista és nem szocialista országok egyenjogúságáért és függetlenségéért, s evvel nem csökkentjük, de növeljük politikai presztízsünket. Megítélésem szerint a nyilatkozat aláírásának elutasítása is ilyen eredményt fog hozni.

VÉGET ÉR MÉG EGY ÉV

Megemlékezés nemzeti ünnepünkről — Kórházban Moszkvában — Hruscsov anekdotái — Továbbra is a stabilitás hiánya a jugoszláv—szovjet viszony legfőbb jellemzője — A kremlbeli újévi fogadás előtt

Moszkva, 1957. november 23.

Itt Moszkvában ismét a szokásosnál fagyosabb légkör vesz minket körül. Ez jól tükröződik mind az orosz, mind pedig a szocialista táborbéli diplomaták többségének a viselkedésén. A legkonzervatívabbnak közülük mintha kifejezetten kapóra jött volna, hogy Jugoszlávia nem írta alá a *Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkozatát.* A tábor országaiban mind otthon, mind pedig az oroszok előtt sokan azt próbálják majd bebizonyítani, hogy igazuk volt, amikor nem normalizálták a kapcsolataikat Jugoszláviával, nem kezdeményeztek új politikát országunk irányában stb.: lám-lám, az idő őket igazolta.

Tegnap látogatást tett nálam az Egyesült Államok nagykövete, Thompson. Természetesen igazat adott nekünk, hogy nem írtuk alá a nyilatkozatot. Megkérdezte, hogy szerintem miért váltották le Zsukov marsallt. Azt feleltem, hogy ez szovjet belső ügy, amelynek nincsenek és nem is lesznek külpolitikai vonatkozásai.

Thompson elmondta, hogy azt remélik, Hruscsov valóban híve egy békésebb korszak megteremtésének, bár jó néhány szovjet lépés ennek homlokegyenest ellentmond. Thompson szerint a *Tizenkét Párt Nyilatkozata* sem viszi előbbre a béke és a nemzetközi együttműködés ügyét. Szót ejtettünk a Szovjetunió és Kína kapcsolatairól is a most véget ért találkozó fényében. Azt a kijelentésemet, hogy a nyilatkozat a szovjet és a kínai küldöttség közös munkájának a gyümölcse, Thompson hitte is, meg nem is. Ő sok területen nagy különbséget lát Kína és a Szovjetunió között; ismertetett velem például néhány részletet a Kínában a „jobboldaliak" ellen jelenleg is folyó kampányról.

Említést tettünk Riedelberger nagykövet visszatéréséről Belgrádba. (Tulajdonképpen ez az esemény volt Thompson látogatásának egyik oka, vagy inkább ürügye.) Leszögeztem, hogy ez a tény rendkívül örvendetes, s hogy az elmúlt egy év során háromszor fordult elő, hogy Riedelberger akkor tért vissza Belgrádba, amikor Belgrád és Moszkva összerúgták a patkót. Jobb lenne, tettem hozzá, ha az Egyesült Államok nem annak függvényében alakítaná kapcsolatait Jugoszláviával, hogy épp milyen viszonyban vagyunk az oroszokkal. Jól nézünk ki, ha a kapcsolataink javulását az egyik fél attól teszi függővé, hogy a másikkal elég rosszban vagyunk-e.

Elképzelhető, hogy Thompsonnak ezzel a látogatással többek között az volt a célja, hogy az oroszok észrevegyék és megjegyezzék maguknak, hogy a Jugoszlávia által alá nem írt nyilatkozat megjelenésének napján az Egyesült Államok nagykövete tiszteletét teszi Jugoszlávia nagyköveténél. Számomra és Thompson számára e mögött a tény mögött nem búvik meg semmiféle rejtett tartalom — abban azonban biztos vagyok, hogy az oroszok felkapják rá a fejüket, hiszen maga Hruscsov lobbantotta a szemünkre, hogy az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolataink miatt nem írjuk alá a dokumentumot. Mindennek ellenére nem áll szándékomban az amerikai vagy bármely más nagykövettel folytatott megbeszéléseim gyakoriságát az oroszok tetszéséhez vagy nemtetszéséhez igazítani.

Thompsonnak érzésem szerint nem okozott különösebb elégedettséget, kivált nem kárörömöt, hogy nem írtuk alá a *Tizenkét Párt Nyilatkozatát* — inkább politikánk logikus fo-

lyományaként értékelte ezt a lépést, amely politika számára ez a dokumentum valóban elfogadhatatlan. Arra a kérdésre, hogy a továbbiakban hogyan fejlődnek majd a jugoszláv—szovjet kapcsolatok, nem tudtam egyértelmű választ adni. Ez leginkább az oroszoktól függ; mi változatlanul a viszony javítását szorgalmazzuk, s nemcsak a Szovjetunióval, hanem az egész szocialista táborral. Thompsonnak ez ellen természetesen semmi kifogása nem volt.

Moszkva, 1957. november 24.

Amint nyilvánvalóvá vált, hogy Jugoszlávia nem írja alá a nyilatkozatot, a moszkvai külföldi diplomaták, s főként a nyugati nagykövetek sorban találkozót kértek tőlem. Valószínűleg azt az utasítást kapták a kormányaiktól, hogy éberen figyeljék a moszkvai tanácskozást, és úgy vélik, nagykövetségünk az a hely, ahol nem propagandával tömik a fejüket, hanem tényleges információkat is szerezhetnek. Ez egyszersmind része a „diplomáciai technikának" is — a nyugatiak ugyanis jól tudják, hogy az oroszok eme sűrű megbeszélések miatt gyanakvóbbak lesznek velünk szemben.

Mario di Stefano, az olasz nagykövet minden eszközzel megpróbálta kisebbíteni a közös dokumentum alá nem írásának a jelentőségét. Azt a mesét agyalta ki, hogy létezik „egy titkos, harmadik dokumentum, ami a legfontosabb az összes közül", és ezt a „hírt" széltében-hosszában terjeszti az újságírók és a külföldi diplomaták között. Az a célja, hogy bizalmatlanságot szítson minden kommunista iránt, tekintet nélkül a köztünk meglévő különbségekre. Ebbe természetesen beletartoznak a jugoszlávok is, ami nem csoda, ha figyelembe vesszük, hogy di Stefano fasiszta karrierjének csúcsán, 1942-ben Mussolini „civil hadbiztosaként" érkezett a megszállt Crna Gorába. Ezekben a napokban egyedül az arab országok képviselői nem keresték az alkalmat, hogy találkozhassanak velünk. Megítélésem szerint privátim nagyon tetszik nekik a független álláspontunk, de félnek egy újabb viszály kirobbanásától köztünk és az oroszok között, mert az gyöngítené azt a segítséget és támogatást, amit az arabok Jugoszlávia és a tábor részéről egyaránt élveznek. Az araboknak nyújtott szovjet katonai és egyéb segítség természetesen jelentősebb, mint amit tőlünk kapnak — ezért most kerülnek minket, nehogy magukra haragítsák az oroszokat.

Érdekes módon nemcsak az oroszok hajtogatják továbbra is, hogy mennyire meg vannak döbbenve a tanácskozással és a nyilatkozattal kapcsolatos magatartásunk miatt, hanem a barrikád túlfeléről is többen hangot adtak csodálkozásuknak. Néhány nyugati képviselő nyíltan meg is mondta nekem, hogy Kelet-Németország elismerése után nem hitték volna, hogy Jugoszlávia ilyen karakán lesz.

Moszkva, 1957. november 25.

Ezekben a napokban néhány nyugati diplomata ismét élénken érdeklődni kezdett Zsukov marsall leváltása iránt. Talán azért térnek vissza újra erre a kérdésre, hogy háttérbe szorítsák a *Tizenkét Párt Nyilatkozat*ának, a „békefelhívásnak" és a közelmúltban tett egyéb orosz kezdeményezéseknek a jelentőségét. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy igyekeznek „melegen tartani" és a szovjet bel- és külpolitika egyéb problémáival összefüggésbe hozni a Zsukov-kérdést.

Ily módon több ügy lezárását is meg tudják akadályozni. A szovjetek esetleg továbbra is hátsó szándékokkal fogják gyanúsítani Zsukovot, aki „személyes jó barátja Eisenhowernek"; megkérdőjeleződik az egész szovjet belpolitika, hiszen az oroszok annak az embernek tették ki a szűrét, aki döntő szerepet játszott Molotovék likvidálásában; felmerülhet az a hipotézis is, hogy Hruscsovot kizárólag személyes hatalmának a kiterjesztése vezette; s végül árnyék vetődik az első titkár erkölcsére is, hiszen avval a Zsukovval bánt el, aki fő

támasza volt a júniusi plénumon a „pártellenes csoporttal" szembeni leszámoláskor. Mintegy mellékesen kompromittálódik az egész szovjet rendszer is, amelyben a hatalomért folyó harc során így intézik el a legkiválóbb vezetőket; kétségek merülnek fel a Szovjetunió belső stabilitásával kapcsolatban s általánossá válik a bizonytalanság a Hruscsov nevével fémjelzett új vezetésnek nem tetsző politikus sorsát illetően.

Ezekben a beszélgetésekben kitartottam ama álláspontom mellett, hogy ez a Szovjetunió belügye, és Zsukov marsall és Hruscsov külpolitikája között nincsenek lényeges különbségek. A Szovjetunió külpolitikája olyan marad, mint amilyen Zsukov marsall leváltása előtt volt, és az oroszoknak változatlanul érdekük a béke és az egyetértés a Nyugattal és az Egyesült Államokkal.

Moszkva, 1957. november 28.

Szovjet részről felajánlották, hogy nemzeti ünnepünk alkalmából beszédet tartsak a televízióban. Az ajánlatot elfogadtam. A beszéd olyan volt, amilyen, de még ebben a formájában is kiérződött belőle az a szándék, hogy a szovjet közvélemény minél valósághűbb képet kapjon Jugoszláviáról, valamint hogy rendezett kapcsolatokra törekszünk a Szovjetunióval. A körülmények miatt ez a beszéd éppolyan unalmas és banális lett, mint sok más hasonló alkalmakkor elmondott társa.

Nem hiszem, hogy az oroszok elégedettek lesznek a produkciómmal. Inkább azt várták tőlem, hogy feltétlen elismerésemet fejezzem ki a Szovjetunió minden cselekedete iránt, nem pedig hogy Jugoszláviáról és azokról az elvekről papoljak, amelyek kapcsolataink alapjául szolgálhatnak.

Sok szovjet hivatalos ember már azt sem nézi jó szemmel, hogy Jugoszlávia minden további nélkül elutasítja a *Tizenkét Párt Nyilatkozatát*, hát még hogy nagykövete egy héttel később a szovjet televízió képernyőjén parádézik. Remélem azonban, hogy a szovjet fél hivatalosan a beszéd egyetlen szava ellen sem emelhet kifogást. Mindössze negyvennyolc órával az esemény előtt kértesítettek arról, hogy enyém a pálya, amiről arra következtetek, hogy eredetileg nem akartak beengedni a tévébe. Erős a gyanúm, hogy az oroszok evvel csak el akarják kenni annak a jelentőségét, hogy nem írtuk alá a nyilatkozatot és azt a látszatot akarják kelteni, hogy a kommunista pártok moszkvai tanácskozása teljes sikerrel ért véget. Ha tudniillik elutasítanak, és kiélezik az államközi kapcsolatainkat, ők maguk támasztják alá, hogy a nyilatkozat végéről hiányzó jugoszláv aláírás a moszkvai tanácskozás legfőbb eseménye. Az derülne ebből ki, hogy az egész összejövetel megbukott, mert „monolit egységnek" nyoma sincsen. Mindebből az a következtetés szűrhető le, hogy az oroszok pillanatnyi túlzott szívélyessége kizárólag a *Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkozatát* követően kialakult helyzet függvénye.

Moszkva, 1957. december 1.

A nemzeti ünnepünkkel kapcsolatos események ideje alatt a szovjet kormány úgy viselkedett, mintha továbbra is felhőtlen lenne a jugoszláv—szovjet viszony. Nagykövetségünk fogadásán megjelent Hruscsov, Bulganyin és Mikojan. Mikojan megrótt, hogy a jugoszláv sajtó nem foglalkozik kellő terjedelemben a *Tizenkét Párt Nyilatkozatával*. A *Borbát* hozta fel példaképpen. Ez a mi hivatalos orgánumunk, szegezte rám a mutatóujját, és mégis csak a dokumentum egy jelentéktelenül kis részét közölte, a tetejébe azt is erősen cenzúrázva. A többi újságról nem kívánok szólni — azok még a *Borbánál* is szégyenletesebben jártak el. Hruscsov és Bulganyin kapva kaptak Mikojan szavain, s kijelentették, hogy sok mindent vártak volna tőlünk, de ez már tényleg sok egy kicsit.

Hruscsov ezután elmondta, hogy tájékoztatták annak a beszélgetésnek a tartalmáról, amit Koča Popović a minap folytatott az Egyesült Államok jugoszláviai nagykövetével, Riedelbergerrel. Hruscsov ezúttal is úgy viselkedett, mintha ő lenne az, aki megítéli mások cselekedeteit — különösen ha az illető jugoszláv. Most nagylelkűen kijelentette, hogy Popović jól beszélt. Azon ritka alkalmak egyike volt ez, amikor Hruscsov pozitív véleményt nyilvánított Popović valamely tettéről.

Az oroszok nem hagyták szó nélkül azt a fokozott érdeklődést sem, amely néhány nyugati képviselőben a leváltott Zsukov marsall iránt újabban felbuzog. A nyugati nagyköveteket, így az oroszok, nem a Szovjetunió iránti jó szándék vezérli és nem is a magyarázatot keresik — egész egyszerűen csak zavart akarnak kelteni. Azt válaszoltam Hruscsovnak (Bulganyin és Mikojan jelenlétében), hogy többektől kedvező véleményt hallottam arról a nyilatkozatról, amit egy amerikai újságírónak adott, s amelyben leszögezte, hogy Zsukov marsall nagyszerű katona volt és az is maradt mind a mai napig. Függetlenül attól, hogy milyen ügybe keveredett legutóbb. Úgy vélem, folytattam, hogy ennek a kijelentésnek nagyon kedvező lesz a nyugati visszhangja. Hruscsov ezt nagy megelégedéssel nyugtázta, Mikojan meg azt dörmögte, hogy az ehhez hasonló érvekkel és nyilatkozatokkal „tudják igazán kivenni az ellenség kezéből a fegyvert".

Moszkva, 1957. december 4.

A Szovjetunió különböző vidékein katonai körökben olyan vélemények is felbukkannak a novemberi moszkvai történésekkel kapcsolatban, amelyek kifejezetten ellenségesek Jugoszláviával szemben. Nyíltan támadják Tito elvtársat, hazánk politikáját pedig „következetlennek" és „kétszínűnek" minősítik. Egy magas rangú szovjet katonai parancsnok egy ízben több ember előtt a következő kérdést tette fel: miért ül meg Tito egyszerre két lovat? Miért nem dönti el végre, hogy a Szovjetunióval tart vagy Amerikával?! Az illető hadfi arra is kíváncsi volt, hogy ugyan miféle szocializmus az a jugoszláv szocializmus, amikor szocializmus csak egyfajta létezik, és azt a Szovjetunióban építik.

Jó néhány szovjet kommunista számára (az Elnökség nem egy tagja közéjük tartozik) a kérdés úgy merül föl, hogy Jugoszláviának választania kell a Szovjetunió és az Egyesült Államok között. Abból a feltevésből indulnak tudniillik ki, hogy aki nincs mindenben a Szovjetunió pártján, az automatikusan ellene, vagyis az amerikaiak oldalán van. A szovjet kommunistáknak ez a hidegháborús felfogása avval furcsamód nem számol, hogy a jugoszávoknak — miért is ne? — esetleg Jugoszlávia a legfontosabb.

Herszonban egy magasabb egység parancsnoka november 7-én például megtiltotta egy szovjet állampolgárnak, hogy viselje jugoszláv háborús kitüntetését — „hát nem vette észre, jóember", hangzott az indoklás, „hogy Tito nem jött el a moszkvai ünnepségekre, hiába hívták, hogy Jugoszlávia politikája nem őszinte, ha ugyan nem ellenséges a Szovjetunióval szemben?" Öt-hat konkrét hír futott be hozzánk magas rangú tisztek hasonló kijelentéseiről az ország különböző pontjain.

* *

A moszkvai egyetemen előadást tartottak a minap a kommunisták számára, és az egyik hallgató megkérdezte, hogy mi lett Molotov—Malenkov—Kaganovics—Sepilov pártellenes csoport tagjainak a sorsa. Az előadó, Levickij ezredes azt felelte, hogy „a csoport összes tagja új beosztásban dolgozik", és elmondta, hogy ki hol található közülük. Érezhető elégedettséggel kijelentette, hogy mind a négyen tagjai maradtak a Legfelsőbb Tanácsnak, és volt közülük, aki részt vett az októberi forradalom ünnepségén és a Legfelsőbb Tanács ünnepi ülésén. Ez valóban így van: Kaganovicsot és Sepilovot én magam is láttam november 7-én

a Luzsnyiki csarnokban, sőt, az előbbivel még köszöntöttük is egymást. Az előadó határozottan állította, hogy megtarthatják helyüket a Legfelsőbb Tanácsban. Elmesélte, hogy mind a négyen „remekül tartják magukat". Molotovról még azt is elpletykálta, hogy a Legfelsőbb Tanács legutóbbi ülésén visszavonta a júniusi KB-plénumon képviselt álláspontját, amikor is tartózkodott a szavazástól. Most ünnepélyesen kijelentette, hogy egyetért a KB róla szóló állásfoglalásával és kész arra, hogy szakmájában, a diplomáciában ott dolgozzon, ahová a párt küldi őt.

Legjobb tudomásom szerint a júniusi plénum után ez volt az első eset, hogy egy pártelőadáson egy-két jó szó is elhangzott a Molotov-csoport tagjairól.

Moszkva, 1957. december 14.

Már tizedik napja kórházban fekszem. Feljegyzéseim utolsó néhány lapját már itt írtam, aztán egy darabig szüneteltettem a munkát. Minthogy ma egy kicsit jobban érzem magam, ismét felveszem a fonalat.

A szovjet kormány ünnepélyesen kinyilvánította, hogy kész ígéretet tenni arra, hogy 1958. január elsejétől felfüggeszti a további atomfegyver-kísérleteket, ha az Egyesült Államok és Nagy-Britannia is hasonló lépésre kötelezi el magát. Ez alatt az idő alatt nemzetközi tárgyalások folynának a kísérletek leállításáról. Az oroszok két-három évben jelölték meg azt az időtartamot, amíg a két fél szüneteltetné ezt a tevékenységet, illetve megszületnének az egyezmények. Az oroszok elvben elfogadnák a „hatékony nemzetközi ellenőrzést" is. Véleményem szerint biztosak abban, hogy a Nyugat nem fogja elfogadni a javaslataikat, ezért is olyan nagylelkűek és lendületesek ezek a békekezdeményezéseik.

Az oroszok a katonai tömbök feloszlatását is javasolták a Nyugatnak, illetve olyan egyezmény megkötését a Nyugat és a Kelet államai között, amely a vitás kérdések békés úton történő megoldását és a háborús uszító propaganda beszüntetését szavatolná. Szerintem az oroszok legalább ez utóbbit igazán megtehetnék anélkül is, hogy különféle egyezményeket írnának róla alá a Nyugattal.

Külön egyezményeket terjesztettek elő Németország és a Közel-Kelet ügyében, továbbá szorgalmazzák a kereskedelmi, tudományos, kulturális, sport- és egyéb kapcsolatok kiszélesítését a Kelet és a Nyugat, valamint minden más állam között. Mindehhez az oroszok csatoltak néhány újabb darabot azokból a leszerelési javaslatokból is, amelyekkel itt időről időre előállnak.

Néhány elvtársunk a nagykövetségen megvizsgálta a szovjet javaslatokat, és több más megfigyelővel egyetemben azt vette észre, hogy az összes közül az Eisenhowernek szóló üzenet a legóvatosabb. Ebben a dokumentumban a két nagyhatalom közötti megértés szükségességét hangsúlyozzák, miközben „Genf szellemére" hivatkoznak — amely nemcsak a szovjet politikából, de a szovjet propagandából is már réges-rég kiveszett.

Moszkva, 1957. december 16.

Az elvtársak a nagykövetségről szovjet forrásokból azt hallották, hogy moszkvai értékelések szerint a *szputnyik* fellövése körüli óriási csinnadratta és propaganda kissé túllőtt a célon. A jelek szerint a Szovjetunió erejét és a fegyverkezés terén elért technikai fölényét alaposan felnagyító, túlzott hírverés a kívánttal épp ellentétes eredményre vezet. Amerikában és a nyugati országokban egyszeriben ráeszméltek a Nyugat, jobban mondva Amerika hátrányba szorulására a Kelettel, jobban mondva a Szovjetunióval szemben. Ezen leggyorsabban hatalmas anyagi eszközök átcsoportosításával lehet változtatni; csak így lehet utolérni és megfosztani monopolhelyzetétől a Szovjetuniót. A szovjet propaganda, bár a béke

megszilárdítását célozta, pontosan az ellenkező hatást érte el mindenütt a világon: megnőtt a félelem a háborútól és a szovjet túlerőtől. Eisenhower most könnyűszerrel megszerezheti a Kongresszustól a szükséges — dollármilliárdokra rúgó — összeget a két ország között mutatkozó különbségek felszámolására.

Úgy értesültünk, hogy az Elnökség határozatot hozott ennek a hibának a kiküszöbölésére. A pártapparátuson keresztül kiadták az utasítást, hogy a továbbiakban semmit sem szabad megjelentetni a szovjet rakétafölényről, és a propagandának vissza kell térnie az eltérő társadalmi és politikai berendezkedéssel bíró országok békés egymás mellett élésének a reklámozásához. Ezért is választották az oroszok épp ezt a pillanatot arra, hogy békeüzeneteket küldözgessenek Nehrunak, Eisenhowernek és a többieknek.

Moszkva, 1957. december 19.

Hazánk rossz viszonya az őt körülvevő szomszédos államokkal olyan kérdés, amelyről amúgy is gyakran beszélgetünk, de most különösen fontossá vált. Néhány szomszédos állam nagykövetségén a közös pártnyilatkozat aláírásának elutasítása miatt ismét gyakran hallhatók az olyan beszélgetések, amelyek résztvevői teli szájjal szidják Jugoszláviát.

Nemcsak Európának, de valószínűleg az egész világnak nincs még egy olyan vidéke, ahol olyan szűk helyen annyi ellentétes érdekű és ellentétes orientációjú kis ország zsúfolódott volna össze, mint nálunk a Balkánon. Az az idő, amikor a Balkán idegen uralmat nyögött és népeinek sorsával nagyhatalmak rendelkeztek, elmúlt, s ez a hosszú-hosszú korszak már csak történelem. Botorság lenne azonban azt hinni, hogy a nagyhatalmak többé nem gyakorolnak befolyást a balkáni népekre. A nagyhatalmak diplomáciája egész egyszerűen csak modernebb formát öltött: egyes balkáni országok esetében „a szocializmus építése" lett a fedőneve, másokéban a „szabad világ védelme". Ezek az államok mind tagjai a két, egymással jelenleg kibékíthetelen ellentétben álló katonai tömb valamelyikének. Néhány balkáni ország, mint például Jugoszlávia, egyik katonai tömbhöz sem tartozik és független pozíciót foglal el. Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy minden balkáni nép számára a jobb jövő a nagyhatalmaktól való emancipációjuktól függ, attól, hogy képesek-e minden országgal független, egyenjogú és szabad együttműködést és barátságot kiépíteni. A balkáni népek legjobbjai ezért a célért küzdöttek a múltban és küzdenek ma is.

Talán jobb is lesz, ha ezen a ponton megfékezem ezt a kis eszmefuttatást, mert a végén még egy iskolai dolgozat kerekedik ki belőle a balkáni államok kapcsolatainak történetéről.

Moszkva, 1957. december 23.

Néhány nap múlva hazaengednek a kórházból. Minthogy még mindig az ágyat nyomom, és emiatt nem áll módomban a napi eseményeket figyelemmel kísérni és lejegyezni, megörökítek néhány részletet a Hruscsovval folytatott beszélgetésekből, amelyek sűrűn következtek egymás után, s volt belőlük részem rossz és jobb időben egyaránt. A körülményektől függően alakult a beszélgetések hangulata is, bár meg kell mondanom, Hruscsovnak köszönhetően sohasem béklyóztak bennünket a hivatalos viselkedés normái. Mindig tudta, hogyan legyen szellemes és érdekes, értett hozzá, hogy mondanivalóját eredeti és érzékletes stílusban közölje velem. A következő oldalakon igyekszem nemcsak olyan, róla szóló vagy tőle hallott történeteket közkinccsé tenni, amelyek már-már anekdotaszámba mennek, hanem olyanokat is, amelyek segítenek megérteni bonyolult, dinamikus személyiségét. Amikor július 5-én beszámolt az Elnökség tagjainak magatartásáról a szovjet csúcsvezetés berkein belül kirobbant súlyos politikai válság során, külön elidőzött Vorosilovnál is, és a következő történetet mesélte el a „sztarikról".

Mint a Szovjetunió névleges államfőjének, Vorosilovnak volt a kötelessége, hogy átvegye az újonnan kinevezett nagykövetek megbízóleveleit. Két évvel ezelőtt az iráni sah, Reza Pahlavi új nagykövetet akkreditált Moszkvába, aki a szokásoknak megfelelően Vorosilovnak adta át a megbízólevelét. A perzsa diplomata, Ansari folyékonyan beszélt oroszul, úgyhogy a ceremónia lebonyolításához nem volt szükség tolmácsra.

A protokoll előírásai szerint először az új nagykövetet illeti a szó. Nem tett másképp az új iráni nagykövet sem, s úgy ahogy kell, szépen elsorolta az iráni sah által Vorosilovnak küldött üzeneteket és személyes üdvözleteket. A diplomata eközben többször is használta az „őfelsége" kifejezést, értvén alatta saját uralkodóját, akinek a nevében beszélt. Amikor már sokadszor hagyta el ajkát ez a szó, Vorosilov mintha mély álomból riadt volna fel, megkérdezte: „Mi van, mi van, maga itt a cár őfelségéről tart előadást?" Amikor az elképedt nagykövet felvilágosította, hogy melyik „őfelségéről" van szó, Vorosilov azt felelte neki: „Sokáig nálunk, Oroszországban is »őfelsége a cár« uralkodott. Mit mondjak, ritka egy szemétláda volt (szvolocs), de lecsaptuk a fejét, és látja, milyen erős államot sikerült utána összehoznunk!"

Az iráni ngykövetnek elállt a lélegzete. A jelen lévő orosz diplomaták megpróbálták helyreütni és eltussolni a dolgot, de hiába. Hruscsov elbeszélése szerint végül is abban állapodtak meg, hogy erről az ügyről egy lélek sem szerezhet tudomást. Az oroszoknak minden okuk megvolt a titkolózásra, hiszen csak így védhették meg magukat, illetve a szovjet államfőt a blamázstól. Az iráni nagykövet is őrizkedett attól, hogy nagydobra verje az esetet, amely könnyen visszajuthatott volna az iráni sah fülébe, és ez nemcsak nagyköveti megbízás esetleges visszavonásával járt volna, hanem beláthatatlan bonyodalmakat is okozhatott volna a két szomszédos állam viszonyában.

Vorosilov és az iráni nagykövet eme kis műsorszáma önmagában is megmaradt volna az emlékezetemben, hát még így, hogy a „királyok királyának" képviselője és a szovjet államfő között lezajlott párbeszédet és ünnepélyes aktust olyan tehetséges elbeszélő interpretálta, mint Hruscsov. Az esetről nem tudósítottam Belgrádot, mert biztos voltam abban, hogy túlságosan nagy népszerűségre tenne szert — és ha a belgrádi közröhejről a szovjet hírszerzés tájékoztatná Moszkvát, az nekünk, ittenieknek a legkevésbé sem tenne jót.

* *

Hruscsov egy másik alkalommal igen képszerűen beszélt Németország felosztásáról, illetve bizonyította be, hogy semmiféle „német kérdés" nem létezik. A következő történetből egyszersmind az is kiderül, hogy Hruscsov humora nem mondható éppen finnyásnak és tapintatosnak.

Tavaly tavasszal egy kremlbeli fogadáson néhány percre kettesben maradtunk és szót váltottunk néhány, Németországot érintő aktuális kérdésről. Hruscsov arról érdeklődött, hogy hallottam-e a legújabb magyarázatot Adenauerről és a német kérdésről. Minthogy nem hallottam, Hruscsov a következő, akkor Moszkvában igen népszerű viccet mesélte el: Adenauer, mint tudjuk előszeretettel handabandázik mindkét Németország nevében és nagy elokvenciával úgy állítja be a német kérdést Európa előtt, mintha megbénulna az élet, ha nem az ő elképzelései válnak valóra. Adenauer azonban a dolgok állását nem a megfelelő fényben mutatja be, pontosabban nem igaz az, hogy ő saját maga bizonyíték arra, amit mond. Ha tudniillik lemeztelenítjük Adenauert, magyarázta Hruscsov, és ezt az Adenauert a maga meztelenségében hátulról vizsgáljuk meg, látni fogjuk, hogy Németország igenis két részre van osztva. Ha viszont elölről vesszük szemügyre ezt a pucér Adenauert, akkor az válik világossá, hogy a „germanszkij voprosz nye sztajal, nye sztajit i sztajaty nye bugyet" (a német kérdés nem áll fent, nem állt és nem is fog állni) — nevetett nagyot Hruscsov.

* *

Közvetlenül Tito tavaly júniusi szovjetunióbeli látogatása előtt Hruscsov egyszer arról mesélt, hogy Sztálin idején, amikor hazánkról csak a legútszélibb hangnemben írtak és beszéltek a Szovjetunióban, hogyan is alakult ki a Jugoszlávia-ellenes légkör. Minthogy ezek a támadások mindennaposak voltak, a nép lassan hinni kezdett nekik, annak ellenére, hogy az összes Jugoszlávia-ellenes vádat a kisujjukból szopták. Sztálinnal pontosan az történt, villanyozódott fel Hruscsov, mint azzal a hodzsával a mesében, aki elhitte a saját hazugságait. Hruscsov, elmondta, hogy ezt a történetet 1955-ben, jugoszláviai útján már elmesélte Titónak, és megkérdezte tőlem, hogy jelen voltam-e akkor. Nemmel válaszoltam, aminek Hruscsov igen-igen megörült, hiszen ismét alkalma nyílott arra, hogy elmondjon egy, a szívének igen kedves mesét, természetesen illő „tanulságot" kanyarintva a végére. Kedvenc foglalatosságai közé tartozott ez Hruscsovnak. De lássuk a történetet.

Oroszországban, valahol Közép-Ázsiában sétált egyszer egy hodzsa a városban, és hirtelen az az ötlete támadt, hogy becsapja az arrajárókat. Megállította hát a járókelőket, és azt kezdte nekik mondogatni, hogy a város másik végében ingyen piláfot osztanak. A hír, illetve az álhír gyorsan elterjedt az egész városban. Most már a szembejövők kezdték el újságolni a hodzsának, hogy valahol a városban nem kell fizetni a piláfért. Amikor a hodzsa már sokadszor hallotta ezt, azt mondta magában: „Lehet, hogy tényleg piláfot osztanak!", megfordult, felkapta a kaftánját, hogy ne zavarja a futásban, és a többiek után rohant, „tam, ggye plov dajut" — fejezte be a mesét Hruscsov. Valahogy így történt ez a Szovjetunióban is a jugoszláv viszály idején, filozofált tovább az első titkár. Sztálin agyában megfogantak a legsúlyosabb vádak, amelyek aztán elterjedtek az egész országban és évekig makacsul kitartottak. A végén már azok is elhitték őket, akik kitalálták.

Ha a Szovjetunió 1948 utáni Jugoszlávia-politikáját ehhez hasonló tantörténetekkel és anekdotákkal kéne érthetővé tenni, szerény meglátásom szerint Hruscsov verhetetlen lenne. A nép tapasztalatait és bölcsességét tükröző történetek szemmel láthatóan sokkal közelebb állnak Hruscsov szívéhez, mint a Marx- és Lenin-idézetek.

Moszkva, 1957. december 24.

Lejegyzem ide egy olyan beszélgetésemet is Hruscsovval, amely rám nézve ugyan nem valami hízelgő, de olyannyira jellemző Hruscsovra és olyan szellemes és jól sikerült, hogy — bár a kárvallottja én vagyok — nem tudtam megállni, hogy ne meséljem el többször is az otthoni elvtársak körében.

Már elég régen történt, hogy a *Pravdá*ban megjelent egy szokatlanul terjedelmes cikk a „kortárs revizionizmusról". Épp azokban a napokban zajlott egy KB-ülés, úgyhogy a cikknek valójában hivatalos jellege volt, és erősen emlékeztetett egy párthatározatra vagy egy kiáltványra (aláírás persze nem szerepelt a végén). Jugoszláviát ugyan név szerint egyszer sem említette az írás, de nem kellett ahhoz ideológiai vagy külpolitikai szakértőnek lenni, hogy bárki előtt világos legyen: súlyos támadás érte Jugoszláviát. A cikk elítélte a „nemzeti kommunizmust", továbbá azokat, akik lábbal tapossák a „proletár internacionalizmust" és „hitelekért kuncsorognak az imperialistáknál" stb. stb. — egyszóval még a legnehezebb felfogású olvasónak sem lehettek kételyei, hogy kiről szól a mű.

Aznap este találkoztam Hruscsovval egy fogadáson a Kremlben. Szépen elmondtam neki, hogy mélyen meg vagyok döbbenve e miatt a szignálatlan s épp ezért hivatalos cikk miatt, amely súlyosan diszkreditálja Jugoszláviát, meg hogy ez csak kiélezi a kapcsolatainkat, hiszen a jugoszlávok hasonló szellemben fognak válaszolni, meg hogy ez milyen káros mindkét fél számára stb. Hruscsov vidáman megkérdezte, hogy miféle cikkről hablatyolok. Felvilágosítottam, hogy a *Pravda* terjedelmes írásáról van szó. Hruscsov erre azt válaszolta, hogy abban a cikkben senki egy szóval sem említi Jugoszláviát: ők a „kortárs revizioniz-

musról" írtak, mi meg rögtön azt hisszük, hogy Jugoszláviáról van szó. Én megpróbáltam leleplezni ezt az átlátszó szovjet taktikát: mind az oroszok, mind a külföldiek nagyon jól tudják, hogy a cikk Jugoszláviáról szól. Hruscsov érvei alátámasztására a következő anekdotát mesélte el nagy kuncogások közepette.

Még a cári időkben néhány orosz diák utazott egy vonaton és politikáról beszélgettek. Az egyetemisták gyűlölték a rendszert és a legkülönfélébb szidalmakkal illették II. Miklós cárt: elmondták utolsó gyilkosnak, vérszopónak, idiótának stb. Meghallották ezt a cári titkosszolgálat ügynökei. Kiemelték a leghangosabb diákot és tömlöcbe vetették. Amikor az illetőt a vizsgálóbíró elé vezették, avval próbált meg védekezni, hogy nem Miklós cárra gondolt, amikor az ominózus szidalmak elhagyták az ajkát, hanem II. Vilmos császárra. A vizsgálóbíró letromfolta: azt ordibálták, hogy idióta, gyilkos, megátalkodott hülye, és ez csak Miklós cár lehet és senki más. Pontosan ugyanezt tesszük mi is, bökött ránk önelégülten Hruscsov. A *Pravda* bírálja a nemzeti kommunizmust és a revizionizmust, mi meg azt kiabáljuk: miért kellett nekimenni Jugoszláviának?! — kacagott jóízűen az első titkár. Ezután persze hiába is próbáltam volna meg tovább ostorozni a *Pravda*-cikket — inkább együtt nevettem Hruscsovval és hagytam, hadd fürdőzzön a történet poénjának jól megérdemelt sikerében. Elismertem, hogy anekdotája csattanós válasz, de azért csak jobb lenne, ha a *Pravda* a továbbiakban nem közölne hasonló kirohanásokat a „kortárs revizionisták" ellen.

* *

Egy alkalommal Hruscsov, anélkül, hogy kíváncsiskodtam volna, elbeszélte, hogy a harmincas évek elején nemcsak falun kellett súlyos nehézségekkel szembenézniük, hanem a városokban is. Sztrájkok törtek ki a gyárakban és a bányákban, ami csak súlyosbította a falvak miatt már amúgy is válságosra fordult helyzetet. Hruscsov elmesélte, hogy ha a nagyobb gyárakban törtek ki a sztrájkok, a KB legkiválóbb tagjai mentek a munkások közé és próbálták lecsillapítani őket. Történt egyszer, hogy a Legfelsőbb Tanács akkori elnöke, a munkások által az egyik legkedveltebb bolsevik, Mihail Ivanovics Kalinyin kapott ilyen feladatot. A légkör rendkívül feszült volt, a gondok óriásiak, a munkások elégedetlensége és ínsége minden képzeletet meghaladó. Moszkvában komolyan aggódtak, hogy Kalinyin hogy fogja ép bőrrel megúszni a megbízatást. A gyárban összehívták a sztrájkoló munkásokat, akik zsúfolásig megtöltötték a legnagyobb csarnokot. Először a sztrájk szószólói léptek az egybegyűltek elé. Egyikőjük szemtől szembe megtámadta Kalinyint, és a szemére hányta, hogy biztos egy jó kis zsíros ebéd után jött ide valami szépet hazudni, miközben nekik, a munkásoknak még kenyér sem jut. Ez a munkás egy egész kis beszédet vágott ki, és tovább feszítette a húrt.

Ezután kért szót Kalinyin. Jól gondolta az előtte szóló, kezdte, ma valóban ritka jó ebédben volt része, amihez még egy kis finom borocska is került; panaszra tényleg semmi oka. Minthogy a munkás beszédében azt is elárulta, hogy hét gyereke van, ő, Kalinyin azt szerette volna megkérdezni tőle, hogy biztosan övé-e mind a hét. Ez már sokat enyhített a feszültségen. A munkás erre azt felelte, hogy mind a hét gyerek az övé, és ezt senki ne merje kétségbe vonni. Kalinyin a több ezer ember előtt ehhez a munkáshoz intézve szavait így folytatta: ha már egyszer te csináltad ezt a sok gyereket, akkor etetned is neked kell őket; ehelyett úgy teszel, mintha más dolgod sem lenne, minthogy tovább gyártsad a gyerekeket, az állam meg enni ad nekik, amíg te sztrájkolsz. Hruscsov elmondta, hogy Kalinyin sikeresen végrehajtotta a feladatát, és a munkások, akik az elején ellenségesen fogadták, végül viharos tapssal búcsúztak el tőle.

Az volt a benyomásom, hogy ezt a sok-sok évvel ezelőtti esetet Hruscsov azért őrizte meg az emlékezetében, mert az a fajta érvelés, amihez Kalinyin folyamodott és az a mód, aho-

gyan a sztrájkoló munkásokkal párbeszédet folytatott, nagyon közel áll ahhoz, ahogy maga Hruscsov is viselkedett volna.

* *

Hruscsov többször is kimutatta, hogy az orosz történelemből az a korszak áll a szívéhez a legközelebb, amelynek főszereplői a kozákok voltak. Sokat tud a kozák múltról és nagy kedvvel elevenít fel egy-egy kozák históriát — különösen, ha az a mának szóló tanulságot is tartalmaz. Amikor Tito tavaly hivatalos úton a Szovjetunióban járt, elutazott az ország déli részébe a Don és a Kubány vidékére is, ahol Hruscsovval és a többiekkel együtt egy kozák faluban szállt meg. Hruscsov ekkor érezte magát igazán elemében, és bemutatta, hogy a kozákok leszármazottai mit őriztek meg mind a mai napig őseik tulajdonságaiból és szokásaiból. Ekkor derült ki az is, hogy Hruscsov sok kozák dalt tud. Amikor Oroszország eme vidékein vitt minket a vonat, Hruscsov szép, tiszta hangon elénekelt ezek közül a régi dalok közül néhányat. Hruscsovot rendszerint akkor kerítette a hatalmába ilyen hangulat, amikor a „nép között" találta magát, akár gyárakban, akár falvakban vagy kolhozokban. Az oldott légkörnek aztán egy csapásra vége szakadt, amikor ismét hivatalos minőségben találkoztunk.

Moszkva, 1957. december 26.

Végre elhagyhattam a kórházat. A szovjet orvosok becsülettel megtettek mindent, hogy talpra álljak, ami végül sikerült is. Idén már nem megyek be a munkahelyemre, úgyhogy a nagykövetségen dolgozó elvtársak, úgyis mint Zvonko Perišić miniszteri tanácsos, Bozović tanácsos, Dizdarević, Božić és Pelicon titkárok, Savo Popović katonai attasé, Božo Frank, a személyi titkárom és a többiek otthon keresnek föl ügyintézés céljából.

Szovjet részről változatlanul folytatódik az a kétszínű játék, amely mindig is kedvelt módszere volt az oroszoknak Jugoszláviával szemben. A hivatalos szovjet szervek normálisan és operatív módon viszonyulnak jugoszláv partnereik többségéhez, és a rendes kerékvágásban folyik az együttműködés és az ügyintézés. Hellyel-közzel a szovjetek és a mi képviselőink még közös terveket is szőnek a jövőre és nem vesznek tudomást a novemberi tanácskozást és a tizenkét párt nyilatkozatát követően felerősödött ideológiai és pártkülönbségekről. Ezzel egy időben a szovjet párton és egyéb csatornákon keresztül tovább tart a zártkörű előadásokkal, belső információkkal és egyebekkel hadakozó kampány, amelynek az a célja, hogy Jugoszláviát lehetőleg minél több oldalról diszkreditálja és bemocskolja. Most már úgy beszélnek Jugoszláviáról, mint a legutóbbi nyílt konfliktusunk idején, pártunkra pedig ismét a revizionizmus, az opportunizmus, a nacionalizmus, sőt, néha a szovjetellenesség bélyegét sütik.

A szovjet kormány képtelen objektív képet adni az ország közvéleményének Jugoszlávia politikájáról, és különösen nem az Amerikai Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolatainkról. Így például azt a nemrég a jugoszláv kormány kezdeményezésére megkötött jugoszláv—amerikai egyezményt, amelynek értelmében az Egyesült Államok beszünteti hazánk katonai segélyezését, a *Pravda*, az *Izvesztyija* és a többi szovjet újság úgy mutatja be, mintha ez az amerikaiak ötlete lett volna, és a döntést egyoldalúan az amerikai kormány hozta volna meg. Az igazság ezzel szemben az, hogy a jugoszláv fél javasolta az Egyesült Államoknak, hogy a segélyt kölcsönös egyetértéssel állítsuk le. A szovjet sajtóban viszont úgy szerkesztették és fogalmazták a híreket, hogy az a benyomás alakuljon ki, mintha Jugoszlávia továbbra is igényelné az amerikai katonai segítséget, de az Egyesült Államok kormánya ezt az igényt nem hajlandó kielégíteni!

Év végi leltárt készítve a jugoszláv—szovjet kapcsolatok idei fejleményeiről, sajna, nem dicsekedhetünk valami kedvező mérleggel. Úgy fest, az elmúlt két évben — hogy az elmúlt tízről már ne is beszéljünk — több volt közöttünk a civódás és a perpatvar, mint a barátság és az együttműködés. Mi azt reméltük, hogy az 1955 júniusában a normalizálásról aláírt megállapodás után a két ország kapcsolatai nagyobb lendülettel és gyümölcsözőbben fognak fejlődni. Ez azonban nem következett be. Az oroszok minket tesznek felelőssé a jugoszláv—szovjet kapcsolatok siralmas állapotáért, mi meg őket, mondván, hogy a mi politikánkban semmiféle változás nem történt. A baj éppen az, hogy az oroszok politikájában sem történt semmiféle változás, és alapjaiban ugyanolyan maradt, mint volt. És mivel sem nálunk, sem náluk nem történt változás az egymással szemben folytatott politikában, törvényszerű, hogy megint folyton veszekszünk.

A jugoszláv—szovjet viszony elmúlt két évének eseményei azt bizonyították, hogy a Szovjetunió — jóllehet a politikájának megvalósításához igénybe vett eszközök és módszerek nagy átalakuláson mentek keresztül — nem tágít a múltból már jól ismert Jugoszláviával kapcsolatos hosszú távú politikai céljaitól.

Nyílt összetűzéseink időszakában többször is elmondtam Hruscsovnak, hogy miben látom a szovjetek Jugoszlávia-politikájának legfőbb hibáját: képtelenek elfogadni minket olyanoknak, amilyenek vagyunk, s minduntalan másik országot akarnak Jugoszláviából faragni; olyat, amely megfelelne a gusztusuknak és amelyet könnyedén a szocialista táborba tudnának olvasztani. Az indulatok most, hogy nem írtuk alá a *Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkozatát*, ismét e körül a kérdés körül szikráztak fel — és nem valószínű, hogy ez a képlet belátható időn belül megváltozik. A két ország között mindaddig lesznek kisebb-nagyobb konfliktusok, amíg a Szovjetunió ragaszkodik saját lágerpolitikájához és Jugoszlávia ennek ellenáll, ahogy azt mind ez idáig tette.

Nehogy azt gondoljuk azoban, hogy pusztán a független jugoszláv külpolitika akadt az oroszok torkán. Nem kisebb figyelem irányul a jugoszláv belpolitika, illetve a jugoszláviai szocialista társadalmi fejlődés iránt, ami a szovjet és a tábor országaira jellemző modelltől függetlenül alakul. Jugoszlávia és a Szovjetunió között talán nagyobbak a különbségek a belpolitika, mint a külpolitika terén. Függetlenségünk a nemzetközi kapcsolatokban — bár nem örülnek neki — véleményem szerint korántsem zavarja annyira az oroszokat, mint a szocializmusba vezető önálló, a szovjet tapasztalatoktól gyakran eltérő jugoszláv út.

A Szovjetunió és Jugoszlávia alapvető külpolitikai irányultságában — bár mindkét ország a békés egymás mellett élést deklarálja — szintén jó néhány különbség fedezhető fel. Megítélésem szerint a szovjetek által hangoztatott formula nem kielégítő. Az oroszok ugyanis mindig nagyon vigyáznak arra, hogy kizárólag az eltérő társadalmi és politikai berendezkedésű államok békés egymás mellett élését hirdessék. Ebből az következik, hogy ez a politika nem érvényes az azonos, vagy hasonló berendezkedésű országok esetében — és az európai szocialista országok ebbe a kategóriába tartoznak. A Hruscsovval folytatott eszmecseréim során többször is felvetettem ezt a kérdést, de Hruscsov mindig szilárdan kitartott amellett, hogy Jugoszlávia „nem formálhat jogot" erre a politikára, mert ott a kommunisták vannak hatalmon, és rájuk más szabályok vonatkoznak, mint például Indiára, Iránra vagy Törökországra! Amíg az oroszok nem vetik el ezt az álláspontot, addig biztosak lehetünk abban, hogy a szocialista államok viszonyának kérdésében nem engednek a szocialista tábor koncepciójából. Ezekre az országokra e szerint az álláspont szerint nem érvényesek a békés egymás mellett élés elvei.

Ezeknek és még számos más különbségeknek a fényében, amelyek állandó súrlódásokat okoznak a két állam között, nehéz bármiféle jóslásokba bocsátkozni a jugoszláv—szovjet

viszony jövőbeni alakulásáról. Egyre több jelét látjuk mostanában a nemzetközi kapcsolatok ígéretesebb fejlődésének és a már több mint tíz éve tartó hidegháború fokozatos gyöngülésének — amennyiben ez a tendencia tovább tart és megizmosodik, kialakulhat egy olyan légkör, amely nem kedvez Jugoszlávia beolvasztásának a táborba. Ez az állítás azonban fordítva is igaz: ha a világ visszasüllyedne a hidegháború állapotába, akkor a szovjet tömbpolitika új erőre kapna. Ezek a szovjet elképzelések a legvadabb hidegháború, azaz Sztálin uralkodásának idején voltak a legmerevebbek.

Moszkva, 1957. december 30.

Az egy héttel ezelőtti *Pravda* meglehetősen tág teret szentelt Sztálin születésnapjának. A december 21-ei számban „J. V. Sztálin szülőföldjén" jelent meg egy csinos kis cikk, amit a *Pravda* Goriba, Sztálin szülővárosába kiküldött tudósítója írt alá. A *Komszomolszkaja Pravda* (a TASZSZ alapján) egy hasonló kis dolgozattal lepte meg olvasóit: „Ahol J. V. Sztálin élt és dolgozott". Mindebből arra következtethetünk, hogy a KB Elnöksége pontosan megszabta, ki, hogyan és mennyit írjon Sztálin születésnapjáról. Az aznapi szovjet sajtóban ugyan nem ez volt a két leghosszabb cikk, de hogy ezek keltették a legnagyobb figyelmet, az biztos.

Sztálinról a szerzők még mindig érdemei elismerésével adózva, a személyisége iránti tisztelet hangján írnak. A *Pravda* a kommunizmus ügyének kiváló harcosaként, odaadó marxista—leninistaként és sziklaszilárd forradalmárként emlegeti, és részletesen beszámol a gori Sztálin-múzeum megnyitásáról. A tárlókban a látogatók megcsodálhatják annak a harcnak több száz rekvizitumát és emlékét, amelyet „J. V. Sztálin a kommunizmusért vívott".

Mint mindenki, gondolatban mi is összehasonlítottuk a mostani cikkeket azzal, amit a *Pravda* és a többi újság Sztálin születésnapjáról tavaly írt — akkor, amikor a szovjet kommunista párt vezetésében még megtalálhatók voltak Molotov, Malenkov, Kaganovics és társaik. Kell-e mondanom: akkoriban ilyen cikkek nem jelentek meg. A mostani politikai pillanat egészen más, mint a tavaly decemberi, s ezért alakult ki ez a látszólag abszurd helyzet: a sztálinistákkal megspékelt szovjet vezetés idején egy árva szót sem ejtettek Sztálinról; amikor viszont a Szovjetunió egyszemélyi vezetője a pártellenes, konzervatív, sztálinista csoportot a hatalomból kiebrudaló, szilárd helyzetben lévő Hruscsov, két Sztálint dicsérő cikk is megjelenik.

A minap kaptam meg azt a meghívót, amely engem és Miškát meginvitál a holnapi újévi fogadásra a Kremlbe. Nem hinném, hogy Hruscsov holnap este hasonló újévi köszöntőre ragadtatja magát, mint tavaly, amikor üdvözlőbeszédét avval a mellbevágó kijelentéssel kezdte, hogy „büszke arra, hogy Sztálin keze alatt nőtt fel". Remélem, az idén a NATO-országok nagykövetei sem fogják bojkottálni a szovjet kormány rendezvényét, mint tették azt tavaly, kiterjesztve ezzel a hidegháborút a protokoll területére is és újabb olajat öntve a kelet—nyugati viszály amúgy is bőszen lobogó tüzére. Ez az estély várhatóan jobb hangulatban telik majd el, mint a tavalyi.

FOLYTATÓDIK A SZOVJET „BÉKEOFFENZÍVA"

Újévi fogadás a Kremlben — Békülékeny hangulatban a szovjet vezetők — Pohárköszöntő Eisenhower egészségére — Gondolatok Hruscsov minszki beszéde után — A szovjet interkontinentális rakétákról, a *szputnyik*ról és a szovjet békeoffenzíváról — Az Egyesült Államok is fellövi első „szputnyikját" — Miről beszélgettem Hruscsovval 1958. február 17-én?

Moszkva, 1958. január 3.

A szovjet kormány, akárcsak tavaly, ismét nagyszabású óév-búcsúztató fogadást rendezett a Kremlben. A tavalyi estélyhez képest, amely végül csak a hidegháború további élezéséhez vezetett, idén összehasonlíthatatlanul jobb, sőt egyenesen ünnepi és baráti volt a légkör. Hruscsov összesen négy pohárköszöntőt tartott: egyet a diplomáciai testület egészségére, külön kiemelve közülük azon országok képviselőit, amelyek tagjai voltak az antifasiszta koalíciónak, egyet a szovjet hadsereg tiszteletére, egyet a szocialista országok képviselőire, s végül a szovjet kommunista pártra, illetve a szovjet munkásosztályra, a népi értelmiségre, a kolhozparasztságra és az ifjúságra.

Hruscsov mindegyik beszédében feltűnően békülékeny hangnemben szólt a nyugati képviselőkhöz. Különösen érezhető volt ez akkor, amikor a Hitler elleni koalícióról beszélt, amely Hruscsov megfogalmazása szerint „sajnos már Hitler szétverésének a másnapján szétesett". Az antifasiszta koalíció felemlegetésétől itt nagyon sokáig ódzkodtak. Hruscsov most precedenst teremtett, de egyúttal külön is választotta az Egyesült Államokat, beszédének legnagyobb részét neki szentelve, és kifejezésre juttatta a szovjetek hajlandóságát arra, hogy az amerikaiakkal „kettesben" megoldják a világ összes égető problémáját. Ragaszkodott ahhoz, hogy kizárólag egy ilyen szovjet—amerikai megállapodás garantálhatja az általános elégedettséget és azt, hogy nem lesz kárvallott harmadik fél. Hruscsov beszéde végén Eisenhower elnök egészségére ürítette poharát, mire Thompson, az amerikai nagykövet felpattant a helyéről és keresztülságuldott a termen, hogy koccinthasson Hruscsovval és a többi szovjet fejessel. Eisenhower volt az egyetlen olyan személyiség, akit szovjet részről név szerint is megtiszteltek és felköszöntöttek, nyilván azért, hogy a moszkvai vezetés ezáltal is kimutassa hő vágyát a szovjet—amerikai megegyezés iránt. Jelzem, ez az az orientáció, amitől betegesen retteg szinte minden ország, kicsik és nagyok, keletiek és nyugatiak egyaránt.

Hruscsov a szocialista tábort még említésre sem méltatta, mint ahogy a NATO-tömbről sem volt mondanivalója. Attól is tartózkodott, hogy — a szokásos nyugatellenes felhangokkal — megsimogassa Afrika és Ázsia semleges államainak buksi fejét. Hruscsovnak a diplomáciai testület doyenje, a svéd nagykövet Suljman válaszolt, mondanom sem kell, boldogan követve a hruscsovi főcsapást. A két beszédet feltehetőleg előre egyeztették. Több, igen régóta Moszkvában dolgozó nyugati nagykövet is lelkendezett nekem, hogy ilyen remek hangulatú fogadásban, mióta idejöttek, nem volt még részük.

Hruscsov fellépése alapján ítélve talán azt lehetne mondani, hogy a szovjet vezetés inkább kikecmeregni akar valahogy a hidegháborúból, nem pedig megnyerni azt. Most már csak a hidegháború legforróbb fejű hívei törekszenek a teljes győzelemre: J. F. Dulles, Adenauer — no és persze a hidegháború szovjet élharcosai. Hruscsov tegnapelőtti közszereplése alapján arra lehet következtetni, hogy Moszkvában belátták, a hidegháborúnak nem le-

het győztese. Hruscsov beszédében ezért is villantotta fel azokat a lehetőségeket, amelyek — legalábbis a szovjet vezetés elképzelései szerint — kivezetnek belőle.

Moszkva, 1958. január 9.

Firjubin miniszterelnök-helyettes azt kérte, keressem fel irodájában. Amikor eleget tettem kérésének, átnyújtotta a „nemzetközi feszültség enyhítésére irányuló szovjet kormányjavaslatok" egy másolatát. Az eredeti példányt eljuttatták az ENSZ összes tagállama kormányának és Svájcnak. Szintén kaptam egy másodpéldányt a szovjet kormány által Eisenhowerhez intézett levélről. Ez utóbbi amolyan „használati utasítás"-féleség, amely az előbb említett, a kormányoknak címzett dokumentumokban előterjesztett szovjet javaslatokat magyarázza. Mindkét diplomáciai irat egy-két napon belül megjelenik Moszkvában.

Ezek a szovjet üzenetek tulajdonképpen a szovjet kormány által a decemberi párizsi NATO-ülésre adott válaszok, s egyszersmind javaslatok a NATO-blokk és a Varsói Szerződés kormányfőinek tanácskozására is. A két katonai tömbbe tömörült összes ország képviselőinek találkozóját két-három hónapon belül javasolják megtartani, mégpedig Genfben. A Szovjetunió az ellen sem emel kifogást, hogy kevesebb ország képviseltesse magát ezen a találkozón, de a legmagasabb szinten. A Szovjetunió kormánya e szakaszban hasznosnak tartaná, ha az egyik ilyen találkozón olyan országok is jelen lennének, amelyek sem a keleti, sem a nyugati katonai tömbhöz nem tartoznak — mint például India, Afganisztán, Egyiptom, Jugoszlávia, Svédország és Ausztria.

Moszkva, 1958. január 20.

Néhány napot Moszkvában töltött az olasz „Békebizottság" küldöttsége és megbeszéléseket folytatott Gromikóval az Olaszországot foglalkoztató aktuális kérdésekről. Ebben a bizottságban szép számmal dolgoznak baloldali pártok tagjai is. Az oroszok tisztességesen fogadták őket, bár Gromiko bizonyára nem lopta bele magát a szívükbe akkor, amikor az olaszországi katonai bázisokról szólva Olaszországgal Albániát helyezte szembe, mint a leközelebbi VSZ-tagállamot és Olaszország valamiféle területi ellensúlyát. Jugoszláviát Gromiko meg sem említette; mintha nem is arrafelé terülne el és köze sem lenne az Adriai-tenger körüli „békeövezet" létrehozásához. Gromiko szerint ez kizárólag Olaszország ügye „atlanti" részről és Albániáé a „tábor részéről".

A Vatikán és a Szovjetunió kapcsolatai úgyszintén szóba kerültek. Ezúttal nem hangzott el az a kérdés, hogy „no és hány hadosztálya van annak a Vatikánnak?", amit Sztálin tett fel a második világháborúban, amikor a Vatikán által a világ dolgaira gyakorolt befolyásra figyelmeztették. Gromiko egy olyan politikai platform kidolgozásáról értekezett, amely egyformán elfogadható lenne mind a Vatikán, mind a Szovjetunió számára azokon a területeken, ahol közösek az érdekek. Ilyen a nukleáris fegyverkezés megakadályozása és a béke megőrzése.

Az olaszok előtt valójában Olaszország semlegességének a kérdését pendítették meg, amiért cserébe a szocialista tábor részét képező Albánia semlegességét ajánlották. Erős a gyanúm, hogy az oroszok valamiféle semleges övezet kialakításában sántikálnak a nyugati határaik mentén, Egyiptomtól egészen föl a messzi Északig. Feltűnő, hogy velünk nem óhajtják megtárgyalni az Adriai-tenger körüli „békeövezet" ügyét, bár Jugoszlávia adriai, mediterrán, független szocialista ország, amely ráadásul hivatalosan és nyilvánosan támogatásáról biztosította a kelet—nyugati párbeszédet sürgető legutóbbi szovjet tervet.

Moszkva, 1958. január 21.

Megérkezett Moszkvába Eisenhower válasza Bulganyin január 9-ei jegyzékére. Az amerikai elnök a várakozásoknak megfelelően elutasította az üzenetben foglalt javaslatokat. Az oroszok az amerikai válaszból csak néhány mondatot jelentettek meg a sajtóban. Ugyanez a sors érte utol MacMillan brit miniszterelnök, illetve francia és olasz kollégájának üzeneteit is, amelyek feltehetőleg az amerikaihoz hasonló tartalmúak. Ez — az oroszok által kikényszerített — diplomáciai jegyzékváltás mostanra már olyan méretűre duzzadt, hogy az újságok folytatásokban közölhetnék. Az oroszok avval, hogy csak bizonyos mondatokat közöltek Eisenhower beszédéből, félrevezették a közvéleményüket, ami nem kis mértékben elkeserítette az amerikai nagykövetet. Thompson azt kifogásolja, hogy az amerikai válasznak egyetlen olyan mondata sem kapott nyilvánosságot Moszkvában, amely kategorikusan leszögezi, hogy az Egyesült Államok soha nem lesz agresszor és soha nem is fogja támogatni azon szövetségeseit, amelyek esetleg támadóan lépnek föl. Az itteni tömegtájékoztatás sugallata szerint a szovjet fél már kétszer is „bebizonyította", hogy minden vágya a kelet—nyugati párbeszéd: mindenki elolvashatja az ezt szorgalmazó szovjet jegyzékeket, de Eisenhower és a cimborái minden kezdeményezést makacsul elutasítanak. A Szovjet Sajtó Egyszerű Olvasója pedig levonja a következtetést: ismét „cáfolhatatlanul bebizonyosodott", hogy a Szovjetunió a béke híve, de partnerei még nem értek meg kellőképpen erre a politikára.

Megkaptuk a jugoszláv sajtót is, amely azt a téves hírt közölte, hogy a szovjet újságokban megjelent Eisenhower válasza Bulganyin második levelére. Nem örülök ennek a pontatlan információnak, a mieink igazán tájékozódhattak volna moszkvai tudósítóiknál.

Az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország nagykövetei egy nappal azután, hogy miniszterelnökeik válaszát átadták Bulganyinnak, nekem is megküldték a dokumentumok másolatait. Hasonló esetre mind ez idáig még nem volt példa — valószínűleg a szovjet sajtó trükkjei sarkallták őket erre a gesztusra.

Moszkva, 1958. január 24.

A szovjet sajtó igencsak szűkmarkúan mérte a Sukarno hivatalos jugoszláviai látogatásáról szóló híreket, bár a Szovjetunión kívül hazánk az egyetlen európai szocialista ország, ahol Sukarno eddig megfordult, ráadásul épp akkor, amikor Indonézia nehéz időszakot élt át. Itt még mindig érvényben van az a régi szabály, amely szerint Jugoszláviáról nem szabad semmi olyasmit megjelentetni, ami növelné tekintélyét és súlyának megfelelően mutatná be a nemzetközi kapcsolatokban játszott szerepét. A szovjet sajtó egy ideje nem támad bennünket — most azt játsszák, hogy nem vesznek rólunk tudomást, történjék bármi, akár az országhatárainkon belül, akár azokon kívül.

* *

Hosszú idő óta először nyílt ismét alkalmam arra, hogy egy olyan magas beosztású albán kormányhivatalnokot ajánljak tiranai követségünk figyelmébe, akivel érdemes lesz korrekt kapcsolatok kiépítésével próbálkozni. Történt ugyanis, hogy Albánia moszkvai nagykövetét, Priftit visszarendelték hazájába és külügyminiszter-helyettesi posztra nevezték ki. Az ő illetékességi körébe tartoznak majd a jugoszláv—albán kapcsolatok is. Prifti egész moszkvai tartózkodásom ideje alatt korrek módon viszonyult hozzánk. Nagy megelégedéssel közöltem Belgráddal, hogy kezdünk olyan albán hivatalos személyekre bukkanni, akik nem teljesen ellenségesek Jugoszláviával szemben. Arra persze semmi garancia nincs, hogy azok a kapcsolatok, amelyek Moszkvában kialakultak közöttünk, Albániában is folytatódni fognak, de kísérletezni véleményem szerint mindenképp érdemes.

* *

Bata, a mongol nagykövet a minap átnyújtotta nekem azt a levelet, amelyben a Mondog Népi Forradalmi Párt Központi Bizottsága meghívja a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének delegációját március 17-én kezdődő kongresszusára. A nagy esemény várhatóan egy hétig fog tartani. Ez az első eset, hogy a szocialista tábor egy tagja vendégül kívánja látni pártjának kongresszusán a JKSZ képviselőit — s a tetejébe csak egy-két hónappal azután, hogy Jugoszlávia nem volt hajlandó aláírni a *Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkozatát.* Vlahović elvtársnak címezve megüzentem a hírt Belgrádba. Biztos vagyok benne, hogy az elvtársak örömmel tesznek majd eleget a meghívásnak.

Moszkva, 1958. január 26.

Miután az SZKP KB és a szovjet kormány határozatban foglalt állást a szovjet mezőgazdaság kérdéséről, Hruscsov tartott egy nagy beszédet a belorussziai Minszkben. A mezőgazdaság egyszerűen nem képes lekerülni az Elnökség napirendjéről. A mostani határozat kimerül annak a hangoztatásában, hogy a szovjet falunak többet, jobbat, gyorsabban és olcsóbban kell termelnie, s hogy mindezt a szovjet mezőgazdaság jelenlegi rendszerében lehet és kell elérni.

Hruscsov ezzel szemben a minszki beszédben jelezte, hogy eddigi formájában fel fogják számolni a gépállomásokat. A KB-határozat, bár még egy hetes sincs, megítélésem szerint már most sokat veszített a jelentőségéből, hiszen Hruscsov lényegesen messzebbre ment, mint a „posztanovlényije". Jó néhány intézkedést foganatosítanak majd a mezőgazdasági termelés tervezésének javításáért a szovhozokban. Változtatnak a jövedelemelszámolás módján, gazdasági eszközökkel akarják büntetni azokat, akik nem végzik el a rájuk bízott feladatokat, növelik a kolhoztagok közgyűlésének jogait stb. — ennek ellenére továbbra is érvényben marad a „jegyinonacsalije" elve és érintetlenül hagyják az állam mindenható szerepét a mezőgazdasági termelésben.

Hruscsov kitért a Bulganyin üzeneteire érkezett nyugati válaszokra is — igaz, nem sok köszönet volt abban, amit mondott. Az Egyesült Államokat és Nyugat-Németországot különválasztotta a többiektől és habzó szájjal szidta őket. Elutasította a tárgyalások feltételéül szabott amerikai követeléseket, s előrángatott számos rossz emlékű problémát a múltból — egyszóval kötözködő kedvében volt. Úgy viselkedett, mintha a szovjet félnek mindenképpen és most azonnal rá kellene kényszerítenie a Nyugatot az általuk ajánlott tárgyalási feltételek elfogadására, és rettentően felbőszíti őket, hogy a Nyugat erre sem hajlandó. Mert a világbéke nyilvánvalóan akkor fog megvalósulni, ha az egyik fél tárgyalásokra tudja kényszeríteni a másikat.

Az indiai nagykövet fogadásán beszélgettem Hruscsovval. Kérdésére válaszolva elmondtam, hogy minszki beszéde vegyes érzelmeket váltott ki és hogy a párbeszédet ellenző nyugati körök feltehetőleg erre a beszédre való hivatkozással rontják majd tovább a légkört. Hruscsov erre nagyívű fejtegetésekbe kezdett arról, hogy nyíltan meg kell mondani, mi az, amit ma el lehet érni a nemzetközi kapcsolatokban, és mi az, amit nem, meg hogy azok a kemény szavak, amelyek mindkét részről elhangzanak, gyorsan feledésbe fognak merülni és szép lassan elválik, hogy kinek mi az igazi álláspontja és milyen egyezmények lehetségesek a Kelet és a Nyugat között. Mikojan, aki fültanúja volt a beszélgetésnek, adta Hruscsov alá a lovat: igenis jól tette Hruscsov, hogy a vallásról jól megmondta a véleményét az amerikaiaknak meg a többieknek, mert ismét úgy szidják a Szovjetuniót emiatt, mint sok-sok évvel ezelőtt.

Mikojan legfőképpen azért volt kirúgva Amerikára, mert az illúziókba ringatja magát arról, hogy megváltoztathatja a kelet-európai társadalmi és politikai rendet. Ez nemcsak a szocialista tábor kötelékébe tartozó országokra vonatkozik, hanem Jugoszláviára is. Hrus-

csov kijelentette, hogy az európai status quo elismerése elengedhetetlen feltétele mindenfajta tárgyalásnak, és ezt végre jól eszükbe kellene hogy vessék a nyugatiak. Bátorkodtam közbevetni, hogy ez a status quo a második világháború óta létezik, és a nemzetközi kapcsolatok alapját képezi. Ma kizárólag ezen az alapon tarthatók bármiféle tárgyalások, épp ezért szükségtelennek tartom, hogy valaki a Nyugattól a status quo formális elismerését követelje. Ez nem más, jegyeztem meg, mint a tárgyalások halasztgatására tett kísérlet. Abban az esetben, ha mégis megvalósulnak és netán sikerrel végződnek a tárgyalások, akkor az azt jelentené, hogy a Nyugat is elismerte a fennálló helyzetet — még akkor is, ha ezt expressis verbis senki nem jelenti be. Hruscsov nagy lelkesedéssel üdvözölte ezt a felvetésemet.

Moszkva, 1958. január 28.

Váratlanul Moszkvába érkezett Todor Zsivkov és Vlko Cservenkov Bulgáriából. Nem mintha valami nagy szocialista összeborulás készülne Moszkvában — a bolgárokat pusztán az a szándék vezette ide, hogy gazdasági segítséget próbáljanak kikönyörögni a „bátyuskától". Ha értesüléseim nem csalnak, nem is mennek haza üres kézzel. A táboron belül tudniillik új szabályokat fogadtak el az egymás közti kereskedelemben, amelyek az árucserében a világpiaci árat tekintik mérvadónak. Bulgáriát ez a döntés felettébb érzékenyen érinti, mert ezentúl sem itt, sem máshol a táborban nem vásárolhat majd kedvező feltételek mellett ipari termékeket. Arról már nem is beszélve, hogy a mezőgazdasági termékek világpiaci ára meglehetősen ingadozó, ami további gazdasági hátrány Bulgária számára.

A bolgárok még azt is kisírták maguknak, hogy az oroszok az eredetileg tervezettnél nagyobb mennyiségű primőr zöldséget vegyenek át tőlük — ebből a Szovjetunióban úgyis mindig nagy a hiány. Jók a kilátások arra is, hogy Bulgária kertészeket küldjön ki a Szovjetunióba, s a kitűnő bolgár szakemberek által ilyen módon „technikai segítséget" nyújtson hatalmas testvérének.

Bulgária egyébiránt minden erejével igyekszik bebizonyítani, hogy hűségesebb szövetségese Oroszországnak, mint a tábor többi tagja. Ezt alátámasztandó arra hivatkoznak, hogy az oroszok eddig már kétszer szabadították fel őket az idegen elnyomás alól: először a törököket, másodszor pedig a németeket penderítették ki Bulgária földjéről. Ha az itteni bolgár nagykövet valamivel illusztrálni szeretné, hogy hazáját eltéphetetlen szálak kötik Oroszországhoz, azt szokta mondogatni: az oroszok harmadszor is felszabadítanak majd minket, ha úgy hozza a szükség. Nem azt állítja tehát a bolgár nagykövet, hogy soha többé nem engedik, hogy hódítók lába tapossa Bulgária földjét, vagy hogy orosz szövetségeseikkel vállvetve harcolnak majd szabadságuk védelmében — ha ezt mondaná, esetleg kisebbítené a szovjet felszabadítók érdemeit. Az oroszok a maguk részéről Bulgáriát legodaadóbb szövetségesükként kezelik, s a bolgár gazdaság minden gondját-baját úgy oldják meg, mintha valami belső szovjet ügyről lenne szó.

Moszkva, 1958. január 29.

Patolicsev, az egyik szovjet külügyminiszter-helyettes tegnap nálam vacsorázott. Megkérdeztem tőle, hogy hogyan alakul a nyugati és más országokkal folytatott levélváltásuk a kelet—nyugati tárgyalások ügyében. Patolicsev kijelentette, hogy egyelőre semmiféle találkozó vagy tárgyalás nem lesz, mert Amerika még nem érett meg rá. A rakétafegyverek területén tapasztalható amerikai lemaradás meggyengítette az Egyesült Államok pozícióit és az erőviszony a szovjetek javára billent fel. Az amerikaiak nem kívánnak a gyengébb fél helyzetéből tárgyalni. Azután, hogy az oroszok fellőtték az első *szputnyik*ot és hadseregüket interkontinentális rakétákkal szerelték fel, minden egyezség kizárólag az amerikaiak

kárára képzelhető el. Tárgyalások helyett az amerikaiak most azért mozgatnak meg minden követ, hogy helyreállítsák a felbillent erőegyensúlyt. Meg kell mondjam, a tegnapinál kevés nyíltabb beszélgetést folytattam szovjet politikussal ezekről a kérdésekről.

Az est további részében Patolicsev Nyugat-Európa és Amerika ellentéteit boncolgatta, valamint kitért az egyes nyugat-európai országok között tapasztalható feszültségekre is. Kedvenc témája ez az oroszoknak, ha a nemzetközi kapcsolatok kerülnek szóba. A vak is látja, hogy Moszkvában adunak tekintik a Nagy-Britannia és a kontinentális országok, a Franciaország és Németország, valamint az Amerika és az összes nyugat-európai ország között feszülő ellentmondásokat és ellentéteket. Ettől a régi beidegződéstől itt még mindig nem tudtak megszabadulni, annak ellenére, hogy megváltoztak az idők és velük együtt változott a nyugat-európai országok közötti ellentétek jellege és jelentősége is.

Eisenhower válaszával szemben Patolicsev Nehru válaszát méltatta. Az oroszoknak különösen Nehrunak az az ötlete tetszett, hogy ne a két ellenséges katonai tömb összes országa tartson egy csúcstalálkozót, hanem csak a Szovjetunió és az Egyesült Államok. Ez a beszélgetés megerősítette azt a sejtésemet, hogy a szovjet vezetés mindennél jobban vágyik a közvetlen tárgyalásokra és megállapodásokra az Egyesült Államokkal.

Moszkva, 1958. február 1.

A szovjet sajtó szinte páratlan jártasságra és leleményességre tett szert abban, hogyan közöljön féligazságokat úgy, hogy eltorzított félmondatokat ragad ki a jugoszláv vagy más nemzetiségű államférfiak beszédeiből. Hiába is mernénk tiltakozni a szovjet külügyminisztériumban a beszédek értelmének eltorzítása miatt: a külügyi hivatalnokok azt válaszolnák, hogy a szovjet sajtó csak a jugoszláv újságokból vett át idézeteket, haragudjunk tehát a saját sajtónkra. Most Tito legfrissebb beszéde esett áldozatul a *Pravda* és az *Izvesztyija* fondorkodásainak. Az oroszok nem válogatnak az eszközökben: pontatlanul fordítanak, kétértelmű kifejezéseket szőnek a szövegbe. Tito például kijelentette, hogy Jugoszlávia azért küzd, hogy minél előbb „megálljon a saját lábán". Ezt az oroszok úgy fordították, hogy Jugoszláviának „minél hamarabb függetlenné kell válnia". Ezután közölték az oroszok azt a hírt, hogy az amerikaiak megszüntették a hazánk felfegyverzése céljából nyújtott katonai segítséget. Ezáltal az egész ügy már teljesen hamis értelmet is nyert: mintha Jugoszlávia eddig nem lett volna független, s ezt épp Tito ismerte volna be a jugoszláv ifjúság kongresszusán!

* *

Január 29-én a Kremlben rendeztek egy meglehetősen szerény fogadást egy egyiptomi gazdasági delegáció tiszteletére (amelyet egyébként Szidki egyiptomi iparügyi miniszter vezetett). Ezen a fogadáson felbukkant Szaburov is — az a Szaburov, akit a KB tavaly júniusi plénumán a Molotov—Malenkov—Kaganovics-csoporttal együtt politikailag likvidáltak. Szaburov most semmiféle pártfunkciót nem tölt be, a külgazdasági kapcsolatokért felelős állami bizottságban dolgozik. Ilyen sem sokszor fordult még elő a Szovjetunióban: egy olyan politikus, aki korábban a legfelsőbb vezetés tagja volt, de politikailag likvidálták és „pártellenesnek" bélyegezték, megjelenik a Kremlben egy, a külföldi vendégek számára rendezett kormányfogadáson. Sztálin alatt a Szaburovhoz hasonló bukott férfiak egész temetőket népesítettek be, nem pedig különféle fogadásokon támasztották a falat. Szaburov félrehúzódott, nem elegyedett szóba a szovjet vezetőkkel, azaz egykori kollégáival. A külföldiek közül egész este mindösszesen hárman: a norvég és az osztrák nagykövet, valamint jómagam próbáltunk enyhíteni magányán. Én kizárólag a szovjet—egyiptomi gazdasági kapcsolatokról folytattam vele eszmecserét — más kérdést nem nagyon akaródzott meg-

bolygatnom. Szaburov próbált úgy tenni, mintha az égvilágon semmi különös nem történt volna vele a közelmúltban.

A szovjet protokollszolgálat kifejezett kérésére a teljes diplomáciai testület „haptákba vágta magát" az egyiptomi gazdasági miniszter tiszteletére, s olyan tiszteletadással fogadta, ami csak államfőknek és miniszterelnököknek jár ki. Hruscsov, Bulganyin és Mikojan viselkedése fényesen tanúskodott arról a figyelemről, ami a Szovjetunió részéről Egyiptom, illetve a Közel-Kelet és arab országok iránt megnyilvánul. A szovjet jelenlét és befolyás ebben a térségben ma összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint egy vagy két évvel ezelőtt — hogy a távolabbi múltról már ne is beszéljünk.

Moszkva, 1958. február 3.

Az oroszok a napokban a kulturális és tudományos együttműködésről szóló megállapodást írtak alá az Egyesült Államok kormányával. A dokumentum csonkítatlanul megjelent az *Izvesztyijá*ban. Mind Eisenhower, mind Bulganyin aláhúztak a megállapodás politikai fontosságát.

Az oroszokat ezúttal — túl az általános politikai motivációkon, amelyek a kapcsolatfelvételre és a megegyezésekre ösztönzik őket az amerikaiakkal — leginkább az amerikai gazdaság és technológia hozta izgalomba. Az amerikaiak viszont arra keresik a lehetőségeket, hogy a szovjet közvéleményt rendszeresen tájékoztassák az amerikai eredményekről. Élénken érdeklődtek a rádió, a film, a televízió iránt, és az *Amerika* című újságot szeretnék megjelentetni oroszul is és forgalmazni a Szovjetunióban. Az oroszok persze legalább annyira igyekeztek leszerelni az amerikaiak ebbéli buzgalmát, mint amennyire lelkes hívei voltak az egyezménynek. Az amerikaiak például rögtön az egyezmény aláírása után megvételre ajánlottak vagy harminc amerikai filmet. Még mindig nem oldották meg az *Amerika* című újság terjesztésének kérdését — az amerikaiak tudniillik elégedetlenek a mostani rendszerrel, amelyben az újság nem jut el az állampolgárok kezébe.

Minthogy a megállapodás Hruscsov minszki beszéde után jelent meg, szovjet körökben egyre jobban lábra kap az a meggyőződés, hogy az erőfitogtatás nemhogy nem akadályozza vagy hátráltatja az ehhez hasonló megállapodások megkötését, hanem épp ellenkezőleg. Első itteni benyomásaim szerint az oroszok és az amerikaiak elégedettek a szerződéssel, az Egyesült Államok néhány szövetségese viszont nem. Az oroszok szövetségeseinek véleményével, ne adj'isten esetleges nemtetszésével, ahogy az már lenni szokott, a kutya sem törődik.

Moszkva, 1958. február 4.

A román nagykövetség tegnapi fogadásán váltottam néhány szót Hruscsovval arról, hogy az amerikaiak is sikeresen Föld körüli pályára bocsátották első műholdjukat. Az amerikai „szputnyik" meglepetést és elkeseredést váltott ki az oroszokból. Amikor megérkeztem a fogadásra, a ruhatárban összefutottam Georgazéval, a Legfelsőbb Tanács titkárával, aki rögtön nekem is szegezte a kérdést: hallottam-e a „rossz hírt", vagyis az amerikai „szputnyik" fellövését. Bár az oroszok számoltak azzal, hogy nem sokáig sajátíthatják ki a monopóliumot ezen a területen, arra mégsem gondoltak, hogy ilyen gyorsan semmivé foszlik az előnyük.

Hruscsov sem volt valami virágos jókedvében: a hír őt is szíven ütötte. Azt kell mondanom, hogy az oroszoknak nem kis részben saját főztjüket kell megenniük. Túlságosan sokat dicsekedtek azzal, hogy világelsők a rakétatechnikában, hogy ők lőttek fel először műholdat, hogy minden más országot messze megelőznek ezen a területen. Minthogy az űrkutatás

egyértelmű katonai jelentőséggel bír, kijelenthetjük, az oroszok a kelet—nyugati kapcsolatok játszmájában túl sokat tettek erre az egy lapra (lásd például a nyugati országokhoz intézett szovjet üzeneteket). Az oroszok most saját, négy hónappal ezelőtti propagandahadjáratuknak estek áldozatul; emiatt ugyanis fokozottan érvényesül az amerikai siker politikai és pszichológiai hatása mind a szovjet közvéleményben, mind a szovjet vezetésben.

Megpróbálván valahogy jókedvre deríteni Hruscsovot, hosszas fejtegetésekbe bonyolódtam arról, hogy az amerikaiaknak tulajdonképpen már rég fel kellett volna lőniük azt a „szputnyikot" és ezzel a késéssel bizonyára csalódást is okoztak a szövetségeseiknek, és hogy most valószínűleg a többi fejlett ország is sorban fogja fellődözni a „szputnyikokat". Úgy tettem, mintha — a megjelent oroszokkal szemben — rám semmiféle hatást nem gyakorolt volna az amerikai siker. Hruscsov, aki nem volt képes levetkőzni rosszkedvét és bosszúságát, valami olyasmit motyogott válaszképp, hogy az amerikaiak nem olyan ballisztikus rakétával lőtték fel a műholdjukat, mint ők, hanem annak egy gyengébb változatával. Hruscsov ezután megmagyarázta nekem, mennyivel és miben jobb a szovjet rakéta.

Az első amerikai „szputnyik" méreteiről szintén lekezelően nyilatkozott: majdnem harmincszor könnyebb, mint a szovjet („apelszincsik" — vagyis hogy narancs, mondta róla az első titkár). „Akkor is megmutatjuk nekik nemsokára!" — csapott ökölbe szorított kézzel a levegőbe Hruscsov. „Legközelebb egytonnás szputnyikot lövünk fel!"

Valóban kapitális jelentőséggel bír, feleltem, hogy a Szovjetunió ilyen súlyos szputnyik kilövésére képes, de véleményem szerint most jobban tennék, ha hagynák, hadd keringjen az az amerikai „apelszincsik" a Föld körül, és táviratilag gratulálnának Eisenhowernek, az amerikai tudósoknak, mérnököknek és munkásoknak a sikeres kísérlet alkalmából.

Felhívtam Hruscsov figyelmét arra is, hogy az első nyugati kommentárok (főként Nagy-Britanniában és persze az Egyesült Államokban) mind megemlítik azt is, hogy a saját „szputnyuikjuk" fellövése után az amerikaiak már bátran belevághatnak a tárgyalásokba az oroszokkal, mert nem lesznek alárendelt helyzetbe kényszerítve.

Lehet, hogy tévedek, de úgy láttam, ezek a szép szavak nem maradtak hatás nélkül: Hruscsov különösen akkor élénkült fel, amikor az Eisenhowernek szóló táviratot javasoltam.

A Nyugattal folytatandó tárgyalások további előkészítése helyett itt Moszkvában inkább a belpolitikai eseményekre figyel mindenki: a legfelsőbb tanácsi választásokra és az új szovjet kormány megválasztására. Sem egyik, sem másik nem pusztán formai jellegű, mint egykor, a régi szép időkben volt, mert a Legfelsőbb Tanács tagsága, értesüléseink szerint, jelentős változások és fiatalítások elé néz.

Moszkva, 1958. február 9.

Február 8-áig az SZKP KB Elnökségének tagjait a következő sorrendben jelölték küldöttnek a Legfelsőbb Tanácsba: Hruscsovot száztíz választókörzet választotta jelöltjének; Vorosilovot és Mikojant negyven-negyven; Kiricsenkót huszonhét, Szuszlovot huszonegy, Svernyiket tizenhét, Furcevát tizenöt, Arisztovot, Ignyatovot és Brezsnyevet tizenháromtizenhátom, Kuusinent tizenegy, Muhitdinovot tíz. A sort Koszigin, Poszlepov és Beljajev zárják, két-három választókörzettel. Bulganyin mindössze nyolc körzetben jelölt. A jelölések folytatódnak. A végén a KB tagjai eldöntik, hogy melyik körzetben fogadják el a jelöltséget, s a többiben átengedik ezt a megtiszteltetést a pótjelölteknek, akiknek a megválasztása szintén garantált. Így festenek a Szovjetunióban a KB Elnökségének és a szovjet állampolgároknak a választással kapcsolatos jogai. Az utóbbiak több helyen is jelölik az előbbieket, és ezen pontosan le lehet mérni, hogy az elnökségi tagok közül kinek milyen a helyzete. Minden jó előre megrendezett és pontosan „kicentizett". A szovjet felső vezetés

tagjainak nemcsak hogy nem kell harcolniuk azért, hogy megválasszák őket, hanem ők döntik el, kiket részesítenek abban a kegyben, hogy elfogadják a mandátumukat.

Néhány szovjet funkcionárius elárulta nekem, hogy megváltozik a Legfelsőbb Tanács személyi állománya, és főként olyan új tagokból fog állni, akik kint a „területen" irányítják a párt- és állami gépezetet. Ezek az új emberek addigi pozícióik mellé most begyűjtik a legfelsőbb tanácsi tagságot is. Hruscsov a jelek szerint ebben a testületben is megerősíti helyzetét. Még ennél is fontosabb lesz azonban az új szovjet kormány, azaz tulajdonképpen az új miniszterelnök megválasztása. Bulganyin helyzete nem pusztán ingatag, hanem eleve bukásra ítélt; a Molotov—Malenkov—Kaganovics pártellenes csoport likvidálása óta egész Oroszország azt várja, hogy mikor tűnik végre el a színről.

* *

Mind az itteni nyugati, mind a keleti képviselők többsége ellenzi Egyiptom és Szíria egyesülését. A szovjet hivatalnokok azt az utasítást kapták, hogy ne nyilatkozzanak ebben a kérdésben és így tegyék nyilvánvalóvá fenntartásaikat. A tábor országait képviselő diplomaták most egy lépéssel megelőzhetik az oroszokat — őket nem kötelezték hallgatásra, úgyhogy — az oroszok hallgatólagos egyetértésével — nyugodtan bírálhatják a kialakuló helyzetet. Aggódnak, hogy az egyesülés örve alatt Szíria elveszíti függetlenségét, hogy az unió alkotmánya reakciós és nem biztosít egyenlő jogokat, és végül mélyen elítélik a politikai pártok betiltását. Nasszer ezentúl nemcsak az általa vezetett közös kormány összetételét fogja megszabni, hanem a parlamentét is — siránkoznak a keletiek. Ezeken kívül számos más, hasonló okot sorolnak fel az ily módon megvalósuló unió ellen. Senki nem az arab egység erősödését látná benne — épp ellenkezőleg. Mindenki arra számít, hogy kiéleződnek az Egyiptom és Szíria közti ellentétek és eddig még ismeretlen problémák és gondok bukkannak elő.

Moszkva, 1958. február 17.

Azt a hírt kaptam Belgrádból, hogy a JKSZ VII. kongresszusára meghívják az SZKP küldöttségét is, és hogy a meghívást hivatalosan a belgrádi szovjet nagyköveten keresztül nyújtják majd át. Sejtelmem sincs, hogy mi fog ebből kisülni, hiszen a kongresszusnak többek között az a feladata, hogy új programot tűzzön a jugoszláv kommunisták elé, és ezt az új programot az SZKP KB Elnöksége már most elítéli.

Szombaton, február 15-én kihallgatást kértem Hruscsovtól. Az első titkár hétfőn, február 17-én, a KB épületében fogadott.

Legelőször is átadtam neki azt a levelet, amelyben a JKSZ KB közli, hogy nem veszünk részt azon a március 7—8-án Prágában rendezendő tanácskozáson, amelynek témája a kommunista pártok új, elméleti folyóiratának a kiadása lesz. Felolvastam neki a KB válaszának orosz fordítását. Mindez csak pár percet vett igénybe. Hruscsov ismerte a jugoszláv válasz tartalmát, minthogy Kardelj — azon a vacsorán, amit Zamcsevszkij tiszteletére adott — közölte a belgrádi szovjet nagykövettel. (Hruscsov mintegy mellékesen megjegyezte, fogalma sincs, mi végre szerveztük ezt a vacsorát — hacsak nem azért, hogy kimagyarázzuk és tompítsuk a negatív hozzáállásunkat az újság ügyében.) Hruscsov tájékoztatott arról, hogy mit mondott Kardelj a szovjet nagykövetnek a jugoszláv pártkongresszusról. Amikor hozzátettem, hogy természetesen az SZKP delegációját is várjuk az eseményre, Hruscsov észrevételezte, hogy még nem kaptak meghívót. A meghívót, amit legjobb tudomásom szerint még egyetlen pártnak sem küldtünk el, a legközelebbi napokban kézhez fogják kapni, nyugtattam meg az első titkárt. A kongresszusig még két hónap van hátra, úgyhogy a kapkodás indokolatlan lenne.

A beszélgetés során a következő kérdéseket érintettük. Megkérdeztem, hogy számíthatunk-e a kelet—nyugati tárgyalásokra és hogy milyen eredménnyel kecsegtetnek. Hruscsov azt felelte, hogy a tárgyalássorozat esetleg még az idén lebonyolódhat. Teljes sikerre nincs sok remény, de néhány fontos kérdésben esetleg megegyezésre lehet jutni. A Nyugat akadályokat gördít a megegyezés útjába. A Szovjetunió a tárgyalások mellett kardoskodik, helyesebben egy olyan megállapodás mellett, amely később a tárgyalások kiindulópontja lehetne.

Megemlítettem, hogy tegnap a BBC kiadványában azt a hírt olvastam, hogy az Egyesült Államok újabb katonai célú kísérleti atomrobbantás-sorozatot tervez a Csendes-óceánon. Az amerikaiak egy majdnem egymillió négyzetkilométeres tengeri zónát tiltott övezetté nyilvánítottak. A kísérletek állítólag áprilistól augusztusig fognak tartani. Szerény véleményem szerint az egész világon visszatetszést fog kelteni ez az amerikai döntés, ráadásul az Egyesült Államok katonai ereje nem fog számottevően növekedni ennek a kísérletsorozatnak az eredményeképpen, mint ahogy nem is gyöngülne meg lényegesen nélküle. Hangot adtam azon nézetemnek, hogy a mostani helyzetben, amikor mindenki a Kelet—Nyugat párbeszéd megkezdődését várja, melynek napirendjén megtalálható az atomrobbantások beszüntetése is, a Szovjetunió az egész világon nagy rokonszenvet ébreszthetne maga iránt, ha bejelentené, hogy a Kelet—Nyugat találkozóig lemond a kísérleti atomrobbantásokról. Megkérdeztem Hruscsovtól, mi a véleménye a dologról.

Hruscsov azt felelte, hogy ők készek erre a lépésre — azzal a feltétellel, hogy mások is megteszik. Ha a Szovjetunió egyoldalúan lemondana a kísérletekről, akkor az amerikaiak lépéselőnybe kerülnének. A kísérletek célja legfőképpen az, hogy olcsóbban tudják előállítani az atom- és hidrogénbombát. Egy bomba mostani költségeiből két-három, vagy még több bombát is ki tudnak hozni a kísérletek segítségével, okosított ki Hruscsov. Nem a katonai szempont a legfontosabb tehát a Szovjetunió számára: ha egyszer már feketén-fehéren be van bizonyítva, hogy tíz bomba elég Nagy-Britannia eltüntetéséhez a föld színéről, akkor minek negyvenet készenlétben tartani? Hruscsov hangsúlyozta, hogy a robbantási kísérletek rubelmilliárdokat takarítanak meg a szovjet állam számára. Arról már nem is beszélve, hogy az egyoldalú szovjet befagyasztást a világ a gyengeség jeleként értelmezné (hogy tudniillik a szovjet kormány enged a közvélemény nyomásának).

Nem sok remény van rá, hogy az oroszok el fogják fogadni a nukleáris kísérletek felfüggesztését szorgalmazó javaslatot. És bár az atomrobbantások valóban nagyon sok pénzt takarítanak meg, Hruscsovon látszott, hogy szüntelen ott munkál benne az erő-gyengeség komplexus.

Szót ejtettünk a legfelsőbb tanácsi választásokról, valamint a kormányban ennek következtében várható változásokról is. Rövid habozás és kertelés után Hruscsov kibökte, hogy a választások után Bulganyin búcsút mond a miniszterelnöki széknek. A fő ok természetesen a júniusi események során tanúsított magaviselete, de Bulganyin, folytatta Hruscsov, amúgy is tökéletesen alkalmatlan erre a tisztségre. Eddig megtűrték, de semmi okuk rá, hogy ezentúl is ragaszkodjanak hozzá. Hruscsov a példa kedvéért elmesélte, hogy a Nyugattal folytatott mostani levélváltás során a szovjet javaslatokat — melyek széles nyilvánosságot kapnak mind a Szovjetunióban, mind külföldön — Bulganyin írta alá; ezért aztán „Bulganyin javaslatairól" meg „Bulganyin politikájáról" szólnak a hírek. Ez elégedetlenséget szül a Szovjetunióban; az emberek morognak, hiszen tudják, hogy mennyit ér Bulganyin, mint miniszterelnök. Hruscsov elpanaszolta, hogy Bulganyin a legutóbbi üzenetet (a harmadik levelet Eisenhowernek) — annak ellenére, hogy az ő aláírása van a végére bigygyesztve — még csak el sem olvasta, mert épp beteg vagy fáradt vagy dekoncentrált volt! A Legfelsőbb Tanács április elején ül össze. Hruscsov bízik abban, hogy a KB abszolút többsége Bulganyin menesztése mellett foglal majd állást, és hogy ezt a kérdést a KB-n be-

lül még az áprilisi legfelsőbb tanácsi ülés előtt sikerül megnyugtatóan lerendezni. Arra a kis időre meg hadd maradjon minden a régiben.

Hruscsov Vorosilov jugoszláviai látogatására terelte a beszélgetést. Erre a kérdésre, mondta, most mi (ti. jugoszlávok) tértünk vissza. Nekik most nincs ellene kifogásuk. (Tavaly Bukarestben ugyanis nem támogatták azt az ötletet, hogy közvetlenül a júniusi plénum után Vorosilov a Szovjetunió képviseletében Jugoszláviába látogasson — a marsall, mint tudjuk, nem a legjobb oldaláról mutatkozott be a krízis során.)

Látszólag ártatlanul, mintha csak magamtól kérdezném, megjegyeztem, hogy vajon fizikailag hogy fogja bírni az öreg Vorosilov a látogatást, hiszen a program ilyenkor mindig zsúfolt és megterhelő. Hruscsov jól értette a kérdést és kijelentette, hogy nem lesz probléma, Vorosilov kibírja, mivel „Vorosilov az októberi forradalom és az oroszországi polgárháború óta egyebet sem tesz, csak látogatóba járkál". Hruscsov hozzáfűzte, hogy Vorosilov megmarad a Legfelsőbb Tanács elnökének a posztján. „Miért váltanánk le?" — tárta szét a kezét Hruscsov. A „sztarik" így se csinál semmit, a Szovjetunió szempontjából meg előnyösebb, ha marad a helyén. Mikor Molotov, Malenkov és Kaganovics még a vezetésben voltak, és a saját pártjukra állították és maguk elé taszigálták Vorosilovot, akkor a marsall még számított valamit. Ma azonban egészen más a helyzet, legyintett Hruscsov. Reméli, hogy a lehető legszívélyesebben fogadjuk majd Vorosilovot Jugoszláviában, és a marsall kedvező benyomásokkal távozik majd hazánkból. „Vorosilov biztosan mint jugoszláv ügynök tér majd haza a Szovjetunióba!" — nevetett nagyot a saját viccén az első titkár.

Azt már nem mertem megkérdezni Hruscsovtól, hogy ki lesz az új kormányfő — evvel végképp túllőttem volna a célon. Már így is feltűnően buzgón érdeklődtem a választások és az egyéb belső szovjet változások iránt.

Hruscsov felvetette Egyiptom és Szíria egyesülésének a kérdését is, és vázolta mind a szovjet, mind a jugoszláv álláspontot evvel kapcsolatban. Nagy örömmel nyugtázta, hogy a két álláspont — annak alapján, amit Kardelj a szovjet nagykövetnek erről néhány nappal ezelőtt elmondott — teljes mértékben megegyezik. Hruscsov felsorolta az egyesülés negatív oldalait: először is Nasszer ideológia és kellő tapasztalatok híján eddig kizárólag az arab nacionalizmus jelszavaival operált — ez pedig kevés (akármilyen progresszív is az arab nacionalizmus). Másodszor pedig Egyiptom elmaradottabb és politikai tekintetben reakciósabb, mint Szíria — és mégis ez utóbbit rendelik alá az előbbinek. Nasszer okosabban tette volna, ha mindkét országban meghagyja a politikai állapotokat olyannak, amilyenek az unió előtt voltak.

Nasszer a Szovjetunióba készül látogatóba. Hruscsov elmondta, hogy Nasszer áprilisban vagy májusban szeretne jönni. Ekkor felfedik egymás előtt lapjaikat. Hruscsov néhány pozitívumot is tulajdonít az egyesülésnek — akárcsak mi. Megjegyezte, hogy „Tito egy kicsit mintha elsiette volna az üdvözlő táviratot Nasszernek". Ők a KB-ban úgy gondolták, hogy a február 21-ei szíriai és egyiptomi népszavazásig nem szólalnak meg, de a napokban már pozitív kommentárokat jelentettek meg és fogalmazzák a népszavazás utánra szánt gratulációkat is. (Tito elvtárs távirata bizonyos nyomást gyakorolt az itteniekre; Szíria és Egyiptom már-már interveniálni akartak. Hruscsov megemlítette Nehru táviratát is — amit persze sokkal könnyebben lenyeltek, mint Jugoszlávia üdvözletét.) Hruscsov végül is arra a következtetésre jutott, hogy örül a szovjet és jugoszláv álláspont — előzetes egyeztetés nélküli! — azonosságának, és annak, hogy Kardelj ugyanazokat az érveket sorakoztatta fel, amelyeket ők az Elnökség ülésén.

Amikor a mi kongresszusunkra terelődött a szó, az a benyomásom támadt, hogy Hruscsov nem kis mértékben tart az eseményeknek a mi kapcsolatainkat és ezáltal a tábor általános állapotát érintő esetleges káros következményeitől (vö. ideológiai kérdések!). Bár a velünk szembeni hivatalos álláspont Hruscsovnak a Legfelsőbb Tanácsban decemberben tett

kijelentésének a szellemét tükrözi („a novemberi közös pártnyilatkozat aláírásának elutasítása negatív tény ugyan, de az ideológiai különbségek kisebbek a két fél között, mint korábban, s remény van rá, hogy a jövőben teljesen el fognak tűnni"), az oroszok mégis erős fenntartásokkal viseltetnek a JKSZ VII. kongresszusa iránt. Moszkvában a kivárásos taktikát választották.

Választ kértem Belgrádtól azzal kapcsolatban, hogy nagy vonalakban jóváhagyják-e azt, amit Hruscsovnak az atomfegyver-kísérletek egyoldalú és ideiglenes felfüggesztéséről tanácsoltam. Ha Belgrádban az elvtársak úgy gondolják, hogy túl messzire mentem, még mindig elháríthatjuk az esetleges következményeket avval, ha közlöm az oroszokkal, hogy kizárólag a saját nevemben és speciális körülmények között beszéltem.

Beszélgetésem Hruscsovval, mint általában, most is kellemes légkörben zajlott.

MÁSODSZOR MONGÓLIÁBAN

A szovjet hadsereg megalakulásának 40. évfordulója — Hruscsov ismét katonai egyenruhában feszít — A Szovjetunió újrakezdi az atomkísérleteket — A szovjet baráti társaságokról — Utazás Mongóliába — Beszélgetés Molotovval

Moszkva, 1958. február 23.

Tegnap este tartották a Vörös Hadsereg megalakulása 40. évfordulójának ünnepét. Az oroszok ezt a megemlékezést túlságosan is alárendelték a napi politikai érdekeknek. A múltbeli események bemutatásába sok olyan elemet is vegyítettek, amire most van szükségük, s ennek a kárvallottja az átírt és meghamisított történelem. Ez történt tegnap is a második világháború történetének felidézésekor — pedig az oroszoknak semmi szükségük sincs arra, hogy kicsinyítsék háborús szövetségeseik érdemeit vagy hogy a magukéit felnagyítsák. A fasizmus felett aratott győzelemben vitathatatlanul az oroszok játszották a legnagyobb, döntő szerepet. Grecsko marsall ennek dacára a következőképpen fogalmazott az *Izvesztyijá*ban az antifasiszta koalíció szerepét értékelve:

„Az emberiség átkos ellensége, a német fasizmus ellen aratott győzelemhez a háború végső szakaszában jelentősen hozzájárultak az antihitlerista koalíció tagállamai, azaz Franciaország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok."

Az az állítás, hogy például Nagy-Britannia csak a „háború végső szakaszában" járult hozzá a győzelemhez, csak rossz vért szülhet Angliában és másutt, hiszen köztudott, hogy ez hazugság. 1939-től 1941-ig a Szovjetunió semleges volt, és maradéktalanul eleget tett a hitleri Németországgal kötött szerződésben foglalt kötelezettségeinek — míg Nagy-Britannia Franciaország eleste után több mint egy évig egyedül harcolt Németország ellen. Moszkvának azonban nem tetszik Nagy-Britannia és a többi nyugati nagyhatalom mostani álláspontja a különféle nemzetközi kérdésekben, és ezért átírják a közelmúlt történelmét.

Mindez ellentétes Hruscsovnak a Kremlben elmondott újévi köszöntőjével, amely Bulganyin első és második üzenete között hangzott el, alig valamivel több, mint másfél hónapja. Ennek alapján mérhetjük le a legpontosabban, hogy milyen irányba „fejlődött" az általános helyzet ebben a rövid időszakban.

A Luzsnyiki sportpalotában megrendezett ünnepi ülés egy váratlan újdonsággal is szolgált: Hruscsov vezérőrnagyi egyenruhában jelent meg és elnökölt az eseményen, azaz azt a rangjelzést viselte, amit a második világháború során. Mi a tribünön tőle viszonylag távol ültünk, és először nem is vettük ki pontosan, milyen rangban parádézik Hruscsov. Végül került valahonnan egy messzelátó, s mindnyájan nagy megkönnyebbüléssel nyugtáztuk, hogy a villámgyorsan elterjedt álhírekkel ellentétben Hruscsovon nem a Szovjetunió marsalljának uniformisa feszül. Az ünnepi ülés a „Druzsba" című tömegtánccal zárult, amelyet a *Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkozatát* aláíró nemzetek lobogói alatt vezettek elő. A jugoszláv zászló, kell-e mondanom, nem volt közöttük.

Moszkva, 1958. február 24.

Újabb több megatonnás kísérleti atomrobbantást hajtottak végre a Szovjetunióban, mégpedig pontosan azon a napon, amikor szerte az országban a Vörös Hadsereg megalakulásának 40. évfordulóját ünnepelték. Ezt az előre be nem jelentett robbantást az oroszok épp

akkorra időzítették, amikor a szovjet diplomácia a béke megőrzését célzó Kelet—Nyugat találkozó előkészítésén dolgozik! Bulganyinnak a nyugati országokhoz intézett első és második üzenete között úgyszintén végrehajtottak egy nagyerejű robbantást — mindkét üzenet, ne feledjük, a nemzetközi helyzet javítását és a béke megszilárdítását ajánlotta a Nyugatnak.

Az oroszok — akárcsak az amerikaiak — nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az atomrobbantásoknak, mint a világbéke ügyén rágódó levélváltásoknak. Sok országban most már a közvélemény is láthatja, hogy ezeknek az üzeneteknek nincs sok jelentőségük, hiszen fő érvként mind Keleten, mind pedig Nyugaton nagy erejű atomrobbantásokkal támasztják alá őket. A szovjet kormány nemcsak a vele az erő pozíciójából tárgyalni akaró Amerikának ad ezzel csattanós választ, de az olyan „liberálisoknak" is, mint a japán parlament képviselői, akik az atomkísérletek ideiglenes felfüggesztését kérték a Szovjetuniótól.

Moszkva, 1958. március 7.

A szovjet vezetés úgy döntött, hogy az SZKP képviselteti magát a JKSZ VII. kongresszusán. A küldöttség vezetőjéül Poszpelovot jelölték ki, amiből az következik, hogy közepes rangú küldöttségre számíthatunk. Poszpelov azon szovjet vezetők közé tartozik, akik egész napokat töltenek el különféle intézetekben és könyvtárakban, és kis céduláikra kijegyzetelik, hogy Marx, Engels, Lenin és Sztálin írásai szerint mi a helyes és mi nem. Sztálin idején Poszpelov politikailag jóval fontosabb figura volt, mint most. Valahogy egyetlen olyan esetre sem tudok visszaemlékezni, amikor Poszpelov akár szóban, akár írásban kiállt volna a jugoszláv—szovjet együttműködés mellett; még akkor sem, amikor ez sokkal divatosabb volt, mint manapság.

* *

Felkeresett Csehszlovákia nagykövete, hogy értesültem-e arról a „kínos esetről", ami Konyev marsallnak a *Rudé Právo*ban a Vörös Hadsereg 40. évfordulójára írt cikkével történt. A cikkhez már volt szerencsém, feleltem, és a „kínos esetre" már reagált a háromnégy nappal ezelőtti jugoszláv sajtó. A cseh nem átallotta szemrebbenés nélkül kijelenteni, hogy Jugoszlávia sajtóhiba miatt maradt ki azoknak az országoknak a listájáról, amelyek tevékenyen kivették a részüket a fasizmus felett aratott győzelemből. Kemény szavakkal illette az újság szerkesztőségét, majd azon sopánkodott, hogy az ehhez hasonló „sajtóhibák" igen sok kellemetlenség forrásai lehetnek. Érdekes módon itt Konyev marsallra gondolt, akit kínos helyzetbe hoztak, nem pedig Jugoszláviára, amely miatt a csehek ezt a „sajtóhibát" tulajdonképpen elkövették.

Moszkva, 1958. március 8.

Tavaly év végén sorra alakultak meg Moszkvában a különféle országok és a Szovjetunió közötti „baráti társaságok". Ez gyorsított ütemben folytatódott az idén is. Januárban és februárban létrehozták a finn—szovjet, a csehszlovák—szovjet, az olasz—szovjet és a magyar—szovjet baráti társaságot, valamint megkezdte munkáját az indiai—szovjet társaság alapító bizottsága. Mivel egy, a szovjet kormány részéről kezdeményezett, komoly politikai súlyú akcióról van szó, február 17-én és 18-án tanácskozásra gyűltek össze Moszkvában az összes eddig megalakult „baráti társaság" képviselői.

Értesüléseim szerint az oroszok javasolni fogják a jugoszláv—szovjet baráti társaság megalakulását is. Ez az egész akció politikailag igencsak gyanús természetű.

A szovjet sajtó váltig hangoztatja, hogy egy bizonyos Nyina Popova nevű pártmunkásnő

a kezdeményezője a baráti társaságok mozgalmának. Azt a képzetet akarják kelteni, hogy a szovjet államapparátusnak az egészhez semmi köze — jóllehet az igazság ennek épp az ellenkezője.

Mi az egyenjogúság talaján álló jugoszláv—szovjet barátság hívei vagyunk, hiszen barátok csak egyenjogú és független felek lehetnek. Az alá- és fölérendeltségi viszony nehezen egyeztethető össze a barátsággal. Az egész koncepció távol áll tőlünk és elutasítjuk. Mi értelme ezeknek a társaságoknak Csehszlovákiában, Bulgáriában, Magyarországon és a tábor többi országában, ha egyszer minden társadalmi-politikai szervezet, sőt, kivétel nélkül minden létező szervezet köteles szeretni a Szovjetuniót — mert ha nem tenné, törvény tiltaná be a működését? Minek akkor külön baráti társaságokat is létrehozni?

Jugoszlávia esetében ez különösen kényes kérdés. Legelőször is azt ellenezzük, hogy a Szovjetunió iránti barátságot egy, az „oroszokkal fenntartott jó viszonyért felelős" külön szervezet ápolja. Ápoljuk inkább közösen és mindnyájan a barátságot, a JKSZ KB-val és a jugoszláv kormánnyal az élen! Másodsorban pedig ennek a társaságnak a megalakulása olyan látszatot keltene, mintha a jugoszlávokat a Szovjetunió barátaira és ellenségeire lehetne osztani. Innen már csak egy lépés az, hogy a társaság a közvélemény szemében valamiféle szovjetbarát szervezetté váljon, amely fokozatosan önálló pozícióra tesz szert és saját különbejáratú „barátságot" kezd szövögetni a Szovjetunióval.

Mindezen túl Jugoszlávia ebben a tekintetben sem viselkedhet másképp a Szovjetunióval szemben, mint a világ többi országával. Azt jelenti ez, hogyha beleegyezünk az oroszok javaslatába, már másnap engedélyeznünk kéne a jugoszláv—amerikai, jugoszláv—angol, jugoszláv—japán vagy jugoszláv—akármilyen baráti társaságok működését is. Remélem, az oroszok nem lesznek nagyon tolakodóak, annál is inkább, mivel már itt Moszkvában igyekeztük lebeszélni őket a dologról. Kérdés persze, hogy ennek mennyi foganatja lesz.

Moszkva, 1958. március 9.

Nem jól teszik az oroszok, hogy a Balkánról szóló cikkeikben tendenciózusan hallgatnak Jugoszláviáról. Még az a tagadhatatlan, tőlük és tőlünk egyaránt független tény sem zavarja őket, hogy Jugoszlávia a Balkán legnagyobb és központi országa. Az *Izvesztyija* február 27-i száma példának okáért hosszú cikket szentel a balkáni országok együttműködésének fejlesztéséért tett román kezdeményezéseknek, valamint Albánia és Bulgária azon törekvéseinek, hogy a Balkánt a béke és biztonság övezetévé alakítsák át — miközben Jugoszláviáról egyetlen szót sem írnak.

Arról az interjúról, amit Tito Sulzbergernek adott, az *Izvesztyija* március 8-ai száma megint csak egyetlen mondatban számol be, és az is olyan, hogy tanítani lehetne rajta a féligazságok megfogalmazásának a művészetét: ha akarom így értem, ha akarom, úgy, de mivel nem direkt hazugság, értelmetlen lenne tiltakozni miatta a szovjet hivatalos szerveknél. Elég volt csak annyit közölniük, hogy Tito interjút adott a legbefolyásosabb amerikai újság főszerkesztőjének és társtulajdonosának, amelyben a jugoszláv—amerikai kapcsolatokról, a Balkáni Szövetségről és Jugoszláviának a két NATO-tagállamhoz, Görögországhoz és Törökországhoz fűződő viszonyáról nyilatkozott, és az eset máris erős szovjetellenes színezetet kapott.

Moszkva, 1958. március 11.

A Szovjetunióhoz fűződő viszonyunkra kedvezőtlen befolyást gyakorol a Szovjetunió és a Nyugat, illetve a szovjet kommunisták és a nyugat-európai szocialisták kapcsolatainak a megromlása. Mi több, az utóbbi időben kedvezőtlenül alakul Jugoszlávia és több nyugati

ország viszonya is; Nyugat-Németországgal pedig egyenesen megszakadtak a kapcsolataink. Leálltak a Jugoszláviának nyújtott amerikai katonai segélyek is, és így egy újabb elem esett ki a jugoszláv—amerikai kapcsolatokból — ha ugyan nem vált egyenesen negatív tényezővé. Jugoszlávia — az algíri háború miatt — nyílt konfliktusba keveredett Franciaországgal is. A nyugat-európai szocialistákkal fenntartott kapcsolataink sem olyan felhőtlenek most, mint voltak régebben. Mindez jelentősen zsugorítja azt a hátországot, amelyre támaszkodva ellenállhatunk a Szovjetuniónak. Az oroszok az események eme alakulásából levonták a megfelelő konzekvenciákat.

Szovjet és egyéb keleti kapcsolataink nem javultak annyira, mint amennyire megromlott a viszonyunk néhány nyugati országgal; nem mintha arányosan így akartuk volna felfuttatni keleti kapcsolatainkat. Szó sincs arról, hogy ezt a két tényezőt így összekötnénk — összekapcsolják viszont helyettünk az oroszok. Valószínűleg úgy értékelik, hogy Jugoszlávia nemzetközi helyzete annyit gyöngült, amennyi kárt szenvednek nyugati kapcsolatai. Bár sokaknak tűnhet úgy, hogy a jugoszláv—szovjet viszony akkor javul, ha fagyossá válik a levegő köztünk és a Nyugat között, az igazság épp ennek az ellenkezője.

Moszkva, 1958. március 12.

Két nap múlva a JKSZ vezetőségének határozata alapján Mongóliába utazom, ahol részt fogok venni a mongol pártkongresszuson. Azután kerül sor a mongol—jugoszláv pártkapcsolatok erősítésére, hogy Jugoszlávia elutasította a *Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkozatának* aláírását, s ennek komoly politikai jelentősége van. Minthogy két olyan párt együttműködéséről van szó, amelyek sok kérdésben nem értenek egyet egymással, ez a kapcsolatépítés jó példa lehetne más, sokkal nagyobb pártok számára is: nem muszáj mindenben egyetérteni ahhoz, hogy megvalósulhasson az együttműködés.

Mongólia, bátran állíthatjuk, száz százalékig szovjet befolyás alatt áll, és mégis meghívta a JKSZ-t pártjának kongresszusára. Ez az oroszok tudta, sőt, beleegyezése nélkül aligha történhetett volna meg. Azt jelenti-e ez, hogy az oroszok fokozatosan el fogják fogadni független státusunkat és felhagynak a kísérletezéssel, hogy Jugoszláviát a szocialista táborba olvasszák? Az oroszok viselkedése egyéb területeken nem éppen erre enged következtetni.

Moszkvában változatlanul reménykednek abban, hogy „jó útra tudnak minket téríteni", és éppen ezért egyelőre nem avatkoznak közbe és hallgatólagosan tudomásul veszik a mongolok meghívását. Ezek és ehhez hasonló magyarázatok kavarogtak a fejemben, míg a hosszú útra készülődtem. Bármennyire is szerettem volna, már majdnem egy éve nem sikerült Mongóliába utaznom. Különösen nagy várakozással nézek Molotov viszontlátása elé; az egykori külügyminiszter most Ulánbátorban nagykövet. Bár Belgrádból semmiféle ajánlást nem kaptam arra vonatkozólag, hogy hogyan viselkedjem vele szemben, remélem, érdekes lesz az újbóli találkozás. Bízom benne, hogy több időnk jut majd ott a beszélgetésre, mint annak idején itt, Moszkvában, egészen más körülmények között.

Moszkva, 1958. március 26.

Tíz Mongóliában töltött nap után március 25-én tértem vissza Moszkvába. A JKSZ kétszemélyes küldöttségét (Krste Crvenkovski elvtárs volt a másik elvtárs) mind a mongol kormány, mind a pártkongresszus rendkívül barátian fogadta. A külföldi küldöttségeket szinte kivétel nélkül a Moszkvában és Ulánbátorban egyszerre akkreditált nagykövetek vezették. Megítélésem szerint helyesen jártak el a mieink, amikor egyenesen Jugoszláviából delegálták a küldöttség vezetőjét, nem pedig Moszkvából, ahogy a tábor pártvezetése tette.

A mongol pártkongresszus úgy hasonlított a Szovjetunió és a többi kelet-európai ország

hasonló rendezvényeihez, mint egyik tojás a másikra: maratoni referátumok, előre megírt forgatókönyv szerinti vita, az élénkség teljes hiánya, egyszóval semmi olyasmi, ami valamiféle harcra vagy akár a szabad véleménycserére emlékeztetne. Minden referátum, minden vita a „helyes álláspontot" és a „megfelelő vonalat" képviselte.

A külföldi delegációk érdeklődését a Mongóliában zajló változások számszerű adatai csigázták fel. Nincs még egy olyan ország, amelyik ilyen jellegű statisztikákkal büszkélkedhetne: a lakosság hány százaléka hagyott fel a nomád életmóddal és volt hajlandó állandó lakhelyet választani; hány mongol költözött a hagyományos jurtákból lakóházakba, hogy szervezik meg az egészségügyi ellátást, hogyan sikerült a hatóságoknak a nyolctól negyvenévesig terjedő korosztályt megtanítani írni-olvasni stb. Az ipar, a közlekedés, a villamosítás, a lakásépítés stb. fejlődését dokumentáló adatok már olyanok, mint a mi, európai kongresszusi adataink.

A mongol vezetők tudatták velem, hogy pártjuk képviseltetni kívánja magát a JKSZ VII. kongresszusán. Erre ugyan még az újonnan megválasztandó KB-nak is rá kell bólintani, de Cedenbal, az államfő megsúgta nekem, hogy vegyem úgy, mintha a küldöttség már el is utazott volna Jugoszláviába. Ha ez tényleg így lesz, akkor remény van arra, hogy fokozatosan újjáéled az együttműködés a JKSZ és a tábor kommunista pártjai között, függetlenül attól, hogy nem írtuk alá az ominózus pártnyilatkozatot.

Kormányunk nevében átnyújtottam a mongoloknak azt a meghívást, amely — egyelőre igen korlátozott számban — lehetővé teszi mongol diákok jugoszláviai iskoláztatását. A mongolok ezt nagy lelkesedéssel fogadták. Elmondták, hogy jelenleg mintegy ezer diákjuk tanul a Szovjetunióban, s rajtuk kívül még vagy száz a tábor többi országában. Megállapodtunk abban, hogy most be kell hoznunk mindazt, amit az együttműködés terén eddig elmulasztottunk. A kulturális kooperáció első helyen szerepel a listán. A mongolok felsőfokokban beszéltek arról a nagyszerű fogadtatásról, amiben a Cedenbal vezette állami delegációjukat tavaly nyáron a jugoszlávok részesítették. A miniszterelnök forró üdvözletét küldte Tito, Ranković, Kardelj, Vukmanović és Popović elvtársaknak. Cedenbal egyébként sokat betegeskedett az utóbbi időben, a Szovjetunióban is kúrálta magát, de — amint azt a mongol párt másodtitkárától megtudtam — meggyógyulnia nem sikerült.

Végiglátogattam az ulánbátori diplomáciai képviseletek vezetőit is, ami nem volt valami megterhelő feladat, tekintettel arra, hogy összesen négy állandó nagykövetség működik a mongol fővárosban: a kínai, az észak-koreai, a csehszlovák és természetesen a szovjet. Hogy mi mindenről váltottam szót ez utóbbi vezetőjével, Vjacseszlav Ivanovics Molotovval, a későbbiekben még bővebben beszámolok. A szovjet küldöttség igen csúnyán viselkedett Molotovval szemben — átnéztek rajta, bojkottálták, sőt, még abban is meggátolták, hogy kivegye részét azokból a protokolláris kötelezettségekből, melyeket a szovjet küldöttség a legfelsőbb mongol vezetés felé teljesített, s amelyben a nagykövet jelenléte elvileg elengedhetetlen. A kongresszuson is hátrányos megkülönböztetés érte a többi diplomatával szemben, akik állandóan vagy a mongol vezetők, vagy saját küldöttségük társaságában tartózkodtak. Molotovot mindenhonnan kirekesztették, és nem is lehetett máshol látni, mint abban a padban, amit az ülések időtartamára számára kijelöltek.

A Molotovval folytatott beszélgetéseim feltehetőleg számos intrikát indítanak majd el, amelyek többszörösen felerősödve érnek majd el Moszkvába. Az oroszok persze akkor is áskálódnának, ha az ulánbátori nagykövetek közül egyedül Molotovot nem kerestem volna fel. Azt mondanák, hogy megsértettem a Szovjetuniót, mert csak a szovjet nagykövetnél nem tettem udvariassági látogatást. Mégis arra kell inkább felkészülnöm, hogy Moszkvában kedvezőtlenül fogják fogadni a Molotovval folytatott hosszú „négyszemközti" beszélgetéseim hírét. Ezért aztán úgy döntöttem, hogy az első adandó alkalommal a lehető leghívebben beszámolok majd Hruscsovnak a vizitekről és a helyszínen tapasztaltakról.

Moszkva, 1958. március 27.

Gromikóval ismét Vorosilov jugoszláviai látogatásáról tárgyaltam. Abban egyetértettünk ugyan, hogy ez az út „nagyon hasznos" lesz (ezt minél kevésbé hisszük, annál erőteljesebben hangsúlyozzuk), de sehogy sem tudunk dűlőre jutni vele. Én magam három éve láttam hozzá először a terv megvalósításához. Jelen pillanatban nincs a láthatáron semmiféle politikai zavaró tényező, úgyhogy májusban végre letudhatjuk ezt az ügyet.

Gromiko valahogy szóba hozta mongóliai utamat, mire én szóltam néhány kedves szót a mongol pártkongresszusról, meg arról, hogy találkoztam a Mongóliában akkreditált nagykövetekkel, Molotovval meg a többiekkel. Gromiko nem volt hajlandó reagálni ez utóbbi próbálkozásomra, s mintha meg se hallotta volna, amit mondtam, leszögezte, hogy remekül sikerült a mongol pártkongresszus. A legkevésbé sem érdekelte, hogy s mint van az ulánbátori szovjet nagykövet, sőt, kifejezetten félt attól, hogy mondani találok valamit Molotovról. Mielőtt elbúcsúztam tőle, meghívott a Legfelsőbb Tanácsa mai ülésére, ahol megválasztják az új szovjet kormányt.

* *

A Legfelsőbb Tanács ma délutáni ülésén bejelentették az új szovjet kormány névsorát. Miniszterelnökké Hruscsovot nevezték ki, és ezzel pont került a tavaly június óta tartó válság végére. Hruscsov formálisan is egyesítette a legfelsőbb állami és párthatalmat. Ezentúl nem lesz lehetséges, hogy egy szovjet vezető megszilárdítsa a helyzetét a kormányban és ebből a pozícióból harcoljon az ellen a riválisa ellen, aki a pártban tesz szert nagy hatalomra (vagy, természetesen, fordítva). A Sztálin halála óta eltelt években tudniillik valami ilyesmi zajlott a szovjet politikában. Malenkov, majd később Molotov, Kaganovics, Bulganyin és a többiek az államapparátusban igekeztek megszilárdítani a helyzetüket, míg Hruscsov a pártgépezetben munkálkodott ugyanezen. A tavaly júniusi elkeseredett politikai harcban is körülbelül a párt és a kormány között húzódott a lövészárok.

Lehet persze, hogy a szovjet rendszerben szükségszerűen összpontosul mindkét legfőbb hatalom egy személy kezében. Az a rendszer, amit Sztálin építgetett évtizedeken át, nem is képzelhető el másképp, mint egyetlen személy korlátlan hatalmaként. A mostani szovjet rendszer — bizonyos pozitív módosításokkal a szocialista törvényesség és a személyi kultusz vonatkozásában — Sztálin öröksége. Mindazonáltal Hruscsov megválasztása ilyen feltételek mellett a leglogikusabb megoldás, hiszen Hruscsov olyan vezető személyisége a Szovjetuniónak, akit tulajdonságai és képességei messze az Elnökség többi tagja fölé emelnek.

Úgy értesültem, hogy Hruscsov újdonsült miniszterelnöki minőségében egy állami delegáció élén rövidesen Magyarországra látogat. Északi szomszédunkat az első titkár feltehetőleg az 1956. október—novemberi események és a fegyverrel beavatkozó szovjet hadsereg akkori szerepe miatt részesíti előnyben a Szovjetunió más partnereivel szemben. Hruscsov, mint új miniszterelnök különleges lépéseket tesz azért, hogy minél előbb a feledés homályába boruljon az 1956-os esztendő.

Moszkva, 1958. március 28.

Ulánbátori tartózkodásom alatt nem kis problémát jelentett, hogy hogyan beszéljek meg találkozót Molotovval. Nagykövetségünk egyetlen alacsonyabb beosztású dolgozója sem jött velem Mongóliába, s így nem volt kit elküldenem a szovjet nagykövetségre, hogy megállapodjon Molotovval a találkozó időpontjában. Mongol kormányhivatalnokot szintén nem kérhettem föl a közvetítésre, hiszen az ügy evvel túl kényes fordulatot vett volna: a

mongol kormány találkozót szervez Molotov és a jugoszláv nagykövet között! Ha ez az egyszerű aktus ezen a vágányon indult volna el, veszedelmes bonyodalmakba torkollhatott volna.

Beláttam, hogy saját magamnak kell valahogy a dolog végére járnom. A pártkongresszuson, pontosabban a pártkongresszus egyik szünetében, a folyosón léptem akcióba. A mongol külügyminisztérium protokollfőnöke a szünetekben Molotovot mindig egy külön helyiségbe vezette: a szovjet nagykövetnek itt kellett megvárnia a szünet végét, nehogy elvegyüljön az épület előcsarnokában vagy udvarán beszélgető külföldi diplomaták és mongol politikusok között. A mongol előbb mindig megvárta, amíg mindnyájan kimegyünk az ülésteremből (közben visszatartotta Molotovot és nagyon vigyázott, nehogy „védence" valamelyikőnkkel beszédbe elegyedjen), majd elvezette őt. Én azon a szűk folyosón vettem föl harcállást, ahol a furcsa párosnak — más útjuk nem lévén Molotov szobája felé — mindenképpen el kellett haladnia. A megfelelő pillanatban ráköszöntem Molotovra, amit ő barátságosan viszonzott. Úgy láttam, őszintén megörült annak, hogy a folyosón megvártam, s egy kis időre lerázta magáról a „figyelmesség jeleként" a nyakába sózott őrzőjét. Elsétáltunk az előcsarnokig, ahol a kongresszus küldöttei és vendégei időztek. Itt megálltunk egy kis beszélgetésre. A több száz jelenlévő közül egy sem akadt, aki hozzánk lépett volna. Néhány méter sugarú légüres tér keletkezett körülöttünk. Molotov és én vagy egy negyedórát töltöttünk el ebben az „ostromgyűrűben".

A tábor országainak küldöttségei a szovjetek példáját követték és — egészen addig, amíg én szóba nem álltam vele — bojkottálták Molotovot. Amikor a beszélgetés befejeztével elbúcsúztam Molotovtól, legelőször ki más rohant volna hozzám kíváncsiskodni, mint a szocialista országok moszkvai nagykövetei. Azon a megjegyzésen kívül, hogy ha Mongóliában járok, rendszeresen végiglátogatom mindegyik kollégámat, köztük természetesen a Szovjetunió nagykövetét is, semmit nem szedtek ki belőlem. Ezek után a lengyel nagykövet összeszedte minden bátorságát és üdvözölte Molotovot (ezt addig valahogy elmulasztotta). A többi moszkvai szocialista nagykövet még ezután sem tette meg ezt, hogy a szovjet delegáció tagjairól már ne is beszéljek. Ez az eset március 17-én történt, másnapra pedig találkozót beszéltem meg Molotovval a szovjet nagykövetségen.

Minthogy engem korábban akkreditáltak Mongóliába, mint őt, Molotov ragaszkodott ahhoz, hogy — tiszteletben tartva a diplomácia még Ulánbátorban is érvényes szabályait — először ő tegyen nálam udvariassági látogatást. Végül is avval tudtam lebeszélni eme szándékáról, hogy nem tudom hol fogadni, mert a többi külföldi delegációval lakom egy házban, s hogy ebben az „obscsezsityijében", vagyis internátusban mindössze egy hálószoba fölött diszponálok. Molotov rendkívül szívélyesen fogadott a szovjet nagykövetségen. Közel két órán át tartott a konverzáció. Közben teát szolgáltak fel, de mi — Molotov indítványára — grúz bort hörpintettünk. A beszélgetés közben többször is felálltam, hogy most aztán már tényleg mennem kell, de Molotov váltig marasztalt, én meg mindig engedtem a gyöngéd erőszaknak.

A szovjet küldöttség vezetője, Ignyatov végig az épületben tartózkodott és szorgalmasan hallgatózott. Ennek dacára sem érdektelen talán lejegyeznem, hogy miről beszélgettünk és hogyan viselkedett Molotov. Legelőször az egészsége felől érdeklődtem. Molotov megnyugtatott, hogy jól van, mire én elmondtam, hogy engem erősen megvisel az embert próbáló mongol klíma. Molotov kijelentette, hogy ő még csak-csak tartja magát, a szervezete ellenáll a zord körülményeknek, de a felesége sokat betegeskedik. Néhány nappal ezelőtt meg is operálták itt; a gyomrával valami nem volt rendben, de ezen kívül még a szíve is rakoncátlankodik. Érdeklődésemre, hogy szovjet vagy mongol orvosok műtötték-e az asszonyt, elmondta, hogy van itt két szovjet orvos, és ők végezték az operációt. Az itteni orosz és mongol orvosok egyébként nagyon féltékenyek egymásra. Molotovot fölöttébb ag-

gasztja hitvesének egészsége, amely már régebben sem volt valami fényes: „Megérkezünk Mongóliába — szívszélhűdést kap; visszamegy Moszkvába — megint szívszélhűdést kap, most meg ez az operáció — de hát csak nem pusztul bele!"

„Mi újság Moszkvában?" — hangzott aztán Molotov első kérdése. Amikor beszámoltam arról, hogy Thompson személyében új amerikai nagykövetet kaptunk, Molotov némileg felélénkült. Elmondta, hogy jól ismeri még Bécsből. Aztán megkérdezte, hogy milyenek a kilátások egy esetleges Kelet—Nyugat találkozó létrejöttére, s hogy mi sülhet ki a dologból. Általánosságokban és közhelyekben válaszoltam. Molotov szerint a találkozót meg fogják tartani; az Egyesült Államok és a Nyugat most azért halogatják a tárgyalás megrendezését, hogy jobb pozíciókból vághassanak neki. Most akörül folyik a harc — legalábbis Molotov véleménye szerint —, hogy milyen platformon szervezzék a találkozót. Molotov sok javaslatot pozitívan értékelt, például az atomkísérletek tilalmára vonatkozót: „Ha valamelyik fél előáll evvel, a másik bajosan utasíthatja el, hiszen mindenkinek csak haszna származna belőle". Molotov hasonlóképpen nyilatkozott a szovjet kormány egyéb indítványairól is.

Felvetettem a JKSZ VII. kongresszusának a kérdését is, és elújságoltam, hogy az SZKP KB — Poszpelov vezetésével delegációt küld az eseményre. Molotov a delegáció névsora iránt érdeklődött, bár erős a gyanúm, hogy — legalábbis részben — már ismerte. Szóltam néhány szót a JKSZ új programjáról, amelyről a mostani kongresszusnak kell majd döntenie. Molotovot meglepte a terv terjedelme és átfogó mivolta. Váratlanul nekem szegezte a kérdést: „van-e rá mód, hogy megkapjam a programtervezetet?" Erre csak hímeztem-hámoztam, hogy már megjelent nyomtatásban, épp most fordítják oroszra, sőt, szerintem egy példány már eljutott Moszkvába is. Nem felelhettem neki úgy, ahogy normális körülmények között feleltem volna (hogy ti. azonnal megküldetem neki a könyvet). Molotov következő kérdése arra vonatkozott, hogy elfogadható lenne-e ez a program más pártok számára is — „mert jó lenne, ha az lenne". Én csak a mi pártunk véleményének az ismertetésére szorítkoztam, miszerint a program igenis jó és elfogadható — hogy mások mit gondolnak róla, az majd elválik. Molotov megismételte, hogy a dolog óriási jelentőséggel bír, s tréfálkozva hozzátette: „Maguk, jugoszlávok, nem is bírnák ki különcködés nélkül!" Beszámoltam neki arról a levélről, amit a JKSZ KB Végrehajtó Bizottsága február 28-án hozott nyilvánosságra. Molotovnak gőze sem volt, miről van szó, úgyhogy részletesen kifaggatott. A levél apropóján hosszas előadást tartott az Összoroszországi Kommunista Párt bürokrácia elleni harcáról (ez közvetlenül a forradalom után, a Szovjetunió első fejlődési szakaszában zajlott). Molotov példákkal is fűszerezte mondókáját.

Ezután Mongólia hétköznapjai iránt érdeklődtem — kinevezése óta egyfolytában Ulánbátorban morzsolta-e napjait, vagy utazgatott az országban. Molotov elmondta, hogy keresztül-kasul bejárta az országot, s beszámolt néhány úti élményéről is. Egyszer például a sztyeppe kellős közepén belebotlott egy nomád közösségbe. Megkérdezte tőlük, hogy megy a soruk. Mi az állatokkal élünk együtt, felelték, s ahogy az állatoknak megy a soruk, úgy megy a miénk is. Ezek az emberek, mesélte Molotov, tényleg csak így viszonyulhatnak az élethez, és nehéz megállapítani, hogy ki kit irányít: ők a nyájat, vagy a nyáj őket. Ha például fújni kezdenek a fagyos északi szelek, az állatok őrült vágtában megindulnak dél felé. Több száz kilométert tesznek meg így, sőt, arra is volt már példa, hogy Kínában kötöttek ki. Ahol a nyáj megáll, ott állnak meg az emberek is — és a többi, és a többi.

Molotov egyik útja során bekukkantott egy jurtába, és megkérdezte a házigazdákat, hogy mik szeretnének lenni. Az egyik azt felelte, hogy ő láma (pap), a másik pedig még nem döntött: vagy ő is lámának csap fel, vagy beáll a közös állattartó gazdaságba. „Jó kis alternatíva, mi?" — kacsintott Molotov. Elbeszélése szerint a mongol vezetőket mélyen lesújtották az „aratok", vagyis a mongol parasztok eme válaszai.

A helyi gazdasági viszonyokról szólva Molotov elmesélte, hogy az egész országban nincsen egyetlen malom sem. Amikor ezt megtudta, elborzadt. A felelősség ezért őket, az oroszokat terheli. „A mongolok vetnek, aratnak, de a Szovjetunióból importálnak lisztet, mert az egész országban nincs egyetlen malom sem." Molotov erről referátumban számolt be Moszkvának, ami nyomán az oroszok meg is kezdték négy modern malom építését az országban. A mongolokat nehéz megtanítani és hozzászoktatni bármifajta műszaki szerkezet használatához. Mentalitásuk teljesen idegen a mienktől, magyarázta Molotov. Szép számmal kapnak tőlünk automobilokat, de úgy bánnak velük, mint a lóval vagy a tevével. Fél kézzel elkapják a volánt, és száguldoznak, mint az őrült. Ezért aztán sok a baleset és a műszaki hiba. És nemcsak a gépkocsikkal vannak gondok, hanem mindenfajta műszaki berendezéssel: valami apróságot eltörnek vagy elrontanak, és ahelyett, hogy megjavítanák, rögtön új gépeket követelnek helyettük — ami aztán villámgyorsan ugyanerre a sorsra jut.

Amikor Molotov úgy érezte, hogy túlságosan is sötét képet festett az itteni viszonyokról, gyorsan kijelentette, hogy a mongol pártvezetés igyekszik és sok nagyszerű sikert ért már el; de a szovjet nagykövet a következő pillanatban ismét a negatívumokat sorolta: a szakemberek hiánya szinte megbéklyózza az ország fejlődését, s hiába van elég orvos, tanító, állatorvos („még a külügyminiszterük is állatorvos", jegyezte meg szarkasztikusan), ha hiányoznak a műszaki szakemberek, s akik vannak, azok sem elég képzettek.

Moszkva, 1958. március 29.

Folytatom a március 18-ai beszélgetés ismertetését.

Molotov szerint felmérhetetlen jelentőséggel bír az a tény, hogy az oroszok lőtték fel az első *szputnyik*ot. Ez talán kijózanítja valamennyire Amerikát és Nyugatot: alábecsülték a „másik fél" ipari, technikai és tudományos fejlettségét. Az Egyesült Államok most reálisabban fogja megítélni egy háborús kaland lehetőségét, mint korábban. Molotov elmondta, hogy az amerikaiak épp aznap (valójában március 17-én) lőtték fel a második űrholdjukat, de az nagyon kicsi. Az eseményről ma számolt be neki valaki a repülőtéren, ahová a lánya elé ment ki (aki édesanyja betegsége miatt repült ide Moszkvából).

Amikor az új programunkról volt szó, Molotov megkérdezte, hogy ki vett részt a kidolgozásban. Az ezzel megbízott testület mintegy száz tagot számlált, feleltem. Molotov azonban nem hagyta annyiban: ki vezette a bizottságot? „Tito elvtárs, és még vagy húsz KB-tag", hangzott a válaszom. Erős a gyanúm, hogy Molotov Kardeljre tippelt, ezért is erősködött annyira. Érdeklődött, hogy van-e valami különleges oka annak, hogy új programot állítottunk össze. Mi mást felelhettem volna erre, mint hogy a régit meghaladtuk, és a hetedik kongresszus nem olyan lesz, mint az előzőek voltak.

A beszélgetés során Molotov a szovjet vezetők közül egyes-egyedül Vorosilov nevét említette, azt is a klíma és a marsall tavalyi itteni látogatása kapcsán. Sőt, amikor a Kelet—Nyugat párbeszédről vagy a szovjet szputnyikról volt szó, Molotov száját a világért sem hagyta volna el a „szovjet kormány", „a mi javaslataink" vagy „a szovjet kormány javaslatai" szófordulat. Úgy vettem észre, hogy ez korántsem véletlen, hanem Molotov mostani lelkiállapotának egyenes következménye. A nagykövet ez alkalommal sem kívánta összefüggésbe hozni saját személyét kormánya politikájával (még akkor sem, amikor evvel a politikával egyetértett).

Mongóliai életéről vallva Molotov a beszélgetés vége felé mintha elfelejtette volna, hogy az elején azt állította, hogy jól van. Sokat panaszkodott a klímára, megmutatta, hogy a dolgozószobájában vizet kell párologtatnia, olyan száraz a levegő, s elmondta, hogy az ország egyes vidékein a helyzetet még az egész évben egyfolytában tűző nap is súlyosbítja, ami különösen a nőkre gyakorol gyilkos hatást. Egyáltalán nem is vizsgálták meg, folytatta,

hogy a különleges mongóliai és ulánbátori életkörülmények hogy hatnak az idegenek szervezetére (milyen reakciókat és betegségeket válthat ki a víz, a levegő stb.). A farkasok és a vaddisznók sokszor egészen Ulánbátor külső kerületeiig merészkednek és így tovább, és így tovább. Mindebből fényesen kiderült, hogy hány és hány gond és baj keseríti Molotov ulánbátori életét.

Amint már mondtam, Molotov rendkívül kedvesen viselkedett, és kétszer-háromszor is visszatartott, amikor menni akartam. Legelőször — az ő javaslatára — „Belgrádra és Moszkvára" ürítettük poharunkat. Aztán mindkettőnk egészségére ittunk, sőt, én még súlyosan beteg feleségének is gyógyulást kívántam. A következő pohár előtt Molotov a „druzsbát" éltette. Az utolsó kör előtt Molotov szemmel láthatóan tőlem várta a pohárköszöntőt. Én azt javasoltam, hogy igyunk „a Szovjetunió felvirágozására, a Nyugat felé tett legutóbbi szovjet tárgyalási javaslatok sikerére és a világbékére". Molotov egész fellelkesült, és hozzátette, hogy „és Jugoszláviára is".

Molotovtól azt is megtudtam, hogy a kínaiak „egyre többet segítenek" Mongóliának. Megkérdezte, hogy láttam-e már az új ulánbátori kínai nagykövetség épületét. Tagadó válaszomra Molotov elmondta, hogy hatalmas és nagyon jól felszerelt az új létesítmény. A szovjet nagykövetség eltörpül mellette, arról már nem is beszélve, hogy maga az épület is öreg és elavult. (Később aztán jártam a kínai nagykövetségen, és megértettem, hogy Molotov egyrészt nem a levegőbe beszélt, másrészt, hogy mire akart kilyukadni. Az új épület valóban óriási; többek közt egy nyolcszáz fős moziteremnek is otthont ad, a fogadásokra pedig akár kétezer főt is meg lehet hívni. A téglától és a maltertól kezdve az utolsó szögig mindent egyenesen Kínából hoztak. Azt hiszem, az összes kínai külképviselet közül ez a mongóliai a legnagyobb és a legreprezentatívabb. Most egy százfős kórházat építenek a nagykövetség személyzetének az ellátására — már ha közülük valaki, ne adja az isten, meg találna betegedni. Mindez sokat elárul arról, hogy a kínaiak milyen mértékben szeretnék megvetni a lábukat Mongóliában.)

A beszélgetés során szót ejtettünk Lengyelországról is. Molotov úgy értékelte, hogy „a lengyelországi helyzet súlyos". Úgy tűnt, Molotov szerint Gomulka hatalomra jutásával kezdődtek vagy legalábbis szaporodtak meg ennyire a lengyelek belső bajai. Szerinte a lengyelek 1956-ig, a sztálinista rezsim alatt jobban és gondtalanabbul éltek, mint most.

Molotov, miközben kikísért, többször is kérlelt, hogy „ugorjak be hozzá még vagy kétszer". Megígértem, hogy megteszem, de végül is nem tettem meg, mert egy második látogatás már meghaladta volna a protokollminimumot, és éppen ezért indokolatlan lett volna. Molotov a látogatás viszonzására is nagy örömmel vállalkozott volna. Köszönetet mondtam neki, de elmagyaráztam, hogy ezúttal sajnos nem áll módomban fogadni a viszontlátogatását. Még idén júliusban visszatérek Ulánbátorba, mentegetőztem, akkor lesz alkalom arra, hogy találkozzunk. (Ezt mondtam a másik három nagykövetnek is, akik szintén kapacitáltak, hogy fogadjam őket.)

Molotovval ezután még a különféle rendezvényeken kétszer-háromszor összefutottam, de már csak úgy kutyafuttában. Utoljára március 24-én váltottunk szót a színház egyik folyosóján. Molotov a fal mellett állt, utat engedve a mongol vezetőknek a kijáratnál és a külföldi delegációknak. Üdvözöltem őt, és közöltem, hogy holnap elutazom. Megkérdeztem, hogy viszontlátom-e Moszkvában. „Talán nyár végén" — hangzott a felelet; de addig, nyugtattuk meg egymást, még úgy is találkozunk itt, júliusban, ahogy megígértem.

Moszkva, 1958. március 30.

Meg kell jegyeznem, hogy Ulánbátorban nemcsak ránk tett rendkívül rossz benyomást az a mód, ahogy az oroszok Molotovval bántak. A kongresszuson — ilyen körülmények között — szinte mindenki kínosan érezte magát Molotov jelenléte miatt. Különösen a kong-

resszus második munkanapjától vált nyomasztóvá a légkör, azután, hogy Ignyatov, a szovjet küldöttség vezetője kongresszusi köszöntőbeszédében éles kirohanást intézett Molotov ellen. Ignyatov a júniusi párthatározatból jól ismert fordulatokkal bélyegezte meg az MKM pártellenes csoportot, Molotov kétszer is frakcióharcosnak és pártellenes elemnek titulálva, és nagy hangon eldicsekedett avval, hogy — „a Mongol Népi Forradalmi Párt teljes egyetértésével" — az SZKP megsemmisítő vereséget mért az MKM-csoportra. Amikor Ignyatov először hívta tetemre a „frakcióharcos Molotovot", a megannyi küldött és külföldi vendég tüntetően arra fordította a fejét, ahol eddig Molotov ült (és ahonnan a kongresszus folyamán mindig először pattant fel és utolsóként ült le, ha lelkes tapssal kellett valamit köszönteni). Molotov azonban most nem volt a helyén. Ignyatov beszéde az egész kongresszusra leverően hatott.

Ignyatov beszéde után szünetet rendeltek el. A szovjet delegáció — a kongresszus folyamán először — elszigetelődött és magára maradt az előcsarnokban: senki nem kereste fel őket, sőt, ők hárman sem szóltak egy árva szót sem egymáshoz. Mindenkin valahogy nyomott hangulat lett úrrá. Hozzám lépett a lengyel nagykövet, és leszögezte, hogy rendkívüli mértékben csodálkozik Ignyatov fellépésén, amely főként a kongresszusra és Mongóliára, nem pedig Molotovra nézve sértő. A mongolokról is lerítt a rosszkedv. Ez a malőr nagyon sokat ártott a Szovjetunió (Hruscsov) tekintélyének — a szovjet vezetés belső számadásainak lerendezésére nem illik egy másik országot, annak kormányát, pártját, pártkongresszusát használni fel.

Megítélésem szerint Molotov mongóliai nagyköveti kinevezése már annak idején is rettentő rossz döntés volt, ha csak azért hozták, hogy így továbbra is támadások céltáblája lehessen, mint bukott frakciózó. Most azonban mindez az abszurditásig fokozódott. Az oroszok úgy gondolták, hogy a mongol pártkongresszus küldöttöstül-vendégestül (és persze Molotovostul) kiváló alkalom lesz arra, hogy ismét kitöltsék rajta dühüket. A szovjet küldöttség mind az ügyben erősen érintett mongolokat, mind az eseményeket dermedten figyelő külföldi küldöttségeket valahogy kihagyta a számításból.

Hadd érzékeltessem néhány példával, hogy mi is zajlott tulajdonképpen. Molotovnak — a többi ulánbátori nagykövettől eltérően — nem engedték meg, hogy kimenjen hazájának pártdelegációja elé a repülőtérre; nem vehetett részt azokon az eseményeken, ahol a szovjet küldöttség a mongol kormánnyal szembeni protokolláris kötelezettségeinek tett eleget; a kongresszus első napján jelen lehetett, a másodikon, amikor Ignyatov az agyagba döngölte, már nem, aztán a negyedik napon megint odarángatták; a mongol sajtó közölte Ignyatov Molotovot pocskondiázó beszédét; végül pedig — „nagyköveti minőségében" — meghívták ugyan az ünnepi fogadásra, de nem ültették le — a külföldi delegációk és a mongol vezetők mind ültek, Molotov pedig a vendégektől kissé távolabb végigállta a fogadást. Minden napra jutottak ehhez hasonló jelenetek. Meggyőződésem, hogy a Szovjetunió (helyesebben Hruscsov) szempontjából számtalan jobb megoldás kínálkozott volna Molotov kezelésére. Saját szememmel láttam, hogy a negyedik nap estéjén rendezett fogadáson Molotov mennyire rettegett, amikor a szovjet delegáció második és harmadik emberének, Stikovnak és Vinogradovnak az üdvözlésére készült. (Az előbbi a csendes-óceáni területi első titkár, az utóbbi pedig az SZKP KB egyik osztályvezető-helyettese.)

Ignyatov és a szovjet küldöttség március 24-én reggel utazott el Moszkvába. Amikor a március 23-ai ünnepi fogadáson Ignyatov mindenkitől elbúcsúzott, Molotov mellett egy szó nélkül elment és nem nyújtott neki kezet.

Aznap, amikor Molotovnál jártam látogatóban, Ignyatov és én ugyanúgy késve érkeztünk a délutáni ülésszakra. A két autó szinte egyszerre fékezett a kongresszus épülete előtt, és így együtt indultunk el az ülésterem felé. Az épület bejáratától az ülésteremig tartó rövid útszakaszon egy teremtett lélekkel sem találkoztunk. A nagy sietségben azért volt időm el-

újságolni Ignyatovnak, hogy épp Molotovtól jövök. Ignyatov kijelentette, hogy nagyon „erőltetett" volt a beszélgetés, hiányzott belőle a természetesség és a spontaneitás. Hruscsovval például, tette hozzá Ignyatov, nem így szoktam beszélgetni. Nem kevesebb derült ki ebből, mint hogy Ignyatov az SZKP KB küldöttségének vezetője, az SZKP KB Politikai Bizottságának tagja, a szomszéd szobában hallgatózott, míg én Molotovval beszélgettem a szovjet nagykövetség épületében. Mikor Molotovval befejeztem a purparlét, Ignyatov is és én is rögtön a kocsinkba pattantunk, és egyszerre érkeztünk meg a kongresszus ülésére.

Ignyatov, bármennyire is rohantunk, nem mulasztotta el megjegyezni, hogy Molotov azelőtt igen ellenségesen viszonyult Jugoszláviához. Csak annyit feleltem, hogy evvel én is tökéletesen tisztában vagyok. Nem óhajtottam szóváltásba bonyolódni Ignyatovval arról, hogy ki miért és hogyan viselkedik Molotovval szemben, mert úgysem lett volna képes más következtetésre jutni, minthogy én „Molotov oldalára álltam az SZKP KB-val szemben". Ebben a szellemben fogja Moszkvát is tájékoztatni.

Miután visszatértem Moszkvába, sokan érdeklődtek, oroszok és külföldiek egyaránt, hogy találkoztam-e Molotovval. Sokkal többre is kíváncsiak lettek volna annál, mint amennyit elmondtam nekik, hiszen a válaszaim — érthető okokból — már-már az udvariatlanság határát súrolóan szűkszavúak voltak. Moszkvában is igen sokan felróják Hruscsovnak Ignyatov viselkedését Molotovval szemben. Jó néhány olyan külföldi képviselő, akiről pedig tudom, hogy rokonszenvezik Hruscsov politikájával, fel nem foghatja, hogy a mongol kongresszuson, több mint háromnegyed évvel a júniusi plénum után miért kellett Hruscsovnak így a sárba tipornia Molotovot, mintha a júniusi plénum legalábbis tegnap ért volna véget. Hruscsov evvel saját maga dimenzionálja túl az MKM-csoport befolyását és kérdőjelezi meg saját sikereit, illetve tünteti fel hamis fényben a pártban és az országban elért konszolidációt.

Ami pedig Molotovot illeti, arra a meggyőződésre jutottam, hogy őt már nem foglalkoztatja sem Hruscsov, sem bármely más szovjet potentát segítése vagy éppen az ellene való ármánykodás. Lehet persze, hogy ez csak a pillanatnyi helyzet sugallta, téves következtetés.

Molotov tavaly júniusban Malenkovval és Kaganoviccsal szövetkezve törvényellenes hatalomátvételi kísérletet hajtott végre a kommunista párt vezetésében. Aki tudja, hogy a Szovjetunióban régebben hogyan bántak el a politikai harcok veszteseivel, be fogják látni, hogy Hruscsov ezen a téren is kisebbfajta forradalmat hajtott végre. És bár a jelen pillanatban van mit a szemére hánynunk, azt mindenképpen el kell ismernünk, hogy olyan emberséges magatartást tanúsított az ellenzék vezetőivel szemben, amilyet az ország Lenin óta nem látott.

VISZÁLY A SZOVJETUNIÓVAL A JKSZ ÚJ PROGRAMJA MIATT

Hruscsov nem változtat a kormány összetételén — Az új miniszterelnök először Magyarországra látogat — Újabb válság előtt a jugoszláv—szovjet viszony — Az SZKP KB úgy dönt, hogy már a JKSZ kongresszusa előtt megtámadja Jugoszláviát — Nagygyűlés a sportcsarnokban — Miről beszélgettem Szuszlovval?

Moszkva, 1958. április 1.

A szovjet kormány új miniszterelnöke, Nyikita Szergejevics Hruscsov szinte kivétel nélkül megtartotta a Bulganyin vezette eddigi kormány minisztereit. A minimális változtatásoknak nincs politikai jelentőségük. Az egyetlen kivétel Kozlov első miniszterelnök-helyettesi kinevezése. Szerintem evvel azt akarják demonstrálni, hogy az eddigi „kollektíva" hű volt a párt irányvonalához és senkit sem kell leváltani — kivéve az egy Bulganyint. Kozlov előrelépett a ranglétrán, de erre számítani lehetett. Mikojan, mint eddig mindig, most is megtartotta eddigi pozícióját, bár bizonyos jelek arra engednek következtetni, hogy nem csak az ábécé szerint szorult Kozlov mögé a sajtóban megjelent névsorban.

Bulganyin a kormány tagja maradhatott, de — a negyvenöt közül — csak a negyvennegyedik helyen: a Szovjetunió Állami Bankjának igazgatója lett. Bulganyin a bankszakmában kezdte pályafutását, és pontosan húsz évvel ezelőtt töltötte be azt a posztot, ahová most visszaminősítették. Amikor Hruscsov felolvasta az új kormány névsorát, és bejelentette, hogy Bulganyin a *Goszbank* igazgatója lett, hangos zsivaj futott végig a termen. Bulganyin bankigazgatói kinevezése politikai likvidációjával egyenértékű, amin mit sem változtat az a tény, hogy formálisan és rang szerint a kormány tagja maradt. Hruscsov bevezette azt a gyakorlatot, hogy a politikailag „hidegre tett" vezetőket egykori szakmájukban foglalkoztatja. Az első kommentárok a diplomáciai testületben pozitívak.

Hruscsov kormányának első politikailag fontos döntése a kísérleti atomrobbantások egyoldalú felfüggesztése volt. A Legfelsőbb Tanács nagy lelkesedéssel fogadta el Gromiko ezirányú előterjesztését, és a szavazás viharos ünneplésbe torkollott. Egyelőre a külföldiek pozitívan reagálnak a döntésre — mást végső soron nem is tehetnének. Az oroszok ebből a döntésből mindenféleképp politikai tőkét fognak kovácsolni, akár követi őket a Nyugat, akár nem. Ha nem — mint ahogy ez a valószínűbb —, akkor itt villámgyorsan semmissé nyilvánítják a felfüggesztést és közben kígyót-békát kiabálnak a Nyugatra, amiért nem követte a példájukat.

Moszkva, 1958. április 2.

Ma, április 2-án Hruscsov vezetésével hivatalos, legfelsőbb szintű szovjet kormányküldöttség utazott Magyarországra. A delegációnak tagja Kozlov, az első miniszterelnök-helyettes, aztán Gromiko és még sok magas rangú illető. A NATO-tömb nagykövetei a szovjet protokollfőnökség meghívása dacára sem jelentek meg Hruscsovék búcsúztatásán a vnukovói reptéren. Ez mindenkit kellemetlen meglepetésként ért, hiszen úgy tűnt, hogy a protokoll frontján folytatott hidegháború egyszer már véget ért. A nyugati nagykövetek az

elmúlt hónapokban már többször tettek eleget hasonló jellegű, de kisebb súlyú meghívásoknak is; jelen voltak például a magyar és más szocialista küldöttségek érkezésénél a novemberi ünnepségek kezdetén.

A nyugatiaknak ez a gesztusa a légkör újbóli megromlását vetíti előre, arról már nem is beszélve, hogy súlyos udvariatlanság volt magával Hruscsovval szemben is, akinek kormányfői minőségében ez az első külföldi útja. Lehet, hogy a nyugatiak azért borzolják ismét a kedélyeket, mert így könnyebben tagadják meg az atomrobbantások beszüntetéséről hozott szovjet döntés támogatását.

Hruscsov kíséretének az egyik tagjától megtudtam, hogy nyolc napot maradnak Magyarországon, ami szokatlanul hosszú idő egy ilyen kis ország esetében. Ebből is látszik, hogy Moszkva feltűnően nagy figyelemmel és barátsággal kívánja Magyarországot kitüntetni — nyilvánvalóan azért, hogy a lehető legkisebbre csökkentse 1956-os katonai intervenciójának következményeit. A nyugatiak viszont Moszkvának pont ebbe a levesébe szeretnének beleköpni. Azért nem jöttek ki ma a vnukovói repülőtérre, mert úgy gondolják, hogy evvel segítenék az oroszok magyarországi szándékainak megvalósulását.

Moszkva, 1958. április 3.

Figyelemre méltó beszédet tartott a Legfelsőbb Tanács legutóbbi ülésén Andrej Gromiko külügyminiszter. Felszólalásának tetemes részében az NSZK-t, illetve a Bundestag ama döntését ostorozta, amely nyomán az új nyugatnémet hadsereget atomfegyverrel fogják felszerelni. Gromiko éles NSZK-ellenes kirohanása mély benyomást tett a diplomáciai testület tagjaira. Mindenki azt hitte, hogy küszöbön áll a szovjet—nyugatnémet kereskedelmi és konzuli egyezmény aláírása — mire kiderül, hogy mégsem olyan biztos a dolog, hiába voltak az oroszok olyan készségesek egészen tegnapig. Ha most létrejönnének ezek a megállapodások, Adenauer nemcsak Nyugat-Németországban, hanem egész Európa és a világ előtt is avval dicsekedhetne el, hogy csak avval sikerült rábírnia az oroszokat a megegyezésre, hogy a nyugatnémet hadsereg atomfegyverekkel való felszerelése mellett döntöttek.

* *

Az észak-koreai nagykövet ma átnyújtotta nekem azt a levelet, amit Kim Ir Szen, a Koreai Munkapárt Központi Bizottságának elnöke küldött a JKSZ KB-nak, és amelyben őszinte köszönetét fejezte ki a meghívásért a JKSZ VII. kongresszusára. Észak-Koreából kétfős küldöttségre számíthatunk: az egyik delegátus Liu Ho Sun központi bizottsági tag lesz, a másik pedig Li Hu Dun, az ellenőrző bizottság elnöke. Várhatóan fel fogják vetni a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok felvételét is. Azt javasoltam Belgrádnak, hogy mi is szorgalmazzuk ezt a lépést és hogy bátorítsuk őket, ha habozni találnának.

Moszkva, 1958. április 4.

Ma meglátogattam Vorosilovot, akit néhány nappal ezelőtt ismét a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnökévé választottak. Átadtam neki jugoszláviai látogatásának általunk összeállított legújabb, részletes programtervezetét. Ismét elmondtam, hogy a meghívás feleségének, sőt fiának és menyének is szól. Vorosilov nem volt benne biztos, hogy hitvese el tudja kísérni az útra (sokat betegeskedik tudniillik), viszont őszintén örült annak, hogy meghívjuk a fiát is („úgy illik, hogy a fiú elkísérje a »sztarikot«").

* *

A magyar nagykövet fogadásán először a két külügyminiszter-helyettessel, Kuznyecovval és Patolicsevvel, majd Mikojannal beszélgettem a JKSZ új programtervezetéről, amelyet a hó végén összeülő kongresszusnak kell jóváhagynia. Kuznyecov és Poszpelov visszafogottabban már nem is nyilatkozhattak volna a dokumentumról; mentegetőztek, hogy túlságosan terjedelmes az anyag, hogy „egész könyv", és még nem sikerült elolvasniuk. Az oroszok ez idáig minden beszélgetés során, minden szinten ugyanígy köntörfalaztak. Kuznyecov a program terjedelmével kapcsolatban szellemesen megjegyezte, hogy a „kevesebb több lett volna". A két külügyminiszter-helyettes túlzott óvatossága az itteni rituálé szerint negatív hozzáállást takar, amit csak idő kérdése, hogy mikor fognak nyilvánosan is hangoztatni.

Mikojan közölte, hogy remélik, végül is nem olyan programot fogadunk el, mint amilyet a tervezet vázol, meg hogy nagy visszalépést tettünk ahhoz képest, amit tavaly Romániában megbeszéltünk és aláírtunk. Mikojan mindezt olyan magabiztosan adta elő, hogy kétség nem férhetett hozzá, ez a szovjet vezetés álláspontja.

Négy nappal ezelőtt Dizdarević, a követségi titkárunk jelezte, hogy „a JKSZ kongresszusára készülődő szovjet központi bizottsági küldöttség" ügyében szeretne tárgyalni Medvegyevvel, a szovjet KB-apparátus jugoszláv részlegének vezetőjével. Négy nap eltelt, és Medvegyev még mindig nem válaszolt, hogy mikor fogadja Dizdarevićet. Az ilyen jellegű kéréseinknek mind ez idáig néhány órán belül eleget tettek. Én szintén szerettem volna megállapodni Poszpelovval, a szovjet küldöttség vezetőjével egy fogadás ügyében, amit elutazásuk alkalmából adnánk a követségen. A Központi Bizottság azonban hallgat, mint a sír. Még mielőtt Mikojannal szóba elegyedtem volna a programtervezetről, odaszóltam Patolicsevnek, hogy várjuk a küldöttségüket a kongresszusra. Patolicsev azonban, mintha meg se hallotta volna a megjegyzést, a füle botját sem mozgatta.

Minden jel arra mutat, hogy a napokban felülvizsgálták a kongresszusunkkal kapcsolatos szovjet álláspontot és negatív végkövetkeztetésre jutottak. Még azt sem tartom kizártnak, hogy a korábbi döntéssel ellentétben nem képviseltetik magukat a kongresszuson.

* *

Gede, a lengyel nagykövet jelezte, hogy megkapta az új pártprogramunkat. Amikor a véleménye felől érdeklődtem, természetesen ugyanolyan kitérő választ adott, mint az oroszok: túl hosszú ahhoz, hogy végig tudta volna ilyen hamar olvasni, a dokumentum egy „egész könyvre rúg" stb. Az egyes fejezetek címét és tartalmi kivonatát azonban elolvasta. Ezek alapján kötve hiszi, hogy az oroszok meg lesznek elégedve a programunkkal, hiszen nem szoktak hozzá ahhoz, hogy valakinek különvéleménye legyen a szocializmus és a nemzetközi kapcsolatok általános kérdéseiről — márpedig az, amit mi a programtervezetbe foglaltunk, még távolról sem hasonlít az ő véleményükhöz. A lengyel nagykövet úgy ítéli, hogy a véleménykülönbség még nyílt összetűzésig is fajulhat. Gede szavaiból arra következtettem, hogy a szovjet kormány berendelte a külügyminisztériumba a tábor összes európai országának nagykövetét és ismertette velük a programunkról kialakított szovjet véleményt.

Moszkva, 1958. április 6.

Az oroszok a jelek szerint úgy értékelik, hogy már learatták a Kelet—Nyugat találkozó kezdeményezőiként elért első sikereik gyümölcsét, mert — bizonyos fenntartásokkal — elfogadták azokat a nyugati javaslatokat, amelyek egy külügyminiszteri tanácskozást szorgalmaznak a „csúcstalálkozó" előtt. A szovjetek újfajta rugalmasságáról tanúskodik az a tény is, hogy kijelentették, készek az Egyesült Államokba utazni a nemzetközi feszültség enyhítése céljából. Van ennek a szovjet „békehadjáratnak" azonban néhány olyan taktikai moz-

zanata, amely mögött nem nehéz felfedezni a politikai indítékokat. Az oroszok legelőször a jelenleg komoly nehézségekkel küszködő Franciaország képviselőivel közölték, hogy hajlandók részt venni a külügyminiszteri találkozón — így akarván Párizs értésére adni, hogy készek más bánásmódot alkalmazni vele szemben, mint a többi nyugati nagyhatalommal.

Evvel párhuzamosan a szovjet fél időről időre híreket röppent föl egy állítólagos titkos szovjet—amerikai levélváltásról; s hogy a harmadik oldal se maradjon ki a jóból, a szovjet kormány hivatalos látogatásra hívta meg a brit védelmi minisztert. Ily módon mindhárom nagyhatalom külön-külön is kapott valamit Moszkvától, ami nem feltétlenül a szolidaritást növeli közöttük, s amivel egyúttal a szovjet kormány kimutathatja, hogy mennyire a szívén viseli a jó kapcsolatot mindegyik nyugati nagyhatalommal.

Az egyik nyugati nagykövet mesélte nekem, hogy a nyugati nagyhatalmak képviselői nemcsak hogy egy szalmaszálat nem tesznek keresztbe a Kelet—Nyugat találkozó előkészítéséért, de — kormányaik utasítására — távoztak is Moszkvából, hogy még véletlenül se nyíljon alkalmuk valamit tenni. A találkozó gondolatát az oroszok messzemenően kihasználják, hiszen többé-kevésbé minden ország és minden nép óhajtja a nemzetközi feszültség enyhülését és a vitás kérdések tárgyalásos rendezését. Az oroszok tudatosan számoltak evvel már akkor is, amikor ebbe a mostani „békeoffenzívába" belevágtak.

Moszkva, 1958. április 7.

Több jel is arra utal, hogy az oroszok a JKSZ programtervezetével szembeni ellenérzéseiket átplántálták a többi kommunista párt vezetőibe is, anélkül, hogy nekünk, szemtől szembe bármiféle kifogást is emeltek volna. Április első napjaiban itt ismét rázendített a „kortárs revizionizmust" ócsárló kórus — ez pedig annak a jele, hogy az oroszok rövidesen nyilvánosan is össztűz alá veszik a programunkat. A tábor egyes országainak nagykövetei már nyíltan bírálják a tervezetet — semmi kétség, központi utasításra.

A programtervezetet könyv alakban is kiadtuk és több nyelvre lefordítottuk, amit itt kihívásként és a jugoszláv fél agresszív, a szocializmus szovjet modellje ellen irányuló lépéseként értelmeztek. Ezt a modellt a tavaly novemberi moszkvai tanácskozás újfent a szocializmus kizárólagos mintájává avatta. A mi tervezetünk, amely a tavaly novemberben Moszkvában elfogadott platformhoz képest egy másik, ellentétes alternatívát képvisel, megjelenik könyv alakban is, mégpedig óriási példányszámban, *A JKSZ programtervezete* cím alatt. Akárhogyan is forgatom, ez bizony hasonlít a nyílt szembehelyezkedésre a *Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkozatával*; és nem pusztán az időbeli és egyéb egybeesések miatt, hanem azért is, mert a modern kor lényeges kérdéseinek többségére a mi programunk más válaszokat és megoldásokat tartalmaz, mint a hírneves *Nyilatkozat*.

A múlt vasárnap váltottam néhány szót Mikojannal, és a napnál is világosabban kiderült számomra: az oroszok nem hiszik el, hogy a programtervezet kizárólag a JKSZ számára készült és ennél jóval ambiciózusabb hátsó szándékokat tulajdonítanak neki. Úgy ítélik meg, hogy a jugoszlávok ezzel a programmal aktív harcot hirdettek meg a „szovjet típusú szocializmus" ellen, az ellen a modell ellen, amelyet Jugoszlávia már egy teljes évtizede mereven elutasít. A jugoszláv—szovjet viszonyban november óta uralkodó viszonylagos szélcsendnek most valószínűleg újabb nyíltszíni konfliktus vet majd véget, amely ráadásul nem korlátozódik majd az ideológia és az elmélet területére, hanem kihatással lesz a kapcsolatok egyéb szféráira is.

Az oroszok avval vádolnak majd minket, hogy elszakadtunk az „általánosan elfogadott" elvektől és ezáltal szakadást idéztünk elő a nemzetközi forradalmi mozgalomban; mi viszont azt fogjuk a fejükhöz vágni, hogy minden olyan forradalmi mozgalomnak, amelyet

nem ők mozgatnak a háttérből, gáncsot akarnak vetni. Minden jel arra mutat, hogy Moszkva nem sokat tanult abból a tízéves harcból, amit a függetlenségünkért és az egyenjogúságunkért folytattunk. Ismét ugyanazokon a kérdéseken civódunk, amelyeken már Sztálin idejében is.

* *

Mikojan ma magához kéretett annak a beszélgetésnek a kapcsán, amit a magyarok fogadásán a JKSZ programtervezetéről folytattunk. A külügyminisztérium arról is értesített, hogy a megbeszélésen részt vesz Poszpelov, a JKSZ-kongresszusra szánt küldöttség vezetője is.

Mikojant és Poszpelovot a KB épületében kerestem föl. Mikojan felolvasta azt a levelet, amit az SZKP KB intézett a mi Központi Bizottságunkhoz. Az üzenet a JKSZ programtervezetét (melyet nagyvonalúan már kész programként kezelt) elfogadhatatlannak minősíti. Az indokok a következők: a) a program ellentétes a nemzetközi munkásmozgalom egységének elvével; b) a program nem vág egybe a romániai megbeszélések során elfoglalt álláspontjainkkal; c) a programban eltérünk azoktól az elvektől, amelyeket az általunk tavaly Moszkvában aláírt „békenyilatkozat" tartalmaz.

Mindezen okokból kifolyólag törlik azt a küldöttséget, amivel a JKSZ VII. kongresszusát szándékoztak megtisztelni. Mikojanék, ha nem is egyértelműen és határozottan, de felvillantották annak a lehetőségét, hogy a nagykövetük megfigyelőként jelen lesz a tanácskozásokon. Hosszú és meddő vita kerekedett köztünk. Mikojan, miközben a programtervezetünket szapulta, néha Lenin valamelyik művéből olvasott fel idézeteket, mint valami puskázó diák. Erősen úgy tűnik, hogy semmi sem ment meg minket az újabb viszálytól.

Moszkva, 1958. április 9.

Tavaly tagjává választottak az új program kidolgozásával megbízott testületnek. Minthogy azóta szinte megszakítás nélkül Moszkvában tartózkodom, nem vehettem részt a belgrádi bizottság munkájában. A véleményemet ezért írásban küldtem el. A kongresszusig nagyon kevés idő van már hátra, úgyhogy észrevételeimet a lehető legrövidebb és legkonkrétabb formában tettem meg: megjelöltem a program azon részeit, amelyeket véleményem szerint ki kell húzni, és helyettük más megfogalmazásokat ajánlottam. Rövid indoklást is fűztem mindegyik javaslatomhoz.

A levelet és a megjegyzéseket, ill. javaslatokat Veljko Vlahović elvtárs nevére küldtem, aki maga is tagja a szöveg-előkészítő bizottságnak. A tervezet természetesen a kongresszuson is változhat. Nem tudom, hogy mi lesz ezeknek a javaslataimnak a sorsa, hiszen a nagy esemény nemsokára kezdődik, nekem meg volt mondanivalóm bőven.

Az oroszok nem várják meg a VII. kongresszust, nem várják meg, míg elfogadjuk az új programot — ők már előre elhatározták, hogy belénk fognak kötni. A szovjet sajtó valószínűleg már a jövő héten „össztüzet nyit" ránk. Megint ott tartunk, hogy az oroszok mindenben illetékesnek érzik magukat: ők szabják meg, hogy melyik párt milyen politikai programot tűzzön ki országa elé, ők döntik el, hogy a jugoszláv vagy bármely más pártkongresszuson hozott döntések „helyesek"-e, avagy sem stb. A „helyesség" pedig még ma is attól függ, hogy ezek a döntések erősítik vagy gyöngítik a szovjetek monopóliumát a nemzetközi munkásmozgalomban.

Az oroszok hirtelen, szinte egyik napról a másikra újították fel az „ideológiai" hadviselést országunk ellen, s ebből arra következtetek, hogy *A JKSZ programtervezete* című brosúra meglehetős idegességet váltott ki Moszkvában. Ez az újabb acsarkodás várhatóan vadabb lesz, mint az, amelybe a novemberi nyilatkozat aláírásának elutasítása miatt keveredtünk, s amelyből az utóbbi időben mintha már kezdtünk volna kilábalni. A Jugo-

szlávia és a Szovjetunió közti összes számottevő ellentét most a JKSZ programtervezetében koncentrálódik. Az összeütközést, akármennyire is borsódzik tőle a hátunk, a jelek szerint lehetetlen kivédeni — sőt. A Mikojan és Poszpelov, illetve énközöttem lezajlott tegnapelőtti beszélgetés valójában már a harci kürtök érces hangja volt.

Az oroszoknak hiába is próbálnánk megmagyarázni, hogy a programot nem nekik, hanem magunknak írtuk. A dokumentumra Moszkva úgy tekint, mint a jugoszláv nemzeti kereteket meghaladó, nemzetközi léptékű veszedelemre — és eltökélte magában, hogy ő útját állja ennek a veszedelemnek.

Moszkva, 1958. április 11.

Patolicseven, a külügyminiszter-helyettesen keresztül eljuttattam Tito elvtárs levelét a címzetthez, Hruscsovhoz. Ez a levél Hruscsov néhány nappal ezelőtti üzenetére válaszol, és témája az atomkísérletek egyoldalú felfüggesztésére vonatkozó kormány-, illetve legfelsőbb tanácsi döntés. Jugoszlávia melegen üdvözli és minden erejével támogatja ezt a lépést.

Bár Tito levele egy szóval sem említi a JKSZ programtervezetét és a küszöbönálló VII. kongresszust, Belgrádban talán azt remélik, hogy a levél valamennyire jobb belátásra bírja az oroszokat, és visszatartja őket a programtervezet ostorozásában. Erre azonban vajmi kevés a remény. Az oroszok még magát a tényt sem közölték a sajtóban, hogy levelet kaptak Titótól, pedig a levelek ismertetése a *Pravda* mindennapi híranyagának része. Ez pedig arról tanúskodik, hogy a szovjet vezetés frontális támadásra készül.

Magyarországi látogatásáról hazaérkezvén, Hruscsov tegnap beszédet tartott. A nagygyűlést a Luzsnyiki stadionban rendezték, tízezer fős válogatott közönség és diplomáciai testület előtt. Hruscsovnak volt egy-két rossz szava Jugoszláviáról is, bár nem nevezte nevén hazánkat. Szabadon, előre megírt szöveg nélkül szónokolt, a másnapi szovjet sajtó pedig — bizonyos részek kihagyásával — „szalonképesítette" a szöveget.

A NATO-tömb nagykövetei Hruscsov elutazásához hasonlóan Magyarországról való megérkezését is bojkottálták.

Moszkva, 1958. április 15.

Ma fogadott Hruscsov. Átadtam neki Tito elvtárs levelét a kongresszusunkkal kapcsolatban, majd hosszasan elbeszélgettünk a JKSZ programtervezetéről. Hruscsov elmondta, hogy a levelünk nem győzte meg semmiről; továbbra is ragaszkodunk azokhoz a nézeteinkhez, amelyek miatt elmérgesedett köztünk a helyzet, sőt, a levél egyes kitételei kifejezetten sértők.

Hruscsov elismételt néhány olyan érvet, amit a levelükben fejtettek ki, de már én is hallottam őket Mikojan és Poszpelov szájából egy héttel ezelőtt. Hruscsov Tito 1955-ben tett kijelentésére hivatkozott, miszerint minden régi dolgon túl kell lépnünk, ami közöttünk történt. Mi állítólag nem tartottuk magunkat ehhez a szabályhoz. Az oroszok a *Kommunyiszt* című lapban meg fogják támadni Jugoszláviát és a JKSZ programtervezetét. Hruscsov elárulta, hogy először a napisajtóban akartak néhány dörgedelmet intézni ellenünk, hiszen a programot ismertette a belgrádi rádió orosz nyelvű adása, és ezért nekik is az ennek megfelelő tömegtájékoztatási eszközt kellene igénybe venniük. Az SZKP KB elméleti orgánumában megjelenő cikket többen is aláírják majd. Ez még mindig a ledorongolás enyhébb változata; sokkal rosszabb lenne, ha aláírás nélkül jelenne meg.

Hruscsov ezután arról papolt, hogy a kínaiak sokkal harapósabb levelet küldtek nekünk, meg hogy ők a mi programtervezetünket kinyomtatták és eljuttatták a KB-tagoknak, a köztársasági, a megyei és a járási párttitkároknak: ismerjék meg ők is a dokumentumot, hiszen

akkor jobban megértik majd a kritikáját is a *Kommunisztban*. A pártfunkcionáriusok ennek segítségével szakszerűbben vezethetik majd azokat a taggyűléseket, amelyeken ezt a témát kell feldolgozniuk. Hruscsov avval fejezte be mondanivalójának ezt a részét, hogy nemcsak hogy nem képviseltetik magukat a kongresszusunkon, de még üdvözletet sem küldenek.

Válaszomban kifejtettem, hogy nem számítottunk ilyen ellenséges fogadtatásra és felháborodásra a részükről, hiszen — a programtervezet egészét figyelembe véve — Jugoszláviában 1948 óra nem adtak ki a Szovjetunióhoz ilyen pozitívan viszonyuló dokumentumot. Hruscsovnak szegeztem a kérdést: miért teszik már most meg ezeket az intézkedéseket ellenünk, miért támadnak meg minket már a program sorsa felől döntő kongresszus *előtt?* Kifejtettem, hogy az elítélő véleményüket tartalmazó levéltől függetlenül is sok megjegyzés és bíráló észrevétel éri majd (és érte már) a programtervezetet — de erre mi számítottunk is, ezt mi vártuk. Ranković elvtárs egyenesen azt közölte velem levélben, hogy a VII. kongresszus valószínűleg nem is fogja tudni véglegesíteni az új program szövegét. Ez a munka a kongresszus után még egy hónappal is elhúzódhat. Megkérdeztem Hruscsovtól, hogy szerintük Jugoszlávia elfogadhat-e egyes pontokat a szovjet bírálatból abban a légkörben, amely delegációjuk lemondása után alakul majd ki. Épeszű ember számíthat-e arra, hogy a világ közvéleményének szeme láttára most az ő igényeik és követeléseik alapján kiigazítjuk a *JKSZ programtervezetét?*

A továbbiakban kifejtettem, hogy az összes szociáldemokrata párt már lemondta a részvételt a kongresszusunkon, most meg ők jönnek ugyanevvel. A Nyugat természetesen rendkívül negatívan értékeli a programunkat — állítólagos „szovjet közeledést" vetnek a szemünkre. A Szovjetunió pedig épp megtámadni készül Jugoszláviát, programostul-kongresszusostul együtt! A rend kedvéért azért hozzátettem, hogy nem a Szovjetunió ellen vádaskodom, hanem csak ezt a visszás helyzetet jellemzem.

Hosszas szócséplés és a fenti érvek többszöri elismétlése után Hruscsov — hangsúlyozván, hogy kizárólag a saját és nem a szovjet vezetés nevében beszél — a következő javaslattal állt elő: adjunk ki egy közleményt, hogy a programtervezetet ért nagyszámú bíráló megjegyzés miatt nem tudunk minden szükséges előkészületet megtenni s ezért az egészet elhalasztjuk. Ha ebbe belemegyünk, ők várnak a nyilvános kritikával. Hruscsov felvillantotta a kongresszus elhalasztásának a lehetőségét is.

Saját nevemben azt válaszoltam, hogy ez az alternatíva teljességgel abnormálisnak tűnik előttem. A program-előkészítő bizottság semmiféle közleményt nem adhat ki, mint ahogy nem állapíthatja meg azt sem, hogy mit képes a kongresszus elvégezni és mit nem. A kongresszus elhalasztását semmi sem indokolja, és mivel a szovjetek negatív hozzáállását már más kommunista pártok is átvették, a halasztás nagy port kavarna szerte a világon, amiből Jugoszláviának csak kára származna Többször is felemlegettem azokat a fordulatokat („hegemónia", „érdekszféra", „a két tömb"), amelyek használatát az oroszok leginkább kifogásolják, és amelyek használatától esetleg elállhatunk — viszont szükségesnek tartjuk, hogy hagyjanak minket normálisan dolgozni, vonják vissza negatív döntéseiket és tegyenek le arról, hogy előre megtámadnak minket. Hruscsov nem értett egyet evvel az okfejtésemmel. Megismételte, hogy mi már kinyomtattuk és terjesztjük a *JKSZ programtervezetét,* tőlük meg azt várjuk, hogy fogják be a szájukat. Annyi engedményre hajlandóak lennének, hogy ezt a kritikai cikküket csak a kongresszus után hozzák nyilvánosságra — avval a feltétellel persze, ha mi kiadjuk az említett — szerfölött gyanús — közleményt.

Bár többször is szóltam arról, hogy a program egyes kitételeit korrigálni fogjuk és hogy már jó néhány ilyen értelmű javaslat elfogadtatott, Hruscsovot ez a legkevésbé sem hatotta meg. Fel sem merült annak a lehetősége, hogy feladják a tervezett intézkedéseket. Hruscsov újabb viszályt jósolt közöttünk, amely komolyabb következményekkel járhat, mint azt

bárki szeretné. Az a benyomás alakult ki bennem, hogy az oroszok számára egyáltalán nem ennek vagy annak a megfogalmazásnak a kijavítása a fontos. Ők már így is abnormális helyzetet alakítottak ki közöttünk: meg se várták a válaszunkat, hanem rögtön mozgósították a többi kommunista pártot a programtervezetünk ellen. Egy esetleges közlemény a részünkről, hogy készek vagyunk bizonyos megfogalmazásainkon enyhíteni, nem befolyásolná az oroszokat a küldöttség lemondásában és a bíráló cikk közzétételében. Arról már nem is beszélve, hogy maga Hruscsov jelentette ki: nekik már politikai kötelezettségeik vannak és nem változtathatnak az álláspontjukon.

Nagy kérdés, hogy program ide, program oda, az oroszok egyáltalán komolyan gondolták-e egy percig is, hogy küldöttséggel képviseltetik magukat a kongresszuson. Kétlem, hogy bármiféle értelme lenne most rendkívüli intézkedésekhez folyamodnunk (pl. egy újabb, a vitatott megfogalmazásoktól megtisztított szövegváltozat kiadásához csak az oroszok számára). Evvel nemcsak hogy nem változtatnánk az oroszok álláspontján, de könnyen még nagyobb bajba sodorhatnánk magunkat.

Moszkva, 1958. április 15.

A tegnapi kremlbeli fogadáson Hruscsovval, Kozlovval, Mikojannal és Kiricsenkóval beszélgettem. Új és lényeges információ sem tőlük, sem tőlem nem hangzott el. Hruscsov valamivel világosabban kifejtette a kongresszus elhalasztására vonatkozó ötletét, amit ennek ellenére ésszerűtlennek minősítettem és elutasítottam.

Hruscsov ezen kívül felvetette azt is, hogy vezetőink beszédeiben és cikkeiben, még ha Jugoszláviáról szólnak is és nem közvetlenül a külföldre vonatkoznak, rendre megtalálható az az igény, hogy a mi belső rendszerünket rákényszerítsük más országokra és a mi „szocializmusmodellünket" az egyetlen helyes alternatívaként mutassuk be. Ez ösztönzött bennünket arra, hogy a JKSZ programtervezetét oroszul is leadjuk a rádióban — ha nem lennének ilyen ambícióink, ugyan miért tennénk közzé a programot idegen nyelveken is?

Én szerényen észrevételeztem, hogy ők még Titónak azt a válaszát sem publikálták, amit Hruscsov levelére küldött (az atomkísérletek felfüggesztéséről), míg más államférfiak üzenetei rendszeresen megtalálják az utat a szovjet nyilvánossághoz. Hruscsov dühbe gurult, ott, előttem felhívta a *Pravda* szerkesztőségét és a sárga földig lehordta őket, majd beismerte, hogy hibáztak (no persze nem ő személyesen). Isten őrizzen engem attól, zártam le végül is a vitát, hogy beleszóljak, mit írjanak Jugoszláviáról és mit ne, de a tények tények maradnak. A *Pravda* és az *Izvesztyija* mai száma mindenesetre megjelentette Tito elvtárs Hruscsovhoz intézett válaszát.

Hruscsov ezúttal sem tudta — vagy talán nem is akarta — megállni, hogy ne mondjon valami rosszat Kardeljről. Szerinte „ez a programtervezet az ő műve", és Tito elvtárs biztosan nem tanulmányozta át kellő elmélyültséggel az anyagot. Hruscsov ismét elmesélte a szakaszától lemaradó katona történetét: mi pontosan úgy viselkedünk, bökött rám, mint az engedetlen baka. Koča Popović egyszer azt találta erre mondani, folytatta Hruscsov, hogy csak az nem egészen világos, ki a század és ki a katona. Ez nem jelent kevesebbet, mint hogy Jugoszlávia egy szál maga szembehelyezkedik az egész nemzetközi munkásmozgalommal. De most majd elválik, fejezte be Nyikita Szergejevics, hogy ki kicsoda itten.

Amikor a most kialakult helyzetből kivezető utakról társalogtunk, világossá vált számomra, hogy az oroszok szerint a megoldás az lenne, ha nyilvánosan megtagadnánk saját programtervezetünket. Ugyanebbe az irányba mutat a kongresszus elhalasztását célzó ötletük. Meggyőződésem, hogy egyiknek is, másiknak is inkább az a célja, hogy belső válságot idézzen elő hazánkban, nem pedig a programtervezet egyes megfogalmazásainak a megváltoztatása.

Belgrádból azt az utasítást kaptam, hogy kérjek látogatást Hruscsovnál vagy valamelyik másik elnökségi tagnál és ismertessem előtte a JKSZ programtervezetében eszközölt változtatásokat és kiegészítéseket. Ebből a célból különleges futár repült Belgrádból Moszkvába, hóna alatt a kijavított példánnyal. A kiegészítéseket és korrekciókat külön kinyomtatták és behelyezték a könyv megfelelő lapjai közé.

Moszkvában álmukban sem gondoltak arra, hogy a tervezet egyes fordulatait átírjuk — mint ahogy igazából nem is ez volt a vita tárgya. Moszkva programunk egészét kifogásolja. Az az érzésem, hogy evvel csak gyöngíteni fogjuk általános tárgyalópozíciónkat, mert arról győzzük meg az oroszokat, hogy lehet velünk alkudozni.

Kérésemre azonnal jött a válasz, hogy Hruscsov nagyon elfoglalt és nem ér rá fogadni. Ez egész moszkvai munkám ideje alatt most fordult elő először. Ez elég baljós előjel. Az oroszok feltehetőleg tudják, hogy miért keresem őket, Hruscsov ezért is mondott nemet a találkozóra. Moszkvában eleve elutasító álláspontra helyezkedtek a programtervezet — egyébként valóban jelentéktelen — változtatásaival szemben.

Miután a KB-ből értesítettek az elutasításról, felajánlották, hogy ha akarom, felkereshetem M. A. Szuszlovot. Ez újabb jele volt annak, hogy semmi hasznos nem sülhett ki a program körüli vitákból. Szuszlov személye garancia arra, hogy semmiféle megállapodás se születhessen oroszok és jugoszlávok között — és ez még akkor is így lenne, ha a JKSZ programjánál messze kisebb horderejű dologról lenne szó.

A találkozóra egy nagy halom papírral a kezemben érkeztem. Szuszlov dolgozószobájában fogadott, alig látszott ki az íróasztalán fölhalmozódott papír- és könyvkupacok mögül. Üdvözöltük egymást, majd Szuszlov azon nyomban emelt hangon és éles szavakkal bírálni kezdte a programunkat. Jó darabig szóhoz sem jutottam. Szuszlov rettenetesen dühösnek és feldúltnak látszott, képtelen volt uralkodni magán. Még arra sem volt szegénynek érkezése, hogy hellyel kínáljon, így hát ő az íróasztal mögött állt, én pedig előtte, és némán hallgattam haragos szavait. Szuszlov egy idő után szabályos dührohamba lovalta magát. Beszélgetésről szó sem volt — ő üvöltve sorolta vádjait Jugoszlávia ellen, én pedig döbbenten hallgattam. Szuszlov úgy viselkedett, mintha én vagy valamelyik másik jugoszláv személyesen őt magát vagy valamelyik családtagját sértettem volna vérig, amiért most lakolnom kell. Amikor végre szóhoz jutottam — még mindig a szoba közepén ácsorogva, idétlenül egy nagy stósz papírt szorongatva a hónom alatt —, csak annyit bírtam kinyögni, hogy ez a jugoszláv kommunisták programja, nem pedig a szovjeteké. Ezután félbe akartam szakítani a beszélgetést és távozni készültem. Szuszlov erre hellyel kínált és némi hajlandóságot mutatott arra, hogy meghallgasson.

Eme barátságtalan bevezető után átnyújtottam Szuszlovnak a „megjegyzéseinket" és annak a levélnek az eredetijét, amit Tito elvtárs küldött, s amely másolatát tegnap Hruscsovnak adtam át. Szépen elmagyaráztam Szuszlovnak, hogy a program szövegét előkészítő bizottság az első, második és harmadik fejezetekben javasol majd változtatásokat és kiegészítéseket a kongresszusnak, mégpedig a jugoszláv kommunisták észrevételeit figyelembe véve. A bizottság arra számít, hogy az eredeti szöveg további átdolgozásra szorul, hiszen már több száz ilyen bíráló megjegyzés érkezett hozzá.

Szuszlov kezébe nyomtam egy szerbhorvát nyelvű példányt is, amelyen megjelöltük az összes változtatásra szoruló részt, így próbálván megkönnyíteni a szovjet fordítók dolgát.

Szuszlov keményebb szavakkal támadta a tervezetet, mint eddig bárki: a dokumentummal Jugoszlávia szembeszegül a Szovjetunióval és az összes kommunista párttal. Nemcsak az első három fejezet (az ideológiai és a külpolitikai rész) kifogásolható, hanem a program egésze. Semmiféle javítgatás vagy kiegészítés nem ellensúlyozhatja a program lényegét,

azt, hogy a JKSZ vezető szerepre tör a nemzetközi munkásmozgalomban. Az összes párt ugyanazt mondja, egyfele és egyszerre lép, mi meg pontosan ellenkező irányba masírozunk, és a tetejébe még azt akarjuk, hogy a többiek minket kövessenek.

A JKSZ KB levelében arra hivatkozunk, folytatta Szuszlov, hogy szemrehányásokat kapunk a jugoszláv kommunistáktól azért, mert a program túlságosan is elnéző Sztálinnal szemben. De miért kell ennek így lennie, miért vélekedhetnek így a jugoszláv kommunisták. Azért, válaszolt diadalittasan a saját kérdésére Szuszlov, mert a programtervezet valójában szovjetellenes hangulatot kelt a kommunisták között!

Szuszlov kérdőre vont amiatt is, hogy a könyvecskében egyetlenegyszer sem bélyegezzük meg az Egyesült Államokat mint a szocializmus legfőbb ellenségét — pedig ez a 64 párt, köztük a JKSZ által is aláírt békekiáltványban feketén-fehéren megtalálható.

Szuszlov kijelentette, hogy a jugoszláviai belső kérdésekkel foglalkozó részeket „nem méltattuk különösebb figyelemre", de, mint megtudtam, „ezekből is minduntalan kiviláglik a Szovjetunió és a testvéri pártok elleni támadás szándéka". Szuszlov szerint amikor az etatizmusról és az állam szerepéről értekeztünk, tulajdonképpen akkor is a Szovjetuniót támadjuk hátba.

A beszélgetés rendkívül ideges hangulatban folyt, s végig fennállt annak a lehetősége, hogy vagy én, vagy Szuszlov felállunk az asztaltól és még rosszabb légkörben válunk el egymástól, mint a beszélgetés előtt. A következőket hoztam Szuszlov tudomására.

A program a jugoszláv és nem a szovjet vagy valamelyik másik kommunista párté. A már elfogadott és a jövőbeli változtatásokkal és kiegészítésekkel egyáltalán nem a program lényegét kívántuk módosítani és továbbra sem tervezzük egy új, a mostanival ellentétes program kialakítását. Az a meglátása, hogy a dokumentum hegemóniát kíván biztosítani Jugoszlávia számára a nemzetközi munkásmozgalomban, minden alapot nélkülöz és mind az eredeti, mind a módosított tervezet teljes félreértésében gyökerezik. Semmi szükség arra, folytattam, hogy különféle hangzatos jelszavakkal dobálózzanak arról, hogy szerte a világon az egész kommunista mozgalom egyszerre lép, csak mi megyünk ellenkező irányba, meg hogy ez fényesen tanúskodik egész politikai irányvonalunk elhibázottságáról — beszéljünk inkább a konkrétumokról. („Várjon csak, majd kapnak maguk a nyakuk közé konkrétan is" — mormogta erre Szuszlov). Érdekes: 1948-ban is a szovjettel az élen „egyszerre masírozott" mindegyik kommunista párt — csak mi nem. Nem volt ugyan szándékomban ezt a dolgot felhánytorgatni, tettem hozzá, de nem én kezdtem a veszekedést („most már nem úgy van", torkolt le Szuszlov.)

A Szuszlov által emlegetett „békekiáltványt" az SZKP mellett a JKSZ is aláírta — már csak ezért sem igaz Szuszlovnak az az állítása, hogy mi félünk Amerikától. Az egész programtervezet az imperializmus ellen irányul.

Szuszlov — akárcsak tegnap Hruscsov — szemrehányást tett nekem azért, mert nem biztosítottunk elegendő nyilvánosságot a *Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkozatának*, és megcenzúrázva hoztuk le a *Borbá*ban. Erre viszont nem volt nehéz válaszolnom: a teljes dokumentum megjelent a *Komunist* november 29-i számában — nagyon érdekes, csodálkozom, hogy pont erről nincs tudomásuk.

A beszélgetés ezzel véget ért. Szuszlov megígérte, hogy az anyagot, amit tőlem kapott, továbbítani fogja az Elnökséghez.

Nagyon vigyáztam arra, nehogy a végsőkig kiélezzem a helyzetet — ami csöppet sem volt könnyű, hiszen Szuszlov pontosan erre játszott. Néha még a sértegetéstől sem riadt vissza („túl jól ismerik maguk az amerikaiakat"). Belepillantott a változtatásokba, amelyeket átadtam neki, és lekicsinylőleg nyilatkozott a tartalmukról.

Moszkva, 1958. április 17.

A Szuszlovval folytatott beszélgetés nemcsak hogy nem javított semmit a helyzeten, hanem inkább rontott rajta. Azt hiszem, az oroszok elégedettek voltak mindavval, amit Szuszlov a fejemhez vágott. A „korrekciók" a várttól ellentétes hatást értek el és még magabiztosabbá tették az oroszokat. Az otthoniak is nyugodtak lehetnek, hiszen evvel a beszélgetéssel Belgrád kimutatta jó szándékát és készségét arra, hogy megegyezzen az oroszokkal abban, amiben meg lehet velük egyezni.

Említettem, hogy Tito elvtárs írt egy levelet Hruscsovnak, amelyben kitér a programtervezettel és a VII. kongresszussal kapcsolatos szovjet álláspontra. Amikor Tito elvtárs tollat ragadott, az oroszok már lemondták a küldöttségüket. A levélben az elnök türelemre inti az oroszokat az új program és a kongresszus iránt. Nem tragédia, ha nem értünk mindenben egyet, írja, de nagy baj lenne, ha a köztünk meglevő különbségek miatt nyíltan összetűznénk, ahelyett, hogy békésen és nyugodtan vitatkoznánk róluk. A levél végén Tito elvtárs kifejti, hogy — magától értetődően — nem tekintjük katasztrófának, ha egy szovjet napilap vagy folyóirat kritikus hangnemben mutatja be a programtervezetünket. Az viszont semmi jóra nem vezetne, ha ez egy Jugoszlávia elleni frontális támadássá fajulna, és ha egy ilyen cikk az országunk elleni általános sajtóhadjárat indítójele lenne.

A programtervezetünkben több helyen is egyértelmű bírálat éri azt az elméletet és gyakorlatot, amit Sztálin hosszú évtizedeken át alkalmazott a Szovjetunióban és a nemzetközi munkásmozgalomban. Ez volt az, amit az oroszok nem tudtak lenyelni. Ez — többek között — meg fogja mutatni azt is, hogy milyen erősen belegyökerezett a sztálini örökségbe a mostani szovjet vezetés politikája és milyen erős az a szovjet irányvonal, amelynek fő célja a hegemónia a szocialista táborban és a nemzetközi munkásmozgalomban — azaz be fog bizonyosodni, hogy mennyire igazak és pontosak a program leghevesebben támadott és leginkább kifogásolt pontjai. Jugoszláviának még van elég politikai ereje ahhoz, hogy ellenálljon Moszkvának. Ez nem jelenti azt, hogy nem törekszünk minél jobb kapcsolatokra a Szovjetunióval — de csakis mint független és egyenjogú partner.

Moszkva, 1958. április 18.

Az oroszok a mai nappal megindították a támadást a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége ellen az új pártprogram miatt. Egészen biztos, hogy a tábor kötelékébe tartozó pártok — az albánok, a bolgárok, a csehek, a keletnémetek és a többiek — nemcsak hogy beszállnak a ringbe, de még a szovjet bírálatokat is túl akarják majd lihegni. A szovjet cikk kijelöli a kampány kiindulópontjait, de mint eddig mindig, az eredeti tervet várhatóan most is jóval túl fogják teljesíteni. Moszkvában rettenetesen tartanak a szocialista tábor pártjaira és országaira gyakorolt jugoszláv befolyástól, amit evvel a módszerrel remélnek leghatékonyabban ártalmatlanná tenni. Alapvetően most is ugyanazok miatt a vitás kérdések miatt tört ki a haddelhadd, mint 1948-ban Sztálinnal.

A szovjet külügyminisztériumból már kétszer-háromszor érdeklődtek, hogy mikor utazom haza Belgrádba, mert az első külügyminiszter-helyettes, V. V. Kuznyecov addig még mindenképpen szeretne látni. Kuznyecov egy telefonbeszélgetés során rendkívüli szívélyességet tanúsított, s arra biztatott, hogy bármikor látogassam meg, ötőle akár éjnek évadján is. Amikor végül összejöttünk, Kuznyecov a tudomásomra hozta, hogy a szovjet kormány rendkívül nagyre értékeli azt az akciót, amit Jugoszlávia a nyugatnémet hadsereg atomfegyverrel való felszerelését előirányzó Bundestag-határozat ellen végrehajtott. Ez a Bundestag-állásfoglalás körülbelül egy hónappal ezelőtt született — az oroszok azóta konzuli és egyéb együttműködési egyezményeket írtak alá a nyugatnémet kormánnyal, most meg üdvözlik

azt az akciót, amit Jugoszlávia az Adenauer-kabinet ellen folytat! Ezután váltottunk néhány szót a Kelet—Nyugat viszonyról és a bonni kormány viselt dolgairól. Az oroszoknak azért volt szükségük erre a beszélgetésre, hogy még elutazásom előtt valami jószándék-féleséget mutassanak fel irányunkban — akkor, amikor *a Kommunyisz*tban megjelent a JKSZ programtervezete elleni támadás.

A JKSZ VII. KONGRESSZUSA ELMÉRGESEDIK MOSZKVA ÉS BELGRÁD VISZONYA

Szovjet támadás a *Kommunyisztban* a JKSZ programja ellen — Egy lépés hátra a jugoszláv—szovjet kapcsolatokban — A szociáldemokraták is bojkottálják a VII. kongresszust — Május elsejei üdvözlő távirat Molotovtól — Beszélgetés Mikojannal május 9-én — Nehezedik-e nyomás Hruscsovra?

Moszkva, 1958. április 19.

Rossz hírekkel a tarsolyomban utazom Belgrádba. Előbb terjed át más területekre is a két párt közötti rossz viszony, mintsem hogy valamiféle javulásnak indulna.

Az oroszok nem égették föl az összes hidat maguk mögött. Belgrádi nagykövetüket megfigyelőként delegálták a kongresszusra. Egyelőre még nem beszélhetünk a pártkapcsolatok teljes megszakadásáról, bár Moszkvában kezdetben evvel fenyegettek. A szovjet nagykövet jelenléte arról tanúskodik, hogy valamit enyhült az oroszok szigora. Valószínűleg a szocialista tábor többi országa is követni fogja a szovjet példát és megfigyelőként elküldi belgrádi nagykövetét a kongresszusra. A megfigyelők a történtek függvényében helyezkedhetnek nagyon tartózkodó vagy akár ellenséges álláspontra is, de az adott körülmények között maga az a tény, hogy jelen lesznek, pozitívnak mondható. Ha az oroszok és a tábor a távolmaradás mellett döntöttek volna, még nagyobb slamasztikában lennénk. A megfigyelők, ha passzívan is, de mégiscsak részt vesznek a kongresszus munkájában.

Legfrissebb információink szerint az oroszoknak a legtöbb kommunista pártot sikerült rábírniuk arra, hogy ne képviseltessék magukat küldöttséggel a kongresszusunkon. Egyértelmű azonban, hogy a kommunista pártok ezúttal már nem támogatják olyan egyöntetűen a szovjet politikát, mint tíz évvel ezelőtt. Igaz ami igaz, a Szovjetunió és a láger sem olyan kérlelhetetlen most velünk szemben, mint akkor volt.

Ljubljana, 1958. április 20.

1958. április 18-án, azaz közvetlenül a JKSZ-kongresszus kezdete előtt, megindult a támadás Moszkvában az új pártprogramunk ellen. Az igen terjedelmes és igen hivatalos cikket Fedoszejev, Pomelov és Cserpakov írták alá. Az írásmű szerint a JKSZ programja jó néhány olyan tézist tartalmaz, amelyek nem egyeztethetők össze a marxista—leninista gyakorlattal (a szovjet értelmezés szerinti marxista-leninista gyakorlattal, teszem hozzá). Különösen vonatkozik ez a nemzetközi helyzet legutóbbi fejleményeinek az értékelésére, a két világrendszer létezésével kapcsolatos álláspontokra és a különböző országokban (értsd: a Szovjetunióban) folyó szocialista építés eltérő tapasztalatainak az összegzésére. Tűz alá veszik az állam szerepével és a proletár internacionalizmussal kapcsolatos elveinket csakúgy, mint a szocialista államok és a kommunista pártok közötti egyenjogúságot és függetlenséget hirdető nézeteinket. A cikk avval a poénnal zárul, hogy a programtervezet bírálata nem szabad hogy akadályozza az országaink közötti kapcsolatok további fejlődését.

Ez a végkövetkeztetés, bármennyire is elfogadhatatlan mindaz, ami megelőzi, pozitív kicsengésű. Ennél többet nem is várhattunk, sőt, jó néhányan közülünk még ennyit sem reméltek. A kérdés most már csak az, hogy az oroszok képesek lesznek-e tartani magukat ehhez az álláspontjukhoz a most következő polémia során. A *Kommunyisztnak* ez a cikke

is a szovjetek monopóliumát hangsúlyozza az elmélet területén, azaz a szovjet hegemónia elvét a szocialista országok közötti kapcsolatokban. Az elmúlt években kiadott közös jugoszláv—szovjet dokumentumokhoz képest ez jelentős visszalépést jelent.

Megítélésem szerint semmi szükség sincs arra, hogy az itthoni közhangulatot a Szovjetunió ellen fordítsuk. Épp ellenkezőleg: állami és pártvezetésünknek olyan légkör kialakításán kell fáradoznia, amelyben tovább folyhat a két ország közötti együttműködés és a JKSZ programját és Jugoszláviát ért szovjet támadás után sem szűnnek meg a kapcsolatok fejlődésének lehetőségei. A jugoszláv kormány sincs könnyű helyzetben akkor, amikor úgy akarja a nép körében erősíteni a Szovjetunió iránti bizalmat, hogy az oroszok mindig újabb alaptalan támadásokat intéznek hazánk ellen. Jugoszláviában az 1948-as eseményeket követően az emberek elveszítették a bizalmukat a Szovjetunióban, s ha az oroszok továbbra is így viselkednek, nem sok esélyük van, hogy ezt az elveszített bizalmat visszaszerezzék.

Ljubljana, 1958. április 21.

A JKSZ VII. kongresszusát pontban 10 órakor Tito elvtárs nyitotta meg. A küldöttek és a vendégek, akik a Ljubljanában fellelhető tanácstermek legnagyobbikát zsúfolásig megtöltötték, a megnyitót viharos tetszésnyilvánításban részesítették. Ezután ment minden a maga rendje szerint. Nem áll szándékomban a történteket megörökíteni, hiszen előbb az újságokban, majd később egy külön könyvben úgyis minden megjelenik majd. A magam részéről mindössze a külföldi résztvevőkről, valamint a szovjet és egyéb kommunista pártok és a nyugat-európai szociáldemokraták bojkottjáról szólnék néhány szót.

Tito elvtárs a megnyitó után üdvözölte azoknak a kisebb, több földrészről érkezett baloldali pártoknak a képviselőit, amelyek visszautasították mind a szovjet, mind a szociáldemokrata bojkottfelhívást. Ezek között megtalálható a dán és a norvég kommunista párt, amelyek az összes európai kommunista párt közül feltehetően a legkisebb politikai jelentőséggel bírnak hazájukban. Tito üdvözölte az ázsiai szocialista föderáció és a Japán Szocialista Párt jelen lévő tagjait. Viharos üdvrivalgás fogadta az algériai Nemzeti Felszabadító Front képviselőinek köszöntését. Ez a szervezet jelenleg is fegyveres harcot folytat hazája nemzeti és társadalmi felszabadításáért. A kongresszuson ezen kívül az Olasz Szocialista Párt, a Kameruni Néppárt, a marokkói Istiklal párt és az izraeli Egyesült Munkáspárt, a Mapam képviseltette magát küldöttekkel. A külföldi pártok képviselőinek meglehetősen szerény listája evvel ki is merült.

Ezután következtek azoknak a kommunista pártoknak a képviselői, akiket szervezeteik megfigyelőként delegáltak. Ebbe a csoportba már valamivel többen tartoztak: például az Indonéz KP, az Olasz KP, a Tuniszi KP, az Egyesült Arab Köztársaságok Nemzeti Uniójának és egyéb pártoknak a küldöttei. A harmadik csoportot a tábor országainak nagykövetei alkották, élükön, mint mindig, a Szovjetunióval. Ők szintén megfigyelői minőségben tették tiszteletüket. Albánia, Csehszlovákia és Kína még megfigyelőket sem voltak hajlandók a JKSZ VII. kongresszusára küldeni.

Egy ideig reménykedtünk abban, hogy az olasz kommunisták, akik igen komoly szerepet játszanak saját hazájuk politikai életében, pártküldöttséggel képviseltetik magukat a kongresszusunkon. Az olasz kommunisták azonban most, tíz évvel a hírhedt sztálini Kominform-döntés után sem vették maguknak a bátorságot, hogy megszegjék Sztálin utódainak az utasításait. A második legnagyobb nyugat-európai kommunista párt, az FKP még annyit sem tett meg, amennyit az olaszok: még megfigyelőket sem küldött. A francia kommunistákról váratlanul kiderült, hogy még „a pápánál is pápábbak".

Ljubljana, 1958. április 22.

Az a tény, hogy a tábor országainak pártjai épp a nagyköveteket jelölték ki megfigyelőnek, visszatetszést váltott ki a küldötteink körében, hiszen nem állami, hanem pártfórumról van szó. Ebből kifolyólag jó néhány küldött spontánul nagyobb figyelmességgel vette körül mondjuk a chilei szocialistákat vagy a kameruni népi felszabadító mozgalom képviselőit, mint a lágerbeli országok „megfigyelőit". Moszkvában ezt feltehetőleg úgy fogják értelmezni, hogy „szovjetellenes légkör" uralkodott a kongresszuson, holott ez távolról sincs így. Azon már senki nem fog elmerengeni, hogy nem ők helyezkedtek-e esetleg jugoszlávellenes álláspontra akkor, amikor még a kongresszus előtt elítélték a JKSZ új programját.

Az, aki a szocialista és egyéb országok egyenjogúságáért száll síkra, aki a kommunista pártok önállóságának és egyenlőségének az elvét hirdeti, aki elismeri a szocializmusba vezető utak különbözőségét, aki figyelembe veszi az egyes országok eltérő vonásait, aki hazája függetlenségét és szuverenitását védi, aki a nagyhatalmak hegemóniája ellen harcol, az nem lehet szovjetellenes. A JKSZ új programja, ha hiszik, ha nem, egyértelműen ezeken az elveken alapul. Ezért a tervezet „szovjetellenességét" hangoztató moszkvai vádak teljességgel légből kapottak.

Ljubljana, 1958. április 23.

Bár a VII. kongresszusunkon ezt senki nem veri nagydobra, tény, hogy jó néhány komoly különbség fedezhető fel a JKSZ új programja és az SZKP által hirdetett nézetek között. Úgyszintén sok az eltérés a JKSZ-program és a *Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkozata* között. Ez a két program sok vonatkozásban másképpen látja a modern világ állapotát és fejlődési irányvonalát, illetve a szocializmusért folytatott harc perspektíváit.

A programunkat ért szovjet bírálat többek közt azt vetette a szemünkre, hogy tudatosan szembehelyezkedünk a kommunista pártok múlt novemberi moszkvai nyilatkozatával. A nyilatkozat véleményünk szerint idejétmúlt és ezért alkalmatlan a forradalmi harc platformjának és az emberi haladás útjelzőjének a szerepére. Ezért nem is írtuk alá. Ezt a tavaly októberben és novemberben Belgrádban és Moszkvában lezajlott megbeszélések során nyíltan meg is mondtuk az oroszoknak.

A pártprogram tervezetét azonban nem azért alkottuk meg, hogy létrehozzunk egy, a *Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkozatától* különböző és annak tudatosan ellentmondó dokumentumot. Jugoszláviában senkinek esze ágában sem volt, hogy az új program elfogadásakor konfliktust provokáljon a Szovjetunióval és a táborral. A jugoszlávokat már tíz évvel ezelőtt is Sztálin Jugoszlávia-ellenes támadása kényszerítette a sztálini elmélettel és gyakorlattal szembeni ellenállásra. Ez a mostani helyzet sokban emlékeztet az akkorira.

Jugoszláviában általános volt a meggyőződés, hogy a JKSZ új programjával és az önigazgatáson alapuló belső rendszer kiépítését célzó orientációval jelentős lépést teszünk a jugoszláv forradalom továbbfejlesztéséért, s hogy erre a Szovjetunió nem agresszív támadással fog reagálni. Ahogy a Szuszlovval folytatott beszélgetésem során is leszögeztem, mi saját magunknak hoztuk létre a JKSZ új programját, nem pedig az oroszoknak vagy bárki másnak. Ezért nincs is szükségünk arra, hogy a szovjet vagy bármelyik másik párt feltétlenül egyetértsen a téziseinkkel, hiszen hazai, jugoszláv tapasztalatok alapján alkottuk meg őket, nem pedig máséból kiindulva.

Mély meggyőződésünk, hogy a jugoszláv kommunisták a tervezettel jelentősen hozzájárulnak a nemzetközi munkásmozgalom erősödéséhez. Hisszük, hogy a programunk csak gazdagíthatja a szocialista világrendszert. A szocialista erők új cselekvési formáinak keresése nem gyengíti a szocialista világrendszert, hanem épp ellenkezőleg, csak gazdagíthatja.

Mi nem tekintjük a program gyöngéjének, hogy nem támogatja mindazt, amit a Szovjetunióban tesznek vagy annak idején tettek, hiszen a mai körülmények között nem egyedüli és kötelező alternatívája ez a szocializmusnak.

Ljubljana, 1958. április 25.

Arról, amit az elején kedvezőtlen politikai konstellációnak gondoltunk — hogy ti. a kongresszus bántó elszigeteltségben, sőt, számos kommunista párt támadásaitól kísérve zajlik — lassan bebizonyosodik, hogy jó oldalai is vannak. A jugoszláv kommunisták most ismét megmutatnak valamit abból a harcos energiából, ami az V. kongresszuson, 1948-ban jellemezte őket. Akárcsak akkor, most is úgy próbálják végezni a dolgukat, hogy nem engednek semmiféle idegen beavatkozást Jugoszlávia belügyeibe. A külföldről ránk nehezedő nyomás ismét belső egységünket erősíti.

A nyílt szovjet támadás véleményem szerint csak növelte programunk nemzetközi jelentőségét. Az oroszok fő kifogása, hogy tudniillik a programtervezet nyílt szembeszegülés a moszkvai pártnyilatkozattal, csak fokozza a dokumentum iránt megnyilvánuló nemzetközi érdeklődést.

Ezt az érdeklődést egyébiránt maguk az oroszok csigázták fel, hiszen már a kezdet kezdetén a szocialista tábort és a nemzetközi munkásmozgalmat fenyegető komoly veszélyként reklámozták a kongresszusunkat. Az a kilátás, hogy akár már holnap más kommunista pártok is követhetik Jugoszlávia példáját és olyan programot alkothatnak, amely leginkább megfelel hazai viszonyaiknak és nem Moszkva utasításai alapján készül, minden bizonnyal nem kis aggodalmat váltott ki a szovjet vezetésből. Az oroszok éppen ezért csaptak ekkora botrányt a JKSZ programtervezete körül.

Belgrád, 1958. április 28.

Akadt még egy körülmény a JKSZ VII. kongresszusával kapcsolatban, ami nem az oroszok szája íze szerint alakult. Egy belgrádi bíróság közvetlenül a kongresszus előtt ítélt el négy egykori csetnik árulót, akik közül ketten vagy hárman valamikor szociáldemokraták voltak és a II. Internacionálé egyik tagszervezetének soraiban tevékenykedtek. Emiatt aztán — hiába harcoltak ezek a személyek a háborúban Draža Mihajlović csetnik árulói között — a nyugat-európai szociáldemokrata pártok, illetve a II. Internacionálé a JKSZ VII. kongresszusának bojkottálása mellett döntött.

Vagy két héttel ezelőtt megpendítettem Hruscsov előtt, hogy lám, a kongresszust bojkottáló nyugat-európai szociáldemokrata pártok példáját az oroszok is követik. Ezt mi, tettem hozzá, őszintén fájlaljuk. Hruscsov fülének ez nem volt kellemes muzsika. Nem kizárt, hogy ez késztette az oroszokat arra, hogy legalább a nagykövetük által képviseltessék magukat a kongresszuson.

A kongresszusunk ellen ily módon nemcsak a nemzetközi munkásmozgalom baloldala, hanem a jobboldala is bojkottot hirdetett — de ez csak növelte az esemény kiegyensúlyozottságát. Az oroszok hirtelen ugyanabban a pozícióban találták magukat, mint a szociáldemokraták, s ez nem mindennapi eset. A jugoszlávok szemében már önmagában ennek a ténynek a megállapítása gyöngítette a szovjetek pozícióit. A szociáldemokraták bojkottfelhívása bizonyos értelemben felrúgta az oroszok előzetes számítgatásait.

A jugoszláv fél örömmel fogadta volna a szociáldemokraták részvételét, hiszen már tudtuk, hogy szembe kell néznünk a szovjet és a többi kommunista párt távolmaradásával. Ez csak értékesebbé tette volna számunkra a szociáldemokraták jelenlétét. Csöppet sem volt közömbös a számunkra, hogy mindkét fél bojkottál-e bennünket, hogy ismét magunkra

maradunk-e vagy sem — bár ez az elszigeteltség most korántsem volt olyan vészes, mint 1948 júliusában, a JKSZ V. kongresszusán.

A JKSZ hetedik kongresszusa tegnap befejezte munkáját. Minden a lehető legnagyobb rendben zajlott. Ha valamelyik döntéssel kapcsolatban használjuk a „történelmi" jelzőt, akkor az minden bizonnyal az új pártprogram elfogadásáról szóló határozat. A kongresszus a program-előkészítő bizottságot megbízta a szerkesztési munkálatok és a nyelvi tökéletesítés elvégzésével. A bizottságnak már májusban a nagyközönség elé kell tárnia a kongresszus által jóváhagyott tervezetet. A tervezetet a JKSZ programjául fogadta el; lényeges változtatásokra többé nincs mód, s főként nincs mód arra, hogy az egész ügyet egy másik alkalomra halasszuk, amint ezt Hruscsov április közepén javasolta. Biztosak vagyunk abban, hogy a modern szocialista fejlődés újabb lépést tett előre.

A VII. kongresszus utolsó döntésével megválasztotta a Végrehajtó Bizottság Titkárságát, azaz a legszűkebb pártvezetést. A szavazatokat egyhangúan Tito, Kardelj, Ranković, Vukmanović-Tempo és Ivan Gošnjak elvtársak kapták. Az esemény végén a VII. kongresszus minden vendége és résztvevője nagy, ünnepi fogadáson vett részt a szlovén fővárosban. Jó néhány elvtárs egészen másnap hajnalig kitartott — de nincs róla tudomásom, hogy akár egyetlen vendég is ehhez a kivételes alkalomhoz méltatlan magatartást tanúsított volna.

Moszkva, 1958. május 6.

A VII. kongresszus után a május elsejei ünnep következett, amelyet a jugoszláv elvtársak társaságában Belgrádban töltöttem. Bámulatosan gyorsan és könnyedén elszakadtam és elszoktam mindennapi moszkvai munkámtól — néha egyenesen úgy tűnt, hogy ki se tettem a lábamat Belgrádból. Beszéltünk Vorosilov jugoszláviai látogatásáról is, bár igen kevés az esély arra, hogy ez a vizit mostanában megvalósuljon. A mieink új programot állítottak össze, amely mindenben kielégíti moszkvai vendégeink korábbi kívánságait. Ezzel a legújabb változattal a hónom alatt már ma útra kelek Moszkvába, ahol minden követ meg kell mozgatnunk, hogy — lehetőleg minél előbb — Jugoszláviába csaljuk az öreg Vorosilovot. Ez — ha mégoly halványat is, de — mégiscsak valami esélyt jelentene arra, hogy gátat vessünk a jugoszláv—szovjet kapcsolatok kedvezőtlen alakulásának.

Közvetlenül elutazásom előtt, még Belgrádban kézhez kaptam azt a május elsejei üdvözlő táviratot, amit V. M. Molotov adott fel Ulánbátorból moszkvai lakáscímemre:

„Engedje meg, hogy nagykövetségünk minden dolgozója és a saját nevemben köszöntsem Önt és Önön keresztül a moszkvai jugoszláv nagykövetség egész kollektíváját május 1., a nemzetközi munkásosztály szolidaritásának nagy ünnepe alkalmából. Hadd kívánjak Önnek és munkatársainak jó egészséget és további sikereket abban a munkában, amit a két ország népei közti barátság fejlesztéséért, a béke és a szocializmus megszilárdításáért folytatnak. V. M. Molotov."

Mindazok után, ami a szovjet és a jugoszláv fél között történt, szovjet részről senkitől sem vártam üdvözlő táviratot — Molotovtól pedig a legkevésbé. Az volt az első gondolatom, hogy Molotov nem egészen „azsúr" az eseményekkel, illetve hogy Moszkvából nem értesítették a köztünk bekövetkezett kedvezőtlen fordulatról. A táviratot rendes postai úton adták fel, a nagykövetségre is a postás kézbesítette ki. A szovjet hatóságoknak ez az apróság valahogy elkerülte a figyelmét. Belgrádban már nem volt alkalmam megtanácskozni az elvtársakkal, hogy mit válaszoljak Molotovnak, és nem is biztos, hogy szükség lett volna rá — nincs szó többről, minthogy Molotov figyelmességét és jókívánságait hasonló figyelmességgel és jókívánságokkal viszonozzam.

Amint egy kicsit jobban végiggondoltam ezt az ügyet, rájöttem, hogy meglehetősen nagy ostobaság lenne teljes tájékozatlanságot feltételezni Molotovról, hiszen eredetileg a mongo-

lok is akartak delegációt küldeni a kongresszusra, amit aztán Moszkva utasítására lemondtak. Ha a szovjet kormány esetleg nem is tette volna meg, kizárt, hogy a mongolok erről ne tájékoztatták volna Molotovot.

A további találgatásokat félretéve, gyorsan megfogalmaztam a választáviratomat Molotovnak, amelyet én is a május elsejei jókívánságokat szemmel láthatóan megbízhatóan továbbító posta gondjaira bíztam:

A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének
Nagykövetségére
V. M. Molotov Elvtársnak, Ulánbátor
Kérem, fogadja hálás köszönetemet azokért a jókívánságokért, melyeket a dolgozók szolidaritásának nemzetközi ünnepe, május elseje alkalmából küldött nekünk. Engedje meg, hogy nagykövetségünk egész kollektívája és a saját nevemben szívélyes üdvözletemet küldjem Önnek május elseje alkalmából és sikereket kívánjak munkájukhoz.

Veljko Mićunović

Nem tudom, hogy eljut-e Molotov kezéig ez a távirat, s nem is fogom megtudni, hacsak nem utazom valamikor ismét Mongóliába. Erre azonban kevés az esély. Az elvtársak a nagykövetségen nem egy és nem két csipkelődő megjegyzést tettek erre a Molotovval folytatott szív-küldi-szívre, annál is inkább, mert erősen megroggyant a Hruscsovval fenntartott jó viszonyom. Az mindenesetre tény marad, hogy az egyetlen szovjet nagykövet, mi több, az egyetlen szovjet politikus, aki érdemesnek tartott egy május elsejei üdvözlőkártyára, Molotov volt. A többi szovjet funkcionáriusról kiderült, hogy számon tartja a legújabb konfliktust Jugoszlávia és a Szovjetunió között.

Moszkva, 1958. május 7.

A két nappal ezelőtti moszkvai *Pravda* közölte a Kínai KP Jugoszlávia elleni támadását. A mai számban a Csehszlovák KP ítélte el hazánkat. Az elkövetkező napokban valószínűleg meghatározott rendben, a szovjet vezetés igényei szerint a többi kommunista párt jugoszlávellenes cikkeinek teljes szövege is napvilágot lát majd Moszkvában.

A VII. kongresszust, illetve a kongresszus záróhatározatát és Tito zárszavát a szovjet fél — ha hajlandó lett volna legalább valami minimális jóindulatot tanúsítani — nyugodtan értékelhette volna ama szándékunk kinyilvánításaként, hogy nem törekszünk a kapcsolatok élezésére. Az oroszok azonban egy mákszemnyi jóakaratot sem tanúsítottak. Az eseményekről nem tájékoztatott szovjet közvéleményben az a benyomás alakul ki, hogy a viszályt Jugoszlávia szítja. Az oroszok felfogása szerint a békülékenység a gyengeség jele, míg a sajtóban megjelentetett cikkek durvasága és a pimasz modor az erőé. Ezért ahelyett, hogy elfogadták volna békülékeny gesztusainkat, fokozták a ránk gyakorolt nyomást. Ezután minden valószínűség szerint még vadabbul támadnak majd minket, ezzel akarván megmutatni a szovjet és a külföldi közvéleménynek, hogy nem kisebb marxista—leninisták ők a kínaiaknál meg a többieknél, akik egyelőre még náluk is dühödtebben kiabálnak ránk kígyót-békát.

*

Ismét sürgettük a szovjet külügyminisztériumban Vorosilov jugoszláviai látogatását, és ismét nem méltattak minket válaszra — annak ellenére, hogy már korábban mindenben megállapodtunk a szovjet kormánnyal. A szovjetek viselkedése kifejezetten provokatív: mintha azt szeretnék elérni, hogy a látogatást egyoldalúan lemondjuk — amivel bebizonyít-

hatnák, hogy nem csak a pártközi, de az állami kapcsolatokat is meg akarjuk rontani, sőt, egyenesen megsértjük a Szovjetuniót.

Moszkva, 1958. május 9.

A mai *Pravda* tudósít az SZKP KB május 6-ai és 7-ei, a szovjet vegyipar fejlesztésének dolgában hozott határozatáról. Ennek a döntésnek egy néhány soros hírt és egy főcímet szenteltek a címoldalon. A harmadik és negyedik oldalon viszont szerepel egy terjedelmes és aláírás nélküli írás, amely tulajdonképpen nem más, mint a KB támadása Jugoszlávia ellen. A mű címe: *A marxista—leninista pártok szoros egysége: a szocialista világrendszer további győzelmeinek záloga.* Az újságcikkbe oltott párthatározat hat fejezetre oszlik. Bár feketén-fehéren sehol sem szerepel a szövegben, hogy ez az SZKP Központi Bizottságának a határozata vagy állásfoglalása, minden olvasó előtt egyértelmű, hogy erről van szó, sőt, hogy éppen ez a dokumentum a KB-ülés legfontosabb eredménye, nem pedig a mindennapi kormányzati munka részét képező rutinhatározat a vegyipar fejlesztéséről. A *Pravda* Jugoszlávia-ellenes nyilatkozatát nem írták alá, ergo pártdirektívaként kell értelmezni, de a KB-t formálisan mégsem érheti szemrehányás miatta (hiszen nem írta alá).

A VII. kongresszusunkról, Jugoszláviáról, valamint ideológiánkról kimondott szovjet értékelés a lehető legkedvezőtlenebb. És ez még nem minden. A nyilatkozat többször is hangsúlyozza, hogy a Szovjetunióval és a szocialista táborral szemben mi az amerikai imperialisták platformjára helyezkedtünk, s nemcsak hogy bíráljuk a szocialista országok politikáját, hanem hamis fényben tüntetjük fel és rágalmazzuk is őket.

A szovjet KB mostanában közreadott nyilvános dokumentumaival valamint a szovjet propaganda eddig szajkózott sablonjaival ellentétben Jugoszlávia elítélésének középpontjában ezúttal Tito elvtárs és kongresszusi beszámolója áll. Ennek komoly jelentősége van a jugoszláv—szovjet kapcsolatok szempontjából. Az oroszok most „lerántották rólunk a leplet", és véget vetettek annak az eddigi gyakorlatnak, amellyel legfelsőbb vezetőinket „szovjetbarátokra" és „szovjetellenesekre" osztották. Tito ilyenkor általában megúszta a „szovjetellenes" minősítést — úgy látszik, most ez is megváltozott.

A Jugoszlávia-ellenes szovjet nyilatkozat hangneme provokatív és sértő — ebből a szempontból igencsak hasonlít a sztálini idők dokumentumaihoz. A szovjet kormánynak a jelek szerint feltett szándéka, hogy minél jobban kiélezze Jugoszláviának a Szovjetunióhoz, illetve a tábor többi országához fűződő viszonyát, valamint hogy minél durvább reakcióra késztessen minket. Ezért aztán a *Pravdá*ban pontosan, összegszerűen felsorolták, hogy Jugoszlávia az elmúlt két évben mikor és hány dollárért adta el Amerikának ideológiáját.

A *Pravda* szerint Jugoszláviának az 1956. novemberi, itt következetesen szovjetellenesnek bélyegzett pulai Tito-beszéd után nem kevesebb, mint 98 millió 300 ezer dollár ütötte a markát. Még az év decemberében, tudjuk meg a cikkből, egy hatmillió dolláros csekket is kaptunk az amerikai kormánytól. Ezzel az összeggel maga az amerikai kormány rendelkezett Jugoszláviában. A *Pravdá*ban megjelent kiáltvány a továbbiakban felfedi, hogy amikor elutasítottuk a *Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkozatá*nak aláírását, 60 millió 500 ezer dollárral jutalmazott bennünket az amerikai kormány. Végül pedig a kegyelemdöfés: a VII. kongresszusért úgyszintén nem kis díjazásra számíthatunk az Egyesült Államok kormányától. Szomorú, de így van — a moszkvai *Pravda* idáig süllyedt a jugoszláv politika elleni hadjárat során.

A hazánk ellen intézett kirohanás brutalitása és sértő hangneme még Moszkvában is sokakban nagy megütközést keltett. Ezt többek között azon is lemérhetjük, hogy néhány jó szándékú, de kevéssé tájékozott orosz szerint azért kellett ehhez a lépéshez folyamodnia az SZKP KB-nak, mert küszöbön áll a harmadik világháború kitörése! Ha nem így lenne,

állítják, sok dolgot nem hoztak volna nyilvánosságra, és különösen nem ilyen formában és ilyen stílusban. Azt sem tartom kizártnak, hogy a szovjet „fekete propaganda" dobta be ezt az ostobaságot, épp azért, hogy az emberek könnyebben „bevegyék" ezt a súlyos Jugoszlávia-ellenes támadást.

Végül pedig fel kell jegyeznem azt is, hogy Vorosilov jugoszláviai látogatásáig, amelynek ügyében a két kormány képviselői már többször is hivatalosan megállapodtak, mindössze huszonnégy óra van hátra. Ennek ellenére a jugoszláv kormány még mindig nem tudja (és hiába is kérdezi a szovjet kormányt), hogy elindul-e a Vorosilov vezette állami küldöttség Jugoszláviába avagy sem. Eddig hat alkalommal jártam a külügyminisztériumban és interveniáltam a szovjet kormánynál: először a program egyeztetése céljából, a többi alkalommal pedig egyszerűen csak arra szerettem volna választ kapni, hogy kegyeskedik-e Vorosilov Jugoszláviába fáradni vagy sem.

A Jugoszláviából frissen érkezett utazóktól úgy hallottam, hogy Belgrádban már megkezdték a rögtönzött diadalívek felállítását és az utcák díszítését virággal és zászlókkal Vorosilov útvonalán. Nehéz azonban elképzelni, hogy az elmúlt napok során kialakult légkörben sor kerülhet erre a látogatásra. Ez az oroszok előtt éppolyan világos, mint előttünk — ennek ellenére a szovjet kormány az utolsó pillanatig halogatja kártyáinak felfedését. Kivárják, míg Belgrádban befejeznek minden előkészületet, majd az utolsó pillanatban egyoldalúan lemondják a látogatást.

Moszkva, 1958. május 10.

Tegnap a csehszlovák nagykövet nagy fogadást rendezett. Megjelent vagy másfél ezer vendég, köztük a teljes diplomáciai testület és persze a szovjet vezetés, élükön Hruscsovval.

Sokáig haboztam: menjek vagy ne menjek. Az otthonmaradás mellett nyomósabb érvek szóltak. Az itteni sajtó közölte a VII. kongresszus elleni cseh támadást. A csehek — a jól bevált szovjet sémát követve — meghamisították, majd elítélték a jugoszláv álláspontokat. A *Pravdá*ban megjelent súlyos szovjet vádak, melyek szerint Jugoszlávia néhány amerikai dollárért kiárusította politikáját, szintén jó okot szolgáltattak volna a távolmaradásra.

Mégis elmentem a fogadásra. Igyekeztem minél jobban félrehúzódni és távol tartani magamat a főasztaltól, ahol Hruscsov, Mikojan és a többi szovjet vezető ült. Egyetlen porcikám se kívánta a velük való találkozást, mert sejtettem, hogy kínos magyarázkodás lesz a vége a *Pravda*-cikk miatt.

Mikojan, miután néhány szót váltott Hruscsovval, felállt a főasztaltól és — átverekedve magát a meglehetősen sűrű tömegen — odajött hozzám. Hruscsov nevében meghívott, üljek a főasztalhoz, ahol a cseh házigazdák és a szovjet vezetés foglalt helye. Rögtön az jutott az eszembe, hogy Hruscsov valamiféle látványos színielőadás tervét forgatja a fejében. A *Pravda* sunyin hátba támadja Jugoszláviát, Hruscsov meg ugyanaznap maga mellé rendeli a jugoszláv nagykövetet — arra gyanakodtam, hogy az első titkár ezt valahogy ki akarja használni a beszédében. Megköszöntem Mikojannak a szíves invitálást, és elhárítottam.

Ezzel azonban még nem ért véget kis duettünk — hosszasan eldiskuráltunk tudniillik az SZKP KB és a *Pravda* mára tartogatott meglepetéséről. Az a gyanúm, hogy Mikojan nem jött volna oda hozzám a meghívással, ha tudja, hogy miféle beszélgetésbe keveredik majd. Bár elég tágas kör alakult ki körülöttünk, néhány orosz és az oroszul tudó külföldiek tudatáig bizonyára elhatolt valami ebből a rettentő kínos párbeszédből.

Megkérdeztem Mikojant, hogy mi késztette őket ennek a cikknek a megírására a KB-plénum után, miért döntöttek úgy egyik napról a másikra, hogy kompromittálják azokat a többéves közös erőfeszítéseket, amelyeket eddig a jugoszláv—szovjet viszony javításáért tettünk? Mikojan azt felelte, hogy mi kötöttünk beléjük, és hogy a *Pravdá*ban megjelent

válaszuk óvatos és visszafogott. Az oroszok eddig minden viszály során így minősítették saját fellépésüket — most azonban nem hagytam, hogy Mikojan ennyivel lerázzon. Megkérdeztem, hogy tréfál-e, amikor óvatosságról és visszafogottságról beszél. Nem, nem, válaszolta Mikojan, ő ezt igenis komolyan gondolja. Talán rosszul hallok, feleltem én: hogy fordulhat meg ilyesmi a fejében akkor, amikor a mai *Pravdá*ban az egész világ előtt azzal vádolnak minket, hogy azért nem értettünk egyet számos alkalommal a Szovjetunióval, mert ennyi és ennyi dollárért eladtuk a tisztességünket és az ideológiánkat az amerikaiaknak? Avagy tán nem szerepel a cikkben még az is, hogy az Egyesült Államok a VII. kongresszusért és a JKSZ új programjáért is amerikai dollárokkal jutalmazza Jugoszláviát? Hát ez lenne az ő híres marxizmus—leninizmusuk, ez az eredményük mindazoknak az erőfeszítéseknek, melyeket az új típusú és jobb kapcsolatokért tettünk?

Mikojan némán várt egy darabig, mert épp akkor lépett oda hozzánk a pincér egy-egy pohár borral. A pincér távozása után így folytatta: mi igenis számítunk az Egyesült Államok segítségére és ennek érdekében alakítjuk a politikánkat. Erre én emlékeztettem Mikojant arra, hogy mindig ezt hányják a szemünkre, ha megromlik közöttünk a viszony. Felhívtam a figyelmét arra az 1956. júniusi találkozóra a Kremlben, amelyen ő is jelen volt és amelyen Hruscsov kijelentette: nemcsak hogy nincs semmi kifogásuk az ellen, hogy Jugoszlávia hiteleket és segélyeket fogad el Amerikától, de a Szovjetunió is kész hasonló feltételek mellett hiteleket felvenni. Ezt Hruscsov már egy évvel korábban is bejelentette Belgrádban — azon a találkozón szintén részt vett Mikojan. Most a KB nevében, hivatalosan azt állították, hogy a jugoszláv politika csak színleli a függetlenséget, valójában bármikor megvásárolható amerikai dollárokért. Mikojan erre nem tudott mit válaszolni. Dühödten szorongattuk a kezünkben a pohár bort, amit egyikőnk sem volt hajlandó felhajtani. A hirtelen jött csöndben Mikojan mégis rászánta magát, és „bu 'tye zdarovi" felkiáltással rám emelte a poharát. Én erre — bevallom, nem túl udvariasan — szintén az „i vi bu 'tye zdarovi" harci jelszóval és egy hasonló mozdulattal válaszoltam. Ezt eljátszottuk még egyszer, de egyikünk sem ivott egy kortyot sem, sőt, úgy tettünk, mintha nem is lenne a kezünkben borospohár. Nyilvánvaló volt, hogy egyikőnk sem akarja elfogadni a másik „pohárköszöntőjét".

A hallgatást végül is Mikojan törte meg. Tavaly augusztusban, Snagovban megállapodtunk, mondta, hogy nyilvánosan nem támadjuk meg egymást. A két állam kapcsolatainak történetében már számos alkalommal bebizonyosodott, válaszoltam, hogy a velük kötött szerződéseknek sajnos semmi jelentőségük sincs. Ezúttal ismét lábbal tiporták mindazt, amiben megállapodtunk. Felhívtam Mikojan figyelmét arra, hogy míg a VII. kongresszus határozata baráti a Szovjetunió iránt, ők a jugoszláv kommunistákat amerikai zsoldosoknak bélyegzik. Mikojan erre azt felelte, hogy nem olvasta a VII. kongresszus határozatát. Azt hittem, rosszul hallok: lehetséges az, hogy a tegnapi KB-plénumon elítélik a VII. kongresszust és Jugoszláviát úgy, hogy Mikojan még csak nem is olvasta az egész kongresszus legfontosabb dokumentumát? Mikojan azonnal észbe kapott, hogy micsoda baklövést követett el. Megpróbálta avval kimagyarázni magát, hogy olvasta a kongresszusi referátumokat. Kijelentettem, hogy mélyen lesújt az a tény, hogy nem olvasta a legfontosabb kongresszusi dokumentumunkat és mégis hajlandó volt támogatni az azt elítélő KB-határozatot.

Mikojan ez után a malőr után szemmel láthatóan idegesebb lett. A szó ismét Jugoszlávia és az Egyesült Államok kapcsolataira terelődött. Idéztem a *Pravda*-cikk legsértőbb és legaljasabb kitételeit. A *Pravda* módszerének rovására ironizálva Mikojan szemébe vágtam, hogy ők több mint hétszázmillió dollár értékben folyósítottak hiteleket Jugoszláviának, mégsem voltak képesek megvásárolni a jugoszláv pártprogram egyetlen mondatát sem, nemhogy az egész jugoszláv politikát — biztosan azért, mert rossz kereskedők.

Evvel kissé túllőttem a célon. Mikojan többek között a Szovjetunió kereskedelmi minisztere is volt, sőt, évtizedekig épp ez volt a legfontosabb tisztsége, úgyhogy a megjegyzés

személy szerint is az elevenébe vágott. Mikojan csak annyit mondott, hogy nagyon ideges vagyok, mire megkérdeztem, hogy szerinte milyennek kéne lennem azok után, amit Jugoszláviával szemben elkövettek. Nagyon bízom abban, folytattam, hogy kevesen találják majd helyénvalónak ezeket a módszereket. Hogy milyen fogadtatásra számíthat ez a magatartásuk Jugoszláviában, arról jobb nem is beszélni. Mikojan kifejtette, hogy tévedek, amikor az elszigeteltségüket emlegetem fel, mert éppenséggel mi, jugoszlávok szigetelődtünk el, hiszen mindegyik kommunista párt az ő oldalukon áll és Jugoszlávia teljesen magára maradt. Ezt már egyszer megtapasztaltuk Sztálin alatt, vágtam vissza azonnal, és mindketten jól tudjuk, hogy mi lett a dolog vége.

Mindeközben Hruscsov türelmetlenül várta, hogy Mikojan visszatérjen és ismertesse „küldetésének" eredményeit, ami nélkül az első titkár nem akart a beszédébe belefogni. Mikojan visszacsörtetett a helyére. Félrevonta Hruscsovot és élénken magyarázni kezdett neki valamit — bizonyára azt, hogy összerúgta velem a patkót, hogy rosszabbul már nem is sülhetett volna el a beszélgetés és hogy nem vagyok hajlandó odaülni melléjük a főasztalhoz. Hruscsov ezután megtartotta azt az üdvözlőbeszédet, amire már mindannyian türelmetlenül vártunk. Bár Hruscsov ezt a feladatot rendszerint lehengerlő könnyedséggel abszolválja, most alaposan beleizzadt a beszédbe. Szólt a KB plénumáról, ecsetelte a szovjet vegyipar ígéretes távlatait stb., de Jugoszláviát nem említette. A köszöntő elég zavarosra sikeredett — azt hiszem, a Mikojannal folytatott purparlém előtt nem egészen ilyennek szánta. Amikor Hruscsov elejtett néhány gúnyos megjegyzést azok rovására, akik szerint a Szovjetunió kizsákmányolja Csehszlovákiát, Mikojan megragada a poharát és harsányan a szovjet—csehszlovák barátságot kezdte éltetni. Evvel aztán meg is szakadt a beszéd, anélkül, hogy Hruscsov tisztességesen be tudta volna fejezni.

Most is azt gondolom, hogy rosszul tettem volna, ha másképp viselkedek Mikojannal és ha nem utasítom vissza a meghívásukat a főasztalhoz. Minden más megoldás ártott volna Jugoszlávia presztízsének. Azt hiszem, keresztülhúztam Hruscsov számításait, aki a KB-határozat szellemében valószínűleg le akarta bunkózni Jugoszláviát. Végül úgy alakult, hogy meg sem említette hazánkat. Lehet, hogy tévedek, de azt hiszem, Mikojan térítette el őt eredeti szándékától annak a beszélgetésnek a hatására, amit velem folytatott és amilyen ritkán zajlik egy nagykövet és a fogadó ország miniszterelnök-helyettese között.

A szóváltás után több külföldi is (főként semleges és nyugati országok képviselői) hozzám lépett egy kis csevelyre. Egyikőjük sem érdeklődött afelől, hogy miről vitatkoztam Mikojannal — akik tudtak közülük oroszul, hallották, amit hallottak, a többiek meg a látványból is következtethettek a beszélgetés tartalmára. A többség hangot adott rosszallásának a *Pravda* Jugoszláviával szembeni bánásmódja miatt. Gede, a lengyel nagykövet is szóba elegyedett velem, és fejtegetni kezdte, hogy nem kellett volna így nekimennünk Sztálinnak a programtervezetünkben. Félbeszakítottam, hogy ezt lesz szíves Hruscsov előtt vázolni, és ne előttem. Evvel a társalgás, még mielőtt igazán elkezdődött volna, véget is ért.

Moszkva, 1958. május 11.

A megromlott moszkvai helyzetre adott első belgrádi reakciók véleményem szerint rutinjellegűek és sok olyan elemet is tartalmaznak, amelyek fölött eljárt az idő és alkalmatlanok a szovjet vezetés, illetve a legmagasabb párt- és állami posztot egy személyben betöltő Hruscsov mostani magatartásának a magyarázatára. A belgrádi üzenet azoknak az egy-két évvel ezelőtt még valóban helytálló érveknek az ismételgetésére szorítkozik, amelyek szerint a „sztálinisták nyomást gyakorolnak Hruscsovra". Úgy döntöttem, írásban válaszolok. Megpróbáltam cáfolni azt a tézist, hogy még mindig nem Hruscsov, hanem valaki más vagy

mások szabják meg a Szovjetunió Jugoszlávia-politikáját, illetve hogy Hruscsovnak még mindig másokhoz kell alkalmazkodnia és engedményekre kényszerül.

Hruscsov úgy képzelte, hogy közzéteheti az ominózus jugoszlávellenes kiáltványt a *Pravda* május 9-i számában, és még aznap, a csehszlovák nagykövet fogadásán, másfél ezer vendég előtt, a diplomáciai testület és a külföldi és hazai sajtó szeme láttára maga mellé ültetheti a jugoszláv nagykövetet, hogy aztán rá (rám) hivatkozva kinyilváníthassa: a Szovjetunió a lehető legjobb kapcsolatokra törekszik Jugoszláviával. Ez a hír — komoly károkat okozva hazánknak — bejárta volna az egész világot, miközben a szovjet vezetés vidáman folytatja a Jugoszlávia-ellenes kurzust. Hruscsovot legalább ettől az örömétől megfosztottam.

Tudom, hogy a Szovjetunióhoz fűződő viszonyunk kérdését nem szemlélhetjük pusztán ennek a *Pravda*-cikknek a tükrében, legyen az mégoly Jugoszlávia-ellenes is. Ma, 1958. május 11-én levelet küldtem Koča Popović elvtársnak, amelyben kifejtettem a véleményemet a frissen kialakult helyzetről. Ebben a személyes hangvételű írásban többek között megindokoltam azt, hogy miért nem vitás számomra a továbbiakban, hogy a szovjet kormány legújabb Jugoszlávia-ellenes lépéseinek kezdeményezője maga Nyikita Szergejevics Hruscsov.

Azok a hipotézisek, amelyek szerint a sztálinisták, azaz Kína és mások terelik Hruscsov politikáját ebbe az irányba, minden alapot nélkülöznek. Csak azok vélekedhetnek így, akik nem rendelkeznek kellő tájékozottsággal és akik gondolatmenetét bizonyos automatizmusok és azokból az időkből származó sémák béklyózzák, amikor még más erőviszonyok uralkodtak a szovjet vezetésen belül. Ezeknek a téves elképzeléseknek persze tápot adnak a szovjet ügynökök is (a szovjet titkosszolgálat főnöke Hruscsov), attól az örök szándéktól vezérelve, hogy becsapják és dezinformálják az „ellenséget" — ami különösen kedvelt módszere Hruscsovnak, a nagy taktikusnak.

1957 júniusa után Hruscsov bebiztosította korlátlan személyes hatalmát a Szovjetunió élén. Az eltelt egy év leforgása alatt számos változtatást hajtott végre a párt és a kormány apparátusában, kicserélte az Elnökség, a Legfelsőbb Tanács és a szovjet kormány személyi állományát. Azokat távolította el az útból — kicsiket, nagyokat egyaránt —, akikben nem bízott, nem pedig a sztálinistákat.

Ennek a folyamatnak gyakran váltak szenvedő alanyaivá mind a XX. kongresszus antisztálinista döntései, mind pedig nem sztálinista politikusok és funkcionáriusok is. Meggyőződésem, hogy Zsukov marsall kigolyózása kizárólag Hruscsov kezdeményezésére, nem pedig a sztálinisták és a Sztálin-ellenesek harcának eredményeképpen történt, amely harc során Hruscsov és Zsukov a maguk módján egyszerre játszották mindkét szerepet. 1957. júniusa után az ún. „sztálinisták" — feltéve, ha bizonyos személyeket és csoportokat értünk ez alatt — semmilyen formában nem gyakoroltak komoly befolyást Hruscsov politikájára. A Szovjetunió azonban a Molotov—Malenkov—Kaganovics—Sepilov-csoport felszámolása után sem ment át lényeges változáson. Hruscsov a szovjet politika irányításában egyrészt a szovjet valósághoz igazította marxista—leninista meggyőződését és nézeteit, másrészt saját korlátlan hatalmát tette meg e politika alapjául. Teljességgel megalapozatlan például az az állítás, hogy Hruscsov a Molotov-csoport likvidálásának másnapján az ún. sztálinisták befolyása alatt szállt síkra a XX. kongresszus pozitív döntései ellen a kultúra, az ideológia és a művészet frontján és állította vissza a régi, szigorú ellenőrzést ezen a területen. Paradoxnak tűnhet, de mégis tény, hogy ezen a téren lényegesen romlott a helyzet a sztálinisták likvidálása után — és éppen a nem sztálinista Hruscsov utasításai nyomán...

Jó adag felszínességet, pontatlanságot és idejétmúlt szemléletet érzek abban, ahogy a mieink most sztálinistákra és nem sztálinistákra osztják a szovjet vezetőket. Eljött az az idő, amikor hasznavehetetlenné váltak ezek a néhány évvel ezelőtt még valóban sokatmondó kategóriák. Még kevésbé tanácsos Hruscsov jelenlegi Jugoszlávia-ellenes politikáját valaki

másnak a Hruscsovra gyakorolt befolyásával vagy a Hruscsov és a „sztálinisták" között kötött kompromisszummal magyarázni — írtam a Koča Popovićhoz intézett levelemben.

A júniusi plénumig Hruscsov gyakran hivatkozott az Elnökségben valóban létező ellenzékére akkor, amikor nyomást akart gyakorolni Jugoszláviára vagy Lengyelországra. Avval fenyegetőzött ilyenkor, hogy ha ezt vagy azt nem tesszük Moszkva kívánsága szerint, akkor jönnek helyette a sztálinisták. Még most is fel-felbukkannak hasonló jelszavak, amelyek Hruscsov támogatására biztatnak („nehogy valaki rosszabb szakadjon helyette a nyakunkba"). A lengyelek terjesztik különös előszeretettel ezt a babonát, amelyek fényében Gomulka opportunizmusa egyenesen haladónak tűnik.

Az én benyomásom az, hogy Hruscsov az elmúlt év során gyöngítette tényleges belpolitikai befolyását, annak ellenére, hogy idén lett a Szovjetunió, az ország abszolút ura: az első titkári poszt mellé megszerezte a miniszterelnökséget is, sőt, ő a hadsereg főparancsnoka és az állambiztonsági szolgálat első embere is.

Hruscsovnak mind a bel-, mind pedig a külpolitikában tapasztalható gyakori következetlenségei arra engednek következtetni, hogy az általa követett ideológia és gyakorlat legfontosabb eleme az opportunizmus. Ezért mutatkozhatott például már Molotovék likvidálásának másnapján még náluk is hithűbb sztálinistának. Hasonló taktikázás nyilvánul meg a Jugoszláviával (és más államokkal szemben) gyakorolt örökös hruscsovi „húzd meg, ereszd meg" politizálásban is. Hruscsov presztízsét a nép körében alaposan megcsappantotta az az egyre világosabbá váló felismerés is, hogy rendkívüli szívóssággal és ravaszsággal harcolt — saját abszolút hatalmáért. Zsukov marsallnak az ismert módon történt eltávolítása mind a hadsereg, mind a nép körében nemtetszést váltott ki. A Jugoszlávia-affér eme végkimenetele szintén az első titkár tekintélyének további csökkenéséhez vezethet. Minderre azonban aligha magyarázat a sztálinisták, még kevésbé a szovjet és a kínai sztálinisták összeesküvésének a hatása. (Ez utóbbi, véleményem szerint soha is nem működött.) E jelenségek okai sokkal inkább a szovjet belső és külső fejlődés bonyolult viszonyrendszerében rejlenek, valamint az egyszer sztálinistaként, másszor nem sztálinistaként viselkedő Hruscsov azon igyekeztében, hogy lépést tartson ennek a fejlődésnek a követelményeivel.

Véleményem szerint Hruscsov mostani Jugoszlávia-ellenes politikájának gyökereit nem olyan új vagy előttünk eddig ismeretlen tényezők megjelenésében kell keresnünk, mint például a sztálinisták hirtelen megnövekedett befolyása vagy a korábbi antisztálinisták sztálinistává válása, esetleg — ami már tényleg a legvadabb fantazmagória lenne — a szovjet és a kínai sztálinisták összefogása a nem sztálinista Hruscsovval szemben.

Jugoszlávia és a Szovjetunió, illetve a tábor többi országa között jó néhány területen mély, objektíven létező és antagonisztikus ellentét feszül. Ez néha felszínre tört, néha nem. A mi újítási törekvéseink egyfelől, a táborba olvasztásunk iránt táplált orosz remények másfelől gyakran elfedték a jugoszláv—szovjet viszony valós tartalmát. A JKSZ programja nyíltan feltárja ezeket az ellentmondásokat. A Szovjetunióban a sztálinisták és a nem sztálinisták (bár ez a felosztás már a múlté) egyaránt meggyőződéssel vallják, hogy a Szovjetunió szétesne, ha Jugoszlávia példáját próbálná követni. Hruscsov mindig is a leglelkesebb híve volt ennek a nézetnek, és az maradt mind a mai napig. Az oroszok ugyanilyen makacsul ragaszkodnak ahhoz az elképzelésükhöz is, hogy ha Lengyelország és a többiek a jugoszláv útra lépnének, a tábor menten darabjaira hullana. A Szovjetunió körülötti amerikai atomtámaszpont-gyűrű, valamint egy háború kitörésének lehetősége tovább erősítik ezt a hiedelmet. Szintén ebbe az irányba hat az a „veszély" is, amit a jugoszláv szocializmus jelent a Szovjetunióra és a lágerre, arra a lágerre, amely a szovjet hegemonizmus alapvetően sztálini elvein, de új és jobb módszerek alkalmazásával szilárdult meg.

A *Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkozata* után minden pillanatban számíthattunk arra, hogy Hruscsov támadást indít ellenünk. Ez most megtörtént, mégpedig avval az ürüggyel,

hogy mi támadtuk meg őket és a tábort. Ebben nemcsak a szovjet vezetés nagyhatalmi ambíciói és a ravasz és számító Hruscsov taktikai időpontválasztása játszott szerepet, hanem az is, hogy a szovjet első titkárnak az ominózus nyilatkozatban sikerült felsorakoztatnia maga mögé a kommunista pártokat.

Továbbra sincs egy szemernyi kétségem sem afelől, hogy a legutóbbi kirohanás kezdeményezője maga Hruscsov, aki nem valamiféle nyomás hatására, hanem saját akarata szerint cselekedett. Lehetséges, hogy az 1958. május 9-ei szovjet támadás hatása alatt a fent leírtakban túlságosan is egyoldalúan jellemeztem Hruscsovot, és politikájának pozitív oldalait nem világítottam meg kellőképp. Erre csak azt tudom felelni: nem állt szándékomban Hruscsov politikáját a maga teljességében bemutatni. Naplómnak ebben a feljegyzésében a jugoszláv—szovjet viszony pillanatnyi helyzetével foglalkoztam, s nem is tagadom, hogy befolyásolt a Jugoszláviát ért brutális támadás.

A HITELEGYEZMÉNYEK FELMONDÁSA

Miről ír a szovjet sajtó? — Intézkedések a tábor további gazdasági integrációjáért — Beszélgetés F. Kozlovval — A szovjet kormány ismét egyoldalúan felmondja a Jugoszláviával kötött hitelegyezményeket — Hruscsov Jugoszlávia-ellenes beszéde a Bolgár KP kongresszusán — Hruscsov 1958. június 2-i levele Eisenhowerhoz — A belgrádi rádió bejelenti hazarendelésemet

Moszkva, 1958. május 14.

Mószkvában változatlan hevességgel dúl a Jugoszlávia-ellenes kampány. A szovjet sajtó nap mint nap megjelentet egy vagy több olyan nyilatkozatot, amelyben valamely kommunista párt elítéli a VII. kongresszusunkat és az új programot. A mai *Pravda* például a négy nappal ezelőtti *Neues Deutschland* cikkét vette át, melynek címe *Ami összeegyeztethetetlen a marxizmus—leninizmussal*, alcíme pedig *A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének VII. kongresszusáról.*

A *Pravda* május 14-ei számában megjelent közlemény szintén sokat elárul a kampány intenzitásáról. A *Tudományos ülésszak a revizionizmus elleni harcról* cím alatt a következő szöveg olvasható: „A Szovjet Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Intézetében ma megnyitották a revizionizmus elleni harc kérdéseinek szentelt tudományos ülésszakot. A megnyitóbeszédet K. V. Osztrovityanov akadémikus tartotta. A legújabb fejlődési szakaszába lépett revizionizmus elleni harc alapkérdéseiről B. Ny. Ponomarjov professzor tartott referátumot. A beszámoló után több tudós is felszólalt. Az ülésszak nagy figyelmet keltett fővárosunk tudományos köreiben. A három napon át tartó ülésszak munkájában több mint ezren vesznek részt."

A tanácskozásnak a hírben említett két tudós vezetője közül lényegesen jobban ismerem Ponomarjovot, mint Osztrovityanovot. Már korábban volt szerencsém megfigyelni, hogy Ponomarjov dolgozószobájának főhelyén egy Sztálin-portré függ — két évvel Hruscsov titkos referátuma után.

Alig hinném, hogy más társadalmakban és rendszerekben létezik az a mesterség, amivel Szuszlov, Ponomarjov és a nekik alárendelt állami és pártcsinovnyikok hada foglalatoskodik. Az általuk a szocializmus ideológiai és elméleti kérdéseiről kimondott ítéletek véglegesek és megkérdőjelezhetetlenek. Ezek közé tartozik a programunk és a VII. kongresszus ellen folytatott kampány is. A programunkkal kapcsolatban hangoztatott ellenvéleményük igazából nem bírálat, hanem anatéma, amelyet az eretnekek és az egyetlen igazságot és az igaz hitet megtagadó szakadárok fejére szórnak. Ez a gyakorlat nem ma kezdődött Moszkvában.

E mellett az irányvonal mellett kötelezték el magukat a tábor országai és pártjai is, amelyeknek megvannak a maguk szuszlovjaik és ponomarjovaik, valamint a világ kommunista pártjainak többsége is, amelyek a szovjet álláspontra esküdtek fel. Bárki láthatja, hogy Jugoszlávia nincs könnyű helyzetben.

Bár a szovjet kormány hivatalosan nem mondta fel azt a megállapodást, amit egy meghatározott számú jugoszláv újság szovjetunióbeli terjesztéséről kötött kormányunkkal, a jugoszláv újságok Moszkvában ismét sehol nem kaphatók. Lehetetlen hozzájutni azokhoz a számokhoz is, amelyek a kínaiaknak adott válaszunkat tartalmazzák. Ezeket a példányokat valószínűleg elkobozták. A folyó államközi ügyek intézése jelenleg szünetel. Eme tények

ismeretében az a véleményem, hogy a belgrádi szovjet nagykövet azon kijelentése, miszerint „nem törekszenek a szovjet—jugoszláv kapcsolatok kiélezésére", csak a közvélemény félrevezetését szolgálja. Az oroszok cselekedetei pontosan ennek ellenkezőjét célozzák. Erre a kijelentésre azonnal és nyilvánosan válaszolni kellene. A hallgatásunkat kizárólag a gyengeség jeleként fogják értelmezni, s ez még nagyobb pimaszságra fogja őket ragadtatni hazánkkal szemben.

Egy korábbi kormányközi megállapodás értelmében a minap a jugoszláv haditengerészet egy egysége udvariassági látogatáson járt a Szovjetunióban. A szovjet tiszteket minden valószínűség szerint úgy utasították, hogy barátságosan viselkedjenek tengerészeink iránt, és éreztessék velük, hogy „ők nem felelősek a VII. kongresszusért". Lényegében erre a gondolatra épült Malinovszkij marsall pohárköszöntője, és ebben a szellemben tudósított a szovjet sajtó is a látogatásról. Bizonyára ugyanígy viszonyulnak majd az oroszok az Aleksandar Belić és Siniša Stanković vezette, egyetemi tanárokból álló küldöttségünkhöz is, amely holnapután érkezik Moszkvába. A jugoszláv és a szovjet vezetés közötti, időről időre kiújuló konfliktusok során az oroszok a legkevésbé sem feszélyezik magukat, ha kiemelkedő jugoszláv személyiségeket kell megkörnyékezni. Meleg barátsággal veszik őket körül, majd saját kormányuk ellen próbálják őket fordítani. A dologhoz még az is hozzátartozik, hogy a sokszínű Jugoszláviában az oroszok egyes közegekben nagyobb befolyással bírnak, másokban kisebbel. Evvel itt tökéletesen tisztában is vannak, és a különbségeket igyekeznek a saját hasznukra felnagyítani és kiélezni.

A hivatalosan is megerősített és az utolsó részletig előkészített, de mégis elmaradt Vorosilov-látogatásról itt mindenki tudja, hogy az oroszok az utolsó pillanatban, egyoldalúan mondták le. Ha a külföldiek erről kérdeznek minket, mi ezt az információt megerősítjük, de nem szellőztetjük azt, hogy a szovjet kormány milyen sértő módon, a diplomáciai út megkerülésével hozta ezt a tudomásunkra. A kormány végleges döntéséről a sajtóban megjelent közleményből szereztünk tudomást.

Moszkva, 1958. május 17.

Látogatást tett nálam Svédország, majd Dánia nagykövete; Ausztria, Finnország és Svájc képviselői pedig jelezték, hogy szeretnék, ha időt tudnék szakítani a fogadásukra. Mindig, amikor mélypontra zuhan vagy válságosra fordul a jugoszláv—szovjet viszony, a nyugatiak közül előőrsként általában az európai semleges államok képviselői keresnek fel.

Ezúttal kifejtették, hogy nézetük szerint a jugoszláv politika mit sem változott, és a szovjet fél az, amelyik hirtelen másképp kezdett el viselkedni. Élénken tudakozódtak ennek okai felől. Elmesélték, hogy az elmúlt napokban már egy ultimátumféleségről sustorogtak az emberek, amit állítólag a szovjet fél nyújtott át nekünk amiatt, hogy még mindig nem válaszoltunk a május 9-ei *Pravda*-cikkre. Elképzelhető, hogy ezt a nyugatiak dobták be, hogy minél hamarabb válaszadásra kényszerítsenek bennünket; sőt, talán maguk az oroszok terjesztik („lám, végre megkapták a jugoszlávok a magukét, még válaszolni sem tudnak mit"). A legbiztosabban akkor vehetnénk elejét ezeknek az intrikáknak, ha a *Borbá*ban megjelenne a jugoszláv válasz.

Az itteni külföldiek arra a meggyőződésre jutottak, hogy most már értelmetlen lenne a sztalinisták által Hruscsovra gyakorolt nyomásról beszélni. Szerintük az egész ügy magától Hruscsovtól ered, mert a Szovjetuniót kritizáló jugoszlávok túlságosan is a „fejére nőttek".

Május 14-én hosszas beszélgetést folytattam Menon indiai nagykövettel. Az indiai diplomata teljes megértést mutatott Jugoszlávia politikája iránt. Menon már több mint két hónapja nem tölti be tisztét: betegszabadságon van, mindössze négy napig marad még Moszkvá-

ban. Megígérte, hogy a Hruscsovnál esedékes látogatása során rákérdez a Szovjetunió Jugoszlávia-politikájában beállott hirtelen változás okaira is.

A Nasszer szovjetunióbeli útja alkalmából Moszkvában rendezett barátsági nagygyűlésen az egyiptomi elnök szó szerint a következőket jelentette ki: „A Szovjetunión és Jugoszlávián kívül nem akadt más ország, amely az agresszió idején kiállt volna Egyiptom mellett a Biztonsági Tanácsban." Ezen a tömeggyűlésen Nasszer előtt Hruscsov szónokolt, s ugyanerről a kérdésről szólva csak a Szovjetunió segítségét emelte ki. Amikor a tolmács lefordította Nasszer szavait Jugoszláviáról, a Legfelsőbb Tanács csarnokában, ahol a gyűlés zajlott, először síri csönd támadt, majd hangos moraj hullámzott végig a mintegy kétezer fős hallgatóságon. Nasszer megjegyzése ugyan nem volt több egyszerű ténymegállapításnál, mégis — a jelenlegi helyzetre való tekintettel — igen hasznos volt a számunkra. Bátran állíthatjuk, hogy az oroszokat mellbe vágta Nasszer nagyvonalú kijelentése, amellyel egyenlőségjelet tett a Szovjetunió és Jugoszlávia politikája közé az Egyiptomnak nyújtott segítség kapcsán.

A tábor országainak képviselői mostanában végképp nem hajlandók politikáról beszélgetni velem. Az ázsiaiak ebben a tekintetben tisztességesebben viselkednek, mint az európaiak, s közülük is Bata, a mongol nagykövet a legkarakánabb. A szocialista országok nagyköveteitől eltérően Gede, a lengyel nagykövet is ugyanúgy viszonyul hozzám, mint korábban. Május 15-én a lengyel diplomata megmutatta a *Trybuna Ludu* cikkét a VII. kongresszusról. Elképzelhető, hogy ezek után beszélgetni is kíván majd velem. Bár a lengyel beszámoló szóhasználata és hangneme más, mint a szovjet sajtóban ugyanerről a témáról olvasható írásoké, ez a cikk is beleillik a szovjet kampányba és több ponton is ugyanazokkal az érvekkel hadakozik ellenünk, mint az oroszok — igaz ami igaz, tapintatosabban és sértegetés nélkül.

* *

Moszkvában az a hír járja, hogy Bulganyint ténylegesen is eltávolították a párt vezetéséből. Azt hiszem ennek most már nincs különösebb politikai jelentősége, hiszen a volt miniszterelnök már tavaly júniusban elveszítette minden politikai szerepét az Elnökségben. Egy nyugati képviselő arról értesített, hogy Zsukov marsall lakását és Moszkva környéki nyaralóját lelakatolták. Zsukov állítólag nem hosszabbította meg szolgálati idejét a szovjet hadseregben — nyugdíjazták. Azt hiszem, jobb, hogy Hruscsov Zsukov marsallt nem úgy intézte el, ahogy Molotovot, akinek a mongol nagyköveti kinevezése lényegében a száműzetést jelentette.

Moszkva, 1958. május 22.

Moszkvában sűrű egymásutánban zajlanak a tábor országainak különféle találkozói. A téma főként a gazdaság. Az oroszok a tábor országainak minél nagyobb fokú gazdasági integrációjára törekszenek, és ezért aprólékos, pontos munkamegosztást szorgalmaznak. Ez növeli a kölcsönös függőséget és végeredményben a tábor egységét erősíti. A tábor „monolit egységére" ez a gazdasági egymásrautaltság szilárdabb biztosíték, mint a pártvonalon, a politikai szférában gyakorolt nyomás, vagy az „ideológiai" intézkedések, melyeket hol ennél, hol annál az országnál kellett az elmúlt évek során alkalmazni.

A végén még fel kell jegyeznem azt is, hogy a moszkvai hatóságok elkobozták a *Borba* május 17-i számát, amelyben válaszoltunk a *Pravda* május 9-én megjelent támadására.

Moszkva, 1958. május 23.

A szovjet kormány lapjának, az *Izvesztyijának* a május 23-i számában megjelent a pravoszláv egyházak békefelhívása. A kiáltvány a szovjet kommunista párt, illetve kormány hasonló dokumentumainak szabványa szerint készült. Először konstatálja azoknak a pravoszláv egyházaknak az egységét, amelyek részt vettek az orosz patriarkátus megújulásának 40. évfordulójára rendezett moszkvai ünnepségeken, majd beszámol eme szervezeteknek a béke megőrzéséért érzett mély aggodalmáról. Ezután elítélik az atomfegyverek felhalmozását és a velük folytatott kísérletezést, hogy aztán egy csattanós befejezéssel felhívják az atomfegyverrel rendelkező országokat: hagyjanak fel a kísérleti atomrobbantásokkal és kizárólag békés célokra használják fel az atomenergiát! A szovjet külügyminisztérium jegyzékei rendre ugyanevvel a felütéssel érnek véget. Az *Izvesztyija* felsorolása szerint a felhívást az alexandriai, az antiochiai, az orosz, a grúz, a román és a bolgár pátriárka, valamint az albán, a lengyel, a cseh és az örmény érsek írták alá.

A szerb pravoszláv egyház delegációja is aláírta ezt a kiáltványt, minthogy szövegét magukra nézve teljes mértékben elfogadhatónak tartották. Az oroszokat ez — saját bevallásuk szerint — meglepte. Valószínűleg saját magukból indultak ki, hiszen a szovjet kormány által zsinóron rángatott pravoszláv egyház bajosan írhatna alá mostanában bármiféle olyan szöveget, amit jugoszlávok, illetve a szerb pravoszláv egyház terjeszt elő. És ha egyszer a szerb egyházi képviselő is csatlakozott a kiáltványhoz, a szovjet politikai cenzoroknak nem maradt más választásuk, mint hogy diszkriminálják őt és kihagyják az aláírók listájáról. Ha az orosz pravoszláv egyház egyedül, szabadon dönthetett volna erről, egész biztosan tisztességesebben viselkedett volna, mint a szovjet vezetés.

Moszkva, 1958. május 24.

A TASZSZ május 22-ei bizalmas értesítője cikket jelentetett meg *A Jugoszláviának nyújtott amerikai gazdasági és katonai segítségről.* A tudósítás szövege a következő: „New York (TASZSZ). A New York Post washingtoni tudósítója, Allen beszámol arról, hogy Tito újabb gazdasági és katonai segélyeket szeretne kicsikarni az Egyesült Államoktól. Allen értesülései szerint a jugoszláv kormány diplomáciai csatornákon keresztül óvatos előkészületeket tesz annak kipuhatolására, hogy az amerikai kormány lát-e lehetőséget kérésének teljesítésére. Pozitív válasz esetén a jugoszlávok készek a hivatalos tárgyalások megkezdésére. A jelek szerint, írja Allen, a State Departmentben és a Pentagonban nem zárkóznak el a Jugoszláviának nyújtandó segítség jóváhagyásától. Allen állítása szerint Jugoszlávia háromszázmillió dollár hosszú lejáratú kölcsönt kap, amelyet nehézgépek és egyéb ipari berendezések amerikai, illetve nyugat-európai beszerzésére fordíthat. Emellett Jugoszlávia megkapja az engedélyt arra is, hogy »korlátozott mennyiségben« fegyvert vásárolhasson Amerikától. Ez főként a Jugoszláviának korábban átadott amerikai fegyverek pótalkatrészeire vonatkozik."

Minden valószínűség szerint már a *New York Post*ban megjelent cikket is maguk az oroszok írták, hogy aztán „objektíven" átvehessék a TASZSZ bizalmas kiadványa számára. Ennek a bizonyos Allennek a cikkében minden megtalálható, amire az oroszoknak szükségük van a május 9-én a *Pravdá*ban megjelent támadásuk igazolására. Nem egyszer és nem kétszer fordult már elő, hogy az oroszok saját maguk írtak egy-egy cikket Jugoszláviáról, amit kizárólag a nyugati sajtóban jelentettek meg, és onnét emeltek át a bizalmas „TASZSZ értesítőbe". Ily módon sikerült nekik hajszálra pontosan az otthon Jugoszláviáról nyilvánosságra hozott állásfoglalások szellemében „tájékoztatni" kádereiket.

Meggyőződésem, hogy az SZKP KB jó néhány tagja készpénznek veszi a szovjet „fekete

propaganda" által a bizalmas TASZSZ-értesítőben elhelyezett ehhez hasonló híreket. Két héttel ezelőtt a *Pravda* közölte az SZKP KB által megadott adatokat arról, hogy az elmúlt két év során Jugoszlávia hányszor, milyen alkalomból és hány amerikai dollárt fogadott el független, vagy ahogy itt mondják, „szovjetellenes" politikájáért. A TASZSZ értesítőjének hírében ismét pontos dollárösszeg szerepel, amit Tito „szeretne kicsikarni az amerikaiaktól". Mi más következhetne ebből, minthogy a május 9-ei jugoszlávellenes kirohanásban foglaltak is megfelelnek a valóságnak, és valóra váltak a KB jóslatai is.

Moszkva, 1958. május 26.

Moszkvában továbbra is „politizálnak" Jugoszláviával szemben, és nem Sztálin módszereit követik. (Hruscsov 1956 novemberében, a magyarországi események miatt kiújult viszályunk során tette ezt a kijelentést.) Mi sem bizonyítja ezt fényesebben, mint a mai *Pravdá*ban megjelent üdvözlő távirat, amit Vorosilov és Hruscsov küldtek Tito elvtársnak születésnapja alkalmából. Korántsem merül ki azonban ennyiben a május 26-ai szám Jugoszláviával kapcsolatos anyaga. A szerkesztők ma jelentették meg az Új Kína hírügynökség által a május 5-e és 23-a között lezajlott kínai pártkongresszus második ülésszakának határozatairól kiadott közleményt.

A kínai tanácskozás három határozatot hozott, amelyek közül a másodikat szinte kizárólag a JKSZ és a „kortárs revizionizmus" megbélyegzésének szentelték. A JKSZ programját az emlékedett hangvételű kongresszusi referátum a következőképpen minősíti: „A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének programja antimarxista, antileninista és első szavától az utolsóig a kortárs revizionizmus-bernsteinizmus legtömörebb kifejeződése. Ennek a programnak az alapját a szocializmus befeketítése és a kapitalizmus dicsőítése, a proletariátus diktatúrájának befeketítése és a burzsoázia diktatúrájának dicsőítése, a Szovjetunió vezette szocialista tábor befeketítése és az Amerikai Egyesült Államok vezette imperialista tábor dicsőítése képezi."

A „kortárs revizionisták", vagyis Jugoszlávia ellen írott cikkeknek ebben az özönében érdekes módon egyetlenegyszer sem említik programunk egyik alappillérét: azt az álláspontunkat tudniillik, hogy a szocialista országok és a kommunista pártok közötti kapcsolatoknak az egyenlőség és az egyenjogúság elvein kell alapulniuk. Bátran állíthatom, hogy az oroszokat leginkább ez zavarja a JKSZ programjában. Nem az bosszantja őket, hogy a jugoszlávok egyik vagy másik kérdésben helytelenül értelmezik Marxot vagy Lenint — sokkal inkább amiatt fő a fejük, hogy lankadatlanul ostorozzuk a szocialista országok és a kommunista pártok közötti viszonyra jellemző egyenlőtlenséget és szovjet hegemóniát, valamint hogy a világszocializmus fejlődését gátló egyik fő akadálynak tekintjük a múlt eme örökségét és következetesen kiállunk felszámolásáért. A szovjet sajtó ezért hánytorgatja fel most azokat a súlyos bűnöket, amiket a revizionisták és egyes szociáldemokrata pártok és egyének követtek el az elmúlt fél évszázad alatt. Ahelyett, hogy a szovjet közvélemény elé tárnák a szocializmus legalább néhány olyan problémáját, amit a jugoszláv kommunisták, illetve a jelenlegi társadalmi fejlődés vet fel, inkább megpróbálják lejáratni hazánkat.

Moszkva, 1958. május 27.

Az afganisztáni nagykövetnél rendezett mai fogadáson mellém sündörgött F. Kozlov, a szovjet kormány első miniszterelnök-helyettese, és kapcsolataink állapotára terelte a szót. Nagyívű előadásba fogott arról hogy a szovjet kormány szeretné a kapcsolatok javulását, amint azt a Tito születésnapjára küldött Hruscsov-üdvözletből és Hruscsovnak a Varsói

Szerződés képviselői számára rendezett díszebéden elmondott beszédéből is kiviláglik. (Ez utóbbin magam is jelen voltam. Félbeszakítottam Kozlovot: ma olyan jegyzéket adott nekem Gromiko, amely egészen más fényben tünteti fel a szovjet kormány politikáját, mint a születésnapi jókívánságok és pohárköszöntők. Ebben a jegyzékben a szovjet kormány egyoldalúan felmondja a Jugoszláviával kötött és egyszer már bizonytalan időre felfüggesztett összes hitelegyezményt. Figyelemre méltónak tartom, fejtettem ki Kozlovnak, hogy a két dolgot egyszerre csinálják: üdvözlő táviratokat küldözgetnek meg pohárköszöntőket tartanak arról, hogy mindenképpen javítani akarják a kapcsolatokat, rögtön utána pedig átnyújtanak egy ilyen jegyzéket. Mégis, hogyan képzelik, hogy ezek után javulni fog a viszonyunk, szegeztem a kérdést Kozlovnak.

Kozlov válaszul elújságolta, hogy a szovjet kormány nagyszabású tervet fogadott el a vegyipar fejlesztéséről. Ennek megvalósításához hatalmas anyagi eszközöket kell mozgósítaniuk, és ezért arra kényszerülnek, hogy a Jugoszlávia számára korábban már jóváhagyott hiteleket is átcsoportosítsák. Hevesen tiltakoztam, mondván, hogy itt két teljesen különböző dologról van szó: az egyik a már réges-régen aláírt nemzetközi megállapodások teljesítése, a másik pedig a vegyiparuk. Ez utóbbi teljes mértékben az ő belügyük. Azoknak a szerződéseknek, amelyeket Jugoszlávia és a Szovjetunió aláírt, az égvilágon semmi közük sincs sem a vegyiparuk, sem bármely más iparáguk belső fejlesztési terveihez.

Amikor Kozlov ez után a beszélgetés után emelte poharát és sikereket kívánt további munkánkhoz, én is ugyanezt kívántam nekik. Egyetlen területen nem kívánok nekik sikert, tettem hozzá, és ez a szocialista Jugoszlávia ellen folytatott harcuk.

Moszkva, 1958. május 28.

A szovjet kormány a tegnapi jegyzékben további öt évre egyoldalúan felmondta, illetve elhalasztotta a jugoszláv alumíniumipar, egy nitrogéngyár és más ipari létesítmények építésére ígért, államközi szerződésekbe foglalt és egyszer már felfüggesztett hitelek folyósítását.

A jegyzék átadásakor Gromiko teljes komolyságát megőrizve nem átallotta kijelenteni, hogy a szovjet kormány evvel a lépésével nem rontani, hanem javítani szeretné a kapcsolatainkat! A szovjet kormány — többek között — Tito elvtársnak úgymond azt a kijelentését tartotta szem előtt a döntés meghozatalakor, amely szerint Jugoszlávia és a Szovjetunió gazdasági kapcsolatait a kölcsönös haszon elvére kell alapozni.

Én sajnálkozásomat fejeztem ki amiatt, hogy kizárólag azért, mert léteztek és még mindig léteznek közöttünk ideológiai különbségek, ismét felmondták az államközi szerződésekben foglaltak végrehajtását. Hazánkat más országoktól még ennél is nagyobb ideológiai különbségek választják el, de ezeknek az államoknak eszük ágában sincs egyoldalúan felmondani a Jugoszláviával aláírt szerződéseket. Senki nem moshatja le a Szovjetunióról, hogy az ideológiai nézeteltérések miatt gazdasági megtorló intézkedésekhez folyamodik. Egy független ország ilyen feltételek mellett nem lehet jóba egy másik állammal. Mi ezekről a kérdésekről már három évvel ezelőtt, államközi kapcsolataink normalizálásakor megállapodásra jutottunk a szovjet kormánnyal. Most azt kell látnunk, hogy ők másképp gondolkodnak erről a kérdésről és nem hagyják magukat befolyásolni attól, amiben még 1955 júniusában megállapodtunk.

Gromiko többször is Titónak arra a kijelentésére hivatkozott, amely szerint gazdasági kapcsolatainkat a „kölcsönös haszonnak" kell irányítania. Ők, az oroszok most ebbe az irányba tettek egy lépést. Még egyszer végig kellett hallgatnom, amint Gromiko kenetteljesen kinyilvánítja, hogy a szovjet kormány ennek a jegyzéknek az átadásával nem kívánja megrontani a jugoszláv—szovjet viszonyt! Gromiko csak akkor állította le magát, amikor

odavágtam, hogy a szovjet kormány a jegyzékben nagyon pontosan kinyilvánította, hogy mit akar, és hogy ez a dokumentum szemernyi kétséget sem hagy a szándékaik felől.

Moszkva, 1958. május 29.

A tábor képviselőinek legutóbbi találkozóján az egyes országok küldöttei eltérően viszonyultak Jugoszláviához. Hruscsov, Siroky, Grotewohl és Stoica beszédeikben sem közvetetten, sem közvetlenül nem említették hazánkat. Nyíltan támadott minket viszont Jugov, a bolgár miniszterelnök és a kínai miniszterelnök-helyettes, Csen Jun, akinek szótárából a „jugoszlávok", „jugoszláv" szavakat teljességgel kiszorította a „kortárs revizionisták" kifejezés. Ugyancsak negatív szövegkörnyezetben szerepeltünk Sehu albán küldött beszédében. Románia képviselője még akkor sem volt képes kiejteni a száján Jugoszlávia nevét, amikor az összes balkáni állam konferenciájának összehívására irányuló román kezdeményezésről beszélt. Ha felsorolta volna a meghívottakat, muszáj lett volna Jugoszláviát is megemlítenie, úgyhogy inkább hagyta a felsorolást ott, ahol van. Cyrankiewicz Lengyelországból kizárt minket azoknak az országoknak a köréből, amelyek pozitív álláspontra helyezkedtek a Rapacki-tervvel kapcsolatban. Egyes-egyedül Kádár János nevezte nevén hazánkat, mi több, egyáltalán nem negatív kontextusban. Ő a következőket mondta: „A nyugati országok vezető körei minden lehetséges módon halogatják a kormányfők találkozóját, amelyet a Szovjetunió javasolt és amelyet Jugoszlávia, India, az Egyesült Arab Köztársaság és több más semleges állam kormánya, valamint a szovjet közvélemény lelkesen támogat."

Moszkva, 1958. május 31.

Tegnap a szovjet kormány fogadásán a Kremlben hosszú beszélgetésbe bonyolódtam Hruscsovval. Meglehetősen egykedvűen hallgattam, ahogy az első titkár — ki tudja hányadszor — ismét elősorolja vádjait Jugoszlávia ellen: a Jugoszlávia és a Szovjetunió közötti mostani konfliktusért minket terhel a felelősség, az oroszok nem a kapcsolatok romlását, hanem a javulását szeretnék. Tito megszegte az 1957-es bukaresti megállapodást, amelyben kölcsönösen ígéretet tettünk a másik fél elleni nyílt támadásoktól való tartózkodásra, mi nyilvánosan pocskondiáztuk a Szovjetuniót, Tito a VII. kongresszuson dicsérte az Egyesült Államok segítségét és az „önzetlen" jelzővel illette, míg a Jugoszlávia és a Szovjetunió közötti gazdasági kapcsolatokról azt állította, hogy a „kölcsönös haszon" alapján működnek, és a többi és a többi.

Ezután Hruscsov rátért arra, hogy amikor ő 1955-ben, nagyon nehéz körülmények között rászánta magát a belgrádi útra, nem volt más vágya, mit hogy helyreállítsa a barátságot Jugoszláviával, de mi többször is nyílt kenyértörésre vittük velük a dolgot. Tito a VII. kongresszuson több ponton is az ő Sztálinról szóló titkos referátumából merített információkat, pedig erre senkitől sem kapott felhatalmazást, mert mi azt a referátumot bizalmas anyagként, pusztán tájékoztatásul kaptuk meg az SZKP KB-tól és különben is, eddig csak John Foster Dulles volt az, aki nyilvánosságra hozta az újságocskáiban, hogy minél több kárt okozzon a Szovjetuniónak, de most már mi is erre az útra léptünk és a Szovjetuniót mocskoljuk. Hruscsov ezután az elszigeteltségünket kezdte ecsetelni; a nemzetközi kommunista mozgalomról beszélt, amely egységes és egyszerre lép, csak mi nem vagyunk hajlandók lépést tartani; mi teljesen hibásan értékeljük Sztálint; mintha a Szovjetunió egy hatalmas sivatag lenne, amelyben mi csak Sztálin hibáit vagyunk képesek felfedezni („csak tudnám, hogy akkor hol voltunk mi", kérdezte Hruscsov).

Hruscsov monológjának csak bizonyos részeire válaszoltam — a nagyobbik felére nem

reagáltam, mert ugyanezekről a kérdésekről már számtalanszor vitatkoztunk, mióta Moszkvában dolgozom. Ahelyett, hogy valamiféle magyarázkodásba bocsátkoztam volna Sztálinról és Dullesról, megkérdeztem Hruscsovot, hogy tényleg muszáj volt-e felrúgniuk a hitelekről kötött államközi megállapodásokat. Tudomására hoztam, hogy Jugoszlávia nem fog összeomlani ezek nélkül a szovjet hitelek nélkül, mint ahogy az amerikai hitelek nélkül is elboldogulnánk valahogy — ennek ellenére megdöbbentett minket az, hogy a szovjet kormány — a JKSZ elleni egy hónapos ideológiai hadjárat által előkészített terepen — teljes gőzzel az államközi kapcsolatok megrontásán kezdett el ügyködni.

Erről a témáról viszont Hruscsov nem óhajtott diskurálni, „mivel hogy itten gazdaság és nem politika forog fenn". Amikor azt feleltem, hogy pontosan ebben érhető tetten a Szovjetunió Jugoszláviával szembeni politikája, Hruscsov ingerült lett, és kijelentette, hogy a szóban forgó pénz az övék és nem a miénk, és hogy az államközi egyezményeknek igenis erre a sorsra kellett jutniuk, ha egyszer Tito a pártkongresszusunkon az egész világ füle hallatára azt találta mondani, hogy a jugoszláv—szovjet gazdasági kapcsolatok a „kölcsönös haszon" elvén alapszanak.

Megítélésem szerint a beszélgetésnek semmi haszna nem volt. Hruscsov végül megkért: továbbítsam Belgrádnak, hogy a kapcsolatok javítása most kizárólag Jugoszláviától függ. Nem felelhettem erre mást, mint hogy Jugoszláviától jelen pillanatban rendkívül kevés dolog függ, mert nem mi mondtuk fel az államközi szerződéseket, hanem ők; megígérhetem viszont, fejeztem be a társalgást, hogy beszélgetésünkről részletesen beszámolok Belgrádnak.

Moszkva, 1958. június 1.

Egyre sűrűbben érkeznek mostanában külföldi üzleti delegációk Moszkvába. Az oroszok rendkívül szívélyesen fogadják őket. Hruscsov a KB legutóbbi plénumán a Szovjetunió és a Nyugat gazdasági együttműködéséről beszélt — miközben Jugoszláviára épp emiatt kiabálnak kígyót-békát. Azt hallottuk, hogy a nagyobb nyugati országokból érkezett gazdasági jellegű küldöttségeknek a szovjet fél egyre azt sustorogja a fülébe, hogy egy olyan országgal, mint Jugoszlávia, nem érdemes együttműködni, mert Jugoszlávia kicsi és szegény, és a Nyugat gazdasági fejlődése előtt a Szovjetunióval folytatott együttműködés teremtené meg az igazi perspektívákat, amely együttműködés most reális kilátások és szinte kimeríthetetlen lehetőségekkel kecsegtet... Nyilvánvaló, hogy az oroszok felfogása szerint más mérce dukál a tábornak, más a semleges országoknak és megint más a NATO-tagállamoknak, amelyeket az oroszok továbbra is legfelsőbb szintű tárgyalási ajánlatokkal bombáznak.

Moszkva, 1958. június 4.

Moszkvában nyilvánosságra hozták Nehrunak a jugoszláv—szovjet konfliktusról tett semleges ízű kijelentését, és evvel párhuzamosan úgy írtak a viszályról, mintha valamiféle „ideológiai" összezördülésről lenne szó a nemzetközi kommunista mozgalom kebelén belül, amibe Nehru nem szándékozik beleavatkozni. Moszkvában úgy ítélik meg, hogy India álláspontja közeledett az övékhez. Nehru korábbi, a jugoszláv álláspontot pozitívan értékelő megnyilatkozását az oroszok elhallgatták.

A szovjet sajtó közölte Hruscsovnak a Bolgár Kommunista Párt szófiai kongresszusán elhangzott beszédét is. Nem kis aggodalomra ad okot, hogy a szovjet kormány képviselője olyan hivatalos beszédet tart egy Jugoszláviával közvetlenül szomszédos balkáni országban, amelyben ezt az országot és kormányát ellenséges fellépésre biztatja hazánkkal szemben.

Ezzel Hruscsov súlyos zavarokat okoz a Jugoszlávia és Bulgária közötti, amúgy sem feszültségmentes viszonyban. Erős a gyanúm egyébként, hogy a bolgár vezetés már türelmetlenül várta a bátorítást a jugoszláv—bolgár viszony megrontására.

Szembetűnő, hogy a szovjet kormány milyen előzékenységgel és szívélyességgel viseltetik a nyugati országok, köztük jó néhány NATO-tagállam képviselői iránt. Bő terjedelemben foglalkozik például a sajtó a Krupp-művek képviselőjének moszkvai látogatásával. A nyugatnémet üzletemberrel maga Mikojan ült le tárgyalni, ráadásul nem is egyszer. Hasonlóképpen értékelendő az a tény is, hogy az oroszok a nyugatiak értésére adták: szeretnék, ha Hruscsovot vendégként meghívnák a brüsszeli világkiállításra. A szovjetek egyre élénkebben érdeklődnek a „legkevésbé atlantinak" tartott skandináv országok iránt; Hruscsov levelet intézett Eisenhowerhoz a kereskedelem dolgában stb.

Evvel a békülékeny magatartással az oroszok több célt is szeretnének elérni — az egyik közülük a jugoszláv—szovjet viszály „lokalizálása". A szovjet kormány arra számít, hogy evvel a taktikával sikerül elterelnie néhány nyugati és más állam kormányának a figyelmét a konfliktusról, és hogy a nyugati diplomácia az egész ügyet a kommunisták „belső" civakodásaként fogja majd fel.

Moszkva, 1958. június 6.

Felhívtam Belgrád figyelmét arra a levélre, amit június 2-ai keltezéssel Hruscsov intézett Eisenhowerhoz a szovjet—amerikai gazdasági és tudományos-technikai együttműködésről szóló tárgyalások érdekében. Véleményem szerint ezzel a szovjet—amerikai gazdasági együttműködés előmozdítására irányuló szovjet kezdeményezéssel foglalkoznia kéne a mi sajtónknak is, legfőképpen azért, mert Hruscsov azt is felvetette, hogy a Szovjetunió „rendes feltételek mellett" esetleg hiteleket venne fel az Egyesült Államoktól, amit aztán „részletekben" fizetne vissza. A levélből világosan kitűnik, hogy az oroszok hosszú lejáratú hiteleket szeretnének. Ezen kívül a jugoszláviai nyilvánosság elé kéne tárni Hruscsov levelének ama részleteit is, amelyekben koncessziókat ígér a külföldi vállalatoknak és a szovjet—amerikai gazdasági együttműködés első szakaszában előre elfogadja a negatív szovjet kereskedelmi mérleget.

Hasznos lenne, ha objektívan tájékoztatnánk a közvéleményünket arról, hogy mi Hruscsov és a szovjet kormány tényleges álláspontja a szovjet—amerikai viszonnyal kapcsolatban. Így az emberek könnyebben megítélhetnék, hogy mi a különbség az „amerikai imperializmust" ostorozó szovjet propaganda és a szovjet—amerikai gazdasági és egyéb kapcsolatok megteremtésére és fejlesztésére irányuló szovjet politika között. Az oroszok immár tíz éve mutogatnak ránk ujjal, mert hiteleket veszünk fel a Nyugattól és az Egyesült Államoktól, ráadásul épp olyanokat, amilyenek után most Hruscsov ácsingózik. Amikor Jugoszlávia — csöppet sem kedvező feltételek mellett — hiteleket kényszerült felvenni a Nyugattól és Amerikától, az oroszok jóformán úgy tálalták a dolgot, mintha a szocializmus ideológiájának alapelveit tapostuk volna sárba. Mi több, az oroszok kezében ez a fő „érv" külpolitikánk ellen. Ha viszont Hruscsov ajánlja fel Eisenhowernek, hogy a Szovjetunió kész hiteleket elfogadni Amerikától, akkor a békés egymás mellett élés és együttműködés politikájának példaértékű megnyilvánulásáról van szó.

Hruscsov levele megítélésem szerint nem más, mint a Nyugat és az Egyesült Államok felé tett politikai és propagandafogás. Nem zárhatók ugyan ki bizonyos gyakorlati eredmények sem, bár meggyőződésem, hogy Hruscsov igazából nem számít az amerikai hitelekre. Fokozatosan nő a szovjet—amerikai kulturális, illetve tudományos-technikai kapcsolatok száma, bár normális kereskedelemről a két ország között még mindig nem beszélhetünk. Hruscsov jelenlegi Amerika-politikája egészében véve csak nyerhet evvel a lépéssel. Felté-

telezhetően a nyugati nagyhatalmak, sőt, még Nyugat-Németország sem marad teljesen közömbös Hruscsov levele iránt.

Túlzás lenne azonban azt állítani, hogy kizárólag a szovjet propaganda érdekei diktálták ezt a lépést, bár Hruscsov levele propagandaként is elfogadható, hiszen a nemzetközi feszültség csökkentését és a kelet—nyugati együttműködés fejlesztését reklámozza. A szovjet félnek jó néhány területen nagy szüksége van a nyugati technológiára, és ez a tény még hosszú ideig Hruscsov június 2-ai levelének szellemében befolyásolja majd a szovjet politikát.

A *Pravda* június 5-ei száma teljes egészében átvette azt a kínai cikket, amelynek fő részét Jugoszlávia sértegetése és alpári szidalmazása képezi.

Moszkva, 1958. június 7.

A belgrádi rádió néhány nappal ezelőtt azt a hírt közölte, hogy beválasztottak a nemzetközi kapcsolatokért felelős JKSZ-bizottságba. Ebből mind Moszkvában, mind Belgrádban mindenki számára világossá vált, hogy rövidesen visszarendelnek hazámba, hiszen nem lehet valaki egyszerre moszkvai nagykövet is meg bizottsági tag is Jugoszláviában. A diplomáciai testület rendszerint az elsők között szerez tudomást arról, hogy egy nagykövetet ekkor vagy akkor, ide vagy oda helyeznek. Most sem történt ez másképp: kollégáim már érdeklődni is kezdtek, hogy mennyi ideig maradok még Moszkvában.

Belgrádból még nem kaptam hírt sem az áthelyezésemről, sem arról, hogy mikor kell elhagynom Moszkvát. Várható pedig, hogy ez rövidesen bekövetkezik: máskülönben az újságok nem számoltak volna be új munkakörömről.

A búcsúlátogatásokat már egy hét múlva meg kellene kezdenem. Ha a jövő hónap elején jelentem be magamat a szovjet vezetőknél, akkor már július 15-e körül elutazhatnék. Hacsak Belgrádból másképp nem utasítanak, ugyanazokat a magas rangú szovjet vezetőket fogom felkeresni, akiknél 1956 elején, ideérkezésem után udvariassági látogatást tettem. Legjobban természetesen a Hruscsovnál esedékes vizit izgat — ha ugyan sor kerül rá.

Moszkva, 1958. június 9.

A belgrádi rádió egyik június 8-i híradásából megtudhattuk, hogy az SZKP KB-nak a zenei alkotómunkáról, zeneszerzésről hozott határozata ezen a területen is elítéli a sztálini politikát, és hogy a Szovjetunióban most új antisztálinista politika veszi kezdetét a komponálásban is. Maga az a tény, hogy egy párt legfelsőbb szerve hoz döntést a zeneszerzés hogyanjáról és miléntjéről, sokat elárul eme művészeti ág helyzetéről. A zenéről szóló KB-határozat valójában többedíziglen is a régi, sztálini elvek jegyében fogant, és megszilárdítja a kommunista párt és az államapparátus ellenőrzését a zene frontján. Csöppet sem meglepő hát, hogy a határozat felemeli a szavát a kortárs zenei revizionizmus ellen is, és kötelezi a megyei, területi és köztársasági pártbizottságokat, hogy érdemben foglalkozzanak ezzel a kérdéssel. A szerzők Lenin-, Sztálin- és Hruscsov-idézeteket sorakoztatnak fel a „művészet pártosságáról". A tabella a következőképpen fest: első Hruscsov (három idézet), a második Lenin (két idézet), harmadik Sztálin (egy idézet, ráadásul az is csak közvetve).

Bár a határozat alapvetően sztálinista, szerzői mégis igyekeztek legalább valami halvány látszatát kelteni annak, hogy itt tulajdonképpen a „személyi kultuszra" is csapást mérnek. Ezért aztán felróják Sztálinnak, hogy hét évvel ezelőtt egy névtelen *Pravda*-cikkben túlságosan is kemény kritikával illetett két-három operát. Nem bírták ki azonban, hogy ne mentegessék egy kicsit Sztálint, mondván, hogy Molotov, Malenkov és Berija hatása alatt cselekedett, akik „köztudottan nagyon negatív befolyást gyakoroltak Sztálinra ezeknek a

kérdéseknek a megoldásában". Ezek a machinációk, vagyis Berija és a többiek belekeverése az ügybe, valamint Sztálin tisztára mosása (még a zene élvezetében is Berijáék hatása alatt állt!) nem sok jót árul el arról a szovjet vezetésről, amely ilyen jellegű határozatokkal igyekszik derűt csempészni a szovjet emberek életébe.

A belgrádi rádióéhoz hasonló szellemben járt el a *Borba* is, csak politikai téren: az Eisenhowerhoz intézett június 2-ai Hruscsov-levélnek a TASZSZ által közölt verzióját vette át. Ebben a változatban szó sincs arról, hogy a Szovjetunió hosszú lejáratú kölcsönöket kíván felvenni az Egyesült Államoktól és más formákban is szorgalmazza az amerikai tőke részvételét a szovjet gazdaságban — pedig Hruscsov levelének épp az a legfontosabb része. Hogy a TASZSZ evvel miért nem dicsekszik, az teljesen világos előttem; azt azonban már egyáltalán nem értem, hogy a jugoszláv sajtó miért hallgat róla.

Moszkva, 1958. június 10.

A minap elbeszélgettem Thompsonnal, az amerikai nagykövettel. Megkérdeztem, mi a véleményük Hruscsovnak arról az ötletéről, hogy az Egyesült Államok hosszú lejáratú és kedvező feltételű hiteleket nyújtson a Szovjetuniónak. Thompson szerint Hruscsov levele több célt is szolgál: először is hazáját a kereskedelem bővítésének élharcosaként feltüntetve, szeretné javítani a Nyugattal szembeni pozícióit. Másodszor: az oroszok nem kizárólag politikai megfontolásokból álltak elő épp most evvel a javaslattal, hanem azért is, mert túlértékelték az Egyesült Államok gazdasági nehézségeit, és úgy gondolták, a mostani pillanat különösen alkalmas az effajta levelezésre. Harmadszor pedig az oroszok úgy vélik, hogy ha az amerikaiak le is rázzák őket, a nyugati államoknál még elérhetnek valamit, hiszen nekik is nagyon komoly ajánlatokat tettek. Thompson különösen Nyugat-Németországra hívta fel a figyelmemet, amely mindegyik más nyugat-európai országnál nagyobb hajlandóságot mutat a legújabb technológiák iránti szovjet szükségletek kielégítésére.

Tréfásan megkérdeztem Thompsont, hogy elárulhatja-e, milyen útmutatással megspékelve továbbította Hruscsov üzenetét Washingtonba. Thompson kijelentette, hogy amerikai állami hitelekről hiába ábrándoznak az oroszok. A magáncégek más tészta — ők elszórakozhatnak Hruscsov indítványaival, ha üzletet látnak benne. Egyébként az amerikai nagykövet szerint is nagy szükségük van az oroszoknak a külföldi részvételre a vegyiparuk fejlesztésében, amiről hiába hoztak olyan nagyralátó terveket a legutóbbi KB-tanácskozáson, ha egyszer sem elegendő anyagi eszköz, sem pedig modern, Amerikában és a Nyugaton már széles körben használatos technológiák nem állnak a rendelkezésükre.

Több nagykövet is elújságolta nekem, hogy kormányuk külön utasítására elemzést kell készíteniük a jugoszláv—szovjet kapcsolatok jelenlegi állapotáról. Ezt az alkalmat felhasználták arra is, hogy kiértékeljék a jugoszláv politikát. Megtudtam, hogy a nyugatiak még mindig negatívan értékelik Kelet-Németország elismerését. Úgy látják, hogy evvel a lépéssel szerettük volna megszilárdítani moszkvai jelenlétünket, illetve valahogy Hruscsov kegyeibe férkőzni, de elszámítottuk magunkat és Jugoszlávia egyoldalú engedményt tett a Szovjetuniónak és a tábornak. Evvel a megítéléssel nem értettem egyet. Ezt a lépést sohasem valamiféle engedménynek tekintettük; Kelet-Németországot Jugoszlávia előbb vagy utóbb mindenképpen elismerte volna, függetlenül attól, hogy milyen irányba fejlődnek a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolataink.

Hadd jegyezzem fel végül azt is, hogy az angolok nemzeti ünnepe alkalmából a brit nagykövetségen rendezett fogadáson megjelent Hruscsov, Mikojan, Kozlov, Kricsenko, Furceva és sok más, első vonalbeli szovjet politikus. Ezt itt a „szovjet fél jóindulatának" a megnyilvánulásaként értelmezték.

Moszkva, 1958. június 15.

Gromiko a mai napon átadta nekem az Eisenhowerhez, MacMillanhez és De Gaulle-hoz intézett legújabb Hruscsov-levél másolatát. Az üzenet a kelet—nyugati csúcstalálkozó ügyével foglalkozik, és az eddig a nyugati nagyhatalmak képviselőivel Moszkvában folytatott előkészítő tárgyalásokat nem kielégítőnek minősíti. Hruscsov a három nyugati nagyhatalom mellének szegezi a kérdést: tényleg szeretnék ezt a találkozót, avagy sem? Amikor az oroszok egy konkrét célt szeretnének elérni, nemigen írogatnak ilyen terjedelmes üzeneteket partnereiknek, és különösen nem hozzák őket nyilvánosságra a szovjet sajtóban. A szovjet kormány valószínűleg kedvezőnek ítéli saját pozícióit a kelet—nyugati csúcstalálkozó körüli kötélhúzásban, és olyannyira nyilvánvalónak tartja a nyugati nagyhatalmak húzódozását az együttműködéstől, hogy úgy vélte, egy újabb üzenet formájában még egy lapáttal érdemes rátennie.

NAGY IMRE KIVÉGZÉSE

Nagy Imre és társai kivégzéséről — A külföld reakciója — Beszélgetés Hruscsovval június 19-én — Szovjet „dolgozók" a nyugati államok moszkvai nagykövetségei előtt tüntetnek — A szovjet kormány véglegesen felmondja a Jugoszláviával kötött hitelmegállapodásokat — Megromlik a kelet—nyugati viszony — A Kominform Jugoszláviát elítélő határozatának tizedik évfordulója

Moszkva, 1958. június 18.

A június 17-ei szovjet újságokban megjelent közlemény szerint kivégezték Nagy Imrét és társait.[17] Annak idején a jugoszláv és a magyar kormány egyezményt kötöttek arról, hogy ezeket az embereket a magyarok nem fogják felelősségre vonni azért, amit 1956. november 4-éig cselekedtek. Nagyék ennek az egyezménynek az alapján hagyták el önként nagykövetségünket 1956 novemberében. A szovjet csapatok ezután erőszakkal elrabolták és ismeretlen helyre hurcolták őket. Az oroszok és a magyarok ily módon közösen megszegték az első államközi szerződést, amit az új magyar kormány egy másik állammal kötött.

Ma este fogadást adott az izlandi nagykövet. A vacsora fő témája természetesen Nagy Imre kivégzése volt. Az emberek felháborodottak és döbbentek. A legtöbb diplomata nem érti, hogy miért folyamodott Moszkva ehhez a lépéshez, amikor tudja, hogy milyen kedvezőtlenül ítélik majd meg miatta a szovjet kormányt a világban és milyen károkat szenved az ország nemzetközi tekintélye. Bár a szovjet kormány igyekszik olyan képet kialakítani a közvéleményben, mintha a kivégzés Magyarország ügye lenne, és nem az övé, a külföldiek többsége a Szovjetuniót teszi felelőssé. Mindaz, amit az oroszok az elmúlt évek során mondtak és írtak a tábor országainak függetlenségéről, szuverenitásáról és a belügyekbe való be nem avatkozásról, most újabb cáfolatot nyert.

Az összehasonlítások azt mutatják, hogy jó néhány sztálini perben, ha formálisan is, de jobban vigyáztak a törvényességre, mint Nagy kivégzésekor. Sztálin idején több per is nyilvánosan, közönség előtt zajlott (akármilyen is volt az a közönség). Lábra kaptak olyan feltételezések is, hogy Nagyot már korábban kivégezték vagy hogy már a nyomozás során meghalt.

A Nagy Imrét terhelő vádak között több olyat is találunk, amelyek ránk is vonatkozhatnának. Ilyen a néhai magyar miniszterelnök felhívása a „katonai tömbök felszámolására" vagy a „nemzeti kommunizmus" vádja. (A Nyugat már régóta evvel a meghatározással jelöli a jugoszláviai rendszert.) Nagy Imre számlájára írták a magyarországi munkástanácsok megalakulását is. Az imperializmus ügynökének bélyegezték, aki párttagkönyvet hordott a zsebében, a szocialista tábor bomlasztójának, a szocialista jelszavak mögé bújó árulónak stb. A közlemény szövegében közvetlenül a halálos ítélet közlése előtt az szerepel, hogy Nagy revizionista volt. Ilyen vagy olyan megfogalmazásban, de mindezek a vádak már többször is nyilvánosan elhangzottak Jugoszlávia ellen. A Nagy Imrének és társainak menedékjogot nyújtó budapesti jugoszláv nagykövetség az elmúlt két évben szintén gyakran vált

[17] Az 1958. június 16-án megjelent hivatalos közlemény szerint Nagy Imrén kívül még halálra ítélték Maléter Pált, Gimes Miklóst és dr. Szilágyi Józsefet. További öt vádlottat öt évtől életfogytiglanig terjedő börtönbüntetésre ítéltek. Minden elítélt tagja volt Nagy Imre kormányának.

támadások céltáblájává. A támadások most újrakezdődtek. Mindez nem csak Jugoszlávia és a Szovjetunió, de Jugoszlávia és Magyarország között is ki fogja élezni a kapcsolatokat.

A beszélgetések során megütközéssel tapasztaltam, hogy sok olyan külföldi, aki 1956 novembere után érkezett Moszkvába, semmit sem tud arról az egyezményről, amit a Kádár-kormány a jugoszláv kormánnyal Nagyék szabad elvonulásáról kötött. Tegnap a londoni BBC egy igen kétes értékű hírben számolt be erről a momentumról: anékül, hogy a megállapodást említette volna, csak annyit közölt, hogy Nagy azután hagyta el a jugoszláv nagykövetséget, „miután biztosították arról, hogy szabadon távozhat". Ezt úgy is lehet érteni, hogy Nagyot és társait a mieink csapták be, nem pedig az őket elrabló szovjet csapatok tiporták lábbal a Kádár-kormány első nemzetközi szerződését. Erről referáltam Belgrádnak is, és azt tanácsoltam, hogy üdvös lenne ismét megjelentetni azt az ominózus jugoszláv—magyar szerződést és felhívni a világ közvéleményének a figyelmét arra, hogy a magyar kormány szegte meg a benne foglaltakat.

A tegnapi fogadáson Mikojan és a többi szovjet vendég jobbára magukra maradtak. A külföldiek messzire kerülték őket, nem mentek oda hozzájuk, nem álltak le kellemkedni velük. A magyar diplomaták már eleve félrevonultak, hogy így védjék ki kollégáik többségének bojkottját. Ez az esemény nagyon rosszat tett az általános moszkvai politikai légkörnek.

Moszkva, 1958. június 19.

Tegnap kihallgatást kértem Hruscsovtól, vagy ha ő nem tud fogadni, a KB Elnökségének valamelyik másik tagjától. Hruscsov ma fogadott. Átnyújtottam neki a JKSZ KB június 14-én keltezett válaszlevelét. Hruscsov csak annyit mondott, hogy szép hosszú levél, és félretette, hogy majd később figyelmesen végigtanulmányozza. A vak is láthatta: nem hiszi, hogy a Nagy Imre kivégzése előtt írt levél tartalma akár a legcsekélyebb mértékben is javíthatja viszonyunkat.

Több mint két órán át társalogtunk egymással a Nagy Imre kivégzése miatt nyomott légkörben. Amikor Tito a levelet fogalmazta, még véletlenül sem gondolt arra, hogy ilyesmi bekövetkezhet. Ha időközben nem végzik ki Nagyot és elvtársait, akkor talán Titónak az isztriai Labinban tartott beszédéről vagy a központi bizottságunk leveléről csevegtünk volna, hiszen a jugoszláv fél mindkét alkalmat megragadta arra, hogy síkraszálljon a jugoszláv—szovjet viszony normalizálásáért. Erről a két eseményről azonban nagyon kevés szó esett, sőt, a levelet Hruscsov még csak át sem futotta.

Hruscsov avval kezdte, hogy a Szovjetuniónak nem állt szándékában hajba kapni Jugoszláviával. Már kijelölték azt a pártdelegációt, amelynek a VII. kongresszusunkon kellett volna az SZKP-t képviselnie. Úgyszintén elfogadták Vorosilovnak szóló korábbi meghívásunkat. Sem ők, sem más párt nem támadott minket, amikor nem írtuk alá a *Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkozatát.* Ebből is látszik, hogy Hruscsov a közelmúlt minden eseményét a jelenlegi helyzet által támadott igényeknek megfelelően értelmezte. A további, nem túl épületes beszélgetés során mindketten megmaradtunk saját álláspontunknál.

Ezután Nagy Imréék kivégzésére tereltem a szót. Kijelentettem, hogy az egész világ mélységesen meg van döbbenve, hogy helyrehozhatatlan hiba történt, és hogy mind a Szovjetunió, mind Magyarország szempontjából ez volt az elképzelhető legrosszabb megoldás. Nagyot, aki politikailag egyre jelentéktelenebbé vált hazájában, fizikailag megsemmisítették, de politikailag feltámasztották. Hruscsov számára kínos volt ez a téma. Ez Magyarország ügye, ütötte el a választ, és nem a Szovjetunióé, bár ő személy szerint egyetért a magyarok döntésével és ő sem tett volna másképp. Megrótt, hogy kommunista létemre hogyan hivatkozhatok a világ közvéleményére, a kommunistáknak ugyanis magasabb, osztályszempontok alapján kell az ehhez hasonló dolgokat megítélniük.

Hruscsov ezután minden átmenet nélkül azzal kezdett dicsekedni, hogy milyen remek eredményeket ér el a szovjet ipar mostanában, meg hogy milyen nagyszerű termés lesz az idén stb. Ha ilyen jól állnak, vetettem közbe, akkor felülvizsgálhatnák a hitelegyezményekkel kapcsolatos elutasító álláspontjukat is. Hruscsov ezt megtagadta, és kifejtette, hogy ők készséggel alkalmazkodnak a „kölcsönös haszon" titói elméletéhez. Ha Tito a VII. kongresszuson akárcsak egy fél mondatban is megemlítette volna, hogy a Szovjetunió hitelekkel segíti Jugoszláviát, mindez nem következett volna be. Az árucsere-forgalmat is lecsökkentik arra a szintre, amit a „kölcsönös haszon" elve még indokol.

Nehezményeztem Hruscsov szófiai beszédét, valamint azt a tényt, hogy a *Pravda* már másfél hónapja nap mint nap újabb pártok Jugoszlávia-ellenes állásfoglalásainak biztosít nyilvánosságot. Érdeklődtem, hogy nem óhajtanak-e felhagyni evvel. Óriási jelentőséggel bír az a tény, válaszolta Hruscsov, hogy a világ összes kommunista pártja ellenünk fordult, és ők erről továbbra is informálják a közvéleményüket. Én észrevételeztem, hogy tegnap a CSKP kongresszusán Siroky még a napirend előterjesztéséig sem jutott el, és már Jugoszláviát ócsárolta. Tartok tőle, folytattam, hogy a prágai kongresszus szovjet vendége, Kiricsenko szintén támadni fogja Jugoszláviát, ahogy tette azt Hruscsov Szófiában. Mindez arra mutat, hogy ők nem a kibékülésre törekszenek, hanem épp ellenkezőleg. Hruscsov erre azt felelte, hogy a csehek szabadon foglalhatnak állást és hogy neki épp elég az SZKP dolgaiért viselnie a felelősséget. Kiricsenko nem fog sokat beszélni, Tito isztriai beszédére majd ő, Hruscsov adja meg a választ a keletnémet pártkongresszuson, július elején.

Az eddig elmondottakkal némiképp ellentétes szellemben Hruscsov avval folytatta, hogy nagyon jól tudja, milyen nagy tekintélynek örvend a vezetésünk Jugoszlávia népeinek körében. Nagyon tévedünk viszont, ha azt hisszük, hogy őket a Szovjetunióban nem veszi körül hasonló tisztelet. Szintén semmi köze a valósághoz ama állításunknak, hogy a Szovjetunió népe nem ért velük, a vezetéssel egyet Jugoszlávia megítélésében. Az sem igaz, hogy 1956-ban a szovjet vezetés akarata ellenére részesítették olyan emlékezetes fogadtatásban Titót a szovjet emberek több nagyvárosban is. Hruscsov kifejtette, hogy most sokan a szemére vetik: miért hitt olyan gyorsan és könnyen a jugoszlávoknak? Úgy vélik, hogy Molotov jobban mérte fel a helyzetet. Mit képzelek, kérdezte Hruscsov, neki tán tetszik, hogy így alakulnak a dolgok kettőnk között?! Azt feleltem erre, hogy Titót is sokan bírálják azért, mert túl gyorsan tért át a Szovjetunió teljes támogatására és mert visszatért az, amiről azt hittük, hogy visszavonhatatlanul a múlté.

Moszkva, 1958. június 20.

Hruscsov sokat panaszkodott ránk: torkunkszakadtából azt kiabáljuk, hogy visszatért Sztálin politikájához, ujjal mutogatunk rá, hogy rehabilitálta a Kominform első határozatát — miközben mindebből egy szó sem igaz. Legelőször is, veselkedett a magyarázatnak Hruscsov, nekünk ott, Jugoszláviában, ha Sztálin neve szóba jön, csak a legrosszabb meghallására van fülünk, legyen szó akár 1948-ról, akár az azt megelőző vagy az azt követő időszakról. Ők a Szovjetunióban, emelte fel a hangját Hruscsov, valamivel többet tudnak Sztálin hibáiról, mint mi, de tudják azt is, hogy az éremnek két oldala van! „Amikor manapság azt hallom a világban", villogott az első titkár szeme, „hogy olyan vagyok, mint Sztálin, bizonyos értelemben boldogság tölti el a lelkemet. Ennek így kell lennie — hadd tudják a nyugati kapitalisták, hogy következetesen harcolni fognak a kommunizmusért! Sztálin követett el hibákat, de a másik, „pozitív oldalának a legnagyobb tisztelettel és elismeréssel adózom!"

A jugoszláv vezetőkről Hruscsov kijelentette, hogy kétségtelenül nagy tekintélynek örvendenek a nép körében. A vezetőink háborús érdemei óriásiak, ezt Hruscsov most sem,

máskor sem vitatta. De az is igaz, hogy ez a vezetőség most helytelen nézeteket vall, és ők, a Szovjetunió vezetői, ezek ellen a helytelen nézetek ellen mindvégig harcolni fognak. Hruscsov ezután — kérdés formájában — „po szekretu", vagyis bizalmasan a tudomásomra hozta, hogy egy „igen komoly elvtárstól szerzett" értesüléseik szerint a jugoszláv nézetek mögött nem Kardelj rejtőzik. Kardelj és Ranković aláírták volna a *Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkozatát*, ha rajtuk múlik, de Tito Belgrádból megakadályozta. Maga tudja a legjobban, hogy így volt-e, mondta Hruscsov. Ez a lépés őt saját bevallása szerint szinte letaglózta, „hiszen Titóval félszavakból is megértettük egymást". Ezt a jó viszonyt Hruscsov véleménye szerint valaki elrontotta, aminek következtében gyakran akadozott annak a végrehajtása, amiben ő meg Tito megállapodtak.

Én erre szintén „bizalmasan" megsúgtam Hruscsovnak, hogy az információi tévesek. Én is tagja voltam a novemberi ünnepségekre Moszkvába érkezett küldöttségnek; rajtam keresztül futottak a szálak Ranković, Kardelj és Tito között, és csak annyit mondhatok, hogy az elejétől a végéig tökéletes egyetértés uralkodott mindőjük között. Hruscsov megvonta a vállát, és csak annyit válaszolt: „Ha maga mondja, akkor biztos úgy is van". (Mindkettőnk előtt világos volt a „bizalmas információcsere" értelme. Fontos fejleménynek tartom, hogy az oroszok felhagytak régi taktikájukkal, vagyis Tito és Ranković dicséretével és Kardelj különválasztásával, és már arról rendelkeznek „információkkal", hogy „Tito az, aki a *Nyilatkozat* aláírása ellen foglalt állást".)

Mint már annyiszor, Hruscsov most is kiselőadást tartott arról, hogy mi úgy teszünk, mintha mi tudnánk egyedül, mi az a marxizmus és milyen a mai világ, mintha nekünk mindig igazunk lenne. Túlságosan is önteltek vagyunk, intett Hruscsov: ha egyszer valamit kimondunk, attól nem tágítunk semmi áron. Beszélt a Jugoszláviában tapasztalható pánikról, a Tájékoztató Iroda híveinek bebörtönzéséről, ami miatt Magyarországra és Albániába menekülnek tőlünk az emberek. Hruscsovot valójában Jugoszlávia határozottsága zavarja a jelenlegi konfliktusban. „Megnyugtattam", hogy pánikról szó sincs. Én is hallottam néhány kominformos letartóztatásáról, de mi ezeket az alakokat nagyon is jól ismerjük. Lehet, hogy azok, akiknek valami titkolnivalójuk van, pánikba estek, de ezen nincs mit csodálkozni.

Az Eisenhowerhez intézett június 2-ai leveléről Hruscsov azt mondta, hogy rögtön érvként használtuk ellene. Avagy tán komolyan gondoltuk, hogy neki az amerikaiak pénzére fáj a foga? Ugyan kérem, legyintett Hruscsov, a javaslatot tisztán politikai okokból tette, ez mindenki előtt világos kell hogy legyen. Az isten mentsen meg minket attól, hogy az amerikaiak pénzéből finanszírozzuk a szovjet terveket, tette hozzá Hruscsov. Ha nincsenek hitelek, majd kereskednek Angliával, Nyugat-Németországgal, Franciaországgal, Japánnal, folytatta. De ha még ez sem sikerül, akkor is meg tudnak oldani mindent önerőből. „Legfeljebb késik egy évet a vegyipar — és akkor mi van?" — tette fel a kérdést az első titkár. Biztosított arról, hogy a szovjet sajtó továbbra is közli a „bírálatokat" JKSZ-ről, a szovjet kormány pedig rövidesen válaszol a hitelek ügyében hozzá intézett jegyzékünkre. Sajnos, „nem áll módjukban" megváltoztatni korábbi álláspontjukat. Hruscsov előrejelzése szerint viszonyunk „jószomszédi", azaz pontosan ellentétes azzal, amilyet a tábor országaival, sőt még a semleges államokkal is fenntartanak.

Eszmét cseréltünk a Jugoszlávia által élvezett amerikai segélyekről is. Hruscsov valami olyasmit talált mondani, hogy semmi kifogásuk nem lenne az amerikai segélyek elfogadása ellen, ha a jugoszláv—szovjet kapcsolatok a „proletár internacionalizmus" talaján állnának. Nem volt azonban egészen világos, hogy mire gondol: hol ebben az értelemben nyilatkozott, hol meg a jól ismert tézisét ismételgette arról, hogy miért is nyújt nekünk segítséget az Egyesült Államok. Talán azért akarta épp most „megmagyarázni", hogy mire gondolt két évvel ezelőtt, amikor egyetértett velünk az amerikai segélyek kérdésében, mert a len-

gyelek is fogadnak el segítséget az Egyesült Államoktól. (Ők ugyan betartják a „proletár internacionalizmus" elveit, az oroszok mégsem rajonganak a dologért.) A magyarázat mindenesetre sehogyan sem akart összeállni.

Hruscsov ezután közölte velem, hogy „biztos információkkal rendelkeznek arról", hogy lecsuktuk azokat az embereket, akik hallgatták szófiai beszédének a rádióközvetítését. Ezt a híresztelést alaptalannak minősítettem és cáfoltam. Beszédéről bőségesen beszámolt a jugoszláv sajtó, sőt, maga Tito elvtárs is többször hivatkozott rá és idézte fontosabb részleteit. Nem ez az első ellenünk intézett szovjet támadás, amelyről tájékoztatjuk a jugoszláv közvéleményt — ők azok, akik semmit nem közölnek tőlünk, és ezért itt senki nem ismeri a jugoszláv nézeteket. (Hruscsov valószínűleg a belgrádi szovjet nagykövetségtől szerezte ezeket az információkat.)

Hruscsov őszintén fájlalta, hogy az első Kominform-határozat helyességét hangsúlyozó nyilatkozata miatt a sztálini politikához való visszatéréssel vádoljuk. „Maguk is tudják, hogy mi ezt a határozatot soha nem vontuk vissza", szögezte le. De mi, jugoszlávok, talán visszavontuk-e valaha az 1952-es VI. kongresszuson kimondott verdiktet, hogy tudniillik a Szovjetunióban nincsen szocializmus? Ugye, hogy nem! Tanulság: mi ragaszkodunk minden régi, szovjetellenes nézetünkhöz, de ha ők dicsérik az első határozat helyességét, mi kígyót-békát kiabálunk rájuk. Azt feleltem erre, hogy nem sok jóra vezetne, ha most újra elővennénk az 1948 és 1955 közötti közös ügyeinket, és hogy ennek főként a Szovjetunió inná meg a levét.

A külügyminisztériumból megkérdezték, hogy mit jelentessenek meg a látogatásomról: párt- vagy állami jellegűnek, esetleg mindkettőnek tüntessék fel. Azt feleltem erre, csináljanak, amit jónak látnak, hiszen sok mindenről beszélgettünk.

A beszélgetés több mint két órán át tartott. Hruscsov figyelmesebb és udvariasabb volt, mint korábbi beszélgetéseink során, pedig akkor sokkal jobb viszonyban voltunk. A mai szovjet sajtó feltűnő helyen, az SZKP KB határozata utáni első hírben számolt be a látogatásomról. Az oroszok nagyon igyekeztek, hogy minél előbb létrejöjjön a találkozó. Hruscsov már a kérésem átadásának másnapján fogadott. Az oroszok nyilvánvalóan hasznosnak ítélték, hogy a külvilág minél nagyobb jelentőséget tulajdonítson ennek az eseménynek, többek között azért is, mert a látogatásra a Nagy Imre kivégzéséről szóló hír megjelenésének másnapján került sor.

Moszkva, 1958. június 21.

Tegnap, a hivatalos látogatáson Moszkvában tartózkodó nepáli királynál rendezett fogadáson megjelent Hruscsov és a többi magas rangú szovjet vezető is. A külföldiek nagy ívben elkerülték őket. A nyugati nagykövetek csoportja kisvártatva tüntetőleg elhagyta a termet.

Az itteni légkör egyre feszültebbé válik. Megrongálták a dán nagykövetség épületét — de előbb a szovjet sajtóban megjelent Gromikónak a dán kormányhoz intézett tiltakozása a koppenhágai szovjet nagykövetség ellen elkövetett hasonló akció miatt. Dán fiatalok és koppenhágai polgárok egy csoportja így tiltakozott Nagy Imréék kivégzése ellen. Gromiko erőteljes hangon követeli a dániai szovjet nagykövetség biztonságának szavatolását, két órával rá pedig szovjet „tüntetők" a szovjet rendőrség védelme alatt szétverik a dán nagykövetség kapuját és betörik az ablakait — vagyis megteszik ugyanazt, amit Gromiko a dánok szemére hány!

A moszkvai sajtó a „szovjet dolgozók jogos felháborodásáról" ír, míg a koppenhágai tüntetőket nemes egyszerűséggel provokátoroknak, huligánoknak és a NATO-tömb fizetett ügynökeinek titulálja. Azt hiszem, az oroszok tartanak attól, hogy Nyugaton nagy tiltakozáshullám és a szovjet nagykövetségek elleni hasonló támadások sorozata veszi kezdetét,

amit evvel a módszerrel szeretnének csírájában elfojtani. Azért rongálták meg a dán nagykövetséget, hogy a többiek tudtára adják, mire számíthatnak.

Nagy Imre kivégzésének a híre változatlanul a fő beszédtéma az itteni diplomaták körében. A legkülönfélébb találgatások és vélemények kaptak lábra. Egyes feltételezések szerint ha Nagy nem a nyomozás során halt bele az elszenvedett kínzásokba, akkor a legújabb jugoszláv—szovjet viszály miatt döntöttek az oroszok az egykori magyar miniszterelnök kivégzése mellett. A Szovjetunió és Jugoszlávia közötti esetleges jobb viszonyt, hangzik ez az érvelés, az oroszok nem tették volna kockára a kivégzésekkel és Nagy talán még mindig élne. Sokan azt hiszik, hogy Naggyal már réges-rég végeztek, és a kivégzés tényét azért most hozták nyilvánosságra, mert különben mi tettük volna meg, akik állítólag már az első perctől kezdve tudtunk róla. Az oroszok egyszerűen megijedtek, hogy esetleg világgá kürtöljük a hírt. Ha Nagy a vizsgálat alatt halt meg, mondják mások, az oroszok inkább állítják azt, hogy halálra ítélték és agyonlőtték, mint hogy a börtönben hunyt el. Nagy halála mindenképpen az ő lelkükön szárad, de így legalább megmutatják — elsősorban a tábor országainak —, hogy erős kézzel tartják a gyeplőt.

Indonézia nagykövete a minap elmesélte, hogy az ázsiai semleges országok kivétel nélkül mély aggodalommal fogadták azt az egyoldalú szovjet kormánydöntést, amely leállította a Jugoszláviának folyósítandó hiteleket. Az oroszok Indonéziának és több más ázsiai országnak hiteleznek, akiket erősen aggaszt a szovjet kormány magatartása Jugoszláviával szemben. Lehet, hogy holnap ők maradnak hoppon. Az indonéz diplomata kijelentette, hogy kész felkeresni Hruscsovot és neki is a szemébe mondani ezt. Megkérdezte, hogy szerintem nagyon dühbe gurulna-e Hruscsov. A magam részéről úgy látom, válaszoltam, hogy egy erőteljes tiltakozás a lehető legteljesebb mértékig Hruscsov és a szovjet kormány érdekeit szolgálná és ő, mint a szovjetek barátja, komoly szívességet tenne a szovjet kormánynak, ha felhívná a figyelmét erre a kérdésre.

Azt mondhatnánk, hogy az oroszok és a nyugati képviselők között szakasztott olyan hangulat uralkodik, mint az 1956-os magyarországi intervenció ideje alatt. Bár ez nem túl előnyös az oroszok számára, ők nem különösebben izgatják magukat: bebizonyosodott, hogy Magyarország szilárd tagja a tábornak, a Nagy Imre kivégzése miatt támadt felháborodás pedig el fog múlni, mint ahogy elmúlt az 1956. novemberi zúgolódás is. Ez magának Hruscsovnak a szájából hangzott el legutóbbi találkozásunkkor.

*

A június 19-ei szovjet sajtó részleteket vett át a *Népszabadság* egyik cikkéből, amelynek írója leszögezi, hogy „Nagy Imrét és segítőtársait nem valamiféle helytelen revizionista eszmékért vagy a marxizmus—leninizmussal ellentétes nézeteikért ítélték halálra, hanem azért, mert pucscsot szerveztek", és a többi és a többi. Nem tudom, hogy a magyarok ezzel azt szeretnék-e bebizonyítani, hogy nem eszméket ítélnek el (még ha azok „revizionisták" is), vagy csak Jugoszláviát akarják kihagyni az ügyből, nehogy végképp elromoljanak a kapcsolataink. A szovjet sajtó igyekszik minél kevesebbszer említeni a kivégzést; itt, úgy látszik, nem óhajtanak szót vesztegetni a Nagy-ügyre. Ennek ellenére — igaz, egyetlen mondat erejéig — még Eisenhower egyik megnyilatkozására is kitértek az itteni lapok: az amerikai elnök elítélte a Nagy Imre-csoport tagjain végrehajtott halálos ítéletet. A szovjet felfogás szerint ez arra bizonyíték, hogy Nagyékkal igenis így kellett leszámolni — hiszen az amerikai elnök veszi őket védelmébe!

*

A XX. kongresszuson felolvasott titkos referátumában Hruscsov legfőképpen azért ítélte el elődjét, mert korlátlan hatalmának hosszú évtizedei alatt ártatlan emberek sokaságát veszejtette el a Szovjetunióban. A referátum elhangzása után legjobb tudomásom szerint sem

a Szovjetunióban, sem másutt a lágerben — Albánia kivételével — nem rendeztek politikai kirakatpereket és nem végeztek ki politikusokat. Hruscsov titkos referátumát arra hegyezte ki, hogy Sztálin rémtettei semmi szín alatt nem ismétlődhetnek meg, hogy a politikában részt vevő embereket nem fogják bírósági eljárás nélkül vagy a bíróság asszisztálásával meggyilkolni, hogy a Szovjetunió visszatér a „szocialista törvényességhez", amiről aztán oly sokat értekeztek itt a XX. kongresszus után.

Mindezek után megölték Nagyot, amivel komoly kárt okoztak tulajdon politikai érdekeiknek: újból megcáfolták azokat az ígéreteket és reményeket, amelyek a XX. kongresszus után ébredtek.

Moszkva, 1958. június 22.

Egy semleges ország képviselője elmesélte nekem, hogy mit tudott meg Pekingben a finn nagykövettől azokról az okokról, amelyek a kínaiak feltűnően brutális Jugoszlávia-ellenes támadásai mögött állnak. Ez az illető beszámolt a tavalyi év első felében Kínában lezajlott óriási méretű demokratizálódási és kritikai-önkritikai kampányról. Mindez ismerős volt előttem, hiszen tavaly tavasszal, amikor a „száz virág" szabad virágzását és a „száz iskola" szabad működését zászlajára tűző kampány teljes gőzzel üzemelt, épp Kínában tartózkodtam. Akkoriban rendkívül jók voltak a kapcsolataink Kínával. Most viszont annál rosszabbak — dacára annak, hogy a mi véleményünk Kínáról mit sem változott tavaly óta. Beszélgetőtársam elújságolta, hogy a „száz virág" kampány minden átmenet nélkül átváltott egy vele teljesen ellentétes hadjáratba a „jobboldaliak" ellen — jobboldaliakká pedig az eddigi kampány legaktívabb munkásait minősítették. Ebben a helyzetben látott napvilágot a JKSZ programtervezete, amely sok ponton hasonlít a most támadások kereszttüzében álló és szidalmazott első kínai kampányhoz. Többek között ebben keresendők a Jugoszlávia elleni brutális kínai támadás okai. Ezek a támadások teljes mértékben megfelelnek a kínai vezetés által a belpolitikában a „jobboldaliak" ellen indított offenzívának.

Idén tavasszal, valamikor márciusban Mao Ce-tung fogadta Kelet-Németország nagykövetét és elmondta neki, hogy elolvasta a JKSZ programtervezetét. Mao — állítólag — főként azt nehezményezte, hogy a jugoszlávok ismét szükségesnek látták felvetni és elméletileg is feldolgozni a sztálini idők néhány kérdését, holott megállapodtunk az oroszokkal, hogy nem nyúlunk bele ebbe a hangyabolyba, mert annak csak nyílt vita lehet a vége. Mao említést tett a Tito és Hruscsov között tavaly Bukarest közelében köttetett megállapodásról is. Nem kétséges, hogy az oroszok alaposan ellátták Jugoszlávia-ellenes érvekkel a kínai vezetőket.

Moszkva, 1958. június 23.

Nagy Imre kivégzésének bejelentése után megnyílt Moszkvában a „Harcban a kortárs revizionizmussal" című kiállítás. El kell ismerni, a szovjet vezetés repertoárja ebben a tárgyban szinte kimeríthetetlen: a számtalan cikk, brosúra és könyv, a világméretű kampány után most arra kap lehetőséget a publikum, hogy a saját szemével is meggyőződhessen: a kortárs revizionisták esküdt ellenségei a szocializmusnak. A kiállítást — talán a nagyobb meggyőző erő kedvéért — a *Karl Marx Könyvtárban* rendezték. A látogatóknak számolniuk kell egy, „a kortárs revizionizmus ideológiai hátterét kutató" pártfunkcionárius kimerítő „idegenvezetésével".

A szovjet sajtó továbbra is kitart ama álláspontja mellett, hogy szükségtelen a Nagy Imre-csoport ügyével a minimálisnál bővebb terjedelemben foglalkoznia. Naponta megjelenik két-három mondat arról, hogy a magyar dolgozók teljes szívükből támogatják Nagy kivég-

zését; evvel párhuzamosan egy-két megjegyzés erejéig kitérnek arra is, hogy a magyar emigránsok, Eisenhowerral és Dullesszal egyetemben elítélik az esetet. A szovjet sajtóból az derül ki, hogy az egész világ helyesli a történteket. Az oroszok igazából szeretnék a saját és a külföldi közvélemény előtt elhárítani maguktól a közvetlen felelősséget: hivatalos magyarázatot Nagy Imréék kivégzéséről szovjet részről mind ez idáig nem adtak ki.

Moszkva, 1958. június 24.

Mégsem volt szívük Moszkvában teljesen pácban hagyni a magyar kormányt. Szerte a világon, de különösen a nyugati államokban egyre hangosabb a sajtókampány. A mai *Pravdá*ban megjelent az első hivatalos szovjet kommentár a Nagy Imréék kivégzéséről. A cikk egy szóval sem említi a „kortárs revizionizmust" és egyetlen célzás sem található benne Jugoszláviára. Nem tudom, hogy ez a Hruscsovval június 19-én folytatott megbeszélésem eredménye-e, avagy a szovjet hírmagyarázó e nélkül a megbeszélés nélkül is békén hagyta volna Jugoszláviát. A szóban forgó cikk válaszol a Nyugaton tomboló kampányra és a szovjetek szolidaritásáról biztosítja az ítéletért formálisan felelős magyar kormányt. Alapos a gyanúm, hogy a legtöbb itteni külföldi diplomata kissé meghökkenve tapasztalja majd, hogy várakozásaikkal ellentétben nem Jugoszlávia szerepel a Nagy Imre agyonlövetéséről szóló szovjet kommentár középpontjában, sőt, hazánkat ezúttal meg sem említik.

Moszkvában tüntetők egy kisebb csoportja (rendőrségi védelem mellett) alaposan megrongálta a nyugatnémet nagykövetség épületét. A szovjet kormány így válaszolt a bonni szovjet nagykövetség előtti tiltakozó demonstrációkra. A csoportot, míg be nem törték az épület összes ablakát és ajtaját, a szovjet rendőrség biztosította. A követség falára a következő jelszót írták a tüntetők: „Emlékezzetek Sztálingrádra!" Ha azt mondom, hogy ez az itteni nyugatnémet diplomaták elevenébe vágott, nem mondtam semmit. Krol, a nagykövet, aki nem győzte elégszer elmondani, hogy milyen szívélyesen fogadták a Szovjetunióban és milyen jóban van Hruscsovval, meg hogy közvetlenül Adenauer nevében tevékenykedik Moszkvában, az események után jó ideig magába roskadtan ücsörgött a tüntetők keze munkáját dicsérő üvegszilánkok, levert vakolatdarabok és egyéb törmelék fölött. Egy nyugatnémet újságíró, aki nem táplál különösebben baráti érzelmeket hazájának nagykövete iránt, elmesélte a mieinknek, hogy hogyan bukkant rá „az elveszett illúzióit némán sirató" nagykövetre a nagykövetség romos épületében.

A szovjet hatóságok a legkevésbé sem vesznek tudomást arról a tényről, hogy a külföldön a szovjet nagykövetségek ellen tüntetők nem élvezik a hazai rendőrség védelmét, mint a moszkvaiak, és hogy a nyugati országok többségében a rendőrség valamennyire megpróbálja megvédeni a szovjet nagykövetségeket. Moszkvában ezzel szemben „megbíznak" egy pártalapszervezetet és egy karhatalmi egységet, hogy „hajtsanak végre egy tüntetést" ez és ez az ország ellen, illetve hogy az előre pontosan meghatározott mértékben rongálják meg a nagykövetség épületét. A „tüntetők" dolguk végeztével békésen hazamennek. Ez is egyike a hidegháború legújabb formáinak.

Az itteni tömegtájékoztatás váltig a szovjet hivatalos magyarázatot hangoztatja, miszerint a nyugati és az itteni tüntetések teljesen azonos megítélés alá esnek. Az oroszok továbbra is így fognak válaszolni a nyugati országoknak, miközben a szovjet kormány tiltakozó jegyzékekkel árasztja el a nyugati kormányokat és visszautasítja a nyugati kormányok hasonló dokumentumait. A nyugati diplomáciai képviselők és a szovjet kormányhivatalnokok viszonya tovább romlik. Hruscsov beszélgetéseink során mindig elítélte a nagykövetségek elleni támadásokat, mind Nyugaton, mind Keleten — de, tette hozzá, nincs mese, erre kényszerítik őket a nyugati szovjet képviseletek ellen végrehajtott akciók.

Moszkva, 1958. június 27.

Brodland, a norvég nagykövet, aki ideérkezése előtt Belgrádban képviselte hazáját és akivel annak idején baráti viszonyban voltam, elmesélte, hogy június 25-én búcsúlátogatást tett Hruscsovnál. Amikor szóba hozta Magyarországot, Hruscsov azt válaszolta neki, hogy Jugoszlávia a Nagy Imre-csoporton keresztül beavatkozott Magyarország belügyeibe. Brodland viszont kifejtette az első titkárnak, hogy a Kádár János-féle magyar kormány egy írásos megállapodásban, amit később nyilvánosságra hoztak és amit ő saját szemével olvasott, garanciákat és becsületszavát adta a jugoszláv kormánynak, hogy Nagyékat nem fogják felelősségre vonni múltbeli tevékenységükért és mindnyájan szabadon hazatérhetnek otthonaikba. Eme megállapodás aláírása után Nagy és a többiek önként lemondtak a jugoszláv kormány által nyújtott menedékjogról, elhagyták a budapesti jugoszláv nagykövetséget és elindultak hazafelé. Megérkezni azonban sohasem érkeztek meg: mihelyst kiléptek az utcára, szovjet fegyveres egységek elrabolták és ismeretlen helyre hurcolták őket. A magyar kormány megszegte a jugoszláv kormánynak adott becsületszavát; pedig a kormányoknak még akkor is tartaniuk kell magukat adott szavukhoz, ha maga az öreg ördög jelenik meg előttük a behajtására. A norvég diplomata elbeszélése szerint Hruscsov számára ezen a ponton kezdett szerfölött kínossá válni a társalgás, és nem is volt hajlandó tovább boncolgatni a témát. Az egész ügyet lezárta avval a kijelentéssel, hogy az „Magyarország belügye", és a Szovjetunióban nincsenek és nem is lesznek politikai perek.

*

Azok a tüntetések, amelyek a szovjet hatóságok védelme alatt „törtek ki" az Egyesült Államok nagykövetsége előtt, jól illeszkednek a Szovjetunió és a Nyugat közötti viszony romlásának és elhidegülésének általános folyamatába. Az egész akciót olyan gondosan megszervezték, hogy az már-már komikus volt. A szovjet fél, mesélték az amerikaiak, nem hivatalosan előre értesítette őket, hogy „tüntetéseket fognak tartani" a nagykövetség előtt, de „minden rendben fog lezajlani", azaz nem lesz kődobálás, ablak- és ajtóbetörés, kerítésrongálás, mint ahogy az néhány olyan ország nagykövetségével történt, amellyel szemben az oroszok nem viseltettek ekkora belátással. Az amerikai nagykövetség tisztviselői az ablakokból és az erkélyről nézték végig a „demonstrációt", sőt, néhányan filmfelvevővel örökítették meg a „szovjet dolgozók" menetelését. Még olyan is akadt közöttük, aki megkérte a dolgozókat, nem állnának-e neki pózba az előnyösebb beállítás kedvéért. A kérésnek többen eleget is tettek! Az amerikaiak most széltében-hosszában újságolják, hogy egy „igen érdekes dokumentumfilmet" vettek föl a „tüntetésekről". Az oroszok tehát nem egyforma bánásmódban részesítik a különböző nyugati országokat, illetve azok nagykövetségeinek épületeit. A legrosszabbul a nyugatnémetek jártak. Ez nem túl hízelgő megjegyzéseket vált ki a diplomáciai testület tagjaiból — kollégáim a szovjet kormányt és főként annak elnökét illetik feddő szavakkal, hisz az ő nemes sziluettjét sejtik a „szovjet dolgozók jogosan elszabadult indulatai" mögött.

Moszkva, 1958. június 28.

A mai napon Gromiko átadta nekem a szovjet kormány válaszát a június 3-i jegyzékünkre a hitelmegállapodások felmondásának ügyében. Miután átfutottam a dokumentumot, rövid szóváltásba bonyolódtam Gromikóval, ami nem sokban különbözött korábbi beszélgetéseinktől (mint ahogy ez a legújabb jegyzék is az előzőek mása volt). Mindketten hajtogattuk a magunkét: Gromiko nem tudta túltenni magát azon, hogy nem akarunk a szovjet kormány

által előterjesztett kérdésekről tárgyalni. Igazából az a helyzet, hogy ezt a problémát mindenféle előzetes konzultáció nélkül ők maguk már megoldották.

Gromiko bejelentette, hogy két-három napon belül nyilvánosságra hozzák a jegyzékváltást (vagyis a két szovjet és az egy jugoszláv jegyzéket). Ez lesz a válaszlépésük arra, hogy mi megjelentettük az első és második jegyzéket, sőt még ki is egészítettük avval a szóbeli kommentárral, amit Gromiko az első szovjet jegyzék átadásakor tett (hogy tudniillik a szovjet kormány nem kíván kárt okozni a jugoszláv gazdaságnak, hanem éppen ellenkezőleg, szeretné előmozdítani sikeres fejlődését). Gromikónak ezt a megjegyzését az én híradásom alapján hozta le a jugoszláv sajtó, úgyhogy a külügyminiszter most szemmel láthatóan vigyázott a szájára. A szovjet jegyzék és a jugoszláv válasz jugoszláviai közlésén okulva az oroszok ezt a jegyzéket már nagyobb gonddal állították össze, és inkább vitairatnak szánják a sajtó számára, mintsem a két kormány közötti nézeteltérést elsimító üzenetnek.

Nyilvánvaló, hogy a döntés ebben az ügyben már régen megszületett, mégpedig az SZKP KB Elnökségében, vagyis politikai fórumon. Nincs tehát visszaút, és a diplomáciai jegyzékváltás, amibe az oroszok belevittek minket, csak az ő pozícióikat van hivatva javítani. Hruscsov szeretné elkerülni azt a látszatot, hogy ő ugyanúgy viselkedik velünk szemben, mint annak idején Sztálin, vagyis hogy azonnal felmondja a legfontosabb államközi szerződéseket, ha nem értünk egyet a szocializmus építésének néhány kérdésében. Mindez egy tőről fakad avval az okoskodással, amit Hruscsovtól hallottam a jugoszlávokkal kapcsolatban: ha egyszer ragaszkodtok a „kölcsönös haszon" elvéhez (ti. a „szovjet segítség" helyett), ám legyen — majd meglátjuk, ki húzza a rövidebbet!

Moszkva, 1958. június 30.

Gomulka egy június 28-án megtartott beszédében nyíltan bírálta Jugoszláviát. A beszédet átvette a *Pravda* június 30-i száma. Gomulka Jugoszlávia-ellenes kirohanása andalítóbb muzsika az orosz fülnek, mint a tábor bármely más vezetőjének hasonló megnyilvánulása. Gomulka, a sztálini politika egykori áldozata, a lengyel sztálinizmus börtöneinek lakója és az 1948-as Kominform-döntés ellenzője sokkal inkább „Jugoszlávia barátjának" számít, mint a tábor bármely más vezetője. Ez a Gomulka most megpróbálja a Jugoszlávia elleni kampányt új morális és politikai kontextusba helyezni és igazolni. Gomulka szerint — az 1948-astól eltérően — a mostani viszályért kizárólag Jugoszláviát terheli a felelősség, és bár Jugoszlávia szocialista ország, objektíve mégis az imperializmus érdekeit szolgálja; mindennek dacára van még remény arra, hogy egyszer megszabaduljunk revizionista téveszméinktől és így tovább és így tovább. A lengyel vezető beszédével teljessé válik a tábor országai által hazánk ellen folytatott kampány — sőt, a Gomulka szájából elhangzottak értékesebb részei, mint a hasonló bolgár, az albán, a csehszlovák stb. megnyilvánulások.

Az oroszok szempontjából Gomulka a lehető legjobbkor foglalt állást Nagyék kivégzése mellett és kelt ki magából ismét a „jugoszláv revizionisták" ellen. A moszkvai legfőbb körökben az a meggyőződés vert gyökeret, hogy aki Nagy Imre kivégzése mellett teszi le a garast, annak muszáj ugyanazzal a mozdulattal a „jugoszláv revizionistákba" is belerúgnia és viszont. Nagyon tetszett az elvtársaknak, hogy Gomulka pontosan ezt tette.

Június 28-áról, a Kominform Jugoszláviát kiközösítő határozatának tizedik évfordulójáról néhány alkalmi cikkben emlékezett meg a jugoszláv politikai élet. Az írások felidézik Sztálin agresszív Jugoszlávia-ellenes politikáját és az avval való szembeszegülésünket. Eredetileg semmi jel nem utalt arra, hogy a szovjet fél bármilyen formában is meg kívánt volna emlékezni a jeles eseményről — az élet azonban mégis mást hozott. Gromiko épp június 28-án adta át nekem a szovjet kormány második jegyzékét, amelyben végleg felmondják a Jugoszláviával kötött hitelmegállapodásokat. Biztos vagyok benne, hogy ez a véletlen egy-

beesés elkerülte az oroszok figyelmét, hiszen ellenkező esetben nem épp az évfordulóra időzítették volna a jegyzék átadását. Az, ami most a jugoszláv—szovjet kapcsolatok frontján történik, tovább értékteleníti azt a sok jugoszláv részéről még mindig dédelgetett illúziót, hogy egy nagyhatalom ilyen gyorsan és könnyen változtatni tud a független Jugoszláviával szembeni politikáján — és ezen még az sem segít, ha a politika megvalósítását szolgáló módszerek és eszközök már valóban nem a régiek.

Moszkva, 1958. július 4.

Igen figyelemreméltó az a cikk, amely a július 4-i *Pravdá*ban jelent meg a jugoszláv partizánok legsúlyosabb második világháborús ütközetének, az 1943 júniusában megvívott sutjeskai csatának a 15. évfordulója alkalmából. A — feltehetőleg az Elnökség által is jóváhagyott — megemlékezés nem kevesebbet állít, mint hogy a mi népfelszabadító háborúnk legelsősorban is az Oroszország és Jugoszlávia népei közötti évszázados és elemi erővel felbuzgó testvériség eredményeképpen jöhetett létre. Míg Nagy-Britannia és az Egyesült Államok — legalábbis az oroszok szerint — Draža Mihajlović áruló bandáját támogatták, a Szovjetunió állítólag folyamatosan és tevékenyen segítette a népfelszabadító háborút és felfegyverezte népfelszabadító hadseregünk számos egységét. Az igazság ezzel szemben az, hogy az összes velünk szövetséges nagyhatalom közül először Nagy-Britannia küldött — 1943 tavaszán — katonai missziót a jugoszláv partizánhadsereg Legfelsőbb Parancsnokságához. Legelőször az angolok kezdték el fegyverrel és hadifelszereléssel segíteni a jugoszláv partizánokat. Ebből a célból különleges támaszpontokat építettek ki Kairóban és az olaszországi Baribán már majd egy évvel az előtt, hogy a Szovjetunió egyáltalán néhány összekötő tisztet küldött hozzánk — és akkor fegyvereknek és egyebeknek még hírükhamvuk sem volt.

Mi természetesen nem rójuk fel a Szovjetuniónak, hogy a háború első éveiben nem állt módjában közvetlenül is segíteni Jugoszlávia népeinek felszabadító harcát — ugyanakkor nem hagyhatjuk szó nélkül a *Pravda*-cikk által elkövetett történelemhamisítást sem, amely mögött napi politikai érdekek húzódnak meg.

Moszkva, 1958. július 6.

A szovjet kormány úgy próbálja megtörni a Nagy Imre kivégzése után körülötte kialakult elszigeteltséget, hogy lázasan és minden elképzelhető irányban kölcsönös látogatásokat szervez a tábor országaival. A tetejébe még úgy is tesznek az oroszok, mintha valami rettentően fontos dolog zajlana és a látogatások hatalmas politikai jelentőséggel bírnának. Az utóbbi időben feltűnően megszaporodtak ezek a vizitek. Amikor például Novotný járt Moszkvában, már a megérkezésekor mindent megtettek, hogy fontos politikai eseménnyé fújják fel a látogatást. A Moszkvai Állami Egyetemtől egészen a Kremlig rendőrökből és moszkvai polgárokból több kilométer hosszú sorfalat állítottak, az egész utat zászlóerdővel borították, leállították a forgalmat a repülőtér irányában, a vendég fogadására kivonult az egész Elnökség. Novotnýt Hruscsov és Vorosilov kísérték, amint ellépdelt a díszszázad és a szintén kivezényelt diplomáciai testület előtt, és ők ketten ültek mellette a nyitott automobilban is a repülőtértől a kremlbeli szálláshelyig tartó úton. Az oroszok igyekeznek egy olyan fajsúlyú fogadtatást összehozni Novotnýnak, mint amelyben két évvel ezelőtt Titót részesítették. Szeretnék, ha Tito grandiózus fogadtatása, amiből később oly sok kellemetlensége származott a szovjet vezetésnek, ne tűnjön kivételesnek.

Megítélésem szerint hiba lenne felülni annak, hogy Hruscsov viszonylag mérsékelt véleményt mondott rólunk a Leningrádban, Novotný jelenlétében elhangzott beszédében. Nem

sokáig lesz ez így. Hruscsov ezt a július 4-én a Kirov-gyárban tartott beszédet meghökkentő módon a Szovjetunióban elharapódzó alkoholizmusnak szentelte. A Hruscsov által ismertetett elmélet arról, hogy miért isznak olyan sokat az emberek Oroszországban, miért ittak annyit a cári időkben és miért isznak annyit ma, szerfölött figyelemre méltó. A beszédnek ennél a részénél a közönségből valaki bekiabálta, hogy jobban tennék, ha inkább olcsóbban adnák a vodkát. Hruscsov hiába replikázott szellemesen a közbeszólásra, a beszéd hatásának evvel lőttek. Az incidens Csehszlovákia párt- és állami vezetőinek a jelenlétében játszódott le.

Az a szovjet honpolgár, aki a vodka magas ára miatt reklamált Hruscsovnál, akár józan volt, akár részeg, nevetségessé tette Hruscsov alkoholizmusellenes kampányát, mind Leningrádban, mind pedig másutt (ha ugyan még máshol is folytatni akarták). A leningrádi aranyköpés szerte a Szovjetunióban, minden társadalmi közegben nagy népszerűségre tett szert.

Moszkva, 1958. július 7.

Egy jól értesült, semleges országbeli diplomata néhány napja „bizalmasan" megsúgta, hogy a Központi Bizottságban spontán módon felszínre tört a Hruscsovval szembeni elégedetlenség, sőt, ellenszenv. Az illetőt saját bevallása szerint szovjet források (tehát több is) meggyőzték arról, hogy szervezett ellenzékről szó sincs, az emberekből spontánul váltanak ki elégedetlenséget az állandó meglepetések, amelyeket Hruscsov döntései és szeszélyes politikai kacskaringói okoznak. Hruscsov túlságosan gyakran és sokat foglalkozik külpolitikai kérdésekkel. Majdnem mindennap megnyilvánul ebben a tárgykörben: vagy a sajtóban, vagy egy beszédben, vagy a Moszkvában oly gyakori diplomáciai fogadásokon. Minden elképzelhető problémáról kifejti a nézeteit, még azokról is, amelyek nem tartoznak a „szakterületéhez". Az emberek még akkor sem tudnák követni, ha akarnák. Egész egyszerűen nem szoktak ehhez hozzá, hiszen évtizedeken át teljesen más munkamódszerek uralkodtak. Az emberek elveszítik a biztonságérzetüket, és nem tudják, mi lesz a sorsa a ma érvényes és általuk gyakorolt politikának, mi történik állásaikkal és az általuk vitt ügyekkel. Emiatt nőtt meg a bizalmatlanság. Sokan nem értenek egyet Hruscsov döntéseivel, mások nem értik meg és nem támogatják őt olyan mértékben, ahogy azt Hruscsov tőlük elvárja.

Ezek a jelenségek a hírek szerint éreztették a hatásukat a legutóbbi KB-ülésen is. Beszélgetőpartnerem információi — saját bevallása szerint — szovjet értelmiségiektől származnak, akik közül sokan már korábban sem szívlelték Hruscsovot, s kiváltképp kedvezőtlenül fogadták az első titkárnak a kultúra és a művészetek állapotáról és a párt előtt ezen a téren felgyülemlett feladatokról szóló útmutató beszédeit. Hruscsov ugyan más területeken is szeret a legfelsőbb instancia és döntőbíró szerepében tetszelegni, de szerintük ezen a területen ez a magatartás méltatlan hozzá.

Amennyire én meg tudom ítélni Hruscsov helyzetét a Szovjetunióban, úgy vélem, az első titkár Zsukov marsall politikai likvidálásával nagyon sokat elherdált személyes tekintélyéből. Hruscsov maga mesélte nekem, hogy Zsukov, amikor hazaért arról az elnökségi ülésről, ahol a kizárását javasolták, rögtön őt hívta telefonon. Az esetet Zsukovra nézve súlyosbító körülménynek tekintő Hruscsov elbeszélése szerint a marsall a következőket mondta: „Hruscsov elvtárs, mi történik itt? Maga ismer engem, jó barátok vagyunk, az egészből semmit sem értek!" Hruscsov erre azt felelte neki, hogy momentán abszolúte semmi megbeszélnivalójuk nincs egymással, majd társalognak a Központi Bizottság soron következő ülésén. Hruscsov evvel a válasszal mint elfogulatlanságának és objektivitásának ragyogó bizonyítékával dicsekedett el — ennyi mondanivalója volt arról a barátságról, amire érzésem szerint őszintén hivatkozott Zsukov marsall az adott pillanatban. Nem tudom, volt-e

még később ehhez hasonló beszélgetés közöttük, vagy már csak a Központi Bizottság ülésén „társalogtak".

Amikor Hruscsov közvetlenül a júniusi plénum után a jól végzett munka örömével számolt be nekem a „pártellenes csoport" vereségéről, elmesélte azt is, hogy milyen sírós hangon jelentkezett nála telefonon a drámai események után Kaganovics. Annak idején lejegyeztem, hogy mit válaszolt neki Hruscsov. Az a felelet akkor nagyon tetszett nekem — a mostani esetről azonban ezt már nem állíthatom.

A KÖZEL-KELETI VÁLSÁG JEGYÉBEN

Beszélgetés Hruscsovval július 16-án — Újabb válság a Közel-Keleten — Nasszer Jugoszláviából a Szovjetunióba utazik — Államcsíny Irakban — Búcsúlátogatáson a francia nagykövetnél — A Szovjetunió újabb kezdeményezései a kelet—nyugati kapcsolatokban — Hogyan reagáltak a nyugati nagyhatalmak Hruscsov levelére? — Jugoszlávia-ellenes provokáció a szovjet sajtóban

Moszkva, 1958. július 10.

Átadtam Batának, a mongol nagykövetnek annak a levélnek a másolatát, amelyet az SZKP Központi Bizottságához intéztünk, és amelyben rávilágítunk az oroszok és köztünk elmérgesedett vita lényegére. Belgrádban úgy döntöttek, hogy mi is tájékoztatjuk az egyes országok kommunista pártjait, mert az oroszok, anélkül, hogy kikérték volna a beleegyezésünket, az első perctől kezdve a világ összes kommunista pártjával a saját verziójuk szerint ismertették a történteket. A mongol diplomatának átnyújtottam az 1957-es bukaresti jugoszláv—szovjet találkozó mindkét fél részéről parafált jegyzőkönyvének a másolatát. Az oroszok most erre a dokumentumra hivatkoznak, amelyet mi állítólag megszegtünk; sőt, már kis híján ott tartanak, hogy emiatt tört ki ez a mostani viszály is, és nem a VII. kongresszuson elfogadott programunk miatt.

Mongólia nagykövete rendkívül barátságosan fogadott, és nagy érdeklődést tanúsított az általam átadott dokumentumok iránt. Megígérte, hogy késlekedés nélkül továbbítani fogja a mongol vezetőknek.

Moszkva, 1958. július 12.

Hruscsov az eddigiek során gyakrabban és feltűnőbben exponálta magát a Jugoszlávia-ellenes kampányban, mint bármelyik más szovjet főember vagy a többi kommunista párt vezetőinek többsége. Talán azért alakult ez így, mert Hruscsov a jugoszláv—szovjet kapcsolatok normalizálásáért is lényegesen több erőfeszítést tett, mint mások. Most, hogy ez a folyamat nem hozta meg azt az eredményt, amit Hruscsov várt tőle — és amivel nyilvánvalóan a szovjet politikusokat is kecsegtette — és Jugoszlávia továbbra is hű maradt saját független politikájához, Hruscsov szükségét érzi a kezdeményezés újbóli magához ragadásának és a minél élesebb állásfoglalásnak a Jugoszlávia ellen folyó ideológiai kampányban, így akarván elejét venni az ellene irányuló támadásoknak. Hruscsov úgyszólván kötelességének érzi, hogy ő szabja meg az egész jugoszlávellenes kampány irányát és tónusát, mind a táborban, mind pedig más kommunista pártok számára. Valószínűleg szentül hiszi azt is, hogy ő bárkinél jobban „le tudja leplezni Jugoszlávia üzelmeit". Azelőtt sem esett nehezére, hogy súlyos szavakkal szidalmazza, sőt nemegyszer nyíltan sértegesse hazánkat — hogy aztán ugyanilyen könnyedséggel „béküljön ki" velünk, megelőzve mindazokat, akik annak idején nálánál kevésbé útszéli hangot ütöttek meg.

Hruscsov berlini fellépéséből kitűnt, hogy a Szovjetunió szempontjából károsnak ítéli mindazokat a törekvéseket, amelyek a láger mostani Jugoszlávia-ellenes kampányát Sztálin és a Szovjetunió 1948 utáni politikájának egyenes folytatásaként és folyományaként kívánják beállítani. Annak érdekében, hogy ezt a képzettársítást megakadályozza, Hruscsov helyesbítette nemrég Szófiában tett kijelentését (hogy ti. a Kominform 1948-as első döntése

helyes volt). Ezúttal elítélte a határozat 8. pontját (amelyben a szovjetek felszólítják a „JKP egészséges erőit", hogy döntsék meg hazájuk törvényes vezetését). Hruscsov Kelet-Berlinben röviden értékelte a jugoszláv—szovjet kapcsolatok elmúlt tíz évét, és feketén-fehéren bebizonyította, hogy ő nem éleszti újra Sztálin Jugoszlávia-politikáját. A szovjet és az egyéb szocialista propaganda most valószínűleg mindent be fog vetni eme hruscsovi tézis igazolására. Eszembe jutott, hogy Hruscsov még az 1956-os magyarországi események után biztosított arról, hogy „ők nem fognak úgy bánni velünk, mint Sztálin", hogy „majd mindent lerendezünk", meg hogy „most már politizálni fognak Jugoszláviával szemben".

Az oroszok nem gondolták, hogy az újabb viszály ilyen hamar éreztetni fogja hatását a szovjet külpolitikában. Válaszképpen „belső kommunista ügyként" igyekeznek feltüntetni a konfliktust, és megpróbálják elhitetni, hogy a Jugoszláviának szánt hitelek egyoldalú megtagadásához hasonló malőrök a bizonyos mértékig szintén a szovjet hitelekre utalt Indiával, Indonéziával vagy Egyiptommal szemben nem fordulhatnak elő. Kelet-berlini beszédében Hruscsov még meg is rótta Sztálint (no és persze a jugoszlávokat) az államközi kapcsolatok megrontásáért. Neki bezzeg — bár felmondta a hitelmegállapodást — esze ágában sincs megszakítani őket, csak szeretné a „kölcsönös haszon" elvére alapozni az együttműködést — ha már egyszer annyira odavannak érte a jugoszlávok!

Moszkva, 1958. július 14.

Hruscsov kelet-berlini beszédében kitapintható volt egy jó adag bosszúság is a jugoszláviai helyzet téves felmérése miatt. Országunk belső helyzete szilárdabb, mint Moszkvában hitték, és külpolitikai mozgásterünk is tágasabb. Hruscsov ebben is szeretett volna okosabb lenni Sztálinnál, akinek a hibái megkönnyítették a jugoszlávok számára, hogy nemzeti alapon egységbe tömörüljenek vezetőik mögött. Hruscsov avval vádolta a vezetésünket, hogy most is valami ilyesmire törekszik; és hogy ezt ne tudjuk elérni, új elemeket visz az ellenünk folytatott küzdelembe. Újabban például avval vádolja a jugoszláv vezetést, hogy eltitkolja az igazságot saját népe elől a mostani viszályunk okairól és jellegéről; nyilvánosan elismerését fejezi ki a „jugoszláv kommunistáknak és a jugoszláv népnek" a háborúban tanúsított magatartásukért, nem tesz egyenlőségjelet a bolgárok, a magyarok és Hitler többi volt szövetségese és miközénk, ami a jugoszlávokat annak idején vérig sértette.

A Tájékoztató Irodáról szólva Hruscsov kijelentette, nem igaz az, hogy régebben a JKSZ tevékenysége teljes egészében hibás volt, majd reményét fejezte ki, hogy egyesíteni fogjuk erőinket a közös ellenséggel szemben. Különösen szemet szúrt Hruscsovnak az az állítása, miszerint nem a Szovjetunió szítja a konfliktust közöttünk, hanem a jugoszláv vezetés keresi a bajt. Mindez ellentétes az eddigi szovjet taktikával, és a korábbinál bonyolultabb védekezésre kényszerít bennünket a szovjet nyomással szemben. Most a kínaiak támadnak minket úgy, ahogy régebben az oroszok tették. El kell ismerni, hogy az oroszok, vagyis Hruscsov ügyesebben manőverezik ebben az új viszályban, mint korábban.

A beszéd végén Hruscsov kiadta az ukázt: Jugoszláviáról nem kell túl sokat beszélni és nem is kell nagyon odafigyelni rá. Ehhez a direktívához azonban ő maga sem tudta tartani magát, ugyanis 24 óra múlva, július 12-én a szovjet delegáció Moszkvába érkezésekor tartott gyűlésen újabb Jugoszlávia-ellenes beszéddel rukkolt elő.

Kelet-Berlinben és Moszkvában fordult elő először, hogy Hruscsov nyíltan és név szerint támadta Tito elvtársat. Más jugoszláv vezetőket nem említett. Berlinben kijelentette, hogy Tito a kezdeményezője és a mozgatója annak a „kampánynak, amit Jugoszlávia a szocialista tábor ellen folytat", és amelytől még „a jugoszláv sajtóban megjelenő mocskos karikatúrák" sem idegenek.

Hogy mennyire elmérgesedett a helyzet a két fél között, az azon a rosszindulaton is lemérhető, amellyel Hruscsov az 1956-os krími közös vadászatról hírt adó réges-régi közleményt kommentálta. Kijelentette, hogy a jugoszlávok kifejezett kérésére kellett vadászatot írni, mert nem akartuk úgymond magunkra haragítani a Nyugatot és így kívántuk álcázni a Krímen folytatott politikai tárgyalásokat. Amint látszik, Hruscsovnak esze ágában sincs valami fene gyorsan „kibékülni" a jugoszlávokkal; különben mi értelme lett volna így ledorongolni minket? A moszkvai nagygyűlésen tízezer fős válogatott közönség vett részt, amely lelkesen fogadta Hruscsov minden Jugoszlávia-ellenes kitételét; a publikum nagyokat nevetett, közbetapsolt, egyszóval remekül szórakozott.

Kettőnk személyes kapcsolata meglepő módon nem sínylette meg ezt a fordulatot: Hruscsov úgy viselkedik velem szemben, mint a legjobb időkben. Néhány napja például, azon a kremlbeli fogadáson, amelyet Novotný és a csehszlovák delegáció tiszteletére rendeztek, a következő eset történt. Amikor Hruscsov üdvözlésére siettem, ő karonfogott, félrevont, és zakójának a zsebéből előhúzott egy papírtekercset. Szeretné nekem felolvasni a „kozákok levelét a szultánnak", azt a történelmi dokumentumot, amely alapján Rjepin híres képét festette. Erről a levélről már korábban is mesélt nekem Hruscsov. Kibontotta a tekercset, és felolvasta a levél egyes részeit. Bizonyos szavakat kihagyott és csak rájuk mutatott, mert a kozákok olyan kifejezéseket is használtak, amelyeket még suttogva sem lehetett kiejteni egy György-termi fogadáson a Kremlben. A jelenetnek tanúi voltak a külföldi újságírók és más vendégek is, akiknek fogalmuk sem volt, hogy miről van szó. Néhány külföldi újságíró még azon frissiben kitalálta, hogy Hruscsov a másnap nyilvánosságra kerülő szovjet—csehszlovák nyilatkozat szövegét ismertette Jugoszlávia nagykövetével. Szó se róla, hamar működni kezdett a fantáziájuk!

Ma irodájába kéretett Zarubin szovjet külügyminiszter-helyettes és a szovjet kormány utasítására átnyújtotta nekem „az európai államok együttműködési és barátsági megállapodását" javasoló jegyzéket. Maga a megállapodástervezet öt oldal, míg a kommentárokat és a magyarázatokat tartalmazó jegyzék nyolc. Ez utóbbi végén a szovjet kormány „reményét fejezi ki, hogy a Jugoszláv SZNK jóindulatúan (»blagozselatyelno«) viszonyul majd a szovjet indítványhoz".

Első benyomásaim szerint a Szovjetunió evvel a tervezettel megpróbál kilépni az elszigeteltségből és a defenzívából, és ismét magához akarja ragadni a kezdeményezést, ami a közelmúlt eseményei miatt kicsúszott a kezéből. Az oroszoknak be kellett látniuk, hogy azt a lépéselőnyt, amire a kelet—nyugati csúcstalálkozó indítványozásával tettek szert, a Nagy Imre-csoport kivégzése miatt elvesztették, és sok erőfeszítésük kárba veszett. Most már nemcsak tárgyalásokat javasolnak a Kelet és a Nyugat vezető államférfiai között, hanem európai együttműködési és barátsági szerződést, amelybe már előre belevonnák az Egyesült Államokat is. Ez a mostani jegyzék és megállapodástervezet rugalmasabb, mint a hasonló szovjet dokumentumok, amelyekből idén már több is megjelent. Véleményem szerint senki nem gondolja komolyan, hogy a nyugat-európai országok elfogadják ezt a szovjet javaslatot, mint ahogy a szovjet kormány sem vár közvetlen eredményeket — ezért aztán még messzebbre mehet majd a javaslatokkal.

*

Némi késéssel ugyan, de beszámolok arról a beszélgetésről, amit Mikojannal folytattam július 11-én, a mongol nagykövet fogadásán. Mikojan nemrég tért haza Belgiumból, ahol a brüsszeli világkiállítást tisztelte meg jelenlétével. Elújságolta, hogy meglátogatta a jugoszláv pavilont is, és nagyon tetszett neki. Szintén megelégedésére szolgált, hogy a képviselőink olyan barátságosan fogadták. Váltottunk néhány szót kapcsolataink szomorú állapotáról is. Hangsúlyoztam, hogy nem kívánjuk élezni a viszonyt, és nem válaszolunk a

Jugoszláviát ért támadásokra; Tito egy nemrégiben elhangzott, mérsékelt hangnemű beszédére utaltam, amely megítélésem szerint a kibékülést szolgálja. Mikojan biztosított arról, hogy a dolog nem kerülte el a figyelmüket, a beszédet számon tartják, és ők sem törekszenek a viszony elmérgesítésére. Az óta az emlékezetes és mindkettőnk számára roppant kínos május 9-ei szóváltás óta (a csehszlovák nagykövetség fogadásán) most először sikerült úgy-ahogy szót értenem Mikojannal.

Mikojan megkérdezte, igaz-e a hír, hogy rövidesen végleg elhagyom a Szovjetuniót. Megerősítettem az értesüléseit, és elárultam neki, hogy már búcsúlátogatáson is jártam a diplomáciai testület doyenjénél és még néhány nagykövetnél. Az „uborkaszezon" miatt ezeknek a kötelességeknek gyorsan eleget tudok tenni. Mikojan a fejét csóválta, és azt állította, hogy Belgrád evvel az áthelyezéssel hibázott, mert én „jól ismertem mindnyájukat", és többet tehettem volna, mint az, aki csak most fog velük megismerkedni. Mi több, az áthelyezésemet a „rosszakaratunk" újabb bizonyítékának nevezte; ha tudniillik nem kívánnánk tovább élezni a jugoszláv—szovjet viszonyt, nem rendeltek volna haza Moszkvából. Mikojan arra akart rábírni, hogy ezt a véleményét továbbítsam Belgrádba. Ezt készséggel meg is ígértem neki, de végül vártam vele Hruscsov beszédéig, amely mint kiderült, Mikojan több kijelentésének is ellentmondott.

Moszkva, 1958. július 16.

A mai nap folyamán kétszer találkoztam Hruscsovval — nem a jugoszláv—szovjet viszony, hanem Nasszer jugoszláviai útja és azon javaslata miatt, hogy szívesen találkozna az oroszokkal, és ebből a célból kész a Szovjetunióba utazni. Hruscsov mindkét alkalommal rögtön a kérésem tolmácsolása után fogadott; az oroszok már tudták, hogy mi járatban vagyok. A szovjet vezetés kedvező, Nasszer számára is elfogadható döntéseket hozott, amelyeket Hruscsov már első látogatásomkor tudatott velem.

Az Irakban történtekkel[18] kapcsolatban Hruscsov elmondta, hogy a rádióból és az újságokból értesültek róluk; sejtelmük sem volt, hogy mi fog bekövetkezni. Elismerését fejezte ki az iraki nacionalisták iránt, és őszintén sajnálta, hogy a nyugati nagyhatalmak nyomására Jordániában letartóztatásokra került sor: ha nem nyúlnak efféle óvintézkedésekhez, ott is az irakihoz hasonló fordulat következhetett volna be. A Nyugat ellenségesen viszonyul mind az iraki puccsot végrehajtó arab nacionalistákhoz, mind azokhoz az országokhoz, ahol az arab nacionalisták gyakorolják a hatalmat. Ez tovább kompromittálja a Nyugat közel- és közép-keleti politikáját. Hruscsovtól megtudtam azt is, hogy a szovjet kormány még a mai nap folyamán közleményt ad ki a közel- és közép-keleti fejleményekről, és elismeri a Kaszem vezette Iraki Köztársaságot. Az új iraki kormányt a szocialista tábor minden országa el fogja ismerni.

A szovjet kormány más intézkedéseket is életbe léptetett az új arab rezsimek megsegítésére. A Nyugat részéről gyakorolt nyomás ellensúlyozására csapatmozgásokat és katonai manővereket rendeltek el a Kaukázusban, a török határ közelében, valamint az Iránnal határos Türkméniában. Az előbbi területen Grecsko, az utóbbin Merecskov marsall a parancsnok.

[18] 1958. július 14-én reggel egy katonai lázadás során megölték II. Fejszál királyt és több családtagját, megdöntötték a királyságot és kikiáltották a köztársaságot, az élen Abdul Karim el Kaszem tábornokkal. A hasonló államcsínykísérletektől erősen tartó jobboldali libanoni kormány és Husszein jordániai király katonai segítségért fordult az Egyesült Államokhoz, Nagy-Britanniához és Franciaországhoz. Az amerikai VI. flotta tengerészgyalogosai a megadott napon partra szálltak Bejrútban, egy brit ejtőernyősegység pedig Ciprusról Ammanba érkezett. Az egész térségben hallatlanul kiéleződött a feszültség.

Megállapodtak a bolgárokkal, hogy a bolgár hadsereg a szovjet légierő támogatásával hasonló manővereket hajt végre a török—bolgár határ közelében. Ezeket a katonai intézkedéseket — Hruscsov közlése szerint — épp akkor, a szomszéd szobában készítette elő Szokolovszkij marsall (Malinovszkij távollétében) és Kuznyecov (Gromiko távollétében). A haditanácson Mikojan és Szuszlov is jelen voltak.

Hruscsov azzal a felvilágosítással kezdte a beszélgetést, hogy az iráni események és a Közel-Keleten tett amerikai intézkedések váratlanul érték őket, olyannyira, hogy nem egy szovjet vezető szabadságát tölti és nincs együtt a teljes gárda. Tudomásom szerint, feleltem erre, ugyanez történt Jugoszláviában is, és bár Nasszer épp hazánkban tartózkodik, mi is csak a rádióból értesültünk az iraki államcsínyről. Ismertettem Hruscsovval a jugoszláv kormány első nyilatkozatát. Hruscsov elégedetten nyugtázta, hogy bár előzetesen nem egyeztettük őket, mégis egyformák az álláspontjaink — „függetlenül a revizionizmustól", tette hozzá tréfálkozva az első titkár. Ezután rátért azoknak a katonai intézkedéseknek a taglalására, amelyeket a Bagdadi Szerződés tagországai felé tettek. Hruscsovon látszott, hogy szeretné, ha reagálnék erre. Én csak annyit válaszoltam, hogy szó ami szó, bőven akadnak olyanok, akik jobban értenek a katonai érvekből, mint a másmilyenekből. Megkérdeztem, szerinte van-e esély arra, hogy a konfliktus veszélyes méreteket öltsön. Bár Hruscsov kitérő választ adott, mégis az volt a benyomásom, hogy nem tart a legrosszabbtól.

Akárcsak néhány nappal ezelőtt Mikojan, Hruscsov is szót ejtett várható hazautazásomról. Jugoszlávia, mondta, evvel a Szovjetunióval fenntartott kapcsolatainak a kiélezésére törekszik, akármennyire is az ellenkezőjét hangoztatja; az az ország, amelyik nem akarja elmérgesíteni a viszonyt, bizonyosan nem cserélné le a nagykövetét ilyen körülmények között. Ő és az egész Elnökség, mióta csak itt dolgozom, minden körülmények között a legteljesebb nyíltsággal és bizalommal viseltetett irántam. Én őket mind nagyon jól ismerem, tette hozzá Hruscsov; mind ő, mind a többiek mindig tárt ajtókkal fogadtak, és a többi és a többi.

Válaszomban hangsúlyoztam, hogy a mostani rossz viszonyunk és az én hazarendelésem között az égvilágon semmi összefüggés nincsen, és hogy az új nagykövet egészen biztosan minden tőle telhetőt megtesz majd a kapcsolataink rendbehozataláért. Hruscsov ezt nem fogadta el, és avval példálózott, hogy a magyarországi eseményeket követően először ők is haza akarták rendelni Firjubint, a belgrádi nagykövetet, de végül meggondolták magukat és a viszony újbóli javulásáig meghagyták a posztján. Jugoszlávia fordítva cselekszik, amiből arra következtetnek, hogy nem számítunk a viszony gyors javulására.

Tegnap délelőtti látogatásomkor Hruscsov még azt is közölte velem, a „revizionizmus képviselőjével" (ahogy nagy viccesen jellemzett engem), hogy augusztus 15-én megkezdi rendes évi szabadságát, és hogy ebből az alkalomból Ukrajnába érkezik Kádár és Gomulka. Először egy kis vadászattal fogják hármasban agyonütni az időt, aztán a Krímre utaznak.

Az aznapi délutáni látogatás során, amikor Nasszer szovjetunióbeli útjának részleteit tisztáztuk, Hruscsov megkért engem, a „revizionistát" (huncut mosoly), hogy adjam át üdvözletét Tito elvtársnak, és közöljem vele, hogy az ukrajnai vadászat rendkívül jó mulatság lesz, ő kiválóan ismeri a terepet, és Tito egész biztosan nagyon kellemes vadásztárs lenne. Válasz helyett megkérdeztem, hogy mire fognak vadászni. Megtudtam, hogy Ukrajnában igen gazdag és sokféle zsákmánnyal kecsegtető vadászterületek találhatók. Hruscsov eldicsekedett trófeáival is, majd ismét arról beszélt, hogy milyen jó lenne, ha Tito is eljönne a Szovjetunióba, és csatlakozna Kádár és Gomulka társaságához. Mindhárman az ő személyes vendégei lennének. Hruscsovról sugárzott a jóindulat; megmutatott néhány búzakalászt a Sztálingrád környéki lankákról, és érdeklődött, hogy mikor váltjuk be az ígéretünket és küldjük meg nekik az olaszoktól kapott búzavetőmag-mintát és az azzal kapcsolatos tapasztalatainkat. Erről Kardelj és Ranković tavaly novemberi moszkvai útján volt szó.

Nasszer Szovjetunióból történő hazautazásáról szólva Hruscsov figyelmeztetett arra a veszélyre, hogy útközben esetleg lelőhetik a Nasszert szállító szovjet TU—104-es repülőgépet; annál is inkább, mivel ez a típus nagyon hasonlít a szovjet rakétabombázóhoz.[19] Egyiptom és Nasszer ellenségeinek a Földközi-tenger fölött nyílhat erre lehetőségük. Hruscsov azt tanácsolja Jugoszláviának, hogy a lehető leghamarabb szerezzük be a görög kormánytól az engedélyt arra, hogy a gép átrepülhessen Görögország felett. Az oroszoknak valószínűleg a Görögországon át vezetőn kívül még egy útiterv van a tarsolyukban, hiszen a repülő ebben az esetben is érintené a Földközi-tengert, amit Hruscsov veszélyesnek ítél.

Hruscsov még egyszer elmondta, hogy Nasszert titkos tárgyalásokra Moszkvába hívták. Ebből a célból ma egy TU—104-es repülőgépet küldtek Belgrádba. Nasszer a moszkvai repülőtér kifutópályáján száll majd ki a gépből, a környéket lezárják és senki nem tudja meg, hogy ki érkezett. Hruscsov nem mulasztotta el megjegyezni, hogy Jugoszlávia is szerfölött érdekelt abban, hogy Nasszer simán hazaérjen Egyiptomba. Az oroszok Nasszer és a jugoszláv kormány kéréseit a legmesszebbmenőkig kielégítik. Nem kétséges azonban, hogy Nasszer visszatérése Kairóba a szovjet kormány gondja marad, és nem a miénk.

Moszkva, 1958. július 18.

Ma felhívott telefonon Szerov tábornok, a szovjet állambiztonság főnöke, és értesített arról, hogy Nasszerral egyetértésben úgy döntöttek: az egyiptomi vezető nem a Jugoszláviában előzetesen megállapított útvonalon tér haza Egyiptomba. Nasszer egyébként köszönetét fejezte ki Tito marsallnak és a többieknek. Az oroszok tehát azt a megoldást választották, amelyet biztonságosabbnak vélnek, mint a földközi-tengeri utazást, amiben Jugoszláviában eredetileg megállapodtunk. Minthogy Nasszer családja Jugoszláviában maradt, hogy — az eredeti elképzelések szerint — ott várja be a Szovjetunióból visszatérő családfőt és együtt induljanak haza Kairóba, megkérdeztem Szerovot, van-e üzenete a Belgrádba rekedtek számára. Szerov azt felelte, hogy a család nyugodtan hazahajózhat a Földközi-tengeren avval a járattal, amivel jött, majd hozzátette, hogy délután újabb útmutatásokkal lát el Nasszer családjával kapcsolatban.

Röviddel ezután jelentkezett Kuznyecov, az első miniszterhelyettes, és tájékoztatott arról, hogy az egyiptomi vendéggel folytatott tárgyalások befejeződtek, minden nagyon „blagopolucsno" (szerencsésen) alakult, és hogy Nasszer biztonságának érdekében a „földközi-tengeri verzió" elvetése mellett döntöttek. Nasszer egy szovjet repülőgép fedélzetén, Iránon és Szírián keresztül már el is utazott Kairóba. Figyelmeztettem Kuznyecovot arra, hogy Nasszer családja és néhány egyiptomi hajó még mindig Jugoszláviában vesztegel; jó lenne közölni velük, hogy útnak induljanak-e avagy sem. Kuznyecov teljes mértékben egyetértett velem; ezt azonban még meg kell tanácskoznunk az egyiptomi nagykövettel, úgyhogy egyelőre nincs róla mondanivalója. Világos volt, hogy nekem, mint Jugoszlávia képviselőjének a továbbiakban szükségtelen beleártanom magamat ebbe az ügybe, amit az oroszok a szovjet—egyiptomi kapcsolatok medrébe tereltek, és a Jugoszláviában Nasszerral együtt hozott döntés érvényét veszítette.

Azzal, hogy az oroszok ilyen feltűnő módon aggódnak Nasszer biztonságáért és így fel-

[19] A közel-keleti események miatt a Földközi-tenger keleti részén azokban a napokban a három nyugati nagyhatalom haditengerészetének megerősített egységei járőröztek, köztük a korabeli legnagyobb repülőgép-anyahajó, az amerikai *Saratoga.*

nagyítják a Földközi-tenger feletti repülőúttal járó állítólagos veszélyt, nyilvánvalóan Egyiptom és személyesen Nasszer bizalmas barátaiként akarják feltüntetni magukat.

*

Moszkvában a legkülönfélébb feltételezéseket gyártják a helyzet további alakulásáról. A *Pravda* külpolitikai hírmagyarázója — aki a híreket a KB-ban kapott utasítások alapján magyarázza — azt állítja, hogy az Egyesült Államok Libanon elleni agressziója csak előjátéka a további terjeszkedésnek — Irak felé. Az orosz újságíró kétségeinek ad hangot Thompson nagykövet amá kijelentésével kapcsolatban, hogy az amerikaiak megállnak Libanonnál. Az amerikaiak a külpolitikai kommentátor szerint a külföldi kőolaj-koncessziók kétharmadát tartják a kezükben Irakban, míg a harmadik harmad fölött a britek rendelkeznek. Mivel az angoloknak Kuvaitban és Bahreinban is vannak kőolaj-érdekeltségeik, könnyebben átvészelhetik Irak elvesztését, mint az amerikaiak.

Szovjet külügyi körökben azt állítják, hogy ez a közel-keleti válság jobban veszélyezteti a világbékét, mint a korábbiak bármikor. Az oroszok már többször is kijelentették, hogy ha Irak katonai segítséget kér tőlük, nem fogják megtagadni. Véleményem szerint, ha be is következik a legrosszabb, az oroszok kizárólag az adott területre kívánják korlátozni a háborút. Akárcsak a korábbi hasonló válságok alkalmával, az amerikaiak készültséget rendeltek el a Szovjetunió körül létesített számtalan katonai támaszpontjukon. A szovjet sajtó ma megszakította a hallgatást Jugoszláviáról és közölte, hogy hazánk elismerte az Iraki Köztársaságot.

Moszkva, 1958. július 19.

Moszkvában szaporodnak a helyzet további romlására utaló jelek. A szovjet politikai szervezetek, jobban mondva az állami hatóságok tegnap ismét „munkások és fiatalok" részvételével demonstrációt szerveztek az Egyesült Államok nagykövetsége előtt. A tüntetés ezúttal komolyabb formát öltött. A tüntetők betörték a követség ablakait, sőt, versenyeztek, hogy téglával vagy valami más tárggyal ki tudja a felsőbb emeleteket is eltalálni. A szovjet hatóságok a külügyminisztérium protokollszolgálatán keresztül figyelmeztették a külföldi képviseleteket, hogy további intézkedésig a külföldiek nem utazhatnak az ország déli területeire. Evvel is szeretnék minél feszültebbé tenni a légkört.

*

Tegnap búcsúlátogatást tettem M. Dejeannál, Franciaország nagyköveténél. Dejean elmondta, hogy az amerikai kormány előzetesen nem konzulált a francia kormánnyal az amerikai csapatok libanoni bevonulásáról. A francia diplomata szerint a brit kormányt viszont egészen biztosan értesítették, és megkapták beleegyezésüket. Franciaország óvatosan és saját érdekeivel összhangban fog cselekedni — ez utóbbiak ugyanis nem vágnak egybe a többi nyugati nagyhatalom érdekeivel. Dejean úgy véli, hogy az Egyesült Államok rosszul teszi, hogy még mindig nem ismeri el a szovjet stratégiai és politikai érdekeket a Közel- és Közép-Keleten, de az oroszok sem különbek, amikor nem veszik tekintetbe a Nyugat életfontosságú gazdasági érdekeit ebben a régióban. Ha a két fél kölcsönösen elismerné egymás érdekeit, lehetőség nyílna a Kelet és a Nyugat közötti megegyezésre és a régió stabilitásának megteremtésére — érvelt az arabok érdekeit valahogy figyelmen kívül hagyó francia.

A franciák 1956-ban az Egyiptom elleni angol—francia—izraeli agressziót megelőző szuezi válság során az arabok ellen foglaltak állást. Most azonban nem titkolják fenntartásaikat, sőt, kifejezett ellenérzéseiket az angolok és az amerikaiak közös közel-keleti katonai beavatkozásával szemben. A *Pravda* megkülönböztetett figyelmet tanúsított az iránt a Biz-

tonsági Tanácsban elhangzott francia állásfoglalás iránt, amely kizárja a francia hadsereg részvételének lehetőségét az angol—amerikai katonai akcióban.

Moszkva, 1958. július 20.

Belgrádban felülvizsgálták az azonnali hazarendelésemről hozott határozatot, és úgy döntöttek, hogy „további intézkedésig" meghagynak moszkvai beosztásomban. A mieink figyelembe vették az oroszok azon kérését, hogy egyelőre ne hagyjam el végleg állomáshelyemet. A hosszabbítás bizonytalan időre szól. Ez az intézkedés meglehetősen furcsa helyzetbe hozott: már elbúcsúztam a moszkvai diplomáciai testület doyenjétől és az itteni nagykövetek több mint felétől. Amikor megkérdezték, hogy mikor utazom el, teljes határozottsággal állítottam, hogy augusztus elején. Képzelem, milyen megjegyzésekre szolgáltatnak majd alkalmat az újabb találkozásaim a nagykövetekkel, akik különféle búcsúebédeket és búcsúvacsorákat adtak a tiszteletemre, ahol, ahogy az már szokás, frappáns búcsúbeszédeket tartottam.

Ez a lépés a magánéletemet is erősen összezilálta. A családom már Jugoszláviában tartózkodik, és az eredeti tervek szerint rövidesen csatlakoztam volna hozzájuk. Egyszeriben ez is megváltozott. Belgrád ugyan azt javasolta, hogy menjek haza szabadságra, de ebbe nem egyeztem bele. Remélem, ez a moszkvai „túlóra" nem tart tovább egy-két hónapnál — ha másért nem, hát ezért is itt kell most maradnom. Meg aztán nem árt közelről megfigyelni, hogy hogyan ér véget a legújabb — és minden bizonnyal nem az utolsó — közel- és közép-keleti válság.

Moszkva, 1958. július 23.

Több külföldi képviselő diplomata is érdeklődött, hogy javulnak-e a kétoldalú kapcsolataink a Szovjetunióval. Egyikőjük előtt sem titok, hogy sikeresen alakul a közel-keleti válság körüli jugoszláv—szovjet együttműködés. Különösen az szúrt nekik szemet, hogy Nasszer Jugoszláviából „inkognitóban" a Szovjetunióba érkezett.

Az itteni külföldieknek az sem kerülte el a figyelmét, hogy a szovjet sajtóból eltűntek a Jugoszlávia-ellenes cikkek. Az utolsó ilyen jellegű irományt, amely a *Pravdá*ban — biztos ami biztos — megjelent, a kínai küldött berlini kirohanása volt („a jugoszláv revizionizmus mint az amerikai imperialista politika eszköze").

Moszkva, 1958. július 24.

Ismét belevetettem magam az itteni munkába, ismét találkozom azokkal a nagykövetekkel, akiktől egyszer már elbúcsúztam. Ez jó néhány csipkelődő megjegyzésre adott alkalmat. Gyanítom, hogy a kollégák többsége moszkvai tartózkodásom meghosszabbítását azoknak a változásoknak a számlájára írja, amelyek a jugoszláv—szovjet viszonyban várhatók — ha ugyan már be nem következtek.

Az oroszok végül is rábeszélték Nasszert, hogy feleségét és a gyerekeit hivatalos kíséretével együtt vitesse át Jugoszláviából a Szovjetunióba. Az oroszok Nasszer védelmezőjének a szerepében tetszelegnek, és sikerült az egyiptomi elnököt rábírniuk, hogy a védelmüket elfogadja. A többiekkel együtt Moszkvába várják Jugoszláviából Nasszer bizalmas tanácsadóját, Ali Szabrit is. Meggyőződésem, hogy erre az egészre semmi szükség nincs — hacsak azért nem, hogy evvel is nyomatékosabbá tegyék a szovjet kormány védelmező szerepét.

*

A lengyeleknél rendezett fogadáson Hruscsov felállt a főasztal mellől, ahol a házigazdák társaságában falatozott, és egy teljes órára áttelepedett Thompson, az amerikai nagykövet mellé. A kanadai nagykövet, aki ugyanannál az asztalnál ült, később elmesélte nekem, hogy Hruscsov egyetlen politikai témát sem vetett fel. A gesztussal mindenesetre sikerült impresszionálnia a mintegy ezerfőnyi vendégsereget és bemutatnia nekik, hogy ő a Szovjetunió és a Nyugat közötti általános légkör javításának a híve. Moszkvában sokan hajlamosak a mostani helyzet dramatizálására és arra, hogy túlzó és gyakran teljesen ellentétes következtetésekre jussanak — mindössze két-három napon belül.

Moszkva, 1958. július 25.

Tegnapelőtt késő este Patolicsev, az egyik külügyminiszter-helyettes átadta nekem a nyugati nagyhatalmakhoz intézett szovjet válasz egy másolatát, ami azóta megjelent az újságokban is. Az oroszok, hogy fenntartsák a rendkívüli sürgősséget és hogy bizonyságot tegyenek saját hatékonyságukról, 24 órán belül kész voltak a válasszal. A szovjet kormány néhány új ötletet is bedobott az izgalmak és a feszültségek fokozására. Hruscsov és a többi vezető például a Raab kancellár tiszteletére az osztrák nagykövetségen rendezett fogadáson „dolgozta ki a választ" a nyugati nagyhatalmaknak, mégpedig oly nagy dérrel-dúrral, hogy néhány hangfoszlányt és mondatot még mi, távolabb állók is megértettünk. Miután ilyen finoman jelezték, hogy mivel foglalatoskodnak, megérkezett a fogadásra V. V. Kuznyecov, Gromiko első helyettese (kezében az aktatáskájával, mintha épp az irodájába tartana), és Hruscsovval és a többi vezetővel félrevonult a szomszéd szobába, ahonnan a fogadás végéig ki sem dugták az orrukat.

A külföldi képviselők, a diplomaták és az újságírók két órát töltöttek a fogadáson, és hiába várták, hogy Hruscsov vagy valamelyik másik szovjet vezető előbújjon a szobából. Az első titkár minden bizonnyal nem véletlenül döntött úgy, hogy ilyen szokatlan körülmények között, az osztrák nagykövetség fogadásán, Raab kancellár jelenlétében — és persze a külföldiek vizsláló tekintete előtt — is dolgozni fog. A szovjet kormánynak ez a „sietsége" és „elfoglaltsága" valamint az, hogy még a fogadás alatt a külügyminisztérium képviselőin keresztül aznap éjszakára berendelte a nyugati nagyköveteket a külügyminisztériumba, azért volt szükséges az oroszok számára, hogy a rendkívüli helyzet benyomását keltsék. Erőfeszítéseiket tagadhatatlanul némi siker koronázta.

Moszkva, 1958. július 27.

Néhány napos erőgyűjtés után a szovjet sajtó ismét rákezdett a Jugoszlávia-ellenes kórusra. A július 25-ei *Pravda* öt hasábon közli a híres Makarov professzor cikkét (van ki e nevet nem ismeri?) az „Anti-Dühring" megjelenésének évfordulója alkalmából. Az írást teljes mértékben a Jugoszlávia-ellenes kampánynak rendelték alá. A szerző a cikk végén megtámadja a JKSZ programját, és megállapítja róla, hogy a „kortárs revizionizmus tömör kifejeződése", meg hogy „a kortárs revizionisták a monopolburzsoázia ügynökei" stb.

A második legfontosabb szovjet újság, az *Izvesztyija* július 26-ai száma hat félhasábon lengyel szerző, J. Putrament LEMP KB-tag tollából közölt cikket. Címe: *Minél előbb — annál jobb.* A mű fő mondanivalója a következőképpen foglalható össze: minél előbb támadni kezdik a „kortárs revizionisták" a kommunista pártokat, illetve Jugoszlávia a tábor országait, annál jobb. Mellékesen említés történik a lengyel revizionizmus néhány példájáról is, amely revizionizmus a Nyugat és a burzsoázia ügynökhálózatának tevékenysége nyomán kapott lábra. Ez is a jugoszláv revizionizmus elleni támadás jogosságát igazolja.

Még két éve sincs, hogy az 1956-os „lengyel október" idején a *Pravda* egy cikke elítélte

ugyanezt a Putramentet, mondván, hogy „revizionista, aki az *Amerika Hangja* rádióadótól kölcsönzi politikai nézeteit". Putrament most ugyanezt az átkot kiabálja ránk, a szovjet sajtó pedig, mint a marxizmus—leninizmus példás megnyilvánulását, átveszi a cikket! Ez nem is annyira a szovjet sajtó, mint inkább J. Putrament és a jelenlegi lengyel vezetés „fejlődését" világítja meg kiválóan.

Moszkva, 1958. július 31.

A *Szovjetszkij Flot* című szovjet lapban a következő címmel jelent meg egy cikk: *Hadgyakorlatra készül a NATO-tagországok és Jugoszlávia haditengerészete.*

A *Szovjetszkij Flot* cikke olyan dezinformáció és provokáció, amilyenhez hasonlók szép számmal jelentek meg a szovjet sajtóban a sztálini időkben. Feltételezéseim szerint az ügy mögött a szovjet titkosszolgálat áll, amely először megtalálta a módját, hogy hogyan jelentesse meg ezt az álhírt a *Der Mittag* című nyugatnémet lapban, hogy aztán onnét idézhesse a *Szovjetszkij Flot.* Ezáltal a hír hitelesebbé vált a szovjet olvasók előtt. A közlésre épp egy katonai lapot szemeltek ki, hiszen ki más lenne „illetékes" egy ország haditengerészetének viselt dolgait illetően és ki másnak hinné el a szovjet közvélemény azt a hírt, amely még a szovjet átlagpolgárt is mellbe vágja — hogy tudniillik a jugoszlávok a NATO-tagországokkal közösen hajtanak végre hadgyakorlatokat? Ez az orosz átlagpolgárra lényegesen erősebb hatást gyakorol, mint a Központi Bizottság agit. prop. osztálya által kiadott cikkek a „kortárs jugoszláv revizionizmusról". Az sem véletlen, hogy a szovjet titkosszolgálat épp a mostani pillanatot, a közel-keleti válság és az amerikaiak és angolok jordániai és libanoni agressziójának idejét szemelte ki arra, hogy ezt a „kacsát" elhelyezze a szovjet sajtóban. Arra számítanak, hogy ezek a körülmények különösen kompromittálni fogják a jugoszláv fegyveres erőket a szovjet közvélemény szemében, amelynek ezt a cikket szánták. Nyugat-Németországban, Olaszországban és más nyugati államokban a nyilvánosság azonnal értesült arról, hogy a hír nem igaz, és így is viszonyult hozzá. Itt ilyesmire gondolni sem lehet.

Bár Moszkvában jól tudják, hogy hazugságot és rágalmat írtak Jugoszláviáról, hiábavaló lenne minden próbálkozásunk, hogy a *Szovjetszkij Flot* vagy bármelyik másik újság helyreigazítást adjon. Még a moszkvai jugoszláv nagykövetség vagy a belgrádi kormány hivatalos kérése is süket fülekre találna. A moszkvai kormány már akkor nagyon jól tudta, hogy a jugoszláv kormány a *Tanjug*on keresztül július 17-én kategorikusan cáfolta a hírt, amikor az a szovjet sajtóban még meg sem jelent. A szovjet félnek meg se kottyan a jugoszláv kormány hivatalos közleménye — csak az számít, amit a szovjet titkosszolgálat a *Der Mittag*, illetve *Szovjetszkij Flot* hasábjain a világ tudtára adott.

Mégis úgy vélem, hogy vagy Belgrádban, vagy itt, tiltakoznunk kéne az oroszoknál. Mindenképpen a szovjet közvélemény tudomására kell hoznunk, hogy a szovjet sajtó hazugságokat és rágalmakat terjeszt Jugoszláviáról, sőt, más országokról is. Nem várva meg, hogy Belgrád elfogadja-e a tiltakozásra vonatkozó javaslatomat, avagy sem, úgy intézkedtem, hogy a nagykövetség nevében írjanak egy levelet a *Szovjetszkij Flot* részére, amelyben kimondjuk, hogy az újság valótlanságot állít, és ha kíváncsiak az igazságra, tanulmányozzák a már lassan két hete kiadott hivatalos belgrádi közleményt.

*

Az Orosz Föderáció miniszterelnöke, Poljanszkij elújságolta nekem, hogy hallotta a hírt, miszerint a jugoszláv kormány felülvizsgálta a hazarendelésemről hozott döntést, s ő ezt csak üdvözölni tudja. Állítólag Hruscsov tájékoztatta őket az Elnökség legutóbbi ülésén arról, hogy „további intézkedésig" Moszkvában maradok. Poljanszkij szerint az Elnökség

megelégedéssel nyugtázta a hírt, ezért is számol be róla nekem. Ez a beszélgetés az orosz kormányfővel még az előtt zajlott, hogy a *Szovjetszkij Flot*ban megjelent az ominózus hír a haditengerészetünk és az angol, illetve olasz flotta állítólagos közös csapatmozgásairól az Adriai-tengeren. Ha itt továbbra is ilyen stílusú hazugságokat és hamis híreket óhajtanak terjeszteni Jugoszláviáról, azt hiszem szükségtelen akár jugoszláv, akár szovjet részről több szót vesztegetni moszkvai munkám meghosszabbítására.

ELUTAZÁS ELŐTT

Hruscsov Pekingben és a szovjet—kínai közlemény — Az atomháború után esedékes „örök béke" jelszaváról — A szovjet külpolitika tendenciáiról — Az SZKP XXI. rendkívüli kongresszusa — „Hasonlóságok" és „azonosságok" Belgrád és Moszkva szemléletében az alapvető nemzetközi problémákkal kapcsolatban

Moszkva, 1958. augusztus 5.

Moszkvában hivatalos közleményt jelentettek meg Hruscsov és Mao Ce-tung pekingi találkozójáról.

Hruscsov kínai útjának, illetve találkozójának Mao Ce-tunggal nem közvetlen kiváltó oka az angol—amerikai katonai beavatkozás a Közel-Keleten — a látogatásról még az akció előtt döntöttek. Az időközben bekövetkezett válság csak növelte a találkozó jelentőségét.

Az angol és amerikai csapatok jordániai és libanoni bevonulása nem csak a Kelet és a Nyugat erőinek összemérésére biztosít kedvező terepet, hanem nagyívű diplomáciai kezdeményezések meghirdetésére is alkalmat ad. Ezek a nagyszabású külpolitikai programok aztán felhasználhatók a tábor belső problémáinak a szőnyeg alá söprésére és elfojtására is.

A közel-keleti válság megoldásának kereséséből Kína — legjobb tudomásom szerint — leginkább fenyegető hangnemű, Nyugat-ellenes újságcikkekkel és tüntetésekkel vette ki a részét. Diplomáciai téren továbbra is elszigetelt és passzív maradt. Hruscsovnak azért volt szüksége valami megállapodásféleségre Kínával, hogy minél nagyobb súllyal képviselhesse a tábort az újabb akcióban a Nyugat ellen.

A közlemény nyelvezetéből és szelleméből azt olvashatjuk ki, hogy alapvetően a kínai tervezetet fogadták el. A világhelyzet, a fejlődés és a béke megszilárdításának perspektívái a „szelekről" és „a felkelő és lenyugvó napról" szóló kínai jelszavak és egyéb kínai elméletek szellemében ábrázoltatnak. Ezek még a világháborút sem zárják ki — mint az „örök béke" előfeltételét. A világbéke erői mindenekfelett és -előtt a szocialista tábort jelentik; a többi ország és nemzet attól függően haladó vagy nem, hogy milyen mértékben támogatja a tábort. A tézisek a világ államait imperialistákra és antiimperialistákra osztják. A közlemény legalább annyira Ázsia és Afrika gyarmati és függő népei nevében emeli fel a hangját, mint a szovjet és a kínai nép nevében.

A békés egymás mellett élésről a közlemény szólamokban beszél; célját a különféle békeszerződésekben és kollektív államközi biztonsági megállapodásokban látja. A tartós békét azonban nem békés eszközökkel kívánják biztosítani. A dokumentum a mindennapos és konkrét békeharc helyett — Mao Ce-tung jól ismert nézeteivel összhangban — az újabb világháború elcsitulása utáni „örök békére" apellál, amely világháborút az imperialisták fogják kirobbantani. Ez nem csak a XX. kongresszus legfontosabb téziseinek mond ellent, hanem Sztálin bizonyos nézeteinek is, amelyek szerint a harmadik világháború nem szükségszerű. Az atomháború következményeképpen beköszöntő „örök béke" jelszava azért is hangzik olyan fenyegetően, mert ez a szemlélet az atomháborút nem tekinti általános katasztrófának.

Libanonon és Jordánián kívül konkrét problémákról a közleményben nincs szó — még Formosáról sem, ami pedig Kínát különösképpen izgatja. Ehelyett a dokumentum az általá-

nos világhelyzet értékelését tartalmazza, aminek kapcsán a két aláíró világosan leszögezi, hogy nem csak a saját nevükben beszélnek. Ezeket az értékeléseket el kell fogadnia a szocialista tábornak, sőt, a világ kommunista pártjainak is, akár egyetértenek vele, akár nem — ellentmondásra nincs mód. Ettől persze még nem vesz a gyakorlatban is kedvezőtlen irányt a szocialista országok és a világ kommunista pártjainak politikája, hiszen sem az államközi kapcsolatokat, sem a Szovjetunió és Kína politikájának alakulását nem kizárólag ennek a közleménynek a direktívái szabják meg. Van remény arra, hogy az aláírók most is ugyanolyan kevéssé fognak ragaszkodni a megállapodásban foglaltakhoz, mint jó néhány korábbi esetben.

A szocialista tábor többi országát a Szovjetunió és Kína kizárólag politikájuk tárgyaként kezelik. A két gigász egyébiránt „egységük további megszilárdítása mellett döntött". Az eddigi gyakorlattól eltérően nem a Szovjetuniót jelölték meg mint a tábor vezető erejét, hanem a „két országot". Az újságok hírmagyarázatai már a „Szovjetunió és Kína vezette szocialista táborról" írnak, ami ellentétes a *Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkozatával.* Most érett be a kínaiak azon javaslatának a gyümölcse, hogy a tavaly novemberi *Nyilatkozatba* foglalják bele a Szovjetunió vezető szerepét a szocialista táborban: Kína megkapta ugyanezt a címet.

A közlemény a benne foglalt egyéb állásfoglalásokkal összhangban a JSZNK elleni támadással zárul. A Jugoszláviáról szóló mondat előtt még egy olyan kitétel is szerepel benne, amely a *Tizenkét Kommunista Párt Nyilatkozatánál* is kedvezőtlenebb irányba mutat: míg ez utóbbi dokumentum — igaz, mintegy mellékesen — a revizionizmus mellett a dogmatizmusról is szót ejt, mint a „helyes iránytól való eltérésről", most a dogmatizmus nem szerepel a veszélyek között. Ez is sokat elárul a közlemény jellegéről. Nem kívánok találgatni, hogy vajon Pekingben mérlegelték-e, a szovjet vagy a kínai taktika volt-e sikeresebb Jugoszlávia ellen, vagy hogy valamelyik fél meg fogja-e változtatni hazánkkal szembeni magatartását. A lényeg az, hogy Hruscsov és Mao Ce-tung jóváhagyták a tábor ellenünk folytatott kampányát.

A találkozó pártjellegének erőteljes hangsúlyozása — a doktrinér nézetek hangoztatása és a fő kérdésekre adott válaszok alig megfogható általánossága mellett — mind az oroszok, mind a kínaiak számára megkönnyíti majd a manőverezést és a közlemény szövegének a pillanatnyi szükségletek szerinti értelmezését.

Moszkva, 1958. szeptember 2.

A jugoszláv kormány mégiscsak úgy döntött, hogy végleg hazatérek. A Mikojannal és Hruscsovval júliusban folytatott beszélgetésem után megszavazott haladék ezennel lejárt: Belgrád most foganatosítja azt a korábbi döntését, amellyel hazarendel Moszkvából és külügyminiszter-helyettesnek nevez ki. Nemrég érkeztem vissza otthonról — ezúttal már nem a munkám folytatása céljából, hanem hogy rendben lebonyolítsak minden búcsúlátogatást. A hírre itt ismét azt kezdték rebesgetni, hogy hazarendelésem is a jugoszláv—szovjet viszony megromlásának a jele.

Moszkva, 1958. szeptember 11.

A szovjet vezetés összehívta az SZKP XXI. rendkívüli kongresszusát. Erős a gyanúm, hogy ez a lépés nemcsak a diplomáciai testület, hanem a szovjet polgárok körében is meglepetést okozott. A napirend egyetlen pontja a „népgazdaság 1959—1965. évi fejlődésének tervszámai". Az ilyen jellegű kérdéseket mind ez idáig a Központi Bizottság, illetve a szovjet kormány ülésein tárgyalták meg, hogy aztán a Legfelsőbb Tanács a döntéseket törvény-

erőre emelje. A kormány és a Legfelsőbb Tanács az az „áttétel", amelyen keresztül a párthatározatok megvalósulnak.

Minden valószínűség szerint a „rendkívüli" pártkongresszusnak nem is annyira a „tervszámokat", mint inkább Hruscsov egész eddigi politikáját — és különösen gazdaságpolitikáját — kell megerősítenie és támogatásáról biztosítania. A népgazdaság fejlődésének távlati terve és a „tervszámok" nem az eddig elért eredményekkel, hanem a Szovjetunió közeli években várható fejlődésének távlataival fogják elkáprázta tni az ország és a világ közvéleményét. A fejlődést a „szubjektív tényező", vagyis a szovjet emberek rendkívüli mozgósításával kell megvalósítani — őket fogják fölszólítani arra, hogy ismét a „nadrágszíj szorosabbra húzásával" küzdjék le a nehézségeket, hogy a boldogabb jövő ígérete kedvéért ismét feledkezzenek meg a jelen gondjairól, és ismét az ő fejükbe próbálják majd beleverni, hogy a tervszámok és a program megvalósítása a „gondtalan holnap biztosítékai". A boldog jövő és e gondtalan holnap újabb hét évvel elhalasztódik. A múltban már többször hirdették ki, hogy a gazdasági és társadalmi problémák megoldása kéznyújtásnyira van, és hogy az épp meghirdetett vagy folyamatban lévő ötéves terv a hozzá vezető út.

Köztudomású, hogy a fasiszta Németország milyen felmérhetetlen pusztítást vitt véghez a Szovjetunió európai részén. A rombolás szovjet polgárok millióinak sokéves munkáját semmisítette meg, s hogy helyrehozzák, ismét hatalmas erőfeszítésekre van szükség. Talán szerencsésebb lenne, ha inkább erre helyeznék a hangsúlyt, nem pedig a jólétre, amelybe a szovjet nép toppanni fog, ha teljesíti azokat a tervszámokat, amelyeket a szovjet vezetés és SZKP XXI., rendkívüli kongresszusán fel fog tálalni.

Figyelembe véve az 1957. júniusi és az azt követő pártharcokat a szovjet vezetésen belül, a rendkívüli kongresszusnak, még ha közvetetten és kimondatlanul is, de az a feladata, hogy megszilárdítsa az új kurzust és jóváhagyja mindazokat a változásokat, amelyek a XX. kongresszus, azaz a „kollektív vezetés" meghirdetése óta történtek. Az elkövetkező néhány évet a tegnapi Pravda már úgy minősítette, mint „annak a harcnak a legdöntőbb és legkeményebb szakaszát, amelyet a szovjet nép világtörténelmi feladatainak a megvalósításáért folytat". Mindez közvetlenül Hruscsovra utal. Ő kezdeményezte ezt a kongresszust, ő tartja a beszámolót az egyetlen napirendi pontról, az ő fejéből pattantak ki a szovjet gazdaság elkövetkezendő hét évének ambiciózus fejlesztési tervei.

A mostani kongresszusig tartó időszakban a XX. kongresszuson megválasztott Elnökség tagjainak pontosan a felét likvidálták politikailag — de rajtuk kívül is sok kiemelkedő személyiség tűnt el a politika színpadáról. Ezek mögött a változások mögött szintén személyesen Hruscsov áll. A XXI. kongresszusnak már csak azért sem lehet kizárólag a gazdasági fejlődés „tervszámainak" a megerősítése a feladata — minél látványosabban meg kell mutatnia a Hruscsov vezetése alatt összekovácsolódott új „monolit egységet".

Moszkva, 1958. szeptember 12.

A „tervszámok" továbbra is az „A-csoportot" részesítik előnyben a „B-csoporttal", azaz a nehézipart a könnyűiparral és a fogyasztói tömegcikkek termelésével szemben. Ez a viszony lényegében változatlan a harmincvalahány évvel ezelőtti, Sztálin nevével fémjelzett első ötéves terv óta. A szovjet vezetés az elkövetkező néhány évben „utol akarja érni és le akarja hagyni Amerikát", s ezért a termelés növelésére szólít fel a Szovjetunióban. Véleményem szerint ilyen kilátások mellett komolytalan dolog bármiféle lélegzetvételről vagy jelentős életszínvonal-emelkedésről beszélni, bár nem kétséges, hogy azok után a kolosszális erőfeszítések után, amelyekre a XXI. kongresszus biztat (és amelyek miatt összehívták), az emberek valamivel jobban fognak élni.

Bár a kongresszuson nem szándékoznak behatóbban foglalkozni sem az általános világ-

helyzettel, sem a Szovjetunió és a Nyugat viszonyával, magától értetődik, hogy a kongresszus nem hagyhatja figyelmen kívül ezeket a kérdéseket sem. A jelenlegi nemzetközi feszültség várhatóan azok kezében lesz érv, akik a legerőteljesebben szorgalmazzák a minél ambiciózusabb „tervszámok" elfogadását: „a Nyugat utolérése és lehagyása" a szovjet emberek hazafias kötelességévé emelkedik. Másfelől a XXI. kongresszus kedvezően is hathat a nemzetközi kapcsolatokra, amennyiben a következő öt-hat évben a békés építőmunkát fogja előmozdítani a Szovjetunióban. A Szovjetunió nem készítene ilyen terveket, ha sutba akarná dobni a különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett élésének doktrínáját, amely mellett már korábban elkötelezte magát.

Egyelőre nem világos, hogy Hruscsov hogyan tudja majd elsimítani azokat az ellentmondásokat és ellentéteket a szovjet társadalomban, amelyek a gazdaságirányítás decentralizálását célzó intézkedések bevezetésekor kerültek felszínre. Ez már eddig is okozott súrlódásokat a gazdasági rendszer különböző elemei között. Hruscsov a gazdaságirányítás tökéletesítését úgy képzeli, hogy megszünteti a mindenható moszkvai központi apparátus néhány szervét és átruházza jogkörüket a „szovnarhozokra". A „szovnarhozok" a maguk részéről gyöngítik ugyan a központi, szovjet párt- és állami csúcsvezetés hatalmát, de egyszersmind a helyi érdekek túlsúlyossá válását és a rendszer széthullását is eredményezik. Lehetetlen adminisztratív úton decentralizálni a gazdaság egy részét és evvel egyidejűleg erősíteni a párt és az állam központosításának irányvonalát — ami továbbra is a legfőbb cél maradt.

Hruscsov, a gazdasági decentralizációs program szülőatyja szinte minden hatalmat a saját kezébe központosított: ő az SZKP első titkára, a szovjet kormány miniszterelnöke, a fegyveres erők főparancsnoka, az állambiztonsági szolgálat főnöke. Mindez éppenséggel nem a szovjet rendszer decentralizálásának kedvez, hanem épp az ellenkezőjének. Ezzel a tényezővel frontálisan ütközik minden olyan terv, amely a gazdaság decentralizálását kívánja előmozdítani — még ha az a terv magától Hruscsovtól is származik. Ezekkel a módszerekkel lehetetlen meghaladni annak a rendszernek a belső ellentmondásait, amely a „jegyinonacsalije" elvén szerveződött és működik.

Moszkva, 1958. szeptember 13.

A szovjet sajtó egy ideje a Jugoszlávia-ellenes propaganda új módszereit próbálgatja. Eddig a tudományok különféle válogatott doktorai írtak hosszú cikkeket a jugoszláv kommunisták „kortárs revizionizmusa" ellen — ám a szovjet olvasók, és különösen a széles néprétegek, feltehetően nem mutattak túl nagy érdeklődést eme iromány iránt. Ehelyett mostanában egyre több „híradás" jelenik meg konkrét jugoszláviai eseményekről. Legutóbb például a zágrábi vásárról jelent meg egy cikk a *Pravdá*ban: a biztonsági intézkedésekről, amelyeket Tito látogatásakor foganatosítottak, arról, hogy a népet Tito látogatásának idejére kizavarták a vásár területéről; a szovjet pavilonról, no meg a szovjet pavilon vendégkönyvében sorakozó állítólagos bejegyzésekről, amelyek az állítólagos jugoszláv látogatók állítólagos elragadtatásáról tanúskodnak.

Ezek a dolgok jobban hatnak a szovjet polgárokra, mint a marxizmus—leninizmusról és a jugoszláv revizionizmusról papoló, vég nélküli, érthetetlen és dogmatikus cikkek, amilyeneket hosszabb-rövidebb megszakításokkal már évek óta publikálnak ellenünk. Az újabb szovjet támadások kereszttüzében a különféle jugoszláv államhatalmi szervek: a rendőrség, a vámőrség, az állambiztonság állnak, de a barátságtalan jelzőkből kijut a külpolitikánknak, a sajtónknak stb. is. Az oroszokban egyre ott munkál a vágy, hogy éket verjenek népünk és a jugoszláv hatalmi szervek közé.

Moszkva, 1958. szeptember 23.

Utolsó naplójegyzetem tíz nappal ezelőttről származik — azóta egyfolytában búcsúlátogatásokra, illetve az ilyenkor szokásos búcsúebédekre és búcsúvacsorákra járok a diplomáciai testület tagjaihoz, ahol kötelező búcsúbeszédeket tartok. Számos ilyen kötelezettségnek kell eleget tennem, és mindegyik vendégeskedés ugyanolyan forgatókönyv szerint zajlik. Minthogy sok meghívásnak kell eleget tennem, kezdek fizikailag is kimerülni. Lényegében megismétlődik az, ami Moszkvába érkezésem után zajlott.

A búcsúlátogatások helyett inkább egy érdekesebb találkozásról számolnék be. Firjubin, a szovjet külügyminiszter egyik tanácsadója hétfőn, szeptember 22-én magához kéretett a külügyminisztériumba, és átadta a szovjet kormány sorrendben harmadik jegyzékét azokról a hitelmegállapodásokról, amelyeket a szovjet kormány egyoldalúan felmondott — pontosabban új határidőket szabott a teljesítésükre és utána felszólította a jugoszláv kormányt, hogy ezeket a határidőket fogadja el. Erre mi nem voltunk hajlandóak. A szovjet fél most taktikát váltott: azt próbálják dokumentálni, hogy ők azok, akik tartják magukat a bevett nemzetközi gyakorlathoz, míg a jugoszláv kormány ezt a gyakorlatot nem tartja tiszteletben és nem akar tárgyalni.

Mielőtt átadta volna a vitát végleg a jugoszlávok kárára lezáró jegyzéket, Firjubin tartott egy kis bevezetőt, amit talán nem érdektelen ismertetnem.

Firjubin nem közölte velem rögtön, hogy miért hívatott, és Tito meg Panković egészsége felől kezdett érdeklődni. Elújságolta, hogy küldött Tito elvtársnak néhány csomag szibériai áfonyát(!), ami nemcsak ritka, de nagyon egészséges gyümölcs is. Megtudtam, hogy a szibériai áfonya a szibériai tundrában, a hó alatt terem. Ezután Firjubin megkérdezte, hogy szerintem küldjön-e még Tito elvtársnak ebből a csemegéből. Erről feltétlenül konzultálni akart velem, amíg Moszkvában vagyok, mert tudni akarja, hogy hogyan fogadnák Belgrádban az ajándékot. Meggyőződésem, feleltem Firjubinnak, hogy akárcsak a múltban, most is kizárólag mint a barátság, az odafigyelés jelét értékelnék a gesztust. Ha jól tudom, tettem hozzá, Firjubin viszonya Tito elvtárssal mind hivatalos, mind személyes vonalon szívélyesnek volt mondható. Firjubin megkérdezte, hogy továbbítanám-e én a csomagot, amire igennel feleltem. Firjubin arra is megkért, hogy tolmácsoljam szívélyes üdvözletét Tito elvtársnak.

Egy ilyen barátságos bevezető után azt lehetett volna várni, hogy a szovjet kormány jegyzéke is hasonló tartalmú lesz. Sajnos ennek az ellenkezője történt akkor, amikor a szibériai áfonyák helyett a szovjet kormány Jugoszlávia-politikájáról váltottunk néhány szót. Kötve hiszem, hogy Firjubin bármiféle csomagot is Belgrádba fog küldeni általam.

•

Jugoszláviában elterjedt egy vicc, amely szerint a Crna Gora-i alumíniumiparból azért nem lesz semmi, mert a szovjet pénznek kellett volna a Crna Gora-i munkaerővel párosulnia. Dolgozóink ezt a belgrádi bon mot-t gyakran emlegetik itt konkrétan is, pedig nemcsak a szovjetekre, hanem ránk nézve sem túl hízelgő.

Moszkva, 1958. szeptember 27.

Végleges távozásom alkalmából a nyugati nagykövetek is búcsúebédekkel vagy búcsúvacsorákkal tiszteltek meg. Így például jártam Lywellin Thompson amerikai, Maurice Dejean francia és Sir Patrick Rally nagy-britanniai nagykövetnél. Valószínűleg akkor is fogadtak volna, ha más körülmények között hagyom el Moszkvát, vagyis ha a jugoszláv—szovjet viszony jobb lenne a jelenleginél — az adott helyzetben azonban fokozott figyelmet tanúsítanak Jugoszlávia és Jugoszlávia moszkvai képviselője iránt.

Thompson nem mutatott különösebb kárörömöt a jugoszláv—szovjet viszony megromlása miatt. Őt megfigyeléseim szerint kedvezően fogadták a Szovjetunióban, függetlenül attól, hogy a szovjet—amerikai együttműködés még szerény méretűnek is csak nagy jóindulattal mondható. Sőt — ha pontos akarok lenni, nem „ettől függetlenül" bánnak vele szívélyesen, hanem éppen ezért. A Szovjetunió továbbra is erősen érdekelt abban, hogy az általa olyan bőszen támadott Egyesült Államokkal az együttműködésen és a tárgyaláson alapuló viszonyt építsen ki. Thompsont egyébként nem csak hivatalosan, de egyéb körökben is tisztelettel és odafigyeléssel veszik körül. Róla elmondható, hogy amerikaiságát nem a kommunistaellenességével teszi nyomatékosabbá.

A kínai nagykövettel, Liu Saóval lezajlott utolsó beszélgetésem a lehető legformálisabb mederben folyt le. Egy szóval sem céloztunk a köztünk meglévő vitás kérdésekre és a teljesen tönkrement jugoszláv—kínai viszonyra. A beszélgetés mentes volt mindenféle tartalomtól, és semmiben sem hasonlított korábbi találkozóinkhoz. Ezúttal pontosan betartottuk a „szimmetria-szabályt", vagyis hol az egyikünk, hol a másikunk „lépett", mint a sakkban, és mindketten csak a másik szavainak az ismétlésére szorítkoztunk, meg sem kísérelve valamiféle értelmesebb irányba terelni a beszélgetést. Azt hiszem, hogy Liu Sao, akivel egészen Kína legutóbbi Jugoszlávia-ellenes támadásáig korrekt kapcsolatban álltam, igen kínosan érezte magát néhány nappal ezelőtti búcsúlátogatásom alkalmából.

Moszkva, 1958. október 5.

Mielőtt útra keltem a Fekete-tenger partjára, hogy elbúcsúzzak Hruscsovtól, végiggondoltam a szovjet külpolitika főbb kérdéseit, bár tudtam, hogy a beszélgetés során ezek úgysem merülnek majd fel. Valószínűleg csak biztosítani fogjuk egymást, hogy egyik félnek sem szándéka a kapcsolatok kiélezése, és ismét arról fogunk vitatkozni, hogy kit terhel a felelősség a jelenlegi rossz viszonyért. Ez a vita azonban nem feltétlenül rontja majd el a beszélgetések hangulatát. Sokat számít, hogy Hruscsov saját házában fogunk tárgyalni, nem pedig moszkvai dolgozószobájában.

Úgy képzeltem, hogy erre az alkalomra mégiscsak illendő lett volna valamiféle — mégoly rövid és semmitmondó — szóbeli üzenetet vinnem a vezetésünk részéről. Ezt az oroszok is így gondolhatták, mert néhány nappal előre értesítettek, hogy Hruscsov mikor fog fogadni. Ez korábban nem volt szokásuk. Elég időt hagytak ahhoz, hogy kapcsolatba léphessek Belgráddal és utasításokat kérjek. A külügyminisztériumunk azonban mindössze egyetlen kurta mondat erejéig méltatott válaszra („Várjuk tájékoztatását a megbeszélésről"), úgyhogy ma üzenetben fordultam a legfelsőbb vezetésünkhoz. Felsoroltam jó néhány olyan kérdést, amiben nem értünk egyet az oroszokkal és amelyekről valószínűleg szó lesz Hruscsovnál, valamint azokat a problémákat is, amelyeket én szándékszom felvetni a megbeszélés során. Otthon az elvtársak így kiválaszthatják, hogy mi az, amit megtanácskozzak Hruscsovval és mi az, amit ne.

Moszkva, 1958. október 6.

Amikor összeállítottam azoknak a szovjet funkcionáriusoknak a listáját, akiktől szeretnék személyesen és külön is elbúcsúzni, haboztam, hogy a névsorhoz biggyesszek-e néhány olyan elnökségi tagot, akivel gyakran találkoztam Moszkvában, valamint hogy magas rangú katonatisztektől és a honvédelmi miniszter Malinovszkij marsalltól elbúcsúzzak-e. A pártvezetők közül L. I. Brezsnyev, aztán N. Ignyatov, K. Furceva, D. Poljanszkij és még egynéhány társuk jöhetett volna szóba.

L. I. Brezsnyevvel többször is volt szerencsém találkozni. Amikor Tito elvtárs 1956 szep-

temberében Krímben vendégeskedett, Hruscsov meghívott jó pár olyan szovjet vezetőt is, akik szemmel láthatóan közel álltak a szívéhez és akikre az első titkár a párt vezető posztjait betöltő új káderekként a leginkább támaszkodott. A Központi Bizottságban egyre magasabb és magasabb posztokra hágó vezetők között Kiricsenko, Furcevca, Grecsko marsall és mások között ott volt Brezsnyev is.

Az imént felsorolt szovjet vezetők közül a szeptemberi ismerkedés után Brezsnyevvel futottam össze a legtöbbször. Nem mintha ezeket a randevúkat valamiféle hivatali kötelem motiválta volna — Brezsnyev a KB egyik titkára volt, és a moszkvai jugoszláv nagykövetnek gyakorlatilag egyetlen alkalommal kellett vele hivatalos ügyben találkoznia. Brezsnyev KB-titkári funkciója az ország belső ügyeivel volt kapcsolatos, hivatali minőségében külföldiekkel semmi dolga sem akadt. A Kremlben rendezett fogadásokon a szovjet kormány hivatalos vendégei között rendszerint kivonult az egész Elnökség, az élen Hruscsovval. Brezsnyev gyakran bukkant fel Hruscsov kíséretének a tagjai között, sőt, az is sokszor előfordult, hogy hármasban társalogtunk: az első titkár, Brezsnyev és én. Megint máskor Brezsnyev kissé odébbvonult és megvárta, míg végzünk a csevellyel, mert Hruscsov az értésére adta, hogy „négyszemközt" óhajt maradni velem. Brezsnyev ilyenkor türelmesen kivárta a sorát (ami néha elég sokáig tartott), majd odajött hozzám, és megkérdezte, hogy milyen volt a beszélgetés. Erre én rendszerint csak annyit válaszoltam, hogy jó, és ennyiben maradtunk.

Más, végképp nem a munkámmal kapcsolatos körülmények is úgy hozták, hogy többet érintkeztem Brezsnyevvel, mint több olyan elnökségi taggal, akivel pedig szolgálati kapcsolatban is voltam. Brezsnyev például tudta, hogy közvetlenül Moszkvába érkezésem után fiam született, és soha nem is mulasztotta el Miškától vagy tőlem megkérdezni, hogy „kak vas szinok". Ha megláttuk Brezsnyevet egy fogadáson, már tudtuk, hogy ezt a kérdést nem fogjuk megúszni. Végül pedig Brezsnyev — hozzám hasonlóan — szenvedélyes dohányos, és nagyon szereti a jugoszláv cigarettákat. Ha a jugoszláv szocializmus nem is, de a jugoszláv dohány maradéktalanul megnyerte a tetszését. Nekem, mint erős dohányosnak, mindig nagy örömömre szolgált, ha Brezsnyevet jugoszláv cigarettával kínálhattam (bár sokszor gyorsabb volt a kínálásnál és ő maga kért „abból a maguk cigarettájából"). Egyszer aztán fogtam magam és — a vele való előzetes egyeztetés után — egy nagy jugoszláv cigaretta-kollekciót küldtem neki ajándékba. Ha abból indulok ki, hogy én, a javíthatatlan bagós hogyan reagáltam volna egy ilyen ajándékra, Brezsnyev egész biztosan nagyon meg volt elégedve.

Habár mindezek a momentumok azt sugallták, hogy Brezsnyevhez is jelentkezzek be búcsúlátogatásra, végül mégis letettem a dologról. (Nem mintha ő nem fogadott volna szívesen engem, dacára az országaink közötti meglehetősen siralmas viszonynak.) Ugyanígy nem kértem búcsúlátogatást a többi elnökségi tagtól és a főtisztektől sem. Együttműködésünk a „katonai vonalon" még nem igazán lendült fel és nem vált meghatározó tényezőjévé kapcsolatainknak. A jugoszláv—szovjet viszony fagyossága mintegy összehúzta búcsúlátogatásaim frontvonalát is.

Végül úgy döntöttem, hogy megmaradok az „állami vonalon". Hruscsovon és a külügyminisztériumi tisztviselőkön kívül csak Vorosilov, a Szovjetunió névleges államfője, és Mikojan, elnökségi tag és a szovjet kormány első miniszterelnök-helyettese maradtak a listán — őket már akkor is meglátogattam, amikor megérkeztem moszkvai állomáshelyemre. Azóta sok minden megváltozott; a szovjet közéletből eltűnt sok olyan kiemelkedő személyiség, akik azelőtt évtizedeken át magas vezető tisztségeket töltöttek be.

Mind a jugoszláv, mind a szovjet közvéleményre jótékony hatást fog gyakorolni az a hír, hogy a jugoszláv nagykövet látogatást tett a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnökénél — de abban is biztos vagyok, hogy kevesebb reménységet ébreszt majd, mint az első látogatásom nála, a Kremlben, amikor a megbízólevelemet adtam át neki, és a „sztarik" arról ára-

dozott, hogy minden rendben lesz közöttünk és a régi rossz idők már soha nem térnek vissza. Nem kétséges, hogy a régi rossz idők teljes egészében már nem tértek vissza — de az is biztos, hogy nem állnak jól közös dolgaink.

BÚCSÚLÁTOGATÁS NYIKITA SZERGEJEVICS HRUSCSOVNÁL

Útban Gagri felé, 1958. október 8.

Október 7-én, valamivel éjfél előtt, egy különrepülőgéppel, amit erre a célra bocsátott a rendelkezésemre a szovjet kormány, elindultam a Fekete-tenger felé. Az IL—14 típusú repülőgépben az ülések helyét egy ágy és néhány fotel foglalta el — az utastér szakasztott olyan volt, mint egy hálószoba. A felszálláshoz készülődve megállapítottam, hogy én vagyok az egyetlen utas. A biztonsági tiszt, aki elkísért az útra, felajánlotta, hogy megveti az ágyamat, mert a fekete-tengeri Adler repülőtérig több mint öt órán át tart az út. Életemben először találtam magam ilyen furcsa helyzetben: mintha csak otthon lennék, lefekvéshez készülődök egy repülőgépben, amely egy pillanattal ezelőtt szállt fel a vnukovói reptérről és ki tudja hány méter magasan dél felé tart.

Nem sok hiányzott ahhoz, hogy az ajánlatot visszautasítsam — valahogy nem akaródzott kibújni a cipőmből és levetkőznöm egy repülőgépen, idegenkedtem attól, hogy pizsamát vegyek és bebújjak az ágyba aludni. Mi lesz, ha közben történik a géppel valami? De csak egy pillanatig haboztam — hamar rájöttem, hogy ha a gép ne adj' isten lezuhan, teljesen mindegy, hogy az ágyban fekszem vagy egy széken ülök.

Néhány másodperc múlva már ágyban voltam. A repülő motorja monotonul és álmosítóan duruzsolt a vaksötét éjszakában. Ha azt mondom, hogy szokatlan élmény volt mindezt „vízszintben", ágyban fekve, egy olvasólámpa fényénél élvezni, nem mondtam semmit. Ez persze nem gátolt meg abban, hogy átnézzem a holnapi beszélgetésre készített jegyzeteimet.

Végül álomba merültem röpülő hálószobámban. Utolsó gondolatom az volt, hogy valószínűleg ez nem csak az első, de az utolsó ilyen repülőút az életemben. Amikor a szovjet biztonsági ember fölébresztett, hogy mindjárt leszállunk, kint ragyogott a nap. Érezni lehetett, hogy meleg az idő, és semmiben sem emlékeztet a Moszkvába lassacskán beköszöntő télre.

A Gagri városa melletti Adler repülőtéren szálltunk le, a Fekete-tenger kaukázusi partján, valamivel reggel hat után. Miután kiszálltam a repülőgépből, a személyzet — igen katonás modorban — tudatta velem, hogy a gép továbbra is a rendelkezésemre áll. A reptéren kocsi várt, ami elvitt Gagriba. Egy ízlésesen berendezett villában szálltam meg, a város fölött. Kísérőim rövid pihenőt ajánlottak. Egy óra múlva közölték, hogy Hruscsov még ma reggel, tíz órakor vár közeli nyári rezidenciáján.

Gagri, 1958. október 8.

Hruscsovot épp séta közben találtam egy kisebb tengerparti villa parkjában, egy fenyőfaliget kellős közepén. Egyedül bóklászott. A találkozás szívélyesre sikeredett. Megkérdezte tőlem, hogy tudom-e, kié volt az a ház, ahol elszállásoltak. Minthogy nem tudtam, Hruscsov elárulta, hogy Berijáé („volt érzéke a disznónak az édes élethez", tette hozzá az első titkár). Most meg, láss csodát, a jugoszláv nagykövet száll meg Berija villájában, kuncogott Hruscsov.

„Búcsúlátogatás" címén majdnem az egész napot az első titkárnál töltöttem. Ez alatt az idő alatt három alkalommal beszélgettünk „négyszemközt" — nem számolva a családja társaságában elköltött ebédet. Az első beszélgetés még ebéd előtt, villájának kertjében zajlott,

ami után Hruscsov azt indítványozta, hogy még ebéd előtt menjünk le fürdeni a tengerben. Másodszor ebéd után, a tengerparton beszéltünk komoly dolgokról — egy kifeszített napellenző ponyva alatt, majdnem három órán át. A harmadik „fordulót" ismét a házban, tea mellett bonyolítottuk le. Ezúttal nem egészen egy órán át tartottuk szóval egymást — ekkor ugyanis mellénk telepedett Nyina Petrovna. Az ebédet is beleszámolva 1958. október 8-án kis híján nyolc órát időztem Hruscsov társaságában. Még aznap este szürkületkor repülőre ültem és magam mögött hagytam Hruscsovot, a rezidenciáját, az alkonyba merülő fenyőligeteket és a végtelenbe vesző lila tengert.

Hruscsov nagyon dicsérte a Fekete-tenger partjának ezt a részét; sok szempontból, mondta, még a krími résznél is jobb. A tenger itt a legmelegebb, olyannyira, hogy még októberben is lehet fürdeni. Ezért is tölti most itt a szabadságát. Ha jól tudom, a régi jaltain és ezen kívül, Hruscsovnak nincs több villája a Fekete-tenger partján. Hruscsov elmesélte hogy hány háza volt Sztálinnak ezen a vidéken. Most mind üresen tátong, mondta az első titkár; sem ő, sem senki más a lábát se teszi be azokra a helyekre.

Hruscsov ezután az idei aratásról beszélt. Remélik, hogy mégiscsak jó lesz a termés. Idén pontos számokat adnak majd meg a felvásárolt gabonáról, és nem csinálnak olyat, mint tavaly, amikor a tervben előirányzott 3,5 milliárd pudból hiányzó mennyiséget papíron más terményekkel (például krumplival) pótolták, csak azért, hogy „teljesítsék a tervet". Hruscsov maga követeli meg, hogy tisztán, „trükk nélkül" végezzék a számításokat, függetlenül attól, hogy minden alkalommal elérik-e a tervben meghatározott mennyiséget vagy sem.

Hruscsov ezután az idei kínai termésre terelte a szót, amely a hírek szerint minden eddigi rekordot megdönt. A világ elképedve áll a kínaiak nagyszerű eredményei előtt. Hruscsov úgy látja, hogy a kínaiak munkával, vagyis a szubjektív tényező fokozott kihasználásával pótolják a pénzügyi eszközök és a mezőgazdaság gépesítésének a hiányát — „úgy dolgoznak, mint a hangyák" („szlovno kak muravji"), mondta az első titkár.

Amikor a múltkor Kínában járt, mesélte Hruscsov, Mao Ce-tung eldicsekedett előtte, hogy nem tudják hova tenni, annyi termésük lesz az idén. Én meg azt feleltem neki, folytatta az első titkár, hogy remélem, Kína egyedül is meg fogja tudni oldani ezt a feladatot és nem lesz szüksége hozzá szovjet szakértőkre. Hruscsov némileg kételkedve emlegette a kínai mezőgazdaság adatait: a számokhoz soha nem mulasztotta el hozzátenni, hogy „ha ugyan pontosak".

Szót ejtettünk ezen kívül Kína Ázsiában elfoglalt helyéről, a kínai kommunarendszerről és a jelenlegi kínai helyzet egyéb eredeti vonásairól is. Hruscsov történelmi fejtegetésekbe bocsátkozott arról, hogy miért foglalták el az oroszok Ázsia északi, a kínaiak meg a kontinens déli részét, meg hogy délen könnyebb az élet és ez a két nagy állam védi egymás hátát („mi drug drugu til ohranyajem"). A kínaiak meg fogják találni a belső szerveződésük formáit, hiba lenne őket a mi mércénkkel mérni. Ami a túlnépesedettséget illeti, jelentette ki Hruscsov, Kína saját határain belül fog új forrásokat találni a hatalmas és gyors ütemben növekvő lakosság problémájának a megoldására.

Kínáról beszélgetve én végig a moszkvai diplomáciai testületre hivatkoztam, mint a különféle vélemények és feltételezések forrására. Hruscsov viszont, akinek nyilván kedvére volt a beszélgetés témája, a marxizmus—leninizmust hívta segítségül egy-egy kérdés megválaszolásához. Ebből mintegy arra kellene következtetnem, hogy a Szovjetunió és Kína kapcsolatai addig maradnak a mostanihoz hasonlóan felhőtlenek, míg mindkét fél tartja magát ezekhez az elvekhez. „Engem is ijesztgetnek Kínával" („i menya pugajut sz Kitajem"), legyintett Hruscsov, de ő a marxizmus—leninizmus talaján áll, ami egyértelműen azt tanítja, hogy a két hatalmas ország között többé nem fordulhatnak elő a múltban sajnálatos események. Majdnem egy órán át társalogtunk Kínáról. Hruscsov egyetlenegyszer sem mutatott hajlandóságot a beszélgetés témájának megváltoztatására.

Hruscsov az órájára nézett: itt az ideje, állapította meg, hogy még ebéd előtt fürödjünk egyet a tengerben. Felszólított, hogy tartsak vele. Felejtsem el a moszkvai időjárást meg a téli ruhát, amiben idejöttem, bátorított. Megpróbáltam valahogy kibújni a dolog alól: már csak néhány napig leszek Moszkvában, hebegtem, még sok hivatalos kötelezettségnek kell eleget tennem, és semmiképpen sem lenne jó, ha most megfáznék és ágynak dőlnék. Hruscsov hitetlenkedve nézett rám, nem nagyon fogadta el ezt a védekezést, és viccesen csak annyit felelt: „Ahogy tetszik. Mindenkinek megvan a maga szocializmusa!" („Kak hotyitye, u kazsdovo szvoj szocijalizm"). Ez az élc újfent a jugoszláv „sajátosságok" rovására ment. Láttam, hogy jobb lett volna egyből elfogadnom az invitálást — ennek ellenére tettem még egy erőtlen kísérletet, és azt mondtam, hogy nincs is nálam fürdőnadrág. Hruscsov erre felajánlotta saját ruhatárát. Vagy tízperces turkálás után kiválasztottam az egyik fürdőruháját, ami, bár nem kifejezetten rám méretezték, a célnak mégis kiválóan megfelelt.

Röviddel ezután már a tengerben lubickoltunk, ami nekem, „moszkvainak" az évszakhoz képest valóban elképesztően melegnek tűnt. Hruscsov aznapra meghívta a novoszibirszki párttitkárt is, aki csak azért utazott ide a távoli városból, hogy vendéglátóját tájékoztassa a nyugat-szibériai helyzetről. Hruscsov előrebocsátotta, hogy gyenge úszó, és az orvosok is óva intették a túlzott megerőltetéstől — ezért kell mentőmellényt hordania.

Mintegy ötven méterre távolodtunk el a parttól. Vigyáztam, nehogy túl közel ússzak Hruscsovhoz. Nem messze tőlünk, egy csónakban egy biztonsági tiszt vigyázott ránk, akinek többek közt az is a feladata volt, hogy figyelje, mikor telik le az orvosok által Hruscsov számára engedélyezett idő. Hruscsov még tavaly Moszkvában „négyszemközt" elmesélt egy történetet, ami miatt jobbnak láttam nem túl közel úszni hozzá. Tavaly októberben tudniillik előadta, hogy 1956 őszén együtt volt szabadságon Zsukov marsallal a Krímen, és amikor a tengerben fürödtek, Zsukov marsall mindig nagyon közel evickélt hozzá. Amikor tegnap belegázoltunk a vízbe, eszembe jutott ez a történet, és az a kérdés, ami — saját elbeszélése szerint — Hruscsovban Zsukov marsall viselkedését látva felmerült: „A zacsem on tak blizko podhogyit ko mnye?" („Minek jön ilyen közel hozzám?"). Lassú tempókkal, mintegy tíz méterre eltávolodtam Hruscsovtól. Ilyen távolságról még kényelmesen társaloghattunk. A beszélgetésben részt vett a novoszibirszki párttitkár is, aki ugyanekkora távolságra úszott Hruscsovtól.

•

A fürdés után Hruscsov ebédelni hívott bennünket. Az asztalt — kettőnkön kívül — Nyina Petrovna, Hruscsov lánya, veje és a nyugat-szibériai pártvezető ülték körül. Ebéd közben jobbára kerültük a politikai témákat. Valahogy szóba került Tito 1956-os szovjetunióbeli útja és az őt mindenhova elkísérő rendkívül barátságos légkör is. A jelenlevők jó emlékezetükben őrizték meg Hruscsov az évi jugoszláviai útját is. Hruscsov Tito neve után soha nem mulasztotta el odabiggyeszteni a „tovariscs" szót. Mindketten tartottunk egy-egy rövid tósztot; Hruscsov köszöntötte Jugoszláviát és Tito elvtársat. Az ebéd hangulata baráti és meghitt volt.

Útban Moszkva felé, 1958. október 9.

Folytatom a búcsúlátogatásról írott feljegyzéseimet.

Ebéd után Hruscsov azt javasolta, hogy a beszélgetést a tengerparton, egy sátor alatt folytassuk. Amikor elhelyezkedtünk a tűző napsugarak elől védelmet nyújtó sátorlap alatt. Hruscsov elhallgatott, jelezvén, hogy tőlem várja a beszélgetés felvezetését. Megkértem, hogy ezúttal használhassam a jegyzeteimet. Nem mintha különösebb szükségem lett volna rájuk, de jónak láttam így cselekedni, hiszen Tito elvtárs és a jugoszláv vezetés szóbeli üze-

netével indítottam a mondanivalómat, amely üzenet a jugoszláv—szovjet viszony jelenlegi állapotát értékelte.

Hogy ne szaporítsam a szót, annyit mondtam Hruscsovnak, hogy mi a lehető legjobb viszonyt kívánjuk magunknak a Szovjetunióval; ebben a tekintetben mit sem változott az álláspontunk. Véleményünk szerint nem tovább élezni kell a kapcsolatainkat, hanem fokozatos javulásukon munkálkodni. Rendkívül tág terek nyílnak még az együttműködés előtt, hiszen szinte minden területen még csak a kezdet kezdetén tartunk. Gátat kell vetnünk kapcsolataink további romlásának; ez, próbáltam meggyőzni Hruscsovot, közös érdekünk, tekintet nélkül az egyes kérdésekben mutatkozó véleménykülönbségekre vagy nézeteltérésekre. Szerintünk, turbékoltam Hruscsov fülébe, nem is olyan nehéz ezt megvalósítani. Első lépésben csak annyi kellene hozzá, hogy a tábor beszüntesse a Jugoszlávia-ellenes kampányt.

Hruscsov a következőket válaszolta. Nekünk már a kiindulópontunk is helytelen. Ezúttal Jugoszlávia támadta meg a Szovjetuniót és a szocialista országokat; a mostani viszályban a JKSZ új programja a ludas. Ha nem ilyen programot tettünk volna le az asztalra, még ma is a legnagyobb rendben lenne köztünk minden — hát miért nem fogjuk végre fel? A mi hibánkból romlott meg a viszonyunk, és ez vezetett a hitelegyezmények felmondásához. Ez utóbbiról ők egyébként tárgyalni akartak velünk, amit mi elutasítottunk.

Mi nagyon jól tudjuk, folytatta Hruscsov, hogy ő az Elnökségben már a kezdetektől mennyire pártolta és védte a Jugoszláviának szánt szovjet hiteleket, és hogy annak idején Molotov, Kaganovics és Pervuhin mennyire ellenezték — hogy az öreg Vorosilovról már ne is beszéljen. Az 1956-os magyarországi eseményeket követő összezördülésünk után valahogy még sikerült ébren tartania a hitelek ügyét. Most a JKSZ új programjában ismét nyílt támadást hirdettünk meg a Szovjetunió és a tábor országai ellen. Ilyen körülmények között lehetetlen volt továbbra is fenntartani a hiteleket. Maga a szovjet nép kezdett volna kételkedni abban, hogy a szovjet vezetésnek tényleg le kell még ezt is nyelnie és pénzelnie kell Jugoszláviát, jelentette ki Hruscsov.

Az első titkár igencsak sérelmezte Titónak azt a kijelentését, hogy a jugoszláv—szovjet gazdasági kapcsolatok a „kölcsönös haszon" elvére épülnek, szemben a „feltétel nélküli segítségen" alapuló jugoszláv—amerikai viszonnyal. Hruscsov a fejét rázta: ez az álláspont helytelen és számukra teljességgel elfogadhatatlan. Ha a Szovjetunió Jugoszláviának vagy bárki másnak hiteleket folyósít, akkor ők azt a pénzt a saját szájuktól vonják meg. „Nálunk tervgazdaság van, nekünk nincs szükségünk tőkekivitelre, mi az utolsó kopejkáig be tudjuk itthon fektetni a pénzünket! Ez a helyzet és még nagyon sokáig ez is marad, ami a mi igényeinket illeti!" Ennek ellenére segélyezik Egyiptomot, Indonéziát és másokat. Ezt azonban áldozatvállalások árán teszik, és nem a „kölcsönös haszon" elve alapján, ahogy mi állítjuk. „India, Egyiptom és a többiek ezt nem is vonják kétségbe, és nem támadnak minket úgy, ahogy maguk, jugoszlávok teszik!" Hruscsov találkozásunk során először használt ilyen kemény szavakat és az őszinte felháborodottság és felindultság jeleit mutatta.

Megpróbáltam megmagyarázni neki, hogy félreértette Tito elvtársnak a „kölcsönös haszon" elvéről kifejtett eszmefuttatását. Tagadhatatlan, hogy a Szovjetuniónak is van némi haszna a Jugoszláviának nyújtott hitelekből: a pénzt mi a megadott időben vissza fogjuk fizetni, mégpedig a kamatokkal együtt, a hitelek nyomán a Szovjetunió munkát tud biztosítani jó néhány üzemének, amelyek nekünk fognak ipari berendezéseket gyártani, a szovjet hiteleket csak a Szovjetunióban költhetjük el stb. Nem kétséges, hogy ebből az együttműködésből nekik is hasznuk származik, és nem káruk. Ami pedig a pártunk programját illeti, csak annyit mondhatok, hogy többekkel is tárgyaltam erről annak idején Moszkvában; többek közt Mikojannal, Szuszlovval és Poszpelovval. Már velük is azt közöltem, hogy minden észrevételt elfogadtunk, amit csak elfogadhattunk. Az már más lapra tartozik, hogy ők

a JKSZ bármilyen programját támadták volna, annak ellenére, hogy az hangsúlyozottan — amint az már a névből is kiderül — nem a szovjet vagy valamilyen más nemzetiségű, hanem éppenséggel a jugoszláv kommunistáknak szól.

Ezután arról beszélgettünk, hogy egyes helyzetekben hogyan bánnak a jugoszláv, illetve a szovjet hatóságok a másik ország állampolgáraival, mennyire hatnak még a régi beidegződések. Hruscsov a szememre lobbantotta, hogy a jugoszláv szervek több ízben is durván és barátságtalanul viselkedtek velük szemben. Felemlegette annak a „komszomol-lánynak" az esetét, aki rokonait ment meglátogatni Jugoszláviába, de nálunk letartóztatták, és 68 napig ok nélkül börtönben tartották. Nehezményezte azt is, hogy a jugoszláv kormány állítólag egyetértett az amerikai kormánnyal néhány, a Közel-Kelettel kapcsolatos kérdésben — mi másért írt volna a mi sajtónk a szovjet kormány álláspontjával ellentétes szellemben, vagyis pontosan úgy, ahogy a *New York Times?* Végül pedig felhánytorgatta az albán Hasan Spata esetét is, akit Belgrád közelében megöltek a jugoszláv biztonsági szolgálat emberei. Hruscsov mindhárom esetben a szovjet sajtó híradásaira hivatkozott.

Az említett szovjet „komszomol-lányt" személyesen is volt szerencsém megismerni. A szovjet rendőrség mindenáron szerette volna valahogy rátukmálni a követségünkre. Nem csak velem, hanem még a családommal is megpróbált kapcsolatba lépni: felajánlkozott, hogy mindennap sétálni viszi a gyerekeimet és oroszul tanítja őket. Amikor Moszkvában kudarcot vallottak vele, a belügyi szervek jobbnak látták egyenesen Jugoszláviába küldeni. Ő maga provokálta ki a letartóztatását, hogy aztán a szovjet sajtó az egész ügyet felfújhassa és mint a szovjet állampolgárokkal szemben megnyilvánuló jugoszláv bizalmatlanság kirívó példáját tálalhassa. Mindezt elsoroltam Hruscsovnak is, és sajnálkozásomat fejeztem ki amiatt, hogy bizonyos Komszomol-szervezetek nem találtak maguknak ennél jobb szórakozást. (A *Komszomolszkaja Pravda* főnöke nem más, mint A. Adzsubej, Hruscsov veje.) Megkértem Hruscsovot, hogy nézzen utána részletesebben ennek az ügynek, és meg fog győződni róla, hogy nem én hazudok.

Elmondtam Hruscsovnak azt is, amit Hasan Spata albán emigráns haláláról tudok. Őszintén fájlaljuk ezt a szerencsétlen esetet, jelentettem ki, függetlenül attól, hogy az elhunyt annak idején fasiszta kollaboráns volt, az utóbbi időben pedig provokátor és Jugoszlávia és Albánia jó viszonyának esküdt ellensége. A tiranai kormány őszintén örül a halálának; az ő szervei is felelősek azért, hogy Spata elveszítette a fejét, és most az albán diplomaták szerte a világban a nagykövetségeiken sajtókonferenciákat tartanak a Jugoszláviában uralkodó terrorról. Sajnálatos módon ezt a moszkvai albán nagykövet is megtette.

Végül pedig leszögeztem, hogy a *Pravda* tisztességtelenül járt el, amikor Amerikabarátnak állította be a libanoni és jordániai eseményekkel (az angol és az amerikai csapatok visszavonásával) kapcsolatos jugoszláv álláspontot. A szovjet külügyminisztérium már kezdetektől fogva jól tudja, hogy mi a véleménye Jugoszláviának ezekről a kérdésekről, és hogy mennyire pártoljuk az arabokat — amit az arab világ elismeréssel is nyugtáz. A *Pravda* most gondolt egyet, és előttük is megpróbálta lejáratni Jugoszláviát.

Hruscsov meg sem próbálta védelmébe venni a *Pravdát.* Nem is önmagában ez a három konkrét eset itt a lényeg, állította, hanem hogy napról napra jobban elmérgesedik a viszonyunk, ami miatt neki személyesen is nagyon fáj a szíve, hiszen oly sokat fáradozott a jugoszláv—szovjet kapcsolatok rendbehozataláért. Nyilvánvaló volt, hogy Hruscsov jobbnak látta nem forszírozni ezt a három vádat, amit — meglehetősen hanyagul a szovjet „szakértői szolgálat" készített neki elő erre a beszélgetésre. Az első titkárt különösen a Jugoszláviában letartóztatott ifjú Komszomol-aktivista esete zsenírozta, amely kapcsán lelepleződött a *Komszomolszkaja Pravda* és a szovjet állambiztonság együttműködése.

Hruscsovot a beszélgetés eme fordulata kínos helyzetbe hozta. Konkrét tényekről volt szó, amelyeket ő Jugoszlávia ellen akart érvként felhasználni, de amelyeket én részleteseb-

ben ismertem, mint ő. A magyarázataimat sem vitatni, sem elfogadni nem tudta, ezért gyorsan az „általános kérdések" vizére evezett. Itt már lényegesen otthonosabban mozgott: az „elvi vitában" a szovjet állások masszívabbnak tűntek. Hruscsov olyan vádakat vágott Jugoszlávia fejéhez, amire maximum azt lehetett felelni, hogy nem igazak: hogy Jugoszláviában erős a szovjetellenesség, hogy nálunk még mindig a „régi módon" tekintenek a Szovjetunióra, hogy mi a Szovjetunióban csak a bürokratizmust és a sztálinizmust vesszük észre stb.

Hruscsovnak volt egy-két rossz szava arról is, amit a jugoszláv sajtó a szaloniki front áttörésének 40. évfordulójáról „összefirkált". Ha ilyen szellemben közelítünk bizonyos szomszédainkhoz, amelyek ráadásul szocialista országok, akkor ne is várjunk mást, mint hogy teljesen megromlik a viszonyunk velük. (Az illető ország Bulgária.) Ez viszont jó alkalomként szolgált arra, hogy vázoljak néhány, különösebb magyarázatot egyikünk részéről sem igénylő történelmi tényt Bulgária politikájáról. Szóltam azokról az orosz cári generálisokról, akik az 1876—77-es török elleni felszabadító háború alatt bolgár csapatok élén harcoltak, ecseteltem, milyen áldozatokat szenvedett az orosz hadsereg. Közvetlenül ezután a bolgárok egy osztrák-német dinasztiát juttattak hatalomra, és attól kezdve minden egyes európai válság során, a második világháborúig bezárólag Bulgária Németország és Ausztria szövetségese volt. Legutóbb még Hitlerrel is szövetkezett Jugoszlávia és Oroszország ellen.

Bulgária a modern korban harminc rövid év leforgása alatt háromszor harcolt az ellenséges oldalon, megtámadta Crna Gorát és Szerbiát, később Jugoszláviát, és ezekben a háborúkban mindig a német erők szövetségese volt.

Jugoszláviában mi sem szóban, sem írásban nyilvánosan nem emlegetjük azokat a tömeges háborús bűntetteket, amelyeket a Hitlerrel szövetséges bolgárok 1941 és 1944 között követtek el Macedóniában, Szerbiában és az ország más vidékein. Ezek a gaztettek ugyanolyan kegyetlenek és véresek, mint azok, amelyek a német megszállók lelkiismeretét terhelik. Annyit hallgathatunk erről, amennyit akarunk, Jugoszláviában akkor is tudnak róla az emberek. Nem foghatjuk rá Bulgáriára, hogy az elmúlt háborúk során nagy barátunk és szövetségesünk volt.

Ami a szaloniki front áttörésének és a központi hatalmakkal szövetséges bolgár hadsereg felett aratott győzelem évfordulós ünnepségeit illeti, biztosítottam Hruscsovot, hogy amíg a szocializmusban lesznek ünnepségek, addig mi erről az évfordulóról mindig meg fogunk emlékezni. Maga Lenin minősítette felszabadítónak a független balkáni államok, vagyis Crna Gora, Szerbia és Görögország 1914—18-as harcát a tengelyhatalmak és a hozzájuk csatlakozott Bulgária ellen. A második világháborúban ugyanez volt a helyzet. A mai bolgár kommunisták persze fintorognak erre a múltra. Ők, a hatalom mai birtokosai, szeretnének megfeledkezni mindenről, meg nem történtté tenni, megszabadulni tőle, lerázni magukról a felejtés segítségével — de ettől a történelmi igazság még történelmi igazság marad, és ezen a mi jóindulatunk sem segít. Mi 1945 után a mai Bulgáriának elengedtük azokat a háborús kártérítéseket, amelyeket minden nemzetközi bíróság megítélt volna.

Hruscsov nem fojtotta belém a szót — sőt, úgy tűnt, ezek a tények megtették rá a kellő hatást. Álmában sem gondolta volna, hogy ezt kell majd tőlem hallania — ellenkező esetben aligha hozakodott volna elő Bulgáriával. Különösen az ütötte szíven az első titkárt, hogy épp Leninre hivatkoztam a tengelyhatalmak (és Bulgária) elleni harc felszabadító jellegének indoklásakor. Gyanítom, mindeddig nem volt tisztában azzal, hogy mit tanít e kérdésről Vlagyimir Iljics. Lenin véleményével mindenesetre lefegyvereztem: bármit lesöpörhetett volna az asztalról, amit mondok, de Lenint semmiképpen sem.

Hevesen bíráltam Jugov, Ganev és mások azon elméleteit is, amelyek szerint a macedón nép történelmileg, etnikailag és kulturálisan a bolgár nép része, Macedónia pedig bolgár

terület. Hruscsov érdeklődött a Macedón Köztársaság iránt; megkérdezte, vannak-e macedónok Bulgáriában és hányan. Végül pedig, hogy lezárja a vitát Bulgáriáról, kijelentette, hogy nem tudja, miket fecsegtek össze Macedóniáról Jugov meg a többiek, de ma az európai határok megváltoztatásáról beszélni teljes ostobaság. Szinte mindegyik szocialista országban vannak nemzeti kisebbségek, de ez a probléma nem tévesztendő össze a területi igényekkel és a határrevízió kérdésével. Hruscsov biztosított róla, hogy ő ezt nagyon világosan mindenki értésére adta a táborban, de a biztonság kedvéért még egyszer a fejükbe fogja verni. A bolgárokat, az albánokat és a magyarokat említette név szerint, de annak idején a lengyeleket is lehűtötte. Ha most a nemzeti kisebbségek miatt megbolygatnánk a területkiigazítások kérdését, akkor a változások mindenütt végigsöpörnének; a Szovjetunión éppúgy, mint Jugoszlávián. Egész Kelet-Európa másból sem áll, csak ebből. Hruscsov megígérte, hogy megbeszéli majd ő Todor Zsivkovval ezeket a kérdéseket, ha legközelebb találkoznak.

Ezután Albániáról beszélgettünk. Hruscsov a semlegesség mezét öltötte magára, mintha tudom is én miféle döntőbíró lenne. Nehéz az embernek eligazodnia, mondta: mi is a magunkét hajtogatjuk, meg az albánok is. Az albánok is bizonyítékokkal meg dokumentumokkal támasztják alá a vádjaikat, ha Jugoszlávia viselt dolgairól számolnak be nekik. Már rég nem találkozott Enver Hodzsával, de legközelebb neki is meg fogja mondani, hogy helytelen összekapcsolni a területi kérdéseket a nemzeti kisebbségek problémájával. Hruscsov többször is leszögezte, hogy személy szerint keveset tud az Albánia és Jugoszlávia között uralkodó állapotokról, de azt azért szeretné észrevételezni, hogy Jugoszlávia nagy ország, Albánia meg a világon az egyik legkisebb. Evvel mintegy ránk hárította a felelősség döntő részét a jugoszláv—albán viszályért, mondván hogy az ilyen esetekben a nagyobbnak mindig több türelmet kell tanúsítania.

Érzésem szerint Hruscsov azt várta, hogy Albániáról is olyan hosszan és kimerítően beszéljek, mint Bulgáriáról. Ettől azonban tartózkodtam. Csak annyit mondtam, hogy Jugoszlávia nem pusztán tiszteletben tartja, de a maga eszközeivel tevékenyen síkra is száll Albánia függetlenségéért és területi integritásáért, amit a nyugati államok veszélyeztetnek. Az albánok a második világháborúban bátran harcoltak a fasiszta erők ellen hazájuk fölszabadításáért. Elővezettem néhány adatot arról is, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt, Titóval az élen, hogyan segítette Albániát a háború alatt. A háború után Albánia nagymértékben a jugoszláv költségvetésből élt, pedig maga Jugoszlávia is siralmasan szegény és a háború pusztításait nyögő ország volt. Az albán vezetés 1948 utáni és mind a mai napig tartó mesterkedéseit nem óhajtottam kommentálni, csak annak a reményemnek adtam hangot, hogy rövidesen eljön az az idő, amikor a mostani albán vezetés politikája a lomtárba kerül.

Amikor Magyarországra terelődött a szó, Hruscsov most is megkérdezte, hogy hány magyar él Jugoszláviában. Pontosan nem tudom, feleltem, de lehetnek vagy négyszázötvenezren, vagy tán még többen is. Hruscsov mosolygott: kisebbítem a számot, a magyar elvtársak neki egymilliós magyar kisebbséget emlegettek. Ezt meg sem hallottam, és csak annyit jegyeztem meg, hogy nem a számbeli különbségek a fontosak, hanem az, hogy milyen helyzetben van egy kisebbség egy adott országban: ebben az esetben az, hogy a kormányunk politikája elismeri minden nemzeti kisebbség teljes nemzeti egyenjogúságát. Emlékeztettem Hruscsovot arra, hogy ennek a demokratikus nemzetiségi politikának köszönhetően, amely minden nemzeti kisebbség tagjának megkülönböztetés nélkül egyenlő jogokat biztosít, a Sztálinnal történt összetűzésünk után szinte egyáltalán nem voltak problémáink egyetlen nemzeti kisebbségünkkel sem — pedig jócskán van belőlük az országban. Alig hiszem, hogy ezt elmondhatnánk, ha Jugoszlávia asszimilációs és jogfosztó politikai gyakorlatot alkalmazott volna nemzeti kisebbségeivel szemben. Azt hiszem, nem győztem meg Hruscsovot arról, hogy hány magyar él Jugoszláviában — az első titkár inkább hisz a magyarok

adatainak. A nemzeti egyenjogúság politikájáról elhangzottakhoz nem fűzött semmilyen megjegyzést.

Ezután a sajtóról diskuráltunk. Kifejtettem, hogy van egy lényeges különbség a jugoszláv és a szovjet sajtó között: míg mi a Szovjetunióról nap mint nap bőséges információkat közlünk, ők főként akkor írnak rólunk, amikor támadnak minket. Hruscsov azt felelte, hogy úgy látszik, a köztünk eluralkodott rossz légkör miatt bizonyos emberek vagy rosszat hajlandók rólunk írni, vagy semmit. „Maguk azt hiszik, hogy mindezt Hruscsov rendelte el, holott nekem az egészről fogalmam sincs. Hány, de hány olyan ügy van, amiről csak azután szerzek tudomást, hogy megtörténtek!" — gesztikulált Hruscsov.

Témát váltottunk. Hruscsov megkérdezte, hogy mi lesz azokkal a gyárainkkal, amelyeket a szovjet hitelekből akarunk felépíteni. Felajánlották-e már a segítségüket az amerikaiak? Nem tudom, feleltem, de minden követ meg fogunk mozgatni a pancsevói nitrogéngyár és még néhány kisebb objektum építésének befejezéséért. Ezekre valószínűleg sikerül külföldi hiteleket szerezni. A Crna Gora-i alumíniumipari beruházásokra viszont nem hiszem, hogy akad külföldi pénzforrás. Túl nagy összegről van szó. A jelek szerint senki nem szeretné, ha a szocialista Jugoszlávia új és erős alumíniumipart hozna létre. Hruscsov erre csak annyit jegyzett meg, hogy „akkor bizony nem fognak alumíniumgyárakat építeni".

Az első titkár érintette a két ország külpolitikájának a kérdését is, és kifejtette, hogy itt sok területen egyetértünk. Több olyan nagy fontosságú problémakört is felsorolt, ahol Jugoszlávia és a Szovjetunió ugyanazt az álláspontot képviseli, sőt megállapította, hogy csak a szocialista tábor kérdésében nem értünk szót. Hruscsov szerint Jugoszlávia aktívan szembehelyezkedik a táborral — nem úgy, mint pl. Lengyelország. A lengyelekkel Hruscsovék szintén nem értenek mindenben egyet, és mégsem veszekszenek velük a tábor vagy bármi egyéb miatt, mint velünk. A lengyelek elfogadják a lényeges kérdések osztályszempontú megközelítését, és szolidárisak a tábor országaival — nem úgy, mint mi. Még ha meg is találhatók a Szovjetunióban mindazok a hibák, amelyekről mi prédikálunk, a problémák alapvetően osztályszempontú megközelítését akkor sem szabad elhanyagolni, és mi, jugoszlávok pontosan ezt tesszük. Megpróbáltam valahogy konkrét irányba terelni a diskurzust és tényszerű példákat kicsalogatni Hruscsovból ennek az állításnak az alátámasztására. Hruscsov ismét a sajtónkat emlegette, hogy el vagyunk telve magunkkal, pedig talán másoknak is vannak érdemeik. Végül nem bonyolódtunk szóváltásba minden egyes problémáról, de azt azért nem hallgattam el, hogy nálunk például még Sztálin idején sem vitatta senki a szovjet hadsereg döntő szerepét a második világháborúban, sőt, mindig is elismertük és nyíltan beszéltünk róla. A Szovjetunióban ezzel szemben még ma is hamis képet festenek a jugoszláviai népfelszabadító harcról és forradalomról.

Ha már szóba került a második világháború, Hruscsov nem állta meg, hogy ne térjen ki a szovjet hadsereg jelenlegi erejére — ami összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint volt akkor. Hruscsov elmesélte, hogy a múlt hónapban a Krímben a szovjet haditengerészet hadrafoghatóságáról és fegyverzetcseréjéről tanácskoztak. Ezentúl egyetlen klasszikus hadihajó-flottát sem szerelnek föl, és azt, amelyiknek az építését már megkezdték, lemondták. Mindent rakétákkal oldottak meg. Nemcsak egyes fontos objektumokat tudnak a segítségükkel az ellenőrzésük alatt tartani (mint például a török tengerszorosokat), hanem még sokkal többre is képesek. Az oroszok manapság már hermetikusan le tudják zárni a Boszporuszt és a Dardanellákat.

Hruscsov arról is beszámolt, hogy néhány szovjet „morjak", vagyis tengerész még mindig ellenzi, hogy a Krímet és a Krímhez hasonló helyeket megnyissák a turisták előtt. Kiricsenko és még néhányan azt javasolták, hogy vezessenek be különleges belépőket, de Hruscsov, mint mondta, ezt elvetette — akkor már jobb meg se nyitni a Krímet. Hruscsov felvilágosított, hogy a hadsereg vezetői a szevasztopoli katonai támaszpontok és egyéb kato-

nai létesítmények miatt korlátlan hatalmú gazdái voltak a Krímnek. Ez a jelenség a Szovjetunió több pontján mind a mai napig megfigyelhető. Ha ezentúl is zárva fognak tartani olyan hatalmas területeket, mint a Krím, akkor a turizmusból sose lesz semmi, lógatta a fejét az első titkár.

Moszkva, 1958. október II.

Folytatom feljegyzéseimet a Hruscsovnál tett búcsúlátogatásomról.

A tengerparton, a sátorlap alatt lezajlott — és az első fél órától eltekintve meglehetősen csapongó — beszélgetés vége felé Hruscsov megjegyezte, hogy egyre jobban pusztít köztünk a bizalmatlanság, amit őneki egyetlen porcikája sem kíván. Egy szovjet atommérnök például, fogott a történetbe az első titkár, nemrég felhívta a szovjet kormány figyelmét arra a körülményre, hogy az az atomreaktor, amit az oroszok Belgrád közelében — jugoszláv közreműködéssel — felépítettek, olyan technikai megoldásokat is tartalmaz, amelyek jobbak, mint a hasonló amerikai reaktorokban alkalmazottak. A szakember óva intette a szovjet kormányt, hiszen a reaktor mégiscsak jugoszláv kezekben van. Hruscsov elmesélte, hogy azt az atomtudóst ezek után alaposan megfeddte: mit gondol, vonta állítólag kérdőre, a jugoszlávok rögtön rohannak a telefonhoz, hogy árulkodjanak az amerikaiaknak?

Hruscsov saját állítása szerint néhányszor személyesen járt közbe a *Pravdánál* azért, hogy valami pozitívat is megjelentessen Jugoszláviáról. Egyre szélesebb fronton tapasztalható a spontán bizalomvesztés. Hruscsov úgy beszélt erről, mintha mi is hibásak lennénk azért, mert a Szovjetunióban nő irántunk a bizalmatlanság. Ezzel kapcsolatban észrevételeztem, hogy nemcsak a sajtó angazsálta magát ellenünk, hanem a Szovjetunió Tudományos Akadémiája is kiveszi a részét a „kortárs revizionizmus", azaz a Jugoszlávia elleni hadjáratból. Ez újabb lépés hátrafelé a kapcsolatainkban. Teljesen egyértelmű, hogy már az újságcikkek sem vezettek semmi jóra — az akadémiai állásfoglalások és a „kortárs revizionizmus" ellen publikált könyvek meg tovább rontják a helyzetet.

*

Hruscsov ismét előrángatta a „Jugoszláviában börtönbe vetett kommunisták" ügyét. Úgy hallotta, hogy letartóztattak nálunk néhány olyan volt emigránst, akik a szovjet és a jugoszláv kormány egyezménye értelmében tértek haza a Szovjetunióból. Én ismét nyomatékosan megkértem Hruscsovot, hogy próbálják megérteni: Jugoszláviában nem Oroszország barátait zárják börtönbe, hanem olyan embereket, akik ellenséges tevékenységet fejtenek ki hazánkkal szemben. Hogy emellett dicsérik-e vagy szidják Oroszországot, az teljességgel közömbös. Határozottan kijelentettem, hogy ez a jövőben is így lesz, ezen a területen ne is számítsanak semmiféle változásra.

*

Hruscsovnak nem tetszett az sem, hogy egyoldalúan és negatívan vélekedünk Sztálinról. Ők a Szovjetunióban nálunk sokkal többet tudnak Sztálin hibáiról, de a történelem igazságosan és érdemei szerint fogja elbírálni őt, mert volt a tevékenységének pozitív oldala is. Azt feleltem erre, hogy nincs miről vitatkoznunk a tárgyban. Moszkvai tartózkodásom alatt egyetlen beszélgetés során sem hoztam szóba Sztálin nevét. A JKSZ VII. kongresszusán Tito szólt erről a kérdésről, és objektív képet festett Sztálinról. Ez — a köztünk fennálló bonyolult viszonyokat figyelembe véve — komoly politikai jelentőséggel bír. Hruscsov kijelentette, hogy ő erről nem tudott.

Az általános helyzetről Hruscsov kifejtette, hogy nem számít a kelet—nyugati viszony kiéleződésére, még kevésbé leselkedik egy komolyabb összetűzés kirobbanásának a veszélye. Az első titkár szerint a kapitalizmus fokozatosan gyengül. A szocializmus és az imperializmus között dúló harc központjában Afrika található. Hát mit gondolok én, szegezte nekem a kérdést Hruscsov, ha ők nem lennének erősek, megkapaszkodhatott volna-e a hatalmon Nasszer, Sukarno, az új iraki kormány és mások? Az Egyesült Államok habozás nélkül csapatokat küldött volna ezekre a helyszínekre, és fegyveres beavatkozással, erővel ismét leigázta volna ezeket a népeket. A Szovjetunió lankadatlanul tovább harcol a békéért, amire az elkövetkezendő 15—20 évben különösen nagy szükség lesz. Azután már senki sem fog tudni háborút kirobbantani, még ha akarna sem. Az Egyesült Államok azért nem akar enyhülést Európában, mert akkor máshol is engednie kéne, miáltal szerte a világban meggyöngülne az amerikai befolyás, meggyöngülnének az amerikaiakra épülő katonai szervezetek, katonai támaszpontjaik alól kicsúszna a talaj, s mindez zavarokat okozna az amerikai belpolitikában is.

Hruscsov végül is úgy összegezte az elmondottakat, hogy ők a Szovjetunióban mind a belső fejlődésükkel, mind a külső fejleményekkel nagyon elégedettek. Gondoljam csak végig, mennyit változtak az erőviszonyok a világpolitikában. Az elmúlt egy-két év során több fontos esemény is történt, és ezek mind nagy károkat okoztak az imperializmusnak, az amerikaiaknak. Ott van Szuez államosítása, a Nyugat Egyiptom elleni támadásának kudarca, az indonéziai felkelés bukása, az ENSZ-határozat, amely elrendelte az amerikai és angol csapatok kivonását Libanonból és Jordániából. Hruscsov úgy tartja, hogy ez utóbbi csak formailag volt diplomáciai megoldás: a döntés valójában az angolok és az amerikaiak erőszakos kiebrudalásával egyenértékű. De említhetné az iraki forradalmat is, vagy az amerikaiak távol-keleti lebőgését, ahol az Egyesült Államok kénytelen Csang Kaj-seket a védelmébe venni, és avval fenyegetőzik, hogy háborút indít a kínai szigetek miatt — holott a napnál is világosabb, hogy az Egyesült Államok sem Tajvan, sem a kínai part menti szigetek miatt nem fog fegyveres konfliktusba keveredni.

•

A jugoszláv szovjet kapcsolatok javulásának lehetőségét Hruscsov a két ország vezetőinek találkozójában látja — avval a megjegyzéssel, hogy ezúttal szó sem lehet arról, hogy az oroszok Jugoszláviába menjenek. Ezt, ugyebár, úgy kell érteni, hogy ha a jugoszlávok szeretnék a viszony javulását, menjenek ők Moszkvába. Erre nagyjából a következőket válaszoltam. Minthogy a Szovjetunióban és a táborban már fél éve vad kampány tombol Jugoszlávia ellen, és az államközi kapcsolataink is csúnyán megromlottak, nem látok módot és eszközt arra, hogy a viszony egy csapásra, egyetlen lépés megtételével megjavuljon. Néhány Jugoszláviával szomszédos szocialista ország a sajtóhadjáraton felbátorodva már területi igényeket pendített meg hazánkkal szemben. Nem hiszem, hogy mindez varázsütésre jobbra fog fordulni — de ugyanúgy nem tudom elképzelni azt sem, hogy kapcsolataink jövője ilyen vég nélküli perpatvarokból és veszekedésekből álljon. Megítélésem szerint elengedhetetlenül szükséges, hogy végre lecsillapodjon a viszonyunk, hogy véget vessenek a Jugoszlávia-ellenes és sajtókampánynak, vagy legalábbis megváltoztassák hangnemét és szókészletét, illetve azokat a célokat, amelyeket elakartak vele érni. Ugyanevvel a lendülettel el kellene kezdeni valami pozitívat is írni Jugoszláviáról. Mindez idővel jobb légkört teremtene közöttünk, és akkor könnyebben megtalálnák a politikai viszony javításának az útját is.

Hruscsov megértette, hogy egyelőre nem számíthat legfelsőbb szintű tárgyalási javaslatra a jugoszláv vezetés részéről. Elismételte, hogy mi vagyunk a felelősök a mostani állapotért, valamint hogy ő szívesen tenne valami hasznosat ebben a helyzetben is, de nem látja a mód-

ját. Végkövetkeztetésként kijelentette, hogy ők a maguk részéről nem élezik tovább a helyzetet, felhagynak Jugoszlávia támadásával, és folytatják az együttműködést állami vonalon. Erre én hangot adtam annak a meggyőződésemnek, hogy Belgrád megelégedéssel fogja nyugtázni a békülékenységét. Hruscsovon látszott, hogy nincs elragadtatva evvel a konklúzióval, amelyből lényegében az derült ki, hogy mindkét fél ragaszkodik eredeti álláspontjához. Meglehet, azt várta, hogy Jugoszlávia legfelsőbb szintű találkozót fog kérni, s én ennek tolmácsolására utaztam Moszkvából ide, a Fekete-tenger partjára. Ebből azonban nem lett semmi — a két ország közötti rossz viszony minden jel szerint változatlan marad a jövőben is.

Hruscsov jókedvét azonban még ez a csöppet sem szívderítő végkövetkeztetés sem tudta elrontani. Minthogy már délután öt óra felé járt az idő, ismét megköszöntem a baráti fogadtatást, és búcsúzni készültem. Hruscsov azonban nem engedett el: még egyszer behívott a házába egy csésze teára. A beszélgetésnek ez a szakasza új és lényeges momentumokat már nem tartalmazott. Újfent megállapítottuk, hogy a kapcsolataink javítását célzó különleges intézkedések jelenleg nem aktuálisak. Én még azt a kiigazítást tettem, hogy épp felszámolni kéne a különleges intézkedéseket, vagyis az állandó összetűzéseket és egyéb kellemetlen meglepetéseket, amelyekkel időről időre „kedveskedünk" egymásnak. Hruscsov most sem mulasztotta el az orrom alá dörgölni, hogy mi vagyunk a hibásak; ő például még a nyáron azt kérte Belgrádtól, hogy hagyjanak meg moszkvai tisztségemben. Először azt a tájékoztatást kapta, hogy elfogadták a kérését, aztán mégis megváltoztatták a döntést, és visszarendeltek. Hruscsov megkérdezte, hogy én magam kértem-e a távozásomat. Kitérően válaszoltam; hansúlyoztam, hogy ennek tulajdonképpen nincs jelentősége, és hogy ha nem is Moszkvában, de továbbra is ezen a vonalon fogok dolgozni. Iszogattuk a teát, és almát majszoltunk hozzá. Hruscsov azt állította, hogy az almákat néhány nappal ezelőtt egyenesen Magyarországról küldte neki Kádár János. Kádárról egyébként Hruscsov felsőfokokban nyilatkozott.

Vacsora előtt végül köszönetet mondtam a rendkívül szívélyes és baráti találkozásért és elnézést kértem, hogy az egész napját elraboltam. Hruscsov megkért, hogy adjam át üdvözletét Tito, Kardelj és Ranković elvtársaknak. Először a ház előtt kíséreltem meg búcsút venni Hruscsovtól és Nyina Petrovnától, de Hruscsov ezt meghiúsította. Amikor a kocsihoz értünk, még egyszer köszönetet mondtam a fogadtatásért és elköszöntem Nyina Petrovnától, Hruscsov nejétől. Ezután Hruscsovhoz fordultam, és mióta a Szovjetunióban tartózkodom, most először szólítva meg keresztnevén és apai nevén, így szóltam hozzá: „Nyikita Szergejevics, prascsajtye!" Ha jól sejtem, Oroszországban így búcsúzik társától az, aki hosszú útra indul, s így búcsúztak szeretteiktől a háborúba vagy hadjáratra induló kozákok és orosz katonák is. Hruscsovéknak addig integettem a kocsi ablakából, míg el nem tűntek a kanyar mögött.

Hruscsov tanácsát megfogadva az éjszakát még az egykori Berija-villában töltöttem. Már este hét körül járt. A házban a szovjet kormány hét-nyolc magas rangú funkcionáriusával futottam össze, akik még délelőtt repülőgéppel érkeztek ide Hruscsov hívó szavára. Azt állították, hogy már fél napja várják, hogy bejussanak Hruscsovhoz. Néhányat közülük már régebbről ismertem. Ezeknek a politikusoknak a többsége feltűnően hűvösen viselkedett velem, vagyis pontosan úgy, ahogy a Moszkva és Belgrád közötti rossz kapcsolatok szelleme diktálja.

Egyikőjük, Leonyid Iljicsov KB-titkár, akit valamivel jobban ismertem, viccesen megszidott, hogy „tönkretettem a munkanapjukat", mert már több órája várnak, úgymond „miattam". Őszintén sajnálom, hogy elvesztegették az idejüket, feleltem, és elégedettségemnek adtam hangot a Hruscsovval folytatott beszélgetés kapcsán. A többi szovjet funkcionárius közül egyik sem mutatott hajlandóságot arra, hogy beszédbe elegyedjen velem, úgyhogy gyorsan vissza is vonultam a szobámba.

Ez a kellemetlenség különösen Hruscsov baráti és szívélyes vendéglátása után volt mellbevágó. A kitüntetett figyelem, amiben Hruscsov aznap részesített, a szovjet elit eme kis szeletének szemmel láthatóan nem tetszett. Lehet persze, hogy az ő mogorvaságuk jobban tükrözte a szovjet kormány viszonyát Jugoszláviához, mint Hruscsov szívélyessége — mindenesetre jó kis kiegészítést és helyesbítést csatoltak az első titkári viselkedéshez. Megpróbáltam magamban magyarázatot találni arra, hogy miért kell magas rangú szovjet tisztségviselőknek ilyen ellenségesen viszonyulniuk Jugoszlávia távozó nagykövetéhez. A Hruscsovval folytatott baráti beszélgetésekre mindenesetre nem vetett árnyékot legközelebbi munkatársainak az övével gyökeresen ellentétes viselkedése.

A szovjet sajtó címoldalon számolt be a búcsúlátogatásomról, de egy szóval sem említette, hogy baráti légkörben zajlott le és hogy Hruscsov ebédre is meghívott. Egy-két nappal előttem meglátogatta Hruscsovot Liu Sao, a kínai nagykövet is. A szovjet újságok megírták, hogy Hruscsov ebédet adott a tiszteletére, amely „szívélyes és baráti légkörben" folyt. Az elmúlt napokban Hruscsov tengerparti nyaralójában járt Jonston amerikai filmrendező is, akiről szintén megírták, hogy Hruscsov meghívta ebédre. Én — Hruscsov nyomatékos kérésére! — egy egész napot töltöttem az első titkárnál, együtt ebédeltem vele és családjával, és kivételesen szívélyes és baráti fogadtatásban részesültem. A szovjet sajtó erről természetesen mélyen hallgat, sőt, a búcsúlátogatásomról szóló hírben még arra is kitért, hogy a „saját kérésemre" fogadott Hruscsov — mintha az ilyen vizitek valaki másnak a kérésére is lebonyolódhatnának!

Moszkva, 1958. október 12.

Végleges hazatérésemre készülődve még egyszer elgondolkodtam Ny. Sz. Hruscsov különleges személyiségén. Mindenfajta ellenkező jóslat dacára, amelyet akár oroszok, akár külföldiek gyártottak e tárgyban, Hruscsovnak — a legkülönfélébb eszközökkel folytatott — négyéves küzdelem után sikerült megszabadulnia minden vetélytársától, akik pedig szép számmal akadtak.

Hruscsov minden vetélytársánál és munkatársánál sokkal világosabban látta, hogy meg kell szabadulni mindattól, amit a sztálinizmus jelent. Hruscsov ezen az úton több, mind a Szovjetunió belső fejlődése, mind világpolitikai szerepének erősítése szempontjából döntő jelentőségű kezdeményezést tett.

Hruscsov egyik legfontosabb lépése mindenképpen az SZKP XX. kongresszusán megtartott titkos beszámolója volt, amelyben elítélte Sztálint. Ennek nemcsak a Szovjetunió, de a nemzetközi munkásmozgalom és a nemzetközi viszonyok egésze szempontjából felmérhetetlen jelentősége volt. Alapvetően ezen a kongresszuson kezdett teret hódítani a szocializmusba vezető utak különbözőségének az elve, amit Sztálin mereven elutasított. A szocializmus „szovjet modellje" veszíteni kezdett univerzális és kötelező érvényéből — dacára annak, hogy Moszkva ezt még ma sem ismeri el nyíltan.

Történelmi jelentőséggel bír az a tény is, hogy Hruscsov egyértelműen a különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett élése felé fordította a Szovjetunió és a tábor külpolitikáját. Ez megteremtette a hidegháború befejezésének és az atomháború elhárításának a perspektíváját. Hruscsov széles frontot nyitott a szocialista törvényesség előtt is a Szovjetunióban. Sok ártatlanul kivégzett szovjet állampolgárt rehabilitáltak, sokan szabadultak ki az évtizedekig a „személyi kultusz" rendszerének szerves részét képező koncentrációs táborokból.

Hruscsov dinamikus egyéniségének köszönhetően (az első titkár minden más szovjet vezetőnél többször fordult a néphez) bizonyos közegekben megindult a mozgás a sztálini diktatúra éveinek passzivitása és apátiája után. Hruscsov nyilvánosan is bírálta azokat a hivata-

los párt- és állami ideológusokat, akik nem képesek másra, mint az avítt, sztálini jelszavak ismételgetésére a kommunizmusról és a szocializmusról. Ezeket az „elméleti szakembereket" Hruscsov nemes egyszerűséggel „papagájoknak" nevezte, amiről annak idején beszámolt a moszkvai *Pravda* is.

A Jugoszláviával szemben folytatott sztálini politika megváltoztatásának első fontos lépéseként Hruscsov 1955 májusában Belgrádba látogatott. A Tito elvtárssal és Jugoszlávia állami vezetőivel folytatott tárgyalások eredményeképpen megszületett a *Belgrádi Deklaráció*, ami meghozta a jugoszláv—szovjet államközi viszony normalizálását. Hasonló célt szolgált Tito elvtárs 1956. júniusi szovjetunióbeli útja is, amelyet a pártkapcsolatok normalizálását kimondó *Moszkvai Deklaráció* zárt le.

A hruscsovi Szovjetunió új politikát kezdeményezett Afrika és Ázsia új és független államaival szemben is. Evvel kapcsolatban feltétlenül meg kell említeni az egyiptomi szovjet jelenlétet (az asszuáni gát), de a példák tovább sorolhatók. Sztálin idejében az olyan vezetőket, mint Nasszer, Sukarno és a többiek, legjobb esetben is a nemzeti burzsoázia, ha ugyan nem a nyugati imperializmus ügynökeinek bélyegezték. Hruscsov a szovjet külpolitikát egészen más útra, az ezekkel a nemzeti vezetőkkel és országaikkal folytatott együttműködés vágányára terelte.

Hruscsov nem kizárólag a KB Elnökségének határozatain keresztül irányítja Oroszországot, nem zárkózott be a szovjet nép elől a Kreml falai közé, és nem szigetelte el magát az állambiztonsági szolgálat gépezetével. A Szovjetunióban uralkodó állapotokról nem csak a külön neki gyártott filmekből értesül, nem menekül az emberektől, nem kerüli a kontaktust és a beszélgetést velük — egyszóval gyökeresen másképp viselkedik, mint elődje.

Másrészről viszont jó néhány olyan elemet említhetnénk Hruscsov ténykedésében, amelyekben a múlt, a sztálini idők kísértenek, s amelyek árnyékként kísérik az első titkárt. Hruscsov töretlenül és lelkesen folytatja Sztálinnak a szocialista tábor megszilárdítására és a szovjet hegemónia biztosítására irányuló politikáját. Amikor 1956-ban Magyarországon a szocialista tábor széthullásának a veszélye fenyegetett, Hruscsov azonnal elrendelte a szovjet hadsereg fegyveres beavatkozását. Akkoriban több olyan nyilvános beszédet is tartott, amelyben Sztálint mint nagy marxista—leninistát magasztalta, mintegy megfeledkezvén arról, hogy az SZKP XX. kongresszusán evvel ellentétes szellemben nyilatkozott róla és meghirdette a desztalinizációs politikát. 1958-ban Hruscsov Nagy Imre és társai kivégzése mellett foglalt állást. Az első titkár továbbra sem tágít attól a nézetétől, hogy a nemzetközi munkásmozgalmat egy központból kell irányítani és a szocialista tábornak feltétel nélkül a Szovjetuniót kell követnie.

A szovjet gazdaságirányítás decentralizálása és a Hruscsov által ebben a szférában foganatosított új intézkedések pusztán adminisztratív jellegűek és alapvetően érintetlenül hagyják a szovjet társadalom meghatározó társadalmi viszonyait. A közvetlen termelők és a szovjet állam szervei közötti viszonyok mind falun, mind a városban a „peresztrojka" után is ugyanazok maradtak. A szigorúan központosított szovjet rendszer nehezen tűri meg, sőt, lényegében leveti magáról azokat az új módszereket, amelyeket Hruscsov kíván bevezetni ezen a területen.

Bár Hruscsov volt a kezdeményezője a Jugoszláviához fűződő viszony rendezésének, a szovjet politika a normalizálás után is újabb és újabb konfliktusokat provokált ki a két ország között, melyek mögött lényegében a korábbiakéhoz hasonló indítóokok álltak. Az újabb viszályok során Hruscsov rendszerint sértőbb és durvább hangnemben nyilatkozott Jugoszláviáról, mint a többi szovjet vezető, dogmatikus és konzervatív pozíciókból hadakozott ellenünk. Akárcsak 1953 előtt, a viták során a szovjet fél most sem törődött sokat sem a tényekkel, sem az elvekkel, sem a velünk kötött megállapodásokkal. Egy és csak egy cél lebegett a szemük előtt: Jugoszláviát mindenáron kompromittálni kell. Mindez a *Pravda*, azaz az SZKB KB 1958. május 9-ei brutális Jugoszlávia elleni támadásában csúcsosodott ki.

Hruscsov a jugoszláv—szovjet kapcsolatok normalizálása után is kitartott a Keletre szökött jugoszláv emigránsokkal kapcsolatos korábbi álláspontja mellett, és rendíthetetlenül „kommunistáknak és internacionalistáknak" aposztrofálja őket.

Hruscsov mindezen alkalmakkor úgy viselkedett, mintha hallatlan erőfeszítéseket tenne a szovjet dogmatikus és sztálinista erők lecsillapításáért, amelyek létezésére és befolyásolására mindvégig nagyon is tekintettel volt. Az első titkár 1957 júniusa után is ezt a látszatot próbálta kelteni, amikor pedig a szovjet vezetésből kibuktak az ismert sztálinisták.

Az SZKP XX. kongresszusán Hruscsov késznek mutatkozott elfogadni a szocializmusba vezető utak különbözőségének az elvét, de a gyakorlatban képtelen volt az alkalmazásukra, mint ahogy képtelen volt a függetlenség és az egyenjogúság tiszteletben tartásával megközelíteni a szocialista országok és a kommunista pártok kapcsolatait is. Ha — például Jugoszlávia esetében — ideig-óráig tartotta is magát ezekhez az elvekhez, később mindig kiderült, hogy taktikainak tekintett lépésről volt szó, és a Hruscsov vezette Szovjetunió sem tudja következetesen végigvinni az új politikát.

Azok a belpolitikai intézkedések, amelyeket Hruscsov a központi állami és pártapparátus mindenható erejének a letörésére hozott, valamint a megvalósulás minden esélyét nélkülöző, programszerű jelszavak csak aláásták az első titkár hatalmát az országon belül.

Sokan azt remélték, hogy a XX. kongresszus után kedvezőbbek lesznek az alkotói szabadság feltételei is a szovjet társadalomban. Ez azonban nem következett be. A hivatalos pártdoktrína és az állami ellenőrzés ismét egyre fontosabb szerepet játszik ebben a szférában is.

Bár Hruscsov még akkor is hosszú éveken át Sztálin árnyékában élt és dolgozott, amikor a szovjet hatalmi piramis csúcsaira tornázta magát, most fáradhatatlanul azon munkálkodik, hogy jobbra fordítsa az elődjétől örökölt állapotokat — Hruscsov maga is hosszú éveken át építgette ezt a rendszert — de nem kétséges, hogy a rendszer is formálta Hruscsovot, a politikust. A saját bőréből senki sem bújhat ki — az új és a régi ezért ugyanabban az emberben ölt testet.

Ezeknek az ellentmondásos körülményeknek az erőterében alakulnak — és jutnak válságba időről időre — a jugoszláv—szovjet kapcsolatok. És, bár nyugodt szívvel állíthatom, hogy Hruscsov a legkevésbé sincs elragadtatva a két ország között uralkodó állapotoktól, mégsem volt hajlandó vagy képes arra, még a Szovjetunió miniszterelnökeként sem, hogy új módszerekkel, a *Belgrádi* és a *Moszkvai Deklaráció* szellemében kiutat találjon a válságból, hogy a vitás kérdések megoldásakor egyenlő partnerként kezeljen minket, úgy, ahogy azt a két nyilatkozat megszabja. Hruscsov ehelyett az elmúlt idők gyakorlata szerint cselekszik, a szocialista táborról alkotott ama szovjet koncepció szerint, amelynek értelmében Jugoszláviának, mint kelet-európai szocialista országnak, ahol kommunisták vannak hatalmon, a szocialista táborhoz kell tartoznia.

Talán az első titkárnál tett búcsúlátogatásom is jól illusztrálja Hruscsov kétértelmű viszonyát Jugoszláviához.

▪

Utolsó moszkvai napjaim során búcsúlátogatást tettem Vorosilovnál és Mikojannál. A beszélgetések hivatalosak és üresek voltak. Mindketten élénken érdeklődtek, hogy miként zajlott a találkozásom Hruscsovval.

Egy héttel a Hruscsovnál tett látogatásom után elutaztam Belgrádba. 1958. október 14-ét írtunk, amikor Miškával és a gyerekekkel együtt végleg elhagytam a Szovjetuniót.

A VÉG UTÁN

Belgrád, 1979. szeptember 14.

Majdnem tizenöt év telt el azóta, hogy feljegyzéseim utolsó mondatát papírra vetettem. A történet azonban most, néhány napja zárult le végleg.

1971. szeptember 11-én meghalt Nyikita Szergejevics Hruscsov. Míg e sorokat írom, úgy érzem, mintha magam is részt vennék a moszkvai temetésen.

Mindössze egy nappal Hruscsov halála előtt járt le második moszkvai nagyköveti megbízásom a Szovjetunióban és utaztam haza, Belgrádba egész családommal együtt. Miškával elhatároztuk, hogy részvéttáviratot küldünk Nyina Petrovnának. Belgrádi irodámban szeptember 13-án legépeltettem egy rövid távirat szövegét, amit aztán fel akartunk adni Moszkvába, Hruscsov családjának — rendes postai úton, mint minden privát küldeményt vagy üzenetet. Közben azonban a *Tanjug* értesítőjében elolvastam a *TASZSZ* közleményét is az esetről. Az SZKP Központi Bizottsága és a Szovjetunió kormánya mindössze egyetlenegy mondatot szentelt az egykori első titkár halálának. Ebben közlik, hogy „elhunyt a Szovjetunió érdemes nyugdíjasa, Ny. Sz. Hruscsov". Ezen kívül egy sor sem jelent meg!

Visszakértem a táviratot és újat fogalmaztam helyette.

Nyina Petrovna Hruscsova és Ny. Sz. Hruscsov családja, Moszkva

Osztozunk Önökkel mély gyászukban. Fájdalmunk annál is súlyosabb, mivel az Önök hazájában eltöltött hosszú évek során abban a szerencsében és megtiszteltetésben volt részünk, hogy e nagyszerű ember személyes barátságát és vendégszeretetét élvezhettük.

Meggyőződésünk, hogy mind Jugoszláviában, mind a viág más tájain milliók éreznek ma együtt Önökkel s hogy méltó emlékezetükben őrzik majd meg Ny. Sz. Hruscsovot és a művet, amit létrehozott. Nyikita Szergejevics neve örökre megmarad annak a harcnak a történetében, amelyet a népek a jobb életért, a nemzetek közötti együttműködésért és barátságért, a békéért és a haladásért vívnak. Azoknak, akik szerették és tisztelték ezt a kivételes embert, azoknak, akik a legközelebb álltak hozzá, ez a tudat jelentsen vigaszt a legsúlyosabb, pótolhatatlan veszteségért.

Kérjük, fogadják legmélyebb részvétünket.

Belgrád, 1971. szeptember 13.

Budislava és Veljko Mičunović

A legnagyobb belgrádi napilap, a *Politika* szerkesztőségében valahogy tudomást szereztek erről a táviratról, és a szeptember 14-ei számban, mégpedig a címoldalon jelentették meg. Talán azt hitték, a távirat hivatalos jellegű — márpedig, ha a *Politika* azt hitte, akkor egész biztosan azt hitték a szovjet hatóságok is.

Belgrád, 1971. szeptember 15.

Josip Broz Tito köztársasági elnök 1969-ben nevezett ki másodszor is Jugoszlávia szovjetunióbeli nagykövetévé. Erre a csehszlovákiai szovjet beavatkozás után került sor, amelyben részt vettek a Varsói Szerződés további négy tagállamának csapatai is. Az intervenció

alapját az úgynevezett „korlátozott szuverenitás" doktrínája képezte. Ennek az elvnek az igazolásául a „szocializmus magasabb érdekei" szolgáltak, illetve a „proletár internacionalizmus" — szovjet és szocialista táborbeli értelmezésben. Ez azonban már egy egészen más történet.

Az, amit ez alkalommal még le szeretnék jegyezni második moszkvai nagyköveti megbízásom krónikájából, Ny. Sz. Hruscsov történetéhez tartozik. Az SZKP KB 1964. október 14-i plénumán — legnagyobb meglepetésemre — Ny. Sz. Hruscsovot megfosztották minden állami és pártfunkciójától és eltávolították a hatalomból. Akkor én már több mint két éve Jugoszlávia washingtoni nagykövetének posztját töltöttem be. Álmomban sem gondoltam volna, hogy Hruscsov leváltása és nyugdíjazása után még egyszer az életben visszatérek Moszkvába.

Washingtoni tartózkodásom alatt nem volt alkalmam közvetlen közelről figyelemmel kísérni a jugoszláv—szovjet viszony alakulását, úgy, ahogy azt hosszú éveken át korábban tettem. Még kevésbé tudtam követni Hruscsov belpolitikai működését. Azt azonban még a nagy távolság dacára is világosan éreztem, hogy az első titkárnak mind a külpolitikában, mind a belpolitikában egyre több súlyos nehézséggel kell szembenéznie. Az elmúlt évek során a Szovjetunió — azaz Hruscsov — külpolitikája két súlyos kudarcot könyvelhetett el: a kínai konfliktust Keleten és a kubai válságot Nyugaton.

Nem hiszem, hogy a Kínával kirobbant viszály — bármennyire új és aggasztó tényezője is a Szovjetunió külpolitikájának — döntő oka volt Hruscsov bukásának. Hruscsov utódai valószínűleg nem dédelgettek magukban olyan illúziókat, hogy javulni fog a szovjet—kínai viszony, ha menesztik Hruscsovot — bár az elején igyekeztek ezt a látszatot kelteni.

Bár tény, hogy Hruscsov soha nem heverte ki teljesen azt a csapást, amit az 1962. októberi kubai válság mért rá, véleményem szerint még csak nem is ez a külpolitikai felsülés vezetett leváltásához. Az első titkár bukásának okai a Szovjetunió belpolitikájában keresendők. A külpolitikai kudarcok csak a Hruscsov eltávolítására szövetkező belső tényezők egymásra találását segítették elő. Ezeket a kudarcokat aztán, mondanom sem kell, Hruscsov nyakába varrták, pedig a Szovjetunióban mindenki tudta, hogy egyrészt nem kizárólag Hruscsov a felelős a szovjet—kínai kapcsolatokért és az Egyesült Államok Szovjetunióval szembeni politikájáért, másrészt, hogy Hruscsov utódai sem lesznek képesek ezen a politikán változtatni, mint ahogy hiába próbálkozott vele Hruscsov is. Az első titkár hatalmának örökösei az ő külpolitikáját vitték tovább — ha másból nem, de ebből is nyilvánvaló, hogy belső okok vezettek Hruscsov bukásához.

Belgrád, 1971. szeptember 26.

Második moszkvai nagyköveti megbízatásom majdnem két évig, 1969-től 1971-ig tartott. Munkám általános feltételei egy csöppet sem voltak kedvezőek.

A Szovjetunió csehszlovákiai katonai intervenciója miatt újabb viszály robbant ki Jugoszlávia és a Szovjetunió között. Emellett a szovjet hatóságok másképp viszonyultak a diplomáciai testület egészéhez — hozzám pedig különösen. Ennek ellenére sokáig áltattam magam azzal, hogy viszontláthatom Ny. Sz. Hruscsovot. Legnagyobb sajnálatomra azonban nem engedtetett meg nekem, hogy meglátogassam azt az embert, akinek 1956 és 1958 között oly gyakran élvezhettem vendégszeretetét.

Ha hivatalos csatornákon keresztül kerestem volna módot a látogatásra, azonnal csomagolhattam volna, és irány haza: rövid úton kipenderítettek volna az országból. Ilyesmire még gondolni sem szabad ma a Szovjetunióban.

Sok más politikai személyiséghez hasonlóan a leváltás Hruscsov számára is az elítélést és a végleges kegyvesztést hozta magával. Az így eltávolított szovjet vezetőket mintegy

automatikus kiátkozás és kiközösítés sújtja. Az a gyakorlat, amely bizonyos embereket kirekeszt a társadalomból, az új feltételek között, a szocializmusban is él és virul, bár a szovjet törvények között hiába is keresnénk az ide vonatkozó paragrafust.

És bár a helyzet olyan, amilyen, azt a tényt mégsem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a változás a Szovjetunió élén az SZKP KB plenáris ülésén, szavazás útján következett be. Sztálin diktatúrájának évtizedei alatt az ehhez hasonló döntések nyomán a bukott vezetők nemcsak állásukat és pozíciójukat, de a fejüket is elveszítették. Azért, hogy Hruscsovot nem ilyen rövid úton intézték el, az első titkár leginkább saját magának lehet hálás, hiszen — míg a szovjet párt és állam vezetője volt — ő tette a legtöbbet azért, hogy ez a sztálini gyakorlat végleg eltűnjön a múlt ködös útvesztőjében.

Amikor megértettük, hogy Hruscsovot nem láthatjuk viszont, Miška és én az egykor Hruscsov barátainak számító magas rangú szovjet funkcionáriusokat próbáltuk megkörnyékezni, hogy tolmácsolják jókívánságainkat és üdvözletünket Hruscsovnak és családjának. Alig hiszem, hogy valamelyikőjük is megtette ezt. Annyit értünk csak el, hogy ezek a tisztviselők és hitveseik, amikor felfogták, hogy mire kérjük meg őket egy régi barátság nevében, kerülni kezdték a társaságunkat. Talán mondanom sem kell, hogy egy esetleges találkozásom Hruscsovval semmiféle kárt nem okozott volna a jugoszláv—szovjet viszonynak, sőt, inkább kedvezően hatott volna rá. A szovjet rendszer azonban legnagyobb sajnálatomra nem tűrte meg ezt a találkozót.

Belgrád, 1971. szeptember 27.

Míg Hruscsov leváltásáról írtam a fenti sorokat, felvillantak előttem annak a nem is olyan távoli múltnak a képei, amikor Hruscsov eltávolította a szovjet politikai hatalom csúcsára vezető útból vetélytársait és ellenfeleit. A sztálini idők három vezető személyiségének politikai likvidálását nem Hruscsov kezdeményezte: Molotovék próbálták meg eltávolítani őt, de elvesztették azt a csatát, amit úgy indítottak meg, hogy már a zsebükben érezték a győzelmet.

A „pártellenes csoport" tagjait kizárták a közéletből, de tovább dolgozhattak eredeti szakmájukban — ha annak mégoly jelentéktelen területén is.

Hruscsovot nem küldték el a távoli Mongóliába, mint Molotovot, vagy Szibériába, mint Malenkovot, hanem megmaradhatott Moszkva környéki „dácsájában" — mégis azt hiszem, hogy az ő helyzetére inkább illik a kiátkozás és a kiközösítés minősítés, mint a „pártellenes csoport" tagjaira. Meggyőződésem, hogy Hruscsov nehezebben viselte a rá kirótt „szilkát" (száműzetést) moszkvai házi őrizetében, mint a Moszkvától több ezer kilométerre szolgálatot teljesítő Molotov vagy Malenkov (akik ráadásul csak külön engedéllyel utazhattak a fővárosba). Hruscsovot leváltásakor tulajdonképpen állandó házi őrizetre is ítélték, s figyelembe véve dinamikus temperamentumát, ez az ítélet mérte rá a legsúlyosabb csapást: ő, aki az egész életét az emberek között, állandó kommunikációban töltötte, életének utolsó éveit magányban, embertársaitól elszigetelve kellett morzsolnia.

Azoknak a politikusoknak a többsége, akik az új vezető mellett döntöttek, biztosak voltak abban, hogy többé nem kell szembenézniük különféle olyan kezdeményezésekkel, újdonságokkal és új koncepciókkal, amelyek nem illenek bele a jól bejáratott szovjet rendszerbe, és amelyek Hruscsov nevéhez fűződtek. Az új szovjet vezetés mintha azt tűzte volna ki magának célul, hogy a Szovjetunió pályáját és fejlődését — a Hruscsov által okozott meglepetésekkel és újdonságokkal szemben — a kipróbált irányba fordítsa. A szovjet állam és társadalom szervezett erői: a párt, a szovjet hadsereg, az állambiztonság és a többi hatalmi szerv olyan veszélyt láttak Hruscsovban, amelynek a továbbiakban nem voltak hajlandóak kitenni magukat.

Belgrád, 1971. szeptember 29.

Ha már Hruscsov leváltásánál tartunk, meg kell jegyeznem, hogy Zsukov marsall 1957. októberi eltávolítása és a hét évvel későbbi malőr között feltűnően sok a hasonlóság. A technikai kivitelezés mindkét esetben szinte az utolsó részletekig megegyezett, s mindkét vezetőt akkor fosztották meg a hatalmától, amikor úgy tűnt, annak csúcsán vannak. Zsukovot és Hruscsovot is (és nemcsak őket) úgy érte ez a fordulat, mint derült égből a villámcsapás — álmukban sem gondolták volna, hogy a Központi Bizottság (amelynek épp Hruscsov adta vissza valamennyire legfelsőbb hatalmi szerepét a pártban és az országban) forral valamit ellenük.

Zsukov marsallt sikeres jugoszláviai és albániai látogatása után egyenesen a moszkvai Vnukovo repülőtérről, a hivatalos fogadóünnepségről vezették a KB Elnökségének ülésére, ahol tudomására hozták a váratlan döntést: minden állami és párttisztségéből ezennel felmentették. Ez alkalommal Hruscsov volt a leváltás kezdeményezője.

Hét évvel később a mit sem sejtő Hruscsovot, akit Mikojan hozott haza fekete-tengeri üdüléséből, szintén a repülőtérről vitték arra a központi bizottsági ülésre, amelyről ő, a KB első titkára és az SZKP vezetője nem is tudta, hogy összehívták. Ezen az ülésen közölték vele, hogy búcsút mondhat minden állami és pártfunkciójának. Kívülről szemlélve az események menetét — ha ezeknek a párhuzamoknak egyáltalán van értelmük — a két eljárás szinte teljesen azonos. Hruscsov leváltásakor a KB előtt ott lebegett az első titkár által Zsukov eltávolításakor teremtett precedens. Akkor úgy látszott, Hruscsov megszilárdította helyzetét a szovjet csúcson — később kiderült, hogy ez nem így volt.

Közismert, hogy az 1957. évi júniusi plénumon Zsukov marsall döntő szerepet játszott Hruscsov győzelmében — az ő érdeme volt, hogy az események során a szovjet hadsereg vezetői is Hruscsov oldalára álltak. Hét évvel később az is kiderült, hogy Hruscsov elveszítette a szovjet hadsereg támogatását, bár az első titkár hatalmon maradása vagy bukása ezúttal nem kizárólag a szovjet fegyveres erők vezetésének támogatásán múlott.

Hruscsov idején számtalan okból váltottak le és mentettek föl magas beosztású szovjet vezető káderekt — az az ember azonban, aki ilyenkor a vádbeszédeket tartotta (akárcsak magának Hruscsovnak a leváltásakor!), mindig egy és ugyanaz a személy volt: M. A. Szuszlov. Szuszlov tartotta a beszámolót az 1957. évi KB-plénumon, amikor leszámoltak Molotovval, Malenkovval, Kaganoviccsal és a többiekkel; az 1957. október végi KB-értekezleten is ő volt Zsukov marsall vádlója; s végül a KB nevében ő olvasta fel a vádiratot az 1964. évi októberi plénumon is, amikor Nyikita Szergejevics Hruscsov első titkárságának a végére tettek pontot.

Belgrád, 1971. szeptember 30.

Ha arra kell magyarázatot találnom, hogy a szovjet vezetés második moszkvai nagyköveti megbízatásom idején miért tanúsított irántam végig hűvös és szigorúan protokolláris magatartást, nem tudok másra gondolni, mint arra, hogy Hruscsov hosszú éveken át, első nagyköveti tényked ésem idején baráti érzelmeket táplált irántam. Az új szovjet vezetés előtt ismert volt ez a tény, és az ő szemükben én egyértelműen Hruscsov barátjának és tisztelőjének számítottam. Ezt néhány szovjet vezető azonnal az értésemre is adta, amikor Jugoszlávia nagyköveteként ismét Moszkvába érkeztem.

Ezekről a részletekről azért számolok be, mert sokat elárulnak a jugoszláv—szovjet kapcsolatokban uralkodó légkörről — bár Hruscsov leváltása természetesen szovjet belső ügy, és nem sokat számít az, hogy milyen népszerű volt Jugoszláviában Hruscsov vagy akár a hét évvel korábban leváltott Zsukov.

Belgrád, 1971. október 4.

Második moszkvai szolgálatom alatt hallottam, hogy életének utolsó éveiben Hruscsov időről időre találkozott a dácsájához közeli faluban élő parasztokkal, sőt, néha még pecázni is elmehetett velük a közeli folyóra. Állítólag sokat beszélgetett velük a mezőgazdaságról — a maga módján még ilyen körülmények között is megpróbált avval foglalkozni, ami egész életében talán a legjobban izgatta.

A volt első titkárnak a leváltása után kétszer engedték meg, hogy megjelenjen a nyilvánosság előtt: egyszer egy kiállítás megnyitásakor, másodszor pedig a helyhatósági választásokkor, Moszkvában, abban a választási körzetben, ahol régebben is szavazott. Ezzel a gesztussal feltehetőleg azt akarták bebizonyítani, hogy alaptalanok a Hruscsov kiátkozásáról és kiközösítéséről szóló mendemondák. Ebből a megfontolásból még azt is megengedték, hogy Hruscsovot lefényképezzék, sőt, hogy megjelenjen a televízió képernyőjén is, amint végrehajtja állampolgári kötelességét, vagyis leadja szavazatát a moszkvai tanácsi választásokon.

Amikor Hruscsov megjelent a szavazóhelyiségben, már kisebb tömeg várta, amely spontán tapsban tört ki, amint Hruscsov kiszállt az autóból. A szavazat leadása előtt kiderült, hogy Hruscsovnál sem személyi igazolvány, sem semmilyen más okirat nincs. Ahogyan ő mondta, evvel kínos helyzetbe hozta a választási bizottságot, hiszen törvény írja elő, hogy milyen feltételeknek kell a szovjet állampolgárnak eleget tennie ahhoz, hogy igazolja magát és szavazhasson. A szavazást irányító hivatalos szerv egy nő volt, aki szívélyesen üdvözölte Hruscsovot, és kijelentette, hogy egész Oroszország ismeri őt és hisz neki „személyi igazolvány nélkül is". A Hruscsov és az asszony közti párbeszéd képe és hangja a tömegtájékoztatáson keresztül az egész világon ismertté vált.

Ez után az „eset" után Hruscsov többé nem jelenhetett meg a nyilvánosság előtt, sem szavazáskor, sem egyéb alkalmakkor. Életének hátralevő részét családja körében, a Moszkva környéki „dácsa" falai között élte le, ahonnan csak a moszkvai kórházban töltött rövid időre mozdult ki.

Belgrád, 1971. október 5.

Az elmúlt napok valamelyikén a következő táviratot kaptam Nyina Petrovnától és Hruscsov családjától:

Tisztelt Veljko és Budislava Mičunović elvtársak,

Őszintén köszönjük azokat a meleg és baráti érzéseket és azt a részvétet, amit a mi drága Nyikita Szergejevicsünk halála alkalmából kinyilvánítottak.

Az Önök távirata valódi vigasztalást jelentett. Minden jót kíván Önöknek

Hruscsova Nyina Petrovna és az egész Hruscsov család

Moszkva, 1971. szeptember 20-án.

Belgrád, 1971. október 8.

Feljegyzéseim végén hadd legyen szabad még annyit megjegyeznem, hogy nem önmagában az a baj, hogy 1964 októbere után nem Nyikita Szergejevics Hruscsov állt a Szovjetunió élén. Hruscsov nagyon hosszú ideig: egy évtizedig töltötte be a vezér szerepét. A bajt én abban látom, hogy Hruscsov leváltása ismét megerősítette: „a szocializmus első és legnagyobb országában" minden, ami egy ember életével összefügg, személyes tekintélye, politi-

kai befolyása, társadalmi helyzete, múltbeli szerepének értékelése, életének anyagi feltételei stb. csakis és kizárólag hatalmon maradásának függvénye. Ha valakit letaszítanak a hatalomról, automatikusan eltűnik a közéletből, névtelenségbe süllyed, a személyiség személytelenné válik. Életbe lép egyfajta hallgatólagos tilalom, ami lehetetlenné teszi a társadalomból ily módon kizárt egyének nevének említését, akit gyakran el is szigetelnek embertársaitól.

Ez az életmód állandósul — persze nem véletlenül, hiszen szerves részét képezi a leváltás mechanizmusának, annak ellenére, hogy a szovjet törvényekben említés sem történik ilyesfajta szankcióról. Hruscsovot halála órájáig elkísérte az a rend, sőt, még halála után is, hiszen a szovjet sajtó legfelsőb utasításra csak egyetlen mondatban számolhatott be az egykori első titkár haláláról.

Nyikita Szergejevics Hruscsov „érdemes nyugdíjas" temetése is méltó volt élete utolsó éveihez. Nem a Vörös téren helyezték végső nyugalomra, ahol a Lenin-mauzóleum található, ahol az új szovjet vezetés síremléket emelt Sztálinnak, ahol a Szovjetunió kiemelkedő személyiségeinek földi maradványai pihennek. Nyikita Szergejevics Hruscsovot családtagjai és barátainak egy maroknyi csoportja a moszkvai novogyevicsi temetőben kísérte utolsó útjára.

Megbeszélés a Belgrádi Nyilatkozat aláírását megelőzően 1955 júniusában

Veljko Mićunović átadja megbízólevelét Vorosilovnak, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnökének

Fogadás a moszkvai jugoszláv nagykövetségen 1956 júniusában. Jobbról balra az előtérben: M. Ansari iráni nagykövet, Tito elnök, Ch. Bohlen, az Egyesült Államok nagykövete, K. Menon indiai nagykövet és K. J. Vorosilov, az Elnökség elnöke

Tito elnök Bulganyinnal, Hruscsovval és Mikojannal társalog 1956. júniusi moszkvai látogatása során. Mellette Mićunović felesége.

A moszkvai diplomáciai testület doyenje, Suljman svéd nagykövet üdvözli Tito elnököt a jugoszláv nagykövetségen 1956 júniusában

Tito elnök és Veljko Mićunović 1956 júniusában

Tito elnök beszédet tart egy szovjet gyárban rendezett nagygyűlésen 1956 júniusában

A jugoszláv küldöttség körutazása a Szovjetunióban. Balról jobbra az első sorban: E. Kardelj, Zsigarjov légügyi marsall, J. B. Tito, Ny. Sz. Hruscsov, G. K. Zsukov

A szovjet és a jugoszláv küldöttség a Moszkvai Nyilatkozat aláírása előtt a Kremlben

A két küldöttség vezetője aláírja a Moszkvai Nyilatkozatot. Jobbról balra állnak: Zsukov, Szaburov, Pervuhin, Kaganovics, Kuznyecov, Malenkov, Mikojan, Vorosilov, Molotov, Brezsnyev, Bulganyin, Poszpelov, Furceva (takarva), Ponomarjov (kezében a jegyzőkönyvvel), Kardelj, Beljajev, Todorović, Mićunović, Blažević, Vratuša, Vilfan, Popović, Firjubin és Žeželj

A Kreml György-termében a Moszkvai Nyilatkozat aláírása után

Ungeni, a szovjet—román határállomás: búcsú a jugoszláv küldöttségtől 1956 júniusában

Tito és Nasszer elnökök, valamint Nehru kormányfő Brioni szigetén 1956 júliusában a Brioni Nyilatkozat aláírásakor

Vakáció a Krím félszigeten 1956 októberében

Tito elnök és Ny. Sz. Hruscsov nem hivatalos találkozója a Krím félszigeten 1956 októberében

Egy moszkvai fogadáson: Mićunović nagykövet hitvese Ny. Sz. Hruscsov társaságában

Grecsko, a Szovjetunió marsallja és Mićunović nagykövet 1956-ban a Krím félszigeten

Veljko Mićunović, Jugoszlávia mongóliai nagykövete és Cedenbal, a Mongol Népköztársaság kormányfője 1957-ben, Ulánbátorban

A jugoszláv küldöttség a bukaresti találkozó idején Snagovban, 1957. augusztus elején

Pohárköszöntő Gomulka jugoszláviai látogatása alkalmából 1957 szeptemberében

Zsukov marsall fogadása 1957. októberi jugoszláviai látogatásakor

A JKSZ küldöttsége látogatóban Ny. Sz. Hruscsovnál 1957 novemberében

A Köztársaság Napja a jugoszláv nagykövetségen 1957-ben. Mićunović nagykövet és hitvese köszöntik a legfelső szovjet vezetést

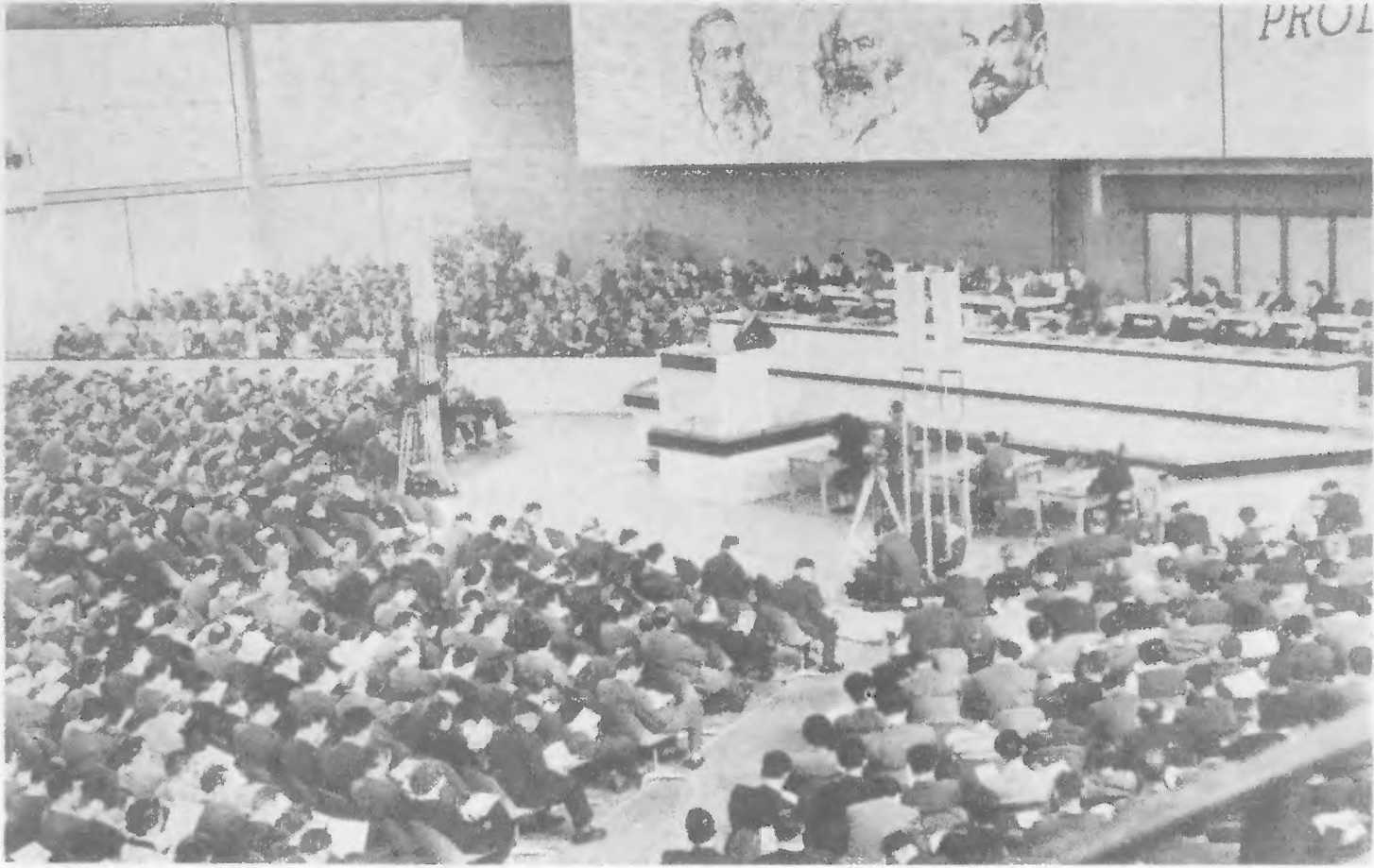

A JKSZ VII. kongresszusa Ljubljanában, 1958 áprilisában: J. B. Tito referátumát tartja

280,– Ft